

UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID
FACULTAD DE FILOLOGÍA
Departamento de Filología Latina

EL INÉDITO CÓDICE ESCURIALENSE Q-II-15:
TRANSCRIPCIÓN, TRADUCCIÓN Y COMENTARIO

MEMORIA PARA OPTAR AL GRADO DE DOCTOR
PRESENTADA POR

Virgilio Muñoz Sánchez

Bajo la dirección del doctor

Tomás González Rolán

Madrid, 2002

ISBN: 978-84-8466-353-9

© Virgilio Muñoz Sánchez, 1991

2-38897

807.1-5"03/05"
1107

UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID

Facultad de Filología

Departamento de Filología Latina

BIBLIOTECA U.C.M.

5307554885

EL INEDITO CODICE ESCURIALENSE
Q - II - 15
TRANSCRIPCION, TRADUCCION Y
COMENTARIO

Virgilio Muñoz Sánchez

Madrid, 1992

Colección Tesis Doctorales. N.º 261/92

X-64-006320-X

© Virgilio Muñoz Sánchez

Edita e imprime la Editorial de la Universidad
Complutense de Madrid. Servicio de Reprografía.
Escuela de Estomatología. Ciudad Universitaria.
Madrid, 1992.
Ricoh 3700
Depósito Legal: M-29107-1992

La Tesis Doctoral de D. VIRIGILIO MUÑOZ SANCHEZ

.....
Titulada "EL INEDITO CODICE ESCURIALENSE G.II. 15 TRANS-
.....
CRIPCION, THADUCCION Y COMENTARIO"
.....

Director Dr. D. TOMAS GONZALEZ ROLAN

fue leida en la Facultad de FILOLOGIA

de la UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID, el día ²⁶

de ... SEPTIEMBRE..... de 19 .91., ante el tribunal

constituido por los siguientes Profesores:

PRESIDENTE . MARCELO MARTINEZ PASTOR.....

VOCAL MARIA VILAPLANA MONTES.....

VOCAL BENJAMIN GARCIA HERNANDEZ.....

VOCAL FRANCISCO MARTIN GARCIA.....

SECRETARIO . ENRIQUE OTON SOBRINO.....

.....
habiendo recibido la calificación de ... A.P.T.O. ... cum. ...

... L.A.U.D.E. ... POR ... UNA V. M. H. O. A. D. ...

Madrid, a 26 de SEPTIEMBRE de 19 91.

EL SECRETARIO DEL TRIBUNAL.

E. Otón Sobrino

FDO.: ENRIQUE OTON SOBRINO

Virgilio Muñoz Sánchez

EL INEDITO CODICE ESCURIALENSE

Q · II · 15

TRANSCRIPCION, TRADUCCION Y COMENTARIO

Tesis realizada para aspirar al grado de
doctor en Filosofía y Letras

BAJO LA DIRECCION

DEL

Dr. D. Tomás González Rolán

DEPARTAMENTO DE FILOLOGIA LATINA
SECCION DE FILOLOGIA CLASICA
FACULTAD DE FILOLOGIA
UNIVERSIDAD COMPLUTENSE DE MADRID
Año de 1991

Proci

Mi agradecimiento al que fue mi maestro desde los primeros pasos en la universidad, y que se fue sin ver terminado este trabajo, D. Sebastián Mariner; al Dr. D. Tomás Marín, que me ha permitido ver escritos suyos inéditos de indudable utilidad; al Dr. D. Angel Riesco, que no sólo me ha permitido leer trabajos inéditos suyos, sino que incluso me ha dado pautas inestimables en el desarrollo de nuestro estudio codicológico; y al Dr. D. Tomás González Rolán, amigo ante todo, que tuvo la amabilidad de aceptar la continuación de la dirección de esta tesis, y que, con preocupación constante en su desarrollo, me prestó su ayuda y consejo.

INDICE GENERAL

INDICE GENERAL	v
----------------------	---

PREAMBULO

I. Gestación y perfil del trabajo	ix
---	----

1. Gestación y perfil del trabajo; 2. Primeros pasos;
3. Estudios complementarios; 4. Replanteamiento y nuevo
perfil.

II. Características y presentación de cada una de las partes	xiii
---	------

1. Estudio codicológico; 2. El texto latino: 2.1.
Fijación del texto; 2.2. Presentación; 2.3. Signos
especiales; 3. El aparato crítico: 3.1. Su carácter;
3.2. Siglas y referencias utilizadas en el aparato
crítico. 4. Las citas literarias; 5. La traducción; 6.
Los índices.

III. Nota sobre Pompeyo y su obra	xix
---	-----

1. Lugar y época del autor; 2. Carácter de la obra; 3.
Referencia a gramáticos en el tratado de Pompeyo.

BIBLIOGRAFIA	xxiii
--------------------	-------

I

ESTUDIO CODICOLOGICO, PALEOGRAFICO Y ARTISTICO

INTRODUCCION: Justificación de este estudio	3
---	---

PARTE PRIMERA DESCRIPCION DEL MANUSCRITO

CAPITULO I: Contenido y partes de la obra	9
---	---

1. Visión de conjunto; 2. A modo de explícit; 3. El
cuerpo de la obra y sus partes; 4. La tres partes del
tratado gramatical; 5. Deducciones

CAPITULO II: Descripción formal 15

1. Composición; 2. Formato y medidas; 3. Encuadernación, incipit y explicit; 4. Material soporte, pautado y picaduras; 5. Aproximación a la historia del codice Q-II-15

PARTE SEGUNDA
ESCRITURA Y ORNAMENTACION

CAPITULO I: Estudio morfológico de la escritura 33

1. Análisis paleográfico; 2. Alfabetos mayúsculos y agrandados; 3. Alfabetos minúsculos; 4. Signos de puntuación; 5. Signos interrogativos y exclamativo-invocativos; 6. Acentos; 7. Signos de corrección y llamadas; 8. Sistemas abreviativos; 9. Signos abreviativos; 10. Principales nexos y ligados; 11. Letras encajadas o inscritas, y signos monogramáticos.

CAPITULO II: Ornamentación 55

1. Consideraciones generales; 2. Clasificación de las iniciales y mayúsculas; 3. Relación entre las divisiones del texto y las letras de adorno que las encajezan.

PARTE TERCERA
DATACION Y PROCEDENCIA DEL CODICE

CAPITULO I: Datación del código 73

CAPITULO II: Procedencia y autoría 77

1. Procedencia del código; 2. Paternidad formal de la obra.

CONCLUSIONES 79

FIGURAS 81

LAMINAS 93

II

TRANSCRIPCION, APARATO CRITICO Y TRADUCCION

SIGLA ET SIGNA 107

1. Sigla: 1.1. Codicum, et Pompei tractatus editorum; 1.2. Varia; 2. Signa in scriptura.

POMPEI COMMENTVM ARTIS DONATI 113

SANCTO COLUMBAE 367

POMPEYO. COMENTARIO A LA GRAMATICA DE DONATO 371

A SAN COLUMBANO 583

INDICES COMMENTI 585

1. Index Pompei commenti artis Donati; 2. Índice del comentario de Pompeyo a la gramática de Donato; 3. Index uerborum omnium; 4. Index nominum; 5. Index auctorum.

P R E A M B U L O

I. Gestación y perfil del trabajo

1. GESTACION DEL TRABAJO

Este trabajo sobre el códice escurialense Q-II.15 tiene su origen en el "descubrimiento" por mi parte de la existencia anónima de una gramática medieval: no tenía título, y en su catalogación sólo se hacía referencia a Donato como inspirador de este comentario.

La tarea se ofrecía gratificante desde el punto de vista de posibles interpretaciones gramaticales ignoradas, por serlo su autor.

El códice superó un primer examen ocular: de buen material y factura, parecía de contenido ciertamente interesante. Aunque seguía las pautas de Donato, citaba a otros gramáticos, e incluso se atrevía a criticar al propio maestro ya en los primeros folios: *Hoc noli credere Donato* (fol. 12r). En el último folio vuelto una composición poética a modo de plegaria dialogada, dirigida a San Columbano. Los cuadernillos estaban completos: el códice estaba completo en su cuerpo textual.

Mi experiencia en paleografía, aunque apoyada en afanes ya de años, no era grande: los "cursos del Doctorado", y breves estudios hasta ése momento. La temática, sobre todo la referente al cuerpo central, "las partes de la oración", había ya sido objeto de mi atención en varias ocasiones —reflejadas en la actualidad en distintas publicaciones—. El saldo de interés se presentaba muy positivo, y me decidí. ¡Manos a la obra!

2. PRIMEROS PASOS

Puesto al habla con el Dr. Sebastián Mariner, trazamos un primer esbozo del posible trabajo: fijar el texto, traducirlo y hacer un estudio-comentario. Las referencias que teníamos en ese momento aseguraban efectivamente que el autor era desconocido, y fuera el texto de quien fuera, lo primero que parecía más conveniente hacer era su fijación y traducción. El título que le dimos fue

*El inédito códice Escurialense II-Q.15.
Transcripción, traducción y comentario.*

Si la transcripción había ofrecido dificultades, la traducción a veces era agotadora: no disponer de otro texto con el que contrastar el nuestro daba libertad de interpretación sin prejuicios, pero alimentaba demasiado a menudo la duda de si sería correcta dicha interpretación, y ocasionaba una continua revisión, de la que no se veía el fin.

Cuando ya estaba hecha una primera transcripción, y casi terminada la traducción, el Dr. Sebastián Mariner nos abandonó definitivamente.

3. ESTUDIOS COMPLEMENTARIOS

Tras esta lamentable circunstancia, aceptó muy amablemente continuar la dirección de la investigación el Dr. Tomás González Rolán.

Replanteamos el trabajo, y vimos la conveniencia de pasar inmediatamente, con los datos que ya teníamos, a la revisión de la bibliografía referente a los gramáticos antiguos, para poder encuadrar en el tiempo el texto primitivo del código Escorialense.

Al mismo tiempo, con la aprobación del Dr. González Rolán, me puse al habla con el Dr. Angel Riesco —Profesor que en su día impartió la asignatura de Paleografía, a la que asistí como doctorando—, con el fin de obtener información complementaria de tal autoridad en la especialidad, para mejor afrontar el estudio codicológico, y así tratar de encuadrar el código en el espacio a través de su historia.

Alternando el estudio de los gramáticos con el del propio código, no tardó en converger en un momento y en un lugar el origen del código. Su autor dejó de ser anónimo: se llamaba Pompeyo. El manuscrito tiene una historia y un origen concretos.

Fiado en las personalidades que habían datado y clasificado nuestro manuscrito, difícilmente podíamos imaginar que estuviera apadrinado por un autor, si no de la vistosa primera fila de la tradición manuscrita, si de la primera en importancia por su interpretación crítica y selección de contenidos.

Probablemente había empleado demasiado tiempo en la transcripción e interpretación de un texto del que teníamos otros con los que contrastar. Hay que mirar el aspecto positivo de la nueva situación.

4. REPLANTEAMIENTO Y NUEVO PERFIL

Es el momento de replantear definitivamente el trabajo: Está hecha una primera transcripción del texto con una aproximación interpretativa, revisadas ambas al tiempo que en la primera interpretación escrita o traducción. Asimismo había acabado un

avance del estudio codicológico, y revisión de la bibliografía más directamente incidente en nuestro manuscrito¹.

Tenemos un texto ya fijado sobre otros manuscritos que nos transmiten el tratado de Pompeyo; pero seguimos sin conocer traducción alguna, y poco sobre el tratado de Pompeyo.

Los escasos estudios sobre el manuscrito nuestro en concreto, por parte de Ewald, Collura, Gottlieb, Dümmler, ... y por nuestros catalogadores G. Antolín y L. Rubio son bastante superficiales, o se limitan a aspectos muy concretos. Interesante hemos encontrado uno brevísimo de Dümmler, referido particularmente a la plegaria final²; de la parte gramatical nada conocemos.

En consecuencia el nuevo perfil de nuestro trabajo tendrá como meta aportar datos básicos para profundizar en nuevos estudios de este manuscrito y de la obra en general de Pompeyo, poco conocido para el puesto que merece ocupar entre los gramáticos latinos.

Para la consecución de dicha meta presentamos:

- 1º. Un estudio codicológico del código.
- 2º. La fijación del texto latino.
- 3º. Aparato crítico en relación con el texto de H.KEIL y los manuscritos por él estudiados, según las noticias que él nos aporta.
- 4º. Citas literarias
- 5º. Traducción.
- 6º. Diversos índices que faciliten el manejo del texto.

1. H.KEIL, *Grammatici Latini*, Hildesheim, 1961, 8 vols.; L.HOLTZ, *Tradition et diffusion de l'oeuvre grammaticale de Pompée, commentateur de Donat*, dans R. Ph., 45, 1971, pp. 48-83; L.HOLTZ, *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*, París, 1981.

2. E.DÜMMLER: "Aus Handschriften", *Neues Archiv*, vol. V (1880), pp. 622-624.

II. Características y presentación de cada una de las partes

1. EL ESTUDIO CODICOLÓGICO

El estudio codicológico comprende los aspectos históricos del código, y paleográficos, sin olvidar los artísticos: todo lo que nos puede ayudar a conocer las particularidades de nuestro código, en relación con las coordenadas del tiempo y del espacio. Su contenido doctrinal merece un estudio aparte, por lo que queda fuera de este trabajo, y por ello se toca muy de pasada, y sólo en función de la distribución material de la obra.

Fue en el desarrollo de este capítulo cuando descubrí que el texto era de Pompeyo; pero, asumido el hecho de saber la datación de la escritura del original, y eliminadas todas las referencias al desconocimiento del autor formal, continué el trabajo desde la perspectiva de su ignorancia, para que este hecho no oscureciera los demás aspectos. Y, como se podrá apreciar, no influye decisivamente en nuestro caso el conocimiento de este hecho, para lo que es el estudio de los aspectos particulares del propio código.

2. EL TEXTO LATINO

2.1. Fijación del texto

Para la fijación del texto latino se ha tenido en cuenta la edición de Keil³, en su cuerpo textual y su aparato crítico. Cuando la lectura que hacemos de nuestro manuscrito coincide con el texto aportado por Keil, no hacemos ningún comentario ni recogemos ninguna otra variante del aparato crítico de su edición. Cuando hay diferencias, las hacemos constar en nuestro aparato crítico, pero sólo las adoptamos en nuestro texto si éste no es lógicamente defendible.

Hemos incorporado en el texto, con la atribución a z en el aparato crítico, los textos añadidos en el margen, que son objeto de llamada en el propio texto, los interlineados, y todas las correcciones lógicas del texto.

3. H. KEIL, *Grammatici Latini*, Vol. V: *Artium Scriptores Minores*, Hildesheim, 1961, pp. 81-312.

No hemos incorporado las meras aclaraciones marginales, de las que su autor parece no haber tenido intención de que formaran parte del cuerpo textual.

2.2. Presentación

- Se mantiene la división en folios rectos y vueltos, en referencia al texto original.

- La división en párrafos trata de reflejar en todo lo posible la del original.

- Cuando el ejemplo es en verso, se pone en línea aparte sólo si es verso completo.

- Los ejemplos citados en el texto latino se presentan en cursiva, ya se trate de varias palabras, de una sola, e incluso cuando son sílabas o letras.

- Los títulos y rúbricas aparecen en negrita, así como las palabras que se quieren resaltar.

- Las graffias del manuscrito que se consideran válidas se conservan, aunque sean las menos comunes; pero se corrigen las consideradas generalmente erróneas.

2.3. Signos especiales

+ + Entre dos signos de más aparecen palabras de dudosa interpretación.

< > Entre paréntesis angulares aparecen palabras omitidas en el manuscrito, cuya introducción proponemos. Keil señala en cursiva este tipo de palabras.

[] Entre corchetes se muestran palabras presentes en nuestro manuscrito, que consideramos se deben omitir. Holtz omite directamente estas palabras.

{ - } Un guión entre paréntesis indica una posible laguna, vista por Keil, que dicho autor señala con un asterisco sin paréntesis (*).

— — Las amplias rayas abren y cierran a modo de paréntesis redondeados,

" " Entre comillas altas dobles se ponen las palabras no literarias, citadas por el autor para apoyar la teoría expuesta.

' ' Entre comillas altas sencillas se pone una explicación —de un término lingüístico— consistente en el significado expresado en palabras latinas, o una cita

dentro de otra cita recogida con comillas altas dobles ("'").

« » Entre comillas angulares se escriben las palabras extranjeras y tecnicismos.

subr Las palabras subrayadas sirven de entrada en el aparato crítico.

|F. | Entre barras verticales, precedida de «F.», y seguida de «r» (recto), o «v» (vuelto) aparece el número original del folio del manuscrito.

3. EL APARATO CRÍTICO

3.1. Su carácter

El aparato crítico es del tipo del utilizado por H. Keil: comporta breves aclaraciones, aunque se ha sacado fuera de él las citas literarias identificadas.

Por el propósito de complementariedad de este trabajo con el de Keil, se ha utilizado como base del aparato crítico el texto fijado por dicho tratadista, y, al no haber podido manejar directamente los manuscritos utilizados por él, se han tenido en cuenta a partir del aparato crítico de su obra.

Cuando la lectura de nuestro manuscrito coincide con la de Keil, no hacemos ningún comentario, puesto que no aportaría nada nuevo al trabajo de aquél. Cuando por el contrario es distinta, revisamos su aparato crítico; si hay otras lecturas, las recogemos en nuestro aparato, y hacemos la opción, que será la de nuestro manuscrito siempre que tenga posibilidades de una lógica interpretación; si no hay variantes en su aparato crítico, nos limitamos a hacer referencia a la lectura de Keil, aceptándola si vemos que la nuestra es evidentemente errónea. En todo caso el texto de nuestro manuscrito queda recogido al menos en el aparato crítico.

3.2. Siglas y referencias utilizadas en el aparato crítico

3.2.1. Siglas de los manuscritos utilizados por Keil

A codex Wolfenbütteleanus Weissenburgensis 86. (S.VIII?).

a codicis A corrector antiquissimus. (S.IX).

a* codicis A correctores recentiores

- Keil considera este códice el más antiguo de los tres más importantes (A,B,C).
- Falta en él la parte III sobre los vicios y el ornato

- B codex Parisinus Sangermanensis 1179. (S.IX).
 b codicis B correctores.

Es el más reciente de los utilizados por Keil, pero sin sobrepasar el s.IX.

- C codex Parisinus Sangermanensis 1180. (S.IX).
 c codicis C correctores.

Keil cree que posiblemente los códices B y C tienen un mismo arquetipo.

- L codex S. Pauli in ualle Leuantina 24 in prima libri parte adhibit. (S.VIII).

- *Es más bien un compendio que un texto seguido.*
- *Utilizado por Keil sobre todo para la primera parte —hasta el capítulo sobre el verbo—, más completa y fiel al texto original.*

- S codex Berolinensis Santenii 66.4 in extrema libri parte p. 417 sqq. ed. Lid. adhibit. (S.IX).

- *Frente a las dos primeras partes del tratado, que las presenta compendiadas, presenta completa la III y última, sobre los vicios y el ornato.*
- *Utilizado por Keil para la parte III, en lugar del A.*

- P codex Parisinus 7530 item in extrema libri parte adhibit. (S.IX).

Tiene la parte III, sobre los vicios y el ornato, pero con omisiones y alteraciones.

3.2.2. Otras siglas de códices y referencias de editores

- Z codex Scorialensis Q-II-15
 z codicis Z correctores

Nuestro códice y sus correctores, sólo por el afán de abreviar, y siguiendo el sistema de Keil, se identifican con una letra mayúscula y minúscula respectivamente.

- Keil Pompei commentum artis Donati ex recensione Henrici Keilii

- Lindemann/ Lind. Lindemannni editio ex Santeniano codice (S) expressa

3.2.3. Siglas varias

<i>add.</i>	<i>addidit / addiderunt</i>
<i>cf.</i>	<i>confer</i>
<i>coni.</i>	<i>coniecit, coniecerunt, coniectura</i>
<i>corr.</i>	<i>correxit, correxerunt</i>
<i>del.</i>	<i>deleuit, deleuerunt</i>
<i>in marg.</i>	<i>in margine</i>
<i>l./lin.</i>	<i>lineola</i>
<i>loc.</i>	<i>locus</i>
<i>om.</i>	<i>omisit, omiserunt</i>

4. LAS CITAS LITERARIAS

Las citas literarias identificadas se reproducen en nota, con indicación de procedencia, según el texto de una de las colecciones siguientes:

- *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis*
- *Colección Hispánica de Autores Griegos y Latinos* (Ediciones Alma Mater)

5. LA TRADUCCION

- La traducción trata de ser lo más literal posible, dentro de los límites de la corrección de la expresión castellana.
- La presentación es similar a la del texto latino.

6. LOS INDICES

Se han confeccionado índices desde diversos puntos de vista para facilitar el uso del texto, cuya localización puede verse en el índice general.

III. Nota sobre Pompeyo y su obra⁴

1. LUGAR Y EPOCA DEL AUTOR

Para Holtz está claro que Pompeyo enseñaba en Africa, teoría ya aceptada de Lachmann por Keil⁵; apoyado Lachmann en lo que Keil denomina testimonio del propio autor⁶, y reforzado por Keil y Holtz en los vulgarismos, muchos de los cuales atribuyen al habla africana del gramático, v.gr.: el variado uso que se hace de *habere*, utilizado con frecuencia como auxiliar para la formación del futuro.

Los investigadores de Pompeyo dan por probado que, aunque no cita un sola vez a Servio, es a través de él como conoce y comenta a Probo y al propio Donato⁷; por lo que no es anterior al siglo V. Por otra parte no aparece citado antes de S. Julián de Toledo, ya a fines del siglo VII.

Entre estos términos post y ante quem, Holtz lo localiza, por el resto de circunstancias ambientales, enseñando en Africa en pleno siglo V⁸.

2. CARACTER DE LA OBRA

En el siglo V, en que la lengua latina sufre grandes modificaciones, y la cultura clásica entra en declive —y quizás por eso mismo—, el sistema de enseñanza sufre cambios apreciables: aumenta el interés por los aspectos lingüísticos, que toman la primacía en la escuela del gramático; cambios que se dejan ver en Pompeyo.

4. Cf. H.KEIL, o.c., pp. 83ss., especialmente pp. 89-94; L.HOLTZ, *Tradition, y Donat et tradition*, pp. 233ss.

5. Cf. L.HOLTZ, *Donat et la tradition*, p. 233 y 236; H.KEIL, o.c., p.93.

6. Cf. fol. 61v: *Si interrogas verbi causa de Mauro, aut, si qui te interroget "iste homo cuius est?", "nostras est iste homo", id est, "Maurus".*

7. Cf. H.KEIL, o.c., p. 93; L.JEEP, *Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern*, Leipzig, 1893, p. 44ss.; L.HOLTZ, *Donat et la tradition*, p. 237.

8. Cf. L.HOLTZ, *Donat et la tradition*, p. 233.

El de Pompeyo no es un tratado convencional: es el único de la antigüedad romana que representa al profesor hablando a sus alumnos, en frases como *Legite Verrium Flaccum et Catonem, et ibi inuenies* (fol. 113r); frases que Holtz interpreta como fruto de la utilización oral de citas de segunda mano por el profesor. Considera por tanto Holtz que este tratado vio la luz a partir de los apuntes de un curso que impartió el gramático; y con ello quedaría más satisfactoriamente explicado el uso de expresiones de duda, vacilaciones y vulgarismos.

Con todo, lo más original de Pompeyo es la innovación que introduce respecto de los tratados de la tardo-romanidad: El tratado de gramática universal de la época era el de Donato, que servía de base a una gran variedad de comentarios, de los que nos han llegado en número apreciable, y con los que llegó a formar una especie de cuerpo doctrinal, del que era núcleo no modificado esencialmente. Pompeyo se atreve no sólo a criticar a Donato en su comentario⁹, sino que incluso suprime la primera parte, tradicionalmente llamada *Ars Minor*, y sin duda lo hace deliberadamente¹⁰.

El hecho de la supresión de la primera parte de Donato, dedicada en palabras del propio Pompeyo a los niños¹¹, hace decir a Holtz que el tratado de Pompeyo está dedicado a niveles superiores, aunque haga mezclas a veces de las dos partes del tratado de aquél.

3. REFERENCIA A GRAMATICOS

Pompeyo no se limita a comentar a Donato, sea directamente o a través de Servio, sino que critica, defendiéndolas o enmendándolas, las teorías de otros gramáticos, a los que se refiere unas veces en general, y otras por su nombre¹². La relación no es despreciable:

Apolonio (Apollonius Dyscolus, s.II).
 Asper (comentarista de Salustio, s.II).
 Astyagio (Astyages?, gramático griego citado por Prisciano).
 Caper (Flavius Caper, s.II).
 Catón (citado por Verrilio Flaco).
 César (C. Iulius Caesar, s.-I).
 Donato (Aelius Donatus, s.IV).
 Juba (Iuba, s.-I/+I).

9. Cf. fol. 12r: *Hoc noli credere Donato*

10. Cf. L. HOLTZ, *Tradition et diffusion*, p. 62.

11. Cf. fol. 2r: *Diximus ergo quoniam bene fecit Donatus artem illam priorem scribere infantibus, posteriorem omnibus.*

12. Cf. H. KEIL, o.c., pp. 92-93; y el índice de nombres propios al final de esta obra.

Julio Severo (Iulius Seuerus, s.-I/+I).
Lucilio (C. Lucilius, s.-II).
Meliso (C. Macenas Melissus, s.-I/+I).
Plinio (C. Plinius Secundus Maior, s.I).
Probo (M. Valerius Probus, s.I).
Sacerdos (M. Plotius Sacerdos, s.III).
Sinio Capítón (Sinnius Capito, ss.-I/+I).
Terenciano (Terentianus Maurus, s.II).
Varrón (M. Terentius Varro, ss.-I).
Verrio Flaco (M. Verrius Flaccus, ss.-I/+I).

BIBLIOGRAFIA SELECTA

(citada en el texto)

- ADORISIO, A.M., *Codici Latini Calabresi. Produzione libraria in Val di Crati e in Sila tra XI et XIII secolo.* Roma, 1986.
- ALVAREZ MARQUEZ, C., "La biblioteca capitular de la Catedral Hispalense en el s.XV", en *Archivo Hispalense*, Nº 213 (Sevilla, 1982).
- ANTOLIN, G., *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*, vol.3, Madrid, 1913, p.392.
- *La Real Biblioteca de El Escorial*, El Escorial, 1921.
- BATTELLI, G., "La pecia e la critica del testo dei manoscritti universitari medievali", en *Arch.Stor.Ital.*, vol.II (1935), pp.244-252.
- *Lezioni di Paleografia*. 3ª ed., Vaticano, 1949, p.215.
- BISCHOFF, G., *Paléographie de l'antiquité romaine et du Moyen Age occidental*. París, 1985.
- CASAMASSIMA, E., "Note sul metodo della descrizione dei codici", en *Rassegna degli Archivi di Stato*, 23 (1963), pp.181-205.
- CENCETTI, G., *Compendio di Paleografia Latina*, Nápoles, 1968.
- *Lineamenti di storia della scrittura latina*. Bologna, 1954.
- COLLURA, P., *La precarolina e la carolina a Bobbio*, Milán-Florencia, ed.1965.
- DE ANDRÉS, G., "La entrega de la Librería Real de Felipe II (1676)", en *Documentos para la historia del Monasterio de El Escorial*, vol.7, Madrid, 1964, pp.57-59.
- *La Real Biblioteca de el Escorial*, Madrid, 1970.
- "Historia de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares y descripción de sus fondos", *Cuadernos Bibliográficos*, C.S.I.C., Madrid, Nº 28, I (1972), pp. 131-142, y Nº 30, II (1973), pp.5-73.
- DE SIGÜENZA, J., *Fundación del Monasterio de El Escorial*, Madrid, 1963.
- DESTREZ, J., *La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle*, París, 1936.
- DUMMLER, E., "Aus Handschriften", *Neues Archiv*, vol. V (1880), pp. 622-624.
- EWALD, P., "Reise nach Spanien im Winter von 1878 auf 1879", en *Neues Archiv Gesellschaft für Ältere deutsche Gesichskunde*, vol. VI (Hannover, 1881).
- HOLTZ, L., "Tradition et diffusion de l'oeuvre grammaticale de Pompée, commentateur de Donat", en *Revue de Philologie*, 45, 1971, pp.48-83.

- HOLTZ, L., *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*, París, 1981;
- JEEP, L., *Zur Geschichte der Lehre von den Redetheilen bei den lateinischen Grammatikern*, Leipzig, 1893, p. 44ss.
- KEIL, H., *Grammatici Latini*, Hildesheim, 1961, 8 vols.
- KUKENHEIM, L., *Contributions à l'histoire de la Grammaire Grecque, Latine et Hébraïque à l'Epoque de la Renaissance*, Leiden, 1951.
- LECOY DE LA MARCHE, A., *Les manuscrits et la miniature*, París (s.a.), pp. 140-145.
- MARIN, T., *Obras y libros de Hernando Colón. Memoria de las obras y libros del Bachiller Juan Pérez*, Madrid, 1970.
- PETRUCCHI, A., *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modi*, Roma, 1987.
- PACHT, L., *La miniatura medieval. Una introducción*, Alianza Editorial, Madrid, 1987.
- REUSENS, E. H. J., *Elements de Paleo graphie*, Lovaina, 1899, p. 53.
- RIESCO TERRERO, A., "Colaboración del Obispo y Cabildo catedral de Málaga a la empresa real de selección y edición de las obras de San Isidoro de Sevilla (Edic. Regia 1597-99) y al enriquecimiento de dos grandes centros documentales: el Archivo General de Simancas y la Biblioteca de El Escorial", en *Baetica*, N° 11 (Málaga, 1988), pp. 301-321.
- RUBIO, L., *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*, Madrid, 1984, p. 233.
- RUIZ, E., *Manual de Codicología*, Madrid, 1988.
- SCHIAPARELLI, L., "Intorno all'origine e ad alcuni caratteri della scrittura e del sistema abbreviativo irlandese", en *Archivio Storico Italiano*, 74 (1916), pp. 3-126.
- , *Il codice 490 della Biblioteca Capitolare di Lucca e la Scuola scrittoria lucchese (s. VIII-IX). Contributo allo studio della minuscola precarolina in Italia*, Roma, 1924, pp. 83-96.
- , "A proposito di un recente articolo (di A. de Bouard) sull'origine della minuscola carolina", en *Archivio Storico Italiano*, 84 (1926), pp. 3-23.
- , "Influenze straniere nella scrittura italiana dei secoli VIII e IX", en *Studi e Testi*, 47 (Roma, 1927).
- , *Note Paleografiche 1910-1932*, Turín, 1969, pp. 189-353.
- THOMPSON, E. M., *A Handbook of Greek and Latin Palaeography*, Londres, 1894 (ed. Londres-Chicago, 1966, pp. 236-256).
- VEZIN, J., *Evolution des techniques de la reliure Médiévale*, Bibliothèque National, París, 1973.
- , "Les relieurs carolingiens de cuir à décor de la Bibliothèque National de París", en *Bibl. de l'Ecole de Chartres*, 128 (1970), pp. 81-113.
- , "La réalisation matérielle des manuscrits latins pendant le haut Moyen Age" en *Codicologica*, 2.
- , "Elements pour une codicologie comparée", Leiden, 1972, principalmente en el capítulo dedicado a "Encuadernaciones románicas en pieles. La serie europea y España", pp. 27-34.

I

ESTUDIO
CODICOLOGICO, PALEOGRAFICO Y ARTISTICO

INTRODUCCION

Justificación de este estudio

No es accidental el aspecto histórico, paleográfico y codicológico de esta parte del trabajo dedicada al estudio interno y externo del Manuscrito Q.II.15 conservado en la biblioteca de El Escorial.

Pienso que un trabajo filológico, y aun el análisis del lenguaje formal y del contenido gramatical de este tratado resultarían incompletos y hasta faltos de cimentación científica, si el estudio técnico e interpretativo del texto que lo configura —alma del propio manuscrito e instrumento emisor de un mensaje cultural concreto—, no se apoyara en una correcta lectura y fijación del texto; si no se intentara determinar la época a que corresponde. Estos extremos se consideran en la actualidad, junto con la traducción, exigencias previas e indispensables para garantizar no sólo el pensamiento del autor, sino también la propia investigación y el estudio crítico completo en sus distintas vertientes: lingüística, literaria, histórica, bibliológica, en una palabra: filológica. Y nosotros queremos dejar preparado el camino para esos otros posibles estudios de carácter puramente lingüístico.

En la actualidad la mayoría de los historiadores, filólogos, juristas, ... el investigador serio, reconoce que el estudio y análisis gráfico de la escritura alfabética y demás signos gráficos, así como de la estructura, materialidad e historia del instrumento soporte del texto, máxime cuando se trata de manuscritos, en orden a la lectura, fijación y reconstrucción del texto, datación, origen, evolución y tipología exacta de sus caracteres gráficos e ilustrativos, y todo lo relativo a la arqueología del manuscrito —formato, distribución del texto, y composición de los cuadernillos, ajuste, encuadernación, etcétera—, corresponden por derecho a la paleografía y codicología.

Pero pensar que el estudio paleográfico y codicológico de un códice o de un documento antiguo, medieval o renacentista, agota las numerosas facetas culturales, lingüísticas, literarias, artísticas, históricas, ... involucradas en el texto y en su soporte transmisor o continente: el libro manuscrito, sería un grave error, y supondría reducir el campo de la investigación a aspectos excesivamente concretos y, a veces, hasta poco representativos,

dejando sin duda otros muchos tanto o más interesantes y representativos para la cultura y la ciencia que los citados. Por eso entendemos que con este trabajo lo que hacemos es poner las bases para poder continuar la investigación.

Con el análisis paleográfico y codicológico de esta pieza manuscrita de carácter científico —una gramática latina medieval— trato de dar luz a varios interrogantes que emergen al hilo del estudio filológico del texto y, sobre todo, intento facilitar el campo y tareas investigadoras a los cultivadores de las distintas ciencias, principalmente las relacionadas con la lexicografía, gramática, crítica textual y codicología, y con la filología en general.

Hasta hace no muchas décadas, al menos en España, el reconocimiento de la Paleografía como disciplina científica no pasaba, en la mayoría de los casos, de teórico. En la Paleografía, Diplomática, Codicología y Epigrafía —por citar algunas de las denominadas "disciplinas auxiliares e instrumentales"— sólo se buscaban apoyaturas exclusivamente prácticas, v.gr.: la simple lectura, el origen, ubicación datación y pertenencia de un manuscrito,... o propósitos auxiliares para archiveros, bibliotecarios, arqueólogos, catalogadores e historiadores del arte, y editores de piezas manuscritas.

Los estudios paleográficos, codicológicos, diplomáticos y epigráficos han estado demasiado tiempo a la sombra de las llamadas "disciplinas principales o básicas" de la investigación humanística; y esta circunstancia ha obstaculizado, cuando no impedido, la elaboración de una escala de valoración adecuada sobre tales materiales.

Un libro manuscrito —en su versión original o de copia, con un tratado de gramática como tema central, y estructurado materialmente por un equipo técnico de expertos, entre los cuales deben contarse: pergamineros, ajustadores, copistas, miniaturistas, ilustradores, correctores y encuadernadores— no era simplemente un objeto cultural escrito con fines concretos: científicos, didácticos, religiosos, propagandísticos,... para uso principalmente de profesores y alumnos, creyentes o súbd-

tos¹. En el mundo antiguo y medieval los manuscritos —en particular los códices de carácter religioso: biblias evangeliarios, misales, etc.; científico, literario, histórico y aun técnico, v.gr.: tratados de teología, derecho, filosofía, música, astronomía, gramática, geometría, medicina, historia natural, etc.— tenían sobre todo un valor simbólico.

En la época del manuscrito, la obra *Ars grammatica*, *Ars minor et maior*, correspondiente al célebre tratadista del s.IV Donato, cuyo arquetipo doctrinal y estructural —con las correcciones oportunas— sigue e intenta justificar el autor de la gramática latina contenida en el Ms. Q.II.16, es importante no sólo por la temática, *Ars grammatica*, sino también por lo que representan y simbolizan estos conocimientos e instituciones de sabor clásico para un mundo y ambiente cultural en los que tanto pesan la ideología, conocimientos y teorías de especialistas tan cualificados como los clásicos del s.I Varrón y Quintiliano; o los gramáticos del final del imperio, Diomedes, Macrobio —con la primera obra de gramática comparada—; o los tratadistas, ya en el inicio del medievo, en las diversas regiones latino-hablantes, como Virgilio (Narbonense), y el mauritano Prisciano en Constantinopla; o el hispano Isidoro de Sevilla, y el anglosajón Beda, cuya doctrina recoge el monje Alcuino —Alcuino, al servicio de Carlomagno, es uno de los impulsores del primer gran renacimiento clásico—. No extraña en estas circunstancias el auge que toman los estudios científicos latinos, que siguen extendiendo personajes como el germánico Mauro, discípulo de Alcuino, o Remigio de Auxerre².

Dicho con otras palabras, en el Ms. objeto de estudio, aparte del tratado de Gramática, existe un lenguaje, una escritura y un cuerpo u objeto cultural (libro) de escritura material y formal bien caracterizadas, atribuibles a una época, a un centro cultural y geográfico, a un ambiente intelectual ..., bien definidos, de los que forman parte otras facetas, entre ellas la artística y reproductiva, con proyección sobre aspectos relativos a la encuadración, miniatura y decoración, material soporte,

1. Resulta difícil concebir un monasterio benedictino antiguo medianamente culto —afirman los profesores italianos G.Cencetti, G.Cavallo y A.M. Adorisio— sin biblioteca o *armarium* donde guardar tanto los códices litúrgicos como, los manuscritos menos lujosos, con tratados exegéticos, comentarios de los principales Padres de la Iglesia: S.Agustín, S.Jerónimo, S.Ambrosio, S.Gregorio Magno, etc., y de otros autores sagrados y profanos, v.gr.: S.Isidoro, S.Ildefonso, S.Hilario, Virgilio, Donato,... El estudio y lectura de obras literarias: poéticas, retóricas y de gramática —escribe el Dr. Adorisio— aparte de ayudar a estructurar la mente de los monjes, servía, sobre todo, para que éstos aprendieran y perfeccionaran la lengua latina. Véase A. M. ADORISIO: *Codici Latini Calabresi. Produzione libraria in Val di Crati e in Sila tra XI et XIII secolo*. Roma, 1986, pp.6-7; con citas en nota de E.LESNE, J.DE GHELLINCK, J.W.THOMPSON, G.CENCETTI, y G.CAVALLIO.

2. Véanse a este propósito las obras de H.KEIL: *Grammatici Latini*. Hildesheim, 1961, 8 vols; y la imprescindible y actualizada de L.HOLTZ: *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*. París, 1981.

cuadernillos, picado, pautado, signaturas, foliación, notas marginales, etc.

En numerosos códices y manuscritos venerables por su antigüedad, contenido y formato —afirma el profesor de Viena Otto Pächt en su trabajo sobre la miniatura medieval, *Buchmalerrei des Mittelalters. Eine Einführung*. Munich, 1987³— existió desde un principio relación íntima e inseparable entre lo medular del texto, y el instrumento o ejemplar transmisor de dicho texto; entre el mensaje (pensamiento), y su representación (lenguaje escrito) y ornamentación (forma artística); entre lo perceptible mediante formas plásticas y los signos escriturarios, ornamentales, estéticos o convencionales, y el texto o contenido: doctrinal, literario, histórico, técnico, etc. Todas estas facetas y elementos forman parte integrante de esa unidad cultural llamada manuscrito o libro; de ahí que sólo en la medida en que se profundiza, y el estudio se extiende al mayor número posible de caras de esta especie de poliedro (manuscrito), la visión será más nítida y la investigación más rica y segura.

Pretendo, pues, que quede claro que, si recorro a la Paleografía y Codicología, es por la imperiosa necesidad y exigencia nacidas de la naturaleza de un estudio filológico basado en textos manuscritos de difícil lectura, puntuación e interpretación; de autor en un principio desconocido, y de época imprecisa, con una serie de interrogantes sobre aspectos codicológicos y artísticos puntuales que, sin ser esenciales, arrojan después de aclarados abundante luz a la sana crítica textual y a la propia filología latina, y, sobre todo, ayudan a fundamentar documental y científicamente este trabajo.

Quiero advertir que el Ms. Q.II.15 ha permanecido durante siglos en el anonimato, y que los escasos estudios realizados por los extranjeros Ewald, Collura, Gottlieb, Dümmler, ... y por nuestros catalogadores G. Antolín y L. Rubio son bastante superficiales, o se limitan a aspectos muy concretos.

Recientemente el Dr. A. Riesco Terrero presentó una comunicación en el "II Coloquio Internacional sobre el libro antiguo español", celebrado en Sevilla del 9 al 12 de octubre de 1989, sobre la historia de dicho manuscrito, contenido doctrinal y otros aspectos de carácter cronológico, paleográfico, artístico y codicológico del mismo. Gracias a la amabilidad del Prof. Riesco he podido manejar su trabajo, aun antes de publicarse en las Actas del mencionado Coloquio con el título "El manuscrito escorialense Q.II.15 y Don Hernando Colón",

3. Traducción española: O. PÄCHT: *La miniatura medieval. Una introducción*. Alianza Editorial, Madrid, 1987, pp.10-15.

PARTE PRIMERA
DESCRIPCION DEL MANUSCRITO

CAPITULO I

Contenido y partes de la obra

1. VISION DE CONJUNTO

Con el fin de dar una visión de conjunto del contenido del manuscrito, me limito a exponer brevemente las partes de que consta.

No es sólo un comentario a Donato, se trata indudablemente de una gramática latina: *Ars grammatica*, que ha tenido en cuenta a otros muchos gramáticos, a los que con frecuencia cita nominalmente, para aceptar o corregir sus teorías.

Su autor, al igual que su copista e iluminador, han permanecido hasta hoy desconocidos, y en cierto modo también la procedencia del manuscrito; pero no la doctrina expuesta en dicha obra, ya que doctrinalmente —y aun desde el punto de vista de la didáctica y de la metodología— responde a las teorías, corrientes y escuelas en boga desde la antigüedad.

Dichas teorías fueron sostenidas por gramáticos tan renombrados como Probo, Donato y Prisciano, cuyos tratados —sin duda los más populares, y que constituían los manuales por excelencia durante la Edad Media— llegan con pequeñas transformaciones hasta el Renacimiento, convirtiéndose en norma orientadora fundamental de la mayor parte de los especialistas en esta materia.

El manuscrito en cuestión, carente de título, se abre con una *introducción* o *incipit* (fols. 1r-2r) destinado a justificar el método, orden y divisiones que el autor formal va a seguir a lo largo de su tratado, no siempre de acuerdo con la normativa establecida por los grandes maestros Donato, Servio y Prisciano; por los que Lorenzo Valla siente tal admiración que llega a decir que cuantos escribieron sobre la lengua latina con posterioridad a estos sabios no hicieron otra cosa sino divulgar y balbucir sus enseñanzas y profundos conocimientos.

2. A MODO DE EXPLICIT

En el colofón o cierre final, a modo de *explicit* (fol. 120v) se reproduce una composición poética, mezcla de súplica y lamen-

to, en letra carolina de mano distinta a la del texto, de bien entrado el siglo XI, dirigida a San Columbano y al abad de turno por un monje arrepentido de sus faltas y errores, que vuelve a la comunidad y cenobio a que perteneció en su infancia y juventud.

De este personaje hay que suponer que se trata de un maestro o discípulo perteneciente a la comunidad monástica, a quien correspondía dicha obra, bien por compra, bien por haber realizado o encargado la reproducción (copia) del manuscrito.

Este monje arrepentido pide a San Columbano que interceda por él ante su tío (o tutor, o protector), el abad Pedro (de Bobbio), para que aplaque su ira y consiga el perdón de faltas en que ha incurrido.

El investigador E. Dümmler hace un siglo (a. 1880) publicó el texto de este curioso poema precedido de un pequeño comentario. En dicho trabajo alude a otra composición poética similar a la del Ms. Q.II.15, procedente de un códice vaticano del s. X, y dada a conocer por A. Mai (Classicon. auctor. V, 458). La repetición de expresiones, y el gran parecido de ambos textos en cuanto a composición, estilo, métrica, etc., hacen suponer que los dos poemas pertenecen a un mismo compositor (poeta) del s.XI.

En la primera parte de esta composición el monje (compositor) habla con San Columbano, y lo invoca como padre, protector e intercesor; en la segunda, sin embargo, se dirige al abad Pedro, recordándole el trato afable y múltiples cuidados y preocupaciones que tuvo con él (su sobrino, tutorado o protegido) en tiempos pasados, y en especial durante su enfermedad, y termina pidiéndole perdón por su conducta irregular, y que lo trate con bondad y misericordia.

Las notas marginales (siglas) de este poema, bastante borrosas en la actualidad, y apenas perceptibles algunas, pertenecen al mismo escriba que copió (y acaso compuso) estos versos de súplica y lamento.

Como afirma E. Dümmler, la palabra *dominum*, repetida en las líneas 1 y 9, se refiere no a Dios, sino al "Señor Abad", que bien pudo ser el abad Pedro, investido de autoridad máxima en San Columbano de Bobbio a finales del s. X, o, con mayor probabilidad, Pedro Aldo, abad en el s. XI.

La lectura de este poema —por lo que a origen y procedencia del códice se refiere— nos obliga a admitir cierta relación y dependencia entre la abadía y escritorio de Bobbio y el manuscrito, pero tal relación, al menos a mi juicio, no excluye la posibilidad de atribuirlo a otros centros monásticos y catedrales del norte de Italia, máxime si se tiene en cuenta que el texto doctrinal es más antiguo que el colofón poético, y que el dueño de la gramática, y por supuesto el autor formal, tal vez nada tuvieron que ver con el compositor del folio final. Es más, el monje arrepentido a quien se atribuyen los versos, u otra persona distinta, pudo adquirir la copia, bien antes de ser

miembro de la comunidad monástica de Bobbio, bien cuando se encontraba fuera de aquella abadía, en calidad de maestro o de discípulo⁴.

3. EL CUERPO DE LA OBRA Y SUS PARTES

La parte central o cuerpo de la obra doctrinal de este trabajo, —al que precede una breve introducción más una presentación esquemática de las partes de la oración (fols. 1r-2v), y cierra amplia plegaria poética o colofón (fol. 120v)— se halla dividida en tres partes, y comprende los siguientes tratados:

- I. Fonética, fonología, métrica y ortografía, fols. 2r-21r.
- II. Partes de la oración, fols. 21r - 105r.
- III. Los vicios y el ornato, fols. 105r-120r.

Cada una de estas partes consta de un conjunto de capítulos, con titulillos en capitales, unciales y mayúsculas insulares, y estos subdivididos a su vez en subcapítulos precedidos normalmente de rúbricas, que asimismo lo hacen en apartados principales, encabezados asimismo normalmente con rúbricas (titulillos). Todas estas divisiones llevan normalmente números romanos precediendo a su primer párrafo. Finalmente, se encuentra la división en simples párrafos sin título, normalmente numerados los principales, y sin numerar los demás.

A veces podemos distinguir apartados secundarios o párrafos principales, con título y numerados (fols. 60r-62r), o con título y sin numerar (fol. 114v-116v). Asimismo hay apartados secundarios o párrafos principales, numerados y sin título (fol. 15r: *Tempora in pedibus...*), incluso sin título y sin numerar (fol. 39r: *Tractat cursim...*), que tienen divisiones secundarias, párrafos igualmente numerados y sin título (respectivamente fols. 39v, 15v).

Aunque a primera vista resulte sorprendente esta especie de arbitrariedad y, si se quiere, anomalía por parte de los rubricadores e iluminadores del manuscrito, al colocar las letras de adorno y realce de los distintos grupos señalados en inicios de períodos (capítulos, subcapítulos, apartados ...) de categoría inferior al título e inicial que las encabeza, no por eso hay que dar excesiva importancia al hecho, y menos calificarlo de defecto e imperfección.

El autor ha deslindado claramente las partes principales con el *incipit* y *explicit* de la central, "las partes de la oración", así como con el *incipit* de la primera parte en su introducción⁵.

4. E. DÜMLER: "Aus Handschriften", *Neues Archiv*, vol. V (1880), pp. 622-624, n. III.

5. Cf. "Diximus ergo quoniam bene fecit Donatus artem illam priorem scribere infantibus, posteriorem omnibus. Est enim robusta et utilis; inchoat a litteris" (fol. 2r); "INCIPIT IAM TRACTARE DE PARTIBVS ORATIONIS" (fol. 21r); "FINIT DE OCTO PARTIBVS ORATIONIS" (fol. 105r).

Asimismo en la transición de "los vicios" al "ornato" afirma la unidad de esta tercera parte⁶. Por el contrario el iluminador no ha resaltado el inicio de la primera parte, ni el paso de ésta a la 2ª; sólo en el primer capítulo de la 3ª parte, "el barbarismo", encontramos una de las iniciales extragrandes. Pero ni siquiera esto puede atribuirse al cambio de una parte a otra —las demás iniciales extragrandes se encuentran al inicio de capítulos y subcapítulos de la 2ª parte—, sino que más bien es propio del inicio del capítulo del "Barbarismo", que coincide con el principio de la parte dedicada a los vicios y al ornato. Esta última realidad es la que estaba presente cuando decíamos anteriormente que las partes constan de un conjunto de capítulos; efectivamente éstos constituyen la unidad superior para el iluminador.

4. LAS TRES PARTES DEL TRATADO GRAMATICAL

La primera parte, dedicada a la fonética y fonología, métrica y ortografía, consta de seis capítulos reagrupados entre sí, para tratar los tres primeros de fonética y fonología, y los tres siguientes de métrica y ortografía:

- I. El sonido, fols. 2r-3r.
- II. La letra, fols. 3r-8v.
- III. La sílaba, fols. 8v-13v.
- IV. Los pies, fols. 13v-16r.
- V. Los acentos, fols. 16v-20v.
- VI. La puntuación, fols. 20v-21r.

Todos estos capítulos están precedidos de un titulillo, para el que el copista dejó una línea en blanco, o espacio en la última línea del capítulo anterior, y tienen una letra inicial similar en todos ellos, que oscila entre 1'5 y 2 cm. de altura del cuerpo de la letra. En los subcapítulos hay iniciales que con frecuencia igualan a éstas en importancia, pero no las superan, y son más las de inferior módulo.

Respecto de la segunda parte de este tratado de gramática, "las partes de la oración", el autor, tras una breve introducción (fol. 21r-22v) ha desarrollado la materia en ocho capítulos:

- I. El nombre, fols. 22v-58v.
- II. El pronombre, fols. 58v.-65v.
- III. El verbo, fols. 65v-82v.
- IV. El adverbio, fols. 82v-90v.
- V. El participio, fols. 90v-95v.
- VI. La conjunción, fols. 95v-98v.
- VII. La preposición, fols. 98v-104v.
- VIII. La interjección, fol. 105r.

La tercera y última parte, por fin, dedicada a la estilística, comprende dos capítulos:

- I. Los vicios, fols. 105r-111v.
- II. El ornato, fols. 111r-120r.

6. Cf. "Et, postquam docuit uitia quae uitanda sunt, incipit iam transire in ornatum" (fol. 111v).

5. DEDUCCIONES

A la vista del contenido gramatical y, sobre todo, del método, desarrollo y profundización de lo tratado, se ponen de manifiesto dos cosas: de una parte, la claridad expositiva y perfecto conocimiento de la temática por parte del autor; de otra parte, la buena estructuración del tratado.

El artífice formal de esta gramática es persona docta y muy versada en esta disciplina. Su obra no es una imitación servil y, en consecuencia, reiterativa de los principios y normas establecidos por viejos y acreditados gramáticos, defecto por otra parte que se hará corriente —al decir del Prof. L. Kukenheim— entre los tratadistas de gramática de los siglos IX al XII.

No sometiéndose a la alegoría religiosa medieval, y sin caer en la metodología y espíritu filosófico de la escolástica tradicional, el tratado de gramática que nos transmite el Ms. Q.II.15 de El Escorial se aproxima más a una obra exegético narrativa e histórica de gramática, orientada al conocimiento y explicación de los textos, que a un tratado metódico y heurístico, basado en la búsqueda y conocimiento exhaustivo de las reglas de la elocuencia y el bien hablar.

Si observamos la división en partes y subpartes, y el orden establecido en esta gramática, saltan a la vista los esquemas y principios básicos que, sin duda, estuvieron presentes a la hora de la elaboración de dicho tratado.

Estos principios básicos e informativos, comunes a cualquier manual escolar, —desarrollados a partir del s.IV por Donato: *Ars Minor*, *Ars Maior*, y perfeccionados más tarde (s.VI) por Prisciano en sus *Institutiones grammaticae*— exigían de cualquier tratadista con categoría de maestro tener a la vista la opinión y parecer de los grandes profesionales de gramática, para de esta manera respetar en el estudio y exposición los principios básicos de la lógica, de la didáctica y de la tradición.

Ambos tratadistas, y en particular Donato, insisten en la triple finalidad de la gramática: preceptiva, permisiva o figurativa y prohibitiva. He aquí las palabras de Donato relativas a la función de la gramática: *Grammatica praeceptiua praecepit, sicut congrua; grammatica permissiua permittit, sicut figuratiua; grammatica prohibitiua prohibet, sicut uitia*⁸.

7. L.KUKENHEIM: *Contributions à l'histoire de la Grammaire Grecque, Latine et Hébraïque à l'Epoque de la Renaissance*. Leiden, 1951, p.59.

8. Cf. L.KUKENHEIM, o.c., p.72.

CAPITULO II

Descripción formal

1. COMPOSICION

El manuscrito Q.II.15 —clasificado por distintos catalogadores y estudiosos como códice literario-doctrinal de finales del s.X— es uno de los mejores ejemplares en letra carolina de contenido gramatical conservados en El Escorial. El P. Guillermo Antolín lo clasificó como "Comentarios a la gramática de Donato", asimismo el Dr.L.Rubio, y, antes que ellos, el Dr.Dümmler (a.1880) como "Comentario anónimo a Donato": "einen anonymen Commentar zum Donatus"⁹.

Dicho manuscrito ha sido el vehículo transmisor de un tratado de gramática, en el que se advierten los conocimientos básicos y principales corrientes sobre esta temática durante los siglos IV al VI, en boga hasta bien entrado el Renacimiento.

Consta de 120 folios de pergamino sin foliación original, si bien numerados a lápiz de carbón con cifras arábigas, excepto el último (fol.120r-v), cuyas dos caras fueron paginadas a tinta por anverso y reverso (119r-118v) en el siglo XVIII.

Está escrito, como detallaré más tarde, en carolina tardía norte-italiana de buena calidad caligráfica y mediano módulo. Sus pocos elementos cursivos y las fuertes reminiscencias de modelos capitales, unciales y mayúsculas totalmente insulares o de sabor insular, responden al ejemplar (bastante más antiguo, s.VIII-IX), que sirvió de base para esta copia del s.XI, sin artificios ni extraordinaria solemnidad.

9. G.ANTOLÍN: *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*, vol.3, Madrid, 1913, p.392. De comentario a la gramática de Donato, *Commentarii in Donatum*, la califica también L.RUBIO: *Catálogo de los manuscritos clásicos latinos existentes en España*, Madrid, 1984, p.233. Y entre los extranjeros —según P.Collura— tanto Cipolla, Gottlieb, Dümmler y un largo etcétera, como P.Ewald, piensan de un modo parecido al afirmar que el manuscrito Q.II.15 escurialense contiene un comentario anónimo al *De Arte Grammatica* de Donato, atribuible según todos ellos a los siglos IX-X. Véase P.COLLURA: *La precarolina e la carolina a Bobbio*, Milán-Florenia, ed.1965, p.155, y E. DÜMMLER: "Aus Handschriften", ya citado en nota anterior.

La escritura del texto —prescindiendo de las grandes iniciales, títulos y rúbricas e, igualmente, de la mayoría de las correcciones y anotaciones interlineales y, sobre todo, marginales, que son de época posterior— corresponde, si exceptuamos la plegaria poética del final, a un solo escriba y, por tanto, a la misma mano, si bien cabe distinguir ciertas variantes en cuanto a módulo, presión, trazado, ángulo, etc., que sin duda obedecen a distintos momentos de ejecución, variedad de instrumentos de escribir, situaciones anímicas de cansancio, calidad de la tinta y del pergamino, etc., etc.

Es muy probable que desde finales del siglo XVI (último cuarto del siglo) formara ya parte de los fondos de la Real Biblioteca de El Escorial, si bien existen pruebas suficientes para afirmar que dicho manuscrito, antes de pasar a engrosar los fondos escorialenses (aa.1575-76) pertenecía ya a la biblioteca personal de Felipe II, y, en consecuencia, que esta obra —precedente inmediatamente de la Colombina— la cedió el monarca a El Escorial, junto con otras obras manuscritas e impresas, en las primeras donaciones y entregas (26 de junio de 1575 y 2 de mayo de 1576) realizadas por el fundador del monasterio y de la biblioteca escorialense, una de las más ricas e insignes de la Europa del Renacimiento¹⁰.

El catálogo-inventario de los fondos reales entregados por el monarca a los PP.Jerónimos, principales responsables de esta fundación cultural, nos permite intuir, a modo de organigrama de la primitiva biblioteca real, las principales divisiones y subdivisiones de los distintos fondos librarios: A) Manuscritos: en pergamino y en papel; B) Impresos: incunables, raros, preciosos, y normales de imprenta; subdivididos, a su vez por lenguas: latín, griego, hebreo ...; y, dentro de cada lengua, por materias: Teología, Derecho, Filosofía, Medicina, Poesía, Gramática ...; todos ellos distinguidos por tamaños: en folio, en cuarto y en dieciseisavo.

La mayoría de los libros de la biblioteca personal de Felipe II fueron encuadernados en tafilete negro y rojo, y su forma de catalogación (aún hoy en El Escorial) responde a la tradición y usos antiguos, es decir, por letras, de la a a la h mediante minúsculas, y, para el resto, de la H a la Z con mayúsculas; de modo que la H se utilizó dos veces (una con mayúscula y otra con minúscula), y entre la H y la I se intercala un signo especial con valor de et, simbolizado por el clásico &¹¹.

10. G.DE ANDRÉS: "La entrega de la Librería Real de Felipe II (1575)", en *Documentos para la historia del Monasterio de El Escorial*, vol.7, Madrid, 1964, pp.57-59; Idem: *La Real Biblioteca de El Escorial*, Madrid, 1970; J.DE SIGÜENZA: *Fundación del Monasterio de El Escorial*, Madrid, 1963; G.ANTOLÍN: *La Real Biblioteca de El Escorial*, El Escorial, 1921.

11. P.EWALD: "Reise nach Spanien im Winter von 1878 auf 1879", en *Neues Archiv Gesellschaft für ältere deutsche Gesichtskunde*, vol. VI (Hannover, 1881), p.225.

En el espacio en blanco —las tres primeras líneas del folio 1r de nuestro manuscrito— destinado al título de dicho tratado de gramática (que no llegó a escribirse) se halla la signatura "II.Q.15" escrita con tinta sepia ferruginosa en letra de finales del s.XVI. Dicha signatura responde al sistema antiguo utilizado en nuestras dos principales bibliotecas renacentistas: la Colombina de Sevilla y la Librería Real de Felipe II¹².

En tiempos del P.Antolín, gran investigador y director de la Biblioteca de El Escorial, al catalogar y sistematizar los manuscritos latinos de dicho centro, por razones técnicas de sistematización de los fondos codicológicos, y para mayor facilidad mnemotécnica, se alteró la signatura antigua, dándole en su *Catálogo de los Códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*, vol 3, p.392, el que conserva en la actualidad: "Q.II.15".

El citado manuscrito está compuesto de 16 cuadernillos. todos ellos cuaterniones, conforme a la técnica y gusto del período carolino, es decir, de cuatro pliegos doblados cada uno, equivalentes a 8 hojas o folios (fig.1), que en terminología

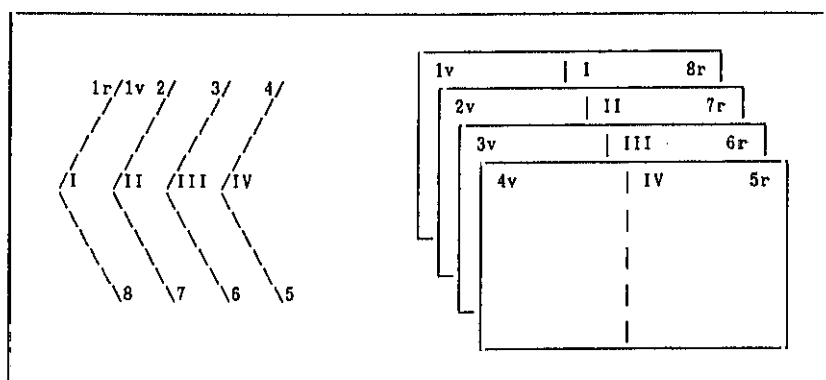

Fig.1.- Estructura esquemática de los cuadernillos de 4 folios, o cuaterniones

moderna librería de impresos sumarían 16 páginas. Todos estos cuadernillos están escritos, por anverso y reverso, a tinta color sepia (texto normal y títulos de capítulos) y en rojo (rúbricas, subtítulos y epígrafes secundarios), colores que por razón del tiempo, humedad, calidad del pergamino, desgaste por el uso y

12. T.MARIN: *Obras y libros de Hernando Colón. Memoria de las obras y libros del Bachiller Juan Pérez*, Madrid, 1970; G.DE ANDRES, en su obra antes citada *La Real Biblioteca de El Escorial*, p.14, habla del cambio de signaturas introducido en El Escorial por el P.Sigüenza a base de tres números: el primero para indicar el estante, el segundo el plúteo (sección o anaquel), y el tercero para señalar el volumen.

manejo de los estudiosos, etc., a veces han perdido la viveza, dan en determinados pasajes la sensación de desvaídos¹³.

Conforme a la tradición libraria clásica, cada uno de los 1 cuadernillos debía ser identificado, para la sistematización ordenada de su contenido, y para ayuda tanto del copista y de rubricador, como del encuadernador. Pero esta identificación hasta época más reciente (ss.XIII-XIV) no se hacía mediante la foliación progresiva de todas las hojas, sino con el numerado de los distintos cuadernillos, colocando en éstos las respectivas contraseñas o custodias, que en este manuscrito escurialense se hallan en el margen inferior de cada folio vuelto final de cada cuaternión.

Estos folios finales de cuadernillo incluyen en su margen inferior una contraseña, distinta de la clásica custodia, a modo de reclamo, pero indicativa no de la palabra que va a encabezar el primer folio recto del cuadernillo siguiente, sino de signo señal de final de cada uno de los cuadernos.

Dicha contraseña, signatura o reclamo final de cuadernillo consta exclusivamente de número o números romanos, con pequeño rasgueo o adornos en torno, siempre en orden progresivo, repitiendo el signo de la unidad hasta cuatro veces, tanto solo —I, II, III, IIII—, como tras los signos V y X —VI, VII, VIII, VIIII, XI, XII, XIII, XIIIII— (fig.2).

La normativa y técnica reproductiva seguida en el escritorio donde se copió este manuscrito, responde en general, si bien de modo impreciso, al sistema de las «pecias» o medidas de pergamino (material soporte) y texto escrito (trabajo de los amanuenses), es indicativa de la sucesión de cuadernillos, del precio de los mismos y, sobre todo, de la forma peculiar en cuanto a número de folios, columnas, espacios, líneas, etc., de los manuscritos primeramente copiados en algunos monasterios y escuelas imperiales y catedralicias de los siglos VII-XII, v.gr.: Milán, Bolonia, Verona, Pavia, Lucca, Aquisgrán, Luxeuil, San Gall, Reichenau, Chur¹⁴, y más tarde en las grandes Universidades medievales de Europa¹⁴.

13. Para el estudio de la estructura material y formal del manuscrito han tenido en cuenta los siguientes trabajos: E.RUIZ: *Manual de Codicología*, Madrid, 1988; A.PETRUCCHI: *La descrizione del manoscritto. Storia, problemi, modi*, Roma, 1987; y E.CASAMAS-SIMA: "Note sul metodo della descrizione dei codici", en *Rassegna degli Archivi di Stato*, 23 (1963), pp.181-205.

14. J.DESTREZ: *La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle*, París, 1936; G.BATTELLI: "La pecia e la critica del testo dei manoscritti universitari medievali", en *Arch.Stor.Ital.*, vol.II (1935), pp. 244-252.

2. FORMATO Y MEDIDAS

Desde el siglo XVIII, fecha de su última encuadernación, este manuscrito presenta forma alargada y, en consecuencia, es más alto que ancho, conforme al gusto del renacimiento carolingio. Recortados los márgenes, especialmente los laterales interiores de los 120 folios de que consta, su formato es rectangular.

Sus dimensiones externas, incluida la encuadernación, son de 310 x 200 mm., reduciéndose las de sus folios a 297 x 185 mm., y la del texto o caja de escritura a 232-234 x 150-155 mm.

3. ENCUADERNACION, INCIPIT Y EXPLICIT

Si el manuscrito, como es de suponer, estuvo encuadernado, probablemente tendría tapas de madera recubiertas de cuero, acaso con estampaciones en relieve a base de pequeños hierros grabados en seco y sin oro, conforme a la técnica carolingia del "gofrado". Con el tiempo, tal encuadernación (s.XI) debió deteriorarse bastante y quizás se perdió¹⁵.

Sometido en el siglo XVIII a nueva encuadernación, sus folios se vieron reducidos, principalmente los márgenes interiores a consecuencia del cosido. De ahí que el manuscrito, si es que estaba encuadernado, perdió su encuadernación antigua y, sobre todo —y esto sí que es seguro— se redujo algo en cuanto a dimensiones marginales.

La encuadernación actual es la típica de gran parte de los manuscritos de la biblioteca escorialense. Sus tapas o cubiertas, en tafilete rojo sobre cartón, llevan grabada en el centro la parrilla del mártir San Lorenzo, a quien Felipe II, en agradecimiento por la victoria de San Quintín, dedicó el monasterio y todas sus dependencias.

El manuscrito carece de guardas iniciales y finales de pergamino; en su lugar lleva —al inicio y al final— un bifolio de papel en blanco, una de cuyas hojas va pegada por dentro a la tapa protectora. Resaltan en su lomo los tres nervios principales que aglutinan y sujetan tapas y cuaderillos mediante el cosido con cuerda de cáñamo. Otros tres nervios menores más los cabezales están ocultos bajo el lomo. Al siglo XVI-XVII hay que atribuir el número 19 en tinta negra trazado sobre el conjunto de

15. J.VEZIN: *Evolution des techniques de la reliure Médiévale*. Bibliothèque National, París, 1973, con abundante bibliografía en p.17: "Orientation bibliographique"; idem: "Les relieurs carolingiens de cuir à décor de la Bibliothèque National de Paris", en *Bibl.de l'Ecole de Chartres*, 128 (1970), pp.81-113; idem: "La réalisation matérielle des manuscrits latins pendant le haut Moyen Age" en *Codicologica*, 2; idem: "Elements pour une codicologie comparée", Leiden, 1972, principalmente en el capítulo dedicado a "Encuadernaciones románicas en pieles. La serie europea y España", pp.27-34.

folios del canto superior, cuyo significado exacto ignoro, si bien puede indicar el número de orden correspondiente a este volumen dentro de los tratados de *Grammatici latini* en folio o en cuarto que aparecen en el catálogo-inventario oficial de 1576 entregado por Felipe II a la comunidad de PP. Jerónimos existente por entonces en el Escorial.

El manuscrito Q.II.15 carece por completo de título, portada y tejuelo. Su principio o *incipit* textual, *Vnius cuiusque rei scientia quaeritur ethimologia ipsius artis...* (fol. 1r, lin. 1), y su *explicit* o final gramatical: *Omneusis est similitudo quaedam, sed haec similitudo fit aut a rebus ignotis aut a rebus incongruis aut a rebus paribus* (fol. 120r en sus dos últimas líneas).

La composición poética final del folio 120v, con un total de 33 disticos elegíacos en 33 líneas, comienza con estas palabras: *Nocte dieque gemo dominum, quia sentio tristem.* / *Et, quia hunc timeo, nocte dieque gemo* (línea 1), y concluye: *Custodiam puerum tibi met servire iubebo.* / *Crescere quem volui custodiam puerum* (línea 33).

En honor a la verdad, ni el *incipit* ni el *explicit* de este manuscrito responden del todo a la función técnica y significado de tales elementos. Se trata —como indiqué más arriba, al hablar del contenido y partes del manuscrito— de una introducción inicial justificativa del plan de la obra, y de una oración o plegaria-lamento poético, con alusión a un abad de nombre Pedro, dirigida por su autor, un monje arrepentido tal vez fugado del monasterio y que regresa, a San Columbano, padre y protector no sólo de Bobbio, sino de muchos cenobios de origen irlandés, y poderoso intercesor para calmar la ira e indignación que dicho abad siente contra su sobrino o tutorado. Ambas partes: inicio y conclusión poética difieren bastante de los clásicos *incipit* y *explicit* de la mayoría de los manuscritos medievales¹⁶.

4. MATERIAL SOPORTE, PAUTADO Y PICADURAS

Su material soporte es el pergamino, un pergamino de buena calidad y factura, fino y flexible en la mayoría de los folios, si bien en algunos cuadernillos la piel es más gruesa y un tanto rígida. Se observan a lo largo del manuscrito en distintos folios algunos agujeros, cortes, manchas, raspados y notas interlineadas o marginales, con añadidos supletorios o explicativos (aclaraciones) del texto.

El preparado, ajuste y montura de los pliegos es igual o muy parecido en todos los cuadernillos. El ajustador o ajustadores de los pliegos y folios de los quince cuadernillos del manuscrito, una vez cortado el pergamino, y antes de que los copistas, ru-

16. Sobre esta plegaria final versificada véase el trabajo de E. DÜMLER, ya citado en notas anteriores, "Aus Handschriften".

bricadores y encuadernadores procedieran a realizar sus trabajos respectivos —escribir, iluminar, rubricar y encuadernar— efectuó en primer lugar el picado o perforación marginal del pergamino, operación previa para delimitar el espacio o superficie destinada a albergar el texto, y requisito indispensable para el correcto trazado de los renglones o pautado. Muchas de estas perforaciones o picaduras externas (no faltan en algunos folios picaduras interiores por el centro, v.gr.: fols.92,93,120) son imperceptibles; otras desaparecieron del todo, y se perdieron para siempre a raíz de las sucesivas encuadernaciones, pero, sobre todo, en la última, la del s.XVIII.

Con el pautado y encuadratura del espacio textual, a punta seca y por folios individualizados, con trazado generalmente por el vuelto, se da regularidad tanto a la escritura, títulos y rúbricas, como a la disposición de las áreas escritas, de forma que todos los folios tengan el mismo número de espacios y de líneas, 32 en total, con una distancia interlineal de 8 a 9 mm. No obstante, el folio 120v presenta 33 líneas escritas, y, por el contrario, en algunos folios, aunque tienen 32 pautas marcadas, de hecho no aparecen escritas todas las líneas, según podemos ver en la siguiente relación de lugares con línea en blanco u omisión de texto en la línea:

Folio 1r, líneas 1-3. Para el título de la obra. La línea siguiente comienza con una inicial extragrande, propia de principio de capítulo o parte principal de la obra.

Fol. 62v, líneas 1 y 19. Para títulos de subcapítulo: <DE GENERIBVS PRONOMINVM> y <DE NVMERIS PRONOMINVM> respectivamente. Las líneas siguientes respectivas comienzan con inicial de módulo grande, propia de este tipo de división de la obra.

Fols. 63v, lín.6, y 70v, lín.30. Para títulos de subcapítulo: <DE CASIBVS PRONOMINVM> y <DE FORMA VERBORVM> respectivamente. Las líneas siguientes respectivas comienzan con inicial de módulo grande.

Fol. 79r, lín. 25. La línea en blanco u omisión de texto en la línea está señalado con una cruz en rojo. La línea siguiente comienza con inicial de módulo medio, propio de divisiones inferiores a los subcapítulos.

Fol. 80v, líneas 6 y 26. Para títulos de apartados principales: <DE IMPERSONALIBVS> y <DE CONIVNCTIONE VERBORVM CASIBVS> respectivamente. Las líneas siguientes respectivas comienzan con inicial de módulo grande, apropiadas para este tipo de división de la obra.

Fols. 85v, l.21; 87r, l.15; 88r, l.14; 82v, l.18. Las líneas siguientes respectivas comienzan con inicial de módulo mediano. Estos lugares están dentro del capítulo del adverbio, en que faltan los títulos de sus apartados, excepto el último, DE FIGVRA INCIPIIT; para ellos se ha dejado espacio, al final de línea, o, si no quedaba suficiente, en línea completa, como las citadas.

En la parte 3a, sobre los vicios y el ornato, vemos que los apartados de los distintos capítulos tienen sistemáticamente título hasta los dos primeros del último subcapítulo, *DE TROPIS*. A partir de aquí ya no hay más títulos, pero sí los espacios correspondientes, bien al final de línea, bien en línea completa, como puede verse en

Fols. 117v, 1.19; 118r, ls. 21 y 27. Las líneas siguientes respectivas comienzan con inicial de módulo mediano, propio de este tipo de división de la obra. En el fol. 120r quedan en blanco las últimas tres líneas, por finalización de la obra.

5. APROXIMACION A LA HISTORIA DEL CODICE Q.II.15

Por lo que se refiere a notas identificativas sobre el origen, procedencia, autor, época de la copia, nombres de los copistas, correctores, rubricadores, iluminadores, bibliotecas, entidades o personas —en singular o en plural— a que perteneció, posibles usuarios y otras circunstancias relativas a la fecha de la copia, vida y transmisión de este manuscrito, etc., los datos son más bien escasos. Véase respecto del autor en la nota 9 lo que han opinado hasta ahora los catalogadores de este manuscrito.

Tampoco son muy indicativas al respecto las anotaciones marginales o notas propiamente dichas, es decir, explicativas y complementarias al texto o con alusiones a célebres escritores y tradadistas de gramática —Livio, Varrón (fol.2v), Prisciano (fol.7r), Gasparino (fols.32r)— escritas en gótica y gótica cursiva del XII y, sobre todo, del XIII. Y, si esto ocurre con las notas propiamente dichas, escritas con posterioridad al texto de la gramática, de nada sirven las coetáneas y de la misma mano del escriba principal, para mí único, que van interlineadas (fol. 41r, 44r), o en los márgenes superior (fol.3v, 7v, 10v, 13r, 13v) e inferior (fol.6r), y laterales izquierdo (fol.17v) o derecho (fol.21r), así como en el espacio de líneas incompletas (fol. 41r), para completar palabras o frases omitidas, aclarar expresiones, corregir errores, llamar la atención, etc. Otras correcciones menores de letras, puntos, comas, etc., posiblemente haya que atribuirles a lectores y estudiosos de distintas épocas.

La hipótesis emitida por el P.Guillermo Antolín en la nota catalográfica que él hace sobre la posible procedencia de este manuscrito Q.II.15 de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares, ha quedado invalidada tras la publicación de los trabajos de G. de Andrés sobre la historia de la biblioteca del citado Conde-Duque y descripción de sus códices¹⁷.

17. G.ANTOLIN: *Catálogo*; G.DE ANDRES: "Historia de la Biblioteca del Conde-Duque de Olivares y descripción de sus fondos", *Cuadernos Bibliográficos*, C.S.I.C., Madrid, N° 28, I (1972), pp.131-142, y N° 30, II (1973), pp.5-73.

Más acertado me parece el juicio de P.Ewald sobre la procedencia remota y próxima de este manuscrito. Las razones aducidas por P.Ewald en 1881 siguen, a mi juicio, siendo válidas y dignas de crédito en nuestros días¹⁸.

Los datos que aporta la nota final de registración colocada en el margen inferior del folio 120v: *Este libro costó en Pavía 44 quatrines a 6 de marzo de 1521 y el ducado de oro vale 440 quatrines*, y la propia plegaria conclusiva dirigida al abad Pedro y a San Columbano, titular del centro monástico al que perteneció el códice o con el que de algún modo estuvo relacionado (fol.120v) hacen referencia no sólo al centro de origen y procedencia: Bobbio, sino también al lugar y fecha de la compra: Pavía, 6 de marzo de 1521, al coste del manuscrito: 44 quatrines, al comprador: D.Hernando Colón, que lo registra con su propia letra, y a la biblioteca o librería a la que directamente pasó: Colombina de Sevilla.

Para este ilustre investigador alemán, P.Ewald, el manuscrito Q.II.15 procede con toda probabilidad de la familia de los códices de Bobbio, si bien su origen inmediato hay que colocarlo en la biblioteca de D.Hernando Colón, fundador de la Colombina de Sevilla.

De este centro sevillano el manuscrito pasó a la librería personal de Felipe II, quien, a su vez, lo cedió al monasterio escorialense como parte integrante de los fondos iniciales de la célebre Real Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial.

Los datos en que apoya su aserto el investigador P.Ewald se reducen a dos: en primer lugar, la noticia que nos proporciona la nota-registro del folio 120v con que se cierra el manuscrito, alusiva, como indiqué más arriba, al adquirente y biblioteca a donde fue a parar, lugar y fecha de la adquisición y, finalmente, precio. Todos estos datos y otros relativos a viajes de D.Hernando los comprobó personalmente P.Ewald en el registro 5.5.22 de la Colombina.

En nota extracta de dicho registro se dice exactamente que en un viaje realizado por Hernando Colón al norte de Italia (marzo-abril de 1521), cuando se encontraba en Padua (hacia mediados de abril) había adquirido en Pavía unas semanas antes un

18. P.EWALD: "Reise nach Spanien in Winter von 1878 auf 1879", en *Neues Archiv Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, vol. VI (Hannover, 1881), p.271. Copio el párrafo completo en que P.Ewald, en su *Viaje a España* realizado en el invierno de 1878-79, aborda en la página 271 el problema del origen y transmisión de esta obra: «Q.II.15 membr. fol. saec. X. Wohl aus Bobbio stammend, ist nach Notiz aus fol. 120v: 'Este libro costó en Pavía...' von Fernando Colon in Italien gekauft und nicht näher bekannter Weise aus der Colombina in den Escorial gekommen (Vgl. später Sevilla bibl. Colombina 5.5.22, wonach in Padua Fernando Colon am 15. April 1521 Hs kaufte). Auch die Art der Angabe und Handschrift dieser Notiz sichert unsere Annahme. Auf der letzten Seite steht das von Dümmler: *N.Archiv*, V, 622 publicierte Gedicht auf den heiligen Columban».

lote de manuscritos e impresos, entre los que figuraba esta gramática latina¹⁹.

Aparte de este elocuente dato, bien aprovechado por Ewald, existe otro, en el mismo manuscrito y folio 120v, de no menor importancia: la composición poética de bien entrado el siglo XI, a mi entender, que está dedicada a San Columbano y a un abad de Bobbio de nombre Pedro.

El texto íntegro del poema final, precedido de un breve estudio codicológico e histórico lo publicó, como queda dicho, E. Dümmler en 1880 bajo el título "Aus Handschriften" (V. nota 4).

Poco menos que en el anonimato siguen el compositor y copista de los versos finales, pues aun en el caso de que correspondan efectivamente a un monje sobrino o tutorado del abad Pedro, que vuelve arrepentido tras cometer graves faltas —quizás haberse fugado de la comunidad— ignoramos quién fue este personaje, si tal composición y escritura son suyas, cuánto tiempo estuvo fuera, de qué abad o abades se trata, puesto que a fines del siglo X y principios del XI existe en Bobbio un Pedro Abad, y en pleno siglo XI otro, llamado *Petrus Aldus*, con doble título: *abbas et episcopus*, cuyo mandato se sitúa, según Collura, entre Gerberto (después papa con el nombre de Silvestre II) y Lanfranco (aa. 982 ss. y 1076 ss. respectivamente).

Está por probar si esta gramática era propiedad del citado monje, sobrino (o protegido) del abad Pedro, o la trajo de otro monasterio o escuela al reincorporarse a la abadía de San Columbano de Bobbio. En todo caso, lo que podemos admitir como seguro es que tales versos no estaban en el manuscrito (del s. VIII-IX) que sirvió de modelo para la copia de esta gramática, y también que se escribieron de 15 a 30 años después que el texto doctrinal, probablemente en Bobbio, pero sin excluir la posibilidad de que la copia se realizase en San Agustín de Paya o en algún otro centro del norte de Italia no lejos de Bobbio²⁰.

La escritura —de la que me ocuparé más adelante— de este manuscrito de sabor totalmente irlandés y precarolino, su estructuración material: ajuste, foliación, pauta, distribución del texto, sistemas de abreviación, signos de puntuación y corrección..., y, finalmente, su iluminación y ornamentación vienen a corroborar el juicio emitido por el autor del "Viaje a España durante el invierno de 1878-79", que atribuye, con gran probabilidad, su origen remoto al monasterio de Bobbio.

19. Véase nota precedente.

20. En las notas marginales del lateral izquierdo correspondientes al poema del folio 120v (de idéntica grafía y mano que el resto de la composición poética), a la altura de la línea 8 verso 15, hay dos siglas muy borrosas que E. Dümmler reproduce con las mayúsculas C.G., sin desarrollar. Podría verse como P.A., e interpretarse como *Petrus Aldus* (*Petroaldo*, de Collura). De ser cierta esta dudosa lectura, quedaría aclarado de qué 'Pedro abad' se trataría, y a qué época correspondería la composición: s. XI.

La ubicación geográfica de Bobbio, centro cultural y escritorio de primera magnitud desde finales del siglo VII hasta comienzos del X, y su estrecha relación con Pavia, lugar de adquisición y, tal vez, hasta de origen del manuscrito, nos hacen pensar en aquellos monjes irlandeses procedentes de Escocia (Scotti) y Northumbria, asentados en la región de los Vosgos y norte de Italia durante los siglos VII-VIII.

A estos misioneros irlandeses se deben las célebres fundaciones monásticas de San Columbano: Luxeuil (Francia), San Gall (Suiza), Bobbio (Italia) y Würzburg (Alemania)²¹.

En estas abadías y en las escuelas catedralicias e imperiales de Pavia, Milán, Verona, Bolonia, Lucca ..., tiene lugar el reencuentro y mestizaje de las escrituras insulares con los tipos caligráficos usuales del continente europeo: las precarolinas. El contacto e influencia mutua de tipos escriturarios y estilos ornamentales distintos, como eran el irlandés y el norte-italiano o lombardo, culmina con la creación en estos centros de nuevas formas gráficas, en las que, como afirman A. de Bouard, E. M. Thompson, A. Bruckner, W. M. Carusi-Lindsay, C. Cipolla, G. Buzzi, C. Frati, Th. Gottlieb, L. Grammatica, A. Hessel, P. Lhemann, E. A. Lowe, G. Mercati, F. Steffens, L. Schiaparelli, G. Cencetti, A. Wilmart, S. Stiennon, H. Zimmerman, P. Collura, A. Petrucci ..., por citar a los paleógrafos y especialistas más representativos, es difícil señalar hasta dónde llega el influjo gráfico de una escritura en otra y, sobre todo, establecer si la estructura básica del manuscrito, de su escritura, ornamentación y transformación corresponden más al estilo y forma de las Islas Británicas: Escocia e Irlanda, que a las peculiares de los centros culturales y escritorios de la Lombardía y el Véneto.

Los alfabetos capitales, unciales, mayúsculos anglosajones e insulares, y minúsculos agrandados de la escritura carolina, y la ornamentación de determinadas iniciales: A, B, C, D, G, P, Q, V, de nuestro manuscrito son las clásicas letras de adorno y resalte heredadas de la escritura latina, tanto en Irlanda y Escocia como en Centro-Europa y Norte-Italia; pero las formas de estas mayúsculas e iniciales extragrandes empleadas en títulos, subtítulos y rúbricas, y los adornos de las mismas, rezuman, en cuanto a estructura y aspecto, el sabor y variedad de la uncial, semiuncial y mayúscula insular (redondilla) tan cultivadas durante los siglos VIII-IX en los centros más representativos de la producción caligráfica del norte de Italia: Verona, Nonantola, Lucca y Bobbio²².

21. E. M. THOMPSON: *A Handbook of Greek and Latin Palaeography*, Londres, 1894 (ed. Londres-Chicago, 1966, pp. 236-256); E. H. J. REUSENS: *Elements de Paléographie*, Lovaina, 1899, p. 53.

22. G. CENCETTI: *Compendio di Paleografia Latina*, Nápoles, 1968, pp. 52-58; idem: *Lineamenti di storia della scrittura latina*, Bolonia, 1954, pp. 166-205; P. COLLURA: *La precarolina e la carolina a Bobbio*, Milán-Florencia, ed. 1965.

Sólo el estudio profundo de todos los manuscritos en minúscula precarolina procedentes con seguridad de Bobbio o de cualquier otro escritorio relacionado con éste nos llevaría a establecer con exactitud las interrelaciones, diferencias e influjo de la letra insular en la italiana del norte y viceversa, y, sobre todo, a fijar aproximadamente los límites cronológicos (datación) de su factura escrituraria²³.

En los viejos elencos catalográficos de L.A. Muratori y del Cardenal Mercati relativos a Bobbio, reproducidos parcialmente por P. Collura²⁴, aparece un amplio fondo librario de los siglos VIII-IX con tratados y comentarios gramaticales: *Grammaticalia* de Servio, Valerio, Probo, Carisio, Macrobio, Mario Victorino, Focas, Beda, Q. Terencio, Diomedes, Isidoro ..., y, en particular, de Prisciano y Donato; todos ellos procedentes de Bobbio o sus alrededores, y, en la actualidad, dispersos en gran número por las bibliotecas: Ambrosiana de Milán, Nacionales de Turín, Nápoles, Vaticana y, en menor cantidad, por las de Berlín, Viena, Cambridge, Laurenciana de Florencia, París, Nancy y Real Biblioteca de El Escorial.

En el epígrafe reestructurado por Collura, conforme al índice de Mercati, bajo el título "Biblioteche Varie" se halla elencado el manuscrito escurialense Q.II.15 (155), como procedente de Bobbio²⁵.

En relación con la plegaria poética a San Columbano inserta en el último folio (120v) del manuscrito escurialense, no estará de más recordar que numerosos códices identificados con toda garantía como de Bobbio, y pertenecientes a los siglos VIII-IX, concluyen con una especie de oración de súplica y ofrenda de dichas producciones librarias a San Columbano: *Sancte Columba, eximio patri*, escrita por su autor, por el amanuense que lo copió, por el profesor, monje, canónigo a quien perteneció, o por el abad de turno del monasterio, a quien se regala o dedica el manuscrito. Así sucede en los códices ambrosianos I.61.sup, A.136.inf y M.67.sup; en los vaticanos latinos 5749, 5754 y 5759; y en los turineses (Biblioteca Nacional) A.II.2, F.I.6 y G.VII.16.

23. L. SCHITAPARELLI: "Intorno all'origine e ad alcuni caratteri della scrittura e del sistema abbreviativo irlandese", *Archivio Storico Italiano*, 74 (1916), pp. 3-126; idem: *Il codice 490 della Biblioteca Capitolare di Lucca e la Scuola scrittoria lucchese (s. VIII-IX). Contributo allo studio della minuscola precarolina in Italia*, Roma, 1924, pp. 83-96; idem: "A proposito di un recente articolo (di A. de Bouard) sull'origine della minuscola carolina", *Archivio Storico Italiano*, 84 (1926), pp. 3-23; idem: "Influenze straniere nella scrittura italiana dei secoli VIII e IX", *Studi e Testi*, 47 (Roma, 1927). Estos trabajos de Schitaparelli fueron recopilados por Cencenetti en *Note Paleografiche 1910-1932*, Turín, 1969, pp. 189-353.

24. P. COLLURA: *La precarolina e la carolina*, pp. 219-231.

25. P. COLLURA: *La precarolina e la carolina*, pp. 155, 227.

El ingreso hacia el año 830 en el monasterio de San Columbano de Bobbio de uno de los colaboradores más eficaces de Alcuino y del propio Carlo Magno, el irlandés Dúngalo (Dungal) —futuro abad de Bobbio, y antes ilustre maestro en las escuelas de Saint Denis, Aquisgrán y en la no menos famosa escuela imperial de Pavía, fundada por Lotario— supuso para aquel centro cultural y escritorio monástico norte-italiano una de las etapas de máximo esplendor, no sólo por la experiencia personal de este culto y célebre *scriptor et magister* y por la aportación de su biblioteca y escritos, sino también por la adquisición de numerosos fondos librarios y la apertura e introducción en aquella escuela de los distintos tipos de precarolinas y carolinas, que lentamente reemplazarían a las escrituras unciales y semiunciales irlandesas.

De ser cierto, como parece, que Dúngalo —a quien se atribuyen estos títulos: *Praesul et abbas Bobbiensis, Praecipuus Scottorum, Peregrinus pro amore Dei, Incola et devotus Sancti Columbae, e Illuster magister*— enseñó en la escuela imperial y en el propio colegio de San Agustín de Pavía, antes de su ingreso en el monasterio de Bobbio, y que durante su estancia en aquella ciudad vivió en el monasterio de San Agustín (aa.820-30) no sería descabellado pensar, al menos como hipótesis, que el ejemplar que sirvió de modelo para la copia del Q.II.15 pudo pertenecer bien a la biblioteca de Bobbio, bien a la del propio Dúngalo, que más tarde traspasaría a Bobbio o, tal vez, a la del monasterio de San Agustín de Pavía, o a la propia librería de la Escuela Imperial de esta ciudad. Es más, no excluyo la posibilidad de que, procediendo de uno de estos centros culturales de Bobbio o Pavía, se hubiera trasladado dicho manuscrito modelo, a instancias de Dúngalo —quizás durante el ejercicio de su profesión como profesor en Pavía, o bajo mandato abacial en Bobbio—, a la librería monástica y escritorio del que se sirvió el monje que realizó esta copia del siglo XI.

Según el italiano P.Collura, que compara la figura de Dúngalo con la de otros dos abades de Bobbio: Benedicto y Walla, todos del siglo IX, existen pruebas para afirmar que desde su juventud, y aun antes de ser monjes, los tres mantuvieron muy buenas relaciones con los religiosos de San Columbano, y esta amistad les permitió, sin duda, enriquecer sus bibliotecas personales al recibir de dicho monasterio, y tal vez también de otros de origen irlandés, libros en préstamo no sólo para su estudio y consulta, sino también para la copia y reproducción de aquellos manuscritos que considerasen indispensables para el ejercicio de sus cargos de maestros. He aquí las palabras de Collura referidas directamente a Dúngalo: "si ha stato sempre in relazione con i monaci di S. Colombano da cui, specie nella giovinezza avrà potuto ricevere in prestito dei libri da copiare per formarsi una biblioteca personale indispensabile per esercitare l'insegnamento"²⁶.

Gracias a la amabilidad del Dr. T. Marín Martínez, Catedrático emérito de Paleografía y Diplomática de la Universidad Complutense, y conocedor como pocos de la obra cultural de Don Hernando Colón y, sobre todo, de los fondos librarios de la Colombina —de la que desde hace años personalmente y en equipo prepara la publicación exhaustiva del Catálogo, a base de los registros originales A y B, y de los distintos inventarios alfabéticos por autores, títulos, etc., elaborados posteriormente—, he podido comprobar que el manuscrito Q.II.15, actualmente en la Biblioteca de El Escorial, figuraba efectivamente entre las obras registradas e inventariadas de la biblioteca de Don Hernando Colón, y que su signatura identificativa, por carecer esta obra de autor y título, se hizo copiando sus palabras iniciales o *incipit*: «*Vnius cuiusque rei scientia queritur ethimologia ipsius artis*», y colocando al lado:

«de mano I»

Con la ayuda de esta monumental e interesante obra cata-lográfica del Dr. Marín —que esperamos vea pronto la luz— se podrán precisar muchos más datos sobre el origen y transmisión de este manuscrito latino, de origen norte-italiano (Pavía?, Bobbio?), por algún tiempo colombino y, tras la muerte de su comprador Don Hernando Colón (Sevilla, 1539), escorialense por donación de Felipe II.

Queda por dilucidar la fecha exacta, o aproximada, en que el manuscrito Q.II.15 pasa de la Colombina a la librería personal de Felipe II.

Hoy por hoy carezco de datos suficientes para fijar la fecha exacta en que dicho manuscrito sale de Sevilla (Colombina) hacia Madrid, para incorporarse a los fondos de la librería personal del monarca.

El empeño de culminar las obras del monasterio y de su propio palacio-vivienda en San Lorenzo el Real de El Escorial no fue obstáculo para que Felipe II, en la segunda mitad del s.XVI, emprendiera nuevas empresas de carácter eminentemente cultural, entre las cuales, a modo de ejemplo, podemos citar tres: 1ª) la centralización y enriquecimiento del Archivo General de Simancas (Archivo de Estado, de la Corona de Castilla), 2ª) la consolidación y ampliación de los fondos de la proyectada y recién creada Biblioteca de El Escorial, una de la bibliotecas más significativas de la Europa del s.XVI, por lo que se refiere a variedad y riqueza de manuscritos, y 3ª) la edición de las obras de San Isidoro de Sevilla.

Para llevar a cabo esta triple empresa, el monarca solicita información y colaboración de todos los obispos, cabildos, catedrales y monasterios que por razón de la antigüedad de sus sedes, centros e instituciones, por su riqueza o por cualquier otra circunstancia poseían archivos y bibliotecas con fondos documentales y bibliográficos de interés, tanto para la Corona como para el desarrollo de la cultura y buen gobierno de sus reinos y súbditos.

A partir de 1570 el secretario real Don Antonio Gracián —en nombre del rey y de la comisión encargada de coordinar los trabajos de búsqueda y corrección, no sólo de los códices más selectos y mejores transmisores de la obra isidoriana, sino también de otros manuscritos e impresos de carácter histórico-jurídico, doctrinal y literario, de gran interés para la cultura y difusión de los valores patrios— solicitó repetidas veces de los obispos y cabildos de Palencia, Salamanca, Osmá, Plasencia, Burgos, Segovia, Oviedo, Málaga, Sevilla ..., el envío a la Corte de determinados documentos y libros (manuscritos e impresos) conservados en sus librerías personales y en los depósitos documentales y bibliográficos de dichas instituciones, así como la relación de las obras de interés científico-cultural consideradas imprescindibles para facilitar el préstamo y consulta a los asesores reales: Antonio Agustín, Ambrosio de Morales, Alvar Gómez de Castro, Ponce de León, los hermanos Covarrubias, Pedro Chacón, Fray Hernando de Ciudad Real, prior del monasterio de El Escorial, Juan de Mariana, García de Loaysa, etc., y, sobre todo, para la realización de tan valiosas empresas científicas.

Sabemos que en 1573, a petición de Gracián, el cabildo metropolitano de Sevilla, titular del archivo de dicha corporación y, desde 1552, también de la Biblioteca Colombina, había entregado a S.M., por mediación del Dr.Zumel, tres manuscritos con obras de San Isidoro. El 14 de julio de 1577, por real cédula fechada en San Lorenzo el Real, Felipe II escribía a Don Cristóbal de Rojas y Carbajal, arzobispo de Sevilla, suplicándole de nuevo se buscasen en la librería de la iglesia-catedral una serie de obras con escritos de San Isidoro. Pero en cartas suplicatorias anteriores dirigidas por el monarca tanto a los cabildos catedralicios, como a los titulares de Málaga y Sevilla, Felipe II engloba en su petición documentos y libros de distinto contenido y carácter, sin aludir para nada a los escritos de San Isidoro de Sevilla²⁷.

Todo este conjunto de datos y circunstancias me hacen suponer que hacia las fechas indicadas, es decir, entre 1568 y 1574, debió realizarse el traspaso de este manuscrito de Sevilla a la Corte (Madrid), y de ahí (a.1575-76) a la Biblioteca de El Escorial.

Ignoramos la causa verdadera y motivación de esta cesión, que bien pudo deberse a la solicitud real o a una muestra de agradecimiento por parte del arzobispo y cabildo de Sevilla. Y no sabemos si tales actos de cesión y traslado fueron o no del agrado de sus titulares, o más bien a la fuerza y como conse-

27. Sevilla. Archivo Capitular, Secc. Fondo Histórico General, Caja 145, doc.n.27/7. Véase el reciente estudio de la Profesora C.ALVAREZ MARQUEZ: "La biblioteca capitular de la Catedral Hispalense en el s.XV", *Archivo Hispalense*, Nº 213 (Sevilla, 1982), en cuyo apéndice documental reproduce varias súplicas y cesiones de libros (pp.12-13, 66-67).

cuencia de la presión del monarca y de la situación de dependencia patronal de la institución capitular y de sus miembros respecto de la Corona.

Poco importa que la forma de cesión fuera mediante préstamo, donación, venta o apropiación forzada. Lo cierto es que el manuscrito Q.II.16 y varios más, pertenecientes en la actualidad a la Biblioteca de El Escorial, no proceden exclusivamente, como se venía creyendo, de las colecciones y librerías de Don Diego Hurtado de Mendoza, o del Conde-Duque de Olivares, ni tampoco de los fondos librarios del célebre Don Antonio Agustín, Arzobispo de Tarragona, o de Don Pedro Ponce de León, inquisidor general y obispo de Plasencia, sino también de otros archivos y bibliotecas, v.gr.: la Colombina, la capitular de Málaga, etc., pertenecientes a obispos, cabildos e instituciones eclesiásticas, y aun a los miembros de éstas²⁸.

28. Sobre los fondos documentales y codicológicos pertenecientes al Archivo-Biblioteca del Cabildo catedral de Málaga, véase A. RIESCO TERRERO: "Colaboración del Obispo y Cabildo catedral de Málaga a la empresa real de selección y edición de las obras de San Isidoro de Sevilla (Edic. Regia 1597-99) y al enriquecimiento de dos grandes centros documentales: el Archivo General de Simancas y la Biblioteca de El Escorial", en *Baetica*, Nº 11 (Málaga, 1988), pp. 301-321.

PARTE SEGUNDA
ESCRITURA Y ORNAMENTACION

CAPITULO I

Estudio morfológico de la escritura

1. ANALISIS PALEOGRAFICO

A primera vista, y como impresión del conjunto escriturario del manuscrito Q.II.15, no dudaría yo en calificar esta gramática latina de obra clásica escrita en carolina tardía de buena factura, en consonancia con el material soporte, encuadratura y distribución del texto, ajuste de cuadernillos, foliación, sistemas de abreviación y corrección, y demás elementos estéticos y ornamentales; a pesar de no llegar su letra a la perfección gráfica de la típica carolina del s. IX, en cuanto a redondez, ángulo, formato, módulo, ductus, presión, proporción entre trazos gruesos y sutiles, altura y anchura, ligazón e inclinación...; en todas las letras y signos sus notas predominantes son la sencillez, claridad y regularidad de trazo. Sin caer en el arcaísmo y pesadez de los modelos escriturarios carolinos del s.X, y mucho menos en la angulosidad, quebradura y formas típicas de los incipientes sistemas paleográficos góticos europeos del s.XII, se advierte ya en esta escritura cierta tendencia a la verticalidad y enderezamiento del trazo, y también, aunque en menor grado, el alargamiento en altura de las letras con astiles.

La factura cuidadosa de la mayoría de sus letras —por lo general amplias y de trazo más bien grueso con predominio en ella de la regularidad y buena proporción— resalta de tal forma que, a pesar de las incorrecciones y faltas cometidas por el copista, y del ligero enderezamiento, verticalidad y contraste entre gruesos y sutiles a que acabo de referirme, no por eso se desvirtúa el sabor precarolino y la pátina insular del viejo ejemplar manuscrito (s.VIII-IX) que sirvió de modelo a esta copia, de principios del XI, a mi entender.

El texto en conjunto ofrece buena separación, aunque no siempre correcta, entre las letras y sílabas, máxime cuando se trata de los típicos nexos y ligados de las precarolinas y aun de la clásica carolina, v.gr.: st, ct, rt, ae, li, ri, ro, ti, etc. Las uniones y cortes indebidos de sílabas y palabras, así como muchas de las incorrecciones y equivocaciones que se aprecian en el manuscrito, pueden obedecer al escaso dominio de la lengua latina culta, es decir, en su versión académica, por parte del copista, y asimismo a que el ejemplar puesto a su disposición

para realizar esta copia debía estar escrito en vieja escritura precarolina norte-italiana de corte insular, algunos de cuyos caracteres resultaban ya desconocidos e indescifrables para el artifice material de la obra.

Prescindiendo de los títulos, subtítulos y rúbricas en uncial y semiuncial, de las grandes iniciales de adornos y mayúsculas ornamentales: capitales unciales y mayúsculas anglosajonas, que pueden haber sido trazadas por el mismo escriba o, con más probabilidad, por persona especializada en iluminación y rúbricas (iluminador, rubricador), e igualmente de las escasas correcciones y notas marginales añadidas en época posterior y por otra u otras manos (s.XII-XIII), el texto normal en su conjunto corresponde, como dije más arriba, a una sola mano o copista, de forma que las pequeñas diferencias de tonalidad y variantes gráficas —más apreciables en el último tercio del manuscrito— hay que atribuirlos a distintas causas, v.gr.: al estado de ánimo y cansancio del copista, a la forma reposada o precipitada de la ejecución, a los cambios de presión gráfica y de pluma, a la calidad del pergamino, a la composición y colorido de las tintas, etc.

Con el correr del tiempo, y tal vez a causa de otros agentes extrínsecos, como la utilización y desgaste del manuscrito, la humedad y cambios de temperatura, las reproducciones fotográficas ..., sus tintas ferruginosas, de tono sepia para títulos y texto, y rojo para rúbricas, han perdido viveza y colorido más en unos folios que en otros, pero sin llegar al desvaído total que obstaculice la lectura.

A lo largo del manuscrito se aprecian omisiones de letras y aun de palabras y frases que se intercalan y colocan en los márgenes mediante llamada. Son numerosas, sobre todo en la segunda parte del manuscrito, las equivocaciones, incorrecciones y descuidos del copista, así como los raspados y letras superpuestas, corregidas o rehechas, en gran medida por su misma mano, mediante la técnica de la expuntuación, tachado, subrayado, pequeños trazos, guiones, manecillas, signos de advertencia, etc., indicativos de la consiguiente supresión, inserción, adición, intercalado, alteración o resalte de las letras, palabras o frases repetidas, equivocadas u omitidas.

La letra destinada a rotular capítulos, subcapítulos y párrafos o partes en que se subdivide este tratado, va destacada con gruesos caracteres capitales, unciales, semiunciales, mayúsculos anglosajones e insulares y carolinos agrandados, en color rojo o sepia, todos ellos de buena traza. Estos mismos caracteres, pero de menor módulo, más sencillos, sin ornamentación, y de aspecto más carolino, son los que se utilizan tras punto y seguido.

La estructura general del manuscrito o nivel de ejecución y elaboración gráfica, y, sobre todo, el trazado y remates de la mayoría de las letras denotan gran esmero y perfección, y contribuyen, junto con otros elementos gráficos y ornamentales, a incrementar la prestancia estética del conjunto librario y de cada uno de sus folios.

El aspecto general de la escritura, y concretamente de determinadas letras, abreviaturas y signos de puntuación, así como su ornamentación, sistema de pautado y foliación, y el uso de ligados: *nt, ct, st, et, ae* ..., tan típicos de las escrituras nacionales y precarolinias, vienen a reforzar el cuño de antigüedad y primitivismo en este ejemplar.

2. ALFABETOS MAYUSCULOS Y AGRANDADOS

En epígrafe aparte me ocuparé del aspecto artístico del manuscrito, y, en particular, de la iluminación de las grandes iniciales de adorno y mayúsculas con función ornamental. Paso ahora a la descripción y análisis de las capitales, unciales, semiunciales y mayúsculas (o minúsculas agrandadas), diseminadas a lo largo del texto, de estructura similar a las precedentes, pero de menor módulo.

A.- La *A* adopta tres tipos principales:

1º) Capital, semejante a nuestra mayúscula de imprenta (fig.3.1 y 3.2), consta de dos trazos principales que, partiendo del mismo vértice se separan al descender, y de una traviesa media, sencilla o doble, que sirve de enlace entre ambos palos, sencillos o dobles, a veces relleno en sepia, o color, y con perfiles más o menos pronunciados en los remates de sus astiles y caídos. Adornos en los huecos interlineares, rasgueos internos y externos son raros, si exceptuamos la inicial de adorno (fig.3.1).

2º) Uncial o redondeada (fig.3.3 y 3.4), a modo de lambda mayúscula, de dos trazos simples o dobles, normalmente sin travesano central y, por tanto, abierta por abajo. Su palo derecho, simple o doble, y por lo general bastante grueso, remata en pequeños perfiles ondulados en los extremos. La parte superior de este astil derecho, que sobrepasa por encima del ojo o panza de dicha letra, forma copete mediante curvatura sinistrógrica.

3º) Carolina agrandada con idéntico formato al de la minúscula francesa, y trazada en dos tiempos (fig.3.5). Su palo derecho es más grueso y sobresale por encima de la panza o curva interior, que es más fina y cierra formando óvalo. No se encuentra en inicial de párrafo, sólo en rúbricas y en el interior del texto, donde no vemos la capital.

B.- La *B* es de tipo uncial o derivada de ella, y está formada por dos semicírculos unidos entre sí, pero de distinto tamaño (más amplio el inferior) y flanqueados a la izquierda por un palo vertical con pronunciados perfiles superior e inferior (fig.4.1 y 4.2). Su uso en inicial de párrafo es muy escaso —por simple constatación—, y sin embargo tenemos de esta letra una de las pocas iniciales de adorno extragrandes (fig.4.1).

C.- La *C*, aunque aparece en forma cuadrada —del tipo capital de la *E*, *F*, *H*— en módulo extragrande de adorno (fig.5.1)

y medio-pequeño (fig.5.2), normalmente es redondeada de corte capital y uncial. Tanto de gran tamaño, como pequeño se presenta con el trazo principal rematado con perfiles, y con duplicación de trazo interior; simplemente diseñada, o con relleno de plumi-lla o a sepia (fig.5.3 y 5.4). En módulo pequeño se hace con un solo trazo, o con duplicación de trazo interior, rematada por su parte inferior con perfil, o en punta (fig.5.5).

D.- La *D* mayúscula se presenta de dos tipos:

El 1º, poco frecuente, deriva del alfabeto capital, y consta de palo vertical y trazo curvado que enlaza en los extremos de aquel (fig.6.1).

El 2º tipo, el más utilizado en toda clase de iniciales, corresponde al alfabeto uncial, pero con marcado cuño y sabor insular en cuanto a diseño y ornamentación (fig.6.2-6.4). Su figura es redondeada y en espiral, con amplio óvalo cerrado o tendente a cerrar, con duplicación de trazo interior en iniciales de párrafo generalmente, y trazo simple en iniciales de módulo inferior, y en las mayúsculas del texto y rúbricas (fig.6.5). Esta es una de las letras características del alfabeto mayúsculo insular y anglosajón.

E.- En la *E* tenemos también varios tipos:

1º. La capital, compuesta de tres trazos, el vertical más grueso o duplicado, y perfiles en los remates, que se utiliza en distintos módulos y en todos los lugares (fig.7.1-7.3).

2º. Además el escriba utiliza también el tipo uncial (fig.7.4-7.6) de forma redonda, muy parecida a la *C* mayúscula de las grandes iniciales.

3º. La carolina agrandada (fig.7.7).

Tanto la de formato uncial o mayúscula insular, como la carolina agrandada, llevan un rasgo medio transversal o amplia lengüeta: oblicua y algo ondulada, que parte del centro en la uncial, y del tercio superior en la carolina agrandada, llegando en este último caso en muchas ocasiones a constituir óvalo cerrado con la curvatura superior en que remata el trazo principal (fig.7.7). Este travesaño o lengüeta, horizontal u oblicuo, es el signo distintivo entre la *C* y la *E* mayúscula.

F.- La *F* es de formato netamente capital (fig.8.1 y 8.2), para iniciales de párrafo de cualquier módulo, y uncial y semi-uncial de corte irlandés en títulos, rúbricas y mayúsculas del interior del texto (fig.8.3). En todos sus formatos: capital, uncial, semiuncial y mayúsculo anglosajón, la *F* está hecha en tres tiempos de un trazo cada uno, sin contar fustes y remates; el primero es el vertical, a veces con ondulación prolongada en su caído, trazado de arriba a abajo; el segundo palo corresponde al travesaño o cornisa superior, que ha sido ejecutado de izquierda a derecha, con perfil saliente a la izquierda, y remate

en el extremo derecho; y, finalmente, el tercero o travesaño medio, que arranca aproximadamente del centro del palo vertical en los modelos capitales, y del tercio superior de dicho astil en los unciales. El caído de esta letra, sobre todo, en los modelos derivados de la uncial y semiuncial, sobrepasa por la parte inferior la línea de apoyo o caja de escritura.

G.- Además de la *G* capital de los distintos módulos en iniciales de párrafo (fig.9.1 y 9.2) y grandes títulos (fig.8.1), el copista utiliza otra de tipo uncial, sobre todo en las rúbricas, compuestas de curva superior en semicírculo, a modo de *C* mayúscula un poco inclinada o cabeceante hacia la derecha, y de un caído oblicuo, de trazo, por lo general, más fino y prolongado (fig.9.3).

H.- La *H* de tipo capital consta de tres palos: los dos laterales, a veces duplicados, son verticales y con pronunciados apéndices iniciales, sobre todo en los terminales superiores, y el tercero, que es la travesía horizontal, a veces duplicada, sirve de enlace entre dichos palos (fig.10.1). Raramente reviste formato uncial o mayúsculo anglosajón (fig.10.2); cuando se presenta así, está formada por dos trazos básicos: un astil vertical que desciende hasta la línea de caja, y el correspondiente a la curvatura o puente, que, partiendo de un punto situado en el tercio inferior del astil, incurva hacia adentro, prolongando su fino perfil dextrógiro, sin rebasar generalmente por debajo la caja de escritura, al contrario que la mayúscula redonda insular.

I.- Tanto la *I* inicial de gran módulo, que sangra el texto, como la mayúscula de tamaño medio colocada detrás de punto, son de tipo capital puro, o modificadas al gusto insular o carolino en los terminales. Constan de astil vertical con pronunciados perfiles en la parte superior; en la inferior, de perfil, como el de la superior (fig.11.1), o de remate de apoyo o curvatura, a modo de horquilla (fig.11.2), o de voluta en su caído (fig.11.3). En algunos casos, en iniciales de títulos, y en mayúsculas del interior del texto, se asemeja a nuestra *J* mayúscula (fig.11.4).

K.- La *K*, de uso poco frecuente, mantiene la forma de la minúscula, pero agrandada y no gotizante (fig.34).

L.- La *L* es de aspecto y estructura semejante a la clásica capital romana rústica y elegante (fig.12.1). En los títulos y texto aparecen (fig.12.2) con perfiles en los dos palos, sólo en el vertical, o sin perfiles. Existe otro modelo sin remates en ninguno de sus palos, y de palos de iguales o parecidas proporciones, de los que el primero es vertical, y el segundo es ondulado y un poco caído conforme al gusto norte-italiano (fig.12.3).

M.- La *M* en distintos módulos ofrece tres formatos: capital con pequeñas modificaciones (fig.13.1), uncial o mayúsculo anglosajón, de trazos redondeados y ejecutada en dos o tres tiempos, que predomina en las rúbricas (fig.13.2), y carolino minús-

culo agrandado, usado sobre todo en las mayúsculas del interior del texto (fig.13.3).

N.— La *N* más utilizada es de estructura y formato capital y uncial o mayúsculo insular, y está trazada en tres tiempos (fig.14.1). Algunos de estos ejemplares muestran marcado sabor insular y anglosajón (fig.14.2). Sólo en casos excepcionales adopta la forma de la minúscula carolina agrandada (fig.14.3). Para rellenar espacios en blanco utiliza modelos de la minúscula cancelleresca diplomática (fig.14.4).

O.— En la *O*, tanto en mayúsculas del texto, como en iniciales con adornos y rasgueos interiores, predomina con mucho la forma redondeada, fiel al origen romano-carolingio, sobre el oval o alargado, y no se advierte en dicha letra la angulosidad de los modelos gotizantes (fig.15.1-15.3). En el interior del óvalo o cuerpo de las grandes iniciales de adorno se aprecian rasgueos a plumilla, punteados, líneas ondulantes, dentadas o zigzagueantes, y hasta letras encajadas. En las mayúsculas del interior del texto su trazo es similar al de la minúscula carolina. La *O* romboidal en losange (<>) proveniente de viejos modelos runos, es excepcional, y aparece sólo inscrita en la inicial de lujo "p" (fig.16.1).

P.— En la *P*, tanto si se trata de iniciales adornadas de tamaño extragrande, como de mayúsculas de módulos inferiores, éstas en inicio de párrafo o dentro del texto, todas son de corte capital, sin o con pequeñas modificaciones terminales, adornos interiores, reduplicación de trazos y perfiles de gusto insular y anglosajón (fig. 16.1 - 16.3). En títulos y rúbricas y, sobre todo, en el interior del texto, se utilizan además tipos carolinos agrandados con perfil en el extremo superior, palo vertical —o ligeramente curvado— corto y apuntado en su caído, y óvalo bastante amplio y cerrado (fig.16.4).

Q.— Trazada en dos tiempos, la *Q* tiene un cuerpo, redondo en unos casos, a modo de *O* grande, y oval en otros, apoyado en uno o dos apéndices oblicuos o descendentes, de trazo simple y curvado, o doble (fig.17.1 y 17.2). En el interior del óvalo o cuerpo de las grandes iniciales de adorno, como veíamos en la *O*, se aprecian rasgueos a plumilla, punteados, líneas ondulantes, dentadas o zigzagueantes, y hasta letras encajadas. En las rúbricas y, sobre todo, dentro del texto, se utiliza también la *q* minúscula carolina agrandada y de sabor insular. Su palo vertical, a veces con perfil en el extremo superior, en su parte inferior es corto y, dentro del texto, apuntado y a veces con el caído rematado en pequeña curvatura. El óvalo, situado en la parte superior izquierda del palo, es redondeado y bastante amplio (fig.17.4 y 17.5).

R.— Tanto en grandes iniciales, en que aparece escasamente (fig.18.1), como en grandes títulos (fig.18.2), predomina la *R* capital y semiuncial insular de gran y mediano módulo al estilo anglosajón. En todo caso, de trazo simple o doble, es bien proporcionada en cuanto a altura, anchura, grosor de trazos y óvalo,

incluso en las mayúsculas del texto (fig.18.3). En las rúbricas aparece un modelo con el trazo terminal derecho casi horizontal (fig.18.4)

S.— La S mayúscula de formato capital es de doble curvatura (fig.19.1-19.7), y, en las de pequeño módulo, está trazada de arriba abajo con un solo golpe de pluma más los remates terminales, si los lleva (fig.19.5-19.6). Ambas curvas, superior e inferior, exceden por arriba, y más por abajo, la caja de escritura, excepto las de títulos y rúbricas, escritas en uncial y semiuncial insular (fig.19.5), que mantienen la dimensión normal del resto de las letras. Con frecuencia la curva inferior de alguna S mayúscula de formato capital prolonga su caído, a modo de G minúscula, hasta el punto de desaparecer o transformarse en curvatura inferior (fig.19.6). Sólo en casos excepcionales y en posición final de palabra y de línea se alargan ambas curvaturas—más la de abajo— para rellenar un espacio vacío o completar la línea (fig.19.7).

T.— La T presenta dos tipos: el capital, para iniciales de gran y medio tamaño (fig.20.1-20.3), y el uncial, semiuncial insular, o carolino agrandado con reminiscencias insulares en rúbricas, y, sobre todo, dentro del texto (fig. 20.4).

U/V.— El escriba de este manuscrito emplea los dos signos U/V mayúsculos con valor vocálico y consonántico: prefiere el signo V en las iniciales de párrafo y grandes títulos (fig.21.1-21.5), y en los números romanos, tanto de pie de página (fig.2), como del interior del texto; el signo U se usa con preferencia en las mayúsculas del interior del texto, y en las rúbricas, con sus tipos unciales (fig.21.7) de trazado netamente carolino, insular, lombardo, o anglosajón. Hechos estos tipos a base de dos golpes de pluma, y de palos más o menos altos, pueden configurar cuerpos estrechos o amplios; normalmente el palo izquierdo es más curvado que el derecho, que suele ser vertical, salvo en el apéndice o remate inferior, que puede ser ondulado. El cuerpo de esta letra, mientras no baja de la línea de caja en títulos y rúbricas, sí lo suelen hacer las mayúsculas del interior del texto.

X.— La X, en forma de aspa, consta de dos palos: el más corto es ondulado y de trazo más grueso que el palo oblicuo; éste normalmente es fino, y puede llegar a ser bastante largo y con perfil en el ápice inferior (fig.2 y 22). Es raro el uso de esta letra en caracteres mayúsculos, salvo en los numerales romanos, y apenas difiere del formato minúsculo.

Y.— La Y mayúscula mantiene la forma y estructura de la y minúscula, pero agrandada (fig.23.1-23.2). En los tipos de módulo mayor hay reduplicación de uno o de los dos palos constitutivos del cuerpo, con o sin relleno de los espacios interlineares. Su caído o cola puede ser recta, o con curva sinistrorsa y de trazo muy fino. La parte superior o cuerpo de esta letra mayúscula apenas difiere de la V. En los ápices de sus astiles puede llevar remates bien pronunciados, y en su espacio interior, o sobrepuesto a éste, puede ir un punto.

Z.— Es poco frecuente el uso de la Z mayúscula. Su formato y estructura provienen de la uncial y semiuncial agrandada, asemejándose a la más pura minúscula carolina, con incurvatura de su copete hacia arriba, y de su trazo inferior hacia abajo (fig.24.1); o a la antigua cursiva (fig.24.2), con incurvaturas muy señaladas a veces (fig.24.3).

3. ALFABETOS MINUSCULOS

a.— El escribano o copista utiliza varios tipos de a:

19. La normal y predominante es de formato uncial-carolino, con rasgo de espalda de mayor o menor ondulación en los apéndices inicial y final, y pequeña panza (izquierda) redondeada y cerrada (fig.25.1).

20. Otro tipo se parece a la antes descrita mayúscula uncial (primitiva), de forma lamdada, con el palo derecho sencillo, y el izquierdo sencillo o duplicado en su parte alta (figs.3.4 y 25.2). Dado que su uso está reservado a las rúbricas, en cualquier posición, y principio de palabra tras puntuación, es dudoso si hay que incluir este tipo entre los que el escribano del manuscrito consideraba como minúsculos. Tanto en el primer tipo descrito, como en éste, a veces el trazo derecho es bastante recto, sin apenas curvatura y sin copete.

30. Sólo de forma excepcional emplea la a cursiva abierta, semejante a nuestra u, que los paleógrafos denominan a bicurvilínea, compuesta por la unión de dos c unidas por abajo y abiertas por arriba (fig.25.3), al estilo de la nueva cursiva romana y precarolinas de Luxeuil, Corbie y norte-italianas de la Lombardía y del Véneto. En alguna ocasión esta letra parece formada por una i en su trazo izquierdo, al que se une otro, a modo de gancho o de c (fig.25.4).

40. Son totalmente excepcionales otros modelos de a más o menos cursivas, de aspecto más arcaizante, al estilo de la mayúscula insular, trazadas por dos curvas que se cierran por abajo y tienden a cerrar por la parte superior (fig.25.5). La a gótica angulosa sólo aparece en notas marginales de época tardía, ss.XII-XIII, y es dudosa en algún diptongo æ.

b.— Las minúsculas que llevan astiles superiores, b, d, h, k, l, no tienen normalmente engrosamiento o maza en los perfiles de su astil, que es recto, vertical, o con ligera inclinación hacia la derecha, y carece de ojo superior (figs. 26.1, 28.1, 32.1, 34.1, 35.1). Raramente se observa en ellas el éntasis o engrosamiento del fuste, al estilo de la letra merovingia de Luxeuil (figs. 26.2, 32.3, 35.2), y menos aún se ve el engrosamiento fusiforme del extremo superior de su palo, tan característico en la carolina de los siglos IX y X.

La b consta normalmente de un solo trazo sin engrosamiento o maza en los perfiles de su astil. Este es recto, vertical o con

ligera inclinación hacia la derecha (fig.26.1), carece de ojo superior, y su base está formada por arcada ovalada poco amplia y cerrada.

No se aprecian en esta letra, como tampoco en las demás que llevan astiles superiores, el engrosamiento del extremo superior de su palo; sí se ve en ocasiones el engrosamiento o éntasis de su fuste, al estilo de la de Luxeuil del s.VII (fig.26.2). A veces la *b* está hecha de dos trazos, al modo de la *h*, pero con el trazo curvo llegando a tocar la base del trazo recto, cerrando la arcada por abajo (fig.26.3).

C.- La *c* es de buenas proporciones y redondeada, con perfil inferior ascendente y fino (fig.27). No se ve esta letra con cedilla (*ç*), pero sí ligada con la tau, para lo que asciende por encima de esta, incurva a la derecha, y desciende para unirse desde arriba con el palo vertical de la tau (fig.27.2)

d.- Predomina la *d* minúscula de palo recto, vertical o ligeramente inclinado a la derecha, espigado y con pequeña ondulación en la base, y óvalo redondeado, cerrado generalmente (fig.28.1).

La uncial (fig.28.2), con astil curvado en espiral hacia la izquierda, se reserva exclusivamente para principio de palabra en el texto tras punto, y para rúbricas; en otras posiciones sólo se ve en añadidos coetáneos y en correcciones (fol 13v, margen superior; 32r, margen derecho). Por ello, como en el caso de la *a* lambdada, que el escriba la considerase minúscula. No obstante la podemos considerar minúscula en casos como al hablar de los acentos, en que cita la sílaba *do* entre puntos (*·do·*), equivalente a entrecomillado ("*do*"), donde su uso se debe probablemente a estar tras uno de dichos puntos (fol.19v, l.10).

e.- La *e* es redondeada, de espalda a modo de arco oval, y con lengüeta bien pronunciada, formando óvalo superior prácticamente cerrado (fig.29.1).

La vemos con cedilla para significar el diptongo *ae* (fig. 29.2). En nexo o ligada con la tau se emplea para la conjunción *et*, y menos frecuentemente formando parte de una palabra en posición inicial, final e incluso intermedia. En este ligado, de tipo romano-merovingio, es muy parecida a la *e* crestada visigoda de dos cuerpos; está compuesta de una especie de *c* en la base, a la que se une sobremontándose la *e* que cruza los perfiles inicial y final de dicha *c* (fig.29.3). Su figura se asemeja a nuestro *g*, con doble perfil o lengüeta prolongada a la derecha para formar la *t* o tau invertida; su base redondeada es bastante más amplia que la cabeza.

f.- La *f* es larga, ligeramente inclinada hacia la derecha, con curvatura a la derecha en su mitad o tercio superior, en forma de cayado, parecida a nuestra *f* minúscula de imprenta. Su caído está rematado por abajo en trazo fino y apuntado, sin apenas descender de la caja de escritura. De la mitad del palo, o

algo más arriba, sale una lengüeta horizontal a la derecha, con elemento diferencial de la *s*, con la que tiene en común incluso el pequeño abultamiento a la izquierda del palo, de donde en la sale la lengüeta, y en ambas comienza la curva en la parte superior (figs.30.1 y 40.1).

El caído de la *f*, al igual que el de la *p*, *q*, y el de la (figs.30, 37, 38, 40), reduce su grosor a medida que desciende hasta rematar casi en punta, al estilo de la minúscula insular.

g.— La *g* consta de ojo superior ovalado y cerrado, con perfil horizontal a la derecha, y trazo tangencial que comienza descendiendo con ligera curva hacia adelante, cambiando pronto de dirección para rematar en curvatura dextrógiro, tendente a cerrar formando amplio óvalo inferior, pero sin completarse generalmente (fig.31).

h.— La *h* minúscula es uncial y está formada por asta recto, vertical o ligeramente inclinado, sin remate ni engrosamiento —salvo excepción de éntasis en su fuste (fig.32.3)—, que se une en la base pequeño puente arqueado, carente, por general, de remate o incurvatura sinistrorsa. Se advierte, por contrario, que el caído del arco se curva a veces hacia el interior, en dirección al pie del trazo vertical, con fino ras dextrógiro (fig.32.1); pero sin que salga de la caja de escritura, salvo en añadidos marginales de época posterior (fig.32.2).

i.— Se observan varios tipos de *i*, siempre sin puntuar:

El más utilizado es de escasas dimensiones, de la altura las demás vocales, con perfiles en cada uno de sus extremos (fig.33.1).

Hay tipos intermedios, de más altura que la normal, — que brepan la caja de escritura por arriba y por abajo, pero no llegar a la longitud de los astiles de las altas, como la *b*, la de los caídos, como el de la *q*—, que pueden tener pequeños perfiles en sus dos extremos, o solamente en uno de ellos (fig.33.2).

El tipo que sí alcanza las mencionadas alturas de astiles caídos de letras como *b* y *q*, es el usado al final de los números romanos cuyas cifras precedentes son *i* (fig.33.3).

Existe una *i* baja, que desciende en vertical por debajo la caja de escritura, en finales absolutos de palabra, en determinadas sílabas y en los típicos ligados, *ii*, *gi*, *ri*, (fig.33.4). Estos ligados son una reminiscencia de grupos gráficos anteriores al s.X.

Sólo en casos excepcionales, y posiblemente por error, se la *i* alta, de las mismas dimensiones y formato que la *i* (fig.33.4).

La *i* normalmente carece de punto sobrepuesto y, en caso de llevarlo, se trata de acento o neuma, no de punto diacrítico (fig.33.5).

k..- En su formato minúsculo, como en el mayúsculo, la *k* procede de la capital y uncial romanas (fig.34.1), y recoge las variedades con sabor merovingio (fig.34.2) y carolino (34.3).

l..- La *l* es de palo recto, vertical o ligeramente inclinado a la derecha. Su caído curva hacia la derecha, y su astil sobresale de la caja, sin engrosamiento fusiforme en la parte superior (fig.35.1), y raramente con éntasis (fig.35.2). La *l* aislada (signo taquigráfico), de palo más alto que el de las normales, con travesaño cruzado en el centro, generalmente precedida y seguida de punto (fig.35.3), se utiliza para significar la conjunción *uel*, si bien el copista suele representar esta partícula más frecuentemente con *ui* o con todas sus letras.

m, n..- Las nasales minúsculas *m* y *n* constan de uno o dos arcos de puente redondeado con apenas remate inferior, curvado hacia la derecha solamente en la última pata (fig.36.1), incluso en las carolinas agrandadas en iniciales de párrafo y en rúbricas (figs.13.3 y 14.3). Hasta el s.X el extremo inferior del último trazo replegaba suavemente hacia adentro en ambas letras. Una y otra se distinguen gráficamente de la *u*, puesto que ésta cierra por abajo y es abierta por arriba.

La *N* mayúscula no se ve en fin de línea (en lugar de *n* minúscula) antes de finales del s.IX o principios del X; en el manuscrito Q.II.15 aparece esta *N* mayúscula en fin de línea en nexo con la *T*, a base de *N* capital o uncial y *T* capital (fig.36.2). Sin formar nexo aparece aquí ya en medio de línea, sin que sea a veces final absoluto de palabra: *epycœNON*, *epicoeNo*, *epicoeNi* (fol.37v), *uiNi* (fol.100v, l.20).

O..- La *o* es, por lo general, redondeada y similar a la actual de pequeño módulo.

P..- La *p* consta de trazo largo vertical, iniciado en su arranque superior con pequeño ganchillo y estilizado en su caído, y de panza u óvalo amplio en su cabeza a la derecha del palo (fig.37.1). Cuando equivale a la sílaba *pro* la *p* alarga el palo redondo del óvalo contorneándose una vez cruzado el caído (fig.37.2).

q..- La *q* está formada por óvalo amplio redondeado en cabeza (lateral izquierda), y caído tangencial a la derecha, que desciende de la línea de caja, rematando en sutil filamento (fig.38).

Únicamente en casos excepcionales el trazo vertical descendente de las letras que rebasan por abajo la caja de escritura, llega, imitando modelos antiguos, a tocar la letra de la línea inferior, a veces invadiéndola y superponiéndose a ella. En el caso de la *q* no ocurre esto ni siquiera en la agrandada con valor

de mayúscula; en efecto, por el afán evitar la confusión con la *g*, no sólo no se incurva, como hace a veces la *p*, sino que incluso se acorta el caído con frecuencia.

r/rr.— La *r* siempre es de martillete, a modo de horquilla ondulada en su parte superior derecha, con incurvatura final ascendente (fig.39.1).

No obstante en los nexos de fin de palabra, cuando hay síncope o apócope, se utiliza el signo tironiano (fig.39.2).

s.— La *s* es siempre erguida o alta, incluso en posición final (fig.40.1). A partir del punto medio de su astil con pequeño saliente hacia la izquierda, a modo de arranque, el palo vertical se prolonga en suave curvatura con inclinación hacia la derecha en el ápice superior, como en la *f*; su caído decrece de grosor haciéndose fino y puntiforme en el extremo inferior. El nexo *st* (fig.40.2) es de puente alto y, por lo general, redondeado y más bien estrecho.

t.— La *t* tiene forma de tau griega y consta de amplia traviesa superior horizontal o un poco inclinada, y caído curvado en su parte inferior, que toca dicho travesaño, normalmente sin excederlo (fig.41.1). En la combinación *et*, tanto si equivale a la conjunción copulativa, como si no, la *t* de formato invertido, al estilo de la romana cursiva, adquiere aspecto distinto (fig.41.2).

u.— La *u* es como la *n* invertida, es decir, abierta por arriba y cerrada por abajo, con pequeños perfiles de arranque. (fig.42). Está constituida por doble *i*, la primera (trazo izquierdo) curvada en la parte baja y su trazo abierto hacia arriba; la segunda *i* o trazo de la derecha, que incide sobre el primero, es del mismo formato, si bien con remate inferior en ganchillo abierto y bastante pronunciado.

x.— La *x* está compuesta de dos palos cruzados: el primero —descendiendo de izquierda a derecha, aunque casi horizontal—, curvado y de escasa dimensiones, y el segundo —descendiendo más en diagonal de derecha a izquierda—, y con la cola final bastante pronunciada (fig.43).

y.— La *y* es de cabeza pequeña, ahorquillada, y de caído oblicuo, corto y fino, terminado a veces en curva dextrógira, de rasgo muy fino. No es raro verla puntuada (fig.44).

z.— Esta ceda gacha, tanto si adopta el formato capital como el uncial, consta de tres trazos: el superior, de formato horizontal o un poco ondulado, el central, que es oblicuo, y el bajo o de apoyatura, con cierta ondulación y más prolongado que el trazo de arriba (fig.45).

4. SIGNOS DE PUNTUACION

El autor de esta gramática dedica un breve capítulo o, mejor dicho, un apartado más teórico que práctico, a los signos de puntuación (fol.20v). Sin embargo no puede afirmarse que el manuscrito Q.II.15 presente un sistema constante de puntuación, sobre todo, en lo tocante al valor de los signos de relación, indicativos de las tres o cuatro pausas principales: final, media, mínima y suspensiva. Con esta puntuación el autor intenta distinguir los elementos lógicos y gramaticales, facilitando al propio tiempo la lectura y comprensión del texto.

Debo advertir que a lo largo del tiempo distintos lectores y estudiosos han introducido en el manuscrito signos tanto de entonación, acentos, puntos diacríticos, signos de interrogación, como de relación o puntuación, que no son de la época y mano del escribano, y que probablemente no estaban en el arquetipo que sirvió de modelo para la copia.

Resulta curiosa la normativa teórica —transmitida desde la antigüedad, y asumida por el autor de esta gramática latina— respecto del valor y función de los signos de puntuación.

En este apartado sobre la puntuación, *De posituris* (fol. 20v), se atribuyen al punto (.) tres valores distintos, según que la posición de éste sea alta, media o baja. Si el escriba o amanuense de la copia manuscrita hace caso omiso de esta normativa común admitida por Donato, Prisciano, V.Probo, S.Isidoro, etc., y sigue otro sistema, hay que pensar en algún motivo que justifique su proceder.

A mi entender, el artífice de esta copia del s.XI desconocía el valor de la puntuación que presentaba el modelo del que se sirvió; de ahí que, conservando los signos gráficos usuales de las precarolinias y carolinias de los siglos VII-X, no se atenga después ni a la posición ni al valor, sencillamente porque en su época tales signos han perdido ya su primitivo valor, y su preparación y conocimientos gramaticales no eran tan profundos como para apartarse del arquetipo.

En la mayoría de los casos el punto (.), que es el más empleado, se halla situado en la altura media del cuerpo de la letra o un poco más abajo, en la misma línea de la caja.

Los signos principales de puntuación utilizados son: el punto (.), el punto y coma (., o ;), dos puntos y una coma en distintas posiciones —la coma entre dos puntos (.,.), dos puntos superpuestos a la coma (','), un punto seguido de punto y coma (.;)—, un punto seguido de trazo largo y agudo (transformación del signo tironiano ꝛ), o éste en forma de guión oblicuo precedido o no de punto, con o sin punto debajo (., /, ./, /, cf. fig.51), cuatro puntos, dos abajo y dos arriba (::), tres puntos en forma de triángulo, dos arriba y uno abajo, o dos puntos abajo y rayita arriba ('' o '').

Todos estos signos corresponden al sistema carolino de los siglos VIII-IX; sólo pertenecen a las últimas décadas del s.X y, más bien, al primer cuarto del s.XI, el de tres puntos en forma triangular con un punto abajo y dos arriba, y el de dos puntos abajo y rayita arriba, colocados al final de algunas rúbricas (': o :').

El punto simple al final de párrafo, con valor de pausa amplia, equivale a nuestro «punto y aparte»; pero no es infrecuente encontrar a final de párrafo el semicolon o punto y coma —pausa media— con valor de «punto y aparte» y, en esta posición, la coma entre dos puntos (.,.) o el punto seguido de punto y coma (,); tras algunas rúbricas se emplean también los tres o cuatro puntos (': o ::) y los dos puntos con rayita (',).

El punto simple o «punto y seguido» dentro del texto puede tener valor de pausa amplia, media o breve, equivaliendo, según los casos, a nuestro actual «punto y seguido», al punto y coma, o a la simple coma.

El punto y coma (.,) o el punto seguido de un trazo largo agudo o barra oblicua (., /) equivale siempre a una pausa superior a la coma o pausa mínima. El signo ";" con frecuencia tiene valor de «punto y aparte», o equivale a nuestro «punto y coma» actual.

El punto delante y detrás de una letra aislada (a veces sólo detrás), cuando no se trata de signo abreviativo, sino de signo de puntuación, es equivalente a nuestras comillas, v.gr.: .a. = "a", .e. = "e", .l. = "l", y sirve para resaltar y distinguir las letras concretas del resto del texto. Sólo en casos especiales equivale a nuestros dos puntos.

Los trazos verticales u oblicuos (raras veces en forma de corchete incompleto (| / |¹) sirven para separar letras o palabras, pero en muchas ocasiones dichos signos no corresponden al copista del manuscrito ni son de la época de la copia, sino posteriores y atribuibles a estudiosos y lectores de esta Gramática.

Los puntos diacríticos o pneumas, simbolizados por finos trazos verticales u oblicuos superpuestos a las íes simples o dobles (i o ii) y a otras vocales, con el fin de distinguir letras (u/i) y aun las palabras contiguas, cuando la primera finaliza en vocal y la siguiente comienza con la misma vocal, no son frecuentes y, en la mayoría de los casos —especialmente en la segunda parte del texto gramatical— corresponden a mano y época posterior a la del copista y manuscrito, v.gr: *nisi iungant*

(fol.4r l.16), *necessariff* (fol.16v l.7), *uel sí ipsa non invenirentur uel orígo* (fol.65v l.7). Cuando estos signos son bastante alargados y apenas perceptibles, tienen valor de acentos agudos de tonalidad grave o aguda, y no puntos diacríticos, v.gr.: *inueniuntur, nomínibus, quasí, únun, nominatíuum* (fols.44v-45r).

Como norma general las íes latinas no están puntuadas, y sólo en caso de formar parte de sílabas que requieren acento llevan puntos diacríticos o los signos correspondientes de acentuación. En cambio vemos puntuada con frecuencia, no siempre, la y griega, especialmente en nombres claramente griegos, v. gr.: *Odysséys, Calýpso, (h)omonyma, sýnonima, sýnýgia, pyrrihichius, amphymachrus, jphen, hýperbaton*, etc.

La cedilla se reserva exclusivamente para la e (e) con valor de diptongo ae, aunque en realidad alternan las dos formas sin regla fija y abusivamente a veces. Así vemos *littere* y *litterae* (fol.4r, l.31), *correpte* y *corruptae* (fol.5r, ls.31-32). Dicho signo es muy frecuente en los monosílabos y palabras cortas, v.gr.: *quē = quae, hēc = haec, istē = istae, duē = duae*.

No utiliza la o cedillada (ç). Tampoco se aprecia el signo de párrafo para distinguir los períodos y distintas partes del texto. El resto de los signos colocados en los márgenes, como gammas minúsculas, manecillas, reenvíos, ... la mayoría no son originales de la copia o tienen otra finalidad.

5. SIGNOS INTERROGATIVOS Y EXCLAMATIVO-INVOCATIVOS

Los signos interrogativos, usados ya desde la antigüedad, y de forma regular a partir del s.VIII, en nuestro manuscrito van colocados al final de la frase y constan de un rasgo ondulado o mixtilíneo generalmente sobre un punto bajo (fig.46), v.gr.:

quid erit? (fol.5r, lín.20),

quare? (fol.5r, lín.23),

quo modo? (fol.13r, lín.28),

En algunos casos la frase interrogativa se inicia con un punto seguido de un trazo anguloso (ʔ o ʔ), v.gr.: *ʔiquid erit ista* (fol.5v, l.4), *ʔquid est per se* (fol.3r l.15).

Existe también el punto exclamativo-invocativo o admiración simbolizado con signo idéntico o muy parecido al del acento agudo, que va colocado principalmente sobre la o de invocación, v.gr.: *ó pater familias* (fol. 45v, l. 11), *ó Iuppiter* (fol. 47v, ls.23 y 26), *ó nefas* (fol.47v, l.29), *ó Cicero*, *ó orator* (fol.49v, l.1), *ó docte* (fol.50r l.21), *ó mile* (fol.50v l.27), *ó populus* (fol.51v, l.8).

6. ACENTOS

La temática sobre la acentuación, pronunciación, separación y distinción se halla en el capítulo V de la I parte, y consta de nueve subtítulos numerados (fols.16v-20v).

A lo largo del manuscrito Q.II.15 se observan pequeños ápices, pneumas alargados y trazos finos apenas perceptibles o de trazo más fuerte, colocados tanto sobre vocales aisladas v.gr: á (fol.82v ls.25,26,27,31 y 32), como sobre sílabas breves o largas. Estos signos equivalen las más de las veces a acentos tónicos, y tienen como misión la de advertir al lector la conveniente modulación de la voz, señalando a veces la distinción de tonalidad o función, máxime si se trata del mismo término, v.gr.: *híc* o *hic* (fol.63v,l.3 y 5), *poné* y *pône* (fol.19r,ls.28 y ss.).

Estos signos, según los Profesores G.Battelli y G.Bischoff, son frecuentes en códices ingleses, italianos y franceses a partir del s.XI²⁹.

En el folio 16v y siguientes el autor formal de esta Gramática latina distingue dos acentos principales: el agudo y el circunflejo, reproduciéndose en el folio 20r, líneas 2-5 y ss. los signos correspondientes, según se trate de sílabas largas o breves, y de tonalidad grave o aguda, y que se pueden ver en distintas partes del manuscrito, v.gr.: *ergó* (fol.19v, l.6), *trés* (fol.32r l.32), *aére* (fol.65v l.19).

Que numerosos acentos y signos de separación o de unión (/ / _ -) no corresponden al copista, sino a manos posteriores, lo prueban las distintas grafías y tintas empleadas, v.gr.: una de color negro o pardusco, y otra imitativa, pero no idéntica a la sepia que presenta el cuerpo escriturario del manuscrito, v.gr.: *nonést longa* (fol.18r,l.11), *nisi iungant* (fol.3r,l.16), *acóentus* (fol.17r,l.26), *acu_tus* (fol.18,l.23), *ānomine*, *āparticipio* (fol.83r,ls.14 y 15), *uer-ba sunt* (fol. 2v,l.29).

7. SIGNOS DE CORRECCION Y LLAMADAS

Para la corrección y sustitución de letras utiliza la expuntuación, sistema por otra parte ya conocido y empleado en el período tardo-romano (ss.V-VI), consistente en colocar uno o más puntos debajo de las letras, sílabas o palabras equivocadas, superponiendo a éstas las correctas. De esta forma se evitan las cancelaciones y tachaduras que tanto deslucirían el conjunto textual.

29. G.BATTELLI: *Lezioni di Paleografia*. 3a ed., Vaticano, 1949, p.215; G.BISCHOFF: *Paléographie de l'antiquité romaine et du Moyen Age occidental*. París, 1985, pp.187-191.

A cada letra equivocada suele corresponder un punto debajo, y encima la letra válida, v.gr.:

^{pu}lleiit = compulit (fol.66r, l.14), ambalatorio = ambulatorio (f.38r, l.25).

Hay letras, como la *n*, que llevan dos puntos debajo y todas las letras superpuestas, v.gr.:

^{num}
~~non~~ = num (fol.5v, l.22)

Existen correcciones —sobre todo las hechas con posterioridad a la copia— en las que la supresión, cambio o alteración del orden de una o más letras no se hace por el sistema de la expuntuación, sino mediante trazos, guioncitos verticales u oblicuos, o retocando la letra equivocada, así en *uocalis* por *uocalis* (fol.5r, l.25).

La supresión o cancelación de letras y sílabas se simboliza mediante la colocación de uno o dos puntos por encima y por debajo de las letras que deben desaparecer, v.gr.:

~~didico~~ por *dico* (fol.10r, l.28), ~~habeñt~~ por *habet* (fol.32r, l.19).

Para las palabras y frases cortas que deben desaparecer utiliza, bien los puntos superpuestos, bien dichos puntos superpuestos más una rayita que circunda la palabra o frase que debe cancelarse, en forma de amplio corchete, v.gr.:

~~aliud~~ (fl.38r, l.11), ~~let græce potest declina~~ (fl.28r, l.15).

También las palabras que deben desaparecer pueden estar enmarcadas por otros signos, iguales al principio y al final (fol.28v, l.13), o distintos (fol.28r, l.15):

~~haut in des.h~~ (fol.28v, l.13).

Para la supresión total o cancelación de una frase se hace a veces uso del tachado horizontal, cortando todas las palabras por el centro, o tachando las principales letras de que se compone con trazos oblicuos, así (fol.35r ls.12-13):

~~Tam-magis-illa-fremens-et-tristibus-effera flamis~~

Para la intercalación de letras o sílabas omitidas, se emplea el punto (.), raras veces los dos puntos (:), colocados al lado de las letras donde se aprecia la omisión, y superponiendo la parte omitida, v.gr.:

^{pllei}
sim.ter (fol.4r, l.15),

ⁿ
testame.tum (fol.29v, l.18).

Para advertir la alteración del orden de las letras o sílabas dentro de una palabra (metátesis), coloca puntos debajo y encima de las mal colocadas, es decir, el signo de supresión, y encima —en lugar adecuado o interlineada— superpone dicha sílaba, v.gr.:

^{ti}
consili.o = *conlisis* (fol.113r, l.18).

A veces las letras omitidas se superponen sin más:

^{ti}
potae = *positae* (fol.3v, l.7).

Las omisiones amplias o de cierta extensión se insertan normalmente en los márgenes, si bien en determinadas ocasiones van interlineadas. Los signos indicativos de estas omisiones, llamadas de reenvío o reclamationes, en sentido amplio, son los siguientes: una especie de Z alargada con traviesa cruzada (fig.47.1), cf. fols. 3v (1.7), 6r (1.28), 7v (1.2), 10v (1.7), 13r (1.8), 13v (1.10), 29r (1.28); la barra oblicua entre dos puntos, a modo de lemnisco, pero recta (/), cf. fols. 17v (1s.21-22), 21r (1.7); y un signo parecido a la X (fig.47.2), cf. fol. 41r (1s.8 y 10).

Dichos signos de reenvío, colocados en el lugar de la omisión, se repiten de nuevo en el margen o entre líneas encabezando el párrafo omitido.

Cuando en fin de línea, máxime al terminar un párrafo, no ha cabido la palabra, o el final de frase, se coloca inmediatamente por debajo, aprovechando el margen inferior o utilizando el hueco existente entre dos líneas. Las sílabas o palabras sobrantes se resaltan mediante línea o semicorchete circundante, así:

fol.8r,1.14: semiuoca
 /les

fol.54r,1.24: nas
 /citur

fol.61v,1.10: ut culatiss
 /est iste homo

En ningún momento se recurre al guión (-) en final de renglón, cuando una palabra cortada continúa en el siguiente.

Las manecillas marginales señalando con el dedo índice una frase del texto o pasaje importante que se subraya, y otros signos a modo de llaves de finos rasgueos, llamadas o reenvíos fuera del texto, son toques de atención dirigidos al lector y, en algún caso, al escribano y rubricador. La mayoría de estos signos son posteriores a la copia manuscrita. Cf. fols. 2v, 5v, 31v.

De los signos ornamentales: entrelazados, rosetas, círculos de puntos, etc., utilizados para embellecer el texto y rellenar huecos en blanco, me ocuparé al tratar de la ornamentación del conjunto textual.

B. SISTEMAS ABREVIATIVOS

A pesar de ser reducido el uso y número de abreviaturas en este manuscrito, y no resultar éstas demasiado complicadas y sorprendentes, conviene decir algo sobre los sistemas y signos abreviativos, ya que su estudio puede darnos alguna luz, si no para establecer el origen y antigüedad de la copia, al menos para esclarecer algunos de estos puntos.

Predomina con mucho el sistema de la suspensión mínima, a base de la supresión de la última o últimas letras de la palabra

y también de la última sílaba. Dicha supresión se simboliza mediante los típicos signos carolinos de abreviación, excluido el sistema de pequeñas letras sobrepuestas, salvo rarísima excepción en márgenes, v.gr.:

nō = *nomina*(?) (fol.42r marg.der. ls.6 y 22).

Las letras más frecuentemente omitidas son: m, n y st, v.gr.: partē = *partem* (fol.1r, l.13), uerū = *uerum* (fol.1r, l.13), enī = *enim* (fol.1v, l.4), grāmaticus = *grammaticus* (fol.1r, l.19), colūnam = *columnam* (fol.1v, l.2); carmētē = *Carmentem*; ē = *est* (fol.1r, l.2, 9, 13, 14).

Las sílabas o conjunto de últimas letras de sílaba más frecuentemente omitidas son: -em, -en, -er, -it, -oc, -on, -ro, -rum, -uae, -ue, -unt, -ur, -us; v.gr.: aut = *autem* (fol.50v), nom = *nomen* (fol.1v, l.3, 4), p = *per* (fol.1r, l.5 y 7), subtfacere = *subterfacere* (fol.19r, l.23), ppē = *propter* (fol.3r, l.2), p̄dix = *praedixit* (fol.2r, l.6), h̄ = *hoc* (fol.23, l.2; 29r, l.30), n̄ = *non* (fol.14r, l.23; fol.28v, l.32) N̄ = *Non* (fol. 2v, l.28; 21v, l.32), ptuleris = *protuleris* (fol.2r, l.18), eo7 = *eorum* (fol.65v, l.7), appellatiuo7 = *appellatiuorum* (fol.28v, l.5 en título), q̄ = *quae* (fol.2v, l.15, 20, 26, 29), q̄ = *quae* (fol.43v, l.7 intercalado), matremq̄ = *matremque* (fol.2r, l.26), s̄ = *sunt* (fol.2v, l.19, y, en título, 28v, l.5), sequit̄ = *sequitur* (fol.2r, l.7 en rúbrica), seqt̄ = *sequitur* (fol.2r, l.22 en rúbrica), dicit̄ = *dicitur* (fol.16r, l.1), debem̄ = *debemus* (fol.50v, l.20), soñ = *sonus* (fol.3r, ls.20, 21), doct̄ = *doctus* (fol.84v, l.8), minū = *minus* (fol.35r, l.15), uocem̄ = *uocemus* (fol.49r, l.32), d̄ = *dus* (fol.93v, l.7).

También, aunque con menos frecuencia, se omiten otras sílabas o letras finales de sílaba, v.gr.: -aec, -ed, -iam, -is, -re, -ui, -um, -uod; v.gr.: h̄ = *haec* (interlineado en fols.28v, l.5; 67v, l.31), s̄ = *sed* (fol.3r, l.20), qñ = *quoniam* (fol.4v, ls.24, 25), nob̄ = *nobis* (fol.31r, l.31), c̄iunctione = *coniunctione* (fol.2r, l.7 en rúbrica), dicē = *dicere* (fol.45r, l.15), q̄ = *qui* (fol.16v, l.7), qdem = *quidem* (fol.3v, l.16), foñ = *forum*, (fol. 2r, l.8), q̄ = *quod* (sólo en la plegraria final, fol.120v, l.3, 4, 10, 14, 18).

La contracción es poco frecuente, y se simboliza normalmente por una rayita recta o curvada sobrepuesta (̄, ~). Este signo es el preferido en los distintos tipos de precarolinas y carolina, y el más utilizado en este manuscrito, v.g.: n̄is = *nostris* (fol.1v, l.3), d̄r = *dicitur* (fol.1r, l.16), eē = *esse* (fol.2r, l.14), oñia = *omnia* (fol.84v, ls.7, 19), s̄t = *sunt* (fol.2v, ls.12-13; 20v, l.16); ac̄ts = *accusatiuus*, n̄s = *numerus*, qñ̄ = (fol.1r, l.9, 12), qñ̄m = (4v, l.26), qñ̄ (fol.4v, ls.24, 25) = *quoniam*, qm̄ō = *quomodo* (fol.1r, l.32). Sólo en la plegaria final, fol.120v: dn̄m = *dominum* (ls.1, 9), dn̄i = *domini* (ls.5, 26), sc̄ē = *sancte* (l.2, 8, 20), h̄c = *hunc* (ls.1, 27), om̄ē = *omne* (l.4), hoñm = *hominum* (l.4), n̄c = *nunc* (ls.9, 17, 29, 32), m̄s = *meus* (l.17), dm̄st̄rē = *demonstrare* (l.20), ur̄ō = *uero* (l.29),.

Sólo excepcionalmente, y más en notas marginales tardías que en el texto, pueden verse siglas para iniciales de nombres, títulos o invocaciones, v.gr.: *F. O.* (fols.7r marg.der.1.14, 31v marg.12q.1.3).

El uso de signos de origen taquigráfico-tironiano como el de *uel* (i, cf. fol.2r,1.32; 2v,1.1), no es muy frecuente, y en muchos casos se representa por la contracción *uē* (fol.2v,1.3; 3v,1.13), o se copia con todas las letras (fol.1v,1.1; 3v,1.11).

No abunda, en efecto, el uso de sistemas abreviativos especiales de tipo técnico o taquigráfico con reducción de la palabra o expresión a una o dos letras (siglas), o a puro signo convencional, v. gr.: *dī* = *dicitur* (fol.1r,1.16), *eē* = *esse* (fol.2r,1.14), *ē* = *est* (fol.1r,1.2,9,13,14), *h* = *hoc* (fol.23,1.2; 29r,1.30), *mē* = *meus* (fol.120v,1.17), *nē* = *nunc* (fol.120v,1.9,17,29,32), *n* = *non* (fol.14r,1.23; fol.28v,1.32), *N* = *Non* (fol.2v,1.28; 21v,1.32), *p* = *per* (fol.1r,1.5 y 7), *q* = *quae* (fol.43v,1.7 intercalado), *qñ* = *quoniam* (fol.4v,1.24,25), *q* = *quod* (sólo en la plegraria final, fol.120v,1.3,4,10,14,18), *qm* = (fol.1r,1.9,12), *q* = *quae* (fol.2v,1.15,20,26,29), *q* = *qui* (fol.16v,1.7), *s* = *sed* (fol.3r,1.20), *ēt* = *sunt* (fol.2v,1.12-13; 20v,1.16), *ē* = *sunt* (fol.2v,1.19).

Algunos de estos signos y sistemas especiales, dentro del ciclo carolino, sólo se generalizan en etapas más avanzadas (s.XII y ss.), y donde más abundan es en los tratados de filosofía, derecho, teología, astronomía y medicina.

En el manuscrito Q.II.15 tampoco se utilizan, o son raros, los típicos signos convencionales de las escrituras irlandesas y anglosajonas de los siglos VIII-IX: *)* = *eius*, *h* = *autem*, *H* = *enim*, *;* = *o*, *+* = *est*, *p* = *per*, *)* = *contra*, *p* = *propter*, *ē* = *sunt*..., difundidos en el continente por los monjes irlandeses tras la *peregrinatio Scottorum* (ss.VII-VIII).

Como vestigios de estos signos convencionales irlandeses se aprecian en nuestro manuscrito el guión con punto debajo y encima (+) para *est* (interlineado en fol.2v,1.29,30; 3r,1.4), la *s* alta con rayita superpuesta (*š*) para *sunt* (fol.2v,1.19), y la *C* invertida (*⋈*) en inicio de palabra para la sílaba *con/com*; pero son excepcionales o de mano y época posterior.

Expertos en escrituras librerías norte-italianas (Lombardía) con influencias irlandesas y, en particular, las procedentes de Bobbio y sus alrededores, como Collura, Schiaparelli, Lindsay, Cennetti ... consideran típicas de aquel escritorio y escuela monástica las siguientes: *n* o *n̄* = *non*, *qm* o *qñm* = *quoniam*, *ē* = *uel*, *ē* o *ē.* = *est*, *d* = *dum*, *st* o *s'* = *sunt*, *)* o *c̄* = *con*, *qd* = *quod*, *id* = *id est*, *b* = *bus*, *n'* = *nus*, *r* = *rum*, *t'* = *tus*, *t* = *tur*, *dī* = *dicit*, *eē* = *esse*, *e.* = *e*, *E*.

Todos estos signos y abreviaturas, de uso corriente en las precarolina y carolinas de los siglos VII-XI, con alguna variante en cuanto a la estructura y formato, se repiten con relativa frecuencia en esta Gramática latina (cf. supra).

9. SIGNOS ABREVIATIVOS

Tanto en el caso de la contracción, como en el de la suspensión, utiliza como signos abreviativos el punto superpuesto o al lado, v.gr.: \tilde{h} , y la raya (sobrepuesta, cortante u ondulada), v.gr.: \tilde{h} = *haec*, $e\tilde{e}$ = *esse*, $q\tilde{d}$ o \tilde{q} = *quod*, $q\tilde{d}$ = *quod*, p = *per*, \tilde{p} = *prae*, $q\tilde{m}$ o $q\tilde{n}\tilde{m}$ = *quoniam*, auf = *autem*. Cf. supra.

El punto y coma o semicolon (;) lo emplea para -ue y -us tras la *q* y la *b*, v.gr.: $q;$ = *que*, $facilib;$ = *facilibus*. La barra transversal y cortante, tras *r* y *m*, para -um y -us respectivamente, v.gr.: $eo\bar{r}$ = *eorum*, $inuenim\bar{r}$ = *inuenimus*. Un rasgo contorneado y cortante, colocado sobre el caído de la *p*, para *pro*: p (fig.37.2). La *c* invertida, a modo de coma o pequeño 9, en posición exponencial o al lado de las letras *m*, *n*, *i*, *s*, *t*, para -us y -ed, así: m' = *mus*, n' = *nus*, t' = *tus*, i' = *ius*, s' = *sed*. Una pequeña *r* redonda, semejante a nuestro número 2, sobrepuesta a la *t* (raras veces a la *m*) para el -ur, v.gr.: $dicit\tilde{r}$ = *dicitur*, $sequit\tilde{r}$ = *sequitur*. Cf. supra.

No aparece el signo taquigráfico tironiano de *et* (7), ni el de *etiam*: el mismo de *et* con rayita encima ($\tilde{7}$).

10. PRINCIPALES NEXOS Y LIGADOS

El copista de este manuscrito hace uso moderado de las uniones tangenciales e igualmente de las procedentes de la intersección de las letras contiguas con pared o trazo común (medio) a ambas, que en paleografía se denominan nexos, v.gr.: el diptongo *ae*, que no es muy frecuente (\tilde{a},\tilde{e} ; fig.48), y la unión de letras mayúsculas, como el grupo *OR* (fig.39.2), o el más carolino, *NT* (fig.36.2).

Los ligados, es decir, la unión terminal de los trazos de dos letras contiguas, de forma que el trazo de la segunda sea prolongación del correspondiente a la letra precedente, son bastante frecuentes.

Aparte de los clásicos ligados carolinos: *st* (fig.40.2), *ct* (fig.27.2), *et* (fig.29.3), *rt* —éste último, de época posterior y más bien gótico—, *NT* (fig.36.2), encontramos otros nexos y ligados de sabor netamente precarolino (s.VIII-IX) formados por la unión de las siguientes letras: *ra*, *re*, *er*, *ri*, *gr*, *rt*, *tr*, *fi*, *li*, *ti*, *it*, *el*..., (fig.49).

No se dan nexos, o son muy raros, entre letras contiguas de cuerpos redondos con curvaturas contrapuestas o seguidas de otras ovals, v.gr.: *bb*, *bo*, *de*, *oe*, *ho*, *to*..., como en las palabras *doctis*, *quae*, *possessius*, *ambo*, *apparet*, *hoc*, *uerbo*, etc.

11. LETRAS ENCAJADAS O INSCRITAS, Y SIGNOS MONOGRAMATICOS

Apenas existen signos monogramáticos a base de letras en conjunción o interferidas, formando un solo signo gráfico, para simbolizar un nombre, una expresión o una sílaba, si exceptuamos los nexos mayúsculos: *NT*, *VNT*, *OR*..., y el monograma de *NOTA*, colocado en el margen derecho del folio 7r (fig.50.1), y alguno más, de época posterior a la copia manuscrita (fig.50.2).

Son más frecuentes las notas encajadas, inscritas o cobijadas, muchas de ellas ornamentadas y trazadas conforme a la técnica, estilo y gusto irlandés y norte-italiano. Esto ocurre principalmente en letras cuyo amplio módulo permite encerrar en su espacio o espacios vacíos una o más letras de menores dimensiones, sin que existan entre ellas interferencias o rasgos comunes. Pueden verse las principales y más representativas en las siguientes figuras:

5.1 (*CAsus*), 5.3 (*COMparatio*), 5.5 (*COmmune*), 7.7 (*ERGo*), 8.1 (*Figura*), 8.2 (*FREquentiatiua*), 10.1 (*HOc*), 15.1 (*ORationis*, *OMnia*, *OMne*), 16.1 (*PRO*), 16.2 (*PREterea*), 17.1 (*QVID*), 20.1 (*TRActat*), 21.6 (*UERbo*).

CAPITULO II

Ornamentación

1. CONSIDERACIONES GENERALES

Comienzo el estudio artístico del manuscrito Q.II.15 con unas consideraciones de tipo general que afectan al conjunto de elementos estructurales de que se compone, para descender después al análisis de lo más representativo de su ornamentación: las grandes iniciales y mayúsculas de realce, todas ellas de amplio módulo, pero más caligráficas y geométricas, si bien perfectamente encajadas en una obra de carácter didáctico y, sobre todo, de modesto formato y sencilla estructuración material.

La naturaleza y finalidad de este tratado escolar de gramática, o *liber scholae et scholarum*, para uso de maestros y alumnos de cierto nivel cultural, explican la ausencia total en él de elementos pictóricos propiamente dichos.

No existen en este manuscrito miniaturas a página entera, ni pinturas marginales o insertas en el texto, a modo de viñetas de tamaño reducido. Aun las iniciales decoradas y mejor diseñadas, que son muy pocas, no pasan de lejanos recuerdos de ejemplares antiguos, repletos de finas composiciones monogramáticas, escenas pictóricas, cuadros didácticos, letras historiadas o simbólicas, figuras, retratos, elementos decorativos, orlas floreadas, frisos, recuadros, iniciales figurativas con elementos antropomorfos, zoomorfos o fitomorfos..., en las que prevalece lo pictórico sobre lo ornamental y decorativo.

Se echa, pues, de menos el elemento pictórico, pero tampoco abunda en él lo ornamental, reduciéndose su parte artística, como veremos, a un conjunto de iniciales de capítulos (títulos) y subcapítulos (párrafos), denominadas desde antiguo por los calígrafos: «capitulares», «letras de adorno y realce», «letras magistrales de códices y libros litúrgicos», «iniciales extra-grandes y caligráficas de libros, privilegios y ejecutorias», etc.

Este manuscrito escurialense carece, pues, de los elementos pictóricos y ornamentales característicos de los códices lujosos y ricos, destinados no al público sino a determinadas iglesias, instituciones (bibliotecas, monasterios, catedrales) y a personas

o grupos selectos, como lo fueron muchos tratados y obras doctrinales, literarias, históricas y técnicas y, en particular, los libros sagrados y litúrgicos: biblias, evangeliarios, misales, sacramentarios, libros de horas, comentarios al Apocalipsis (Beatos) y devocionarios.

En nuestro caso, más que de lujosa pintura miniada o con diseños artísticos de carácter ilustrativo-decorativo —conseguidos en la antigüedad a base de un solo pigmento o, a lo más, de dos o tres, entre los cuales destacaban el rojo o *minium* de diversas tonalidades y el púrpura, y, más tarde (período medieval) mediante ingeniosas mezclas y combinaciones de coloridos y técnicas artísticas más perfeccionadas que afectan tanto al folio pintado como a la estructuración parcial o total del libro—, en nuestro caso, digo, hay que hablar de sencilla decoración estética y de realce, pero sin miniaturas e ilustraciones y aun sin ornamentación propiamente dicha.

La elegancia de este manuscrito se debe, sin duda alguna, no a su pintura y decoración, sino más bien al conjunto de sus elementos estructurales: pergamino, formato, encuadernación (perdida la original), tipos de letra, distribución del texto, amplios márgenes, rúbricas, títulos y subtítulos, iniciales geométricas coloreadas, o de dibujo perfeccionado y grandes proporciones. Pero aun estas grandes iniciales de adorno y realce o "sobredimensionadas", que excepcionalmente están pintadas:

fol. 1r (figs. 21.1 y 21.2), 82v (fig. 3.1), 105r (fig. 4.1);

pero que en la mayoría de los casos sólo están diseñadas:

fol. 16v (fig. 9.2), 18v (fig. 6.2), 19v (fig. 16.2), 22v, 26v (fig. 6.2), 31r (fig. 5.3), 36v (fig. 20.1), 39v (fig. 20.1), 43v (fig. 8.1), 52r (fig. 15.1), 58v (fig. 16.1), 65v (fig. 16.1), 68v (fig. 21.6), 69v (fig. 21.3), 98v (fig. 16.1);

y, a lo más, están coloreadas, no pueden considerarse monumentales ni de auténtico sabor artístico.

No hay lugar a relación interna y armónica entre pintura ilustrativa o decorativa y contenido textual, entre letra y configuración artística pictórica.

En cuanto a ornamentación pictórica, en este manuscrito sólo puede hablarse de equilibrada convivencia estética, entre la estructura arquitectónica —material soporte, formato, dimensiones, encuadernación, distribución del texto...—, grafía: diversos alfabetos y tipos de letra, y contenido textual: mensaje, puesto que en él falta por completo tanto el diseño figurativo e ilustrativo, como la imagen e ilustración.

A pesar de todo, el manuscrito Q.II.15 se ha de calificar de rico en número de iniciales geométrico-caligráficas de distintos estilos, alfabetos y módulos, todas trazadas a pluma y, por lo general, sencillas, sin que falten en muchas de ellas adornos

terminales, sencillos entrelazados o lacerías y graciosos rasgueos y filamentos de buen gusto. Tal vez lo más pobre y menos artístico sea el colorido y difuminación de los distintos pigmentos de las letras pintadas.

Tanto la ejecución escrituraria como la ornamental corresponden al mismo escritorio y escuela. Más difícil es precisar si estas grandes iniciales y la letra de títulos y rúbricas—coloreadas con no demasiada habilidad en unos casos, y, en los demás, solamente diseñadas sus líneas maestras, pero sin decorar sus huecos internos y espacios interlineales—fueron ejecutadas por el escriba o amanuense del texto, o por uno o varios rubricadores y pendolistas pertenecientes a la misma escuela monástica, catedralicia, imperial..., o a otro centro próximo.

Los escasos elementos ornamentales y decorativos de este manuscrito no son suficientes ni determinantes para atribuirlos con seguridad a la escuela caligráfica de Bobbio o a otro centro cultural del Norte de Italia de idénticas características, v.gr.: la Escuela Imperial de Pavia, o las monástico-catedralicias de Verona, Milán, Pavia...; pero ciertamente corresponden a un período decadente (s.XI) en cuanto a vida cultural y económica de la institución o centro en que se realiza.

Es muy probable que en el proyecto inicial de la copia, tanto el autor de dicho encargo como los ejecutores materiales de la obra, decidieran el tipo de ornamentación a seguir y hasta determinasen los diseños de las "iniciales magistrales", pero, por razones de economía, por falta de diestros pendolistas, o por otras circunstancias desconocidas, varias de estas letras quedaron sin concluir y por eso presentan su diseño escueto.

En la génesis e inserción de títulos, rúbricas y signos especiales de puntuación, separación y realce, y, sobre todo, en la creación y adaptación para este manuscrito de grandes capitulares coloreadas y mayúsculas en seña de distintas dimensiones, intervienen, a mi juicio, no sólo factores de orden práctico, sino también de orden estético y decorativo.

La necesidad práctica de romper la monotonía del sistema escriturario antiguo, a dos columnas o a línea tirada, prácticamente ininterumpido, que apenas practicaba la separación de las palabras (sistema continuo de escritura) y sus signos de puntuación, más bien escasos y bastante arbitrarios, obligó a los copistas y artífices materiales de los manuscritos medievales a reducir el carácter compacto de las columnas y renglones de aquellos apretados folios escritos a línea entera, dejando espacios y huecos amplios de separación en determinados lugares del texto, v.gr.: al comienzo (*incipit*) y al final del libro (*explicit*), entre terminación y comienzo del capítulo, a final de párrafo, etc., e intercalando en el texto tipos escriturarios pertenecientes a grafías, módulos y abecedarios distintos.

Estos espacios vacíos y huecos de separación destinados a recuadros y enclaves de titulillos, rúbricas, epígrafes, inicia-

les..., tenían dos finalidades muy concretas: a) separar visiblemente los inicios de las distintas partes del libro y b) destacar y resaltar así los capítulos, títulos, subtítulos, etc.

Conviene, no obstante, llamar la atención sobre el gran parecido existente —en cuanto a técnica, estilo, diseño, colorido y modelos— entre la ornamentación del manuscrito Q.II.15 y, en particular, sus grandes iniciales y letra de algunos títulos y rúbricas, y las que presentan las ilustraciones codicológicas aportadas por P.Collura en sus estudios paleográficos sobre la precarolina y la carolina en Bobbio³⁰, todas ellas pertenecientes, bien a manuscritos originarios de dicha escuela (ss.IX-XII), bien a centros culturales del norte de Italia, relacionados con esta abadía de San Columbano y conservados en la actualidad en las bibliotecas Ambrosiana de Milán y Vaticana, principalmente.

Según este ilustre italiano, la mayor parte de estas iniciales coloreadas o diseñadas a plumilla, y aun la letra de ciertas rúbricas y títulos en capital, uncial y semiuncial (ss.X-XI), presentan diseños copiados de ejemplares más antiguos, y, aunque bien reproducidos, muestran un estilo pesado y están lejos de la belleza y finura de la miniatura y ornamentación de otros tiempos³¹.

Aun a las grandes iniciales y mayúsculas difuminadas en azul celeste, amarillo, rojo, anaranjado, blanco y sepia del manuscrito Q.II.15, que sangran el texto en un espacio de 4 a 12 líneas, en especial las grandes P y T, les falta el estilo, imaginación, calidad y riqueza características de la ornamentación artística.

A medida que avanza el tiempo, y el campo de la cultura y el arte se amplían a nuevos sectores de la sociedad, tales elementos, antes más de adorno y decoración que ortográficos y gramaticales, v.gr.: títulos, rúbricas, epígrafes, calderones, iniciales..., van perdiendo su primitiva autonomía, colorido, tamaño fantasía simbolismo y riqueza ornamental, para ensamblarse mejor con la letra del conjunto ornamental.

30. P. COLLURA: *La precarolina e la carolina a Bobbio*, Milán-Florenia, ed. 1963. Ilustraciones XVI-XVII, XXVI, XXIX, XXXI-XXXII, XXXIV-XXXV y XXXVII.

31. En el célebre Salterio de San Columbano o "Cathach" de finales del s.VI—principios del VII (ca.600) los cuerpos de determinadas letras: D (insular), G, M, N, V..., reducen anchura y dimensiones modificando las figuras según las necesidades del caso, la amplitud y categoría del título o párrafo, y la estética del conjunto del folio, en consonancia con las divisiones y subdivisiones del texto. La reproducción imitativa y acomodación de muchas de estas iniciales sencillas de trazo curvilíneo y marcado sabor insular, junto a otras típicamente romanas y centroeuropeas, a la vez que nos recuerdan su origen y procedencia, nos advierten el choque e interpretación artística de dos tradiciones culturales pertenecientes a distintas épocas. El Prof. Otto PACHT desarrolla ampliamente estas ideas en *La miniatura medieval. Una introducción*. Trad. esp. Madrid, 1987, pp.63-72.

Este fenómeno se observa en la mayoría de los manuscritos carolinos (ss.VIII-IX), especialmente en los tratados escolares de contenido doctrinal, literario y técnico, no encuadrados en la categoría de códices artísticos o monumentales.

Manteniendo cada manuscrito la personalidad y estilo peculiar del miniaturista, rubricador, escribano y escuela a la que pertenece, la mayoría de estas piezas presentan ornamentación sencilla, de escaso colorido y sin gran variedad de modelos.

Dentro de esta ornamentación sencilla, ejecutada casi siempre con habilidad y destreza, destacan los títulos y rúbricas en letra capital, uncial, semiuncial y carolina agrandada, en especial las iniciales caligráficas de módulo extragrande hechas a plumilla, y la letras capitales de inicio de párrafos (principales o secundarios) y del interior del texto, las "iniciales descendantes" de los franceses, o alargadas, y, junto a éstas, otras un poco inferiores en módulo, ornamentación y diseño³².

Incorporadas al texto las grandes iniciales de adorno y realce —antes marginales— y formando un todo la escritura y rúbricas con la iluminación y ornato de las capitales y unciales mayúsculas del interior del texto —conforme a los copistas y rubricadores irlandeses—, los artífices del manuscrito Q.II.15 tratan de armonizar los contrastes y categorías de los distintos grupos de letras ornamentales con la categoría de los títulos, subtítulos y párrafos a los que anteceden, de forma que, aun manteniendo iluminación y tamaños diferentes, conforme a una escala previa de mayor a menor, atenúan estas diferencia aproximándolas lo más posible al módulo de la escritura normal.

Dichas iniciales y mayúsculas fueron realizadas, bien con formatos y cuerpos especiales, complementados con discreta ornamentación a base de trenzados, fajas, lunetos, contorneados, punteados, terminaciones en espiral, puntas de lanza y de rejería, anclas, ornatos curvilíneos y lobulados, letras entrelazadas e insertas..., a dos o tres colores difuminados, bien manteniendo tamaños más discretos y de mayor sencillez ornamental, y, casi siempre, escritas con tinta corriente a un solo color —el sepia, en nuestro caso—, un poco más fuerte y marcado que el conjunto textual. Todo ello consecuencia de los nuevos gustos y técnicas caligráficas y ornamentales de los siglos X-XII, tendentes a la identificación personal de artífices y centros (escuelas) de reproducción manuscrita, en muchas de cuyas obras, las iniciales y letras mayúsculas aisladas pierden totalmente el carácter personal (singular), el fin simbólico y, en gran parte, el ornamental y artístico, recuperando en cambio su primitiva función caligráfica e insertándose —siempre con cierto realce y de forma destacada— dentro de los signos gráficos de separación y lectura.

32. A. LECOY DE LA MARCHE: *Les manuscrits et la miniature*. París (s.a.), pp. 140-145.

2. CLASIFICACION DE LAS INICIALES Y MAYUSCULAS

Al hablar de la estructura textual del manuscrito en "contenido y partes de la obra", me referí a las tres partes principales de que consta este tratado, e, igualmente, a las divisiones de dichas partes en capítulos, subcapítulos, apartados principales —todos ellos normalmente con título y numeración—, apartados secundarios o párrafos principales —con o sin título, generalmente con numeración—, y párrafos simples sin título, numerados los principales por lo común, y sin numerar los demás.

A mi entender, el uso y ubicación de los distintos tipos de letra, v.gr.: de rúbricas, títulos, normal de textos, iniciales de adorno y realce, mayúsculas agrandadas, etc., encabezando los párrafos o situadas en el interior del texto, tienen mucho que ver con las divisiones internas del tratado en capítulos, subcapítulos, apartados, etc., sin que esto quiera decir que existe una sistematización rigurosa y una correlación perfecta entre inicial y mayúscula de uno u otro tipo, y las divisiones en capítulos, subcapítulos, etc.

Es cierto que los párrafos en general, y sistemáticamente después de las rúbricas, comienzan con inicial más grande; pero no todas las iniciales son del mismo módulo y ornamentación, incluso en los distintos apartados de una misma división. Compárense las iniciales S de los apartados numerados y titulados del subcapítulo *DE NVHERO PRONOMINVM* (fols. 60r-62r): las vemos de los módulos pequeño (4-10 mm. de altura), mediano (8-20 mm.), e incluso grande (16-30 mm.). Esta oposición tan extrema es excepcional, pero el hecho de la alternancia de distintos módulos de iniciales en párrafos de la misma categoría en una misma división lo podemos observar con no poca frecuencia, como en el subcapítulo *DE GENERIBVS VERBORVM* (fols. 74v-79r), o en el capítulo *DE PARTICIPIO* (fols. 90v-95v), y subcapítulo *DE DVODECIM VITIIS* (fols. 110r-111v).

También existen párrafos numerados sin rúbrica, bien porque no hubo intención de ponerla, bien porque no llegó a ponerse, aunque hubiera intención. En estos párrafos, aunque tienden a ser de módulo inferior, vemos también iniciales de módulo grande, v.gr.: S (fol.15v, 27v, 28v), D (fol.18v), T (27v), E (fol.31r), I (33v), C (fol.35r), F (fol.70v). Otros, en cambio, se inician con mayúsculas más pequeñas, que muchas veces apenas difieren de las colocadas en el interior del texto.

A veces hay párrafos sin rúbrica ni numeración, de la misma categoría que los que las tienen, y, en consecuencia, comienzan con iniciales de módulo mediano: S (fol.8r,71r), A (fol.85v,91r) H (fols.88r-v), C (95v, 96r) D (96v) I (97r). Incluso comienzan con iniciales de módulo grande, a las que les corresponde estar precedidas de rúbrica y numeración, v.gr.: T (fol.39r), D (fol.62v), I (62v, 92v), S (fol.63v), E y Q (fol.80v), A (fol.82v); o les correspondería al menos estar precedidas de rúbrica, v.gr.: A (fol.117v, 118v), O (fol.118r), T (fol.119r).

Teniendo en cuenta el emplazamiento, la decoración y módulo de las grandes iniciales y mayúsculas de adorno y realce, el manuscrito Q.II.15 presenta cuatro grupos de estas iniciales bien caracterizados, que hemos anticipado en cierta medida en los párrafos precedentes:

19. Iniciales "extragrandes", de más de 30 mm. de alto, por más de 20 mm. de ancho, decoradas algunas de ellas, y otras simplemente diseñadas y preparadas para ser coloreadas, pero que quedaron incompletas por razones desconocidas.

20. Iniciales de adorno y realce de módulo grande, de más de 16 mm. de alto, que pueden llegar a ser muy semejantes a las del primer grupo en cuanto a dimensiones, si bien suelen ser más pequeñas, y siempre un poco menos lujosas y monocoloras.

32. Iniciales y mayúsculas de módulo medio, cuya altura supera los 8 mm., y puede llegar hasta los 20 mm.

49. Iniciales y mayúsculas de módulo normal, con una altura inferior a 10 mm.

En la clasificación de estos grupos hemos constatado que en las dimensiones de cada módulo no se tienen a veces en cuenta, a parte de los remates a plumilla, los caídos de las letras P, q agrandada y T, así como el remate superior de la D uncial, y los apéndices de la Q. El palo de la I, sin contar su remate inferior o caído, si lo tiene, puede llegar a medir el doble de lo que corresponde a las letras de su módulo —como si se entendiese que la mitad del palo constituye el cuerpo, y la otra mitad el equivalente al verdadero palo inferior de la P y la q agrandada—. Compruébese cómo en los apartados numerados del capítulo *DE ACCENTIBVS* (fol.16v-20v) todas las iniciales oscilan entre 7 y 11 mm., excepto la G, la D, la P y la I. Las dos primeras inician numeración, por lo que son de un rango superior; y en el caso de las dos últimas quedan dentro del mismo módulo que las de los demás apartados, si descontamos el palo de la P, y el caído y medio palo de la I. Véase también la q agrandada del fol.80v, que con el caído duplica la medida de las iniciales de los apartados anteriores y posteriores. Asimismo, si tenemos en cuenta los apéndices de la Q en el fol. 69v y la I del 70v, estas letras duplicarían la medida de las demás iniciales de los apartados del capítulo *DE VERBO* (fols.65v-82v).

Veamos ahora con detalle cada uno de los grupos de estas iniciales.

19. Iniciales extragrandes, de más de 30 mm. alto, por más de 20 mm. de ancho en óvalos y espacios interlineales. Aunque escasas en número, son las iniciales de mayor tamaño y calidad artística; dentro del manuscrito son éstas las más llamativas y las más perfectas. En unos casos aparecen estas iniciales coloreadas en verde, rojo burdeos, anaranjado, blanco y sepia, con adornos, filamentos y remates a plumilla, tanto en el interior como en el exterior de las letras:

V en fol.1r (fig.21.1), T en 36v y 39v (fig.20.1), F en 43v (fig.8.1), C en fol.46v (fig.5.1), A en 82v (fig.3.1), P en 98v (fig.16.1), B en 105r (fig.4.1).

En otros casos, solamente diseñadas en sepia, y sin rellenar sus fondos y espacios interlineales, dan la sensación de estar dispuestas para su posterior decoración (C en fol.31r (fig.5.3), P en fols. 58v y 65v (fig.16.1).

Estas iniciales aparecen al comienzo de la obra: V, fol.1r (fig.21.1), en la tercera parte "Los vicios y el ornato": B en fol.105r (fig.4.1), y al comienzo de algunos capítulos y subcapítulos de la segunda parte "Las partes de la oración". En esta segunda parte de la obra, la más importante, las vemos iniciando los capítulos del "Pronombre": P en fol.58v (17.1), del "Verbo": P en fol.65v (fig.16.1), del "Adverbio": A en fol. 82v (fig.3.1), y de la "Preposición": P en fol.98v (17.1), y algunos subcapítulos del "Nombre": T en fols.36v y 39v (fig.20.1), F en fol.43v (8.1), C en fol.46v (fig.5.1).

22. Iniciales de adorno y realce de módulo grande, de más de 16 mm. de altura. Aparte de las rúbricas, letras encajadas, manecillas, números romanos, signos marginales de atención, titulillos de epígrafes y subtítulos..., —trazados en caracteres gráficos especiales de la capital, uncial y semiuncial, y, más raro, en carolina agrandada, ya en color rojo desvaído (hoy, más bien anaranjado) y en sepia oscuro, como ocurre en los folios 36v: *TRAC...*, 39v: *TRANSIT IN NVMERVM...*, 43v: *FIGVRA...*, y 46v: *CASVS*— en el manuscrito Q.II.15 se observa un amplio conjunto de grandes iniciales y mayúsculas de adorno, sin duda un poco más pequeñas que las del apartado precedente, pero trazadas con igual o parecida habilidad y destreza. Aunque desconocidos sus artífices, seguramente se trata de los mismos rubricadores, calígrafos y pendolistas del Norte de Italia, encargados de la ejecución total del códice.

El estilo de las iniciales grandes o extragrandes, coloreadas o no, nos recuerda en tono menor las preciosas capitulares e iniciales ornamentales de ciertos manuscritos litúrgicos y doctrinales, procedentes de las islas Británicas (Irlanda) y del centro de Europa y norte de Italia, de los siglos VII-IX, en especial Bobbio, Verona, Pavía, Laon, Luxeuil, Corbie, S.Gall, Tours, Reims y Salzburgo.

Casi todas las letras de módulo extragrande, y muchas de módulo grande son de doble trazo, bien proporcionadas y, en algunos casos, de pronunciados astiles y caídos. Los remates, fondos y vacíos interlineales de algunas de ellas están coloreados; otras, en cambio, carecen de difuminación, tanto en cuerpos como en caídos. Pero en todas estas letras resaltan los rasgueos terminales, trenzados, lacerías, franjas, punteados, dibujos geométricos, lunetos, travesaños, curvaturas lobuladas, letras insertas y graciosos filamentos de adorno.

Por regla general, la mayoría de los capítulos, subcapítulos y apartados principales precedidos de título se inician con letras de adorno y realce, de módulo grande, superior a los 16 mm., alcanzando a veces alturas comparables a las de módulo extragrande, v.gr.: D en fol.26v (fig.6.2), I en fol.57v, 62v, 70v, 90r (fig.11.3) Q en fol.69v (fig.17.1), q agrandada en fol. 80v (fig.17.4), P en fol.90v (fig.16.2), S en 105r (fig.19.1).

39. Iniciales y mayúsculas de módulo medio. Se trata de iniciales de 8 a 20 mm. de altura, y medida variable en cuanto al ancho, según que éstas sean redondas, v.gr.: O, C, Q (figs.15.2, 5.4, 17.2), cuadradas o rectangulares, v.gr.: E, M, G (figs.7.2, 13.1, 9.1), y estilizadas o con remate, pero de un solo palo hueco o relleno, v.gr.: P, F, I (figs. 16.3, 8.2, 11.3).

La mayoría de estas letras son monocoloras, diseñadas a plumilla con tinta color sepia, en tono un poco más intenso y fuerte que el resto de la escritura.

Algunas de ellas son de trazo doble, otras en cambio son de trazo sencillo, y sus cuerpos y palos plenos o vacíos.

El coloreado y difuminación de los distintos pigmentos —en las letras que lo llevan— es simple, sin que falten adornos geométricos, rasgueos, franjas, punteados intermos y terminales a plumilla de gran sabor insular. Esto ocurre en distintos modelos en capital y uncial, especialmente en las letras A, C, D, G, I, O, P, Q, S, V, (figs.3, 5, 6, 9, 11, 15, 16, 17, 19, 21).

Este nutrido conjunto de letras de adorno, de variado diseño y de buen gusto en general, responde sin duda a las distintas iniciales y abecedarios utilizados por los rubricadores, miniaturistas e iluminadores del escritorio, taller o escuela de procedencia del códice, y, como dije más arriba, reproduce modelos más antiguos (S.VII-IX), de gusto precarolino e irlandés, repitiéndose con ligeras variantes en manuscritos originales, tanto del norte de Italia como del centro de Europa.

Ninguna de estas letras alcanza la riqueza ornamental y decorativa de las llamadas "letras capitulares", "iniciales oradas, historiadas, figurativas..." de los sacramentarios, evangelarios, beatos... de los siglos VI-X, ni pueden compararse con las finas orlas y estilizados caulículos vegetales de las "iniciales afiligranadas, blasonadas, calidoscópicas...", con arabescos en sus fondos y ricas ramificaciones exteriores y marginales de los siglos XII-XIII.

En la antigüedad clásica se rechazó por sistema la mezcla de elementos: escritura, ornato e ilustración, de modo que las iniciales no marginales se diferenciaban claramente de la escritura normal mediante letras más lujosas y de módulo más grande.

Los copistas e iluminadores irlandeses fueron, al parecer, los primeros en incorporar las grandes "iniciales marginales" al cuerpo de la escritura e interior del texto dentro de los párra-

fos, y este fenómeno, en grado menor, se da en nuestro manuscrito. Es frecuente verlas encabezando capítulos, subcapítulos y párrafos importantes, precedidos de título (rúbrica) de no menor importancia que los que llevan iniciales de primera y segunda clase.

42. Iniciales y mayúsculas de módulo normal. Este grupo está formado por iniciales y mayúsculas de menor módulo. Su resalte y adorno es bastante inferior al de los grupos precedentes. El módulo medio es de 7 mm., y oscila entre 4 y 10 mm.

Todas estas mayúsculas están trazadas a plumilla, y la mayor parte son monocoloras en sepia. Las iniciales de módulo pequeño o normal se utilizan para comenzar párrafos secundarios y períodos cortos dentro del texto.

El resto de las iniciales de párrafo y mayúsculas de módulo normal colocadas en el interior del texto adoptan modelos romanos capitales, unciales y mayúsculas precarolinas y carolinas, pero con ciertas alteraciones y modificaciones, no tanto en sus figuras cuanto en los adornos, remates, grosor de los palos..., conforme a las exigencias de la estética y necesidades del caso y lugar.

Comparando el trazado, diseño, grosor y estilo de las iniciales de módulo normal —colocadas bien en principio de párrafo (principal o secundario), bien encabezando los subtítulos, partes de los distintos capítulos y, más frecuentemente, en el interior del texto, tras punto y aparte o tras punto y seguido— con el resto de las letras del cuerpo textual, existe tal grado de semejanza e identificación entre escribiente e iluminador, que unas y otras pueden atribuirse a la misma mano.

El folio 1r de nuestro manuscrito presenta en el interior del texto un conjunto de letras mayúsculas, colocadas tras punto y seguido, cuyo módulo oscila entre los 3-5 por 3'5-6 mm., con diseño, en cuanto a estructura y contorno, a plumilla en sepia, y espacios interiores, en unos casos monocolors y vacíos —con un punto en el centro, a veces—, y, en otros casos, rellenos a uno o dos colores, alternando el verde con el rojo burdeos. Así, por ejemplo, en la S y en la N, verde la parte superior, burdeos la inferior; en la M, verde el primer puente, burdeos el segundo; en la D, verde o burdeos el interior; verde en la A, burdeos en la O.

Véanse los distintos modelos en las figuras 3 - 21.

3. RELACION ENTRE LAS DIVISIONES DEL TEXTO Y LAS LETRAS DE ADORNO QUE LAS ENCABEZAN

Como final de este apartado dedicado al estudio de los elementos artísticos del manuscrito y, en concreto, de las "iniciales extragrandes" y "letras de adorno y realce" que, a parte de romper la monotonía del texto, marcan los inicios de las

divisiones y subdivisiones de la obra, quisiera establecer, en la medida de lo posible, el grado de relación y adecuación existente entre tales iniciales y las partes y divisiones que aquéllas encabezan.

En la mente del autor formal, y en la de los artífices materiales de nuestro manuscrito, parecen subyacer dos organigramas básicos: 19) el correspondiente al manuscrito que sirvió de modelo, perteneciente a otra escuela y ejecutores, y 29) el nuevo esquema estructural interno propio de los artífices del manuscrito Q.II.15, que de algún modo se refleja en las distintas partes, divisiones y subdivisiones de que consta este tratado de gramática.

Ignoramos sin embargo el grado de rigidez y exactitud de este esquema preestablecido, tanto en lo tocante al modelo, como en la reproducción.

A lo largo del texto existe interés por marcar el fin de una parte e indicar al mismo tiempo el comienzo de otra. Para ello se utilizan, junto a los signos de realce que ya hemos mencionado —iniciales de mayor módulo, numeración romana de las divisiones, y títulos o rúbricas— expresiones tradicionales de transición o comienzo de tema.

Estas expresiones las encontramos en rúbricas y títulos, seguidos aquí de párrafos con iniciales de módulo extragrande, grande, o normal-grande bien diseñada: *sequitur de ...* (fols.1r-3r, 7r, 8v), *de pedibus incipit* (fol.13v), *de accentibus incipit* (fol. 16v) *incipit iam tractare de partibus orationis* (fol.21r), *de comparatiuo incipit* (fol.31r), *de casibus nominum incipit* (fol.46v), *incipit tractare de casibus* (fol.48v), *incipit de pronomine* (fol.58v), *incipit de uerbo* (fol. 65v), *incipit de aduerbio* (fol.82v), *de figura incipit* (fol.90r), *incipit de participio* (fol.90v) *incipit de coniunctione* (fol. 95v), *incipit de praepositione* (fol.98v), *incipit de interiectione* (fol.105r), *incipit de barbarismo* (fol.105r), *de duodecim uitiis incipit* (fol.110r), *incipit de tropis* (fol.116v).

También aparecen en el texto estas fórmulas tradicionales indicativas de división, en comienzo o final de párrafo, precediendo o siguiendo a la rúbrica: *Incipit tractare de analogia* (fol.57v), *Incipit tractare de his uerbis* (fol.77r), *incipit tractare de plenis* (fol.81r), *Incipit iam transire in ornatum* (fol.111v); o en comienzo de párrafo sin título: *Sequitur etiam f* (fol.8r), *Incipit tractare res tenendas* (fol.33v), *Sequuntur etiam casus in pronomibus* (fol.63v), *Sequitur optatiuus* (fol.67v), *Sequitur coniunctiuus* (fol.67v). En todo caso los párrafos comianzan con inicial de resalte, de módulo grande o normal-grande.

Existen otras fórmulas de transición entre divisiones, que no por menos clásicas dejan de ser evidentes, en comienzo o final de párrafo, tras rúbrica o precediéndola, o simplemente iniciando un párrafo sin título. Estas formulas quedan resaltadas normal-

mente con iniciales de módulo medio o grande: Videamus de illis vocalibus singulis (fol.3r), *Modo uideamus quando sunt consonantes* (fol.4v), *Iam uideamus quando accidit u litterae...* (fol.5r), *Videamus de breuibz* (fol.10r), *Iam modo uideamus quomodo computatur accentus* (fol.17r), *His legibus semel captis, iam modo uideamus de singulis partibus orationis* (fol.17v), *Ecce habes de monosyllabis. Videamus modo de disyllabis* (fol.18r), *Ecce habes iam etiam de disyllabis. Modo uideamus de trisyllabis* (fol.18r), *Diximus de propriis nominibus. Nunc uideamus species appellatiuorum* (fol.26v), *Ecce habemus pronomina finita; iam uideamus quae sunt infinita* (fol.60r), *Ergo ecce habes pronomina crescentia per casus. Nunc uideamus decrescentia* (fol.63v), *Modos interim octo dixit plenos; uideamus illos* (fol.67r), *Modo rationes ipsas uideamus* (fol.73v). Este tipo de fórmulas de transición de tema está a veces en el interior de un párrafo, en cuyo caso es la inicial del párrafo siguiente la que se resalta con módulo mediano o grande: *Diximus regulas accentuum. Modo uideamus quae sunt quae corrumpunt regulas* (fol.19r), *Modo uideamus quem ad modum dicit Donatus "omne nomen, aut proprium est, aut appellatiuum"* (fol.24v).

Pero no todas las divisiones de la misma categoría llevan los mismos signos de realce siempre. Veamos las tendencias principales y sus más llamativas excepciones.

a) Las partes principales de la obra

En la introducción, al faltar el título general de la obra, e incipit, para los que se han reservado tres líneas en blanco —donde posteriormente se escribió la sigla escurialense del códice—, queda como único realce la inicial del primer párrafo.

El cuerpo gramatical en sí, y su primera parte, dedicada a "la fonética, fonología, métrica y ortografía", comienza y queda realizada con la expresión de inicio en rúbrica *SEQVITVR DE LITTERA*, inicial de módulo grande (D), y numeración, correspondientes a la primera de sus divisiones. Todo ello reafirmado con las primeras líneas de su introducción (fol.2r): *Diximus ergo quoniam bene fecit Donatus artem illam priorem scribere infantibus, posteriorem omnibus...*³³

La más importante de sus partes, la segunda, dedicada a "las partes de la oración" está anunciada y realizada por su larguísima fórmula de transición en rúbrica *INCIPIT IAM TRACTARE DE PARTIBVS ORATIONIS, SED PRIMUM DE EO QVOD DICIT DONATVS: "PARTES ORATIONIS SVNT OCTO"*, que engloba el título de la 2ª parte de la obra, y el de la primera de sus divisiones. A ello se añade la inicial de módulo grande (O), y la numeración de esta primera división.

33. Con *illae priores* hace referencia a la que Donato escribe de un modo sucinto al principio de su gramática, *Ars Minor*, y que nuestro autor reduce a, o mejor, sustituye por una mera presentación de las partes de la oración. Con *posteriorem* se refiere a la *Ars Maior* que comienza aquí.

La tercera y última de las partes de la obra, dedicada a "los vicios y el ornato", comienza tras la expresión doble de finalización y comienzo en rúbrica *FINIT DE OCTO PARTIBVS ORATIONIS. INCIPIT DE BARBARISMO*, en que se da por terminada la parte anterior, y comienza la primera división de la última. En comienzo de esta parte, como en el prefacio, tenemos una de las pocas iniciales extragramdes (B), pero no hay numeración.

b) Los capítulos

Todos los capítulos están precedidos de título.

Sólo dos de ellos no están precedidos de fórmula de transición: el último de la 1ª parte, *DE POSITVRIS*, y el del "nombre", que, por ser el primero de la 2ª parte, no está claro si tiene un comienzo distinto de la propia parte que inicia.

Las iniciales son de los módulos medio-grande o grande-pequeño en los de la 1ª parte, grande o extragrande en la 2ª —la más importante—; de los dos capítulos de la 3ª parte, la del primero —que sirve de realce de la transición a esta parte— es extragrande, la del segundo es la más pequeña de todas las iniciales de los capítulos, aunque se mantiene dentro del módulo medio.

Hay numeración en todos los capítulos de la 1ª parte, con excepción del 39, *SEQVITVR DE SYLLABA* (fol.8v). En las dos siguientes partes las divisiones son más complejas, y las numeraciones se hacen a niveles bajos, sin una perspectiva global o general, atendiendo sólo a las pequeñas subdivisiones. En ningún caso se observa una división numérica que continúe después de ser interrumpida por otra de nivel inferior, del tipo

- I. A-a
- II. A-b
 - I. a-a
 - II. a-b
- III. A-c

En casos similares el apartado III. A-c aparecerá ya sin numeración. Obsérvese cómo se interrumpe la numeración en VIII en el fol. 24r con una subserie, y ya no se recupera en los siguientes apartados de la misma categoría, sino que se limita a poner nuevas subseries.

No existe, pues, en nuestro manuscrito una división rígida en partes y capítulos precedidos de los correspondientes encabezamientos: títulos, subtítulos etc. generales en rojo o destacados en sepia. No obstante son pocos los casos de excepción, y su ausencia puede, en todo caso, razonarse de diversas formas, como puede ser una concepción distinta de la división, apoyada en una desigual estructuración de sus partes.

Hay capítulos que llevan títulos en sepia, y otros destacados en rojo, como los tres últimos de la primera parte, *DE PEDIBVS INCIPIT* (fol.13v), *DE ACCENTIBVS INCIPIT* (fol.16v), y *DE POSITVRIS* (fol. 20v).

c) Los subcapítulos y demás apartados

Los subcapítulos y apartados principales, y algunos apartados secundarios o párrafos principales también, los correspondientes a las subdivisiones más importantes de los capítulos—sobre todo donde falta la explicitación de los capítulos, por haber concebido una división distinta— van precedidos de titulillos o rúbricas, y, con frecuencia, de numerales romanos en rojo (alguna vez en sepia), v.gr.: en la Parte I, Cap.III, las cinco primeras divisiones—I al IV y I—: *cur uocales dictae sunt* (fol.3r), *cur consonantes* (fol.3v), *de uocalibus* (fol.3v), *De o et e* (fol.4r), *sequitur de uocalibus i et u* (fol.4r). Las fórmulas de transición, aunque se dan en todos los niveles, son menos frecuentes naturalmente que en los inicios de los capítulos.

En los apartados principales, subdivisiones de los subcapítulos, como hemos dicho, alternan series sin rúbrica y series con ella, e incluso alternan en una misma serie los apartados con y sin rúbrica. Compárense a este respecto las distintas series (fols.4v-8v) del capítulo *DE LITTERA* (fols.3r)

Los apartados secundarios o párrafos principales carecen en su mayoría de rúbrica, pero suelen estar numerados.

Los párrafos simples, que son a su vez subdivisiones de los anteriores, carecen de título (rúbricas), y, sólo raramente van numerados (fol.15v-16r).

Aunque se observa un hilo conductor de adecuar la importancia de la ornamentación a la del contenido de la obra, no existe sistematización exacta ni correlación perfecta entre divisiones y subdivisiones de la obra, con los tipos o grupos concretos de letras de un determinado grado de adorno, de especiales medidas y peculiar significado en cuanto a importancia y extensión de los textos y materias que encabezan.

Anteriormente me he referido en varias ocasiones a esta especie de arbitrariedad y anomalía por parte de los iluminadores y rubricadores de los encabezamientos y letras de adorno, sin quitar la responsabilidad que les corresponde a los encargados de la distribución general del texto. Dichas letras y rúbricas no siempre coinciden con la importancia de la temática y divisiones de este tratado de gramática. Para mí, tal anomalía no llega a constituir imperfección o defecto, es más, no tiene excesiva importancia en un tratado doctrinal de tipo escolar del s.XI; hasta cierto punto lo encuentro explicable.

Si el texto de este tratado de gramática, como era normal, se escribió antes que las grandes iniciales y letras de adorno, nada tiene de particular que el rubricador y artífice de las letras de adorno se atuviese a los huecos dejados por el amanuense o copista para el diseño e iluminación posterior de dichas letras y epígrafes.

Está claro que varios de estos espacios dejados en blanco resultan inadecuados y desproporcionados en relación al título y dimensiones de la inicial que debían rotularse. El oficio de copista, iluminador, rubricista etc., suponía pericia y conocimiento del arte, y técnica de la escritura, ornamentación e iluminación artística, pero no dominio de la disciplina y materia desarrollada en la obra, y, mucho menos, de la importancia de cada una de sus partes.

Tampoco sabemos si el modelo del que se copió nuestro manuscrito era tan perfecto, armónico y sistemático, que a cada período textual, según su importancia y extensión, correspondía la inicial adecuada en cuanto a módulo y ornamentación artística. Probablemente ya en el modelo se apreciarían desfases y aparentes inadecuaciones.

En todo caso, siempre en el terreno de lo hipotético, el iluminador, a la hora de la realización de estas letras ornamentales, bien por el desconocimiento de la materia y de la importancia de la temática, bien porque el propio copista se apartó del modelo, o no lo reprodujo con exactitud y en su integridad, bien porque le fallaron los cálculos en el momento de rellenar los espacios libres destinados a marcar las divisiones y subdivisiones, tuvo que atenerse a las posibilidades reales de espacio y lugar dentro del folio y del conjunto textual.

Por otra parte, a veces, el iluminador, como hemos dicho y citado exhaustivamente antes, al tratar del número de líneas, material soporte, pautado y picaduras, ni siquiera llega a rellenar los huecos dejados al efecto, sin que sepamos bien las causas. Incluso se observa esto en el caso de líneas completas.

Si no llegaran a convencer las razones aducidas, o no respondieran a la realidad, cabría en todo caso pensar que los rubricadores e iluminadores y, en general, los artífices de la parte artística del manuscrito y de las letras extragrandes y de realce, en el momento de la ejecución, sin prescindir por completo de cierta lógica y adecuación entre estas iniciales y las distintas divisiones y subdivisiones textuales, hicieron prevalecer la estética y ornamentación sobre el significado y contenido de las partes y subpartes del entramado textual. De este modo, aun cuando no quede plenamente justificada esta distribución y colocación asistemática de iniciales artísticas, al menos se entenderá un poco mejor su empleo aparentemente arbitrario.

PARTE TERCERA

DATAACION Y PROCEDENCIA DEL CODICE

CAPITULO I

Datación del código

Como colofón de este trabajo dedicado al estudio codicológico, paleográfico y artístico de nuestro manuscrito colombino-escurialense, partiendo de los datos por él aportados, y como complemento directo de lo dicho anteriormente en "Aproximación a la historia del código Q-II.15", paso a establecer la data o época, procedencia y autoría que, a mi juicio, de todo ello se puede deducir.

El análisis morfológico y ornamental de la escritura y la propia estructura material del manuscrito, suponen un desarrollo caligráfico y unas técnicas artísticas y de estructuración difícilmente encajables en el período áureo de la carolina (s.IX), y menos aún en la etapa decadente del s.X.

La atribución de esta copia manuscrita a los ss. IX y X por parte de paleógrafos y catalogadores de renombre se debe probablemente al aspecto clásico y venerable de su escritura caligráfica, a la utilización de los nexos y ligados típicos de las precarolinas de Luxeuil, Corbie, S.Gall, Bobbio y Würzburg: *NT*, *rt*, *st* etc., y aun de la uncial, semiuncial e insular: *li*, *gi*, *ti*, *tu*, *ut*..., y, sobre todo, a la persistencia de formatos antiguos en algunas de sus letras, v.gr.: la *a* abierta a modo de doble *c* (fig.25.3), *ic* (fig.25.4), o parecida a la unión de *ac*, *oc* —al estilo del nexo mayúsculo y minúsculo irlandés— (fig. 25.5); la *t* invertida, semejante a la tau volteada (fig.41.2) o redondeada, de idéntico formato al que presenta la *t* uncial y, sobre todo, la *t* semiuncial insular (figs.20.4 y 20.5); y lo mismo cabe decir de ciertas iniciales y mayúsculas empleadas en títulos, rúbricas e inicios de párrafos (figs.3.3-4, 7.6-7, 6.5, 8.3, 9.3, 10.2, 11.2, 13.2-3, 14.2-4, 18.2-4, 21.6-7, 24.1 ...).

Este conjunto de detalles pudo inducir a Ewald, Gottlieb, Dümmler, Antolín y Rubio a atribuir al Q.II.15 una antigüedad que, a mi juicio, no tiene.

Gran parte de estas semejanzas y reflejos de sabor antiguo quizás haya que atribuirlos a la naturaleza y categoría de copia tardía (s.XI) de esta transmisión literaria realizada, sin duda, sobre la base de un modelo más antiguo de los siglos VIII-IX, cuyo origen y procedencia exacta se nos escapa, pero ciertamente

atribuible al norte de Italia, y, más concretamente, al círculo de las célebres escuelas caligráficas y centros culturales del círculo de Bobbio, Pavia y catedrales de su entorno, centros en los que tanto influyeron los monjes de Irlanda, como ha demostrado P. Collura en su obra, tantas veces citada, sobre la precarolina y la carolina en Bobbio.

A todo esto hay que añadir que tanto el autor de la plegaria poética del último folio —un monje arrepentido que, tras regresar a Bobbio, pide perdón al abad de la comunidad —Pedro Aldo(?)—, como la propia escritura de dicha composición, pertenecen al s.XI.

Existen, sin embargo, razones de peso y más convincentes, no sólo de orden paleográfico, artístico y codicológico, sino también desde otros puntos de vista: iluminación, puntuación, signos ortográficos, técnicas abreviativas y de corrección, anotaciones marginales, contenido del poema final con mención expresa del abad de turno etc., para datar el manuscrito no como de los siglos IX o X, sino como de la primera mitad del s.XI.

El formato y estructura arqueológica de conjunto, por lo que se refiere al material soporte, técnica de plegado, sistema de foliación y custodias, distribución del texto, letra, iluminación, anotaciones etc., corresponden con más probabilidad a una época de perfeccionamiento literario, caligráfico y artístico, —como había sido la del s.XI—, que a su inmediata precedente del s.X, caracterizada por la decadencia libraria y gráfica.

Destacan asimismo a simple vista su alto nivel de ejecución material y elaboración gráfica, resaltando en general la elegancia del conjunto de sus elementos extrínsecos e intrínsecos y, de modo particular, la regularidad del trazado de la escritura, y el esmero en la ejecución de la letra, tanto en los títulos y rúbricas como en el cuerpo textual carolino, que mejora las formas y modelos gráficos del s.X.

El trazado de esta carolina, perfeccionada conforme a modelos insulares, corresponde seguramente a los primeros decenios del s.XI. Su letra, sin ser vertical ni angulosa, experimenta ya cierto enderezamiento y transformación, manteniendo en gran medida la sencillez, armonía y claridad de la minúscula carolina del s.IX.

Por razón del ductus, módulo, trazado, ángulo de escritura, presión, dirección, ritmo..., su letra se mantiene dentro de la tipología carolina: redonda, sentada, regular, de trazo fuerte y, en general, bien proporcionada.

Apenas se utilizan los puntos diacríticos sobre la doble i, y donde los lleva son probablemente de época posterior. No se halla normalizado el uso del guión a fin de línea para indicar que prosigue la palabra en la siguiente. Tampoco son muy indicativas a este respecto las anotaciones marginales y notas explicativas complementadas al texto, puestas por el propio amanuense

y coetáneas del manuscrito, o trazadas por usuarios y estudiosos del mismo en épocas posteriores, y colocadas dentro del texto (interlineadas) o en los márgenes. La mayoría de estas anotaciones y añadidos fueron escritos en pregóticas y góticas cursivas de los siglos XII-XIII, y no en carolina tardía del s. XI al estilo del conjunto textual.

El aspecto de la carolina utilizada en el Q.II.15, si bien mantiene un alto grado de regularidad, no siempre es uniforme; de hecho, a veces reproduce con maestría y perfección los modelos unciales, semiunciales, mayúsculos irlandeses y carolinos, pero en determinadas ocasiones se escapan al escriba elementos cursivos de las precarolinas norteitalianas, e incluso los típicos de la mayúscula y minúscula insular.

Aunque en conjunto nuestro manuscrito conserva las características típicas de la carolina, y la unidad genérica de la minúscula francesa clásica, hay que admitir que su escritura ha perdido ya parte de la espontaneidad y sencillez, pero sin rayar todavía en la pregótica.

La escasa ornamentación ilustrativa y pictórica de este manuscrito, y la propia estructura, colorido, técnica y sencillez de sus grandes iniciales de realce, de carácter ciertamente ornamental y decorativo, pero más bien caligráfico y geométrico que miniaturístico, al igual que el resto de los elementos y componentes de la obra, encajan mucho mejor con las corrientes artísticas y codicológicas europeas del s. XI que con las utilizadas en los siglos precedentes (s.IX-X) y posteriores (s.XII-XIII).

La reproducción imitativa de sencillos modelos ornamentales, tanto irlandeses como norte-italianos y centro-europeos de época tardía (s.XI), especialmente en cuanto a rúbricas, letras de adorno y grandes iniciales, supone por parte de los artífices materiales del manuscrito cierto apego y admiración por determinadas escuelas y, sobre todo, por el arquetipo-modelo en que se inspiran. Pero estos extremos refuerzan aun más su carácter de copia, realizada conforme a gustos gráficos y corrientes artísticas y codicológicas impropias tanto del período carolino (s.IX-X), como del gótico (s.XII-XIII), encajando en cambio con la cronología del abad Pedro Aldo, de su sobrino(?) el monje arrepentido, a quien se atribuye la composición poética o plegaria final, y, sobre todo, con la situación decadente (económica y espiritual) del monasterio de Bobbio, es decir, la primera mitad del s.XI.

De lo dicho anteriormente deduzco que este manuscrito debió ser escrito en la primera mitad del s.XI, seguramente en los primeros decenios, si bien su autores materiales (amanuenses e iluminadores) permanecen en el anonimato.

CAPITULO II

Procedencia y autoría

1. PROCEDENCIA DEL CODICE

Los escasos datos que nos proporciona el texto librario y, en particular, los extraídos de la nota registro sobre lugar y fecha de adquisición, precio y comprador (fol.120v margen inferior), y de la plegaria a San Columbano, y súplica de perdón al abad Pedro (fol.120v), no son suficientes para asignarle al código época, ni paternidad formal o material concreta. Considero, sin embargo, bastante probable que dicho manuscrito se copiase o, mejor, llegase al monasterio bobbiense siendo abad de Bobbio un tal Pedro —probablemente Aldo—. Pero tal reproducción o copia pudo hacerse tanto en aquella abadía como en cualquier otra más modesta —quizás San Agustín de Pavía— del norte de Italia, vinculada a la espiritualidad misionera de San Columbano y a las fundaciones de los ss.VII-VIII de los monjes irlandeses en el continente.

El sabor irlandés del conjunto escriturario, y la plegaria poética final, nos hacen suponer que el autor material o copista principal de la totalidad de la gramática fuera un monje que vivió de finales del s.X a principios del s.XI en la abadía central de Bobbio, o en alguno de los conventos filiales de aquel entorno geográfico.

2. PATERNIDAD FORMAL DE LA OBRA

Sobre la paternidad formal de esta obra, es decir, del autor y creador de este tratado de gramática latina llegada a nosotros en forma manuscrita, véase en las páginas XII-XIII del Preámbulo la *Nota sobre Pompeyo y su obra*.

De lo que allí mencionamos, se puede considerar la atribución del texto gramatical a un maestro oriundo de Mauritania, o que enseña allí entre los siglos IV al VII.

CONCLUSIONES

De lo expuesto en este estudio codicológico, paleográfico y artístico, dedicado a la historia del manuscrito, a su descripción, contenido doctrinal, autoría, origen y procedencia, datación y aspectos paleográficos y artísticos, quiero hacer resaltar los siguientes puntos:

19. El hecho de que esta gramática latina haya permanecido durante siglos prácticamente en el anonimato no significa que tal obra carezca de interés cultural y científico; se trata de una joya libraria, representativa y a la vez transmisora de los conocimientos y corrientes culturales más significativos de esta temática, que sirve de engarce entre el período antiguo y la época medieval, y transcende al Renacimiento. En ella hay que destacar, a parte su contenido cultural y lenguaje, su estructura material y formal: soporte, formato, grafía, ornamentación, época, procedencia, autoría material, etc.

20. A la vista de las características paleográficas, artísticas y codicológicas, y de las múltiples omisiones y errores que se aprecian en el texto, máxime en su segunda mitad, me limito a situarlo en la categoría de copia, sin poder precisar, con los medios de que he dispuesto, el modelo del que se sirvió el copista, ni qué orden de copia es éste manuscrito.

30. Sus artífices materiales siguen siendo desconocidos, a pesar de ciertos indicios lingüísticos (ortográficos). Parece claro, en cambio, que el origen y procedencia de esta copia manuscrita en carolina tardía corresponden al norte de Italia, si bien su modelo, probablemente de los ss.VIII-IX, por razón de la grafía y ornamentación, es de autor material irlandés.

40. Aunque el centro originario asignado a este manuscrito por Ewald, Collura, Dümmler, Gottlieb..., es Bobbio, las razones históricas y codicológicas aducidas no son definitivas para excluir su posible vinculación con Pavia o con otro centro catedralicio, monástico, imperial etc. del norte de Italia, aunque, en cualquier caso, no más allá de la zona la Lombardía, o, a lo más, del Véneto.

50. Tras el análisis, tanto de los distintos aspectos materiales de este manuscrito, como del contenido textual de la

plegaria poética (fol.120v), y, en particular, de los codicológicos, gráficos, ornamentales e históricos, creo que la datación de esta copia no puede situarse en los siglos IX y X, como hasta ahora se sostenía, sino más bien ya entrado el siglo XI.

82. En 1521 lo compra Don Hernando Colón para su biblioteca, la Colombina o Fernandina de Sevilla, y unos 45 años después, sin poder precisar la fecha exacta ni las razones, dicho manuscrito pasa a la Librería Real de Madrid, y hacia 1575-76 el rey Felipe II lo cede y traspasa con otros manuscritos, incunables y documentos a la recién inaugurada Real Biblioteca de San Lorenzo de El Escorial. Desde esa fecha forma parte de los fondos latinos de esa célebre y rica biblioteca, y conserva la signatura Q.II.15.

72 De los datos que este estudio nos aporta³⁴ podemos deducir, sin convicción exenta de dudas, que esta obra la compuso posiblemente un profesor africano, o para alumnos africanos.

82. Por su contenido doctrinal, corrientes científicas que se reflejan en él, enseñanzas e innovaciones que en ellas se nos transmiten, gramáticos y obras que se citan, y aun por la lengua y estilo, su composición y la de su autor formal o gramático hay que situarlos entre los siglos IV y VII. Muy pronto, ya en los ss.VIII-IX, llegará el período en que Bobbio alcanza su mayor apogeo cultural, y cuando en dicho escritorio y escuela se usan xxpreferentemente las escrituras mayúsculas uncial y semiuncial, la insular y la carolina, modificada esta última con los gustos estilísticos y gráficos de la mayúscula (semiuncial) y minúscula insular. Este es el período y círculo en que habríamos de situar el manuscrito modelo de nuestra copia.

34. Cf. pp. XIII-XIV: *Nota sobre Pompeyo y su obra.*

FIGURAS

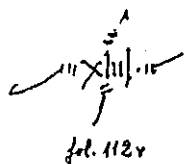
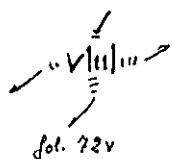

Fig. 2. Numeración al final de los cuaterniones, en que se repite el signo "V" hasta 4 veces.

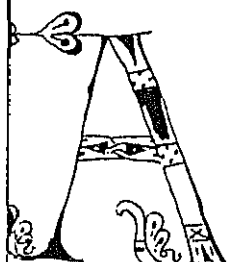

Fig. 3.1
Capital extragrande

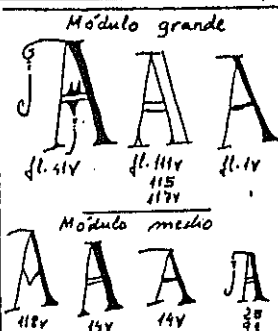

Fig. 3.2
Capital grande y media

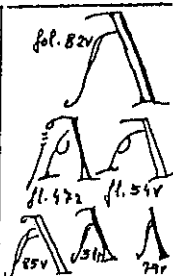

Fig. 3.3
Uncial de palos dobles

Fig. 3.4
Uncial semilla

Fig. 3.5- Carolina agrandada

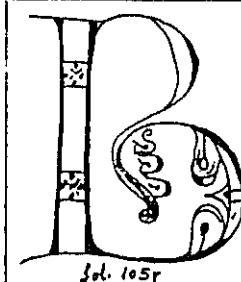

Fig. 4.1. Extragrande

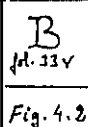

Fig. 4.2

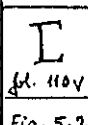

Fig. 5.2

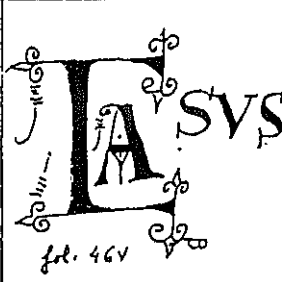

Fig. 5.1. Cuadrada extragr.

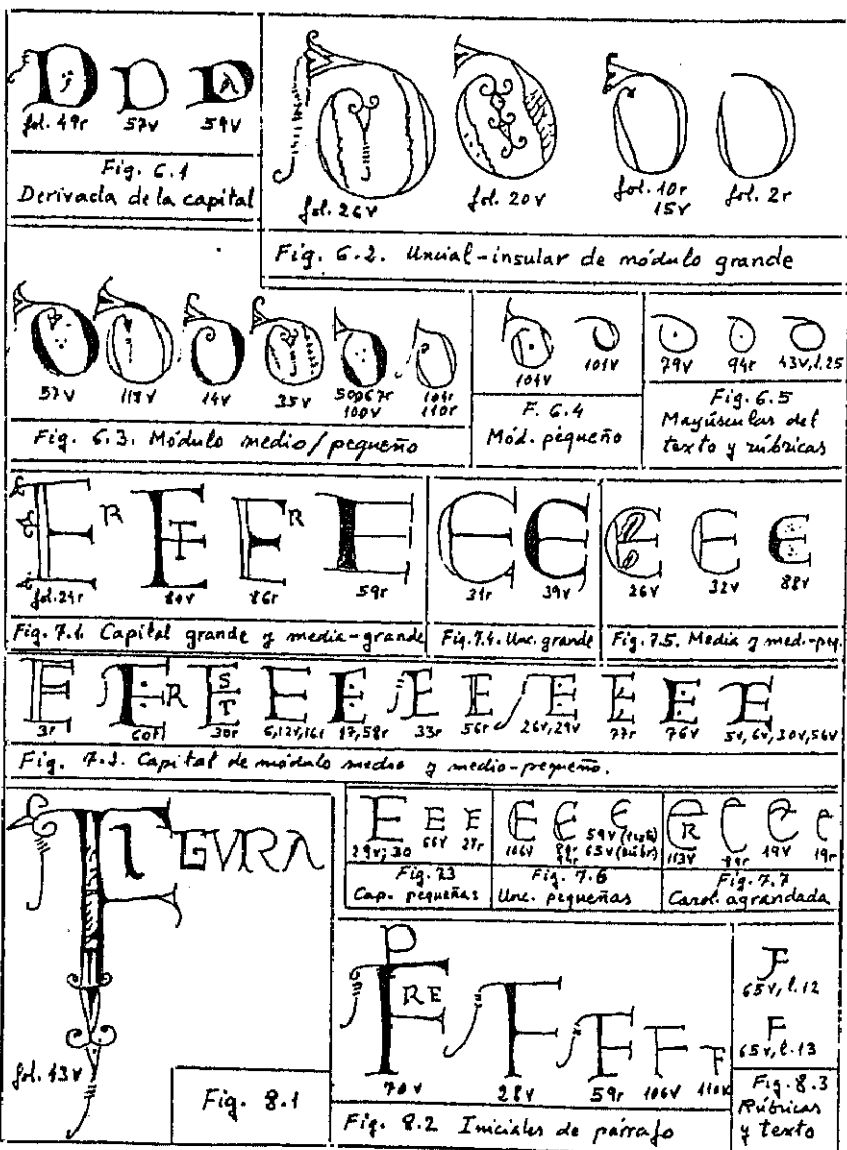
Fig. 5.3 Red. extragr.

Fig. 5.4. Módulo grande/medio

Fig. 5.5
Módulo medio/pequeño y pequeño

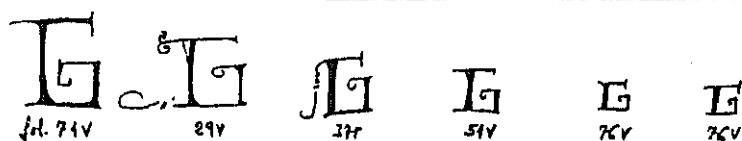

Fig. 9.1 Capital cuadrada en iniciales de párrafo. Distintos módulos

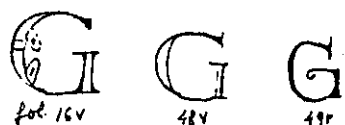

Fig. 9.2 Capital redonda

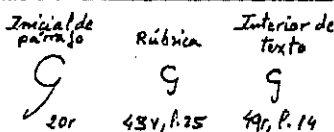

Fig. 9.3. Mayúscula uncial

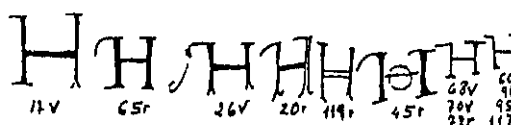

Fig. 10.1 Tipo capital

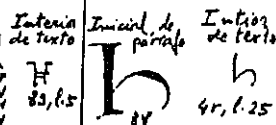

Fig. 10.2 Uncial

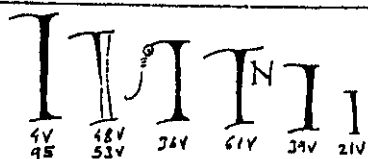

Fig. 11.1 Tipo capital puro

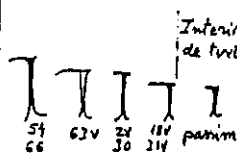

Fig. 11.2. Remate horquilla

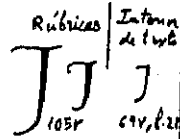

Fig. 11.4. Inicial en forma de "J"

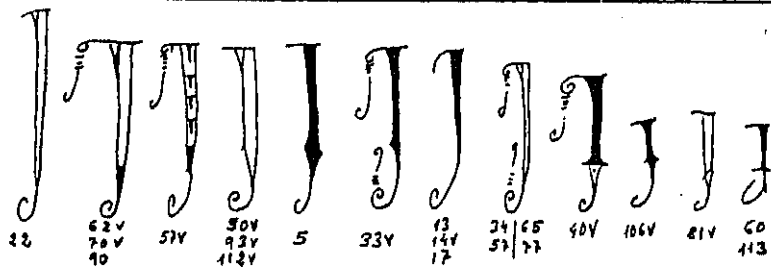
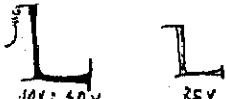

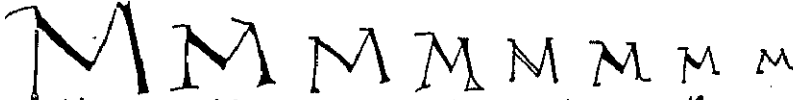
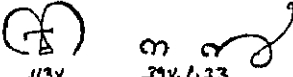

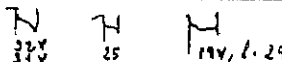

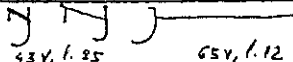
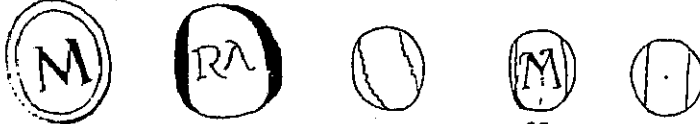
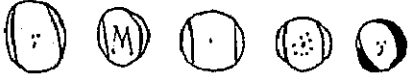

Fig. 11.3. Capital modificada al gusto insular o carolino

 104, l. 40v 35v	 3r, l. 3 59r, l. 29 83r, l. 24 3r, l. 7, 8	 7r, l. 19 Fig. 12.3 Ondulada
Fig. 12.1. Capital clásica		
Fig. 12.2. En títulos y texto		
 8r, l. 8r 4v 5r 11 116v 117v 111r 59v 19 62v 68v		
Fig. 13.1 Capital con pequeñas modificaciones		
 113v 39v, l. 23	 15v 7r, l. 18	
Fig. 13.2 Uncial		Fig. 13.3 Carolina agrandada
 23v 50v 54r 23v 13v 58r 25r 61v 59v		
Fig. 14.1 Capital/uncial		
 32v 25 19v, l. 29	 82v	 43v, l. 25 65v, l. 12
Fig. 14.2 Beisbol anglosajón		Fig. 14.3 carolina; Fig. 14.4 Camalleresca
 52r 21r 31v 37 7r 118r		
Fig. 15.1 Módulo grande		
 81r 31r 60r 59v 29v	 106r 103r 106r 108r 103r 26r	
Fig. 15.2 Módulo medio		Fig. 15.3 Módulo pequeño

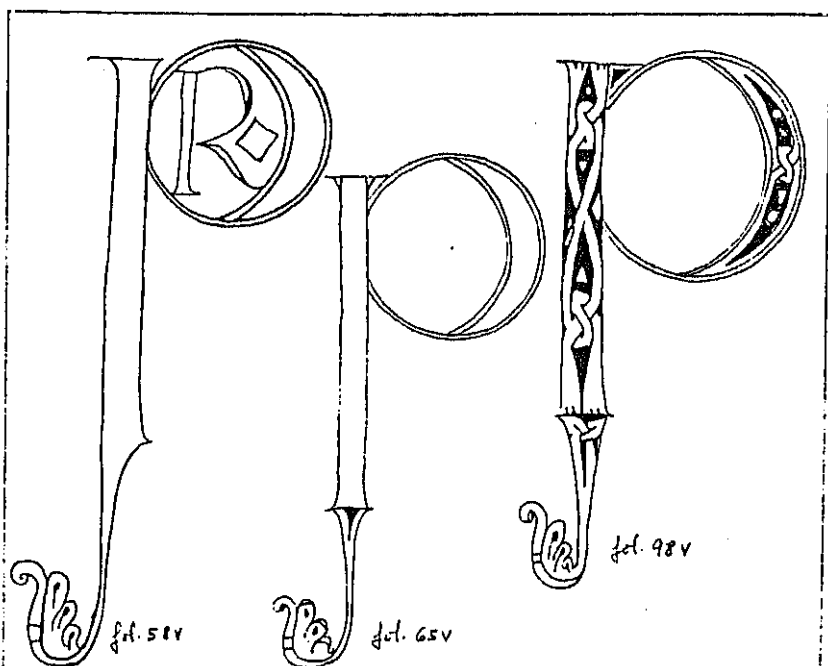

Fig. 16.1 Iniciales adornadas de módulo extragrande

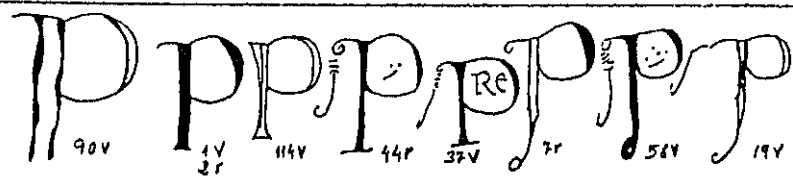

Fig. 16.2 Iniciales de módulo grande y grande/medio

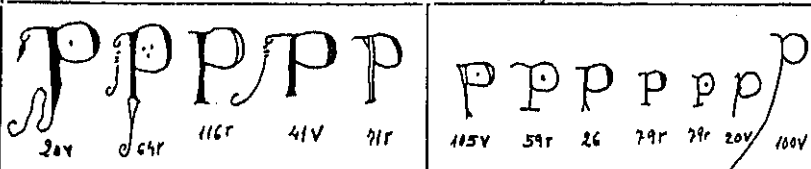

Fig. 16.3 Módulo medio y med/pequeño

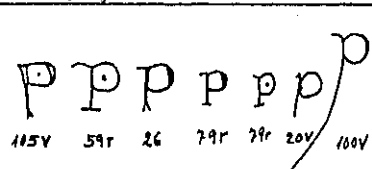
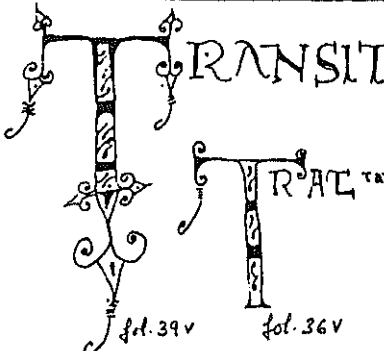
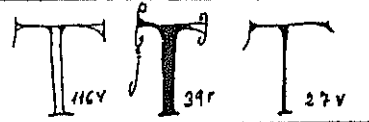
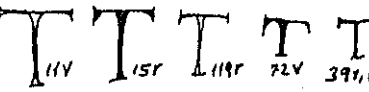

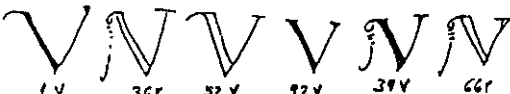
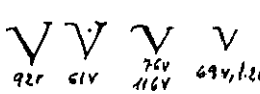
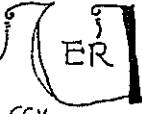
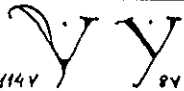
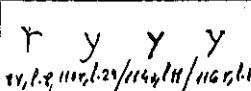

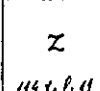
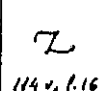

Fig. 16.4 Módulo pequeño

Fig. 17.1 Módulo grande					Fig. 17.4 De palo vertical	
Fig. 17.2 Módulo medio			Fig. 17.3 Mod. pequeño		Fig. 17.5 Minúscula agrandada	
Fig. 18.1 Iniciales de párrafo			Fig. 18.2 En títulos		Fig. 18.3 En el texto	
Fig. 19.1 Extragrande			Fig. 19.2 Módulo grande			
Fig. 19.3 Módulo medio			Fig. 19.4 Iniciales de módulo pequeño			
Fig. 19.5 En títulos y rubricas		Fig. 19.6 En el texto		Fig. 19.7 Alargada		

 <p>fol. 39v fol. 36v</p>	 <p>Fig. 20.2 Módulo grande</p> <p>Fig. 20.3 M. medio en inicial y títulos</p> <table border="1" data-bbox="508 472 872 542"> <tr> <td>11v, l. 23 / 66r, l. 11 / 82v, l. 11</td> <td>31r, l. 23</td> </tr> </table> <p>Fig. 20.4 En rúbricas F. 20.5 En texto</p>		11v, l. 23 / 66r, l. 11 / 82v, l. 11	31r, l. 23
11v, l. 23 / 66r, l. 11 / 82v, l. 11	31r, l. 23			
 <p>fol. 1r</p>	 <p>fol. 1r</p> <p>Fig. 21.2</p>	 <p>Fig. 21.3 Módulo grande</p>		
				
Fig. 21.4 Módulo medio		Fig. 21.5 Módulo pequeño		
 <p>66v</p>	<p>Carolina</p> <p>u</p> <p>3r, l. 9</p>	<p>Inular</p> <p>u</p> <p>2v, l. 16</p>	<p>Lombarda</p> <p>u</p>	<p>x x</p> <p>39v, l. 19 114v, l. 11</p>
Fig. 21.6 Unc. grande	Fig. 21.7 Uncial en texto y rúbricas			Fig. 22
				
Fig. 23.1 M. medio	Fig. 23.2 Módulo pequeño	Fig. 24.1	Fig. 24.2	Fig. 24.3

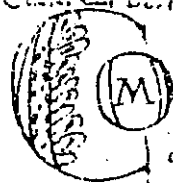
d a a a d a a a		Λ λ λ λ λ	
Fig. 25.1 Unciai-carolina		Fig. 25.2 Unciai cambiada	
α	α	Λ	α
fol. 2v, l. 8	3v, l. 22	60r, l. 3	4r, l. 13; 20v, l. 23
Fig. 25.3 Cursiva abierta		Fig. 25.4 Cursiva	Fig. 25.5 Arcaica
b	b	b	b
		20r, l. 30	3r, l. 12
Fig. 26.1 De un trazo		Fig. 26.2 Con énfasis	Fig. 26.3 De dos trazos
c c	c	d	o
	fol. 6r, l. 31		
Fig. 27.1	Fig. 27.2 Ligada	Fig. 28.1 Normal	Fig. 28.2 Unciai
e e e e	f	el el el	f
Fig. 29.1 Redondeada	Fig. 29.2 Con cedilla	Fig. 29.3 Ligada	Fig. 30 Larga
g g	h h	h	h
Fig. 31	Fig. 32.1 Normales	fol. 7r margen derecha Fig. 32.2 Posterior	32r, l. 4 Fig. 32.3 Con énfasis
i	i i i	xxii	fillo
24, l. 23 3r, l. 25	3r, l. 23	24, l. 12 4r, l. 13, 23	60v, l. 24
Fig. 33.1	Fig. 33.2	Fig. 33.3	Fig. 33.4
			ii
			16v, l. 7
Fig. 33.1	Fig. 33.2	Fig. 33.3	Fig. 33.4
Fig. 33.5			
k	k	k	k
3r, l. 12	8r, l. 23		8r, l. 30
Fig. 34.1 Cursiva	Fig. 34.2 Mozarabia	Fig. 34.3 Carolina	
l	l	t	
	32r, l. 27	24, l. 1, 3	
Fig. 35.1	Fig. 35.2 Con énfasis	Fig. 35.3	

m n		N fol. 82v, l. 25		p p		p		q q	
Fig. 36.1		Fig. 36.2		Fig. 37.1		Fig. 37.2		Fig. 38	
r r r				z ~ oz (=ORVM) (=ur) (=ur) fol. 26v, 5					
Fig. 39.1 De martillefe				Fig. 39.2 Nexos de fin de palabra					
f		ft		t		l		u	
Fig. 40.1		Fig. 40.2		Fig. 41.1		Fig. 41.2		Fig. 42 2rbb l	
x				y y 3v, l. 2 y 5				z z z	
Fig. 43 Dos palos cruzados				Fig. 44				Fig. 45	
~ 5r, l. 23		✓ 5r, l. 20		~ 5r, l. 3		~ 5r, l. 4		✓ 6r, l. 11	
✓ 5r, l. 25									
Fig. 46 Signos interrogativos									
¿ 3v, l. 7		¿ 6r, l. 28		¿ 6r, marg. inf.		¿ 13r, l. 8		¿ 41r, l. 8 y 10	
Fig. 47.1 Signos de llamada						Fig. 47.2 Signos de llamada			
æ 5v, l. 10		ra er n l π π vt gr fi gr a							
Fig. 48 Diphongo									
Fig. 49 Ligados precarolinos									
H fol. 7r, l. 13 margen derecho					H 8r, l. 23 margen der.				
Fig. 50.1 Signos monogramáticos					Fig. 50.2 Signos monogramáticos				

L A M I N A S

quid ergo inter est quando sit uerbum quando nomen. Uerbum si fuerit
tempus habet. Nomen si fuerit casus habet. Si dicam contemplotor illū
hoc est accende illum tempus est sine dubio. Uerbum ē. Ergo si dicam con
templotor quidam ac si dicam scriptor quidam erit nominatiuus
Casus ergo habet. erit ergo nomen.

Collige ergo istas species. xxvii. Sunt ergo nomina quaeappel
latur corporalia. Sunt quae incorporalia. Sunt primae
positionis. Sunt cliri uataua. Sunt diminutua. Sunt sono
diminutua. Sunt tota greca. Sunt tota latina. Sunt notha.
Sunt synonyma. Sunt omonima. Sunt patronymica. Sunt
telhica id est possessiua. Sunt adiectiua. Sunt qualitat. Sunt
quantitat. Sunt genus. Sunt patriae. Sunt numeri. Sunt
ordinis. Sunt ad aliquid. Sunt ad aliquid qualiter se habentia.
Sunt generalia. Sunt specialia. Sunt uerbalia. Sunt parti
cipii similia. Sunt uerbis similia. Ita sunt. xxvii. species.
Sed quicquid fuerit clari. xxvii. scire debes quia appellatiui
etiam in omni specie. etiam in omni genere. etiam in omni ordine. etiam in omni
parte. etiam in omni genere. etiam in omni ordine. etiam in omni parte. etiam in omni genere.

partio nominum in diffinitae. Comparatio est
elocutio quae ex alterius collatione alterum prae
fert. Ita diffinierunt aut quoniam quando dico
doctior non potest unus esse. Doctissimus compara
tione multorum. ille doctissimus, ergo in diffinitae.

Comparatio autem aut augēt aliquid aut minuit, & hoc ipsum
quod minuit, ad sensum augēt. ceterum ad sonum minuit, ut puta
doctus. doctior. doctissimus. ecce hic auxet, & tamen fultus
fultior. fultissimus. quasi minuit, sed tamen reuera auxet.
Et sic dicitur pauper per pauperior. quis satis minus habet pauperissimus
minuit quidem sed tamen auxet.

Contrario plane quod hic non habet. hoc scire debes
hoc non dicitur clonatus. quod uerum est. & iam lectū
est hoc male. Tamen seruare debemus, quid enim nob
obest, cum sciūmus quid debemus cauere. Omnia uerba quae naturaliter

declinabur generibus ut hic & haec aduena alia uocantur hic & haec
& hoc aduena. & hoc est uerum inuenimus enim & masculinum aduena.

Ergo masculinum inuenimus. & terminatum ut est hic & illa femina
non ut hic & illa neutrum sed grecum ut oportet. Uel ex duobus uel
ex tribus ut aduena;

Iterminatus nominatus duotantum recepit generatum femininum
sed grecum ut euterpe calliope aliud neutrum. sed latinum
ut feminine sedile monile.

Iterminatus nominatus silicium non nominatum habuerit utrum
generum est indeclinabile ut hic & haec & hoc frugi. hic & haec & hoc
nihil & hoc est tantum ista inuenit tantum. Si uicem peregrina fue-
rit neutra sunt ut gummi sinapi.

Oterminatus nominatus omnia recipit genera absque uero femi-
ninum recipit ut est iuno. Recipit commune ut pomilio pomilio
dicitur nanus recipit & masculinum ut cetero neutrum nunquam recipit
Vterminatus nominatus necesse est ut generis sit tantum neutri.
ut cornu genu gelus pecu;

Et terminatus nominatus ut mel. & n. ut carmen. & m. ut
templum. R. ut ceter. S. ut doctus. X. ut pax. C. ut lac. T.
ut caput. Sed de hoc tractat ut scitis est. Sed multa alii & alii
tractauerunt. scripsit autem ad hunc locum probus unum librum
iste institutoriam artem scripsit non scripsit perfectos sed adeos
qui uolunt se perfectos esse. De nomenclatura pro gregorius.

TRANSIT IN NUMERVM NUME-
ris apud latinor ut singularis est aut pluralis singularis
ut hic doctus. pluralis ut hic docti. Est & iam numerus communis
ut est di. & hic dies & hic dies. & in singulari numero. & in plura-
li di & dietur Ergo communis numerus sunt haec quatuor
nominatus singularis & nominatus pluralis similes sunt.
Ergo quando nominatus singularis. & nominatus plura-
lis similes sunt numeri sunt communis & generaliter omnis.

non habet numerum pluralem in a. excurrent. filium nam non habet id unde
constat non esse numerum pluralem.

Er go si non nominatur numerus tantum pluralis ut manus uel uel canalis
& similia aut se dicitur ipse tantum quoniam sit lecta est multa composita regular
suis. Sed si recte debet per usum rationem esse connexa. Nam copulatus
dicimus secundum artem & tamen inuenimus pulueris; Biga debemus
dicere inuenimus biga & de his numeris sunt numeri singulares inue
nimus numerum pluralem factum & de his item nominibus quae sunt numeri
pluralis inuenimus factum numerum singularem. Denumeros singularem
factus est pluralis. ut hoc ipsum puluis pulueris. Item denumeros plurali
factus est singularis. bigae biga & illud quod apud uirgilium habet
uina mella hordea & cetera quae pondere & mensura numeri est
tantum singularis quomodo legimus non solum in uirgilio ne
dicat quasi impoda lectum habet. hoc dicitur in cicero ne
uina uinalis quae si ita mella fluant illi strae hordea campis utiq;
sudent hoc aet. haec aet. Ita omnia per usum rationem dicuntur

Pradere sunt aliquanominia enumeratione singularia intellectu pluralia ut est populus gens contra multitudo. Omnia ista enumeratione singularia sunt intellectu pluralia non enim constant de singulis aut e contrario enumeratione pluralia intellectu singularia ut archeng. arycens. cum archebe. piteoly haec sic dicunt quasi pluralia sunt Sunt autem nomina numerantium modo singularis quantum ad latinum pertinet. & Ceterum apud grecos invenimus. Nunc haec thebe & haec thebe ut est et quoque pertinet. thebe uariabilis. **DE FIGURIS NUMERORUM**

TEVRA autem natura si est aut ex arce descendit quae est naturalis simplex vocatur quae ex arce descendit composita nam quando dicimus doctor hic nihil est attuale sed ipse apertus simplex est constituta quando autem dicimus in doctor ex arce descendit & illa quae simplex est nulla habet quæstionem illa vero quae composita est per quatuor dividitur partes nostri enim quoniam autem utraque parte

461

et et habet significationem componit illud infelix ecce mutauisti sensu
aliud est felix aliud infelix. Iterum si uolueris compore regredi habet
prima significatio danti uerum compositionem in infelix subleuare
hoc non licet ista compositio non conuenit. Ceterum iam compositio
nes uis simpliciter sunt ut puta pugnabilis expugnabilis idem est
quia pugnabilis & expugnabilis idem est. Ille locus est pugnabilis
hoc est qui possit peneri. Ille locus est expugnabilis hoc est qui pos
sit peneri. Inexpugnabilis non uidetur tertia esse compositio. sed
secunda. Similiter terratus quid est terratus conuersus. per terratus
quid est similiter amicus numquid tale est quemadmodum infelix
numquid ipsa compositio conuertat nomen & non magis priore
significationem firmat. Ergo quando significat priorem signi
ficationem confirmantem numquid possumus hoc dicere de tertia com
positio. Non enim uidetur quia tertia adheberi sed post confirma
tionem secunda est illa nobis ita componere aliter non licet.

DE CASIBUS NOMINUM: TRACTATUS

ISVS dicta sunt ab eo quod faciant nomen cadere
id est nomen faciant declinari puta quando dico
doctus cadit & facit doctam rem cadit & facit ab hoc docto
rem cadit & facit doctum rem cadit & facit ab hoc doc
to. Ideo ergo dicitur casus ab eo quod faciant nomen
cadere & si hoc est nominatiuus non erit casus ex ratione quia
ipsum nomen non cadit. Sed sic est quomodo fuerit sed quamuis per
ipsum non cadat tamen per ipsum scimus quid sit cadere quando eni
dico doctus non iam occidit hoc nomen sed sic quomodo est naturale
sic dicitur. Dixerunt autem tale rem de gradu positio non quem
admodum positio gradus dicitur est comparationis gradus non
quod per ipsum comparat sed quod ab ipso dicitur quid sit com
paratio. Ideo dicitur est gradus comparationis. Si uero & nomina
num dicitur est casus non quia ipse facit nomen cadere sed per ip
sum sonus quid sit cadere non enim possumus scire quid sit cadere
nisi scierimus antequid fuerit rectum;

de quodam dicitur has rationes: scire autem debet quod hodie illud sequi
mur quod dicitur uirgilus latic. & remanere illa consuetudo;

DE NOMINE EXPLICIT. INCIPIT DE PRONOMINE
ID EST. CUR INVENTUM EST PRONOMEN

PRONOMEN dictum est quo nam fungatur officio nominis
maiores nostri ne translatione sermonis aliquid fide
diuini facerent. Inueniunt aliquam partem cuius
sustinet & officium prioris. Ideo dixerunt pronomina
ut uirgilus scripsit georgica potest diuini dicere uirgilus scrip
sit ieneidos. & haec ipsa uerba proprii nominis possit satisfacere
creare. Idcirco taloquuntur b. mihi uirgilus scripsit bocolica
ipse scripsit georgica. ipse scripsit ieneida uaria. quomodo uis signi
ficatio eadem est uarietas tamen sermonis ad quere quation.

Ideo dicitur pronomem quod fungatur officio nominis. ergo fun
gatur officio nominis & hoc significat pronomem quod & nomen
quod eadem significatio est nominis & pronominis. nomen uero
modo est uarietas non significatio. aut dicitur hoc uerum est
quidem quod in nomine uarietas est. sed & in ipso significatio est al
qua uarietas nonis quae quae diffinitionis. sed aliquid quatenus non ecce

posito nomine plenam facit locutionem; postea pronomine semiple
nam quando in dicamus uirgilus scripsit bocolica & quis
qui scripsit. & quid sit quod scripsit non est. & non habet quod re
quirat. Si autem dicat ipse scripsit georgica quid scripsit nomen
est. quid est qui scripsit non est nomen. Ideo desinit. Pronomen est
pars orationis quae posita nomine minus quidem plene idem tamen
significat. dicendo pronomine postea ostendit. fungit officio nominis
pronomine dicendo. minus quidem plene ostendit et aliqua differen
tia inter nomen & pronomem. de qualitate pronomini

PRONOMEN accidunt haec sex: qualitas. genus. numerus. figura
personae casus. Qualitas pronominum secundum istud donat
in diuisi diuisi. pronomem. secundum primum in quatuor. Secun
dum alios in plures. DE DEFINITIONE QUALITATIS

et si uerum quatuor ex maiore parte nominasti ex minore iterum partes nomi-
nasti. Tamen quoniam ambiguitate utamur debemus asserere. regulam
quae excludit ambiguitatem ipsam. Probatur non ita ut omnia prono-
mina & diximus. Cum quoniam omnia pronomina xxi. sūt. In istis pronomi-
nibus quae colligitur probatur. xxi. ista de quibus dubitatio est non inueniun-
tur. Unde apparet quoniam non sunt pronomina sed nomina sicut enim et
pronomina illic inueniuntur. Uel si ipsa non inuenirentur uel origo eorum
debet inueniri. Diximus enim esse alia pronomina quae composita ne-
facta sunt quasi hinc tamen habere originem quae sunt alia quasi noua
pronomina inde composita sunt. Haec autem nec inter pronomina
numerationis nec inde originem sumunt. Unde debemus dicere quoniam
haec nomina sunt. *PRONOMINA DE PERSONA*
PRONOMINA DE TEMPORE *PRONOMINA DE LUGO*
PRONOMINA DE QUALITATE *PRONOMINA DE QUANTITATE*
PRONOMINA DE ALIO *PRONOMINA DE ALIO*

Pars ista autem id est de uerbo quoniam maior est eo. aliam
uerior. aliam ualidior. atque utilior uerbum est.
participationis cum tempore & persona sine casu. radice
finitur uerbum. Diximus uerbum quod dictum sit. sepius
ab eo quod uerbum. atque iterum in lingua sonus ex latet. Unde
emergunt aliam omnes partes orationis sed quod ista pars frequenter
utimur in loquendo ideo ista generale sibi hoc nomen assumpsit. Ecce ra-
tio quare nullum praefat. ualere oratio sine uerbo plena utilitas est;

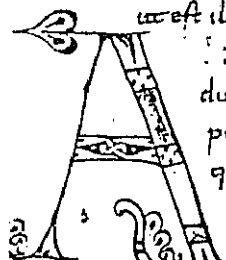
Et diffinitio. Pars orationis est uerbum est participatio tempus & per-
sonam simul tenens casu carens. Istam omnia non uacuit quod dixit tem-
pus & personam simul esse in uerbo casum autem non esse non uerbum est.

Quoniam si sola persona sit non facit uerbum sed pronomina pronomini num-
accedit persona. Si solum tempus fuerit non facit uerbum sed participium
participio enim accedit tempus. Si utrumque simul sit tunc potest uerbum
esse ut efflego. istae enim sic coniectae sunt particulae ut nullam ratione separent
Nunc ecce quid dico. lego. & quis. & quando. quid faciam. ostendo id est
& tempus ostendo quo aliquid faciam. & nihilominus personam ostendo.

82V

Per numeros fixo dicimus: fiximus nemo dicit. per figuras compleo
 nemo dicit pleo. Per tempora fero dicimus: Fero nemo dicit quam temp
 ut probus mutas hoc ipsum ut dicat fero. tui. sed si fero tui fiet: Tollo
 quid habet dicere. Quomodo etiam praeteritum tempus sed fero deficit praeteri
 to tempore: Ergo et modis. uerba deficiunt quod sunt illa quae uocantur
 uerbis: Planesare debemus etiam in personali uerba plerumque deficiere
 ut puta liquet et nouimus in personale uerbum uertere. per omnes modos
 legatur. legatur etiam legetur. cum legatur tamen in uenitum. dicit
 uerba in personalia. quae deficiunt ut liquet. nam liquet id est manifestum
 ut est illud liquet mihi de genere. bene miser et deficiunt. licet in personali

IN NOMINE DE ADVERBIS

duerbiu. est: aut pars orationis dicta qm̄ semper sequitur. Ideo ap
 pellatur aduerbiu. non qm̄ uerbum sequitur aduerbiu. Sed
 qm̄ aduerbiu sequitur uerbum: Nam potest esse uerbum et non
 esse aduerbiu. Contrario non potest esse aduerbiu si uerbo
 ut puta quando dico orator factus plenus est elocutio orator nom
 factus uerbum est. Et hoc loco aduerbiu non est etiam plenus est elocutio.
 Ergo potest esse. plena elocutio. ubi sit no men et uerbu. etiam si non sit ad
 uerbiu: Contrario ubi est aduerbiu non uice potest esse elocutio.

nisi sequitur uerbum ut puta orator qm̄. ecce orator nomen est. et factus aduer
 biu est. et tamen adhuc aliquid deest nisi addideris uerbum Ergo
 ideo dicitur est aduerbiu qm̄ non potest esse sine uerbo. neque tibi dicat
 Contrario. ideo esse. uerbum qm̄ aduerbiu sequitur. Ergo aduerbiu
 est. pars orationis dicta qm̄ semper sequitur uerbum.

Aduerbia omnia aut a se oriuntur aut ab alijs partibus ueniunt
 plura sunt autem aduerbia quae naturaliter a se nascuntur. Plura sunt
 quae aliunde originem ducunt. Naturaliter a se nascuntur ita ut
 qm̄ non quid habet originem unde nascitur. ut non habet. hodie uero
 habet originem unde uenit hodie quasi hoc die ductam habet origi
 nem. unde nascitur docet docere habet originem. Ergo sunt quae
 ad aliunde originem sumunt illa qm̄ a se originem sumunt non pos
 sunt habere rationem. quasi. quia a prima originatione carēt.

at. & est. tacuimus. at. postquam uenit. at. postquam melio incepauit. ora
est. at. pater. omni. at. postquam. postquam. at. non possumus dicere
aut at. pater. pater. at. omnino non potest dicere si militer. at. at. ego
quod uim in celo. num quid dixit. ego at.

Itae preponantur semper ille potest ponuntur. sem que fidicus primus que
non potest dicere que. primus. Illius que. ipsius que. non possumus di
cere. que illius que ipsius. Similiter hoc autem fac. pro eo quod est fac.
hoc autem sed ista preposita inueniuntur. apud comicos. In elocutione com
muni post ponitur. Apud comicos tamen inuenimus quod preponitur
est & uim mediatur est. igitur & quaquaparte. usus fueris hanc communica
tionem facit. igitur fac hoc. fac hoc igitur. quaquaparte uolueris at
hanc communicationem poteris.

Iste est ordo. conuincationum. sed tamen illud memini se debet con
iunctiones. pro conuincationibus posse poni apud auctores nobis non
licet. nedicis mihi. Ergo quoniam usus est utriusque copulatio. pro di
uincatio debet & ego facere. nequaquam licet ille enim habuit auc
torum. ut possit.

Prepositio dicta est. eo quod in loquendo preponitur
ut si quid dicit apud amicos. nemo potest dicere amicos
apud. Ideo dicta prepositio quoniam in loquendo prepo
nitur. ut puta apud amicos. apud propinquos.
Apud fideles. Apud doctos prepositio. Ergo dicta est
ab eo quod in loquendo preponitur. non generaliter
nam sunt. aliquae prepositiones. quae & iam post ponuntur. Una est
que pro arbitratu. uel preponitur. uel post ponitur. tenuis potest
dicere. & publicanus. & tenuis. pube ecce habes. que. u. bitotuo
preponitur. uel potest ponitur est item una que semper post po
nitur pro nominibus. cum aliis paribus preponitur. fidicus cum
parentibus. cum amicis cum doctis. ecce modo preponitur. nomi
nis post ponitur. meum. tecum. situm. nobiscum uobiscum. ne
mo dicit cum me. cum te. cum se. cum uobis. cum nobis.

INCIPIT DE INTERIECTIONE

Sequitur. interieccio. hoc breue est & nihil de interiectione. Interieccio est pars orationis que significat mentis affectum uoce incondita sive sit dicere. o. uox est quedam confusa. Tamen significans dolorem. u. uox est quedam confusa. tamen significans letitiam. Ergo sunt aliquæ uoces incondite. que illæ uoces incondite. si aliquid significent interiectiones faciunt. Ergo bene definitur interieccio est pars orationis. que uoce incondita significat mentis affectum;

Plane illud scire debetis: quod plerumque non solum in integra pars orationis sed et loco omnis pro interiectione est sicut pro hoc contigit se. nescis hoc contigit se. ecce pater. & nescis. interiectiones sunt lingue utrumque. daturum interiectionem facit. pronescis hoc contigit se. iam & pro & nescis. facile est hæc sicut. o. hoc contigit se. iungit. item aliqua plura pro ut pater obtime. Hoc facit contigit se. omnes ista loco. prout in interiectione est. Nam interieccio est res que exprimit animi motum. quicquid potest animi motum. exprimere siue innuere siue siue innuere interieccio. dicenda est & hoc habet in dono. perstrinxit modicum aliquid sed no luita dedit. diuina. FINIS DE OCTO DE OCTO

PARTIS ORATIONIS: INCIPIT DE BARBARISMO

Barbarismus est. & definitur. quod est barbarismus. plerumque uolumus aliquid reprehendere & ipsa reprehensio ostendit nos imperiores. facit. nescio quis autem. & dico illi. solo locum fecisti & forte non fecit. solo locum fecit barbarismus. aut barbarismus fecit & dico illi. quia. & prologum fecit. Diu uolumus nos. illum reprehendere. in confitemur. nos esse uos. Ergo debemus singula utriusque habere propria nomina. proprii nomini. barbarismus. uenit in uita. & habemus uerba quod est barbarismus. & definitur. barbarismus est. utrum factum. ut patet orationis solo locum est. utrum factum. in connexionem. per uerbum orationis. ut patet quando dico colim apud eo. quod est colim. & quod ut patet orationis. & in ipsa una parte orationis. iam ut patet

II

TRANSCRIPCION, APARATO CRITICO Y TRADUCCION

SIGLA ET SIGNA

1. Sigla

1.1. Codicum, et Pompei tractatus editorum

- A codex Wolfenbuttelanus Weissenburgensis 86. (S.VIII?)
- B codex Parisinus Sangermanensis 1179. (S.IX)
- C codex Parisinus Sangermanensis 1180. (S.IX)
- L codex S.Pauli in ualle Leuantina 24 in prima libri arte
adhibitis. (S.VIII)
- S codex Berolinensis Santenii 86.4 in extrema libri parte
p. 417 sqq. ed. Lid. adhibitus. (S.IX)
- P codex Parisinus 7530 item in extrema libri parte adhi-
bitus. (S.IX)
- Z codex Scorialensis Q.II.15
- a codicis A corrector antiquissimus. (S.IX)
- a* codicis A correctores recentiores
- b codicis B correctores
- c codicis C correctores
- z codicis Z correctores

Keil Pompei commentum artis Donati ex recensione
Henrici Keilii
Lindemann/ Lind. Lindemannni editio ex Santeniano codice (S)
expressa

1.2. Sigla uaria

<i>add.</i>	<i>addidit / addiderunt</i>
<i>cf.</i>	<i>confer</i>
<i>coni.</i>	<i>coniecit, coniecerunt, coniectura</i>
<i>corr.</i>	<i>correxuit, correxerunt</i>
<i>del.</i>	<i>deleuit, deleuerunt</i>
<i>in marg.</i>	<i>in margine</i>
<i>l./lin.</i>	<i>lineola</i>
<i>loc.</i>	<i>locus</i>
<i>om.</i>	<i>omisit, omiserunt</i>

2. Signa in scriptura

+uerba+	dubia.
<uerba>	addenda.
[uerba]	delenda.
(~)	lacunae notatio a Keilio uisa.
— —	parenthesis notae.
"uerba"	grammaticorum testimonii siue auctoritatis.
'sententia'	uocis grammaticae artis.
"... 'testimonium' ..."	in testimonio.
<uerba>	grammaticae artis, aut alienae linguae,
<u>uerba</u>	apparatu critico notata.
F.13r , F.15v	Foliorum siue membranarum initii notatio.

POMPEI
COMMENTVM ARTIS DONATI

<POMPEI COMMENTVM ARTIS DONATI>

<PRAEFATIO>

[F.l.r.]¹ Vnius cuiusque rei scientia quaeritur etymologia ipsius artis. Multi dicunt artem dictam esse «apò tês aretês», id est a uirtute a scientia unius cuiusque rei. Alii ergo refutauerunt istam diffinitionem et dixerunt artem dictam esse quod artis praeceptis cuncta concludat: nihil uerius. Sex casus sunt, et omnia nomina per istos sex casus decurrunt; quinque sunt modi, et omne uerbum per eos declinatur. Ergo artae et strictae diffinitiones quaedam factae sunt per quas currunt. Ars ergo dicta quod artis praeceptis multa teneat. Multi ergo dicunt ab arte inchoandum esse; et quare hoc dicunt?, quia ab ipsa arte tractatum est, et quoniam debemus primum hoc ferre ipsum quod dicimus, et postea quid sit ipsa res discere; sed hoc ex superfluo. Ars enim potest dici et tonsoris et plumarii. Multi et a uoce inchoant ea ratione, quoniam litterae de uoce sunt natae, et non possumus peruenire ad secundam, nisi dixerimus primam partem; nec hoc uerum est. Multi ab ipsis litteris inchoant, nec hoc uerum est; sed qui inchoant artem debent inchoare ab octo partibus orationis. Qua ratione?, quia qui artem istam scribit grammaticus dicitur. De arte autem tractare quid est, nisi tractare de octo partibus orationis? De uoce tractare quid est?, uox: hoc philosophorum est. De litteris tractare omnium est. Nam et orator quaerit litteras discere et grammaticus similiter et magister ludi idem. Nam de partibus tractare, hoc grammatici est. Idcirco etiam Donatus inde inchoauit ab ipsis partibus; perite et callide exclusit illa omnia de uoce, de littera, quae aut propria essent aliorum aut communia multorum, non tamen essent ipsius propria. Inchoat ab octo partibus orationis. Oratio dicitur elocutio, et dicta oratio quasi oris ratio. Haec ipsa prima pars octo res tantum significat: nomen, pronomen, uerbum, aduerbium, participium, coniunctionem, praepositionem, interiectionem.

1. (Fol. 1r). Vnius - etymologia] COMMENTVM ARTIS DONATI Vniuscuiusque rei scientia quaeritur etymologia A COMMENTVM ARTIS DONATI Vniuscuiusque rei scientia quaeritur aetymologia B IN NOMINE DEI SUMMI INC ETIAM TRACTARE DE PARTIBVS MAIORIBVS ORATIONIS VNIVS CUIVSQVE REI QVAERITUR AETHIMOLOGIA C POMPEII COMMENTVM ARTIS DONATI Plerique qui artem scribunt a definitione ipsius artis inchoant et quaerunt quid est ars et ita definiunt ars est unius cuiusque rei scientia quaeritur enim etymologia Keil supplevit ex codice Levantino 24 Vnius cuiusque rei scientia quaeritur ethimologia Z .. a scientia] a uirtute a scientia AZ a uirtute et scientia CKeil .. alii ergo] ergo om. Keil .. diffinitionem] diff.: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur definitinem Keil .. ab ipsa arte] ZKeil ab ipsa parte ABCL .. hoc ferre] scire hoc Keil .. quid sit] quae sit Keil .. multi ab ipsis] multi ab ipsis litteris inchoant nec hoc uerum est om. AL hoc loco habent BC2a translata supra habet post plumarii Keil .. uox] quid est uox (uox delendum esse uidit Keil) hoc ACEKeil quid est nisi uox hoc B quid est nisi uox L .. omnium est] est om. Z add. z .. de littera] de om. Z, add. z .. inchoat ab octo] ABZ inchoat ergo ab octo C inchoat igitur ab octo LKeil .. I. SEQUITVR DE NOMINE] om. Keil .. uide singulorum] ABCE uide nunc singularum LKeil .. notas] nouas Keil.

<COMMENTVM ARTIS MINORIS>

I. SEQUITVR DE NOMINE

Vide singulorum proprietates. Quare dictum est nomen?, quoniam per hanc partem res notas inuenimus. Vnde sciremus quo modo [F.IV]² diceretur columna uel postea?. Ecce dicis mihi "columna dicitur", "dicitur postea"; etiam si et illam non uideam et nomines mihi columnam, illa notitia uenit ad animum meum. Ideo dictum est nomen, quod notas rerum nostris animis suggerit, id est, quod efficit nobis res notas. Et bene primum positum est nomen: non enim potest tractare de littera, de uoce, nisi prius scias quid est hoc ipsum; idcirco, quoniam nomina primogenia sunt in rebus omnibus, haec prima debent poni; nemo enim potest tractare primo de aliis partibus, nisi prius nomina eorum cognoueris. Idcirco prima pars est nomen.

II. SEQUITVR DE PRONOMINE

Pronomen dictum est quod quasi fungatur officio nominis. Si qui dicat Virgilius scripsit Bucolica, nomine utitur; ipse scripsit Georgica, pronomine utitur. Posses enim dicere Virgilius scripsit Georgica, sed ne fastidium crearet nominis iteratio, inuenta est ista particula. Et hoc bene secundum est, bene secunda est ista particula; qua ratione?, nam fungitur officio nominis et nomen naturaliter primum est; quid debet esse post illud quod primum est, nisi illud quod fungitur officio primae partis?

III. SEQUITVR DE VERBO

Verbum dictum est hac ratione, quod uerberato aëre motu linguae fit sonus unde ipsa particula emergit. Sed et omnes partes orationis similiter fiunt motu linguae et uerberatione aëris. Ergo quare haec particula nomen sibi proprium adsumpsit?, quod ipsa frequentius utimur in loquendo. Nam ecce loquere

2.(Vol.IV). diceretur columna] diceretur columna uel postea (postis B) ecce dicis mihi columna dicitur dicitur (ecce dicitur ABCI) postea etiam (post etiam B postea et aut C) si et illam (si illam om. ABCI) non ABCIZ diceretur columna dicis mihi columna dicitur ecce dedici (didici Keil) postea etiam si illam non LKeil .. potest tractare] ABCZ potes tractare LKeil .. hoc ipsum] hoc om. 2, add. z .. primogenia] primigenia Keil .. nisi] nisi prius nomina eorum cognoueris om. Keil .. II. SEQUITVR DE PRONOMINE] om. Keil .. Virgilius] Virg-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur Verg- Keil .. nam fungitur] nam si fungitur Keil .. III. SEQUITVR DE VERBO] SEQUITVR DE VERBO III Verbum dictum est: sequitur uerbum dictum est ABC sequitur uerbum quare (quare om. Keil) uerbum dictum est LKeil .. particula nomen] particula hoc nomen Keil .. apud populum] apud populum numquid quando dico uerba fecit apud senatum aut uerba fecit apud populum numquid tantum Keil .. numquid quando - populum om. ALZ, add. a .. ad proprium] ad om. Keil .. frequens est] Ca#Z frequenter est B frequenter utimur ALKeil .. IV. SEQUITVR DE ADVERBIO] om. Keil .. quando dico] Keil quando dicat (corr. a) AZ .. ut puta cras] ut om. Keil .. ideo aduerbium] aduerbium om. Keil.

aliquid, et inuenies in ipsa elocutione tria aut quatuor uerba, uix unum nomen aut pronomen; ut, puta, si dicas *uolo ire* et *uidere amicum meum ad forum*; ecce *uolo*, *ire*, *uidere*, tria uerba sunt; *forum* unum nomen est, ad una praepositio est, et una coniunctio. Vides quoniam alias partes raro ponimus, istam frequentius, in tantum, ut etiam sermones nostri hoc uocabulo dicantur: *uerba fecit apud senatum*, aut *uerba fecit apud populum*. Numquid tantum uerbis locutus est et non omni parte orationis? Quare ergo ad proprium uocabulum sumpsit?, quoniam ipse frequens est in loquendo.

IV. SEQUITVR DE ADVERBIO

Aduerbum bene sequitur uerbum, quoniam no potest segregari a uerbo. *Cras quando dico*, numquid potest habere intellectum, nisi addas uerbum?; *ut, puta, cras faciam, cras dicam, cras ueniam*. Ergo ideo aduerbium [F.2r] sequitur post uerbum, quoniam a uerbo non potest secerni.

V. SEQUITVR DE PARTICIPIO

Participium bene positum est post istas partes; post quam dictum est nomen, dictum est uerbum, bene participium est secutum. Nam participium dictum est quod et partes nominis capiat et partes uerbi. Ideo ergo, quoniam iam praedixit nomen, praedixit uerbum, bene iam eo loco participium est positum, post quam illae partes praedictae sunt, ut ista sequeretur.

VI. SEQUITVR DE CONIUNCTIONE

Coniunctio est quia coniungit elocutiones. *Si ea dicas, ego tu eamus ad forum*, non stat elocutio. Si dixeris *ego et tu eamus ad forum*, stabit elocutio et erit connexa.

VII. SEQUITVR DE PRAEPOSITIONE

Praepositio dicta est ab eo quod eloquendo praepositur, ut, puta, si dicas *apud amicum*; non possum dicere amicum apud.

3. (Fol. 2r). secerni BCa*Z separari AL .. V. SEQUITVR DE PARTICIPIO] om. Keil .. VI. SEQUITVR DE CONIUNCTIONE] om. Keil .. Coniunctio est] coniunctio dicta est Keil .. Si ea dicas] si dicas BCaKeil ut si dicas AL .. VII. SEQUITVR DE PRAEPOSITIONE] om. Keil .. eloquendo] in loquendo Keil .. non possum dicere] BCa*Z non potest dicere A(?)L non potes dicere Keil .. VIII. SEQUITVR DE INTERIECTIONE] numeros passim scripsit z non ante, sed post rubricas; numeros semper, et rubricas passim om. Keil; deinde hoc non indicabitur, nisi peculiare fuerit .. Si dicas] si dicas mortuus BCaz: si dicat mortuus Z si dixeris mortuus ALKeil .. mortuus est] mortuus est in ambiguo est: mortuus est (est om. C) in (in om. LKeil) ambiguum est ABCLKeil .. aliquoties] -tiens: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur aliquoties Keil .. uocata -- posita] ABCLZ uocatae -- posita Keil .. diximus idem] diximus idem (id e Ca) et rationem ordinis quia post nomen uerbum est et post uerbum participium (quia -- participium om. C, add. c; non add. a) SEQUITVR DE LITTERA I diximus (SEQUITVR - diximus om. C, non add. a) ergo quoniam CaZ diximus - participium om, AKeil .. artem] ABC partem Keil, ante correct. etiam fuit in A .. tractatum constat] ABCZ tractatum. DE LITTERIS Constat Keil .. res nouae] LZ rei nouae Keil .. lectiones] ABCZ lectionem LKeil

VIII. SEQUITVR DE INTERIECTIONE

Interiectio dicta est quia interponitur ad exprimendos animi affectus. Si dicas mortuus est Virgilius, dixisti quidem illum esse mortuum; sed quo affectu hoc protuleris non est expressum; nisi interponas illam particulam. Nam, si dicas ua, mortuus est Virgilius, laetantis est; si dicas heu, mortuus est Virgilius, dolentis est; si hoc solum dicas mortuus est, in ambiguo est quo affectu hoc protuleris. Vides ergo quia haec particula interposita exprimit nobis animi affectus. Nam aliquotiens illam ambiguitatem discernit. Ecce dixi tibi et nomina partium et ordinem, et quare ita uocata sunt et quare ipso ordine posita sunt; diximus idem et rationem ordinis, quia post nomen uerbum est, et post uerbum participium.

<COMMENTVM ARTIS MAIORIS>

I. SEQUITVR DE LITTERA

Diximus ergo quoniam bene fecit Donatus artem illam priorem scribere infantibus, posteriorem omnibus. Est enim robusta et utilis; inchoat a litteris, ista particula quae uerior est et habet tractatum. Constat apud omnes Carmentem, Nympham illam Euandri matrem, quae Nicostrata dicebatur, latinas litteras inuenisse. Ipsa primum transtulit in Italiam latinas litteras. Hoc habemus initio Liuii⁴, et Euander uir mirabilis ueneratione litterarum, omnino uerba sunt ista Liuii: res nouae inter rudes homines. Tunc primum apparuerunt litterae. Litterae dictae sunt hac ratione, quasi legitterae, quod legentibus iter praebeant. Nam utique attendentes litteras implemus lectiones. Ergo uel ideo [F.2V]⁵ dictae sunt litterae, uel ideo quod legendo iterentur; nam cum sint uiginti tres tamen uarias connexiones faciunt, id est, uariam elocutionem. Ergo ob hanc causam dictae sunt litterae uel quod leuatae iterentur. Ista litterae apud maiores nostros

4. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca, uenerabilis uir miraculo litterarum, rei nouae inter rudes artium homines. (LIV. I 7,8)

5. (Fol.2V). uiginti tres] XXIII *Keil passim* .. quod leuatae iterentur] BCaz quod legentibus iter praebeant (praebeant *Keil*) uel quod legendo iterantur (iterentur *Keil*) L*Keil* .. ad Attium] BC*Keil* ad attium A .. ad tium Z .. si non sunt] si non sunt consonantes uocales sunt BCZ; si sin non sunt consonantes uocales sunt si non sunt uocales consonantes sunt A si non sunt uocales consonantes sunt si non sunt consonantes uocales sunt L*Keil* .. appellantur, quae] ABCZ uno nomine consonantes appellantur uideamus ergo quae sunt uocales quae consonantes quae L*Keil* .. articulata dicta est] articulata dicta est quia potest articulis: articulata dicta est quod potest articulo *Keil* .. artus enim dicimus] artus enim dicimus maiora membra in omni corpore articulos minora: artus enim dicimus membra maiora articulos minora membra in omni corpore L*Keil* artus dicimus maiora (minora AC) membra in omni corpore ABC .. uox dicta est quia] uox dicta est quia — quia potest articulis scribi: uox dicta est quod — quod potest articulis scribi *Keil* .. et ipsa littera] et ipsa littera quae pars est uocis articula ima et nouissima est nam: et est est *ow. Keil* .. uocis articulata] uocis articuli AC uocis articulatae *Keil*

non fuerunt uiginti tres, sed XVI; postea additae sunt aliae. Ita etiam tractaturus est, ut doceat olim XVI fuisse, postea ex superfluo additas alias litteras et factas uiginti tres. Habemus hoc in libris ad Attium, apud Varronem, et cur tot sint et quare eo ordine positae, et quare isdem nominibus uocentur. Sunt autem litterae uiginti tres de quibus tractaturus sum, sed haec diuiduntur principaliter in duas partes: in uocales et in consonantes; ipsae item consonantes diuiduntur in duas partes: in semiuocales et in mutas. Ergo duae sunt primae partes: uocales et consonantes: si non sunt consonantes, uocales sunt. Item fieri consonantes duplici modo scimus: aut enim semiuocales sunt aut mutae. Siue enim semiuocales sint siue mutae, uno nomine, consonantes, appellantur quae semiuocales, quae mutae. Sed prius definienda est ipsa littera.

II. SEQUITVR DE VOCE

Vox dicitur quicquid sonuerit, siue strepitus sit ruinae, siue fluuii currentis, siue uox nostra, siue mugitus boum: omnis sonus uox dicitur. Verum hae duae sunt partes: articulata et confusa. Articulata est uox quae potest scribi, ut ecce hoc ipsum quod dixi potest scribi. Ideo «articulata» dicta est quia potest articulis scribi. «Artus» enim dicimus maiora membra in omni corpore, «articulos» minora. Nihil breuius digitis. Idcirco «articulata» uox dicta est, quia potest articulis comprehendi; digitis autem tenemus calamos. Ideo ergo dicitur uox articulata, quia potest articulis scribi. Confusa illa dicitur uox quae non potest articulis comprehendi, ut, puta, mugitus boum, digitorum sonitus. Ergo litterae ad quam uocem pertinent, ad omnem? non; ad confusam pertinent?, non, sed ad articulatam pertinent; et ipsa littera, quae pars est uocis articulatae ima et nouissima est. Nam uox est quicquid loquimur, ut, puta, si dicas orator uenit et docuit; potest tamen et solui: orator — uenit — et — docuit: ecce soluisti orationem in uerba, potes ipsa uerba soluere [F.3r]⁶ in syllabas: o et ra et tor, potes ipsas soluere

6. (Fol.3r). o et ra et tor] et tor om. Keil .. potes ipsas soluere] potes (potest Ba*) ipsam (ipsa A) soluere ABC potes ipsam syllabam soluere Keil .. quid est?, est] z quid est ZKeil .. quia ultra] quod ultra Keil .. hoc dicendo] hoc dicendo uocem articulata: hoc dicendo uox est articulata ABC hoc autem dicendo uocis articulatae LKeil .. diuidit iam] ABCZ diuidit illam L dicit iam Keil .. [litterarum] litterarum aliae (aliae om. ABC) uocales dicuntur et consonantes et (et om. ABC) prima diuisio ista est ABCZ om. L litterarum prima diuisio ista est uocales et consonantes Keil .. uocales sunt] uocales sunt omnes item ABCZ uocales sunt reliquae iam consonantes sunt sed ipsae consonantes item LKeil .. diuidunt consonantes in] BZ consonantes om. Keil .. uocalibus] ABCZ uocalibus Keil .. habeat] zKeil habet Z .. Similiter et] zKeil et om. Z .. Stridor est] stridor est illis omnibus et dimidius sonus sed non potest solus bene naturaliter exprimi nisi: stridores et dimidii noni nisi Keil .. ratio quia] ratio uocalium quia Keil .. ut puta] ut om. Keil .. exprimit sonum; ut] per se exprimit (exprimet AB) sonum (ut add. Z) a uirgo infelix (ut add. Z) o terque (o uterque B) quaterque i pone ABCZ per se exprimet (exprimit Keil) sonum et per se syllabam (syllabam Keil) facit ut a uirgo infelix o pone et per se plena est ut uterque quattuorque beati u (terque quaterque beati i Keil) pone LKeil

in litteras. Numquid potes ipsam litteram resolvere ulterius?, nequaquam potes. Ergo, propter has res quas dixi omnes, uide et diffinitionem Donati.

III. SEQUITVR DE LITTERA

Littera quid est? "est pars minima uocis articulatae". Dicit: "littera est pars minima uocis"; quare?, quia ultra ipsam numquam uoluitur, Hoc dicendo uocem articulatam ostendit esse, et alteram confusam et non posse articulo comprehendi. Et diuidit iam primam diuisionem: "litterarum aliae sunt uocales, aliae consonantes". Litterarum aliae uocales dicuntur et consonantes, et prima diuisio ista est. Vocales litterae sunt quinque: a, e, i, o, u; istae quinque uocales sunt omnes. Item in duas partes diuiduntur consonantes: in semiuocales et mutas; semiuocales sunt septem: f, l, m, n, r, s, x; mutae sunt nouem: b, c, d, g, h, k, p, q, t.

I. CVR VOCALES DICTAE SVNT

Videamus de illis uocalibus singulis. Vocales dictae sunt ea ratione, quoniam per se uocem impleant. Quid est «per se»? ceterae litterae non aliter expriment sonum suum, nisi iungant sibi uocalium sonos. Quando dico b, non aliter sonum illum suum naturalem exprimit, nisi iunctam habuerit uocalem; c non aliter sonum illum naturalem exprimit, nisi iunctam habeat uocalem; similiter et f non aliter dicitur. Stridor est illis omnibus et dimidiatus sonus; sed non potest solus bene naturaliter exprimi, nisi praecedat illis uocalis sonus; non possunt aliter exprimi. Ergo uides quoniam aliae per se non explicant sonum, nisi iunctis uocalibus; ipsae autem uocales nullius litterae auxilio egent, sed per se implent uocem, ut si dicas a, e, i, o, u, omnes per se exprimuntur. Ergo ideo dictae sunt uocales, quia et uocem per se faciunt, et aliis uocem praestant. Nam non solum ipsae expriment uocem suam, sed etiam aliis consonantibus addunt uocem. Est alia ratio quia solae positae syllabam faciunt. Nulla alia littera sola posita syllabam facit; ut, puta, f pone, tolle uocalem, et nihil sonat; r pone, tolle uocalem, et non sonat; et ceterae ita se utique habent. A pone, et iam per se plena est, per se exprimit sonum, ut a, uirgo infelix; < o pone, et per se plena est, > ut o, terque quaterque⁷; i pone,

7. ah!, uirgo infelix (VERG. Buc. 8,47).
o, terque quaterque (VERG. Aen. I 94).

[F.3V]⁸ et per se plenam efficit uocem, ut *i*, sequere Italianam uentis⁹. Ergo ipsae uocales solae syllabam faciunt. Ideo dictae sunt uocales duplici ratione. Vocales dictae sunt quia per se sonant, id est sine auxilio alicuius; aliae per se sonum non implent. Ergo uocales dictae sunt, aut quia per se sonant, aut quia solae positae pro syllabis habentur.

II. CVR CONSONANTES

Consonantes tamen reliquae illae ea ratione dictae sunt consonantes, quia non sonant, sed consonant, id est, quod solae positae non habent plenum sonum, sed cum uocalibus iunctae proferuntur. Vt si dicas *b*, tolle inde *e*, et mutum est et non habet plenum sonum; et bene dicuntur consonantes quod duo soni simul sonant. Semiuaocales dictae sunt quia, si detrahas ei uocalem, habent uel tenuem sonum uel sibilum quemdam; ut si dicas s, tolle inde uocalem e, sonat quidam sibilus, quidam sonus. Ideo ergo dictae sunt semiuaocales, quia semis habent de uoce, id est, uel mediam partem uocis habent. Alii alia ratione semiuaocales dictas esse dicunt: quia semis habent de potestate uocalium. Vocalis enim per se sonat et per se syllabam facit; semiuaocales per se quidem sonant, sed per se syllabam non faciunt; ideo dictae sunt

8. (Pol.3V). uocem ut *i*] ut *om. Keil* .. syllbam faciunt] syllabam faciunt faciunt ideo dictae sunt uocales duplici ratione uocales dictae sunt quia (quod BC) per se sonant id est sine auxilio alicuius aliae per se sonum non implent ergo uocales dictae sunt aut quia BCZ syllabam faciunt duplici ergo ratione uocales dictae sunt (dictae sunt uocales LKeil) aut quia ALKeil .. quia non sonant] quia (quod Keil) non sonant sed consonant id est quod solae: non sonant — solae *om. Z, in marg. add. z* .. mutum] mutatum Keil .. si dicas s] BCZ si dicas es LKeil .. uocalem e] e uocalem Keil .. Vocalis enim] uocalia enim per se sonat et per se syllabam facit ABCZ uocales — sonant — faciunt LKeil .. non faciunt] non faciunt ideo dictae sunt semiuaocales e in semiuocalibus praepositur in mutis postponitur (e — postponitur *om. A, add. z*; in mutis postponitur *om. B*) uel postponenda ABCZ non faciunt ergo quod unam partem habent unam non habent ideo dictae sunt semiuaocales quod semis habent de potestate uocalium dicuntur autem ita ut incipiant a uocali et desinant in naturalem sonum si aliter dixeris non erunt iam semiuaocales ut est ef es ix ergo semiuaocales ita se habent inchoare a uocali sono et desinere in naturalem sonum mutae e contrario inchoant a naturali sono et desinunt in uocalem sonum ut est be ce de ge ha ka pe qa te quae ergo littera praeposenda est in semiuocalibus uel postponenda .. f e et ef sonat] ut puta f e et ef sonat l e et el sonat r e et er sonat s e et es sonat ergo: puta fe et e f sonat l e et e l sonat r e et e r sonat s e et e s ergo A puta fe et f sonat le et l sonat re et r sonat se et s sonat ergo BC ut puta ef et f sonat le et el sonat re et er sonat se et es em et m sonat en et n sonat ix et ix sonat ergo L ut puta ef et f sonat el et l sonat er et r sonat es et s sonat em et m sonat en et n sonat ix et x sonat (ix et x sonat delenda esse uidit Keil) ergo Keil .. in calumniam] Keil, et Z etiam ante lituram in calumnia z .. dicuntur semiuaocales] dicuntur semiuaocales quia (semiuaocales quia *om. Keil, et lacunam hoc loco indicauit*) habent uel in i (in i *om. Keil*) mediam partem ZKeil dicuntur e in semiuocalibus praeponi in mutis postponit habent (habet L) uel mediam partem AL dicitur habere (quia habent uel *corr. B*) mediam partem BC .. de potestate] Keil de *om. Z, add. z*

9. *i*, sequere Italianam uentis (VERG. *Aen.* IV 381)

semiuocales. *E* in semiuocalibus praeponitur, in mutis postponitur; uel postponenda in mutis e tantum modo sola, ut, puta, f e, et e sonat; *l* e, et *el* sonat; *r* e, et *er* sonat; *s* e, et *es* sonat. Ergo in semiuocalibus *e* praeponenda est. Item in mutis *b*, *c*, *d*, similiter *e* postponenda est. Sed sunt aliquae litterae quae neque ab *e* inchoant neque in *e* desinunt; hae litterae calumniam patiuntur, ut est *x*; idcirco non littera dicitur, sed duplex littera. *k* et *q* neque ab *e* inchoant neque in *e* desinunt; *h*, et ista similiter in calumniam uenit. Idcirco dicuntur semiuocales, quia habent uel in *i* mediam partem uocis, aut certe quoniam semis habent de potestate uocalium. Mutae autem ideo dictae sunt, quia, si detrahas illis uocalem, non sonant penitus. Ergo ideo dictae semiuocales, quod detracta uocali semis habeant de uoce; ideo mutae, quia detracta uocali penitus non sonat.

III. DE VOCALIBUS

Vocales autem quinque sunt: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*. Istae quinque, quando solae proferuntur, longae sunt semper; quando solae litterae [P.4r]¹⁰ dicis, longae sunt: *a* sola longa est, *e* sola longa est; praeterea de istis quinque litteris tres sunt quae, siue breues siue longae eiusdem modi: *a*, *i*, *u*, similiter habentur.

IV. DE O ET E

O uero et e non sic sonant breues quo modo longae. Nam quando longa est?, quando dicimus *ob*, longa est, ut, si dicas *sonat*, obsonat; si dicas *obit*, *o* breuis est; si dicas *orator*, *o* longa est. Similiter *e* aliter longa, aliter breuis sonat: longa est, si dicat *euitat*, *e* sonat; breuis est quando dicis *equus*, *e* sonat, simpliciter sonat. Et quem ad modum expressae sunt istae litterae? si uellis dicere *sedebam hodie in equo meo*, aut si dicas *bene olebant in hospitio neto rosae*, hoc uilissimum est, si quis sic loquitur. Ergo quo modo exprimendae sunt istae litterae?, dicit ista Terentianus, hoc dixit: "quotienscumque *e* longam uolumus proferri, uicina sit ad *i* litteram"; ipse sonus

¹⁰ [Pol.4r]. eiusdem modi] eiusdem modi a i u similiter habentur: eiusdem modi sunt (sunt om. BC) a i u similiter habent siue longae siue breues BCKeill .. o uero et e] o uero et e non sic sonant breues quomodo longae nam quando longa est quando dicimus ob longa est ut si dicas sonat obsonat si dicas obit: o uero et e non sonant breues nam quando longa est quando dicimus o longa est ut si dicas sonat o sonat si dicas obit CCKeill .. aut si] ABCZ ac si L ut si Keill .. neto] meo Keill .. si quis] si quis sic loquitur: si quis [qui aKeill] sic (hac ABL, hic C) loquitur (loquatur BKeill, loquerer C) ABeKeill .. hoc dixit] delenda esse uidit Keill .. euitat; debet] euitat uicina debet Keill .. dicere breuem] dicere breuem e simpliciter (simiter Z, corr. s) sonat quomodo o debet sonare si longa sit o an breuis: dicere breuem longa sit AL dicere breuem e simpliciter sonat o (o om. B) intra BCKeill quando intra A .. sunt autem] autem om. Keill .. hae sex significationes] hae sex significationes C uirtutes significationis B hae sex (VI L) uirtutes significationis ALKeill .. sunt communes] sunt communes ut puta ut sit uocalis ut sit semiuocalis ut sit media tres istae BCKZ sunt communes istae tres ALKeill

sic debet sonare, quo modo sonat *i* littera quando dicis quitat; debet esse sic pressa, sic angusta, ut uicina sit ad *i* litteram. Quando uis dicere breuem, e simpliciter sonat. Quo modo o debet sonare, si longa sit o an breuis?; si longa est, debet sonus ipse intra palatum sonare; ut si dicas orator, quasi intro sonat, intra palatum. Si breuis est, debet primis labris sonare, quasi extremis labris, ut, puta, si dicas obit. Habes istam regulam expressam in Terentiano: quando uis exprimere quia breuis est, primis labris sonat, quando autem exprimis longam, intra palatum sonat.

I. SEQUITVR DE VOCALIBVS I ET V

Sunt autem uocales quinque, sed non omnes uocales sunt semper. Nam a et e et o semper uocales sunt; *i* uero et *u* uarias habent potestates: uocales sunt, semiuocales sunt, mediae sunt, nihil sunt, digammon sunt, duplices sunt; uarias habent potestates: habentur pro uocalibus, habentur pro semiuocalibus, habentur pro mediis, habentur pro nihilo, habentur pro digammo, habentur pro duplicibus. Sed hae sex significationes non utriusque sunt. Nam tres significationes communes sunt, aliae non sunt communes; ut, puta, ut sit uocalis, ut sit semiuocalis, ut sit media. Tres istae potestates significationis tam sunt *i* litterae quam *u* litterae; id est ut sit uocalis, ut sit semiuocalis, ut sit media: istae communes sunt utriusque. [P.4V] Aliae tres non sunt communes, sed diuersas habent potestates. Nam ut nihil sit, ut sit digammon, hoc est *u* litterae; ut sit iterum duplex, hoc tantum *i* habet. Et uide quem ad modum tractat; tractat primo de illis communibus, et postea redit ad istos speciales usus. Vt sint uocales quem ad modum intellegimus uel *i* uel *u* litteram? Tunc sunt uocales, quando solae positae syllabas faciunt, uel quando coniunctae sunt aliis consonantibus. Si dicas unus, *u* sola est, et syllabam facit; ergo uocales tunc sunt, quando solae positae syllabam faciunt. Si dicas itur, *i* sola est et syllabam facit; ergo tunc uocales sunt, quando solae positae syllabam faciunt. Item si iunctae fuerint consonanti, ut unda, Indus; iuncta est consonanti et longa est. Exceptis a et e et o, illae uero, siue solae positae fuerint, syllabas faciunt, siue iungantur consonantibus, longas syllabas aut breues faciunt. Ecce habes quando uocales sunt.

11. (Pol.4V). casus] ZKeil usus z .. syllabas faciunt] syllabam faciunt Keil .. syllabam facit] syllabam facit ergo uocales tunc sunt quando solae positae syllabam faciunt si dicas itur i sola est et syllabam facit ergo tunc uocales sunt quando solae positae syllabam faciunt item: syllabam facit (fecit ABC) ergo uocales tunc sunt quando solae positae syllabam faciunt (ergo — faciunt hoc loco om. Keil) si dicas itur i sola est et syllabam facit ergo tunc uocales sunt quando solae positae syllabam faciunt (ergo — faciunt hoc loco om. A) item ABCKeill .. ut unda] ut om. Keil .. iuncta est] iuncta est — longas faciunt delenda esse uidit Keil .. longas syllabas] longas syllabas aut breues (aut breues om. BC, et breues add. c) faciunt BCZ syllabas longas faciunt LKeill .. si quid] Keil sed quid Z .. u littera] u om. Z, add.z .. ut puta] ut om. Keil passim in hac locutione, deinde hoc non amplius indicabitur, nisi peculiare fuerit .. ecce quando] ecce quando dico quoniam: om. Keil .. uocalis est] est om. Z, add.z .. esse consonans] esse (ipse Z, corr. z) .. non est consonans] consonans non est Keil

II. Modo uideamus quando sunt consonantes. Consonantes tunc sunt, quando ipsae praepositae sunt et habent post se alias uocales in isdem syllabis constitutas. Sic diffinitum est: si quid de his rebus minus dixeris, iam non stat ratio; quando ipsae praepositae sunt et habent post se alias uocales in isdem syllabis constitutas, ut, si dicas *uanus*, modo consonans est u littera, habet enim illud totum quod dixi. Nam et ipsa praeposita est et habet post se uocalem in eadem syllaba constitutam. Nam *uanus*, *ua* una syllaba est; *Ianus* et *i* habet post se *a* et una syllaba est. Quid opus est ut hoc diceret: "ut ipsae praecedant et habeant post se uocales in isdem syllabis constitutas?". Quia, si non ipsae praecesserint et habeant post se uocales in isdem syllabis constitutas, non sunt consonantes; ut, puta, si dicas *quoniam*, ecce quando dico *quoniam*, ecce post *q* inuenis *u*; sed tamen non est consonans *u*, quoniam non ipsa praecessit.

Item quare diximus "si sequantur uocales in isdem syllabis constitutae"?; ut, puta, si dicas *Iulus*, *i* uocalis est et *u* uocalis est; debuit ergo esse consonans, et non est consonans; quare?, quia *i* et *u* non sunt unius syllabae sed duae sunt. Ergo nisi ista consentiant omnia non sunt consonantes; id est, nisi et ipsa praecedat et habeat post se uocalem in eadem syllaba constitutam. Ecce quando sunt consonantes.

[F.5r]¹² III. Mediae dicuntur ideo, quia aliquotiens solae alium sonum habent, aliquotiens mixtae alium sonum habent. Ecce aduerte quo modo sonat *u*, *unus*: ecce *u* uidet quam tenuiter sonat; iunge illam ad aliam litteram, et uide quia non sic sonat, sed pinguis sonat: *uulnus*, *uanus*; numquid sic sonat *unus*, quando *u* sola est?, non, sed tenuiter sonat. *Vanus* quando dico, pinguior sonus est, numquid dicis *u a nus*?. Ergo uidet quia, si ponantur solae, tenuem sonum habent; si iungantur ad alia litteras, pinguius sonant. Similiter et *i* sic patitur; *itur*: ecce tenuis sonat; si dicas *Titius*, pinguius sonat et perdidit sonum suum, et accipit sibilum. Ergo, quo modo dixit, sonant mediae, id est, quod solae aliter sonant, aliter iunctae. Idcirco dicuntur mediae quoniam medium habent sonum, nec naturalem nec proprium. Sunt etiam quae dicuntur idiomata, quae artem non habent, sed usu proferuntur; ut, puta, si dicas *uenit quidam uir*; quando dicis, illae litterae non sonant, naturalem non habent sonum. Nam, si sonarent ipsae litterae, *u ir* diceremus et esset uilis sonus. Habent medium quemdam sonum, non illum sonum quem habent. Ista communia sunt inter utramque litteram.

12. (Fol. 5r). sed pinguis] ACZ sed pinguius BLaKeil .. quando dicis] delenda esse uidit Keil .. naturalem non habent] nam (nam om. G, quem BAC) naturalem habent ABCLaKeil .. uide qua] Keil uide qu Z .. q et u et o] q et u et o ista u BCZ quero ista u A(?)L q u et o est ista u Keil .. post se uocalem] post se uocalem nec (ne ABC) forte consonans est (esset A, corr. a) ABCZ post se uocalem num forte consonans est nec transit] sequitur om. ACZ

IV. Iam uideamus quando accidit u litterae ut omnino nihil sit. Quando u nihil est?, tunc u nihil erit: uide qua subtilitate nihil erit, si dicas quoniam; q et u et o, ista u quid erit?, uocalis non potest. Nam tunc tantum uocalis est si sola fuerit; modo alteri uocali iuncta est; ergo ideo non potest esse uocalis, quia habet post se uocalem. Nec forte consonans est; quare?, quia non est prior. Ergo ut non sit uocalis illa res facit: quia iuncta est alteri uocali, ut non sit consonans illa res facit: quia non est prior. Ita fit ut nec uocalis sit nec consonans; ergo nihil erit. Si nihil erit, quid habet esse?, nihil. Quare ergo ibi scribitur?, propter illam causam: quia pars est litterae praecedentis. V littera ergo aliquotiens nec consonans est nec uocalis tunc, quando ponitur in medio q praecedentis et cuiuscumque uocalis sequentis; ut si dicas quoniam: quando dicimus quoniam, q et u et o est; u istam quid dicimus?, uocalem non possumus, quia sequitur uocalis, et, quotiens uocalis <sequitur> transit in consonantis potestatem; nec consonans est, [F.5V]¹³ quia tunc est consonans quando praecedit. Ergo nec uocalis est nec consonans, quoniam et habet post se aliam sibi uocalem iunctam, et non ipsa praecedit. Quid ergo dicemus?, dicemus eam «nihil»; dicis «nihil», sed tamen est littera; quid erit ista?, pars erit litterae praecedentis; etenim ipsam litteram praecedentem sonat, et uide quem ad modum sonet, et inuenies quoniam naturalem sonum non habet et istarum. Quando dicis que, quid sonat, nisi q et e? Ergo inde inuenitur u littera nec uocalis esse nec consonans, sed pars esse litterae praecedentis. Ergo pars est litterae praecedentis.

V. Est etiam digammos ista u littera. Quid est digammos?, Graeci habent uarias linguas, item est una lingua quae dicitur Aeolica; apud istos Aeolicos est una littera quae appellatur digammos, quasi duo gamma superposita. Haec littera digammos hoc praestat: ut pinguem sonum faciat in quibusdam sermonibus; paene et apud Latinos idem sonus est. Ecce omnes ita dicunt: Elena; illi dicunt ¶elena, addunt pinguem istum sonum. Ergo est littera apud Graecos quaedam quae dicitur digammos; haec addita pinguem sonum facit in tantum, ut multa latina per digammon sint graeca. Vt, puta, dicebant Enetus; adde digammon et facimus Venetus, ut scias quoniam societas sit latinae linguae et aeolicae, ut digammos addita latinos faciat sermones.

13.(Fol.5V). quem ad modum sonet] quem ad modum sonat Keil .. sonum non habet] non om. ZKeil, add. z .. ergo pars] ergo pars est litterae praecedentis: om. Keil .. ¶elena] Velena Keil .. littera apud] littera apud graecos quaedam quae dicitur digammos: quaedam littera apud graecos quae digammos dicitur Keil .. sint graeca] per digammon sint graeca BaZ per digammon sint graecam ACLKeil .. apud nos] apud nos u littera qualis est apud: om. Z, add. z in marg. .. illa digammos] BCaZ id (id om. A) est (id est om. Keil) digammos illa ALKeil .. est sonus] sonus est Keil .. num tale] non tale ZKeil, corr. z .. Felenus] BCaZ uelenus ALKeil .. possis uituperare] ui-tuperare possis Keil .. remansit enetus] AZ remanet enetus Keil .. remansit ir] remansit ir naturalis sonus: remansit (remanet corr. B, Keil) naturalis sonus ir ABKeil .. uinus naturalis sonus] naturalis sonus delenda esse uidit Keil

Ergo u littera Romana fungitur officio illius digammi, id est, talis est apud nos u littera, qualis est apud Graecos illa digammos. Nam quo modo illis digammos pinguem sonum facit, sic etiam u littera iuncta uerbum pingue facit. Si sola sit, tenuis est sonus; si iungatur alteri uocali digammos fit statim, ut est illud: ualidus, num tale est ac si dicas elenus?, idem sonus est. Ergo u littera apud nos fungitur officio digammi, si iuncta fuerit alteri uocali.

Est hic aliquid in quo possis vituperare Donatum: non in peritiis, sed in exemplo. Ait sic: seruus, uulgus; uerum est, pinguius sonat seruus, non serus; uulgus, non ulgus. Vere digammos est, sed exemplum non est aptum, quoniam omnis digammos detracta redit ad naturalem sonum; ut, puta, quando dico ualidus, tolle inde u: facit alidus; quando dico Venetus, tolle inde u: remansit enetus, naturalis sonus; quando uir, tolle inde u: remansit ir, naturalis sonus. Videamus utrum possint ista exempla ita constare: uulgus, tolle u, numquid facit ulgus?; vulnus, numquid facit ulnus, naturalis sonus? [P.6r]¹⁴ Ergo ueram rem dixit, exemplum tamen non protulit; debuerat enim tale exemplum proferre ubi possit u et addi et detrahi, et posset in utraque parte.

VI. Superest illud unum: i littera geminari potest tunc, quando inter duas uocales est constituta in una parte orationis; ut, puta, Maia, hac habet a et hac habet a, inter duas uocales inuenitur is; aio: hac habet a et hac habet a, et alia, ut, puta, huius Maias similia. Quotiescumque inter duas uocales inuenitur i, pro duabus consonantibus habetur; et hoc contingit i litterae tantum modo, u numquam contingit. Ergo hoc speciale est huius litterae: ut inter duas uocales constituta sit pro duabus consonantibus, et facit longam superiorem; idcirco est Troia, ut

arma uirum tabulaeque et Troia gaza per undas; ¹⁵
Tro naturaliter brevis est, sed pro longa ponitur, quare?, quoniam inter o et a inuenitur i littera et facit superiorem longam. Diximus tres uirtutes communes esse i et u litterae, duas alias u litterae esse, unam aliam i litterae.

14. [Pol.6r]. ueram rem] rem ueram Keil .. et posset] et posset in utraque parte; delenda esse uidit Keil .. et hac habet o] et om. Keil .. ut puta huius Maias] ut om. Keil: puta huius Maias delenda esse uidit .. pro duabus consonantibus habetur] pro duabus betur (ha- add. z) Z pro duabus consonantibus habetur Keil .. constituta sit] constituta est (corr. sit z) Z .. idcirco est Troia] ABCZ idcirco troia C ut troia L idcirco ut est troia Keil .. a et i et y] et et om. Z, add. z .. ut produci possint] ut produci possunt Z et produci possint Keil .. longa est] om. Keil .. i] itur] i itur si dicas longa est ut itur in antiquam silluam ibi si dicas brevis est: om. Z, add. z in marg. .. unus abest] unus erat B unus erit ACLKeil .. similiter et orator] ABCZ similiter et o si dicas (o si dicas coniecit) orator Keil .. aut et productae] et om. Keil

15. arma uirum tabulaeque et Troia gaza undas (VERG. Aen. I 119)

DE DICHRONIS VOCALIBUS

I. Illud sequitur: *omnes uocales et produci et corrip*
possunt, id est, omnes uocales dichronae sunt apud Latinos; Graeci septem habent, sed de istis septem duas semper breues: *e* et *o*, duas longas: *H* et *Q*, dichronas tres: *A* et *I* et *Y*, id est, modo longas, modo correptas. Quales sunt illae graecae dichronae, tales sunt apud nos omnes uocales: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, ut produci possint et corrip
possint et corrip; sed quod dico, "produci possint et corrip", non ubique et corrip possunt et produci, sed certis locis. Nam ecce inuenis uerbum ubi longa sit, inuenies aliud uerbum ubi breuis sit; non in uno uerbo et produci possunt et corrip, sed certis locis, ut ecce mala: aliud est quando mala poma dico, longa est; aliud quando dico mala miseria, breuis est. Ecce uides quo modo pro qualitate significationis aut producuntur aut corripiuntur. Non ergo debet a littera in omnibus uerbis produci et corrip, non; sed inuenitur aliqua quae naturaliter producta, aliqua quae naturaliter correpta sit, ut *amor* et *acer*; *e* similiter: si dicas *euitat*, longa est; *equus* si dicas, breuis est; *i*; *itur* si dicas, longa est, ut *itur in antiquam siluam*; ¹⁶ *ibi* si dicas, breuis est; *u*: si dicas *unus*, erit longa, ut

unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi;¹⁷

si dicas *ubi*, breuis est. Similiter et orator et si dicas *obit*, *o* illa longa est, *o* illa breuis.

Ergo omnes istae litterae inueniuntur et correptae et productae; quando autem aut correptae esse possunt aut et productae, [F.6V]¹⁸ aures tantum modo iudicant, nec aliae res. Plena est ars de ultimis syllabis: quales sint ultimae syllabae, utrum longae sint an breues, praestat ars. Paenultima etiam quales sint, licet non sit scriptum, tamen potest tractari; etiam de paenultimis potest esse ars: quando producuntur, quando corripiantur; de primis uero nulla est ars. Idcirco debemus ad exempla confugere quotiens nos interrogat aliquis, ut, puta, si dicas mihi "*unus*, *u* qualis est?", dico tibi: "nescio an breuis sit an producta, nisi me ad exemplum contulero":

unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi.

16. *itur in antiquam siluam* (VERG. Aen. VI 179)

17. *unus abest*, medio in fluctu quem uidimus ipsi (VERG. Aen. I 584). Cf. Aen. V 814: *unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeres*.

18. (Fol.6V). *aliae res plena* BCaZ *alia res plane* AKeil .. quales sint] qualis sunt (sint z) Z .. nescio an] nescio unde AB nescio utrum CbKeil .. *unus abest*] unus erat B unus erit ACLKeil .. ubi uoluer] ubiubi uoluer] Keil .. etymologias] Keil ethim- passim scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur .. intueri et sequi] intueri et sequere Keil .. ut saeuus] breuis est ut seuis Z breuis est saeuus Keil .. breue est] BCa breuis est AKeil .. amant] Keil (coniecit Lindemannus) amantis ABCLZ .. illud facit] ABZ illud facias L faciat bCKeill .. primogenia] primo genita L primigenia Keil .. ceterum] ABCLZ cetera Keil .. diriuatium] diriu-; passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur deriuatium Keil

Ergo debeo primas syllabas exemplo colligere quo loco posita sit longa, et sic respondere. Ergo ubi uoluerō uti hoc, necesse habeo ad exempla confugere; sed habemus compendium unum huius rei, ne cogamur singula uerba exemplis quaerere, et etymologiae intueri, et sequi naturam rei; ut, puta, amor, unde natum est¹⁹, ab amare; ecce a qualis est?, a breuis est, ut

*saeuus amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus.*¹⁹

Ecce inueni amor: quoniam a breuis est, iam quicquid inde nascitur semper breue est; amor, amo, siue uerbum inde facias siue nomen, breuis erit; amans siue participium fuerit breuis est, amante, siue aduerbium facias, breuis est; quicquid illud facit seruat naturam illius.

Ergo quasi haec inueniuntur compendia contra istam difficultatem. Ne cogamur omnia uerba inquirere, notemus illa uerba quae sunt prima uerba; exinde iam cetera scimus, quae de ipsis nascuntur, qualia sint. Seruant enim iam naturam suam; ista quae sunt primogenia regunt illa; ceterum quo modo possumus ad singula uerba etiam exempla quaerere. Sed teneamus, ut, puta, uoco, uerbi causa; uo corripit; uocatus ecce participium est, nihilo minus corripit. Et omnia, quaecumque sunt, sequuntur originem suam ab initio.

II. Exceptis paucis, sunt enim aliqua contraria quae debent callide aduertere; ut si dicas lumen, lux, lucis. Lux qualis est?, longa est sine dubio naturaliter; lucerna ecce factum est inde, et breuis est lucerna, ut est uigilesque lucernas; ²⁰ ubique breuem legimus lucernam. Homo breuis est ubique: facit inde deriuatiuum humanus, [F.7r]²¹ ecce longa erit. Pauca sunt quae mutant naturam suam.

III. Praeterea scire debemus quod aspirare non debemus, nisi quando sequitur uocalis; ut, puta, homo; ideo praepono h, quia sequitur o uocalis; hircus, huic, huius, Hercules, idem praeponuntur istae aspirationes, quia sequuntur uocales. Nec ut

19. saeuus amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus (VERG. Buc. 8, 47a.)

20. uigilesque lucernas (HORAT. Cars. III 8, 14)

21. [Pol.7r. nec ut] BCaZ nec a ut A nec est L nec tamen Keil
.. aspirare debemus non] CbKeil debemus om. ABCLZ .. necesse uocalis
fuerit] om. Keil .. et in mutas] hoc loco lacunam indicauit Keil, quae
definitio semiuocalium excidisse uidetur .. in libro] ClbKeil in om. AML
.. undecim fuisse] undecim om. Keil .. ad Attium] Keil ad tatum Z ..
sedecim] CZ XVI B litteras XVI LKeil .. postea item XXIII] postea autem
XXIII AKeil postea XXIII B postea item XX et III [et tres C] C
postea quam XXIII L .. p[er] p[er] p[er] CabKeil p[er] p[er] p[er] ABLZ .. scribebant
reges] BKeil scribebant reges regis C scribebant regis ALZ .. gentiliuum
gentiu-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur
gentiliuum Keil .. scriberent] ut scriberent Keil, et delenda esse uidet

ubicumque uocalis fuerit, ubique aspirare <debemus> non recurrit hoc. Non enim, ubi uocalis est, necesse habemus semper aspirare; sed ubicumque nos habemus aspirare, necesse est ut sequatur uocalis. Nam ecce *amicus*, a uocalis, sed tamen non addis aspirationem; orator, non addis aspirationem. Ergo non ubicumque uocalis fuerit, [necesse uocalis fuerit] necesse est ut aspiremus; sed ubicumque est aspiratio, necesse est ut uocalis sequatur. Hoc est quod dixi de uocalibus.

SEQUITVR DE CONSONANTIBVS

I. Sequuntur consonantes. Quas consonantes diuisit in duas partes: in semiuocales et in mutas. (-) Quae sic dicuntur, ut diximus superius, *f, l, m, n, r, s, x*, omnes debent inchoare ab *e* littera et desinere in naturalem sonum, excepta *x* littera; ista enim non ab *e* inchoat, sed ab *i*. Haec autem *x* littera pro duabus fungitur consonantibus, penitus ubicumque fuerit *x* littera, sic est ac si duae ibi sint. Multi dicunt istam litteram, multi negant. Legimus apud maiores nostros primas apud Romanos undecim litteras fuisse tantum modo, ut dicit Caesar <in> libro analogiarum. Primo, in libro analogiarum Caesar hoc dicit: undecim fuisse, Varro docet in aliis libris quos ad Attium scripsit, sedecim fuisse; postea tamen creuisset et factas esse XXIII. Tamen primae quae inuentae sunt fuerunt XI, postea quae inuentae sunt fuerunt XVI, postea item XXIII factae sunt; illic commemoratur qui illam litteram fecit, qui illam. Ergo ista *x* littera, quando non fuit, quem ad modum scribebant pix?, pics; et unde suspicamur quia per *c* et *s* scribebatur?, propter genitium placuit; idcirco per *c* et *s* scribebant. Item rex aliter scribebant: reggs; et, si hoc loco *g*, propter genitium hoc faciebant; et ideo putauerunt hanc litteram constare, aut per *c* et *s* scriberent, aut per *g* et *s*, propter genitium. Sed hoc stultum [F.7V]²² est. Inueniuntur enim nomina ubi nec *c* sit nec *g*, ut, puta, *senex*; quid habes facere in genitiuo, *senexis*, *senecis*?, non potest facere, sed *senis* facit. Item aliud: nix *niuis* facit, non facit *nicis*, non facit *nigis*, sed facit niuis. Vnde apparet quia frustra probauerunt sic debere scribi. Interim hoc scire debes: quia ubi est *x* pro duabus consonantibus habetur.

III. DE S

S littera hanc habet potestatem: ut ubi opus fuerit excludatur de metro, ponite spes sibi quisque²³; ponite dactylus

22. (Fol. 7V). habes facere] ABCZ habet facere Keil .. senexis] om. Keil .. item aliud] item aliud nix niuis facit non facit nicis non facit nigis sed facit: om. Z, add. z .. sed facit niuis] BCaZ om. AKeil .. posset] possit Keil .. lumina prima ecce] lumina prima ecce ABCL lumina prima sed dico (lumina prima sed dico coniecit) lumina prima ecce Keil .. ponite pes] Keil ponite spes (corr. pes z) Z .. sed non computantur] sed non computatur s Z .. sed non computantur ista s Keil .. prior est] prior ABCLZ est coniecit Keil .. nam fuerant] nam fieri Keil

23. ponite, spes sibi quisque (VERG. Aen. XI 309)

est; sed sequitur *s* et *p*, et facit longam, et iam incipit esse amphimacrus pro dactylo. Ergo quid sequitur?, ut proiciatur *s* littera; ergo talis est *s*, quales sunt liquidae. Nam et liquidae excluduntur de metro, duplici ratione hoc ipsum dicunt: una levis est ratio, alia ualentissima; multi dicunt illud, multi illud. Nam aliud est esse in metro nec computari, aliud est proici de metro; ut, puta, si dicas *lumina prima*, *lumina* dactylus est, licet sequatur *p* et *r* et posset facere superiorem longam; et licet sit ibi *r*, tamen non ibi computatur; non dico *lumina prima*, ecce ibi est *r* et tamen non computatur. E contrario in illa littera ubi est *s* non potest eam ibi permittere et sic proferre, sed necesse habes illam excludere; non possum dicere *ponite spes sibi quisque*, sed dicere habeo ponite pes sibi quisque. Vides quoniam differunt, quod illae sunt, sed non computantur; *s* nec est quidem, nam excluditur inde. Hoc quidem leue est, est aliud quod est uerius, quo differunt a se: liquidae illae numquam liquescunt, nisi antecedant aliae; ista uero numquam liquescit nisi ipsa antecedit. Ecce liquidam, nisi inueneris post mutam aut post *f* semiuocalem, non liquescit, quoniam non potest liquescere, nisi habuerit aut mutam aut semiuocalem antecedentem. E contrario *s* non potest liquescere nisi ipsa antecedit: ponite spes sibi quisque, saepe stilum uertas²⁴: uides quia ubi tollitur ipsa prior <est>;

nam fuerant iuuenes subito ex infantibus paruis:²⁵

incipis *s* excludere; hoc interest inter liquidas et istam *s* litteram, quod illae tunc excluduntur, cum postpositae fuerint mutae, ista tunc excluditur, quando anteposita fuerit.

IV. DE LIQVIDIS

Sunt autem liquidae quatuor, sed non omnes liquidae sunt. Apud Graecos quidem omnes liquescunt, apud Latinos duae [F.8r]²⁶ frequenter: *l* et *r*; *m* uero numquam apud Latinos liquescit, nisi in Graecis nominibus; *n* uero raro; *l* et *r* frequentissime. Sed quando liquescunt?, non semper, sed quotienscumque postpositae fuerint. Et hoc debes sic intelligere, quo modo et illud quod diximus de aspiratione: quoniam non quotienscumque postpositae fuerint liquescunt, sed, quotienscumque liquescunt, totiens postponuntur; id est non quotienscumque postpositae sunt, etiam statim liquescunt, sed quotienscumque liquescunt, necesse est ut postpositae sint.

24. saepe stilum uertas (HOR. Sat. I 10,72)

25. nam fuerant iuuenes subito ex infantibus paruis (LVCR. I 186)

26. (Pol.8r). intelligere] intellig-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur intelligere Keil .. ut puta illa] puta tibi illa Keil .. est liber Sinni] sinni est liber Keil .. SEQUVNTUR] sequuntur Keil SEQUITUR Z .. per c tamen] ECZ per c nihil interest tamen Keil .. fuerant apud nos] nos oz. Z, add. z fuerunt apud nos Keil .. stultissimam] CbKeil solissimam AB solidissimam Z .. compositum] oz. Z, add. z

Sequitur etiam *f*. Ista *f* sola praeponitur liquidis, nulla alia de semiuocalibus. Nam praeponitur liquidis duabus sola *f*; praeponitur *l* litterae, si dicas *Flavius*; praeponitur *r* litterae, si dicas *frater*. est libellus de syllabis, legite illum. Non de syllabis dicit ad artem grammaticam pertinentibus, sed dicit *r* littera quot syllabas facit, et computat, ut, puta, illa et illa littera facit quatuordecim syllabas, et illa et illa tot facit, nec ulterius est liber Sinji Capitonis. Ergo istae sunt semiuocales.

SEQVVNTVR MVTAE

I. Mutae sunt nouem: *b, c, d, g, h, k, p, q, t*. Ex his duae superfluae uidentur: *k* et *q* uidentur esse superfluae, quoniam pro illis *c* potest poni. Nihil interest utrum per *k* scribas an per *q* an per *c*. Tamen est aliqua differentia; apud maiores nostros longe aliae regulae fuerant, apud nos longe aliae sunt.

II. DE C ET K

Maiores nostri, quotienscumque a sequebatur, per *k* scribebant, ut, puta, *kanna, karus, kalamus*; totum per *k* scribebant quoniam a sequebatur. Modo non scribuntur nisi duo admodum uerba: *Karthago* et *kalendae*, et, ut dicit ille, quod falsum est, *kaput*. Modo enim per *c* scribitur, antiqui per *k* scribebant quando uolebant significari quod a sequebatur. Stultissimam rem dicit Iuba de hac re, dicit: "mihi uidetur illius rei causa scribi per *k*, ideo sic fuisse compositum, ut, quando sententiam iudicibus accipiebant, per *k* scriberent *caput*, quasi condemnatio capitalis, quod hoc ipsum *caput* per *k* condemnaretur. Hanc dixit ille rationem. Ergo modo nos per *c* scribimus.

III. C, Q

Item antiqui nostri, quotiens *u* sequebatur, per *q* scribebant. Modo est regula optima, melior ab antiqua: numquam possumus nos per *q* scribere, [F.8V]²⁷ nisi post *q* sequatur *u*, et post *u* alia sequatur uocalis, ut, puta, *quia*, ideo per *q* scribimus, quia post *u* sequitur uocalis. Si autem non sequitur alia uocalis, per *c* scribimus, ut si dicamus *cum*, per *c* scribimus; quare?, quoniam post *u* non sequitur alia uocalis; ideo per *c* scribimus, quoniam consonans sequitur.

27. (Fol.8V). non sequitur] non sequatur Keil .. littera in syllabis] littera in syllabis dicenus (dicimus AC dicitur L) ut (ut om. ABC) puta ABCLZ in syllabis dicenus hoc loco om. Keil, add. infra post ratio haec .. pro uocali et z] et om. Keil .. ut Mezenti] ut om. Keil .. Zacynthos] Keil zachynthos A zachuntos B zachyntos C zachintos Z .. inter illam x] illam om. Keil .. X et VII] XVII Keil .. decem et septem] XVII Keil .. III] tria Keil .. alterum r] BZ alteram r Keil .. declines] CZ declinias ABKeil .. sinuata] sinu-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur signata Keil .. explicat subnotatio] explicat subnotatio de littera feliciter SEQUITVR DE SYLLABA: explecit subnotatio de littera feliciter INCIPIT DE SYLLABA A EXPL. SUBNOTATIO DE LITT- INC- DE SYLLABA B DE SYLLABA Keil

IV. DE H

H aliquando aspiratio est, aliquando littera in syllabis dicemus, ut, puta, quisquis honos tumuli: hic aspiratio est; terga fatigamus hasta²⁸; hic pro littera habetur. Quae sit ratio haec, ex ratione syllabarum intellegimus: ubi sit aspiratio, ubi littera.

V. DE Y ET Z

Y uero et Z graeca sunt; sed etiam apud nos sic habentur, quem ad modum apud Graecos, id est y pro uocali, et z pro duplici. Sed hoc interest inter z et x: quod x nostra semper duplex et pro duabus consonantibus habetur; z non, sed aliquando pro duplici habetur, aliquando pro simplici. Inuenitur duplex, ut Mezerenti ducis exuuias; inuenitur simplex: nemorosa Zacynthos²⁹; uarie ponitur. Hoc interest inter illam y et z.

Vnde fit ut X et VII putentur litterae?. Tolle enim unam duplicem: x, tolle illam unam aspirationis notam: h, tolle k et q, quas superfluas uocant, tolle duas graecas: y et z, et decem septem remanent.

DE TRIBVS ACCIDENTIBVS LITTERIS

I. Vni cuique litterae III accidunt: nomen, figura, potestas. Nomen est ut scias quo nomine uocatur: a, b, c; hoc est nomen, et genere neutro legimus litteras. Legistis in Cicerone ut usque alterum r litteram non declines, unde illud in quaestionem uenit: simmata, simma, simmatis.

II. Habet figuram. Figura est qua scribitur, ut, puta, a ita fit, b ita fit; sed interim quo modo nos legimus. Ceterum quid est figura?, si uelis uerum scire, inuenis aliud pragma. Illa alia ratio est.

III. Potestas est ut scias quid ualent litterae, ut, puta, si uocalis es, si consonans, si semiuocalis, si muta; si aliam quamcumque potestatem habeat, explicat subnotatio de littera feliciter.

SEQUITVR DE SYLLABA

Syllaba dicta est de graeco. A graeco appellata est syllaba, a graeca [F.9r]³⁰ significatione, id est a conceptu litterarum;

28. quisquis honos tumuli (VERG. Aen. X 493).
terga fatigamus hasta (VERG. Aen. IX 610).

29. Mezerenti ducis exuuias (VERG. Aen. XI 7).
nemorosa Zacynthos (VERG. Aen. III 270).

30. (Fol.9r). congregale dictio] dictio corr. dictiones z .. habet litteras] habet om. Z, add. z .. ut est a] a om. Z, add. z .. quia de una] quia [quia om. Z, add. z] de una uocali constat ergo: quae de una uocali constat ergo Keil .. quoniam omnes] quoniam om. Keil .. tu haec] BCa haec d tu hoc Keil

syllaba dicta a conceptu litterarum. Terentianus illud expressit diligenter:

uinculum nam signat ista congregale dictio; 31

ista «dictio» quid significat?, uinculum litterarum. Ergo ideo sic dicta est «syllaba», id est a conceptu litterarum proprie illa dicitur «syllaba» quae multas habet litteras, ut, puta, prae; istae collectae sunt et fecerunt unam syllabam. Ergo proprie dicta est syllaba, quia connexio est litterarum. Tamen etiam abusive dicimus syllabas de singulis uocalibus factas, ut est a: amor; ecce a littera est, et tamen potest syllaba dici, sed abusive. Non est enim conceptus litterarum, sed hoc abusive. Illa proprie syllaba est quae de multis litteris sit, illa abusive, quia de una uocali constat. Ergo proprie dicitur quae de multis litteris facta est, abusive quae de una uocali facta est.

Quoniam omnes syllabae aut breues sunt, aut longae sunt, aut communes sunt, breues dicuntur quae semper breues sunt, longae dicuntur quae semper longae sunt, communes dicuntur quae modo breues, modo longae sunt: nam idcirco appellatae sunt communes.

DE BREVIUS SYLLABIS

Videamus modo breues. In principio ante quam dicam definitionem ipsam, tu haec scire debes: quoniam syllabam non computamus ab initio, sed a uocali. Quisquis uult syllabam animaduertere, qualis sit, non ab initio debet computare, sed a uocali; ut, puta, post: quando dicis mihi "quaere qualis est syllaba post", non incipio computare a p, sed incipio computare ab o; a uocali incipio computare et ipsam animaduertere et sequentes consonantes. Vtrum breuis sit an longa, ut possim animaduertere, non incipio computare a p, sed ab o, et inueniuntur duae consonantes post ipsam; non computo illam priorem, namque in una quaque syllaba litterae praecedentes non sequenti syllabae prosunt, sed anteriori syllabae, id est, priori, quoniam omnis syllaba incipit habere rationem a uocali. Semper id est quaerere de ipsa uocali, utrum longa sit an breuis; deinde considerare et de consonantibus sequentibus, non de praecedentibus. Praecedentes enim consonantes non ipsi prosunt, sed alicui litterae anteriori.

DE TEMPORIBUS SYLLABARVM

Illud etiam scire debes: quod syllaba breuis unum tempus habet, longa [F.9V] ³² duo tempora habet, pleraeque duo semis, pleraeque tria. Sed iam modo nobis nihil quaeritur: syllaba ergo quaeritur a uocali et sequentibus consonantibus, quae tractandae

31. uinculum nam signat ista congregale dictio (TER. MAVR. V. 1317)

32. (Fol. 9V). nihil quaeritur] nihil quaeruntur Keil .. accidunt] accid-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur accedunt Keil .. longam illam] ABCZ longam syllabam Keil .. a longa] a longo Keil .. officio fungitur] BCaz fungitur loco Keil fungatur loco L

nobis sunt. Deinde illud et scire debes: quod una quaeque syllaba, brevis si sit, unum tempus habet; si longa sit, duo habet tempora. Cetera tempora quae accidunt superflua sunt, ut, puta, si dicas et, unum semis habet; e uocalis est brevis, unum tempus habet, t consonans est, et omnis consonans dimidium habet tempus; ecce et unum semis habet tempus: adhuc non est nec longa nec brevis, plus tamen habet a breui, minus quidem habet a longa. Adde ad et s, et iam fit longa, quare?, e brevis unum tempus habet, t dimidium tempus habet, s dimidium tempus habet: ecce duo tempora sunt, fecerunt duo tempora longam illam. Haec ratio est, ut tantum ualeat syllaba naturaliter longa, quantum ualeat positione longa; quare?, nam quem ad modum illae uocales naturaliter longae duo habent tempora — ut a te ne frigora laedant³³; a longa est naturaliter, duo habet tempora —, sic etiam syllaba quae positione fit longa, duo habet tempora; quo modo?, unum habet a uocali, et unum habet a duobus consonantibus. Idcirco fit ut non quaerantur ad positionem nisi duae consonantes, quia duae consonantes dimidium et dimidium habent tempus, et faciunt longam syllabam praecedentem. Ob hanc causam diximus duo esse tempora et naturaliter longae et positione longae.

Illud etiam sequitur: esse aliquas syllabas, plurimas, quae et plura habent tempora quam oportet, ut est lex; ecce ipsum naturaliter duo tempora habet: x, quae duarum consonantium fungitur loco, unum habet tempus. Ecce inuenitur ista syllaba habere tria tempora; quare hoc dixi?, est quidem tractatus, sed etiam utile est in hoc tractatu, quoniam istae syllabae quae tribus temporibus fiunt, si habeant post se alias consonantes, asperrimo faciunt uersus, non ferendos. Quare?, tempora enim crescentia ultra modum incipiunt grauare nostras aures et obruere, ut, puta, si qui talem uersum faciat: lex prima est quodcumque potest, quatuor sunt tempora lex; e duo habet tempora, naturaliter enim longa est e; sequitur x, unum tempus habet, quia duarum consonantium officio fungitur; sequitur p [F.10r]³⁴ et r, ecce iterum aliud tempus: ecce quatuor tempora sunt et nunc asper est. Qua ratione hoc dixi?, quotienscumque inciderit tale aliquid, debemus uerba sequentia a uocalibus inchoare, ut deperat aliquid de illa summa, ut, puta, si dicas lex ima est quodcumque uelis; leuius sonat, si dicas lex ima

33. ah!, te ne frigora laedant! (VER. Buc. 10,48)

34. (Fol.10r). quodcumque uelis] Keil (coniecit Heusingerus) quodcum uelis (uelis A) ABCE .. si istae sunt rationes] si isti sunt rationes Ca si isti sunt ration., A .. si istae sunt rationis L .. si isti sunt rationes Keil .. nec plus primum] nec amplius primum C .. nec plus licet (non licet B) si de istis quatuor (quidem L qu.... A) rebus unum aliquid (aliquid unum L) defuerit non est brevis syllaba (syllaba non licet istas res quas res B) primum (primum A) ABLKeil .. ut non] om.Z, add.s .. quid si habeat] quid sibi habeat Keil, et hoc loco lacunam indicauit .. dicere nec quando] dicere nunc quando C .. dicere quando A .. producere nunc quando B .. dicere nelec Keil .. quia e] quia et e Keil .. deinde non sequitur] deinde non sequitur x quando dicimus et; quando dicimus et deinde non sequitur x Keil

est, quam si dicas *lex prima est*: hoc asperius et grauius sonat; omnino hoc seruare debent qui uolunt lubricos uersus et currentes facere. Nam idcirco omnes illi participiis cum coniunguntur, asperrimos uersus faciunt. Omne participium longam habet syllabam, ut *docens, scribens*, ut, puta, si qui talem faciat uersum: *scribensque patrique*, uerbi causa, asperrimus uersus est; quare?, quia hoc ipsum e naturaliter longum est; deinde sequitur *n et s*: *crescit tempus*; quoniam sequitur illa coniunctio, illud crescit. Quatuor tempora sunt, et asperrimus fit uersus *scribensque*, et latet causa asperitatis; si istae sunt rationes, hoc facit. Habetis hanc rationem in Iuba. Ergo omnis syllaba quae naturaliter brevis est, unum habet tempus; quae longa est, siue natura siue positione, duo habet tempora. Ceteras tempora ex superfluo sunt, nihil praestant.

DE BREUIBUS ITERVM SYLLABIS

Diximus quoniam breues sunt syllabae, sunt longae, sunt communes. Videamus de breuibus. Omnis brevis syllaba quatuor rebus continetur, nec plus: primum, ut habeat correptam uocalem, ecce habes unam rem; deinde, ut non desinat in duas consonantes, ecce habes aliam rem; deinde, ut non desinat in unam duplicem; deinde, ut non desinat in *i* quae est inter duas uocales. Si de istis rebus nihil ei inciderit, brevis est syllaba, ut, puta, *nec*; omnes res istas quatuor in se non habet, brevis est syllaba *nec*; unde hoc probas?, primum, quoniam uocalem breuem habet; diximus enim nihil prius quaerendum esse nisi uocalem; quid si habeat (-) *x* sequentem?, non habet, nec habet *i* inter duas uocales. Nam ita dicit *nec*, numquam potest dicere *nec*: quando autem breues sint, quando longae, auribus collegimus. Ergo si qui tibi dicat "*et qualis sit?*", quando dico *et*, brevis est; et collige istas res quatuor brevis syllabae: quare brevis est?, quia *e* correptam habet, deinde non sequuntur duae consonantes sed una *t*, deinde non sequitur *x* quando dicimus *et*, deinde non sequitur *i* inter duas uocales. Quia nihil contingit de istis quatuor rebus, [F.10V]³⁵ brevis est. Ergo ita brevis [est] nobis considerata est: si et correptam uocalem habeat et non habeat duas consonantes, aut sequatur duplex, aut sequatur *i* inter duas uocales, correpta est. Vide quanta breuitate colligis.

35. (Fol.10V). si contigerint] si contingerint *Z* sic si contigerint Keil .. uocalem longa est] uocalem longa est si habuerit post se duas consonantes longa est: om. *Z*, add. *z* .. collegimus longam] collegimus (colleg-: passim sic scripsit *Z*, deinde hoc non amplius indicabitur) longa (corr. longas *z*) *Z*, colligimus longam Keil .. longam fecit] et longam fecit Keil .. sed sequitur] om. *Z*, add. *z* .. diphthongos *Z* (dipton-: passim sic scripsit *Z*, longas] Keil diptongos longa *Z* (dipton-: passim sic scripsit *Z*, deinde hoc non amplius indicabitur) .. ut itur] ABCZ(?) eitur Keil .. incipiat uersus] incipiet uersus Keil .. superumque] *Z*, etiam coniecit Lindemannus superasque ABCLKeil .. diphthongus est] diphthongus est Keil .. istae sunt] istae erunt Keil .. aut *x* duplicem] aut *x* (*x* om. *Z*, add. *z*) duplicem (deplitem *Z*, corr. *z*) 2Keil

III. DE LONGIS SYLLABIS

Longas e contrario collige: quo modo istae res quatuor si non contigerint, breuem relinquunt; ~~si contigerint~~, longam faciunt. Ergo collige istas res: si habuerint productam vocalem, longa est; si habuerit post se duas consonantes, longa est; si habuerit x, longa est; si habuerit i inter duas uocales, longa est. Ergo uides quia qua arte collegimus breuem, e contrario ea arte collegimus longam. Quando tibi profertur syllaba, has res quatuor quaere: si non fuerint, brevis est; si fuerint, longa est. Namque e contrario considera et uides sic esse longas, ut, puta, dos a uocali longa inchoat; idcirco dos non possumus dicere breuem esse; ergo uocalis longa est, et longa est syllaba, quoniam uocalis longa est. Quid si brevis fuerit et sequuntur duae consonantes, ut, puta, post?; o quidem brevis est, sed sequitur s et t, duae consonantes, et longam fecerunt. Quid dicas pix?, i quidem brevis est, sed sequitur x, longam fecit. Quid dicas alo?, a quidem brevis est, sed sequitur i inter duas uocales constituta et longam fecit. Ergo scire debes quia quibus rebus contingentibus longae fiunt, e contrario breues potes inuenire.

Plane scire debes diphthongos longas esse. Sunt autem apud Latinos quatuor usitatae, nam una periit: ae, ut Aeneas; oe, ut poena; au, ut aurum; eu, ut est Euris. Istae sunt usitatae; una est ei quae periit. Quaesitum est enim quem ad modum scribatur itur; ait Terentianus per e et i debere scribi, ut itur in antiquam siluam³⁶, quoniam originem habet a uerbo eo, is; quando transit in perfectum tempus debet ipsam syllabam trahere ut habeat. Bene quidem argumentatus est Terentianus; tamen, si hoc quaeras credere, incipiat uersus Virgilii non stare: superumque ad lumen ituras³⁷. Si per i scribatur, poterit stare; si autem diphthongus est, nulla ratione corripitur enim, et non stat. Ergo istae sunt syllabae breues, istae longae. Vbi inueneris syllabam non habentem productam uocalem, aut duas consonantes non sequentes, aut x duplicem non sequentem, [F.11r]³⁸ aut i inter duas uocales, brevis est; id est, si non habuerit aliquid de istis rebus, brevis est; si autem habuerit aliquid de istis rebus, longa est.

36. itur in antiquam siluam (VERG. Aen. VI 179).
Cf. TER. MAVR. V. 459s.: eitur in antiquam siluam

37. superumque ad lumen ituras (VERG. Aen. VI 680)

38. (Fol. 11r). longas esse aut breues] breues esse aut longas Keil .. habebant unam] habeant in unam Z, in *deleuit* s .. et breues] et breues iam incipit de communibus Keil .. DE COMMUNIBUS SYLLABIS] hoc loco rubricam om. Keil, ante diximus syllabas transtulit .. esse. Modo] ALZ esse modos Keil .. officio, ideo] ABCZ officio et illarum (et illarum coniecit) ideo Keil .. modi esse] ABCZ modi esse octo (octo coniecit) Keil .. illa pars] ABCZ syllaba Keil .. partem terminat duplicem] partem terminat orationis duplicem Keil .. una quidem] una item Keil

Diximus syllabas, aut longas esse, aut breves, aut communes. Breves quatuor modis fiunt; e contrario longae quatuor modis similiter. Breves fiunt, si et correptam uocalem habeant et non desinant in duas consonantes, aut in unam duplicem, aut in i inter duas uocales constitutam; longae e contrario fiunt, id est, si aut habeant naturaliter productam uocalem, ut *dos*; aut habeant duas sequentes consonantes, ut *ars*; aut habeant unam duplicem, ut *pix*; aut habeant i inter duas uocales, ut *aio*. Istae sunt longae syllabae et breves.

V. DE COMMVNIBVS SYLLABIS

Communes modi sunt isti, quotiens et longa syllaba est et brevis. Sunt autem communes modi octo. Vide quo modo ordinati sunt, quam prime siue a natura siue ab illis qui artem scripserunt, ut octo dicerent communes esse. Modo diximus et breves syllabas quatuor modis fieri et longas syllabas quatuor modis fieri. Aequum ergo fuerat ut communes syllabae octo modis fierent, quia et illarum funguntur officio: ideo dicuntur communes modi esse. Communes syllabae de istis litteris fiunt, de liquidis: liquidae sunt l et r frequenter, et m non numquam liquescit; fiunt de h, quae aspirationis nota est; fiunt de s quae de metro excluditur. Fiunt plerumque de ea syllaba quae partem terminat orationis, ut *Musa*: sa partem terminat orationis; ut, puta, *orator*: or partem terminat orationis; illa pars quae partem terminat duplicem habet potestatem: pro breui ponitur et pro longa. Fiunt de diphthongis si uocalis sequatur; ut, puta, *insulae*³⁹: si sequatur uocalis uocalem illam, brevis erit: lae diphthongus est naturaliter longa, sed, quia sequitur *Ionio*, i uocalis fecit illam breuem. Fiunt longae si una quidem uocalis uocalem sequatur, ut *o ego infelix*: o naturaliter brevis erat, secuta est e uocalis et fecit illam longam. Fiunt de c littera, fiunt de z. Isti sunt octo modi tantum modo. Ergo litterae quae faciunt communes syllabas istae sunt: liquidae, id est, l et r; h, quae aspirationis est nota; s quae metro excluditur; ea syllaba quae partem terminat orationis; [F.11V]⁴⁰ diphthongus quotiens uocalis sequitur; unam uocalem si una uocalis sequatur, c et z. Videamus quem ad modum fiunt per singulos modos.

Primus modus est quem diximus qui fit de liquidis. Iam in liquidis docuimus quia liquidae numquam liquescunt, nisi quando postpositae sunt praeceuntibus mutis, aut f semiuocali. Vt, puta, uideamus exempla ubi liquescant: ecce habes *tempora fratris*: *tempora* dactylus est; *fratris*, f et r duae consonantes debebant

39. insulae Ionio in magno (VERG. *Aen.* III 211).

40. (Fol.11V). habere et r] ABCZ habere necesse habet r Keil .. ubi non] ABCZ habes ubi non Keil .. et longam facit syllabam] et longam facit superiorem (superiorem deleuit r) syllabam Z et facit longam syllabam Keil .. modo h pro consonante] modo h pro (pro om. Z, add. z) consonante (consonanti Z) est et fit longa ut duae consonantes sint ABCZ modo pro consonante est ut duae consonantes sint et fit longa Keil

illam longam facere, ut non esset dactylus, sed amphimacrus; sed prima est *f* et post *r*, hic liquefacta est *r*; quare liquefacta est?, quia *f* semiuocalis praecedit. Et, ut, puta, si dicas tempore *Grassi*; tempore similiter dactylus est; et quare dactylus est et non potius amphimacrus?, quare?; quoniam habet ante se mutam, quae muta praecedens fecit *r* liquescere. Vides ergo quoniam non aliter liquescunt et fiunt breues, nisi praecedentibus aut mutis aut *f* semiuocali. Habes in Virgilio ubi liquescat, ubi non liquescat: ecce liquescit in illo exemplo: uastosque ab rupe Cyclopos; rupe *Cy* dactylus est, sed sequitur *clo*; *c* et *l* debebat facere amphimacrum, sed praecedente muta liquefacta est *l*; dicimus ergo *l* liquefactam esse: uastosque ab rupe Cyclopos. In hoc non liquefit: uasto Cyclopis in antro. Scire autem debes hoc: quando aut liquefiunt aut non liquefiunt, in arbitrio est scribentis et in necessitate metri. Nam, si uolueris talem uersum facere: patris amat me a castra fas est, pa naturaliter breuis est, sed tris illam fecit longam; nam *t* et *r* duae consonantes sequuntur et fecerunt illam longam. E contrario, si talem facias uersum: ad patris inuadit uires, ecce ad patris dactylus est; qua ratione?, modo enim *r* liquescit; nam, quoniam dactylum fecit et necesse habet dactylus duas breues sequentes habere et *r* liquefieri. Habes ergo ubi liquefit *r*, ubi non liquefit. Ecce et longa est et breuis.

II. Tale est et de *h*. Aliquando littera est et longa facit syllabam, aliquando nihil est. Littera est et longa facit superiorem in illo exemplo, terga fatigamus hasta⁴¹: mus has, mus breuis est naturaliter, sed mus, id est, u uocalis, desinit in *s*, et excipitur ab *h*, quae modo *h* pro consonante est, et fit longa, ut duae consonantes sint. [F.12r]⁴² Potest esse in illo altero exemplo pro nihilo, quisquis honos tumuli⁴³: quis longa positione posset esse, si *h* pro consonante haberetur; sed dicimus *h* perire in sequenti syllaba, et erit dactylus, non palimbacchius. Ergo in hoc perit: quisquis honos tumuli; in illo permanet: terga fatigamus hasta.

III. Hoc patitur etiam *s*. Vt, puta, unde spissa coma⁴⁴: unde trochaeus est, sed fit positione spondeus; *s* et *p* duae consonantes fecerunt longam. Nunc non perit, in illo alio exemplo perit: ponite spes sibi quisque⁴⁵: ponite dactylus est; sequitur spes, id est, *s* et *p*, quae possint facere amphimacrum, et tamen *s* excludimus. Ergo *s* perit in hoc exemplo: ponite spes sibi quisque; non perit in illo: unde spissa coma.

41. terga fatigamus hasta (VERG. Aen. IX 610)

42. (Fol.12r), s excludimus. Ergo s perit] excludimus s ergo perit Keil
 .. Troiae non breuia] tro no breuis Keil .. uersus] ACZ sermo (corr. uersus
 B) BKeil

43. quisquis honos tumuli (VERG. Aen. X 493)

44. unde spissa coma (TER.MAVR. V. 1103)

45. ponite, spes sibi quisque (VERG. Aen. XI 309)

IIII. Hoc noli credere Donato: "Item syllaba quae partem terminat orationis in unam desinens consonantem qualis uis talis est". Quid illud uoluit addere: "si in unam desinat consonantem"? ostendo tibi ubi non desinit in unam consonantem, sed in uocalem desinit, aut desinit in duas consonantes, et pro uoluntate habetur. Quis nesciat omnem primam personam uerbi correptam esse absque monosyllabis? *Incipio super his*⁴⁶: *incipio*, o brevis est naturaliter, et tamen longa est ibi; quare?, quia *incipio* o partem terminat orationis. Ipse etiam primus uersus *arma uirumque cano*⁴⁷: *arma ui / rumque ca / no Tro / iae*: *no* brevis est, tamen pro longa habetur; nec dicas mihi positione sit longa, non; nam liquida non iuuat nisi in ipsa parte orationis, in alia non iuuat. Liquida tum potest iuuare, quotiens in ipsa parte orationis fuerit; quotiens uero in alia parte orationis fuerit, non iuuat. Vt quem ad modum diximus illud superius exemplum: *patris amor*, *pa* ideo fit longa, quoniam sequitur *t* et *r*, et in una parte orationis est; e contrario *arma uirumque cano Tro*, in alio uerbo est *no*, in alio *Tro*. Hoc apud Latinos seruatur, apud Graecos non seruatur; nullus uersus latinus potest fieri positione longus sequente muta et liquida, una in alia parte orationis; apertissime hoc dixit Terentianus⁴⁸, ipse hoc bene docuit, sed uide quid tibi dixi: "sequente muta et liquida". Ne dicas mihi "*unde spissa coma*, quare de longa est?", quia *s* nec muta est nec liquida, ideo fit longa.

[F.12V]⁴⁹ Ergo ait sic Donatus: "Syllaba quae partem terminat orationis, si in unam desinat consonantem, etsi brevis sit, pro longa habetur"; ut, puta, *nam tibi Thymbre caput*⁵⁰: *nam tibi Thymbre caput*, *put* brevis est, sed tamen, quoniam *u* in unam desinit consonantem, licet muta est, tamen, quoniam partem terminat orationis, pro longa est. Habes in ipso Virgilio:

*dona dehinc auro graua sectoque elephant*⁵¹:

dona dehinc auro graua, ecce *ergo graua*, quis nesciat genus neutrum in numero plurali corripit?; *arma uirumque cano*: *arma*, a corripitur quia generis neutri est. Ergo habes quae partem terminat orationis nulla uocali consequente, tamen pro longa haberi.

46. incipio super his (VERG. Aen. II 348)

47. arma uirumque cano (VERG. Aen. I 1)

48. Cf. TER. MAVR. V. 1192 ss.

49. (Fol. 12V). ergo graua quis] ro graua qui Keil .. ut Musae] ut om. Keil .. non licet] non licet ne putes hoc i soluere: ne putes hoc i spluere non licet Keil .. sed quando] sed om. Keil .. o longa fit] o om. Z .. milles] miliens Keil .. ut sub Illo] ut om. Keil .. sed o breuis fit] coniecit Keil

50. nam tibi, Thymbre, caput (VERG. Aen. X 394)

51. dona dehinc auro graua sectoque elephant (VERG. Aen. III 464)

V. Item si diphthongon uocalis sequatur. Qualis uis talis est? illa diphthongus, licet naturaliter longa sit, tamen potest pro breui poni; ut Musae Aonides: Musae spondeus est, licet sequatur Aonides, a non soluit illam. In illo exemplo, insulae Ionio in magno⁵², soluitur: insulae amphimacrus est, sed, quoniam sequitur Ionio, i uocalis soluit illam, et incipimus dicere non esse amphimacrum, sed dactylum, quoniam uocalem uocalis sequitur.

Sed hoc non est ubi longam syllabam uocalis sequitur; nam fac talem uersum, insulas Ionio in magno: las longa est, sed, non licet ne putes hoc i soluere, nisi quando uocalis uocalem sequitur; sed, quando lubrica est ipsa conlisio: insulae Ionio in magno, ecce Ionio in magno, nulla consonans interuenit quae corrumpet illam lae.

VI. Item si uocalis uocalem sequatur; o ego infelix: so longa fit. In Virgilio enim milles breuis est ergo quando uocalia uocalem sequitur; ut sub Illo alto: o longa est, sed sequitur illam a et fecit illam breuem; et in illo exemplo: "uale, uale", inquit, "Iolla"⁵³: le uale, le longa est, sed fit breuis; quare?, quia i sequitur uocalis.

Item in alio exemplo: ut litus "Hyla, Hyla" omne sonaret: la Hyla longa est, sed sequitur o uocalis et fecit illam breuem. Et illud aliud: te Corydon, o Alexi⁵⁴: don o A palimbacchius est, <sed o breuis fit> quia a uocalis sequitur. Ergo uides quoniam, si uocalis uocalem sequatur, et longa fit et breuis.

[F.13r]⁵⁵ VII. Item c littera aliquando pro duabus consonantibus est et facit longam, ut est illud: hoc erat alma parens: hoc conlide c, et sit pro duabus consonantibus. In illo

52. insulae Ionio in magno (VERG. Aen. III 211)

53. sub Illo alto (VERG. Aen. V261)
"uale, uale", inquit, "Iolla" (VERG. Buc. 3,79).

54. ut litus "Hyla, Hyla" omne sonaret (VERG. Buc. 6,44).
te Corydon, o Alexi (VERG. Buc. 2,65).

55. [Fol.13r]. conlide c] collide c Keil collige B .. et sit] ACZ ut sit Keil .. et si sit B .. sed sic lubricel [sed] sic lubrice Keil sed sic lubrica ABC .. illam longam] illam superiorem longam Keil .. Zacynthos] Keil Zacynthos Z .. istum modum] Keil istam [corr. istum Z] modum Z .. pon-tibus instratis conduxit] instauit A instrauit BCaKeil .. Xanthus] Keil Xantus Z .. nomen litora] nomen xan litora Keil .. hic simplex] hic simplex est Keil .. hoc uoluerunt] uoluerunt hoc Keil .. ut est genua] ut est genua labant arietat in portas genua la arietat abiete tenuia ex quatuor (IIII C) breuibus syllabis spondeos factos (facit os Z) abiete texto abiete oanea tales sunt CZ .. ut est genua labant arietat in portas intexunt abiete tenuia nec lanae genua la arietat abiete tenuia ex quattuor syllabis spondeos factos abiete oanea tales sunt delenda esse uidit Keil alia ABZ .. III et hae III] tres et hae tres Keil

alio exemplo brevis est: *solus hic inflexit sensus*⁵⁶, sed sic lubrice et leniter currit. Ergo c aliquando pro duabus consonantibus habetur et facit illam longam, --hoc in pronomibus [sequitur z et facit illam longam; aut certe simplex est] fit—, et pro simplici potest accipi.

VIII. Item z pro duabus est consonantibus, quo modo c, et facit illam longam superiorem, ut est *Mezenti ducis exuuias*: *Me* brevis est, sequitur z et facit illam longam; aut certe simplex est et breuem relinquit, ut est *memorosa Zacynthos*⁵⁷. Illo loco longa est: *Mezenti ducis exuuias*; brevis est illo loco: pro longa palimbacchius est et non stabit.

VIIII. Tenete et istum modum quem non habetis latinum: x quotiens transit in nomina graeca, etiam pro simplici habetur; pontibus instratis conduxit litora *Xanthus*: *Xanthus*, scribe illud nomen: *litora* dactylus est; *Xanthus*, ecce sequitur x, sed pro simplici habetur. *Constrauit litora Xerxes*: ecce et hic simplex, nam faceret longam superiorem. Sed nomina ista graeca sunt, et licet nobis pro simplici x ponere.

Item illud tenere debetis, in communibus esse syllabis quando quatuor breues pro duabus accipiuntur longis. Non enim semper, et nusquam hoc uoluerunt dicere isti qui instituerunt artem, quare quatuor breues pro duabus longis ponantur. Legimus tamen in antiquis quae sit ratio, ut est *genua* labant, *arietat* in portas: *genua* la, *arietat*; *abiete*, *tenuia*⁵⁸, ex quatuor breuibz syllabis spondeos factos. *Abiete* texto: *abiete*, omnes tales sunt, quatuor sunt breues pro duabus longis. Sed scire debes nulla ratione hoc posse fieri, nisi talia sint ipsa uerba, quae per conlisionem possint facere positionem. Quodcumque fuerit uerbum quod sic profertur, debet tale esse uerbum, ut ipsae quatuor syllabae conlisae faciant III, et hae III positione faciant longam superiorem; quo modo, ut, puta, *tenuia* nec *lanae*: *tenuia*, stringe illud *tenuia*: ecce iam positio est; quo modo *ten* longa est?, quia e uocalis desinit in n, et excipitur ab u loco consonantis posita, et facit superiorem longam. *Arietat* in portas: *arietat*, stringe illud *arietat*, ar longa fit positione,

56. hoc erat, alma parens (VERG. *Aen.* II 664).
solus hic inflexit sensus (VERG. *Aen.* 4,22).

57. Mezenti ducis exuuias (VERG. *Aen.* XI 7).
memorosa Zacynthos (VERG. *Aen.* III 270).

58. *genua* labant (VERG. *Aen.* XII 905)
arietat in portas (VERG. *Aen.* XI 890)
intextunt *abiete* (VERG. *Aen.* II 16),
tenuia nec *lanae* (VERG. *Georg.* I 397).

quia *i* transit in consonantis potestatem. |F.13V|⁵⁹ Et *genua* labant: *genua*, stringe illud *genua* la; *e* uocalis desinit in *n*, stringitur illa n, et *u* transit in locum consonantis, et fit positione longa. Istae sunt syllabae quae possunt in quadrisyllabo exire; quae uerba, cum coeperint per constrictionem in tres syllabas redigi, illam superiorem positionem faciunt longam. Plane scire debemus quod una syllaba brevis unum habet tempus, una longa duo habet tempora.

I. DE PEDIBVS INCIPIT

Pedes omnes CXXIIII, sed de istis pedibus ita tractatum est: primo pedes quaerere, quare dicti sunt pedes?, hac ratione: quem ad modum nos pedibus incedimus, sic etiam pedes per uersus computantur, quasi et ipsi pedes gradiuntur et per pedes ambulant; ideo ergo dicti per metra pedes, quod ipsis nitamur, ipsis incedimus per metra. In omni pede nihil aliud debes quaerere, nisi has res: arsin et thesin, numerum syllabarum, tempus, resolutionem, figuram, metrum. «Arsis» et «thesis» dicitur 'elevation' et 'positio', ut si dicam *ego*, *e* arsis est, *go* thesis est.

I. Cui rei proficiat arsis et thesis, paulo post uidebimus. Interim «arsis» et «thesis» dicitur 'elevation' et 'positio'; ut, puta, *Roma*: *Roma* prima syllaba arsin habet, secunda syllaba thesin. Quid si quatuor syllabae fuerint? duae erunt in arsi et duae in thesi. Quid si octo? quatuor habet arsis et quatuor thesis. Quid si tres sunt, id est, quid si impar numerus? si impar numerus fuerit, quotiens media syllaba accentum habet, arsis habebit unum tempus et thesis duo; quotiens prior syllaba habuerit accentum, arsis habebit duo tempora et thesis unum; ut, puta, camelus quando dicimus, ecce media syllaba accentum habet: dicimus in arsi unum et in thesi duo; *Romulus* quando dicimus, Ro prior syllaba habet accentum: dicimus duo in arsi, unum in thesi. Ergo in istis, ubi non sunt aequales syllabae, quando debeat arsis duo habere tempora, unum thesis, uel quando unum arsis et duo thesis, ex accentu colliges. Nam, si media syllaba accentum habuerit, ultimae syllabae iungis plura tempora, ut arsis habeat unum, thesis duo; si prior syllaba habuerit accentum, arsi iungis plura tempora.

59. (Fol.13V). stringitur illa n] illa n stringitur Keil .. DE PEDIBVS INCIPIT] INCIPIT om. Keil .. CXXIIII] CXX et IIII sunt Keil .. quasi] ABCZ quia Keil .. ambulant] ambulant ideo ergo dicti per metra (per metra delenda uidit Keil) pedes quod ipsi nitamur ipsis om. Z, add. in margine z .. incedimus] ACZ incedamus Keil .. post uidebimus] aZ post dicemus Keil .. syllabae fuerint] syllabae fuerit (corr. fuerint z) Z syllabarum fuerit Keil .. habebit unum] habebat (corr. z) unum Z .. camelus] camillus Keil .. ro prior syllaba] ABZ prima syllaba LKeil .. duo thesis] duo om. Z, add. z .. colliges] colligis Keil .. II, III, IIII, V, VI] duas tres quattuor quinque sex Keil .. et hoc est] et hoc est plus non habes usque ABCLZ plus non habes hoc est usque Keil .. ad VI syllabas] ad sex syllabas Keil

II. Numerus syllabarum. Vt scias unus quisque pes quot habeat syllabas: II, III, IIII, V, VI; et hoc est, plus non habes, usque ad VI syllabas accedunt pedes.

[F.14r]⁶⁰ III. Tempus. Vt scias unus quisque pes quot habeat tempora; ut, puta, pyrrhichius duo habet tempora. Diximus enim quod una syllaba naturaliter brevis unum tempus habet, syllaba uero uel naturaliter longa, uel positione longa, duo habet tempora. Ergo pyrrhichius, quoniam ambas breues habet, duo habet tempora; dactylus, quoniam tres habet, unam longam et duas breues, quatuor habet tempora. Modo resolutiones debes aduertere.

IIII. Resolutio est quia licet nobis pro duabus longis quatuor breues ponere, aut pro una longa duas breues ponere; ut, puta, spondeus est in heroico metro, pro spondeo licet mihi ponere proceleumaticum, quare?, resolutio enim duarum longarum singularum syllabarum facit proceleumaticum. Haec enim resolutio est: ut, si spondeus est et superiorem spondei syllabam soluas, fecisti anapaeston; item, si spondei posteriorem syllabam soluas, fecisti dactylum. Ergo solue priorem, et fecisti anapaestum manente syllaba posteriore; solue posteriorem, et fecisti dactylum manente syllaba priore; solue ambas, et fecisti proceleumaticum. Vt, puta, uideamus exempla ubi soluitur posterior: arma uirumque cano: arma ui dactylus est pro spondeo; ubi soluitur prior: fluuiorum rex Heridanus: fluuii duae breues sunt pro una longa; ubi soluuntur ambae faciunt quatuor breues: genua labant⁶¹: genua la quatuor breues sunt, accipiuntur pro duabus longis. Ergo haec est resolutio: ubi nobis licet pro una longa duas breues ponere, aut pro duabus longis quatuor breues ponere. Quaeritur utrum e contrario possit fieri ut duae breues pro una longa ponantur; uerbi causa, glyconium metrum non constat nisi ex spondeo et dactylo; quaeritur utrum de illo dactylo fiat spondeus, ut illae duae breues cogantur in unam longam; non potest: licet nobis de longis breues facere, de breuibz longam numquam facimus. Ergo ille uersus qui habet spondeum potest habere proceleumaticum, ille autem uersus qui habet proceleumaticum non potest habere spondeum; non enim licet de breuibz longam facere. Bene dixit illud Terentianus:

*nam solida findi magnitudo non uetat,
diuisa hodie uerum in unum non possunt coire,*

id est, quae solida fuerint possunt findi; quae diuisa fuerint in se, cogi non possunt. Ista est ergo resolutio.

60. (Fol.14r, debes aduertere] debes animaduvertere Keil .. singularum] om. 2, add. z .. fecisti anapaeston] et fecisti anapaestum (anapaeston A) Keil .. fecisti dactylum] fecisti dactilum (dactil- passim scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur) Z et fecisti dactylum Keil .. Heridanus] ABCZ Eridanus Keil .. duae breues] duae breues pro una longa ponantur ACbZ una longa pro duabus breuibz ponatur BKeil .. non constant] non om. 2, add. z

61. arma uirumque cano (VERG. Aen. I 1).
fluuiorum rex Eridanus (VERG. Georg. I 482).
genua labant (VERG. Aen. XII 905).

[F.14V]⁶² V. Accidit figura. Graeci fere syllabas non agnoscunt, sed figura faciunt. Ergo, ubi inueneris quasi u bis positam, dic "pyrrhichius est"; ubi inueneris i iacens et u post se, "trochaeus est". Ista est figura.

VI. Metrum uni cuique pedi accidit, ut, puta, de dactylo dactylicum metrum, de spondeo spondiacum, de trochaeo trochaicum.

I. Ergo accidunt etiam metra. Quin etiam pedes non nulli habent rationem nominum quare ita dicantur: uelociter currit quidam pes, et appellatur trochaeus; «trochós» graece dicitur rota, inde, quod uelociter currit, «trochaeus» dictus est.

Spondeus tractim sonat; nam «spondé» dicitur tractus quidam, id est, sonus quidam qui funditur circa aures sacrificantium, non sunt sacra aliqua, sed sonus qui cadit circa aures sacrificantium, et ipse ergo ideo dictus est spondeus, quia tractim sonat.

Amphimacrus ex re nomen accepit, quod utraque parte longam habeat syllabam, Amphibrachus, quod utraque parte breuem habeat syllabam. Ergo et ipsi pedes habent rationem nominum suorum.

II. Pedes autem omnes sunt CXXIIII. Ex his nomina habent XXVIII pedes, quos grammatici tractant. Ceterum in musicis et in oratoribus inuenimus et pentasyllabos et hexasyllabos, qui de usu recesserunt. Interim nobis, qui ad metra tendimus, necessarii sunt isti XXVIII pedes: de duabus syllabis quatuor hi sunt: pyrrhichius, spondeus, iambus et trochaeus; de tribus octo isti sunt: tribrachus, molossus, dactylus, anapaestus, amphibrachus, amphimacrus, bacchius et antibacchius; de quatuor sedecim isti sunt: proceleumaticus, dispondeus, diiambus, ditrochaeus, ionichus minor, ionichus maior, antispastus, choriambus, quatuor paeones et quatuor epitriti. Isti sunt uiginti pedes et octo.

Iam de quinque syllabis et de sex syllabis non sunt pedes, sed appellantur «synzygiae», declinationes quaedam—ut, puta, insanissimi: in sa nis si mi quinque sunt; non possumus pedem

62. (Fol.14V). et u post se) et u ante se ABC et u unam dic Keil .. «spondé» Lindemannus spondes 2 spondeus Keil .. sacrificantium non] sacrificitium corr. z) non sunt sacra aliqua sed sonus qui cadit circa aures sacrificantium: non sunt ~ aures sacrificantium delenda esse uidit Keil .. CXXIIII] CXX et LKeil centum uiginti et quattuor B LXX et IIII AC .. XXVIII] XX et VIII LKeil .. de duabus] de om. 2, add. z .. iambus et trochaeus] trochaeus et iambus Keil .. amphibrachus amphimacrus] amphimacrus amphibrachus Keil .. minor ionichus maior] maior (corr. z) ionichus maior 2 maior ionichus minor Keil .. pedes et octo] et octo pedes Keil .. declinationes quaedam] delenda esse uidit Keil .. dicimus synzygias] ABCZ synzygias Keil .. uel de illis duplicibus] delenda esse uidit Keil

dicere esse in hoc uerbo, sed dicimus synzygias. Quo modo?, insanis molossus est, simi iambus est; ergo iam computo duos pedes. Vel de illis duplicibus, uel de duabus syllabis, uel de tribus, uel de quatuor syllabis pedes esse possunt; hoc est, usque [F.15r]⁶³ ad quatuor syllabas pedes dicuntur; a quinque iam et sex synzygiae dicuntur. Sed scire debes quoniam de duabus syllabis quatuor tantum habemus, de tribus octo tantum, de quatuor sedecim; de quinque triginta duo fiunt, de sex sexaginta quatuor fiunt synzygiae. Est liber de synzygiis, sed nihil refert; facile hoc possumus scire, ut, puta, pone quinque: de quinque quando ista breuis est prior, et omnes longae, ecce una synzygia; quando istae breues sunt, id est, duae primae, et ceterae longae, ecce altera synzygia; quando istae tres breues sunt, et ceterae longae; quando quatuor breues, illa longa est. Varietates ipsae non perueniunt nisi usque ad triginta duas species pentasyllabarum.

Item uarietates hexasyllabarum non perueniunt nisi usque ad sexaginta quatuor species. Vis scire uerum esse, quoniam hoc est naturaliter, nec plus potest inueniri? Ecce, de disyllabis hoc collige: duae sunt syllabae, quid uis esse istas syllabas?; aut ambae breues sunt —ecce una species—, aut ambae longae sunt —ecce alia species—, aut prior breuis est et posterior longa, aut prior longa est et posterior breuis. Inueni aliam, si potes; quicquid dixeris huc redigetur, omnes numeri uarietatis intra quatuor species consistunt. Et quo modo diximus de disyllabis, sic de trisyllabis, sic de tetrasyllabis. Ipsa sunt synzygiae. Diximus arsin et thesin habere aliquam rationem.

III. Tempora in pedibus tripartitam habent diuisionem: aut aequa dicitur diuisio, aut dupla, aut sescupla dicitur; nec potes inuenire aliam diuisionem, istae tres sunt tantum: aequa, dupla, sescupla. Aequa dicitur et dactylica; quae dicitur dupla, dicitur et iambica; sescupla dicitur et paeonica. Videamus quo modo: quae est aequa?, quae dupla?, quae sescupla?. Aequa dicitur diuisio quotiens tot tempora habet arsis, quot et thesis: unum et unum tempus aequa diuisio est, et tria et tria, quatuor et quatuor; uerbi causa, centum et centum, si possit fieri; quotiens tot tempora habet arsis et thesis, aequa dicitur diuisio. Vt, puta, pyrrhichius duo habet tempora: unum habebit arsis, unum thesis;

63. (Fol. 15r). quatuor breues illa longa est] quatuor longae illa breuis est Keil, et hoc loco lacunam indicauit .. perueniunt] ueniunt Z, corr. perueniunt z .. potest inueniri] potest inuenire Keil .. hoc collige] hoc colligia Keil .. alia species] BCaZ altera species AKeil .. huc redigetur] hoc redigitur Keil .. ipsa sunt] ipsae sunt ABC isate sunt Keil .. arsis et thesis] ABZ arsis quot et thesis Keil

[F.15V]⁶⁴ ut, puta, spondeus duas habet longas, quatuor sunt tempora: duo habebit arsis, duo thesis, quoniam illa longa duo habet tempora; in proceleumatico quatuor sunt tempora: duo et duo; in dispondeo octo sunt tempora: quatuor habet arsis et quatuor thesis; in antispasto, choriambus, ditrochaeo, diiambus, sena sunt tempora: tria habebit arsis et tria thesis.

I. Ergo hae sunt diuisiones quae aequae dicuntur et habent hos pedes, nec alium habent: pyrrhichium habent, spondeum habent, dactylum habent, anapaestum habent, proceleumaticum habent, dispondeum habent, diiambum, ditrochaeum, antispastum et choriambum; plus non habent. Isti pedes aequam habent diuisionem.

II. Dupla dicitur diuisio quotiens altera pars alteram partem duplo uincit; ut, puta, ista pars, arsis, habet duo tempora, thesis unum; aut thesis duo, arsis unum; ideo dixi "altera pars alteram partem duplo uincit". Et ista pars potest habere unum, ista duo; et ista duo, illa quatuor; aut ista tria, ista sex. Quotiens altera pars duplo uincit alteram partem, dupla diuisio est, et recipit hos pedes.

Iambus duplam habet diuisionem: unum habet arsis duo thesis. Trochaeus, duo in arsi, unum in thesi. Molossus et tribrachius: molossus sex habet tempora, sed quatuor habebit arsis, duo thesis; idcirco duae illae longae aut ad arsin applicandae sunt aut ad thesin. Item tribrachius: duae erunt in arsi una in thesi. Quod dixi "aut duae aut duae", propter illos accentus; nam diximus superius: quando in media syllaba accentus fuerit, thesis habet plura tempora; quando in prima, arsis habet plura tempora.

Ergo habes iambum, habes trochaeum, habes molossus, habes tribrachyn, ionicum minorem et ionicum maiorem.

Isti sunt tantum pedes qui habent duplam diuisionem.

64. (Fol. 15V). quoniam illa] quoniam et illa longa duo habet tempora in: quoniam et illa longa duo habet tempora (et illa longa duo habet tempora *conjecit*) et illa longa duo habet tempora in *Keil* .. et tria thesis] et *om. Keil* .. pyrrhichium habent] pyrrhichium (*BCa* pyrrhichium *Z*) habent spondeum habent dactylum (dactylum *Z*) habent anapaestum habent proceleumaticum habent dispondeum (dispondium *BCa*) diiambus ditrochaeum antispastum et choriambum *BCaZ* pyrrhichium (pyrrhichium habet *A*) spondeum dactylum (et dactylum *A*) anapaestum proceleumaticum dispondeum (dispondium *A*) diiambus ditrochaeum antispastum choriambum *AKeil* .. et ista pars] *ABCZ* aut ista pars *Keil* .. habere unum] habere unum ista duo et ista duo illa quatuor (quattuor *BC* *IIII* *a*) aut ista tria (tria *a*) ista sex *BCaZ* habere unum ista duo et illa *IIII* ista tre ista sex *A* habere unum et illa duo aut ista duo et illa quattuor aut ista tria et ista sex *Keil* .. molossus et tribrachius] *delenda esse uidit Keil* .. habes iambum] habes iambum habes trocheum habes molossus (molossus *Z*) habes tribrachin *BCaZ* habes iambum trocheum molossus tribrachin *A* habes iambum trochaeum molossus tribrachium *Keil* .. ionicum minorem et ionicum maiorem] ionicum minorem et ionicum minorem (*corr. maiorem* *Z*) *Keil* .. ionicum maiorem et ionicum minorem *Keil* .. a simpla unum maius] *om. Keil*

III. Sescupla est quotiens altera pars alteram partem non duplo vincit, sed dimidietate dupli; ut, puta, quinque tempora quando sunt, ecce dimidietas dupli est quae vincit; nam si dupla esset diuisio, quatuor et duo faciebas; si simpla esset, unum et unum faciebas; ergo a dupla unum minus habet, a simpla unum minus. Haec est diuisio quae sescupla dicitur, [F.16r]⁶⁵ «sescum» enim dicitur 'dimidium', ut est in istis pedibus: bacchius sescuplam habet diuisionem, antibacchius, amphimacrus et paeones.

IIII. His exceptis, remanent aliqui pedes qui non seruiunt alicui diuisioni: amphibrachys et epitriti. Amphibrachys non potest seruare diuisionem; quare?, quia habet breuem et longam et breuem; istam longam quo habes addere, [de] ad initium?; si ad initium, tria et unum erit, nulla diuisio est; si ad finem, unum et tria erunt. Ecce non habent diuisionem.

V. Item epitriti septena habent tempora; numquid habent diuisionem?. Si quatuor et tria uolueris, non stat diuisio; si tria et quatuor, similiter; idcirco isti pedes proiciuntur a metris. Quare hoc dixi?, inuenio enim in non nullis metricis ex amphibracho et epitrito metrum quod non licet; isti pedes metra naturalia non faciunt, incedere possunt in secundo loco aut tertio; ut autem isti faciant metra non licet. Nulli enim pedes faciunt metra, nisi qui seruiunt diuisionibus naturalibus. Hinc turbantur, hinc dubitant qui bene habent metra scribere; illos debent pedes ponere qui seruiunt diuisionibus. Vt, puta, sapphicus constat ex epitrito secundo et trochaeo; hoc si qui faciat, stultum est et uanum; nam epitritus numquam facit metrum suum, non licet, non enim seruit diuisioni. Nisi credere debemus quod unus quisque uersus habet pedes legitimos, habet nothos. Legitimus dicitur pes, naturalis qui est; nothus, qui admittitur. Ecce in uersu heroico unus pes est legitimus, spondeus; sed, quoniam uisus est durus et praefactus, soluta est posterior syllaba, et fecit dactylum; si soluas priorem facit anapaestum, (-) et trochaeum in fine; isti nothi sunt.

Omnes praeterea simplices pedes usque ad tres syllabas crescunt, duplices usque ad sex, et hoc recta ratione; nam, si simplices sunt usque ad ternas, geminata ista ratio simplicis debet duplices pedes facere. Quem ad modum probas hoc, simplices pedes usque ad ternas syllabas crescere?, quoniam istum simplicem pedem diximus, qui solutus duo <non> facit; si trisyllabum soluas, duo non facit. Ecce, ut, puta, tribrachyn si soluas, numquid duo facit?; ergo, quoniam solutus duos non potest facere, si demus illi unam syllabam, incipit esse proceleumaticus. Ergo

65. (Pol.16r), ut est] ABCZ et est Keil .. amphibracys] amphibrachus Keil .. ad initium] Keil de (ad add. z) initium Z .. quod non licet] BZ non licet AKeil quae non licet a* quia non licet C .. ut puta sapphicus] ut puta sapphicus Z puta sapphicus Keil .. anapaestum et trochaeum] hoc loco lacu-nam indicauit Keil .. debet] Keil debes (corr. debet z) Z .. solutus duo non facit] Keil non om. Z .. tribrachyn] CZ tribrachin AB .. tribrachum Keil

ideo simplices pedes usque ad ternas syllabas procedunt, et duplices usque ad sex.

[P.16V]⁸⁶

DE ACCENTIBVS INCIPIT

I. Graeci «prosodias» dicunt accentus hac ratione: *prós* dicunt *ad*, *cantum* dicunt *odén*. Verbum de uerbo Latini *expresserunt*, ut dicerent «prosodias» «accentus»; sed Latini habent et alia nomina, et «tenorem» dicunt. Nihil interest, siue «accentum» dicamus siue «tonum» siue «tenorem»; eadem ratio est, nomina sunt tantum modo dissimilia.

Accentus qui necessarii nobis sunt duo sunt tantum modo apud Latinos: acutus et circumflexus. Acutus dicitur accentus quotiens cursim syllabam proferimus, ut si dicas *arma*, *arcus*: non possumus dicere aarma; arcus non possumus dicere *aarcus*. Acutus ergo dicitur quando cursim syllabam proferimus. Circumflexus dicitur quando tractim syllabam proferimus, ut *mēta*, *Mūsa*: non possum dicere *meta*, non possum dicere *Musa*. Ergo circumflexum dicimus qui tractim profertur, acutum illum qui cursim.

Est etiam grauis, sed iste paene superfluous est apud Latinos; qua ratione?, nec acutus nec circumflexus est. Omnis sermo necesse est ut aut acutum habeat aut circumflexum, nullus est sermo qui sine istis sit: si non habet acutum, circumflexum habet; si non habet circumflexum, acutum habet; et grauis ubi non est nec acutus nec circumflexus, in reliquis syllabis ipsius sermonis; ut, puta, male sanus; male sa, sa circumflexus habet, ma le nus: istae tres syllabae grauem habent accentum. Nam ideo dictus est grauis, hac ratione, quod minus sonet quam sonet ille legitimus; ma le nus, numquid sic sonant omnes istae litterae, quem ad modum sonat *sa*? *sa* plus sonat; ideo dictae sunt illae habere grauem accentum, quod et *pigre* et minus sonent. Ergo scire debes quia in nullo loco grauis poni potest, quantum ad utilitatem pertinet, nisi ubi non fuerit acutus aut circumflexus; in eadem tamen parte orationis non sibi specialem uindicat partem, non habet propriam; sed hoc apud Latinos. Et quid est ipse accentus?, ita diffinitus est:

"Accentus est quasi anima uocis", id est, accentus est anima uerborum et anima uocis unius cuiusque. Quem ad modum corpus

66. (Fol. 16V). DE ACCENTIBVS INCIPIT] INCIPIT *om. Keil* .. nomina et tenorem] *ABCZ* nomina et tonum et tenorem *Keil* .. dicere aarma arcus] dicere aarma (*aarma C*, *aarma B*, *arma A*, a *add. a**) arcus non possumus dicere (*dicere om. BC*) aarcus (*aarma C*, *aarma B*, *arma A*, a *add. a**) *ABCZ* dicere aarma non possumus dicere *arcus Keil* .. et grauis ubi] et grauis ubi non est nec acutus: est et grauis ubi non est acutus *C* et (*est add. B*) grauis ubi erit siue (*si uel BKeil*) ille uel ille sibi sermonem uindicat (*uindicent B*, uindicat *Keil*) in reliquis ubi non est nec acutus *ABKeil* .. male sanus male sa sa] *BCaZ* salesanus salesana *A* male sanus sa *Keil* .. omnes istae litterae] *ACZ* omnes illae syllabae *B* omnes istae syllabae *Keil* .. *pigre*] *pigrum Keil* .. apud Latinos] apud latinos tamen *ABC* apud latinos tantum *Keil*

nostrum [F.17r]⁶⁷ non potest esse sine anima, sic nec ullum uerbum nec ullus sermo sine accentu potest esse; et, quem ad modum anima nostra in toto corpore ipsa plus potest, sic etiam illa syllaba plus sonat in toto uerbo quae accentum habet. Ergo illa syllaba quae accentum habet plus sonat, quasi ipse habet maiorem potestatem.

Et quo modo inuenimus ipsum accentum?, et hoc traditum est. Sunt plerique qui naturaliter non habent acutas aures ad capiendos hos accentus, et inducitur hac arte: finge tibi quasi uocem clamantis a longe aliquem positum; ut, puta, finge tibi aliquem illo loco contra stare et clama ad ipsum. Cum coeperis clamare, naturalis ratio exigit ut unam syllabam plus dicas a reliquis illius uerbi; quam uideris plus sonare a ceteris, ipsa habet accentum. Vt, puta, si dicas *orator*, quae plus sonat?, *ra*, ipsa habet accentum; *optimus*: quae plus sonat?, illa quae prior est, numquid sic sonat *ti* et *mus* quem ad modum *op*?. Ergo necesse est ut illa syllaba habeat accentum, quae plus sonat a reliquis quando clamorem fingimus. Dixi duos esse accentus apud Latinos: acutum et circumflexum; et necesse est ut in uno quoque uerbo aut acutus sit aut circumflexus. Grauis uero uel cum acuto uel cum circumflexo ponetur, in reliquis syllabis: ubi non fuerit ille uel ille, ibi grauis erit.

II. Iam modo uideamus quo modo computantur accentus: a fine, non ab initio; ut, puta, *indoctissimus*: quinque sunt, non incipis computare utrum prior syllaba habeat accentum, id est, *in*, inde si *doc* habeat accentum, inde *tis*, inde *si*, inde *mus*; non potest ita ab initio computare, sed a fine quaere si finalis habeat; si finalis non habuerit, paenultima habeat; si paenultima non habuerit tertia a fine habeat; et hoc plus non ascendit accentus, sed aut in finali est, aut in paenultimis, aut in tertia a fine: in istis tribus a fine computantur accentus. Ad quartam syllabam uel ad quintam non ascendit accentus nec apud Latinos nec apud Graecos, sed tantum modo tres sunt syllabae quae habent accentum. Ideo, propter hanc causam uide quam bonam breuitatem inuenerunt Latini; tres diximus a fine habere accentus, ergo tres regulae erunt: una erit regula de ultima, una de paenultima, una de tertia a fine. Sed quid si de quatuor syllabis constiterit nomen, quid si de quinque, quid si de sex, quid si de septem, [F.17v]⁶⁸ quid si de octo?; iam eadem ratio est, qua ratione?;

67. (Fol.17r). quasi ipse] CaZ quasi ipsa ABKeil .. a longe] ABCZ
ad longe a*Keil .. quam uideris] AcZ et quam uideris BCKeil .. cum
circumflexo] Keil circumflexo (cum add. z) Z .. paenultimis] Z
paeneultimis ABC paenultima Keil .. constiterit] CZ constauerit AB
constabit Keil

68. (Fol.17v). et in paenultima] in om. Z, add. z .. ultimum et
paenultimum] ultimum - paenultimum - tertium: ultimam - paenultimam - tertiam
Z, corr. z .. relinquitur nisi ut] nisi om. Z, add. z .. paenultimum et
ultimum] ultimum et antepenultimum ABC ultimus et paenultimus Keil .. id
est ultimus] id est ultimum Keil .. tres locos habeat] om. Z, add. in marg.
z .. paenultima naturaliter brevis] BCa*Z paenultima brevis AKeil

nam, quoniam accentus non ascendit ultra tres syllabas, quid opus est ut quaeras aliud in istis syllabis pluribus, aut in quarta aut in quinta, cum ad illas superiores accentus non ascendat?. Ergo eadem erit ratio in illis pluribus quae in tribus syllabis, ipsa in sex syllabis, ipsa etiam in octo; ergo sic computantur accentus a fine. Ipse autem accentus tres habet locos: ultimum, paenultimum, antepaenultimum.

Sed apud Graecos ubique inuenitur acutus accentus: et in ultima et in paenultima et in antepaenultima; circumflexus apud Graecos duos habet locos: ultimum et paenultimum tantum; ad tertium locum numquam ascendit. Tres sunt ergo loci acuti accentus apud Graecos: ultimus, paenultimus, antepaenultimus; et duo loci circumflexi: ultimus et paenultimus. Vide quanta breuitate colligis hanc rationem. Apud Latinos ultima syllaba accentum non habet, non licet; excepta ista ultima syllaba, qua non licet habere accentum, quid nobis relinquitur nisi ut acutus accentus apud Latinos duos habeat locos: paenultimum et antepaenultimum, circumflexus accentus unum habeat locum: paenultimum?. Vides ergo quanta breuitate hoc sit factum. Tres erant loci acuti accentus apud Graecos: ultimus, paenultimus, antepaenultimus; et circumflexi accentus duo erant loci: paenultimus et ultimus. Remoue istum qui apud Latinos accentum non habet penitus, id est, ultimus; hoc remoto hoc superest: ut ille circumflexus, qui habuit duos locos, habeat unum, et acutus, qui habuit tres locos, habeat duos; tertia ergo a fine non potest habere nisi accentum acutum, quoniam diximus acutum non ascendere nisi usque ad tertium locum. Ergo tertia syllaba tunc habet accentum, quando paenultima naturaliter brevis est. Ideo tertia habet acutum solum, secunda a fine utrumque: et acutum et circumflexum.

His legibus semel captis, iam modo uideamus de singulis partibus orationis, et primum incipiemus tractare de monosyllabis. Praeterea, ante quam tractemus, hoc ipsum scire debes: quia positio in accentibus non computatur in monosyllabis; talis es si sit positio longa ac si sit naturaliter brevis, non licet ut aliquid plus habeat; quantum ad accentus pertinet, positio longa syllaba si fuerit, talis est ac si non sit positio longa sed sit naturaliter brevis.

III. DE REGVLIS MONOSYLLABIS

[F.18r]⁶⁹ Monosyllaba pars orationis, si naturaliter productam habeat, circumflexum habet accentum; ut, puta, dōs:

69. (Fol.18r). productam habeat] ACZ productam uocalem habeat Keil .. unde facit aera] delendum uidit Keil .. accentum quid si] corr. quod z .. ut primusque] ut os. Keil .. con-iunctio quid si] corr. quod z .. de acuto] de os. z, add. z .. modo de dissyllabis] modo de syllabis z, di add. z .. quocumque modo] quomodocumque Keil .. faciunt quid si] corr. quod z .. est quid si] corr. quod z .. parens quid si] corr. quod z .. longae sunt] longae sint Keil .. siue positione] ABCZ siue naturaliter longa siue positione Keil

naturaliter longa est, *spes*: naturaliter longa est, *aes*: naturaliter longa est, unde facit *aers*, quia diphthongus est.

Monosyllaba ergo pars orationis, si naturaliter productam uocalem habuerit, circumflexum habebit accentum: quid si naturaliter correptam habuerit?, acutus erit, ut, puta, *et, nec, que, ut primusque Machaon*⁷⁰, ut sit coniunctio. Quid si positione longa sit?, illud quod tibi dixi: "sic accipitur, quasi naturaliter brevis". Ergo talis est positione longa, qualis est naturaliter brevis; et diximus in breui acutum accentum esse. Si ergo brevis acutum accentum habet, superest ut in positione longa acutum habeat accentum, ut, puta, *pix*: positione est longa, sed, quoniam naturaliter non est longa, acutum habet accentum. Hoc est quod tractatum est de acuto accentu et circumflexo. Omnia ergo in accentibus secundum naturam colliguntur: si fuerit illic uocalis naturaliter longa, circumflexum habet accentum; si fuerit brevis naturaliter, etiam si sit positione longa, acutum habet.

IIII. Ecce habes de monosyllabis. Videamus modo de disyllabis. Disyllaba pars orationis uno modo recipit circumflexum tantum: si et prior naturaliter longa sit et ultima naturaliter brevis, ut *meta*: *me* naturaliter longa est, *ta* naturaliter brevis est, circumflexum habet accentum; id est, quando est trochaeus naturaliter, tunc est circumflexus. In disyllabis aliter non licet, ut, puta, *mēta, Crēta, Roma*; ecce modo circumflexus est tantum, quod prior naturaliter longa est, et ultima naturaliter brevis. Aliter uero quocumque modo iam acutum faciunt: quid si positione longa sit?, acutus est, ut, puta, *arma*: acutus est: quid si prior brevis et posterior longa?, acutus est, ut, puta, *parens*; quid si ambae naturaliter longae sunt?, acutum habent, ut est *leges*. Et quare hoc?, *lex* naturaliter longa est, et diximus naturaliter longas paenultimas circumflexum habere accentum; sed non sequitur brevis, ut sit trochaeus; nam *leges* spondeus est. Ergo tunc est circumflexus, quando prior naturaliter longa est et ultima naturaliter brevis.

V. Ecce habes iam etiam de disyllabis. Modo uideamus de trisyllabis. Diximus quoniam tertia a fine non potest habere nisi acutum accentum, non licet; ergo noli quaerere qualis sit: siue positione longa siue naturaliter brevis non habet nisi acutum. [F.18V]⁷¹ Sed illud quaerendum nobis est: quando habeat, quia et ipsa habere ptest et ista; ne erremus et dicamus istam habere cum ista habeat. Ergo scire debemus hoc firmissimum esse: tunc tertiam a fine habere accentum, quando secunda a fine naturaliter brevis est, ut Romulus: *Ro* longa est et *mu* naturaliter brevis est; ergo quoniam et *Ro* naturaliter longa est, et *mu*, quae est

70. primusque Machaon (VERG. *Aen.* II 263)

71. (Fol.18V). quia et ipsa] *ABCZ* quia et ista *Keil* .. ut *Romulus*] ut *om Keil* .. ut *maximus*] ut *om. Keil* .. longa est et] *ABCZ* est *om. Keil* .. et iam acutus] et *om. Keil* .. tellus qualis est] tel qualis est *Keil* .. seruus rationem] *Keil* seruatiōnem *Z* .. ad accentus] ad *om. Z*, add. *z* .. quid si ambae breues] *ACZ* quid si ambae breues acutus erit *BKeil*

secunda a fine, naturaliter brevis est, acutus accentus est; ut maximus, optimus. Non licet ut tertia a fine habeat accentum, nisi secunda a fine naturaliter brevis sit.

Ecce habe rationem tertiae syllabae: tolle tertiam a fine, et iam disyllabum est; si enim sustuleris istam tertiam, remanere habent duae; si remanserunt duae, ratio disyllaborum erit. Diximus in ratione disyllaborum non posse inueniri circumflexum, nisi quando ista naturaliter longa est et ultima naturaliter brevis sit. Ergo *Cethegus* tolle inde *Ce*, remanet *thegus*; *thegus* qui pes est?, trochaeus; ergo circumflexus erit. Quid si dicas *Cethe?*, quoniam non est trochaeus, et iam acutus erit. Quid si dicas *Metellus?*, tellus qualis est?, positione longa est, ergo necesse est ut acutus accentus sit. Ergo noli te in diuersas ambages mittere, sed tracta quando debeat acutum habere. Tunc autem habebit accentum tertia a fine, quando secunda a fine naturaliter brevis est; sublata tertia a fine, cum remanserint duae, redis ad rationem disyllaborum, et hanc serua rationem. Quicquid pertinet ad accentus, hoc est; nec potest ulterius reperiri. Vides quanta breuitate utantur Latini. Graeci uero chaos fecerunt, totum confuderunt, ut, quamuis mille legas tractatus, non te conuenias.

VI. Diximus regulas accentuum, et breuiter accipe iterum ipsas regulas: monosyllaba pars orationis, si fuerit naturaliter longa, circumflexum habet, ut *dos*, *spes*; si fuerit naturaliter brevis, acutum habet, etiam si positione sit longa; nam diximus in accentibus positionem nihil ualere. Ergo, siue brevis naturaliter fuerit, ut *et*, siue positione longa est, ut *est*, *arx*.

In disyllabis uno modo inuenitur circumflexus accentus: si prior naturaliter longa fuerit et ultima naturaliter brevis, ut est *meta*. Quid si ambae longae fuerint?, acutus erit; quid si ambae breues? [F.19r]⁷² Vt, puta, ambae longae sunt, ut *leges*; positione longae, ut *princeps*; ambae breues ut *ego*; prior longa positione, ut *arma*; postrema longa positione, ut *parens*: quaque ratione acutus erit. In trisyllabis haec ratio est: ut tertia a fine non habeat accentum, nisi quando paenultima naturaliter brevis fuerit, ut *Romulus*, *optimus*: ideo habet accentum *op*, quoniam *ti* brevis est. Sublata autem ista tertia, remanent duae syllabae, quae, cum fuerint duae, rationem habebunt disyllaborum.

I. Modo aliquid adicit: quod si forte duae partes orationis sunt, dicat, etiam si fuerint duae partes orationis, unum accentum habebunt, si in unam redigantur; ut, puta, *male* una pars orationis est, *sanus* una pars orationis est; sed, quoniam ista non pro duabus sunt, sed pro una, incipimus dicere *malesanus*;

72. (Pol.19r). dicit etiam si] dicit etiam si fuerint duae partes orationis: om. Keil .. unum habebunt accentum] unum accentum habebunt Keil .. colliguntur] CaZ .. colliguntur BKeil .. illa syllaba] syllaba illa Keil .. utramque dicis] dicis om. Z, add. x .. subterfacere] subter- om. Z, add. x .. causa discretionis] delendum uidit Keil

colligimus utramque et iam unum habebunt accentum. Quotienscumque duae partes orationis in unam colliguntur, iam, quoniam pro uno sunt, unum accentum habebunt, prout fuerit illa syllaba. Si dicas interea loci, interea una pars orationis est, loci una pars orationis est; quando iam sic utramque dicis, ut pro una sint ambae partes, unum habebunt accentum. Ergo duae partes orationis, quando unum faciunt, necesse est ut unum accentum habeant. Diximus regulas accentuum. Modo uideamus quae sunt res quae corrumpunt regulas. Tres sunt tantum: distinctio, discretio, pronuntiatio; hae tres corrumpunt regulas. Quoniam diximus "distinctio corrumpit regulas", uideamus quo modo. Si male distinguas, potest errare puer et dicere interea loci et facere inde duas partes orationis, cum debeas subterfacere hyphen. Quid sit autem hyphen, dicemus postea; ergo debet hyphen deorsum facere et conecere utramque. Si dicas uiridique in litore conspicitur sus⁷³, potest de istis duabus unam facere. Ergo distinctio corrumpet istas regulas.

II. Item discretio potest causa discretionis corrumpere istas regulas; ut poné et pône: si dixeris poné, erit praepositio; si dixeris pône, erit uerbum imperatiui modi. Ecce propter discretionem corrumpunt regulas; quare corrumpunt?, quia diximus nullam partem esse orationis quae in ultima parte habeat accentum, et inuenimus duas: poné et pône, ergô et érgo. Sed non naturaliter [F.19V]⁷⁴ habet illa ultima syllaba accentum, sed propter discretionem. Nam quo modo potest fieri ut ista ultima syllaba habeat accentum, cum dixerimus in ultima syllaba numquam inueniri posse accentum?; nam quando dicimus poné ultimam habere accentum, non ideo dicimus quia sic debet dici, sed ut sit discretio. Item, quando dicimus ergô, non ideo dicimus quia sic debet dici, sed ut sit discretio propter érgo coniunctionem suam. Ideo in ultima syllaba inuenitur accentus. Ergo istae sunt duae partes tantum quae causa discretionis corrumpunt regulam.

III. Pronuntiatio frequenter corrumpit. Vt, puta, doctus: quae syllaba habet accentum? do, quoniam prior syllaba semper habet accentum, ultima enim numquam habet aut in uersu aut in prosa. Adde illi coniunctionem, et uides quoniam perdet prior syllaba accentum; ut, puta, doctusque Palaemon: iam incipit non in doc esse accentus, sed in tus; ecce ultima syllaba habebit accentum. Et quae sunt partes quae additae corrumpunt regulas?, non enim omnes corrumpunt, sed sunt partes quae additae

73. uiridique in litore conspicitur sus; (VERG. Aen. VIII 83)

74. (Fol. 19V). ultimam habere accentum] delendum uidit Keil ..
coniunctionem suam] ABCZ coniunctionem rationalem Keil .. inuenitur
accentus] CaZ inueniuntur accentus ABKeil .. accentum do] ACZ doc BKeil
.. perdet prior syllaba] prior syllaba perdet Keil .. istas omnes] omnes
istas Keil .. ecce non habebit] Keil .. ecce non habebis (corr. z) Z ..
accederet] accederet Keil .. adde illi partes] adde illi istas partes Keil
.. corruptam] Keil .. correptam Z .. cogatur] Keil (Lindemannus) cogitur
ABZ cogetur C .. Musae Musaue] musaque musaue Keil .. ubi] ubi et ubi C
ubiubi Keil .. ipsa habet] ABCZ ipsa ultima habet Keil

corrumpunt, et sunt istae: *ne*, quando est coniunctio: ecce habes unam; *ue*: ecce habes duas; *que*: ecce habes tres; *ce*: ecce habes quatuor. Istae sunt quae corrumpunt regulas accentuum; ut, puta, *primus*, adde istas omnes partes: *primusne*, ecce non habebit iam accentum <pri, sed> *mus*, ecce corrumpit; et, si dicas *primusue*, ecce corrumpit; *primusque*, *primusce*: ecce corrumpit. Sed forte dicas mihi: "sed positio corrumpit, non accessus istarum partium". Etiam si positio non accesserit, tamen corrumpetur accentus; ut, puta, *Musa*: *Mu* habet accentum, adde illi partes et corrumpitur: *Musane*, *Musaue*, *Musaque*, *Musace*; ecce illa, quae est brevis, ultima ipsa habet accentum, et diximus quia quando paenultima brevis fuerit, tunc tertia a fine habebit accentum; et tamen ecce corrumpam inuenimus. Ecce uides in quantum ualeant istae particulae, in quantum possint, ut, etiam brevis si sit, id est, syllaba quae naturaliter brevis est, coratur habere accentum non naturaliter, sed causa istarum. Nam ecce *Musa*, illa syllaba quae prior est, ipsa habet accentum; si addas *que* aut *ue*, si dicas *Musaue*, *Musaque*, ubi contigerit ipsa, habet accentum.

I. DE DECEM ACCENTIBVS

[F.20r]⁷⁵ Quod si uis codicem distinguere, ita distingue: quando uis acutum accentum facere, lineam a sinistra parte in dexteram partem sursum ducit; quando uis grauem, a summa sinistra in dexteram discondit; quotiens uis circumflexum, de graui et de acuto fac; quotiens uis longam, - hoc adiacens fac; quotiens uis breuem, v hoc adiacens fac.

His rebus tractatis, supersunt alii accentus tres: hyphen, apostrophos, diastole. Isti accentus quid praestant?, «hyphen» dicimus quando duo uerba coniungimus, ne erret puer et male pronuntiet; ut diximus antetulit gressum⁷⁶, ne dicat ante tulit; et quo modo iungitur syllaba ultima praecedentis uerbi ad posterioris primam sequentem?, subiecta uirgula circundas, ut antetulit gressum: *te tu*, ipsas istas subiecta ipsa uirgula circundas, et dicitur «hyphen»: coniungit, sic ista diastole disiungit, ut, si dicas *uiridique in litore conspicitur* *sus*: ne erret puer et dicat *conspicit ursus*, ad istam tur addimus diastole<n>, id est, ad *conspicitur*, *l*, id est, circumflexam uirgulam, et ita disiungimus.

75. (Fol. 20r). ducito ~] ~ om. Keil .. descendito ~] ~ om. Keil .. de acuto fac ~] ~ om. Keil .. ut diximus] CZ ut si diximus A ut si diximus ac ut si dicimus BKeil .. syl-laba ultima] syllabam ultimam Keil .. ad posterioris primam] posterioris Keil .. ut antetulit] ut om. Keil .. hyphen ~ coniungit sic ista] yphen ~ (om. AC) coniungit sic ista ACZ yphen quia coniungit sic ista B yphen quia coniungit sic istas Keil .. addimus diastolen] diastolen id est ad conspicitur om. Keil .. etiam apostrophos] hoc loco lacunam indicauit Keil .. omnibus] nominibus Keil .. ut ceruical] ut om. Keil .. in coniunctionibus] delendum uidit Keil .. n[me] ne ne Z .. non Keil .. soluitur] ABCZ servatur Keil (conecit Lindemannus) .. integris] ACZ in integris B in ceteris Keil

76. antetulit gressum (VERG. Aen. VI 677)

Est etiam apostrophos. (-) Apud Latinos, non facile in omnibus inuenitur, nisi quem ad modum remanserit in nominibus; hoc apud Latinos, quae si remanserit. Apud Graecos licet nobis et apostrophon facere, et dicere plenum uerbum; apud Latinos, non. Vt ceruical: Graecus, quando in metro loquitur, sic dicit, quem ad modum remanserit; non enim, quando soluta oratio est, dicit ceruical, sed dicit plena uerba. Apud Latinos, quando apostrophos fit, si passa fuerit, passa est penitus, siue in metro siue in soluta oratione. Item in coniunctionibus seruant legem graecam, nam in coniunctionibus in metro deficiunt; in soluta oratione seruant; ut, puta, tanton' me: si soluta esset oratio, plenum diceret tantone me crimine dignum. N' me dicimus; soluta oratio si esset, ne me diceret. Ergo solutur illa lex graeca in coniunctionibus, integris partibus orationis opus est ut semel pertulerit; si semel pertulerit iam ipsam seruat.

Ceterum illi accentus superfluo adduntur: dasia et psile. Nos enim [F.20V]⁷⁸ habemus h; et ubi est h, dasia est, ut, puta, homo; ubi non est, psile est, ut, puta, omen. Vt, puta, si dicas "duas litteras habet apud Graecos", scire debes quoniam Latini ipsam litteram latinam de illis duabus accentibus fecerunt, h. Apud Latinos ita fit: scinde hoc ipsum medium apicem et fecisti unam dasian, unam psilen; scissa illa littera et illud et illud fecerunt.

I. DE POSITVRIS

De posituris quod tractat nihil est; docet quem ad modum distinguatur codex: si uis plenum sensum designare, punctum pone ad summam litteram; si uis medium, ad mediam litteram; si uis ostendere modicum superesse de sensu, ad imam litteram pone punctum. Ita debes discernere: quando plenus est et integer sensus, ad summam litteram ponimus punctum; quando medius est, ut, puta, tantum dixerit et tantum supersit, ad mediam ponimus; quando paululum superest et suspendendum est, ad imam litteram ponimus.

Plane cola et commata non sunt partes orationis, sed partes periodi, id est, non sunt membra quaedam continua, sed partes sunt continuorum membrorum. Vt, puta, oratio, quando integra est, periodos est; partes ipsius periodi cola et commata sunt, ut,

77. tanton' me crimine dignum (VERG. Aen. X 668)

78. [Fol.20V]. puta si dicas puta si dicas duas litteras habet apud grecos sed scire BZ: puta si (dicis add. c) duas litteras habet apud graecos scire C puta si dic duas litteras latinas latinas apud grecos sed scire A puta sic dic duas litteras (habet add. in marg.) apud grecos sed scire L puta sic duas litteras habes apud graecos sed Keil .. ita fit ita fit H (H add. BC) Keil .. apicem delendum uidit Keil .. ubi suspendendus] ubi suspendendus Keil .. nihil est colon] est om. Keil .. si dicat] ABCZ si dicas Keil

puta, quousque tandem abutere, Catilina?⁷⁹ non est caput s colon est, quam diu iste furor tuus nos eludet? colon est, q ad finem sese iactabit audacia? colon est, nihilne te nocturn praesidium Palatii? colon est; ut, puta, si quis uestru iudices, aut eorum qui adsunt, forte mirantur me⁸⁰, cola su lata omnia. Vbi suspendendus est sensus ita, ut nec iam uideat expletus nec desit aliquid, «colon» dicitur. Ergo periodos e integra oratio, integrum caput; partes autem ipsius capit appellantur «cola» et «commata». Hoc quidem apud orator indifferens est; apud poetas multum interest inter col et comma, nam, ubi post duos pedes superest syllaba, comma es ubi post duos pedes nihil est, colon est; ut, puta, ar uirumque cano: arma ui / rumque ca / no, ecce post duos ped superest syllaba, ecce hoc appellatur «comma»; si dicat Tity maxime: Tityre / maxime duo sunt dactyli, ecce nihil superest [F.21r]⁸¹ sed ipsi pedes finiunt ipsam elocutionem qu appellatur «colon». Apud oratores «incisum» dicimus «protentum»; «protentum» dicimus quotiens post pedes legitim superest syllaba; «incisum» dicimus quotiens ibi finit sensui ubi pes finit.

I. INCIPIT IAM TRACTARE DE PARTIBVS ORATIONIS. SED PRIMVM DE EO QVOD DICIT DONATVS: "PARTES ORATIONIS SVNT OCTO"

Orationis partes sunt octo. Apud multos nouem inuenimus apud multos decem, apud multos undecim; inuenimus et quinque. Quas alii dicunt esse partes orationis, alii dicunt quinque esse partes orationis, alii octo, alii nouem, alii decem, alii undecim; tamen Donatus ait octo. Est quidem uarietas. Multi dicunt duas esse partes orationis: nomen et uerbum, ut inter philosophos etiam Aristotelici dicunt; multi dicunt quinque.

Qui dicunt quinque esse partes orationis, pronomen tollunt quia partem nominis uolunt esse; aduerbium tollunt e participium, quia partem uerbi esse uolunt. Remanent erg quinque: nomen, uerbum, praepositio, coniunctio, interiectio. Alii dicunt nouem esse, separantes articulos a pronomibus. Alii decem dicunt esse partes orationis, separantes articulos a

79. Quousque tandem abutere, Catilina, ...?. Quam diu ... furor ist tuus nos eludet?, quem ad finem sese ... iactabit audacia?. Nihilne te nocturnum praesidium Palatii ...? (CIC.Cat. I 1)

80. Si quis uestrum, iudices, aut eorum qui adsunt, forte mirantur me, (CIC. Caecil. I 1).

81. (Fol.21r). pes finit] pes finit INCIPIT IAM TRACTARE DE PARTIBVS ORATIONIS SED PRIMVM DE EO QVOD DICIT DONATVS PARTES ORATIONIS SVNT OCTO: INCIPIT - OCTO OR. ABC pes finit EXPL. DE POSITIVIS C pes finit INCIPIT EXPLANATIO NOMINIS POMPEI GRAMMATIC (corr. GRAMMATIC.) A pes finit INCIPIT DE MAIORE PARTE ORATIONIS | incipit iam tractare de partibus orationis add. a Keil .. duas] duas - quinque OR. 2, add. in marg. z ... esse partes] partes esse Keil .. nisi est] nisi et nomen habeat et Keil nisi aut nomen habeat et

pronominibus, et interiectiones ab aduerbiis. Nosti enim quod apud Graecos similiter interiectiones et aduerbia eadem sunt. Interim Donatus secutus est et ait: "octo sunt partes orationis", quod uerum est.

II. DE EO QVOD DICIT: "EX HIS DVAE SVNT"

Verum "ex his duae sunt partes orationis principales: nomen et uerbum". Et re uera non potest stare ipsa elocutio, nisi et nomen habeat et uerbum: pone solum pronomen, pone participium, coniunctionem, praepositionem, noli ponere nomen et uerbum, et non est plena elocutio. Ergo ideo dictae sunt principales partes orationis, quoniam et ipsae faciunt elocutionem, et alia elocutio sine ipsis nulla est. Ecce si dicas *Cicero cras*: ecce *Cicero* nomen est, *cras* aduerbium est, et non est plena elocutio, nisi dicas *Cicero cras faciet*, aut *dicet*. Vides ergo quoniam non potest stare elocutio nisi nomen et uerbum sit; ut, puta, *post tempus*: quid *post tempus*?, *post* praepositio est, *tempus* [F.21v]⁸² nomen est, et tamen non est plena elocutio.

Ideo ergo dicit has duas esse partes principales, quoniam sine ipsis nulla potest stare elocutio: sine nomine et uerbo; in tantum non potest stare ut ceterae partes orationis sua nomina non habeant, nisi hinc habeant, ab istis principalibus. Tolle nomen, et pronomen nihil est, quoniam fungitur officio nominis; aduerbium res est quae adiungitur uerbo: tolle uerbum et non erit aduerbium; participium non potest esse, nisi partes accipiat nominis partesque uerbi: tolle istas partes, et non erit participium; praepositiones praeponuntur nomini, coniunctiones uerba coniungunt. Vides ergo quod nulla alia pars potest habere plenam elocutionem nec officium, nisi sint istae partes orationis principales iunctae: nomen et uerbum.

III. DE EO QVOD DICIT: "LATINI ARTICVLI"

Octo partes orationis habent Graeci, octo etiam Latini; sed hoc differunt illi: Graeci habent articulum, quem computant inter partes orationis; nos enim non computamus inter partes orationis. Octo habent partes orationis: nomen, pronomen, uerbum, aduerbium, participium, coniunctionem, praepositionem, articulum; sed articulum nos non computamus, sed partem pronominis credimus, ut, puta, *hic* et *quis*. Dicit hoc in pronome: "*hic autem*", dicit, "non est pronomen, sed est articulus: *hic Aeneas, huius Aeneae*"; nos dicimus: non est articulus, sed pronomen quod fungatur officio articuli. Nam hoc interest inter pronomen et articulum: quod pronomen solum ponitur, ut, puta, *hic, huius, huic*: modo pronomen est; *hic Aeneas, huius Aeneae*: modo non est pronomen, sed est articulus.

82. (Fol.21v). pronomen] pro om. Z, add x .. fungatur officio articuli] BCxZ fungitur articuli officio AKeil .. articulum nos articulum] articulum priore loco om. Keil, posteriore delendum uidit

Ergo ecce habes unam partem orationis, quam Graec computant: articulum; nos articulum non computamus sed i pronominiibus ponimus. Item nos habemus unam partem orationis quam Graeci non computant, ut est interiectio. *Heus* si dica Latino, dicit tibi: "interiectio est"; Graeco si dicas, dici tibi: "aduerbium est". Nam quod nos interiectionem habemus, illi non habent interiectionem, sed in aduerbio computant. Ergo uida quo modo locutus est iste qui scripsit artem: non dixit au Latinos non habere articulos aut Graecos non habere interiectionem; non, sed non computare; ita enim dixit: "Latin articulos non adnumerant"; non dixit "non habent". Nam et illi funguntur officio interiectionis in aduerbio, et nos officii articuli in pronomine.

[F.22r]⁸³ IIII. DE EO QVOD DICIT: "MVLTI PLVRES"

Multi dicunt duas partes esse orationis: nomen et uerbum; multi quinque, ut dicunt Stolci; multi octo, ut dicunt grammatici; multi nouem, multi decem, multi undecim.

V. DE EO QVOD DICIT: "VTRVM EX HIS OMNIBVS"

Sed scire debetis quod ita diuiduntur istae partes; quo modo diuiduntur?, ita: tres sunt partes orationis quae casibus seruiunt, una quae temporibus seruit, quatuor quae omnino nec temporibus nec casibus seruiunt. Tres casibus seruiunt istae: nomen, pronomen, participium; nam et nomen habet casum, ut hic Aeneas, huius Aeneae, huic Aeneae; et pronomen, ut hic, huius, huic; et participium, ut amans, amantis; tres istae casibus seruiunt. Temporibus una seruit, uerbum: lego, legis, legit. Reliquae omnes non seruiunt nec casibus nec temporibus, ut sunt istae: aduerbium, praepositio, coniunctio, interiectio.

VI. DE NOMINIBVS PRO ADVERBIIS ET ADVERBIIS PRO NOMINIBVS

Idcirco non nos debet fallere illa elocutio, iam etiam saepius hoc tractauimus; plerumque contingit ut nominibus utamur pro aduerbiis, et iterum aduerbiis utamur pro nominibus. Nominibus utimur pro aduerbiis, si dicas toruum clamat⁸⁴ pro eo quod est *torus clamat*, *horrendum resonat* pro eo quod est *horrende resonat*; ecce nomina ponis pro aduerbiis. Item aduerbia ponis pro nominibus e contrario, si dicas *cras mane*; dicit Virgilius⁸⁵: *dum mane nouum*: iam *mane* non uult esse aduerbium sed nomen; genus enim non accidit aduerbio sed nomini; ex eo quod dixit *mane nouum*

83. [Fol.22r]. VTRVM] UBRUM 2 Rubricam om. Keil .. ut hic] ut duobus locis om. Keil .. iam etiam] iam delendum uidit Keil .. quid ergo nomina] quid ergo nomina quando sunt aduerbia iam incipiunt casus habere (ergo nomina - habere delenda uidit Keil) hoc scito ergo nomina Keil .. quasi] quia Keil .. possint] Keil possunt 2

84. toruuque repente | clamat: (VERG. Aen. VII 399)

85. dua mane nouum, (VERG. Georg. III 325)

ostendit genus; si ostendit genus, fecit nomen. Item quo modo dicit Persius⁸⁶, *aliud cras: aliud cras*, si habet genus, sine dubio nomen est. Item, quem ad modum dicit Terentius⁸⁷,

*praeterea
ipso meridie faciam ut stipulas colligat:*

ipso meridie genus posuit, sine dubio nomen est. Quid? ergo nomina quando sunt aduerbia iam incipiunt casus non habere?; qua ratione?, quasi nomina modo non pro nominibus posita sunt, sed pro aduerbiis, aduerbia autem casus non habent, debent etiam illa nomina quae funguntur uice aduerbiorum casus non habere. Item uideamus utrum e contrario hoc ipsum possit fieri, utrum aduerbia possint pro nominibus poni: non potest fieri, nomina enim [F.22V]⁸⁸ casus recipiunt. Ne qui tibi dicat: "si aliquotiens fungimur aduerbio pro nomine, debemus etiam declinare hoc ipsum aduerbium"; non potest. Nam nomen, quando pro aduerbio ponitur, non tenet casus; aduerbium uero, quando transit in nomen nequaquam potest accipere casum. Ne dicas mihi *hoc mane*: ergo, si *hoc mane* nomen est, debes declinare *huius manis*, *huic mani*; non inuenimus rationem istam, non potest sequi ut declinetur. Tamen legimus apud Plautum⁸⁹ declinationem ipsam, *a primo mani*: unde uenit *a mani*, nisi si sit declinatio *mane*, *manis*, *mani*?; *mane*, unde uenit *a primo mani*, fecit declinationem. Sed tamen nos non debemus declinare; qua ratione?, uis scire?, quoniam penitus non potest declinari, nec ille declinat, qui nomen assumit. Quando dicimus *toruum clamat*, *toruum* modo aduerbium est, et positum est *toruum* pro *torue*; numquid licet mihi dicere, puta, *torui clamat*, *toruo clamat*, *a toruo clamat*?; non licet, sed illum unum casum sumo ad usurpationem. Si ergo unum casum sumo, quando facio aduerbium, et nequeo alios casus assumere, sic etiam aduerbium, quando transfero in nomen, non licebit declinare, sed hoc ipsum aduerbium pro nomine ponere.

VII. DE EO QVOD DICIT: "NOMEN EST PARS ORATIONIS"

Diffinit nomen: "nomen est pars orationis cum casu corpus aut rem proprie communiterue significans". Omne nomen quod est in rerum natura, sine tribus rebus esse non potest: non licet ut casu careat, nequaquam inuenitur nomen ut non sit aut corporale aut incorporale, nequaquam inuenitur ut non sit aut proprium aut

86. aliud cras (PERS. Sat 5,68)

87. praeter haec
meridie ipso faciam ut stipulam colligat; (TER. Ad. 848)

88. (Fol. 22V. no tenet] non om. Z, add. z .. quoniam penitus] ABCZ quoniam aduerbium penitus Keil .. nequeo] Keil neque Z .. non licebit] non mihi licebit Keil .. DE EO QVOD] DE EO QVOD DICIT NOMEN EST PARS ORATIONIS | Diffinit nomen: DEFINIT NOMEN Cab DEFINIT DE NOMINE B DE NOMINE A Keil .. cum casu] cum om. Z, add. z .. inuenire] inueniri Keil

89. usque a mani (PLAUT. Most. 767/III 2,77)

appellatiuum. Non potest ergo esse nomen sine istis tribus rebus, istas res trahit ad se naturaliter nomen.

Da quoduis nomen: *Hector*, totum hoc habet: *hic Hector casus est; Hector uidetur et tangitur: corporale est; Hector unius nomen est, ergo proprium est.*

Ergo uides quia nullum nomen esse potest sine istis tribus rebus; puta *marmor*, uidetur et tangitur: corporale est; illud *marmor* est et illud *marmor* est: appellatiuum est; hoc *marmor* nominatiuum est. Ergo non licet inuenire nomen quod sine istis [F.23r]⁹⁰ tribus rebus sit; ideo in ipsa diffinitione totum tenuit: "nomen est pars orationis cum casu". Plane scire debemus quia qui diffinit aliquid, ita debet diffinire, ut et ipsam rem exprimat, et a ceteris rebus se iungat; neque enim debet illa diffinitio communis esse cum aliis rebus. Quid si ita diffinas nomen — ut possit puer intelligere quid sit nomen —, ut dicas "nomen est pars orationis cum casu"? et pronomen casum habet; idcirco collaborat ut diffinitionem nominis propriam reddat; ut, puta, "nomen est pars orationis cum casu": si hoc solum diceret, pessima esset diffinitio, quare?, quia et pronomen et participium habent casum.

Ergo dixit primum quod est commune; iam quae sequuntur propria nominis sunt: "corpus aut rem significans", omnia nomina [quae uidemus] aut corpus significant aut rem.

Corporalia dicuntur nomina quae uidentur et tanguntur, incorporalia quae neque uideri neque tangi possunt, secundum grammaticos. Quid autem dicant philosophi de istis rebus, quid ad nos? corporale dicitur res apud grammaticos, quae uideri potest et tangi; incorporale, quae nec uideri nec tangi possit.

Praeterea omne nomen aut proprium dicitur aut appellatiuum: proprium dicitur quod unius est, appellatiuum quod multorum; ergo omne nomen istas res retinet. Vide ergo quo modo et dixit rem communem cum ceteris et dixit rem specialem; legistis hoc in artibus diffinitionum plenissime expressum: qui dicit diffinitionem, ita debet diffinire, ut dicat ipsam partem quae communis est ei cum altera, et dicat specialem quam propriam habet et quam solus habet. Puto et philosophos illam rem

90. (Fol. 23r). cum casu] cum om. Z, add. z .. rem signifi-cans] ACZ rem proprie communiterue significans Keil .. quae uidemus] deleuit z, om. Keil .. corporale] ABZ corporalis CKeil .. incorporale] AZ incorporalis BCKeil .. tangi possit] CBZ possit om. B, et in litura A tangi potest Keil .. solus habet] (habet om. Z, add. z) AChZ+s solus habet Bc sola habet Keil .. rationabile] A rationale KeilZ, bi add. z .. potest inueniri] Keil est inueniri Z, pot add. z .. carent] careant Keil .. a latere] a latere quamuis apud probum inuenimus hic later nominatiuo similiter: a latere quamuis apud probum inuenimus hic later nominatiuo (corr. nominatiuum B) later non dicit nec iouis in nominatiuo similiter ABC a latere nominatiuo later non dicitur quamuis apud probum inuenimus hic later nec iouis in nominatiuo similiter Keil

diffinire: "quid est homo?, animal rationabile mortale", et puto: ridiculum tale aliquid dixerunt.

Ergo nomen est pars orationis cum casu: nullum nomen potest inueniri sine casu, plane scire debes quoniam proprie locutus est nullum nomen esse sine casu. Ne dicas mihi: "sed sunt aliqua nomina quae casibus carent"; potest fieri ut aliquibus careant, non tamen ut omnibus careant. Nam inuenitur nomen ubi non est in usu nominatiuus, ut est lateris, lateri, laterem, a latere, quamuis apud Probum inuenimus hic later nominatiuo; similiter, [F.23V]⁹¹ Iouis, Ioui, Iouem, a Ioue. Inueniuntur nomina, tantum modo ubi tres sunt casus: fas, nefas, nugas: hoc fas, hoc fas, o fas; hoc nefas, hoc nefas, o nefas; nugas, similiter. Sunt ubi duo: hic Iuppiter, o Iuppiter; ubi unus sit tantum: sponte, natu, tabo, dicione. Ergo potest fieri ut aliqui casus deesse uideantur, non tamen ut omnes desint.

VIII. DE EO QVOD DICIT: "NOMINI ACCIDVNT SEX"

Nomini accidunt sex: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus. Multi uituperauerunt in hac re tales diffinitiones. Qui diffinit illas res debet dicere quae semper contingunt, aut illas res dicere quae nunquam contingunt. Vide ne qui tibi faciat quaestionem in hac re, et dicat tibi: "quare Donatus ita dixit: 'nomini accidunt hae res: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus'?" ita diffinit Donatus: "nomini accidunt hae res: qualitas, comparatio, genus, numerus figura, casus".

Et Probus adiecit: "sed accidunt etiam accentus". Habemus in Probo accentum etiam nomini accidere; legite artem Probi, et inuenietis. Quaeritur qui bene diffinierit; si uerum quaeras, et iste peccauit, sed in una re, et ille in alia re. Ille in hoc peccauit, quod adiecit; si qui tamen obiciat ei hoc ipsum, potest dicere: "Probus ideo dixit accentum accidere nomini, quia, quem ad modum qualitas semper sequitur nomen, quem ad modum genus semper sequitur nomen, quem ad modum numerus semper sequitur nomen, sic semper accentus sequitur nomen.

Non est hoc, male diffiniuit; nam si placebat ei ea dicere quae semper accidunt, debuit dicere: "accidunt nomini qualitas, genus, numerus, figura, casus, accentus"; "accentus" dixit, dicat ergo et "littera"; nam numquid potest esse nomen sine litteris?; numquid potest esse nomen sine syllaba?, et hoc debuit dicere, et omnia quae semper accidunt debuit dicere; sed stultissimum est. Qua ratione stultissimum est?, quoniam illa debemus dicere

91. (Fol.23V). hoc nefas] *om. Z, add. z* .. quaeras] *Keil* .. ideo dixit] *Ba** ideo dixi *A* ideo dixi *C* quaeres *Z* .. accentus dixit] accentus dixit dicat ergo et littera *ABZ*: accentus dixit dicat ergo et litteram [littera *C*] *Ckeil* .. lit-teris numquid] *BCZ* litteris syllabam nam numquid *Keil* .. spe-cialia] *ABCZ* specialiter *Keil* .. nomini omnia] nomini - generaliter hoc loco omitta ante ergo non transposita habent *BC* nomini omnia - generaliter (transposita ante nam litteras) - scimus delenda uidit *Keil*

accidentia, quae specialia accident. Nomini omnia specialiter accidere uolunt, non generaliter; litteras autem aut syllabas non uidemus accidere specialiter nomini, sed generaliter totae elocutioni. Nam litteras semper accidere nomini scimus, syllabas semper accidere scimus.

[P.24r]⁹² Ergo non debemus istas partes computare, quae partes naturales sunt; non, sed illas computare, quae ex arte descendunt; istae autem naturales non ex arte descendunt. Sed Donatus in alia parte male fecit, quod ille non fecit perite: comparationem annumerauit Donatus in hac diuisione, non debuit; propter quam causam?, illae enim quinque res bene enumeratae sunt, quia semper accident: qualitas, genus, numerus, figura, casus; nullum nomen esse potest sine qualitate, nullum sine genere, nullum sine numero, nullum sine figura, nullum sine casu. Istae quinque res semper cohaerent nomini; e contrario inueniuntur nomina quae carent comparatione: doctus facit doctior; Hector non recipit comparationem, numquid fecit Hectorior? Quin cum sint species nominum appellatiuorum XXVII, non sunt ibi comparationes nisi duae, quae accident: qualitati et quantitati. Ergo uides quoniam in eo peccauit, quando annumerauit comparationem, rem non numquam accidentem, inter res semper accidentes. Illae enim semper accident: qualitas, genus, numerus, figura et casus; illa non numquam accidit.

Hoc sciens Probus abstinuit se: inter accidentia semper non dixit illud quod non numquam accidit; non, sed dixit: "nomini accident: qualitas, genus, numerus, figura, casus", et non dat comparationem nomini. Si qui tibi dicat: "quare ille computauit et ille non?", iusta ratione non computauit, sciens enim non semper accidere nomini comparationem; et, quod semper non accidit, non debet poni inter id quod semper accidit. Hae enim semper accident ei, quinque istae partes.

VIIII. DE EO QVOD DICIT: "QUALITAS NOMINVM BIPERTITA EST"

Ergo V partes [.....] accident nomini. Uideamus singulas. Qualitas nominum principaliter diuiditur in duas partes: omnia enim nomina apud Latinos aut propria sunt

92. (Fol.24r). comparationem] comparationem Z, corr. z .. sine numero] sine numero nullum sine figura nullum sine casu: sine casu nullum sine figura nullum sine numero Keil .. comparationem] comparationem Z, corr. z .. ibi comparationem] ibi comparationes nisi duae (duo BC corr. bc) quae accident (accidunt Ca) qualitati et quantitati BCaZ: ibi comparationes nisi duo qualitates dum accidunt qualitates et quantitates A ibi nisi duae quibus accident comparationes qualitatibus et quantitatibus Keil .. quando] quoniam Keil .. sciens enim] BCaZ enim om. AbKeil .. quod semper non] ABCZ quod non semper Keil .. inter id] id om. Keil .. haec] haec enim semper accident ei quinque partes: hoc enim semper accidit ei quinque istae partes illa non semper Keil .. V partes] sex partes Z, corr. z sex partes orationis (orationis delendum uidit) Keil .. nomini uideamus] nomini uideamus singulas qualitas: nomini | DE QUALITATE VIDEAMVS SINGVLAS | qualitas A nomini uideamus singulas | DE QUALITATE | qualitas Keil .. uide quod] Keil uide quid Z

aut appellatiua. Vide quod tibi dico, aliud enim habent Graeci: omnia nomina apud Latinos, aut propria sunt, aut appellatiua; in rerum natura aliam diuisionem non habes apud Latinos; [F.24v]⁹³ quaecumque sunt nomina apud Latinos, si propria non fuerint, appellatiua sunt; si autem appellatiua non fuerint propria sunt.

Sed subdivisiones sunt ~~apud nos: in proprio~~ nomine quatuor sunt species, in appellatiuo habemus XXVII species. Has Graeci retulerunt ad septem species; habetis diligentissime in Apollonio tractatum de speciebus istis, sed, quoniam non possumus rem istam sequi, non dico illud longe, et rationabilius et fortius et uerius est quod ille tractauit in illis speciebus. Modo uideamus quem ad modum dicit Donatus: "omne nomen, aut proprium est, aut appellatiuum". Si proprium non fuerit, statim appellatiuum est; si appellatiuum non fuerit, statim proprium est apud Latinos. Sed propria nomina quatuor habent species: praenomen, nomen, cognomen, agnomen; appellatiua nomina XXVII species habent. Videtur quasi durum esse et difficile discere XXVII species; ergo sequere rem facile, sequere has res quatuor priorum nominum. Cum disces has quatuor, non solum has quatuor disces, sed etiam scis quoniam quicquid praeter has quatuor fuerit in illis appellatiuum est. Ergo uno opere utrumque facias, et disce propria nominis diuisionem, et quicquid in istis quatuor partibus non fuerit computatum, in illis iam scies esse.

DE EO QVOD DICIT:

"PROPRIORVM NOMINVM SECVNDVM LATINOS QVATTVOR SVNT SPECIES"

I. Quatuor sunt partes proprii nominis. Istae sunt quatuor partes: praenomen, nomen, cognomen, agnomen. «Praenomen» dicitur quod in loquendo praeponitur; ut, puta, *Publius* quando dicimus, praenomen est, si dicas *Publius Virgilius*; numquid enim potes dicere *Virgilius Publius*? Si dicas *Lucius Sallustius*, numquid dicis *Sallustius Lucius*, uerbi causa? non possum dicere ita. Ergo ideo dicuntur «praenomina», quoniam nominibus praeferuntur. Dicit rem superfluum: praenomina autem notantur aut de singulis litteris, puta: fac *P.*, et significat *Publius*; fac *G.*, et significat *Gaius*; aut de duabus litteris: fac *G* et *N*, et significat *Gnaeus*; aut de tribus litteris: fac *SEX*, et significat *Sextus*. [F.25r]⁹⁴ Interim scire debes quia praenomina sunt quae nominibus praeponuntur.

93. (Fol.24v). apud nos in proprio] apud nos | DE SPECIEBVS PROPRIORVM ET APPELLATIVORVM | in proprio Keil .. scis] AZ scias Cb scies BaKeil .. in illis appellatiuum] in om. Z, add. x in illis appellatiuis Keil .. propria] ABCZ proprii Keil

94. (Fol.25r). quod commune] quod es commune Keil .. communis] Keil (conleat Lindemannus) Z .. puta fortiter] puta fortiter nescio qui africanam uicit: puta fortiter nescio qui fortiter africanam uicit A puta nescio qui fortiter africanam uicit C puta fortiter nescio qui maiores habuit (puta forte nescio qui africanam uicit b) B .. et dictus] et om. Keil

II. «Nomina» dicuntur quae sunt communia familiis, non hominum nomen sed familiae; ut, puta, *Cornelia* familia; quotquot enim fuerunt de illa familia, sic appellabantur *Cornelii*; ergo *Cornelius* appellatur «nomen» quod est commune familiae, sicut *Lentulus Sura*. Modo in usu aliter putamus: «nomen» putamus quod est proprium; nomen est autem quod commune familiae.

III. Quod proprium est unius cuiusque, «cognomen» appellatur; quod autem est commune familiae, non appellatur «cognomen», sed appellatur «nomen». Vnde apparet hoc ipsum?, ex uerbis Virgilii; Virgilius hoc uerbo utitur⁹⁵: *nomine auum referens*; ergo et ipse at auus ipsius uno nomine uocabantur; ecce res est communis familiae. E contrario, ubi uoluit proprium nomen ostendere ait: *cui Romulo cognomen erat*. Ergo, quando de uno loquimur «cognomen» dicimus; quando de familia loquimur, «nomen» dicimus. Et hoc recessit ab usu penitus, non possumus dicere hodie "quod tibi cognomen est?"; ridemur si hoc dixerimus. Tamen secundum artem hoc dicimus, ut «nomina» dicas familiae, «cognomina» dicamus propria nomina. «Nomen» est ergo quod est commune familiae, «cognomen» est quod est proprium unius cuiusque nomen; ut, puta, *Scipio Seruius*.

III. «Agnomen» est quod extrinsecus uenit. Venit autem ab aliqua ratione. Putat fortiter nescio qui Africam uicit: dictus est *Africanus*; nares nescio qui maiores habuit: dictus est *Naso*; aliter maiores habuit suras, et dictus est *Publius Lentulus Sura*. Ergo ista trahuntur aut a uirtutibus aut a uitiis, agnomina.

Et omnino sic diffinitum est: quid est «praenomen»? quid est «nomen»? quid est «cognomen»? quid est «agnomen»? sic diffinierunt maiores nostri, habes in antiquis artibus: «praenomen» est quod ad dignitatem pertinet; nullus enim seruus habet praenomen, non licet, non potest fieri; puta: *Gaudentius* omnino non potest habere praenomen. Ergo omnia praenomina dignitatem tenent. Omnia cognomina propriam rem tenent; a natura ueniunt, id est, natus est infans, statim hoc dicitur. [F.25V]⁹⁶ Omnia agnomina ab actibus ueniunt. In puero infantulo non potest inueniri agnomen, qua ratione?, quia, si agnomen uenit a rebus gestis, a causa ipsa statim autem puer natus non habet res gestas aut causas aliquas unde possit habere agnomen; ideo hoc in infantulo non potest inueniri. Ergo agnomina omnia a rebus ueniunt gestis; cognomina quasi naturalia sunt, nobiscum quasi nascuntur, statim enim dantur nobis quando nati fuimus; «nomina» sunt quae sunt communia familiae, «praenomina» sunt quae pertinent ad dignitatem, seruant enim ingenuitatem, nullus enim seruus potest habere hoc.

Sed non te decipiat ista res nec fallat; plerumque inuenimus ista mutata. Seruus meus uolo ut uocetur *Lucius*, hoc uolo, hoc

95. nomine auum referens (VERG. *Aen.* XII 348)

96. (Fol.25V). quod statim] quod delendum uidit Keil qui statim B .. ut uolueris] prout uolueris Keil

mihi placet; iam *Lucius* forte mihi erit praenomen, mihi quidem praenomen est, seruo autem non est praenomen, sed est cognomen. Puta: notarium meum uolo uocare *Africanum*; si hoc nomen accepit quando natus est, modo, *Africanus* quod dicitur, iam non erit agnomen, sed erit cognomen. Ille a facto dictus est *Africanus*, quod uicit Africam; ille autem quod statim, quando natus est, hoc appellatus est. Vides ergo quoniam ista non secundum naturam sunt, sed secundum lectionem. Dicamus illud fortius: nescio qui dat mihi lectionem aliquam, et inuenio, puta, *Publius Lucius Sallustius*, hoc inuenio; interrogat me: "dic mihi, quod est cognomen?"; quia et *Publius* dicitur *Scipio* quoniam praenomen est, et *Lucius Scipio* quoniam praenomen est, et *Sallustius* nomen est quoniam multi fuerunt *Sallustii*: dic hoc". Sed istas res non sic iudicamus, quem ad modum naturalia sunt, sed quem ad modum inuenimus in lectione: ergo et modo *Publius*, quoniam nomini praeposui, erit praenomen; *Lucius*, quoniam et ille *Lucius* est et ille *Lucius* est, erit nomen familiae; *Sallustius*, quoniam hoc ipso proprio uocabulo appellatur, erit cognomen ipsius proprium. Verte illud et potes alium ordinem facere ut uolueris. Ergo uides quoniam non semper sic iudicamus; quare hoc dico?; solent aliqui homines plerumque esse callidi, et interrogat te aliquis et dicit tibi: "*Lucius* quale nomen est proprium?; quae pars proprii nominis?"; dicis illi: "praenomen"; dicit tibi: "falsum est, nam [F.26r] 97" habet praenomen". Vides ergo quoniam ista non secundum naturam sunt, sed prout inuenta fuerint, ita dicuntur, ut sit nomen et proprium et familiae illius.

Praeterea illud scire debes: non omnem hominem habere ista omnia; nam potest inueniri aliquis qui unum habet, ut seruus, ut dixi, *Gaudentius*: ecce unum habet tantum. Apud maiores nostros haec consuetudo fuerat, ut singuli singula nomina haberent: ecce *Romulus* unum tantum habet; apud ueteres nihil legimus amplius, nisi hoc solum; quid habet iste?, cognomen tantum, id est, proprium. *Numa Pompilius*: ecce duo sunt, iam iste habet et nomen familiae et suum proprium. *Publius Virgilius Maro*: ecce tria habet: praenomen, nomen, cognomen. *Publius Cornelius Scipio Africanus*: ecce quatuor habet, omnia habet. Ne qui tibi dicat, uerbi causa: "ecce *Virgilius* non habet agnomen, quia nihil fecit ut dignus essent agnomine, quia non habuit uitium ut inde traheretur"; *Sallustius* e contrario habet agnomen, *Publius Sallustius Crispus*: dicitur Crispus, quia habuit capillos obtortos, et accepit a re agnomen; ille, quia nihil habuit, non accepit agnomen. Ergo uides quoniam agnomina a rebus ueniunt, et plerumque inuenimus ista ordine commutato posita; sed istum *Virgilius* non secundum naturam iam ponimus sed prout inuenimus. Praeterea ne te cogat ut dicas haec nomina in uno quoque, et dicas posse inueniri istas quatuor res in omnibus; sed, quoniam non possunt ultra quatuor esse, ergo quoniam didicisti istas

97. (Fol. 26r). nomina haberent] haberent nomina Keil .. id est proprium] id est proprium nomen Keil .. Crispus quia habuit] crispus (corr. crispus a) habuit A crispus habuisse Keil .. si te interroget] si te interrogat A si interroget Keil

quatuor partes, scire debes quia quicquid praeter has res fuerit, appellativum est.

Deinde in responsionibus callidi debemus esse; plerumque aut male respondentes faciunt nos facere soloecismum aut male interrogantes; ut, puta, si qui dicat *Africanus*, sic debeo interrogare, sic respondere: "*Africanus*, quae pars orationis?", et puer dicat: "nomen"; ergo interrogo: "quale nomen?", debet ille respondere: "proprium"; debeo interrogare: "quae pars proprii?", et debet ille dicere: "agnomen". Ipse est ordo verus secundum interrogationem: prius est enim ut dicas quod est generale, et postea ut dicas quod est speciale. Ceterum, si tu interroget: "*Africanus* quae pars orationis?", et tu dicas: "[F.26V]⁹⁸ "agnomen", ab imis coepisti: non mihi dixisti quia nomen est, deinde non mihi dixisti utrum proprium sit an appellativum, sed dixisti quod erat imum. Ergo sic debes dicere: "nomen est, est autem proprium, pars autem proprii nominis est agnomen", et sic similiter et reliqua.

DE EO QVOD DICIT:
"APPELLATIVORVM NOMINVM SPECIES MVLTAE SVNT"

I. Diximus de propriis nominibus. Nunc videamus species appellativorum, quas diximus esse viginti et septem. Sunt nomina appellativa quae appellantur «corporalia»; corporale quod dicimus sic diffinitum est: ««corporale» est quod uideatur et tangitur, ut terra, humus, ensis."

II. Sunt «incorporalia» quae nec uideri nec tangi possunt, ut pietas, iustitia, dignitas.

III. Sunt «primae positionis». «Primae positionis» dicuntur nomina quae a natura sic sunt facta: puta: *mons* a natura sic est, scola a natura sic est. Ista «principalia» dicuntur.

IV. Exinde fiunt «dirivativa» et «deminutiva». Dirivativa: a monte *montanus*, a fonte *fontanus*; deminutiva: a monte *monticulus*, a fonte *fonticulus*. Sed dirivatio nominis deductionem habet sine sensu, deminutio sensum deminuit.

Hoc interest inter dirivationem et deminutionem: quod dirivatio nomen facit, non aut minus aut minus, sed nomen facit: *mons* in *montanus* dictus est; numquid *montanus* est aut qui maior est aut qui minor? non, sed nomen habet.

98. [Pol.26V], an] Keil aut Z .. et sic] et om. Keil .. facta puta] facta ut puta Keil .. scola] schola Keil .. deminutiva] deminut-: passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur diminutiva Keil .. minor non] AZ minor est non BCKeil .. sed et sensum] Keil et om. Z .. tres et quem ad modum] BCaZ tres quem ad modum AKeil .. crescat saepe numerus] saepe om. Keil

<V.> E contrario deminutio non solum nomen facit, sed <et> sensum deminuit; ut, puta, *fons*, *fonticulus*: et nomen est et sensus deminutus. Haec ipsa deminutio plerumque crescit; non semper, sed plerumque crescit. Aliquotiens una deminutio est, aliquotiens duae, aliquotiens tres, et quem ad modum potueris inuenire; ut, puta, *agnus* principale est, *fac* deminutium: *agnicellulus*. Potes inuenire in infinitum et multas deminutiones quae praecipue aptae sunt lyricis. Sed scire debes, ait, quoniam haec ipsa deminutio hac arte facienda est: ut, quando sensus minuitur, crescat saepe numerus syllabarum; puta: |F.27r|⁹⁹ *mons* una syllaba est; *monticellus* creuit, quatuor sunt syllabae; *monticellulus* quinque sunt syllabae. Sed, quoniam scimus istas res non posse semper contingere, idcirco et ipse moderatus est, et ait sic: "quando sensus minuitur, crescit saepe numerus syllabarum"; non dixit "semper". Inuenimus secundam et tertiam deminutionem sensum quidem minui; in eisdem tamen syllabis permanet: quot habuit prima positio a natura, tot habent syllabas et deminutiones, licet sensus minuatur. Ergo «principalia» sunt quae a natura fiunt, «diriuatiua» quae inde nascuntur, «deminutiua» quae etiam sensum minuunt.

Et de principalibus et de deminutivis est ratio, de diriuativis nulla ratio est. Idcirco cauti esse debemus, ne male interrogati aut male respondentes soloecismos faciamus. Scimus enim aut intentu loquentis aut per usurpationem fieri diriuatiua; non possum tibi dicere: "diriuatiuum ita exit, *mons*, *montanus*, ut in nus exeat; *fons*, *fontanus*"; non possum tibi istas regulas dicere. Inuenimus enim varias declinationes: *fons*, *fontius*, *fontanus*; *mons*, *montius*, *montanus*; ergo uides quoniam uarie inuenimus. Ergo, si hoc; et *fontius* et *fontanus*, et *montius* et *montanus*, idcirco in diriuationibus sequere praecepta Plinii Secundi; ait enim: "debes quidem adulescere regulis, sed in diriuativis sequere auctoritatem". Vide ne uelis aliud dicere quam legisti. Alba ciuitas: alii dicunt "Albanus est", alii "Albensis"; quae ratio est?, numquid possumus scire quare sic?, quid inuenitur?. Quidem Caesar in Libris Analogicis uoluit dicere discretionem; ait sic Caesar in Libris Analogiae: "duae sunt Albae, alia ista quam nouimus in Aricia, et alia hic in Italia; uolentes Romani discretionem facere, istos *Albanos* dixerunt, illos *Albenses*". Non quoniam nescientes unam esse deriuationem

99. (Fol.27r. monticellulus] Keil monticellus Z, corr. x .. et ipse moderatus est] est om. Z, add. x et om. Keil .. ut in nus exeat] ABCZ transposita post fontanus Keil .. ergo si hoc] om. Keil .. Albanus est] est om. Keil .. quid inuenitur] quid inuenitur quidem (corr. quidam in litura b) caesar BCZ quid inuenitur caesar quidem in litura a quid (quid delendum uidit] inuenitur caesar quidem Keil .. indifferenter] indifferenter Keil .. aliter Antiatis] alter antiates Keil

hoc fecerunt, Caesar hoc dixit, sed ut facerent discretionem inter colonos, inter illos et istos. Plinius Secundus negat et ait sic: "indeferenter haec inueniuntur". Nam, puta, hoc bene dicimus de Alba.

Quid facimus de Antia?; puta: si dicas Antia, aliter Antiatie. dicitur, [F.27V]¹⁰⁰ aliter Antianus. Quo modo possumus inuenire istas diriuationes?, quae ratio est ut ita sint?; Siculus et Siciliensis inuenimus, quae ratio est?; Sardus et Sardiniensis: quamquam in Cicerone, in Scauriana, inuenimus istam discretionem de Sardis et de Sardiniensibus, ut illos incolas, illos aduenas doceat. Sed tamen melius est ut sequaris praeceptum tanti uiri, Plinii Secundi. Nam ecce puta, uerbi causa, in uno inuenisti; in illo alio quid facies, cum inueneris diuersam declinationem diriuatiuorum?. Sequamur ergo auctoritatem, non regulas diriuatiuorum. Nomina diriuatiua fere ita exeunt, in us frequenter penitus.

VI. Tabula, macula, fabula, uinculum, fonticulus, scolasticulus, monticulus crebro nomina sic exeunt. Ideo ergo et notum est, sed tamen scire debes esse aliqua nomina quae sic exeunt, quem ad modum exeunt etiam deminutiua, nec tamen deminutiua sunt. Si dicamus fonticulus, quare?, quia est fons; si dicamus monticulus, quare?, quia est mons; e contrario, quando dicimus tabula, quo modo possumus dicere deminutionem esse, dum nemo dicat tabul, fabul?. Ergo ista dicimus, quid?, sono quidem deminutiua, intellectu principalia.

VII. Sunt item nomina tota graeca, tota latina, penitus media. Tota graeca sunt quae penitus graecae declinantur; «tota latina», quae penitus latine declinantur; «media» sunt quae ex parte graeca sunt, ex parte latina sunt. «Tota graeca» sunt Themisto, Calyppo; et accipe regulam penitus quam sequaris: omnia nomina quae o terminantur apud Graecos tota graeca sunt; feminina enim sunt, et non est aliter quem ad modum dicantur latine, nisi sic quem ad modum dicta sunt et graece: Themisto dicit Graecus, et Latinus Themisto dicit; Calyppo dicit Graecus, et Latinus ita dicit. Hoc est nomen totum graecum.

VIII. «Totum latinum» est quod latine penitus declinatur; aliter non potest graece dici Odysses, latine dicitur Vlixes; ergo Vlixes totum latinum est. Polydeuces dicit Graecus, Latinus Pollux; ergo Pollux totum latinum est.

100. [Fol. 27V]. aliter Antianus] alter antianus Keil .. fon-ticulus
scolasticus monticulus] monticulus scholasticus fonticulus Keil .. tabula quo
modo] ABCZ tabula fabula quo modo Keil .. dicimus quid] ABZ quid dicimus
Keil .. penitus media] penitus delendum uidit Keil .. hoc est nomen] Keil
om. Z, add. z .. graece dici] graece dici odysses] latine dicitur ulixes;
graece dicit odyseus latine dicit olixes (ulixes a) A graece dicitur odyseus
(oliasus B) latine dicitur olixes (olyxes C) BC

VIII. «Nothum» est quod ultima syllaba corrumpitur, et prioribus [F.28r]¹⁰¹ commune est. Puta *Achilleys* et *Achilles*: ecce ultima syllaba corrumpitur, ceterum priores manent; ut, puta, *Memnon* et *Memno*: ultima syllaba corrupta est, et priores manent. Haec ita dicuntur, quae notha sunt et graeca.

Sed scire debemus quia illa quae sunt graeca, quamuis regula declinentur, siue graeca siue latina: licet mihi dicere *haec Dido*, *huius Didoys*, *huic Didoe*, *hanc Dido*, *o Dido*; et licet mihi latine dicere *haec Dido*, *huius Didonis*, *huic Didoni*, et reliqua. Ergo et graece declinamus et latine nomen totum graecum.

Item totum nothum et graece declinamus et latine: *Memnon*, *Memnonos*, *Memnoni*, *Memnona*, et latine possum declinare; *Memno*, *Memnonis*, *Memnoni*; nam producitur: legimus in Plauto¹⁰². *Creon* dicimus graece; *Creontos*, *Creonti* currit; latine dicimus *Creo*, *Creonis*. Ergo tam latina [tota nomina] sunt notha quam graeca, utraque regula declinamus.

Latina tota nomina, latina regula tantum declinamus; non potest fieri ut graece declinetur. Graecum nomen et graece potest declinari et latine; latinum nomen [et graece potest declinari] non potest fieri aliter quin latine declinet; haec autem quae media sunt appellantur «notha», quasi corrupta, quem ad modum nothus dicitur quisquis nascitur de nobili et ignobili.

X. Sunt quae appellantur «synonyma» et «homonyma». Inter synonymon et homonymon hoc interest: quod synonyma sunt multa uerba et unam habent significationem, ut *terra*, *humus*, *solum*: idem est *terra* quod *humus*, idem *humus* quod *solum*; *ensis*, *mucro*, *gladius*. Ista «synonyma» dicuntur.

XI. «Homonyma» sunt e contrario quae unum nomen habent, et plurimas res significant; ut si dicas *nepos*: *nepos* dicitur et filius filii, et prodigus; *palma*: *palma* dicitur et arbor et quod datur uictoribus, *palma* dicitur et manus ut est: et duplices tendens ad sidera palmas. Ergo illa synonyma sunt, quae multa sunt et unam rem significant; ista, singula sunt et plurima significant.

XII. Sunt etiam «patronymica». «Patronymica» dicuntur proprie quae trahuntur a patribus; haec autem quae trahuntur a

101. (Fol. 28r). quia illa] BCZ quia et illa Keil .. latine dicere] et latine dicere BCa dicere et latine (et latine delenda uidit Keil) Akeil .. totum nothum] totum delendum uidit Keil .. tota nomina] om. Keil, et deleuit z .. latina regula] regula om. Z, add. z .. potest declinari] potest om. Z, add. z .. et graece potest declinari] om. Keil, et deleuit z .. synonymon et homonymon] synonyma et homonyma Keil .. unam habent] BCZ habent unam Keil .. et duplices] duplicis Keil .. ista singula] AZ et (et add. a* in litura) ista singula BCa* et ista homonyma sunt quae singula Keil .. sunt etiam patronymica] sunt etiam patronymica (patronymica Z) BCaZ etiam om. Akeil

102. regique Thebano Creoni (PLAVTVS *Amph.* 194 / I 1,42).

patribus possumus dicere et a matribus et ab auis et a maioribus. [F.28V]¹⁰³ Habemus exempla horum, sed in neotericis; in antiquis non inuenimus. Habes a patre Agamemnonides; habes a matre: Phylirides Chiron¹⁰⁴; habes ab auo: Aeacides; habes a maioribus: Dardanides Aeneas. Ergo ista sunt patronymica; sed proprie «patronymicon» est quod a patre ducitur, «catachresticô» autem haec omnia.

Haec autem si graeca fuerint, patronymica ista, in tres regulas exire debent: si masculina fuerint, in tres regulas exeunt; si feminina, in tres regulas exeunt. Masculina in istas tres regulas exeunt: in des, puta ut Atrides, in ius, ut Atrius; aut in on, ut Atrion. Si masculina patronymica fuerint, in tres regulas exeunt: aut in des, aut in ius, aut in on; sed in des et in ius communes nobis sunt, in on non transit in latinum sermonem (aut in des). Non possum dicere Orestes Atrion; sed, si transferam ad latinum sermonem, aut in des exit aut in ius; illud in on non potes tollere, remansit apud Graecos.

Feminina autem in tres regulas exeunt, et omnes istae regulae femininae ueniunt ad latinatatem: in is, ut Atridis, in ias, ut Atrias; in ne, ut Atrine, unde Nerine Galatea¹⁰⁵ inuenimus. Ecce istae tres femininae communes sunt regulae et Latinis et Graecis. Illae masculinae regulae, quae sunt tres, duae ad nos ueniunt et una remanet apud Graecos.

XIII. Sed etiam de istis duabus est aliqua differentia: quod illud quod in des exit, semper patronymicon est; illud quod in ius exit, et patronymicon est et cteticon, id est, et possessiuum. Si dicam Atrides, non possum intelligere nisi de filio eius; si autem dicam Atrius, ambiguum est utrum de filio aut de gladio Atrai dicas. Ergo hoc interest: quod illa nomina in

103. (Fol.28V). habes a patre Agamemnonides] transposita post Chiron habet Keil .. Chiron] Keil cyron Z .. ducitur] dicitur Z, corr. z .. haec omnia] haec om. Z, add. z .. puta ut Atrides] ut om. Keil .. Atrius] Atrius passim scripsit Z .. atreius Keil .. aut in on] aut in on ut atrion: aut in on ut in ion ut atrion A .. aut in on ut nereon aut in ion ut atrion BCa*Keil .. si masculina] si masculina patronymica fuerint intres regulas exeunt aut in des aut in ius aut in on: sed masculina patronymica si fuerint in tres regulas exeunt aut indes aut in ius aut in ion Keil; delenda sed - in ion uidit Keil .. in on non] in on uel in ion non Keil .. aut in des] post sermonem deleuit z .. non potes] ZKeil non potest ABC .. in is ut Atridis] in is ut Atridis in ias ut Atrias: in is Atridis in ia ut Atrias Z .. in is ut Atridis in ias ut Atrias Keil .. tres feminae] tres feminae communes sunt regulae ACZ .. tres regulae femininae communes sunt Keil .. sunt tres] tres om. Z, add. z .. cteticon] Keil theticum AC .. teticon B .. tethicon Z .. et possessiuum] AZ .. et om. Keil .. Atrai dicas] ABCZ .. atrei dicas Keil .. accidente] accid- passim sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur accedente Keil

104. Phylirides Chiron (VERG. Georg. III 550)

105. Nerine Galatea (VERG. Buc. 7,37)

des tantum mittunt, et dico *Atrides Orestes*; *Atrius* uero utrumque dico: et *Atrius Orestes* et *Atrius gladius*.

XIIII. Sunt etiam nomina quae appellantur «adiectiua», quae adiciuntur aliis rebus; ut si dicas *fortis* et *magnus*. Hoc quod dicimus *fortis*, *magnus*, per se notum est quidem, sed plenum non erit nisi accidente [F.29r]¹⁰⁶ persona: *magnus uir*, *fortis exercitus*. Ergo adiectiua sunt illa quae accidunt ad aliquam rem, et per se quidem habent sensum, sed plenum sumunt coniunctis et accidentibus personis; ut si dicas *magnus*: per se intellegimus quid est *magnus*, sed non habet plenum sensum, nisi personae coniungantur, ut si dicas *magnus uir*, *magnus exercitus*, *magnus gladius*; similiter *fortis* et alia. Ista adiectiua dicuntur latine, graece epitheta appellantur.

XV. Sunt alia quae appellantur «qualitatis». Et qualis est ille? bonus, malus. Nouimus qualitatem a tribus rebus ordinari: ab animo, a corpore, extrinsecus. Ab animo: *doctus*, *stultus*; a corpore: *niger*, *candidus*; extrinsecus: *fortunatus*, *diues*.

XVI. Sunt «quantitatis» nomina: *paruus*, *magnus*, si dicas *magnus uir*, *paruus uir* Et haec res a mensura deducitur, proprie si hoc dicas; 'quantitatis' proprie hoc a mensura trahitur; si autem 'catachresticōs', etiam qualitati datur mensura. Legimus enim magnanimus Aeneas¹⁰⁷, cum *magnus* non posset esse nisi in mensura —animi autem mensura nemo potest scire—, quo modo ergo dixit *magnanime*? sed abusiue est, hoc poetice fecit, sicut et Graeci dicunt *megathymoi Achαιοi*, et ex auctoritate descendit. Graeca est ratio, sed non pertinet ad nos, philosophorum est. Ista ergo sunt quae «qualitatis» sunt et «quantitatis».

XVII. Sunt «gentis»: *Graecus* de *Graecia*, et *Hispanus* de *Hispania*. In istis nominibus prouinciarum inuenimus in regulis nescio qua ratione diriuatiuorum; quare ita fecerunt?. Apud omnes constat qui scripserunt de regulis, quia debet nomen hoc prouincialium minus esse syllabis a nomine prouinciae; puta: *Afer* duae syllabae sunt, *Africa* tres sunt; *Italus* tres syllabae sunt, *Italia* quatuor sunt; *Gallus* duae sunt syllabae, *Gallia* tres sunt. Nam contrarium est ut nomen diriuatiuum minus sit syllabis a principali; sed dicis hoc: quia diriuatio est ab auctore; nam hoc quod ita dicitur, ergo dico diriuatiuum esse ab ipso auctore, nam non de nomine prouinciae appellatur homo sed ipsa prouincia de nomine

106. [Fol.29r. et qualis] et om. Keil .. magnanimus Aeneas] magnanime Aeneas Keil .. et Hispanus] et om. Keil .. diriuati-uum] BZ diriuat. A diriuatorum Ca deriuatiua Keil .. duae sunt] duae sunt syllabae gallia tres sunt: om. ABC duae syllabae sunt Gallia tres sunt Keil

107. "magnanime Aeneas, ..." (VERG. Aen. V 17)

[F.29V]¹⁰⁸ hominis appellantur, ut uideatur esse diriuatio. Ergo ista sunt «gentis» nomina.

XVIII. Accidit etiam «patriae», ut si dicas Thebanus, Romanus.

XVIII. Accidit etiam «numeri»; puta: quinque, decem, octo, nomina sunt numerorum.

XX. Accidit etiam «ordinis»: quintus, decimus.

XXI. Sunt alia quae dicuntur «ad aliquid», quae ad personam referuntur et per se intellectum non habent; ut si dicas *filius*: non potest *filius* esse, nisi patrem habeat; *pater* non potest esse, nisi filium habeat. Ista «ad aliquid» sunt.

Quid ergo interest inter «ad aliquid» et inter adiectiuum?. Adiectiuum non potest per se plenum habere sensum; si dicas *clarus*, quid *clarus*?, scis quid est hoc ipsum, quid sit *clarus*, id est «splendidus»; sed non est tamen plenus sensus, nisi adieceris: *clarus uir*. Quid ergo interest inter hoc quod appellatur «ad aliquid», et illud quod appellatur «adiectiuum»? quid interest?, quod illic est quidem sensus, sed adhuc eget ut compleatur; hic non nascitur sensus sine alia persona. Aliud est esse aliquid, sed superesse ut compleatur; aliud est penitus non esse nec nasci posse, nisi acceperit aliam personam. Ecce *clarus*: est sensus et non est plenus, et tamen tu nosti quid sit *clarus*; e contrario *pater* non potest esse, nisi habeat filium. Ergo hoc interest: quod illic minus est quiddam, hic nihil est, nisi accadat alia persona.

XXII. Est etiam aliud quod ~~appellatur ita~~: «ut ad aliquid qualiter se habet». Hoc «ut ad aliquid qualiter se habet» contrarietatem significat tantum, nihil aliud; puta *uiuus*, *mortuus*: quid tam contrarium uiuo quam mortuum?; *niger*, *candidus*; *dies*, *nox*. Ista ~~dicuntur ad~~-aliquid qualiter se habentia».

XXIII. «Generalia» dicuntur quae multa in se significant, ut *animal*; potest *animal* esse et homo, *animal* esse et caballus, *animal* esse et burdo.

XXIII. Est item «speciale». «Speciale» dicitur quod partem retinet, ut, puta, pars animalis est *homo*, ergo *homo* speciale nomen est; pars animalis est *coruus*, ergo *coruus* speciale nomen est, namque est. Ista species collectae generale nomen faciunt. Hoc enim interest inter generale

108. [Fol.29V]. Thebanus Romanus] romanus thebanus Keil .. puta quinque] ut puta quinque Keil .. appellatur ita] ita om. Keil .. dicuntur ad] CZ dicuntur ut ad Keil .. generalia] sunt generalia generalia Keil .. namque est] est om. Keil .. inter generale et speciale] delenda uidit Keil

et speciale: quod generale nomen facit de se species;
[F.30r]¹⁰⁹ speciale nomen a genere descendit, aliunde uenit.

XXV. Est etiam «uerbiale» nomen. «Verbiale» dicitur nomen quod de uerbo nascitur, et in tor semper exit; dicimus iam istam regulam: quo modo fit hoc nomen?, ita: de gerundi modi ultimam syllabam futuri in or uertis, et facis nomen: legendi, legendo, legendum, lectum, lectu: uerte istam ultimam syllabam in or et facis lector; scriptu: uerte ultimam in or, scriptor; auditu: auditor, lectu: lector; et sic fiunt ista nomina.

Idcirco etiam sarciendi, sarciendo, sarciendo, sartum, sartu: conuerte istam ultimam in or, et quid facit?, sartor facit. Saepe enim hinc sibi faciunt quaestionem et dubitant frequentissime quid debeant dicere, utrum sarsor dicamus aut sartinator aut sartor; non potest fieri nisi ut faciat sartor. Vltimum enim tempus gerundi modi sartu faciunt, conuerte in or et facit sartor. Numquid potest inuenire aliquam contrarietatem?

Inde illa quaestio soluitur, quae in dubitatione est: cano et canto: faciunt sibi stultam quaestionem cum uerba diuersa sint; nam ab eo quod est cano et canto diuersi sunt gerundi modi. Fac gerundi modi ab eo quod est cano: canendi, canendo, canendum, cantum, cantu: cantor facit; ab eo quod est canto, cantas, fac gerundi modi: cantandi, cantando, cantandum, cantatum, cantatu: cantator, et non est contrarium.

XXVI. Est etiam nomen «participii simile». «Participii simile» nomen est quod sic sonat quasi participium, nomen est tamen, ut potens. Ecce non sic est potens quem ad modum legens, et tamen apparet quando participium, quando nomen. Nomen est si recipit comparisonem: potens, potentior, potentissimus; si participium fuerit, non recipit comparisonem: nemo dicit legens, legentior, legentissimus.

Hoc noluit adicere Donatus, quod est utile satis: sunt aliqua nomina, penitus nomina, sono participia; sunt aliqua participia penitus; sunt aliqua media. [F.30v]¹¹⁰ Ecce potens tantum modo nomen est nec potest esse participium, sed nomen est tantum; quare?, quia recipit comparisonem: potens, potentior, potentissimus. Nec potest esse participium; quare?, quia non uenit a uerbo; si enim a uerbo ueniret, esset participium. Ergo,

109. (Fol.30r). ita de gerundi] ita de (de om. B) gerundi (gerendi B) modi (corr. modo C) ultimam syllabam futuri in or uertis et facis nomen BCZ ita de gerundi modi ultimam syllabam (futuri in litura a) in or uertis et facis futuri (futuri deleuit a) nomen A ita de gerundi modi ultimo tempore ultimam syllabam futuri (futuri delendum uidit) in or uertis et facis nomen Keil .. legens] ABZ om. Keil .. nomina] delendum uidit Keil

110. (Fol.30v). aliquid medium] aliquid medium ut amans: aliquod medium ut (quod A) est amans AKeil .. est et sic] est ac si Keil .. nomen nomen] alterum nomen om. Keil .. contemplatur tempore] ABCZ contemplatur modo imperatiuo tempore Keil

si a uerbo non habet originem, et comparisonem habet, apertissime nomen est.

Ecce uides quem ad modum nomen est.

E contrario participium est *legens*; quare?, quoniam ab eo uerbo quod est *lego*, inde est *legens*, et comparisonem non recipit; nemo dicit *legentior*, *legentissimus*. Ergo, si a uerbo uenit et non recipit comparisonem, participium est.

Est aliquid medium, ut *amans*. Quando dicimus *amans*, potest et a uerbo esse: *amo*, *amas*, *amat* — ecce a uerbo uenit —, potest et recipere comparisonem: *amans*, *amantior*, *amantissimus*. Quid ergo facimus?, quem ad modum discernimus quando est nomen, quando participium?, quo modo discernimus?; casibus: si accusatiuus fuerit, erit participium; si genitiuus, erit nomen. Ecce habes discretionem ambiguitatis ipsius; si dixeris *amans illum hoc feci*, participium est modo; si dixeris *amans illius hoc feci*, nomen est.

Vnde hoc apparet?. Da simile, et inuenies sic; quem ad modum si dicas *scribens illum hoc feci*: si dicas *amans illum hoc feci*, numquid possum dicere *amans illius hoc feci*?. Ecce uide apparet quia participium est, quia et participium accusatiuum habet casum. *Legens illum*: ecce modo participium est; e contrario *legens illius* nomen est; quare?, quia genitiuus est casus. Sic est et si dicas *cultor illius feci*, *doctor illius feci*: et *cultor illius* et *doctor illius* genitiuus est casus. Ergo quando iungitur genitiuo casui, erit nomen; quando iungitur accusatiuo erit participium.

XXVII. Superest nomen: nomen, quod «uerbo simile» est, ut est *contemplor*, *contemplaris*, *contemplatur*; tempore futuro: *contemplator*; sed tamen et nomen potest esse: *hic contemplator*, *huius contemplatoris*, *huic contemplatori*. Aliquotiens ergo sine dubio nomen est, aliquotiens uerbum |F.31r|¹¹¹ Quid ergo interest quando sit uerbum, quando nomen?; uerbum si fuerit, tempus habet; nomen si fuerit, casum habet. Si dicam *contemplator illum*, hoc est, 'attende illum', tempus est sine dubio, uerbum est ergo; si dicam *contemplator quidam*, ac si dicam *scriptor quidam*, erit nominatiuus; casum ergo habet, erit ergo nomen.

Collige ergo istas species XXVII: sunt ergo nomina quae appellantur corporalia, sunt quae incorporalia; sunt primae positionis, sunt diriuatiua, sunt deminutiua, sunt sono deminutiua; sunt tota graeca, sunt tota latina, sunt notha; sunt synonyma, sunt homonyma; sunt patronymica, sunt «*ctetica*», id

111. {Fol.31r}. sunt ergo] ergo om. Keil .. ctetica] Keil tethica ABC
tethica Z .. ordinis sunt] ordinis sunt ad aliquid: sunt ad aliquid om. KJeil
.. sunt uerbis] sunt et uerbis Keil .. DE QUALITATIS] DE QUALITATIS SPECIEBVS
EXPLICIT DE COMPARATIVO INCIPIT: (finita qualitate transit ad comparisonem |
DE COMPARATIONE Keil .. quasi minuit] minuit quasi Keil .. qui satis] qui
satis minus habet: om. Keil

est, possessiua; sunt adiectiua, sunt qualitatis, sunt quantitatis; sunt gentis, sunt patriae; sunt numeri, sunt ordinis; sunt «ad aliquid», sunt «ad aliquid qualiter se habentia»; sunt generalia, sunt specialia; sunt uerbialia, sunt participiis similia, sunt uerbis similia. Ista sunt XXVII species, sed quicquid fuerit de istis XXVII scire debes quia appellatiuum est.

DE QUALITATIS SPECIEBUS EXPLICIT. DE COMPARATIVO INCIPIT

I. Comparatio nominum ita diffinita est: "comparatio est elocutio quae ex alterius collatione alterum praefert". Ita diffinierunt antiqui. Nam quando dico *doctior*, non potest unius esse; *doctissimus*: comparatione multorum ille *doctissimus*. Ergo ita diffinitum est. Comparatio autem, aut auget aliquid, aut minuit; et hoc ipsum quod minuit, ad sensum auget, ceterum ad sonum minuit; ut, puta, *doctus*, *doctior*, *doctissimus*; ecce hic auxit; et item *stultus*, *stultior*, *stultissimus*, quasi minuit, sed tamen re uera auxit; et si dicas *pauper*, *pauperior* — qui satis minus habet —, *pauperrimus*, minuit quidem, sed tamen auxit.

II. E contrario plane quod hic non habes, hoc scire debes, hoc non dixit Donatus, quod uerum est; et iam lectum est hoc male; tamen seruare debemus. Quid enim nobis obest cum sciamus, quid debeamus cauere?; omnia uerba quae naturaliter [F.31V]¹¹² per se plena sunt, non debent accipere comparationem, nam incipiunt esse non plena; si enim das comparationem non sunt plena. *Perfectus* qui dicitur, nisi cui nihil deest?; si acceperit comparationem: *perfectior*, *perfectissimus*, male dicimus; qua ratione?, quia dixeris *iste perfectus est*, *iste perfectior est*, dum incipit iste esse *perfectior*, ille iam *perfectus* non erit; si esse *perfectissimus*, ille *perfectior* non erit. Habes hoc in antiquo tractatu; debes ergo et uerba quae naturaliter per se plena sunt, non subicere comparationi, ne, dum uis aliquid augere, corrumpas illam rationem naturalem.

III. Quaesitum est de ipsis gradibus quot essent gradus. Multi dixerunt tres, multi quatuor. Qui dicunt tres ita dicunt: "positiuus est *doctus*, comparatiuus *doctior*, superlatiuus *doctissimus*"; qui dicunt quatuor ita dicunt: "positiuus est *doctus*, comparatiuus est *tam doctus*, praelatiuus est *doctior*, superlatiuus est *doctissimus*". Vnde ista nata est ambiguitas?, uideamus quae res potior est. Nata est ambiguitas ex hac re: illi qui dicunt quatuor esse gradus hoc dicunt: "non potest fieri ut *doctior* sit comparatiuus"; qua ratione?, quia, si comparatiuus esset, compareret potius, non praeferret; ideo enim dicitur comparatio, ab eo quod comparet". Quando dicimus *doctior*, non est

112. (Pol. 31V). esse perfectissimus] ABCZ iste perfectis-simus Keil .. et uerba quae] uerba ea que Keil .. comparatiuus doctior] comparatiuus doctior superlatiuus est doctissimus: comparatiuus est doctior superlatiuus est doctissimus Keil .. praelatiuum esse] praelatiuum esse quia habet sensum praelatiui: praelatiuum esse qui habet sensum (praelatiui qui habet sensum add. a) praeferentis A quia habet sensum praelatiui delenda esse uidit Keil

comparatio sed praelatio; nam quando dico *doctior iste ab isto*, non uideor comparare sed praeferre sensum. Quo modo ergo debemus dicere *doctior?*, praelatiuum esse; quia habet sensum praelatiui, quia habet sensum praeferentis et plus aliquid dantis. Ideo ergo dicunt non esse comparatiuum, ut sit positius *doctus*, ut non sit comparatiuus *doctior*, sed praelatiuus. Et qui erit comparatiuus?, iste positius cum *tam*, ut sit positius *doctus*, comparatiuus *tam doctus*. Nam quando dico *tam doctus hic quam ille*, non uideor alterum alteri praeferre, sed quasi utrumque comparare, ut sit comparatiuus *tam doctus*, ille qui plus nouit appelletur *doctissimus*.

Hoc quidem dixi, sed non est uerum. *Tam* bona ratio, *tam* firma, tamen uera non est. Vnde probas quoniam bona non est?, positius est *doctus*, comparatiuus est *tam doctus*. Primo hoc ipsum *tam* quale aduerbium est?, [F.32r]¹¹³ aduerbium comparatiui gradus; quo modo dicis?, quoniam comparationem facit ex aequalitate, hoc ipsum *tam* comparatiuum est, id est, comparatiui iam gradus est; unde apparet quia comparatiuus est. Animaduerte ergo, et uidebis quem ad modum non est uerum: dic mihi, utrum possum dicere *tam doctior?*, numquid possum dicere?, non licet, soloecismus est; quare?, quoniam *tam* hoc est quod est *doctior*; ideo non dico *tam doctior*, ne uidear dicere *doctior doctior*; ideo non dico *tam doctissimus*, ne uidear dicere *doctissimus doctissimus*. *Tam* enim uim habet comparandi; ergo, si hoc ipsum *tam* uim habet comparandi, quotienscumque iungitur positiuo, tale est *tam doctus*, est quale si dicas *doctior*; quare?, quia hoc ipsum *tam doctior* significat. Vnde apparet quoniam non est uerum quod dicunt.

Deinde est alia ratio ualidior quae soluat istam quaestionem: quia diximus esse comparationem, id est, elocutionem quae ex alterius collatione alterum praefert, quando dicimus *tam doctus est hic quam ille*, quo modo potest mihi dicere *hic tam doctus est quam ille*, cum non praetuleris illum?, quem ad modum est comparatio?. Nam si ambo effectum habent, et neuter praelatus est, non est comparatio; comparatio autem hanc habet naturam: ut alterum alteri praeferat. Vnde apparet quoniam illum falsum est. Remansit ergo ut tres sint gradus: positius, comparatiuus, superlatius.

IV. Plene iste positius omnia recipit genera: et masculinum, *doctus*, et femininum, *docta*, et neutrum, *doctum*; et commune, *docilis*, et trium generum, *amans*. Positiui sunt omnes quos dixi. Comparatiuus duo recipit genera: commune et neutrum: *doctior*, *doctius*. Superlatius tria recipit genera: masculinum, femininum, neutrum, nec amplius penitus. Item est aliud. In positiuo multae sunt regulae: aliquando in *us*, ut *doctus*;

113. [Fol.32r]. est quale] est om. Keil .. quia diximus] qua (quae corr. A quam C quia Z) diximus esse comparationem id est elocutionem ABCZ quia diximus comparationem esse elocutionem Keil .. commune et neutrum] neutrum et commune Keil .. XIII] XIII Keil

aliquando in *a*, ut *docta*; aliquando in *um*, ut *doctum*; aliquando in *is*, ut *docilis*; aliquando in *ans*, ut *amans*; aliquando in *er*, ut *pulcher*. Variæ sunt regulæ, sunt autem **XIII**. Comparatiuus tantum duas recipit regulas: in *or* et in *ius*. Superlatiuus tres habet: [F.32V]¹¹⁴ *-simus*, *-sima*, *-simum*. Quare istas regulas dixi?, quoniam incidere habent aliqua nomina quæ sunt contra istas regulas: scire debes quoniam anomala et difficiunt et inæqualia sunt. Comparatiuus gradus generis est semper communis: *doctior*, excepto uno, ut ait Probus: *senior*; nam *senex* dicimus, *senior* non possum dicere de femina; tamen inuenimus lectum apud antiquos non idoneos; tamen nos seruare debemus ut *senior* dicamus in masculo, in femina anus.

V. Quæ nomina comparisonem recipiunt? Ait: ea quæ sunt qualitatis et quantitatis, ut diximus, a quatuor rebus trahuntur: ab animo, a corpore, extrinsecus, a mensura; ista sunt nomina quæ comparisonem recipiunt, nulla alia: ab animo quæ ueniunt: *doctus*, *stultus*; *doctior*, *doctissimus*; *stultior*, *stultissimus*; a corpore: *pulcher*, *candidus*; *pulchrior*, *pulcherrimus*; *candidior*, *candidissimus*; extrinsecus, id est, a fortuna: *pauper*, *diues*; *pauperior*, *pauperissimus*; *diues*, *diuitior*, *diuitissimus*; a mensura: *longus*, *latus*; *longior*, *longissimus*; *latus*, *latior*, *latissimus*. Quia dixi *diuitior*, *diuitissimus*, non putes male esse dictum; scire debes ista aliter declinari quando dicimus *diues*, *diuitior*, *diuitissimus*; non sic erit principale *dis* — ut legistis in Terentio¹¹⁵: *dis pol' esses*, *Demea* —: *dis*, *ditior*, *ditissimus*.

Ergo uides quæ nomina comparantur: quæ sunt qualitatis et quantitatis. Ea autem quæ non sunt qualitatis et quantitatis non recipiunt comparisonem. Nec te decipiant illa Plautina et Afraniana uerba: *ipsissimus*; loco comico hoc dixit. Est etiam apud Graecos: *αὐτότατος*. tale; comica sunt ista et ad artem non pertinent. Ergo non recipiunt comparisonem nisi ea quæ <sunt> qualitatis et quantitatis; diximus iam hoc saepius.

VI. Illud nomen quod in dubitationem uenit: *Latinus*, *Latinior*, *Latinissimus*, quaeritur utrum dicamus. Si a gente uolueris, non dicis, id est, si a gente dictus est *Latinus*, quem ad modum *Italus*, numquid possum dicere *Italior*, *Italissimus*? [F.33r]¹¹⁶ quem ad modum *Afer*, numquid possum dicere *Afrior*,

114. (Fol.32V). difficiunt] diffic-; *passim* uerbum diffidere sic scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur deficiunt Keil .. in femina anus] ACZ in femina dicamus anus B in femina dicamus magis anus Keil .. non putes] ABCZ ne putes Keil .. non sic erit] non erit BC si erit AKeil .. nec te] ne te Keil .. quæ sunt qualitatis] Keil sunt om. Z

115. dis quidem esse, Demea (TER. Ad. 770 / V 1,8)

116. (Fol.33r). respicit] Keil om. ABCZ .. quo modo loquitur latine] delenda esse uidit Keil .. possumus] AZ possemus Keil .. diffendimus] defendimus Keil .. sexto] sexta Keil .. qualitatis sunt] sunt qualitatis Keil .. uituperat] AZ uituperauit Keil .. potest piissimus] potest om. Z, add. z .. recepta recta comparatio] recepta comparatio ABCZ recepta recta comparatio Keil

Aferimus?; quem ad modum Gallus, numquid dico Gallior, Gallissimus?; sic Latinissimus. Si autem ad elocutionem <respicit>, recipit comparisonem; puta si dicas "quo modo loquitur?", et dicam: "latine", recipit comparisonem; quare?, quia incipit esse qualitatis ab animo "quo modo loquitur? latine". Tamen hoc ipsum propter ambiguitatem uitandum est, ne cadamus in calumniam: latinior non debemus dicere; quamquam de locutione dicamus, et possumus dicere, tamen debemus uitare propter calumniam, quamuis nos diffendimus. Etiam Cicero uitauit in sexto Verrinarum¹¹⁷: cum dico Verrem in tota prouincia, Latine me scitote non accusatorie loqui; et subiecit postea etiam planius, noluit dicere Latinus.

VII. Ergo ea recipiunt comparisonem quae sunt qualitatis et quantitatis. Haec tamen regula non recurrit, id est, non omnia nomina quae sunt qualitatis et quantitatis recipiunt comparisonem; quae autem comparantur qualitatis sunt et quantitatis. Non omnis, uerbi causa, qui nauigat gubernator est, sed qui gubernator est nauigat. Nam ecce inueniuntur aliqua nomina qualitatis et quantitatis, et non recipiunt comparisonem: mediocris unum tantum gradum habet, nemo dicit mediocrior, mediocrissimus.

Pius, piissimus duos habet gradus: positium et superlatium, quamquam et hoc piissimus uituperat Cicero in Philippicis¹¹⁸; dicit: "non potest piissimus dici per rerum naturam"; insultabat Antonio: "tu", ait, "utere semper hoc uerbo, piissimus". Tamen Caper, ille magister Augusti Caesaris, elaborauit uehementissime et de epistolis Ciceronis collegit haec uerba ubi dixerat ipse Cicero piissimus. Scias quoniam amaritudine rethorica hoc ei obiecerat ut diceret: "non potest per rerum naturam dici piissimus". Ergo est aliquando positius et superlatius, ut pius, piissimus; aliquando positius et comparatiuus, ut senex, senior; aliquando comparatiuus et superlatius, ut ulterior, ultimus; aliquando superlatius tantum, ut nouissimus.

Est talis regula recenta: <recta> comparatio est quae primam syllabam [F.33V]¹¹⁹ non mutat, ut, puta, doctus; et uide per omnes gradus quoniam ista erit syllaba prior: doctus, doctior,

117. cum dico nihil istum eius modi rerum in tota prouincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui (CIC. In Verr. act. sec. IV 1,2)

118. tu porro ne pius quidem, sed piissimos quaeris et, quod uerbum omnino nullum in lingua Latina est, id propter tuam diuinam pietatem nouum inducis. (CIC. Phil. XIII 19)

119. (Fol.33V). mutantur] mutant Keil .. qualitatis et quantitatis] AZ qualitas et quantitas Keil .. corrumpunt] corrumpant Keil .. diminutius] diminutium Keil .. comparatiuus positiuo] positiuo comparatiuus Keil .. et e contrario] ABCZ est e contrario Keil .. doctus doctior] doctus doctior quouis doctissimo stultior quouis A(in litura)+a*Z doctus (doctior add. in marg.) uel stultus quouis C doctus om. Keil .. po-nitur comparatiuus] comparatiuus om. Z, add. z

doctissimus; non mutauit. *Felix, felicior, felicissimus*; non mutauit, sed permansit *f* ubique. E contrario nomina quae mutant anomala sunt: *malus, peior, pessimus*, mutauit; *bonus, melior, optimus*, mutauit; *magnus, maior, maximus*; ecce mutauit. Et ista sunt tria tantum modo quae mutantur: *bonus, malus, magnus*. Et ea nomina recipiunt comparationem: quae sunt qualitatis et quantitatis; sed non ubicumque qualitatis et quantitatis fuerit etiam comparatio integra est; nam aliquando inuenimus aut unum gradum aut duos.

VIII. Plane sciendum est esse aliqua nomina quae naturaliter gradus suos corrumpunt ad significationem, id est, sunt aliqua nomina quae naturaliter uidentur esse deminutiuia, ratione tamen comparatiua: *grandiusculus, maiusculus, minusculus*. Quando dicimus *maius*, sine dubio comparatiuus est; *maiusculus deminutiuus* est. Ecce deminutio est a comparatiuo. Ergo, quando dico *grandiusculus*, quo modo debeo dicere istas partes orationis? nomina sunt intellectu comparatiua, enuntiatione deminutiuia; id est, sono deminutiuia, intellectu comparatiua.

VIII. Incipit tractare res tenendas omnibus uiribus, praesertim quia et doctiores nos faciunt et praestant excusationem maleloquentibus. Plerumque contingit ut erremus in dictione; ergo praestant excusationem. Ait sic: plerumque inuenitur elocutio ut comparatiuus praeponatur superlatiuo. Vtique, quo modo posituius paululum significat, comparatiuus plus a positiuo, superlatiuus plus a comparatiuo; ita debes eloqui ut superlatiuus praeponatur comparatiuo et comparatiuus positiuo, ne posituius praeponatur comparatiuo, et s. contrarie ut comparatiuus praeponatur superlatiuo, ut tale elocutione: doctus doctior quouis doctissimo, stultior quouis stultissimo, si ita dicas.

X. Plerumque comparatiuus ponitur et est posituius, plerumque comparatiuus ponitur et nec posituius est. Duas res dixit: aliquando ponitur comparatiuus, et est loco positui; aliquando ponitur comparatiuus, [F.34r] 120 et non modo comparatiuus non est, sed nec posituius; ut, puta, sunt duo exempla, unum apud Virgilium, unum apud Sallustium:

Virgilius ait¹²¹: iam *senior, sed cruda deo*; ecce modo *senior* comparatiuus est, sed pro positiuo; qua ratione?, quia Charon, licet non sit *senior*, tamen *senex* est. Nunquam enim possumus dicere *seniorem*, nisi ad comparationem similis; puta: *doctior est scolasticus scolastico, clarior est senator senatore*; non possumus dicere *clarior senator plebeio*, haec non est uera comparatio, sed abusiuus. Illa est uera comparatio, quae inter

120. (Fol.34r). *abusiuus* AZ *abusiuus* Keil .. non licet non] non *priore loco del.* & licet non Keil .. sunt duo] sint duo Keil .. *mare dulcius Ponticum]* *delenda esse uidit Keil* .. et *mare]* et *om.* Keil .. non *dulcius]* non *om.* Keil .. nec *positiuum]* Keil ne *positiuus* Z .. quod appellatur *adiectiuum]* *om.* Keil

121. iam *senior, sed cruda deo* (VERG. *Aen.* VI 304)

pares fit. Ergo quo modo dixit Charontem *seniorem*, cum nullus sit alter senex Charon?. Illa ergo comparatio positivum significat; nam, non licet non sit Charon senior, tamen uidetur senex; est enim uel qui senex sit, id est, licet non sunt duo Charontes, ut ille sit, puta, senex ille senior, sed unus idem est. Ergo, si unus est, licet non sit senior, tamen est uel senex; licet non sit comparativus, tamen est uel positivus.

In ista tamen elocutione Sallustiana non solum non ait comparativum sed nec positivum quidem, ut *mare Ponticum dulcius quam cetera*. Mare dulcius Ponticum tunc bene diceret, et mare Ponticum esset dulcius, si esset aliquod mare dulce; cum autem nullum mare sit dulce, quem ad modum possumus dicere *illud dulcius*?. Ergo uides quia, quando dico *mare dulcius*, non solum non dulcius, sed ne *dulce* quidem, quia nullum mare nec *dulcius* est nec *dulce*. Ita inuenitur hic comparativus non solum comparationem non significans, sed nec positivum, nam per rerum naturam non potest inueniri.

XI. Tractatum est hoc a Probo aliter, a Donato aliter. Donatus ait: "quinque sunt aduerbia quae non debemus iungere nisi positivo tantum: *tam, magis, maxime, minus et minime*". Ista quinque sunt per se a Donato posita; puta: *tam doctus* debeo dicere, non *tam doctior, tam doctissimus; magis doctus*, non *magis doctior, magis doctissimus; maxime doctus* — quod appellatur adiectivum —, non *maxime doctior, maxime doctissimus*. [F.34V]¹²² Et reddita est ratio non a Donato sed ab aliis, quare non iungitur ista aduerbia comparativum et superlativum sed tantum positivum?, quoniam significationem habent augmentis. Quando dico *magis*, utique *magis* significationem habet augmentis, ac si dicas, puta, *iste stultus, iste magis stultus est*, ecce uides quoniam augmentum fecit; puta: *iste stultus est, iste maxime stultus est*; augmentum significant. Ergo si istae particulae habent augmentum, si habent augmentum, comparationem habent elocutionis. Numquam enim augmentum fit, nisi in comparativum et superlativum; sic ergo istae particulae sensum habent aut comparativum aut praeficientis, quo modo habent comparativus aut superlativus. Quando dico *tam doctior*, tale est ac si dicam *doctior doctior; tam doctissimus, doctissimus doctissimus*. Hoc enim ipsum *tam* aut comparativum est aut superlativum. Si autem comparativum et superlativum uim habent augmentis id est, rem quae plus significat a positivo, ideo non iungitur.

Sed si hoc uerum est, quoniam istae particulae ideo non iunguntur comparativum et superlativum, quod ipsae habent

122. (Fol. 34V). aut comparativum] ABCZ aut comparantis Keil (Lindemannus) .. aut superlativum] ABZ et superlativum Keil .. comparativum et superlativum] superlativum (corr. superlativum) et comparativum (corr. comparativum) a super..... est A .. habent augmentis] ChKeil habens augmentis aZ habens augendi B .. habent comparantis aut praeficientis] habent aut (aut om. Keil) praeficientis aut comparantis AKeil .. doctior multum] om. Keil .. comparativum et superlativum] superlativum et comparativum Keil .. illas debes] ABCZ illas res debes Keil (Lindemannus)

significationem aut comparantis aut praeferentis, nullae res debent iungi quae sensum habent comparantis aut praeferentis; ut, puta, si dicas *satis doctus*, augmentum habet; *plus doctus* augmentum habet; *abundanter doctus* augmentum habet. Non debemus dicere *abundanter doctior*, *abundanter doctissimus*; non debeo dicere *multum doctior*, *multum doctissimus*, quoniam ista omnia comparationem significant, id est, augmentum. Et hoc Probus sequitur et ait sic: "omnia aduerbia uel omnes particulae, quaecumque sunt, quae habent sensum augmentis, non iungenda sunt nec comparatiuo nec superlatiui, sed tantum modo positiui".

Donatus autem praestitit nobis auxilium ut quinque tantum modo obseruemus res. Omnia illa, quaecumque sunt, comparatiuo et superlatiui iunguntur secundum auctoritatem Donati. Tamen tu, si uolueris puram facere elocutionem, nec illas debes iungere comparatiuo et superlatiui [F.35r]¹²³ quae sensum habent augmentis. Tantum modo ostendo in exemplo esse positum. Horatius ait¹²⁴:

et tollens uacuum plus nimio gloria uerticem.

Nimio comparatiuus est, plus comparatiuus est; ecce dua iunxit comparatiua, sed forte dicas: "plus et nimium eadem sunt". Sequens uersus apertissime significat:

arcanique fides prodiga perlucidior uitro.

Per augmentum significat, lucidior comparatiuus gradus est, et tamen dixit perlucidior; tale est ac si dicas ualde lucidior, multum lucidior. Extant de aliis partibus exempla, exceptis istis quinque; ista debemus seruare hodie et non iungere comparatiui aut superlatiui, sed tantum modo positiui. Melius tamen feceris, si nec illas iungas omnes; nam et Virgilius iungit, sed non istas quas diximus, sed illas iungit¹²⁵:

*tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.*

Ecce diximus *tam* non iungendum esse, —*tam, magis, maxime, minus et minime*—. Ecce inuenimus hic iuncta esse, sed non est hoc,

123. (Fol.35r). dua] duo Keil .. sed illas] sed alias Keil .. tam magis illa] tam magis illa — pugnae tam magis ecce diximus A*Keil ... magis illa fremens et t. e. f. tam magis ecce diximus A tam magis illa fremens et quam t. f. tam magis ecce diximus B tam magis illa fremens et t. f. tam magis et tristibus effera flammis quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae ecce diximus C .. iuncta esse sed] iuncta esse sed non est (et A, corr. est a) hoc ABCZ: iuncta esse tam magis sed non est hoc Keil .. iunctum est aduerbium] BCaZ est om. AKeil .. doc-tior ab illo nominatiui doctior illo nominatiui ABC doctior ab illo septimo doctior illo nominatiui Keil .. aut doctior hic] Keil hic om. Z, add. x .. potes uti] Keil potes utique BCZ .. debes uti] Keil debes utique Z

124. et tollens uacuum plus nimio gloria uerticem (HOR. Carm. I 18,15)

125. tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae. (VERG. Aen. VII 787)

aliud est: comparatiuo iunctum est aduerbium, aliud: duo aduerbia iunguntur comparatiuo; nam et *tam* aduerbium est et *magis* aduerbium est, quoniam utrumque aduerbium non uidetur esse soloecismus. Melius tamen fecerimus si non iungamus penitus.

XII. Comparatiuus gradus iungitur tribus casibus. Donatus ait "duobus casibus", sed tu scire debes quoniam uere tribus iungitur casibus: ablatiuo, septimo, et nominatiuo interposita particula *quam*. Ablatiuo iungitur: doctior ab illo; nominatiuo: doctior hic quam ille; sed scire debes quod hodie in usu habemus septimo uti, non debemus aut ablatiuo aut nominatiuo: doctior illo debeo dicere, non aut doctior ab illo aut doctior hic quam ille. Si uis iterum assumere aliquid ad licentiam, potes uti et nominatiuo: doctior hic quam ille; frequenter debes uti septimo ad usum.

XIII. Praeterea comparatiuus gradus praefert nos et nostro generi et extraneo; ut, puta, equus et canis: possum equum et equo praeferre, possum equum et cani praeferre, ut, puta, [F.36V] ¹²⁶ uelocior equus equo et equus uelocior cane. Ecce et suo generi praetulit et extraneo in comparatiuo tantum,

XIII. Superlatiuus uero haec omnia contraria habet. Nam nemini iungitur, nec ablatiuo nec septimo nec nominatiuo, sed iungitur genitiuo plurali. Praeterea non nos praefert et nostro et extraneo generi, sed tantum modo nostro, ut si dicas equus uelocissimus est equorum; non possum dicere equus uelocissimus canum. Per superlatiuum tantum modo nostro generi praeferimus.

XV. De numero quaesitum est. Comparatiuus gradus cui numero seruit?; comparatiuus iungitur numero singulari et plurali: doctior illo, doctior illis, equus equo uelocior est uel canibus.

XVI. Superlatiuus uero plurali numero tantum seruit; ut, puta, equus uelocissimus equorum; non possum dicere equus uelocissimus equi. Et re uera in re quae indiuidua est, seruatur haec regula; si res illa indiuidua est naturaliter, seruatur: hominem numquid potes diuidere? E contrario plebem diuides; possum ergo dicere stultissimus est plebis; *plebs*, licet sit numeri singularis, potest tamen esse diuidua et potest recipere pluralem numerum. Habemus in Virgilio ¹²⁷: fortissime gentis Tydide; *fortissimus* superlatiuus est, *gens* est numeri singularis, sed tamen est intellectu pluralis. Superlatiuus gradus debet quidem iungi tantum numero plurali, sed exceptis illis nominibus quae sunt enuntiatione singularia, intellectu

126. (Fol. 35V), equus equo] equus (equo add. z) uelocior est (uel add. z) canibus ZKeil .. etiam enuntiatione] etiam (etiam delendum uidit) enuntiatione singularia intellectu pluralia; Keil .. etiam enuntiatione singulari intellectu plurali Z .. Gallicus ditissimus] ABCZ gallicus ideo ditissimus Keil .. intellectu pluralis] intellectu plurale Keil .. singulare] BCaZ ituram sedecim fere litterarum habet A pluralem Keil (Lindemannus)

127. fortissime gentis | Tydide! (VERG. Aen. I 96)

pluralia. Si enim ista nomina fuerint etiam enuntiatione singularia, intellectu pluralia, iunguntur etiam geniti-¹²⁸ singulari; ut apud ipsum Virgilium inuenimus alio loco ditissimus agri. Ager recipit diuisionem; nam dicimus ager Campanus, sed utique in Campania non unus ager est, sed multi; similiter si dicas ager Siculus, ager Gallicus, ditissimus agri dicimus. Similiter Romanum genus: hoc Romanum genus numeri est quidem singularis, sed tamen intellectu pluralis; ideo in historiis inuenimus Romani generis disertissimus, disertissimus huius Romani generis. Ergo ea nomina quae enuntiatione sunt singularia, intellectu pluralia, possunt ad se trahere etiam numerum singularem.

[F.36r] ¹²⁹ XVII. Quo modo comparatiuum diximus poni pro positiuo, sic inuenimus nomina, ut ipse superlatiuus positiuus sit; ut in tali elocutione, Iuppiter Optimus Maximus; Optimus et Maximus superlatiui sunt; sed tamen isti superlatiui non solum superlatiui non sunt, sed nec comparatiui, sed tantum modo positiuui; qua ratione?, quia, si esset Iuppiter unus et alter, tantum (-) bene diceremus, item si essent tres Ioues; cum autem unus sit, qua comparatione praeferimus?; ergo dicimus illos gradus pro positiuo esse.

XVIII. Vides ergo quoniam malae sunt illae elocutiones et curtae et semiplenae quas ponunt scolastici in dictionibus; sed iam per licentiam et in usum uenerunt, si dicas Aenea fortissime; quando dicunt Aenea fortissime, non habet rationem, nisi adiungas alios quibus possis eum praeferre; puta, si dicas Aenea fortissime Troianorum, modo stat plena elocutio; si autem dicas Aenea fortissime, non stabit plena elocutio.

Vnde hoc probamus quoniam ita debet dici?. De comparatiuo illo fac elocutionem, et uide si stat: Aeneas fortior; numquid potest esse aliquis qui hoc dicat?, sed dicat Aeneas fortior Troianis. Si ergo comparatiuus exigit personas quibus comparetur, quanto superlatiuus exigit personas quibus praeponatur, ergo uides quia non possumus ista dicere. Tamen inuenta est defensio contra hanc rem, optima quidem et callida, sed minus plena; dicunt hoc: quando dico Aenea fortissime Troianorum, doceo eum fortissimum esse Troianorum; si autem solum hoc dicam, Aenea fortissime, incipio dicere Aenea fortissime omnium, iam non Troianorum solum.

128. ditissimus agri (VERG. Aen. I 343)

129. (Fol.36r). bene diceremus item] item bene diceremus Keil hoc loco lacunam indicauit Keil .. in usum uenerunt] in usum uenerunt si dicas Aenea fortissime quando dicunt Aenea fortissime non habet ABCZ: in usum uenerunt quando dicunt Aenea fortissime si dicas Aenea fortissime non habet Keil .. Troianis] zKeil Troianus Z, corr. z .. quando superlatiuus] ABCZ quando magis superlatiuus Keil .. non possumus ista dicere] non possumus dicere A non possumus ita dicere BCaKeil .. non Troianorum solum] solum om. A, add. z* non troianorum solum sed omnium Keil

Est quidem ratio bona sed contradicitur nobis, quia superlativus nostro generi nos praefert, non extraneo; ergo, si dixeris *Aenea fortissime*, possum intelligere *fortissime Graecorum*; sed nequaquam hoc permittitur. Inde uidetur non esse ratio.

Est quidem subtilis, non tamen uera, quoniam locum dat calumniae; nam si est mihi licentia ut intelligam *omnium*, ergo et *Graecorum*; sed, si dixerō *Graecorum*, ergo et superlativus praefert me extraneo generi contra artem.

[F.36V] 130

DE GENERIBVS NOMINVM

I. Tractat de generibus. Varro ait genera tantum illa esse quae generant: illa proprie dicuntur genera; quod si sequemur auctoritatem ipsius, non erunt genera nisi duo: masculinum et femininum; nulla enim genera creari possunt nisi haec duo. Illa uero alia abusive genera nominamus, id est, nomine tantum sunt genera, non natura. Hinc nascitur, id est, hinc inuentum est ut possimus nos excusare ut, quotienscumque circa genera peccauerimus, excusatio est, non imperitia. Puta, si dicam *haec paries*, possum me excusare et dicere quod licet mihi hoc dicere; si enim dicuntur genera duo esse et ideo dicta genera, ab eo quod generant, *paries* autem non generat nec generatur, licet mihi, pro uoluntate mea, quem ad modum uoluero dicere. Hic est etiam illud quod habemus apud auctores: Virgilius dicit alio loco *hic cortex*¹³¹, alio loco *haec cortex*¹³², et *hic silex* et *haec silex*; quid fuit necesse ut aut *hic* diceret aut *haec*?, quare utrumque posuit: hic silex, haec silex?, quoniam ista nomina a natura genus non habent, et ea quae a natura non habent genus ab auctoritate accipiunt. Haec causa est ut inueniamus diuersitatem: et *hic silex* et *haec silex*. E contrario, quare non *haec equus* dicimus, uel quare non dicimus *hic mula*?; apertissime scimus per naturalem rationem non posse hoc genus dare. Ergo scire debemus quoniam possumus defendere in illis generibus, quae genera nec generantur nec generare possunt.

Illud scire debes: quod multa sunt genera a natura, multa ab auctoritate; illa quae a natura sunt communi sensu discernimus,

130. (Fol. 36V). DE GENERIBVS NOMINVM] NOMINVM om. Keil .. excusatio est] ABCZ excusatio sit Keil .. hic est] ABCZ hinc Keil (Lindemannus) .. posuit hic silex haec] posuit hic silex et haec Keil .. dare] ABCZ dari Keil (Lindemannus) .. er- go scire] ergo scire debemus quoniam possumus (nos add. Keil) defendere in illis generibus quae (quare Z) genera nec generantur nec generare possunt: Keil, om. Z, add. in marg. Z .. sunt ab auctore auctoritate] abZ sunt ab auctoritate B sunt ab auctoritate auctoritate A(?) Keil .. sequor sed] sed om. Z, add. s .. sed haec] si haec Keil .. si interrogati] si om. Keil

131. raptus de subere cortex (VERG. Aen. VII 742),
cortice crudo (VERG. Aen. IX 743),
nam qua se medio tridunt de cortice gemae (VERG. Georg. II 74).

132. ausco circumdat amarae | corticis (VERG. Buc. 6,62)

quae sunt ab auctore auctoritate discernimus. In illis generibus quae a natura sunt, nec Virgilius nec Cicero nec aliqui auctores opus sunt tibi, sed naturaliter rationem sequimur; scimus quoniam debeo dicere *haec mulier, hic uir*. Vt autem dicam *hic pampinus*, non naturalem rationem sequor, sed ex auctoritate hoc dico, quoniam ita scio lectum esse apud Virgilium; ita dico aliquando masculino, aliquando feminino. Sed haec omnia siue pampinus siue silex siue alia, si interrogati fuerimus, quae non naturali ratione ueniunt, non ante debemus respondere, nisi etiam exempla nobis occurrerint; puta: si qui te interroget "silex cuius est generis?", P.37r¹³³ si occurrerit tibi stabat acuta silex¹³⁴, dices: "feminini": ~~et occurrerit tibi~~

quanto percussum pondere signent
et laedant silicem¹³⁵,

dices: "generi masculini". Ergo non ante debemus dicere nisi exemplis (-).

Genera ergo principalia quae sunt et propria duo sunt: masculinum et femininum. Quid si nec masculinum sit nec femininum?, iam neutrum est; quid si et masculinum et femininum?, iam commune est; quid si et masculinum et femininum et neutrum sit?, «omne» dicitur. Vt, puta, *hic magister masculinum est, haec Musa femininum est, hoc scamnum neutrum est, hic et haec sacerdos commune est*. Commune genus est quotiens femininum genus et masculinum genus similem nominatum habent, id est, similiter efferuntur.

«Omne» est quotiens et femininum genus et masculinum et neutrum similiter efferuntur in nominatiuo singulari; ut *felix*: ecce similiter exit in nominatiuo casu singulari in omnibus generibus. Quare adieci "in nominatiuo singulari?", propter pluralem, quia ibi discretionem habet, in plurali: *hi et hae felices et haec felicia*; in nominatiuo singulari omnia similiter exeunt: *hic et haec et hoc felix*. Ergo tunc est omne genus, quando nominatiuo singularis trium generum unam habet formam.

Est etiam epicoenon. Inter epicoenon et commune hoc interest: nam paene idem est epicoenon quod est commune; nam, quando dico *haec aquila*, communis est generis; item, quando dico *hic canis generis*, est communis; et tamen generis est semper

133. (Fol. 37r). si occurrerit tibi stabat] si occurrit Z, corr. x tibi stabat .. feminini si occurrerit tibi] Keil si occurrerit tibi om. Z .. exemplis] hoc loco lacunam uidit Keil .. commune genus est] commune est genus Keil .. generis epicoeni] generis est epicoeni Keil .. complectitur] complectitur Keil

134. stabat acuta silex (VERG. Aen. VIII 233)

135. quanto percussum pondere signent
et laedant silicem. (JUVEN. Sat. 3, 271)

communis canis, aquila generis epicoeni. Et quae potuerit esse differentia?, quod in communi genere pro sexus qualitate duos damus articulos, epicoeno unum quidem articulum damus, sed utrumque intelligimus sexum. Quando generis est communis, duos articulos damus: hic canis et haec canis; in epicoeno non possum dicere hic aquila et haec aquila, sed tantum unum articulum damus: haec aquila; et hic passer; non possum dicere haec passer, sed, siue masculus fuerit siue femina, hic passer dicimus. Ergo hoc interest inter epicoenon et commune: quod in communi genere duos inuenimus articulos pro sexus qualitate; in epicoeno unum inuenimus, sed utrumque sexum, id est, utrumque sexum uno articulo complectimur. [P.37v]¹³⁶ Et quo articulo utendum est in epicoeno?, quem ab auctoribus acciperemus, id est, prout legeremus, ita dicimus; ut dicam haec cornix unde scio, nisi quia ita legi?; ergo pars epicoeni generis quae est ualidior, per ipsam debemus dicere. Et quo genere appellandum est illud epicoenon?, appellandum est quod ad modum in auctoritatem legerimus. Scire autem debes quod hoc epicoenon ab auctoribus fit commune; nam turdus epicoenon est, a masculino, Persius commune fecit¹³⁷; hic et haec turdus, ut est et tenuis turdorum nosse saluas. Hoc ipsum quod est epicoenon commune traxit genus ab auctoribus; quin etiam illud sciendum, specialiter quid sit epicoenon: epicoenon est cuius sexus non agnoscitur uisu; ita diffinitum est, non scientia. Potest enim aliquis cognoscere sexum, sed ex scientia, cuius sit generis. Ergo specialiter epicoenon, ubi uisu non agnoscimus sexum, id est, communi uisu, illud dicimus epicoenum. Ceterum scientia aliud est.

II. Praeterea scire debemus quasdam regulas quasi sollemnes esse generum. Ecce a quasi sollemnis est generis feminini, puta: *Musa, casa*; ecce ipsa regula quasi dedicata est feminino generi. Item *us* syllaba masculino generi quasi dedicata est: *doctus, clarus, magnus*, inuenitur tamen ut in us exeat et generis sit feminini, ut est *haec laurus*; ecce syllaba quasi quae erat masculino dedicata feminini est; sed non penitus *us* syllaba dixi quod dedicata est masculino, sed quod frequentius. Item *um* syllaba dedicata est generi neutro: *scamnum, tectum*; et inuenitur tamen nec numquam alterius generis in eadem syllaba terminatum nomen.

Sciens ergo aliquas regulas addictas esse generibus, tractat contrarie; dicit: "haec res non te decipiat, nam inueniuntur aliter sonantia et alterius sunt generis". Ne dicas mihi: "ecce

136. (Fol. 37v). acciperemus] acceperimus Keil .. legeremus] legerimus Keil .. ergo pars] ergo pars epicoeni (epyceni A epicoenoni C) generis quae est (est os. A) ualidior ABCZ: ergo quae pars epicoeni generis est ualidior Keil .. ut in us exeat] ut et in us exeat Keil .. quod dedicata est] quod dedicata sit Keil .. nec numquam] ABZ non numquam Ca*Keil .. tractat contrario] BCaZ tracta contrario A tractat contraria Keil .. quasi sonet] ABCZ ut sonet Keil

137. nec tenuis sollers turdorum nosse saluas. (PERS. Sat. 6,24)

nomen in a exit, debet generis esse feminini"; nam potest fieri quasi sonet femininum et sit masculinum, ut est *Catilina*, *Agrippa*, *Messala*. Ista nomina enuntiatione sunt feminina, intellectu sunt masculina; aut e contrario enuntiatione masculina, intellectu feminina, ut *Eunuchus* comoedia —haec *Eunuchus* comoedia ipsa ita appellatur, nam ita legimus in ipso Terentio¹³⁸: *quam transtulit in Eunuchum suam*—, *Orestes* tragoedia; *haec myrtus*, *haec laurus*: haec enuntiatione sunt masculina, intellectu feminina.

[F.38r]¹³⁹ Item enuntiatione feminina, intellectu neutra, ut *poema*, *emblemata*, *epigrammata*: haec enuntiationem habent feminini, tamen neutra sunt. E contrario item enuntiatione neutra, intellectu feminina, ut *Fronesium* mulier uel *Glycerium*, et illa quae in comoediis legimus.

Item enuntiatione masculina, intellectu neutra. Si dicas *pelagus*, *uulgus*, quasi masculinum est, et tamen intellectu neutrum est; et adiecit *uulgus*, sed hoc non est certum, nam potest esse et masculinum et neutrum. Vides ergo quanta genera sunt quae discrepant aliquando a regulis.

III. Saepe contingit ut in singulari numero alterius generis sit et in plurali alterius. Inuenimus enim in singulari numero aliud genus et aliud in plurali, ut est [aliud] *balneum*; hoc *balneum* dicimus in numero singulari et in plurali dicimus *haec balneae*, *has balneas*¹⁴⁰; *occisus est a balneis Pallaceni a cena rediens Romae Sextus Roscius*. Item est femininum in singulari et in plurali neutrum, ut *haec carbasus*, et *haec carbasae* dicimus in plurali. Item in singulari numero inuenitur masculinum, in plurali neutrum; *hic Tartarus* et *haec Tartara*. Debemus ergo notare quando sunt nomina in numero singulari alterius generis et alterius in plurali, ut si dicamus; sed scire debes quod (-) *haec balnea*, ut est *secreta fugit loca*, *balnea uitat*¹⁴¹. *Caelum* numero singulari generis neutri est, in plurali masculini: *hoc caelum* dicimus et *hi caeli*; *quis totidem uertat caelos* Lucretius dixit¹⁴². Et porrum, *caepe*, *iocus*: *hic iocus* et *haec ioca*; sed possumus dicere et *hos iocos*, ut est *mox iuuenes agitare iocos*¹⁴³. Et *forum*; sed scire debes quod est hic aliqua differentia: quando *foros* dicimus, tabulata nauium significamus;

138. personas transtulisse in Eunuchum suam (TERENT. *Eunuch.* prol. 32)

139. [Fol.38r]. quanta genera] ABCZ quoniam genera Keil .. in plurali alterius] in plurali alteri Z, -us add. z .. aliud balneum] aliud deleuit Z, om. Keil .. debes quod] hoc loco lacunam indicauit Keil

140. occiditur ad balneas Pallacinas rediens a cena Sex. Roscius. (CIC. *Pro Sex. Rosc.* 7,18)

141. secreta petit loca, balnea uitat. (HOR. *Ars poet.* 298)

142. quis pariter caelos omnis conuertere (LVCR. II 1097)

143. mox iuuenes agitare iocos (PERS. *Sat.* 6,5)

quando de deambulatorio, *haec fora* dicimus; quamquam Sallustius etiam de deambulatorio masculino genere dixerit: *illum raptis forum et castra nautica Sertorius mutauerat*. Vide ergo ne te fallat quoniam masculinum fecit.

IIII. Sunt aliqua nomina quae habent et masculinum et femininum genus, et non sunt communia. Quo modo non est commune?, si et masculinum et femininum habent, debent dici communia.

Sed scire debemus aliud esse a natura commune, aliud esse de potestate nostra commune; aliud est a natura, aliud a potestate. Ecce *canis* iuste dicitur [F.38V]¹⁴⁴ commune genus; quare?, quia natura potest discerni. Ceterum illa appellantur non communia, sed gemini generis, id est, duplicis generis; ut, puta, *pinus*, quando uolo, dico *hic pinus*; quando uolo, dico *haec pinus*; similiter et *pampinus*, quando uolo, dico *hic pampinus*; quando uolo, dico *haec pampinus*. Ergo non ideo, quia licet mihi dicere *haec pampinus* et *hic pampinus*, ideo dicitur generis communis esse, sed hoc duum generum est -- *pampinus* nolo ut dicas de feminino—, nam si generis communis esset, aliquando esset *hic*, aliquando *haec*; sed non semper est, sed quando tempus est, tunc dicimus uel illud uel illud, id est, aut *hic* aut *haec*. Communi enim uero, prout genus fuerit, talem articulum damus; in *pampino* autem non habes necessarium, sed, quando uis, dicis *haec*, quando uis, dicis *hic*. Ergo non sunt communia, sed applicantur duplici generi. Ergo sunt incerti generis inter masculinum et femininum, ut *cortex*, *radix*, *finis*, *stirps*, *pinus*, *pampinus*: ista omnia et masculini sunt et feminini. Item *frenum*, *clipeum*, *uulgus*, *specus*, incerti generis sunt inter neutrum et masculinum; et *hic uulgus* et *hoc uulgus* possumus dicere. Item sunt incerti generis inter neutrum et femininum commune, si dicas: *buxus*, *pirus*, *prunus*, *malus*; sed hoc interest: quod neutro dicimus fructum, feminino ipsas arbores; et interposuit "saepe dicimus". Scit enim esse arborem et masculini generis quae sit et neutri, ut *siler* neutri est, *oleaster* masculini est.

V. Praeterea sunt aliqua «fixa» quae dicuntur, sunt quae dicuntur «mobilia». Fixa sunt quae non possunt flecti ad aliud genus, ut si dicas *frater*: numquid facit *fratra*?. Ecce hoc est fixum, quod non potest flecti ad aliud genus. Mobilia autem duo genera faciunt, id est, si propria fuerint, duo faciunt; si appellatiua, tria. Puta: *Gaius* fecit *Gaia*, non facit *Gaium*; *haec* sola duo faciunt genera; *Martius* facit *Martia*, non facit *Martium*. Si autem appellatiua fuerint, faciunt tria, ut *doctus*, *docta*, *doctum*.

144. [Pol.38V]. *pampinus* nolo ut dicas de feminino] *delenda uidit Keil, et ut om.* .. enim uero prout] *BCZ* uero *om.* Keil .. femininum commune si dicas] *ABZ* femininum et commune si dicas *C* femininum si dicas Keil .. facit *Gaius*] facit *gaium* *haec* sola duo faciunt genera *Martius* facit *Martia* non facit *Martium*: facit *gaius* *marcius* facit *marcia* non facit *marcium* *haec* sola duo faciunt genera Keil

VI. Sunt aliqua quae neque penitus fixa sunt neque mobilia, ut sunt illa: *draco*, *dracaena*; *leo*, *leaena*; *gallus*, *gallina*; *rex*, *regina*. [F.39r]¹⁴⁵ Si mobile esset, diceretur *draca*; si immobile esset, diceretur *draco* tantum; sed modice flectitur, et habet quod est *draco*, inde fit *dracaena*. Si mobile esset penitus, diceretur *draca*; sed non sic fit, sed dicimus *dracaena*, modice flectitur, id est, non penitus flectitur, sed medium quiddam tenet, ut ab eo quod est *draco* faciat *dracaena*; sed dicimus medietate, nec uidetur penitus fixum esse nec penitus a se recessisse.

VII. Ait Plinius Secundus secutus Varronem: "quando dubitamus principale genus, redeamus ad deminutionem, et ex deminutio cognoscimus principale genus. Puta: *arbor*, ignoro cuius generis sit; fac deminutivum: *arbuscula*, ecce hinc intelligis et principale genus quale sit. Item si dicas *columna*, cuius generis est?, facis inde deminutivum, id est, *columella*, et inde intelligis quoniam principale femini generis est".

Ait sic Donatus: "ista regula infirma est". Qua ratione?, quoniam inuenimus alia genera in principalitate et alia genera in deminutione; ut est *pistrinum*, facit inde deminutivum *pistrilla*: ecce in principalitate quod erat generis neutri in deminutione feminini est. Et illud *canis*, numquid ipsius generis est in deminutione?, non utique, sed facit *canicula*: in principalitate masculini est, in deminutione, feminini. Et aliud, ut, puta, si dicamus *scutra*, facit in deminutione *scutrillus*: ecce in principalitate generis feminini est, in deminutione masculini; nam *scutra* feminini est, *scutrillus* masculini. Ista omnia lecta sunt quae alia sunt in principalitate, alia in deminutione.

Tractat cursim de nominatiuo singulari, de quo praecipue nascitur regula. Omnis nominatiuus singularis XIII litteris terminatur; *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *x*, *c*, *t*; currit per ipsas litteras.

I. Omnia nomina nominatiuo singulari a terminata haec recipiunt genera: masculinum: *hic Catilina*, femininum: *haec Musa*, neutrum, sed graecum: *toreuma*; nam omnia neutra a terminata graeca sunt tantum.

Commune, ut dicit Probus, tantum de duobus generibus; ut inuenimus in auctoritate, ex tribus. Probus dicit debere dici

145. (Fol. 39r), sed non sic] *zKeil* si (corr. *z*) non sic *z* .. sed dicimus medietate] sed dicimus mediae (medie *Keil*) *ABCKeill* delenda uidit *Keil* .. facit inde] *ABZ* fac inde *CbKeil* .. commune ut] commune et ut *Keil*

[F.39V]¹⁴⁶ de duobus generibus, ut *hic* et *haec aduena*; alii autem dicunt *hic* et *haec* et *hoc aduena*; et hoc est uerum: inuenimus enim et *mancipium aduena*. Ergo masculinum inuenimus a terminatum, ut est *hic Catilina*; femininum, ut *haec Musa*; neutrum, sed graecum, ut *toreuma*; uel ex duobus uel ex tribus, ut *aduena*.

II. E terminatus nominatiuus duo tantum recepit genera: unum femininum, sed graecum, ut *Euterpe*, *Calliope*; aliud neutrum, sed latinum, ut *feminile*, *sedile*, *monile*.

III. I terminatus nominatiuus, si latinum nomen habuerit trium generum est indeclinabile, ut *hic* et *haec* et *hoc frugi*, *hic* et *haec* et *hoc nihili*; et hoc est tantum, ista inuenis tantum. Si autem peregrina fuerint, neutralia sunt, ut *gummi*, *sinapi*.

IIII. O terminatus nominatiuus omnia recipit genera, absque neutro: femininum recipit, ut est *Iuno*; recipit commune: *pomilio*; *pomilio* dicitur *nanus*; recipit et masculinum, ut *Cicero*; neutrum nunquam recipit.

V. V terminatus nominatiuus necesse est ut generis sit tantum neutri, ut *cornu*, *genu*, *gelu*, *specu*.

VI. Et I terminatus nominatiuus, ut mel; et n, ut *carmen*, et m, ut *templum*; r, ut *Caesar*; s, ut *doctus*; x, ut *pix*; c, ut *lac*; t, ut *caput*. "Sed de hoc tractare", ait, "satis est, sed multi alii et alii tractauerunt". Scripsit autem ad hunc locum Probus unum librum; iste institutoriam artem scripsit, non scripsit perfectis, sed ad eos qui uolunt se perfectos esse.

DE NVMERIS NOMINVM

I. Transit in numerum. Numerus apud Latinos aut singularis est aut pluralis: singularis, ut *hic doctus*; pluralis, ut *hi docti*. Est etiam numerus communis, ut est *dies*, *hic dies* et *hi dies*; et in singulari numero et in plurali *dies* dicitur. Ergo communis numeri sunt *haec*: quotiens nominatiuus singularis et nominatiuus pluralis similes sunt. Ergo quando et nominatiuus singularis et nominatiuus pluralis similes sunt, numeri sunt communis; et generaliter omnis

146. (Pol.39V). *toreuma* uel] ABCZ *toreuma* commune uel Keil .. *pomilio* dicitur manus] delenda uidit Keil .. et masculinum] BaZ et om. ACKeill .. ut mel] ut mel et n ut carmen et m ut templum r ut caesar s ut doctus ut mel et n carmen et m templum r caesar s doctus A ut mel m ut templum n ut carmen r ut caesar s ut doctus Keil .. sed multi] BZ si multi Keil .. DE NVMERIS NOMINVM] NOMINVM om. Keil .. transit in] TRANSIT IN NVMERVM NVME[rus Z .. quando et nominatiuus] et om. Z, add. z

[F.40r]¹⁴⁷ quinta declinatio et quarta numeri sunt communis, ut species, uersus, dictus.

II. Quaeritur uero apud Latinos si possit inueniri numerus dualis, qui frequens est apud Graecos; et inuenitur in duobus tantum, ut duo et ambo; nam haec nomina neque singularis sunt neque pluralis; singularis numeri non possum dicere, quia nec de duobus possum dicere ille mihi fecit iniuriam; iterum pluralis numeri: non possum dicere omnes mihi fecerunt iniuriam quia duo sunt, de duobus autem qui dicit omnes? Propter hanc necessitatem dicimus esse dualis numeri: idcirco, quoniam recesserunt a ratione latinitatis, anomala sunt, id est, indeclinabilia sunt. Debueramus dicere his duis, quoniam duorum dicimus, quando enim genitiuus pluralis in rum exit, datiuus pluralis in is exit: sicut tecta, tectorum, tectis, sic et duo, duorum, duis; sed qui hoc dicat? Deinde si dixeris doctorum, hos doctos facit. Ergo potest dicere duorum, hos duos, sed duo tamen aliquotiens legimus; sed hoc secundum regulam non possumus dicere; ceterum lectum est. Similiter ambo: et ambos debes dicere. Sed remota sunt ista, non possumus dicere secundum regulam. Si qui tibi dicat: "quare dicimus duo et duos, et ambo et ambos?", haec causa est: nec illud uerum nec illud uerum est; et, quoniam nec illud uerum est nec illud, utrumque recte. Et in iure sic est: quotienscumque utraque regula infirmatur, utraque recipitur. Quare hos duos facit, cum duis non possimus dicere?, necesse habet enim ut in is mittat; omnia enim nomina quae in accusatiuo in os exeunt, datiuum pluralem in is mittunt; puta: hos claros facit his claris, hos doctos facit his doctis. Non nulli dicunt quod debemus dicere duo, id est, hos duo; quare?, nam si dixerimus hos duo, necesse habet datiuus in o exire: his duo; omnia enim nomina quae accusatiuo plurali exeunt in o, in datiuo plurali non declinantur, ut, puta, hos octo, his octo; numquid his octibus facit? Similiter et ambo hac ratione declinatur; utrumque receptum est per analogiam. Ergo sunt numeri singularis, ut hic doctus pluralis, ut hi docti, numeri dualis: [F.40v]¹⁴⁸ duo et ambo; numeri communis, ut res, nubes, dies.

147. (Pol.40r). dictus] ductus Keil .. neque singularis sunt neque pluralis] neque singularis sunt neque pluralia Keil .. in-aequibilia] Keil [indeclinabilia ABCZ .. potest dicere] potes dicere ABC debes dicere Keil .. in accusatiuo in os] ABCZ in accusatiuo plurali in os Keil .. debemus dicere] dicere om. Z, add. s .. doctus pluralis] ABCZ doctus numeri pluralis a*Keil

148. (Pol.40v). discurrunt] AcZ decurrunt BCKeill .. et saepe] et semper Keil .. in utroque numero] hoc loco lacunam indicauit Keil .. generis saepe] generis saepe (saepe om. ZKeill, add. z) dicit non semper (semper om. ZKeill, add. z) nam ZKeill .. nomina ista deficient] nomina deficient Keil .. deficient in numero] deficient numero Keil .. feminini ut pax lux] aZ ut pax lux om. ABCKeill, sed lacunam hoc loco uidit Keil .. quoniam et neutri] delenda uidit Keil .. cancelli Quirites] Keil quirites om. ABCZ, add. z .. hic Quirites sed hi Quirites] hic queres (corr. s) sed hi quirites Z hic Quirites sed hi (hi A) quirites AKeill .. ait Petronius hic Quires] ait petronius hic quirites Keil .. ut Manes cancelli Quirites] manes (manes om. Z, add. z) cancelli quirites (quirites om. Z, add. z) ZzKeill

Omnia nomina quae sunt aut quartae aut quintae declinationis aequalem habent nominatiuum singularem et nominatiuum pluralem; quartae ergo et quintae declinationis nomina aequa ratione discurrunt semper.

III. Et saepe, ait, nomina inveniuntur in utroque numero (-) eiusdem generis. "Saepe" dicit, non "semper"; nam inveniuntur aliqua nomina deficientia in numero singulari; nam ecce inuenimus deficientia in numero singulari, et item deficientia in numero plurali. Et cur ita? puluis semper in singulari est; legimus tamen apud Horatium¹⁴⁹:

nouendiales dissipare pulueres.

Ergo puluis, sanguis, haec nomina, ista, difficiunt in numero plurali; sunt quae difficiunt in numero singulari, ut Manes, Quirites. Sunt quae difficiunt in numero plurali generis feminini. (-) ut pax, lux.

Legimus tamen et neutri hoc esse: et illud et illud apud Sallustium legimus quoniam et neutri est. Item nomen difficit in numero plurali, ut pus, uirus, aurum, oleum, ferrum. Ergo uidetur quoniam sunt nomina numeri tantum singularis, ut puluis, sanguis, aliquando numeri tantum pluralis, ut Manes, Quirites; aliquando numeri tantum singularis, ut pax, lux.

Item semper singulare generis neutri: aurum, oleum, ferrum, et ipsa pertinent ad regulam, et omne quod ad pondus mensuramus pertinet, generis sunt neutri.

Item difficiunt aliquando in numero singulari et habent pluralem numerum in genere masculino: cancelli, Quirites: nemo dicit hic cancellus, sed hi cancelli; nemo dicit hic Quires, sed hi Quirites, licet legerimus hoc. Legite in Petronio, et inuenietis de nominatiuo singulari hoc factum, et ait Petronius hic Quires. Ista usurpatiuia sunt. Ergo sunt nomina numeri tantum pluralis generis masculini, ut Manes, cancelli, Quirites; in genere feminino numeri tantum pluralis, ut kalendae, nundinae, feriae, quadrigae, nuptiae: omnia ista numeri sunt tantum pluralis.

149. nouendialis dissipare pulueres. (HOR. Ep. 17,46)

[F.41r]¹⁵⁰ Item generis neutri numeri tantum pluralis: *arma*, *moenia*, *Floralia*, *Saturnalia*, *Compitalia*: ista sunt numeri tantum pluralis in genere neutro. Sed scire debes quod haec ipsa diffectiua usurpantur aliquando: diximus *uirus*, *aurum*, *oleum* et quae ad pondus uel ad mensuram pertinent usurpantur; *mella* usurpatum est, *olea* usurpatum est, et cetera. Item de numero plurali quae sunt aliquando usurpantur ad numerum singularem: *mappa*; item *biga* habes usurpatum ad numerum singularem, ut est

*rorifera gelidum tenuauerat aera biga*¹⁵¹.

Ista «per usurpationem» dicuntur.

IIII. Regulas declinandorum nominum nouimus. Sed regulae declinandorum nominum — nominatiuum declinabis ad similitudinem nominatiui—, id est, quem ad modum debeamus declinare nomina: non de plurali nominatiuo colligis singularem, sed de singulari nominatiuo, declinabis ad similitudinem nominatiui singularis. Quod si contingit ut nomen sit tantum numeri pluralis, numquid potest quaerere singularem qui nullus est, ut det tibi rationem quem ad modum possis colligere et quem ad modum declines hac lege, ad similitudinem nominatiui, quia nominatiuus de numero singulari concipit regulam?. Puta *haec Musa*, *huius Musae*: si fuerit et illud nomen numeri singularis, iam sic declines, quem ad modum *Musa*; puta *Kalendae*: uides quia sic exit *Kalendae*. Similiter in masculino, ut est illud *Manes*: *hi Manes*, horum quid facimus?, *Manium*, *his Manibus*; uides quem ad modum nascitur?, ut *hi faciles*, *hi Manes*; quem ad modum *faciles* declines, sic etiam *Manes*; item fecit horum *facilium*, ergo quo modo *hi faciles*, horum *facilium*, *his facilibus*, sic etiam *Manes*, *Manium*, *Manibus*. In neutro non habes quid sequaris. Omnia enim nomina quae numeri sunt pluralis uarias habent regulas: aliquando in *a*, aliquando in *ia*; puta: *castra castrorum* facit; *moenia*, *moenium*; et illud in *a*, et

150. (Fol. 41r). Compitalia] a#Z om. ABCEKell .. haec ipsa] om. Z, add. z .. pertinent] hoc loco lacunam indicauit Kell .. regulae] ACZ regulas Kell .. nominatiuum] nominatiuum declinabis ad similitudinem nominatiui: om. ZKell, add. z .. colligis] colligis (collegi A colligit B colligit C) singularem sed de singulari nominatiuo declinabis ABCZ: colligis sed de singulari nominatiuo et pluralem numerum declinabis Kell .. potest] ACZ potest Kell .. hac lege] EZ ad lege (corr. hac lege) A ac lege C collige Kell .. quia nominatiuus] a#Z qui nominatiuus Kell .. his facilibus] om. ZKell, add. z .. quid sequaris] ABCZ quod sequaris Kell .. nam castra] nam castra castrorum facit moenia moenium facit: om. Z, add. z om. C, add. nam castrorum facit c nam castrorum facit Kell, et delenda uidit .. ut si in ia solum] si in om. Z, add. z ut si a solum Kell .. consonantibus in rum mittat] Kell conso-nantibus autat ABCZ .. ad nomina numeri] ABCZ ad nominatiuum numeri Kell .. singularem id est] singularem quid est Kell

151. rorifera gelidum tenuauerat aera biga. (STAT. Theb. I 338)

hoc in ia; sed illud in ium facit, illud in rum; nam castra
 castrorum facit, moenia moenium facit. Quo modo sumimus regulam?
 ita ut, si in ia solum habuerit, in ium mittat; si a cohaereat
consonantibus, <in rum> mittat; puta tecta, tectorum, tectis. Si
 autem omnia nomina neutra, quae in a exeunt, uariam habent
 regulam, et aliquando seruant illam ad nomina numeri singularis,
 aliquando discedunt; nam ecce numero singulari facit hoc
 tectum, haec tecta, horum tectorum. Quaeritur si castrorum
 debeat facere: redeamus ad numerum singularem, id est, quando
 facimus moenia, moenium? | F.41V | ¹⁵² sicut debemus dicere
agilium, agilibus. Sed tamen ista regula quae in ia exit, recedit
 a regula aliquotiens et exiit in rum; inde est illud quod legimus
 saepius: Curio ibidem moratus regione Vulcanaliorum: ecce in ia
 exit et recedit in isto casu tantum modo, in genituo plurali;
 ceterum in aliis casibus similiter declinantur secundum regulam.
 Et Horatius dixit¹⁵³:

ancillorum et nominis et togae | oblitus:

recedis tantum in numero plurali, id est, redigis ad similitudi-
 nem eius nominis quod a singulari uenit.

V. Praeterea sunt nomina enuntiatione singulari, intellectu
plurali. Quando dicimus gens, enuntiatione singulari est,
intellectu plurali, ut populus, contio, multitudo: haec nomina
 enuntiatione singularia sunt, intellectu pluralia.

152. (Pol.41V). id est] id est redigis ad similitudinem eius nominis
 quod a singulari uenit: a om. Z, add. z delenda uidit Keil .. singulari
 intellectu plurali] CaZ .. singularia intellectu pluralia A(?)B .. quando
 dicimus] quando — plurali: delenda uidit Keil .. singulari est intellectu
 plurali] ABCZ .. singulare est enuntiatione plurale Keil .. Mycenae] Keil
 micenae Z .. enuntiatione pluralia sunt] ABCZ .. enuntiatione pluralia
 intellectu singularia sunt a*Keil .. ciuitates sunt] quae de numeris, de
 figuris et de casibus, contiguis unicuique tractatui locis scripta sunt in
 BCZ, duplici loco interposita edidit Keil. Ecce tractatum locorum
 ordines in BCZ, et in ed. Keil (et in A): ciuitates sunt | DE NVMERIS
 (DE NVMERIS om. C) | Accidit etiam nebr.41V cod. Z — n.43V uariant illi |
 DE FIGVRIS NOMINVM (DE FIGVRA BC) | Figura aut naturalis est n.43V —
 n.44V iterum componere | (DE FIGVRA add. B) | Figura nominibus n.44V —
 n.46V non licet | DE CASIBVS INCIPIT (INCIPIT om. BC) | Casus dicti
 sunt n.46V — 48V clade cladium | INCIPIT TRACTARE (INCIPIT TRACTARE
 om. BC ITEM add. C) DE CASIBVS | Graeci casus habent BCZ ciuitates sunt
 | DE FIGVRA | Figura aut naturalis est p.169 ed. Keil (n.43V cod. Z)
 — p.170 (n.44V) iterum componere | DE CASIBVS | Casus dicti sunt p.
 170 (n.46V) — p.174 (n.48V) clade cladium | DE NVMERIS QVASI
 RETRACTANDO | Accidit etiam nomini p.174 (n.41V) — p.178 (n.43V)
 uariant illi | DE FIGVRA | Figvra in nominibus p.178 (n.44V) —
 p.181 (n.46V) non licet | DE CASIBVS | Graeci casus habent AKeil
 .. centum ducenti si sunt] om. A centum ducenti si sint add. aKeil
 .. decem sunt] decem non sunt Keil

153. ancillorum et nominis et togae | oblitus (HOR. Carm. III 5,10)

VI. E contrario enuntiatione pluralia, intellectu singularia, ut Athenae, Mycenae, Thebae, Puteoli: ista omnia enuntiatione pluralia sunt; ceterum omnes civitates sunt.

DE NVMERIS

Accidit etiam nomini numerus. Sed apud Latinos duo sunt tantum modo numeri; singularis et pluralis; apud Graecos est etiam dualis. Singularis est numerus qui 'unum' significat, ut, puta, *hic homo* unus est tantum modo, Pluralis est numerus qui 'multos' significat: *hi homines*, ut puta, centum, ducenti, si sunt. Dualis est qui 'duos' tantum significat, ut si dicas *duo*; hoc ipsum quando dico *duo*, neque 'unum' potest significare neque 'multos', et idcirco dicitur *dualis*; et sunt duo nomina apud Latinos numeri dualis tantum modo, ut *duo* et *ambo*, nec amplius inuenies; *duo* et *ambo* non significant neque *unum* neque *multos*. Temptauerunt non nulli haec ipsa numeri pluralis dicere, hac definitione: "qui est singularis numerus?, qui 'unum' significat; quicquid non 'unum' significat iam uidetur numeri esse pluralis". Sed hoc falsum est; quid enim necesse est ut qui unus non est decem sint, aut qui decem sunt centum sint?; non est hoc uerum, mala definitio est. Plane nos scire debemus quod duo sunt tantum modo sermones apud Latinos, qui significant numerum dualem: *duo* et *ambo*; et haec ipsa nomina anomala sunt: diximus hoc iam in regulis. Ergo singularis, ut, puta, numerus est *hic magister*, pluralis est *hi magistri*. Est etiam numerus communis. Communis dicitur numerus quando et singularis numerus idem est et pluralis idem, sed tantum modo temporibus segregantur, ut *hic fluctus* et *hic fluctus*: tempus tantum modo distat, ceterum exitus syllabarum similis est, sed *fluctus* in numero plurali producitur, [F.42r] 154 in singulari corripitur. Hoc quidem in quarta declinatione; in quinta declinatione sensus tantum modo facit differentiam: *hic dies*, *hi dies*: et illa longa est et illa longa est; nilhil praestant tempora, sed differentia in sensu est. Scire autem tu debes quoniam numeri singularis nomina et numeri pluralis in prima declinatione aut in secunda sunt; in quarta uero et in quinta numeri communis sunt; in tertia declinatione uarie. Vt, puta, in prima declinatione est singularis numerus et pluralis: *haec Musa*, *hae Musae*; *hic Aeneas*, *hi Aeneae*; *hic Anchises*, *hi Anchisae*; nec aliter potest per rerum naturam inueniri uarietas in numero singulari et plurali. Item in secunda declinatione: *hic doctus*, *hi docti*; *hic puer*, *hi pueri*, uarietas est. In quarta et quinta declinatione semper communis numerus

154. (Fol.42r). longa est nihil] est om. Keil .. uarietas in numero] ABCZ uarietas est in numero Keil .. hic fluctus] hic fluctus hi fluctus hic dies hi dies: hic fluctus et hi fluctus hic dies et hi dies Keil .. e finito] ABCZ e finita Keil .. multa coaceruata] multa delendum uidit Keil .. ratio redditur] BCZ ratio reddita est Keil .. quid remansit] ABCZ quod remansit Keil .. e semper corripit] A+a#Z est semper corripit C est semper corripitur Keil .. ubi enim] ABZ ubi ubi enim CaKeil .. e corripit] est corripitur Keil .. ergo est numeri] BCaZ ergo est numerus AKeil

est, ut hic fluctus, hi fluctus; hic dies, hi dies. Ceterum in tertia, uarie: aliquando differt numerus, aliquando communis est; differt in hac elocutione: hic pater, hi patres; communis est in hac elocutione: haec clauae, hae clauae. Et, quoniam incidit in hunc tractatum, non te fallat illud quod est ubique: est enim ratio. Vbiue inuenimus nomina tertiae declinationis in ablatiuo singulari esse correpta, ut ab hoc patre: e breuis est; ab hac matre: e breuis est; ab hoc amante, et nescio quae alia. In ablatiuo ergo singulari nomina e finito e breuem habent; sed inuenimus ab hac fame: e longam inuenimus. Haec fames, huius famis: quo modo potest fieri ut inueniatur ablatiuus e finitus productus esse?; scire debes quoniam modo ita factum est ut ita declinetur, nam apud maiores nostros quintae fuerat declinationis: haec fames, huius famei, et inueniuntur exempla plurima, multa coaceruata sunt ista exempla in ipso loco ubi haec ratio redditur de fame. Ergo uides?, quid remansit apud Latinos?, qua ratione productum e inuenimus in ablatiuo fame?. Si qui dicat tibi: "nomen tertiae declinationis, quod e semper corripit in ablatiuo", et qua ratione hoc inuenimus productum?; ubi enim inuenimus fame semper producitur; ablatiuus, si tertiae declinationis, e corripit; sed scire debemus quod ita apud maiores nostros declinatum hoc nomen fuerat. Quod enim inuenimus e productum in ablatiuo non uenit a tertia, sed a quinta uenit antiqua; ubique enim apud antiquos sic legimus: haec fames, huius famei, et inde uenit ab hac fame; ergo est numeri singularis haec fames, huius famei, ab hac fame — habes hoc in Capro: De lingua latina, non de dubiis generibus—. [F.42V]¹⁵⁵ Ergo est numeri singularis hic doctus, numeri pluralis hi docti; est numeri communis dies, fluctus; sed scire debemus illa esse plena nomina, quae habent numeros suos; ut puta: hic doctus numeri singularis est, hi docti numeri pluralis est; tamen inueniuntur nomina quae deficiunt in utroque numero. Non enim potest inueniri nomen quod penitus numerum non habeat, sed ut alterutrum non habeat, id est, aut numerum singularem aut numerum pluralem. Inueniuntur aliqua nomina quae deficiunt in numero singulari, aliqua quae deficiunt in numero plurali; et dat exempla in genera. De exemplo hoc collegimus per genera, ut, puta, in genere masculino quae sunt nomina tantum modo numeri singularis; item quae sunt tantum modo pluralis. Vide quia, quodcumque tibi dat exemplum, dat secundum artem, ne recurras ad auctoritatem et rumpas hoc ipsum quod proponit. Multa enim contraria sunt: in numero singulari, genere masculino, ut puluis: nemo dicit pulueres, sed tamen dixit Horatius¹⁵⁶;

nouendiales dissipare pulueres.

155. (Fol. 42V). numeri singularis hic] BCZ numerus singularis hic Keil
 .. numeri pluralis] BCZ numerus pluralis Keil .. numeri communis] ABCZ
 numerus communis Keil .. numeri singularis est] numerus singularis est Keil
 .. inueniri] *cZ inuenire ABCKeil .. quod proponit] Keil quo proponit
 Z .. nemo dicit pulueres] Keil nemo dicit pulueris Z .. lectum est in] A
 lectum est habes in Keil .. masculino non] ABC masculino cancelli non Keil

156. nouendialis dissipare pulueres (HOR. Ep. 17, 48)

Iste ad auctoritatem redit; tamen debes scire numeri tantum modo singularis esse hoc ipsum, et est causa; quae ratione?, res enim ista indiuidua est nec potest habere sectionem; et, quoniam non potest habere sectionem, non potest habere numerum pluralem. *Puluis*: numquid potest hoc loco esse dimidium *puluis* uel illo loco esse dimidium *puluis*?, naturaliter ipsa res indiuidua est. Idcirco in numero singulari est; ergo usurpatius ille posuit. Item *hic sanguis*: *hi sanguines* non lectum est; *hic cruor*: *hi cruores* legimus, et hoc usurpatius. Ecce habes nomina generis masculini numeri tantum modo singularis.

Item in genere feminino numeri tantum singularis: *haec pax hae paces* non facit, *happ*, *lux hae luces* non facit; utrumque tamen lectum est in Sallustio¹⁵⁷; *bella atque paces*.

Item in genere neutro numeri tantum singularis, ut *aurum, oleum, hordeum*, et quicquid ad pondus mensurae refertur.

Item nomina numeri tantum pluralis in genere masculino: non possumus dicere *cancellum*. [F.43r]¹⁵⁸ Male ergo dicunt *tolle cancellum*, sed dicimus *tolle cancellos*; et reddiderunt plerique rationem: quoniam non potest ista res de una re fieri, sed de multis; idcirco uoluerunt numeri esse pluralis. Idcirco *scopae*, quoniam de multis constat uirgis, numeri sunt pluralis. Idcirco etiam *scalae*, idcirco etiam *quadrigae*; ob hanc causam, quoniam de singulis rebus non sunt, idcirco numeri sunt pluralis. Ergo sunt nomina generis masculini numeri tantum pluralis: *Manes, Quirites*; legimus et genere masculino numeri singularis *Quiritem*:

*quis te redonauit Quiritem*¹⁵⁹.

Huius nominatiuus erit *Quirites*; non, quem ad modum uulgo loquuntur, *Quires*, sed *Quirites*; sic lectum est.

Item numeri tantum modo pluralis in genere feminino: *nundinae, feriae, quadrigae, mappae, nuptiae*. Ecce hoc ipsum *nuptiae*, numquid potest hoc genus matrimonii per unum fieri et non per duos?; idcirco etiam hoc numeri pluralis est. Item in genere neutro numeri tantum modo pluralis: *Saturnalia, Vulcanalia, Compitalia*. Idcirco etiam debemus hoc animaduertere, quod aliquis obiecit: quaerebatur *Pascha* cuius esset numeri; dies festus est, omnia nomina dierum festorum numeri sunt tantum pluralis: *Vulcanalia, Compitalia*; dicebat et ille qui obiebat etiam hoc numeri esse tantum pluralis. Sed sunt causae quae repugnant: primo, quod illa nomina in *ia* exeunt: *Vulcanalia, Saturnalia, Compitalia*, et habent principale suum unde orientur,

157. *bella atque paces* (SALL. *Iug.* 31,20)

158. [Fol.43r, genere masculino] *delenda uidit Keil* .. *Quires*] *om. Keil* .. etiam hoc numeri] *hoc om. Keil* .. *di-cebat et ille*] *et om. Keil* .. *stegna stegnata*] *BCa** *setenna stennata Keil*

159. *quis te redonauit Quiritem* (HOR. *Carm.* II 7,3)

Vulcanal, Vulcanalia; Minerual, Minerualia; Compital, Compitalia: habent principale suum unde oriuntur; hoc non habet nec ita exit in *ia*, sed in *a*. Deinde hoc nomen latinum est, a latinitate descendit; illud uero graecum est, et nouimus nomina graeca quae in *ta* exeunt apud Graecos, ut, puta, *colyma, colymata; pegma, pegmata; stegma, stegmata*; ista neutralia quae sunt et sic exeunt, cum coeperint transire in numerum pluralem, necesse habent ut in *ta* exeant.

Quo modo ergo uis esse hoc?, ut graecam sequaris rationem, aut latinam?; si graecam uis sequamur rationem, [F.43V] 160 non habent numerum pluralem in *ta* exeuntem; si latinam, non habent *ia*; unde constat non esse numeri pluralis.

Ergo sunt nomina numeri tantum pluralis, ut *Minerualia, Vulcanalia* et similia. Ait sic etiam ipse timens, quoniam scit lecta esse multa contra regulas suas, "sed scire debes per usurpationem esse conexa"; nam ecce *puluis* dicimus secundum artem, et tamen inuenimus *pulueres*; *bigae* debemus dicere, inuenimus *biga*. Et de his numeris quae sunt numeri singularis, inuenimus numerum pluralem factum; et de his item nominibus quae sunt numeri pluralis, inuenimus factum numerum singularem. De numero singulari factus est numerus pluralis, ut hoc ipsum *puluis, pulueres*; item de numero plurali factus est singularis: *bigae, biga*; et illud quod apud Virgilium habes: *uina, mella, hordea*, et cetera quae pondere et mensura numeri sunt tantum singularis. Quo modo?, legimus *uina* non solum in Virgilio, ne dicas "quasi in poeta lectum", habes hoc etiam in Cicerone lectum: *uina ymagisue Asiaticae*¹⁶¹; *mella fluant illi*¹⁶²; *serite hordea campis*¹⁶³; *aeraque sudant*¹⁶⁴, — hoc aes, haec aera —: ista omnia per usurpationem dicuntur.

160. (Pol.43V). debes per] BCZ debes multa per Keil .. quae sunt] quae om. Z, add. z .. factus est numerus pluralis] numerus om. Keil .. quae pondere et mensura numeri] quae pondere mensurantur A quae pondere numero mensura a quae ad pondus et mensuram pertinent B quae ad pondus uel ad mensuram pertinent CbKeil .. hoc aes hoc aera] delenda uidit Keil .. tantum modo singularis] ABCZ tantum modo pluralis Keil .. uariant illi] uariant illi | DE FIGVRIS NOMINVM (DE FIGVRA BC) | Figura aut naturalis est m.43V cod. Z — m.44V iterum componere | (DE FIGVRA add. B) | Figura nominibus m.44V — m.46V non licet | DE CASIBVS INCIPIT (INCIPIT om. BC) | Casus dicti sunt m.46V — m.48V clade cladiu | INCIPIT TRACTARE (INCIPIT TRACTARE om. BC ITEM add. C) DE CASIBVS | Graeci casus habent BCZ uariant illi | DE FIGVRA (de figuris A) | Figura in nominibus p.178 ed.Keil (membr. 44V cod. Z) — p.181 (m.46V) non licet | DE CASIBVS | Graeci casus habent AKeil: cfr. membrance 41V notationes

161. uina ceteraque quae in Asia facillime comparantur, (CIC. In Verr. act. sec. 1 36,91)

162. mella fluant illi (VERG. Buc. 3,89)

163. serite hordea campis, (VERG. Georg. I 210)

164. aeraque sudant (VERG. Georg. I 480)

Praeterea sunt aliqua nomina enuntiatione singularia, intellectu pluralia, ut est *populus*, *gens*, *contio*, *multitudo*: omnia ista enuntiatione singularia sunt, intellectu pluralia, non enim constant de singulis; aut e contrario enuntiatione pluralia, intellectu singularia, ut *Athenae*, *Mycenae*, *Cumae*, *Thebae*, *Puteoli*: haec sic dicuntur quasi pluralia sint. Sunt autem nomina numeri tantum modo singularis, quantum ad Latinos pertinet. Ceterum apud Graecos inuenimus aliter: *hae Thebae* et *haec Thebe*, ut est *te quoque*, *peritura Thebe*¹⁶⁵, variant illi.

DE FIGVRIS NOMINVM

I. Figura aut naturalis est aut ex arte descendit. Quae est naturalis simplex uocatur; quae ex arte descendit, composita. Nam quando dicimus *doctus*, hic nihil ars ualet, sed ipsa positio simplex est constituta; quando autem dicimus *indoctus*, ex arte descendit. Et illa quae simplex est nullam habet quaestionem; illa uero quae composita est, per quatuor diuiditur partes: nosti enim quoniam aut utraque parte [F.44r]¹⁶⁶ componitur integrum, aut utraque corruptum, aut prima parte integra et posteriore corrupta, aut parte posteriore integra et priore corrupta. Hoc notum est: quando habet duas partes integras, si dicas suburbanus; duas corruptas, ut efficax; integrum prima parte et posteriore corruptum, ut insulsus; ex corrupto et integro, ut nugigerulus. Alia Probus ille ait hoc dictum: quoniam figura aut rebus constat certis aut rebus incertis; ait sic Probus: "pleraque quae sunt in figura apparent esse integra; pleraque, corrupta; pleraque, sine sensu". Et, si hac uolueris sequi, nullum nomen inuenies quod non compositum sit. Nam quando dico *ego*, nec *e* nec *go* sensum habet; ergo compositum est. Quando dico *homo*, nec *ho* nec *mo* sensum habet; ergo compositum est. Ergo poterit secundum illius definitionem. Si sequamur eum, (-) id est, si secuti fuerimus eius auctoritatem, nullum nomen simplex inuenietur; sed falsum est hoc ipsum. Nam ex duobus corruptis compositum potest fieri; illud autem dicitur ex duobus esse corruptis, quod resolutum potest fieri integrum, id est, quotiens ipsa duo corrupta resoluuntur et possunt esse integra; ut, puta, *opifex* uidetur ex duobus corruptis esse; nam *opera* et *faciens* utrumque integrum est et fecit unum corruptum: *opifex*. *Municeps*: et hoc similiter: *munera capiens*. Ergo tunc potest ex duobus corruptis nomen esse, quotiens ipsa corruptio resoluitur et facit integrum nomen. Praeterea scire debemus esse aliqua nomina quae

165. te tamen, infelix, inquit, perituraque Thebe (STAT. *Theb.* X 594)

166. (Fol.44r). integras si] integras si dicas BCa*Z: integras . . .
cas A integras ut si dicas Keil .. suburbanus] suburbanum Keil ..
poterit] Keil poteris Z, corr. z .. se- quamur eum] hoc loco iacunas
Indicauit Keil .. fiant] CaZ fiunt ABKeil .. declinantur] declinantur si
utraque parte fuerit nominatiuus ut puta: declinantur (si utraque parte
fuerit nominatiuus add. z) ut puta Z declinatur nisi utraque parte fuerit
nominatiuus ut puta A declinatur ut puta Keil .. con- tingunt autem] ABCZ
contingunt item Keil .. plane] Keil plane Z, corr. z .. de nouo] AZ
denuo BCaKeil

ex duobus nominatiuis fiant. Plerumque contingit enim ut unum nomen fiat de duobus nominatiuis, et quotiens ita contigerit utraque parte declinantur, si utraque parte fuerit nominatiuis, ut, puta, praetor urbanus. Contingunt autem nomina quae prima parte habeant nominatiuum et posteriore non, et iam pars prima tantum declinatur. Contingunt item nomina quae posteriore parte declinantur et priore non, ut iuris peritus.

II. Plane uide quo modo dicit sibi aliqua contraria. Ait sic: "figura quae composita est de nouo componi non potest"; ut, puta, felix simplex est, compone infelix, iam ulterius non potes [F.44V] 167 componere. Et modo dicit: "licet nobis etiam ex pluribus componere, ut imperterritus". Si dicit quoniam figura composita non potest componi, non enim potest de compluribus componere, nisi iam compositum iterum componatur. Ergo quando est simplex, territus dico; perterritus, quando iam compositum est; iam compositum iterum componitur, imperterritus quando dico. Quod ista negat posse fieri, quid ergo, contra se locutus est?, non. Quotienscumque enim componimus ea quae composita fuerint, scire debes quia ipsa compositio prior pro simplici habetur, ut quando diciamus territus, et unde hoc intellegimus?, quoniam compositio aut confirmat aliquid aut destruit; territus est 'timens', perterritus est iterum, si dicas 'timens': hoc est territus, quod est perterritus; ergo si eundem intellectum habet simplex figura quem habet et composita, uidetur ista res non esse de nouo composita. Vnde apparet eum non contra se locutum esse. Ergo ista res uidetur non esse de nouo composita, quoniam non in contrarium uertit, sed ipsum habet intellectum. Quando autem diximus felix, simplex est; infelix: iam hoc compositum est. Id est, quotiens ita compositum fuerit nomen, ut ipsa compositio in contrarium sensum mutet, id nomen non potest de nouo componi; si autem e

167. (Fol.44V). componi non] componi quo modo potest una figura de pluribus componi non Keil .. componere] ABCZ componi Keil .. ergo quando] ergo quando est simplex territus dico perterritus quando (dico add. BC) iam (iam om. C) compositum est BCZ ergo quando est simplex territus dico perterritus quando . . . (iam compositum est et quando dico add. a*) A ergo quando territus dico est simplex perterritus quando dico iam compositum est Keil .. iam compositum iterum] iam compositum iterum componitur imperterritus quando dico . . . (dico imperterritus add. a) iam compositum iterum componitur A imperterritus quando dico iam compositum (est add. C) iterum componitur BCKeil .. diciamus territus] ACZ diciamus perterritus BaKeil .. est iterum si dicas] ABCZ si dicas est iterum Keil .. de nouo] AZ denuo BCaKeil .. quoniam non] BCZ quae non Keil .. contrarium sensum mutet] BCaZ contrarium mutet AKeil .. iterum componere] iterum componere [(DE FIGURA add. B)] Figura nominibus membr.44V cod.2 — m.46V non licet] DE CASIBVS INCIPIT (INCIPIT om. BC) Casus dicti sunt m.46V — m.48V clade cladium] INCIPIT TRACTARE (INCIPIT TRACTARE om. BC ITEM add. C) DE CASIBVS] Graeci casus habent BCZ iterum componere] DE CASIBVS] Casus dicti sunt p.170 ed.Keil [m.46V cod.2] — p.174 (m.48V) clade cladium] DE NVMERIS QUASI RETRACTANDO] Accidit etiam nomini p.174 (m.41V) — p.178 (43V) variant illi] DE FIGURA] Figura in nominibus p.178 (44V) — p.181 (46V) non licet] DE CASIBVS] Graeci casus habent AKeil: cfr. membranae 41V cod.2 notationes .. femineae] Keil femina Z, corr. femina z .. disrupta ut puta] disrupta et puta Keil .. colu Parcarum] Keil coluparcari Z .. uoluerit] uolueris Keil

contrario fuerit sic compositum, ut permaneat ipsa compositio, necesse est ut compositum nomen liceat nobis iterum componere.

<III.> Figura nominibus aut simplex est aut composita. Simplex est natura, id est, quae de una re constat, ut *doctus*; composita, quae de duobus constat rebus, quae accipit ornatum, ut *indoctus*. Simplex est quae unam rem habet; duplex, quae duabus rebus constat, id est, composita. Habes in arte Probi, id est, institutis ipsius, hoc tractatum; ait sic: nomina omnia posse componi uel ex non intellegendis —hoc stultum est—, uel ex integris, uel ex corruptis —hoc bene dixit—. "Ex non intellegendis" stultissimum est, ut, puta, *columna*: *colu* potest habere intellectum: "*colu feminea* Parcarum *disrupta*", ut, puta, si dicas "*colu Parcarum, pereunte colu*", ecce habes intellectum eius; *ma* nihil significat. Hoc si *uoluerit* sequi, omnia nomina [F.46r]¹⁶⁸ composita erunt, quaecumque sunt in rerum natura. Numquam enim licet tibi referre rem ipsam ad etymologiam, nisi ipsa etymologia consentit rei principali. *Colum aliud* est; numquid ideo dicta *columna* est, quod habet originem a *colu*? ergo cum illud aliud significet, hoc aliud significet, quare dico "compositum est nomen ex integro et corrupto", cum ipsum etymum non habeat commune cum principali?, et quod non habet commune principale cum etymo, compositum non est. Ergo hoc sequimur, ut illa dicamus "corrupta", quae resoluta possunt fieri integra. *Aliae* fiunt compositae figurae ex duobus integris *partibus*, ut *suburbanus*; ex duobus corruptis, ut *efficax*; ex corrupto et integro, ut *nugigerulus*; ex integro et corrupto, ut *insulsus*. Et re uera illa possunt dici corrupta, quae sunt integra; in communi etiam sermone sic habemus. Numquid possumus dicere *birrum* corruptum esse, nisi quia fuit integra?; sic etiam non possumus dicere partes corruptas esse in oratione, nisi quae resolutae integrum faciunt. Non possumus ergo dicere compositas esse, nisi resolutas reuoces ad integrum.

Hoc quod dicit satis utilis est. Pleraque apud Latinos nomina inueniuntur ita conexas, ut de duobus nominibus fiant, ut *praetor urbanus*; hoc sic habeo dicere, quasi unum sit conexum: *praetorurbanus*, quasi unum. Et quae erit regula?, quotienscumque contingit ut ex duobus nominatiuis nomen componatur, utraque parte declinandum est, ut, puta, *praetor urbanus*: *praetor* nominatiuus est, *urbanus* nominatiuus est; utra parte?, utraque parte hoc nomen declinatur: *hic praetor urbanus*, huius praetoris *urbani*, *huic praetori urbano*, *hunc praetorem urbanum*, et iam per omnes casus.

168. (Fol.45r). *colum aliud* ABCZ *colu aliud* Keil .. cum principali] Keil uel (corr. z) principali Z .. habet commune] habet commune (cum add. B) principale cum aethemo BCZ cum etoemo A habet commun . . . (commune cum a*) principale add a habet commune cum principali etymo Keil .. aliae] alie in litura A: uarie uel ut puta olim scriptum uidetur delendum uidit Keil .. partibus] ABCZ om. Keil .. suburbanus] BCZ suburbanus Keil .. quae sunt] ABCZ quae fuerunt Keil .. no-minibus] ABC nominatiuis Keil .. utraque parte] om. Keil .. est ut illa] ut om. Keil .. uacauit ut] ABCZ uacauit quae nominatiuum non habet ut Keil

Si autem nominatiuo et quocumque alio casu componatur, necesse est ut illa pars declinanda sit, quae habet nominatiuum; illa pars uacauit, ut, puta, tribunus militum: tribunus nominatiuus est, militum non est nominatiuus; ergo haec pars declinanda est, quae est tribunus. Similiter senatus consultum: non te fallat quarta declinatio, nam et senatus consultum prima parte non declinatur, posteriore declinatur: senatus enim modo non est nominatiuus, [F.45V] 169 sed genitiuus: hic senatus, huius senatus. Refer ad aliquam elocutionem, et inuenies: ecce si dicas "hoc consultum cuius est?", plebis; "hoc consultum cuius est?", gentis; sic etiam senatus consultum: non erit nominatiuus sed genitiuus; idcirco etiam —si dicimus hic senatus, huius senatus: "hoc consultum cuius est?", senatus—, illa pars erit immobilis prior. Similiter pater familias: pater nominatiuus est, familias non est nominatiuus, sed declinamus ita: huius patris familias, huic patri familias, hunc patrem familias, et similiter cetera. In hoc nomine inuenimus exemplo uarias declinationes: aliquotiens sic declinatur, quem ad modum regula exigit, ut ita dicamus: hic pater familias, huius patris familias, huic patri familias, hunc patrem familias, o pater familias, ab hoc patre familias, hi patres familias, horum patrum familias, his patribus familias, hos patres familias; et ex ordine illud erit immobile.

Aliquotiens in numero plurali mutatur, et inuenimus hi patres familias, et iam mutat. Scire debes quod et immobiliter licet nobis declinare hoc nomen et mobiliter, id est, cum conuersione constare: illud uero quaesitum est, et prudenter quaesitum est: "familias qui casus est?", non hoc quaesitum: "quem ad modum declinatur?". Nam accepistis duas res, nam aut sic declinatur, ut immobilis sit pars posterior, aut ut sit mobilis. Illud quaesitum est: qui casus sit, et diu hoc quaesitum est. Quantum uidetur nobis ad simplicem intellectum, accusatiuus pluralis est: has familias; tamen, si uerum consideres, non est accusatiuus, sed genitiuus singularis antiquus. Apud maiores nostros enim pleraque nomina ad ritum graecum declinabantur; habemus apud Sallustium: thesauros custodias regias, ita locutus est, et qui erit intellectus?, nullus, sed hoc uoluit dicere: "tenuit Lucilius thesauros tes custodias tes regias", graecam declinationem: quem ad modum si dicas haec Musa, fac

169. (Fol. 45V). si dicimus] si dicimus hic senatus huius senatus hoc consultum cuius est senatus delenda uidit Keil .. exemplo] delendum uidit Keil .. constare] delendum uidit Keil .. quaesitum quem ad modum] quaesitum est quem ad modum Keil .. antiquus] Keil .. antiquis Z .. thesauros custodias regias] Keil .. thesauros custodias reginas Z .. tes custodias] tes custodias tes regias Keil; (the add. a*) custodias (the add. a*) regias A thes (the c) custodias thes (the c) regias BC thoi custodias tho regias Z .. graecam declinationes] ABCZ .. graeca declinatione Keil .. tes Musas] tes musas tabula tes tabulas Keil; the musas tabula the tabulas A thes musas ta-bula thes tabulas BC thoi musas tabula thoi tabulas Z .. sigma] sigma Keil .. cum dicamus] cum dicamus pater nominatiuus; cum dicamus pater cum dicamus nominatiuus A cum dicamus (corr. cum dicimus) pater nominatiuus B cum dicamus pater nominatiuus Keil .. incipit et] incipit A incipit BCaKeil

declinationem graecam, tes Musas; tabula, tes tabulas: ad nominatiuum simma addunt, et faciunt genitiuum singularem. Sic etiam cum dicamus pater: nominatiuus est; fac etiam istum nominatiuum, haec familia; addis s ad istum nominatiuum, et incipies facere familias; ergo incipit et genitiuus singularis esse. Et unde probamus genitiuum singularem magis esse, non accusatiuum pluralem?; ne forte dicas: "non est [F.46r] 170 genitiuus iste, sed debet esse accusatiuus pluralis". Ego dico tibi non esse accusatiuum, sed tantum modo genitiuum propter istam declinationem graecam. Nam licebat maioribus nostris ista nomina etiam graeca declinatione efferre, ut habetis in Sallustio illud quod diximus: custodias regias pro eo quod est custodiae regiae, uel propter hanc rationem, uel propter illud: omnia ista nomina quae componuntur, de nominatiuo et genitiuo sunt: tribunus militum: tribunus quando dicimus qui est?, nominatiuus est; senatus consultum: senatus qui est?, genitiuus est; iuris peritus: dicemus peritus cuius?, iuris, numquid dicimus peritus iura? Omnia talia sunt: tribunus plebis dicimus; quando dicimus tribunus plebis, tribunus nominatiuus est, plebis genitiuus est, numquid dicimus tribunus plebem? Ergo cum cetera alia nomina in connexionem uenientia non possint alium habere nisi genitiuum, quare non possumus et hoc dicere esse genitiuum?; aut certe da mihi elocutionem de accusatiuo plurali. Hoc ergo magis sequi debemus, quoniam exstat exemplum; in Sallustio exstat ubi etiam in collatiuo non nisi genitiuum inueniamus. Idcirco hunc genitiuum dicere debemus. Dicit rem stultam:

"Plane", ait, "sciendum est nomina composita non posse componi"; et superius dixit licere nobis nomina de pluribus componere. Quo modo hoc potest fieri?, si nomen compositum, ut dixit, non potest componi, quo modo potest componi de compluribus?. Nam quando dico doctus, una res est; quando dico indoctus, duae res sunt; quo modo possunt de pluribus componere, nisi compositum iterum componamus, ut est illud <quod> legimus: expugnabilis, inexpugnabilis? ideo uideo plurimis composuisse, quoniam iam compositum nomen composui. Iste autem dixit in principio nomina composita non posse componi, et iterum dixit tamen: "sed sciendum est etiam de plurimis posse componi"; contraria uidentur. Contraria sunt quidem ad uerba, ad rationem non sunt contraria. Scire enim debes: quae nomina composita sunt, omnia naturaliter semel composita sunt, non possunt iam amplius componi; sed, si uolueris componere, in similitudinem possunt iterum componi. Nam haec ipsa quae composita sunt de pluribus, in similitudinem reuertuntur —numquam inuenis nomen in contrarium compositum—; ut, puta, felix: qui est felix?, qui habet prosperam fortunam,

170. (Fol. 46r). genitiuus iste] genetiuius singularis iste Keil ..
regias] Keil regulas Z, corr. regilas z .. regiae uel] AZ regiae ut
sic sit patris familiae quem ad modum cus-todiae regiae uel Keil .. dicemus]
dicimus Keil .. alia nomina] ABCZ talia nomina Keil .. licere] Keil
dicere Z .. quo modo possunt] ABCZ quo modo possumus Keil .. illud quod
legimus] Keil illud legimus ABCZ .. ideo uideo] ABCZ ideo uideor Keil
.. plurimis] de pluribus Keil .. uidentur] Keil uidenter Z

[F.46V]¹⁷¹ ecce habet significationem; compone illud, infelix, ecce mutauiſti ſenſum: aliud eſt felix, aliud infelix. Iterum ſi uolueris componere, regredi habet prima ſignificatio damnatam compositionem ininfelix, ſublata iſta re: hoc non licet, iſta compositio non conceditur. Ceterum iam compositiones iam ſimplices ſunt, ut, puta, *pugnabilis*, *expugnabilis*: idem eſt quia 'pugnabilis' et 'expugnabilis' idem eſt; ille locus eſt «pugnabilis», hoc eſt, qui poſſit pene dirui; iſte locus eſt «expugnabilis», hoc eſt, qui poſſit pene dirui; *inexpugnabilis* non uidetur tertia eſſe compositio, ſed ſecunda. Similiter *territus*: quid eſt *territus*?, 'timidus'; *perterritus* quid eſt?, ſimiliter 'timidus'; numquid tale eſt quem ad modum felix?, numquid ipſa compositio conuertit nomen, et non magis priorem ſignificationem firmavit?. Ergo quando ſignificat priorem ſignificationem confirmantem, numquid poſſumus hoc dicere eſſe iterum compositum?; non enim uidetur quaſi tertia adhiberi, ſed poſt confirmationem ſecunda eſt, et licet nobis ita componere; aliter non licet.

DE CASIBVS NOMINVM INCIPIT

I. Casus dicti ſunt ab eo quod faciant nomen cadere, id eſt, nomen faciant declinari. Puta: quando dico doctus, cadet et facit docti, item cadit et facit ab hoc docto, item cadit et facit doctum, item cadit et facit ab hoc docto, item cadit et facit casus, ab eo quod faciant nomen cadere; et, ſi hoc eſt, nominatiuus non erit casus ea ratione, quia per ipſum nomen non cadit, ſed ſic eſt, quo modo fuerat. Sed, quamuis per ipſum non cadet, tamen per ipſum ſcimus quid ſit «cadere»; quando enim dico doctus, non iam cecidit hoc nomen, ſed ſic quo modo eſt naturale, ſic dicitur. Diximus etiam talem rem de gradu poſitiuo; nam, quem ad modum poſitiuus gradus dictus eſt comparationis gradus, non quod per ipſum comparat, ſed quod ab ipſo diſcimus quid ſit «comparare», et ideo dictus eſt gradus comparationis; ſic etiam et nominatiuus dictus eſt casus, non quia ipſe facit nomen cadere, ſed quia per ipſum ſcimus quid ſit «cadere». Non enim poſſumus ſcire quid ſit «cadere» niſi ſcierimus ante quid fuerit «rectum».

171. (Fol. 46V). ecce habes ABCZ ecce habes Keil .. iam compositiones iam poſterioribus iam delemdum uidit Keil .. idem eſt] idem eſt quia pugnabilis et expugnabilis idem eſt ille: idem eſt quod pugnabilis et expugnabilis idem eſt ille CB idem eſt quod pugnabilis et expugnabilis ille B idem eſt (quod pugnabilis et expugnabilis eſt in marg. a) ille A idem eſt expugnabilis quod eſt pugnabilis ille Keil .. non licet] non licet [DE CASIBVS NOMINVM INCIPIT (INCIPIT om. BC) | Casus dicti ſunt membr. 46V cod. z — n. 48V clade cladium | INCIPIT TRACTARE (INCIPIT TRACTARE om. BC ITEM add. C) DE CASIBVS | Graeci casus habent BCZ non licet | DE CASIBVS | Graeci casus habent p. 181 ed. Keil AKeil: cfr. membranae 41V cod. 2 notationes .. doctus cadet] doctus cadit Keil .. ab hoc docto item] ab hoc om. Keil .. nomen non cadit] non cadit nomen Keil .. ſed quia per] Keil ſed per ABCZ

[F.47r] 172 Sunt autem dicti sex casus: nominatiuus, quod per ipsum nominemus, ut hic magister; genitiuus, quod per ipsum genus ostendamus: cuius est?, illius; datiuus, quod per ipsum demus: da illi; accusatiuus, quod per ipsum accusemus: accuso illum; uocatiuus, quod per ipsum uocemus: o ille.

Ablatiuus apud Graecos non inuenitur, sed Latini hunc adsumpserunt sibi; idcirco aliquando dicunt eum «sextum», id est, a numero enim appellant, aliquando a gente «latinum», quoniam apud Graecos non inuenitur casus ablatiuus — aliquando genitiuus singularis fungebatur officio ablatiui; puta: hic doctus, huius docti, huic docto et hi docti, horum doctorum, his doctis, et finiebant; ergo cum non haberent ablatiuum, per genitiuum fungebantur officio ablatiui — aliquando genitiuus, aliquando datiuus — hoc cum uidissent Romani esse asperum, fecerunt ablatiuum.

II. Inter ablatiuum et septimum hoc interest: quod ablatiuus praepositionem habet, septimus non habet. Nam, quando dicimus ab oratore uenio, ablatiuus est; quando dicimus oratore magistro uitor, septimus est. Quaesitum est a plurimis utrum id significaret septimus, quod et ablatiuus; multi enim hoc dixerunt: id significare ablatiuum, quod et septimum. Et re uera sunt elocutiones ubi similes sunt sibi, ut doctior illo et doctior ab illo; id est ablatiuus, quod et septimus. Sed tamen scire debes inueniri aliquas elocutiones, in quibus elocutionibus mutatur ista differentia; nam saepe aliud significat ablatiuus, aliud septimus, ut est illo praesente suscepi: nam illo praesente suscepi quando dico, tertia persona est, id est, suscepi ego ab isto illo praesente; quando autem dico ab illo praesente suscepi, duae personae significantur: ipsa quae dedit, et ipsa quae suscepi.

III. Sunt autem formae casuales. Hoc quod dicit adsumpsit sibi propter declinationum uarietatem. Adcommo-
tae sunt casuales formae, quoniam inuenimus uarietatem in casibus: aliquando inuenimus monoptota, (-) aliquando in quatuor. Hae autem differentiae non ad declinationem pertinent, sed ad ultimas syllabas. Ecce est [F.47v] 173 unita, quod dicitur «monoptoton», ut fas, nefas; hoc nefas, huius

172. (Fol.47r). dicti] Keil *om. B, add. b* docti Z .. il- lius datiuus] illius est datiuus Keil *alius datiuus Z .. non inuenitur* Keil *nomini inuenitur Z .. aliquando genitiuus singularis*] aliquando genitiuus singularis fungebatur officio ablatiui *delenda uidit Keil .. huic docto et*] ABCZ *huic docto hunc doctum o docte et Keil .. his doctis et*] ABCZ *his doctis hos doctos o docti et Keil .. aliquando genitiuus aliquando datiuus*] *delenda uidit Keil .. ab illo id est*] *ab illo idem est Keil .. inuenimus monoptota*] hoc loco lacunam indicauit Keil

173. (Fol.47v). quae graece] aZ quod graece A(?)BCKeill .. pentaptoton] quinque pertita Keil .. nomina excepto] ABCZ *nomina numerorum excepto Keil .. hic Hercules*] hic hercules huius amphitruoniadae Keil: hic hercules huius amphitroconiaade Z hic herculis huic ampphitroconiaade (amphitruoniadae BC) ABC

nefas, huic nefas, hoc nefas, o nefas; omnes similes sunt casus. Est item bipertita, quae duas habet significationes, ut *cornu*: tres casus producti sunt, tres correpti. Est item tripertita, quae graece appellatur «triptoton», quotienscumque tres sunt varietates: hoc contingit in genere neutro, ut *templum*. Inuenitur item «tetrapertoton», ut *dies*; inuenitur aliquotiens pentapertoton, ut est *doctus*; inuenitur *hexapertoton*, ut *unus*. Aliquando inueniuntur nomina quae penitus non declinantur, neque per numerum neque per casus, id est, neque per numerum singularem neque per pluralem, ut est *fas, nefas, nequam*. Item nomina numerorum a quatuor usque ad *centum* non declinantur; ab *uno* autem usque ad *tres* per omnes casus declinantur; item a *ducentis* declinantur nomina excepto mille. De isto *mille* tractauit Plinius Secundus: in numero singulari duplici *l* scribitur, et non declinatur; in numero plurali unum *l* habet et declinatur: *milla, milium, milibus*. Ergo, excepto *mille*, omnia nomina numerorum in infinitum declinantur. "Non tamen debemus credere", ait, "quoniam omne nomen omnes habet casus; saepe inueniuntur deficientes casus". Inuenitur nomen ubi unus est casus, ut est *sponte, natu, tabo*; aliquando, ubi duo sunt casus, ut *Iuppiter*. Ceterum, qui declinauerit *hic Iuppiter, huius Iouis*, potest declinare et *hic Apollo, huius Phoebi, et hic Hercules, huius Amphitruoniadae, et haec Minerva, huius Palladis*; sed duo sunt tantum casus in usu, qui remanserunt: *hic Iuppiter et o Iuppiter*. Ceterum maiores nostri declinabant hoc nomen integre; inuenimus in antiquis, in libris sacris, per omnes casus declinatum; sed hoc periit modo, et retenti sunt duo casus: *hic Iuppiter et o Iuppiter*; nam *hic Iuppiter, huius Iuppitris* inuenimus in antiquis declinatum, et crebro inuenimus, sed hoc hodie aboleuit; ergo debemus scire quoniam in usu duo sunt casus. Inuenitur ubi tres, ut *nefas: hoc nefas, hoc nefas et o nefas*. Inuenitur ubi quatuor sunt, ut *lateris: huius lateris, huic lateri, hunc laterem, ab hoc latere*; nominatiuus et uocatiuus non dixit "non inuenitur", sed dixit "in usu, non est". *Dicio*: quaeritur utrum nominatiuo dicamus; [F.48r]¹⁷⁴ haec *dicio* in usu non est; si tamen compositum erit, est in usu, ut *condicio*.

IIII. Praeterea scire debemus esse nomina adiecta casibus. Genitiuum casum trahunt; nomina quae sequuntur genitiuum casum sunt illa ut *ignarus belli, securus amorum*; tantum genitiuum sequuntur. Sunt aliqua quae nisi per datiuum casum non possumus dicere, ut *inimicus malis: non possumus dicere inimicus tuus est, sed inimicus tibi est*. Sunt aliqua quae accusatiuum sequuntur, ut *exosus bella*; sic enim dicimus *exosus sum illam rem*. Similiter et

174. (Fol.48r). adiecta] ABZ addicta CKeil .. non possumus dicere [inimicus] non possum dicere inimicus Keil .. secundus non possumus dicere ille: non possumus dicere ille secundus Keil .. ab Sylla aliquando quae] ABCZ ab Sylla sunt aliqua quae Keil .. dignus est illa] BCa est om. AKeil .. noua in uirtute] in om. Keil .. uirtute puer] delenda uidit Keil .. mactus munere dignus uirtute] delenda uidit Keil .. genitiui uel datiu] genitiui uel datiu uel ablatiu qui ait delenda uidit Keil .. corrupta etiam currit ita] correpta etiam currit Keil .. quod est si] quod est equa si Keil

praescius futura; sed figurate accusatio iungitur, honestius autem genitiuo iungitur: *praescius futurarum rerum*. Sunt aliqua quae ablatiuum casum sequuntur, ut *secundus a Romulo*, alter *ab Sylla*: ista sunt quae ablatiuum sequuntur; ergo *secundus non possumus dicere ille tibi est*, sed *ille secundus a te est*; ista ergo sunt quae ablatiuum sequuntur: *secundus a Romulo*, alter *ab Sylla*. Aliquando, quae septimum sequuntur, ut *dignus munere*, *mactus uirtute*: *dignus est illa re*, quamquam legerimus accusatio iunctum in Terentio¹⁷⁵:

dignus es
cum tua religione odium, qui nodum in scirpo quaeris.

Mactus uirtute: macte noua [in] uirtute, puer¹⁷⁶; Statius mutauit et dixit¹⁷⁷: macte animi [uirtute] pueri; macte illius rei, genitiuum posuit pro ablatiuo; sed tamen hoc scire debes: quoniam naturaliter hoc, mactus munere, dignus uirtute, ablatiuo iungitur.

V. Ablatiuus singularis diuersas habet regulas. Tres plurales casus non facile inuenies quem ad modum eos facias; sed, ut scias eorum declinationem: genitiui, uel datiu, uel ablatiu, qui sit, consule ablatiuum singularem. Nam de ablatiuo regulas istas collegis, quem ad modum declinantur isti casus: genitiuus et datiuus et ablatiuus pluralis. Ablatiuus singularis terminatur litteris quinque, regulis sex, quoniam e littera inuenitur interdum producta in ablatiuo singulari, interdum corrupta etiam cucurrit ita. Ablatiuus singularis a littera terminatus genitiuum pluralem in rum mittit, datiuum et ablatiuum in is: *Musa, Musarum, Musis*; exceptis his nominibus in quibus genera discernenda sunt, ut *dea, dearum, deabus*; *mula, mularum, mulabus*; *filia, filiarum, filiabus*; *equa, equarum, equabus*. Nam ab eo quod est, si dixerimus equis [F.48V]¹⁷⁸ *filia, filiarum, filiis*; si sic dixerimus, sexum potius masculinum intellegimus quam femininum. Sed scire debes quoniam Probus istam regulam expressit et dixit, "si uolueris sequi ut omnia ubi genera discernenda sunt, aliter preferantur in ablatiuo uel in datiuo, incipiemus dicere *Romanabus*; si enim dixerimus *Romanis*, masculinum sexum intellegimus". Quod si hoc

dignus es
175. cum tua religione, odium: nodum in scirpo quaeris.
(TER. Andr. 940 / V 4,37)

176. macte noua uirtute, puer; (VERG. Aen. IX 641)

177. macte animi (STAT. Theb. II 495)

178. (Fol.48V). preferantur] Keil preferantur 2 .. quoniam si dixerimus] Keil si om. 2 .. uides mala] ABCZ uides quod mala Keil .. clade cladium] clade cladium | INCIPIT TRACTARE (INCIPIT TRACTARE om. BC ITEM add, C) DE CASIBVS | Graeci casus habent BCZ clade cladium | DE NVMERIS QVASI RETRACTANDO | Accidit etiam nomini p.174 ed.Keil (membr. 41V cod.2) — p.176 (m.43V) variant illi | DE FIGURA | Figura nominibus p.178 (m.44V) — p.181 (46V) non licet | DE CASIBVS | Graeci casus habent AKeil: cfr. membranae 41V cod. 2 notationes .. uocant eo] ABCZ uocant ab eo Keil .. aptae] ipsae Keil .. nomina] BCZ nomen Keil

est, incipiemus dicere etiam in pronominiis: ipsabus, illabus; quoniam si dixerimus illis, ipsis, magis erit masculinum quam femininum. Vnde vides: mala definiunt qui ita dicunt: "in quibus genera discernenda sunt, aliter proferenda"; et quid ergo faciendum est ut scias pauca esse quae differenda sunt?, et dicit: "absque istis omnia in is proferenda sunt". Vix quinque aut sex inveniuntur nomina quae ita proferantur: mula, mularum, mulabus; equa, equarum, equabus; filia, filiarum, filibus; dea, dearum, deabus; et reliqua unum aut duo: iam ipse dixit quae sunt excepta discretionis causa. Item e correpta littera terminatus ablativus genitivum pluralem in um mittit, dativum et ablativum in bus, ut ab hoc pariete, horum parietum, his et ab his parietibus; sed ista e aliquando in i uertitur et sic accipit um, aliquando perit et sic accipit um: perit e, id est, ab hoc parente, horum parentum; mutat e in i, ut ab hac clade, cladium.

INCIPIT TRACTARE DE CASIBVS

Graeci casus habent quinque tantum: nominativum, genitivum, dativum, accusativum et uocativum. Idcirco ablativum plerique varie appellant: alii illum dicunt «sextum» numero, alii illum «latinum» vocant eo quod Graeci illum non habeant, sed specialis est latinitatis. Plane quaesitum est utrum nominativus casus esset; et, si verum quaeras, non potest nominativus casus dici, nam casus dictus est ab eo quod faciat nomen cadere, id est, declinari et flecti. Quando enim dico doctus, integrum est; cadit et facit docti, iterum cadit et facit docto, item cadit et facit doctum. Casus dicuntur inflexiones aptae; ergo, si casus ideo dicti sunt, quod faciant nomina cadere et inflecti, constat nominativum casum non esse; non enim inflectitur, sed sic quem ad modum inuenitur, sic constituit; ut, puta, si dicas doctus, quae est inflexio?, nulla est.

Incipit a genitivo inflecti; item in dativo, item in accusativo et reliquis. [F.49r]¹⁷⁹ Si ergo non est inflexio in nominativo, non est casus; sed tamen est ratio qua dicatur casus: licet non inflectat ipse, sed tamen per ipsum scimus quid sit inflectio; non enim potes intellegere quid est inflexum, nisi ante intellexeris quid est integrum. Vnde scistis ante quoniam huius docti inflexus est casus, nisi quoniam scisti ante hic doctus non esse, non flexum casus; unde scimus quoniam mutatio

179. (Pol.49r). inflectio] a*Z inflecti ACbKeil inflectere B .. scistis ante quoniam] scistis quoniam Keil .. scistis ante quoniam] scisti quoniam Keil .. quoniam scisti] quoniam scisti Keil .. casus] casum Keil .. si hoc non est] aZ sed hoc non est BC si hoc est AKeil .. quoniam ipsum] quoniam per ipsum Keil .. quidem] quid est Keil .. no-minativus dicimus] no-minativus dicimus quoniam non est: nominativus dicitur [dicitur os. B, add. b] quoniam non est ABC nominativus licet non est Keil .. vere] ABCZ uero Keil .. quare dico] ABCZ quare hoc dico Keil .. dico latine] dico latine illi non dicunt ita sed dicunt tulit ab illius haec BCaZ: dico latine tulit ab illius dicunt graeci haec Keil .. haec autem] Keil haec aut Z .. quod auferentis est] delenda uidit Keil .. aliquid dare] Keil aliquandare Z

facta est in genitiuo singulari, nisi scieris quoniam principale illud ita fuit?. Habet hoc etiam exemplum de gradibus.

«Gradus» dicitur ascensus quidam; si hoc non est positivus non debet dici gradus; nam positivus nullus ascensus est, incipit esse ascensus a comparativus et superlativus. Sed tamen, licet ipse positivus non est ascensus, tamen, quoniam ipsum positivum fit ut intellegamus postea quidem ascendere in comparativum et superlativum, idcirco appellatur et ipse gradus. Ideo ergo nominativus dicimus quoniam non est casus; tamen, quoniam facit nomen stare et facit postea cadere, ideo appellatus est casus.

«Genitivus» dictus est ab eo quod per ipsum exprimamus genera; ideo dictus est genitivus. Vt, puta, cuius filius est ille?, oratoris: ecce genitivus est, et genus inde intellegimus; ut, puta, cuius gentis homo est?, Africanus: ecce genitivus est et genus inde exprimimus.

Scire debemus quod iste casus apud Latinos simplicem habet sensum, apud Graecos duplicem: aliquando sic habet quasi inde creet; aliquando sic habet quasi non inde creet, sed auferat; hoc vere graecum est. Habes unum librum Probi de isto genitio scriptum tantum modo; hoc solum tractat in illo libro, de hoc casu. Quare dico? plerique sunt Graeci satis et trahuntur ad illam linguam consuetudinis suae. Apud Graecos, ut diximus, ablativus non invenitur, sed omnia per genitium proferunt: *tulit ab illo*, dico latine, illi non dicunt ita, sed dicunt *tulit ab illius*. Haec autem discretio non est in casu, sed est in sensu tantum modo.

Scire autem debemus quoniam hoc officium auferentis —quod auferentis est— translatus est a genitio in ablativum, quo Graeci hoc per genitium utuntur.

«Dativus» dictus est ab eo quod per ipsum extendamus nos aliquid dare, ut, puta, *da illi*, *da mihi*; ideo dativus dictus est, quod per ipsum demus, ut, puta, *da oratori*, *da grammatico*. «Accusativus», quod per ipsum accusemus, ut, puta, *accusa illum*. «Vocativus», quod per ipsum vocemus, [P.49V]¹⁸⁰ ut o Cicero, o orator. «Ablativus» dictus est, quod per ipsum aliquid auferamus, ut aufero a Cicerone. «Septimus» est ablativus similis: idem est septimus qui et ablativus in plerisque elocutionibus; nam ecce tale est, si dicas *doctior ab oratore*, quem ad modum si dicas *doctior oratore*: *doctior oratore* septimus est, *doctior ab oratore* ablativus est. Idem erit ablativus qui est et septimus, sed in plerisque elocutionibus, non in omnibus;

180. (Fol.49V). ut o Cicero] ut om. Keil .. ut aufero] ut om. Keil .. interest nisi] interest nisi sola praepositio septimus est: om. Z .. deferre] differre Keil .. loquaris illo praesente] Keil loquaris illo praesenti Z .. suscepi sieni] suscepi quando dico illo praesente suscepi non est id quod ab illo praesente suscepi si enim Keil .. nextum esse] ABCZ sex tantum esse Keil .. animaduerte] aduerte Keil .. ergo hoc est] BAZ ergo haec est ACbKeil

inueniuntur enim elocutiones ubi longe aliter sit ablatius quam septimus.

In principio scire debemus quoniam inter ablatium et septimum nihil <interest, nisi> sola praepositio: septimus est doctior oratore, ablatius doctior ab oratore; erit septimus detracta praepositione, sed quo differunt? plerique dicunt nihil deferre utrumque casum, sed unum habere sensum. Nam re uera idem est ablatius qui est et septimus; inuenitur tamen elocutio ubi aliud significet ablatius, et aliud septimus: si ita loquaris, illo praesente suscepi, quando dico illo praesente suscepi, septimus est, non habet praepositionem; quando dico ab illo praesente suscepi, ablatius est; et longe aliud est ab illo praesente suscepi, et aliud illo praesente suscepi. Si enim dicam illo praesente suscepi, tres personae sunt: 'illo praesente ego suscepi ab illo'; si dicam ab illo praesente suscepi, duae personae sunt: 'ego suscepi ab illo qui praesens fuerat'. Ergo uides aliquotiens inueniri elocutionem ubi consentiant illi casus, aliquotiens inueniri ubi differant. Legimus in quibusdam artibus, non quidem frequentatis, etiam octauum esse casum; multi dicunt sextum esse, multi addunt septimum, addunt plerique etiam octauum. Vt it clamor caelo¹⁸¹; subeunt muro¹⁸²; multi dicunt octauum esse casum, multi genus esse elocutionis; sed animaduerte, et iam pro arbitrio tuo est siue ut hoc dicas: "octauus est casus", siue ut dicas genus esse elocutionis. Interim animaduerte quem ad modum fit ut in potestate tua sit uel illum casum facere uel elocutionem. Ita fit: omnia quae accusatiuo possumus cum praepositione iungere, si iungamus datiuo sine praepositione, ecce sic fit. Ergo hoc est, elocutio, quae potest iungi accusatiuo cum praepositione, si iungatur datiuo sine praepositione: it clamor in caelum, ille it sub murum: it clamor in caelum, in praepositio est, caelum accusatiuus est: tolle inde praepositionem, muta accusatiuum casum in datiuum, et fecisti illud: it clamor caelo. It ille sub murum, sub praepositio est, murum accusatiuus est: [F. 50r]¹⁸³ tolle inde sub, muta illum casum, fac muro, et habes illud: subeunt muro. Et inde fit ista omnis elocutio. Tamen legimus aliquotiens quod elocutio est, aliquotiens quod octauus casus est.

181. it clamor caelo (VERG. Aen. V 451)

182. muroque subibant (VERG. Aen. VII 161)

183. (Pol. 50r). fit ista omnis elocutio] ista omnis elocutio fit Keil .. varios debent habere exitus] a#Z varios habent habere exitus ABCZ varios habent exitus Keil .. ut puta nominatiuus] ut puta nominatiuus in us ut exeat genitiuus in i datiuus in o: ut om. puta — in o delenda uidit Keil .. inflexi omnes] inflexiones Keil .. et quo modo] et quo modo potest fieri: add. hoc et delenda uidit Keil .. et uocatiuus] hoc loco lacunam uidit Keil .. exeant] BCaZ exeant AKell .. aut datiuus] aut datiuus et ablatiuus in o om. Keil .. ab hac die] ABC ad hoc die Keil .. ut hoc templum] ut est uocatiuus Keil .. non declinationibus] non in (in om. A, add. a) declinationibus ABC in declinationibus Keil

DE VARIETATE CASVALI

I. Scire debemus quod omnes casus varios debent habere exitus. Ipsa est optima declinatio, quae in omni casu exitus uariat; ut, puta, nominatiuus in *us* ut *exeat*, genitiuus in *i*, datiuus in *o*. Quotiescunque mutantur omnes casus, tunc optima est declinatio, ut est *unus*: ecce *unus* mutauit *unius*, mutauit *uni*, mutauit *unum*; erunt inflexi omnes in ultimis syllabis. Vide ne consideres priores syllabas; illae enim non inflectuntur, omnes inflexiones in ultimis syllabis fiunt; ibi considera exitus varios. Ergo *unus* mutauit *unius*, mutauit *uni*, mutauit *unum*; omnes casus uarii sunt, et dicitur ista declinatio «hexaptota», quod sex habet casuum uarietates.

II. Inueniuntur aliquotiens pentaptota. Pentaptota sunt quotiens quinque sunt uarietates et sex casus. Et quo modo potest fieri ut sex casus quinque habeant uarietates?, et quo modo potest fieri?; si sint duo similes casus, ut, puta, si nominatiuus et uocatiuus in *us* exant, aut datiuus et ablatiuus in *o*; ecce quem ad modum sit pentaptotum, ut *huic docto* et *ab hoc docto*; iam habet similem datiuum et ablatiuum, *huic docto* et *ab hoc docto*; nam et *docto* dicimus datiuo, et *docto* dicimus ablatiuo. *Hic doctus*, *huius docti*, *huic docto*, *hunc doctum*, et *o docte*, ecce habes pentaptotum.

III. Tetraptotum est quotiens quatuor sunt uarietates, sex tamen casus. Quem ad modum autem fit?; quotiens nominatiuus et uocatiuus, et datiuus et genitiuus similes sunt, ut, puta, *hic dies* et *o dies* in *es* exit utrumque, *huius diei* et *huic diei*: ecce duas uarietates; *hunc diem* et *ab hac die*: ecce quatuor uarietates.

IIII. Triptotum est quotiens tres sunt uarietates et sex casus, ut *hoc templum*, *o templum*, id est, nominatiuus, *accusatiuus*, *uocatiuus*, unum exitum habent; item datiuus et ablatiuus: *huic templo*, et *ab hoc templo*; et genitiuus dissimilis: *huius templi*.

V. Diptotum est quotiens tres similes sunt casus et tres dissimiles. Hoc autem inuenitur in temporibus, *non declinationibus*, non licet; [F.50V]¹⁸⁴ ut est *hoc cornu*, *hoc cornu*, *o cornu*; nominatiuus, accusatiuus, uocatiuus corripuntur; *huius cornus*, *huic cornu* et *ab hoc cornu*: isti tres producantur; tres corripuntur et tres producantur.

184. (Pol. 50V). hoc cornu o cornu] hoc cornu et o cornu Keil .. hulus nequam] huius nequam huic nequam non; huius nequam et reliqua non Keil .. non flectitur] AZ non inflectitur Keil .. numerorum et ipsa] numerorum etiam (ab add. A) ipsa A Keil .. numerorum dicit ab uno] AZ nemo dicit hoc ab uno Keil .. dubii] Keil dubiis A dubui Z .. putare] ponere Keil

DE APTOTIS

Item est quod appellatur aptoton, penitus ubi nulla inflexio est, ut *nequam*; siue nominatiuus, siue genitiuus, siue datiuus, siue accusatiuus, siue uocatiuus, siue ablatiuus, ita dicuntur: *hic et haec et hoc nequam, huius nequam, huic nequam; non flectitur.*

Nomina numerorum; et ipsa ab uno usque ad tres numeros possumus declinare, ut, puta, *unus, unius; duo, duorum; tres, trium*, possumus declinare. A quatuor usque ad centum non declinantur; quare?, nemo enim potest dicere *quatuor, quatuorum; uiginti, uigintorum; nemo dicit. Ab uno* usque ad tres potest declinari, a quatuor usque ad centum non potest declinari.

Item a *ducentis* in infinitum suscipitur declinatio per omnes numeros: *ducenti, ducentorum; tricenti, tricentorum; quadringenti, quadringentorum.*

Excepto uno numero, *mille*, sed nec hoc ipsum in utroque numero, sed in singulari. Quaesitum est hoc ipsum, utrum *mille* diceremus an *mile*, id est, utrum per geminum *l* an per unum; sed Plinius Secundus in *Libris dubii sermonis* ita expressit: "*mille non debemus aliter dicere, nisi per geminum l*". Et quid facimus de numero plurali?, quo modo habemus dicere?, dicit: "*in numero plurali unum l putare debemus et dicere milia*", ut est *milia multa daret leto*¹⁸⁵. Et quid est hoc?, quare illud per unum *l* profertur, et illud per geminum *l*?; ratio hoc exigit declinationis; nam, si dixeris *hoc mile*, cogo te declinare, et incipis dicere *hoc mile*, *huius milis*, *huic mili*, *hoc mile*, *o mile*, quod non facile inuenis; declinationem istam non inuenies. Qua ratione autem cogo te declinare?; si dixeris *mile*, quoniam nominatiuo inuenitur unum *l*, declinatur ipsum nomen; inde *milia* declinamus, quoniam istud unum *l* habet. Ergo ideo non possumus in numero singulari dicere hoc *mile*, ne cogamus ad declinationem; ideo autem in numero plurali per unum *l* profertur, [F.51r]¹⁸⁶ quoniam inuenitur declinatio. Numerus autem singularis

185. *milia multa daret leto* (VERG. *Aen.* V 86)

186. (Fol. 51r), possum et ita] et om. Keil .. habeo] Keil ab eo Z .. acusatius est modo] accusatiuus est modo modo mille accusatiuus est propter seruos habeo (ab eo Z) mille seruos si uolo BCaZ: accusatiuus est modo mille propter seruos si uolo A modo accusatiuus est mille propter seruos si uolo Keil .. facio illud] facio illud Keil .. habeo] Keil ab eo Z .. quoniam genitiuum] AZ quoniam genitiuus Keil .. tribus est] est om. Keil .. nec aliud inuenimus septimus est] septimus est nec aliud inuenimus Keil .. singularis] Keil singularis Z .. declinare] declinare ut haec minerva huius palladis hic hercules huius amphitryoniadae quo modo: declinare et (ut Z) haec minerva huius palladis hic herculis huius amphitryonis (amphitryonis BC) quomodo ABCZ declinare hic hercules huius amphitryoniadae et haec minerva huius palladis quo modo Keil .. habere duos] BCa habet duos A(?)Keil .. casus ut est] casus sunt ut est Keil .. deficere] Keil dicere Z

geminum 1 habet, sed indeclinabile: *hoc mille*. Vnde hoc probamus, quia et geminum 1 habet et non recipit declinationem?; illa res docet quod non recipit declinationem: possum et ita dicere: habeo mille seruos; accusatiuus est modo, modo mille accusatiuus est propter seruos; habeo mille seruos, si uolo, facio illum genitiuum: habeo mille seruorum; quantum habet seruorum?, mille; ecce modo genitiuus est. Si ergo pro qualitate inflexi nominis mutamus etiam casus, et illud nomen omnino non mutatur, constat quoniam non declinatur. Mille autem seruorum habetis in ipso Cicerone¹⁸⁷; facile mille hominum uersabantur. Vides quoniam genitiuum, unde potius illud apparet quoniam indeclinabile est.

DE DIFFECTIONE CASVVM

Praeterea sciendum est esse aliqua nomina quae non per omnes casus declinantur; sed aliquotiens inuenitur nomen cum uno casu, aliquotiens cum duobus, aliquotiens cum tribus est, aliquotiens cum quatuor.

I. Ecce nomen cum uno tantum casu, ut *sponte*, nec aliud inuenimus, septimus est; *natu: maior natu; tabo: et terram tabo maculant*¹⁸⁸; tantum septimus est. Ecce habet nomina contenta singulis casibus.

II. Inueniuntur alia nomina tantum modo contenta duobus casibus, nominatiuo et uocatiuo, ut *hic Iuppiter, ó Iuppiter*; ceterum qui ita declinant, *hic Iuppiter, huius Iouis*, stultum est. Et illa enim ita habebis declinare, ut *haec Minerua, huius Palladis; hic Hercules, huius Amphitryoniadae*. Quo modo enim illud possumus dicere?, numquid, si ille Iuppiter habeat quinque aut quatuor nomina, idcirco debeo per singulos casus mutare illa nomina?; hoc stultum est, sed dicimus Iuppiter habere duos casus: *hic Iuppiter et ó Iuppiter*.

III. Aliquotiens inueniuntur nomina ubi tres tantum sunt casus; ut, puta, *hoc nefas, hoc nefas, ó nefas*. Aliquotiens, ubi quatuor tantum casus, ut est Iouis: *huius Iouis, huic Ioui, hunc Iouem, ab hoc Ioue*. Quinque casus numquam possumus inuenire: ecce deficient quinque simul, deficient quatuor, deficient tres, deficient duo; unus numquam potest deficere; qua ratione non potest deficere unus?, quia nominatiuus et uocatiuus pene idem sunt;

187. facile hominum mille uersabantur (CIC. *Pro Mil.* 20,53)

188. et terram tabo maculant (VERG. *Aen.* III 29)

[F.51V] 189 ut, puta, haec Musa, ó Musa; hic pater, ó pater; hic fluctus, ó fluctus; haec dies, ó dies. Si ergo ita profertur uocatiuus, quem ad modum nominatiuus, quotiens defecerit nominatiuus, necesse habet deficere uocatiuus. Ideo non possumus inuenire ubi quinque sunt casus; ut, puta, sublato nominatiuo, inuenitur uocatiuus, ut sint quinque casus; quamquam potest fingere secundum usum, hic populus — non dico arborem sed multitudinem —: hic populus, huius populi, huic populo, hunc populum, et ab hoc populo; uocatiuum quo modo facimus?, Lucanus ita dixit o populus¹⁹⁰; degener o populus; Quintilianus in contro-uersia sua o popule dixit, quod non potest dici; quid tam enim aridum, quid tam absurdum quam hoc dicere?; uide autem quid dicit ipse Donatus, ait: "sed quae dico deficere, secundum usum dico; ceterum scio me legisse haec ipsa quae deficiunt". Ecce lateris, si ad artem aduertat, non debet habere nominatiuum; quid ergo, nominatiuus et uocatiuus non inueniuntur?; inueniuntur quidem, sed in auctoritate, in usu non inueniuntur. Erit autem huius nominis nominatiuus hic later; plerique dicunt hic las, sed falsum est; ita enim facit later, ita legimus et in Probo et in antiquis. Item huius dicionis: erit nominatiuus haec dicio; hoc in usu non est; tamen, si compositum sit, erit in usu dicio; condicio erit nominatiuus: haec condicio, huius condicionis. Hoc ipsum etiam quod diximus, hic Iuppiter et huius Iouis, apud antiquos libros inuenimus plenas declinationes: hic Iuppiter, huius Iuppitris, huic Iuppitri. Legimus in Capro hic Iouis, huius Iouis; etiam Naeuius, Accius, Pacuuius, omnes isti utuntur hoc exemplo; tamen ista de usu remota sunt. Ideo dixi ne putes istum imperitum esse aut te omnia debere dicere; ita enim locutus est: "sunt aliqua quorum nominatiuus in usu non est"; non dixit "quorum nominatiuus non est quidem", sed "in usu non est". Ergo uides quia docuit lecta esse, sed non debere poni.

 189. (Fol. 51V). defecerit] Keil deficerit Z .. deficere uocatiuus] deficere et uocatiuus Keil .. quinque sunt] quinque sunt (sint BC) casus ut (ut om. ABC) puta sublato nominatiuo inuenitur uocatiuus ut sint quinque casus quamquam potest fingere secundum usum hic populus ABCZ: quinque sint casus quamquam potest fingere secundum usum puta sublato nominatiuo inuenitur uocatiuus ut sint quinque casus hic populus Keil .. degener o populus Quintilianus] Keil de genere populus quintilianus (quintilianus Z) ACZ .. o popule] Keil o populo Z .. sed quae dico deficere] sed quae dico deficere Z .. sed haec quae dico deficere Keil .. ad artem] Keil ad laterem ABCZ .. non inueniuntur] Keil non inuenitur ABZ .. dicio condicio] Keil dicio conditio BZ ditio conditio C .. haec condicio huius condicionis] Keil haec condicio huius conditionis Z haec conditio huius conditionis CZ .. omnia genera figurarum ista] ABCZ omnia ista genera figurarum Keil .. sine aestimatione est] sine aestimatione sunt Keil .. computatus] Keil compotus C compotatus c conpotatus Z .. aliqua septimo] AZ aliqua quae septimo BCKeill

190. degenerare o populus (LVCAN. Pharsal. II 116)

DE CONIVNCTIONE NOMINVM CASIBVS

Praeterea sunt aliqua nomina addicta casibus. Haec autem innumerabilia sunt. Omnia genera figurarum ista sunt quae dicit; exempli tamen causa ponit aliqua; tu scire debes quia sine aestimatione est, nec est computatus. Sunt aliqua nomina quae genitiuo casui seruiunt, aliqua quae datiuo, aliqua quae accusatiuo, aliqua quae ablatiuo, aliqua septimo seruiunt.

I. Genitium ista sequuntur: ignarus belli et securus amorum; genitium tantum tenent. Ignarus belli: numquid possumus dicere ignarus bello? [F.52r]¹⁹¹ aut ignarus illa re? Noli putare quoniam haec sola sunt, haec duo scripta sunt, exempli causa sunt posita; ceterum innumerabilia sunt.

II. Similiter quae datiuo casui seruiunt: inimicus malis; quamquam hodie in usu est ut dicant inimicus tuus est, sed non est latinum. Solue illud, fac illud unum, et utrumque legimus: et amicus tibi est, et amicus tuus est; habemus in Terentio¹⁹²:

amicus summus meus et popularis Geta,

amicus meus Geta, non amicus mihi Geta; ergo licet mihi dicere amicus meus et amicus mihi; inimicus autem meus est non bene dicimus, sed inimicus mihi est.

III. Alia accusatiuum sequuntur: exosus bella, praescius futura. Haec genera figurarum sunt; nam quando dico exosus bella, praescius futura, genitium naturaliter tenent: praescius est futurorum.

IIII. Alia sunt quae sequuntur ablatiuum: secundus a Romulo. Multa uitia fiunt, secundus a Romulo hodie ita dicunt: ille primus sedet, ille illi secundus est; ut, puta, ille primus doctior est, ille illi secundus doctior est; solocismus est. Debemus enim dicere non illi secundus est, sed secundus ab ipso est; aliter similiter non possumus dicere alter est illi, sed alter est ab illo.

V. Alia septimum casum tenent, ut est dignus munere, mactus uirtute; haec naturaliter septimum casum tenent. Ceterum et dignus; illam, rem legimus in Terentio¹⁹³: dignus es cum tua religione. Et macte uirtute dicimus naturaliter, id est, magis

191. (Fol. 52r). datiuo casui] casui om. Keil .. quando dico exosus] quando dico exosus bella praescius futura: delenda uidit Keil .. secundus a Romulo] delenda uidit Keil .. doctior] delendum uidit Keil .. religione et] legione et 2 religione odium et Keil .. ut mactel] ut om. Keil .. iste proprie] ABCZ iste proprius Keil .. et idcirco] BCaZ et om. Keil

192. amicus summus meus et poularis Geta (TER. Phorm. 35 / I 1,1)

193. dignus es | cum tua religione, odium (TER. Andr. 940 / V 4,37)

aucte; ut macte noua uirtute, puer¹⁹⁴; tamen legimus et macte uirtutis in Statio¹⁹⁵;

macte animi, dignus tantis qui crederes armis.

Interim naturalis uox est *dignus munere et mactus uirtute.*

DE ABLATIVO CASU

Omnia nomina ablatiuo singulari quinque litteris uocalibus terminantur. Genitiuus pluralis et datiuus et ablatiuus i dubitationem ueniunt, et uarie declinantur; quando autem uel ita uel ita declinemus, intellegimus ex ablatiuo singulari. Et bene fecerunt Romani ab ablatiuo singulari sumere regulas; qua ratione?, quoniam ~~iste proprius~~ ipsorum est ablatiuus enim Graeci non habent, sed Romani; debuerat ergo latinis nominibus latinus casus regulas dare, et idcirco ab ipso regulas sumebant, non ab aliis. Ablatiuus autem singularis quinque litteris terminatur: a, e, i, o, u; a, u Musa; ¹⁹⁶ ~~correpto aliquando, aliquando producto~~, correpto ~~[F. 52V]~~ ¹⁹⁶ ab hoc pariete, producto: ab hac die; i: puppi; o docto; u: ab hoc uersu.

I. A terminatus ablatiuus genitiuum in rum mittit, datiuus et ablatiuus in is, ut ab hac Musa, harum Musarum, his et ab hi Musis. Quaeritur quo modo dicamus *dea*, *dearum*, utrum diis a deabus; ait sic Donatus: "debemus quidem regulas sequi, sed, n confundamus sexum et nescias utrum *deos* dicamus an *deas*, si admittere ut dicamus *deabus*, non arte, sed discernendi sexu causa". Hoc dixit et abstinuit se a regula quam debuerat dicere.

Quid ergo?, ubique obseruandum est?; si hoc est, sed quoniam confusum est et discretionis sexus causa, mutamus ista, non te permitto dicere *ab his Romanis*, sed *Romanabus*, quia, si dixeris *ab his Romanis*, nescio utrum masculinus sexus sit an femininus; non te permitto dicere *ab ipsis*, sed *ab ipsabus*, non *ab istis*, sed *ab istabus*. Confusus est sexus tam in pronominebus quam in nominibus. Ait sic Probus, quod uerum est: "debemus per omnia regulam sequi, sed, si quando fuerit necessitas testamenti scribendi, tunc ita seruanda sunt, aliter non". Vt, puta, maiores

194. macte noua uirtute, puer; (VERG. Aen. IX 641)

195. macte animi, tantis dignus qui crederis armis! (STAT. Theb. II 495)

196. (Pol. 52V). ut ab hac Musa] ut om. Keil .. utrum diis] BCZ utrum deis Keil .. sequi sed] Keil sequi se Z .. abs- tinuit se a regula] abstenuit se a regula BC abstinuit se a re Keil .. sed quoniam] BCZ si quoniam Keil .. regulam] Keil saecula AZ .. tunc ita] tunc ista Keil .. [aperte Z] ratione ABCZ necessitate dirimere (derimere A) aperta regula et aperta et apertam rationem Keil .. uideretur] Keil uidetur Z .. uterque] utrusque Keil .. diis deabus] ABZ deis deabus Keil .. femina esse et] ABCZ femina esse aduena et Keil .. et feminin] et femini ess generis et masculini: et masculini esse et feminini generis Keil

nostri uoluerunt iuris necessitatem dirimere aperta regula et aperta ratione, ne aliquid in dubitationem ueniret; nam, si diceret uolo filiis meis dare illum fundum, quo modo uideretur apertum esse de quibus sensisset?, uterque enim sexus confusus est; sed, ut discernamus, idcirco dicimus filiabus, propter necessitatem uiris, diis, deabus et alia quae similia sunt, quae pertinent ad necessitatem iuris.

Cetera regulis seruiunt; et quem ad modum discernuntur?, sensu tantum: quando dicimus ab his Romanis, utrum de masculo dicamus an de femina incertum est, sensu tantum discernimus. In tantum uerum est, ut etiam nominatiuus incertus sit; ut puta aduena: potest et masculus esse aduena et femina esse, et mancipium esse aduena; incertum est cuius sexus sit. Agilis potest et feminini esse generis et masculini.

Vides ergo quoniam non necesse est diuerso exitu syllabarum determinari genera, sed aliquando ipsa genera diuidimus sensu; quoniam confusus est sexus, intellectus debemus haec scire; ergo debemus, ubi est necessitas iuris, hoc mutare; ubi non fuerit, seruire regulis. Et in tantum hoc putauit Probus, ut etiam dixerit ista uerba mutari: nata, natabus; filia, filiabus; dea, deabus; mala, malabus; [F.53r]¹⁹⁷ quinque posuit tantum modo, ista sunt; alia iam regulis seruiunt.

II. E terminatus ablatiuus et productum habet e et correptum. Quando autem necessarium habet producere uel corripere, ex declinatione genitiui singularis colligitis: si genitiuus singularis is syllaba fuerit terminatus, in ablatiuo e corripitur, ut pater, patris, ab hoc patre; mater, matris, ab hac matre corripitur; si ei fuerit terminatus genitiuus singularis, ablatiuus producitur, ut dies, diei, ab hac die; fides, fidei, ab hac fide. Vel sic etiam potest illud colligere, quem ad modum legistis in primordiis: quotienscumque tertia declinatio est, ablatiuus singularis e correptum habet; deinde, quotienscumque quinta fuerit declinatio, e productum. Et, si fuerit e correptum, noli sequi istam regulam: "quotiens fuerit e correpto terminatus ablatiuus singularis, genitiuum pluralem in um mittit absolute, ut ab hoc patre, horum patrum".

197. (Pol.53r). ut dies] ut om. Keil .. potest illud] ABCZ .. potestis illud Keil .. declinatio est] declinatione Z .. est declinatio Keil .. ab hoc pariete parietum] ab hoc pariete horum parietum Keil .. exit hoste hostium] BCa .. exit hostes Z .. exit ut ab hoste Keil .. aliquando non perdit] aliquando non perdit e sed in i mutat et sic um accipit puta ab hoc hoste non perdit e sed hoc ipsum e in i mutat et accipit um et facit hostium: Keil .. om. Z .. ciuitatum et ciuitatum] Keil .. ciuitatum et ciuitatum Z .. parentum et perentium] Keil .. parentum et parentum Z .. scribentum] scribentum (scribendum Z) uel (et ABC) dicentum utrum debet ABCZ: scribentum et dicentum quaeritur utrum debeat Keil .. conuertere in um] Keil conuertere in i ABCZ .. e correpta] e correpto Keil

Inuenimus autem nos quod ablatiuo singulari *e* terminans aliquando in *um* exit, aliquando in *ium*: in *um* exit, ut ab *pariete*, *parietum*; in *ium* exit: *hoste*, *hostium*. Quem ad modum ista regula definitur? dicit ita: "si ablatiuus singularis fuerit terminatus, aliquando perdita ipsa *e* littera accipit *e* <aliquando non perdit *e*, sed in *i* mutat, et sic *um* accipit. Puta: ab hoc *hoste* non perdit *e*, sed hoc ipsum *e* in *i* mutat, accipit *um* et facit *hostium*; > aliquando perdit et sic accipit *e* ut ab hoc *pariete*, *horum* *parietum*: ecce in isto nomine periit in illo non perit, sed *e* in *i* mutauit. Inde est illud quod inuenimus in auctoribus: *ciuitatium* et *ciuitatum*; inuenimus etiam *parentum*, et *parentium* inuenimus saepius; qua ratione quoniam licet iam et *scribentum* uel *dicentum*. Vtrum debet *e* illi litteram commutare in *i*, an debeat amputata ipsa littera *conutere in um?* ut, puta, si uelis *e* illam litteram mutare in addere *um*, facit *ciuitatium*; si uelis amputare *e*, addere *u* *ciuitatum* facit.

Ergo ipsam regulam scire debemus: quod plerumque nomen *e* correcta terminata in ablatiuo amittunt *e* litteram et accipiunt *um*; plerumque non amittunt, sed in *i* mutant et sic accipiunt *um*, et faciunt genitiuum in *ium*, datiuum et ablatiuum in *bus* mittunt, excepto uno tantum nomine: *uas*, *uasorum*; namque hoc nomen in numero singulari tertiae declinationis est, in numero plurali secundae declinationis est, ut, puta, *uas*, *uasibus*, *uasum*, *uas*, *uas*, *uas*. [F.53V] 198 ecce haec omnis declinatio tertia est, transit a numero plurali et facit secundam declinationem: *uasum*, *uasorum* debuit facere *uasum*, nam a tertia declinatione genitiuum et in *um* mittit, datiuum et ablatiuum in *bus*: debuerat dicere *uasibus*. Nam a tertia declinatione *uas*, *uas* habet facere; secunda *uasibus*, *uasibus*. Ergo hoc nomen dicamus quod in numero singulari tertiam habet declinationem, in numero plurali secundam.

Si autem *e* producto terminatur ablatiuus, genitiuum pluralem in *rum* mittit, datiuum et ablatiuum in *bus*, ut ab hac *die* *dierum*, *diebus*. Noli sequi illud quod dixit Sacerdos: dicit plerumque genitiuum pluralem etiam in rum quam in *ium* mittere

198. (Fol. 53V). declinatione genitiuum] declinatione (declinationem) genitiuum et in *um* mittit datiuum et ablatiuum: declinatione genitiuum et *um* mittit datiuum et ablatiuus Keil .. terminatur] terminatur (terminatus) corr. 2) ablatiuus genitiuum pluralem in *rum* mittit datiuum et ablatiuum terminatur ablatiuus genitiui pluralis in *rum* mittit datiuum et ablatiuum Keil .. tam in rum] tam (tam om. AZ) in rum quam in ium (in rum quam in rum) corr. in rum quam in ium a) mittere ut (ut om. ABC) puta *dierum* (et ad ABC) *diebus* hoc falsum est ABCZ: tam in rum quam in *um* mittere hoc falsum est Keil: hoc loco *dierum* et *diebus* om., et infra, post ab hac *die* transposuit Keil .. quoniam ablatiuus] ACZ quando ablatiuus BKeil .. genitiuum in rum] .. genitiuum in rum Keil .. datiuum et ablatiuum] BCZ datiuus et ablatiuus Keil .. ab hac *die* et haec nomina] BCaZ ab hac *die* *dierum* et *diebus* haec nomina Keil .. etiam hic] Keil etiam haec Z .. hoc quod] hoc quod lectus est talis regula est om. Keil .. in aduerbio est] ABCZ est om. Keil .. ergo hic masculinum] BCaZ ergo hic masculinus A ergo hic om. Keil .. ut pater] ut om. Keil

ut, puta, *dierum, diebus*; hoc falsum est penitus, hoc tu sequere: quoniam ablatiuus singularis est e producto terminatus, genitium in ium mittit, datium et ablatium in bus, ut, puta, ab hac die. Et haec nomina generis sunt tantum feminini; regula ~~talis est~~: omnia nomina ablatiuo singulari e producto terminata generis sunt feminini.

Quid ergo?, *dies* debet secundum diffinitionem generis esse feminini, sed legimus etiam hic dies: hoc quod lectum est, talis regula est; in alio autem genere ut dicatur *hic dies*, aduerbii necessitas facit, in aduerbio est: quid dicimus? *hodie*; quid est *hodie*?, quasi *hoc die*; si esset feminini generis *hadie* diceremus. Ergo hinc apparet quoniam admiserunt genus ergo hic masculinum propter aduerbii necessitatem. Ceterum, si non sit aduerbii necessitas, genus est feminini.

III. I terminatus ablatiuus. Ista regula multiplex est: i terminatus ablatiuus singularis genitium in ium mittit, datium et ablatium in bus, ut *ab hac puppi, puppium, his et ab his puppibus*.

Quaeritur in ipsa regula quando dicamus *has puppes*, uel quando dicamus *has puppis*; quando in *is*, quando in *es*. Talis regula est: quotienscumque genitiuus pluralis in ium exit, totiens accusatiuus in *is* exit, ut, puta, *agilium, facilius, docilium, puppium*. Ecce, quoniam in ium exit genitiuus, accusatiuus iam in *is* exit: *hos agilis, hos facilis, hos docilis*; si autem genitiuus non exeat in ium, sed in um, in *es* exit accusatiuus, ut pater, patrum, patres; mater, matrum, matres; non possum dicere [F.54r] 199 patris, matris, sed hos patres et has matres.

I ergo terminatus ablatiuus singularis, aliquando genitium pluralem in ium mittit, aliquando in um — quando etiam accusatiuus pluralis in *is* exeat, quando in *es*, diximus: quando in um exit, quando in ium?, habeo tres regulas: quotienscumque nominatiuus singularis *n* et *s* litteris terminatur, in ium exit, ut amans, amantium; clamans, clamantium; docens, docentium; omnino omnia uel participia uel nomina similia participiis praesentis temporis in *n* et *s* exeunt in nominatiuo singulari, genitium pluralem in ium mittunt. Ista participia sunt: *amans, docens*; et nomina similiter: *potens, inpotens, potentium, inpotentium*. Ecce, nominatiuus <si> n et s litteris fuerit terminatus, genitium pluralem in ium mittit.

199. (Fol.54r). *hos patres et*] et *om. Keil* .. diximus quando] diximus modo illud uideamus ipse genitiuus pluralis quando *Keil* .. habeo] *Keil* .. ab eo Z .. ut *amans*] ut *amans amantium clamans clamantium docens docentium*: *amans amantium docens docentium clamans clamantium Keil* .. nominatiuus si n] *Keil* .. si *om. Z* .. terminatur] terminetur *passim hac membrana in ed. Keil* .. in um exit] *Keil* .. in ium Z .. regulas ex necessitate] *ABCZ* .. regulas non ex necessitate *Keil* .. debeo] debet *Keil* .. ab illa regula ueniat] *hac loco lacunam indicauit Keil*

Item, si ablativus singularis *e* correpto terminatur in genere feminino, genitivus pluralis in *ium* exit, ut *ab hac clade, cladum*.

Item, si *i* terminatur ipse ablativus in quovis genere, ut, puta, masculino, feminino, neutro, ut *ab hac puppi, puppium*. Ecce habes tres regulas, quibus regulis intellegas quando genitivus in *ium* exeat.

Si autem nominativus singularis non *n* et *s* litteris terminatur, si ablativus singularis non *e* correpto terminatur in genere feminino, aut si *i* non terminatur ablativus in quocumque genere, in *um* exit genitivus.

Sed illud te admoneo: omnes istas regulas ex necessitate facere istum genitivum pluralem; non quotienscumque istae tres regulae fuerint, necesse est ut genitivus pluralis in *ium* exeat, sed, quotienscumque ipse genitivus pluralis in *ium* exit, ab istis tribus regulis nascitur.

Ne dicas mihi: "ecce *n* et *s* litteris terminatus est nominativus et debeo genitivum in *ium* mittere"; falsum est. Dico nunc: "quando genitivus in *ium* exit, necesse est ut ab illa regula veniat; (-) sed, quando in *ium* exierit, necesse est ut inde veniat". Dabo etiam exemplum unde hoc probem: *matre* quando dico, certe *e* correptum est, et genus femininum est; et diximus quoniam ablativus singularis *e* correpto terminatus genere feminino, genitivum pluralem in *ium* mittit, ut *clade, cladum*. Ergo dicere debemus *matre, matris*; [F.54V] 200 sed non est hoc, nemo dicit. Vnde apparet quoniam istae tres regulae non sic mittunt genitivum, sed ille genitivus, quotiens sic exierit, ab istis tribus regulis venit. Inde est illud quod invenitur apud auctores, *amantium* et *amantum*, et *morientium* et *morientum*; et morientumque ora parentum; quare non morientum? quia, cum nominativus *n* et *s* litteris terminatus dixerimus genitivum pluralem in *ium* <mittere, non hoc diximus, quod semper in *ium* mittat; sed, quotienscumque ita est genitivus, inde venit, necesse est ut ab istis tribus regulis veniat. Hoc non habetis scriptum, quod tenere debetis.

Haec regula etiam accusativum singularem in *im* mittebat apud maiores nostros, ut, puta, *hanc puppim*; hodie nemo dicit, sed in istis tantum modo regulam servant: ut accusativus in *im* exeat ubi ablativus *i* terminatur, nec aliter potest. Ibi ergo ita exit, ubi *i* terminatur ablativus nec aliter.

200. (Fol. 54V), et morientumque] et *om. Keil* et morienteque *Z* ..
mittere non hoc] mittere non hoc diximus quod semper in *ium* *Keil*: *om. ABCZ*
.. terminantur ut puta] *terminantur* sed (et *Keil*) aliter etiam exeunt puta
ABCKeil .. ab hoc igni possumus] ab hoc igni possum *Keil* .. numquid
possumus] numquid possum *Keil* .. ab hoc Tiberi numquid] *Keil* .. ab hoc
Tiberi (corr. *Z*) numquid *Z* .. habuimus] *Keil* debuimus *Z* .. totum
nomen] nomen *om. Keil*

Quare dico "nec aliter"?; sunt enim alia nomina quae et i terminantur, ut, puta, possum dicere ab hoc igni, possumus dicere et ab hoc igne; ergo non potest accusatiuus singularis in *im* exire, non possum dicere hunc ignem; quare?, quia ablatiuus non tantum in *i* exit, sed et in *e*. Si autem in *i* exeat nec aliter possit, necesse est ut accusatiuum in *im* mittat, ut, puta, ab hac ui; numquid possumus dicere ab hac ue?, ergo accusatiuum dico hanc uim. Vides, quando necesse habemus accusatiuum in *im* mittere?, quando ablatiuus in *i* misserit: ab hoc Tiberi; numquid possum dicere ab hoc Tibere?, ergo hunc Tiberim dico, quoniam facit in ablatiuo ab hoc Tiberi tantum. Diximus *a, e, i*; transit in *o* litteram.

IIII. Ablatiuus singularis *o* littera terminatus genitiuum in *rum* mittit, datiuum et ablatiuum in *is*, ut ab hoc docto, horum doctorum, *his* et ab his doctis, exceptis duobus tantum nominibus: *domo* et *iugero*; ista duo excepta sunt. Et in *domo* uariam habemus declinationem et in *iugero* uariam; in *domo* hanc habuimus antiquam declinationem: maiores nostri hoc nomen, id est, *domus* quarta declinatione declinabant totum nomen: *haec domus*, *ab hac domu*, *harum domuum*, *his* et *ab his domibus*; integra erat apud maiores nostros quarta declinatio. Hoc uerum esse etiam Iuuenalis testimonio poterit comprobare; ait²⁰¹: *uisera magnarum domuum*; unde uenit ille genitiuus *domuum*, nisi a quarta declinatione, [F.56r]²⁰² nisi ab isto ablatiuo, ab hac domu, domuum?. Ergo hoc nomen, ut dixi, apud maiores nostros quartae fuerat declinationis. Posterior aetas usurpauit sibi casus tres: ablatiuum singularem, genitiuum pluralem et accusatiuum pluralem; hos usurpauit ad secundam declinationem; tamen ablatiuus *u* terminabatur apud maiores nostros, usus praesens *o* adsumpsit; non dixit *ab hac domu*, sed *ab hac domo*. Sed et genitiuum pluralem in *um* mittebant, nos in *rum* mittimus; et accusatiuum pluralem *has domos* dicimus, illi dicebant *has domus*. Isti sunt tres casus qui usurpati sunt; reliqua omnis declinatio resedit circa usum antiquum, nihil inde praesumpsimus nisi hos solos casus. Quare hoc factum est, ut genitiuus pluralis in *rum* exiret et datiuus et ablatiuus in *bus* exirent?; uide etiam in ipsa anomalia maiores nostros secutos rationem anomaliae: est hoc nomen inaequale, et tamen ipsa inaequalitas ex ratione descendit.

201. uiscera magnarum domuum (IUVENAL. Sat. 3,72)

202. (Fol. 56r). nisi ab isto] *zKeil* si (corr. nisi *z*) ab isto *Z* .. domuum] *Keil* domus *Z* .. ut dixi] ut *om.* *Z*, add. *z* .. ut genitiuus] ut et genitiuus *Keil* .. anomaliae] anomal *BC* anomal ... *A* anomalum *aKeil* .. hoc nomen inaequale] *aZ* hoc nomen inaequalitate *A* hoc nomen id est inaequale *Keil* .. plerique ab ablatiuo] *Keil* ab *om.* *Z* .. qui a datiuo] *Keil* a *om.* *Z* .. ablatiuum pluralem] ablatiuum pluralem *Z* .. ab hoc excelso excelsorum] ab excelso horum excelsorum *Keil* .. ab hac domo] *Keil* ab hac domu *AC* ab hoc domo *Z* .. et datiuus et ablatiuus] *ACBZ* et *om.* *Keil* .. his et ab his domibus] *zKeil* his *om.* *Z*, add. *z* .. mittimus harum domorum] *ABCZ* mittimus ab hac domo harum domorum *Keil*

Regulae huius modi sunt: plerique a datiuo singulari regulas sumunt, plerique <ab> ablatiuo singulari. Qui <a> datiuo singulari regulas sumunt hoc dicunt: "datiuus singularis i terminatus in bus mittit datiuum et ablatiuum plurales"; nec soluis istam regulam, perpetua est: huic agili, his et ab his agilibus; huic docili, his et ab his docilibus; huic amanti, his et ab his amantibus; huic calenti, his et ab his calentibus; datiuus singularis i terminatus datiuum et ablatiuum plurales in bus mittit. Item ablatiuus singularis o littera terminatus genituum in rum mittit: ab hoc docto, doctorum; ab hoc excelso, excelsorum. Inuentum est hoc nomen in singulari numero habens duos casus istos diuersos, huic domui et ab hac domo; ecce et datiuus et ablatiuus diuersi sunt; propter datiuum singularem i terminatum facimus his et ab his domibus; propter ablatiuum singularem o littera terminatum faciunt harum domorum. Ita faciebant, ut et ipsa anomalia ex ratione ueniat; nam datiuum pluralem et ablatiuum in bus exire facit datiuus singularis i littera terminatus; huic domui domibus facit; item ablatiuo singulari o littera terminato genituum in rum mittimus; harum domorum.

Item de iugero unum casum usurpamus, ablatiuum singularem ab hoc iugero; ceterum maiores nostri hoc nomen tertiae declinationis [F.55V] ²⁰³ esse uoluerunt totum: iuger, iugeris, iugeri, iuger, iuger, a iugero; iugera, iugerum, iugeribus, iugera, iugera, iugeribus; tertiae declinationis uoluerunt maiores nostri esse hoc nomen. Posterior tamen aetas usurpauit sibi unum casum, istum solum ablatiuum singularem: ab hoc iugero. Vnde et in Plinio Secundo legimus quoniam nominatiuus singularis non debet esse iuger, sed hoc iugerum; nam non potest in ablatiuo singulari o littera terminari in neutro genere, nisi a nominatiuo um terminato, ut hoc templum, ab hoc templo; hoc tectum, ab hoc tecto; sic, si dixeris ab hoc iugero, erit iugerum. Sed iterum falsum est, quia, si dixeris iugerum, omnes casus secundae erunt declinationis; quem ad modum hoc scamnum, huius scamni, huic scamno, hoc scamnum, sic habes et hoc declinare: hoc iugerum, huius iugeri; non huius iugeris, sed huius iugeri, non huius iugeris. Sed non hoc sequimur, sed usurpauimus casum ablatiuum singularem, reliqui omnes casus remanserunt in tertia declinatione.

V. V terminatus ablatiuus genituum pluralem in uum mittit, datiuum et ablatiuum in bus, ut ab hoc uerso, horum uersuum, his

203. (Fol. 55V). a iugere] a om. Keil .. et in Plinio] et om. Keil .. ut hoc templum] ut om. Keil .. sic si dixeris] si sic dixeris Keil .. non huius iugeris] defenda uidit Keil .. debeamus] Keil debemus Z .. alia est arx aliud arcus] BaZ alia est arx aliud est arcus A aliud est arx aliud arcus C aliud est arx aliud est arcus Keil .. datiuos et ablatiuos] mittunt Z datiuum et ablatiuum pluralem mittit Keil .. semper et] et om. Keil .. u in in i mutata] BCZ u in i muta Keil .. facit datiuum et ablatiuum plurales] facit datiuum et ablatiuum pluralem Keil .. ne sit] Keil nisi sit ABCZ

et ab his uersibus. Quaeritur utrum debeamus dicere uersubus, quem ad modum dicimus arcubus, quem ad modum dicimus artubus; ait sic: "non necesse est". Qua ratione non necesse est?, quoniam ille datiuus pluralis uel ablatiuus, quando exeunt in ubus, necessitate exeunt; non secundum regulam, sed uolentes facere differentiam interponimus istam litteram et conuertimus; ut, puta, ab hoc arcu et ab hac arce facimus ablatiuum: alia est arx, aliud arcus; alia significatio est: si dicas arcibus, arces significas; si dicas arcubus, arcus significas; ut possit secerni, necesse habes i in u mutare, ut aliud sit arcus, aliud arces; et similia. Ceterum, ut dicamus uersubus aut uersibus, quae erit differentia?, numquid quando dico uersubus aliud erit, et quando dico uersibus aliud erit?, non; unde apparet quia non retinendum est. Regula enim ipsa sic tradita est: ablatiuus singularis u littera terminatus, datiuos et ablatiuos plurales in bus mittit, u in i mutata semper. Et ab hoc uersu: muta u in i, adde bus et facit uersibus; ab hac manu facit manibus; ab hac porticu: u in i mutata, adde bus et facit datiuum et ablatiuum plurales his et ab his porticibus. Quando autem remanet u, necesse habet remanere causa discretionis; quando dicimus arcubus et arcibus, ne sit aliqua confusio, necesse habemus hoc obseruare.

Et item, ne confusio sit inter artus et artes, causa discretionis hoc necesse [F.56r] 204 habemus facere, ut u remaneat. Ab hoc quidem bene; et quare sibi istam litteram et adsumpsit, u?, quare non dicimus arcebus, sed arcubus?; quando confusio est, non uacant istae omnes rationes, quoniam antistichon littera est. Antistichon dicitur quando altera pro altera ponitur; hae autem solae eius modi sunt quae pro se poni possunt: u et i littera; istas litteras possumus inter se mutare.

Vis scire hoc uerum esse?, ecce optimus et optumus: numquid dico optomus?; istae ipsae duae litterae inter se possunt commutari: i et u. Ideo, quoniam hoc loco necessaria est propter discretionem, ipsa necesse habet permanere; ubi autem non est necessitas causa discretionis, necesse habet illa littera admitti, excepto uno nomine, ubi commutata est ratio: tribubus; persuaserunt sibi omnes, et sic remansit ut diceremus; ab hac tribu: conuerte u in i, adde bus; tribibus debuit facere, sed nemo dicit tribibus, sed tribubus. Diximus enim quoniam tunc debemus u admittere, quando causa discretionis est; nunc autem nulla discretio: siue tribibus dicas aut tribubus, idem est, nec aliud aliquid significat.

204. (Fol. 56r). ab hoc quidem] ab om. Keil .. et adsumpsit] et om. Keil .. quando confusio] quando confusio est non uacant istae omnes rationes: delenda uidit Keil .. quando altera pro] CZ quando alia littera pro B quando a littera pro A .. quando altera littera pro aKeil .. inter se mutare] Keil in se mutare Z .. aut tribubus] siue tribubus Keil .. faciamus] Keil facimus Z .. possumus dicere] Ea dicere om. Z possum.. dicere A possum dicere Keil .. ablatiuum pluralem] ablatiuum pluralem Keil .. pluralis ut kalendae] ABCZ pluralis sunt kalendae Keil .. fictionem] Keil finctionem Z

Ita uolunt etiam in *specubus*: ipsi in *defossis specubus*²⁰⁵. Falsum est, *specibus* debuit dicere; nam et sonat *specubus* tantum modo, et usurpamus litteram sine aliqua discretione. Sic enim *specubus* usurpatur, quem ad modum et *tribubus*, cum ratio exigeret ut diceremus *tribibus*, quippe cum nulla causa esset discretionis.

Ecce dedit nobis regulam: de ablatiuo singulari quem ad modum faciamus genitiuos plurales et datiuos et ablatiuos.

DE PLVRALIBVS TANTVM

Quid, si sint nomina tantum pluralia?, quid facturi sumus?, numquid possumus <dicere> de ablatiuo singulari regulas mo sumere, ut sciam quem ad modum faciam genitium, datium et ablatium plurales, cum ipse regularis numerus non sit?. Et multa nomina tantum numeri pluralis, ut kalendae, nundinae, feriae; ecce ista nomina quem ad modum habemus declinare?; ita declinamus: finge similitudinem declinationis, quasi habeat numerum singularem, et secundum fictionem ipsius similitudinis declina etiam nomen quod non habet numerum singularem; ut, puta, haec *Musa*, huius *Musae*, huic *Musae*: nominatiuus pluralis in quid exit?, in ae diphthongo; unde oritur [F.56V]²⁰⁶ in ae diphthongos?, in ablatiuo a terminato. Ablatiuus singularis a terminatus quo modo facit regulas?, genitium in rum mittit, datium et ablatium in is.

Ergo cum inueneris nomen numeri tantum pluralis ae diphthongo terminatum in nominatiuo plurali, ita habes declinare hoc nomen, quem ad modum illud nomen quod ae diphthongo terminatur in nominatiuo plurali, et habet numerum singularem; ut, puta, *feriae*: hoc nomen numeri est tantum pluralis, hae *feriae*, harum *feriarum*, his et ab his *feriis*; ergo hoc nomen non est rationis, quia non est numeri singularis. Sed, quoniam diximus numerum istum pluralem in ae diphthongo exire, *feriae* ita erit quem ad modum *Musae*: harum *Musarum*, his et ab his *Musis*; sic dicimus et feriae: harum *feriarum*, his et ab his *feriis*.

Et similiter in aliis. Vt, puta, *Manes*: numero singulari nemo dicit hic *Manis* aut hic *Manes* aut hic *Mania* aut nescio quid tale. Quem ad modum habemus facere genitium pluralem?, horum *Manorum* an horum *Manium*?; uel quem ad modum datium et ablatium pluralem?, his et ab his *Manibus* an *Manis*?. Non inuenio regulam, sed redi ad rationem Donati: da nomen etiam numero singulari quod

205. ipsi in *defossis specubus* (VERG. *Georg.* III 376)

206. [Fol.56V]. in ae diphthongos] in *om.* Keil .. in ablatiuo] in ablatiuo a terminato ablatiuus: ab ablatiuo a terminato et ablatiuus Keil .. in ae diphthongo] in ae diphthongon Keil .. et feriae] hae feriae Keil .. redi] redeo Keil .. agi- les Manes] manes *om.* Keil .. secundum quarum rigorem] Keil quarum *om.* Z .. pro sua licentia] pro sua licentia protulisse Keil: pro sua stilentia (corr. Z) protulisse Z .. religionem] *ABC* reigionem Z religione Keil .. inpeditus] CZ ...peditus A inpeditus Keil

nominatiuo plurali in *es* exeat; agiles, Manes: ecce hoc nomen in *es* exit et illud nomen in *es* exit, fac genitium pluralem: *horum agilium*, sic habes facere *horum Manium*; *his* et *ab his agilibus*, sic habes facere *his* et *ab his Manibus*.

Habes quidem has regulas tenendas secundum <quarum> rigorem possint declinari; tamen scire debes maiores nostros ista nomina numeri pluralis pro sua licentia protulisse; licebat illis et dicebant *horum Manorum* et *horum Manium*. Qua ratione — quoniam non potuerat eis obicere imperitiam regulae sublatio numeri singularis—?, unde hoc probamus, sic declinasse antiquos? Habes in Horatio²⁰⁷:

*ancillorum et nominis et togae
oblitus*;

ancillorum facit; tamen non potest ei contradicere, quare?; *ancilia* enim numeri sunt tantum pluralis secundum rationem, quamquam legerimus in Virgilio²⁰⁸ *laeuaque ancile gerebat*.

Item *Vulcanalium* dicimus; tamen Sallustius dixit: religionem Vulcanaliorum inpeditus; sed hoc usurpauit, nam debuit dicere *Vulcanalium*. [F.57r]²⁰⁹ Unde hoc probamus?; redi ad illam similitudinem, da nomen neutrum singulare quod in *ia* exeat in nominatiuo plurali: *agilia* tale est ac si dicas *ancilia*, tale est ac si dicas *Vulcanalia*: in *ia* exit; ergo, quem ad modum facit *agilium*, sic debet facere et Vulcanalium et ancilium. Ergo ex similitudine colligis quem ad modum et illa nomina numeri tantum pluralis faciant, ut sic faciant quem ad modum et illa quae sunt numeri singularis. Sed illa usurpata sunt, ut dicerent *ancillorum* et *Vulcanaliorum*, et usurpauerunt maiores nostri causa licentiae; haec autem licentia nata est quia non poterant regula contineri. Quae sunt autem nomina quae non pertinent ad regulas istas?; ista sunt: numeri tantum pluralis non pertinent ad istas regulas ablatiui singularis, et rite; nam, si regulae ablatiui sunt singularis, illa autem nomina numeri sunt tantum pluralis, non habent rationem numeri singularis, ut exire debeant in numero plurali.

207. *ancillorum et nominis et togae
oblitus* (HOR. Carm. III 5,10)

208. *laeuaque ancile gerebat* (VERG. Aen. VII 188)

209. [Pol.57r]. *facere et*] et *om. Keil* .. *ancilium*] *Keil* .. *agilium* Z .. *et illa*] et *om. Keil* .. *autem nomina*] nomina autem *Keil* .. *ita non*] ABCZ item non *Keil* .. *sequantur*] ABCZ .. *sequuntur* *Keil* .. *non declinantur*] non declinantur *Keil* .. *quae pertinent*] BZ .. *quare pertinent* A .. *quod pertinent* Ca .. *quid pertinent* bcKeil .. *debes quod*] quod *delendum* uidit *Keil* .. *deolnauerunt*] declinarunt *Keil* .. *feminino*] AZ .. *femininum* C .. *feminine* *Keil* .. *et apud Plautum*] ABCZ .. *et apud Plautum* *Keil* .. *declinaret*] acZ declinasset ABCKeil .. *et a graeca declinatione*] da *graeca declinatione* B et *om. et a graeca declinatione delenda* uidit *Keil* .. *ut teneret*] ABCZ teneret *Keil*

DE APTOTIS

Ita non pertinent ad has regulas ea nomina quae non declinantur, ut *fas, nefas, nequam*. Quare non pertinent ad regulas?, sequantur rationem: istae regulae inuentae sunt ut sciremus quem ad modum nomina declinentur; si illa nomina non declinentur, quae pertinent ad regulas?, rite ad regulas non pertinent.

DE GRAECIS

Item quae a Graecis sumpsimus ad regulas non pertinent; hoc perite fecerunt maiores nostri; *emblemata, epigrammata*: ea nomina quae sunt graeca ad regulas non pertinent, et hoc iuste. Quare ratione? nomina graeca ablatiuum singularem non habent: diximus superius quoniam quinque habent casus tantum; hae autem regulae ablatiuum siungularis; rite ergo non possunt illa nomina quae carent ablatiuo casu singulari pendere a regula.

Illud etiam scire debes: [quod] haec nomina quae Graeci neutraliter declinauerunt, Latinos etiam feminino dixisse. *Emblema*: Graeci dicunt hoc *emblemata*, Latini dicebant haec *emblemata*; Graeci dicunt hoc *scema* Latini dicebant haec *scema*. Hoc *pegma, diadema*: habes exempla innumerabilia, ut apud Plautum et apud antiquos et ex aliqua parte apud Ciceronem. Nam ait Plautus²¹⁰: *processit Mercurius cum seruili scema*. Si graece declinaret, cum *scemate* diceret, et a graeca declinatione, a graeco ut teneres genus neutrum. Habes et in Cicerone²¹¹: *tu de peripetasmis*: si esset neutrum *ab hoc peripetasmate* faceret, *his et ab his peripetasmatibus*. [F.57V] 212

DE ANALOGIA

Incipit tractare de analogia. Dicit plane: "quotienscumque uis nomina declinare, sequere analogiam". Quae est analogia?, comparatio similium; latine «proportio» dicitur: «analogia» graece, latine «proportio»; sed ita illam definit: "analogia est comparatio". Fit octo modis: ut sint sex illae partes quae accidunt nomini, sex autem accidunt nomini ista: qualitas, comparatio, genus, numerus, figura, casus —ecce sex partes—; exitus syllabarum ut sit similis, ut, puta, illud in *us* exit et illud in *us*; penultimarum ratio ut sit similis, ut aut uocales

210. ego huc processi sic cum seruili schema (PLAUT.

211. nunc de peripetasmatis quem a modum te expedias non habes.
(CIC. In Verr. act. sec. IV 12,28)

212. (Fol.57V). DE ANALOGIA] DE ANALOGIA | Incipit tractare de analogia
ZNeill DE ANALOGIA (id est add. a*) PROPORTIONE | Incipit tractare de
analogia A INCP TRACTARE DE ANALOGIA BC .. nomini sex] ABCZ .. nomini
similes sex Keil .. penultimarum] penultimarum Keil .. syllabae] delendum
uidit Keil .. ecce haec] ecce haec nomen nomini parte: ecce hoc nomini parte
C ecce hoc (corr. haec a) nomen nomini ..arte (parte a*) A ecce hoc omni
parte Keil .. appellatiuae] Keil ablatiuae Z .. fi- gura doctus] figura
simplex doctus Keil .. nominatiuus est] est nominatiuus Keil

syllabae sint aut consonantes; deinde ut tempora sint similia: si illa brevis est et illa brevis sit. De istis omnibus rebus si unum minus fuerit, iam non stat analogia; de his rebus quae positae sunt apud Caesarem, si quid minus fuerit, iam non stabit ratio analogiae. Ait enim Caesar: "nisi omnia consentiant inter se, non potest fieri ut nominis similitudo sit"; ut, puta, doctus et aptus: ecce haec, nomen nomini parte consentit, idcirco et similiter declinatur.

Doctus cuius qualitatis est?, appellatiuae, et aptus qualitatis est appellatiuae; ecce similitudo. Doctus comparisonem recipit: doctior, doctissimus; et aptus comparisonem recipit: aptior, aptissimus; ecce congruit comparatio. Genus: doctus generis masculini est, aptus generis masculini est, ut utrumque mobile; nam hoc in genere sequimur, et genus et mobilitatem: doctus, docta, doctum; aptus, apta, aptum. Numeri singularis: hic doctus, hic aptus. Figura: doctus, simplex; aptus, simplex. Casus: nominatiuus est hic doctus, hic aptus. Exitus syllabarum: et illud in us exit et illud in us: aptus, doctus. Penultimarum consonantium ratio: duas habet illud consonantes: doctus, c et t, et aptus duas habet consonantes: p et t; ergo duae sunt consonantes in illo nomine, et in illo nomine duae sunt consonantes. Deinde ratio temporum: brevis est doctus, et aptus brevis est. Ideo similiter declinatur: hic doctus, hic aptus; huius docti, huius apti; huic docto, huic apto; hunc doctum, hunc aptum; ex ordine omnes casus similes sunt.

Da unum aliquod nomen ubi uel una res discrepet, et iam non sequetur ratio declinationis; ut, puta, lepus et lupus: in ista omnia consentiunt, [F.68r]²¹³ una re tantum fiunt dissidentes. Ceterum lupus qualitatis appellatiuae, et illud: similiter (-) corporale; comparisonem non recipit lupus, nec illud, comparisonem non recipit; lupus: casus nominatiuus, figura simplex, numerus singularis; idem exitus, lepus, lupus: eadem consonantes: una est illic consonans, et illic una est consonans; eadem ratio temporum: brevis est illa et illa, brevis est et lepus; declinamus hic lepus, huius leporis, huic lepori; hic lupus, huius lupi, huic lupo; genus: hic lupus dicimus, hic lepus. Sed unum discrepat: mobilitas, quam diximus esse seruandam: lupus facit lupa, lepus non facit lepa; discrepauit in genere, et propter discrepantiam generis mutata est declinatio.

Ergo est quod dixit: nomina ad omnem similitudinem esse declinanda; ceterum, si una res defuerit, scire debemus quoniam non stat ratio declinationibus.

213. (Fol. 58r). illud similiter] hoc loco lacunam uidit Keil .. non recepit lupus] non recepit lepus Keil .. non recepit] non om. Keil .. eadem consonantes] Keil eadem consonantes AZ .. hic lepus sed] Keil hic lupus sed Z .. declinationibus] AZ declinationis Keil .. dubitatur] Keil dubitatus ABCZ .. aut lact] an lact Keil .. laxis et] et om. Keil

DE GENERIBVS

Quid de ipsis generibus?, unde possumus genera inuenire?, ex deminutione: deminue et inuenis genus; ut, puta, *tabula*: nescio cuius generis sit *tabula*, *tabella* cuius generis est?, feminini; ergo, si generis feminini est deminutio, et principale debet esse generis feminini. *Virgula* et *uirga* et similia, exceptis paucis, ut *pristrinum*, *canis*: *pristrinilla*, *canicula*, et cetera; exceptis istis, reliqua alia sumimus genera a deminutionibus.

DE NOMINATIVIS

Nominatiuus singularis XIII litteris terminatur: quinque uocalibus, sex semiuocalibus et una muta uel duabus. Quinque uocalibus: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*; *a*, ut *Musa*; *e*, ut *monile*; *i*, ut *frugi*; *o*, ut *Cicero*; *u*, ut *cornu*. Sex semiuocalibus: *l*, ut *mel*; *n*, ut *carmen*; *m*, ut *tempulum*; *r*, ut *Caesar*; *s*, ut *doctus*; *x*, ut *pix*. Una muta: *t*, ut *caput*; adiciunt *c*, ut *allec* aut *lac*, de quo dubitat. Dixi hoc saepius: multi dicunt utrum *lac* dicamus aut lact; et re uera, si quaeras, hoc rite facit nec aliud — nam, si dixeris *lac*, erit genitiuus *lactis* et quem ad modum *allec*, *allectis* —. Lectum est hoc saepius, praecipue apud Varronem; ille dicit: "*lac* non debemus dicere, sed *lact*"; sed dixit Caesar contra ipsum rem ualentissimam: nullum nomen duabus mutis terminari, *c* autem et *t* duae mutae sunt; ergo exclusi sumus ab illa regula. Superest ut sequamur regulam Plauti, *lacte* ut dicamus; habemus in Bacchidibus: *sicut lacte lactis simile*, [P.58V] 214. Et equidem dixi has rationes; scire autem debes quod hodie illud sequimur quod dixit Virgilius, *lac*, et remansit illa consuetudo.

DE NOMINE EXPLICIT. INCIPIT DE PRONOME,
ID EST, CVR INVENTVM EST PRONOMEN

«Pronomen» dictum est quoniam fungitur officio nominis. Maiores nostri, ne iteratione sermonis aliquod fastidium facerent, inuenerunt aliquam particulam quae sustineret officium prioris. Ideo dixerunt «pronomina»; uti *Virgilius scripsit Georgica*, potest etiam dicere *Virgilius scripsit Aeneida*; et haec ipsa iteratio proprii nominis possit fastidium creare, idcirco

214. [Fol. 58V], et equidem] BaZ et om. A et quidem CKeil .. dixit Keil dixit Z .. consuetudo] consuetudo DE NOMINE EXPLICIT INCIPIT DE PRONOME ID EST CVR INVENTVM EST PRONOMEN: consuetudo EXPLICIT DE NOMINE POMPEI GRAMMATICI FILICITER AMEN A consuetudo EXPL AMEN C consuetudo DE PRONOME Keil .. potest etiam] ABCZ potes etiam Keil .. Ae- neida et haec] AZ aeneida sed ne haec Keil .. tamen sermonis] tamen est sermonis Keil: sed est delendum uidit .. quid ergo] ergo om. Z, add. z .. significatione] significatio Z, corr. z .. facit elocutionem] ABCZ facis elocutionem Keil .. enia dicamus] AZ enia dicimus Keil .. quia sit] qui (corr. quis z, quod A corr. quia) sit (et add. ABC) qui scripsit (scripserit corr. accepsit B) et quid sit quod accepsit (scripsit AKeil) ABCZKeil .. quis est qui accepsit] BCA quid est qui scripserit Z qui scripsit AKeil .. posita pro nomine] pro om. Z, add. z .. nominis pro nomine] ABCZ pro nomine om. Keil .. Donatus] BaZ op. AC delendum uidit Keil

ita loquuntur homines: *Virgilius scripsit Bucolica, ipse scripsit Georgica, ipse scripsit Aeneida*; uaria, quo modo uis, significatio eadem est; uarietas tamen sermonis acquirit ornatum.

Ideo dicitur «pronomen», quod fungitur officio nominis; ergo fungitur officio nominis, et hoc significat pronomen, quod et nomen. Quid ergo?, eadem significatio est nominis et pronominis?, nomen tantum modo erit uarietas, non significationis?; ait Donatus: hoc uerum est quidem, quod in nomine uarietas est, sed et in ipsa significatione est aliqua uarietas, non usquequaque dissentiens, sed aliquatenus. Nam ecce posito nomine plenam facit alocutionem, posito pronomine semiplenam. Quando enim dicamus Virgilius scripsit Bucolica, et quis sit qui scripsit et quid sit quod scripserit notum est, et non habes quod requiras; si autem dicas ipse scripsit Georgica, quid scripsit notum est, quis est qui scripserit non est notum. Ideo definiuit: "pronomen est pars orationis quae posita pro nomine, minus quidem plene, idem tamen significat". Dicendo "pro nomine posita", ostendit fungi officio nominis pro nomine, dicendo "minus quidem plene", ostendit esse aliquam differentiam inter nomen et pronomen.

DE QUALITATE PRONOMINVM

Pronomini accidunt haec sex: qualitas, genus, numerus, figura, persona, casus. Qualitas pronominum secundum istum Donatum in duas diuiditur partes; secundum Probum, in quatuor; secundum alios, in plurimas.

DE DIFFINITIONE QUALITATIS

[F.59r] 215 Sed scire debes quoniam uera est diffinitio istius Donati, et breuis et utilis. Si enim recesseris a duabus partibus, facilius est ut multiplices credas quam quatuor; aut duas credamus quas dixit Donatus, aut multas quas dixerunt alii, non quatuor quas dixit Probus.

Vide ergo diffinitionem Donati, ait sic Donatus: "omnia pronomina aut finita sunt, aut infinita". Vide, colligit, istae sunt diffinitiones duae quae naturaliter fiunt, nec aliter possunt dici; ut, puta, omnia pronomina aut finita sunt, aut infinita.

Vnde hoc 'probas?', possum enim non credere et dicere hoc falsum esse; da necessitatem quoniam ipsa duo habent esse pronomina, finita et infinita.

Finita dicuntur quae recipiunt personas; infinita, illa quae non recipiunt personas; et hoc est integrum. Nam, si finita sunt illa quae recipiunt personas, necesse est ut omnia quae non

215. (Fol. 59r). istius Donati] donati delendum uidit Keil .. uide colligit] AZ uide et collige Keil .. accidunt] BcZ accedunt ACKeill .. ut diuisionem] ut diuisionem et subdiuisionem poneret: dselenda uidit Keil

recipiunt personas infinita sint; et separauit ueram necessitatem.

Probus autem ita diffiniuit: "omnia pronomina aut finita sunt, aut infinita, aut minus quam finita, aut possessiua". Sed una pars uera est sola: qua dixit finita esse pronomina; illae tres partes in infinitis accidunt. Quo modo?, nam neque infinito accidit persona, neque minus quam finito accidit persona.

Ergo quid opus fuerat subdiuisionem ponere, cum partes diuisionis poneret, ut diuisionem et subdiuisionem poneret?. Bene hoc fecit Donatus; iste autem unam partem diuisionis posuit et unam subdiuisionis, tertio loco adsumpsit subdiuisionem, quod non est uerum.

Ergo hoc sequere: "omnia pronomina aut finita sunt aut infinita". Finita illa dicuntur quae recipiunt personas; e contrario illa omnia quae non recipiunt personas infinita sunt sine dubio.

Plane Plinius Secundus notauit grammaticos in hac diffinitione; non notauit imperitiae, sed inertiae ad loquendum.

DE ILLO QVOD ACCIDIT ET ILLO CUI ACCIDIT

Est subtile aliquid, legimus apud eos qui scripserunt de argumentis: quod non idem est quod accidit, et idem est cui accidit; longe diuersum est; ut, puta, febres possunt mihi accidere, nec tamen [F.59V]²¹⁶ febres hoc sunt quod et ego sum; uirus potest mihi accidere, nec tamen idem est quod et ego sum. Illud dicitur «accidens» quod potest et recedere, ergo aliud est quod accidit, et aliud cui accidit.

Vide quo modo deprehendit imperitiam loquendi: "aliud est quod accidit, et aliud est cui accidit".

Da finita pronomina: *ego, tu, ille*; da personas: *ego, tu, ille*; ecce eadem sunt personae, eadem sunt finita pronomina. Dixi tibi quia non est unum quod accidit, et cui accidit. Si dixeris finita pronomina esse *ego, tu, ille*; personas esse *ego, tu, ille*; iam incipit illud quod negabamus fieri. Nam finita sunt pronomina, quae sunt finita pronomina?, *ego, tu, ille*; quae sunt personae?, *ego, tu, ille*. Si ipsae sunt personae, eadem sunt quae sunt finita pronomina.

216. (Pol.59V). recedere] ABCZ recidere Keil .. et aliud cui] et om.
 Keil et illud cui Z .. et aliud est cui] BCaZ et om. Keil .. finita
 sunt pronomina] om. Keil .. eadem sunt] om. Keil .. pronomina sunt] ABCZ
 pronomina finita sunt Keil .. pronomina finita] pronomina finita sunt quae et
 personae sed haec diffinita esse pronomina quibus accidunt personae: *delenda*
uidit Keil .. quod fit] ABCZ quo fit Keil .. finita ego tu ille] ABCZ
 finita tria ego tu ille Keil: sed ego tu ille *delenda uidit* .. pronomina in
 rerum] ABCZ pronomina XXI in rerum Keil .. primogenia] A2 primigenia
 BCaKeil .. an aliquod] aliquod *delendus uidit Keil*

Ergo ecce incipit contingere ut unum sit quod accidit et cui accidit; quod non potest fieri per rerum naturam. Idcirco melius ita diffiniunt, ut dicas: "pronomina sunt ea quae et personae", et hoc uerum est: pronomina finita sunt ea quae sunt etiam personae.

Ne dicas: "id quod accidit, et id cui accidit pronomina finita sunt, quae et personae", sed haec diffinita esse pronomina quibus accidunt personae. Nam si dicas quae res accidit, et cui accidit, simul incipit non esse congruum; debent enim differre ista: quod accidit, et cui accidit; quod fit ut naturaliter non possit dici. Ergo melius ita dicimus: "pronomina finita illa sunt quae sunt etiam personae".

DE NVMERO PRONOMINVM

Sunt autem pronomina finita ego, tu, ille; infinita, septem; minus quam finita, sex; possessiua, quinque; et haec sunt pronomina, in rerum natura plus non inuenies.

Omnia pronomina quae sunt inuenta in latina lingua ista sunt: Finita sunt tria: ego, tu, ille; infinita sunt septem: quis, qualis, talis, quantus, tantus, quotus, totus; minus quam finita sunt sex: ipse, iste, is, hic, idem, sui; possessiua sunt quinque: meus, tuus, suus, noster, uester.

Alia pronomina non inuenies; sed dicere mihi habes: "dixisti mihi alia pronomina non inueniri, sed inueni alia"; dico tibi: ego dixi quia non sunt primogenia quae dicit Varro, sed deductiua.

Multum interest, utrum sit aliquid naturale an aliquid diriuatum; [F.60r] ²¹⁷ ut, puta, Troia: dico Troianus, iam Troianus non est nouum, sed uenit ab eo quod est Troia: Troilus non est nouum, sed uenit ab illa diriuatione. Noli mihi diceret "ecce noua inueni"; nam dico tibi: "ista sunt primogenia, cetera autem deducta sunt inde. Quare dixi tibi hoc, quoniam uiginti et unum sunt tantum pronomina? Ne putes alia quae inuenis alia esse pronomina; non autem sunt noua, sed dico tibi quia illa omnia quaecumque inueneris, quicquid illud est, hinc originem ducunt. Vt, puta, ego pronomen est; egone, ecce aliud, non est autem aliud, sed compositio est. Quis pronomen est, fit inde quisnam, fit inde quisquam, fit inde quispiam, fit inde aliquis; uides quia omnia quae fiunt, hinc habent originem.

217. (Fol.60r). .. Troia Troilus] troia troiugena non est noum sed uenit ab eo quod est troia .. noli mihi] noli ergo mihi Keil .. quia illa] quod illa Keil .. compositio est] compositio est quis pronomen est: compositum est quis pronomen est C compositio est pronomen est A compositio est potius quam pronomen est a compositio est potius quam pronomen est (est *oa. Keil*) quis pronomen est Keil .. quia pronomina] alia pronomina Keil .. dirigit personam] ACZ dirigit sermonem *Ba*Keil* .. accidit] accedit Keil .. ad praesentem] ABCZ de praesente Keil .. finitum est] ABCZ finitum sit Keil .. ille id est] ille id est hoc ipsum pronomen ABCZ: hoc ipsum pronomen id est ille Keil

Ergo uides quia pronomina non esse; nam, si inueneris quia pronomina compositio in ipsis efficit nouitatem, ceterum hinc originem habent

I. DE FINITIS PRONOMINIBVS

Ergo ista sunt finita pronomina: *ego* penitus finitum est nec habet aliquam dubietatem; finitum autem dicitur pronomen quando diffinit personam; ut, puta, *ego*: quando dico *ego*, non potes aliquem intelligere alium, sed *me*, qui loquor.

Item *tu* quando dico, non potes intelligere alium, sed ipsum solum ad quem dirigis personam.

Ille uero habet aliquam differentiam: cum debeat naturaliter finitum esse *ille*, tamen aliquotiens accidit in minus quam finitum pronomen, et differentiam ipsam sic exprimimus, ut, quando ad praesentem loquimur, tum sic finitum est pronomen; si autem de absente sit relatio, minus quam finitum sit.

Hoc etiam significatur elocutione poetarum, et apud oratores inuenimus hoc ipsum tamen, et apud poetas inuenimus:

*ille ego qui quondam gracili modulatus auena*²¹⁸.

Ille ego: si *ille* finitum est pronomen, quid opus fuerat ut interponeretur *ego*?, sed ex eo quod dixit, *ego* ostendit ille, id est, hoc ipsum pronomen, quoniam non fatis finitum est.

Ergo ista sunt duo praecipue finita: *ego* et *tu*; *ille* uero tunc finitum est, quando ad personam praesentem refertur; tunc minus quam finitum, quando ad relationem alicuius refertur.

II. DE INFINITIS

Ecce habemus pronomina finita; iam uideamus quae sunt infinita. Infinita quae dicuntur pronomina?, ista: quis; nam, quando dico *quis*, generale [F.60V]²¹⁹ pronomen est; potes et de illo et de illo et de pluribus intelligere.

III. DE MINVS QVAM FINITIS

Est etiam minus quam finitum pronomen, hoc commemorationem facit notae personae, hoc est *ipse*. Non possum dicere *ipse*, nisi

218. *ille ego qui quondam gracili modulatus auena* (VERG. *Proem. Aen.*)

219. [Fol. 60V], et ego] Keil et eo Z .. quem tibi ante] BCaZ quem antea AKeil .. ille est] hoc loco lacunam indicauit Keil .. qui scripsit] ABKeil quae scripsit CaZ .. et ipse dicimus] et om. Keil .. loqui hic] ABCZ loqui dic hic a*Keil .. seruat] Keil seruas Z .. istas terminationes] Ca*Z istas nationes A istam rationem B istas rationes Keil .. quaeritur a Didone] quaeritur a Didone non praesens: delenda uidit Keil .. saepius audis Keil .. qualitatis species] qualitatis species sunt istae: delenda uidit Keil .. ut quantus] ut Keil

de eo quem tu nosti et ego, aut de eo quem tibi ante commemoravi; ut, puta, *Virgilius scripsit Bucolica?* si me interroges, dico tibi: *ipse est*; sed possum dicere: *Virgilius scripsit Bucolica*; nolo autem hoc dicere, sed dico ille est. Quid ergo erit differentiae?, nam et *ipse* et *ille* et *idem* minus quam finita pronomina sunt, quid ergo erit differentiae?; quaere utrum sit praesens an absens illa persona; praesens si sit qui scripsit, dico *hic scripsit*; si absens sit Virgilius et interroges me *Virgilius scripsit Bucolica?*, dico *ipse*.

Ergo hoc interest inter ipsa ista pronomina: quod, ad praesentem personam quando referimus, *hic* dicimus; quando de absente relationem facimus, et *ipse* dicimus; et ista seruanda sunt. Qua ratione hoc dico?, plerumque in auctoribus inuenimus aliter posita, aut licentia aut metri necessitate; ideo facta sunt scemata et metaplasmi.

Ergo, quando uis de praesente persona loqui, *hic* est; quando uis de absente persona, dic *ipse*, *is*, *idem* et quodcumque uolueris de illis superioribus pronomibus. Vis scire quoniam seruat istas terminationes Virgilius?: Aeneas quaeritur a Didone non praesens²²⁰, quaeritur a Latino non praesens²²¹:

*ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
adueniat;*

ipse Aeneas adueniat, uides de absente esse relationem.

Anchises apud inferos ostendit praesentes personas filio²²²:

hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius.

IIII. DE POSSESSIVIS

Sunt etiam possessiua. «Possessiua» dicuntur quae aliquid nos possidere ostendunt: quando dico *meus*, me aliquid possidere ostendo; *tuus*, te aliquid possidere ostendo; *suus*, illum aliquid possidere ostendo. Ista sunt possessiua.

V. DE QUALITATIS PRONOMINIBVS

Sunt alia qualitatis, ut, puta, *qualis*: *qualis est ille homo?*, *talis est*. Qualitatis species sunt istae.

220. Cf. VERG. *Aen.* IV 13: heu! quibus ille | iactatus fati!
VERG. *Aen.* I 575: atque utinam rex ipse, Noto compulsus eodem,
afforet Aeneas!

221. ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
si iungi hospitio properat sociusque uocari, (VERG. *Aen.* VII 263ss)
adueniat,

222. hic uir, hic est, tibi quem promitti saepius audis (VERG. *Aen.* VI 791)

VI. DE QVANTITATIS <PRONOMINIBVS>

Alia quantitatatis, ut quantus, tantus.
[F. 61r] 223

VII. DE NVMERI <PRONOMINIBVS>

Alia sunt numeri, ut quot, tot. Quod si per *d* scribas, generis neutri est; quot si per *t* scribas, numeri est. Vt, puta, si dicas quod mancipium?, iam neutri generis est; si dicas quot homines uenerunt?, iam numeri est. Hoc ergo intellege: si per *t* scribas, erit numeri; si per *d*, erit neutrum. Sint ergo numeri quot, tot. Vide mutata elocutionem in syllabam, id est, mutata naturam syllabarum, quot, tot.

VIII. DE ORDINIS <PRONOMINIBVS>

Sunt aliqua ordinis, ut quotus, totus. Illic breuior fuerat tot; uenit ad diriuationem, et producit totus:

tōtus et ille dies, et qui nascentur ab illo²²⁴;
mutauit naturam suam totus.

Quotus e contrario breuis est, non possum dicere quōtus, cum sit utriusque una natura in principalibus; nam quot et tot una ratio syllabarum est: et illa breuis est et illa; uenit ad diriuationem, et illam mutat principalitatem. Nam illud seruauit naturam: breuis est quotus; hoc mutauit, tōtus.

Scire autem debemus quoniam totus aliquando 'totum' significat, id est, simul aliquid fieri significat.

Aliquotiens, ordinem, per consensionem. Quid est hoc quod dixi?, aduerte, ut, puta, totus homo comestus est ab urso: ecce modo quid significat?, 'totum simul hominem', ut nihil remaneret; totus homo comestus est, id est, manibus pedibus, dorso, omnibus membris. Ecce modo generale aliquid significat et simul factum, et de quo quasi nihil defuerit; ecce 'totum' modo significat.

Aliquotiens significat ordinem per consensionem, ut, puta, si dicas mihi: ille qui sedet illo loco quintus est?, dico tibi: totus est; quid est totus?, id est: in illo ordine in quo tu ante dixisti. Item interrogasti me, ut, puta, quartus est ille homo?; nolo tibi dicere quartus est, sed dico tibi totus est, id est, eo ordine quo tu dixisti. Ecce significationem habet ordinis per consensionem tuam.

223. (Fol. 61v). ut quod] ut *om. Keil* .. sint ergo] sunt ergo *Keil* .. uide mutata] uide mutata — quot tot hoc loco conlocata in ABCZ, ante illic breuior transposuit *Keil* .. in syllabam] in syllaba *Keil* .. breuior] ABCZ breuis *Keil* .. producit] producit *Keil* .. breuis est] defendenda uidit *Keil* .. per consensionem quid] BCZ per consensionem significat quid *Keil* .. membris] rebus *Keil* .. quid est] quintus (corr. z) est z .. ordinem] ordinis z, corr. z .. habet hoc] habes hoc *Keil* .. ait] *om. Keil*

224. totus et ille dies, et qui nascentur ab illo (VERG. Georg. I 434)

Si dicas *decimus est?*, ego nolo dicere *decimus est*, sed ego dico *totus est*, *ut dicis*; ordinem significat per consensionem tuam. Habet hoc apud Virgilium positum apertissime penitus in primo: tres cerui ambulabant, ait:

*tres litore ceruos
prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur*²²⁵.

[F.61V]²²⁶ Quid est *tota armenta?*, non quotquot esse potuerunt in Africa, neque enim sciebat in Africa quia tantum illa fuerant. Tunc diceret *tota*, si sciret, si notum ei fuisset. Non autem credibile est homo tunc ueniens quoniam scire potuit quot cerui essent in Africa, sed hoc ipsum adiunxit ad consensionem superioris dicti.

Quid est *tota?*, *tria*, quia dixerat *tres ceruos*, dicendo *tota armenta* <tria significat>, id est, tot quot superius dixit ceruos. Ergo scire debemus differentiam huius pronominis.

VIII. DE GENTIS PRONOMINIBVS

Sunt etiam gentis pronomina. Gentis pronomina sunt quae gentem significant. Hodie pene iam de usu euauerunt; apud maiores nostros uarie posita sunt. Inuenimus aliquotiens *cuius*, *cuias*, *cuiatis*; ut cuiatis est iste homo?.

Non te terreat nominatiuus, nam ipse est casus etiam in istis: et cuius nominatiuus est, et *cuiatis nominatiuus*. Cuiates sunt isti homines?, possum dicere *cuias* et *cuiatis*. Quid est *cuias?*, id est, *cuius gentis*, ut *nostras est iste homo*, id est, nostrae gentis.

Si interrogas uerbi causa de Mauro, aut, si qui me interroget *iste homo cuias est?*, nostras est iste homo, id est, *Maurus*. Ille interrogauit gentem, ego respondi.

Inuenimus apud plerosque artigraphos produci horum pronominum ultimas syllabas, cuias, nostras; sed legistis in *accentibus* quoniam latina lingua in ultimis syllabis accentum non habet. Idcirco non debemus hos sequi; sed debemus dicere *cuias* et *cuiatis*, uitandae calumniae causa. Nam potest aliquis calumniare

225. tres litore ceruos
prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur (VERG. *Aen.* I 184)

226. (Fol. 61V). non quotquot esse] BCaKeil non quot esse A non quod quot esse Z .. fuerant] ABCZ fuerunt Keil .. tria significat] Keil om. ABCZ .. ut cuiatis] ut om. Keil .. cuius nominatiuus] ABZ cuias nominatiuus Keil .. nominatiuus cuias- tes] nominatiuus est cuiates Keil .. nostrae gentis] Keil nostra gentis Z .. nostras est iste homo] iste homo om. Keil .. cuias nostras] in plerisque pronominum formis notae accentuum aut omissae in codice, aut postea adscriptae sunt. Nos tantum modo et quae in codice sunt, et quas necessarios uidimus, notamus .. non habet] non habes Z, corr. z .. sed cuias] Keil sed cuias Z .. altercationem] Keil alitercationem Z .. ali- ud] ad illud Keil

tibi, dicit tibi ille: "quare non dicis *cūias*, sed cuiās?; et incipis in altercationem uenire.

Ideo dico tibi quoniam latina lingua in ultimis syllabis accentum non habet.

Vt tollas ambiguitatem obicientis hoc, dic *cuiātis*; nemo enim dicit *cuiātis*, per rerum naturam non potest fieri. Ergo aliud potius debes consentire, et illud in usu habere, de quo nemo dubitat. Et illud lectum est et illud.

X. DE INCHOANTIBVS ET SVBNECTENTIBVS

Sunt praeterea aliqua pronomina quae inchoant elocutionem, aliqua quae subnectunt elocutionem. Inchoant elocutionem ista: *quis*; subnectunt: *is*; ut, puta, *quis est qui fecit iniuriam?*; ita dicimus, numquid possum dicere, *qui fecit iniuriam est quis?*; per rerum naturam non [F.62r]²²⁷ potest fieri, sed inchoandis elocutionibus ponitur. Et e contrario *is* coniungitur, ut, puta, *quis est qui fecit iniuriam?*, *Cicero?*; non potes tu dicere *quis est*, ut consentias, sed dicere habes *is est*. Ergo, quem ad modum illa particula inchoat, sic ista subnectit.

XI. DE PRAESENTIBVS ET MAGIS PRAESENTIBVS

Sunt aliqua pronomina quae rem praesentem significant, ut diximus: *hic*, *haec*, *hoc*; sunt aliqua quae magis significant. Hoc quid sit nescio; omnis res aut praesens est, aut non est praesens; «magis praesens» quid est nescio. Sed dico tamen, illud dico, quid uoluit exprimere?; minus tamen illud dixit, quam aequum est. Verbi causa, fac hic hominem esse in foro, sed foris, et alterum hic esse praesentem: ut sit praesens ille qui foris est, sit magis praesens ille qui hic est. Qua ratione? propter istas elocutiones ille ait: praesentes personae sunt *hic*, *haec*, *hoc*, magis praesentes sunt *ecce*, *ecce*, *ecce*, *ecce*. Qua ratione dixit «magis praesentes», et talem comparisonem feci eius qui foris est et eius qui intus est?, propter aduerbii coniunctionem.

Ecce quae pars orationis est?, aduerbium est demonstrantis; quem ad modum dico ecce?, nihil significat ecce nisi ecce illum; ergo non possum dicere nisi de ea persona quam uideo, ut demonstranter ille hoc dixerit. Ecce enim hoc aduerbium non

227. [Pol.62r]. sed inchoandis] sed in inchoandis Keil .. quid uoluit] quod uoluit Keil .. qua ratione] *delenda uidit Keil* .. eius qui foris] Keil .. eius qui foris Z .. eius qui intus] eius om. Keil .. ad modum dico ecce] ad modum dico illum Keil .. significat ecce] significat illum Keil .. de-monstranter] demonstrantur Z .. praemia] Keil .. praemia Z proemia ABC .. cum ecce] cum illum Keil .. ecce ecce] ABCZ .. illam ecce Keil .. demonstratiue] demonstratiua Keil .. quae possunt] quae possint Keil .. sed dico ecce] Keil .. sed dico haec cum Z .. demonstratiue est] demonstratiui est AC .. demonstratiui esse Keil .. demonstratiuius — pronomen om. B

congruit nisi rei quae potest demonstrari; aduerbium est enim demonstrantis:

en Priamus: sunt hic etiam sua praemia laudi²²⁸.

Ergo, cum eccum sit 'ecce illum', eccam 'ecce illam', nihil possumus dicere, nisi magis demonstratiue ut sint ad personas, et significant quae possunt etiam ostendi.

Sic habes in ipso Donato, ut illae sint personae demonstratiuae quae foris sunt, magis tamen praesentes quae intus sunt. Vt, puta, *Virgilius scripsit Bucolica*: etiam si foris est, dico *hic est*; non autem possum dicere, si praesens est, *hic est*, sed dico eccum qui scripsit, quasi *ecce eum*, ut et demonstratiuum aduerbium ponam, et praesentem ostendam. Hoc potest adhiberi differentiae causa.

Tamen mihi hoc non uidetur, sed --ego puto-- simplex pronomen demonstratiue est *hic*, *eccum* compositum pronomen demonstratiuum esse; et hoc et illud demonstratiuum est, sed illud simplex erit, illud compositum.
[F.62V]²²⁹

<DE GENERIBVS PRONOMINVM>

Diximus de qualitate pronominum; modo de generibus. Genera pronominum sunt haec: omnia pronomina aut masculina sunt, aut feminina, aut neutra sunt, aut communia, aut omnis generis.

Masculinum pronomen est *quis*; hodie ita dicimus, ut *quis* masculinum sit pronomen: apud maiores nostros indifferenter inuenimus hoc pronomen, et *quis uir* et *quis mulier*, omnino milies, non semel: apud Terentium habes hoc forte quarto aut quinto positum, *quis*; cum mulier eloqueretur, *quis* dixit forte quarto aut quinto.

Est autem ratio et origo huius pronominis a graeco, et idcirco traxit et genus ad Latinos. *Quis* est *tís*; *tís* autem apud illos tam masculini generis est quam feminini. Ergo quod inde traxerunt hoc pronomen, seruauerunt etiam genus antiqui, ut est

quis tu es mulier, quae me hoc nuncupas nomine?

228. en Priamus! sunt hic etiam sua praemia laudi (VERG. Aen. I 461)

229. (Fol.62V). DE GENERIBVS PRONOMINVM] hoc loco interiec- tum haud scriptum ad rubricas addendam reliquit Z .. pronominum] pronominis Z, corr. z .. modo de generibus] ABCZ .. modo uideamus de generibus Keil .. apud Terentium] BCaZ in terentio AKeil .. mulier quae] mulier qui Keil .. quis mulier] Keil qui mulier ABCZ .. talis dicimus] talis dicimus uir talis dicimus mulier BCaZ: et talis uir et talis mulier AKeil .. DE NVMERIS PRONOMINVM] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricas addendam reliquit Z .. et pluralia] et om. Keil .. difficultat] differentia Z deficientia Keil .. in mascu- lino genere] om. Keil .. pluralia nostri] pluralia ut nostri Keil .. plurales sunt] plures sunt Keil

Quis mulier habemus et in Ennio et in Pacuio et in ipso Terentio. Ergo est masculinum pronomen quis, femininum quae, neutrum quod.

Commune, ut qualis, talis: nam qualis dicitur uir, qualis dicitur mulier; talis dicimus uir, talis dicimus mulier. Similiter ego: ego dicit uir, ego dicit mulier, ego dicit mancipium.

<DE NVMERIS PRONOMINVM>

In pronominebus sunt etiam numeri singularis et pluralis; singularis: hic, et pluralis: hi. Sunt etiam numeri communis; legimus etiam in nominibus. Quo modo dicimus nubes, dies, sic etiam in pronominebus inuenitur communis numerus inter singularem et pluralem, ut qui: et de uno possum dicere qui, et de duobus et de pluribus, qui uir et qui uiri, quae mulier, et quae mulieres.

Sunt etiam pronomina difficientia per alterutram partem. Quo modo diximus in nominibus esse aliqua nomina in masculino genere tantum numeri singularis, similiter nomina tantum pluralis, sic etiam et in pronomine.

Sunt pronomina ex utraque parte singularia, ut meus, id est, et ille qui possidet et ille qui possidetur unus est.

Ex utraque parte pluralia nostri et qui dicunt se possidere et quibus dicunt plurales sunt.

Intrinsecus singulare, extrinsecus plurale: [F.63r]²³⁰ «in-
trinsecus» dicitur quod pertinet ad personam possidentis; «ex-
trinsecus», quod pertinet ad personam possessionis.

Ergo, quando intrinsecus plurale est, extrinsecus singulare erit, hic noster: ut multi sint qui possident, unus qui possidetur. Aliquando intrinsecus singulare, extrinsecus plurale, ut si dicas mei.

230. (Pol.63r). ergo quando] CabZ quando ergo AKeil .. singulare
erit] Keil regulare erit Z .. DE FIGVRIS PRONOMINVM] hoc loco interiectum
haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. ex duobus nominibus] Keil
ex duobus nominatiuis Z .. qui est nominatiuus] ABCZ qua est nominati-uus
Keil .. praetor urbanus] os. A, add. a delenda uidit Keil .. remansit et]
remansit cuius et Keil .. laterem] BZ lateres Keil .. nacta] nacta Keil
.. nominatiuo quisquis] ABCZ nominatiuo quisquis quisquis Keil .. etiam
pronomen] pronomen os.Keil .. parte declinatur] Keil parte declinatur Z
.. non ut est] BCZ non declinatur ut est Keil .. quia declinatur] Keil
quis declinatur Z .. piam non] ABCZ piam non decli-natur Keil .. ait et
dicit] ait et dicit pronomen utriusque: ait dicit pronomen est utriusque AB
ait pronomen est utriusque C ait sic pronomen est utriusque Keil ..
masculini et neutri] neutri et masculini Keil

<DE FIGVRIS PRONOMINVM>

Sunt etiam figurae in pronomibus. Est figura, aut simplex, aut composita: simplex *quis*, composita *quisquis*. Nam diximus in nominibus quoniam ea nomina quae ex duobus nominibus composita sunt, ea parte declinantur, qui est nominatiuus; et inuenitur nomen quod utraque parte declinatur: praetor urbanus utraque parte declinatur, quoniam utraque parte nominatiuus est. Haec inuenimus et in pronomibus.

Sunt pronomina composita quae utraque parte declinantur, sunt quae priore tantum parte declinantur et posteriore non declinantur, sunt quae posteriore parte declinantur et priore non declinantur.

I. Vtraque parte declinantur: pronomen *quisquis*: *quisquis*, *cuiuscuius*, *cuicui*, *quemquem*, *quisquis*, a quoquo, *quiqui*, *quorumquorum*, *quibusquibus*, *quosquos*, *quiqui*, a quibusquibus.

Noli putare hoc causa declinationis esse: et apud Ciceronem remansit, et apud Terentium. Nam Terentius dixit:

*quia spolies, mutiles, laterem quemquem nacta sis*²³¹;

quemquem, unde erit ista declinatio tracta, nisi a nominatiuo singulari *quisquis*? *quisquis*, *cuiuscuius*, *cuicui*, *quemquem*. Item in *Verrinis* habetis, in illa *Frumentaria* Ciceronis²³²: *cuicui* modi est; *cuicui*, unde erit ista declinatio nisi a nominatiuo *quisquis*? *cuiuscuius*, *cuicui*. Ergo ecce habes pronomen quod utraque parte declinatur: *quisquis*.

II. Est etiam pronomen quod priore parte declinatur et posteriore non, ut est illud *quispiam*: *quis declinatur, priam non*.

III. Aut uersa uice prior pars non declinatur declinatione in posteriore posita, ut *aliquis*: *ali* non declinatur, *quis* declinatur.

Idem quāle pronomen est?, ait, et dicit: pronomen utriusque generis, id est, masculini et neutri; sed temporibus et pronuntiatione discernitur. Hoc ipsum quaeritur, quem ad modum dicas, *idem* an *idem*; dicit: *idem* si uolueris producere, masculini erit generis: *Idem* uir,

231. quin spolies, mutiles, laceres quemquem nacta sis
(TER. *Hecyra* 65 / I 1,8)

232. non quo illum, cuicui modi est, quisquam supplicio propter illud incommodum dignum putaret (CIC. *Verr. act. sc. V* 41,107)

[F.63v] 233 *Idem paries; si autem uolueris corripere, neutrum est: idem tempus, idem mancipium, per idem tempus dicit etiam Sallustius.*

Item *hic* et *hyc*, utrumque dicitur, sed habet differentiam: quando *hic* producimus, erit aduerbium in loco: *hic illius arma, hic currus fuit*²³⁴; quando autem corripimus erit pronomen: solus *hyc inflexit sensus*²³⁵.

<DE CASIBVS PRONOMINVM>

Sequuntur etiam casus in pronomibus. Similiter etiam hic casus sex sunt, quem ad modum etiam in nominibus. Sed diximus in illa priore parte artis, id est, in superioribus, esse aliqua pronomina quae crescunt in casibus, esse aliqua quae decrescunt in casibus. Item sunt pronomina aliqua quae duplices habent casus. Sunt alia quae omnino non habent aliquid, non modo duplices non habent, sed etiam de suis legitimis perdant. Nam etiam inuenies pronomina duplices habentia casus: quisquis, quiqui; nam potest et quiqui esse.

Ergo sic dicitur quisquis et quiqui; ecce item ubi genitiuus duplex, mei uel mis: nam dicebant antiquo mis causa fecit et tis causa fecit pro eo quod est mei causa fecit, tui causa fecit.

Item in ablatiuo, a quo uel a qui: a quo uenisti uel a qui uenisti.

Item in datiuo et ablatiuo, a quis uel a quibus, et reddimus rationem ipsam, a quis et a quibus.

Ablatiuus singularis o terminatus datiuum pluralem in is mittit, ab hoc docto, doctis: sic si dixerimus a quo, a quis facit. Item ablatiuus i terminatus datiuum in bus mittit; sic si dixeris a qui, a quibus erit.

Sed huius declinationis nominatiuus erit ques; huius declinationis, id est, quando dicis datiuo plurali a quibus. Si qui tibi dicat: "fac inde nominatiuum pluralem", necesse habes

233. (Fol. 63v). DE CASIBVS PRONOMINVM] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. crescunt] crescant Keil .. decrescunt] decrescunt Z, corr. z .. decrescant Keil .. item sunt] id est sunt Keil .. alia quae omnino] AC alia quae nomino Z aliqua quae omnino Keil .. perdant] ABCZ perdunt Keil .. etiam inuenies] ecce inuenies Keil .. sic dicitur] si (sic corr. az) dicitur et (et om. Z) ACZ sic dicitur et Keil sicut dicitur et B .. anti- quo] antiqui Keil .. uenisti uel a qui] uenisti et a qui Keil .. a quis uel a quibus] a quis et a quibus Keil .. reddimus] Keil reddimus Z .. sic si dixeris] ABKeil sic si dixerit Z, corr. z sic (corr. si c) dixeris C .. datiuo plurali] ABCZ datiuo et ablatiuo plurali Keil .. populi Romani] populi romani gesta Keil .. populi r-gesta Z populi r-gestas C populi respondit gesta A populi res gestas a*

234. hic illius arma, | hic currus fuit (VERG. Aen. I 16)

235. solus hic inflexit sensus (VERG. Aen. IV 22)

facere *hi* *ques*: *si ques homines sunt, quos delectat populi Romani gesta* describere; *si ques homines* pro eo quod est *si qui*, et iuste secundum regulam: ablatius enim *i* terminatus nominatiuum pluralem semper in *es* mittit, *puppi*, *puppēs*; *agili*, *agiles*; *docili*, *dociles*; sic enim, *si dixeris a qui*, *hi* *ques* erit nominatiuo plurali, nec potest aliter. Ergo ecce habes pronomina crescentia per casus. Nunc uideamus decrescentia.

E contrario inuenitur pronomen ubi unus desit casus, *ego*: *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *a me*; uocatiuus non est, penitus non inuenitur uocatiuus, sed *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *a me*.

[F.64r] 236 Plerique interponunt *o*: *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *o*, *a me*, ut hoc ipsum *o* articulus sit uocatiui casus; tamen falsum hoc probatur, docente Astyagio istam rationem mirifice. Non potest fieri ut *o* pronomen sit uocatiui casus per rerum naturam; qua ratione non potest fieri?, quoniam uocatiuus singularis debet aliquid differentiae habere a uocatiuo plurali; natura ipsius casus hoc exigit, et dico quo modo. Vt, puta, *hic uir*, *hi uiri*; ecce *hic* articulus est in nominatiuo: *huius uiri*, *horum uirorum*, id est, non est hoc *hic* quod est *hi*, non est hoc *huius* quod est *horum*, non est hoc *huic* quod est *his*, non est hoc *hunc* quod est *hos*, non est hoc *ab hoc* quod est *ab his*.

Vides articulos nulla ratione sibi consentire; ecce contrario in isto uocatiuo, qui facit *o* *Turne*, *o* *Turni*. Ecce iam quem ad modum est articulus: omnis articulus per omnes casus necesse habet in singulari numero aliter declinari et in plurali aliter, ut, puta, *hic*, *huius*, *huic*, *hunc*, *o*, *ab hoc*; item in nominatiuo plurali: *hi*, *horum*, *his*, *hos*, *o*, *ab his*. Numquid consentiunt sibi, nisi hoc quod dicit quasi esse articulum, hoc o quod quasi appellant «pro articulo»? Sed hoc non potest fieri, et dicitur illis, hoc ipsum non potest fieri, ut sit articulus similis in uocatiuo singulari et in uocatiuo plurali, quoniam reliqui articuli omnium casuum habent aliquam differentiam.

236. (Fol. 64r). modum est] *ABCZ* modum non est *Keil* .. in nominatiuo plurali] *ABCZ* in numero plurali *Keil* .. quod dicit] *ABCZ* quod dicunt *Keil* .. hoc o] *ABCZ* hoc est o *Keil* .. illud etiam sequitur] *BCaZ* etiam sequitur illud *AKeil* .. aut hoc dices] aut hoc dices interiectionem aut certe aduerbium est aut interiectionem dicit interiectionem legimus (legitimus *Z*) miles o interiectionem aut certe aduerbium quod iungitur uocatiuo *Z*: aut hoc dicas interiectionem aut certe aduerbium quod iungatur uocatiuo *C* aut hoc dices interiectionem aut certe aduerbium est quoniam (aut interiectionem dicit legitimus miles o aut certe aduerbium quod *add.* a *deleto uerbo* quoniam) iungatur uocatiuo *A* aut hoc dices interiectionem aut certe aduerbium est aut interiectionem dicit legimus miles o interiectionem est interiectionem aut certe aduerbium quod iungatur uocatiuo *B* aut hoc dices interiectionem (*haec delenda uidit*) aut certe aduerbium est quod iungatur uocatiuo *Keil* .. et si dixit] si *ow. Keil* .. tantum ut] *hoc loco lacunam indicauit Keil* .. suus sui] suus sui suo suum a suo facit *aZ*: suum a suo *delenda uidit Keil* suus sui s..... a s... facit *A* suus sui sibi se a suo facit *C* suus sui suo facit *B* .. facit sui sibi] facit sui sibi se a se: se a se *delenda uidit Keil* .. hoc pronomen] hoc pronomen sui sibi se a se: sui sibi se a se *delenda uidit Keil*

Et idcirco illud etiam sequitur: ut hoc dicas quonia interiectio est —aut hoc dices interiectionem—, aut cert aduerbium est —aut interiectionem dicet, legimus miles o interiectionem aut certe aduerbium—, quod iungitur uocatiuo Ceterum articulus uocatiui casus non potest dici; excluderis eni ab ista ratione. Ecce habes ergo ubi non inuenitur uocatiuu casus.

Item habes pronomen ubi non inuenis uocatiuum et nominatiuum, ut est *sui, sibi, se, a se*. Nec te decipiat illa declinatio *hic suus, huius sui*, ut sit pronomen quasi possessiui, *meus tuus, suus*. Et si dixi, ut, puta, si sequeris istam declinati onem, non est ista in tantum, ut (-) illa declinatio alium habet datiuum, ista alium: *suus, sui, suo, suum, a suo* facit; modum autem facit *sui, sibi, se, a se*. Numquid similis est declinatio? Ergo hoc, pronomen *sui, sibi, se, a se*, quatuor habet casus [F.64V] 237, tantum modo, nominatiuum et uocatiuum non habet, et est utriusque numeri: *sui, sibi, se, a se*, quatuor sunt casus, sed utriusque numeri. Nam et ita possum dicere: *sui causa feci* et *sui causa fecerunt*. Vides quoniam in numero singulari possum iungere et in numero plurali; hoc in illo pronomine non possum facere, *suo homini dixi*; iam, si uolo dare numerum pluralem, non dico *suo*, sed *suis hominibus dixi*; unde apparet quoniam non inde dependit.

Est etiam alia ratio unde hoc planius intelligas: omnino ir rerum natura non potest unum esse qui possidet et qui possidetur; nam ecce *suus*: quando dico *suus homo*, ostendo et seruum et dominum, et puta Birrum et dominum; quando autem dico *sibi facit*, numquid ibi potest duas personas intelligere?. Habes ergo ubi duc desint casus: *sui, sibi, se, a se*.

Inueniuntur aliqua pronomina quae omnino non habent nisi singulos casus, ut est hoc pronomen: *cuius* et *cuius*. Ista duo pronomina non habent nisi singulos casus, et habet genitiuum tantum: *cuius genitiuus est* (.....) singularis, *cuius et iste* genitiuus est singularis; nec nominatiuus inuenitur nec aliquis alius casus in illo pronomine. Et qua ratione non habent alios casus?, quoniam isti a regulis recesserunt; ideo non inueniuntur illi reliqui casus. Quo modo?, nullus genitiuus inuenitur aut a aut *um* terminatus in rerum natura, uel in pronomine, uel in

237. (Pol.64V), quoniam in numero] ABCZ quoniam et numero Keil .. et in numero] in om. Keil .. dependit] ABCZ descendit Keil (Lindemannus) .. potest unum esse] ABCZ potest unus esse Keil .. dominum et puta] dominum ut puta Keil .. ibi potest duas] ACZ ibi potes duas Keil .. genitiuus est] hoc loco est litura quasi sex litterarum .. et iste] et ipse Keil .. a terminatum] a terminatum genitiuus aut in (in deleuit z): delenda uidit Keil .. cum facit] cum faciat Keil .. et non potuit] et non potuit — fieri genitiuus: et non potuit habere alios casus item cuius dic mihi damoeta nec putes alium esse casum non potest cuius pecus nouo more introductus est iste genetiuium (et non potuit — iste genetiuius om. A, add. a) fieri genetiuius est AKeil .. ipsius filia] Keil .. ipsius filius ABCZ .. pecus uidet] pecus illius est pecus uidet Keil .. aut ab ecco] aut om. Z, add. z

nomine, uel in participio, uel in aliqua parte orationis; terminatum genitiuum aut [in] *um* ergo cum facit *cuia*, nouo more introductus est iste genitiuus, et non potuit habere alios casus; hoc iste genitiuus nec putes alium esse casum, non potest.

Item *cuium*: *dic mihi, Damoeta, cuium pecus?*; nouo more introductus est hoc fieri genitiuus. Nam quando dico *cuia est filia?*, tale est ac si dicam *illius filia, ipsius filia*. Ergo *et cuium* genitiuus est singularis: *dic mihi, Damoeta, cuium pecus?* tale est ac si dicam *cuius est pecus?*. Vides ergo genitiuum esse solum.

Item inuenitur accusatiuus tantum, ceteris deficientibus, ut est *eccum, eccam, ellum*; accusatiui sunt solum, nec possumus inuenire alios. Numquid possumus dicere *eccus, ecci, ecco aut ab ecco?*; tantum modo [F.65r]²³⁸ accusatiuo dicimus. Ergo collige illud.

V. RECAPITVLATIO

Inueniuntur pronomina ubi difficiat uocatiuus, ut *ego*. Inuenimus ubi nominatiuus et uocatiuus difficiant, ut *sui, sibi, se, a se*. Inuenitur ubi solus sit genitiuus, ut *cuia, cuium*. Inuenitur ubi solus sit accusatiuus, ut *eccum, eccam, ellum*.

VI. DE DIFFERENTIA INTER PRONOMINA ET ARTICVLOS

Quaeritur quid interest inter pronomina et articulos. Dicit: "multum". Graeci alia habent pronomina, alios habent articulos; Latini compendium secuti sunt, unum quidem habent utrumque, sed diuerso officio fungitur: quando cum nominibus, ita habemus quasi articulos; quando sola declinant pronomina, habent quasi pronomina; ut, puta, *hic, huius, huic*: si solum hoc declinetur, pronomen est; si dicas *hic Aeneas, huius Aeneae*, iam articulus est.

Hoc quidem ipsi sibi persuaserunt, ego tamen illis non credo. Longe aliud est articulus, et longe aliud pronomen. Pronomen est quod fungitur officio nominis —nam ita dixit—, articulus est quod coartat nos. Astyagius illud sic diffiniuit: "pronomen est quod fungitur officio nominis": *Virgilius est qui scripsit Bucolica, ipse etiam Georgica*. Ecce modo pronomen ipse est, tale est ac si diceret *Virgilius*; ecce hoc pronomen functum est officio nominis. E contrario non est quod dico: nam quando dico *o Virgilius*, non est hoc quod est *hic Virgilius*; qua ratione?, quoniam qui dicit *o Virgilius*, non quemcumque Virgilium significat, sed illum qui notus est. Multum interest et inter

238. (Fol. 65r). accusatiuo] accusatiuum Keil .. officio fungitur] officio funguntur Keil .. cum nominibus ita habemus] ABCZ cum nominibus declinat habent Keil .. rediges] reges Z, corr. s redigis Keil .. quod in pronome] quod delendum uidit Keil .. iunxeris] Keil iunxerit Z, corr. s .. quae sunt partes] quae sint partes Keil .. apud alios plerosque] alios delendum uidit Keil

articulos et inter pronomina. Latini confuderunt illud, istam rem perturbauerunt. Si dicam *uenit homo*, ecce generale est; quodsi dicam *uenit ò ánthropos*, iam non est generale, homo quicumque, sed rediges ad speciem notae personae; quod in pronomine hoc non potest facere, sed, si iunxeris, officio fungitur ipsius personae; unde aliter positum est, tamen confuderunt illud Latini.

VII. DE NOMINIBVS QVAE AB ALIIS NOMINA PVTANTVR

Praeterea sciendum est apud Graecos in quaestione esse hoc: *neuter, uter, unus, alius, ullus, ambo, alter, uterque*, quaeruntur, quae sunt partes orationis?, utrum nomina sint an pronomina. Apud alios plerosque inuenimus esse nomina; apud plerosque pronomina [F.65V]²³⁹ et, si uerum quaeras, ex maiore parte nomina sunt, ex minore iterum parte pronomina sunt. Tamen, quoniam ambiguitate utamur, debemus afferre regulam quae excludat ambiguitatem ipsam. Probus enumerauit omnia pronomina, et diximus iam quoniam omnia pronomina **XXI** sunt. In istis pronominibus, quae colligit Probus **XXI**, ista de quibus dubitatio est non inueniuntur, unde apparet quoniam non sunt pronomina, sed nomina. Si enim essent pronomina, illic inuenirentur; uel si ipsa non inuenirentur, uel origo eorum debuit inuenire. Diximus enim esse alia pronomina quae compositione facta sunt, quasi hinc tamen habere originem; quae sunt alia quasi noua pronomina, inde composita sunt. Haec autem nec inter pronomina numerata sunt, nec inde originem sumunt. Vnde debemus dicere quoniam haec nomina sunt.

FINIT DE PRONOMINE

INCIPIT DE VERBO, SED PRIMVM DE DIFFINITIONE SONI EIVS

I. Pars ista artis, id est, de uerbo, quo maior est, eo etiam uberior et rationabilior atque utilior. Verbum est pars orationis cum tempore et persona sine casu: ita diffinitur uerbum. Diximus «uerbum», quare dictum sit saepius?, ab eo quod uerberato aere ictu linguae sonus exiliat; unde emergunt etiam omnes partes orationis. Sed, quod ista parte frequentius utimur in loquendo, ideo ista generale sibi hoc nomen assumpsit. Ecce ratio quae nullam praestat utilitatem, ratio sine utilitate plena stultitia est.

239. (Pol. 65V). ex minore] BZ ex maiore Keil .. XXI] uiginti et unum Keil .. alia pronomina] ABCZ aliqua pronomina Keil .. quae sunt] quae sunt alia quasi noua pronomina inde composita sunt: *delenda uidit Keil* .. FINIT DE PRONOMINE] FINIT DE PRONOMINE INCIPIT DE VERBO SED PRIMVM DE DIFFINITIONE SONI EIVS: *om. C* finit pronomem INCIPIT DE VERBO A DE VERBO Keil .. ictu linguae sonus] ictum linguae sonos Z, corr. z .. ratio quae] ratio quae nullam praestat utilitatem: *delenda uidit Keil* .. stultitia est] BCZ stultitiae est Keil

II. DE DIFFINITIONE SVBSTANTIAE

Ergo quare ita diffiniuit, "uerbum est pars orationis tempus et personam simul retinens, casu carens"? Istā omnia non uacant, quod dixit tempus et personam simul esse in uerbo, casum autem non esse. Nam uerum est quoniam, si sola persona sit, non facit uerbum, sed pronomen: pronomini enim accidit persona. Si solum tempus fuerit, non facit uerbum, sed participium: participio enim accidit tempus. Si utrumque simul sit, tunc potest uerbum esse, ut est *lego*. Istae enim sic conexas sunt particulae, ut nulla ratione separentur. Nam ecce, quando dico *lego*, et qui sim et quando quid faciam ostendo, id est, et tempus ostendo, quo aliquid faciam, et nihilo minus personam ostendo: [F.66r]²⁴⁰ ista duo coniuncta sunt.

Ergo uerbum est pars orationis quae habet tempus et personam simul, nec potest alia pars ab alia segregari, sed simul sunt duae res: tempus et persona.

III. DE PLEONASMO

Vtrum procedat ista elocutio, *ego lego?*, uitium est, pleonasmus est. Nam si hoc ipsum *lego* ostendit personam, quid opus est ut addas personam, ut dicas *ego lego?* Hoc enim ipsum quod dicimus, *lego*, habet personam suam loquentis. Ergo male dicitur *ego lego*, *ego sedeo*, *ego facio*; totum hoc uacat. Ipsae enim personae te loqui, te dicere et ostendere aliquid demonstrant.

IIII. DE EO QVOD DICIT "SINE CASV"

Quid est illud quod dixit "sine casu"? Nam ita diffiniuit: "uerbum est cum tempore et persona sine casu". Quid opus fuit ut diceret "casu caret"?; ego enim noui quia casus non accidit uerbo; sed quae necessitas eum compulit hoc dicere?, propter unam elocutionem: est una elocutio quae pene imaginem habet casus, est tamen in uerbo; confitemur quoniam in uerbo est, tamen imaginem habet casus, ut est illud apud Terentium²⁴¹:

quod iussi date bibere et quantum imperaui,

bibere, da mihi bibere. Bibere qui modus est?, infinitus sine dubio, quem ad modum *scribere, dicere*. Ergo *bibere* infinitus est modus: si modus est, uerbum est sine dubio; ecce habes quod

240. (Fol.66r, utrum procedat] ABCZ quaeritur utrum procedat Keil .. pene] paene Keil .. iussi] Keil iussit Z .. bibere da] bibere delendum uidit Keil .. infinitus sine] BaZ infinitus est sine C infinitus est sine Keil, et sic constanter infinitus BCaZ, infinitus AKeil .. offer mihi] offer mihi quid edico BCaZ: offer mihi quid dico AKeil, sed delenda uidit Keil

241. quod iussi dari bibere et quantum imperaui,
date; (TER. Andr. 484 / III,2,4)

uerbum est. Sed, quando dico *da mihi bibere*, tale est ac si dica *da mihi panem*; *panem* autem accusatiuus est. Ergo uides quonia uerbum non potest lungi nisi accusatiuus casus naturaliter.

Ita se habet ista res, ut, praemisso uerbo, sequantu nomina, id est, sequatur casus, nullum enim nomen sine casu est. Ergo, quando dico *da mihi, offer mihi*, quid edico?, *columnam columnam* casus est accusatiuus; *offer mihi arborem, arborem* casus est accusatiuus. Ergo et si dicas *bibere, bibere* uidetu accusatiuus esse casus, quoniam illa omnia quae iunguntur isti uerbis casus sunt.

Ergo ne quis putaret illum infinitum modum aliquando fier posse ut caderet in casu et ratione nominis declinaretur, ide hoc interposuit.

Scire autem debes quoniam ille infinitus quidem est modus et facit elocutionem graecam, latinam numquam; quotiens it uolueris facere, graece [F.66V]²⁴² loqueris aperte: *da mihi bibere* (.....) erit graeca elocutio, latina no est. Haec autem elocutio apta est poetis, apta est lyricis, longi remota est a sermone communi.

Ergo propter istam elocutionem interposuit "sine casu", n quis tibi diceret ergo: da bibere; bibere ergo accusatiuus casu est, quoniam illa omnia per accusatiuum proferuntur. Sed non est illa graeca figura est, graeca elocutione profertur.

DE EO QVOD DICIT "AVT AGERE"

Omne uerbum aut agere aliquid aut pati significat. Quid si hoc postea dico; interpositum est ut diceretur «actiuum, passiuum, neutrum, commune et deponens»; quare?, hoc dico postea; interim scire debes quod omne uerbum quod est in rerum natura, aut agere aut pati nos ostendit. Et cre uera ipsa natura reru sic se habet, quicquid est, in toto mundo: aut patitur aut facit sine dubio. Quare omnes res, et inuenies quod coguntur, nescit qua ratione, aut pati aut certe ipsae facere. Ita esse uerbum, curre per illa genera, et inuenies. Ecce lego: lego agentis est significatio, legor passiuum est, et tamen agentis est significatio. Nato unde est?, a neutrali est, et tamen agentis

242. (Pol.66V), da mihi bibere] post bibere, lituram unius de uigint fere litterarum habet Z: da mihi bibere «dōs moi pieîn» et Keil .. est lyricis] CZ est om. Keil .. diceret ergo] ergo om. Keil .. quid si hoc] Keil quis sit aut Z .. ut diceretur] Keil aut diceretur Z .. ei re uera] Keil re om. Z .. quare omnes] Keil quare omnes Z .. ipsae facere] ipsae (ipse ABC ipsa Z) facere ita esse uerbum curre per illa genera et inuenies ecce lego ABCZ: ipsae agere curre per illa genera et inuenies it: eae uerbum ecce lego Keil .. et tamen agentis est] et tamen et agentis est Keil .. nato] Keil nota Z .. et agentis est] ABCZ et tamen agentis est Keil .. habeat] Keil habet Z .. coniugatio] Keil coniunctio Z .. in duas partes id est] in duas partes principaliter id est Keil .. et formas] et in formas Keil

est; curro neutrale uerbum est, ~~et agentis est~~; uapulo neutrale est, et tamen patientis est; ab alio enim uapulo. Ita luctor, loquor; ista similia deponentia dicuntur omnia, et tamen significationem habent agentis. Ergo, quodcumque est uerbum, necesse est ut in has cadat significationes, ut omne uerbum aut agentis sit aut patientis, licet aliud habeat genus.

DE QUALITATE VERBORVM
SED, PRIMVM, DE MODIS

Verbo accidunt septem: qualitas, coniugatio, genus, numerus, figura, tempus, persona. Qualitas uerborum diuiditur in duas partes, id est, in modos et formas. Modi autem sunt octo, omnes octo sunt; formae quatuor. Modi octo isti sunt: indicatiuus, imperatiuus, promissiuius, optatiuus, coniunctiuius, infinitus, impersonalis, gerundi. Ipsi sunt octo; sed quinque sunt qui per omnes artes possunt inueniri: indicatiuus, imperatiuus, optatiuus, coniunctiuius et infinitus. Illi tres, promissiuius, impersonalis et gerundi, habent calumniam; aliquotiens ita declinantur, [F.67r] 243. nouimus quem ad modum. Modos interim octo dixit plenos; uideamus illos:

I. Indicatiuus dictus est ab eo quod ipso indicamus. Si dicas mihi *quid facis?*, dico tibi *lego*; ergo *lego* indicantis est significatio.

II. Imperatiuus dictus est quod per ipsum imperamus, ut, puta, *lege, scribe, doce, sede*.

III. Promissiuius est per quem promittimus, ut si dicas *legam tibi*. Multi istum modum repellunt et dicunt: "*quid computatur?*, non est computandus nec admitendus iste modus". Et quid facimus, si non eum admittamus, cum elocutio nostra exigit usum promittendi? Nam, si dicas *rogo te, da mihi, da illi*, necesse habeo per istum modum promittere, et dicere habeo *dabo*. Tolle inde istum modum, et tollere habes promissionem. Illi autem qui repellunt istum modum dicunt: "*iam promissio est in indicatiuo modo, tempore futuro*". Nam iam est in indicatiuo, tempore futuro, ut, puta, *lego, legis, legit, legeram*; fac futurum tempus: *legam*; ecce hoc ipsum *legam* promittentis est. Si est in indicatiuo modo, quid opus est ut nouum modum facias, cum quod habuit nouus modus facere habeat in se iste modus indicatiuus in tempore futuro? Ecce quare eum repellunt, quare repellunt?, quoniam id potest facere indicatiuus, quod potest facere promissiuius.

Deinde alia illorum repulsio, quare repellunt istum modum?: quo modo dicis modum esse, et unum habet tempus?, nullus enim

243. (Fol. 67r). nouimus quem ad modum ABCZ quem ad modum nouimus Keil
.. iste modus] modus iste Keil .. necesse habeo] Keil necesse ab eo Z ..
dicere habeo] Keil dicere ab eo Z .. tempore futuro] futuro tempore Keil
.. repulsio] ABCZ ratio Keil .. illud tibi promitto] delenda uidit Keil
.. aut habes nam] aut quod habes sed quod necdum habes nam si habuisti aut
habes iam nam Keil

modus unum tempus habet, non licet: omnes modi aut duo aut tria habent tempora. Quo modo ergo iste modus dicendus est? nam promissius unum habet tempus, et ratione naturali unum habet.

Modum qui dicunt hunc esse, hoc dicunt: "omne quod promittamus, de futuro promittimus. Id enim tibi promitto, illud tibi promitto, non quod habuisti aut habes: nam quem ad modum tibi promitto?, illud tibi promitto quod necdum habes. Ergo, si quod necdum habes promitto, futuri temporis est". Ecce propter quas causas dicunt repellendum esse uel non repellendum.

Tamen, si uerum animaduertas, non repellendus est; sed de indicatio modo repellendum est tempus futurum, quam iste repellendus est modus. Quare?, redi enim ad diffinitionem ipsorum modorum, [P.67V]²⁴⁴ et inuenies quoniam non potest indicatiuus modus habere tempus futurum. Tempus quare habet?, ab eo quod necdum est sed erit; ergo, si tempus futurum id significat, quod necdum est, quo modo potest tenere tempus futurum?. Non potest fieri, quoniam quicquid indicamus praeteritum est. Ecce, numquid possum tibi indicare nisi quod aut sciu, aut quod scio?, non tibi possum indicare quod adhuc nescio, quod futuri est temporis.

Ergo indicatiuus modus tempus praeteritum habet et praesens; futurum autem habere non potest, quoniam quae indicamus aut iam nouimus aut iam scieramus. Si autem indico non quod adhuc nescio, sed cum didicero, iam non erit talis causa (-) retineri modus promissius; propter causam istam plerique non eum repellunt.

Illud autem quod diximus de diffectiuo, quoniam unum habet tempus et idcirco repellitur, nec hoc uerum est; nam iam si ideo diffectiuum est, quoniam unum habet tempus, et imperatiuus ergo difficit sine dubio: non enim habet tria tempora, sed difficit. Potest inueniri uerum tamen quod difficiat in tempora; nouimus enim uerbum quod aliquando in duobus est temporibus, aliquando in tribus. Ergo, si iam admissus est diffectus temporum, noli quaerere utrum in uno difficiat, utrum in duobus, dummodo difficiat. Ergo iste est promissius.

IIII. Sequitur optatiuus. Optatiuus est ubi aduerbium est optantis *utinam*, ut, puta, *utinam diceret*.

244. [Fol.67V]. tempus futurum tempus] tempus futurum indicatiuus quare dictus est quod per ipsum indicamus (quod per ipsum indicamus *om. ABC*) si per ipsum indicamus futurum tempus *Keil* .. ab eo quod] habeo (*corr. z*) quod *Z* .. praeteritum est] *ABCD* praeteriti aut praesentis est *Keil* .. quod aut sciu] quod sciu *Keil* .. indicare] *Keil* .. indicare *Z* .. talis causa] talis causa retineri *CbZ* istam causam retineri *a** tam causam retineri *B* ista causa retinere *AKeil*, post causa lacunam *indicaui Keil* .. difficit sine dubio] difficit difficit sine dubio *Keil* .. difficit potest] difficit potest inueniri uerum tamen quod: difficit (diffici *A*, *corr.* difficit *a*) potest inueniri uerum tamen quod *ABC* difficit uerum tamen potest inueniri quod *Keil* .. in uno] *Keil* in unum *ABCD* .. parti-culam ideo] *AZ* particulam cum ideo *Keil* .. nam optatiuus] nam et optatiuus *Keil* .. ibis cum dixero audies] ibo cum dixero audiam *Keil* .. quoniam haec] haec *om. Keil*

V. Sequitur coniunctiuus. Coniunctiuus dicitur non quod habet particulam *cum*; nam si ideo diceretur coniunctiuus, quoniam habet particulam *cum*, et optatiuus diceretur coniunctiuus, quoniam et ipse habet *utinam*. Ergo, quoniam coniungit sibi particulam, ideo dicitur coniunctiuus?, non —nam optatiuus posset dici coniunctiuus—, sed propter illam rationem: quoniam non potest iste modus proferri sine indicatiuo modo.

Coniunctiuus modus sine indicatiuo numquam profertur. Vt, puta, *cum fecero, ibis; cum dixero, audies*: ecce *cum fecero, cum dixero*, solum hoc dic et noli aliud addere: uideamus si potest aliquis hoc intelligere: quid est *cum fecero?*, quid?, adhuc pendet; *cum dixero*, aut *scribo tibi* aut *dabo tibi*.

Ergo ideo dictus est coniunctiuus, quod coniungit sibi indicatiuum modum ad exprimendum sensum suum. Et unde scimus quoniam haec [F.68r]²⁴⁵ iungit sibi alium, unde exprimat sensum suum?, quoniam alii modi per se intelliguntur, per se pleni sunt: ecce *lego*, numquid opus est ut iungas aliquid?; *lege*, iam scis quid dico. *Cum legero* autem pendet adhuc quod ad significationem pertinet; *cum scripsero*, ut, puta, *faciam, scribam, dicam*; sed *faciam, scribam, dicam*, indicatiui modi est. Ergo ideo dictus est coniunctiuus modus, quod coniungit sibi indicatiuum modum ad exprimendum suum sensum.

VI. Infinitus dicitur modus ab eo quod non diffiniat personas. Omnes modi diffiniunt et segregant personas, ut, puta, *lego, legis, legit*, tres sunt personae dissimiles. Non autem infinito modo tres debent esse dissimiles, sed omnes tres una esse, ut est *legere*; quando dico *legere*, et prima persona est et secunda est et tertia est. Vis scire uerum esse?, iunge uerbum quod habet segregatas personas, *uolo, uis, uult* —uolo prima est—, iunge infinito modo, *legere uolo, legere uis, legere uult*: ista pars quae habuit commemorationem mutata, illa tamen permansit significatione. Unde apparet infinitum ideo dictum esse, quod non diffiniat certas personas.

VII. Impersonalis dicitur modus quod non diffiniat certas personas. Si et ipse non diffinit certas personas, infinitus impersonalis est; *legitur*: et iste non diffinit personas, nam legitur, scribitur, impersonale uerbum est. Ergo, si impersonalis modus non diffinit personas, infinitus non diffinit personas, idem est?, non; nam impersonalis genus uerbi est, iungitur

245. (Fol. 68r). iungit] coniungit Keil .. quid dico cum] quid dico utinam legerem iam scis quid dico cum Keil .. pendet] Keil pendat 2 .. dictus est] dicitur Keil .. suum sensum] sensum suum Keil .. est et tertia est] utrumque est om. Keil .. uolo prima est] delenda uidit Keil est om. A, add. a uolo prima — legere uult om. C .. nam legitur] nam legitur scribitur impersonale uerbum est: delenda uidit Keil .. dissensit] dissensit Keil .. non accipit] non accipit Keil .. non possum] non possumus Keil .. non possumus] non possum Keil .. indicatiuus est modus] indicatiuus est modus legatur imperatiuus est modus: utrumque modus om. Keil

pronominibus et secernit personas. Vides ergo quantum dissensit impersonale uerbum ab isto infinito.

Infinitus modus est, impersonalis non est modus, sed genus uerbi; infinitus non accipit pronomina, impersonale uerbum accipit pronomina; infinitus nec sub imagine quadam potest secernere personas, impersonale uerbum secernit personas, iungitur pronominibus *a me, a te, ab illo*: ita dico *legitur a me, a te, ab illo*; ecce suscepit pronomina et discreuit personas. In infinito non possum dicere *legere a me, a te, ab illo*; non possumus sic coniungere ista pronomina infinito, quem ad modum coniungimus impersonali; ideo differunt; praeterea quoniam iste infinitus modus non currit per modos, illud autem impersonale currit per modos: legitur indicatiuus est modus, legatur imperatiuus est modus, utinam legeretur optatiuus est modus, cum legatur coniunctiuus est modus. Ergo, si currit per modos, longe aliud est quam illud quod non currit per modos.

Idcirco dubitatum a plerisque utrum uerbum dicatur hoc aut modus. Multi dixerunt; "modus est, quia nascitur de uerbo"; quem ad modum quando dico *lego*, possum dicere *lege*, possum dicere utinam legerem, possum dicere *cum legam*; sic possum dicere *legitur a me, a te, ab illo*: ecce a prima persona diriuatum est, et uidetur modus sic esse.

Sed occurrit illud, quia modus numquam currit per alios modos, hoc autem currit per modos: legitur indicatiuus est, legatur imperatiuus est, optatiuus utinam legeretur, coniunctiuus cum legatur; ergo, si currit per alios modos, non potest modus uideri. Casus enim numquid ideo dicamus, quia currit per alios casus? sic etiam modus non potest dici, si currit per modos. Si ergo currit per modos, non est modus, sed uerbum est.

Hic autem modus exit in tres syllabas, in *tur*, in *it*, in *et*; in *tur*: legitur, scribitur; in *it*: contingit, in *et*: pudet. Sed quae in *tur* et in *it* exeunt, ab indicatiuo oriuntur, ut *lego*, legitur, et in it: contingo, contingit; *lego* indicatiuus est, contingo indicatiuus est; inde nascitur legitur et contingit.

Quae in *et* exeunt duas habet significationes: aliquando a se oriuntur, aliquando ab aliis originem ducunt. A se oriuntur, si dicas pudet, taedet: nemo dicit pudeo, taedeo; ergo uides a se nasci. Aliquando a se oriuntur, aliquando aliunde originem sumunt: si uelis dicere miseret, ecce uerbum est, et facit inde miseret. Scire debes quoniam ita diffinitum est in arte; tu

246.(Pol.68V). dubitatum a] dubitatum est a Keil .. utinam legerem] utinam legam Keil .. legitur et in it] legitur et in it contingo contingit: legitur et in it (contingo add. a, sed postea deletum est) contingit ABC .. aliquando a se oriuntur] delenda uidit Keil .. uere sequere sed ista] ABC uere sequere ista Cb uera require ista Keil .. illud defectum] ABZ illud defectum CBKeil .. pudet sed] ABCZ pudet taedeo taedes taedet sed Keil

tamen, si uolueris sequi, uere sequens: sed ista uerba diffectiua sunt. Sed, quoniam diffececerunt, acceperant imagines pronominum ut illud diffectum exprimerent; ceterum uerba sunt diffectiua. Vis scire quoniam uerba sunt diffectiua?, finge similitudinem et inuenies omnia uerba impersonalia quae in et exeunt quod a secunda coniugatione ueniunt; ut, puta, *doceo, doces, docet; sedeo, sedes, sedet*: ecce in et exeunt. Fac et illud *pudet, taedet*; fac inde primam personam, uideamus si non erit secunda coniugatio: *pudeo, pudes, pudet; sed*, quoniam *taedeo, taedes*, non inuenitur, remanserunt illae tertiae personae et erunt uerba diffectiua.

[F.69r] ²⁴⁷ Quare hoc tibi dixi?, quoniam ipse Donatus in quodam loco uariavit: modo dixit impersonalia plene esse; alio loco aliter diffiniuit, et dixit diffectiua esse. Et dixi quoniam ideo addimus pronomina, ut diffectiuum illud implere possimus.

Item quod in tur exit similiter: *legor, legeris, legitur; scribor, scriberis, scribitur*. Legitur: ecce tertia persona est passiuae declinationis; *legitur, scribitur: legitur a me, a te, ab illo; scribitur a me, a te, ab illo*. Ergo quotienscumque sunt diffectiua uerba, succedunt ista causa breuitatis.

VIII. Est etiam gerundi modi. Quod dicunt «gerundum modum», dicunt istum: *legendi, legendo, legendum, lectum, lectu*; plerique dicunt non modum esse, sed participia declinata. Participiorum declinationes scimus ita esse: aut futurum est participium a passiuo aut praeteritum; futurum, ut *legendus*; praeteritum, ut *lectus*. Declina ista participia, et inuenies futurum *legendus*: nominatiuo hic *legendus*, genitiuo huius *legendi*, datiuo huius *legendo*, accusatiuus hunc *legendum*; declina praeteritum: hic *lectus*, huius *lecti*, huius *lecto*, hunc *lectum*. Ex aliqua parte declinationis praeteriti participii, et aliqua parte declinationis futuri participii fecerunt hunc modum, ut, puta, *legendi, legendo, legendum, lectum*, ut uideatur non modus esse, sed participia simul declinata futura et praeterita.

Hoc dicunt, sed non est uerum apertissime. Nam, si dicas participia esse declinata, debent etiam tempora retinere; duo sunt participia ista: unum futurum, unum praeteritum. *Legendi* erit futuri participium, *legendo* futuri participium, *legendum* futuri participium, *lectum* iam praeteriti participium erit. Ergo fac elocutionem; uideamus si stat elocutio, ut, puta, *legendo didici*: quid est *legendo didici*?, id est, 'dum lego didici', non 'legendum mihi est ut discam'. *Legendum* participium est futuri temporis, si dicis istam declinationem inde descendere. Ergo,

247.(Fol.69r). plene] CZ plane Keil .. diffectiuum] ABCZ diffectum Keil .. legitur ecce] legitur om. Keil .. legitur a me] legitur om. Keil .. scribitur a me] scribitur a me a te ab illo: om. Keil .. gerundi modi] gerundi (gerendi BC) modi quod dicunt gerundum (gerendum BC) modum ABCZ: gerundi modum quem dicunt gerundi Keil .. hoc dicunt] BCaZ haec dicunt Keil .. faciam sic] feci iam sic Keil .. de re facta] de re perfecta Keil .. cum et participium] BCaZ cum participium A cum sit participium Keil

quando dico *legendo didici*, non hoc dico, 'ideo didici, quoniam legi', sed erit hoc, 'possum discere, si legam'; et ratio hoc refutat.

Nam quando dico *scribendo didici*, *natando faciam*, sic dico quasi de re facta et quasi de transacta. Ergo quo modo poterit sensus esse perfectus, cum et participium adhuc futurum non congruit? [F.69V]²⁴⁸ Ecce qua ratione factum est ut non dicantur participia *legendo*, *legendum*, *lectum*.

Participia omnia numquam inueniuntur in u exire; *legendi*, *lectu*: si participium est, quae est ista declinatio?, si enim participium esset, in o exire deberet, non in u.

Est etiam tertia ualentissima, contra quam non potest respondere, ut est illud: quale est hoc participium?, passiuum est; *legendi* participium passiuum est, et *lectus* participium passiuum est; hic autem modus gerundi trahitur non tam a significatione passiuæ, quam a significatione actiuæ:

*frigidus in pratis cantando rumpitur anguis*²⁴⁹,

cantando rumpitur: quid est *cantando*?, 'dum ei incantatur'; ecce passiuæ significatio est illo loco. *Cantando tu illum*²⁵⁰: ecce illo loco actiuæ significatio est. Elige modum quem uis esse participium. Si dicas ab actiuæ esse significatione, in illo loco soloecismus erit, ut dicas *cantando rumpitur anguis*, quoniam illic aequa est significatio; si dicas passiuæ significationem, item soloecismus erit in illo loco, *cantando tu illum*; non debet significatio actiuæ uenire a participio passiuo. Nam hic modus tam a passiuo uerbo quam ab actiuo una ratione declinatur; gerundi modus, ut, puta, *legendi* ab actiuo est et passiuo.

Vnde possumus hoc confirmari?, ne dicas mihi "confusum est et non itelligo"; dicamus a neutrali et a deponenti. A neutrali, a uerbo, manifestum est, quoniam non est passiuæ declinatio, et in deponenti uerbo manifestum est quoniam non est actiuæ declinatio; ergo, si non potest ab utraque parte uenire, constat quoniam ab utraque parte similiter nascitur. Ecce *natandi*, ecce nato: declinatio est, sed tantum modo actiuæ; item *loquendi*, *loquor*: declinatio est, sed tantum modo passiuæ. Si et *natandi* dicimus et *loquendi* dicimus, ecce una declinatio est: *natando*, *loquendo*; *natandum*, *loquendum*; *natatum*, *locutum*; *natatu*, *locutu*. Ecce uides similitudinem ipsam, et tamen *nato* neutrale uerbum est

248. [Pol.69V]. *tertia ualentissima*] ABCZ *tertia res ualentissima Keil*
 .. ut est illud] ut illud A et est illud Keil .. trahitur non tam] non
delendum uidit Keil .. modum quem] ABCZ modo quod Keil .. a neutrali]
 Keil a neutra Z .. ecce nato] ecce *delendum uidit Keil* .. et actiuam] et
 passiuam Keil .. sunt formae sunt] *primum sunt deleuit s*

249. *frigidus in pratis cantando rumpitur anguis* (VERG. *Buc.* 8,71)

250. *cantando tu illum?* (VERG. *Buc.* 3, 25)

et passiuam habet significationem; loquor deponens uerbum est et actiuum habet significationem. Vnde apparet quoniam ab utraque parte similiter declinatur; unde apparet quoniam non est participium sed modus.

DE FORMIS VERBORVM

Qualitati, ait, uerborum accidunt etiam formae. [Sunt] formae sunt quatuor: meditatiua, inchoatiua, perfecta et frequentatiua. Hae formae secundum naturalem artem composita sunt; nam reuera omne quod agimus quaerit primo assumptionem consilii; deinde, cum sumpserimus consilium, ut inchoemus; cum inchoauerimus, [F.70r] ²⁵¹ ut possimus perficere; cum perfectum fuerit, ut, si placet, frequentius hoc utamur. Ideo, et iustum ordinem tenuit, prima est meditatiua, altera inchoatiua, alia perfecta, alia frequentatiua.

I. Meditatiua est ista, lecturio: lecturio nihil aliud significat nisi 'legere uolo'; scripturio, id est, 'scribere uolo'; esurio, 'edere uolo'. Et ideo dicta est «meditatiua», quoniam non actum praesentem dicit, sed quasi meditationem quandam habet ad rem futuram. Haec autem forma ita exit semper, nec habet aliam regulam. urio: parturio, scripturio, lecturio; urio semper habet.

II. Inchoatiua. ista quae nos aliquid inchoare ostendit; sed non meditari, sed fieri plus quidem significat ab illa priore, ut est calesco. Haec regula quinque rebus tenetur; nisi quinque res istae fuerint, non potest stare: ut oriatur a neutrali, ut in sco syllabam exeat, ut careat tempore praeterito perfecto et plusquamperfecto, ut careat participio futuri, ut sit tertiae coniugationis correptae. De istis quinque rebus si uel una res defuerit, iam non est inchoatiua.

Ergo inchoatiuum uerbum, id est, inchoatiuae formae, has quinque habent res legitimas: ut oriantur a neutralibus uerbis, ut, puta, ferueo, caleo, torpeo: ferueo, caleo, torpeo, uerba neutralia sunt; numquid facit ferueor?, ergo oriuntur a neutrali. Deinde in sco exeunt omnia: calesco, feruesco. Ecce duas regulas. Deinde tertiae sunt coniugationis correptae: feruesco, feruescis; calesco, calescis. Deinde carent tempore praeterito perfecto et plusquamperfecto: calesco, nemo dicit calescui, nemo calescueram, et iuste; nam; si inchoamus, quo modo potest habere perfectum?; omne enim quod inchoat initia habet, non tempus perfectum.

251. (Fol. 70r). placet] placeat Keil .. habet aliam regulam] aliam regulam habet Keil .. inchoatiua ista] ABCZ .. inchoatiua est ista Keil .. sed non] sed delendum uidit Keil .. quidem] quiddam Keil .. non potest] non sttest (corr., potest s) Z .. inchoatiuum uerbum] ABCZ .. inchoatiua uerba Keil .. uenit caret] uenit (et add. Keil) praeterito perfecto et plusquamperfecto ZKeil, sed caret — plusquamperfecto delenda uidit Keil .. inde caret] deinde caret Keil .. etiam participio futuri] etiam participio futuro Keil .. ducit praeterito] ducit a praeterito Keil .. auditurus facit] facit auditurus Keil

Ceterum *calueram* aliunde uenit, ab eo quod est *calui*, a perfecta forma. Ergo a naturali uerbo uenit, ~~caret~~, praeterito perfecto et plusquamperfecto; in *sco* exit, *feruesco*; tertiae coniugationis est correctae: *feruesco*, *feruescis*; *calesco*, *calescis*; inde caret tempore praeterito perfecto et plusquamperfecto: nemo dicit *calescul*, nemo *calescueram*.

Caret etiam participio futuri: nemo dicit *calesciturus*. Qua ratione caret participio futuri temporis?, haec causa est: omne participium futuri temporis ab actiua significatione originem ducit praeterito passiuo; ut, *puta*, *lectus*: tolle inde *s*, adde *rus*, facit *lecturus*; *scriptus*: tolle inde *s*, adde *rus*, facit *scripturus*; *auditus*: tolle inde *s*, adde *rus*, *auditurus facit*. [F.70V]²⁵² Ergo uides participia futuri temporis a praeteritis perfectis uenire; cum autem dixerimus praeteritum perfectum non inuenire, in isto uero sequitur ut illud quod inde nascitur non inueniretur. Haec causa facit ut non possit inueniri hoc participium futuri temporis. Ista est regula inchoatiuorum.

III. Perfecta regula est ubi plenus est sensus, ut dicas *lego*, *scribo*, *curro*, simpliciter.

IIII. Frequentatiua est ubi saepe nos aliquid facere ostendimus, ut est *lectito*, id est, 'saepe lego'; *scripto*, id est, 'saepe scribo'; *curso*, id est, 'saepe curro'. Frequentatiua uerba sunt ista. In his frequen- is dixit unam rem optimam, sed non firmam; scimus quoniam nouit et intellexit, sed non ita expressit, quem ad modum debuit. Ait sic: omnes formas frequentatiuas primae esse coniugationis, ut est *lectito*: *lectito*, *lectitas*; *scriptito*, *scriptitas*. Verum est quoniam omnis forma frequentatiua primae coniugationis est; et adde illud: "si in *to* exeat": *scriptito*, *scriptitas*; *lectito*, *lectitas*; *curso*, *curitas*. Si enim frequentatiua forma fuerit et non in *to* exierit, sed aliter, iam recedit a regula: *laccio* non facit *laccessas*, sed *laccessis*.

Ergo potest frequentatiuum et in *to* et in *so* exire. Si autem frequentatiuum in *to* exeat, neccesse est ut primae sit coniugationis; si in *so*, prout inuentum fuerit, aliquando inuenitur in prima, aliquando in tertia. Frequentatiua autem ista nihil aliud significant nisi frequentem actum.

Haec autem uerba aliquando in unum gradum tantum conscendunt, aliquando in duos; in unum, ut *lego*, *lectito*; in duos, ut *curro*, *curso*, *curso*; *scribo*, *scripto*, *scriptito*.

252. (Fol. 70V). inuenire] inueniri Keil .. inueniretur] ACZ inueneretur C inueniatur Keil .. ut dicas] ut si dicas Keil .. iam] Keil nam Z .. necesse est ut] ut om. Keil .. tibi dixi] Keil .. tibi dixit Z .. exierit primae] exierit frequentatiuum uerbum primae Keil .. qua propter] qua propter hoc uerum (uerbum AB) puto lego ABCZ: qua ratione propter hoc uerbum puta lego Keil .. lego lectito curro] delenda uidit Keil .. cursito] delendum uidit Keil .. et deferenter] indifferenter Keil .. DE FORMA VERBORVM] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z

Qua ratione tibi dixi paulo ante hoc, quoniam si in to exierit primae est coniugationis; si in so, non dixi tertiae, sed prout se casus obtulerit?, qua propter?; hoc uerum puto: lego, lectito; curro, curso, cursito; ecce curso sic est quo modo facesso, et tamen curso, cursas facit. Ergo illa quae in to exit et deferenter primae est coniugationis; ista quae in so, aliquando primae, aliquando tertiae.

<DE FORMA VERBORVM>

Illud etiam scire debemus: inueniri apud nos uerba aliqua principalia, quae possunt facere deminutiuu. Nouimus in nomine hoc esse dictum. [F.71r]²⁵³ Sunt aliqua nomina principalia quae ex se faciunt deminutiuu, intellectu principalia, ut mons, monticulus. Hoc etiam in uerbis possumus inuenire: ut sit uerbum principale et faciat deminutiuum, ut est sorbeo et sugo; ista principalia sunt, fiunt inde deminutiuu sorbillo, suggillo.

Sunt aliquotiens deminutiuu et non habent primitiuu. Legimus quem ad modum illa in nominibus; sunt autem fabula, macula, tabula: ista sono sunt tantum modo deminutiuu, ratione autem principalia sunt. Sic etiam ista, pytisso et uacillo: pytisso et uacillo uerba sunt deminutiuu, et tamen principalia non habent; non enim possum dicere pyssu ab eo quod est pytisso, quamquam legerimus in etymologiis quod inuenitur ratio horum uerborum. Dicunt enim pytisso ita esse, permutata littera, quasi potisso; et, si est potisso, habet principale poto, ut per synaeresin in hoc factum sit — ceterum potisso uenit ab eo quod est poto—. Item uacillo, dicunt, originem trahit ab eo quod est uagor, id est, 'nuto'; inde ergo uago dicebant; ergo uacillo, quasi 'nuto et membris uagor'. Hoc quod dicit satis fide caret, omnino non habet rationem penitus.

Scire debemus, ait, esse aliqua etiam in uerbis frequentatiua, non a uerbo uenientia, sed a nominibus, ut est gracisso; ecce gracisso frequentatiuum est, sed de nomine originem sumit. Primum falsum est; frequentatiuum quem ad modum diffiniuit?: "frequentatiuum uerbum est quod saepe nos aliquid agere ostendit", ut est lectito, id est, 'frequenter lego', scriptito, 'frequenter scribo', cantito, 'frequenter cano'.

253. (Fol. 71r). sunt aliqua] sunt aliqua nomina principalia quae ex se faciunt deminutiuu intellectu principalia; sunt aliqua nomina sono diminutiuu intellectu principalia Keil .. faciat] Keil faciet Z .. suggillo] sugillo Z .. sugillo Keil .. legimus] delendum uidit Keil .. pytisso] Keil .. pitisso constanter Z .. pyssu] Keil .. pisso Z .. etymologiis] Keil .. ethimologia A .. ethimologia B aetioemologia C ethoemologia Z .. dicunt enim pytisso] Keil .. dicunt enim potisso Z .. permutata littera] Keil .. permutata litteram ABCZ .. synaeresin in hoc] in om. Keil .. synaeresin in hoc Z .. ceterum potisso] ceterum potisso uenit ab eo (habeo Z, corr. z) quod est pote Z: .. delenda uidit Keil .. gracisso] gracissat constanter Keil .. quid [frequenter] Keil .. quod frequenter Z .. et quid] et gracissat quid Keil .. aliquis sit] BZ ut aliquis sit a* .. aliqui sit AKeil .. et patria] om. Keil .. et non potest] et om. Keil

Si autem dicas patrisso, ut sit frequentatiuum, quid "frequenter pater"?; nam si hoc dicas, qui sensus erit? et quid enim est graecisso?, aliquis sit frequenter Graecus? Nullam habent rationem frequentatiui uerbi, sed illud uult dicere patrisso, id est, 'patris similis sum'; ergo diriuatiua sunt potius et patris a nominibus.

Praeterea est alia ratio quae ostendat quoniam non potest hoc esse frequentatiuum; et non potest esse frequentatiuum a se originem sumens, nisi habeat principale. Ecce lectito habet principale lego, scriptito habet principale scribo, cursito habet principale curro. Ergo, si patrisso est frequentatiuum, da mihi principale; si graecisso est frequentatiuum, da mihi principale. Ergo, cum nec rationem habeat nec originem [F.71V]²⁵⁴ habeat, quoniam omne frequentatiuum <habet principale>, quo modo possumus hoc dicere «frequentatiuum», cum non habeat principale?

Scire debemus esse aliqua uerba quae caliginem faciunt et ambi<guitatem>, et nescio utrum perfectae formae sint an inchoatiuae, ut senesco, quiesco. Videntur quasi partem habere perfectionis, id est, perfectae formae, et partem habere inchoatiuae; quam partem habent tertiae coniugationis: senesco, senescis; senesco in sco exit, senesco uidetur habere quasi duas regulas. Sed tamen recipiunt tempus perfectum: senesco facit senui, quiesco facit quieui; cum ergo recipiant tempus perfectum, necesse est ut non sint inchoatiuae sed sint potius perfectae. Sed, si uerum quaeras, inchoatiuae sunt; redeamus ad antiquam lectionem et inueniemus esse inchoatiua; sed modo sic ipsis utimur, quasi sint perfecta. Apud maiores enim nostros habebant inchoatiua: dicebant quieo et seneo, inde quiesco et senesco; unde et aneo: legimus enim anet ille, id est, 'quasi anicula contremescit'; unde etiam anates dicuntur, quod in frigore semper uiuant et tremant, in aqua enim uiuunt. Ergo inuenimus istam fuisse lectionem, ut dicerent aneo et quieo et seneo; sed uerba ipsa sublata sunt de usu, et remanserunt partes aliquae de forma inchoatiua, partes aliquae de forma perfecta. Quod ergo dicimus

254. (Fol. 71V). habent principale] habent principale quo modo possumus hoc dicere frequentatiuum Keil: om. Z .. ambiguitatem] ambiguitatem et nescio utrum perfectae Keil -guitatem — perfectae om. Z .. senesco ut quiesco] ut om. Keil .. habent tertiae] habent tertiae coniugationis senesco: habent inchoatiuae tertiae coniugationis correptae in sco exeunt ut est senesco senesco Keil .. habebant] ABCZ habebantur Keil .. quieo et seneo] quieo et seneo (et add. a) inde quiesco et senesco unde aZ: quieo et seneo unde Keil .. ut dicerent] Keil uttaderent Z .. quod dicimus] quia dicimus Keil .. DE CONIUGATIONE VERBORVM] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. nominum declinationes] Keil nominum declinationis Z .. coniugationes] Keil coniuncti- saepius scripsit Z .. ergo istae coniugationes] Keil ergo istae coniunctionis Z .. quidam] quaedam Z, corr. s .. inde personam] BCZZ deinde personam AKeil .. exitus] ABCZ exitum Keil .. quem ad modum requiris] quem ad modum requiris in indicatio: quem ad modum requiris (in add. Cb) indicatiuum ABC quem modum requiris indicatiuum Keil .. non imperatiuo] om. Keil

queui, senui, totum hoc de perfecta est; quod dicimus senesco, quiesco, partes sunt inchoatiuae. Ergo partes sunt quatuor: ab inchoatiua partes duae sunt, a perfecta forma duae.

<DE CONIUGATIONE VERBORVM>

Quo modo quinque sunt nominum declinationes, ita tres sunt uerborum coniugationes; nam quem ad modum per illa quinque declinationes omnia nomina declinamus, ut diximus, sic uerba omnia tribus coniugationibus declinamus, nec amplius. Ergo istae coniugationes quasi quaedam sunt regulae, et quidam fines declinationum circa uerba. Sunt autem ipsae coniugationes tres, inueniuntur in quinque rebus; si una defuerit, non est integra ratio coniugationis. Quando uis inuenire coniugationes, quinque res requirere; si una defuerit, non erit integra declinatio, nec cognoscitur quae sit, nisi omnes quinque res animaduertaris. Debes quaerere modum, tempus, numerum, personam et exitum syllabarum; istae sunt quinque res quae in coniugatione requiruntur. Debes ergo modum quaerere, debes tempus, debes numerum, inde personam, inde exitus syllabarum. Quem ad modum requireres?, in indicatiuo; omnis coniugatio non in imperatiuo, non in optatiuo, non in coniectiuo [F.72r] ²⁵⁵ inuenitur, sed in indicatiuo. Deinde inuenitur in praesenti tempore, inuenitur in numero singulari, inuenitur in secunda persona—in prima numquam requiras; temptauerunt nonnulli quoniam posset inueniri et in prima et in secunda persona: falsum est, in secunda est tantum, non poterit inueniri in prima persona—; deinde require exitum. Exitus sic requiritur: utrum coniugatio ante litteras sit an ante syllabas; nam in actiuis et in neutralibus, ante litteras; in passiuis, communibus et deponentibus, ante syllabas. Genera enim uerborum quinque sunt tantum modo.

Haec quinque genera in duas colliguntur partes; nam actiuum et neutrale uno modo declinamus; passiuum, commune et deponens uno modo declinamus. Ergo in actiuis et in neutralibus ante ultimas litteras quaerimus; in passiuis, communibus et deponentibus, ante ultimas syllabas. Et quid requirimus?, has tres uocales: a, e, i; et, si a fuerit, dicitur prima coniugatio; si e, dicitur secunda coniugatio; si i, dicitur tertia. Bono ordine acceperunt nomina, quoniam, ipsae uocales sic currunt, eodem ordine et coniugationes nomina acceperunt. Ergo quae prima littera est ipsa facit primam coniugationem; quae secunda, secundam; quae tertia, tertiam. Ergo quo modo illa quinque inuenimus?, amo, amas: ante litteram primae sit coniugationis, a enim habet ante, et omnia hinc potest colligere; amas: qui modus est?, indicatiuus; quod tempus est?, praesens; qui numerus?,

255.(Fol.72r). sic currunt] Keil si currunt Z .. amo amas ante litteram] BCZ amo amas a ante s litteram Keil .. sit coniugationis] ABCZ est coniugationis Keil .. ante et] ABZ ante s et CaKeil .. ante litteras a] ante litteras a (a om. a quare ante litteras (a add. C) ABCZ: ante litteram quare ante litteram aKeil .. natus ante litteram] litteras Z, corr. z .. eisdem] isdem Keil .. et e producta] e om. Keil .. dixit producta] dixi productam Keil

singularis; quae persona?, secunda; qui exitus?, ante litteras, a; quare ante litteras?, quoniam actiuum uerbum est. Ecce ubi apparet coniugatio. Item notes: ante litteram est, quare?, quoniam neutrali et est: diximus enim quod in actiuis et in neutralibus in litteris quaerimus coniugationes; in passiuis uero, communibus et deponentibus, in syllabis. *Amor, amaris*: ecce illa a quae erat ante litteram, facta est ante syllabam in passiuis: *amaris*. Ecce prima coniugatio quem ad modum exit.

Secunda coniugatio quem ad modum inuenitur?, in eisdem locis: uel hic ante litteras uel illic ante syllabas; ut *doceo* *doces* secunda est, et e producta est: *docēs*. Vnde apparet illud uerbum *sum* nullam habere coniugationem. Ideo dixit "producta", ut dicamus *docēs, sedēs*; e contrario *sum* nullam habet coniugationem: *sum, es, est*, et non possumus dicere *et*; ergo, quia non possumus dicere *[F.72V]* ²⁵⁶ *et*, nec coniugatio aliqua est. Nam ecce a non habet, e productum non habet, i non habet. Hinc apparet quoniam coniugationem non habet, propter has litteras, quod nihil horum inuenitur in illo. Ergo prima coniugatio diximus quo modo inuenitur.

Secunda coniugatio e productum habet ante litteram uel ante syllabas. Ante litteram in actiuis et in neutralibus; ergo ideo *doceo, doces*: ecce ante litteras in actiuis est e productum; *doceor, doceris*: ecce iterum e productum, quod est ante syllabas.

Tertia illa uaria est, non est simplex; nam aliquando correpta est, aliquando producta. Vide ergo quem ad modum hoc consideres. Ergo primam diximus quem ad modum cognoscitur, quem ad modum secunda; tertia uaria est: aliquando correpta est, aliquando producta.

Modo discriminare debemus quando correpta est, quando producta. Scire debemus quia, si correpta fuerit, in passiuo in e exit, non in i; in actiuis habetur ante litteras i, in passiuis habetur ante syllabas e. In prima et illic ante litteram est a, et illic ante syllabam producta; in secunda et illic e producitur; in tertia in actiuo i habet correptam, in passiuo non habet i litteram productam, sed pro i e; hinc apparet quoniam correpta est. Vt, puta, *lego, legis*: qualis sit ista littera non intellego, fac passiuum: *legor, legeris*; si seruasset ipsam litteram, erat producta; non autem seruauit sed mutauit; unde apparet quia correpta est. Numquam potest mutare, nisi quando corripitur, ut *lego, legis, legor, legeris*. Numquid aut produxit, quo modo dicimus *doceor, doceris*, aut seruauit, quo modo dicimus *nutrior, nutriris*?. Ergo, si correpta fuerit, in e mutat; si

256.[Fol.72V]. ecce ante litteras] Ba*2 ecce ante litteram ACKeII
 .. in tertia] ABCZ in om. Keil .. i litteram productam] i litteram
 correptam Keil .. istam coniugationem] ipsam coniugationem Keil, sed
 coniugationem delendum uidit .. nutriris nutrior] nutriris non dicimus
 nutreris quem ad modum legeris sed nutrio nutris nutrior Keil ..
 producta est i permanet] producta est in i permanet Keil .. imperatiue
 ecce modo] ABCZ ecce in imperatiue modo Keil

producta fuerit coniugatio, non mutat sed seruat istam coniugationem, ut si dicas nutrior, nutritis; nutrior, nutritis: ecce habes unum discrimen ipsius.

Est aliud quando correpta est: in *e* mutat imperatiuum; quando producta est, i permanet; ut, puta, *lego, legis; lege imperatiuo, ecce modo* mutauit *i* in *e*, et correptum est; *nutrio, nutris; nutri* ecce seruauit ipsam *i* in imperatiuo, et productum est, non facit *nutre*.

[F.73r]²⁵⁷ Est item aliud in penultimis syllabis infiniti modi, non in ultimis syllabis, sed in penultimis: quando inuenitur tempus productum, producitur; quando inuenitur tempus correptum, correpta est coniugatio; ut, puta, *legere* quando dico, numquid produxit penultimam?, *legere* brevis est. E contrario, si producta sit, coniugatio producitur: *nutrire* producta est, non dicimus *nutrere*. Ecce habes tres rationes unde colligas quando producta est, quando correpta ista coniugatio. Quid autem nobis prodest scire istam coniugationem, quando producta est, quando correpta?, quid?, propter rationes temporum; de nullis enim rebus possumus tempora colligere nisi de istis coniugationibus.

Ecce prima et secunda coniugatio futurum tempus in *bo* mittit: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*. Prima ergo et secunda futurum in *bo* mittit indicatiui modi: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*. Tertia coniugatio, si correpta fuerit, futurum tempus in *am* mittit: *lego, legis, legam; curro, curris, curram*. Ecce iam diximus de correpta tertia coniugatione. Si producta fuerit, iam noli Donatum sequi, sed tene istam regulam quam tibi dico. Diximus ergo: prima et secunda coniugatio futurum tempus in *bo* mittit: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*; tertia coniugatio, si correpta fuerit, in *am* mittit, si uero producta fuerit, iam recede a ratione ista quam legimus hic in Donato; noli enim sequi sed hoc tene quod tibi dixero.

III. Tertia coniugatio producta inuenitur aliquotiens et in *am* et in *bo*; ergo uide quid dico: tertia coniugatio producta inuenitur aliquando et in *am* et in *bo* similiter mittere, aliquando in *bo* tantum modo. Videamus quando et in *am* et in *bo* simul mittit. Demitte iam illas quinque res quas tibi dixi superius ut requiras — modum, tempus, personam —, et require unam rem tantum modo, primam personam ipsius, lego, go, ipsa est prima

257.(Fol.73r). infiniti modi] infinitiui modi Keil .. syl- labis sed in penultimis] sed in paenultimis syllabis Keil .. nu- trere] Keil nutrire Z .. prima ergo] prima ergo et secunda futurum in bo mittit indicatiui modi amo amas amabo doceo doces docebo: delenda uidit Keil .. tertia coniugatio producta] tertia coniugatio producta inuenitur aliquotiens et in am et in bo: ergo add. ante tertia Keil, sed ergo tertia — et in bo delenda uidit .. similiter] ABC simiter Z simul Keil .. demitte] dimitte Keil .. modum tempus personam] delenda uidit Keil .. lego go] go om. Keil .. canto to] to om. Keil .. indi- care tempore] indicare de tempore Keil .. in indicatiuo modo] BCZ indicatiui modo Keil .. si eam inueneris] si enim inueneris Keil .. primam tunc] ABCZ primam quae sit littera tunc Keil

persona; canto: te, ipsa est prima persona. Ergo, quando uis indicare tempore futuro in indicativo modo tertiae coniugationis, inspicere primam personam, et considera ante primam personam quae sit littera; si eam inuenieris ante ipsam personam primam, tunc potest iudicare quando mittat futurum tempus in am, quando in bo. Ante ipsam primam personam in ista coniugatione producta non inuenis nisi duas litteras, e et i; audio et eo: audio, i est ante o; [F.73V] ²⁵⁸ eo, e est ante o. Ergo duae sunt istae litterae quae possunt inueniri ante o in tertia coniugatione producta: i et e. Si i fuerit, quo modo uis mittit futurum tempus; si dixeris audio, i ante o, quo modo uis ac libet tibi dicere: et audiam et audibo; polio: et poliam et polibo; et nutrio: et nutriam et nutribo, quia i habet ante o. Si autem i non habeat ante o, sed e habeat, futurum tempus in bo mittit: exeo, exibo; exeam et exicimus, solocismus est; eo: eam non dicimus. Viderint <quid> auctores habeant. Scio enim quid possit dici contra istam regulam; tamen tu hoc serua liquide. Ergo uide quid dicit; quotienscumque uis scire quem ad modum futurum tempus mittat tertia coniugatio producta, redi ad primam personam indicatiui modi, et quaere quam litteram ante se habeat; non potest habere nisi duas litteras: i et e. Si i habuerit, audio, futurum tempus facit audiam et audibo; si e habuerit ante o, facit futurum tempus eo ibo, exeo exibo: tantum in bo mittit. Forte dicas: "unde hoc comprobamus?"; habes hanc regulam scriptam in Probo, sed sic, ut artem plene secutus esset. Et hoc ipsum unde probas? audi exemplum unum de Virgilio, et unum de Terentio. Habemus in Virgilio ²⁵⁹:

audiam, et haec Manes ueniat mihi fama sub imos;

audiam ait, ecce in am misit. Terentius ²⁶⁰, ut matris seruibo commodis: ille in bo misit. Ecce ille in am misit, ille in bo; et utraque tertia est coniugatio producta, ante o i habet, ut, puta, audio audiam, seruio seruibo. Si in am mitteret, sic debueramus dicere audiam, sic debueramus dicere seruiam; si in bo mitteret, sic debueramus dicere audibo, quem ad modum seruibo; sed iste unam partem posuit, ille unam. Vnde apparet quoniam utrumque dicimus. Si i habuerit ante o, quo modo uis, sic fac futurum tempus: et audiam et audibo; si e habuerit ante o, futurum tempus

258. (Pol.73V). tibi dicere] tibi facere Keil .. et nutrio] et om. Keil .. uiderint quid] Keil quid om. Z .. quotiens- cumque] ChKeil quotiens ea quae ABZ .. facit futurum] fac futurum Keil .. plene] ABCZ plane a*Keil .. ueniat] Ca*Z ueniet ABKeil .. Terentius ut] terentius ait Keil .. sic debueramus dicere audiam] sic debueramus dicere audiam sic debueramus dicere seruam si in bo ABCZ: sic debueramus dicere seruam quem ad modum audiam si in bo Keil .. sic fac futurum tempus] BZ sic om. Keil sic futurum est C .. autem quae] aut illa quae Keil .. habet exire] debet exire Keil

259. audiam, et haec Manes ueniet mihi fama sub imos; (VERG. Aen. IV 387)

260. matris seruibo commodis (TER. Hec. 495 / III 5,45)

in *bo* tantum mittit, ut *eo ibo, exeo exibo*. Ita se habent regulae.

Modo rationes ipsas uideamus. Quare autem quae *i* habet ante *o* futurum tempus in duas litteras mittit, aut illa quae *e* habet futurum tempus in unum mittit? Certe una coniugatio neganda est, id est, aut utraque in unum habet exire, aut utraque in utrumque tempus. Quae res facit discrimen?, illa res facit: omnis secunda [F.74r] ²⁶¹ coniugatio *e* habet ante *o*, necesse est, ne putes inuenire unum uersum contrarium; ut est illud, *sedeo sedes*: ecce *e* habet ante *o* secunda coniugatio; *doceo doces*: secunda est, maneo manes: secunda est, *uoueo uoues*: secunda est; ergo *sedeo, doceo, maneo, uoueo*, omnia secundae sunt coniugationis. Non inuenitur penitus uerbum secundae coniugationis, nisi *e* habent ante *o*. Verbum secundae coniugationis hanc habet regulam in bo futurum mittit. Ecce habes iam unam rationem.

Secunda ratio: coniugatio secunda futurum tempus in quid mittit?, in *bo*, ut diximus illo loco, ut *doceo, doces, docebo*: ecce secunda est, et futurum tempus in *bo* misit. Ergo, si secunda coniugatio in *bo* mittit futurum tempus —et secunda coniugatio, quae *e* habet ante *o*—, etiamsi tertia coniugatio fuerit producta, tamen, quoniam ita habet ante *o e*, et habet similitudinem secundae coniugationis, necesse habet trahere tempus secundae coniugationis, ut futurum tempus in *bo* mittat, ideo, quoniam similitudinem trahit secundae coniugationis. Ergo et tertia coniugatio producta in bo futurum mittit; qua ratione?, quoniam tertia ista coniugatio uelut speciem habet secundae coniugationis, et secunda coniugatio in *bo* mittit. Ecce causa quae coegit ut futurum tempus illa tertia coniugatio in bo mitteret producta; tertia autem coniugatio correpta futurum tempus in quid mittit?, in *am*; sed necesse est ut tertia coniugatio producta etiam in *bo* mittat. Ergo ideo dissentiunt sibi: illa ut in *bo* mittat, illa ratio facit, quoniam speciem habet secundae coniugationis, et secunda coniugatione futurum in *bo* mittit.

Altera *i* habet ante *o*. Vide ergo quem ad modum hoc dixerim, quotiens *i* habet ante, imaginem habet tertiae correptae; sed,

261. [Fol.74r]. ne putes] *A* ne potes *Z* nec potes *CaKeil* nec pot-
B .. uersum] *ABCZ* uerbum *Keil* .. maneo manes] maneo manes secunda est
uoueo uoues secunda est (secunda est *om. B*) ergo *BCZ*: moneo moneo uoueo
uoues sedeo sedes et reliqua secunda est ergo *A* moneo moneo secunda est
uoueo uoues secunda est ergo *Keil* .. doceo maneo] *BC Z* moneo doceo *Keil*
.. regulam in bo futurum mittit] ut in bo mittat *Keil* .. diximus illo loco]
diximus in illo loco *Keil* .. coniugatio quae] coniugatio est quae *Keil* ..
ita habet] *Ba*Z* i. habet *A* habet *C* item habet *Keil* .. producta in
bo futurum mittit] futurum *om. Keil* .. coniugatio in bo] coniugatio in bo
mitteret producta tertia: coniugatio in bo (producta *add. a**) in bo mitteret
tertia *AC* .. coniugatio producta in bo mitteret quoniam illa secunda
coniugatio speciem habet tertiae coniugationis productae tertia *Keil*, sed
quoniam — productae delenda uidit .. ante imaginem] ante *o* imaginem *Keil*
.. quod futurum tempus] futurum tempus delenda uidit *Keil*

quod imaginem habet tertiae correptae, in *am* debet mittere, quia tertia correpta in *am* mittit.

Sed ista tertia coniugatio producta in *bo* mittit. Ergo unum tempus, quod in *bo* mittit, quasi proprium habet, quoniam producta est; unum, quod futurum tempus in *am* mittit, non habet suum, sed propter similitudinem correptae coniugationis. Quem ad modum [F.74V] 262 illa tempus futurum necesse habuit in *am* mittere, sic ista necesse habuit propter similitudinem secundae coniugationis in *bo* mittere futurum tempus. Ista sunt ergo coniugationes, et sic seruata sunt tempora, nec aliter. Transeunt in genera.

DE GENERIBVS VERBORVM

Genera uerborum ista sunt: actiua, passiuia, neutra, communia, deponentia. Diximus etiam in principio quod uoluerunt grammatici ista differentiae causa introducere. Ceterum omne uerbum duas res significat: aut agentis aut patientis, nec potest alia inueniri significatio. Quicquid est significatione uerborum, aut patientis aut agentis: si dicas lego, agentis est; si dicas legor, patientis.

Quid, si neutrale fuerit?, necesse est ut aut patientis sit aut agentis. Ecce nato et uapulo utramque significat; sed nato ego agentis est, uapulo autem quando dico, ego patior; ecce et neutrum uerbum est, et tamen seruit illis duabus significationibus.

Item loquor: quis nesciat quoniam deponens uerbum est?, et nihilominus, quando dico loquor, ego facio: et deponens, et agentis habet significationem. Ergo non potest fieri ut inueniat uerbum ut aliud significet quam aut agentis aut patientis.

Tamen causa differentiae, propter inchoantes, ita grammatici docuerunt, et uoluerunt actiuum uerbum esse quod in *o* exit et, accepta *r* littera, facit ex se passiuum; ut, puta, lego: tempta utrum latine possumus dicere legor, ergo apparet quoniam illud actiuum est, quia non potest aliter esse actiuum, nisi accepta *r* littera faciat passiuum.

Item non potest esse passiuum, nisi redeat in actiuum: legor, tolle inde *r*, facit lego; apparet ergo quoniam passiuum est. Neque ante passiuum potest esse nisi faciat actiuum.

262. (Fol. 74V). transeunt] transit Keil .. est signifi- one] est in significatione Keil .. patientis aut agentis] agentis aut patientis Keil .. legor patientis] legor patientis est Keil .. necesse est ut aut] aut om. ABC ut om. a*Keil .. utramque] AZ utrumque BKeil .. et deponens et] et deponens est et Keil .. inueniat] inuenias Keil .. dicere legor] dicere lego nisi possumus dicere legor Keil .. quoniam passiuum] quoniam passiuum est neque ante passiuum: quoniam actiuum est neque ante actiuum potest esse nisi faciat passiuum neque ante passiuum Keil .. quod passiuum] ABCZ quid passiuum Keil .. agente] faciente Keil .. uerbero et uerberor] CaZ et om. ABKeil

Vide diffinitionem Plinii Secundi, quem ad modum diffiniuit fortiter, et diffiniuit: "quid est actiuum?, quod passiuum"; et, si uere quaeras, secundum rationem hoc est, quod dixit Plinius Secundus. Dicit: "actiuum est quod alio patiente nos facimus, passiuum est quod alio agente nos patimur". Vt, puta, si dicas uerbero et uerberor, ecce proprie actiuum et passiuum est; quando enim dicimus uerbero, ego facio, F.75r²⁶³ alter patitur; quando dicimus uerberor, alter facit, ego patior. Ista sunt proprie actiua et passiuua, quae uersantur inter duas uirtutes, ista sunt proprie.

Illa uero ubi una persona utrumque agit, non uidetur proprie dicta esse, sed abusue. Nam, quando dico nato, ego quidem, quantum ad me pertinet, ago; quantum ad aliam rem, non tamen patitur. En idcirco uerba actiua, actiua specialiter haec dicuntur; illa uero neutra dicuntur, non quoniam neutrum significant, sed quoniam non utrumque significant, id est, alium facere, alium pati. Quare hoc tibi dixi?, [ne] ne quis tibi diceret: quo modo dicis non esse significationes nisi duas, agentis et patientis, cum inueniantur etiam alia uerba?.

Sed qui dicunt duas esse significationes, agentis et patientis, teneant se ad illas res quas dixit, id est, Plinii Secundi ad diffinitionem. Qui autem dicit alia uerba esse, teneat se ad illa quinque quae tibi dixi. Dixi tibi enim illud actiuum esse, quod alter facit, alter patitur; illud passiuum esse, quod alter patitur, alter facit.

Quando dico nato, ostende mihi utrumque: ecce non inuenis. Ergo quid habes dicere, actiuum esse?, sed non alter patitur; passiuum esse?, sed ipse solus agit, alter non patitur. Ergo, si nec illud, [si] nec illud possumus dicere, superest ut neutrum sit. Ideo admiserunt ipsi ut dicerent «neutra, communia, deponentia», propter illam diffinitionem. Ergo actiuum est quod terminatur et, accepta r littera, facit passiuum. Et deponentia r littera terminatur; sed, si quasi passiuum est, <et r littera sublata non facit actiuum, deponens est»; si autem quasi actiuum est et non recipiat r litteram, neutrale est; ut, puta, nato, non facit nator; ergo nato neutrale est; scribe non facit scribor, ergo neutrale est.

263.(Fol.75r). uirtutes] personas Keil .. uidetur] ABCZ uidetur Keil .. nam quando dico] nam quando dico nato ego quidem ago sed alter non patitur id est quando dico Keil .. ac- tiua actiua specialiter haec] CaZ actiua actiua haec ape- cialiter B actiua specialiter haec AKeil .. teneant] tenent Keil .. ad diffinitionem] definitionem Keil .. teneat] tenet Keil .. ostende] Keil ostendo ABZ .. si nec illud si] si posteriore loco om. Keil .. deponentia r littera] Keil deponentia r litteram Z .. et r littera] et (et om.ABC) r littera sublata non facit actiuum deponens est ABCKeil: om. Z .. ergo nato] Keil ego nato Z .. scribe non facit] scribe non facit scribor ergo neutrale est: delendum uidit Keil .. non deponunt] hoc loco lituram quasi duodecim litterarum habet Z: non deponunt kata antiphrasin Keil

II. Ergo deponentia sunt contraria, quae uidentur quasi passiuæ esse nec redeunt in actiuæ, ut *luctor*, *loquor*. Quaesitum est quare dicuntur «deponentia»; inuenimus in artibus istis uulgaribus ideo dicta esse «uerba deponentia», quoniam *r* litteram non deponunt, (.....). Quod dicitur id est e contrario. Quem ad modum dicimus «lucus», ab eo quod non luceat?; quem ad modum «Parcae» dicimus, ab eo quod non parcant?; ideo dicimus et «deponens uerbum», quia *r* litteram non deponat?; falsissimum est. Qua ratione?; si enim ideo dicitur «deponens uerbum», quia *r* litteram non deponit, incipit et commune [F.75V] 264 deponens esse; nam communia uerba *r* numquam deponunt. *Vador*, quando dico *uador ad iudicium*, id est, 'uadimonium promitto', numquid possum dicere <*uado illum ad iudicium*?; *osculor*, numquid possum dicere *osculo*?; ergo falsum est. Quare ergo dicitur uerbum deponens?, quoniam deponit participium futuri temporis; ideo ergo dicitur *uerbum deponens*, quoniam deponit participium futuri temporis quod in *dus* exit; ut, puta, *loquor*; fac participium praesens *loquens*, praeteritum *locutus*, fac futurum *locuturus*; *loquendus* non facit. Vt, puta, si qui dicat posteritati *locuturi*, *loquendi* dico, soloecismus est; sed debemus dicere posteritati *locuturi*. Ergo *uerbum deponens* non ideo dicitur, quod non deponat *r* litteram, sed quod unum participium deponat de duobus futuris; deponit autem illud quod in *dus* exit.

III. Commune autem uerbum est quod et agentis et patientis significationem similiter profert, ut est illud, *criminator*. Tamen ne tibi obiciat apud Statium; legimus enim apud Statium, cum sint uerba deponentia, tamen futurum tempus etiam in *dus* mittit; quid ergo?, dicimus eum soloecismum fecisse?, dabimus ei excusationes: excusatio enim huic rei danda est. Si uis aliquid eloqui, penitus uti non debes; si autem uis ponere, adhibe aliquam excusationem: primum participium sine uerbi origine fecisse, ideo fecisse, quoniam habemus usurpandorum participiorum licentiam, ut diximus et in Terentio: *loquendus* participium est sine uerbi origine; quoniam est licentia formandorum participiorum, licet mihi formare participium sine uerbo.

Deinde, illud: quando facit participium futuri temporis in *dus*, iam non potest uerbum deponens esse, sed commune, ut quando dico *loquendus*, non sit ut sic sit *loquor te* et *loquor a te*. Cum enim fecerit in commune uerbum, accipiet quatuor participia et duo futura incipiet admittere. Nouimus enim commune uerbum esse *criminator te* et *criminator a te*; ergo, cum desinet uerbum deponens

264. [Fol.75V]. *uado illum*] *uado illum ad iudicium osculor* numquid possum dicere osculo ergo Keil: om. Z .. ideo ergo] ideo ergo — futuri temporis om. Keil .. locuturi] priore loco om. Keil .. mittit] ABCZ mittit Keil [Lindemannus] .. dici- mus] ABCZ dicimus Keil .. loquendus participium] loquendus participium est sine uerbi origine: delenda uidit Keil .. non sit] non sit ut sic sit loquor te et (et om. AB, add. a) loquor a te ABCZ non sit loquor te loquor a te Keil .. deponens et fiet] ABCZ deponens esse et fiet Keil .. neutra diximus] neutra diximus ut actiuæ in o et ipsa uel neutralia uoluerunt ABCZ: neutra uel neutralia sicut diximus ut actiuæ in a et ipsa exeuntia Keil

et fiet commune, agentis et patientis significationem habet. Commune ergo uerbum est quod et agentis et patientis significationem similiter profert, ut si dicas *crimino*; nam et *crimino* illum possum dicere et *crimino* ab illo. Haec autem confusio discernitur casibus; nam, si iungas accusatiuum, agentis est: *crimino illum*; si iungas ablatiui, patientis est: *crimino ab illo*; nec aliter.

Sunt aliqua uerba neutra, diximus, ut actiua in o, et ipsa uel neutralia. [F.76r]²⁶⁵ Voluerunt enim in hoc ipso discretionem facere, quando est neutrum, quando neutrale: *neutrum* nomen uolunt dici, *neutrale* uerbum uolunt dici. Si dicas, ut, puta, "hoc nomen quale est?", neutrum; "hoc uerbum quale est?", neutrale; sed adhibuerunt istam differentiam sine causa, nulla exstante ratione. Ergo uerba neutra sunt quae in o exeunt, ut est *nato*, *cogito*.

I. DE, ODI, NOVI, MEMINI

Sunt quae in i exeunt, ut *odi*, *noui*, *memini*; sunt quae in um exeunt, ut *sum*, *prosum*; sunt quae in et exeunt, ut *pudet*, *taedet*. Sed scire debemus non esse neutralia firma et plena, nisi quae in o exeunt, ut est *nato*. Illa uero quae in i exeunt, ut *odi*, uel in um, ut *prosum*, uel in et, ut *pudet*, ista actiua iudicantur. Ista tria, *odi*, *noui*, *memini*, inuenimus apud auctores uarie posita. Hoc ipsum *memini* cuius temporis est? *odi*, *noui*, cuius temporis est?; ex re intellegimus praesentis esse temporis, ex ratione intellegimus praeteriti esse temporis. <Odi illum, sic dico> quo modo *amo illum* dico; *amo* cuius temporis est?, praesentis; ecce praesentis est *amo illum*; *odi* ergo et ipsum praesentis est: si *amo illum* praesentis est, et *odi illum* praesentis temporis est. Ecce elocutio docet hoc ipsum uerbum *odi* esse praesentis temporis; numquid enim sic dico, *amaui illum*?, non, sed *illum hominem amo*. Ergo et ita dico *illum hominem odi*, quem ad modum dico illum hominem amo: tempus praesens est, sic et *illum hominem odi* sine dubio praesentis est. Ergo uidetur *odi* temporis esse praesentis secundum elocutionem; secundum artem non potest esse, quia ratione?, quoniam nullum tempus praesens est quod in i mittat: ut est illud nato, semper in o exit.

Quod ergo tempus erit?, quaeramus quod in i exit, et tunc possumus ad illius similitudinem hoc facere, *odi*: *feci*, *legi*, *scripsi*, praeteritum tempus est perfectum. Ergo ista dubia si qui te interrogauerit et dixerit: "*odi* cuius temporis est?", si ad elocutionem, concedo tibi ut sit praesentis temporis; si ad regulam, necesse habeo dicere praeteriti temporis. Nullum enim

265. (Fol. 76r). si dicas ut puta] puta si dicas Keil .. odi illum sic dico] Keil om. ABCZ .. dico illum] dico delendum uidit Keil .. ut est illud] delenda uidit Keil .. scripsi] Keil scripsit Z .. potest praesentis] potest praesentis tempore exire aZ: potest exire A potest praesens tempus exire Keil .. in i in indicatiuo] in i indicatiuo A in indicatiuo Keil .. in elocutione] in elocutionem A in elocutionibus BCKeill .. exit] Keil dixit Z

potest praesenti tempore exire in i in indicatio modo, nisi in o. Ecce habes uerba alia in regulis, alia in elocutionibus; alterum effectum habet in elocutione alterum in regulis.

II. DE SVM

Sum: et hoc diffectiuum est ea ratione, quoniam nulla pars ita exit secundum ipsam regulam, quoniam nullum praesentis temporis uerbum [F.76V]²⁶⁶ potest inueniri in um exiens, sed in o; hoc autem in um exit, ergo diffectiuum est.

III. DE IMPERSONALIBVS IN ET

Pudet similiter diffectiuum est. Superius diximus pudet, taedet, uerba esse impersonalia, et modo dico diffectiua; sed dixit tibi etiam tunc quoniam tertiae sunt personae de uerbo perfecto. Vt, puta, noli haec ponere exempla, sed alia ponamus: ut, puta, doceo, doces, docet tale est quem ad modum illud; sedeo, sedes, sedet tale est quale pudet, tale est quale paenitet. Ergo ideo dixi modo ista uerba esse diffectiua, quia in et exeunt, et omnia quae in et exeunt tertiaae personae a uerbis perfectis; si una est difficientibus duabus, et illo loco bene impersonale dixit, et hoc loco bene diffectiuum dixi, quoniam uidetur hoc factum uerbum esse perditis duabus personis.

Verbum declinationem quam inchoauerit ab initio, ipsam debet seruare usque ad finem; ut, puta, actiuum, usque ad finem ipsam debet actiuum seruare; passiuum, usque ad finem passiuam debet seruare. Vt, puta, lego actiuum est, lege actiuum est, utinam legerem actiuum est, cum legam actiuum est; per omnes modos debet esse actiuum. Iterum legor, legere, utinam legerer, cum legar, ubique passiuam declinatio est.

IIII. DE NEVTRO PASSIVIS

Ergo uerbum quam declinationem inchoauerit, ipsam debet perducere usque ad finem, exceptis paucis. Nam sunt uerba quae miscent istas ipsas declinationes; debemus illas scire ne nobis faciant errorem,

Gaudeo, ecce hoc uerbum duas istas declinationes confusas habet; nam praesenti tempore et praeterito imperfecto et futuro actiuum habet declinationem, praeterito perfecto et plusquamperfecto passiuam habet declinationem.

Gaudeo tale est quale doceo, gaudebam tale est quale docebam, gaudebo tale est quale docebo; e contrario uenit ad

266. (Fol. 76V). dixit tibi] dixi tibi Keil .. tertiae personae] tertiae sunt personae Keil .. factum uerbum esse] ABCZ factum esse uerbum Keil .. declinationem quam] declinationem (declinationis Z, corr. x) quam AbZ quam declinationem BCKeil .. debemus illas scire] CaZ illas om. A debemus illa scire Keil .. haec autem] ABCZ sic autem Keil .. indicatiui] delendum uidit Keil

tempus perfectum: *gausius sum, gausius eram*; tale est *gausius sum* ac si dicas *doctus sum*, tale est *gausius eram* ac si dicas *doctus eram*.

Ergo quo modo discriminas ista uerba?, ut per tempora diuidantur?. Haec autem tempora in omnibus diuiduntur indicatiui, ut praesens tempus et praeteritum imperfectum et futurum actiuum [F.77r] 267 habeat significationem; praeteritum perfectum et plus-quamperfectum passiuum habeat significationem: *gaudeo, gaudebam, gaudebo*, ista actiua sunt; *gausius sum, gausius eram*, passiuua sunt. *Audeo* similiter, *audebam, audebo*; tempus perfectum *ausus sum, ausus eram*. Et dicuntur ista inaequalia, non enim aequalem habent declinationem: praesenti enim et praeterito imperfecto et futuro actiua sunt, praeterito perfecto et plusquamperfecto passiuua sunt. *Gaudeo* et *audeo* anomala dicuntur.

V. DE INAEQUALIBVS VERBIS

Et coaceruauit Donatus multa uerba et fecit nobis confusio-nem. Ait sic: "ista confusa sunt, id est, anomala sunt: *uescor, feror, edo, prandeor, nolo, uolo*; ecce ista re uera inaequalia sunt". Dixit rem ueram: quia anomala sunt, sed tamen non unam anomaliam habent uerba omnia.

Nolo et *uolo* alteram habent anomaliam: nam *nolo* et *uolo* anomala sunt, sed non sic quem ad modum illa, *gaudeo, audeo*; nam ecce *nolo, uolo*, debuimus secundum regulam dicere *nolo, nolis, nolit*, et dicimus *nolo, non uis, non uult*; item *uolo, uolis, uolit*, et dicimus *uolo, uis, uult*. Anomala sunt alia ratione, non ut illa.

Item *edo* anomalum est, sed non est ita, neque quem ad modum quatuor priora, neque quem ad modum ista sequentia; sed, licet debuimus dicere *edo, edis, edit*, et dicimus modo *edo, es, est*, id est, *comedo*; et, uerbi causa, hoc ipsum *comedo, comedis, comedit*, debuimus dicere, et dicimus *comedo, comes, comest*.

Ergo quod audis apud Donatum: "ista uerba anomala sunt", noli putare unam anomaliam esse, id est, unam inaequalitatem; nam ecce in istis, id est, *audeo, gaudeo*, alia est; item in istis, quod est nolo, uolo, alia est; item in eo quod est *edo* similiter alia est.

267. (Fol. 77r). *feror edo prandeor* ABCZ *fero edo prandeo* cKeil ..
dixit rem ueram] dixit rem ueram quia anomala sunt CBZ: dixit re uera
quia anomala sunt Keil, sed delenda uidit .. licet] ABCZ ecce Keil ..
quod est nolo] ABCZ id est nolo Keil .. apposuitis] apposuistis Z
adposuistis BCa*Keil adposu .. A .. hostiam] hostium AB ostium Keil
.. adeo] ABZ alo CBKeil .. quid faciemus] CBaZ on. A delenda uidit
Keil .. diffecit] deficit Keil

VI. DE DIFFECTIVIS VERBIS

Incipit tractare de his uerbis, quae uerba naturali ratione non possunt tota declinari. Quid est *tota?*, id est, per omnes personas, per omnes modos. Nec tibi aliquis faciat quaestionem et dicat tibi: "declina mihi ista uerba"; penitus non declinantur.

Sunt uerba aliqua, quae uerba naturali ratione diffectiua sunt, et perdunt uires omni ratione: *amabo*, ut sit *amabo* uerbum blandientis:

*amabo, cur puerum apposulistis hic ante hostiam?*²⁶⁸

Infit, inquam, quaeso, adeo, omnia ista uerba non habent rectum ordinem declinationis. Quid ergo faciemus, quid faciemus? quoniam nos ars diffecit, debemus recurrere ad auctoritatem. Nouimus enim sermonem [F.77V]²⁶⁹ latinum his rebus contineri, usu, arte, auctoritate: usu non inuenimus, quoniam diffectiuum uerbum est, et, quod difficit usum non habet; per usum enim diffecit. Si est diffectiuum, uel ad artem debemus recurrere: in ipsa arte legimus "non sunt perfectae declinationis". Ergo, si et usu non est, et ars non inuenitur, ad ea nos referamus, ut ea tantum dicamus quae lecta sunt. Vt, puta, *infit*: legisti de hoc uerbo uel tres uel quatuor personas, haec sola inuenisti, his solis utere, non debes ad similitudinem declinare; ne dicas mihi *infio, infis, infiebam, infieram*, quem ad modum, puta, *audio, audis, audiebam, audieram*. In istis diffectiuis uerbis non possumus per similitudinem nouam componere declinationem, sed utimur tantum modo personis repetitis quas inuenimus in auctoritate. Ergo *infit, inquam, quaeso, omnia* ista diffectiua sunt et non possunt rite declinari.

VII. DE EO QVOD PRIMA PERSONA VERBI
NATURALITER CORREPTA SIT, EXCEPTIS MONOSYLLABIS

Omnis prima persona in uerbo corripitur: *lego, go* breuis est. Necesse habuit Donatus dare istam regulam propter graecam rationem; graeca enim uerba omnia in prima persona producantur: «ποιῶ»: hoc ergo scitote, quoniam omnis prima persona productam Q habet, Q habet graecam. Latini tamen necesse habuerunt ab hac regula discedere, et nemo dicit latine *legô*, sed *lego*; nemo dicit *dicô*, sed *dico*; similiter scribo; naturaliter breues sunt.

268. Cf. TER. Andr. 764 / IV 4,24:
cedo, cuium puerum hic adposisti?, dic mihi.

269. [Fol.77V]. arte auctoritate] Keil artem auctoritate Z ..
difficit] defecit Z, corr. z deficit Keil .. diffecit] deficit Keil ..
in ipsa] in ista Z, corr. z .. lecta] Keil laeta Z .. legisti] legistis
Z, corr. z .. quaeso omnia] quaeso queo (quaeso Ca) omnia BCa quaeso quae
omnia A quaeso aio omnia Keil .. «ποιῶ»] Keil «μοιῶ» ABC .. Q habet]
priore loco delenda uidit Keil .. breues sunt] CabZ breuis est ABKeil ..
unde mare] unde mare per aestatem liquidam: delenda uidit Keil .. et in
aliis] delenda uidit Keil

Ergo omnis prima persona naturaliter brevis est, exceptis monosyllabis; monosyllabae enim partes orationis producuntur, non possumus dicere *dŏ, stŏ, nŏ* — unde nāre per aestatem liquidam²⁷⁰ —. Omnis ista prima persona in monosyllabis produci-
tur. Vis scire quoniam ratio monosyllabarum produci-²⁷¹ tur? facio ut non sint monosyllabae per compositionem, et redeunt ad illam naturam: *do* producta est, *reddo* correpta est; *sto* producta est, *adsto*, *consto*, iam illae corripuntur; ut scias quoniam tunc sunt productae, quando sunt monosyllabae; cum autem coeperint esse polysyllabae, fiunt breues. Hoc tu scire quidem debes, ut naturali ratione brevis sit prima persona; tamen auctores prodixerunt, et pene Virgilius hanc rationem secutus est graecam, ut longas ponat frequentes: *canto quae solitus, si quando*²⁷¹; *canto* longa est, *et in aliis* posita tamen inveniuntur uerba, apud ipsum Virgilium ubi brevis sit o: *nunc scio quid sit amor*²⁷², ecce brevis est. Neoterici [F.78r]²⁷³ autem omnes, Statius et alii, maiores sunt in illa parte quae brevis est, quam in illa quae longa est, contra Virgilium. Omnis ergo o in prima persona semper corripitur, exceptis monosyllabis.

VIII. DE VERBIS INCERTAE SIGNIFICATIONIS

Sunt aliqua uerba, quae uerba secundum potestatem et uoluntatem nostram possunt habere uel actiuam uel passiuam significationem. Vt, puta, lego, quando uolo agentis significationem dicere, *dico, puta, lego Virgilium*: non possum dicere *legor Virgilium*.

Hic (-) quaedam uerba, ubi nulla necessitas est, sed arbitrium tuum, ut est *tondeo et tondeor*; quod uis dicis: et *tondeo mihi caput et tondeor mihi caput*, *fabrico et fabricor istam domum*, *punio illum et punior illum*, *populo et populor*; *populantque ingentem farris aceruum*²⁷⁴; *populatae, uexatae, funditus*

270. nare per aestatem liquidam (VERG. Georg. IV 59)

271. canto que solitus, si quando (VERG. Buc. 2,23)

272. nunc scio quid sit amor (VERG. Buc. 8,43)

273. (Fol.78r). dico puta] ABCZ dico lego puta Keil .. hic quaedam] hoc loco indicauit lacunam Keil .. potat] AKeil putat CZ putat corr. putet B .. illum et punior] ABCZ illum aut punior Keil .. uerbum est] ACZ uerum est Keil .. electum] lectum Keil .. pascor illas herbas] herbas post punior illum in uersus fine sine ulla nota transposuit Z .. fit pascor] su(?) pascor Z fit om. et pascor delendum uidit Keil .. illam rem] Keil (Lindemannus) illa re ABCZ .. seruata ratione] Keil seruatum rationem Z .. licet iure] licet et iure Keil .. lauo et ego lauo] lauo et ego lauo et ego lauo: delenda uidit Keil .. de me possum] BaZ de me ipso possum ACKeill .. possumus] possum Keil

274. populantque ingentem farris aceruum (VERG. Georg. I 185)

euersae prouinciae²⁷⁵; et adulo et adulor, obsono et obsonori: obsonat, potat, olet, unguenta²⁷⁶; ecce obsonat, et aliter iterum in ipso Terentio²⁷⁷. Ergo uides ista uerba quod non habent quamdam necessitatem, id est, in arbitrio tuo est utrum uelis dicere punio illum et punior illum; hoc quidem uerbum est, quoniam ita electum est.

Pasco illum et pascor illum, et pasco illas herbas et pascor illas herbas; non fit pascor quem ad modum modo dicimus ab illo pascor et ego illum pasco, sed pascor illam rem: pascuntur et arbusta passim²⁷⁸, id est, 'comedunt'. Ergo multa sunt ista uerba quae in arbitrio nostro posita sunt; tamen melius feceris, si hanc ipsam licentiam seruata ratione discriminaueris. Scire debes quidem quia licet tibi dicere et pasco et pascor; tamen melius est ut, quando te alter pascit dicas, pascor; quando tu alterum, dicas pasco illum; non quoniam illud non licet tibi dicere, sed et licet iure dicitur, tamen melius est si sic discrimines lauo: et ego lauo et ego lauor. Quare dixi tibi "melius est ut sic discrimines"?, quoniam sunt aliqua quae naturali ratione ostendunt ipsam discretionem; ecce, puta, lauo, puta: de me possum dicere lauo ego et lauor ego; de balineo quid possumus dicere?, balineum lauat?, hoc bene dicimus; balineum lauatur quem ad modum possumus dicere?; nam lauat balineum nos, numquid a nobis balineum lauatur?, homo enim lauatur.

Ergo, quoniam in quibusdam inuenimus naturalem discretionem, ideoque debemus seruata ratione, haec dicere. Tamen pro arbitrio tuo, [F.78V]²⁷⁹ quem ad modum uolueris, potes dicere tondeo et tondeor, lauo et lauor, fabrico, fabricor, munero illum, et munero illum; partio et partior, prouincias inter se partierant: ecce neutrale est, et socios partitur in omnes, ecce deponens; et adsentio et adsentior. Adulo media syllaba producit; plenum in isto uerbo Plinius Secundus dedit unam

275. populatae, uexatae, funditus euersae prouinciae

(CIC. Diu. in Caec. 3,7)

276. opsonat, potat, olet unguenta (TER. Adelph. 117 / I 2,37)

277. Cf. TER. Andr. 451 / II 6,20:

"uix" inquit "drachumis est opsonatum decem ..."

278. pascuntur et arbusta passim (VERG. Georg. IV 181)

279. (Fol.78V). potes dicere dicere potes Keil .. deponens est et est om. Keil .. plenum in isto plena in isto Z .. plane in isto Keil .. introducere datiuum ABCZ .. introducere accusatiuum fac adulo illum quando uis quasi passiuam significationem introducere datiuum Keil .. et adulo illi delenda uidit Keil .. praeterea id ABCZ .. id om. Keil .. uer- ba] posteriore loco om. Keil .. simplicia esse Keil .. simplicia ecce Z .. composita quas non non om. Keil .. ut aio ut om. Keil .. DE NVMERIS Z .. loquantur loquantur Keil .. possit Keil .. om. Z .. et uera et re uera Keil .. autem potest ACZ .. autem potes Keil .. duobus dicere duobus potest dicere ABC .. duobus potes dicere Keil .. uersum Keil (Linde- mannus) uerbum ABCZ

rationem: quid est *adulo* et quid *adulor*?; dicit discretionem per casus: quando uis quasi actiuam significationem introducere, datiuum fac: *adulor illi*; et *adulo illum* et *adulo illi*. Et re uera hanc rationem etiam Cicero et secutus est, nam in fine Pisonianae, in ultimo capite, ita dixit: *omnes adulantem*, non dixit *omnibus adulantem*. Ergo *adulor illi* dicimus, et *adulo illi* et *adulo illum*.

Ista iam quae sequuntur leuia sunt: praeterea id scire debemus, esse aliqua uerba simplicia quae possunt fieri composita, esse aliqua uerba simplicia quae non possunt fieri composita; esse aliqua composita quae possunt fieri simplicia, esse aliqua composita quae non possunt fieri simplicia. Quatuor sunt res:

Est simplex quod potest esse compositum, ut, puta, *pono*, *repono*; est simplex quod non potest esse compositum, ut aio —*reao* nemo dicit—, quaeso —*requaeso* nemo dicit—. Item a contrario est compositum quod potest fieri simplex, ut hoc ipsum quod dixi, *repono*; est compositum quod non potest fieri simplex, ut *compleo* —nemo potest dicere *pleo*—.

<DE NUMERIS>

Accidunt etiam numeri, singularis et pluralis: singularis *lego*, pluralis *legimus*. Temptauerunt non nulli dicere accidere uerbo etiam dualem, illum numerum graecum; Graeci, quando de uno loquantur, ita dicunt: *unus homo legit*; quando de multis, ita dicunt: *multi homines legunt*; quando de duobus, nec *legit* dicunt nec *legunt*, sed *legere*. Quaeritur utrum hic numerus <possit> admitti ad latinitatem; ait Donatus: "non potest, genus est figurae", et uera, quando possunt dicere de quingentis hominibus *legere*. Quantum ad graecam rationem pertinet non potest hoc dicere, de duobus autem potest dicere. *Legere* autem quando dico, et de duobus dicere et de multis. Et quid est *legere*?, nihil aliud, nisi quod et *legerunt*, quia hoc significat *legere*, quod *legerunt*.

Quare maluerunt maiores nostri duplicem regulam dare?, metrorum causa. Vis scire quoniam propter metra hoc fecerunt?; facio uersum: per illam syllabam stat, et per illam non stat; puta *legere rudentes*: *legere rudentes* [F.79r]²⁸⁰ stat, *legerunt rudentes* non stat uersus. Ergo, quoniam sunt aliqua loca ubi exigatur breuis syllaba, aliquando ubi longa, ideo duplicem regulam fecerunt. Tamen, quantum ad sensum pertinet, hoc significat *legerunt*, quod *legere*.

280. (Fol. 79r). aliquando] aliqua Keil .. multi plerique] BCaZ plerique multi AKeil .. praeterito perfect] praeterito om. Keil .. cum fit] BCaKeil quod fit A confit Z, corr. cunfit s .. imperfectum quod] ABCZ imperfectum est quod Keil .. dissiisse] desisse Keil .. plusquamperfectum iam] plusquamperfectum est iam Keil, sed iam delendum uidit .. dicas quo] Keil dicas quod Z

DE FIGVRIS

Accidunt figurae simplex et composita: simplex est, ut *lego*; composita, ut *neglego*.

DE TEMPORIBVS

Accidunt etiam tempora. Tempora sunt naturaliter tria: praesens, praeteritum et futurum; sed illud praeteritum soluitur in tria: in imperfectum, in perfectum et plusquamperfectum. Ergo quinque erunt tempora: inuenitur praesens, praeteritum imperfectum, praeteritum perfectum et plusquamperfectum, et futurum. Debemus diligenti ratione ista tempora colligere et sic etiam uti ipsis temporibus, quoniam grauius uitia sic faciunt multi: plerique homines utuntur praeterito perfecto pro plusquamperfecto, aut praeterito pro futuro, aut praesenti pro plusquamperfecto.

Interim scire debes ipsas diffinitiones. Puta: *praesens* est quod agitur, quod in re est penitus, quod tunc est, cum fit: hoc praesens, si dicas *lego*; nemo tibi potest dicere *lego*, nisi qui adhuc agit hoc officium.

Imperfectum, quod omisum est, sed non completum, ut *legebam*: qui dicit *legebam* docet se discessisse nec compluisse. Hoc est imperfectum, ubi omisimus aliquid nec compleuimus.

Perfectum est ubi compleuimus paulo ante, ubi iusta ipsa perfectio est, id est, 'legi', ac si dicas *modo dissiui*, iam tamen re peracta.

Plusquamperfectum, iam res olim completa, ut, puta, *legeram*. Futurum est quod necdum factum est, sed fieri potest: *legam*, scribam.

†
Ergo, si qui ita loquatur, numquid non tibi uidetur pessime loqui?, uerbi causa: festinanter uadis nescio quo, per plateam occurrit tibi amicus et dicit tibi: "quo uadis?". Vt animaduertas quam grauius sic fiunt uitia; dicit tibi: "quo festinas?", dicis: "ad auditorium festino", "quare?". Melius si participialiter utaris et dicas "quoniam dicturus sum": ecce participium sane locutus es, dixisti enim te necdum fecisse, sed facturum esse; si autem sic dicas: "quo festinas?", "ad auditorium", "quare?", hodie dico", [p.79v] 281 soloeicismum fecisti, dico enim non est nisi eius qui

281. (Fol. 79v). quia adhuc] ABCZ qui adhuc Keil .. cras dico cras] cras dico cras futuri temporis est et dico praesentis temporis Keil: om. Z .. cras dicam non] Keil cras dico cras ABCZ .. sic hoc] ABCZ si hoc cKeil .. significauit] ABCZ significauit Keil .. iuxta rationem] iuxta notationem Z iuxta ratione Keil

agit, qui iam facit hoc ipsum. Ergo, si qui dicit *hodie dico*, quia adhuc uadit ad dicendum, iam uidetur soloecismum facere.

De illa re dico: de significatione ipsorum temporum, quem ad modum utamur ipsis temporibus; diffinitiones ipsas tene et tunc intelliges quem ad modum uti debeas.

Praesens est quod agitur; imperfectum, quod omissum est, sed non completum; perfectum est quod completum est, sed paulo ante; plusquamperfectum, quod completum est olim; futurum, quod imminet.

Ergo, si qui dicat: *festino quia hodie dico*, non bene loquitur ea ratione, quoniam non uidetur hoc agere, sed acturus esse. Ergo melius dicit *dicturus sum*. Illud quaesitum est, utrum possumus dicere *cras dico*; subtilis quaestio est, multi ergo quaesiuerunt utrum possumus dicere <cras dico> — cras futuri temporis est, et *dico* praesentis temporis est —, utrum possit ratio ista consentiri, et dixerunt: "non potest"; quare?, quia discrepant ista tempora. Ergo quid habeo dicere?; nam *cras* futurum est, *dico* praesentis temporis est; ergo manifestum est quoniam non possum hoc dicere. Si hoc non possumus dicere, quid iam habemus dicere?, hoc dicimus: *cras dicam*.

Sed, si hoc dicas, occurrit alia quaestio: cuius temporis erit *dicam*?, futuri; *cras* cuius temporis erit?, futuri. Ergo qui dicit *cras dicam* uidetur quoniam hoc dicit, non *cras dicam*, sed dicit 'post *cras dicam*': *cras* signum est unius temporis futuri; cum iterum uenerit *cras*, — *cras* dicit *dicam* —, ecce aliud futurum, et uidetur quasi uitiose loqui. Subtilem rem inuenerunt, et tamen hodie sic utimur: *cras dicam*. Non enim duo futura sunt; qua ratione?, quoniam <quando> *dico dicam*, promissio est, et, quando dico *cras*, promissio est; id est, si hoc ipsum futurum iam contigit, sed, et postquam contigerit, iterum tu diceres aliud futurum, tunc esse geminum futurum. Vtrumque autem defers ad tempus futurum, et iam non defers ad duo tempora futura, sed ad unum.

Animaduerte hoc ipsum quod dico, ut intellegas: aliud est quando dico *hodie dico et cras dicam*; ecce re uera duo tempora sunt: significauit enim rem praesentem et rem futuram. Quando autem dico tibi *cras dicam*, non significo futurum et exinde aliud futurum, sed duo futura simul pronuntio; id est, duo futura sunt et simul significant. Cum ergo tempus aduenerit, cum *dicam*, non uideo quasi a secundo iam completo inchoare aliud futurum, sed quasi duo significare ad unum futurum; et idcirco iuxta rationem dicitur.

[F.80r] 282 Ergo, si quis tibi iterum hoc dicat, exponis mihi hodie lectionem?, si dicam expono, soloecismus est, non enim exponis, non adhuc facis, sed facturus es; ergo non debuit dicere expono sed exponam.

Item in perfectis temporibus, et ibi sunt graua uitia. Si uelis dicere, puta, iam legeram, iam legi, et tamen non teneo lectionem, ecce praeposterius usus es rem olim factam ante rem paulo post factam. Non ergo sic debes dicere, sed debes ita loqui: iam legi, iam legeram, et olim iam legeram, et tamen non teneo lectionem; si permutes ordinem, tum stabit elocutio. Ergo, ut ultimus ista, debemus tenere diffectionem temporum.

<DE PERSONIS>

Personae uerbis accidunt tres: prima, secunda, tertia. Prima est quae dicit, ipsius hominis loquentis, ut, puta, lego, scribo, dico. Haec persona stulte accipit nominatiuum; licet dicat iste recipere, aliter recepit: non persona recepit, sed elocutio recepit nominatiuum. Ceterum ipsa persona non numquam recepit nominatiuum, persona prima non eget nominatiuo. Si qui uelit tibi dicere "quid facis?", puta, "lego" abundat; non solum dixit quid faceret, sed etiam se ipsum ostendit legentem; ceterum si tibi dicat "expecta, ego tibi lego", hoc enim ipsum lego num quid significat etiam, nisi ego?, ipsa persona habeat etiam in se pronomen?; habet in se uim pronominis. Et quid possunt dicere ego tibi lego?. Ecce dixisti ego tibi lego, sed non ad hanc causam, ut te ostenderes, sed ut alium non ostendas. Nam puta: quinque stant, et ab omnibus speras —num quid?— accipere lectionem; quando dico "expecta, ego tibi lego", non id ago ut me ostendam, sed <ut> a ceteris segregem, ne incipias ab aliis expectare. Melius est tamen, si prima persona non accipiat nominatiuum: lego, scribo. Secunda autem persona necessario tenet uocatiuum: legis, scribis, audis, tenet uocatiuum. Tertia nominatiuum tenet: legit ille, scribit ille, currit, puta, ille. Ergo prima non eget casu, secunda uocatiuum semper tenet, tertia nominatiuum semper tenet.

Qua ratione hoc dixit?, noli putare ex superfluo hoc eum fecisse. Habemus in antiquis auctoribus, praecipue in antiquis poetis inuenimus, uarie iunctas istas personas; credo, adhuc indiffinita erat ista ratio:

itis, paretis quam primum arma, uiri

et alio loco dixit:

Danaï, qui parent Atridis, quam primum arma sumite.

282. (Fol. 80r). iterum hoc] hoc iterum Keil .. rem olim factam] BCZ re facta Keil .. diffectionem] definitionem Keil .. DE PERSONIS] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. non numquam] non om. Keil .. lego abundat non] ABCZ abundat ante hoc enim transpositum est in Keil .. et quid possunt] et quid possum ABC et numquid possum Keil .. ostendas] ABCZ ostenderes Keil .. speras numquid] numquid delendum uidit Keil .. ut a ceteris] Keil ut om. Z .. puta ille] puta delendum uidit Keil .. credo adhuc] ABCZ credo quia adhuc Keil .. itis] itis paratis quam primum arma uiri: itis paratis (par^{tes} corr. paratis B) arma (arma om. A, add. a) quam primum uiri ABKeil

Danai qui casus est?, uocatiuus [F.80V] 283 sine dubio. Iste uocatiuus casus quam personam debuit tenere?, secundam. *Parent* tertia persona est, ecce iunxit *tertiam* personam uocatiuo: *Danai*, qui *parent* Atridis; debuerat dicere o *Danai*, qui *parentis*, quod est in secunda persona. Ergo propter confusiones antiquitatis dedit regulam, ut scias quem casum cui personae iungere debeas. *Tertia* semper nominatiuum tenet.

<DE IMPERSONALIBVS>

Etiam uerba impersonalia, quae in tres exeunt regulas, ut nouimus: in *tur* et in *et* et in *it*, habent diffinitos casus quibus iungantur. Omnia quae in *tur* exeunt ablatiui regunt: *legitur a te*, quaeritur a *me*, scribitur ab illo. Ergo quae in *tur* exeunt impersonalia ablatiui habent; quae autem in *it* exeunt datiuum casum regunt: *contingit mihi*, *tibi*, *illi*; quae in *et* exeunt duas habent regulas: aliquando accusatiuum tenent, aliquando datiuum; puta accusatiuum: *pudet me*, non possum dicere *pudet mihi*, ecce quo modo accusatiuum tenet; item datiuum tenet, puta *libet mihi*, non possum dicere *libet me*; puta *libet me illud facere* non est latinum penitus, sed *libet mihi*; *libet* enim datiuum tenet casum.

Ergo in *tur* ablatiuum tenet, ut *ageretur a me*; quae in *it* datiuum casum tenent, ut *contingit mihi* — hic nulla dubitatio est —; quae autem in *et* exeunt, et aliquando iunguntur datiuo, aliquando iunguntur accusatiuo.

Quando accusatiuo, nulla nisi auctoritatis causa est; in arte non habes regulas diffinitas, ut dicas, puta, tunc quando illud, aut tunc quando illud; sed tunc quando, puta, legeris illud uerbum datiuo iungi, ita iungis; quando accusatiuo, ita iungis. Ergo iungitur accusatiuo: *pudet me*, iungitur datiuo: *libet mihi*.

<DE CONIUNCTIONE VERBORVM CASIBVS>

Quo modo diximus esse nomina quae iunguntur casibus, quae nomina faciunt figuras, sic sunt etiam uerba aliqua quae iunguntur casibus; puta *inimicus malis* possum dicere et *inimicus malis*; *secundus a Romulo*: numquid possum dicere *secundus Romuli*? Quo modo illa nomina addicta sunt casibus,

283. (Fol. 80V). tertiam] BaKeil secundam ACZ .. tertia] tertia semper nominatiuum tenet delenda uidit Keil .. DE IMPERSONALIBVS] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. legitur a te] legitur a te (ante A) quaeritur a me ABCZ legitur a me quaeritur a te bKeil .. age-retur] ABZ agitur Keil .. iunguntur accusatiuo] iunguntur accusatiuo quando ABCZ: iunguntur accusatiuo quae regula est quando datiuo iunguntur quando Keil .. causa est] om. Keil .. DE CONIUNCTIONE] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. malis Keil (Lindemannus) malis ABCZ

sic sunt uerba aliqua quae tenent genitium, quae datium,
[F.81r] 284 quae accusatium, quae ablatium, quae septimum.

Ecce misereor semper genitium regit; non possum dicere misereor illi, sed misereor illius. Nec te fallat illud uerbum, misereor; misereor quando dicimus, accusatium regit; misereor illum, ut est nec miseratus amantem²⁸⁵, et regit accusatium. Sed aliud misereor, aliud miseror, quantum ad declinationem pertinet, non quantum ad sensum; nam idem est miseror et misereor: miseror illum et misereor illius; sed misereor genitium tenet, miseror accusatium. Ergo habes uerbum quod regit genitium.

Est uerbum quod regit datium: maledico tibi, et hoc in usu habemus; Nemo dixit maledixit me, illum, sed diximus maledixit mihi tantum modo.

Accuso accusatium regit tantum modo: accuso illum; non possumus dicere accuso illius. Hoc satis latinum est, nemo potest dicere accuso illius; quis hoc nesciat?, sed timuit uim graecam. Graeci enim accuso illius dicunt.

Ergo, ut faceret differentiam propter graecam elocutionem, ideo huius rei reddit rationem. Vbi enim dubitatum est utrum hoc sic possit dici?; semper accuso illum dicimus, sed propter expressionem uerbi graeci, ideo hoc fecit.

Auertor ablatium regit; auertor ab illa re, abscedo ab illa re; furor septimum regit; furor illa re, potior illa re.

Ergo habes uerba quae sequuntur casum genitium, ut misereor illius; sunt quae datium, ut maledixit mihi; sunt quae accusatium, ut accuso illum; sunt quae ablatium, ut abscedo ab illo; sunt quae septimum, ut fruor illa re.

III. DE DIFFECTIVIS

Omnis prima persona indicatiui modi temporis instantis numeri singularis in fine *o* habet: lego, scribo, doceo, curro, nato. Si non habuerit *o*, iam diffectiuum uerbum est, ut odi, noui, memini, aut sum, prosum, aut pudet; omnia ista quae non in *o* exeunt diffectiua sunt. Ergo, demissis diffectiuis, —nam nemo

284. {Pol. 81r}. ecce misereor] Keil ecce miseror Z .. dicere misereor] Keil dicere miseror Z .. miseror miseror] Keil misereor {corr. miseror BC} misereor {corr. miseror B} ABCZ .. regit miseror] Keil regit misereor {corr. miseror BC} ECZ, deinde constanter misereor habet Z .. in usu habemus] in usu pessime habemus Keil .. illum sed diximus] ille sed dicimus Keil .. tantum modo] Keil tanto modo Z .. illius dicunt] post dicunt interiectum duarum de uiginti fere litterarum haud scriptum habet Z: illius dicunt KATHIGPQ EKEINOY Keil .. uti- tur] ABCZ utimur Keil .. lecta sunt] lecta sunt incipit ACZ: lectae sunt ergo dimissis defectiuis incipit Keil

285. aut miseratus amantem (VERG. Aen. IV 370)

dat regulas in uerbis diffectiuis, sed illis tantum modo utitur personis in uerbis diffectiuis quae lecta sunt—, incipit tractare de plenis.

IIII. DE LITTERIS QVAE ANTE O IN PRIMA PERSONA VERBI FIUNT

Plena uerba haec sunt. Prima persona ante ultimam litteram tres uocales habet: e, ut *exeo*; i, ut *audio*; u, ut *annuo*. O ante o numquam habet; a [F.81V] 286 ante o numquam habet; puta: non potest quem ad modum illud habet e ante o, ut *exeo*, aut i, ut *audio*, aut u, ut *annuo*; non potest inueniri a ante o: ecce habes unam uocalem quae excluditur. Item alibi non inuenitur o ante o, excepto uno graeco: βοῶ, βοᾷς, βοῶ, id est, 'clamo', Virgilius composuit et fecit latinum sermonem *reboo*: *reboant siluae et magnus Olympus*²⁸⁷; sed graecum est hoc. Ceterum latinum uerbum non potest inueniri, quod uerbum ante ultimam litteram habeat o. Ergo istas duas diximus ubi non inuenis: nec a nec o. Item tres consonantes non inueniuntur et duae graecae y et z; f non reperitur; idcirco errant qui sic scribunt *triumfo* per f, nam necesse est ut litteram illam graecam φ, cum uolueris exprimere, per p et h et o scribas. *Philippus* per φ scribunt; latine si uolueris scribere, per p et h scribis. Puta *filos*, latine per p et h scribis; et idcirco *triumpho* sic debet scribi. Inde enim habet originem <ἀπό τοῦ θριάμβου>. *Triumphus* apud Romanos non fuit nec apud Graecos, sed ex causa Liberi Patris: Liber Pater cum uicisset Indos et cum saltatione et tropheis rediret, quod uicerat, exinde tractionem, ut haec sollemnitas seruaretur imperatoribus uictoribus. Nam idcirco, quando uincunt imperatores, exercitus ante ipsos ambulat, praecedunt milites et dicunt aliqua lasciuia ad imitationem satyrorum, quem ad modum satyri ante Liberum Patrem ambulantes dicebant; *thriambeúsai* dicunt exultare, cantare triumpho. Ergo f ante o non inuenis. Legimus enim in littera quia k non praeponitur nisi sequente a; ergo cum o sequatur, <quo> modo potest k praeponi? Item q non

286. (Fol.81V). alibi] aliubi A alia ubi BCa alia uocalis Keil ..
 βοῶ βοᾷς βοῶ] boo boas (boas C) boa ABC boo boas boo Z Bo= Boas Boā
 Keil .. siluae] illae Z, coor. s .. ubi] ABCZ uocales Keil ..
 inueniuntur et] inueniantur et Z, corr. s .. per φ scribunt] Keil .. per φ
 scribant aZ .. habet originem] post originem *interiectum triu et triginta*
fere litterarum haud scriptum habet Z habet originem YaPiaMBYEIN A habet
 originem aPiaMBIDIN B θPiaMBEIN C habet originem ἀπό τοῦ θριάμβου
 Keil .. et tropheis] et tropeis B .. oreis A et choreis A* et
 choria C et tropaeis Keil .. uicerat] uinceret corr. uincerat B uiceret
 Z .. tractionem] tractatum A tractum est B tractum Keil ..
 thriambeúsai] thriambaeusae BZ (corr. thriambaeusae Z) triambae usae C
 thriambaeusae A θPiaMBEúsai Keil .. exultare cantare] exultare et cantare
 Keil .. non inuenis] non inuenis legimus ABCZ: non inuenis item k ante
 o non inuenis legimus Keil .. in littera] ABCZ in litteris Keil .. quo
 modo potest] Keil modo(?) potest Z .. u non] u om. ABC, add. A* ..
 consonantes illae] consonantes delendum uidit Keil .. et omnes] et om. Keil
 .. puta impello] puta om. Keil .. p scalp] om. Keil .. t reto] om. Keil ..
 aio ante o] aio i ante o Keil

287. reboant siluaeque et longus Olympus (VERG. Georg. III 223)

praeponitur, nisi u sequatur; cum autem u non sequatur, q praeponi non debet. Ergo remoue istas omnes: a, o, f, k, q, y et z.

Istis exceptis litteris, quae non inueniuntur ante o, reliquae consonantes illae iam inueniuntur: e, ut exeo; i, ut audio; u, ut annuo; et consonantes et omnes aliae; puta: b, ut bibo; c: placo, d: reddo, g: ligo, h: traho, l: puta impello, m: amo, n: cano, p: scalpo, r: aro, s: lasso, t: reto, x: elixo. Potes inuenire omnes litteras ante o, exceptis istis.

Quin etiam illae duae, i et u, quae transeunt in consonantium potestatem, possunt inueniri similiter loco consonantium positae: qio, ante q [F.82r]²⁸⁸ ecce modo i non est uocalis, sed quasi consonans est: adiuuu, ecce inuenitur u et o; nam modo transit in consonantis potestatem, et modo u non pro uocali est, sed pro consonantis potestate.

V. DE SEPTEM MODIS DIFFECTIONIS VERBORVM

Quaeritur apud artigraphos quot modis uerba difficiunt. Donatus tenuit compendium optimum et ait: "tot modis uerba difficiunt, quot sunt quae accidunt uerbis". Quot sunt quae accidunt?, septem: qualitas, coniugatio, genus, numerus, figura, tempus, persona; quem ad modum septem sunt quae accidunt, necesse est ut tot modis uerba difficiant. Puta: per qualitates inuenies uerbum diffectiuum: ut sit frequentatiuum, et non sit modus; qualitas enim aut in modis aut in formis est constituta. lacesso, facesso: non potest inueniri primum ipsius, id est, principales. Ne dicas mihi: "ab eo quod est facio facit facto, facit facesso"; non potest. Nouimus autem quoniam frequentatiua saepe per unum gradum ascendunt, raro per duos, per tres numquam; ergo habes facio, inde facto, inde factito. Si dicas facesso, iam contra artem ascendit, et nullum uerbum inuenitur quartum gradum ascendens; ergo lacesso, facesso, defectiua sunt per formas, id est, sunt frequentatiua et non habent principales formas. Diximus qualitates in modis constitutas; ecce habes per formas: lacesso non facit laco. Per modos, ut diximus, in Terentio: cedo, non caedo, ut faciat diphthongon, sed cedo, id est, 'dic'; hoc enim

288. (Pol.82r). facit factio] facit facto facit facesso non potest: facit factio (facito C) facit faxo (facto A, corr. faxo a) non potest ABCZ facit factio facit factio facit facesso non potest Keil .. inde factio] Keil in de facito Z .. om. A .. facesso iam] Keil faxo iam ABCZ .. et nullum] Keil et illud Z .. inuenitur quartum] ABCZ inuenitur in quartum Keil .. in modis constitutas] ABCZ in modis et in formis constitutas Keil .. facies] faciet ABC facies Keil .. legimus et alteram] legimus et alteram nec alteram potes: legimus nec aliam potes CKeil (et in litura a*) legimus nec alteram BC .. et cedit] et cete CKeil, corr. cedit c .. unus cedo] unus d Z, corr. cedo z .. cedit numeri] ACZ cete numeri BCaKeil .. cedo dic] cedo dic cedit date: cedo dic cete dicite (date A) In margine add. AB delenda uidit Keil .. cedit patri] cete patri Keil .. si diceret] ABCsi Z faceret Keil .. et possumus] ABZ et possemus CbKeil .. et non possumus] et om. Keil .. a habet] habet a Keil .. ueniet] ABCZ uenit Keil

uerbum non habet nisi solum imperatiuum: cedo, quid attulisti?, cedo, quid dicis?, cedo, quid facis?, et istam unam personam legimus et alteram, nec alteram potes inuenire: cedo et cedite, id est, unus: cedo, multi: cedite, numeri est pluralis; cedo, 'dic'; cedite, 'date': cedite patri meo; habes etiam apud Plautum, id est, date patri meo. Ecce per modos et per formas. Et per coniugationes uerba deficiunt, ut est sum, es, est. Si diceret sum, es, et possumus dicere secundae coniugationis; nam secunda coniugatio per es exit, sed productum, ut sedeo, sedes; doceo, doces. Hoc autem non producitur: sum, es, et non possumus dicere sum, es; unde apparet quoniam coniugationem nullam habet, nec a habet nec e productum nec i. Per genera: si dicas audeo, deficit per genus; nam, si audeo neutrale est, totum neutrale esse debuit; sed uaniat ad tempus praeteritum perfectum, et mutat; ausus sum ausus eram, gausus sum gausus eram. [F.82V] 289 Per numeros: faxo dicimus, faximus nemo dicit. Per figuras: compleo, nemo dicit pleo. Per tempora: fero dicimus, ferui nemo dicit; quamquam temptat Probus mutare hoc ipsum ut dicas fero, tuli; sed, si fero tuli facit, tollo quid habes dicere?, quo modo erit praeteritum tempus?; sed fero deficit praeterito tempore. Ergo tot modis uerba deficiunt, quot sunt illa quae accidunt uerbis. Plane scire debemus etiam impersonalia uerba plerumque deficere, ut, puta, liquet; et nouimus impersonale uerbum currere per omnes modos: legitur, legatur, utinam legeretur, cum legatur. Tamen inueniuntur etiam uerba impersonalia quae deficiunt, ut liquet; nam liquet, id est, 'manifestum est', ut est illud, liquet mihi de genere.²⁹⁰ Item miseret defectiuum est, licet impersonale sit.

INCIPIT DE ADVERBIO

"Aduerbum est", ait, "pars orationis dicta, quoniam semper sequitur". Ideo appellatur «aduerbum», non quoniam uerbum sequitur aduerbum, sed quoniam aduerbum sequitur uerbum; nam potest esse uerbum et non esse aduerbum, e contrario non potest esse aduerbum sine uerbo. Vt, puta, quando dico orator fecit, plena est elocutio: orator nomen, fecit uerbum est; ecce hoc loco aduerbium non est, et tamen plena est elocutio. Ergo potest esse plena elocutio ubi sit nomen et uerbum, etiamsi non sit aduerbium; e contrario ubi est aduerbium non ante potest esse elocutio, nisi sequatur uerbum; ut, puta, orator cras; ecce orator nomen est, cras aduerbium est, et tamen adhuc aliquid deest nisi addideris uerbum. Ergo ideo dictum est aduerbium, quoniam non potest esse sine uerbo; neque tibi dicat e contrario ideo esse uerbum, quoniam aduerbium sequitur. Ergo aduerbium est pars orationis dicta quoniam semper sequitur uerbum.

289. (Fol. 82V). quamquam Keil (Lindemannus) quod C quam ABZ .. de genere] denegare A degenerare BCaKeil .. IN- CIPIT DE ADVERBIO] EXPL. VERBUM INCIPIT DE ADVERBIO AC DE ADVERBIO Keil .. ita ut] ut os. Keil .. ductam] docte C dictum AB ductum a* docte Keil .. docte habet originem] habet originem delenda uidit Keil .. quas] AZ quare Keil

290. Cf. TER. Eunuch. 331 / II 3, 40: liquet mihi delerare

Aduerbia omnia, aut a se oriuntur, aut ab aliis partibus ueniunt. Plurima sunt aduerbia quae naturaliter a se nata sunt, plurima sunt quae aliunde originem ducunt. Naturaliter a se nascuntur ita, ut, cras: numquid habet originem unde ueniat? non habet. Hodie uero habet originem unde ueniat, hodie quasi hoc die ductam habet originem; unde nascitur doctus, docte habet originem. Ergo sunt quae [ad] aliunde originem sumunt. Illa quae a se originem sumunt, non possunt habere rationem quasi, quia a prima origine caret. [F. 83r] ²⁹¹ Idcirco syllabae, uel naturaliter longe, uel naturaliter breues, carent ratione, quoniam prima origo est; non potest in rationem cadere, nisi quod per diriuationem fit; quod autem principium originis est non habet rationem. Ergo aduerbia illa quae a se nascuntur ratione carent, sed, prout inuenta fuerunt, ita habes dicere. Illa uero quae aliunde originem sumunt, haec in artem ueniunt. Aduerbia sunt quae a se nascuntur, ut cras, harno; harno est 'hoc anno'. Vt, puta, si uelis dicere hodie fiet, quando dices hodie fiet, ad diem praesentem refert quis; si uelis dicere aduerbialiter non 'hodie', sed 'hoc anno', debes dicere, ut, puta, harno factum est, id est, hoc anno; inde etiam fruges hornotinae dicuntur. Legistis in Fruentaria ²⁹²: quantumcumque frumenti hornotini exarauerunt. Quamquam Cicero hornotini frumenti dicit, Horatius ²⁹³ non dicit hornotini, sed horni frumenti: et horna fruge Lares pro eo quod est hornotina fruge. Ergo harno est 'anno praesente'.

Alia uero quae aliunde originem sumunt, ab istis rebus trahuntur: aut a nomine proprio, aut a nomine appellatiuo, aut a uerbo, aut a nomine et uerbo, aut a pronomine, aut ex aduerbio, aut a participio.

Omnia aduerbia quae aliunde originem sumunt, ab istis ueniunt, uel a nomine proprio, uel appellatiuo: a proprio, Tullius Tulliane, Virgilius Virgiliane, Horatius Horatiane. A

291. (Fol. 83r). hodie fiet] ABCZ hoc die fiet Keil .. dices hodie] dices hodie Keil om. C .. refert quis] refert quis (ref. A refert quis a) si uelis dicere aduerbialiter orno add. c) non hodie sed hoc anno debes ABCZ refert quis si uelis dicere hoc anno aduerbialiter non hodie sed harno debes Keil .. harno factum est] Keil horna factum est Z .. hornotinae] hornotione Z .. horni] Keil orni Z .. aut ex aduerbio] et aduerbio Keil, sed delenda uidit .. ab istis ueniunt] ACZ ab istis rebus ueniunt Keil .. Horatie dixit dicamus] Keil horatione dicamus Z .. Horatiane dixit utrum] horatiane dixit utrum tullie Keil; horatione dixit utrum tullie Z .. ut dicatur] ut om. Keil .. diriuatio est] diriuatio est sine dubio quotiens ABCZ: deriuatio quotiens est sine dubio Keil .. Horatie Horatie] horatie semel scriptum habet Keil .. melius est] melius est si crescant quam si secundum numerum syllabarum fiant: delenda uidit Keil .. habet aduerbium] debet aduerbium Keil .. Horatius Horatia] horatia delendum uidit Keil

292. quantum est ex Sicilia frumenti hornotini exarauerunt
(CIC. In Verr. act. sec. III 18, 45)

293. et horna [fruge Lares (HOR. Carm. III 23, 3)

nomine proprio: in istis aduerbiis magna difficultas est quo modo nascuntur, utrum Horatie <dixit> dicamus, an Horatiane dixit, utrum Tullie dixit an Tulliane. Inuenimus enim aliqua in diriuatione quae hanc naturam sequantur, ut, puta, lex Tullia dicitur, non dicitur lex Tulliana; lex Horatia dicitur, non dicitur lex Horatiana. Si ergo diriuatio ita se habet, hoc dicatur: lex Horatia, et diriuatio est, sine dubio quotiens simili ratione deriuatur, tale esse debuit, et debuimus dicere Horatie, Horatie dixisti. Sed est regula; ergo tene istam regulam: "omnia aduerbia quae per diriuationem nascuntur necesse habent crescere". Melius est si crescant quam si secundum numerum syllabarum fiant; ut, puta, Tullius trisyllabum est, crescit in diriuatione: Tulliane; Virgilius quattuor sunt syllabae, Virgiliane quinque sunt; Horatius, Horatiane. Habet aduerbium quod nascitur aliunde crescere; diriuatio autem plerumque crescit, plerumque non crescit, ut diximus, Horatius, Horatia: [F.83V] ²⁹⁴ lex Horatia, ecce aequales habet syllabas, licet sit illa diriuatio. Ergo in diriuatione, quando, ut, puta, nomen diriuatur de nomine, potest et syllaba crescere et non crescere. Aduerbium autem, quando diriuatur de nomine, debet crescere; ergo Horatiane debemus dicere, Terentiane debemus dicere, Virgiliane debemus dicere.

Sunt aliqua quae per euphoniā contraria sunt, ut hoc ipsum Terentiane; Terentianus quidam dicitur qui metra scripsit, et Terentius dicitur qui comoedias scripsit; fac diriuationem ab utroque, ut, puta, si dicas: iste loquitur Terentiane, id est, 'quo modo Terentius' qui comoedias scripsit: Terentius, Terentiane; sed, si dixeris iste loquitur Terentiane, cum coeperit significare de illo qui metra scripsit, quem ad modum habes dicere —Terentianus ille dicitur— si uelis diriuationem inde facere?, numquid sequitur ratio ista? sed hoc contemptum est causa euphoniae, male sonant.

Ergo aduerbia aut a nominibus nascuntur, ut Tullius Tulliane; aut appellatiuis, ut doctus docte, clarus clare; aut a uocabulo, ut ostium, ostiatim —absolutum est, in appellatiuis nulla dubitatio est—; aut certe a pronomine: meus meatim, tuus tuatim; et nihil aliud significat meatim, tuatim, nisi 'meo more', 'tuo more'; ut, puta, meatim fecisti: quod est meatim fecisti?, id est 'meo more'; tuatim fecisti?, id est tuo more. Item a uocabulo, ut ostium ostiatim. Sed et ostium nomen est;

294. (Fol. 83V). aequales] Keil aequalis Z .. dicere Terentiane] dicere et Terentiane debemus dicere et Virgiliane debemus dicere sunt aliqui dicere et Terentiane et Vergilliane sunt aliqua Keil .. Terentius qui] Terentius qui comoedias scripsit Terentius Keil: Terentianus qui comoedias scripsit Terentianus Z .. ratio ista] ABCZ rationem istam Keil .. ma- le sonant] delenda uidit Keil .. a nominibus] a nominibus nascuntur ut tullius tulliane aut appellatiuis: a nominibus propriis nascuntur ut tullius tulliane aut appellatiuis Keil .. ut ostium] ostium Z, corr. z .. quod est meatim] quid est meatim Keil .. possunt in] ABCZ possunt et in Keil .. ani- male] ABCZ inanimale] Keil .. proprie] ABCZ propria Keil .. utrumque] ABCZ utrinque Keil .. solus audet] solus donatus audet Keil

quid ergo interest quod dicit nomen et uocabulum?, quid interest?; quod «nomen» uult esse animalis, «uocabulum» uult esse rei inanimalis. Vt, puta, *ostium, fenestra, paries*: omnia ista uocabula sunt; e contrario, si dixeris *doctus, clarus*, ista ipsa, quoniam possunt in hominem cadere et in rem animalem cadere, nomina sunt. Vocabula ergo rerum sunt inanimalium propterea, ostium ostiatim: ostiatim totum oppidum compilatim²⁹⁵.

Item a uerbo, ut *cursim, strictim*. A nomine et uerbo simul: *pedetemptim*: quasi *pes* et *teneo*, ab eo quod est *pes* et *teneo*; utrumque factum est *pedetemptim*, id est, 'sensim sine intermissione'. Item *indulgens, indulgenter*, ait, ecce a participio nascitur, id est, ecce aduerbium quod a participio natum est. Negant omnes, solus audet hoc dicere, sumpsit consilium a Capro. Ceterum re uera non debet nasci aduerbium a participio, et decipitur nomine, [F.84r]²⁹⁶ et ideo hoc putat. Legimus in principio esse nomina et participia; idcirco *indulgeo indulgens participium, et non uidit* quoniam hoc ipsum *indulgens* potest esse et nomen. Vnde apparet quoniam potest et nomen esse?, et comparisonem recepit, facit enim *indulgentior, indulgentissimus*; si participium esset, non reciperet comparisonem: comparatio enim nomini accidit, numquam participio. Ergo, quando *indulgentior* fecit, non uideo diriuationem istam aduerbii trahere a participio, sed trahere a nomine.

Est tamen res ualidior quae probat non esse participium; quae res probat non esse participium?, omne participium tempus habet sine dubio. Quando dico *indulgenter feci*, cuius temporis est?, numquid significat aut praesens tempus, aut praeteritum tempus, aut futurum?; cuiusuis temporis est, ut, puta, ingulgenter: indulgenter facturus sum, *indulgenter feci, indulgenter facio*; ecce quare indulgenter congruit omnibus temporibus. Sed *indulgens* praesentis temporis est tantum. Ergo quo modo potest fieri ut participium praesentis temporis faciat aduerbium congruens omnibus temporibus?, unde apparet quoniam non est uerbi simile, sed originem ducit a nomine. Nam, si uis scire, da participium, re uera participium, et inuenies quoniam non facit aduerbium. *Lego* uerbum, fac inde participium *legens*: sine dubio non facit *legenter*; scribo scribis: nemo dicit *scribenter*; *curro curris*: nemo dicit *currenter*. Ergo ista omnia non possunt

295. ostiatim totum oppidum compilauerit

(CIC. In Verr. act. sec. IV 24, 53)

296. (Fol.84r). nomina et] ABCZ nomina eadem et Keil .. participium et] participium est et Keil .. et comparisonem] et comparisonem recepit [acceptit Z, corr. z]: comparisonem recipit Keil .. res ualidior] ualidior res Keil .. indulgenter indulgenter] indulgenter semel scriptum habet Keil .. ecce quare] quare delendum uidit Keil .. nam si uis] ABCZ num uis Keil .. scribis] ABCZ scribens Keil .. curris] ABCZ currens Keil .. nascantur] nascuntur Keil .. ostiatim] Keil ostiam Z .. ut stringo] ut om. Keil .. a nomine] hoc loco lacunam uidit Keil .. una toruus Abas] una torbus (torbis Z) abas (auas ACZ) ABCZ una una toruus abas Keil .. uesper] heri] uespri Keil .. scire autem] scire autem — haut here delenda uidit Keil

facere aduerbia, debemus ergo hoc requirere. Collige ergo unde nascantur aduerbia: nascantur a nomine proprio, ut Tullius Tulliane; ab appellatiuo, ut doctus docte; a pronomine, ut meum, tuum; a uocabulo, ut ostium ostiatim; a uerbo, ut stringo strictim; a nomine, et non improbarunt, ut est indulgenter. Aduerbia autem quae a nomine ueniunt in as exeunt litteras; aut in a, sed productam, ut una toruus Abas²⁹⁸; aut in e productam, ut doctus docte; aut in e correptam, ut bene; aut in i, ut uesperi, heri — scire autem debes quoniam bis legimus heri; heri tamen, illud in usu magis, heri, legimus, haut here —; aut in o, ut falso; aut in u ut noctu.

Ergo aut in a exeunt productam, ut una; aut in e productam, ut docte; aut e correptam, ut bene; aut in i semper productam, ut uesperi, heri; aut in o semper productam, ut falso; aut in o semper correptam, ut modo; aut in u semper productam, ut noctu; aut in m, ut est strictim; aut in r, ut est breviter; aut in s, ut est funditus. Ista sunt regulae. Tractat de duabus regulis optime. Aduerbia quae in e exeunt, aliquando producuntur, aliquando corripuntur; dicamus definitionem, ut sciamus quando producta e terminatur aduerbium, et ait sic: "omnia aduerbia e terminata producuntur, omnia penitus". Ergo aduerbia aliquando quae in e exeunt, semper producta sunt, ut est doctus docte, clarus clare, exceptis tribus regulis. Aduerbia e terminata corripuntur quae non comparantur, ut, puta, rite; fac inde aduerbium rite, non facit ritius, ritissime; aduerbium quod non comparatur, sine dubio breue est. Item quod male comparatur, ut est bene — nemo enim dicit benius, benissime, sed bene, melius, optime —, id est, quod per anomaliam comparatur. Item quod a se nascitur; nam et hoc corripitur, ut, puta, impune corripitur, nemo enim dicit impunus; saepe; et hic e correpta est, nemo enim dicit saepe; unde apparet quoniam ista correpta sunt. Tres sunt istae regulae: ea aduerbia quae non comparantur, et ea aduerbia quae male comparantur, et ea aduerbia quae a se oriuntur, necesse habent breuia esse. Reliqua uero omnia producuntur. Et haec firma est regula omnino.

Quod ergo dicimus de istis aduerbiis?, quid?, hanc habere rationem: quando exeant in ter, quando in e; nam inde in dubitationem uenerunt, Terentius dicit duriter, in aliis omnibus legimus dure. Cicero dixit in illa tertia oratione²⁹⁹: respondit illa ut meretrix non inhumaniter; inhumane debemus dicere. Ergo, quoniam inuenimus aduerbia aliquando in ter exeuntia, aliquando

297. una toruus Abas (VERG. Aen. X 170)

298. (Fol. 84V). in r ut est] in er ut Z, corr. s. est os. Keil .. aduerbia aliquando] aliquando delendum uidit Keil .. puta rite] ABCZ puta ritus Keil .. saepe] ABCZ saepus Keil (Lindemannus) .. quod ergo] quid ergo Keil .. dixit] BCZ d' A dicit Keil .. facit docte] docte facit Keil

299. respondit illa ut meretrix non inhumaniter
(CIC. In Verr. act. sec. I 52, 138)

in *e*, ab una deriuatione, idcirco necessariae sunt regulae; et ait sic: "omnia aduerbia quae oriuntur a nomine, quare hoc ipsum nomen quale sit, et tunc intellegis quem ad modum currant ipsa aduerbia: quando datiuus singularis *o* fuerit terminatus, in *e* mittit aduerbium; quando autem datiuus singularis *i* terminatur, necesse habet in *ter* mittere. Vt, puta, si dicas huic docto, facit docte; huic claro facit clare; huic admirando, admirande. Ergo illa aduerbia usurpata sunt duo, unum a Terentio, [F.85r]³⁰⁰ unum a Cicerone: hic durus, huius duri, huic duro. dure facit; hic inhumanus, huius inhumani, huic inhumano, inhumane debuit dicere, et tamen inhumaniter dixit. Et hoc potius debemus sequi —illa enim potius auctoritatis sunt—: omnia enim aduerbia quae datiuo singulari in *o* exeunt, in *e* mittunt; quae autem in *ter* exeunt, a datiuo singulari ueniunt *i* terminato, ut, puta, huic facili, facilliter; agili, agilliter.

Veniunt in quaestionem illa duo: facile et difficile; ut, puta, si dicas illud intellegitur, sed difficile, tale est ac si dicas itellegitur, sed male intellegitur. Ergo male, bene, aduerbia sunt; incunctanter ergo et difficile aduerbium erit, sed redi ad rationem, et non est aduerbium; nam hic difficilis, huius difficilis, huic difficili, debet aduerbium in *ter* exire: difficilliter, nec difficulter potest esse, sed difficilliter. Ergo uides quoniam in *ter* exire debet. Similiter facili: quo modo debet exire?, hic facilis, huius facilis, huic facili, facilliter. Quid ergo?, dicimus nomina potius esse pro aduerbiis posita quam esse aduerbia; non debemus haec dicere esse aduerbia, sed nomina pro aduerbiis posita. Et qua elocutione utemur?, dicit talia: inuenimus apud Virgilium tales elocutiones³⁰¹: horrendum clamat, torum resonat; quando dicimus torum resonat, tale est ac si dicas torue resonat; quando dico horrendum clamat, tale est ac si dicam horrende clamat. Ergo, quando facile locutus est, tale est ac si dicam facilliter locutus, ut sit nomen pro aduerbio; difficile tale est ac si dicam difficilliter. Et quid debemus dicere?, nomina potius dicere esse pro aduerbiis. Et quae legitima aduerbia?, facilliter et difficilliter; quare non difficulter —inuenimus enim—?, quare non difficulter, sed potius difficilliter?; primum propter illam causam: quia si dixeris difficulter, cogo te dicere faculter; si autem dicis facilliter, necesse habes dicere difficilliter; altera res confirmatur de altera, quoniam inde utique originem sumunt. Sed ne forte dicas: "debemus regulam aliquam inuenire", est regula:

300. (Fol.85r). huic duro duro] duro *sewel* scriptum habet Keil .. auctoritatis] BCA uctoritas Z in auctoritate AKeil .. adverbial ABCZ nomina Keil .. exeunt in] exeunt aduerbia in Keil .. autem] Keil aut er Z .. similiter facili] ABCZ similiter facile Keil .. utemur] utimur Keil .. dicas torue] ABCZ dicam torue Keil .. quare non] quare non difficulter inuenimus enim quare non difficulter sed potius difficilliter BCaZ? quare non difficulter sed potius difficilliter AKeil .. de altera quoniam] de altera re quoniam Keil .. ut puta docili] puta docili ad istum datiuum adde *ter* nulla syllaba subiata docili Keil

301. Cf. VERG. *Aen.* VII 399: torumque repente | clamat

omnia aduerbia quae in *ter* exeunt saluo datiuo sic exeunt, id est, seruant datiuum integrum, ut, puta, docili dociliter, agili adde illuc ter, agiliter, et permanet ille datiuus integer, et sic accipit syllabam.

E contrario quare si hic possit fieri: facili, faciliter, stat res: difficiliter. [F.85V]³⁰² ibi esse potest ista ratio; numquid esse potest iam ista ratio, si dixeris difficulter?, erit datiuus difficul, quod non potest recipere rationem; aduerbium enim in ter exit, a datiuo debet nasci, ut integer sit datiuus et sic accipiat syllabam. Et quid?, nullas inuenimus regulas contrarias?, dicit, inuenimus: nam plerumque inuenio datiuum o terminatum, et nihilo minus aduerbium in *ter* exiens, ut huic duro, duriter.

Legimus item quod aliquotiens idem datiuus est et idem aduerbium nulla ratione mutata, ut falso, sedulo. Hic falsus, huius falsi, huic falso: falso aduerbium est et datiuus est casus; hic sedulus, huius seduli, huic sedulo: aduerbium est, et datiuus est. Ergo falso, sedulo, et datiu possunt esse, et aduerbia possunt esse; sed tamen discretionem accipiunt ex sensu: si dicas falso loqueris, tale est ac si dicas male loqueris. Ergo quo modo aduerbium est, si dicas falso homini epistolam dedi?, noli esse aduerbium sed nomen; tale est ac si dicerem indocto homini epistolam dedi. Ergo pro sensu intellegis quando sit aduerbium, quando nomen; ceterum quantum ad exitum pertinet, similia sunt. Item aliquotiens *i* terminatus est datiuus, et aduerbium non *in ter* exit, sed *i* in *e* conuertit: ecce sanguineae lugubre rubent³⁰³. Praeter datiuum singularem in *i* exeuntem —nam fac datiuum: hic lugubris, huius lugubris, huic lugubri—, lugubriter debuit facere, sed tamen maluit lugubre dicere. Ergo et hic talis est elocutio tali et ibi

<DE SIGNIFICATIONE ADVERBIORVM>

Aduerbio tria accidunt: significatio, comparatio, figura. Significationes aduerbiorum multae sunt, legistis illas in prima parte artis. Sunt quae tempus significant, ut hodie; sunt alia quae significant numerum, ut semel, bis; alia quae hortantis; heia; alia quae prohibentis: ne; alia quae negantis: non; et omnia quae habetis scripta in ipsis artibus. Sunt aduerbia semper finita, tam loci quam temporis, ut, puta, hic, modo: qui dicit

302. (Fol. 85V). enim in ter] enim quod in ter Keil .. huic sedulo aduerbium] huic sedulo sedulo aduerbium Keil .. quo modo] ABCZ quo om. Keil .. pro sensu intellegis] BZ per sensum intellegens A per sensum intellegis CKeil .. ad exitum] ad om. Z, add. s .. debuit facere] debuerat facere Keil .. dicere] om. Keil .. tali et ibi] qualis et ibi Keil hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. sunt alia] alia om. Keil .. quae hortantis heia] hortantis ut heia Keil .. quae prohibentis ne] quae prohibentes ne Z prohibentis ut ne Keil .. quae negantis non] negantis ut non Keil .. puta hic] puta hic definuit tempus delenda uidit Keil

303. sanguinei lugubre rubent (VERG. Aen. X 273)

hic, locum significat; qui dicit *modo* definit tempus; ut, puta, hic definiuit tempus. Sunt tam loci quam temporis infinita, *ubi*, *quando*: nam qui dicit *ubi*, locum significat; qui dicit *quando*, tempus significat. Item aduerbia locorum tria sunt: ista sunt quae plerumque non diligenter inspecta facile faciunt soloeismos. Non enim passim debemus quaecumque uerba istis localibus aduerbiis iungere, sed pro rerum qualitate debemus etiam uerba coniungere. Ideo inuenta sunt elocutiones, propter istam causam. Scire debemus quoniam non iungis «in loco», nisi rei quae est «in loco»; non iungis «de loco», nisi rei quae est «de loco»; non iungis «ab loco», nisi rei quae est «ab loco»; quae, ut puta, duas partes orationis quae significant idem: si aduerbium «a loco» est, et illa quae iungitur debet habere significationem quae «a loco» iungitur; ut, puta, aut «ad locum» significet, et illa pars quae ei iungitur debet significationem iungere «ad locum». Ante quam dicam aliquid de regula, ~~exemplo collige~~ huc et illuc quo modo tibi uidentur, «ad locum» an «in loco»? quando dico huc, illuc, sine dubio «ad locum», id est, non permanentis implet significationem sed euntis. Ergo, ~~si aduerbia~~ quae significationem habent euntis, non permanentis, id est, 'huc' et 'illuc', da etiam uerba quae idem significant, euntis. Vt, puta, proficiscor non est permanentis significatio, sed euntis, 'huc aliquid'; eo non est permanentis, sed huc euntis. Ergo <iunge> hoc uerbum quod habet significationem euntis, ut, puta, huc eo, illuc eo; nam illuc, huc, «ad locum» est, id est, «euntis ad locum», et eo «euntis ad locum» est. Ergo ita debes iungere, quare?, nam et aduerbium et uerbum similiter «ad locum euntis» habet significationem. Ceterum, si duo uolueris iungere diuersa, incipit esse soloeismus. *Ibi* quid?, 'proficiscitur', aut 'permanet'? sine dubio permanentis ~~est ibi, est~~, ergo *ibi* non debet tenere uerbum, nisi quod uerbum «in loco» significet, ut, puta, *stat, permanet, quiescit*; ut, puta, *stat ibi, permanet ibi, quiescit ibi*. ~~Sed, uerbi causa~~, si autem uelis coniungere huic aduerbio uerbum illud quod habet significationem euntis, incipit esse soloeismus: iam enim *ibi* ~~eius est qui~~ uenit, eo eius est adhuc qui proficiscitur; quo modo possunt ista consentire?.

304. (Fol. 86r). ab loco nisi] ab loco nisi rei quae est ab loco quae ut (ut om. ABC) puta ABCZ ad locum nisi rei quae est ad locum puta cKeil .. ut puta aut] ut om. ABC quando autem Keil .. significet] significat Keil .. ei iungitur] iungitur ei Keil .. exemplo collige] Keil exempla (corr. exemplo z) colligi z exemplo colligit (corr. colligit) B exemplo colligit A .. dico huc] huc om. z, add. z .. implet] ACZ implet Keil .. si aduerbia] ABCZ si sunt aduerbia Keil .. huc aliquid] adhuc aliquid Keil, sed aliquid delendum uidit .. huc euntis] adhuc euntis Keil .. iunge] Keil om. ABCZ .. nam illuc huc] ABZ nam et huc illuc Keil om. C .. est ibi est] est posteriore loco om. Keil .. sed uerbi] BCaz sedet uerbi AKeil .. uelis coniungere] Keil uelis coniunge z .. eius est qui] Keil eius eiusque z .. per locum esse] ABCZ per locum esse aliqua de loco esse Keil .. quadrifarie] quadrifaria BCa quadrifari A quadrifariam Keil .. aliud istic] ABCZ aliud isti CaKeil .. istic ianua] BZ isti ianua ACKeal .. illac illa] illac illa pro ergo: illac illo pro ergo ABCZ illac illa ergo pro Keil .. non sed] non sed uenio illac ABCZ sed non uenio illac illac Keil

Ergo debemus scire esse aliqua «per locum», esse aliqua «in loco», esse aliqua «ad locum»; et sunt quadripartite diuisa. «Ad locum» sunt haec: huc, illuc, illo; de istis, ut, puta, ita loquere: huc ueni, illo uade: «ad locum» sunt ista; «in loco» sunt ista: hic, ibi, illic; «de loco» sunt ista: hinc, illinc, inde. Sunt etiam alia aduerbia, sed ista sunt quae in usu sunt posita. Ergo sunt quae significant «in loco»: hic, illic, ibi — est et aliud, istic: patet istic ianua leto³⁰⁶; «de loco»: hinc, illinc, inde. «Per locum» sunt ista: hac, illac, illic. Pro ergo rerum qualitate debemus etiam ista coniungere: uenio illuc bene dicimus, non?, sed uenio illac «per locum» est; [F.86V]³⁰⁶ eo illo bene dicimus; sed uide ne producas ultimam syllabam, et dicas illō; quia Latini in ultima syllaba accentum non habent. Sed ne forte dicas: "quare ergo dicimus istūc? sed illud per apocopen dicimus. Maiores enim nostri plenas habebant elocutiones: sic et istuc quasi istuce, sic est fac quasi face.

Sunt aduerbia quae dubia sunt quem ad modum dicamus: intro an intus, foras an foris; sed hoc interest: quod intus et foris duas habet significationes, intro et foras unam significationem. Vt, puta, intro et foras «ad locum» est utrumque, ut, puta, intro uado; item foras: foras uado; sed necesse habet utrumque unam significationem habere. Intus ergo et foris geminam habent significationem, «in loco» intus et foris est, et «de loco». Vt, puta, quo uadis? «ad locum» est; ergo quo uadis?, foras uado bene dicimus, quoniam «ad locum» est utrumque; intus uero et foris geminam habent significationem: «de loco» et «in loco», quo modo intus sunt et foris sunt; «de loco», quo modo est intus exeo, foris uenio. Noli iungere praepositiones, non enim possum dicere de intus; multi enim, quasi causa communis elocutionis, ita loquuntur: de intus ueni, et dicunt ideo: "debet de iungi ut significet «de loco»". Sed ideo tu noli iungere, nam stultum est; quid enim opus est ut de iungas ut significes «de loco»? quia uenit non est «in loco», hoc ipsum uenit significat tibi quoniam non est «in loco», sed «de loco». Ergo scire debes quoniam ista ipsa aduerbia, quae sui natura aliquid non explicant, quid significant, per coniunctionem uerborum aliquid explicanter explicant. Ergo quando dico intus sum, sum intellege; quid est sum?, permanentis est: ergo et intus permanentis est. Intus uenio: intus nescis cuius sit significationis; uenio cuius est significationis?, «de loco»: ergo et intus «de loco» est. Intro et foras indubitabiliter «ad locum» significant, ut intro

305. patet isti ianua leto (VERG. Aen. II 661)

306. (Fol. 86V), sic et istuc] ABZ sic est istuc Keil .. dubia] Keil dubia Z .. duas habet] duas habent Keil .. unam significationem] unam habent significationem Keil .. in- tus ergo] intus ergo — et de loco delenda uidit Keil .. intus et foris] et on, Keil .. in loco quo modo] in loco quo modo intus sunt et foris sunt: in loco in loco quo modo intus sunt foris sunt Keil .. de intus ueni] ABCZ de intus uenio Keil .. quia uenit] ABZ quia uenio CbKeil .. ipsum uenit] ABZ ipsum uenio CbKeil .. nescis] nescio Keil .. significant in loco] significant in loco Keil .. qualia] Keil quia Z

*uado, foras uado; intus uero et foris non significant «ad locum», sed significant duas res, «in loco» et «de loco»; quando autem significant «in loco», quando «de loco», noli de ipsis intellegere —ambigua enim sunt et incerta—, sed collige de uerbis coniunctis: uerba enim coniuncta necesse habent aperta facere aduerbia. Ergo modo *intus*, si «in loco» est, uel *foris*, si «in loco» est, nescis; si uerba coniunxeris, iam intellegis *qualia* sunt, utrum «in loco» an «de loco»; si dixeris *exeo, uenio*, intelleguntur «de loco» esse; [F.87r] 307 si dixeris *sedere, stare, esse, dormire*, omnia ista «in loco» significant. *Foris uenio, foris exeo*: qui dicit *uenio*, qui dicit *exeo*, non significant «in loco», sed «de loco». Non tamen debemus iungere praepositiones. Nam, si uolueris iungere —temptauerunt enim plerique sic loqui—, cogo te iungere *cum his*, cum quibus non uis. Dicis mihi: "debeo dicere *de intus, de foris*", ut iungas praepositiones; ergo usurpa illud et aliqua sic dic: *ad intro, ad foras*; cogo te ergo et sic loqui, si iungere uolueris praepositiones, ut possimus apertius intellegere quando sunt ista «in loco», quando «de loco». Debemus addere praepositiones, quoniam *de* significat «de loco» esse; *de intus* et *de foris*; ergo si hoc est, ut ideo dicant addendam esse praepositionem, quoniam significat «de loco» *aperte, et ego* cogo te dicere *ad intro, ad foras*, ut apertius «ad locum» significes. Nouimus enim quia *ad* «ad locum» significat; *ergo debeo* dicere *ad intro*, ut apertius significes «ad locum»; sed hoc nequaquam possumus facere, et utimur sine praepositione. Et quando sit significatio uel «in loco» uel «de loco», de uerbis intellegis.*

DE COMPARATIONE ADVERBIORVM

Accidit etiam comparatio aduerbiis. Comparationes aduerbiorum tres sunt: aut enim positium gradum recipiunt, aut comparatium, aut superlatium. Primo scire debes non omnia aduerbia recipere comparationes, sed ea quae ducunt originem a nominibus recipientibus comparationem; non omne aduerbium recipit comparationem, sed id aduerbium quod recipit comparationem uenit a nominibus recipientibus comparationem. Vt, puta, *doctus* recipit comparationem: *docte, doctius*; ea ergo aduerbia recipiunt comparationem quae ducunt originem a nominibus recipientibus comparationem. Quid ergo *sequuntur* illa aduerbia quae ducunt originem a uerbo?, non recipiunt comparationem, quoniam uerbum non recipit comparationem; ut, puta, *cursim, strictim*, non recipiunt comparationem, quoniam recipiunt originem a uerbo, quod uerbum non recipit comparationem.

307. (Fol.87r). stare] *om. Keil* .. non significant] *ABCZ* non significat *Keil* .. cum his] cum iis *Keil* .. ad intro ad foras] ad intro et ad foras *Keil* .. aperte et ego] *BCaZ* aperte et ergo *A* aperte ego *Keil* .. ergo debeo] *ABCZ* ergo debes *Keil* .. DE COMPARATIONE ADVERBIORVM] hoc loco interiectum *huid scriptum ad rubricam addendam reliquit Z* .. sequuntur] sequuntur *A* sequitur *Keil* .. ducunt a coniunctione] ducant a coniunctione *Keil*

Quid illa aduerbia quae originem ducunt a pronomine, *mentim*, *tuatim*?, non recipiunt comparationem, quoniam nec pronomen recipit comparationem. Quid, si, ut, puta, illa aduerbia originem ducunt a coniunctione?, non recipiunt comparationem. Ergo ea aduerbia recipiunt comparationem [F.87V]³⁰⁸ quae ducunt originem a nominibus recipientibus comparationem; et ipsa ista aduerbia quae recipiunt comparationem, in positio (-) unam regulam habent, in comparatio illam quam diximus regulam inde probamus de hoc ipso nomine, *bene*, *melius*, *optime*. Non est breue, ut scias regulam superlatiui, unde uenit, siue a correpto positio, siue a producto; nihilo minus illa regula remanet. Ergo ita se habent regulae: in positio duae sunt regulae, in comparatio una est.

Sunt aliqua aduerbia quae non recipiunt comparationem, et uolumus in ipsis facere comparationem. *Mane*: non possum dicere quod dicunt multi, *manius*. Quid ergo dicimus in istis nominibus?, unde apparet quoniam soloecismus est? primo quoniam *mane* non recipit comparationem *manius*. *Mane* dicitur matutinum tempus, *mane* tractum est ab illis rebus, *Manes* dicuntur dii effusi per totum — nam sic diffiniuerunt penitus qui tractauerunt de istis rebus: *Manes* dicuntur dii effusi per totum —, ut, puta, qui in terra esse possunt, qui in aere esse possunt, qui in caelo. Nam idcirco «*manare*» dicimus quicquid effluit per totum, ut, puta, «*manat*» sermo, «*manat*» fluuius. Vsurpantur ista ergo quoniam dies tunc primum per totum effluit, quando nascitur; appellatur «*mane*» quasi quod emanet et effluat. Si inde habet etymologiam, non potest recipere comparationem. Diximus enim ea aduerbia recipere comparationem quae originem ducunt a nominibus recipientibus comparationem. Siue a *manando*, siue a *Manibus* dictum uolueris *mane*; siue illud, siue illud, non recipit comparationem; ergo *manius* nemo dicit.

Quid ergo?, cum opus fuerit hac significatione, quid faciemus?, ad augendam significationem, magis et maxime; ad minuendam, minus et minime. Vt, puta, *Cicero*, fac inde aduerbium *Ciceroniane*; *Tullius*, *Tulliane*. Ergo sunt aduerbia quae comparationem non recipiunt, sed egent significatione comparationis; quid ergo faciemus?, ita debemus loqui, ut, puta: iste *Tulliane* loquitur; est alter qui ualde *Tulliane* loquatur, dico: magis *Tulliane* loquitur; item alter qui plus, debet dicere: maxime *Tulliane* loqueris; ut hoc faciant ista coniuncta aduerbia, quod solet facere comparatiuus et superlatiuius. Vt, puta, ille *mane* uenit;

308. (Fol.87V). in positio] hoc loco lacunam indicauit Kell .. unde uenit] om. A unde uenerit Kell .. nam sic] nam sic — per totum om. B, in marg. add. C, in A quoque olim omissa esse uidetur, delenda uidit Kell .. *manare*] Kell *manere* Z .. *ef- fluit*] Kell *effluit* Z .. *etymologiam*] Kell *etymologiam* Z .. *significationem* *magis*] ABCZ *significationem* *lunginus* *magis* Kell .. *debet*] *debeo* Kell .. *loqueris*] ABCZ *loquitur* Kell

[F.88r] 309 nescio qui maturius uenit, debemus dicere: magis mane; item alter maturissime uenit, debemus dicere: maxime mane uenit, aut certe mane uenit. Tardius nescio qui uenit, debes dicere: minus mane uenit; item alter tardissime uenit, quid debemus dicere?: minime mane uenit. Ergo ea aduerbia in quibus non possumus inuenire comparationem, ut possint habere uel significationem comparationis, debemus ista habere aduerbia, id est, magis et maxime ad augendum; uel, minuendum, minus et minime.

Docuit et nomina esse deminutiuia et aduerbia, a positiuo et comparatiuo; a positiuo: primum, longe; primule, longule; a comparatiuo: longius, longiuscule:

non scis hinc longule esse? et nosti mores mulierum:
dum moliuntur, dum conantur, annuus est. 310

Ergo inuenis a positiuo deminutiuum: primum, primulum; a comparatiuo: longius, longiuscule; a superlatiuo aut nulla exempla aut rara sunt.

<OMNIS PARS ORATIONIS ADVERBIVM FACIT>

Hoc quod dicit tenendum nobis est fideliter: omnis pars orationis, cum desiuerit esse quod est, aduerbium facit. Vt, puta, nomen aut nomen est aut, si non fuerit nomen, nihil aliud est nisi aduerbium; non potest esse pronomen aut participium, sed statim aduerbium facit. Pronomen est: si est pronomen, bene; si non est, aduerbium est. Omnis pars orationis delecta a significatione sui in aduerbium semper cadit; numquam potest fieri ut in aliud cadat. Vt, puta, uideamus exempla, falso: hic falsus, huius falsi, huic falso 311, datiuus est; inueniamus elocutionem: falso aut nomen habet significare, aut, si non significat nomen, erit aduerbium: nam falso quaeritur de natura sua genus humanum, hic aduerbium est. Item pronomen et aduerbium, ut est qui: possum et ita dicere, qui est qui tibi fecit

309. {Fol. 88r. debes dicere minus} ACZ debemus dicere minus Keil .. debemus ista] debes ista ABC debent ista Keil .. uel minuendum] ABZ uel ad minuendum Keil .. a positiuo primum] a positiuo primum longe primule longulea comparatiuo: a positiuo primum longe primule longe a comparatiuo Z a positiuo primum primulum (primulum AB primule Cb corr. primulum C) a comparatiuo ABCKeil .. annuus] annus (corr. annus a) A annus BC .. rara sunt] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. desiuerit] desiuerit Keil .. a signifi- catione] Keil .. ac significatione Z .. item profecto] item pone erit uerbum muta accentum et facit ponē et erit aduerbium item Keil .. pro breuis] pro breuis est modo modo delenda uidit Keil .. contingit tale] ABZ contigit tale Keil .. contingit participium] contingit participium est ergo modo ABCZ contigit ergo modo partipium est Keil

310. non cogitas hinc longule esse? et nosti mores mulierum:
dum moliuntur, dum conantur, annuus est. (TER. Heaut. 239 / II 2, 10)

311. falso quaeritur de natura sua genus humanum (SALL. Jug. 1)

iniuriam?; si ita dicam, modo pronomen erit; si dicas *qui scis?*, pro eo quod est *unde*, ecce iam non est pronomen, sed est aduerbium. Item profecto quando dicimus, — *pro brevis* est modo—, modo et participium et aduerbium; si ita dicas, "*profecto* mihi ad uillam illud negotium *contingit*". *tale* est ac si diceres "*cum profectus* essem, illud mihi negotium *contingit*"; *participium* est. Ergo modo, si hoc dicas, *profecto quanto magis magisque arbitror*, modo aduerbium est. *Ante* potest et praepositio esse [F.88V]³¹² et aduerbium; *ante templum*: modo praepositio est; *ante fecit*: modo aduerbium est; nam quotiens casus sequuntur, praepositio est; quotiens non, aduerbium est. *Vt* potest et coniunctio esse, potest et aduerbium:

*ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error!*³¹³:

in prioribus locis coniunctio est, in posteriore aduerbium est. *Heus* et interiectio et aduerbium: si dicas

'heus, etiam mensas consumimus!', inquit Iulus³¹⁴,

modo interiectio est;

'heus', inquit, *'iuuenes, monstrate, meorum ...'*³¹⁵,

modo aduerbium est inclamantis.

Ergo uides omnes partes orationis habere quandam cognationem cum aduerbio; nam si *desiuerit* esse quod est, nihil est aliud nisi aduerbium; ut in nomine *falso*, in pronome *qui*, in uerbo *pone*, in participio *profecto*, in coniunctione *ut*, in praepositione *ante*, interiectione *heus*.

Ergo omnes partes orationis cum aduerbio significationem habent; sed plane, ait, in his rebus aliqua discernimus accentu,

312. (Fol. 88V). *desiuerit*] *desierit* Keil .. *ante interiectione*] *ante in interiectione* Keil .. *significationem*] *ABCZ cognationem* Keil [*Lindemannus*] .. *ex sensu*] *hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit* Z .. *interrogant*] *ABCZ interrogat* Keil .. *Mediolanio ueni*] *delenda uidit* Keil .. *ratione sequuntur*] *ratione sequuntur* *nominum* *ut puta*: *rationem sequuntur* *puta* B .. *ratione sequuntur* (*secuntur* A) *pronominum* *puta* AC .. *rationem secuntur* *provinciarum* *puta* Keil .. *quid insula*] *quid si insula* Keil .. *ciuitatum*] *ciuitatum uel ciuitatum indifferenter scripsit* Z .. *nomina*] *ABCZ nobis* Keil .. *ut dicemus*] *ut dicemus* (*diximus* ABC, *corr.* *diximus* a*) paulo post *ABCZ* .. *ut diximus paulo ante* Keil .. *ergo si qui*] *ergo so qui* — ab hoc *Mediolanio delenda uidit* Keil .. *dice* *Mediolanio*] *dice* *Mediolanio* hoc *Mediolanium* huius *Mediolanii*: *dicere* *Mediolanio* *ueni* hic *Mediolanum* huius *Mediolanii* Keil

313. *ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error!* (VERG. Buc. 8, 41)

314. *'heus, etiam mensas consumimus!'*, inquit Iulus (VERG. Aen. VII 116)

315. *'heus'*, inquit, *'iuuenes, monstrate, meorum | ...'* (VERG. Aen. I 331)

sensu aliqua; nam ecce, ut intelligam *profecto* quando est participium, quando aduerbium, sensu discerno; ut autem intelligam *pone*, hoc non solo discerno sensu, sed etiam accentu. Ergo in plerisque significatio erit ex accentu, in plerisque erit ex sensu.

◀ALIA SVNT NOMINA CIVITATVM, ALIA PROVINCIARVM▶

Hoc quod dicturus est ualde nobis est utile ut sciamus quem ad modum loquimur. Quando nos aliqui *interrogant*, ut, puta, "unde uinisti?", "*Mediolanio ueni*", debemus tenere istas regulas: alia sunt nomina ciuitatum, alia prouinciarum et locorum et rerum et insularum. Idcirco tantum in nominibus ciuitatum hoc obseruare debemus: ut numquam iungamus praepositiones; reliqua enim omnia ratione sequuntur nominum. Vt, puta, duae sunt istae regulae: de nominibus ciuitatum et prouinciarum; sed quid insula est?, iam sic illam incipies dicere quem ad modum prouinciam; quid, si locus sit?, sic dicimus quasi de prouincia. Non discernuntur nisi ciuitates, nomina ciuitatum non possumus ita proferre. In nominibus ciuitatum propriis haec nomina seruanda sunt: aliqua sunt quae significant «ad locum», aliqua quae significant «de loco», aliqua quae significant «in loco», ut dicemus paulo post.

Ergo si qui uult dicere Mediolanio, hoc Mediolanium, huius Mediolanii, [F.89r] 316 huic Mediolanio, hoc Mediolanium, o Mediolanium, ab hoc Mediolanio. Ergo uideamus regulas aduerbiorum, quo modo decurrunt istae ipsae regulae. Vt, puta, «ad locum» quando uolumus significare: «ad locum», ut, puta, Mediolanium; sed hoc nomen facit nobis dubitationem; et nominatiuus enim et accusatiuus et uocatiuus similes sunt. Inueniamus unum nomen ubi uere hoc possumus intellegere: ecce, ut, puta, Carthago, huius Carthaginis, huic Carthagini, hanc Carthaginem, o Carthago, ab hac Carthagine; stant isti casus. Quando «ad locum» uolumus significare, debemus sublata praepositione dicere; non deo dicere ad Carthaginem uado, sed Carthaginem uado, secundum enim Carthaginem, accusatiuus est. Quando «de loco» uis significare, septimo dicis, id est, ablatiuo sublata praepositione: Carthagine uenio. Hoc nec dubitationem habet: "in locum", secundum accusatiuum; «de loco», secundum

316. (Fol.89r). huic Mediolanio] huic mediolanio hoc medio-lanium o mediolanium: ut huic mediolanio hunc mediolanium o mediolani Keil .. ut puta Mediolanium sed hoc] ut puta mediola-nius sed hoc ABC .. ut puta mediolanum uado sed hoc Keil, posterioribus locis *constanter mediolanum habet Keil* .. similes] Keil similis Z .. huic Carthagini] huic carthagini hanc carthaginem: carthagini carthaginem Keil .. praepositione dicere] ABCZ praepositione secundum accusatiuum dicere Keil .. secundum enim Carthaginem] ABCZ secundum accusatiuum enim Carthaginem enim Keil .. et pluralia] ACZ et plura alia Ba* delenda uidit Keil .. Capua] capua uado capua uenio pluralis quae Keil .. habet sic loqui] habet sic loqui ut han flectat (fluctat Z) ABCZ: habes sic loqui ut ad hanc flectas Keil .. ad numerum flectam] ABCZ ad numerum singularem flectas Keil (Lindemannus) .. ita facimus] ista (corr. s) facimus Z .. et in nominibus] et in nominibus numeri tantum pluralis ABCZ: om, Keil .. quo modo] quando Keil

septimum; et pluralia, ut, puta, *Romam uado, Roma uenio, Beneuentum uado, Beneuento uenio, Capuam uado, Capua uenio, Sermium uado, Sermio uenio*; sic currunt ista omnia secundum ipsam similitudinem. Et in nominibus, etiam quae nomina uidentur esse difficilia, necesse habet sic loqui, ut hanc flectat similitudinem, ut, puta, *Puteoli, Baias*. Ne dicas mihi ne forte illud ad numerum flectam, non, sed similiter sic sequeris: utrum numeri sit singularis an tantum pluralis idem est. Ergo in nominibus numeri tantum pluralis ita facimus: *Puteolos uado, Puteolis uenio, et in nominibus* numeri tantum pluralis *Athenas uado, Athenis uenio*. Ista planissima sunt: quando «ad locum», accusatiuo; quando «de loco», septimo. Quando «in loco», uaria est dubitatio omnino et grauis; sed tamen discreuerunt eam bene his regulis: quaere ipsius ciuitatis nominatiuus quo modo exeat, utrum in *us* exeat an in *um*. Quo modo ergo «in loco» quaerimus?, ita debemus facere, ut quaeramus ipsius ciuitatis nominatiuum: si ipse nominatiuus ciuitatis aut in *us*, aut in *um* exierit, secundum genitiuum fac; ut, puta, *Mediolanium, Delus: Mediolanium in um exit, Delus in us exit* nominatiuo, «in loco» in *i* facit. Ergo ubi *fuisti?*, *Deli fui*; ubi *fuisti?*, *Mediolani fui*; aduerbium loci «in loco» secundum genitiuum in *i* facit, quando nominatiuus uel *us*, uel *um* fuerit terminatus. Vt, puta, *Naxus, Aradus, insulae sunt; ubi fuisti?*, [F.89V] ³¹⁷ *Naxi fui, Aradi fui: «in loco»*. si nominatiuus in us uel in um exierit; si autem neque in *us* neque in *um*, sed aliter, ut, puta, *Baias, Athenas*, iam secundum datiuum assumere habes: *Tibur nec in us exiuit nec in um*; ergo *Tibur, Tiburis, Tiburi*, datiuo: ubi tu *fuisti?*, *Tiburi fui*; similiter *Carthago, Carthaginis, Carthagini*: ubi *fuisti?*, *Carthagini fui*. Vt, puta, *Roma* neque in *us* neque in *um* exit: *haec Roma, huius, huic Romae*: ubi *fuisti?*, *Romae fui*.

Et in illis nominibus numeri tantum pluralis, ut scias eandem esse tantum modo regulam, *Puteoli, Puteolorum, Puteolis: ubi fuisti?*, *Puteolis fui*; non possum dicere *Puteolorum*, sed *Puteolis*; *Baias, Baiarum, Bais*: ubi *fuisti?*, *Bais fui*. Ista regulae firmissimae sunt, nec aliter debemus loqui; nec uos trahat auctoritas plerumque sumpta pro necessitate. Nam inuenimus apud auctores uarie aliquotiens posita uel clausularum uel propter metra; habemus unum exemplum apud Virgilium, apud Sallustium semel dictum, apud Ciceronem bis dictum. Numquid,

 317. (Pol.89V). in loco si nominatiuus) ABCZ in loco secundum
 genetiuum si nominatiuus Keil .. Baias Athenas] belle etince Z bene etince
 AB beneuenti athene C beneuenti adthene b .. exiuit] BCaZ exiuit A
 exit Keil .. Baias Baiarum] baias baiarum bais ubi fuisti bais fui: uaias
 uaiarum uais ubi fuisti uais fui Z baias baiarum bails ubi fuisti bails fui
 Keil .. uel clausularum] ACZ om. B uel propter clausulas b uel causa
 clausularum Keil .. Sallustium] Sallustium aut bis apud delenda uidit Keil
 .. ista re] Keil staret Z .. ait expectat] expectat ait Keil .. dicta
 dic tu Keil om. A, in marg. add. a .. quo modo necessitate] ABCZ
 quoniam necessitate Keil .. uide stat] ABCZ uide si stat bKeil .. fecit
 si in prosa] ABCZ fecit in prosa si in prosa Keil .. in metro] in metris
 Keil .. facit] fecit Z, corr. z .. Illi fui Adrumeti fui] adrumeti fui illi
 fui Keil .. si dicis] si dicas Keil

quoniam semel legisti apud Virgilium, aut semel apud Sallustium, aut bis apud Ciceronem, iam debes hoc uti? Ecce Virgilius semel usus est ista re³¹⁸: Tyria Carthagine qui nunc expectat, ait, expectat Mercurius Carthagine; quid debuerat dicere?, expectat Carthagini: secundum datium debuit, et usus est secundum ablatium dicta aliter; ut scias quo modo necessitate hoc fecit, dic Tyria Carthagini qui nunc expectat: uide, stat uersus?, omnino non potest; ergo causa metri hoc fecit, non per imperitiam, sed propter metri necessitatem. Alter nescio quid fecit; si in prosa hoc facias, inuenis quinque longas, ideo autem mutauit, ut posset bonam clausulam facere; nam quae ratio est in metro, eadem est in prosa apud bene scribentes.

Ergo, si «ad locum», significas secundum accusatiuum; «de loco», secundum septimum, ut *Romam uado*, *Roma uenio*; si «in loco», significas tunc secundum genitiuum, cum nominatiuus singularis us uel um fuerit terminatus, ut *Adrumetus*, *Beneuentum*, *Ilium* —Aduerbium loci «in loco» quo modo facit?, *Beneuenti fui*, *Illi fui*, *Adrumeti fui*—; si autem nominatiuus neque in us neque in um exierit, iam secundum datium dicis. Sed has praepositiones quas detrahimus nominibus ciuitatum, addimus nominibus prouinciarum. Non debeo dicere *Africanam* pergo: *Carthaginem* pergo bene dico, quia nomen est ciuitatis, ad *Africanam* pergo et hoc bene dico, quia nomen est prouinciae. Si dicis [F.90r]³¹⁹ *Campania uenio*, uitiosum est, *in Sicilia sum* bene dico; si tu uellis dicere *Siciliae sum*, et hoc uitiosum. Ergo nominibus prouinciarum debemus addere praepositiones. Ne te fallat illa res: legimus apud Virgilium, et in antiqua historia hoc inuenitur, nec inuenies alibi istam significationem, aut *Cretae* iussit considerare *Apollo*³²⁰; et debuerat dicere: *apud Cretam* iussit *Apollo* considerare, cum praepositione, et tamen sic usus est *Cretae*, ac si diceret *Capuae*, id est, quasi nomen esset ciuitatis. Et quid inuenitur in antiqua historia?, maiores nostri ex nominibus rerum dabant etiam nomina ipsis oppidis:

*inmanisque Gela, fluuii cognomine dicta*³²¹.

Si de ciuitate loquor, debeo tibi dicere *Gelae fui*; si de fluuiio loquor, non possum dicere *Gelae fui*, sed *apud Gelam* fui. Da hominem nescientem, et putet me in alterutra elocutione fecisse

318. Tyria Carthagine qui nunc | expectat (VERG. *Aen.* IV 224)

319. (Fol. 90r). uitiosum ergo | uitiosum est ergo Keil .. putet | putat Keil .. uidemus | om. Keil .. uocabulum accepit | CaZ uocabulum adeunpsit AKeil .. nomen accepit B .. elocutum | ABZ locutum CaKeil .. si uolueris dicere | dicere om. Keil .. significare habemus | significare habes Keil .. ergo quoniam | ABCZ ergo scire debes quoniam Keil .. est unum | unum est Keil .. habemus inter | ABCZ habemus si inter Keil .. ciuitates illas | illas ciuitates Keil .. nominis habet | habet nominis Keil .. composita | ABCZ praepositiones Keil .. dixeris | dicere Keil

320. aut Cretae iussit considerare Apollo (VERG. *Aen.* III 162)

321. immanisque Gela, fluuii cognomine dicta (VERG. *Aen.* III 702)

soloecismum. Si qui tibi dicat *Gelae fui*, dico illi: "uitiosum est", "qua ratione?", "quoniam fluuius est *Gela*, et debet habere praepositionem, et tu exclusisti praepositionem". Nescio an ille se referat et dicat: "sed est ciuitas", id est, habuisse nomen tale ciuitatem uidemus, et idcirco sic usum esse de nomine ciuitatis dixisse, non de nomine fluminis, unde ipsa ciuitas uocabulum accepit. Ideo ergo, si dicat ita dixisse, sic se integre fuisse elocutum probauit. Item legimus apud Ciceronem: *Olympus in inmensum editus*³²². *Olympus* mons est et ciuitas, quo modo habes dicere?, si uolueris dicere *Olympi fui*, tale est ac si dicas *Naxi fui*; significare habes ciuitatem. Si autem dicas *apud Olympum fui*, significare habemus montem. Ergo, quoniam sunt aliqua ambigua in nomine, et est unum significare et prouinciam ipsam et ciuitatem prouinciae ipsius, ergo significare habemus si inter centum ciuitates illas quas legimus fuisse unam ciuitatem quae hoc nomine appellatur, *Creta*; exinde factum est ut diceret *Creta Iouis Magni*³²³, non respiciens ad prouinciam, sed respiciens ad ciuitatem. Sed ideo in errorem uenit ista ratio, quoniam homonymum est, id est, similitudinem nominis habet.

DE FIGVRA INCIPIT

Illud superest: "non debemus", dicit, "composita iungere aduerbiis, sed legimus", ait. videmus ista quae lecta sunt, ut, puta, desubito, desursum, exinde, deinceps, et nescio quae talia. Ista ergo quid dicimus?, "ecce inuenimus plurima", dicit, "non sunt uitia". Quare non sunt uitia?, quoniam una pars orationis composita est, non sunt duae partes orationis. Si dixeris ex inde [F.90V]³²⁴ ille uenit, re uera soloecismus erat, quem ad modum si dicamus de mane ille uenit. Ceterum modo exinde talis sit ac si dicas inde: iam non uidentur duae partes esse orationis, sed una composita. Quo modo?, non est de duabus partibus factum, sed una pars orationis composita, ut, puta, curator est meus iste bene

322. Haec in libris Ciceronis qui supersunt non leguntur. *Olympi urbis mentionem fecit Cicero in Verr. act. sec. I 21 56*: P. Seruilius ... *Olympum* ui, copiis, consilio, uirtute cepit, urbem antiquam et omnibus rebus auctam et ornata. ... postea Seruilius imperator populi Romani *Olympum* urbem hostium cepit quam tu in isdem illis locis legatus quaestorius oppida pacata sociorum ... uexanda curasti.

323. *Creta Iouis Magni* (VERG. *Aen.* III 104)

324. (Fol.90V). dixeris diceres Keil .. talis sit] tale sit ABC tale est Keil .. est meus] ABCZ meus est Keil .. procurator est iste] ABCZ procurator meus est iste Keil .. si praepositio] si praepositio autem iungitur BCaZ: si praepositiones autem iungitur A si praepositio — procurator meus est iste de delenda uidit Keil .. hic quod] BaZ hic quando A hinc quod CKeil .. separatum] separatim Keil .. ha- bes mani] BKeil habes mane ACZ habes a mani a, sed deletis litteris a et i .. a mani usque] a mani usque ad uesperum BaKeil a mane usque ad uesperum (uesperam Z, corr. z) ACZ .. qui immo qui immo hoc prudenter facit: quin immo hoc prudenter fecit Keil .. nomen erit] nomen est Keil .. facilis erat] facilis erit Keil .. facili ab hoc mari] BCaZ facili ab hoc mani A facili hoc mare ab hoc mari Keil .. FINIT DE ADVERBIO] FINIT DE ADVERBIO INCIPIT DE PARTICIPIO: DE PARTICIPIO Keil

dico; procurator est iste, et hoc bene dico; fac pro curator meus est iste, et non stat elocutio, quoniam pro separata iam praepositio est. Debueram dicere pro curator meus est iste; si praepositio autem iungitur, ita debui dicere, procurator meus est iste; sed, quoniam sic posui, ut unam partem significarem, non uidentur iam duae partes orationis esse, sed una composita.

Praepositiones enim, quando in connexionem ueniunt, non sunt quasi duae partes, sed quasi membrum ipsius partis cui coniunguntur ipsae praepositiones. Et unde intelligimus quoniam una pars est orationis?, hic quod unum accentum habet; si diceret de inde uenit — nemo autem hoc dicit —, si diceret ex inde uenit — nemo autem hoc dicit, sed deinde uenit, exinde uenit —, si illo modo diceret, duo uiderentur accentus, ut separatum diceret de inde. Non autem sic potes dicere, sed unam partem facis; unde apparet quoniam unus accentus est. Ergo ob hanc causam, quoniam sub uno accentu coniungitur, uidetur una pars esse orationis. Plane de illa re, a mane, audio plerosque sic loqui: iungunt praepositionem aduerbio; nemo dicit a mane, si autem dicere uolueris a mane, mutare habes casum, et dicere habes mani; legimus enim apud Plautum³²⁵: a mani usque ad uesperum. Et qua ratione?, ut faceret casum — noli putare per imperitiam —, qui immo hoc prudenter facit et docte.

Maiores nostri hoc ipsum mane uoluerunt habere genus: dum mane nouum³²⁶; nouum genus est, numquid potest genus adiungi aduerbio? Ergo, si iungitur nomini, iam mane nomen erit, et sic erit mane in e exiens quoniam neutrale est, hoc mane, quem ad modum docile: hic docilis, huius docilis, huic docili, hunc docilem, o docilis, ab hoc docili; hic facilis erat ab hoc facili; ab hoc mari. Ergo, quem ad modum dico a mari, sic possum dicere a mani uenit; sed hodie non possumus dicere. Interim si uolueris dicere ita, dices, sed tamen non debes, quoniam tua alia locutio est.

FINIT DE ADVERBIO

INCIPIT DE PARTICIPIO

Pleraque dixit quae et in superiore arte memorauit, pleraque addit. {F.91r|³²⁷ Participium dictum est pars orationis ab eo quod partem capiat nominis partemque uerbi, ut si qui dicat

325. usque a mani ad uesperum (PLAUT. *Mostell.* 767 / III 2, 77)

326. dum mane nouum (VERG. *Georg.* III 325)

327. {Fol.91r. capiat] capiat nominis Keil capiat comparationis Z .. partemque] SZ partem Keil .. accidit] accidit Keil .. significationes habent] ABCZ significatione habet bKeil .. participium] participium A participium Keil .. uideamus] uidemus Z, corr. z .. discernitur et] discernitur et quando sit nomen et quando participium ABCZ discernitur quando sit participium et quando sit nomen Keil .. iam nomen est] hoc loco habent ABCZ; infra, post amicus illius habet Keil .. sunt ista] ista delendum uidit Keil .. et cultus] delenda uidit Keil

legens, scribens, currens: ista participia sunt; nam habent haec quae dixit. *Legens* habet et casus et genera, et tempora et significationes: quod casus et genera habet nominis sunt, nam et casus nomini accidunt, et genus nomini accidit; quod tempora et significationes habent. haec duo uerbi sunt, nam tempus uerbo accidit, significatio uerbo accidit. Ergo participium habet a nomine partes, habet a uerbo partes; ideo dicitur participium quasi participium.

Antequam tractemus hoc ipsum participium, debes scire discretionem participii ipsius a nomine. Plurima enim sunt participia eadem et nomina, et faciunt grauissimam confusionem. Plerumque ponitur nobis et dicitur: "*amans* quae pars est orationis?", et uidemus quod et nomen est et participium. Videamus ergo discretionem ipsam per omnia participia. Nam est participium quod et praesens habet, et praeteritum habet, et futurum habet. Ergo debemus scire ipsas differentias. Praesens participium cum nomine habet cognationem, ut est *amans*; nam *amans* potest et participium esse, potest et nomen esse; sed tamen discernitur et quando sit nomen, quando participium: si participium fuerit, sequere accusatiuum; si nomen fuerit, genitiuum sequere. Vt, puta, *amans illum hoc feci*, modo participium est; *amans illius*, modo nomen est. Ergo quando accusatiuum ponimus casum, est participium; quando genitiuum ponimus casum, nomen est. Vt scias uerum esse, da similia; ita dico *amans illum hoc feci*, quem ad modum dico *legens, docens, scribens: legens illum hoc feci, docens illum hoc feci, scribens illum hoc feci*; et *legens et docens et scribens* participia sunt. Si ita dico, *amans illius, iam nomen est*, quem ad modum dico *doctor illius, et amicus illius*, quia et *doctor* et *amicus* nomina sunt ista. Ergo quotienscumque utimur accusatiuo, erit participium; quotienscumque utimur genitiuo, erit nomen. Ecce habes discretionem praesentis participii et nominis.

Est discretio praeteriti participii et nominis, ut est *uisus, cultus*. *Visus* —et *cultus*— et nomen potest esse, et [F.91V] ³²⁸ participium potest esse; *cultus* et nomen potest esse, et participium potest. Sed est discretio huius modi, quod, quando participium est, secundae est declinationis; quando nomen est, quartae est declinationis: si dicas *uisus, uisi*, participium est; si dicas *hic uisus, huius uisus*, erit nomen. Ecce habes discretionem praeteriti participii et nominis, quod, quando est participium, secundae declinationis est; quando autem est nomen, quartae declinationis est. Similiter *sumptus*: si ab eo quod est *sumor, sumptus*, sit participium praeteriti sumptus, participium est; si ab eo quod est *sumptus, huius sumptus*, erit nomen quartae declinationis, quando "inpositiones" significamus.

 328. (Fol.91V). potest sed] potest esse sed *Keil* .. parti- cipium
 praeteriti sumptus] delenda uidit *Keil* .. colliges] colligis *Keil* .. tolle
 dus adde] tolle inde dus et adde *Keil* .. non potest] ABC? non potes *Keil*
 .. tolle dus moribun] tolle dus moribundus Z tolle dus remanet moribun *Keil*
 .. su- perlatiuus nomen] superlatiuus est nomen *Keil*

Est item participium futuri temporis, et faciet nobis dubietatem, ut est *moribundus*. Sed utrum ista participia sint an nomina, iam ex ratione colliges, quod, si participia sunt, redeunt in praesens participium; si nomina sunt, non redeunt in praesens participium: *legendus*, *scribendus*, non uidentur tibi talia esse quale est *moribundus*?, sed *legendus*, *scribendus* redeunt in praesens participium, *moribundus* non redit in praesens participium. *Legendus*: tolle *dus*, adde *s*, et facit praesens *legens*; *scribendus*: tolle *dus*, adde *s*, *scribens*. E contrario, *moribundus*: fac praesens; non potest, quia non sequitur: *moribundus*, tolle *dus*, *moribun*, adde *s*, et nemo dicit *moribuns*; *moriens* enim dicimus. *Furibundus*, tolle *dus*, remanet *furibun*, adde *s*: *furibuns* non est latinum, sed *furens* dicimus. Ergo hinc apparet quoniam non est latinum, si non redierit in praesens participium; si autem redierit, tunc participium est.

Haec sunt propriae differentiae singulorum participiorum, ut praesens participium regulas habeat per accusativum et genitivum; praeteritum participium discernas per quartam declinationem et secundam; futurum participium discernas per reditum in praesens participium, uel, si non remeauerit.

Sunt tamen duae discretiones generaliter per tria ista participia: comparatio et tempus. Si comparationem habuerit, nomen est: siue comparativus est, siue ~~superlativus, nomen~~ est; si tempus habuerit, siue praesens, siue praeteritum, siue futurum, participium est; ut, puta, quando dico *amans hoc feci*, quid est *amans hoc feci*?, id est, 'dum amarem, hoc feci': ecce habet tempus, participium est; ecce ergo *amans* [F.92r] 329 participium est praesens. Item in praeterito *uisus*: *uisus* tempus habet. Item in futuro *legendus*: ecce hinc uidetur participium, quoniam habet tempus. Ergo, si inuentum fuerit tempus, erunt ista omnia participia; si non inuentum fuerit tempus, erunt nomina. Est *amans*: si ab eo quod est *amo* feci *amans*, id est 'dum amarem', si inde uolueris dicere *amans*, participium est; si autem dixeris *amans*, *amantior*, *amantissimus*, erit nomen. Similiter *incensus* et participium est et nomen: si faciat *incensior*, *incensissimus*, erit nomen; si autem non faciat, erit participium; nomini enim accidit comparatio, participio numquam. Ergo habes discretiones, et singulas singulorum participiorum, et communes omnium.

329. (Fol.92r). partem capit] partem capit nominis partemque uerbi: partem capit nominis partem capit uerbi A partem capit nominis partemque uerbi BCKeill .. recepit] ubi recepit constanter scripsit Z recipit constanter habet Keill .. singula} Keill singulas Z .. semper nullo excepto participio delenda uidit Keill .. commune in} commune in ens BZ commune in istis A commune in ans et in ens CaKeill .. id est in n et s} CbKeill id est n et s AB idea n et s Z .. aut habeat] aut habet Z, corr. z .. est non potest} BCZ est aliter (aliter in marg. adscriptum, sed postea deletum est in A) non potest AKeill .. nullum esse debeat] nullum esse quod habeat Cb nullum est enim quod habeat ABKeill

Videamus modo quid est participium. Participium est pars orationis dicta quod partem capit nominis partemque uerbi; recepit enim a nomine genera et casus, a uerbo tempora et significationes, ab utroque numerum et figuram. Ergo sex accidunt participio sine dubio: duo propria nominis, duo propria uerbi, et duo communia ab utroque trahit, tam a nomine quam a uerbo.

DE GENERE

Videamus singula secundum nomina. Genera participiis accidunt quatuor tantum: masculinum, femininum, neutrale et commune ex tribus generibus. Et semper istae regulae fixae sunt: semper masculinum participium in us exit, femininum in a, neutrum in um; semper, nullo excepto participio, commune in ens, id est in n et s, non ut habeat a aut habeat e, sed ut habeat duas consonantes; siue a antecedit siue e antecedit, hoc non cogites, sed tantum modo illas duas consonantes; ut, puta, uerbi causa, auditus, audita, auditum, audiens. Nam praesens participium trium generum est; non potest inueniri apud Latinos nullum esse debeat duo genera, sed aut masculinum est, ut legendus, aut femininum, ut legenda, aut neutrum, ut legendum, aut commune ex tribus generibus, ut est legens. Et praesens participium tria sustinet genera simul connexa, praeteritum participium tria diuisa, futurum participium tria similiter diuisa. Nam, quando dico legens, tria genera sunt: legens uir, legens mulier, legens Mancipium; e contrario participium praeteritum discernit genus: lectus, lecta, lectum; et futurum participium, siue in us exeat, siue in rus: legendus legenda legendum, |F.92v|³³⁰ lecturus lectura lecturum. Ista sunt genera tantum modo.

DE CASU

Casus accidunt participiis tot quot accidunt etiam nominis, id est, sex: legens, legentis, legenti, legentem, legens, a legente. Et, quia dixi a legente, quaeritur utrum participia in i exeant an in e; quaesitum est diu apud artigraphos, et scire debes quia omne participium praesentis temporis e terminatur. Si quando inueneris i terminari, aut necessitas facit metri, aut certe quoniam habet cognationem cum nomine. Ab hoc legenti, dicimus ergo participium esse? diximus quod amans et nomen potest esse et participium; sed nomen erit, si in i exierit; erit autem participium, si in e exierit; ergo, quando tibi proponitur talis pars orationis quae significationem habeat et nominis, et participii, cautus debes esse de ablatiuo, ut, si in i exierit ablatiuus, sic utaris quasi nomine; si uero in e mittat ablatiuum, quasi participio. Nam omnia participia in e mittunt

330. (Fol.92v). ab hoc legenti] AGZ ab hoc legente Ba*Keil .. ablatiuum quasi] ablatiuum sic uteris quasi Keil .. tempora participiis] participiis om. Keil .. quatuor sunt] quatuor sint Keil .. regulam ut legens] regulam in ens (corr. in ns B) ABC regulam in ns legens Keil .. ut lectus] ut om. Keil .. ut lecturus] ut om. Keil .. ab actiuo] Keil ablatiuo Z .. praesens et futurum] praesens et futurum docens: praesens et futurum scribens scripturus docens Keil

ablatiuum; nomina uero, ut possint discerni, *i* terminantur. Sic, ubi autem inueneris participium *i* terminatum, fecit necessitas metri; aliter non est.

DE TEMPORE

Accidunt tempora participiis. Tempora in participiis tria sunt: praesens, praeteritum, et futurum. Sed praesens simplex est, praeteritum simplex est, futurum duplex est. Ita fit ut tempora quidem tria sint, regulae autem quatuor sunt. Nam praesens participium unam habet regulam, ut *legens, scribens, cantans*; praeteritum participium unam habet, id est, singulas regulas habet per singula genera, ut *lectus, scriptus*; futurum participium aut in *rus* exit, aut in *dus*, similiter per tria genera, ut *lecturus, legendus, legendum*.

DE SIGNIFICATIONE

Accidit etiam significatio participiis. Significationes participiorum a uerborum generibus sumuntur. Genera uerborum legimus quinque: actiua, passiua, neutra, communia, deponentia. Ergo ab actiuo uerbo duo sunt participia, ~~praesens et futurum~~ *docens, docturus*.

[F.93r] 331 a passiuo duo sunt participia, praeteritum et futurum, ut *scriptus, scribendus*. Neque Latini possunt habere in passiuo [*neutra, communia*] ~~praesens~~, neque in actiuo praeteritum. Graeci habent, et idcirco praemonui ne quasi trahant te elocutiones graecae, et uelis aliter proponere. Nam participium praeteriti temporis ab actiuo Latini non habent; item participium praesentis temporis a passiuo Latini non habent; sed duo habent ab actiuo et duo a passiuo, id est, ab actiuo praesens et futurum, a passiuo praeteritum et futurum.

A neutro duo ueniunt participia, ea quae ab actiuo, praesens et futurum, et iuste; nam, quoniam sic declinatur neutrale uerbum, quem ad modum ~~declinatur actiuum~~ uerbum, necesse habuit ea habere participia quae habet etiam actiuum; secundum enim declinationem ordinantur participia. ~~Ergo si dicimus~~ lego quem ad modum dicimus nato —sic enim declinantur— utique ipsa debent esse participia quae sunt in his uerbis, unde traxit similitudinem. Ergo duo sunt participia a neutrali uerbo.

A deponenti tria sunt participia, praesens, praeteritum et futurum in *rus* tantum; nam ideo uoluerunt dici deponens uerbum,

331. [Fol.93r]. ut scriptus] ut *om. Keil* .. neutra communia] *om. Keil* .. declinatur actiuum] actiuum declinatur *om. Keil* .. ergo si dicimus] ergo si dicimus lego quem ad modum dicimus nato: ergo si (sic *Abc*) dicimus lego quem ad modum dicimus nato *ABCZ* ergo si sic dicimus nato quem ad modum dicimus lego *Keil* .. est fac praesens] est deponens fac praesens *BCZ* est deponens [deponens *om. A, add. a*] fac participium (*om. A add. a**) praesens *AKeil* .. communia uerba] commune uerbum *Keil* .. esse commune uerbum] *ABCZ* esse deponens uerbum *Keil*

eo quod ponat unum participium, quod in *dus* exit. Nam falso dicunt: "habes hoc in Probo", falsum est, dicit, quod dicunt uerbum deponens esse ab eo, quod non deponat r litteram, quasi «kata antiphrasin»: quo modo dicimus *Parcas* ab eo quod non parcant, quo modo dicimus *lucum* ab eo quod non luceat; sic et «deponens». Falsum est; nam et incipies et commune uerbum «deponens» dicere: nam et commune uerbum r litteram non deponit. Ergo «deponens» dictum est re uera ab eo quod deponat unum participium, quod in *dus* exit. Loquor uerbum est, fac praesens loquens, praeteritum locutus, futurum locuturus; loquendus non debemus dicere, sed sic ubi contigerit ut dicas, iam commune uerbum est. Luctandus non debes dicere; sicubi contigerit ut dicas, iam scire debes ista uerba non esse deponentia, sed communia uerba. Nam commune uerbum potest habere participium et in *dus* et in *rus*; ut, puta, loquor quando dico, uis esse commune uerbum?, ut, puta, loquor ego illa rem; non facit [p. 93v]³³² loquendus, sed facit locuturus. E contrario, si uelis dicere loquor a te, iam, quoniam commune uerbum est, et in *rus* facit et in *dus*; non quoniam a deponenti usurpatum sit hoc participium, sed quia iam commune uerbum. Quaere apud Statium, centum huiusmodi participia sic inuenies; sed ibi in ipso auctore inuenies, quae alii ponunt pro deponentibus, illum posuisse pro communibus; unde per licentiam usurpauit. Ceterum, quantum pertinet ad uerbum deponens, non debet habere participium futuri temporis quod in *dus* exit.

Est etiam commune uerbum: quatuor habet participia, *crimnans*, *crimnatus*, *crimnaturus*, *crimnandus*; et iuste. Nam commune uerbum et agentis et patientis habet significationem; debet ergo habere participium et ab actiuo, et a passiuo: duo autem sunt ab actiuo, duo a passiuo. Ergo iuste quatuor habet, praesens, praeteritum, et duo futura; ut est *crimnans*, *crimnatus*, *crimnaturus*, *crimnandus*. Sed scire debemus ista quatuor non ab utraque parte esse quatuor, sed duo esse significationis actiuae, et duo esse significationis passivae — ne forte, quando tu uis uti significatione actiua, utaris in significatione actiua quatuor participiis —, id est, si in uerbo communi uteris significatione actiua, duo habes participia; si item in ambo ipso communi uolueris uti, ad significationem passiuam duo habet participia; ne cadas. Ergo, licet mihi in latino inuenire quatuor participia: negauimus enim primo aut praesens participium inuenire a passiuo, aut praeteritum ab actiuo. Ne dicas mihi: "ecce habes uerbum ubi et praesens est, et habet significationem et

332. (Fol. 93v). commune uerbum] commune est uerbum *Keil* .. per licentiam] per hanc licentiam *Keil* .. utaris in signifi- catione] *CdKeil* uteris in significatione *ABZ* .. in ambo] in uerbo *Keil* .. uti ad] uti (ut *A*, corr. uti *a*) ad significationem passiuam *ABZ*: uti significatione passiuam *Keil* .. inuenire] inueniri *Keil* .. illa significatione] illa significatione (significationem corr. significatione *A*) duobus uteris *ABZ*: illa significatione quando uteris duobus uteris *Keil* .. quando et alia] quando et alia item ab aliis meditatum duobus: quando alia item aliis duobus *Keil* .. legerus] legimus *Keil* .. hoc ut] hoc est ut *Keil* .. haberet et praeteritum non haberet] *ABZ* habeat et praeteritum non habeat *Keil*

actiuam et passiuam"; sed non propter hanc concessionem concessi tibi et illud, ut, quando uis uti ad actiuam significationem, quatuor ipsis utaris, et isdem quatuor ad aliam significationem; sed illa significatione duobus uteris; quando et alia, item ab aliis [meditatuam], duobus. Hoc est quod legimus etiam in arte superiore.

Iam addit alia propria et utilia. Legemus formas uerborum esse quatuor, meditatuam, inchoatiuam, perfectam, frequentatiuam. Inchoatiuam formam, ait, quae non habet participia ulla nisi praesentia, ut est *calescens, feruescens, tepescens*. Hoc, ut praesens tantum haberet et praeteritum non haberet. [F. 94r] ³³³ Inchoatiuum dictum est ab eo quod per ipsum inchoemus. Omne autem quod inchoamus et praesens habere potest, et praeteritum non habere; ita fit ut participio praesenti tantum utaris, praeterito numquam. Ergo dicimus *feruescens, calescens, tepescens*.

Est etiam alia ratio qua non habeat tempus praeteritum: omne participium a praeterito tempore ueniens a perfecto discendit, ut, puta, *scriptus sum, eram, fui; lectus sum, eram, fui*; non possumus dicere nisi per participium praeteriti temporis; *legens* in tempore praeterito non inuenitur. Si ergo *legens* in tempore praeterito non inuenitur, nec illud quod nascitur de temporibus praeteritis debet habere praesens, id est, nec participium debet habere praesens tempus, quoniam inde originem ducit. Ergo unum est praesens tantum: *calescens, feruescens, torpescens* et similia.

Impersonalia uerba, quot habent participia?, dicit, non debent habere, nisi forte usurpaueris; si uolueris usurpare, tunc possunt habere participia, ut si dicas *paenitens* ab eo quod est *paenitet me, te, illum*; *libens* ab eo quod est *libet me, te, illum*. Vt inueniamus participia, dicit, haec qui posuerit usurpauit, qua ratione?; omne participium habet personam; si illa uerba impersonalia sunt, quo modo possunt facere participium, quod participium semper a persona facit originem?. Quando dico *amans ego, amans tu, amans ille*, utique currit per omnes personas; *ego, tu, ille*; si illud uerbum impersonale est, quo modo potest habere participium quod capiat personas?.

333. (Pol. 94r). tempore ueniens] ueniens tempore Keil .. discendit] descendit Keil .. dicere] declinare Keil .. prae- sens id est] praesens id est nec participium debet habere praesens tempus ABCZ praeteritum id est nec participium debet habere praeteritum tempus Keil .. torpescens] ABZ tepescens Keil .. quot] Keil quod Z .. usurpauit] Ba+Z usurpabit ACbKeil .. semper] Keil sem Z .. facit] ducit Keil .. capiat] capit Keil .. uerba tria] uerba defectiua tria Keil .. in uerbo non] in uerbo non [in uerba non A corr. in uerba tamen B in uerbo tamen BC] deficient quae deficient ABCZ in uerbo tamen deficient sunt quae non deficient in uerbo in participiis deficient sunt quae deficient in uerbo et Keil .. puta uerbum] ABCZ aut uerbum Keil .. et quod] AZ quod et Keil .. me- mini uerbum] memin et uerbum Keil .. ut est odii] CZ ut om. Keil .. defecit] ubi defecit scripsit constanter Z deficit constanter habet Keil .. absonum] Keil obsonum Z .. usi- tatum] Keil usi tantum Z

Sunt uerba tria; dicturus est; sunt uerba defectiua quae non deficiunt in participiis; in uerbo non deficiunt, quae deficiunt in participiis. Inuenis uerbum quod et ipsum deficiat, et participium non deficiat; aut e contrario inuenies participium quod ipsum deficiat, sed uerbum non deficiat.

Puto uerbum et quod ipsum deficiat, et participium deficiat, ut, puta, memini: memini uerbum est defectiuum et participium non habet; nemo dicit meminitus, meminiti, meminito, meminitum, aut nescio qua alia. Ergo ecce habes uerbum et ipsum defectiuum, et participium.

Da uerbum defectiuum, sed participia non defectiua, ut est odi: odi nouimus quoniam defectiuum uerbum est; participium tamen non defecit, osus facit praeterito tempore. Sed ne uideatur tamen quasi absonum esse et durum, compone, et inuenies usitatum esse exosus, perosus. Dicimus [P.94V] ³³⁴ enim exosus sum illum hominem, perosus sum illum hominem. Ergo habes uerbum defectiuum, habens tamen aliqua participia. Da uerbum penitus non defectiuum, quod tamen in participio defecit; ut studeo, studui: uerbum enim dicimus praesenti et praeterito participio, tamen futuro non dicimus studiturus enim nemo dicit—, in participiis tamen defecit istud.

Sunt aliqua participia quae uidentur esse participia, et non sunt participia; sunt aliqua quae uidentur non esse participia, et sunt participia; tenuem discretionem habent ista. Discernamus ergo quem ad modum illa intellegamus, uel quem ad modum illa. Ecce tunicatus, galeatus, sed, quando dicimus tunicatus, galeatus, uidentur esse participia; et re uera: nam sic est tunicatus, galeatus, quem ad modum uestitus, laudatus; uestitus autem et laudatus participia sunt. Sed ista tamen non possunt esse participia; quid ergo?, nomina sunt similitudinem participiorum habentia. Vnde intellegimus nomina esse non participia?; quoniam a uerbo non ueniunt; nemo dicit tunico, nemo dicit galeo. Ergo talia sunt et illa, placita, nupta, triumphata, regnata; nam ecce participia sunt et ista, sed nemo dicit placeor, nemo dicit nubor, triumphor, regnor. Ergo non a uerbo ueniunt. Quid ergo?, dicimus ista nomina esse pro participiis posita, illa participia esse pro nominibus posita?; quo modo cum una sit significatio et nec illud a uerbo ueniat nec illud a uerbo ueniat, illud participium est, illud nomen est?. Est aliqua

334. (Fol.94V). defecit ut studeo] defecit ut studeo — sunt aliqua: defecit studeo (studeo om, ABC) studebam studueram in participiis tamen defecit studueram enim dicimus praeterito (studueram — praeterito delenda uidit Keil) non dicimus studiturus nemo dicit sunt aliqua ABCKeill .. sed quando] ABCZ sed om, Keil .. sic est] est om, Keil .. triumphata] Keil utroque loco triumphata scripsit Z .. est est] est priore loco om, Keil .. secernit] secernat Keil .. habens] ABCZ habet Keil .. participium habet] ABCZ habet om, Keil .. possunt dicere] possum dicere Keil .. possumus dicere] possumus dare Keil .. non recipit] ABZ non recipiunt CbKeil .. magis] Keil om, ABZ, add. b .. e contrario] Keil e contraria Z

discretio quae hoc secernit, ut agnoscas, ut, puta, quando est penitus nomen, sed tamen speciem participii habens; quando autem non est penitus nomen, sed participium habet. Et tamen illa dicimus participia esse; illa dicimus non esse, quae nulla ratione uerbum recipiunt, nec suum nec alienum uerbum. tunico, tunicor; istae sunt duae declinationes, dicit; sed Tunico non possunt dicere nec tunicor, nec galeo nec galeor. Neutrum uerbum recepit; nec illam declinationem possumus dicere nec illam declinationem. Ergo modo, quoniam nec illud nec illud potest esse, et non recepit nec aliud, nomina sunt <magis> quam participia, quoniam neque habere possunt originem sui, neque possunt uel aliunde originem ducere.

E contrario illa quae sequuntur, placita, nupta, triumphata, [P.95r]³³⁵ licet non habeant propria uerba unde nascentur, habent tamen uicina unde originem sumant. Nam nubor non dico, placeor non dico, placeo dico; regnor non dico, regno dico; triumphor non dico, triumpho tamen dico. Ideo ergo dicuntur penitus illa esse nomina, quoniam nec ullam speciem habent; haec autem esse participia sine uerbis, id est, sine ea specie unde debent originem ducere, ideo, quoniam uel a uicino originem trahunt. Ergo, si qui tibi dicat pransus cenatus, cenatum noluerit occidere³³⁶, quae pars orationis? quid habes dicere?, "nomen est"; qua ratione?, quia cenatus non potest esse participium. Non enim oritur cenatus nisi a praeterito tempore, cenatus autem in neutrali uerbo non potest esse; quo modo ergo cenatus participium est? Cenatus, sed originem sui uerbi habet; e contrario galeatus non solum sui originem non habet, sed nec uerbi originem habet. Ideo ergo ista tantum nomina sunt, quoniam ista non solum sui originem non habent, sed nec suorum uerborum originem; suorum uerborum, id est, originem unde nasci debuerant. Pransus, cenatus et reliqua, haec omnia participia sunt, sed sine uerborum suorum origine; originem autem uerborum habent.

Quid ergo?, licebit nobis ad istam similitudinem etiam alia facere?. Ne forte dicas mihi: "et mihi datur potestas ut, ubi uoluerim, in uerbo neutro faciam tale participium, et dicam carere origine", ut si dicas natatus: natatus est mihi amnis, ut si dicas dormitus est mihi illud tempus. Vtrum possum dicere "meridiatus sum illa re"?, utrum possum dicere?, utrum possumus usurpare ista participia ad similitudinem illius usurpationis?. Et scire debemus quoniam non possumus penitus, et uide quanta ratione probatur quoniam non licet ista: omnia quae dicimus,

335. [Pol.95r]. non dico placeor] ABCZ non dico nubor dico placeor
aKeil .. orationis quid] orationis est quid Keil .. cenatus autem] ABCZ
cenatus sum cenatus sum autem Keil .. cenatus participium] cenatus
participium est cenatus ABZ: cenatus posteriore loco om. Keil .. sed
originem] sed (si B, corr. sed b) originem sui uerbi ABCZ sed originem
uerbi Keil .. utrum possum dicere] om. C, expuncta sunt in B, delenda uidit
Keil .. possumus usurpare] CbZ possumus usurpare B possum usurpare A
possum usurpare Keil

336. cenatum noluerit occidere (CIC. Pro Deiot. 7, 20)

usurpatia sunt; si ergo usurpatia sunt, iam artem non habent; si artem non habent, debemus saltim uel auctoritatem sequi. Omne enim quod loquimur non constat nisi usu, arte, auctoritate. Ergo in usu non habes ut dicas hoc; ex arte uenire non potest; debes autem uel auctoritatem sequi.

Non ergo debes tu dicere et alia; non enim tantam auctoritatem habes, sed illa tantum potest dicere quae legisti. Idcirco ista omnia quae contra artem usurpata sunt, sola dicuntur; quoniam iam non artibus utuntur, sed auctoritate, non iam nos dicimus nisi quae scimus dicta esse. [F.95V] 337 Idcirco soloeecismum [um] facit, nisi exemplum dicat, ut, puta, legi in illo auctore. Si ars defecit, debemus ad auctoritatem currere, non debemus habere licentiam componendi istas res.

Sunt aliqua participia quae tandiu sunt participia, quandiu simplicia sunt; compone illa, et fiunt nomina, ut, puta, innocens et nocens; nocens participium est; noceo, fac participium, nocens; compone illud, et iam non est participium; qua ratione?, quoniam recepit comparisonem: innocens, innocentior, innocentissimus; deinde quoniam uerbum non facit: nemo enim dicit innocoe. Item sunt aliqua participia exceptis illis discretionibus; iam memento illa, ista extra sunt.

Sunt aliqua participia quae tandiu sunt participia, quandiu non recipiunt comparisonem; cum receperint, fiunt nomina. Vt incensus praeteritum tempus est, acceptus praeteritum tempus est. Ergo acceptus et incensus nomina sunt: acceptior et incensior, iam non a participiis orta sunt haec duo, sed orta sunt a nomine.

Hoc quod dicit noli illi credere: dicit participia deinde facere aduerbia, ut non est uerum, sed tunc hoc nobis possunt praestare aduerbia, quotiens ducunt originem a participio, quae participia originem ducunt a nomine, ut si qui dicat indulgenter: quando dico indulgenter non uideo originem duxisse huius aduerbii ab eo quod est indulgens, id est, a participio, sed a nomine. Nam recepit comparisonem, indulgentior. Et, ut scias uerum, quare participium, id est, rem non recipientem comparisonem, aude inde

337. (Fol.95V). currere] recurrere Keil .. innocens et nocens] innocens et nocens nocens, Keil: innocens et innocenes nocens Z .. receperint] Keil recipere A .. recipere Z .. acceptus praeteritum] Keil .. acceptus praeteritum Z .. orta] Keil .. orta constanter scripsit Z .. participia deinde] participia deinde (dede Z) facere aduerbia ut non est Z: aduerbia deinde facere participia ut est scribenter legenter non est Keil, sed ut est scribenter legenter delenda uidit .. quotiens ducunt] quotiens ducunt originem a participio ABCZ: quotiens ducunt originem a participiis Keil om. C .. aude inde] aut deinde ABCZ .. a nomine orta] a nomine orta Z orta delendum uidit Keil .. EXPLICIT DE PARTICIPIO] EXPLICIT DE PARTICIPIO INCIPIT DE CONIUNCTIONE: DE CONIUNCTIONE Keil .. hyphen] hoc loco interiectum haud scriptum decem fere litterarum reliquit Z .. asyndetos dicunt] asyndetos (assyndetos B) dicunt asyndete tropum unum ABZ: acYNDETC dicunt acYNdete tropum unum C asyndetos dicunt asyndeton tropum unum Keil, sed dicunt — unum delenda uidit

facere aduerbium; unde apparet quoniam non ducimus aduerbia nisi a nomine orta. Vnde error est quoniam de participiis nascuntur aduerbia.

EXPLICIT DE PARTICIPIO

INCIPIT DE CONIUNCTIONE

Coniunctio est pars orationis dicta quod coniungat elocutionem; nam ideo dicta coniunctio. Naturaliter enim nostra oratio dissidens et soluta est, nec potest in connexionem uenire, nisi interpositis illis particulis; quae particulae, si non fuerint interpositae, faciunt soloecismos. Si qui dicat *ego tu eamus*, non est plena ista elocutio; sed, si interponas et, facis plenam elocutionem, id est, facis <hyphen>, id est, continuam elocutionem. Atque huic rei contrarius est ille tropus, asyndetos; dicunt asyndete tropum unum iam uidetur contra [F.96r] 338 coniunctionem esse. Hic asyndetos:

ite, 339

ferre citi flammis, date tela, impellite remos!

Ecce hoc loco nulla coniunctio est, et potest stare elocutio sine coniunctione; ergo potest fieri ut aliquando desit coniunctio. Aliud est uerba copulare, aliud est sensum copulare; uerba sine coniunctione omnino esse non possunt, sensus sine coniunctione esse potest. Quando dico *ite, ferre citi flammis, date tela, impellite remos*, uideor uerba non coniungere, sed sensum coniungere — aut uerba non coniungit, sed sensum coniungit: non modo de connexione uerborum agitur, sed de connexione sensus. Nam singuli sensus pleni sunt: *ferre citi flammis*, impletus est sensus; *date tela*, impletus est sensus; *impellite remos*, impletus est sensus. Quo tempore tibi licet detrahare coniunctiones, quo tempore potest fieri ut, remoto illo sensu, stet sensus qui relinquitur. E contrario, quando dico *ego et tu eamus*, tolle inde et, uideamus si stat sensus. Quaeritur quo loco detrahendae sunt coniunctiones; non ubique, sed illo loco detrahuntur coniunctiones ubi pars sublata non obest parti relictae. Hoc autem non contingit nisi in sensibus; possunt enim quatuor, quinque esse sensus, et uno remoto possunt stare; uerba autem si fuerint et non fuerint connexa, non stat elocutio. Ita fit ut in singulis sermonibus necessaria sit ad connexionem coniunctio; in sensu

338. {Fol.96r}. asyndetos] asyndetos ite ferre Keil: asyndetos ite forte Z .. aut uerba] aut uerba — sensus delenda uidit Keil .. connexion] connex- constanter scripsit Z ubi conex- habet Keil .. et uideamus] et et uideamus Keil .. con-tingit nisi] contigit nisi Z, corr. contigit nisi x .. fuerint] Keil fuerit Z .. necessaria coniunctio] necessaria est coniunctio Keil .. stat ferre] Keil stat forte Z .. ad-acendite] ascendite Keil .. ab eo] os. Keil .. DE POTESTATE] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. diuiditur sunt] CZ diuiditur apud graecos uarie diuiditur sunt Keil

339. ite, | ferre citi flammis, date uela, impellite remos!
(VERG. Aen. IV 593)

autem non semper necessaria coniunctio, sed, si uis, potes ponere; si uis, non. Potest enim pronuntiatio ipsa uice fungi coniunctionis. Vis scire quoniam sensus hoc facit?, peruertere ipsum sensum, et uide quia stat, ferte tela, date faculas, citi classem adscendite: non ipso ordine dixi quo Virgilius, sed alio, et tamen stat. Quaesitum est enim hoc: quo tempore detrahendae sunt coniunctiones?, illo scilicet tempore, quando sensus perfecti sunt, ita ut sublato uno alter non mutiletur. In elocutione hoc non contingit. Coniunctio dicta est ab eo quod coniungit nostras elocutiones.

<DE POTESTATE>

Coniunctioni tria accidunt: potestas, figura, ordo. Potestas coniunctionum apud Latinos in quinque species diuiditur: sunt enim copulatiuae, disiunctiuae, expletiuae, causales, rationales.

Copulatiuae dicuntur quod et sensum copulant et uerba copulant, ego et tu eamus: quando dico ego et tu eamus, non solum uerba [P.96V]³⁴⁰ connexa sunt, sed etiam sensus connexus est; ut, si dicas ite, citi ferte flammis, date tela et scandite muros³⁴¹; iam scandite muros et sensus coniunctus est et uerba. Hic uerba coniuncta sunt, ego et tu eamus ad forum; illic sensus coniunctus est et uerba. Ergo copulatiua illa est quae et uerba coniungit et sensum coniungit.

Disiunctiua est non ab eo quod coniuncta disiungit; nam, si disiungit, iam nec coniunctio est: nihil enim tam contrarium coniunctioni quam disiunctio. Nam, si ideo dicta est coniunctio, ab eo quod coniungat, ista autem disiungit, non est coniunctio. Sed non est hoc: nam coniunctio est; et ista est quidem coniunctio quantum ad uerba pertinet, est autem disiunctio quantum ad sensum pertinet. Possum enim ita dicere, ego aut tu eamus; quando dico ego aut tu eamus, elocutio quidem connexa est, sed sensus diuisus. Nam quando dico ego aut tu eamus, non utrumque iturum ostendo sed alterutrum, uel illum uel illum. Tale est in illo sensu, aut ferre citi flammis, aut date uela, aut impellite remos: quando dicis aut ferte citi flammis, aut date tela, aut impellite remos, non utrumque imperas faciendum esse, sed alterutrum, ut aut nauibus sequantur aut flammis. Stat quidem elocutio interposita illa particula disiunctiua, id est, sensum disiunxit, elocutionem tamen tenuit et iunxit. Ergo ideo dicuntur disiunctiuae, non quod et uerba disiungant et sensum, sed quod uerba coniungant, sensum disiungant; quod uerba coniungit coniunctionis est, disiunctionis est quod sensum disiungit. Hoc est quod habet partis suae, qua dicuntur disiunctiuae.

340. (Fol.96V), hic uerba] hic uerba — et uerba *delenda uidit Keil* .. disiunctiua est] *ABCZ* disiunctiua dicta est *Keil* .. coniuncta disiungit] coniuncta disiungat *Keil* .. dicis aut ferte citi] citi *om. Keil* .. non utrumque] *Keil* nam utrumque *Z* .. quod habet] *ABCZ* quod habent *Keil* .. soboles] *priore loco BCZ, posteriore loco BcZ* suboles utroque loco *Keil*

341. Cf. VERG.*Aen.* IX 37: ferte citi ferrum, date tela, ascendite muros

Expletivae dictae sunt ab eo quod tantum sensum expleant additae; additae enim augent ornatum, detractae nihil nocent. Hanc naturam habent expletivae: quando detrahuntur, nihil significant; quando adduntur, ornant sensum ipsum, id est, quando detrahuntur, non mutilant aliquid, non detrahunt; ut, puta, si dicas *equidem volebam praefectum videre*, tolle inde *equidem*, et stat elocutio, volebam praefectum videre.

*Saltem, si qua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam soboles*³⁴².

Tolle inde *saltem*, et stat elocutio: si qua mihi de te suscepta fuisset ante fugam *soboles*. Ergo istae dicuntur [F.97r]³⁴³ expletivae quae sensum explent, detractae autem nihil nocent; ideo dicuntur expletivae.

Quare autem dictae sunt expletivae et non ornativae?; nam illae ornativae dicuntur quae additae ornant, detractae non obsunt; istae autem quae dicuntur expletivae, quantum significat ipse sensus, etiam verba permanent, non uacant. Quare noluerunt dicere ornativas istas, sed maluerunt dicere expletivas. Si enim voluissent dicere ornativas, manifestum esset quod additae ornarent, ablatae nihil nocerent: hanc habent naturam, quod, cum additae fuerint, accedit cultus; si decedat cultus, interim corporis nihil recedit. Ergo quid est expletiva? Quando dico lege lectionem, et quando dico *saltem* lege lectionem, aliud est dicere lege lectionem, aliud est *saltem* lege lectionem. Quo modo?; qui tibi dicit lege lectionem hortatur te ad unam rem faciendam, et forte alias res facis, sed istam solam non faciebas; cantabas, sed non legebas lectionem — qui tibi dicit *hoc fac, licet* tu illas res sponte facias —; qui autem tibi dicit *saltem hoc facito*, ostendit te omnino nihil facere, sed uel hoc unum facere debere. Longe aliud est hortari nos ad unum facias faciendum, cum cetera facias; longe aliud est ut uel unum facias. Nam hoc habet natura huius *elocutionis*, ut, puta, *saltem ambula*, id est, si non uis dormire, si non uis sedere, si non uis stare, uel hoc unum fac, *ambula*; quando autem *ambula*, iam non arguo te totius negligentiae, sed arguo te quod istam unam rem omiseris.

342. *saltem*, si qua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam suboles (VERG. Aen. IV 327)

343. [Pol.97r. quae sensum] Keil ex sensum Z .. *saltem*] *saltem* constanter scripsit Z ubi *saltem* Keil .. hoc fac licet] hoc fac hortatur ut hanc rem facias licet Keil .. ostendit te omnino] ostendite omnino Z ostendit te omnia Keil .. *elocutionis*] Keil *elocutiones* Z .. autem ambula] autem dico ambula Keil .. arguo te] Keil arguae Z .. accessus huius] explet et pene CZ accessu huius explet (expleta A, corr. explet A) et pene AB .. inuenis] ABZ inuenies CbKeil .. praefectum et dicas] praefectum et si dicas ABC praefectum si dicas et si dicas Keil .. praefectum nisi] ABCZ praefectum hoc dicit volebam videre praefectum nisi Keil .. in illa latet] inlatae Keil .. lateret illud] lateret illud ipsae res nobis demonstrant: latet (lateret A late... B) illud ipsae res nobis demonstrant ABKeil .. prudenter intentionem] Keil prudetur interiectionem Z

Ergo dictae sunt expletivae quia illud quod minus dictum erat accessus huius explet, et pene in omnibus hoc esse inuenis.

Equidem, id est, ego quidem: equidem uolebam uidere praefectum, et dicas; uolebam uidere praefectum; longe aliud est. Qui dicit uolebam uidere praefectum, hoc dicit simpliciter, 'uolebam uidere praefectum'; qui dicit equidem uolebam uidere praefectum, 'nisi illud timerem, nisi illud obesset'. Nam qui dicit equidem uolebam uidere, hoc significat, 'uolebam uidere, sed alia res intercedit quae prohibet', 'equidem uolebam legere, sed illud timeo'. Ideo dicuntur expletivae, quoniam in illis latet aliquid quod non expressum est, sed lateret: illud ipsa res nobis demonstrat.

Inter causales et rationales est differentia, et est hic maxima difficultas; et, nisi adhibeas prudenter intentionem, non facile discernis quando debemus uti causali, quando debemus uti rationali, si qui dicat, [F.97V] ³⁴⁴ ut, puta, quid est causalis?, quid est rationalis?. Voluerunt maiores nostri aliam esse causam aliam rationem; nam causa potest esse sine ratione, ratio sine causa esse non potest. Vt, puta, causa est, uerbi causa, si qui dicat occido illum hominem, ut toliam res ipsius; haec causa est quae nos impinget ad faciendum, id est, causa quae nos impellit ad facinus. Quae est causa?, res lucri. Ratio est quam utimur in faciendo; si dicas debeo illum occidere; sed, si illud dixero alicui, prodo me; sed uenio, sed per noctem, ne quis me uideat. Quantum interest inter causam et rationem! plane ubi est causa non statim est ratio; neque enim, quoniam spero hereditatem debeo patrem meum occidere. Ergo non ubi causa est, statim et ratio est.

E contrario non ante potest inuenire ratio, nisi causa praecedat. Quae causa?, quia, si dicam in solis regionibus solus faciam, necesse est ut praecedat etiam causa quare occidam. Et quid prodest hoc?, scis?, quid?. Propter illam causam quam legistis, licet nobis causales uti pro rationalibus; non utimur pro causalibus rationales. Potest fieri ut, ubi uolueris ponere rationalem, ponas ibi et causalem in ipsa elocutione; e contrario, ubi est causalis, non statim ponis et rationalem. Quare?, quia in ratione est causa, in causa non statim est ratio. Ergo quotienscumque de causa loquimur, uti debemus [de] causalibus; quotienscumque de ratione loquimur, uti debemus

344. (Pol.97V). impinget] ACZ impingit Keil .. uideat quantum] ABCZ uideat uide quantum Keil .. potest inuenire] potest inueniri Keil .. hoc scis] hoc scis quid propter ABCZ: quid om. Keil .. ponis et rationalem] ponis erationalem Z pone et rationalem Keil .. debemus de causalibus] ABCZ de om. Keil .. habeo] abeo Z habeo Keil .. quae spes] ABCZ quia spes Keil .. bene uteris] bene uteris causalis enim causa est et causalis debet uti: bene uteris causalis enim causa est Z bene uteris causalis (causali om. B, add. b) causalis enim causa est BC bene uteris causalis enim causalis enim causa est A bene uteris causalis causa enim est Keil (Lindemannus) .. causalis debet uti] Keil causalis (causali z) debet uti Z .. melius uteris] utaris Z, corr. uteris z .. sunt tamen] sunt et tamen Keil

rationali; ut, puta, si dicas ita, si occidam illum, habeo eius hereditatem, quoniam de significatione lucri tractas, quae spes lucri te cogit ad facinus. Bene uteris causali, enim causa est et causali debes uti; e contrario, si ratione utaris, melius uteris rationali: si dicas solus illum occidam, debeo in desertis locis, debeo ueneno; ergo latebo; igitur latebo, si hoc fecero, ergo maius ista ponis in re rationali; quoniam de ratione loquutus, bene uteris rationali coniunctione. Ita enim potest fieri ut procedat iste tractatus, ut, ubi de ratione loqueris, utaris coniunctione rationali; ubi de causa loqueris, utaris causali.

Hoc quidem, secundum rigorem artis. Ceterum auctores confuderunt. Quid tam contrarium, quam est copulatiua et disiunctiua?, copulatiua utique copulat sensum et coniungit, disiunctiua uero disiungit. Istae duae partes inter ³⁴⁶ satis contrariae sunt; tamen inuenimus apud Virgilium ³⁴⁶ copulatiuam positam pro disiunctiua, subiectisque urere flammis: [F.98r] ³⁴⁶ ut debuit dicere, et dixit subiectisque urere flammis; ut disiunctiua est, quae copulatiua est; posuit copulatiuam pro disiunctiua. Aliquis enim sic loquitur, quo modo locutus est ipse ³⁴⁷:

aut terebrare cauas utero et temptare latebras,
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubet:

aut pelago, ecce aut; aut terebrare cauas, ecce aut; suspectaque dona, suspectaue, sic debuit dicere. Nam ita loquimur, aut incendendus est equus, aut in mare praecipitandus, aut terebrandus; ille aliter dixit, aut incendendus est equus, aut in mare praeciendus et terebrandus; praemisit duas disiunctiones et subiecit connexionem. Numquid possis ista dicere, aut incendendus aut uerberandus et arguendus?, non potest fieri ista elocutio, sed ita dicimus, aut incendendus aut uerberandus aut arguendus; illa elocutio non procedit. Ergo debemus scire quoniam ista

345. subiectisque urere flammis (VERG. Aen. II 37)

345. [Fol.98r]. sic loquitur] sic om. Z, add. s .. tere-brare] Keil tenebra- constanter scripsit Z .. sic debuit] ABC si debuit Z sic om. Keil .. connexionem numquid] conuexionem num quis Z, corr. connexionem num quid s .. connexionem numquid Keil .. ista dicere] ACZ ita dicere Keil .. uerberandus] ACZ utroque loco terebrandus habet Keil .. in praepositionibus] Keil impraepositionis Z .. praepositionem positam] praepositionem positam ubi est ABCZ praepositionem pro praepositione positam ut est Keil .. sub luce] ACZ sub lucem Keil .. posita est ita] ABCZ posita est item Keil .. loco cui] ZKeil locaui s .. contingit contingit] coniungit contingit Z .. coniunctio] praeposita Keil .. est qui] est si quis Keil .. naturam atque] naturam adque Z, corr. atque s .. sio at] [ad Z, corr. at s] ABCZ si at Keil .. id est quod] hic est quod Keil .. sunt multae quidem] quidem multae sunt Keil .. degestas] digestas Keil

347. aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubent, subiectisque urere flammis,
aut terebrare cauas uteri et temptare latebras.
(VERG. Aen. II 36 sqq)

licentia auctorum est; nec tibi mirum sit ut altera pars pro altera posita sit. Et in praepositionibus hoc inuenimus. Nam inuenimus praepositionem positam ubi est aut ubi sub luce³⁴⁸, pro eo quod est in luce: ecce alia praepositio pro alia posita est: ita alio loco cui tantum de te licuit³⁴⁹ pro ante; alia pro alia posita est; si hoc in praepositionibus continet, continet hoc in coniunctione. Ergo ista est significatio potestatis quae dicitur.

DE FIGURA

Accidit et figura, simplex et composita: simplex at, composita atque. Ista coniunctio non debet per *d* scribi. Inter *at* et *ad* hoc interest, quod *ad*, si per *d* scribas, praepositionem facis, *ad propinquum uado, ad amicum eo*; si per *a* et *t*, *at* coniunctionem facis. Qua ratione ita?, quoniam nulla praepositio per *t* terminatur; ubicumque inuenis praepositionem per *d* est: qui scripserit per t barbarismum facit, quoniam per litteras peccat; non soloecismum facit sed barbarismum. Ubicumque ergo praepositio est, per *d* scribis, *ad patrem, ad forum*; e contrario coniunctio per *t* scribitur, *at*. Ergo, quoniam diximus coniunctionem esse *at*, et compositio quae inde fit, similiter seruat naturam, atque, id est, non per *d*, sed per *t*. Sic at dicimus illam coniunctionem, ista est compositio.

DE ORDINE

Accidit etiam ordo. Ordo coniunctionum id est, quod sunt aliquae praepositivae, sunt postpositivae, sunt mediae. Praepositivae coniunctiones sunt multae quidem; habetis illas apud Probum degestas. Vt, puta, [F.98V] 350 at et ast: ita dicimus, *at postquam uenit, at postquam medio incepta uirorum est, at pater omnipotens. at postquam: postquam at non possumus dicere*; aut *at pater: pater at omnia non potest dicere*. Similiter *ast, ast ego quae diuum incedo*³⁵¹; numquid dixit *ego ast?*.

348. aut ubi sub luce (VERG. Georg. I 445)

349. cui tantum de te licuit? (VERG. Aen. VI 502)

350. (Fol.98V). potest dicere] ABCZ potes dicere Keil .. semper que] Keil sem que Z .. quod est fac hoc autem] ABCZ quod est autem hoc fac Keil .. usus fueris] usus fueris hanc coniunctionem ABCZ: usus fueris hac coniunctione Keil .. statuit] statuit igitur fac hoc igitur: statuit igitur fac fac hoc igitur AB statuit hoc igitur fac fac hoc igitur C statuit igitur fac hoc fac hoc igitur Keil .. uti hanc] uti hanc coniunctionem CZ uti hac coniunctione Keil .. poteris] poterit Z, corr. s .. FINIT DE CONIUNCTIONE] FINIT DE CONIUNCTIONE INCIPIT DE PRAEPOSITIONE: DE PRAEPOSITIONE Keil .. pro arbitrio] pro om. Keil .. quae arbitrio tuo] quae arbitrio tuo praepositur: quae arbitrio tuo uel praepositur Keil .. uel postponitur] Keil uel potest ponitur Z .. secum] om. Keil .. cum se] om. Keil

351. ast ego, quae diuum incedo (VERG. Aen. I 46)

Istae praeponuntur semper. Illae postponuntur semper; que, si dicas primusque: non potest dicere que primus; illiusque, ipsiusque: non possumus dicere que illius, que ipsius. Similiter hoc autem fac pro eo quod est fac hoc autem; sed ista praeposita inueniuntur apud comicos, in elocutione communi postponitur; apud comicos tamen inuenimus quod praeponitur. Est etiam media, ut est igitur; et quaqua parte usus fueris hanc coniunctionem, statuit, igitur fac hoc, fac hoc igitur; quaqua parte uolueris, uti hanc coniunctionem poteris.

Iste est ordo coniunctionum, sed tamen illud meminisse debes, coniunctiones pro coniunctionibus posse poni apud auctores; nobis non licet. Ne dicas mihi: "ergo, quoniam usus est Virgilius copulatiua pro disiunctiua, debeo et ego ita facere"; nequaquam licet: ille enim habuit auctoritatem artis poeticae.

FINIT DE CONIUNCTIONE

INCIPIT DE PRAEPOSITIONE

Praepositio dicta est eo quod in loquendo praeponitur; ut si qui dicat apud amicos; nemo potest dicere amicos apud: ideo dicta praepositio, quoniam in loquendo praeponitur, ut, puta, apud amicos, apud propinquos, apud fideles, apud doctos. Praepositio ergo dicta est ab eo quod in loquendo praeponitur; non generaliter: nam sunt aliqua praepositiones quae etiam postponuntur. Una est quae pro arbitrio tuo uel praeponitur uel postponitur, tenuis: potest dicere et pube tenuis et tenuis pube; ecce habes quae arbitrio tuo praeponitur uel postponitur. Est item una quae semper postponitur pronomini, cum, aliis partibus praeponitur. Si dicas cum parentibus, cum amicis, cum doctis, ecce modo praeponitur nominibus; postponitur, mecum, tecum, secum, nobiscum, uobiscum; nemo dicit cum me, cum te, cum se, cum nobis, cum uobis. [F.99r] 352 Ergo ex maiore parte significationis appellata est praepositio, non quoniam inueniuntur praepositiones quae non possunt aliquando postponi. Nam ecce dedi tibi exemplum postpositae, ut est tenuis, ut est cum. Ergo, quod frequentius inueniantur praepositae, inde dictae sunt isto nomine. Ergo praepositio semper in loquendo praeponitur, ut ante templum. Illa una est quae pro arbitrio tuo

352. (Fol.99r). quoniam inueniuntur] quoniam inueniuntur praepositiones
que non possunt ABCZ: quoniam non inueniuntur praepositiones que possunt
Keil .. inueniantur] inueniuntur Keil .. tenuis pube] ABCZ tenuis tenuis
pube Keil .. secum] om. Keil .. aliae postponuntur] ABCZ aliae non
postponuntur Keil .. hysterologia] Keil hoc loco, et quotienscumque hoc
uerbum habet Keil, interiectum haud scriptum reliquit Z .. elocutionem
faciunt] hoc loco lacunam indicauit Keil .. non modo] ABCZ non om. Keil
.. si illam] si aut illam Keil .. praepositio e contrario] ABCZ
praepositio est e contrario Keil .. in tempore] ABCZ in om. Keil .. non
est praepositio] non est praepositio sed est aduerbium: non esse
praepositionem sed esse aduerbium Keil .. uerum est] uerum est quando
postponitur: uerum est quando potest ponitur Z uerum est et quando
postponitur Keil

uel praepositur uel postponitur, tenus pube et pube tenus; illa una est quae in pronomibus semper postponitur, cum: mecum, tecum, secum.

Quid ergo?, aliae postponuntur praepositiones?; postponuntur etiam aliae, sed, cum postpositae fuerint, uide ne <hysterologia> sit, aut ne elocutio sit. Plerumque enim postpositae <hysterologiam> faciunt, plerumque elocutionem faciunt. (-) Si dicas

transtra per et remos et pictas abiete puppes:

transtra per et remos, hoc est, *per transtra et remos*: Non modo postposita est lege sermonis, sed lege metri. Ne te decipiat quoniam in uersibus inuenimus plerumque praepositiones esse postpositas; sed ideo postpositae sunt, non quod ita in elocutionem cadunt, sed quod aliter uersus stare non possunt. Ergo dicimus *transtra per et remos*, et fit <hysterologia>, id est, conuersio sermonis, hoc est, *per transtra et remos*.

Plerumque postponitur et mutat casum suum. Post qualis praepositio est?, accusatiua sine dubio. Tunc erit accusatiua, si illam praepono aut illam postpono per <hysterologiam>, id est, per necessitatem metri. Si autem uoluero elocutionem facere, postposita perdere habet casum; ut, puta, post tempus uenit —modo praepositio est—, et tempus post uenit —et modo praepositio—. E contrario, si dico in tempore post uenit, non est <hysterologia>, sed est elocutio, ut, puta, longo post tempore uenit; iam hoc loco, quoniam mutatus est casus, mutatur etiam illa elocutio. Vnde plerumque dixerunt "illo tempore, quando perdit casum, non est praepositio, sed est aduerbium". Sed errant et decipiuntur; nam considera et uidebis. Illi hoc dicunt, "praepositio tunc est, quando praepositur" —hoc consentio, uerum est—, "quando postponitur [F.99V]³⁵³ per <hysterologiam>, praepositio est, id est, ut non mutet casum suum, *transtra per et remos*, hoc est, *per transtra et remos*; cum autem postposita fuerit et mutauerit casum, iam aduerbium erit".

Hoc dicunt, hoc habere etiam in Donato; sed noli credere, quoniam non potest fieri ut ista praepositio fiat aduerbium, nisi recedat penitus a casu et uerbum accipiat.

Si dicas, ut, puta, ante templum stat, ante modo praepositio est, quia templum pars est orationis quae casum habet, ante uos stat; ante praepositio est, quia uos pars est orationis quae casum habet; ante amantem stat; amantem pars est illa orationis quae casum habet. Ergo quotienscumque praepositur ei parti orationis quae casum habet, tunc uidetur praepositio.

353. {Fol.99V}. habere] ABCZ habes Keil .. facio] ABCZ facere
Keil .. remoueret] Keil remouerit Z .. etenim] enim Keil .. tale non]
alienum Keil .. mutata] BCZ mutat corr. mutata A mutato Keil .. in
contrarium ducit] in contrarium ducit quam est Keil, sed quam est delenda
uidit in contrario ducit quam est Z

Vis?, facio illam aduerbium?; necesse habet ista pars orationis, cum fit aduerbium, ab omni casu recedere; ut, puta, ante fecit, ante dixit, ante scripsit: qui dicit ante fecit, ante dixit, ante scripsit, non id egit ut mutaret casum praepositionis, sed ut penitus eam casibus remoueret; et idcirco tunc est aduerbium. Aliud est etenim mutare casum, aliud est casibus carere. Quando casibus penitus caret, tunc aduerbium est re uera; quando autem mutat casum, non est aduerbium sed elocutio. Ergo quando dico *tempore post*, non audeo dicere *post* aduerbium esse; quare?, nam etsi mutauit casum, tamen adhuc alterum habet casum; non suum quidem habet, alterum tamen. Quando autem dico *post fecit*, da casum uel unum, uel suum uel alienum: *post dixit* non habet nec suum nec alienum. Ergo si qui dicat *post fecit*, *post dixit*, tunc aduerbia faciunt istae particulae, tunc, quando penitus casum non habent; quando autem ita mutatur hic casus, ut tale non habeat, non est aduerbium, sed praepositio est cum casu mutata. Est enim licentia haec data, ut postposita praepositio perdat casum et mutet.

Omnis praepositio hanc habet naturam, ut aut augeat aliquid, aut minuat aliquid, aut in contrarium uertat, aut nihil significet. Auget, si dicas *clarus*: auge illud, *praeclarus*; plus significat *praeclarus*; ecce adiecit aliquid significationis. Minuit, si dicas *dolus*, *subdolus*: nam in *subdolo* minus est quam est in *dolo*; ecce minuit. Aut in contrarium ducit quam est, *doctus indoctus*, [F.100r] ³⁵⁴ *felix infelix*, *sanus insanus*; ista in contrarium uertunt. Aut certe nihil significat, id est, additur ex superfluo, cum fieri possit ³⁵⁵, pro eo quod est *fieri*; *fata renarrabat* ³⁵⁶; *renarrabat* pro eo quod est *narrabat*; hoc nihil significat. Ergo plerumque praepositiones augent, ut *praeclarus*; minuunt, ut *subdolus*; in contrarium uertunt, ut *insanus*; nihil significant, ut cum fieri.

Omnis praeterea praepositio hanc habet uim, ut aut casibus seruiat aut loquellis. Casibus seruiunt praepositiones quae iungi possunt et segregari; loquellis seruiunt quae non possunt segregari. Casibus seruiunt praepositiones quae et cohaerere possunt ad unam partem orationis et non cohaerere, ut, puta, *prae dolo refecit*; ita casualis est, quia, si uolo, facio illam unam partem, praetulit: ecce modo duae sunt partes, sed istae duae in unam coherunt. Ergo *prae*, illa praepositio quae et iungi potest

354. (Pol.100r). ex superfluo cum fieri] ex superfluo cum fieri possit: ex superfluo confieri confieri possit Keil .. hoc nihil] ABCZ hoc est nihil Keil .. ut cum fieri] ut con-fieri Keil .. uim ut aut] Keil uim muta ut Z .. loquellis] loquell- constanter scripsit Z, ubi loquel- habet Keil .. refecit ita] fecit ita Keil .. interponere reliquae] ABCZ interponere aliquid reliquae Keil .. apparent quoniam] apparent quoniam non possunt: apparent quoniam possunt BC apparet (corr. apparent A) quoniam possunt AKeil .. non semper] ABCZ semper non Keil .. disiungit ut puta] disiungit ut est puta Keil

355. confieri possit (VERG. Aen. IV 116)

356. fata renarrabat (VERG. Aen. III 717)

et segregari potest, casualis est. Si autem iungi tantum possit nec possit segregari, loquularis est, ut sunt illae sex: *con, di, dis, re, se, am*. Exceptis illis sex, reliquae omnes casuales sunt. Praeterea istae ipsae casuales, id est, quae casibus seruiunt, hanc habent naturam, ut aliquando possint cohaerere; sunt aliquae quae numquam possunt cohaerere. Semper cohaerent illae praepositiones, *con, di, dis, re, se, am*; numquam enim inveniuntur segregatae. Ita dicimus *conduco*; numquid possum dicere *con duco*, ut sint duae partes?, unde intellegimus? quoniam non possum interponere. Reliquae praepositiones ideo apparent quoniam [non] possunt segregari, quoniam recipiunt uerbi interpositionem; ut, puta, *apud amicum*: interpono, si uolo, *apud illum amicum*, *apud te amicum*; ecce interposui partem orationis. In illis praepositionibus non possum facere: si dicas *recipio*, non possum dicere *re illum cipio*; *conduco*, non possum dicere *con tibi duco*; *secubo*, non possum dicere *se ab illo cubo*: quia non potest interponi aliquid, hinc apparet quoniam semper cohaerent. Ergo sunt praepositiones semper cohaerentes. Item non semper cohaerentes, id est, numquam cohaerentes, sunt illae, *apud et penes*; ita enim dico, *apud amicum, penes arbitros*; non possumus unam partem orationis facere, *apudamicum*, ut sit una pars orationis, nec *penesarbitros* potest cohaerere.

Reliquae uero et cohaerere possunt et disiungi, ut, puta, pro: pro amico loquor, [F.100V]³⁵⁷ ecce modo non cohaesit; protulit, modo cohaesit; similiter prae: prae dolore, praetulit; similiter ante: ante templum, si dicas antetulit, ut est antetulit gressum³⁵⁸. Possunt illae omnes et cohaerere et disiungi. Ergo sunt quae semper cohaerent, ut *conduco*; sunt quae semper discernuntur, ut *apud, penes*; sunt quae haerent et discernuntur, ut reliquae omnes. Ista sunt ergo praepositiones.

Praepositioni unum accidit: casus tantum, nec omnes casus apud Latinos, sed duo tantum: accusatiuus et ablatiuus. Legimus iunctas praepositiones et datiuo casui, iunctas praepositiones et genitiuo casui; sed, ubi inueneris apud Latinos praepositionem iunctam uel datiuo uel [a] genitiuo, elocutio est, genus est elocutionis. Ceterum

*crurum tenuis a mento palearia pendent*³⁵⁹;

357. (Vol.100V). discernuntur] Keil discern- passim scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur .. apud penes] apud et penes Keil .. quae haerent] quae et cohaerent Keil .. ubi inueneris] ubi inueneris Keil .. [a] genitiuo] a genitiuo Z, corr. z .. nesciat praepositionem] nesciat praepositionem crurum qui nesciat genitiuum esse Keil esse priore loco om. A, posteriore loco om. ABC .. qui stultus] ABCZ qui tam stultus Keil .. quae sunt] quae delendum uidit Keil .. ablatiuus iunguntur] ablatiuo iunguntur Keil .. haec in] ABCZ haec in Keil .. quando ad locum] quando in locum Z, corr. z .. conuertetur] conuertitur Keil .. semper ad locum] Keil semper ad lacum Z .. in historiis] Keil in istoriis Z .. ad quam] Keil aquam ACZ

358. antetulit gressum (VERG. Aen. VI 677)

359. crurum tenuis a mento palearia pendent (VERG. Gg. III 53)

tenus qui nesciat praepositionem?, crurum qui nesciat genitium?, et tamen genus est elocutionis. Nam qui stultus est, ut dicat praepositionem cohaerentem genitiuo?.

Duo sunt ergo casus qui tenent praepositionem, accusatiuus et ablatiuus, apud Latinos: illae praepositiones quae sunt accusatiuae nec possunt iungi ablatiuo, ut, puta, ad, apud, ante, aduersum, cis, citra et reliquae; istae omnes tam singulares quam plurales sunt: apud amicum, apud amicos, penes arbitrum, penes arbitros, per parietem, per parietes.

Item illae ablatiuae: a, ab, abs, cum, coram et reliquae; istae tantum ablatiuus iunguntur. Sed in istis ablatiuis et in illis accusatiuis sunt aliquae quae in dubitationem ueniunt. Ecce in accusatiuis haec in quaestionem ueniunt: ad et apud accusatiuae sunt quidem, sed discretionem relinquunt in loquendo. Quando ad locum nos ire significamus, ad ponitur; quando in loco sumus apud ponitur. Vt, puta, ad amicum uado, apud amicum sum; non possum dicere aut apud amicum uado aut ad amicum sum, lege quidem artis; ceterum exemplorum lege conuertetur iste tractatus. Interim nos hodie hoc teneamus, ut ad semper <ad locum> sit, apud semper <in loco> sit. Legimus quidem apud Sallustium, in historijs habemus ille Conisturgim apud legiones uenit: mutauit praepositionem. Asper defendit et ita dixit, Conisturgim uenit; ad quam Conisturgim uenit?, ubi fuerant legiones, quo uenit. Conuertas ordinem: iste enim dixit: Conisturgim apud legiones uenit, id est, 'apud Conisturgim fuerant legiones, quo iste uenit'. [F.101r] ³⁶⁰ Mutauit ordinem. Ergo apud <in loco> esse debet, ut apud amicum. Ad uero, cum artis necessitate <ad locum> significet, id est, <ad amicum uado>, tamen omnes antiqui et idonei et firmi auctores iunxerunt quasi <in loco>:

primo quod ad Troiam pro caris gesserat Argis³⁶¹;

in Cicerone: decem fiscos ad senatorem illum relictos³⁶², ad Marcum Lecam te habitare dixisti. Ergo licet nobis ad et <in loco> ponere et <ad locum> ponere. Istae sunt quae in dubitationem ueniebant; dixi quam differentiam habent.

Tenus uero in quaestionem uenit, quaeritur tenus quam partem orationis faciat. Est talis regula: "praepositio praepositioni

360. (Pol.101r). apud amicum ad] ABCZ apud amicum sum ad Keil .. prima] primo Keil .. ad Troiam] Keil atroiam Z .. decem fiscos] Keil decem fiscos ABCZ .. Lecam] Keil legam .. tenus uero] tenus uero in quaestionem uenit quaeritur tenus quam partem orationis faciat delenda uidit Keil .. partem orationis] Keil partes orationis Z .. item quo modo male] ABCZ item qui male Keil [Lindemannus] .. non coniungitur] CZ coniungitur corr. non coniungitur A non iungitur Keil .. uis si] uis esse si Keil .. quod eat] nihil est aliud nisi aduerbium ergo cum desierit esse Keil om. Z .. alius non iungis] ABCZ non om. Keil .. quam dixit] quam dicunt Keil .. deo non iungere] ABCZ non om. Keil

361. prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis (VERG. Aen. I 24)

362. X fiscos ad senatorem illum relictos (CIC. In Verr. act I 8,22)

non iungitur". Hoc dicunt, ut, puta, *apud penes non potest facere unam partem orationis. Item, quo modo male loquuntur, modo ita dicunt, de post illum ambulat; de praepositio est, post praepositio est: ecce duae praepositiones non cohaerent, non licet; numquam duae praepositiones cohaerent aut possunt iungi.*

Ergo, si praepositio praepositioni non coniungitur, de hac elocutione quid habemus dicere, *ad usque columnas*³⁶³? ad praepositio est indubitabiliter, *usque* praepositio est: ecce habes duas praepositiones simul chaerentes; unde apparet quoniam non est praepositio ista *usque*. Quid ergo *usque*, si non est praepositio, necesse est ut nihil aliud sit nisi aduerbium. Legimus enim talem regulam, "omnis pars orationis, cum desierit esse quod est, nihil est aliud nisi aduerbium". Ergo cum desierit esse praepositio, quid habet esse nisi aduerbium? fac ergo ut sit aduerbium; si est aduerbium, multo minus, non iungis praepositionem; nam legimus praepositionem aduerbio non iungi, numquid possum dicere *de mane* et similia? Ergo istam praepositionem aduerbio non possumus iungere; ergo non debeo iungere praepositionem praepositioni propter illam regulam quam dixit: praepositiones inter se non cohaerere. Iam ut sit aduerbium, multo minus; debeo non iungere, quoniam aduerbio praepositio non iungitur. Ob hanc causam, quoniam nec illud nec illud uerum est, utrumque accipitur. Habemus enim hoc in iure: in plerisque regulis, ubi neque illa firmissima est neque illa firmissima est, utique consentimus; quoniam nec illud firmissimum est nec illud firmissimum est, ita fit ut defendatur utraque pars. Nam ostendo tibi et praepositionem [F.101V]³⁶⁴ praepositioni posse coniungi, et aduerbium praepositioni posse coniungi, non quoniam uerum est, sed quoniam utrumque firmum non est, nec illud, ut sit altera pars firmior. Nam praepositionem praepositioni posse coniungi illa elocutio docet, *circumcirca*. Paulo post dicit illud, ubi dicit: "iungitur uerbo, ut *incipio*; iungitur participio; itidem iungitur sibi ipsa, ut est *circumcirca*". Ergo, si iungitur sibi ipsa, *circumcirca*, iuste dicimus istam praepositionem, *adusque*. Sed forte dicas: "nolo dicere praepositionem praepositioni coniunctam; sed uolo dicere esse praepositionem aduerbio iunctam"; sed illa lege, ut pro una parte sit, quem ad modum dicimus deinde. Ista aduerbia sunt iuncta praepositioni, sed ita sunt aduerbia iuncta praepositioni,

363. ad usque columnas (VERG. Aen. XI 262)

364. (Pol.101V), coniungi] Keil coniunge Z .. firmum non] firmum non est nec illud ut sit: infirmum non est nec illud ut sit ABC firmum non est nec illud nec illud ut sit Keil .. iungitur sibi ipsa] Keil iunguntur sibi ipsae A iungitur sibi ipsae BC iungitur sibi ipsa Z .. istam praepositionem] ipsam praepositionem Keil .. sunt sibi coniunctae praepositiones] sunt praepositiones sibi coniunctae Keil .. de ablatiuis] de ablatiuis sunt istae duae quae in quaestione ueniunt clam et tenus et in alia Keil (sed de ablatiuis -- et tenus delenda uidet) de ablatiuis sunt istae duae quae in quaestione ueniunt clam et in alia ABCZ .. utriusque sed] utriusque casus sed Keil .. casus id est] ABCZ casus est id est Keil .. fecit nulla] fecit possum quando uolo dicere clam amicis fecit nulla Keil .. quod hoc contingit] ABCZ quod huic contingit Keil

ut non pro duabus partibus sunt, sed pro una parte orationis. Ergo quacumque ratione possis hanc elocutionem dicere. Si uis dicere praepositionem, habes exemplum *circumcirca*: sic dico *adusque* duas esse praepositiones, quem ad modum *circumcirca* duae sunt sibi coniunctae praepositiones. Si dicas aduerbio iunctam praepositionem, iungas aduerbio, ut sic cohaereant, ut unam partem faciant. Hoc quaesitum est in ista praepositione.

De ablatiuis ista est quae in quaestionem uenit, quam remouit, *clam*. Semper Donatus *clam* computat inter ablatiuas praepositiones —~~de ablatiuis~~ sunt istae duae quae in quaestionem ueniunt, *clam* et *tenuis*—; in alia parte artis hoc fecit, et hic fecit hoc; *clam* uult remotam esse omnino; falsum est, sed est utriusque casus, nec utriusque, sed ambigui. Aliud est esse utriusque casus, aliud est esse ambigui; nam, si dicas utriusque casus esse praepositionem, iungere illam habes ad legem illarum praepositionum quae nunc accusatiuo iunguntur, nunc ablatiuo, ut, puta, *clam patrem* et *clam patre*: tum *clam patrem*, quando «ad locum» significat; tunc *clam patre*, quando «in loco» significat; sicut in illis diximus: quando «ad locum», accusatiuo iungitur; quando «in loco», ablatiuo. Sed *clam*, ambigui casus id est, licentiae tuae datur ut, si uelis, dicas illam cum accusatiuo; si uelis, dicas illam cum ablatiuo. Possum, quando uolo, dicere *clam amicos fecit*; nulla differentia est. Ecce habes *clam*, et hoc serua, ut uel illi uel illi iungas, quando uolueris.

Tenuis uero hanc habet rationem, ~~quod hoc contingit~~, ut modo praeponat, [F.102r] ³⁶⁵ modo postponatur; sine alia uero praepositione ut proponatur. Possum ergo dicere et *tenuis pube* et *pube tenuis*; quaua parte, uel illa uel illa posueris, stabit elocutio. Quae sunt accusatiuae, quae ablatiuae praepositiones, iam diximus.

Sunt etiam aliquae praepositiones quae communes uocantur eo quod nunc accusatiuo seruiant, nunc ablatiuo. Sunt autem istae:

365. (Fol.102r). sine alia] sine alia uero praepositione ut proponatur: *delenda uidit Keil* .. ut proponatur] *ACZ* .. ut praeponat *BaKeil* .. *seruiant*] *seruiunt Keil* .. *rei ea extant*] *ea om. Keil* .. *dextris cinctus ensis*] *strictus ensis Keil* .. *dicit super*] *dicit sed super Keil* .. *quod est super*] *Keil* .. *quod et super Z* .. *milles*] *milles B* .. *milles Keil* .. *nunc accusatiuo nunc ABCZ* .. *nunc accusatiuo iunctas nunc Keil* .. *uideamur*] *debeamus Keil* .. *habeant*] *habeat Z, corr. s* .. *an permansionem*] *an permansionem tunc ablatiuo deinde si uideris uerba significare mutationem tunc accusatiuo ut puta BCZ* .. *an si (si om. a) permansionem si permansionem tunc ablatiuo deinde si uideris uerba significare mutationem tunc accusatiuo ut puta A* .. *an permansionem deinde si uideris uerba significare mutationem tunc accusatiuo utaris ut si permansionem tunc ablatiuo puta Keil* .. *eo omnia*] *Keil* .. *ea omnia Z* .. *ostendit in*] *ostendit se in Keil* .. *se demonstrat*] *Keil* .. *sed demonstrat Z* .. *debeamus quia*] *debeamus quod Keil*

in, sub, super et subter; haec apud maiores nostros sine aliqua ratione ponebantur: quando placebat, dicebant eo in foro, dicebant eo in forum, pro arbitrio suo. Huius rei ea extant exempla innumerabilia, quod quadam licentia utentes, quando uolebant «ad locum», quando uolebant «in loco», ponebant easdem praepositiones, ut, puta, rapuitque in fomite flammam³⁶⁶. Hodie non possumus dicere, sed dico rapio illum in domum; non possum dicere rapio illum in domo, et tamen ita dixit, rapuit in fomite, non rapuit in fomitem. Deinde et nota conduntur in aluo³⁶⁷. Si dicas condo in alio, putabo hoc uerum esse; illud aliud exemplum contrarium est, conditus in nubem³⁶⁸: illic accusatiue est casus. Iam de aliis saepius dixit³⁶⁹:

dextris cinctus ensis cui super impia
cervice pendet:

ensis pendet super ceruice nemo dicit: super ceruicem. Deinde ligna super foco large reponit³⁷⁰, pro eo quod est super focum. In Cicerone etiam milia³⁷¹: si fortes fueritis in eo quem nemo sit ausus defendere, pro eo quod est fortes in eum. Ergo extant plurima exempla, quibus exemplis possis probare quod maiores nostri has praepositiones indifferenter ponebant, nunc accusatiuo, nunc ablatiuo.

Aetas posterior hoc probauit, ut uideamur animaduertere rationem uerborum, quae uerba coniunguntur elocutioni; et, cum uiderimus rationem uerborum, sic considerabimus utrum mutationem habeant ipsa uerba an permansionem: si permansionem, tunc ablatiuo; deinde, si uideris uerba significare mutationem, tunc accusatiuo. Vt, puta, quo modo si dicas pergo, proficiscor, uado, eo, omnia ista mutationem significant: qui dicit pergo, non se ostendit in uno loco stare; qui dicit proficiscor, ostendit in alterum locum transire; qui dicit uado, in alterum locum transire se demonstrat; qui dicat eo, similiter. Ergo, quoniam ista uerba omnia mutationem significant, id est, actum quandam habent et motum quandam, scire debemus quia, quotienscumque

366. rapuitque in fomite flammam (VERG. Aen. I 176)

367. et nota conduntur in aluo (VERG. Aen. II 401)

368. conditus in nubem (VERG. Georg. I 442)

369. dextris cinctus ensis cui super impia
cervice pendet (HOR. Carm. III I 17)

370. ligna super foco { large reponens (HOR. Carm. I IX 5)

371. si fortes fueritis in eo quem nemo sit ausus defendere
(CIC. In Verr. act. sec. I 1,3)

[F.102V] 372 haec uerba ponimus in elocutione, scire debes quod illae praepositiones accusatiuo iunguntur; ut, puta, eo in forum, eo in basilicam, pergo sub basilicam, proficiscor in uillam, proficiscor in forum, proficiscor sub forum, abeo in domum, abeo in uillam.

Ergo, quando uis diligenter et rationabiliter uti istis praepositionibus, naturam uerborum primum considera, et <si> consideraueris naturam uerborum et uideris esse mobilia —at habes et transitum quendam—, scire debes quod accusatiuo seruiunt; sin aliter ablatiuo; ut si dicas sto, sedeo, maneo, omnia ista permanentis habent significationem. Qui dicit sto, non transitum facit, sed in loco est; qui dicit maneo, non transitum facit sed in loco est; qui dicit sedeo, similiter. Ergo debemus dicere sto in foro, sto in basilica, sedeo sub foro, sedeo sub basilica. Omnia ista ita se habent, ut, quando uerba transitionem significant, illae praepositiones accusatiuis iungantur; quando permansionem, illae praepositiones ablatiuis iungantur. Hoc scilicet de duabus istis, in et sub, quod hodie sequimur; hoc dixi: hodie duae sunt praepositiones quae in ambiguitatem ueniunt, et in et sub; et qua arte regantur dixi.

Super et subter hodie accusatiuae sunt. Non tibi dico, istam si ita proferas, accusatiui est (-) subter; illa uero accusatiui, non tibi dico illam, super: super terras ambulo, et sto subter terras. Vt, puta, aut ambulo, quoniam commutationem significat, accusatiuo, si dicas istam; aut, quoniam permansionem, ablatiuo. Si dicas illam, non licet, sed siue eas, siue permaneas, illae praepositiones accusatiuis casibus coniunguntur. Ergo in et sub, secundum illam rationem quam dixi, nunc iunguntur accusatiuo, nunc ablatiuo. Super uero et subter hodie debent iungi accusatiuo; apud maiores nostros uarie inuenimus, ut legimus, siue accusatiuo, siue ablatiuo iunctas; et hodie, si uis dicere super tecto et super tectum, dabitur tibi facultas; sed non loqueris secundum praesentem usum, sed secundum antiquum. Non sic maiores nostri utebantur, nunc accusatiuo, nunc ablatiuo: sic et tu habes uti. Nam habes apud Virgilium exemplum,

ferre iuuat subter densa testudine casus 373;

372. (Fol.102V). haec uerba] hae Z, corr. z .. scire debes quod] delenda uidit Keil .. et si consideraueris] Keil si om. ACZ, add. ad .. et habes et transitum] BCa*Z et habere transitum Keil .. transitionem] mutationem Keil .. ueniunt et in] et om. Keil .. qua arte] Keil que arte Z .. est subter] hoc loco lacunam uidit Keil .. illa uero accusatiui] ABC(ablatiui habet in marg. c)Z illa uero ablatiui Keil .. subter terras] AZ super terras BKeil sub terras C .. ut puta] ut puta aut ambulo quoniam commutationem: puta ut (aut AB) ambula quoniam (quoniam om. A, add. a) commutationem ABC puta ut quando commutationem Keil .. accusatiuo si dicas] si om. Keil .. aut quoniam] ABCZ aut quando Keil .. ablatiuo si dicas] si om. Keil .. ut legimus] ABCZ et legimus Keil .. non sic maiores] CZ nam maiores A nam si maiores aKeil non si maiores B nam si maiores b .. casus] om. Keil

373. ferre iuuat subter densa testudine casus (VERG. Aen. IX 514)

subter testudinem non dixit, sed *subter testudine*. Vides ergo quid habet [F.103r]³⁷⁴ antiquitas; usus praesens hoc habet, ut istae praepositiones in et sub uarie ponantur; illae uero *super* et *subter* accusatiuo iunguntur, siue euntis, siue permanentis habeant significationem.

Omnis praepositio *in, sub, super, subter*, cum *transierint* in alterius praepositionis significationem, ei casui iungitur cui iungitur illa in cuius significationem transiit; ut, puta, *in* nunc iungitur accusatiuo, nunc ablatiui. Sed, si transeat in significationem accusatiui, illi iungitur; si transeat in significationem ablatiui, illi iungitur.

Omnis praepositio in et sub, dicunt quod ambiguae sunt secundum usum antiquum; tamen, quotiens transeunt in usum, uerbi causa, praepositionis quae est accusatiua, necesse habet ipsa dubitatio esse accusatiua; si in usum ablatiui, necesse habet et ipsa ablatiua esse. Vt, puta, quando dico *in adulterum*, quid dico?, *in adulterum*, id est, 'contra adulterum'; *contra* qualis praepositio est?, accusatiua. Ergo ita et tu habes iungere eam accusatiuo casui, quoniam necesse habet transire in illum casum quo iungitur illa in cuius significationem transit. Habes hoc exemplum, et de alia praepositione, ut *multa super Priamo roritans*³⁷⁵; quid est *super Priamo*?, id est: 'de Priamo'. De qualis praepositio est?, ablatiui; ergo et *super* ablatiui casui cohaeret. Ergo ipsa regula est de istis quatuor praepositionibus: quaecumque quae praepositio transierit in alterius praepositionis significationem, necesse habet illi casui cohaerere cui cohaeret illa in cuius significationem transit, siue in sit contra, siue *super* sit *de*.

Scire debemus quod omnis praepositio aut ipsa corrumpit uerbum uel nomen uel quidquid illud est, id est, uel quaecumque partem orationis, aut ipsa corrumpitur, aut utrumque, id est, et corrumpit ipsa et corrumpitur. Ipsa corrumpit, si dicas *conficio: con* praepositio est integra, *facio* corruptum est, erat enim integrum *facio*. Aut certe ipsa corrumpitur, *affero*: non dicebant *adfero* sed *affero*; *d* transiit in *f*, *fero* autem integrum uerbum est; ecce ipsa corrupta est a uerbo. Aut utrumque simul fit, *suscipio: sub, capio*, duo sunt ista integra, sed utrumque corrumpitur, quando unum faciunt. Si dicas *sub, capio*, fac inde

-----+-----
374. (Fol.103r). in sub super subter] *delenda uidit Keil* .. transierint] *Keil* transierit ABCZ .. omnis praepositio in et sub dicunt] ABCZ .. omnis praepositio in sub super subter dicunt *Keil*, sed omnis praepositio *delenda uidit* .. dubitatio] *delendum uidit Keil* .. in usum ablatiui] ABCZ .. in usum ablatiuae *Keil* .. quo iungitur] BCaZ .. quod iungitur A .. cui iungitur *Keil* .. transit habes] ABZ .. transit habes *Keil* .. roritans] rogitans *Keil* .. est ablatiui] ABZ .. est ablatiua *Keil* .. quaecumque quae praepositio] quae om. *Keil* .. transit siue] ABCZ .. transit *Keil* .. quaecumque] quacumq. Z, corr. s .. aut certe] *Keil* .. et certe Z .. unum faciunt] *Keil* (*Lindemannus*) .. utrumque faciunt ABCZ

375. multa super Priamo rogitans (VERG. Aen. I 750)

unum, suscipio: et illud corruptum est et illud corruptum est. [F.103V]³⁷⁶ Ergo omnia praepositio, aut ipsa corrumpit uerbum, aut ipsa a uerbo corrumpitur, aut certe et ipsa corrumpit et ipsa corrumpitur.

Maiores nostri praepositiones etiam genitiuis casibus iungebant, sed hodie non. Vbi fuerit, figurata elocutio est; habes apud Virgilium³⁷⁷:

et crurum tenuis a mento palearia pendent.

Crurum genitiuus pluralis est; *tenuis*, ut scimus, praepositio est. Sed scire debes quoniam haec omnia figurata sunt. Ceterum debemus dicere *cruribus tenuis*, quem ad modum *pube tenuis* et *tenuis pube*. Hoc enim significationis habet illa praepositio, ut uel praeponi possit uel postponi: potes dicere *tenuis pube*, potes dicere *pube tenuis*. Vt autem iungas illam genitiuo non potes, nisi forte uolueris usurpare et figuram facere.

Praeterea, ante et post et propter et praeter, cum sint accusatiuae praepositiones — ante templum dicimus, post templum dicimus, propter templum dicimus, praeter templum dicimus —, cum sint accusatiuae praepositiones, tamen apud maiores nostros inueniuntur etiam cum ablatiuis. Ante, post, propter, praeter, cum sint accusatiuae praepositiones, nec dubium sit quia accusatiuae sint, tamen apud maiores nostros inueniuntur etiam ablatiuae. Vt, puta, non dubitat Pacuius dicere ante templo, non dubitat dicere propter homine, non dubitat dicere quod dixit etiam Sallustius, praeter condemnatis; iste enim dixit praeter rerum capitalium condemnatis³⁷⁸. Inuenimus ista omnia. Quid ergo?, dicimus illos licentia aliqua usos esse, aut nescisse artem?, ait Donatus, non, sed scire debes quod haec quae posita sunt ita, aut significationem habent aliam, aut ordinem alium. Inuenimus ergo ante, post, propter et praeter, quae sunt utique accusatiuae praepositiones sine dubio, tamen has praepositiones sine dubio iunctas ablatiuis, et non apud unum, sed apud

376. (Fol.103V). ipsa corrumpit] ipsa a corrumpit Keil .. ubi fuerit] ubi ubi fuerit AKeil .. dicimus post] dicimus post templum dicimus propter templum dicimus praeter templum dicimus cum sint BCZ .. dicimus et post templum dicimus et propter templum dicimus et praeter templum cum sint Keil .. sit quia] sit quin Keil .. aut nesciase] aut nescisse Keil .. aut necesse? .. quid ergo faciemus dicimus] quid ergo facimus dicimus AB .. quid ergo faciemus dicemus CbKeil .. artem nesciase] artem nescisse Keil .. alter est et post ordinis] alter es est ordinis ABC .. alter est et ordinis Keil .. tollit] ABCZ .. tollit Keil .. praeter rerum capitalium] pro re capitalium A praeter re capitalium B .. praeter rei capitulum C .. praeter uerum capitalium Keil .. ecce de ista ipsa re] haec hoc loco habent ABCZ, post sine sine dubio habet translata Keil .. ignosci illis] ignoscere illis BCc ignoscere illis Keil .. paulo ante] CbKeil .. paulo post BZ

377. et crurum tenuis a mento palearia pendent (VERG. Georg. III 53)

378. praeter rerum capitalium condemnatis (SALL. Cat. 36)

innumerabiles. Quid ergo faciemus?, dicimus illos aut artem nesciisse, aut licentia fecisse?; dicit: "falsum est; sed necesse est ut significatio alia sit in illis partibus, aut sit alius ordo. Ordo alter, et post ordinis significatio alia". Ergo traditio ordine tulit illas a crimine alterius casus, ne uideantur ablatiuis esse iunctae. Si qui ita dicat, praeter rerum capitalium condemnatis, ecce de ista ipsa re, quid est modo praeter?, sine sine dubio. Iussit, ait, populus Romanus ignosci illis et illis et illis, praeter illis; sic locutus est, praeter condemnatis. Quid est modo praeter?, sine sine dubio; quid diximus paulo ante?, quoniam omnis praepositio necesse habet ei casui [F.104r]³⁷⁹ iungi in cuius iura transierit, id est, in cuius significationem transierit. Sine qualis praepositio?, ablatiua, ut sine templo, sine homine. Ergo, quoniam ista praepositio iam non significationem suam habet, sed transit in significationem praepositionis alterius, necesse habuit ei casui iungi cui iungitur ea in cuius significationem transiit; et hoc per illas omnes. Ergo uides quoniam non uitiiose locuti sunt, sed secundum rationem. Nos autem putamus ideo istam esse uitiiosam, quia primam ipsam positionem uolumus intendere, non significationem ipsius primam; et ceterum, si conferas te ad significationem, inuenies integram rationem esse locutum.

Dixit unam rem ueram, quid est, sed ex parte si non credendum, "omnis praepositio", ait, "tandiu praepositio est, quandiu praepositur; postposita autem et nomen et significationem propriam amittit". Falsum est: potest enim praeposita et nomen tenere et significationem propriam tenere; tamen, etsi postposita fuerit, adhuc nomen suum tenet. Donatus quem ad modum dixit, sensus uerus est, expressio non est plena. Sed tu hanc rationem tene: praepositio tandiu uera praepositio est et praepositur uel quandiu praepositur, ut ante templum, post tempus: post praepositio est et praepositur, et iure seruat et nomen suum et significationem; etiam si postponatur ipso casu manente cui iungebatur praeposita, nihilo minus praepositio est, ut, puta, post tempus, tempus post; quoniam et hac parte ipse casus est, et

379. (Fol.104r). praepositio ablatiua] praepositio ablatiua ut sine templo: praepositio est ablatiua sine templo Keil .. praepositionis alterius] alterius praepositionis Keil .. primam et ceterum] primae ceterum A?, corr. primam et ceterum a primam et ceterum expuncto habet B primam ceterum Keil, sed primam, delendum uidit .. integram rationem] interam rationem Z integra ratione Keil .. quid est sed] quidem sed Keil .. credendum] credendam Keil .. potest enim praepositam] aKeil post enim praeposita Z potest enim praepositio BC .. tandiu uera] tandiu uera praepositio est et praepositur uel quandiu: tam diu est re uera praepositio quam diu Keil .. ut longo] ut om. Keil .. praepositio quandiu] praepositio est quam diu Keil .. plerumque solent] plerumque solent quidem aut esse praepositae uel postpositae diximus: plerumque solent quidem autem praepositae uel postpositae diximus Z plerumque (praeponi add. a) solent quid est autem praeposita uel postposita diximus AB? plerumque solent quidem praeponi uel posponi ut diximus Cb plerumque praeponi solent quid est autem praeposita uel post-posita diximus Keil .. accuuntur] Keil accuuntur Z .. graues] Keil grauis Z .. fuerint] Keil erint Z .. plus est hoc] delenda uidit Keil .. acceperit] ABCZ accipit Keil

illa parte ipse casus est, praepositio est. E contrario, si mutet casum, iam non est praepositio, ut si dicas post tempore, ut longo post tempore uenit³⁸⁰; iam, quoniam mutauit casum, necesse habet et illi nomen commutare, et habet aduerbium fieri. Donatus autem dixit: "tandiu praepositio, quandiu praepositur; postposita autem statim aduerbium est". Falsum est; nam et postposita potest inueniri praepositio. Si enim dicas tempus post, quo modo transtra per et remos³⁸¹, ecce postposita est, et nihilo minus praepositio est. Ergo non uidetur male intellexisse, sed male dixisse, rem ipsam non bene expressisse; ceterum sensum integrum posuit. Praepositiones plerumque solent quidem aut esse praepositae uel postpositae; diximus iam superius. "Praepositiones, quando solae sunt, plerumque ipsae accipiuntur; quando autem cohaerent, graves fiunt, etiam si fuerint circumflexae; plus est hoc. Vt, puta, ad acutum habet accentum, fac adēgit: ecce nam perdit accentum correptum, et accepit accentum [F.104V]³⁸² productum, et illa grauem habebit. Hoc etiam de illa quae circumflexum habet accentum, praes, praesufdit: ipsa ui habuit accentum, et illa grauem habet. Ergo omnis praepositio, siue non habet accentum, sed circumflexum, tantum si cohaereat et si coalescat in unam partem, facit eam alium accipere accentum: perdit accentum circumflexum et accipit grauem, id est, non ipsa sonat, sed illa pars orationis cui iungitur. Diximus unum accidere tantum praepositioni, id est, casum, casum autem aut accusatiuum aut ablatiuium.

De numero praepositionum uarie habemus in arte. Constat autem praepositiones esse istas —habetis eas in Probo bene enumeratas—: triginta habes accusatiuas, quindecim habes ablatiuas, et quatuor habes communes, et septem habes loquelares. Donatus iste et in accusatiuis minus posuit, et in ablatiuis minus posuit; plus ergo non habes ab istis triginta. Vos, qui rationem metrorum sequimini, in istis loquelaribus hoc animaduertere debetis: cum naturaliter ipsae praepositiones

380. longo post tempore uenit (VERG. Buc. I 29)

381. transtra per et remos (VERG. Aen. V 663)

382. (Fol.104V). ui habuit] ABCZ ui habet Keil .. praepositio siue non] praepositio siue non habet accentum: praepositio siue non habet acutum siue grauem siue non acutum sed A praepositio siue non habet acutum sed BCa praepositio siue acutum habet siue non habet acutum sed Keil .. tantum si cohaereat] BaZ tantum sic cohaereat A tantum cohaereat C tamen si cohaereat Keil .. si coalescat] si om. Keil .. perdit accentum circumflexum] perdit accentum flexum ABC perdit accentum acutum uel circumflexum Keil .. Donatus iste] donatus .sc. iste a donatus transpositum habet post minus posuit BC, transpositum et expunctum habet A; transpositum habet et delendum uidit Keil .. sese uario] Keil seseruario Z .. ut puta] et puta Keil .. illic] illuc Z, corr. s .. cert] ABCZ cauti Keil .. compositiones] ABCZ praepositiones Keil .. proferre debes uel sollicitus] proferre debes sollicitus Keil .. demittit omittit] demittit omittit demittit est: demittit omittit similiter demittit est Keil, sed omittit — est delenda uidit .. ita addiderunt] nam addiderunt Keil

longae sint, plerumque sic cohaerent, ut perdant naturam suam, ut, puta, sero, hoc est, sine dubio «loquor»:

illi inter sese vario sermone serebant 383,

id est, «loquebantur». Vt, puta, si dicas *duco*, id est, ut, puta, *illum traho*; compone illud, *diduco*: ecce composuisti, addidisti *di*. Ecce et *illuc* ab eo quod est *sero sertus, disertus*, id est, eandem praepositionem accipit, quam praepositionem accipit et ista pars orationis. Ergo debemus *certi* esse ad has partes orationis, id est, praepositiones quae sunt de istis compositionibus. Plerumque ipsae *compositiones* aut longae sunt aut breues, et non debes sic passim dicere, —sed pro qualitate exemplorum—, ut, puta, quoniam inuenisti illam breuem, sic illam *proferre debes, uel sollicitus* esse propter has res. Similiter etiam *omittit* est *demittit*; *omittit* similiter *dimittit* est, et tamen habemus apud Horatium exemplum *omittit*; non dixit *o mittit*, per compositionem inuenimus *omittit*; *praesens sua culpa ire deceptus omittit* et ueri. Ergo scire debemus omnes istas praepositiones loquelaes, *con, di, dis, re, se, am, o* —ita addiderunt plerique o, idcirco septem esse uoluerunt, propter hoc uerbum *omittit*—, scire debemus istas praepositiones loquelaes non seruare suam naturam, sed aliquando produci, aliquando corripri.

[F.105r] 384

INCIPIT DE INTERIECTIONE

Sequitur interiectio. Hoc breue est et nihil. De interiectione. Interiectio est pars orationis quae significat mentis affectum uoce incondita. Si uelis dicere o, uox est quaedam confusa, tamen significans dolorem; ua, uox est quaedam confusa, tamen significans laetitiam. Ergo sunt aliquae uoces inconditae quae —*illae uoces inconditae*—, si aliquid

383. multa inter sese vario sermone serebant (VERG. *Aen.* VI 160)

384. (Fol.105r). INCIPIT DE INTERIECTIONE] INCIPIT DE INTERIECTIONE
Sequitur interiectio hoc breue est et nihil de interiectione Interiectio:
INCIPIT DE INTERIECTIONE (ET PERIODIS add. a) sequitur interiectio hoc breue
est et nihil de interiectione add. a) Interiectio A INCIPIT DE
INTERIECTIONE SEQUITUR INTERIECTIONE HOC BREUE EST INTERIECTIONE Interiectio C
DE INTERIECTIONE Interiectio Keil .. illae uoces inconditae] BCa? om.
A Keil .. definiuit] definiit Keil .. hoc nefas] hoc fas Z, corr. r .. omnes
ista] omnis ista Keil .. etiam causas] hoc loco rubricam incipit de periodis
in margine adscriptas habet A; Keil, quae in libris cum expositione
interiectionis perperam coniuncta sunt, et ipse ad commentarium de posituris
pertinentia uidens, addidit .. FINIT DE OCTO] FINIT DE OCTO PARTIBVS
ORATIONIS INCIPIT DE BARBARISMO | Barbarismus est: EXPLICIT DE INTERIECTIONE
| DE BARBARISMO | Barbarismus est B DE INTERIECTIONE EXPLICIT INCIPIT DE
BARBARISMO FELICITER | Barbarismus est C De barbarismo iuxta Pompeium |
Barbarismus est S DE BARBARISMO | Barbarismus est Keil .. aliquid
reprehendere] aliquid reprehendere C aliquid reprehendere Keil ..
barbarismus fecit] barbarismus facit Keil .. confitemur nos] nos confitemur
Keil .. in una] in om. Z, add. r .. in connexione] in conexione BS in
contextione P in contextu Keil

significant, interiectiones faciunt. Ergo bene definiuit: "interiectio est pars orationis quae uoce incondita significat mentis affectum".

Plane illud scire debes, quod plerumque non solum integra pars orationis, sed elocutio omnis pro interiectione est. Si dicas *pro, hoc contigisse; nefas, hoc contigisse*: ecce pro et nefas interiectiones sunt. Iunge utrumque, et unam interiectionem facit, *pro nefas, hoc contigisse*: iam et pro et nefas tale est ac si dicas *o, hoc contigisse*. Iunge item aliqua plura, pro Iuppiter *Optime, hoc nefas, contigisse*: omnes, ista elocutio pro una interiectione est. Nam interiectio est res quae exprimit animi motum: quicquid potest animi motum exprimere, siue in una re fuerit siue in multis, interiectio dicenda est. Et hoc habes in Donato; perstrinxit modicum aliquid, sed noluit addere etiam causas.

FINIT DE OCTO PARTIBVS ORATIONIS.

INCIPIT DE BARBARISMO

Barbarismus est; et definit quid est barbarismus. Plerumque uolumus aliquid reprehendere, et ipsa reprehensio ostendit nos imperitiores. Facit nescio quis uitium, et dico illi: "soloecismum fecisti", et forte non fecit soloecismum, sed barbarismum; aut barbarismum fecit, et dico illi quia acyrologiam fecit. Dum uolumus nos illum reprehendere, confitemur nos esse uitiosos. Ergo debemus singula uitia, quae habent propria nomina, propriis nominibus uituperare, ne nos in uitia trahamus. Vt, puta, quid est barbarismus?, ita definit: "barbarismus est uitium factum in una parte orationis" — soloecismus est uitium factum in connexione partium orationis—, ut, puta, quando dico *columa* pro eo quod est *columna*, quoniam una pars est orationis, et in ipsa una parte orationis iam uitium est. [F.105V]³⁸⁵ Dicitur barbarismus quando dico *mamor* pro eo quod est *marmor*, quoniam una pars est orationis et uitiosa est; et, ut, puta, si dicas *reliquis* pro eo quod est *reliquias*. Ergo uitium factum in una parte orationis barbarismus est. Quid, si in connexione fiat?, non dicitur barbarismus, sed soloecismus, ut illud, *multi mihi homines iniuriam fecit*: ecce ipsa connexio habet uitium. Et uide quem ad modum expressit plenius, quam bene et integre dicit: quid est barbarismus?, quod non dicitur per naturam; quid est soloecismus?, quod male per artem dicitur. Nam re uera barbarismus per naturam non potest dici; qui enim dicat *mamor* aut *columam*?, per naturam non potest dici. Quando autem dico *multi mihi homines iniuriam fecit*, non per naturam non potest dici, sed

385. [Pol.105V]. connexione] connex- *constanter scripsit Z, ubi conex-habet Keil* .. plenius] pleni- *constanter scripsit Z, ubi Plini- habet Keil*
 .. animos] animus Keil .. est homines] est et homines Keil .. reliquias si] reliquias si inuersu dicam: om. Keil .. contigit] contingit Keil .. dicis in uersu] dicis mihi in uersu Keil .. illa et ipse] et om. Keil .. autem et sine] et om. Keil .. non est enim] non est enim naturaliter CSZ non enim re naturaliter B non re naturaliter P non re enim naturaliter Keil

per artem non potest dici. Vt tamen huc animos referat, quotienscumque barbarismum dicimus, inuenimus ipsam unam partem orationis uitiosam esse; quotienscumque soloeicismum dicimus, singulas quidem partes esse integras, sed connexionem non esse integram. Nam re uera singulae partes integrae sunt: et multi latinum est et mihi latinum est, homines latinum est et iniuriam latinum est, et fecit latinum est; sed, quoniam non sibi respondent ipsae partes, ideo dicimus esse soloeicismum. Ergo, quotienscumque singulae partes integrae sunt, sed connexio non est integra, soloeicismus est; quotiens fit una pars uitiosa, barbarismum facit. Ecce habes rationem qua deprehendas quando est illud uitium, quando illud.

Praeterea barbarismus dicitur si fiat in soluta oratione; si autem fiat in metro, metaplasmus dicitur. Vt, puta, si ego in soluta oratione uelim dicere relliquias, Catillinna, facio barbarismum; si autem causa metri hoc faciam, facio metaplasum, relliquias si in uersu dicam. Sed plerumque contigit ut etiam in uersibus deprehendamus barbarismos. Et dico tibi: "in uersu barbarismus est"; tu dicis mihi: "quo modo mihi dixisti in soluta oratione esse barbarismum, in uersu esse metaplasum, et plerumque dicis in uersu esse barbarismum, quo modo?". Si ille et ipse barbarismus qui factus est in prosa, cum coeperit transferri, pro necessitate ponitur, apparet metaplasum esse; si autem et sine ipsa necessitate est positus, apparet barbarismum esse; ut, puta,

relliquias Danaum atque immitis Achilli 386.

Possset stare iste uersus?; non est enim, naturaliter breuis est; ergo quod adiecit unam litteram Virgilius, et dixit relliquias, ideo adiecit; non quoniam imperitus fuerat [F.106r] 387 uoluit addere, sed quoniam uoluerit occurrere necessitati metri. Ergo, quoniam artem contempsit necessitate metri, metaplasmus est; si autem nulla necessitate extante faceret, diceretur barbarismus. Vt, puta, dico quo modo Catillinna si qui dicat, barbarismum facit in hoc uersu; qua ratione?, quia li naturaliter longa est. Ergo, si naturaliter longa est, quid opus est ut addat illi li illam litteram?, quo modo enim possum dicere ita et in metro, cum etiam sine ipsa stare potuisset?; non. Ergo habuit

386. reliquias Danaum atque immitis Achilli (VERG. Aen. I 30)

387. (Pol.106r). Catillinna] Catilina Keil .. illi li illam] illi li n illam Keil .. quae etiam] quia etiam Keil .. barbara lexis] constanter ubi barbara lexis duobus uerbis scriptum est in Z, compositum barbarolexis habet Keil .. mas-truca] constanter mastruca scripsit Z, ubi mastruga habet Keil .. reliquias detrahas] reliquias pro reliquias detrahas Keil .. Porsenna ut] Porsenna nec non et Tarquinius ut Keil, sed nec non et Tarquinius delenda uidit .. ita enim hanc spectare] ita est urere quam potuit Mucius contento hanc spectare Keil .. scripto] constanter scripto scripsit Z, ubi scriptu habet Keil .. fit in scripto] delenda uidit Keil .. pronuntiato] constanter pronuntiato scripsit Z, ubi pronuntiatu habet Keil .. aut breuis] BCSPZ ut breuis Keil (Lindemannus) .. Roma] BPZ rouma S rouma CbKeil .. equos pro eo quod est equos] aequus pro eo quod es equus Keil

reprehensionem, quae etiam in uersu posset esse, si non interponeretur alia illa littera.

Praeterea quaeritur quem ad modum fiat in peregrinis uerbis. Si enim latinus fuerit sermo, appellatur barbarismus; si peregrinus fuerit, appellatur «barbara lexis»; ut, puta, si dicat mastruca, magalia et cateia. Mastruca sagum dicitur lingua Sardonum, magalia dicuntur casae lingua Afrorum, cateia telum dicimus lingua Persarum, acinaces dicimus lingua Medorum gladium. In istis uerbis si qui peccauerit, non dicitur fecisse barbarismum, non dicitur fecisse metaplasmm, sed dicitur fecisse barbaram lexis; si qui uelit dicere mastruca aut cateia aut magalia, si peccauerit in istis ipsis uerbis, non dicitur barbarismus aut metaplasmm sed barbara lexis.

Omnis barbarismus fit modis duobus, aut pronuntiatu aut scriptu: pronuntiatu, addas litteram uel detrahas; addas, si dicas relliquias; detrahas, si dicas Porsena pro eo quod est Porsenna, ut

hanc spectare manum Porsena non potuit.

Non stat aliter uersus: ita enim. hanc spectare manum Porsena non potuit, ille addidit. Ergo fit barbarismus scripto; fit in scripto, quoniam littera solui potest, uel addi uel detrahi. Est alter qui fit in pronuntiato; plerumque male pronuntiamus et facimus uitium: aut breuis syllaba longo tractu sonet, aut iterum longa breuiore sono; si qui uelit dicere Roma, aut si uelit dicere equos pro eo quod est equos, in pronuntiatione hoc fit. Ergo omnis barbarismus fit aut pronuntiatione aut scripto.

Fit autem scripto quatuor modis: additione, detractio, inmutatione, transmutatione; additione, si addas, ut, puta, relliquias; detractio, si minuas, ut Porsena; inmutatione, si alteram litteram pro altera ponas; per transmutationem, si non alteram litteram pro altera ponas, sed ipsarum litterarum ordinem conuertas, si dicas Thymbre pro eo [F.106V]³⁸⁸ quod est Thymber; si dicas Euandre pro Euander. Non altera littera pro altera adhibetur, sed ipse ordo litterarum

388. (Fol.106V). modis] BCSFZ rebus Keil .. tonum] BCSZ tempus Keil .. dicere arma] dicere arma numquid: dicere arma pro eo quod est arma numquid Keil .. numquid possum] numquid possum — producit delenda uidit Keil .. illum accentum] Keil illud accentum Z .. aspirationem omo similiter] aspirationem omo (homo BCS, corr omo c) similiter BCSZ aspirationem omo pro homo similiter Keil .. sic quo modo] Keil si quomodo BCSFZ .. qua ratione] qua ratione — litteram delenda uidit Keil .. mutare iotacismos] mutare iotacismos (iotacismos Z) lauta-cismos meotacismos Z: uitare iotacismos labdacismos myotacismos (meotacismos BC) BCKeill

conuertitur. Ecce habes quatuor modis quem ad modum fiat barbarismus.

Fit autem quinque modis: per litteram, per syllabam, per tonos, per tempora, per aspirationes; has quinque res, aut addimus aut detrahimus aut inmutamus aut transmutamus. Addimus litteram, addimus syllabam, addimus accentum, addimus tonum, addimus aspirationem. Quo modo addis syllabam?, induperator pro eo quod est imperator; quo modo addis tempus?, Italiam fato profugus³⁸⁹: Italiam naturaliter brevis est, sed ubique tamen additum habet tempus metri necessitate; quo modo addis accentum?, si uelis dicere arma, numquid possum dicere cursim, quoniam naturaliter illa producitur?: plus aliquid ab acuto habet; aut certe quo modo addis aspirationem?, si uelis dicere homnia pro eo quod est omnia.

Ecce quem ad modum adieciimus, sic et detrahimus. Detrahimus litteram, ut dixi, Porsena; detrahimus syllabam, ut uixit pro eo quod est uixisset; detrahimus tempus, steteruntque comae³⁹⁰ pro eo quod est stetērunt; detrahimus accentum, si uelis dicere Róma, cum tractim debeas dicere longiore enim illum accentum ad breuem traxisti; detrahimus aspirationem, omo. Similiter etiam ipsas res commutare potes et transmutare, potes mutare litteram, syllabam, tempus, accentum, aspirationem, uel transmutare.

Interim illud quaeritur, quotienscumque per h facimus barbarismum, cui rei dabitur hic barbarismus, scripto aut pronuntiato?; sic quo modo illud legimus h litteram esse aut aspirationem: si littera est, scripto dabitur; si aspiratio est, pronuntiato. Qua ratione?, quoniam de barbarismo dixit: "adiecit litteram".

Sunt aliqua uitia quae uitare debemus. Ista quinque res debes mutare: iotacismos, lautacismos, moetacismos, conlisiones, hiatus. Iotacismi sunt qui fiunt per i litteram, si qui ita dicat: Ti-ti-us pro eo quod est Ti-tius, A-uen-ti-us pro eo quod est A-uen-tius, a-man-ti-us pro eo quod est a-man-ti-us. Quo modo ergo hoc fit uitium?, definiamus illud, et uideamus postea quo modo cauere debemus: fit hoc uitium,

389. Italiam fato profugus (VERG. Aen. I 2)

390. steteruntque comae (VERG. Aen. II 774)

[F.107r]³⁹¹ quotienscumque post *ti* uel *di* syllabam sequitur uocalis, si non sibilus sit. Quotienscumque enim post *ti* uel *di* syllabam sequitur uocalis, illud *ti* uel *di* in sibilum uertendum est; non debemus dicere ita quem ad modum scribitur, *Ti-ti-us*, sed *Ti-tius*: media illa syllaba mutatur in sibilum. Ergo, si uolueris dicere *ti* uel *di*, noli quem ad modum scribitur sic proferre, sed sibilo profer — sed ita exprimere debemus, uitandum est ut syllaba ista uertatur in sibilum; sed illud scire debes, quia tunc hoc facere debes, si media sit. <Si> autem prima fuerit in prima parte orationis, etiamsi sequatur uocalis, non illam uertit in sibilum. Ecce *dies* habet post se uocalem: debemus dicere *dies*, sed non dicimus; adde illi partem priorem, ut istam mediam facias: meridi-es non possumus dicere, ut scias quoniam nunc contigit hoc huic syllabae, quotiens media est, non quotiens prior est.

Et hoc seruare debemus etiam quando praecedunt duae consonantes, castius: nihil, castius si dicamus, quaesitum est; et hoc ecce media syllaba est, et nihilo minus in sibilum non uertit, quia diximus medias debere nos in sibilum uertere. Sed *ca-st-i-us* nemo dicit, nec potest; iam et reddita est ratio quare non possit illa, dicit: quare est ratio? ubi s est, ibi non possum sibilum in ipsa *i* littera facere, quoniam in ipsa syllaba a litteris accipit sibilum. Ergo, quoniam iam ipsa syllaba a litteris accepit sibilum, non debet et a pronuntiatione accipere, id est, sibilum ob hanc causam non potest consentire ad sibilum, si praecedat *s* littera, quoniam iam *s* ipsa sibilum habet.

391. (Fol.107r). quotienscumque] BZ quomodo C quotiens Keil .. uel di syllabam] uel di syllabam sequitur uocalis illud ti uel di in sibilum Keil .. uel di in sibilum Z .. sed ita] sed ita exprimere debemus uitandum est ut syllaba ista uertatur in sibilum: sed ita exprimere debes uitandum est ut syllaba illa uertatur in sibilum Keil, delenda uidit .. sit si autem] Keil .. si om. Z .. in prima parte orationis] delenda uidit Keil .. facias merides] facias merides non possumus dicere ut scias: facias et dicis merides non possumus dicere merides ut scias Keil .. nunc] BSZ non C tunc PKeil .. et hoc] sed hoc Keil .. quia diximus] BCSZ quamquam diximus Keil .. illa dicit quare] BCSZ illud dici quae Keil .. ubi s est] ubi s littera est Keil .. possum] CZ possumus Keil .. quoniam in ipsa] BSZ quoniam ipsa CKeil .. id est sibilum] id est sibilum ob hanc causam non potest: id est sibilus non potest S id est sibilum non potest B, corr. ob hanc causam non potest C id est syllaba non potest Keil .. lautacismus] ubi labdacismus scripsit Keil, lautacismus constanter habet Z .. si tenuis sonet] BCSZ si tenuius sonet Keil .. si pinguis sonet] BCSZ si pinguis sonet Keil .. llargus debemus] llargus debemus dicere llargus ut pinguis sonet: l-largus debemus dicere l-largus ut pinguis sonet Z l largus debemus dicere l ut pinguis sonet largus C .. ut pinguis sonet] BS l largus debemus dicere l ut pinguis sonet largus C .. ut pinguis sonet] BCSZ ut pingue sonet Keil .. si dicas llex] si dicas lex non lex BCSZ et si dicas llex non lex Keil .. quando fuerint] quando fuerint duo ll: quando fuerint duo l Keil, sed delenda uidit .. pinguis sonare] Keil pinguis sonare BCSZ .. Metellus Catullus] CSZ metellus catellus B metelus catulus Keil .. lautacismus per geminum] labdacismus per geminum BCS lautacismus om. Keil .. metacismus] fer constanter scripserunt metacismus SZ metacismus BCP metacismus Keil

Lautacismus est ille qui aut per unum l fit aut per duo; sed per unum, si tenuis sonet; per duo, si pinguis sonet. Vt, puta, llargus — debemus dicere llargus, ut pinguis sonet —; si dicas llex, non lex: uitiosa sunt per lautacismum. Item in gemino l — quando fuerint duo ll, si uolueris pinguis sonare —, si dicamus Metellus, Catullus. In his etiam agnoscimus gentium uitia: iotacismis scatent Afri, raro est ut aliquis dicat l: lautacismis per geminum l, sic loquuntur Romani, omnes Latini sic loquuntur, Catullus, Metellus.

Moetacismus est quotiens inter duas uocales m positum exprimitur, ut si dicas hominem amicum, oratorem optimum; non enim uideris dicere hominem amicum, sed hominemamicum, quod est incongruum et inconsonans; similiter oratorem optimum, uideris dicere oratoremoptimum. Bonam rationem dixit Melissus, [F.107V]³⁹² quo modo uitandum est hoc uitium, ne incurramus in aliud uitium. Plerumque enim aut suspensione pronuntiatur aut exclusionem; suspensione pronuntiatur, si dicas hominem amicum; interponas aliquid, ut, puta, oratorem optimum; aut certe, si uelis excludere, homine amicum, oratore optimum.

Nos quid sequi debemus?, quid?; per suspensionem tantum modo. Qua ratione?, quia dixeris per suspensionem hominem amicum, et hoc uitium uitabis moetacismi, et non cadis in aliud uitium, id est, in hiatus. Nam, si uolueris dicere homine amicum, uitas quidem metacismum, non tamen uitas hiatus; nam hiatus est quando uocalem alia uocalis sequitur, id est, quotiens post uocalem altera uocalis sequitur. Tunc grauius tamen hoc fit uitium, si eadem uocalis sequatur, ut, puta, Musa amabit peius est quam quod Musa habuit, Musa edocuit. Ergo hiatus est quotiens uocalem altera uocalis sequitur; quia, si illud uitare debemus, melius est, ne in eandem uocalem cadat, uitetur.

Collisio est quotiens altera pars in alteram similitudinem litterarum uel coeperit uel finierit, id est, si ab ea parte inchoet alia pars orationis in quam desinit illa, aut certe, si ab ipsis syllabis inchoent multae partes, ut

o Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti³⁹³,

Lucius Senius senator in senatu litteras recitauit. Non quidem ipsa pars orationis ab ipsa inchoauit in quam desinit prior, sed

392. (Fol.107V). exclusionem] Keil ex solutione BCSZ .. interponas] interponas aliquid ut puta delenda uidit Keil .. quid sequi debemus] Keil quid si debemus Z .. moetacismi] SZ miotacismum P moetacismi BC moetacismum Keil .. in hiatus] BCSPZ in hiatus Keil .. quam quod musa] BCPSZ quod om. Keil .. quia si illud] quia si (quasi CS) illud uitare debemus ne in eandem uocalem cadat uitetur BCSZ quare si illud uitare debemus ne in eandem uocalem cadat melius est uitetur Keil .. desinit] desinit Keil .. quaerenda] BCSPZ quaerendum Keil .. Catullus et Metellus] Catullus uel Lucius Keil .. collisio] delendum uidit Keil

393. o Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti
(ENN. ann. I 113 ed. Vahl.)

tamen omnes quasi in syllabis singulis quandam similitudinem habent. Ergo bis fit hoc uitium, siue ab ipsa inchoet in quam desinit, siue similitudo sit initio uerborum. Ait Donatus: "nos quidem haec uitia docuimus". Quo modo dicamus ista ipsa uitia, reliquis aliis quaerenda et abstinuit se. Sed nihil difficile est; potest enim ex definitione illa superiore colligere hoc ipsum.

Quid diximus esse barbarismum?, uitium factum in una parte orationis; quid diximus esse soloecismum?, uitium factum in contextu partium orationis. Ergo iotacismus in barbarismo erit: nam Ti-tius in una parte orationis est factum uitium. Ergo lautacismus in barbarismo erit: nam Catullus et Metellus in una parte est orationis. Quando autem dico hominem amicum, non est una pars orationis sed duae; ergo soloecismus est. Quando dico Musa amabit, non est una pars orationis; ergo soloecismus est. Mater terra tam hoc uitium est quam illa conlisis, sed soloecismi sunt. Ergo uitia ista quae in singulis partibus facimus imputabimus barbarismis, [F.108r] ³⁹⁴ reliqua soloecismis. Isti sunt barbarismi grammaticorum. Sunt aliqui quos dicunt esse oratorum; hos ego nec lego nec scio esse barbarismos, scilicet, propter longas et propter breues; sed aliter dicuntur: non dicuntur barbarismi, sed malae structurae.

FINIT DE BARBARISMO

INCIPIT DE SOLOECISMO

Diximus soloecismum esse uitium factum in contextu partium orationis. Nam, si in uno uerbo faciat uitium, barbarismum facit; si multa uerba ponat, integra quidem singula, in connexione autem peccantia, facit soloecismum; ut si qui dicat plurimi homines uenit: plurimi homines uenit, singula ista habent rationem suam, nam latina sunt omnia, sed ipsa connexio non se respicit. Ergo

 394. (Fol.108r). reliqua] reliquas Keil .. hos ego] hos ego nec lego nec scio: hos ergo neglegi nescio B hos ergo nec legi nec scio CS hoc non lego nec scio P hos ego nec legi nec scio Keil (Lindemannus) .. FINIT DE BARBARISMO] FINIT DE BARBARISMO INCIPIT DE SOLOECISMO: FINIT DE BARBARISMO INCIPIT om. Keil .. si qui dicat] si quis dicat Keil .. plurimi homines uenit] posteriore loco delenda uidit Keil .. tractus] Keil tractus Z .. sic sonant] BSZ sic sonent C sic sonarent Keil .. nomen graeca] nomen ex graeca Keil .. quasi soloecogecismus] BSZ quasi sylogismus C quasi suo locoecismus P sóou lógon aískismós Keil .. soloecogecismus id est sanae elocutionis] soloecogecismus id est sanae elocutiones Z soloecismus est sanae elocutionis Keil .. scena] constanter scena scripsit Z, ubi scena habet Keil .. quo modo autem] quo modo autem fiat soloecismus quo modo scena: quomodo autem faciat soloecismus quomodo faciat (faciat om. cZ) schema (scena Z) BcZ om. C quomodo autem fiat soloecismus quomodo scena P quomodo autem fiat soloecismus quomodo fiat schema SKeil .. etiam sine necessitate] etiam si necessitate Z .. rediit se ad summam] rediit se summam Z redigit (redegit Keil) se ad summam BCSKeil .. adde soloecismo] CSZ adde soloecismos B adde soloecismum PKeil .. currit] BSZ currunt CbKeil .. certe] arte Keil .. partibus orationis] partibus orationis hoc est tantum partium orationis id est duobus (duobus om. BCS) tantum BCSKeil

uitium hoc sic dicimus soloecismum. Soloecismus dictus est hac causa: *Soloe* quidam populi sunt circa Ciliciam, hi uenerunt Athenas; dum pessime loquerentur, exinde tractum est ut dicerentur uitia ipsa male loquentium «soloecismi», quasi quae sic sonant, quem ad modum illi male loquebantur, id est, quae uitia talia essent qualia illorum. Hoc dixerunt.

Et tamen alia uero ratio: ex re factum est hoc nomen graeca etymologia est. Nam etiam hoc ipsum uerbum graecum est, «soloecismus», quasi «soloecismus», id est, 'sani uerbi corruptela', proprie sic definitur: quid est soloecismus?, «soloecismus» id est, 'sanae elocutionis corruptela'. Proprie ergo soloecismus ubi dicitur?, in soluta oratione, quem ad modum in soluta oratione dicitur barbarismus. Quid, si in poemate fiat?, iam non dicitur soloecismus, sed dicitur scema.

Quo modo autem fiat soloecismus, quo modo scema, ex affectu scribentis debemus agnoscere: si necessitas metri cogit ut ita faciat, scema est; si autem etiam sine necessitate metri potest illa res dici, apparet esse soloecismum etiam in uersu.

Quot modis, ait, fiunt soloecismi?, Donatus redit se ad summam breuitatem et dixit: "duobus tantum". Lucilius autem dixit: "centum", et enumerat omnes: extat liber ipsius, dicit illud, illud nam ait sic,

adde soloecismo genera atque uocabula centum,

et currit ipsa uocabula uersibus scriptis certe, et ibi enumerauit illa omnia. Interim iste breuiter strinxit.

Omnis soloecismus fit duobus modis, aut per partes orationis aut per accidentia partibus orationis, hoc est tantum. Interim, ante quam tractemus de istis duabus partibus, uide quid in principio tractat. Ergo soloecismus est uitium factum in contextu partium orationis. Quid ergo?, non fit soloecismus [F.108V] ³⁹⁵ etiam in una parte orationis?, dicit, non; sed dabo elocutiones, quae elocutiones etiam in singulis constant uerbis, et nihilo minus soloecismos faciunt. Quo modo ergo dicis quoniam in

395. (Fol.108V). etiam hanc] ecce hanc Keil .. intro ecce] intro ecce una pars orationis: intro ecce una pars est orationis Keil .. Roman ecce] roman ecce una pars orationis uitiosa aut puta: roman ecce una pars est orationis aut puta Keil .. dicimus de istis] dicemus de istis Keil .. non seruant] non erunt Keil .. simul] BCSZ similiter Keil .. et dicas Romae] et tu dicas romae Keil .. multum uitium] multum uitium et factum: multis uitium factum Keil .. dixit enim] dicit enim Keil .. at Romae] at romae latinum est at saluete latinum est at ista singula: at (aut S, an Keil) non romae latinum est at (aut S, an Keil) non saluete latinum est at (aut S, an Keil) non ista singula BCSZ Keil .. latina quare ergo] latina quae ergo Z latina sunt quare ergo Keil .. interrogantis hic si] hic om. Keil .. sunt quoniam] sunt ideo quoniam Keil .. apertissime omnino] apertissime ista uitia barbarismi sunt ea ratione quoniam quadriga omnino Keil .. scala nemo] scala nemo dicat quadriga: scalam nemo dicat quadrigam Keil .. partibus orationis] partium orationis Keil

singulis uerbis non sunt soloecismi?, cum inueniamus tale aliquid, ut, puta, uidet nescio qui masculum hominem, et dicit hanc; etiam hanc una pars orationis est, et nihilo minus soloecismus est. Quid dicis ergo?, uis uitium soloecismum esse, aut barbarismum?. Interrogat te nescio qui quo uadis?, et tu dicis intus pro eo quod est intro; ecce una pars orationis uitiosa; ut, puta, quo uadis?, Roma, pro eo quod est Romam; ecce una pars orationis uitiosa; ut, puta, salutauit te unus, et dicas illi ualete: ecce una pars est orationis uitiosa. Quid ergo dicimus de istis uitiis?; numquid, quoniam in singulis partibus orationis sunt, non seruant soloecismi?. Dixit iste rem optimam: soloecismi sunt, si iungas interrogantis et respondentis uerba; ex coniunctione interrogationis et responsionis iam incipit non unus esse sermo, sed quasi contextus sermo. Quando simul dicitur quo uadis?, et dicas Romae, totum hoc iunge, et iam non est una pars orationis, sed multae sunt partes, et in ipsis multum uitium et factum est; ergo soloecismus est. Dixit enim: "soloecismus est uitium factum in contextu partium orationis". Adde etiam tu aliquid ualidius: intus latinum est, at Romae latinum est, at saluete latinum est, at ista singula latina; quare ergo uitiosa sunt?, quoniam non respiciunt elocutionem interrogantis hic. Si ergo ideo uitiosa sunt, quoniam non respiciunt elocutionem interrogantis, iam iungenda est ista res et illa res, ut uitium ostendat. Si iungitur illa pars et ista pars, sine dubio in iunctione est uitium, non in singulis.

Quid, quando dicimus quadriga, scopa, scala?, dicit, apertissime omnino non dicitur, sed quadrigae; scala omnino non dicitur, sed scalae; scopa omnino non dicitur sed scopae. Ergo diximus superius quia quod per naturam non dicitur barbarismus est; quod autem per naturam dicitur, sed in elocutione non stat, soloecismus est. Ergo, cum per naturam nemo dicat scala, nemo dicat quadriga, sine dubio barbarismi sunt.

Ergo quo modo fiunt soloecismi?; aut per partes orationis, aut per accidentia partibus orationis. Quot modis sunt soloecismi?, duobus. Quasi generalis est ista diuisio; prima diuisio soloecismorum ita se habet: fiunt soloecismi per partes orationis, aut per accidentia [F.109r]³⁹⁶ partibus orationis. Per

396. (Fol.109r). partibus orationis] ubi partium orationis habet Keil, partibus orationis passim scripsit Z, deinde hoc non amplius indicabitur .. aut altera ponatur] BCSZ .. aut altera pro altera ponatur Keil .. probatur] ponatur Keil .. altera pro altera ponatur] altera pro altera — probatur om. Keil .. quo modo dicat] quo modo si dicat Keil .. toruum pro eo] toruum om. Keil .. et iam toruum] ecce toruum Keil .. conuertetur] conuerterunt Keil .. intro etiam ipsa] intro aut intro pro intus ecce ipsa Keil .. etiam quem ad modum] ecce quem ad modum Keil .. duobus modis] duobus modis aut per partes orationis si alteram partem orationis pro altera ponas aut item (idem B) per accidentia partibus (partium BCS) orationis si ipsa BCSZ duobus modis per partes orationis si alteram partem orationis pro altera ponas item si ipsa Keil .. quot sunt ipsa] Keil quod sunt ipsa Z .. quot sunt tot] quot sunt accidentia tot Keil .. etiam proprio] ecce proprio Keil .. et iam habes] ecce habes Keil

partes orationis fiunt duobus modis: si aut altera ponatur, aut ipsa pro se malo ordine probatur — altera pro altera ponatur, aut ipsa pro se malo ordine probatur—. Altera pro altera ponitur, quo modo dicas toruumque repente clamat³⁹⁷, toruum pro eo quod est torue: et iam toruum nomen est, torue aduerbium est; si tu ponas nomen pro aduerbio, alteram pro altera posuisti. Hoc uitium est, et modo hoc uitium conuertetur ad figuras, honestum loquitur, doctum dicit, nobile effatur; sine dubio soloecismus est. Hoc conceditur poetis propter leuigationem uersuum; ceterum ita dicimus elocutionem debere propriis partibus constare, pulcre dicit, non pulchrum; docte loquitur, non doctum loquitur; honeste fabulatur, non honestum fabulatur. Ergo, si alteram partem orationis pro altera ponas, soloecismum facis per partem orationis. Item si ipsam uolueris ponere pro ipsa, sed non recto ordine, ut, puta, quo uadis?, intus, pro intro; ubi est?, intro, pro intus: utraque pars aduerbium est; si dicas aut intus pro intro, etiam ipsa quidem est pars orationis, sed non loco posita, non rationabiliter dicta.

Ergo etiam quem ad modum fiunt duobus modis: aut per partes orationis, si alteram partem orationis pro altera ponas; aut item per accidentia partibus orationis, si ipsa pro se non loco ponatur neque ut conuenit. Quid?, per accidentia partium orationis quem ad modum fiunt soloecismi?, dicit: tot modis quot sunt ipsa accidentia. Quot sunt accidentia nominis?, sex; quot sunt accidentia pronominis?, quot accidunt uerbo?, quot accidunt aduerbio?. Ergo quot sunt, tot sunt etiam uitia per accidentia partibus orationis. Per qualitatem nominis: qualitas nominis diuiditur in duas partes; aut enim proprium est aut appellatiuum. Si autem uolueris aut proprium pro appellatiuo ponere, aut appellatiuum pro proprio, soloecismus est; ut, puta, si dicas³⁹⁸

*hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus,*

pro eo quod est Dardanius. Etiam proprio usus est pro appellatiuo, et iam habes uitium per qualitatem.

Per genera. Si dicas uuldi silices, cum uuldas legerimus apud Virgilium, nihil quidem dicit iam, quod legimus apud omnes genere masculino, sed quod plerumque in usu est, hoc uult dicere. Nam silices habemus in usu generali feminino, cortices in usu

397. toruumque repente | clamat (VERG. Aen. VII 399)

398. hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus (VERG. Aen. IV 661)

genere masculino; [F.109V]³⁹⁹ tamen legimus in Virgilio genere feminino cortices. Ergo per qualitatem, ut

*hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus;*

per genera, ut *uulidi silices* aut *amarae cortices*⁴⁰⁰; per comparisonem,

*respondit Iuno Saturnia sancta dearum*⁴⁰¹;

nouimus quod genitiuo plurali non iungitur nisi superlatiuus; si tu iunxeris positiuum, utiu fecisti: *Saturnia sancta* pro eo quod est *sanctissima*. Per numeros, *pars in frusta secant*⁴⁰² pro eo quod est *pars in frusta secat*. Per casus, *urbem quam statuo uestra est*⁴⁰³, pro eo quod est *urbs uestra est*.

Similiter genera uerborum, per qualitates uerborum, per numeros, per modos. Vt, puta, per genera uerborum, *si utaris tu* passiuu declinatione de actiua, ut

*spoliantur eos et corpora nuda relinquunt*⁴⁰⁴,

pro eo quod est *spoliant*; per modos, si uelis dicere

itis, paratis arma quam primum, uiri,

pro eo quod est *ite, parate*; per personas,

Danai, qui parent Atridis, quam primum arma sumite,

Danai qui parent sumite pro eo quod est *Danai qui paretis sumite*.

Similiter per aduerbia, si aliud aduerbium pro alio ponas; si uelis dicere *intus* eo pro eo quod est *intro* eo, si uelis dicere *intro* sum.

399. (Pol.109V). *urbs uestra est*] *urbs quam statuo uestra est* Keil .. similiter genera] similiter per genere Keil .. si utaris tu] tu om. Keil .. de actiua] de actiua ut spoliantur CbZ de actiua spoliantur BS pro actiua ut spoliantur PKeil .. paratis] Keil partis Z .. Siciliae sum] sum om. Keil .. prouinciae semper] prouinciae semper additur (additum Z) praepositio ut romae uado in sicilia: prouinciae nominibus ciuitatum non additur romae uado nominibus prouinciarum semper additur praepositio ut in sicilia Keil .. in praepositione] in praepositionem BCS per praepositionem PKeil .. ponas ut sub] ut om. Keil .. inter nubila] Keil inter nebula B inter nubila Z .. Tyrrhene] Tyrenne Z Tyrenne z Tyranne C Tyrenne Keil .. plene] plane Keil .. parte orationis] BCSPZ oratione Keil .. plenus] plinius Sb Keil

400. *amarae* [corticis (VERG. Buc. 6, 62)

401. *respondit Iuno Saturnia sancta dearum* (ENN. ann. I 65 ed. Vahl.)

402. *pars in frusta secant* (VERG. Aen. I 212)

403. *urbem quam statuo uestra est* (VERG. Aen. I 573)

404. *spoliantur eos et corpora nuda relinquunt*
(ENN., ann. v. 600 ed. Vahl.)

Aut si iungas praepositiones nominibus ciuitatum uel detrahas prouinciis; si uelis dicere *ad Romam uado, Siciliae sum*. Nam neque *Romae* additur praepositio, quoniam nomen est proprium ciuitatis, et nomen proprium ciuitatis non accipit praepositionem secundum artem; neque iterum *Siciliae sum* detrahitur praepositio, quoniam nomen est *prouinciae* — *semper* additur praepositio; ut *Romam uado, in Sicilia sum*.

Item *in praepositione*, si aut ipsam pro altera ponas, aut ipsam detrahas; hoc totum secundum artem. Alteram pro altera ponas, ut *sub lucem densa inter nubila sese*⁴⁰⁵; *sub lucem* pro eo quod est *ante lucem*; aut si ipsam detrahas praepositionem, ut

*siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti*⁴⁰⁶,
pro eo quod est *in siluis*, detraxisti praepositionem.

Sunt etiam aliae species innumerabiles; sed melius est, ait, uti breuitate, ne uideamur non cauere quem ad modum fiant soloeccismi.

Ergo melius est breuiter dicere: *plene* soloeccismus dicitur in soluta *parte orationis*; in *poemate* scema nominatur *plenius*. Sic dicit, "quando sit [F.110r]⁴⁰⁷ *scema sola* intelligentia discernit". Nolite *referre ad aliud* quod diximus de metaplasma; nam et in soloeccismo hoc *quaeretur*, utrum sciens hoc fecerit an nesciens: si sciens fecerit, erit scema; si nesciens *fecerit*, *soloeccismus*. Qua ratione? ut, puta, *pars in frusta secant*.

Diximus metaplasma et barbarisma quod haec sit discretio, ut, si stat uersus etiam sine ulla necessitate, ut barbarismus sit; si autem non stat, nisi uitium feceris, metaplasma est. In hoc loco quid dicemus? *pars in frusta secant* et *pars in frusta secat*; et ita et ita stat uersus; unde apparet quoniam affectauit nouitatem. Nefas est autem de isto tanto uiro credere per imperitiam hoc fecisse, non per scientiam affectasse nouitatem. Ergo sola discretio *scientia erit* inter uitium et uirtutem; nam sic appellat figura uirtutes: sola ergo discretio erit scientia.

405. sub lucem densa inter nubila (VERG. Georg. I 445)

406. siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti? (VERG. Aen. XI 686)

407. (Fol.110r). scema sola] soloeccismus quando sit scema sola Keil ..
referre ad aliud] referre (inferre Z, corr. s) ad aliud CZ referre ad aliud
Keil .. quaeretur] quaeritur Keil .. fecerit soloeccismus] fecerit erit
soloeccismus Keil .. scien-tia erit] scientia erit inter uitium et uirtutem
BCSPZ inter uitium et uirtutem scientia erit Keil .. qui fecerit] quis
fecerit Keil .. suffecit scire quod] sufficit scire quae Keil .. addit
ornatu] addit ornatu DE DVODECIM VITIIS INCIPIT | Vide: addit ornatum uide
Keil .. quod deberet] quid deberet Keil .. ornatu primo] hoc loco lacunam
uidit Keil .. teneto] Keil tenteo Z .. alia decem] alia decem
acyrologia: alia decem | DE CETERIS VITIIS | Acyrologia Keil .. macrologia]
Keil machrologia Z .. tapinosis] tapinosis cacosyntheton amphibolia Keil
tapinosis cacosyntheton amphibolia Z .. duodecim uitia] duodecim uitia | DE
ACYROLOGIA | Acyrologia: decem uitia acyrologia Keil

Ceterum, si nesciens qui fecerit, sine dubio dicetur soloecismus; si sciens fecerit, dicetur scema. Hoc quidem dixit; tamen quivis potest facere soloecismum et dicere "figuram feci". Si noluerit rationem reddere, nihil est hoc, licentia est parua, non suffecit scire quod uitanda sunt, sed etiam addit ornatu.

DE DVODECIM VITIIS INCIPIT

Vide quanto ordine tractauit, et quem ad modum disposuit: primo docuit nos quae essent partes orationis, et quem ad modum tractarentur; postquam explicuit istum tractatum, peruenit ad illum locum ubi, quasi ad scientem hominem, quod deberet de sermonis ornatu. (-) Primo aequum est ut uitiis careamus, postea accipiamus ornatum. Ergo docuit uitandum esse barbarismum, uitandum esse soloecismum. Dicit adhuc uitanda esse aliqua decem uitia, breuia quidem, tamen et ipsa uitanda sunt. His duodecim uitiis si qui caruerit, eloquens erit, id est, disertus; non quidem facundus, sed disertus. Ergo in uitium ne incurras, haec teneto. Quae sunt autem ista? ista sunt duo et alia decem: acyrologia, cacemphaton, pleonasmos, perissologia, macrologia, tautologia, eclipsis, tapinosia, cacosyntheton, amphibolia; diximus barbarismum, diximus soloecismum; ueniamus ad illa duodecim uitia.

DE ACYROLOGIA

Acyrologia est inpropria dictio; si qui inproprie loqui uoluerint, ut si dicas *dentes meos pugno fudit*, non est proprium, sed *dentes meos pugno fregit*: nam ossa frangi possunt, non fundi; ista acyrologia est. Et, ut, puta, si dicas [F.110V]⁴⁰⁸ *fuste crura eius pertudit*, nec hoc proprium est, sed *fuste crura eius fregit*: ista est inproprietas dictionum; habes in Virgilio⁴⁰⁹:

hunc ego si potui tantum sperare dolorem.

408. (Fol.110V). DE CACEMPHATON] DE CACENFATON Z om. Keil .. autem in] BCSZ autem aut in Keil .. est re uera] est uera Z, re add. s .. orationis ut numerum] ut om. Keil .. aequat] PZ aequat Keil .. collide ipsas] collide ipsas CZ callidae ipsae P callidet ipsas S callidum ipsae B collidunt (collidunt Keil) ipsae bKeil .. sonat aut ista] CZ sonant aut ista B sonet aut ista S sonant ista Keil .. scire una] scire in una Keil .. in textu] in contextu Keil .. quod fit] BCSPI quoque fit Keil .. requisita] Keil requaesita Z .. necessitas fuerat] necessitas fuerant Z, corr. s .. descenderet] Keil discenderet Z .. cacemphaton] Keil cacemphato Z .. est est modo] unum est om. Keil .. satiricis] atyrycis (corr. satyrycis s) DE PLEONASMOS Pleonasmos Z satiricis Pleonasmos Keil .. perissologia] Keil perissologia constanter Z .. pendunt] pendunt Keil .. superfluum est abundabat] BCSZ superfluum est oculis abundabat Keil .. DE PERISSOLOGIA] om. Keil .. potuerant qua non poterant] poterant qua non poterant Keil

409. hunc ego si potui tantum sperare dolorem (VERG. Aen. IV 419)

Speramus bona, timemus mala; ergo ista non proprie locutus est dicendo *dolorem sperare, cum debuisset dicere dolorem timere: hunc ego si potui tantum sperare pro eo quod est timere.*

DE «CACEMPHATON»

Cacemphaton dicitur obscena enuntiatio. Fit autem in una parte orationis, aut in contextu partium orationis, aut in sensu, quod est re uera uitandum. Fit autem in una parte orationis, ut est illud apud Terentium⁴¹⁰, *arrige aures, Pamphile: potest et obscenam rem sonare*; aut in textu partium orationis, ut numerus cum nauibus sequat⁴¹¹: ~~collide ipsas partes~~, et obscenum aliquid sonat; aut ista in sensu, uitanda sunt re uera. Illa enim etiam pueri possunt scire, una parte orationis quod fit, aut in textu partium orationis. Cacemphaton quod fit in sensu, quod re uera uitandum est, ut est illud apud Sallustium, quod notauerunt omnes, profectus quidam Ligus ad requisita naturae, uoluit dicere obscenam rem. Quae necessitas fuerat ut ad tam humilem et uilem descriptionem historiographus descenderet? ecce cacemphaton est: est modo, sed in sensu; nam quantum ad uerba pertinet honesta elocutio. Ergo ista uitanda sunt quae turpia uidentur esse in sensu. Habetis etiam apud Horatium⁴¹²: *et tuos rubros obstetrix pannos lauit*. Rem turpissimam dixit: uerba integra sunt et sana, sensus ipse pessimus et obscenus. Ergo ista uitanda sunt grauiter, non concessa sunt ista penitus nisi satiricia.

DE «PLEONASMOS»

Pleonasmos, perissologia, macrologia et tautologia, paene una ratio est in omnibus. Pleonasmos, perissologia, macrologia et tautologia, isti tropi de se pendunt: pleonasmos est in uerbo, perissologia in sensu, macrologia in utroque. Pleonasmos est quando dicis oculis uidi: superfluum est. abundabat enim uidi, aliter enim uidere non potuerat; uocemque his auribus hausit⁴¹³; aliter enim non potuit. Hoc uitium dicitur pleonasmos.

DE PERISSOLOGIA

Perissologia dicitur in sensu, ut, puta,

ibant qua potuerant, qua non potuerant non ibant:

hoc manifestum est, nam, si illa parte qua non potuerant non ibant, utique altera pars uacat. *Occidit illum quem potuit,*

410. arrige aures, Pamphile! (TER. Andr. 933 / V 4,30)

411. numerum cum nauibus sequet (VERG. Aen. I 193)

412. et tuo [cruore rubros obstetrix pannos lauit (HOR. Epod. 17,50)

413. uocemque his auribus hausit (VERG. Aen. IV 359)

[F.111r]⁴¹⁴ non occidit illum quem non potuit: hoc habet rationem suam per unam partem, per aliam stultum est. Habes etiam in Cicerone: res erat praetoribus solis nota; illa pars superflua est, ignorabatur a ceteris.

DE MACROLOGIA

Macrologia est quotiens et uerba superfluunt et sensus, ut legati, non impetrata pace, retro, unde uenerunt, domum regressi sunt, Abundabat hoc dicere, legati, non impetrata pace, regressi sunt; quid opus fuerat dicere regressi unde uenerant? Quo regressi sunt?, domum, unde uenerant: modo abundabat dicere regressi sunt: in eo quod dixerat regressi sunt iam totum illud tenebatur. Ista macrologia dicitur.

DE TAVTOLOGIA

Tautologia est eiusdem uerbi iteratio. Plerumque propter clausulas faciunt hoc scholastici, ut, puta, ego perfecti mala clausula est; illi addunt et dicunt egomet ipse perfecti. Quid opus fuerat ut adderes illud, ut etiam metrum faceret? Ista dicuntur propter clausulam; ceterum, quantum ad rationem pertinet, nihil significant; ergo adiectio est, sed ex superfluo posita.

DE «ECLIPSIS»

Eclipsis est defectus quidam, ut, puta, si dicas haec secum: subaudimus enim aliquid, loquebatur, cogitabat, tractabat.

DE «TAPINOSIS»

Tapinosis est rei magnae humilis expositio; si dicas iactabantur classes maxime per gurgitem. Hoc non est uerum, gurgitem dicimus in fluuiio locum altum aliquem: tapinosis est, ut

penitusque cauernas
ingentes uterumque armato milite complant 415;

414. (Fol.111r). per unam] Keil par unam Z .. DE MACROLOGIA] om.
Keil .. sensus ut legati] ut om. Keil .. uenerunt domum] BScZ uenerant
domum FKeil .. abundabat non dicere] BSZ om. P abundabat enim dicere
Keil .. uenerant modo abundabat] uenerant domum abundabat BCS uenerant
domo abundabat Keil .. DE TAVTOLOGIA] om. Keil .. est sed ex superfluo] CPZ
sed om. Keil .. DE ECLIPSIS] DE ENLIPSIS Z om. Keil .. DE TAPINOSIS] om.
Keil .. classes] Keil classes Z .. in fluuiio] in fluio Z .. tapinosis
est ut] tapinosis est ut penitusque:
.. com-plant id est] tapinosis est aut certe penitusque Keil
est multa legione armato (armatorum B) milite impleuerunt cauernas BCZ:
complant id est multam legionem armato milite complent cauernas P complent
armato milite id est multa legione impleuerunt cauernas Keil .. plena] plane
Keil .. DE CACOSYNTHETON] DE CACOSYNTHETON Z om. Keil .. caco-syntheton
est et] Keil, et hoc loco lacunam uidit cacosyntheton est et Z .. non
constant] BSPZ non stant CKeil .. potuerunt stare] Keil potuerunt stare Z
.. sermo] Keil siRnus expunctum habet Z

415. penitusque cauernas
ingentes uterumque armato milite complent (VERG. Aen. II 19)

id est, 'multa legione'; armato milite complent, id est, 'multa legione', armato milite impleuerunt cauernas. Res ista magna quidem est, sed humiliter expressa. Plena, quem ad modum diximus in Virgilio, sic ponenda sunt ista, ut accipiant epitheta maiora, ut sic eleuentur: cauernas quidem, sed grandes; in gurgite⁴¹⁶ quidem, sed uasto. Sic releuatur hoc utium.

DE «CACOSYNTHETON»

Cacosyntheton est (-), et hoc propter clausulas facimus. Plerumque uerba non constant in clausulis; si ipsa conuertat, poterunt stare, ut uersaque iuuenum terga fatigamus hasta⁴¹⁷. Naturalis sermo non poterat per uersum currere, uersa hasta iuuenum terga fatigamus, id est, [F.111V]⁴¹⁸ iuuencorum terga fatigamus: ut possit stare ille uersus, naturalem sermonem conuertit. Vnde etiam plerique notauerunt illud apud Ciceronem⁴¹⁹: ad omnes enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur. Naturalis sermo erat boni imperatoris nomen opponitur; adfectauit tamen affluentiam et absolutam elocutionem, et sermonem naturalem conuertit. Haec cacosyntheton est, quae non per naturam scribuntur, sed per quandam adfectionem praepostere scribuntur.

DE AMPHIBOLIA

Amphibolia est dubitatio in sensu constituta; fit autem aut per distinctionem aut per commune uerbum aut per accusatiuum. Per distinctionem, ut, puta, si dicas uidi statuum auream hastam tenentem: prout distinxit sensus, aut statuum habes auream dicere, et qualemcumque hastam, argenteam, ferream, plumbeam; aut hastam auream, et qualemcumque statuum, ut, puta, aeream, ferream. Si ita dicas, uidi statuum auream, hastam tenentem, ostendit auream statuum esse et ostendit qualemcumque hastam; aut uidi statuum, auream hastam tenentem, ostendit qualemcumque statuum hastam auream habentem.

416. in gurgite uasto (VERG. Aen. I 118)
gurgite uasto (VERG. Aen. III 197)

417. uersaque iuuenum | terga fatigamus hasta (VERG. Aen. IX 609)

418. (Pol.111V). omnes enim meos] enim om. Keil .. sermo erat boni] Keil .. sermo enim boni Z .. quandam adfectionem] quandam (quandam Z) adfectionem BSZ .. quandam adfectionem Keil .. DE AMPHIBOLIA] om. Keil .. distinxit] distinxit Keil .. puta aeream] CPZ auream BS .. puta aeneam Keil .. et ostendit qualemcumque] ostendit om. Keil .. tenentem ostendit] Keil .. tenentem ostendit Z .. occidit] occiderit Keil .. ipse uadimonium trahat an] om. Keil .. criminetur an] criminetur aliquem an Keil .. plurimae tantum] plurimae species quas uitare debemus ergo ista sunt duodecim uitia quae tantum Keil .. tapi-nosis cacosyntheton amphibolia] Keil taphinosis cacosyntheton amphibologia (corr. amphibologia Z) Z .. DE METAPLASMO ET TROPO ET SCHEMATE] om. Keil .. istae res] istae res inter tropum; istae res DE METAPLASMIS inter tropum B istae res EXPL. DE SOLOECISMO INC. DE METAPLASMO inter tropum C istae res DE METAPLASMO inter tropum Keil

419. ad omnes enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur (CIC. In Verr. act. sec. V 1,2)

Item per accusatiuum casum: vidi secutorem retiarium occidisset, incertum est quis quem occiderit: utrum, retiarium secutorem occidit?, aut retiarium secutor?; incertum est. Item per commune uerbum: si dicas uadatur Cicero, incertum est utrum ipse uadimonium trahat, an ipse ad uadimonium trahatur; criminatur Cato, utrum ipse criminetur an ab altero ad crimen trahatur. Deinde sunt etiam plurimae: tantum uitanda sunt barbarismus, soloeicismus, acyrologia, cacenphaton, pleonasmos, perissologia, macrologia, tautologia, eclipsis, tapinosia, cacosyntheton, amphibolia. Ista sunt duodecim.

DE METAPLASMO ET TROPO ET SCEMATE

Et, postquam docuit uitia quae uitanda sunt, incipit iam transire in ornatum; et ipsum ornatum tripliciter diuidit: in metaplasmos, in tropos et in scemata. In omnibus quidem artibus habetis istas tres diuisiones; istas non habetis: quid interest inter metaplasum, quid interest inter tropos et inter schemata; hoc nullus artigraphus potuit dicere. Habetis tamen in Graecis quid est metaplasum?, quid est tropus?, quid est scema?, uel quem ad modum discernantur istae res?

[F.112r] 420 Inter tropum et metaplasum et figuram hoc interest: metaplasmi dicuntur qui fiunt causa necessitatis; figurae fiunt causa ornatus: tropi fiunt causa utriusque rei, id est, et necessitatis et ornatus, ut, puta,

tetulit senilis Poetas ad caelum manus,

tetulit pro eo quod est *tulit*. Stabat ille uersus an non?; si possit stare uersus, ut, puta, *tulit senilis Poetas ad caelum manus*, et ille mallet dicere *tetulit* pro eo quod est *tulit*, figuram fecit, id est, scema fecit. Si autem non potuit aliter stare, non fecit figuram, sed metaplasmon; nam in figura ornatus est, in metaplasmo non; nam in figura ornatus est, in metaplasmo necessitas est, id est, ideo conuertetur de consueto sermone ad nouam elocutionem, ut succurrat necessitati. Si est necessitas, metaplasmon facit; si non necessitatis est causa, sed ornatus,

420. (Fol.112r). causa ornatus] Keil causae ornatus Z .. Poetas] Keil (Lindemannus) loco priore: poetas CSZ poeta BP loco posteriore: poetas BCSZ .. sed metaplasmon] sed metaplasum Keil .. in metaplasmo non] in metaplasmo non nam in figura ornatus est in metaplasmo necessitas: in metaplasmo necessitas Keil .. conuertetur] conuertitur Keil .. necessi-tatis est] est necessitatis Keil .. definit] BPZ definiunt C definiuit SKeil .. concurrentium consonantium] delenda uidit Keil .. conuertetur] conuertetur non a quadam conuolutione Z conuertetur noua quadam conuolutione Keil, sed noua — conuolutio delenda uidit .. DE METAPLASMIS] om. Keil. .. prothesis] prothesis epenthesis paragoge aphaeresis syncope apocope ectasis systole diaeresis synaeresis ethlipsis synaliphae Keil prothesis epenthesis sinacoepegoge aphaeresis sinacoepe apocope lacticasis sistole sinheresis sinheresis lechlypsis sinaliphae (corr. sinaliphae r) Z .. contrarii et iam] contrariae et iam Z contrarii ecce Keil .. DE TRIBVS PRIMIS SPECIEBUS METAPLASM] om. Keil .. additur] Keil addicitur Keil .. paragoge] Keil paragogae Z .. et iam ad principium] et iam ad principium epenthesis Keil

figuram facit. Tropus uero ad utrumque pertinet, id est, et ad ornatum et ad necessitatem; potuit et sic stare et aliter. Item uoluit iste addere figuram, ut est illud Virgilianum⁴²¹, *pars in frusta secant*: etiam si dicas simpliciter *pars in frusta secat*, stat uersus; ergo, quoniam maluit ille *secant* dicere, cum possit etiam *secat* stare in uersu, apparet quoniam figuram fecit: hoc enim loco nulla est necessitas. E contrario alio loco, ubi aliter ponit, quod si secundum usum communem loqueretur, non staret, ibi metaplasmus est. Ergo ita definit: "metaplasmus est deconcurrentium consonantium si sermo commutetur, non a quadam commutatione, causa necessitatis.

DE METAPLASMIS

Sunt autem metaplasmi isti quatuordecim: prothesis, epenthesis, paragoge, aphaeresis, syncope, apocope, ectasis, systole, diaeresis, synaeresis, ecthipsis, synaliphe, antithesis et metathesis. Sed hi quatuordecim septem sunt: nam omnis metaplasmus habet contrarietatem, ut, puta, ille fit per productionem, ille fit per correptionem; iste fit per additionem, ille per contractionem. Septem sunt illi alterius modi et septem contrarii. Et iam tres metaplasmi sunt isti: prothesis, epenthesis, paragoge.

DE TRIBVS PRIMIS SPECIEBV5 METAPLASM1

Prothesis est quotiens ad principium dictionis aliquid additur, est epenthesis quotiens ad medium dictionis additur aliquid, paragoge dicitur quotiens ad finem aliquid additur; ut, puta, prothesis est si dicas tetulit pro eo quod est tulit: et iam ad principium; [F.112V]⁴²² epenthesis est, si ad medium addas, ut induperator pro eo quod est imperator; paragoge, si ad finem

421. pars in frusta secant (VERG. Aen. I 212)

422. (Fol.112V). DE APHAERESI] *hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit* Z .. aphaeresis] Keil .. aphaeresis Z .. syncope] Keil .. syncope priore et posteriore loco Z .. si tollas] si tollas Keil .. metaplasmus ut mittit] ut om. Keil .. pro continere] pro continere ista aphaeresis Z .. pro eo quod est continere ista aphaeresis Keil .. Achilli] Achilli pro eo quod est Achillis Keil: Achylli pro eo quod est Achyllis Z .. et iam habes] ecce habes Keil .. DE ECTASI] *hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit* Z .. ectasis et systole] Keil .. lectasis (constanter Z) et systole Z .. syllaba ut italiana] ut om. Keil .. quod est feruere] Keil .. quod est feruere (corr. Z) Z .. feruo feruis feruit] feruo feruis feruit si autem sic declinet feruo feruis facit feruere quem ad modum: ferbo ferbis ferbit si autem sic declinet ferbo ferbis facit ferbere quem ad modum Z .. feruo feruis feruere si autem sic declinet feruo feruis facit feruere et sic declinabitur feruo ferues feruere quem ad modum Keil .. ecce octo habes] ecce octo habes item duos contrarios sibi metaplasmos BSZ .. ecce habes octo habes item duos contrarios sibi metaplasmos C .. ecce VII. Item duo contrarii sibi metaplasmi P .. ecce habes octo item contrarii sibi metaplasmi Keil .. DE DIAERESI] *hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit* Z .. diaeresis et synaeresis] Keil .. dihaeresis (diheresis secundo, dihaeresis tertio loco) et synheresis (priore et posteriore loco) Z .. diues equum] om. Keil

addas: *magna fieri rationem ut potestur*⁴²³ pro eo quod est *potest*. Ergo ille metaplasmus prothesis dicitur qui ad principium addit, qui ad medium addit epenthesis, qui ad finem addit paragoge.

<DE APHAERESI, SYNCOPE ET APOCOPE>

Iam e contrario habes requirere, id est, qui tollit de initio, qui tollit de medio, qui tollit de fine; ut sint contrarii ipsi metaplasmi. Quando de initio tollis, appellatur *aphaeresis*; de medio quando tollis, *syncope*; de fine, apocope. Vt, puta, de initio *si tollis*, talis erit *metaplasmus ut mittit* pro eo quod est *omittit*, *temnere pro contemnere*; ista aphaeresis est.

Syncope, quando de medio tollis, ut, puta, *uixet* pro *uixisset*, *extincti* pro eo quod est *extinxisti*. De fine tollis, si dicas *Achilli* pro eo quod est *Achillis*, *Vlixi* pro eo quod est *Vlisis*. Quem ad modum illi tres addiderunt, sic isti tres detraxerunt; *et iam habes* sex.

<DE ECTASI ET SYSTOLE>

Sunt alii duo inter se contrarii, *ectasis* et *systole*. Ectasis dicitur quotiens naturaliter brevis syllaba est, et nos illam longam facimus; e contrario *systole* est quotiens naturaliter longa syllaba est, et nos eam breuem facimus. Ectasis est in illa syllaba, ut *Italiam fato profugus*⁴²⁴; *I* naturaliter brevis est, sed ubique producitur et fit, ectasis, id est, 'productio'; systole est ut *feruere Leucaten*⁴²⁵ pro eo quod est *fervere*. Sed, ne in quaestionem caderet, tunc *feruere* patitur systolen, si nolueris tertiae coniugationis esse. Plerique enim sic declinant, *feruo, feruis, feruit*; si autem sic declinet, *feruo, feruis* facit *fervere*, quem ad modum dicimus *lego, legis, legere*. Si autem uolueris esse secundae declinationis, erit *ferue re*, quem ad modum *doceo, doces, docere*; ergo tunc erit haec figura. Sed dimitte hoc uerbum quod in ambiguitatem venit, illud dicamus: *steteruntque comae et uox faucibus haesit*⁴²⁶. Ergo illa ectasis est, ista systole. ~~*Ecce cetero habes*~~

<DE DIAERESI ET SYNAERESI>

Item ~~*duos contrarios*~~ sibi metaplasmos: *diaeresis* et *synaeresis*. Diaeresis est quotiens una syllaba in duas diuiditur; synaeresis est e contrario quotiens duae syllabae in unam

423. quod tamen expleri nulla ratione potestur (LVCRET. III 1010)

424. Italiam fato profugus (VERG. Aen. I 2)

425. feruere Leucaten (VERG. Aen. VIII 677)

426. steteruntque comae et uox faucibus haesit (VERG. Aen. III 48)

contrahuntur. Nam diaeresis est Albai Longai⁴²⁷ pro eo quod est Albae Longae, ut est illud apud Virgilium:

diues equum, diues pictai uestis et auri⁴²⁸,

[F.113r]⁴²⁹

aulai medio libabant pocula Bacchi⁴³⁰:

una syllaba in duas diuisa est. Legite Verrium Flaccum et Catonem, et ibi inuenietis; ita enim scribebant maiores nostri aulai, la et i. Graeca enim diphthongus est ai; sic dicebant alii ai. Ergo scribe graece, et uides quoniam poteris inuenire illam diaeresin: aulai, solue a et i, et facis diaeresin, et inuenis aulai; secundum ipsam consuetudinem scribunt sic et Musai. Ergo ista est diaeresis, quotiens una syllaba in duas diuiditur. Synaeresis est quotiens duae syllabae in unum contrahuntur, ut est illud: fixerit aeripedem ceruam⁴³¹ pro eo quod est aeripedem; duae syllabae in unam contractae sunt, ut est Phaethon, Neri, pro eo quod est Phaethon, Nerei.

DE ECETHLIPSI ET SYNALIPHE

Sunt item alii duo metaplasmi inter se contrarii: ecethlipsis et synaliphe. Magnifice locutus est, non stricte, non quasi grammaticus, sed soluta oratione et affluenti, uoluit exprimere rem difficiliorem. Ecethlipsis est (-) quotiens uocalis uocalem excludit. Vt, puta, ai uocalis uocalem excludat, ut

Ille ego, qui quondam gracili modulatus auena:

ille ego, e et e duae istae uocales sunt, altera tamen alteram excludit, et non fecit ille ego, sed fecit ille ego. Dicitur synaliphe duarum concurrentium uocalium lubrica lenisque conlissio, quotiens duae sunt uocales et excludunt se leniter et lubricae; haec synaliphe est.

427. Albai Longai (ENN. Annal. I 34 ed. Vahl.)

428. diues equum, diues pictai uestis et auri (VERG. Aen. IX 26)

429. (Fol.113r). Bacchi] Keil bachi Z .. legite] legete Z, corr. z .. alii ai] SZ aliai C aulai. P aulai (corr. alii b) Ekeil .. graece et] graece et uides quoniam poteris inuenire illam diaeresin Keil: graecae et uide (corr. z) quoniam poterit (corr. z) inuenire illam diheresyn Z .. facis diaeresin] Keil facis dihaeresyn Z .. est diaeresis] Keil est dihaeresis Z. .. synaeresis est] Keil sihaeresys est Z .. in unum contrahuntur] in unam contrahuntur Keil .. fixerit] Keil fixeris Z, corr. z .. DE ECETHLIPSI ET SYNALIPHE] om. Keil .. affluenti] Keil affluenti Z .. ecethlipsis est] hoc loco lacunam uidit Keil .. uocalis uocalem] uocales (corr. z) uocalem Z .. excludat ut] excludat synaliphe est ut Keil .. ille ego] Keil illa ego Z .. conlissio] consilio Z, corr. z .. ubi tuleris] BCSPZ ubi sustuleris Keil .. et iam quae] ecce quae Keil .. non tantum a sed u] non tantum a sed et u Keil .. excludas] excludat Z, corr. z .. appellatur ecethlipsis] appellatur sinaliphe Z .. DE ANTITHESI ET METATHESI] om. Keil

430. aulai medio libabant pocula Bacchi (VERG. Aen. III 354)

431. fixerit aeripedem ceruam (VERG. Aen. VI 803)

Illa uero non de uocalibus fit, sed de consonantibus; non enim ante potest excludi consonans, nisi pariter sit uocalis quae excludat *m* litteram; ut, puta, *hominis amicum*: ubi tuleris moetacismus excluditur uocalis. Nam uis scire?, quotiens moetacismi ratio est, ut excludatur moetacismus, et uocalis excluditur. Exclusa est consonans, ne sit moetacismus; cum exclusus fuerit moetacismus, incipit uocalis excludi, ne sit hiatus. Necesse est ergo ita ut fiat, ut *m* excludas propter uitium, uocalem excludas propter illam litteram. Si enim non exclusa fuerit, incipit hiatus esse. Ergo tale erit illud, multille et terris: ita scandere habes. Et iam quae causa est ut non tantum *m*, sed u excludas, quae *u* cum *m* littera est?; et appellatur ecchipsis, id est, consonantium asperere cum uocalibus concurrentium dura difficilisque collisio.

DE ANTITHESI ET METATHESE

Sunt alii duo contrarii: antithesis et metathesis. Antithesis est litterae [F.113V]⁴³² pro littera positio. Hoc in Latinis, antithesis in metaplasmo non inuenis in latino, sed inuenis in ornatu. Hoc est enim apud Latinos *olli*, quod est *illi*. Quid mihi praestat?, nihil; nam siue dixerō *olli*, positione habet stare, siue dixerō *illi*, positione habet stare; ergo nihil praestant, nisi nouitatem elocutionis. Antithesis apud Latinos nihil praestat; e contrario apud Graecos praestat ornatum: *ō* longa est, o breuis est; ubi necessitas est metri, illam *ō* pro *o* accipimus; et iam re uera antithesis, ubi littera pro littera posita, praestitit metrum; hic autem nihil praestat metro. Sed ecce habes apud Latinos antithesis, sed in uerbo graeco; non est latinum,

432. (Fol.113V). antithesis in metaplasmo] *Keil*, sed antithesis delendum uidit antithesis contanter *Z* .. in latino] *om. Keil* .. illi quid] illi et quid *Keil* .. nihil praestant nisi] *BCSZ* .. nihil praestat nisi *PKeil* .. ornatu] *om. Keil* .. et iam re uera] et iam re uera antithesis ubi: ecce re uera antithesis est ubi *Keil* .. graecum uerbum] uerbum graecum *Keil* .. praestat latino] praestat latinis *Keil* .. de-fecerunt] decerunt *Z*, corr. *s* defferunt *Keil* .. transuersum est] *BCSZ* transuersu est *P* transuersio est *Keil* .. con-ueras ut] conuersas ut est thymbre (thimbre *Z*) ut nam: conueras ut est thymbre nam *Keil* .. Thymber caput Euandrius abstulit] *Keil* tyber caput euandrius abstulit (corr. *s*) *Z* .. DE SCEMA] *om. Keil* .. iam uno] ecce uno *Keil* .. constitutis] constitutis *Z*, corr. *s* .. hic currus fuerunt] hic currus fuerunt hic arma fuerunt *Keil*, sed fuerunt hic arma fuerunt delendum uidit hic currus fuerunt scema fuerunt *Z* .. [ingimus] fungimus *Z*, corr. *s* .. dicimus nam] dicimus nam illa nimis ergo: dicimus ut nam illa nimis ego *Keil* .. quaeque Seruilius] quaeque seruilius ahala spurium maelium nouis: quaeque seruilius halasporius (halas spurius CS) maelium (milium C) nouis *CSZ* quaeque seruilius hilas superius (corr. spurius) maelium (corr. milium) *B* quaeque seruilius alas purimaelium nobis *P* quod seruilius ahala Spurium maelium nouis *Keil* .. occiderit] *BCSZ* occidit *PKeil*

sed graecum uerbum est: *aguosus Orion*⁴³³. O dicimus, sed iam antithesis erit in temporibus tantum modo, non in syllabis; neque enim aliter scribis *Ůrion* et aliter scribis *ôrion*. Ideo non praestat latino aliquid: eadem enim uocales sunt, sed temporibus defecerunt.

Metathesis. Re uera ista defecerunt apud Latinos; hic transuersum est, non mutatio, ut non alteram pro altera ponas, sed ipsas conuersas, ut est Thymbre, ut

*nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis*⁴³⁴;

dic naturaliter, quem ad modum est ordo litterarum et non stat uersus: *nam tibi, Thymbr. caput Euandrius abstulit ensis.*

Ergo metathesis dicitur quotiens conuertitur ordo litterarum causa necessitatis, ut possit metrum stare.

DE SCEMA

Hi sunt metaplasmi quattuordecim. Scemata uero aut lexeos sunt aut dianoeas; «lexeos» dicuntur quae ad grammaticos pertinent, «dianoeas» quae ad oratores pertinent.

«Soema lexeos» dicitur quotiens fit in uno uerbo; «scema dianoeas» dicitur quotiens integris uerbis in sensu fit scema. Vt, puta, si dicas *hic illius arma, hic currus fuit*⁴³⁵; *hic arma fuit* nemo dicit, sed *currus fuit*; iam uno uerbo occurristi duobus sermonibus dissimiliter positus, id est, dissimili numero constitutis; hoc est, scema in uno uerbo fit; tolle enim illud uerbum, et nihil stat, *hic currus fuerunt*, *hic arma fuerunt*. Ergo in uno uerbo fit.

«Scema autem dianoeas» non in uno uerbo efficitur, sed in contextu partium orationis; ut, puta, quando *figimus* nos nihil dicere et *dicimus*: *nam* illa nimis ergo antiqua praetereo, *quaque, Seruilius Ahala Spurium Maelium nouis rebus studentem*

433. *aguosus Orion* (VERG. *Aen.* IV 52)

434. *nam tibi, Thymbre, caput Euandrius abstulit ensis* (VERG. *Aen.* X 394)

435. *hic illius arma, | hic currus fuit* (VERG. *Aen.* I 16)

manu sua occiderit⁴³⁶: [F.114r]⁴³⁷ dixit praetereo, et dicit illa nihilo minus. Ista dianoeae sunt. Ergo illae figurae quae fiunt in sensibus pertinent ad oratorem, quae fiunt in sermonibus ad grammaticos pertinent.

Scema dicitur figura, hoc autem scema fit aut in sensu aut in uerbis. Scemata quae fiunt in sensibus ad oratores pertinent, quae fiunt in uerbis ad grammaticos pertinent; scema autem quod fit in sensu uel in uerbis hac ratione discernitur. Habes in Virgilio utrum-que: in sensu factum scema, et in uerbis; in sensu habes illo loco⁴³⁸:

quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera?. Dii capiti ipsius generique reseruent!
Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis
componens manibusque manus atque oribus ora.

Hoc scema in sensibus constituitur. Quid est enim scema sensus?, id est, quando dicimus nos nolle aliquid dicere et tamen dicimus: quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni effera?, ut quid commemoro illius caedes, quid facta effera?. Namque iungebat corpora uiuis hominibus: negauerat se dicere, et dixit tamen. Iam hoc scema in sensu est: nam illa nimis antiqua praetereo, quaeque, Seruilius Ahala Spurius Maelium nouis rebus studentem manu sua

436. nam illa nimis ergo antiqua praetereo, quod C. Seruilius Ahala Sp. Maelium nouis rebus studentem manu sua occidit (CIC. In Cat. I 1,3)

437. (Pol.). ad oratorem] ad oratores Keil .. ad grammaticos] ad grammaticos pertinent | Scema dicitur: ad grammaticos pertinent | DE SCHEMATIBVS | Schema dicitur Keil .. utrumque in] utrumque et in Keil .. dii capiti] dii capiti ipsius generique reseruent: om. Keil .. oribus ora] oribus ora hoc scema: oribus ora componens hoc schema Keil .. dicimus quid memorem] dicimus quid memorem infandas caedes quid facta tyranni effera: quid memorem — effera om. Keil .. commemoro illius] BCSZ commemoro illius PKeil .. iam hoc] ecce hoc Keil .. quaeque Seruilius] quaeque seruilius ahala spurium maelium: quaeque seruilius ahala spurium celium Z quaeque seruilius ahala spurium maelium B quaeque seruilius ahala spurium maelium C quaeque seruilius ahala spurium maelium P quaeque seruilius ahala spurium maelium S quod seruilius ahala spurium maelium Keil .. occidit] Keil cecidit Z, corr. cecidit z .. scema sensu] schema in sensu Keil .. quae autem] quod autem Keil .. Phoebi] Keil poebi Z .. Clari lauros] CZ Clari laurus BSPKeil .. iam hoc] ecce hoc Keil .. illae quae] BCSZ illa scemata quae P illa quae Keil .. cum multa sint scemata] sint scemata om. P scemata om. Keil .. libri sint] libri sunt Keil .. hypozeuxis] hypozeuxis syllepsis anadiplosis anaphora epanalepsis Keil hypozeuxis silexis anadiplosis anaphora epanalepsis Z

438. quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera?. Dii capiti ipsius generique reseruent!
Mortua quin etiam iungebat corpora uiuis
componens manibusque manus atque oribus ora (VERG. Aen. VIII 483)

occidit⁴³⁹: illa quidem antiqua praetereo, et nihilo minus dixit; hoc scema sensu est, hoc ad oratores pertinet. Quae autem ad grammaticos pertinent, hoc est:

*Troiugena, interpres diuum, qui numina Phoebi
qui tripodas, Clari lauros, qui sidera sentis*⁴⁴⁰.

Iam uno uerbo *sentis* conclusit illa omnia superiora: *qui numina Phoebi sentis, qui tripodas, Clari qui laurus*; en uno uerbo ad cuncta respondit. Iam hoc loco non est sensus, sed uerbi significatio, quod uerbum refertur ad clausulam, ad superiora commata. Ergo omne scema aut in sensu fit aut in uerbis; sed quae fiunt in sensibus ad oratores pertinent, quae fiunt in uerbis ad grammaticos pertinent; illae quae fiunt in sensibus «dianoecae» dicuntur, quae fiunt in uerbis dicuntur «lexeae». Quae cum multa sint scemata, et re uera tres libri sint ingentissimi de hac re, interim exempli causa haec frequentissima sunt quae dicemus.

Sunt autem haec ipsa decem et septem: prolepsis, zeugma, hypozeuxis, syllepsis, anadiplosis, anaphora, epanalepsis, epizeuxis, [F.114V]⁴⁴¹ paronomasia, scesis onomaton, paromoeon, homoeoteleuton, homoeoptoton, polypoton, hirmos, polysyndeton, dialyton.

DE PROLEMPISI

Prolepsis est 'praeoccupatio'. Sic potest latine dici, prolepsis est praeoccupatio rei futurae. Pleraque quae postea fiunt sic dicimus nos, quasi ante facta sint, et incipit esse hic

439. nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Seruilius Ahala Sp. Maelium nouis rebus studentem manu sua occidit (CIC. In Cat. I 1,3)

440. Troiugena, interpres diuum, qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clari lauros, qui sidera sentis (VERG. Aen. III 359)

441. (Fol.114V). homoeoteleuton] homoeoteleuton homoeoptoton polypoton hirmos polysyndeton dialyton | DE PROLEMPISI | Prolepsis: omooteleuton omoptoton poliptoton hirmos polosyndeton dialiton | DE PROLEMSI | Prolemsis Z DE PROLEMPISI om. Keil .. prolepsis praeoccupatio] prolemsis praeoccupatio Z DE PROLEMSIS id est praeoccupatio Keil .. ita alio] item alio Keil .. ad prolepsis id est praeoccupatio Keil .. appellatus ergo] appellatus est ergo Keil Caletael Keil a Caletae Z .. appellatus ergo] appellatus est ergo Keil DE ZEUGMA ET HYPOZEUXIS] om. Keil .. contrariae quo] contrariae sunt quo Keil .. iam ista] ecce ista Keil .. multas res] Keil multa res Z .. hypozeuxis] Keil ypozeuxis constanter Z .. pro-missa] BCSPZ praemissa Keil .. quod dixi] Keil quo dixi Z .. non stantem] Keil non tantem Z .. non stat] Keil no stat Z .. dicimus qui tripodas] BCSPZ dicemus qui tripodas PKeil .. est quotiens] est autem quotiens Keil .. addit et regi] adit regi BC adit et regi S .. addit et regi PKeil .. addit sensus] adit sensus S .. addit sensus Keil .. quidue memorat] PZ quidue memoret Keil .. DE SYLLEMPISIS] DE SYLLEMPISIS | Syllepsis: DE SYLLEMSIS | Syllemsis Z SYLLEMPISIS om. Keil

tropus: *Lauinaque uenit litora*⁴⁴². Illo tempore quo uenit Aeneas ad Italiam, adhuc non fuerat Lauinum oppidum nec Lauina litora; ergo illo loco erit prolepsis. 'praeoccupatio'. Quem ad modum ita alio loco:

tunc se ad Caietae recto fert litore portum⁴⁴³.

Caietae portus illo tempore non fuerat, sed postea mortua Caieta sic appellatus. Ergo prolepsis dicitur praeoccupatio rei futurae.

DE ZEYGMA ET «HYPOZEUXIS»

Pleraeque etiam figurae contrariae, quo modo sunt etiam metaplasmata. Zeugma et hypozeuxis, iam ista duo contraria sunt. Nam zeugma dicitur quotiens uno uerbo multas res claudimus: hypozeuxis est quotiens singulas res singulis claudimus uerbis. Zeugma est quando omnia illa quae promissa sunt clauduntur uerbo, quale est illud quod dixi modo:

qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clari laurus, qui sidera sentis⁴⁴⁴.

Interim, quoniam uenit iste uersus ad animum, non stantem illum legunt omnes: qui numina Phoebi, qui tripodas, Clari; non stat uersus. Iam, si sic dicis, non stat uersus, sed dicimus qui tripodas Clarii, quia Cla breuis est: qui tripodas Clari si dicas, ut sit spondeus, non stat, sed erit dactylus; breuis est enim Cla, et omnes tamen sic legunt penitus. Ergo quotiens uno uerbo diuersas clausulas componimus zeugma est.

Hypozeuxis est quotiens singulas res singulis claudimus uerbis, ut

regem addit et regi memorat nomenque genusque⁴⁴⁵:

regem addit sensus est, et regi memorat sensus est, quidue petat sensus est, quidue memorat sensus est, arma quae sibi componit

442. Lauinaque uenit | litora (VERG. Aen. I 2)

443. tum se ad Caietae recto fert litore portum (VERG. Aen. VI 900)

444. qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clari laurus, qui sidera sentis (VERG. Aen. III 359)

445. regem addit et regi memorat nomenque genusque
quidue petat quidue ipse ferat, Mezentius arma
quae sibi conciliet uiolentaque pectora Turni
edocet, humanis quae sit fiducia rebus
admonet
(VERG. Aen. X 149)

sensus est, *humanis quae sit rebus* sensus est: singulae res singulis uerbis completae sunt.

DE «SYLLEMPISIS»

Syllepsis est dissimilium rerum una conclusio, ut, puta, si ponas duos numeros diuersos et uni respondeas, alterum relinquas; [F.115r]⁴⁴⁶ si ponas duo genera diuersa et uno generi respondeas, alterum relinquas. Vt, puta, *hic illius arma, hic currus fuit*⁴⁴⁷; *hic illius currus fuit* bene dicimus, *arma fuit* non bene dicitur. Ergo syllepsis est quotiens uno uerbo respondemus duobus uerbis dissimilibus ita ut una pars pertineat ad simplicem elocutionem, altera ad figuratam. Nam quando dicimus *hic currus fuit*, simplex est elocutio; quando dicimus *arma fuit*, non est simplex elocutio, sed figurata. Ergo syllepsis dicitur singularum clausularum una conclusio; haec autem syllepsis non tantum in uerbis fit, sed etiam in sensibus. Quotiescumque res nascuntur dissimiles quae unum exitum faciunt, syllepsis est. Idcirco habes apud Terentium milies factam istam figuram et in casibus et in numeris. Hoc uolo ostendere quoniam iste ait: "syllepsis fit generaliter et per partes orationis et per accidentia partibus orationis". Noluit dare exempla; tamen inuenimus nos exempla apud Terentium, illo loco sita⁴⁴⁸;

*poeta cum primum animum ad scribendum appulit,
id sibi negotii credidit solum dari,
populo ut placerent quas fecisset fabulas:*

ut populo placerent fabulas nemo dicit, sed ut populo placerent fabulae. Item alio loco paulo post⁴⁴⁹:

*quas faciet de integro comoedias,
spectandae an exigendae sint uobis prius:*

446. (Fol.115r). bene dicitur] bene dicimus Keil .. syl-lempsis] Keil
sillempsis constanter Z .. duobus uerbis] duabus rebus Keil .. res nascuntur]
BS renascuntur Z res nascuntur P res nascuntur C res narrantur
CKeil .. inue-nimus nos exempla] BZ nos om. Keil .. illo loco sita] illo
loco sita poeta: illo loco (add. si) ista ita poeta B illo loco si ita
poeta C illo loco sit a poeta SP illo loco poeta Keil .. populo]
populum Z, corr. populu x .. de integro] Keil deinterrogo Z .. iam in
casibus] ecce in casibus Keil .. DE QUATTVOR SIMILIBVS SPECIEBVS] om. Keil

447. *hic illius arma, | hic currus fuit* (VIRG. Aen. I 16)

448. *poeta quom primum animum ad scribendum adpulit,
id sibi negotii credidit solum dari,
populo ut placerent quas fecisset fabulas.* (TER. Andr. prol. 1)

449. *quas faciet de integro comoedias,
spectandae an exigendae sint uobis prius.* (TER. Andr. prol. 26)

comoedias spectandae, iterum syllepsis est per mutationem casuum. Iam in casibus; in numeris habes in Eunuch⁴⁵⁰:

*si quisquam est qui placere se studeat bonis
quam plurimis,
in his poeta hic nomen profitetur suum.*

Si quisquam est in his ita possumus dicere: si qui sunt qui uolunt populo placere, in his se uult Terentius numerari; iste autem dixit: si quis est qui uult populo placere, inter ipsos est Terentius, qui uult se numerari. Item alio loco in ipso argumento:

*habeo alia multa quae nunc condonabitur*⁴⁵¹:

habeo alia multa quae nunc condonabuntur debuit dicere. Ergo uides saepe istam figuram diuersis modis fieri, id est, per genera, per casus, per numeros.

DE QUATTUOR SIMILIBVS SPECIEBV5

Anadiplosis, anaphora, epanalempsis et epizeuxis, hae figurae in unum genus rediguntur, specie tantum modo differunt.

[F.115v]⁴⁵² Anadiplosis est quotiens illo uerbo inchoamus uersum sequentem quo uerbo clausimus priorem, ut, puta, sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens⁴⁵³; quo uerbo clausus est prior uersus, eo uerbo inchoatus est sequens.

Anaphora est quotienscumque per multos uersus uno uteris uerbo in initio tamen, ut:

*nate, meae uires, mea magna potentia, solus,
nate, patris summi qui tela Typhoea temnis*⁴⁵⁴.

450. si quisquam est qui placere se studeat bonis
quam plurimis et minime multos laedere,
in is poeta hic nomen profitetur suum. (TER. Eunnuch. prol. 1)

451. habeo alia multa quae nunc condonabitur (TER. Eunnuch. prol. 17)

452. [Fol.115v]. continere] continere Z, corr. continere x contennere
BSP componere CbKeil .. uel quinque] aut quinque Keil .. epanalempsis
est] epagnalempsis est Z, corr. x .. inchoas [ipsum uersum] inchoas ipsum uersum
ipso uerbo: CZ ipsum uersum om. Keil .. claudis] claudis ante:
claudia ut ut om. Keil .. sceptrum Dictaei] Keil septum (corr. x) dictaei
Z .. epanalempsin] Keil epanalempsin Z .. epanalempsis habet] Keil
epanalempsis habet Z .. in medio ut] ut om. Keil .. DE PARONOMASIA] om. Keil
.. dissimile ut] ut om. Keil .. aut amantium] BCPZ haut amantium Keil ..
amens et amans] SPZ amens et sic amans B amens sicut amans CKeil .. DE
SCHESIS ONOMATON] om. Keil .. nomina sint] Keil nomina sunt Z ..
Festina] BCSPZ Vestina Keil, item postea

453. sequitur pulcherrimus Astyr, | Astyr equo fidens (VERG. Aen. X 180)

454. nate, meae uires, mea magna potentia, solus,
nate, patris summi qui tela Typhoea temnis (VERG. Aen. I 664)

Si iterum uelis tu continere quattuor uel quinque uersus, tamen ab ipso sermone inchoantes, anaphora est.

Epanalempsis est quotiens in uno uersu unum est uerbum in initio et in fine, ut, puta, quo uerbo inchoas. ipsum uersum ipso uerbo etiam claudis:

*ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante*⁴⁵⁵;

ante et ante, ipso uerbo inchoauit, ipso uerbo etiam clausit.

Epizeuxis est iteratio ipsius uerbi, sed sine dilatione. Hoc interest inter epanalempsin et epizeuxin: quod epanalempsis habet multa uerba in medio. ut

ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante;

epizeuxis nullum uerbum in medio habet, ut *me, me, adsum qui fecit*⁴⁵⁶: iterauit quidem sermonem ipsum, sed sine intercapedine.

DE PARONOMASIA

Paronomasia dicitur quotienscumque de nomine aliud efficitur nomen sono simile, sensu dissimile. ut

*nam inceptio est amentium, aut amantium*⁴⁵⁷;

id est, sic sonat amens et amans; sono simile est, sensu tamen dissimile.

DE «SCHEISIS ONOMATON»

«Schesis onomaton» est —habebant hanc consuetudinem antiqui, modo nemo facit hoc—, «schesis onomaton» est coaceruatio nominum. Difficile est ut aut nomina sint omnia, aut pronomina sint omnia, aut participia omnia; hoc pro ingenti affectatione faciebant maiores nostri. Faciebant uersum, in quo uersu non inuenies nisi omnia nomina, ut

magna manus, Peligna cohors, Festina uirum uis.

magna nomen est, *manus* nomen est; Peligna. cohors, Festina, uirum, uis, omnia ista nomina sunt; nullam aliam partem orationis

455. ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante (VERG. Georg. II 536)

456. me, me, adsum qui fecit (VERG. Aen. IX 427)

457. nam inceptio est amentium, haud amantium (TER. 218 / I 3, 13)

habes in istis; hoc est schesis onomaton: *Peligna*, id est, *de Peligno*, unde fuit Ovidius, quodam habitu copulandi, hoc est enim totum; quae est *magna manus?*, *Peligna*; quae fuerat illa *Peligna cohors?*, *Festina*. [F.116r]⁴⁵⁸ Iterationem sensus fecit multitudine nominum.

DE «PAROMOEON»

Paromoeon est quotiens ab isdem litteris diuersa uerba sequuntur, quo modo illud habes apud Virgilium:

*sola mihi tales casus Cassandra canebat*⁴⁵⁹;

ab ipsa littera inchoauit plurimas partes orationis; quale est illud: *longo sale saxa sonabant*⁴⁶⁰. Antiqui integros uersus ita faciebant, ut

*o Tite tute Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti*⁴⁶¹.

Versus est *Ennianus*.

DE «HOMOEOPTOTON» ET «HOMOEOTELEUTON»

Sunt item duae figurae, homoeoptoton et homoeoteleuton. Inter homoeoptoton et homoeoteleuton hoc interest, quod

458. [F.116r]. DE PAROMOEON] DE PAROMOEON Paromoeon: DE PAROMOEON Paromoeon Z DE PAROMOEON om. Keil .. tyranne] turenne Z, corr. s .. Ennianus] Keil .. ennianus Z .. DE HOMOEOPTOTON ET HOMOEOTELEUTON] DE HOMOEOPTOTON ET HOMOEOTELEUTON Z om. Keil .. homoeoptoton et homoeoteleuton] Keil .. homoeoptoton et homoeoteleuton constanter Z .. hos flentes] hos flantes Z, corr. s .. [am omnes] ecce omnes Keil .. dictum est] dictum est homoeoptoton ptosis sicut: ductum est homoeoptaton ptosis dicant Z dictum est homoeoptoton ptosis dicunt PSz dictum est homoeoptoton graeci enim ptosis dicunt Keil .. exitus unius] exitus unius soni uerba tamen ut puta SZ: exitus est unius soni puta Keil .. DE POLYPTOTON] om. Keil .. polyptoton est hoc] polyptoton est hoc ornatur aschronem hodieque hoc fit polyptoton est: polyptoton (polyptoton P) est hoc ornatur aschronem (ornatus aschronem P) hodieque (hodie quae S) hoc fit polyptoton (polyptoton P) est PS: *litura unius fere uersus ante posterius polyptoton est in B polyptoton — hoc fit om. Keil .. collige et] collige et inuenies omnes casus est unus nominatiuus ablatiuus: unus om., et cetera delenda uidit Keil .. litoribus undas] litoribus fluctibus undas Keil .. DE HIRMOS] om. Keil .. camposque] campoque Z, corr. s .. inmortales et posse] BCZ et om. SPKeil .. DE POLYSYNDETON ET ASYNDETON] DE POLYSYNDETON ET ASYNDETON Z om. Keil .. sunt iterum duae] sunt item duae om. Keil .. polysyndeton et asyndeton] Keil polysyndeton et asyndeton Z, et iterum postea .. dicitur ubi] dicitur om. Keil .. polysyndeton ut est] Keil polysyndeton ut est Z*

459. sola mihi tales casus Cassandra canebat (VERG. *Aen.* III 183)

460. longe sale saxa sonabant (VERG. *Aen.* V 866)

461. o Tite tute Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti (Enn. I 113 ed. Vahl.)

homoeoptoton de casibus fit, homoeoteleuton de uerbis fit. Homoeoptoton est, si ita dicas,

*merentes, flentes, lacrimantes, commiserantes*⁴⁶²;

hos merentes, hos flentes, hos lacrimantes, hos commiserantes: iam omnes casus accusatiui sunt, inde dictum est homoeoptoton: *ptosis* dicunt casus.

Homoeoteleuton est quotiens in uerba exitus unius soni [uerba tamen]; ut, puta, habemus apud Ciceronem apertissime positum: itaque in illum *non animaduertisti, sed hospitem reliquisti*; pene unus est exitus rerum omnium. Antiquum est hoc totum, hodie nemo facit; si qui fecerit, ridetur.

DE «POLYPTOTON»

Polyptoton est hoc +ornatur ascrone+ —hodieque hoc fit—, polyptoton est multitudo casuum, sed diuerso modo posita, ut est illud:

*litora litoribus contraria fluctibus undas*⁴⁶³,

Collige et inuenies omnes casus, est unus nominatiuus, ablatiuus; *litora, litoribus, undas*, multitudo est casuum in uno loco, sed uario modo constituta.

DE «HIRMOS»

Hirmos est continuatio quaedam —uide ne putes hoc esse hirmon, quod est etiam zeugma; satis enim simile est zeugma ei—, id est, continuatio sensus per plurimos uersus. Hirmos est, ut, puta,

*principio caelum ac terras camposque liquentes*⁴⁶⁴,

usque ad illum locum, *nunc age*⁴⁶⁵; omnis ille locus quadraginta uersuum unus sensus est: animas immortales et posse ad corpora remeare.

oc

DE «POLYSYNDETON» ET «ASYNDETON»

Sunt iterum duae figurae: polysyndeton et asyndeton. Polysyndeton dicitur ubi sunt multae connexiones.

Asyndeton dicitur ubi nulla connexio est. Polysyndeton, ut est

462. merentes, flentes, lacrimantes, commiserantes
(Enn. ann. I 107 ed. Vahl.)

463. litora litoribus contraria, fluctibus undas (VERG. Aen. IV 628)

464. principio caelum ac terras camposque liquentis (VERG. Aen. VI 724)

465. nunc age (VERG. Aen. VI 756)

[F.116V] 466

Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon 467;

que, que, que, que, quater dixit. Sunt aliquae partes, id est, sunt alia loca ubi nulla connexio, ut est illud:

ite,
ferte citi flammis, date tela, impellite remos 468;

poterat aliter dicere, citi ite, ferte flammis, date tela et impellite remos, sed maluit inconnexam orationem ponere.

INCIPIT DE TROPIS

Tractat etiam de tropis. Diximus quod metaplasmi tantum modo necessitatis sunt, schemata tantum modo ornatus, tropi utriusque partis. Nam idcirco et causa necessitatis fiunt ut exigit sensus, et causa utilitatis ubi est ornatus. Varii sunt tractatus isti, sed de ipsis multis sunt tredecim. Sed eligo pauca quae dicam.

DE METAPHORA

Metaphora est translatio. Latini ista quasi barbara sic audiunt. Legite Ciceronem, et videte quem ad modum tractat; de ipsis rebus duos libros integros scripsit, nihil loquitur in ipsis libris nisi hoc solum, de istis rebus, et dat exempla pleraque translata a Demosthene, pleraque sua. Sexti librum qui habent, nihil loquitur in fine nisi de figuris.

466. (Fol.116V). Neoptolemus] Neoptolemus primusque CPZ neoptolemusque primusque Keil .. Machaon] Machaon que que que quater dixit: machaonque quaeque quinquages C machaon quae quinquages S machaonque quaeque quinquages P machaon que quinquages Keil .. aliquae partes] Keil .. citi ite] citi ite ferte: ite ferte citi B ite citi ferte C ite adferte citi S ite et ferte citi Keil .. flammis date] CZ flammis et date Keil .. INCIPIT DE TROPIS] INCIPIT om. Keil .. utriusque partis] utriusque partes Z, corr. z .. fiunt ut exigit] BCSZ ubi exegit P ubi exigit Keil .. tredecim] Keil quatuordecim Keil .. DE METAPHORA] om. Keil .. videte] Keil uidite Z, corr. uidit z .. scripsit nihil] BSZ scripsit plenos nihil CPBKeil, sed plenos delendum uidit Keil .. Sexti librum] sexti librum qui habent BZ sextus liber quem habet Cb sexti liber qui habent Keil, sed qui habent delenda uidit .. transferimus] tranferimus Z, corr. z .. ipsum ipse] ipse deleuit z, et om. Keil .. aut a re quae] Keil a om. Z .. Tiphyn] Keil tiphyn B typhyn P .. Tiphys gubernator] Keil tiphys guuervator Keil .. Argil] argus Keil .. gubernator est aurigam] gubernatorem aurigam Keil .. iam a re] ecce a re Keil .. descendimus] descendimus Keil .. ad rem inanimalem ut] ad rem animalem ut Z, corr. z

467.

Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon (VERG. Aen. II 262)

468.

ite,
ferte citi flammis, date tela, impellite remos! (VERG. Aen. IV 593)

Metaphora quatuor modis fit: transferimus a re quae animam habet ad rem quae animam habet, aut a re quae animam non habet ad rem quae animam non habet; aut misce hoc ipsam [ipse], id est, aut <a> re quae animam habet ad rem quae animam non habet, aut a re quae animam non habet ad rem quae animam habet. Vt, puta, inter duo animalia, id est, a re animali ad rem inanimalem, ut est illud:

Tiphyn aurigam celeris fecere carinae.

Tiphys gubernator fuerat nauis Argi. Iste gubernator est: aurigam dixit, quia, quem ad modum ille auriga regit equos, sic iste gubernator regit nauem; iam a re animali transtulit ad rem inanimalem: et auriga et gubernator animam habent. A re inanimali ad rem inanimalem, ut est illud: ut pelago misere rates; rates proprie dicimus connexiones trabium per quas discendimus ad fluuium; iste autem idem transtulit ad nauem; ecce a re inanimali ad rem inanimalem transtulit similiter. Aut certe a re animali ad rem inanimalem, ut est illud in quarto:

*Atlantis, cinctum, adsidue cui nubibus atris
piniferum caput uento quassatur et imbri* 469.

[F. 117r] 470 Mentum, caput, humerus, brachia et reliqua omnia hominis sunt, et ista, haec quae hominis fuerant, ad montem transtulit. Aut a re inanimali ad rem inanimalem, ut si tantum pectore robur concipis 471: robur proprie dicimus illud lignum, sed robur appellauit modo fortitudinem; a re inanimali transtulit ad inanimalem. Ita se habent quatuor partes istae; adiecit aliquid et noluit tractare plenus, noluit aperte demonstrare.

Scire debetis tamen has translationes reciprocas esse; reciprocae sunt quotiens inter se recurrunt. Vt, puta, si comparationem facias a uolatu ad nauem, aut a nauis ad uolatum, istae reciprocae sunt. Habes in Virgilio utramque translationem ipsius thematis; uolare 472 proprie auium est, et transtulit ad

469. Atlantis, cinctum, adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et uento pulsatur et imbri (VERG. Aen. IV 248)

470. (Fol. 117r). caput humerus] Keil capud humeros CPZ .. ista haec quae] Bcz haec om. CSKeil .. tamen han] BSPZ tamen non has C tamen non semper has Keil .. iam ad naues] ecce ad naues Keil .. transtulit ad aues] transtulit ad naues Z, corr. s .. in Miloniana] Keil in milogiana Z .. subeundas] Keil subendas Z .. seditio maris] seditiones maris Z, corr. s .. seditionem] seditionem DE CATACHRESIS Catachresis dicitur usurpatio: seditionem rogi (rogi om. B, add. b, delendum uidit Keil) maris Catachresis (dicitur add. C est add. PKeil) usurpatio BCPSKeil .. parricida nescio] parricida nescio Keil .. parricida si sororem] parricida Zcorr. s si om. Keil .. usurpatio est] usurpatio est alieni nominis: delenda uidit Keil BSZ parricida P parricidam CbKeil .. parricida est] parricida est qui patrem occidit fratriocida est qui fratrem occidit nam: parricida est qui patrem occidit iam BCS parricida est qui parentem occidit nam PKeil, sed parricida est — intermat delenda uidit Keil

471. si tantum pectore robur | concipis (VERG. Aen. XI 368)

472. Cf. VERG. Aen. I 224: mare uelluolum

uela: iam ad naues fecit comparationem ab auibus. Alio loco item a nauibus transtulit ad aues: nare per aestatem liquidam⁴⁷³, cum de spibus uolantibus loqueretur; nare est natare, quod uero est nauis. Istae reciprocae sunt quotiens se respiciunt; partis unius sunt quotiens ab una parte transferimus, ab una uero non possumus; habemus in Miloniana⁴⁷⁴, quidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat, fluctibus contionum semper putauit Miloni esse subeundas: tempestates, procellas, fluctus, totum hoc maris est, et transtulit ad uim populi et seditiones. E contrario, non possum ponere a populo ad pelagus; numquid enim possumus dicere talis tempestas populi fuit, qualis seditio maris? Tamen Statius⁴⁷⁵ demens dixit seditionem.

DE «CATACHRESIS»

Catachresis dicitur usurpatio alieni nominis; ita definita est. Vt, puta, nescio qui filium suum occidit, dicitur parricida; nescio qui matrem suam occidit, dicitur parricida; si sororem, dicitur parricida: usurpatio est alieni nominis. quamquam uoluerit Cicero facere discretionem; habetis in illa oratione de domo sua⁴⁷⁶: matricida, fratricida, sororicida. Quamquam et maiores uoluerunt aliud esse parricidium — parricida est qui patrem occidit, fratricida est qui fratrem occidit —. Nam idcirco dictum est ita, addita una littera, parricida, quod parentem interimat. Apud maiores enim nostros homicidas raro legis, parricidas autem semper; [F.117V]⁴⁷⁷ idcirco etiam parricidas patriae uocamus qui ciues interimunt. Piscinam dicimus ubi pisces

473. nare per aestatem liquidam (VERG. Georg. IV 59)

474. equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putauit Miloni esse subeundas (CIC. Pro Mil. 2, 5)

475. Cf. STAT. Theb. IX 142: seditione maris

476. patricida, fratricida, sororicida (CIC. De domo 10, 26)

477. (Fol. 117V). nomen habent] nomen habent suum nomen non habent: nomen habet (et add. C) suum habet Cb nomen habuit suum non habuit BS nomen habuit suum non habet P nomen habent suum non habent Keil .. DE METALEMPSIS] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. metalempsis est] Keil, et hoc loco lacunam uidit metalempsis est Z, et item postea .. aliquot] Keil aliquid Z, corr. aliquod z .. dicitur quae gradatim] Keil diciturque gradatim Z .. inde umbrosas] id est umbrosas Keil .. DE METONYMIA] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. quaedam denominatio] Keil quaedam denominatio Z .. libate delat] Keil libatae (corr. z) de eius Z .. continetur aut] continetur ostendit aut Keil .. id est sine] id est ut sine Keil .. DE ANTONOMASIA] hoc loco interiectum unius uersus haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. trahitur id est] trahitur et epitheton a tribus rebus trahitur id est Keil .. magnanimitas] magnanimus Keil .. iam pius] ecce pius Keil .. Aeneas] aeneas Z, corr. z .. sed epitheton] sed epitheton nihil est enim epitheton Keil: sed epiteton (corr. epitheton z) nihil est enim epytheton (corr. epytheton z) Z .. et epitheton] Keil et epytheton Z .. uice nominis] uice nominis posita: uice nominis fungitur epitheton uero cum ipso nomine ponitur uice nominis posita Keil

non sunt. Vsurpationis est alieni nominis; hae enim res alienum nomen habent, suum nomen non habent.

<DE «METALEMPIS»>

Metalempsis est (-) —iste tropus frequentabatur apud poetas—, metalempsis dicitur accessus quidam gradatim perueniens ad finem, sed longo ordine, ut si dicas

*post aliquot mea regna uidens mirabor aristas*⁴⁷⁸;

per aristas 'segetes' significat, per segetes 'aestates', per aestates 'annos'; ergo *post aliquot aristas* id est, 'post aliquot annos'. Metalempsis dicitur quae gradatim peruenit ad aliquod; quem ad modum item habes alio loco *speluncis abdidit atris*⁴⁷⁹; per atras speluncas 'tenebrosas', inde 'umbrosas' significat.

<DE «METONYMIA»>

Metonymia est quaedam denominatio; ut, puta, plerumque a rebus continentibus id quod continetur demonstramus, aut ab inuentore id quod inuentum est demonstramus. Vt, puta, *et uina coronant*⁴⁸⁰ pro eo quod est *pateras coronant*: quae continent id quod continetur ostendit. E contrario alio loco posuit nunc *pateras libate deis*⁴⁸¹; uinum libamus, non pateras; sed ab eo quod continet id quod continetur. Aut ab inuentore id quod inuentum est: *sine Cerere et Libero friget Venus*⁴⁸², id est, 'sine pane et uino'; aut e contrario, id est,

uinum precemur, nam hic deus praesens adest:

uinum, id est, Liberum.

<DE «ANTONOMASIA» ET «EPITHETON»>

Antonomasia et epitheton tropi sunt sibi uicini. Nam et antonomasia a tribus rebus trahitur, et epitheton tribus rebus trahitur, id est, «ab animo», «a corpore», «extrinsecus». Vt, puta, *felix Aeneas* antonomasia est a fortuna; si dicas *maximam Aeneas*, antonomasia est «ab animo»; si dicas *fortis Aeneas*, antonomasia est «a corpore». Ergo antonomasia a tribus rebus trahitur: «ab animo», «a corpore», «extrinsecus». Epitheton similiter.

478. post aliquot, mea regna, uidens mirabor aristas? (VERG. Buc. I 69)

479. speluncis abdidit atris (VERG. Aen. I 60)

480. et uina coronant (VERG. Aen. I 724)

481. nunc pateras libate Ioui (VERG. Aen. VII 133)

482. sine Cerere et Libero friget Venus (TER. Eunuch. 732 / IV 5, 6)

Quid ergo erit inter antonomasian et epitheton?, dicit, quod antonomasia uice nominis ponitur, epitheton cum nomine ponitur: ut, puta, si quis dicat, uerbi causa, iam pius uenit iuuenis, et uelit significare Aenean dicendo ecce pius uenit iuuenis, modo antonomasia est; si dicat ecce pius uenit Aeneas, iam non est antonomasia, sed epitheton. Nihil est enim epitheton nisi antonomasia iuncta nomini.

Hoc interest inter antonomasian et epitheton, quod antonomasia uice nominis [F.118r]⁴⁸³ posita potest sola, ut ipse arduus altaque pulsat sidera⁴⁸⁴. (-) Vt dira Celaeno⁴⁸⁵; ecce si diceret dira tantum modo, antonomasian faceret; dicendo Celaeno fecit epitheton. Diua Camilla⁴⁸⁶; si hoc solum diceret, diua esset antonomasia. Ex his duobus tropis, uel laudamus uel uituperamus; nihil uerius: tribus rebus aliquem laudamus, «ab animo», «a corpore», «extrinsecus». Quando Achillen laudamus, necesse habes laudare animum ipsius, laudare corpus, laudare fortunam. Ergo his tropis tribus, aut laudamus aliquem aut uituperamus; uel ostendimus uel ornamus, sed substantiis illis.

<DE «SYNECDOCHE»>

Synecdoche dicitur significatio quaedam quae aut minus dicit et plus significat, aut plus dicit et minus significat; hoc habet synecdoche. Vt, puta, puppesque tuae pubesque tuorum⁴⁸⁷; iam minus dixit et plus significauit; nam a puppiibus 'naues'. A pubibus 'iuuenes' intellegimus; ecce minus dixit et plus significat.

483. (Fol.118r). posita potest] B SZ posita potes C posita id est Keil .. ut ipse] ut om. Keil .. pulsat sidera] hoc loco lacunam uidit Keil .. Celaeno fecit] Keil .. celeno fecit B SZ celeno dia fecit Cb .. epitheton] Keil ephyteton Z .. diua Camilla] B SZ dia camilla cKeil .. diua esset] B SZ dia esset cKeil .. Achillen] Keil adchillen Z .. sed sub-stantiis illis] om. CP, add. c, expuncta sunt in B, et delenda uidit Keil .. DE SYNECDOCHE] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. puppesque] pupesque Keil .. iam minus] ecce minus Keil .. puppiibus naues a pubibus] Keil puppiibus naues a puppiibus Z .. significat] significauit Keil .. puppiem ferit] puppiem ferit uenit ingens: puppiem fuerit uenit ingens Z puppiem ferit uenit ait ingens Keil .. DE ONOMATOPOEIA] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. ipsa sonat real] ipsa res sonat Keil .. clangor aic] B SZ clangor aic PKeil .. exprimit] exprimit Z, corr. z .. DE PERIPHRASES] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z .. per periphrasin] delenda uidit Keil

484. ipse arduus altaque pulsat | sidera (VERG. Aen. III 619)

485. dira Celaeno (VERG. Aen. III 211)

486. dia Camilla (VERG. Aen. XI 657)

487. puppesque tuae pubesque tuorum (VERG. Aen. I 399)

E contrario, ubi plus dicit et minus significat, ut est illud: *ingens a uertice pontus in puppim ferit*⁴⁸⁸; 'uenit ingens pontus et percussit nauem'; numquid mare potuerat nauem percutere et non fluctus? *Fontemque ignemque ferebant*⁴⁸⁹; quaerebant ad sacrificium fontem, id est, 'aquam'; plus dixit et minus significauit. Ergo haec significatio est huius tropi, ut aut plus dicat et minus significet, ut *fontemque, ignemque ferebant*; aut minus dicat et plus significet, ut *puppisque tuae, pubesque tuorum*.

<DE «ONOMATOPOEIA»>

Onomatopoeia dicitur nomen de sono factum. Habemus apud Virgilium milies, et apud alios poetas: *tinnitu galeae*⁴⁹⁰; non hoc ipsum uerbum exprimit etiam sonum ipsius aeris?; *tinnitu sic sonat quem ad modum ipsa sonat res*. Si dicas *clangor tubarum*⁴⁹¹, *clangor sic* pene resonat. Onomatopoeia est ista, quotiens ipae sermo exprimit sensum suum.

<DE «PERIPHRAESIS»>

Periphrasis dicitur circumlocutio. Haec autem fit aut cohonestandae alicuius rei, aut uitandae turpissimae; ut, puta, honesta res est: si uis eam magis honestam facere, periphrasin facis; res turpis est: honestam si uis facere, periphrasin facis. Ecce res illa quae cohonestatur *per periphrasin*, per tropum istum: poterat Virgilius dicere |F.118V|⁴⁹² *mane fuit*, sed uoluit

488. ingens a uertice pontus | in puppim ferit (VERG. Aen. I 114)

489. Fontemque ignemque ferebant (VERG. Aen. XII 119)

490. tinnitu galea (VERG. Aen. IX 809)

491. clangorque tubarum (VERG. Aen. II 313; XI 192)

492. (Fol.118V). rem turpissimam] rem turpissimam ista re uitamus: ista re om. Keil .. nimio ne luxu] nimio ne luxu — turpe delenda uidit Keil, et hoc loco lacunam uidit .. ubi uitaret] BCSZ ut uitaret PKeil .. DE HYPERBATON] hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z; item postea ad alias rubricas addendas .. simul atque] simul adque Z, corr. z .. respondit] Keil respondet utroque loco BCSPZ .. est sed] est figura sed Keil .. tale est si] BCSPZ tale est ut si Keil .. significationem generalem] significationem generalem <DE HYSTEROLOGIA> Dic: DE HYSTEROLOGIA omisit, sed hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z significationem (generalem add. o) dicamus dicit C significationem dicit b significationem generalem dicit BSP significationem dicamus dicit Keil .. quotiens habet] quotiens habet quotienscumque: quotiens habet quotiensque (corr. z) Z quotiens hoc habet quotienscumque Keil .. motantur] motare constanter Z mutare constanter Keil .. mantilia] utroque loco BCSZ mantilia PKeil .. transtra per] transtra per remos: transtra per remos Z transtra per et remos Keil .. siue dicas per transtra] siue dicas per transtra et remos idem: siue dicas per transtra et per transtra per et (et per BC) remos idem BCS siue dicas per transtra et remos siue dicas transtra per et remos idem Keil .. Italianam contra] Italianam contra contra ita] Italianam contraria] Italianam contra hoc est contra Italianam Keil

circumlocutione hoc ipsum honestius dicere et ait:

*Tithoni croceum linquens Aurora cubile*⁴⁹³;

(-) extulerat⁴⁹⁴;

ecce rem honestam honestius dixit per istum tropum.

E contrario rem turpissimam ista re uitamus: uoluit coitum ostendere, et per circumlocutionem uitauit ita:

*nimio ne luxu obtusior usus
sit genitali aruo et sulcos oblimet inertes*⁴⁹⁵;

omnia obscena dixit, sed tamen uerbis honestioribus.

Ergo periphrasis aut res simplices honestat, aut res turpes uitat: nimio ne luxu obtusior usus sit genitali aruo.

Vbi uitaret turpe (-) plerumque inuenimus grammaticos sic dicere et oratores; et plurimi qui nesciunt istam rationem.

<DE «HYPERBATON»>

Simul atque inuenerint perturbatum ordinem in uerbis, statim dicunt "hyperbaton est"; ut, puta, si uerbum hoc respondit atque locum, et iterum alter sermo respondit ad quartum locum, et confusa est elocutio, dicunt: "hyperbaton est"; non est hoc. Nam hyperbaton est figura; non autem dicit quae est, sed generaliter. Hyperbaton tale est, si dicas tropum generalem, ut, puta, si uideas hominem et dicas animal; numquid qui dixisti animal esse, idcirco non potest animal esse et caballus, animal esse et asinus?; non dixisti rem specialem, sed rem generalem.

Sic qui dicit "hyperbaton est"; nam hyperbaton habet species plurimas, et has species debemus potius scire ut significationem generalem.

<DE «HYSTEROLOGIA»>

Dic quo modo. Est una species quae ita dicitur, hystero-logia, uel hystero-proteron. Quotiens habet?, quotienscumque et uerba et sensus mutantur, tunc hoc intellegendum. Vt, puta, protulerunt, ait, triticum; primo, ait, torrere coeperunt;

*et torrere parant flammis et frangere saxo*⁴⁹⁶;

493. Tithoni croceum linquens Aurora cubile

(VERG. Georg. I 447; Aen. IV 585; IX 460)

494. Aurora interea miseris mortalibus aliam
extulerat lucem

(VERG. Aen. XI 182)

495.

nimio ne luxu obtusior usus

sit genitali aruo et sulcos oblimet inertia (VERG. Georg. III 135)

496. *et torrere parant flammis et frangere saxo* (VERG. Aen. I 179)

ecce prius dixit coquere panem, et postea molendere triticum. Hoc dicit, hystherologia est quando et uerba motata sunt et sensus motatur, ut, puta, proferunt canistris panem, tonsisque ferunt mantilia uillis⁴⁹⁷: prius est ut adferant mantilia, postea panem; ecce hoc loco et sensus motatus est et ordo uerborum. Ergo dicitur hystherologia: haec est species.

<DE «ANASTROPHE»>

Anastrophe autem dicitur quotienscumque uerba tantum motantur, sensus autem integer permanet. Si dicas trastra per remos, siue dicas per transtra et remos⁴⁹⁸, idem sensus est, tantum modo uerba motata sunt; ut Italiam <contra>⁴⁹⁹, contra Italiam.

<DE «PARENTHESIS»>

Parenthesis est interpositio diuisae sententiae, [F.119]⁵⁰⁰ ut, puta, Aeneas⁵⁰¹, et interponat neque enim patrius consistere mentem passus amor; ordo est Aeneas rapidum ad naues praemittit Achaten, et interposuit sententiam neque enim patrius consistere mentem passus amor. Tunc⁵⁰² socios, et interponit namque omnis eum stipata tegebat turba ducum. Parenthesis dicitur iste tropus —ridiculus est—.

497. tonsisque ferunt mantilia uillis (VERG. Aen. I 702)

498. per transtra et remos (VERG. Aen. V 663)

499. Italiam contra (VERG. Aen. I 13)

500. (Fol.119r). interponat] BCSZ interponas P in-terponit Keil
 .. Achaten] Achaanten Z, corr. z .. socios et] Keil sociaret Z .. iste tropus] iste trophus Z, corr. z .. ridiculus et] delenda uidit Keil .. fit sectio] Keil hic sectio Z .. sensus fit de plurimis] Keil sensum si de plurimus (corr. z plurimis) Z .. Ello nam gabalus] Keil aelo (corr. aelio z) nam gaballus Z .. interposuit nam] interposuit nam thesis dicitur: delenda uidit Keil .. apud Virgilium] apud om. Z, add. z .. interposuit ergo] interposuit subiecta ergo Keil .. aut certe aut] aut certe [aut] per unum: aut certe per unum Keil aut certe aut prunum Z .. Massilitanas] Keil masillitanas Z marsalitanas P .. synchysis] Keil sinchysis Z .. quotienscumque] quotienscumque Z, corr. z .. id est uerbis] id est et uerbis Keil .. tris Notus] Keil tris notis (corr. nothos z) loco priore tres nothos loco posteriore Z .. saxa uocant] Keil saxo uocant Z .. connexuisti] CZ connexisti BSPKeil .. in tropo] Keil un tropo Z .. saxa mediis] CPSZ saxa in mediis Keil .. allegoria] Keil alligoria constanter Z .. dicit dicit] dicit statim ut uiderit oblique dictum dicit Keil

501. Aeneas (neque enim patrius consistere mentem passus amor) rapidum ad naues praemittit Achaten (VERG. Aen. I 643)

502. tum socios (namque omnis eum stipata tegebat turba ducum) (VERG. Aen. XI 12)

<DE «TMESIS»>

Tmesis dicitur sectio unius uerbi. Fit sectio, quando aut unum uerbum interponimus, aut unam syllabam, aut plerumque sensum interponimus, qui sensus fit de plurimis uerbis; ut, puta unum uerbum, ut dicas fuit imperator quidam Eliogabalus; si sic poneret, non poterat stare uersus; sed sectionem fecit, et interposuit nam: Elio nam gabalus. Interposuit nam, tmesis dicitur. Habes apud Virgilium septem subiecta Trioni⁵⁰³, hoc est, Septemtrioni, interposuit. Ergo tmesis fit aut per unam syllabam, nam, aut certe [aut] per unum sermonem, ut septem subiecta Trioni. Plerumque per uerba plurima interposita, si dicas hoc:

Massili portabant iuuenes ad litora tanas,

id est, Massilitanas lagonas portabant iuuenes ad litora. Aliud etiam, saxo cere comminuit brum, hoc est, cerebrum, id est, saxo cerebrum eius comminuit; sed non potuit sic stare ex ordine, composuit.

<DE «SYNCHYSIS»>

Synchysis est autem quotienscumque omni parte confusum est hyperbaton. Quid est "omni parte confusum"?, id est, uerbis et sensibus et ordine et sectione, et omni parte. Habes tale aliquid in primo:

tris Notus abreptas in saxa latentia torquet,
saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus Aras⁵⁰⁴.

omnia illa superiora connexuisti hoc in tropo: est enim ordo tris Notus abreptas in saxa latentia torquet, quae saxa mediis fluctibus latentia Itali Aras uocant; ex omni parte confusum est.

<DE «HYPERBOLE»>

Hyperbole est dictio fidem excedens aut augmentis aut minuendis. Aliquando hyperbole est, et augemus; aliquando hyperbole est, et minuímus. Augemus, si dicas niue candidior, Euro uelocior. Ad augmentum data est hyperbole aliquando; aliquando ad minuendum, si dicas tardior testudine; qui potest tardior esse testudine?.

<DE «ALLEGORIA»>

Item ecce quo modo diximus de «hyperbaton», sic de allegoria. Quis ita dicit, dicit "allegoria est"; nec tamen rationabiliter, sed nec latine, ea ratione, quoniam allegoria generalis est et species habet plurimas. Quid est autem

503. septem subiecta trioni (VERG. Georg. III 381)

504. tris Notus abreptas in saxa latentia torquet,
saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus Aras (VERG. Aen. I 108)

allegoria?, [F.119V]⁵⁰⁵ quotiens aliud dicimus et aliud significamus; uerba nostra aliud sonant, et res aliud habet:

et iam tempus equum fumantia soluere colla⁵⁰⁶;

numquid re uera hoc uult dicere, equum re uera iugo esse liberandum?, non, sed carnem esse finiendum.

<DE «IRONIA»>

Ironia est quotienscumque re uera aliud loquimur et aliud significamus in uerbis; non ita ut diximus de allegoria, quando <aliud> dicimus et aliud significamus, non; sed isdem uerbis potes et negare et confirmare; sola autem pronuntiatione discernitur. *Egregiam uero laudem*: hunc tropum nisi grauitas adiuet pronuntiationis, uideris confirmare quod negas. Nam ita pronuntia:

egregiam uero laudem et spolia ampla refertis 507
tuque puerque tuus:

si ita pronunties, uideberis confirmare; aliter uero pronunties:

egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus.

Ergo omnino tunc est ironia, quotienscumque sola pronuntiatio facit discretionem uel confirmantis uel negantis.

<DE «ANTIPHRAISIS»>

Antiphrasis, unius uerbi ironia: si dicas *bellum* quod non est bellum, *lucum* quod non luceat, *Parcae quae non* parcant. Aquilo uentus ab hac ratione dictus est, quod aquam non facit, serenitatem enim facit contrario.

505. (Fol.119V). esse finiendum esse finiendum <DE IRONIA> Ironia est: DE IRONIA omisit, sed hoc loco interiectum haud scriptum ad rubricam addendam reliquit Z esse finiendum ergo huius allegoriae species septem sunt dicit quomodo ironia est Keil .. antiphrasis unius] antiphrasis est unius Keil .. quae non] quod non Keil .. Aquilo uentus] Keil aquilo iuentus Z .. facit contrario] facit e contrario Keil .. enigma aenigma Keil enigma constanter Z .. significant aquam] significant aquam coactam glaciem posse facere et iterum ipsam solutam aquam a glacie (glacie Z, corr. z) posse procreari ergo et: significat aquam soluta glacie posse procreari iterum ipsam aquam coactam glaciem posse facere ergo et Keil .. charientissimos dicitur] charientissimos Z, corr. z .. dicit da uinum] dicit da uinum Z dicit aliquis da uinum Keil .. quodque si amarum] quod quia amarum Keil .. seruus bona] BSZ seruus respondit bona C seruus respondet bona Keil .. calcaui me] salciaui (corr. calciaui) P calciaui Keil

506. et iam tempus equum fumantia soluere colla (VERG. Georg. II 542)

507. egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus (VERG. Aen. IV 93)

<DE «ENIGMA»>

Enigma est quo ludunt etiam passivi inter se, quando sibi proponunt quaestiunculas quas nullus intellegit: "dic mihi quid est hoc, est quaedam filia matris, et mater et filia est filiae suae"; hoc qui potest intellegere?:

mater me genuit, eadem mox gignitur ex me.

Enigma est; hoc autem significat aquam coactam glaciem posse facere, et iterum ipsam solutam aquam a glacie posse procreari; ergo et de aqua fit glacies, et de ipsa glacie fit aqua. Enigma est hoc.

<DE «CHARIENTISMOS»>

Charientismos dicitur tropus qui uersatur etiam apud scholasticos frequentissime. Dicit: "da uinum", et dicit illi seruus suus: "abundat", hoc est, 'nihil habet'; aut, puta, dicit "da acetum", quodque si amarum sit, non dicit, sed "da dulce".

Charientismos est quotiens e contrario dicimus. Habemus etiam apud auctores hoc; ecce habemus in Afranio, interrogat seruum adulescens: numquid me quaesit?, et ille seruus: bona fortuna, id est, 'nullus'; quasi rem duram dictu mitius dixit; quo modo dicunt Romani "ignoscente calequi me".

Charientismos est et in aliis rebus, quem ad modum loquuntur plane, quoniam de ista re debili inuenimus apud auctores tale aliquid positum et alia elocutione [F.120r]⁵⁰⁸ positum qua loquimur; ut, puta, quo modo dicunt honestiores isti ignoscente. Quin immo quod uulgo dicunt non est enim latinum: sed quo modo dicunt, uenia aurium, an ueniam aurium; utrum per ablatiuum, an per accusatiuum?. Inuenimus enim in usu ita dicere omnes homines honestiores qui sciunt litteras; uenit nescio qui homo turpis, ut, puta, "ueniam aurium tuarum, leno erat". Apud desertiores homines ubique per accusatiuum legimus; uenit nescio qui turpis, "ueniam aurium tuarum", ut subaudiamus 'imploro', ut subaudiamus aliquid per accusatiuum; illa autem simplex est elocutio.

<DE «PAROEMIA»>

Paroemia «prouerbiu» latine dicitur; ut, puta, nescio de quo loquebaris, et subito uenit is, dicis tu: "lupus in fabula"; nescio qui uoluit molestus esse, et caesus est, dicis tu: "aduersus stimulum calces"; et omnia quae legimus: nescio qui,

508. (Pol.120r). simplex est elocutio] elocutio om. Keil .. ita fugies] ita fugias Keil .. petisti] petebas Keil .. Hesperiam metiri] Keil hisperiam metire Z .. cum summa] com (corr. z) summa Z .. ubi locatur] ubiubi locatur Keil .. ius tam nequam] Keil ius tam (istam Z, corr. iustam z) necum CSPZ ius tam netum B .. Verrinum] Keil uerrium num Z, corr. z .. qui Baulum] qui nanum Z, corr. uanum z qui uabium B qui uapium P .. aliena enim] BCSPZ alia enim Keil

ut, puta, fur rapuit nescio quid, et fugit ante domum eius cui rapuerat, tu dicis illud quod legimus in Terentio⁵⁰⁹: ita fugies ne praeter casam. Ergo quotienscumque utimur prouerbiis, accommodatum rebus et temporibus facimus hunc tropum.

<DE «SARCASMOS»>

Sarcasmos dicitur ironia cum inrisione hostili: omnino hoc habet sarcasmos. Habes in Virgilio⁵¹⁰:

en agros et quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metiri iacens;

insultat ei, sed cum summa inrisione.

<DE «ASTISMOS»>

Astismos dicitur urbanitas quaedam in sensu. Habes apud Ciceronem frequentissime, ubi iocatur: ius tam nequam esse Verrinum⁵¹¹. Habes apud Virgilium⁵¹²:

qui Bauium non odit amet tua carmina, Maeui;

nihil suauius, nihil urbanius. Duo fuerunt pessimi poetae; dicit: qui istum amat, illud pro poena contingat, ut et illum amet — aliena enim poena illi nulla talis erit —, et aliud quod sequitur:

atque idem iungat uulpes et mulgeat hircos.

Et omnino quicquid urbanitate plenum est et caret rusticitate astismos est.

<DE «HOMOEOSIS»>

Homoeosis dicitur, et iste tropus generalis est; habet species tres. Homoeosis est similitudo quaedam, sed haec similitudo fit aut a rebus ignotis, aut a rebus incongruis, aut a rebus paribus.

509. ita fugias ne praeter casam (TER. Phorm. 768 / V 2, 3)

510. en agros et, quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metire iacens (VERG. Aen. XII 359)

511. ius tam nequam esse Verrinum (CIC. In Verr. act. sec. I 46, 121)

512. qui Bauium non odit, amet tua carmina, Maeui (VERG. Buc. 3, 90)

<Sancto Columbae>⁵¹³

- Nocte dieque gemo, dominum quia sentio tristem;
Et, quia hunc timeo, nocte dieque gemo.
Sancte Columba, rogo, famulum nunc respice moestum;
Lumina pande pius, sancte Columba, rogo.
- S·Colum — Quid faciam toties tibi, quod te cerno subactum?; 5
banus Tu solito peccas, quid faciam toties?
- Omne genus hominum, fragili quod carne tenetur,
Labitur ad facinus: omne genus hominum;
Surgere nonque ualet, domini nisi dextra leuarit,
Crimine prostratus surgere nonque ualet. 10
- S·C — Iam requiesce, miser, tales proferre loquelas;
Desine tanta loqui, iam requiesce, miser.
Si metuis tantum, cur crimina tanta relaxas?;
Desine peccare, si metuis tantum.
- (?·?) — Iam faciam paenitens, tua dicta per omnia complens; 15
Sancte Columba pater, iam faciam paenitens.
Nunc miserere, precor, dominum quoque redde serenum;
Ut solitus fueras, nunc miserere, precor.
- S·C — Quod rogitas faciam, Petrumque meum ipse reuisam;
Quod dicam faciet, quod rogitas faciam. 20
Si pro me faciet, faciam quod ipse precatur;
Cernere nam poteris, si pro me faciet.
- Ista rogabo quidem tibimet, nam rite maforte.
Insuper ut donet, ista rogabo quidem. 25
Reddere sat potero quondam sibimet meliorem;
Quod pro me faciet, reddere sat potero.
- <S·C> — Ne uacuuus redeas uolo, quod mea claustra petisti;
Protinus adquiram, ne uacuuus redeas.
Perge pede petentim, nulloque timore tabescam;
Ad patrem proprium perge pede petentim. 30
En ego paraclitus tuus alloquar, ipse fauebit;
Promptus adesto locis, en ego paraclitus.
- S·A·P — Petre, meus famulus teneris dilectus ab annis;
Quod uolo nunc facito, Petre, meus famulus.
— Quid aliud facerem, nisi quod tu ulseris, abba?; 35
Quodque uelis faciam, quid aliud facerem?
- <A·P> — Multociens lacrimis fueras pollutus ad aram,
Fundens rite preces, multociens lacrimis.
Quam iugiter teneo talibus compellere uerbis!;
Oscula dans terrae, quam iugiter teneo! 40
Sancte Columba, precor, tribuas pietate nepotem,
Quem mea cura cupit, sancte Columba, rogo.

513. {Fol.120V}. 15 In margine non satis cernuntur duo litterae:
'P·A·'?. . C·G· uidit Dümmler . 23 rite maforte] rite, Maforte Dümmler .
26 sibimet] sibi me coniecit Dümmler . 34 S·A·P·] 'Sanctus abbati Petro?'
explanauit Dümmler . 44 et gregem] ut gregem coniecit Dümmler . 45 mihimet]
michimet ZDümmler . 46 mihimet] non satis discernitur . 48 quaeuiui]
quesiui ZDümmler . 49 dolore] dolose alternum praebet Dümmler . 53-54
totiens] tociens ZDümmler . 56 est] coniecit Dümmler . 57 sentiat] senciati
ZDümmler . 60 uolui] non satis discernitur.

- Augeat ut gregem solitum tibi reddere laudes,
 Seruiet hic domino, augeat et gregem.
- <S.C.> — Gaudia nam mihimet, tibimet quoque seruiet ultro; 45
 Proferet assidue gaudia nam mihimet.
- <A.P.> — Has miserans uoces prostratus in ora parentis,
Quaesivi puerum, has miserans uoces.
 Inuida quem uoluit mortis fortuna dolore
 Tollere de terris, inuida quem uoluit. 50
 Ni pietas domini precibus quoque adforet huius,
 Mortuus esset enim, ni pietas domini.
- <S.C.> — Hunc igitur totiens ereptum fauce Lachesis
 Tristificas, puerum hunc igitur totiens.
 Nam macer multo confectus uerbere uestro, 55
 Vt uidi, ut sapui, nam nimium macer <est>.
 Vnde precor nimium, quo te nunc sentiāt album;
 Parcito quae fecit unde precor nimium.
- <A.P.> — Taliter haud uolui, miror magis ista rogare,
 Verbere castigem: taliter haud uolui. 60
- <S.C.> — Ista tamen tibimet dedam, si plura patrabit;
 Amplius haud parcam ista tamen tibimet.
- <A.P.> — Reddimus ergo tibi grates nunc syrmate casto,
 Mercedesque simul reddimus ergo tibi.
- <S.C.> — Custodiam puerum tibimet seruire iubebo, 65
 Crescere quoniam uolui custodiam puerum.

*Este libro costó en Pavía 44 quatrines, a 6 de março de 1521,
 y el ducado de oro bale 440 quatrines.*

POMPEYO
COMENTARIO A LA GRAMATICA DE DONATO

<POMPEYO>
<COMENTARIO A LA GRAMATICA DE DONATO>

<PREFACIO>

[F.1r] El conocimiento de cada asunto se obtiene por medio de la etimología de su propia arte. Muchos dicen que un arte está determinada «apò tês aretês», es decir, por su cualidad a partir del conocimiento de cada asunto. Mas otros han rechazado esa definición, y han dicho que un arte está determinada por el hecho de que lo comprenda todo con los preceptos del arte: nada más verdadero. Hay seis casos, y todos los nombres se declinan por esos seis casos; cinco son los modos, y todo verbo se flexiona por ellos. Así pues se han hecho algunas definiciones estrictas y precisas entre las cuales transcurren. Un arte, pues, se determina por el hecho de que abarque con sus propias reglas muchos aspectos.

Así pues muchos dicen que se debe comenzar por el arte; ¿y por qué dicen esto?, porque se ha tratado de la propia arte, y porque debemos en primer lugar mostrar esto mismo que decimos, y después enseñar qué es el propio asunto; pero esto es superfluo. Efectivamente, se puede llamar arte el del peluquero y el del bordador. Muchos incluso comienzan por el sonido, por la razón de que las letras han surgido del sonido, y no podemos llegar a la segunda, si no hemos dicho la primera parte; y esto no es verdadero.

Muchos comienzan por las propias letras, y esto no es correcto; sino que quienes comienzan el arte, deben comenzar por las ocho partes de la oración. ¿Por qué razón?, porque quien escribe esa arte se llama gramático. ¿Qué es, por otra parte, tratar del arte sino tratar de las ocho partes de la oración?.

¿Qué es tratar del sonido?. El sonido: esto es propio de los filósofos. Tratar de las letras es de todos. En efecto, el orador pretende aprehender las letras, y asimismo el gramático, y el maestro de escuela lo mismo. En efecto, tratar de las partes, esto es lo propio del gramático. Por eso también Donato empezó a partir de ahí, de las partes, y excluyó con pericia y habilidad todos aquellos aspectos acerca del sonido, de la letra, que, o bien serían propios de otros, o bien, en cuanto comunes con muchos, no serían con todo propios de él mismo. Comienza por las ocho partes de la oración.

Oración se denomina la expresión, y se ha denominado oración por su naturaleza oral. Esta primera parte misma muestra sólo ocho temas: nombre, pronombre, verbo, adverbio, participio, conjunción, preposición, interjección.

<LOS NOMBRES DE LAS PARTES DE LA ORACION, Y SU ORDEN>

I. EL NOMBRE

Considera las propiedades de cada uno. ¿Por qué se ha llamado nombre?, porque por medio de esta parte encontramos cosas conocidas. ¿De dónde sabríamos cómo [F.lv] se podría decir *columna* o *postea*. He aquí que me dices: "se dice *columna*", "se dice *postea*"; incluso en el caso de que no la vea y me nombres la columna, aquel concepto viene a mi mente. Por eso se ha llamado nombre, porque sugiere en nuestras mentes los conceptos de las cosas, es decir, porque nos hace conocidas las cosas. Y bien puesto está también en primer lugar el nombre: efectivamente, no se puede tratar de la letra, del sonido, a no ser que sepas primero qué es esto mismo; por tanto, puesto que los nombres son primigenios en todas las cosas, éstos deben ponerse los primeros. Nadie en efecto puede tratar en primer lugar de otras partes, si no ha conocido antes sus nombres. Por tanto la primera parte es el nombre.

II. EL PRONOMBRE

El pronombre se ha llamado así porque es como si desempeñase la función del nombre. Si alguien dice *Virgilio escribió las Bucólicas*, usa el nombre; él mismo escribió las *Geórgicas* usa el pronombre. Podrías decir efectivamente *Virgilio escribió las Geórgicas*; pero, para que no provocara hastio la repetición del nombre, se creó esta partícula. Y esto está bien en segundo lugar, esa partícula está bien en segundo lugar; ¿por qué razón?, En efecto desempeña la función de un nombre, y el nombre por naturaleza es el primero; ¿qué debe estar después de aquello que es lo primero, sino aquello que desempeña la función de la primera parte?

III. EL VERBO

El verbo se ha llamado así por esta razón, porque, golpeado el aire con el movimiento de la lengua, se produce el sonido de donde surge la propia partícula. Pero también todas las partes de la oración se producen de modo semejante, con el movimiento de la lengua, y por el golpe del aire. ¿Por qué entonces esta partícula reserva para sí el nombre como propio?, porque usamos de la misma con más frecuencia al hablar. En efecto, habla algo y encontrará en la misma elocución tres o cuatro verbos, apenas un solo nombre o pronombre; como, por ejemplo, si dices *quiero ir y ver a un amigo mío junto al foro*; mira como *quiero*, *ir*, *ver*, son tres verbos; *foro* es un nombre, *junto a* es una preposición, y una conjunción. Ves que raramente ponemos otras partes de la oración, ésa con tanta frecuencia, que incluso nuestras conversaciones se denominan con este vocablo: *uerba fecit apud senatum*, o *uerba fecit apud populum*. ¿Acaso cuando alguien diga *uerba fecit apud senatum*, o *uerba fecit apud populum*, acaso ha hablado sólo con verbos, y no con todas las partes de la oración?. ¿Por qué entonces lo reservó para su propia denominación?, porque ése es frecuente al hablar.

IV. EL ADVERBIO

El adverbio está bien a continuación del verbo, porque no puede separarse del verbo. Cuando digo *mañana*, ¿acaso se puede haber entendido, a no ser que añadas un verbo, como, por ejemplo, *mañana lo haré, mañana lo diré, mañana vendré?* Por eso entonces el adverbio [F.2r] sigue tras el verbo, porque no puede separarse del verbo.

V. EL PARTICIPIO

El participio está bien puesto detrás de esas partes de la oración; después que se ha dicho el nombre, se ha dicho el verbo, ha seguido bien el participio. En efecto se llama participio porque puede desempeñar el papel del nombre y también el papel del verbo. Por eso entonces, puesto que ya ha mencionado antes el nombre, ha mencionado antes el verbo, bien puesto está ya en ese lugar el participio, después que aquellas partes han sido mencionadas antes, de modo que esa siguiera.

VI. LA CONJUNCION

Es conjunción porque conjunta expresiones. Si dices esto, *vayamos tú y yo hacia el foro*, no está bien la expresión. Si dices *vayamos tú y yo hacia el foro*, estará bien la expresión y estará enlazada.

VII. LA PREPOSICION

Se ha llamado preposición por aquello de que al hablar se pone delante, como, por ejemplo, si dices *junto a un amigo*; no puedo decir *un amigo junto a*.

VIII. LA INTERJECCION

Se ha llamado interjección porque se intercala para expresar los sentimientos del ánimo. Si dices *mortuus est Virgilius*, has dicho ciertamente que aquél ha muerto, pero no se ha expresado con qué sentimiento lo has referido, a no ser que intercales aquella partícula. En efecto, si dices *ua, mortuus est Virgilius*, es propio de quien se alegra; si dices *heu, mortuus est Virgilius*, es propio de quien siente dolor. Si dices sólo esto, *mortuus est*, queda en ambiguo con qué sentimiento has referido esto. Ves entonces que esta partícula intercalada nos expresa los sentimientos del ánimo; en efecto, algunas veces se reconoce aquella ambigüedad.

He aquí que te he dicho los nombres de las partes de la oración, y también su orden; y por qué se han llamado así, y por qué se han puesto en ese orden; hemos dicho asimismo la razón de su orden, que tras el nombre está el verbo, y tras el verbo el participio.

<COMENTARIO A LA EDICION AMPLIA>

<PARTE I. LA FONETICA, FONOLOGIA, METRICA Y ORTOGRAFIA>

INTRODUCCION

Hemos dicho entonces que hizo bien Donato al escribir aquella primera arte para los niños, una posterior para todos en efecto sólida y útil; comienza por la escritura, con una partícula que es bastante abundante y ha tratado. Consta a título que Carmenta, aquella Ninfa madre de Evandro, que se hacía llamar Nicóstrata, había inventado las letras latinas. Ella misma trajo por vez primera a Italia las letras latinas. Esto lo tenemos al comienzo de Livio: *Evandro era un varón venerable por su admiración de las letras; exactamente esas son las palabras de Livio: cosas nuevas entre hombres rudos.* Aparecieron entonces por vez primera las letras. Se llamaron *litterae* por esta razón, si fueran *legitimas*, porque pueden mostrar el camino a los lectores. En efecto, sin duda, fijándonos en las letras realizadas en las lecturas.

Luego por eso [F.2v] se llamaron letras; por eso, por el hecho de que se repiten en el recorrido; pues, aún cuando son veintitrés, sin embargo forman diversos encadenamientos, esto son diversas expresiones. Luego por esta causa se llamaron letras por el hecho de que después de apartadas se repitan.

Esas letras no fueron entre nuestros antepasados veintitrés sino dieciséis; después se añadieron otras. Así también lo vemos tratar, de modo que haga ver que en otro tiempo fueron dieciséis que después innecesariamente se añadieron otras letras, y hicieron veintitrés. Tenemos esto en los libros a Atio, Varrón, por qué son tantas, y también por qué están puestas en ese orden, y por qué se denominan con los mismos nombres.

Pues bien, son veintitrés las letras de las que vamos a tratar, pero éstas se dividen en primer lugar en dos clases: vocales y en consonantes; las propias consonantes se dividen asimismo en dos clases: en semivocales y en mudas.

Luego dos son las clases primeras: vocales y consonantes; pero no son consonantes, son vocales. Asimismo sabemos que las consonantes lo llegan a ser de un doble modo, pues o son semivocales o mudas. Bien sean efectivamente semivocales, o bien mudas, con un solo nombre, consonantes, se llaman las semivocales y las mudas. Pero antes se debe definir la propia letra.

<CAPITULO I>. EL SONIDO

Sonido se llama todo lo que suene, ya sea el ruido de una caída, ya de un río que corre, ya nuestra voz, ya el mugido de los bueyes: todo lo que suena se llama sonido. Pero éstas son dos las clases: articulado y confuso.

Articulado es el sonido que puede escribirse, como esto mismo que he dicho puede escribirse. Por eso se ha llamado «articulado», porque puede escribirse con articulaciones. «Artus», en efecto, llamamos a los miembros mayores en todo cuerpo, «artículos» a los menores. Nada más pequeño que los dedos. Por eso se ha llamado «articulado» el sonido, porque puede expresarse con miembros articulados; ahora bien con los dedos mantenemos las plumas; por eso entonces se llama sonido «articulado», porque puede escribirse con miembros articulados.

Confuso se llama aquel sonido que no puede expresarse con miembros articulados, como, por ejemplo, el mugido de los toros, el sonido de los dedos.

Por tanto, ¿a qué sonido pertenecen las letras, a cualquiera?, no; ¿pertenecen al confuso?, no, sino que pertenecen al articulado; incluso la propia letra, que es la última parte articulada del sonido, y es la más pequeña. En efecto, sonido es todo lo que hablamos, como, por ejemplo, si dices *el orador vino y enseñó*; puede por su parte también dividirse: *el - orador - vino - y - enseñó*; he aquí que has dividido la oración en palabras, puedes dividir las mismas palabras {F.3r} en sílabas: *o y ra y dor*, puedes dividir las mismas en letras. ¿Acaso puedes dividir la propia letra más?, no puedes de ningún modo. Así pues, por todas estas cosas que he dicho, mira también la definición de Donato.

<CAPITULO II>. LA LETRA

La letra es ciertamente la mínima parte del sonido articulado. Dice: *la letra es la mínima parte del sonido*; ¿por qué?, porque más allá de esa misma nunca se pasa. Diciendo esto muestra que hay un sonido articulado, y otro confuso y que no puede producirse con articulación. Y hace ya la primera división: "de las letras unas son vocales, otras consonantes". De las letras unas se llaman vocales y otras consonantes, y ésa es la primera división. Las letras vocales son cinco: *a, e, i, o, u*; esas cinco son todas las vocales. Asimismo las consonantes se dividen en dos clases: en semivocales y mudas; las semivocales son siete: *f, l, m, n, r, s, x*. Las mudas son nueve: *b, c, d, g, h, k, p, q, t*.

I. POR QUÉ SE LLAMAN VOCALES

Veamos aquellas vocales una a una. Se llaman vocales por esa razón, por el hecho de que por sí mismas realizan el sonido. ¿Qué es «por sí mismas»? las demás letras no expresan su propio sonido sin que se añadan a ellas los sonidos de las vocales. Cuando digo *b*, no expresa aquel sonido suyo natural sin que se le haya unido una vocal; la *c* no expresa de otro modo aquel sonido natural, sin que tenga unida una vocal; semejantemente tampoco la *f* se dice de otro modo. En todas aquellas hay ruido y una parte de sonido; pero no puede pronunciarse bien solo por naturaleza sin que le preceda un sonido vocal; no pueden pronunciarse de otro modo. Luego ves que las otras no realizan su sonido por sí

mismas, sino con vocales unidas; por su parte las propias vocales no necesitan del apoyo de ninguna letra, sino que por sí mismas lo cumplen; como si dices *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, todas se expresan por sí mismas. Por eso entonces se llaman vocales, porque expresan el sonido por sí mismas, y prestan el sonido a las otras. En efecto, no sólo ellas mismas expresan su propio sonido, sino que también añaden el sonido a las otras consonantes. Otra característica es que puestas solas constituyen sílaba. Ninguna otra letra puesta sola constituye sílaba; como, por ejemplo, pon la *f*, quita la vocal y nada suena; pon la *r*, quita la vocal, y no suena; y las demás se hallan siempre en esta situación. Pon la *a* y ya por sí misma está completa, por sí misma realiza el sonido, como *a*, *uirgo infelix*; pon la *o*, y por sí misma está completa, como *o*, *terque quaterque*; pon la *i*, [F.3v] y por sí desarrolla completo el sonido, como *i*, *sequire*, *italiam uentis*. Entonces las propias vocales forman solas sílaba.

Por eso se han llamado vocales por doble razón: se han llamado vocales porque suenan por sí mismas, esto es, sin ayuda de otra; y las demás no producen el sonido por sí mismas. Luego se han llamado vocales, bien porque suenan por sí mismas, bien porque colocadas solas se consideran como sílabas.

II. POR QUÉ SE LLAMAN CONSONANTES

Aquellas restantes consonantes, sin embargo, por esa razón se han llamado consonantes, porque no suenan, sino que 'suenan con', esto es, que colocadas solas no tienen sonido pleno, sino que se presentan juntas con vocales. Como si dices *b*, quita de ella la *e*, y es muda y no tiene sonido pleno; y se llaman correctamente consonantes, porque suenan a la vez dos sonidos.

Las semivocales se han llamado así porque, si les quitas la vocal, tienen o un tenue sonido, o un cierto zumbido; como si dices *s*, quita de ella la vocal *e*, suena un cierto zumbido, un cierto sonido. Entonces, por eso se han llamado semivocales, porque tienen del sonido la mitad, esto es, que tienen una participación media del sonido. Otros dicen que se han llamado semivocales por otra razón: porque tienen de la facultad de las vocales la mitad. La vocal efectivamente suena por sí misma y forma sílaba por sí misma; las semivocales suenan efectivamente por sí mismas, pero no forman sílaba por sí mismas; por eso se han llamado semivocales.

En las semivocales se antepone una *e*, en las mudas se pospone; incluso se debe posponer en las mudas la *e* solamente aislada, como, por ejemplo, *f e*, y suena *ef*; *l e*, y suena *el*; *r e*, y suena *er*; *s e*, y suena *es*. Entonces en las semivocales debe anteponerse una *e*. Asimismo en las mudas *b*, *c*, *d*, se debe posponer de un modo semejante la *e*. Pero hay algunas letras que no empiezan por *e* ni terminan en *e*; estas letras sufren una falsa interpretación, como es la *x*; por eso no se llama letra, sino doble letra. *K* y *q* ni empiezan por *e* ni terminan en *e*; la *h*, y ésa de un modo similar, se interpreta falsamente; por eso se llaman semivocales, porque tienen en la *i* una media parte del

sonido, o seguramente porque tienen de la facultad del sonido la mitad.

Las mudas por su parte se han llamado así porque, en el caso de que les quites la vocal, no suenan en absoluto. Entonces las semivocales se han llamado así por eso, porque quitada la vocal tienen del sonido la mitad; las mudas por eso, porque quitada la vocal no suenan en absoluto.

III. LAS VOCALES

Las vocales por su parte son cinco: *a, e, i, o, u*. Estas cinco, cuando se presentan solas, son largas siempre; cuando dices solas las letras [F.4r] son largas: la *a* sola es larga, la *e* sola es larga; además, de esas cinco letras hay tres, *a, i, u*, que se encuentran semejantemente como breves o largas del mismo modo.

<I>. La o y la e

Por otra parte, la *o* y la *e* no suenan lo mismo breves que largas. En efecto, ¿cuándo es larga?, cuando decimos *ob* es larga, como si dices *sonat, obsonat*; si dices *obit*, la *o* es breve; si dices *orator*, la *o* es larga. De un modo semejante la *e* suena de una forma como larga, de otra como breve: es larga si dices *euitat*, suena *ē*; es breve cuando dices *equus*, suena *ĕ*, suena sencillamente.

¿Y cómo se han pronunciado esas letras?; si quieres decir *sedebam hodie in equo meo*, o si dices *bene olebant in hospitio nato rosae*, esto es muy vulgar, si alguien habla así. Entonces, ¿cómo deben pronunciarse esas letras?, así lo dice Terenciano, esto dijo: "cuantas veces queremos pronunciar una *e* larga sea cercana a la letra *i*"; ese mismo sonido debe sonar así, como suena la letra *i* cuando dices *euitat*; debe ser pronunciada de este modo, tan cerrada, que sea cercana a la letra *i*. Cuando quieres decir la breve, la *e* suena semejantemente.

¿Cómo debe sonar la *o*, si se hace la *o* larga o breve?; si es larga debe ese sonido sonar en el interior del paladar; como si dices *orator*, suena como dentro, en el interior del paladar. Si es breve, debe sonar con el borde de los labios, casi con el exterior de los labios, como, por ejemplo, si dices *obit*. Tienes esa regla expresada en Terenciano: cuando quieres expresar que es breve, suena con el borde de los labios, cuando por contra la pronuncias larga, suena dentro del paladar.

<II>. Las vocales i y y

Hay por su parte cinco vocales, pero no todas son vocales siempre. En efecto, *a* y *e* y *o* siempre son vocales; pero *i* y *u* tienen distintas posibilidades: son vocales, son semivocales, son ambiguas, son nada, son digamma, son dobles; tienen distintas posibilidades: se toman por vocales, se toman por semivocales, se

toman por ambiguas, se toman por nada, se toman por digamma, se toman por dobles.

Pero estos seis usos no son de las dos. En efecto, tres usos son comunes, los otros no son comunes; como por ejemplo, que sea vocal, que sea semivocal, que sea ambigua. Esas tres posibilidades de uso son tanto de la letra *i*, como de la letra *u*; es decir, que sea vocal, que sea semivocal, que sea ambigua: éstas son comunes a las dos. [F.4v] Los otros tres no son comunes, sino que tienen distintas posibilidades. En efecto, que sea nada, que sea digamma, esto es de la letra *u*; por otra parte, que sea doble, esto sólo lo tiene la *i*. Y mira cómo los trata; trata primero de aquellos usos comunes, y después pasa a éstos especiales.

<I.> ¿Cómo entendemos el que sean vocales la letra *i* o la letra *u*? Son vocales entonces, cuando puestas solas forman sílabas, o cuando están unidas a otras consonantes. Si dices *unus*, la *u* está sola, y forma sílaba; luego son vocales entonces, cuando puestas solas forman sílaba. Si dices *itur*, la *i* está sola y forma sílaba; luego son vocales entonces, cuando puestas solas forman sílaba. También si están unidas a una consonante, como *unda*, *Indus*; está unida a una consonante y es larga. Además de la *a*, la *e*, y la *o*, aquéllas ciertamente, si se encuentran solas, forman sílabas, o, si se unen a consonantes, forman sílabas largas o breves. Aquí tienes cuándo son vocales.

II. Veamos ahora cuándo son consonantes. Consonantes son entonces, cuando ellas mismas se ponen delante y tienen situadas tras ellas otras vocales en las mismas sílabas. Así se ha definido: si dices algo menos de estas cosas, ya no es correcto; cuando ellas mismas están puestas delante y tienen situadas tras ellas otras vocales en las mismas sílabas, como si dices *uanus*, ya es consonante la letra *u*, pues tiene todo aquello que he dicho. En efecto está ella misma puesta delante y tiene situada tras sí una vocal en la misma sílaba. En efecto en *uanus* *ua* es una sola sílaba; en *Ianus* también tiene la *i* tras sí una *a* y es una sola sílaba. ¿Qué necesidad hay de que dijera esto: "que ellas mismas precedan y tengan tras sí vocales situadas en las mismas sílabas"? porque si no están ellas mismas precediendo y no tienen tras sí vocales situadas en las mismas sílabas, no son consonantes; como si dices *quoniam*, he aquí que cuando digo *quoniam*, he aquí que detrás de *q* encuentras la *u*, pero sin embargo no es consonante la *u*, porque no está precediendo ella misma.

¿Por qué asimismo hemos dicho "si siguen vocales situadas en las mismas sílabas"? como, por ejemplo, si dices *Iulus*, la *i* es vocal y la *u* es vocal; debió por tanto ser consonante y no es consonante; ¿por qué?, porque *i* y *u* no son de una sola sílaba, sino que son dos. Luego a no ser que coincidan todas esas circunstancias no son consonantes; es decir, si no precede ella misma y tiene tras ella una vocal situada en la misma sílaba. Aquí tienes cuándo son consonantes.

[F.5r] III. Las ambiguas se llaman así por eso, porque unas veces solas tienen un sonido, otras veces acompañadas tienen diferente sonido. He aquí, advierte como suena la *u*, *unus*: mira la *u*, ves qué débilmente suena; únela a otra letra y observa que no suena así, sino que suena fuerte: *ulnus*, *uanus*; ¿acaso suena así *unus*, cuando la *u* está sola?, no, sino que suena débilmente. Cuando digo *uanus* el sonido es más fuerte, ¿acaso dices *u a nus*?. Luego ves que, si se ponen solas, tienen sonido débil; si se unen a otras letras, suenan más plenamente.

Algo similar también le pasa a la *i*; *itur*: he aquí que suena débilmente; si dices *Titius*, suena más pleno, y ha perdido su propio sonido, y adopta un silbido. Luego, como dije, suenan ambiguas, esto es, que solas suenan de un modo, unidas de otro. Por eso se llaman ambiguas, porque tienen un sonido ambiguo, ni natural ni propio.

Están también las que se llaman particularidades, que no tienen normativa, sino que se presentan a través del uso; como, por ejemplo, si dices: *uenit quidam uir*; cuando lo dices, aquellas letras no suenan, no tienen su sonido natural. En efecto, si sonaran las propias letras, diríamos *u ir*, y el sonido sería suave. Tienen un cierto sonido ambiguo, no aquel sonido que tienen. Esas son comunes entre una y otra letra.

IV. Veamos ya cuándo le sucede a la letra *u* que no sea nada en absoluto. ¿Cuándo la *u* no es nada?, no será nada en este caso: mira con qué sutileza no será nada, si dices *quoniam*; ¿qué será en *q u y o* esa *u*?, no puede ser vocal. En efecto sólo entonces es vocal, en el caso de que esté sola: aquí está unida a otra vocal; luego por eso no puede ser vocal, porque tiene tras sí una vocal. Y no es casualmente consonante, ¿por qué?, porque no está antes.

Por tanto, que no sea vocal lo ocasiona aquella circunstancia: que está unida a otra vocal; que no sea consonante lo ocasiona aquella circunstancia: que no está antes. Así sucede que ni es vocal ni consonante; luego nada será. Si no es nada, ¿qué ha de ser?, nada. Por qué entonces se escribe allí?, por aquella causa: porque es parte de la letra precedente.

La letra *u* por tanto algunas veces ni es consonante ni vocal en esas circunstancias, cuando se pone en medio de una *q* precedente, y de cualquier vocal siguiente; como si dices *quoniam*: cuando decimos *quoniam*, hay *q* y *u* y *o*; ¿qué llamamos a esa *u*?, vocal no podemos, porque sigue la vocal, y, siempre que sigue una vocal, pasa al campo de la consonante; y no es consonante, [F.5v] puesto que es consonante en el momento en que precede. Por tanto ni es vocal ni consonante, ya que tiene tras sí otra vocal unida a ella, y no la precede ella misma. ¿Qué la llamaremos entonces?, la llamaremos «nada»; dices «nada», pero sin embargo es una letra; ¿qué será ésa?, será parte de la letra precedente; y en efecto conforma el sonido de la propia letra precedente; observa cómo suena, y encontrarás que no hay su sonido natural y el de ésas. Cuando dices *que*, ¿qué suena sino *q* y *e*?. Luego de ahí se halla que la letra *u* ni es vocal ni

consonante, sino que es parte de la letra precedente. Luego es parte de la letra precedente.

V. También es digamma esa letra u. ¿Qué es digamma?, los Griegos tienen varias hablas, también hay una lengua que se denomina eólica; entre esos eólicos hay una letra que se llama digamma, como si fueran dos gammas superpuestas. Esta letra digamma consiste en esto: en que produce un sonido duro en algunas expresiones; casi el mismo sonido existe también entre los latinos. He aquí que todos dicen así: *Elena*; aquéllos dicen *Felena*, añaden ese sonido duro. Luego hay una cierta letra entre los griegos que se llama digamma; añadida ésta produce un sonido duro, hasta el punto de que muchas palabras, latinas por la digamma, son griegas. Así, por ejemplo, decían *Enetus*; añade la digamma y hacemos *Venetus*, de forma que sepas que hay unidad de la lengua latina y eólica, de modo que una digamma añadida forma expresiones latinas.

Luego la letra u romana desempeña la función de aquella digamma, es decir, de tal naturaleza es entre nosotros la letra u, cual es entre los griegos aquella digamma. En efecto, del modo que para aquellos la digamma produce un sonido duro, así también la letra u añadida produce una palabra dura. Si está sola, es un sonido suave; si se une a otra vocal, es digamma inmediatamente, como es aquélla: *uulidus*, ¿acaso es de la misma naturaleza que si dices *Felenus*?, es el mismo sonido; luego la letra u entre nosotros desempeña la función de la digamma, si está unida a otra vocal.

Hay aquí algo en lo que podrías criticar a Donato: no en la ciencia, sino en el ejemplo. Dice así: *seruus*, *uulgus*; es verdad, suena más duro *seruus*, no *serus*; *uulgus*, no *ulgus*; ciertamente es digamma, pero el ejemplo no es apropiado, porque toda digamma separada vuelve al sonido natural; como, por ejemplo, cuando digo *uulidus*, quita de ahí la u: hace *alidus*; cuando digo *Venetus*, quita de ahí la u: ha quedado *enetus*, sonido natural; cuando uir, quita de ahí la u: ha quedado *ir*, sonido natural. Veamos si esos ejemplos pueden valer: *uulgus*, quita la u: ¿hace acaso *ulgus*?; *uulnus*: ¿hace acaso *ulnus* el sonido natural? [F.6r] Luego dijo una cosa verdadera, sin embargo no presentó ejemplo; debía efectivamente haber presentado un ejemplo tal, en que se pueda añadir y quitar la u, y se pudiera en una y otra parte.

VI. Queda aquello solo: la letra i puede geminarse entonces, cuando está colocada entre dos vocales en una parte de la oración; como, por ejemplo, *Maia*; por un lado tiene a y por otro lado tiene a, entre las dos vocales se encuentra una i; *aio*; por un lado tiene a y por otro tiene o; y otras semejantes, por ejemplo, de esta *Maiae*. Siempre que se encuentra la i entre dos vocales, se toma por dos consonantes; y esto le sucede a la letra i solamente, a la u nunca le sucede. Luego es especial de esa

letra esto: el que colocada entre dos vocales sea tomada por dos consonantes, y hace larga a la anterior. Por eso hay *Troia*, como

arma uirum tabulaeque et Troia gaza per undas;

Tro por naturaleza es breve, pero se pone por larga, ¿por qué?, porque entre la *o* y la *a* se encuentra la letra *i* y hace larga a la anterior. Hemos dicho que tres propiedades son comunes a la letra *i* y *u*, otras dos son de la letra *u*, otra de la letra *i*.

<III.> Las vocales dícronas

I. A todas las vocales conviene aquello: que pueden presentarse largas y breves, es decir, todas las vocales son dícronas entre los latinos; los griegos tienen siete, pero de esas siete dos siempre breves: *ε* y *ο*, dos largas: *Η* y *Ω*, dícronas tres: *Α*, *Ι* e *Υ*, es decir, unas veces largas, otras breves. Lo mismo que son dícronas aquellas griegas, así son entre nosotros todas las vocales: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, de modo que pueden presentarse largas y breves; pero lo que digo, "que pueden presentarse largas y breves", no en todos los lugares pueden presentarse breves y largas, sino en lugares concretos.

En efecto, he aquí que encuentras una palabra donde es larga, encontrarás otra palabra donde sea breve. No en una misma palabra pueden presentarse largas y breves, sino en lugares concretos, como *mala*: una cosa es cuando digo *mala poma*, en que es larga; otra cosa cuando digo *mala miseria*, en que es breve. Mira cómo, según su significación, pueden presentarse largas o breves.

No debe por tanto la letra *a* presentarse larga y breve en todas las palabras, no; sino que se encuentra alguna que esté alargada por naturaleza, alguna que por naturaleza esté abreviada, como *amor* y *acer*. La *e*, de un modo similar: si dices *euitat*, es larga, si dices *equus* es breve; la *i*, si dices *itur* es larga, como *itur in antiquam siluam*; si dices *ibi*, es breve; la *u*, si dices *unus*, será larga, como

unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi;

si dices *ubi*, breve. De un modo similar, si dices *orator* y *obito*, aquella *o* es larga, ésta breve.

Por tanto, todas esas letras se encuentran abreviadas y también alargadas; pero cuándo pueden estar abreviadas o también alargadas, [F.6v] solamente los oídos lo indican, y no otras cosas. Una normativa gramatical completa hay sobre las últimas sílabas: cómo son las últimas sílabas, si son largas o breves lo expresa la gramática. También cómo son las penúltimas, aunque no esté escrito, sin embargo puede tratarse; también de las penúltimas puede haber normativa: cuándo se presentan largas, cuándo breves; pero sobre las primeras no existe ninguna normativa. Por eso debemos recurrir a ejemplos siempre que nos

pregunta alguien, como por ejemplo, si me dices: "unus, ¿cómo es la u?", te digo: "no sé si es breve o larga, si no me traslado antes a un ejemplo":

unus abest, medio in fluctu quem uidimus ipsi.

Por tanto debo reunir las primeras sílabas en un ejemplo, según esté puesta la larga, y así responder. Por tanto, cuando quiera hacer esto, necesariamente tengo que recurrir a ejemplos; pero tenemos un compendio sólo de este aspecto, para no vernos obligados a intentar buscar con ejemplos de nuevo cada una de las palabras, y poder ver las etimologías y conocer su naturaleza; como, por ejemplo, amor, ¿de dónde ha surgido?, de amar; he aquí la a, ¿cómo es?, la a es breve, como

*saeuus amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus.*

He aquí que encontré amor: puesto que la a es breve, ya todo lo que de ahí surge, siempre es breve; amor, amo, ya hagas de ahí un verbo, ya un nombre, será breve: amans, es breve en el caso de que haya sido un participio, amantis, en el caso de que hagas un adverbio es breve. Todo lo que hace aquella palabra conserva su naturaleza.

Por tanto se encuentran más o menos estos compendios contra esa dificultad, para no vernos obligados a investigar todas las palabras; reconozcamos aquellas palabras que son primitivas, de ahí ya conocemos cómo son las demás que surgen de ellas mismas. Conservan en efecto su naturaleza; esas que son primitivas rigen aquellas.

Por otra parte, ¿cómo podemos buscar ejemplos para cada una de las palabras?; pero tomemos uoco, por ejemplo: uo, verbigracia, está abreviado. He aquí que uocatus es un participio, se abrevia del mismo modo, y todas las que hay continúan su origen desde el inicio.

II. Hay unas pocas excepciones; hay en efecto algunas palabras contrarias a la norma, que debes advertir con destreza, como lumen, lux, lucis. ¿Lux, cómo es?, es larga sin duda por naturaleza; lucerna, he aquí que se ha originado de allí, y es breve lucerna, como lo es en uigilesque lucernas; en todas partes leemos breve lucernam. Homo es breve en todas partes, hace de ahí el derivado humanus, [F.7r] he aquí que será larga. Hay unas pocas palabras que cambian su naturaleza.

<IV. Las vocales aspiradas>

Además debemos saber que no podemos aspirar, sino cuando sigue vocal, como, por ejemplo, homo; por eso antepongo h, porque sigue la vocal o; en hircus, huic, huius, Hercules, por eso se anteponen esas aspiraciones, porque siguen vocales. Y no debemos aspirar en todas partes, dondequiera que haya vocal, no ocurre esto. En efecto, no tenemos necesariamente que aspirar siempre,

cuando hay vocal; pero en cualquier parte que nosotros tenemos que aspirar es de necesidad que siga vocal. Efectivamente, ahí está en *amicus* la vocal *a*, pero sin embargo no añades aspiración; en orator no añades aspiración.

Luego no en cualquier parte que haya vocal es de necesidad que aspiremos, pero en cualquier parte en que haya aspiración es de necesidad que siga vocal. Esto es lo que he dicho de las vocales.

<IV>. LAS CONSONANTES

<I>. Las semivocales

Siguen las consonantes, consonantes que dividió en dos clases: en semivocales y en mudas. Las que se denominan así, como hemos dicho al principio, *f*, *l*, *m*, *n*, *r*, *s*, *x*, todas deben empezar por la letra *e* y acabar en su sonido natural, exceptuada la letra *x*; ésta efectivamente no empieza por *e* sino por *i*. Pero esta letra *x* vale por dos consonantes, la letra *x* es completamente, dondequiera que esté, como si allí hubiera dos; muchos afirman esa letra, muchos la niegan. Leemos en nuestros mayores que primitivamente entre los Romanos las letras fueron once tan sólo, como dice César en su libro de las analogías. Al principio, dice esto César en el libro de las analogías, que fueron once. Varrón enseña, en otros libros que escribió a Tacio, que habían sido dieciséis, que después sin embargo habían aumentado y se convirtieron en veintitrés.

Sin embargo las primeras que se hallaron fueron once, después las que se hallaron fueron dieciséis, después asimismo se hicieron veintitrés. Entonces se menciona quién hizo aquella letra, quién aquella. Luego cuando esa letra *x* no existía, ¿cómo escribían *píx*?, *pícs*; ¿y de dónde conjeturamos que se escribía por medio de *c* y *s*?, a causa del genitivo lo decidieron; por eso la escribían por medio de *c* y *s*.

Asimismo *rex* lo escribían de otro modo: *regs*; y, si en este lugar suponían *g*, a causa del genitivo hacían esto; y por eso pensaron que esta letra estaba constituida por *c* y *s*, o por *g* y *s*, según el genitivo. Pero esto es necio. [F.7v] se encuentran efectivamente nombres donde no hay *c* ni *g*, como, por ejemplo, *senex*; ¿qué tienes que hacer en el genitivo, *senexis*, *senecis*?, no puede hacerlo, sino que hace *senis*. Asimismo otro, *nix*, hace *niuis*, no hace *nícis*, no hace *nígis*, sino que hace *niuis*. De donde queda claro que erróneamente probaron que se debía escribir así. Entre tanto, debes saber esto: que donde hay *x* se tiene por dos consonantes.

<II>. La *s*

La letra *s* tiene esta facultad: que cuando haya necesidad, se puede excluir del metro; en *ponite spes sibi quisque*, *ponite* es dátilo; pero le sigue *s* y *p*, y hace larga, y ya se convierte en anfibráco en lugar de dátilo. Por tanto, ¿qué consecuencia se da?, que se pierde la letra *s*; Por tanto, la *s* es tal cuales son

las líquidas. En efecto, también las líquidas se excluyen del metro; por doble razón dicen esto mismo: una razón es de poca importancia, la otra es poderosísima. Muchos dicen una cosa, muchos la otra.

En efecto una cosa es estar en el metro y no computarse, otra es que se quite del metro; como, por ejemplo, si dices *lumina prima*, *lumina* es dáctilo, aunque siga *p* y *r* y pudiera hacer larga a la anterior; y, aunque esté ahí la *r*, sin embargo no se computa ahí; no digo *lumina_pima*, he aquí que está la *r*, y sin embargo no se computa. Por el contrario en aquella letra, cuando hay *s*, no la puede dejar allí y de este modo pronunciarla, sino que necesariamente tienes que excluirla. No puedo decir *ponite spes sibi quisque*, sino que tengo que decir *ponite pes sibi quisque*.

Ves que difieren, puesto que aquéllas están, pero la no se computan; la *s* ni está siquiera, efectivamente se excluye de ahí. Esto ciertamente es de poca importancia, hay otra cosa, que es más importante, por lo que difieren entre sí: las líquidas aquellas nunca dejan de computarse sino en el caso de que les precedan otras; pero esa nunca deja de computarse sino en el caso de que ella misma preceda. He aquí una líquida, a no ser que la encuentres después de una muda o después de *f* semivocal, no deja de computarse, porque no puede dejar de computarse, a no ser que tenga una muda o una semivocal precediéndola.

Por el contrario, la *s* no puede dejar de computarse a no ser que preceda ella misma: *ponite spes sibi quisque, saepe stilum uertas*: ves que donde se quita está ella en primer lugar;

nam fuerant iuuenes subito ex infantibus paruis;

empiezas a dejar de computar la *s*. Esta diferencia hay entre las líquidas y esa letra *s*, que aquellas se dejan de computar cuando están pospuestas a una muda, ésa se deja de computar, cuando está antepuesta.

<III>. Las líquidas

Las líquidas por su parte son cuatro, pero no todas funcionan como líquidas. Entre los griegos ciertamente, todas funcionan como líquidas; entre los latinos dos [*F.8r*] frecuentemente: *l* y *r*; pero la *m* nunca funciona como líquida entre los latinos, sino en los nombres griegos; y la *n* raramente; la *l* y la *r* con muchísima frecuencia. Pero ¿cuándo funcionan como líquidas?; no siempre, sino cuando están pospuestas. Y esto debes entenderlo del mismo modo que aquello que dijimos de la aspiración, que no cuantas veces están pospuestas funcionan como líquidas, sino que cuantas veces funcionan como líquidas, tantas veces se posponen; esto es, no cuantas veces están pospuestas también dejan de funcionar como líquidas al punto, sino que cuantas veces dejan de funcionar como líquidas es de necesidad que estén pospuestas.

<IV.> Se trata también la *f*. Esa *f* sola se antepone a las líquidas, ninguna otra de las semivocales; en efecto se antepone a las dos líquidas sólo la *f*; se antepone a la letra *l*, si dices *Flavius*; se antepone a la letra *r*, si dices *frater*. Hay un librito sobre las sílabas, leedlo. No habla de las sílabas pertinentes al arte gramática, sino que dice cuántas sílabas forma la letra *r*, y cuenta, por ejemplo, aquella y aquella letra forma catorce sílabas, y aquella y aquella forma tantas, y no otra cosa es el libro de Sinio Capiton. Esas son entonces las semivocales.

<II>. Las mudas

<I.> Las mudas son nueve: *b, c, d, g, h, k, p, q, t*. De estas dos parecen superfluas: la *k* y la *q* parecen ser superfluas, pues en lugar de ellas puede ponerse la *c*. Nada importa que escribas con *k*, con *q* o con *c*. Sin embargo hay alguna diferencia; entre nuestros mayores habían existido reglas muy distintas, entre nosotros son muy distintas.

II. La *c* y la *k*

Nuestros mayores, siempre que seguía *a*, escribían con *k*, como, por ejemplo, *kausa, karus, kalamus*; todo con *k* lo escribían, porque seguía *a*. Ahora no se escriben sino dos palabras en total: *Karthago* y *kalendae*, y, como dice aquél, lo cual es falso, *kaput*. Ahora efectivamente se escribe con *c*, los antiguos escribían con *k* cuando querían que se indicara que seguía una *a*. Una cosa tontísima dice Juba de este uso, dice: "me parece que por causa de aquello se escribía con *k*, que por eso se había convenido que, cuando recibían la sentencia de los jueces, escribieran con *k* *caput*, como si fuera una condena capital, y la propia cabeza fuera condenada por medio de la *k*. Esta explicación dio aquél, por eso ahora nosotros escribimos con *c*."

III. La *c* y la *q*

Asimismo nuestros antepasados, siempre que seguía *u*, escribían con *q*. Ahora hay una regla excelente, mejor que la antigua: nunca podemos nosotros escribir con *q*, [P.8v] a no ser que después de la *q* siga *u*, y después de *u* siga otra vocal, como, por ejemplo, *quia*, por eso la escribimos con *q*, porque después de la *u* sigue vocal. Pero, si no sigue otra vocal, escribimos con *c*, como si decimos *cum*, la escribimos con *c*; ¿por qué?, porque después de *u* no sigue otra vocal; por eso escribimos con *c*, porque sigue consonante.

IV. La *h*

La *h* a veces es una aspiración, a veces la diremos por una letra en las sílabas, como, por ejemplo, *quisquis honos tumuli*: aquí es aspiración; *terga fatigamus hasta*: aquí se toma por una letra. Cuál es esta razón, por la naturaleza de las sílabas lo entendemos: dónde es aspiración, dónde letra.

<III>. La *y* y la *z*

Ciertamente la *y* y la *z* son griegas, pero también entre nosotros se toman por lo mismo que entre los griegos, es decir, *y*

por vocal, y z por doble; pero ésta es la diferencia entre la z y la x: que la x nuestra siempre se tiene por doble y por dos consonantes, la z no, sino que a veces se tiene por doble, a veces por simple. Se considera doble, como en *Mezenti ducis exuuias*; se considera simple: *namorosa Zachintos*; se pone de forma variada, ésta es la diferencia entre aquella x y la z.

¿De dónde sale que se consideren diecisiete las letras? Quita en efecto una doble: la x, quita aquella única marca de aspiración: la h, quita la k y la q, a las que llaman superfluas, quitas lasa dos griegas: y y z, y quedan diecisiete.

<V>. LAS TRES PROPIEDADES DE LAS LETRAS

I. Cada letra tiene tres propiedades: nombre, figura, cualidad. El nombre es para que sepas con qué nombre se llama: a, b, c; esto es el nombre, y leemos las letras con el género neutro. Habéis leído en Cicerón que hasta después de la r no declines la letra; de donde aquello viene a ser tema de discusión, *simmata, simma, simmatis*.

II. Tiene figura. La figura es con la que se escribe, como por ejemplo, la a se hace así, la b se hace así; pero entre tanto, según leemos nosotros. Por otra parte, ¿qué es la figura?, si quieres verdaderamente saberlo, encuentras otro asunto, aquélla es otra consideración.

III. Cualidad es que sepas qué valor tienen las letras, como, por ejemplo, si es vocal, si consonante, si semivocal, si muda; si tuviera cualquier otra particularidad, lo aclara bien la descripción de la letra.

<CAPITULO III.> LA SILABA

<I. LA DENOMINACION DE LA SILABA>

Se ha denominado sílaba, del griego, por el griego se ha llamado sílaba, por la significación griega, [F.9r] es decir, por el concepto de las letras; se llamó sílaba por el concepto de las letras. Terenciano lo expresó aquello exactamente:

vinculum nam signat ista congregale dictio;

¿qué significa esa «dictio»? la unión de letras; luego por eso se denominó así la «sílaba», es decir, por la conjunción de las letras, propiamente se denomina «sílaba» aquélla que tiene muchas letras, como, por ejemplo, *prae*; ésas se reunieron y formaron una sola sílaba. Luego propiamente se ha denominado sílaba porque hay conexión de letras. Sin embargo también denominamos abusivamente sílabas las formadas con una sola vocal, como es a en amor; he aquí que a es una letra, y, no obstante, puede denominarse sílaba, pero abusivamente. No es en efecto el concepto de las letras, sino que esto es abusivamente. Sílaba propiamente es aquella que sea de muchas letras; aquella

abusivamente, porque consta de una sola vocal. Luego se denomina propiamente sílaba la que está formada de muchas letras, abusivamente la que está formada de una sola vocal.

Puesto que todas las sílabas, o son breves, o son largas, o son comunes, se denominan breves las que siempre son breves, largas se denominan las que siempre son largas, comunes se denominan las que son ora breves ora largas: en efecto por eso se han llamado comunes.

<II.> LAS SILABAS BREVES

Veamos ahora las breves. En principio, antes de que yo diga la definición misma, tú debes saber estas cosas: que no computamos la sílaba desde el inicio, sino desde la vocal. Todo el que quiera comprobar una sílaba, cómo es, no debe computar desde el inicio, sino desde la vocal; como, por ejemplo, *post*: cuando me dices "pregunta cómo es la sílaba *post*", no comienzo a computar desde la *p*, sino que empiezo a computar desde la *o*; desde la vocal empiezo a computar y a comprobarla a ella misma y las consonantes que la siguen. Si es breve o larga, para poder comprobarlo, no empiezo a computar desde la *p*, sino desde la *o*, y se encuentran dos consonantes tras ella misma; no computo aquella precedente. En efecto en cada una de las sílabas las letras que preceden no cuentan para la siguiente sílaba, sino para la sílaba anterior, es decir, la precedente, porque toda sílaba empieza a tener naturaleza desde la vocal. Siempre consiste en indagar acerca de la propia vocal, si es larga o breve; a continuación tomar en consideración también la consonantes siguientes, no las precedentes. Las consonantes precedentes efectivamente no cuentan para su propia vocal, sino para alguna letra anterior.

<III.> LOS TIEMPOS DE LAS SILABAS

También debes saber aquello: que la sílaba breve tiene un solo tiempo, la larga [F.9v] tiene dos tiempos, muchas dos y medio, muchas tres. Pero ahora ya nada se nos cuestiona; la sílaba, entonces, se mira por la vocal y las consonantes siguientes que hemos nosotros de delimitar. A continuación debes saber también aquello: que cada sílaba, en el caso de que sea breve, tiene un solo tiempo; en el caso de que sea larga, tiene dos tiempos. Los demás tiempos que se añaden son superfluos, como, por ejemplo, si dices *et*, tiene uno y medio: la vocal *e* es breve, tiene un tiempo, la *t* es consonante, y toda consonante tiene medio tiempo; he aquí que *et* tiene un tiempo y medio: hasta aquí no es ni larga ni breve, tiene más sin embargo de breve, tiene ciertamente menos de larga. Añade a *et* una *s* y ya se hace larga, ¿porque?, la *e* breve tiene un tiempo, la *t* tiene medio tiempo, la *s* tiene medio tiempo: he aquí que son dos tiempos, los dos tiempos formaron aquella larga.

La regla es tal que vale tanto una sílaba larga por naturaleza cuanto vale una larga por posición, ¿cómo?, en efecto, del mismo modo que aquellas vocales largas por naturaleza tienen dos tiempos —como a *te ne frigora laedant*: a es larga por

naturaleza, tiene dos tiempos—, así también la sílaba que se hace larga por posición tiene dos tiempos, puesto que tiene uno por la vocal y tiene uno por las dos consonantes. Por eso ocurre que no se requieran para la posición sino dos consonantes, porque dos consonantes tienen un medio tiempo y un medio tiempo, y hacen larga la sílaba precedente. Por esta causa hemos dicho que dos son los tiempos de la larga por naturaleza y de la larga por posición.

También viene aquello: que hay algunas sílabas, muchísimas, que tienen más tiempos de lo que es preciso, como es *lex*; he aquí que esa misma tiene por naturaleza dos tiempos: la *x*, que está en el lugar de dos consonantes, tiene un tiempo. He aquí que parece esa sílaba tener tres tiempos; ¿por qué he dicho esto?, hay ciertamente un tratado, pero también es útil en este tratado, porque esas sílabas que se forman de tres tiempos, en el caso de que tengan tras sí otras consonantes, hacen versos durísimos, insoportables. ¿Por qué?, los tiempos efectivamente que aumentan más de lo necesario, empiezan a sobrecargar nuestros oídos y a abrumarlos, como, por ejemplo, si alguien hiciera un verso tal: *lex prima est quodcumque potest*, cuatro son los tiempos en *lex*; *e* tiene dos tiempos, pues por naturaleza la *e* es larga; sigue la *x*, tiene un tiempo, puesto que desempeña la función de dos consonantes; sigue la *p* [F.10r] y la *r*, he aquí de nuevo otro tiempo; he aquí que son cuatro tiempos, y ahora es duro. ¿Por qué razón he dicho esto?, cada vez que suceda algo semejante, debemos comenzar las palabras siguientes por vocal, para que desaparezca algo de aquella cantidad, como, por ejemplo, si dices *lex ima est quodcum<que> uelis*; suena más ligero si dices *lex ima est*, que si dices *lex prima est*; esto suena más duro y más pesado. Sobre todo esto lo deben observar quienes quieren hacer versos ligeros y rápidos.

En efecto, por eso todos aquéllos hacen versos rudísimos cuando se unen con participios. Todo participio tiene larga una sílaba, como *docens*, *scribens*, como, por ejemplo, si alguien hiciera un verso tal: *scribensque patrique*, por ejemplo, es un verso muy rudo; ¿por qué?, porque esta misma *e* es larga por naturaleza, a continuación sigue *n*, y *s*: aumenta un tiempo; puesto que sigue aquella conjunción, aquél aumenta. Son cuatro los tiempos y se hace rudísimo el verso *scribensque*, y se desconoce la causa de la rudeza; si ésas son las razones, hace esto. Esta razón la tenéis en Juba. Luego toda sílaba que es por naturaleza breve tiene un tiempo; la que es larga, ya sea por naturaleza, ya sea por posición, tiene dos tiempos; los demás tiempos son superfluos, nada añaden.

<I.> Las sílabas breves. otra vez

Hemos dicho que las sílabas son breves, son largas, son comunes. Tratemos de las breves. Toda sílaba breve está determinada por cuatro condiciones y no más: primera, que tenga una vocal breve, ahí tienes una condición; además, que no termine en dos consonantes, ahí tienes otra condición; además, que no termine en una doble; además, que no termine en *i* que está entre

dos vocales. Si de esas cosas nada le aconteciera, la sílaba es breve, como, por ejemplo, *nec*; todas esas cosas no las tiene en sí, es breve la sílaba *nec*; ¿de dónde pruebas esto?, en primer lugar, porque tiene la vocal breve; hemos dicho efectivamente que nada se ha de buscar antes, sino la vocal. ¿Qué, si tuviera *x* a continuación?, no tiene, ni tiene *i* entre dos vocales. En efecto, así dice *nec*, nunca puede decir *néc*; pero cuándo son breves, cuándo largas, lo captamos por los oídos. Por tanto, si alguien te dijera "¿cómo es *et*?", cuando digo *et*, es breve; y toma esas cuatro condiciones de la sílaba breve: ¿por qué es breve?, porque tiene una *e* breve, además no la siguen dos consonantes sino una *t*, además no la sigue una *x* cuando decimos *et*, además no la sigue una *i* entre dos vocales. Puesto que nada de esas cuatro cosas le sucede, [F.10v] es breve. Por eso así debemos considerarla nosotros breve: en el caso de que tenga una vocal breve y no tenga dos consonantes, o la siga una doble, o la siga una *i* entre dos vocales, es breve. Mira con cuánta brevedad te encuentras.

<II>. Las sílabas largas

Por el contrario observa las largas: cómo si esas cuatro cosas no suceden, dejan la sílaba breve; si la acompañan, la hacen larga. Por tanto observa esas cosas: en el caso de que tengan larga la vocal, es larga; en el caso de que tengan tras sí dos consonantes, es larga; en el caso de que tengan *x*, es larga; en el caso de que tengan *i* entre dos vocales, es larga. Por tanto ves que con esta regla reconocemos la breve; por el contrario, con aquella regla reconocemos la larga.

Cuando se te dice una sílaba, mira estas cuatro cosas: si no están, es breve; si están, es larga. En efecto, considera desde el punto de vista opuesto, y ves que así son las largas, como, por ejemplo, *dos* comienza por vocal larga, por eso *dos* no podemos decir que es breve; luego la vocal es larga, y la sílaba es larga, puesto que la vocal es larga. ¿Qué si fuera breve y la siguieran dos consonantes, como, por ejemplo, *post*?; la *o* ciertamente es breve, pero la sigue una *s* y una *t*, dos consonantes, y la hacen larga. ¿Qué dirías de *pix*?; la *i* ciertamente es breve, pero la sigue una *x*, la ha hecho larga. ¿Qué dirías de *aio*?; la *a* ciertamente es breve, pero la sigue una *i* colocada entre dos vocales, y la han hecho larga. Por tanto, debes saber que acompañando estas cosas, se hacen largas; de lo contrario las puedes encontrar breves.

Debes saber con claridad que los diptongos son largos. Ahora bien, entre los latinos son cuatro los utilizados, pues desapareció uno: *ae*, como *Aeneas*; *oe*, como *poena*; *au*, como *aurum*; *eu*, como es *Eurus*. Estos son los utilizados, uno es *ei*, que desapareció. Se ha cuestionado en efecto cómo se escribe *itur*; dice Terenciano que debe escribirse con *e* e *i*, como *itur in antiquam siluam*, puesto que tiene su origen del verbo *eo*, *is* cuando para el tiempo imperfecto debe llevar la misma sílaba para que la tenga. Ciertamente Terenciano ha argumentado bien; si embargo, si intentaras dar por verdadero esto, pasaría a no estar

bien el verso de Virgilio: *superumque ad lumen ituras*. En el caso de que se escriba con *i* podrá estar bien, pero si es diptongo, por ninguna razón se abrevia en efecto, y no está bien. Por tanto esas son las sílabas breves, esas las largas. Cuando encuentres una sílaba que no tenga vocal larga, o que no les sigan dos consonantes, o que no les siga una *x* —consonante doble—, [F.11r] o una *i* entre dos vocales, es breve; es decir, si no tiene nada de esas cosas, es breve; pero si tiene algo de esas cosas es larga.

Hemos dicho que las sílabas son largas, o breves o comunes; las breves se hacen de cuatro modos; semejantemente las largas se hacen de cuatro modos desde el punto de vista contrario. Se hacen breves, si tienen vocal breve, y no terminan en dos consonantes, o en una doble, o en *i* colocada entre dos vocales; largas se hacen por lo contrario, es decir, si tienen vocal larga por naturaleza, como *dos*; o tienen dos consonantes que la siguen, como *ars*; o tienen una doble, como *pix*; o tienen una *i* entre dos vocales, como *aio*. Estas son las sílabas largas y breves.

<III>. Las sílabas comunes

Siempre que la sílaba es larga y breve, esas cantidades son comunes. Ahora bien, las modalidades comunes son ocho. Mira cómo han sido ordenadas, en primer lugar por su naturaleza o por aquéllos que trataron el tema, de modo que decían que las comunes son ocho. Dijimos ya que las sílabas breves se hacen de cuatro modos, y que las sílabas largas se hacen de cuatro modos. Lógico, por tanto, había sido que las sílabas comunes se hicieran de ocho modos, puesto que también desempeñan la función de aquéllas; por ello se dice que son modalidades comunes. Las sílabas comunes se forman con esas letras, con las líquidas: son líquidas la *l* y la *r* frecuentemente, y la *m* a veces se hace líquida; se forman con la *h*, que es signo de aspiración; se forma con la *s* que se excluye de la medida; se forman en su mayoría con aquella sílaba que termina una parte de la oración, como *musa*: *sa* termina una parte de la oración; como por ejemplo *orator*: *or* termina una parte de la oración; aquella parte que termina una parte de la oración tiene una doble posibilidad: se pone por breve y por larga. Se forman con diptongos, si los sigue una vocal; como, por ejemplo, *insulae*: en el caso de que siga una vocal a aquella vocal, será breve: el diptongo *iae* es por naturaleza largo, pero, puesto que sigue *Ionio*, la vocal *i* lo hizo breve a aquél. Se hacen largas si una vocal efectivamente sigue a otra vocal, como *ego infelix*; o por naturaleza era breve, le ha seguido la vocal *e*, y la hizo larga a aquélla. Se hacen con la letra *c*, se hacen con la *z*. Esas son las ocho modalidades solamente. Por tanto las letras que forman sílabas comunes son esas: las líquidas, es decir, *l* y *r*; la *h*, que es signo de aspiración; la *s* que se excluye de la medida; aquella sílaba que termina una parte de la oración,

[F.11v] el diptongo siempre que lo siga una vocal, en el caso de que a una sola vocal la siga una sola vocal, la *c* y la *z*. Veamos cómo se forman con cada uno de los modos.

I. El primer modo es el que dijimos que se forma con líquidas; ya enseñamos en las letras que las líquidas nunca funcionan como líquidas, sino cuando están pospuestas a las mudas, o a la semivocal *f*, que las precedan. Verbi gratia, veamos ejemplos donde funcionen como líquidas: ahí tienes *tempora fratris*: *tempora* es dáctilo; las dos consonantes *f* y *r* de *fratris* debían hacer larga a aquélla, de modo que no sería dáctilo, sino anfímacro; pero la primera es *f* y después *r*, aquí funciona como líquida la *r*; ¿por qué funciona como líquida?, porque la precede la semivocal *f*. Y, por ejemplo, si dices *tempore Crassi*: *tempore* es semejantemente dáctilo; ¿y por qué es dáctilo y no más bien anfímacro, por qué?, porque tiene antes de ella una muda, muda que, al precederla, ha hecho a la *r* funcionar como líquida. Ves, por tanto, que no se hacen líquidas de otro modo y se forman las breves, sino precediéndolas las mudas, o la semivocal *f*. Tienes en Virgilio dónde funciona como líquida, dónde no funciona como líquida: he aquí que funciona como líquida en aquel ejemplo: *uastosque ab rupe Cyclopas*: *rupe Cy* es dáctilo, pero sigue *cio*; la *c* y la *l* debían hacerlo anfímacro, pero precediendo una muda se ha hecho líquida la *l*. Decimos, por tanto, que la *l* se ha hecho líquida: *uastosque ab rupe Cyclopas*; no se ha hecho líquida en éste: *uasto Cyclopis in antro*.

Pero debes saber esto: cuándo funcionan como líquidas o no funcionan, está en el albedrío del que escribe y en la necesidad del metro. En efecto, si quisieras hacer tal verso: *patris amat me a castra fas est*, *pa* es breve por naturaleza, pero *tris* la hizo larga a aquélla; en efecto las dos consonantes *t* y *r* la siguen y la han hecho larga a aquélla. Por el contrario, si haces tal verso: *ad patris inuadit in res*, he aquí que *ad patris* es dáctilo; ¿por qué razón?, ahora efectivamente la *r* se hace líquida; en efecto, puesto que ha formado un dáctilo, y necesariamente tiene el dáctilo que tener dos breves que sigan, y que la *r* se haga líquida. Tienes por tanto donde hizo líquida la *r*, donde no la hizo líquida; he aquí que es larga y breve.

II. Tal es también con la *h*. A veces es letra y hace larga la sílaba, a veces no es nada. Es letra y hace larga a la anterior en aquel ejemplo, *terga fatigamus hasta*; en *mus has*, *mus* es breve por naturaleza, pero *mus*, es decir, la vocal *u*, acaba en *s*, y es apoyada por la *h*, *h* que ahora está como consonante, y se hace larga, porque hay dos consonantes. [F.12r] Puede estar sin valor ninguno en aquel otro ejemplo: *quisquis honos tumuli*; *quis* podría ser larga por posición, si la *h* funcionara como consonante; pero decimos que la *h* desaparece en la sílaba siguiente, y será dáctilo, no palímbaquo. Luego desaparece en éste: *quisquis honos tumuli*; permanece en aquel: *terga fatigamus hasta*.

III. Esto le ocurre también a la *s*. Así, por ejemplo, *unde spissa coma*: *unde* es troqueo, pero se hace espondeo por posición; las dos consonantes *s* y *p* la han hecho larga. Aquí no desaparece, en aquel otro ejemplo desaparece: *ponite spes sibi quisque*: *ponite* es dáctilo; sigue *spes*, es decir, una *s* y una *p*, que podrían hacerlo anfímacro, y sin embargo excluimos la *s*. Por

tanto la *s* desaparece en este ejemplo: *ponite spes sibi quisque*; no desaparece en aquél: *unde spissa coma*.

IV. No creáis esto a Donato: "También la sílaba que termina una parte de la oración que acaba en una sola consonante es tal como quieras". ¿Por qué quiso añadir aquello: "si acabara en una sola consonante"?; te muestro donde no acaba en una consonante, sino que acaba en vocal, o acaba en dos consonantes, y se considera según se quiera. ¿Quién puede ignorar que toda primera persona de verbo es breve excepto los monosílabos?, *incipio super his*: la *o* de *incipio* es breve por naturaleza, y sin embargo es larga ahí; ¿por qué?, porque en *incipio* la *o* termina una parte de la oración. También el mismo verso primero *arma uirumque cano*: *arma ui / rumque ca / no Tro / iae*: *no* es breve, sin embargo se toma por larga; y no me digas que es larga por posición, no; en efecto una líquida no puede alargar, sino en la misma parte de la oración, en otra no alarga. Una líquida puede alargar en ese caso, siempre que esté en la misma parte de la oración; pero, siempre que esté en otra parte de la oración, no alarga. Del mismo modo que dijimos aquel ejemplo de más arriba: *patris amor*, *pa* por eso puede ser larga, porque la siguen *t* y *r*, y están en una sola parte de la oración; por el contrario, en *arma uirumque cano Tro*, en una palabra está *no*, en otra *Tro*.

Esto se observa entre los latinos, ~~entre~~ los griegos no se observa; ningún verso latino puede hacerse largo por posición, siguiendo muda y líquida, cada una ~~en~~ una parte de la oración; clarísimamente lo dijo esto Terenciano, él mismo lo enseñó esto bien, pero mira qué te dije: "siguiendo muda y líquida". No me digas "¿por qué en *unde spissa coma*, es larga *de*?", porque la *s* ni es muda ni líquida, por eso se hace larga.

[F.12V] Por tanto dice así Donato: "la sílaba que termina una parte de la oración, si acaba en una sola consonante, aunque sea breve, se toma por larga"; como, por ejemplo, *nam tibi Thymbre caput*: en *nam tibi Thymbre caput*, *put* es breve, pero, no obstante, puesto que la *u* termina en una sola consonante, aunque es muda, no obstante, puesto que termina una parte de la oración, se toma por larga. Tienes en el mismo Virgilio:

dona dehinc auro grauia rectoque elephanto:

en *dona dehinc auro grauia*, he aquí por tanto *grauia*, ¿quién puede desconocer que el género neutro en el número plural es breve?; *arma uirumque cano*: la *a* de *arma* es breve porque es del género neutro. Por tanto tienes que la que termina una parte de la oración, no siguiéndola ninguna vocal, es tomada sin embargo por larga.

V. Asimismo, en el caso de que a un diptongo lo siga una vocal, es tal cual quieras; aquel diptongo, aunque por naturaleza sea largo, sin embargo puede ponerse por breve; como *Musae Aonides*: *Musae* es espondeo, aunque lo siga *Aonides*, la *a* no la ha modificado a aquélla. En aquel ejemplo, *insulae Ionio in magno, solutur*: *insulae* es anfímacro, pero, puesto que sigue *Ionio*, la

vocal *i* abrevia a aquélla, y comenzamos a decir que no es anímacro, sino dáctilo, puesto que sigue a una vocal una vocal.

Pero esto no existe cuando a una sílaba larga la sigue una vocal; en efecto, haz tal verso, *insulas Ionio in magno: las* es larga, pero no es lícito que pienses que esta *i* la abrevia, sino cuando como vocal sigue a una vocal; pero, cuando el propio encuentro es suave: *insulae Ionio in magno*, he aquí que en *Ionio in magno*, ninguna consonante interviene que abreviara aquella *lae*.

VI. Asimismo, en el caso de que siga vocal a una vocal; o, *ego infelix: la o* se hace larga. En Virgilio efectivamente es breve miles de veces por tanto cuando una vocal sigue a una vocal; como *sub Ilío alto: la o* es larga, pero la sigue a aquélla una *a* y la hace breve; y en aquel ejemplo: *uale, uale, inquit Iolla: le de le uale* es larga, pero se hace breve; ¿por qué?, porque le sigue la vocal *i*.

Asimismo en otro ejemplo: *ut litus, "Hyla, Hyla" omne sonaret: la de Hyla* es larga, pero la sigue la vocal *o* y la hace breve a aquélla; y aquel otro: *te coridon, o, Alexi: don o A* es palimbaquio, pero *o* se hace breve porque la sigue la vocal *a*. Luego ves que, en el caso de que una vocal siga a una vocal, se hace larga y breve.

[F.13r] VII. Asimismo la letra *c* a veces está por dos consonantes y hace una larga, como es aquello: *hoc erat alma parens: una una c a hoc*, y podría estar por dos consonantes. En aquel otro ejemplo es breve: *solus hic inflexit sensus*, pero así se desarrolla moderada y suavemente. Luego la *c* a veces se toma por dos consonantes y la hace larga a aquélla —esto ocurre en los pronombres—, y puede entenderse como simple.

VIII. Asimismo la *z* está por dos consonantes, como la *c*, y hace larga a aquella anterior, como es *Mezenti ducis exuuias: Me* es breve, la sigue una *z*, y la hace larga a aquélla; *o* es ciertamente simple, y la deja breve, como es *nemorosa Zacynthos*. Es larga en aquel lugar: *Mezenti ducis exuuias*; es breve en aquel otro lugar: como larga es palimbaquio y no estará bien.

IX. Observad también esa medida que no consideráis latina: siempre que pása la *x* a nombres griegos, también se toma por simple; *pontibus instratis conduxit litora Xanthus*: escribe aquel nombre *Xanthus*, *litora* es dáctilo; he aquí que sigue en *Xanthus* una *x*, pero se toma por simple. *Constrauit litora Xerxes: hela* también aquí simple, en efecto haría larga a la anterior. Pero esos nombres son griegos, y nos es lícito poner la *x* como simple.

Asimismo debéis tener aquello en cuenta, que se trata de sílabas comunes cuando cuatro breves se toman por dos largas. No siempre efectivamente, y no en todas partes lo quisieron decir esto ésos que instituyeron la normativa, por qué cuatro breves se ponen por dos largas. Leemos sin embargo en los antiguos cuál es la correspondencia, como es *genua labant, arietat in portas*:

genua-la, arietat; abiete, tenuia, que de cuatro sílabas breves se han hecho espondeos. *Abiete* texto: en *abiete* todas son iguales, hay cuatro breves por dos largas. Pero debes saber que esto no puede hacerse según ninguna correspondencia, a no ser que las propias palabras sean tales que por contacto puedan hacer posición. Cualquiera que sea la palabra que se dice así, debe ser la palabra tal, que las propias cuatro sílabas contactadas formen tres, y estas tres hagan por posición larga la anterior; del mismo modo que, por ejemplo, *tenuia nec lanae: tenuia*, comprime aquella *tenuia*: he aquí que ya hay posición; ¿cómo es *ten* larga?, porque la vocal *e* acaba en *n*, y se une a la *u*, que colocada después como consonante hace a la anterior larga. *Arietat in portas: arietat*, comprime aquella *arietat*, ar se hace larga por posición, porque la *i* pasa a la cualidad de consonante; [F.13V] Y *genua labant: genua*, comprime aquella *genua* la, la vocal *e* acaba en *n*, se reduce aquella *n*, y la *u* pasa a la calidad de consonante, y se hace una larga por posición. Esas son la sílabas que pueden en un cuadr sílabo salir; las cuales palabras, al pasar a tres sílabas por contricción, hacen larga por posición aquella anterior. Debemos saber claramente que una sílaba breve tiene un solo tiempo, una larga tiene dos tiempos.

<CAPITULO IV>. LOS PIES

<I. NUMERO, DENOMINACION Y NATURALEZA>

Todos los pies son 124, pero de esos pies se ha tratado así: en primer lugar, analizar los pies; ¿por qué se han denominado pies?, por esta razón: del mismo modo que nosotros avanzamos con los pies, así también se cuentan los pies en los versos, como si los propios pies marchan, también por medio de los pies andan; por eso entonces se han denominado pies en los metros: por el hecho de que nos apoyamos en los mismos, con ellos mismos avanzamos por los metros.

En todo pie ninguna otra cosa debes buscar, sino estas: el arsis y la tesis, el número de sílabas, el tiempo, la resolución, la estructura, el metro. Arsis y tesis se denominan la 'elevación' y el 'descenso', como si digo *ego: e* es el arsis, *go* es la tesis.

I. Para qué sirve el arsis y la tesis lo veremos un poco después; entre tanto, se llaman arsis y tesis la 'elevación' y el 'descenso'; como, por ejemplo, *Roma*: en *Roma* la primera sílaba tiene arsis, la segunda sílaba tiene tesis. ¿Qué, si hay cuatro sílabas?, dos estarán en el arsis y dos en la tesis; ¿qué, si ocho?, cuatro tiene el arsis y cuatro la tesis; ¿qué, si hay tres, esto es, qué, si hay número impar?, si hay número impar, siempre que tiene el acento la sílaba central, el arsis tendrá un tiempo, la tesis dos; siempre que tenga el acento la sílaba primera, el arsis tendrá dos tiempos y la tesis uno; como, por ejemplo, cuando decimos *camelus*, he aquí que el acento lo tiene la sílaba central: decimos en el arsis uno y en la tesis dos;

cuando decimos *Romulus*, la primera sílaba *Ro* tiene el acento: decimos dos en el arsis, uno en la tesis.

Por tanto, en ésas, cuando no hay sílabas pares, cuándo debe tener el arsis dos tiempos, uno la tesis, o cuándo uno el arsis y dos la tesis, lo deducirás por el acento. En efecto, si tiene el acento la sílaba central, unes más tiempos a la última sílaba, de modo que el arsis tenga uno, la tesis dos; si tiene el acento la sílaba primera, unes al arsis más tiempos.

II. El número de sílabas. Para que sepas cuántas sílabas tiene cada clase de pie, 2, 3, 4, 5, 6; y esto es, no tienes más, hasta 6 sílabas llegan los pies.

[F.14r] III. El tiempo. Para que sepas cuántos tiempos tiene cada pie: por ejemplo, el pirriquo tiene dos tiempos. Hemos dicho efectivamente que una sílaba breve por naturaleza tiene un solo tiempo, en cambio una sílaba larga por naturaleza, o larga por posición, tiene dos tiempos. Por tanto el pirriquo, puesto que las tiene ambas breves, tiene dos tiempos; el dáctilo, puesto que tiene tres, una larga y dos breves, tiene cuatro tiempos. Ahora debes prestar atención a las resoluciones.

IV. Hay resolución porque se nos permite poner cuatro breves por dos largas, o poner dos breves por una larga; como, por ejemplo, hay espondeo en el metro heroico, por el espondeo se nos permite poner un proceleusmático, ¿por qué?, la resolución efectivamente de las dos sílabas largas, una a una, forma un proceleusmático. Esta efectivamente es la resolución: que, si hay espondeo y divides la primera sílaba del espondeo, has hecho un anapesto; asimismo, si divides la sílaba posterior del espondeo, has hecho un dáctilo. Por tanto, divide la primera, y has hecho un anapesto, permaneciendo la sílaba posterior; divide la posterior, y has hecho un dáctilo, permaneciendo la sílaba primera; divide ambas y has hecho un proceleusmático. Por ejemplo, veamos casos donde se divide la posterior: *arma virumque cano*: *arma ui* es un dáctilo por un espondeo; donde se divide la primera: *fluuiorum rex Heridanus*: en *fluui* hay dos breves por una larga; donde se dividen ambas hacen cuatro breves: *genua labant*: *genua la* son cuatro breves, se toman en lugar de dos largas. Por tanto, ésta es la resolución: donde se nos permite poner dos breves por una larga, o poner cuatro breves por dos largas.

Se plantea si al contrario puede suceder que se dos breves se pongan por una larga; por ejemplo, el metro gliconio no consta sino de un espondeo y un dáctilo; se plantea si se puede hacer de aquel dáctilo un espondeo, de modo que aquellas dos breves se concentren en una sola larga; no puede ser: se nos permite hacer breves a partir de largas, nunca hacemos largas a partir de breves. Por tanto, aquel verso que tiene espondeo puede tener proceleusmático, aquel verso en cambio que tiene proceleusmático no puede tener espondeo; no se permite efectivamente hacer larga a partir de breves. Bien lo dijo aquello Terenciano:

"efectivamente, una duración compacta no impide que se divida, pero los elementos separados hoy no pueden reunirse en uno solo",

es decir, los que estén juntos pueden dividirse; los que estén separados entre sí, no pueden aunarse. Esa es por tanto la resolución.

[F.14V] V. Se da la figura. Los griegos casi no reconocen las sílabas, sino que actúan con la figura; por tanto, cuando encuentres una especie de u puesta dos veces, di: es un pirriquo; cuando encuentres una i yacente y una u tras ella, es un troqueo. Esa es la figura.

VI. A cada pie le corresponde un metro, como, por ejemplo, del dáctilo el metro dáctílico, del espondeo el espondeico, del troqueo el trocaico.

<II. LOS METROS Y PIES. SUS NOMBRES Y RELACION ENTRE SUS PARTES>

I. Por tanto, existen también los metros; también además algunos pies tienen la significación de sus nombres como la causa de llamarse así; cierto pie corre velozmente, y se llama troqueo; la rueda se dice en griego «trochós», por ello lo que corre velozmente se denominó «troqueo».

El espondeo suena lentamente; en efecto, «spondé» se llama un cierto desarrollo lento, esto es, un cierto sonido que se profiere cerca de los oídos de los que hacen los sacrificios, no son cosas sagradas algunas, sino el sonido que se hace cerca de los oídos de los que hacen los sacrificios, y él mismo entonces por eso se denominó «espondeo», porque suena lentamente.

El anámacro tomó el nombre de su naturaleza, por el hecho de que tiene una sílaba larga por una y otra parte; el anábraco, por el hecho de que tiene una sílaba breve por una y otra parte. Por tanto, también los propios pies tienen el significado de sus nombres,

II. Por otra parte, todos los pies son 124. De ellos tienen nombres 28 pies, los que tratan los gramáticos. Por lo demás en los músicos y en los oradores encontramos pentasílabos e incluso hexasílabos, que desaparecieron del uso. Entre tanto a nosotros, que nos referimos a los metros, nos son necesarios esos 28 pies: de dos sílabas son esos cuatro: pirriquo, espondeo, yambo y troqueo; de tres son esos ocho: tribraquo, moloso, dáctilo, anapesto, anábraco, anámacro, baquo y antibaquo; de cuatro son esos dieciséis: proceleusmático, dispondeo, diyambo, ditroqueo, jónico menor, jónico mayor, antispasto, coriambo, cuatro peones, cuatro epítritos. Esos son los veintiocho pies.

Ya de cinco sílabas y de seis sílabas no son pies, sino que se llaman «sicigias»; esto es, ciertas inflexiones, como, por ejemplo, *insanissimí: in sa nis sí mí* son cinco; no podemos decir que hay un pie en esta palabra, sino que las llamamos «sicigias». ¿Cómo?, *insanis* es un moloso, *simí* es un yambo; por tanto, ya computo dos pies. Los pies pueden ser de aquellos dobles, o de dos sílabas, o de tres, o de cuatro sílabas; esto es, hasta [F.15r] de cuatro sílabas se denominan pies; desde cinco ya y

seis se denominan sicigias. Pero debes saber que de dos sílabas sólo tenemos cuatro; de tres, ocho; de cuatro, dieciséis; de cinco se forman treinta y dos sicigias, de seis se forman sesenta y cuatro. Hay un libro sobre las sicigias, pero nada refiere; esto lo podemos saber fácilmente, así, por ejemplo, pon cinco: de las cinco, a veces es breve esa primera y largas todas, ahí tienes una sicigia; a veces son breves éstas, es decir, las dos primeras, y largas las demás, ahí tienes otra sicigia; a veces son breves esas tres, y largas las demás; a veces son breves cuatro, aquella es larga. Las propias variedades no llegan sino hasta treinta y dos especies de pentasílabos.

Asimismo las variedades de hexasílabos no llegan sino hasta sesenta y cuatro especies. ¿Quieres saber que es cierto que esto es por naturaleza y no pueden encontrarse más?. He aquí, deduce esto de los disílabos: dos son las sílabas, ¿qué quieres que sean estas sílabas?, o son ambas breves —ahí tienes una especie—, o ambas son largas —ahí tienes otra especie—; o la primera es breve y la posterior larga, o la primera es larga y la posterior breve. Encuentra otra, si puedes; cualquier cosa que digas se reducirá a esto, todas las variedades están comprendidas dentro de las cuatro especies. Y, como hemos dicho de los disílabos, así de las trisílabos, así de los tetrasílabos; lo mismo son las sicigias. Hemos dicho que el arsis y la tesis tienen alguna proporción.

III. Los tiempos tienen en los pies una triple distribución: o se denomina distribución de relación equivalente, o doble, o se denomina de relación séscuple; y no puedes encontrar otra distribución, tan sólo hay esas tres: equivalente, doble, séscuple. La equivalente se denomina también dactílica, la que se denomina doble también se denomina yámbica, la séscuple también se denomina peónica. Veamos de qué modo: ¿cómo es la equivalente?, ¿cómo la doble?, ¿cómo la séscuple?. Equivalente se denomina la distribución en que tiene tantos tiempos el arsis cuantos la tesis también: un tiempo y uno es una distribución equivalente, y tres y tres, cuatro y cuatro; verbi gracia, cien y cien, si pudiera llegar a ser; siempre que el arsis tiene tantos tiempos como la tesis, la distribución se llama equivalente. Por ejemplo, el pirriquo tiene dos tiempos: uno lo tendrá el arsis, uno la tesis; [P.15V] por ejemplo, el espondeo tiene dos sílabas largas, cuatro son los tiempos: dos tendrá el arsis, dos la tesis, puesto que aquella larga tiene dos tiempos; en el proceleusmático cuatro son los tiempos: dos y dos; en el dispondeo ocho son los tiempos: cuatro tiene el arsis y cuatro la tesis; en el antispasto, coriambo, ditroqueo, diyambo, seis son los tiempos: tres tendrá el arsis y tres la tesis.

I. Por tanto, éstas son las distribuciones que se llaman equivalentes y tienen estos pies, y ningún otro: tienen el pirriquo, tienen el espondeo, tienen el dactilo tienen el anapesto, tienen el proceleusmático, el dispondeo, tienen el diyambo, el ditroqueo, el antispasto, el coriambo, no tienen más; esos pies tienen distribución equivalente.

II. Se llama doble la distribución siempre que una parte gana dos veces a la otra parte; como, por ejemplo, esa parte, el arsis, tiene dos tiempos, la tesis uno; o la tesis dos, el arsis uno; por ello he dicho "una parte gana dos veces a la otra parte", y una parte puede tener uno, la otra dos; y una dos, la otra cuatro; o una tres, la otra seis. Siempre que una parte gana a la otra dos veces, la distribución es doble y comprende estos pies.

El yambo tiene distribución doble: el arsis tiene un tiempo, la tesis dos; el troqueo dos en el arsis, uno en la tesis. El moloso y el tribraco: el moloso tiene seis tiempos, pero el arsis tendrá cuatro, la tesis dos; por eso aquellas dos largas deben ser aplicadas al arsis o a la tesis. Asimismo el tribraco: dos habrá en el arsis, una en la tesis. Lo que he dicho "o dos, o dos", es por causa de aquellos acentos; en efecto, dijimos más arriba: "cuando esté el acento en la sílaba central, la tesis tiene más tiempos; cuando en la primera, el arsis tiene más tiempos".

Por tanto, tienes el yambo, tienes el troqueo, tienes el moloso, tienes el tribraco, el jónico menor y el jónico mayor.

Esos son solamente los pies que tienen una distribución doble.

III. Séscuple es siempre que una parte gana a la otra parte, no dos veces, sino la mitad de la que dobla; como, por ejemplo, cuando son cinco tiempos, he aquí que es la mitad de la que dobla la que gana; en efecto, si fuera doble la distribución, harías cuatro y dos; si fuera de simple, harías uno y uno; por tanto tiene uno menos que la doble, uno más que la simple. Esta es la distribución que se denomina séscuple; [P.16r] efectivamente «sescum» se dice a 'la mitad', como es en esos pies: el baquio tiene una distribución séscuple, el antibaquio, el anfímacro y los peones.

IV. Exceptuados éstos, quedan algunos pies que no se acomodan a distribución alguna: el anfíbraco y los epítritos. El anfíbraco no puede observar una distribución; ¿por qué?, porque tiene breve y larga y breve; esa larga, ¿a dónde has de añadirla, al inicio?; si al inicio, será tres y uno, no es ninguna distribución; si al final, serán uno y tres; he aquí que no tienen distribución.

V. Asimismo los epítritos tienen siete tiempos; ¿tienen acaso distribución?; si quisieras cuatro y tres, no está bien la distribución; si tres y cuatro, igualmente; por ello esos pies se apartan de los metros. ¿Por qué he dicho esto?, encuentro efectivamente en algunas métricas un metro del anfíbraco y epítrito que no es lícito; estos pies no forman metros naturales, pueden estar en segundo o en tercer lugar, pero no se permite que ésos formen metros.

Ningún pie efectivamente forma metros, sino los que se acomodan a distribuciones naturales. De una parte se

desconciertan, de otra vacilan quienes tienen que escribir bien los metros; deben poner aquellos pies que se acomodan a las distribuciones. Así, por ejemplo, el sáfico consta de epítrito segundo y de troqueo; esto, en el caso de que alguien lo haga, es necio y vano; en efecto el epítrito nunca forma su propio metro, no está permitido, no se acomoda efectivamente a la distribución. Si no debemos creer que cada verso tiene pies legítimos, los tiene impropios. Legítimo se dice el pie que es natural; impropio el que se admite. He aquí que en el verso heroico hay un pie legítimo, el espondeo; pero, puesto que pareció duro e inflexible, se resolvió la sílaba posterior, y formó el dáctilo; si resuelves la primera, forma el anapesto, y troqueo en el final; éstos son impropios.

Además todos los pies simples llegan hasta tres sílabas; los dobles, hasta seis, y esto con proporción correcta; en efecto, si son simples hasta las tres, duplicada esta proporción del simple, debe formar pies dobles. ¿Cómo pruebas esto, que los pies simples llegan hasta tres sílabas?, puesto que hemos llamado pie simple a ése que resuelto no hace dos, en el caso de que resuelvas un trisílabo no hace dos. He aquí, en el caso de que resuelvas el tribraquio, por ejemplo, ¿acaso hace de algún modo dos?; luego, puesto que resuelto no puede hacer dos, en el caso de que le demos a aquél una sílaba, pasa a ser proceleusmático. Luego por eso los pies simples llegan hasta las tres sílabas, y los dobles hasta las seis.

<CAPITULO V>. LOS ACENTOS

I. <DENOMINACION, NUMERO Y NATURALIDAD>

[F.16v] Los Griegos llaman «prosodías» a los acentos, según esta proporción: *ad* lo dicen *prós*, *odén* dicen al *cantum*; los latinos tradujeron palabra por palabra, de modo que a las «prosodías» las decían «accentus», pero los latinos tienen también otros nombres, y lo llaman «intensidad»; ninguna diferencia hay entre que lo llamemos «acento», o «tono», o «intensidad»; la significación es la misma, sólo los nombres son distintos.

Los acentos que nos son necesarios son dos tan sólo entre los latinos: el agudo y el circunflejo. Agudo se llama el acento siempre que pronunciamos rápidamente una sílaba, como si dices *arma*, *arcus*; no podemos decir *aarma*; *arcus* no lo podemos decir *aarcus*. Agudo, por tanto, se llama cuando pronunciamos rápidamente una sílaba. Circunflejo se llama cuando pronunciamos prolongadamente una sílaba, como *mēta*, *Mūsa*; no puedo decir *meta*, *Musa*. Por tanto, llamamos circunflejo al que se pronuncia prolongadamente, agudo a aquél que rápidamente.

Lo hay también grave, pero ése es casi superfluo entre los latinos; ¿por qué razón?, ni es agudo ni circunflejo. Toda expresión es necesario que tenga el agudo o el circunflejo, no hay ninguna expresión que esté sin éstos: si no tiene el agudo,

tiene el circunflejo; si no tiene el circunflejo, tiene el agudo; y el grave, donde no hay ni agudo ni circunflejo, en las demás sílabas de la misma expresión; como, por ejemplo, *male sanus*: en *male* *sa* tiene el circunflejo *sa*, esas tres sílabas: *ma*, *le*, *mus*, tienen el acento grave. En efecto, por eso se llama grave, por esta razón, por el hecho de que suene menos de lo que sonaría aquel legítimo; ¿acaso todas esas letras, *ma*, *le*, *mus*, suenan de mismo modo que suena *sa*?, *sa* suena más; por eso se dice que aquellas tienen acento grave, por el hecho de que suenen tardíamente y menos. Por tanto, debes saber que en ningún lugar debe ponerse el grave, en lo que se refiere a la utilidad, sino donde no esté el agudo o el circunflejo; en la misma parte de la oración, no obstante, no reclama para sí una parte especial, no la tiene propia; pero esto entre los latinos. ¿Y qué es el propio acento?, ha sido definido así:

"El acento es como el alma de la voz", esto es, el acento es el alma de las palabras y el alma de cada uno de los vocablos. Del mismo modo que nuestro cuerpo [F.17r] no puede existir sin alma, así no puede haber sin acento ninguna palabra, ninguna expresión; y, del mismo modo que nuestra alma es ella misma la que más poder tiene en todo el cuerpo, así también es la que más suena en toda la palabra aquella sílaba que tiene el acento. Luego aquella sílaba que tiene el acento suena más, en cierto modo él mismo tiene un poder superior.

¿Y cómo descubrimos el propio acento?, también esto se ha transmitido. Son muy numerosos los que por naturaleza no tienen sensibles los oídos para captar esos acentos, y se deduce con este procedimiento: figúrate como una voz de quien llama a alguien colocado a lo lejos; como, por ejemplo, figúrate que alguien está en frente por aquel lugar, y voceas tú hacia ése mismo; cuando hayas comenzado a vocear, el proceso natural exige que pronuncies una sílaba más que las restantes de aquella palabra; la que parece gritar más que las demás, ésa misma tiene el acento. Así, por ejemplo, si dices *orator*, ¿cuál suena más?, *ra*, ésa tiene el acento; *optimus*: ¿cuál suena más?, aquella que está la primera, ¿acaso suena *tí* y *mus*, del mismo modo que *op*? Luego es seguro que tiene el acento aquella sílaba que suena más que las restantes cuando imaginamos vocear.

He dicho que había dos acentos entre los latinos: el agudo y el circunflejo; y es necesario que en cada una de las palabras haya uno agudo o circunflejo; el grave, por su parte, se pondrá o con el agudo o con el circunflejo, en las demás sílabas, donde no esté el uno o el otro, allí estará el grave.

II. <LAS REGLAS DE LOS ACENTOS>

Ahora veamos ya cómo contamos los acentos: desde el final, no desde el principio; como, por ejemplo, *indoctissimus*: hay cinco, no empiezas a contar si la primera sílaba tiene acento, esto es, *in*, después, si *doc* tiene acento, después *tis*, después *si*, después *mus*; no se puede contar así desde el principio, sino mira desde el final si lo tiene la final; en el caso de que la

final no lo haya tomado, quizás lo tenga la penúltima; en el caso de que la penúltima no lo haya tomado, quizás lo tenga la antepenúltima; y no sube más de esto el acento, sino que o está en la final, o en las penúltimas, o en la tercera a partir del final: en esas tres se cuentan a partir del final los acentos. A la cuarta o a la quinta no llega el acento, ni entre los latinos, ni entre los griegos, sino que tan sólo tres son las sílabas que tienen el acento. Por ello, por esta causa, mira qué excelente simplicidad encontraron los latinos; hemos dicho que tenían acento tres a partir del final, luego habrá tres reglas: habrá una regla de la última, una de la penúltima, una de la tercera a partir del final. Pero ¿qué, en el caso de que un nombre esté compuesto de cuatro sílabas; qué, si de cinco; qué, si de seis; qué, si de siete; [P.17v] qué, si de ocho?; ya es el mismo razonamiento, ¿por qué razón?; en efecto, puesto que el acento no llega más allá de las tres sílabas, ¿qué necesidad hay de que busques otra cosa en esas sílabas de más, en la cuarta o en la quinta, cuando no llega el acento a aquellas primeras? Por tanto en aquel mayor número de sílabas el razonamiento será el mismo que en las tres; ese mismo en seis sílabas, ese mismo también en ocho; así, por tanto, se cuentan los acentos desde el final. Pero el propio acento tiene tres lugares: el último, el penúltimo, el antepenúltimo.

Pero entre los griegos, en cualquier sitio se encuentra el acento agudo: en la última y en la penúltima y en la antepenúltima; el circunflejo entre los griegos tiene dos lugares: el último y el penúltimo solamente; al tercer lugar nunca llega. Tres son, por tanto, los lugares del acento agudo entre los griegos: el último, el penúltimo, el antepenúltimo; y dos los lugares del circunflejo: el último y el penúltimo. Mira con cuánta simplicidad abarcas este sistema.

Entre los latinos la última sílaba no tiene acento, no está permitido; quitada esa última sílaba, en la que no está permitido tener acento, ¿qué nos queda sino que el acento agudo entre los latinos tenga dos lugares: el penúltimo y el antepenúltimo, el acento circunflejo tenga un sólo lugar: el penúltimo? Vex, por tanto, con cuánta simplicidad está hecho esto. Tres eran los lugares del acento agudo entre los griegos: el último, el penúltimo, el antepenúltimo; y del acento circunflejo dos eran los lugares: el penúltimo y el último. Quita ese que entre los latinos no tiene acento jamás, esto es, el último; quitado éste, queda esto: que aquel circunflejo, que tuvo dos lugares, tenga uno, y que el agudo, que tuvo tres lugares, tenga dos; la tercera a partir del final, por tanto, no puede tener sino acento agudo, puesto que hemos dicho que el agudo no llega sino hasta el tercer lugar. Por tanto, la tercera sílaba tiene acento agudo en el caso en que la penúltima es breve por naturaleza. Por ello la tercera tiene sólo agudo, la segunda por el final uno y otro: el agudo y el circunflejo.

Vistas una vez estas leyes, ahora ya tratemos sobre cada una de las partes de la oración, y comencemos en primer lugar a tratar de los monosílabos. Además, antes de que lo tratemos,

debes saber esto mismo: que la posición en los acentos no se tiene en cuenta en los monosílabos; lo mismo da si es larga por posición, que si es breve por naturaleza, no se permite que tenga algo más; en cuanto a los acentos se refiere, en el caso de que esté alargada por posición la sílaba, da lo mismo que si no fuera larga por posición, sino que sea breve por naturaleza.

<I>. Las reglas para los monosílabos

[F.18r] Una parte monosílaba de la oración que tenga su sílaba larga por naturaleza, tiene acento circunflejo; como, por ejemplo, *dōs*: es larga por naturaleza, *spēs*: es larga por naturaleza, *aes*: es larga por naturaleza, de donde hace *aera*, puesto que es diptongo.

Por tanto, una parte de la oración monosílaba que tenga la vocal larga por naturaleza, tendrá acento circunflejo; ¿qué, si la tuviera breve?, será agudo, como, por ejemplo, *et*, *nec*, *que*, como *primusque Machaon*, de modo que sea conjunción. ¿Qué, si es larga por posición?, aquello que te dije: "se toma como breve por naturaleza". Por tanto larga por posición es lo mismo que es breve por naturaleza; y hemos dicho que en una breve hay acento agudo. Por tanto, si una breve tiene acento agudo, se deduce que una larga por posición tiene acento agudo, como, por ejemplo, *pix*: por posición es larga, pero, puesto que no es larga por naturaleza, tiene acento agudo.

Esto es lo que se ha tratado del acento agudo y circunflejo. Todas las normas, por tanto, se conforman según la naturaleza: en el caso de que haya allí una vocal larga por naturaleza, tiene acento circunflejo; en el de que haya una breve por naturaleza, aunque sea larga por posición, lo tiene agudo.

<II>. <Las reglas para los bisílabos>

Aquí tienes lo de los monosílabos. Tratemos ahora de los disílabos. Una parte de la oración bisílaba recibe el circunflejo de un modo solamente: si la primera es larga por naturaleza y la última breve por naturaleza, como *meta*, *me* es larga por naturaleza, *ta* es breve por naturaleza, tiene acento circunflejo; esto es, cuando es troqueo por naturaleza, entonces es circunflejo. En los disílabos no se permite de otro modo, como, por ejemplo, *mēta*, *Crēta*, *Rōma*; he aquí que ya es circunflejo, sólo porque la primera es larga por naturaleza y la última breve por naturaleza. Pero de otro modo, sea cual fuere, ya lo hacen agudo: ¿qué, si fuera larga por posición?, es agudo, como, por ejemplo, *arma*: es agudo; ¿qué, si breve la primera y larga la última?, es agudo, como, por ejemplo, *parens*; ¿qué, si ambas son largas por naturaleza?, lo tienen agudo, como es *leges*. ¿Y por qué esto?, *lex* es larga por naturaleza, y hemos dicho que las penúltimas largas por naturaleza tienen acento circunflejo; pero no sigue una breve de modo que sea troqueo; en efecto *leges* es espondeo. Por tanto es circunflejo en el momento en que la primera es larga por naturaleza y la última es breve por naturaleza.

<III>. <Las reglas para los trisílabos>

Aquí tienes ya también lo de los disílabos, tratemos ahora de los trisílabos. Hemos dicho que la tercera a partir del final no puede tener sino el acento agudo, no se permite; por tanto, no te pongas a averiguar cómo es: si es larga por posición o si breve por naturaleza, no tiene sino el agudo.

[F.18v] Pero se debe averiguar por nuestra parte aquello: cuándo lo tiene, puesto que puede tenerlo la una y la otra; no nos confundamos y digamos que lo tiene ésa cuando la tenga aquélla; por tanto debemos saber que esto es segurísimo, que la tercera por el final tiene el acento en el momento en que la segunda por el final es breve por naturaleza, como *Romulus*: *Ro* es larga, y *mu* breve por naturaleza; por tanto, puesto que *Ro* es larga por naturaleza, y *mu*, que es la segunda por el final, es breve por naturaleza, el acento es agudo; como *maximus*, *optimus*. No se permite que la tercera por el final tenga acento, a no ser que la segunda por el final sea breve por naturaleza.

Aquí tienes el procedimiento de la tercera sílaba: quita la tercera por el final y ya es un disílabo; si, efectivamente, sustraes esa tercera, tienen que quedar dos; si han quedado dos, el procedimiento será el de los disílabos. Dijimos en el procedimiento de los disílabos que no puede encontrarse el circunflejo, sino cuando la primera es larga por naturaleza y la última sea breve por naturaleza; por tanto, en *Cethegus* quita de ahí *Ce*, queda *thegus*; ¿qué pie es *thegus*?, es troqueo; por tanto será un circunflejo. ¿Qué, si dijeras *Cethe*?, que no es troqueo, y ya será agudo. ¿Qué, si dices *Metellus*, cómo es *telius*?, por posición es larga, por tanto es forzoso que sea agudo el acento; por tanto, no te remitas a diversas ambigüedades, sino trata cuándo debe tener el agudo. La tercera por el final, por su parte, tendrá acento en el momento en que es breve por naturaleza; sustraída la tercera por el final, cuando queden dos, vuelves al procedimiento de los disílabos y observa este procedimiento.

Esto es todo lo que se refiere a los acentos, y no puede encontrarse más. Ves cuánta simplicidad usan los latinos. Los griegos, en cambio, hicieron un caos, lo mezclaron todo, de modo que, aunque leas mil tratados, no te enteres.

<IV>. <Resumen de las reglas>

Hemos dicho las reglas de los acentos, y escucha de nuevo brevemente las mismas reglas: una parte de la oración monosílaba, en el caso de que sea larga por naturaleza, tiene el circunflejo, como *dōs*, *spēs*; en el de que sea breve por naturaleza, lo tiene agudo, aunque por posición sea larga; en efecto, hemos dicho que en los acentos la posición nada vale. Por tanto, tanto en el caso de que sea breve por naturaleza, como *et*, como si es larga por posición, como *est*, *arx*.

En los disílabos se encuentra en un solo caso el acento circunflejo: si la primera es larga por naturaleza y la última es breve por naturaleza, como es *mēta*. ¿Qué, si son ambas largas?, será agudo; ¿qué si ambas breves?. [F.19r] Así, por ejemplo, las hay largas las dos, como *leges*; largas por posición, como *princeps*; ambas breves, como *ego*; la primera larga por posición, como *arma*; la última larga por posición, como *parens*; con cualquier combinación será agudo.

En los trisílabos ésta es la norma: que la tercera a partir del final no tenga acento, sino cuando la penúltima sea breve por naturaleza, como *Romulus*, *optimus*: por eso tiene acento *op*, porque *ti* es breve. Pero, quitada esa tercera, permanecen dos sílabas, que, al ser dos, tendrán el sistema que los disílabos.

<III. PARTICULARIDADES Y CONTRAVENCION DE LAS REGLAS>

I. <dos partes de la oración con un solo acento>

Ahora añade algo: que si por casualidad hay dos partes de la oración, dice, aunque sean dos partes de la oración, tendrán un solo acento, si se convierten en una unidad; como, por ejemplo, *male* es una parte de la oración, *sanus* es una parte de la oración; pero, puesto que éstas no están como dos, sino como una sola, pasamos a decir *malesanus*, juntamos la una y la otra, y tendrán ya un solo acento. Siempre que se junten dos partes de la oración en una sola, ya, puesto que están como una unidad, tendrán un solo acento, según sea aquella sílaba. Si dices *interea loci*, *interea* es una parte de la oración, *loei* es una parte de la oración; cuando ya dices una y otra de tal modo que estén como una sola las dos partes, tendrán un solo acento. Por tanto, cuando dos partes de la oración forman unidad, es obligatorio que tengan un solo acento.

<II. Lo que contraviene a las reglas>

Hemos dicho las reglas de los acentos. Veamos ahora cuáles son las cosas que contravienen a las reglas. Tres hay solamente: la separación, la oposición distintiva, la pronunciación; estas tres contravienen a las reglas.

<I.> Puesto que hemos dicho: "la separación contraviene a las reglas", veamos cómo. Si separas mal, puede equivocarse un niño y decir *interea loci*, y hacer de ahí dos partes de la oración, aun cuando debas hacer «aunamiento»; qué es, por su parte, «aunamiento» lo diremos después; por tanto, debe hacer completamente «aunamiento» y juntar las dos; si dices: *uiridique in litore conspicitur sus*, puede de esas dos hacer una sola. Por tanto, la separación contraviene esas reglas.

II. Asimismo la oposición distintiva puede —por afán de distinguir— contravenir a esas reglas; como *poné* y *pône*: si dices *poné*, será preposición; si dices *pône*, será verbo del modo imperativo. He aquí que por la oposición distintiva contravienen a las reglas, ¿por qué las contravienen?,

porque hemos dicho que no hay ninguna parte de la oración que tenga el acento en la última parte, y encontramos dos: *poné* y *pône*, *ergô* y *érgo*. Pero no tiene por naturaleza [F.19v] aquella última sílaba el acento, sino por su oposición distintiva. En efecto, ¿cómo puede suceder que esa última sílaba tenga el acento, aun cuando hemos dicho que en la última sílaba nunca puede encontrarse el acento?; en efecto, cuando decimos que en *poné* la última tiene el acento, no por ello decimos que debe decirse así, sino de modo que haya distinción; asimismo, cuando decimos *ergô*, no por ello decimos que debe decirse así, sino de modo que haya distinción al lado de *érgo*, su conjunción. Por ello se encuentra el acento en la última sílaba. Por tanto, ésas son las dos partes solamente que contravienen a la regla por afán de distinguir.

III. La pronunciación frecuentemente las contraviene. Así, por ejemplo, *doctus*: ¿qué sílaba tiene el acento?, *do*, puesto que la primera sílaba siempre tiene el acento, la última, efectivamente, nunca lo tiene ni en verso ni en prosa. Añádele una conjunción, y ves que la primera sílaba pierde el acento; como por ejemplo, *doctusque Palaemon*: pasa ya a no estar el acento en *doc*, sino en *tus*; he aquí que la última sílaba tendrá el acento. ¿Y cuáles son las partes que añadidas contravienen a las reglas?, no todas efectivamente las contravienen, sino que hay partes que añadidas las contravienen, y son éstas: *ne*, cuando es conjunción: aquí tienes una; *ue*: aquí tienes dos; *que*: aquí tienes tres; *ce*, aquí tienes cuatro. Esas son las que contravienen las reglas de los acentos; como, por ejemplo, *primus*, añade todas esas partes: *primusne*, he aquí que no tendrá ya el acento *pri*, sino *mus*, he aquí que las contraviene; y, si dices *primusue*, he aquí que las contraviene; *primusque*, *primusce*: he aquí que las contravienen.

Pero quizás me digas: "pero las contraviene la posición, no la aproximación de esas partes". Incluso si no se añadiera la posición, no obstante se contravendría el acento; como, por ejemplo, *Musa*: *Mu* tiene el acento, añádele esas partes y se contraviene: *Musane*, *Musaue*, *Musaque*, *Musace*; he aquí que aquella última, que es breve, ella misma tiene el acento, y dijimos que, cuando la penúltima sea breve, entonces tendrá el acento la tercera a partir del final; y sin embargo he aquí que la encontramos breve. Aquí ves a cuánto llegan esas partículas, a cuánto alcanza su influencia, que, aunque sea breve, es decir, una sílaba que es breve por naturaleza, se ve obligada a tener acento, no por naturaleza, sino por causa de ésas; En efecto mira *Musa*, aquella sílaba que está la primera, ésa tiene el acento; si añades *que* o *ue*, si dices *Musaue*, *Musaque*, donde toque ésa, tiene el acento.

IV. LOS DIEZ ACENTOS

[F.20r] Pues, si quieres distinguir un escrito, distínguelo así: cuando quieras hacer el acento agudo, llevarás una línea de abajo a arriba, de la parte izquierda a la parte derecha ('); cuando quieras el grave, descenderás desde lo más alto de la

izquierda a la derecha ('); siempre que quieras el circunflejo, hazlo del grave y del agudo (^); siempre que quieras la larga, haz esto adyacente: -; siempre que quieras la breve, haz esto adyacente: v.

Expuestas estas cosas, quedan otros tres acentos: «hyphen», apóstrofo, diástole. ¿Qué señalan esos acentos?. Decimos «hyphen» cuando aunamos dos palabras, no sea que yerre el niño y pronuncie mal; cuando dijimos *antetulit gressum*, no sea que diga *ante tulit*; y ¿cómo se une la última sílaba de la palabra precedente a la primera que sigue de la posterior?, las enlazas con una rayita puesta debajo, como *antetulit gressum*: *te_tu*, esas mismas las enlazas con una rayita puesta debajo y se llama «hyphen»: *_ auna*. Esa diástole separa del mismo modo que si dices *undique in litore conspicitur* / *sus*: no sea que yerre el niño y diga *conspicitur ursus*, a esa *tur* añadimos la diástole, esto es, a *conspicitur*, /, esto es, una rayita circunfleja, y así separamos.

Existe también el apóstrofo. Entre los latinos no se encuentra fácilmente en todos, sino como haya quedado en los nombres +esto entre los latinos, si aquél ha quedado+. Entre los griegos nos está permitido hacer apóstrofo, y también decir completa la palabra; entre los latinos, no. Por ejemplo, *ceruical*: el griego, cuando habla en metro, lo dice tal como haya quedado; no dice efectivamente, cuando es prosa, *ceruical*, sino que dice completas las palabras. Entre los latinos, cuando se hace apóstrofo, si está generalizado, se ha generalizado completamente, ya sea en metro ya en prosa. Asimismo en las conjunciones guardan la ley griega, en efecto, faltan en las conjunciones en metro; en prosa las conservan, como, por ejemplo, *tanton'me*: si fuera prosa, lo diría completo *tantone me crimine dignum*. Decimos *n' me*; si fuera prosa, diría *ne me*; por tanto se pierde aquella ley griega en las conjunciones, son necesarias partes enteras de la oración para que la realice una vez; si la realiza una vez, ya conserva la misma.

Por otra parte se añaden superfluamente estos acentos: el áspero y el suave. Nosotros efectivamente [F.20v] tenemos la *h*, y donde hay *h* está el áspero, como, por ejemplo, *homo*; donde no hay, está el suave, como, por ejemplo *omen*. Por ejemplo, si dices "entre los griegos hay dos signos", debes saber que los latinos hicieron de aquellos dos acentos precisamente esa letra latina, la *h*. Entre los latinos se hace así: parte este mismo signo por el centro y has hecho uno espíritu áspero y uno suave. Partida aquella letra, hicieron aquello y esto.

<CAPITULO VI>. LA PUNTUACION

Lo que trata de la puntuación no es nada; enseña cómo se divide un escrito: si quieres señalar un sentido completo, coloca un punto junto a lo más alto de la letra; si quieres uno mediado, junto al centro de la letra; si quieres mostrar que queda un poquito de sentido, coloca el punto junto a la parte inferior de la letra. Así debes discernirlo: cuando está completo e íntegro

el sentido, colocamos el punto junto a lo más alto de la letra; cuando es mediado, como, por ejemplo: tanto has dicho como cuanto falta, lo colocamos en la parte central; cuando queda un poquito y debe dejarse pendiente, lo colocamos junto a lo más bajo de la letra.

Claramente los «cola» y «commata» no son partes de la oración, sino partes del período, es decir, no son una clase de miembros unitarios, sino que son partes compuestas de miembros unitarios. Así, por ejemplo, el discurso, cuando está completo, es un período; las partes del propio período son los «cola» y «commata», como, por ejemplo, *¿quousque tandem abutere, Catilina? no es lo principal, sino que es un colon; ¿quam diu iste furor tuus nos eludet? es un colon; ¿quem ad finem sese iactabit audacia? es un colon; ¿nihilne te nocturnum praesidium Palatii? es un colon; como, por ejemplo, si quis vestrum, iudices, aut eorum qui adsunt forte mirantur me, son «cola» todos éstos. Donde debe quedar pendiente el sentido de tal modo, que ni parezca ya completo ni falte algo, se llama «colon».*

Por tanto, período es el discurso íntegro, lo principal íntegro; por otro lado, las partes del propio principio fundamental se llaman «cola» y «commata». Esto, ciertamente, entre los oradores es indistinto; entre los poetas hay mucha diferencia entre colon y «comma»; en efecto, cuando tras dos pies hay además una sílaba, es un «comma»; cuando tras dos pies nada hay, es un colon; como, por ejemplo: *arma uirumque cano: arma ui / rumque ca / no*, he aquí que tras los dos pies hay además una sílaba, esto se llama *comma*; si dice *Tityre maxime: Tityre / maxime* son dos dáctilos, efectivamente nada hay además, [F.21r] sino que esos pies acaban esa expresión que se llama «colon». En los oradores los denominamos «inciso» y «alargado»; «alargado» lo denominamos siempre que tras pies regulares hay además una sílaba, «inciso» lo denominamos siempre que el sentido acaba allí donde acaba el pie.

<PARTE II. LAS PARTES DE LA ORACION>

<INTRODUCCION>

I. LO QUE DICE DONATO: "LAS PARTES DE LA ORACION SON OCHO"

Las partes de la oración son ocho. En muchos encontramos nueve; en muchos, diez; en muchos, once; encontramos incluso que las partes de la oración son cinco. Unos dicen que son dos las partes de la oración, otros dicen que cinco, otros dicen que ocho, otros que nueve, otros que diez, otros que once; sin embargo Donato dice que ocho. Hay ciertamente variedad. Muchos dicen que son dos las partes de la oración: el nombre y el verbo, como entre los filósofos, incluso lo dicen los aristotélicos; muchos dicen que cinco.

Quienes dicen que son cinco las partes de la oración, quitan el pronombre, pues pretenden que es parte del nombre; quitan el

adverbio y el participio, puesto que pretenden que es parte del verbo; permanecen por tanto cinco: nombre, verbo, preposición, conjunción, interjección. Otros dicen que son nueve, distinguiendo los artículos de los pronombres. Otros dicen que son diez las partes de la oración, distinguiendo los artículos de los pronombres, y las interjecciones de los adverbios, sabeas, en efecto, que entre los griegos, de modo semejante, las interjecciones y los adverbios son lo mismo. Entre tanto, Donato los ha seguido y dice: "las partes de la oración son ocho", lo que es cierto.

II. LO QUE DICE: "DE ESTAS SOBRESALEN DOS"

Verdaderamente "de éstas son dos las partes principales: el nombre y el verbo". Y en realidad no puede estar bien la propia predicación, a no ser que tenga un nombre y también un verbo: pon solamente un pronombre, pon un participio, pon una conjunción, una preposición, no pongas nombre y verbo, y no está completa la predicación. Por tanto, se han llamado principales las partes de la oración por eso, porque éstas forman una predicación, y sin éstas no hay otra predicación. Ahí tienes, si dices "Cicerón mañana": ahí tienes que *Cicerón* es un nombre, *mañana* es un adverbio, y no está completa la predicación, a no ser que digas "Cicerón mañana actuará", o "hablará". Ves, por tanto, que no puede estar bien la predicación, a no ser que haya nombre o verbo; como, por ejemplo, "tras el momento", ¿qué es "tras el momento"?, *tras* es preposición, *momento* [F.21V] es nombre, y sin embargo no está completa la predicación.

Por eso, pues, dice que estas dos son las partes principales, porque sin éstas no puede estar bien una predicación: sin nombre y sin verbo; no puede estar bien en tanto que las demás partes de la oración no tengan sus propios nombres, a no ser que los tengan de aquí, de esas principales. Quitá el nombre, y el pronombre nada es, puesto que desempeña la función del nombre; el adverbio es una cosa que se une al verbo: quita al verbo y no habrá adverbio; participio no puede haber a no ser que tome el papel del nombre y el papel del verbo: quita estas partes y no habrá participio; las preposiciones se anteponen al nombre, las conjunciones unen verbos. Ves, por tanto, que ninguna otra parte puede tener predicación completa, ni función, a no ser que estén unidas estas partes de la oración principales: el nombre y el verbo.

III. LO QUE DICE DONATO: "ARTICULOS LATINOS"

Ocho partes de la oración tienen los griegos, ocho también los latinos; pero difieren en esto aquéllos: los griegos tienen el artículo, que cuentan entre las partes de la oración; nosotros no lo contamos entre las partes de la oración. Ocho partes tienen de la oración: nombre, pronombre, verbo, adverbio, participio, conjunción, preposición, artículo; pero el artículo nosotros no lo contamos, sino que lo consideramos parte del pronombre, como, por ejemplo, *hic* y *quis*. Dice esto en el pronombre: "pero *hic*", dice, "no es pronombre, sino que es artículo: *hic Aeneas*, *hujus*

Aeneae"; nosotros decimos: "no es artículo, sino pronombre que puede desempeñar la función de artículo". En efecto, esta diferencia hay entre pronombre y artículo: que el pronombre se pone solo, como, por ejemplo, *hic*, *huius*, *huic*: ahora es pronombre; *hic Aeneas*, *huius Aeneae*: ahora no es pronombre, sino que es artículo.

Por tanto, ahí tienes una parte de la oración que los griegos cuentan como artículo, nosotros no la contamos como artículo, sino que la incluimos en los pronombres. Asimismo nosotros tenemos una parte de la oración que los griegos no cuentan, como es la interjección. Si dices *heus* a un latino, te dice: "es interjección"; si se lo dices a un griego, te dice: "es adverbio". En efecto, lo que tenemos por interjección, ellos no lo tienen por interjección, sino que lo incluyen en el adverbio. Por tanto, ves cómo ha hablado ése que escribió la normativa: no ha dicho que los latinos no tienen artículos, o que los griegos no tienen interjección, no, sino que no los contabilizan; así efectivamente ha dicho: "los latinos no incluyen los artículos"; no ha dicho "no tienen". En efecto aquéllos desarrollan la función de la interjección en el adverbio, y nosotros la función del artículo en el pronombre.

[F.22r]

IV. LO QUE DICE DONATO: "MUCHOS MAS"

Muchos dicen que son dos las partes de la oración: el nombre y el verbo; muchos que cinco, como dicen los estoicos; muchos que ocho, como dicen los gramáticos; muchos que nueve, muchos que diez, muchos que once.

V. LO QUE DICE: "CUAL DE TODOS ESTOS"

Pero debéis saber que así se dividen estas partes; ¿cómo se dividen?, así: tres son las partes de la oración que tienen casos, una que tiene tiempos, cuatro que no tienen en absoluto ni tiempos ni casos. Tienen casos esas tres: el nombre, el pronombre y el participio; en efecto, el nombre tiene caso, como *hic Aeneas*, *huius Aeneae*, *huic Aeneae*; y el pronombre, como *hic*, *huius*, *huic*; y también el participio, como *amans*, *amantis*; esas tres tienen casos. Tiempos tiene una: el verbo: *lego*, *legis*, *legit*. Y todas las demás no tienen ni casos ni tiempos, como son éstas: el adverbio, la preposición, la conjunción y la interjección.

VI. NOMBRES POR ADVERBIOS Y ADVERBIOS POR NOMBRES

Por esta razón no nos debe engañar aquella expresión, ya hemos tratado esto también con bastante frecuencia: es muy corriente que usemos nombres por adverbios, y a su vez usemos adverbios por nombres. Usamos nombres por adverbios, si dices *toruum clamat* por lo que es *torue clamat*, *horrendum resonat* por lo que es *horrende resonat*; ahí tienes que pones nombres por adverbios. Asimismo pones por el contrario adverbios por nombres, si dices *cras mane*; dice Virgilio: *dum mane nouum*; ya *mane* no es adverbio, sino nombre; el género efectivamente no le afecta al

adverbio, sino al nombre; de eso que ha dicho *mane nouum*, demuestra género: si demuestra género, lo ha hecho nombre. Asimismo, como dice Persio, *aliud cras: aliud cras*, si tiene género, sin duda es nombre. Asimismo, como dice Terencio,

praeterea
ipso meridie faciam ut stipulat colligat:

puso género a *ipso meridie*, sin duda es nombre. ¿Qué, entonces los nombres, cuando son adverbios, ya pasan a no tener casos?; ¿por qué razón?, como los nombres en estas condiciones están puestos no por nombres, sino por adverbios, y por su parte los adverbios no tienen casos, deben también aquellos nombres que desempeñen las veces de adverbios no tener casos. Asimismo, veamos si esto mismo puede hacerse por el lado opuesto, si pueden los adverbios ponerse por nombres: no puede hacerse, los nombres efectivamente [F.22V] admiten casos. Que nadie te diga: "si alguna vez nos servimos del adverbio por el nombre, debemos también declinar este mismo adverbio"; no es posible. En efecto el nombre, cuando se pone por el adverbio, no mantiene los casos; pero el adverbio, cuando pasa a nombre, de ningún modo puede admitir caso. No me digas *hoc mane*: luego si *hoc mane* es nombre, debes declinarlo *huius manis*, *huic mani*; no encontramos este procedimiento, no puede seguirse que se decline.

Sin embargo leemos en Plauto esa misma declinación, a *primo mani*: ¿de dónde viene a *mani*, a no ser que exista la declinación *mane*, *manis*, *mani*?, *mane*, de donde viene a *primo mani*, formó declinación. Pero sin embargo nosotros no debemos declinarlo; ¿por qué razón, quieres saberlo?, porque no puede declinarse en absoluto, y no se declina aquél que asume el papel de nombre. Cuando decimos *toruum clamat*, *toruum* ya es adverbio, y se ha puesto *toruum* por *torue*; ¿acaso me es lícito decir, por ejemplo, *torui clamat*, *toruo clamat*, a *toruo clamat*?; no es lícito, sino que tomo aquel solo caso para su uso. Si por tanto tomo un solo caso, cuando lo hago adverbio, y no puedo tomar otros casos, así tampoco será lícito declinar el adverbio, cuando lo paso a nombre, sino poner este mismo adverbio por el nombre.

<CAPITULO II. EL NOMBRE>

<I>. LO QUE DICE DONATO: "EL NOMBRE ES UNA PARTE DE LA ORACION"

Define el nombre: "nombre es una parte de la oración con caso, que indica un cuerpo o una cosa con carácter propio o común". Todo nombre que está en la naturaleza de las cosas no puede existir sin las tres cosas: no es lícito que carezca de caso, de ningún modo se da que un nombre no sea o concreto o abstracto, de ningún modo se da que no sea propio o apelativo. No puede, por tanto, haber un nombre sin esas tres cosas. Esas características lleva consigo por naturaleza el nombre.

Di cualquier nombre: *Hector*, lo tiene todo esto: *hic Hector* es un caso, *Hector* se ve y se toca: es concreto; *Hector* es el nombre de uno solo, luego es propio.

Por tanto ves que ningún nombre puede existir sin estas tres cosas; considera *marmor*, se ve y se toca: es concreto; aquello es *mármol* y aquello es *mármol*: es apelativo; *hoc marmor* es nominativo. Por tanto, no se puede encontrar un nombre que sin esas [F.23r] tres cosas exista; por eso en la propia definición lo tiene todo: "el nombre es una parte de la oración con caso". Debemos saber claramente que quien define algo lo debe definir de tal modo que exprese la cosa misma, y la distinga de las demás cosas; y no debe efectivamente aquella definición ser común con otras cosas. ¿Qué, si defines el nombre de tal modo —para que pueda un niño entender qué es el nombre—, que digas "el nombre es una parte de la oración con caso"?; también el pronombre tiene caso; por eso ayuda el que ofrezca una definición propia del nombre; así, por ejemplo, "el nombre es una parte de la oración con caso": si dijera sólo esto, sería pésima la definición, ¿por qué?, porque también el pronombre y el participio tienen caso.

Por tanto, ha dicho en primer lugar lo que es común, ya las cosas que siguen son propias del nombre: "que indica un cuerpo o una cosa", todos los nombres indican un cuerpo o una cosa.

Concretos se llaman los nombres que se ven y se tocan, abstractos los que no pueden verse ni tocarse, según los gramáticos. ¿Qué dicen, por su parte, los filósofos de esas cosas, qué nos dicen?; se llama concreta entre los gramáticos una cosa que puede verse y tocarse; abstracta, la que no pueda verse ni tocarse.

Además, todo nombre, o se denomina propio o apelativo; propio se denomina el que es de uno solo, apelativo el que de muchos; por tanto, todo nombre contiene estas cosas. Mira, por tanto, cómo ha dicho una cosa común con las demás, y también ha dicho una cosa especial; habéis leído esto en los sistemas de definiciones expresado con toda exactitud: quien dice una definición debe definir de tal modo, que diga esa parte que le es común con otra, y diga la especial que tiene propia y que tiene él solo. Pienso que también los filósofos definen aquella cosa: ¿qué es el hombre?, "un animal racional mortal", y pienso: "ridícula dijeron tal cosa".

Por tanto, el nombre es una parte de la oración con caso: ningún nombre puede encontrarse sin caso, debes saber claramente que dijo con propiedad que ningún nombre existe sin caso. No me digas: "pero hay algunos nombres que carecen de caso"; puede ocurrir que carezcan de algunos, pero no que carezcan de todos. En efecto se encuentran nombres en que no se usa el nominativo, como es *lateris*, *lateri*, *laterem*, a *latere*, aunque en Probo encontramos *hic later* en nominativo; semejantemente [F.23v] *Iouis*, *Ioui*, *Iouem*, a *Ioue*. Se encuentran nombres donde tan sólo tres son los casos: *fas*, *nefas*, *nugas*; *hoc fas*, *hoc nefas*, o *fas*; *hoc nefas*, *hoc nefas*, o *nefas*; *nugas*, semejantemente. Los hay donde dos: *hic Iuppiter*, o *Iuppiter*; donde hay solamente uno: *sponte*, *natu*, *tabo*, *dicione*. Por tanto, puede suceder que algunos casos parezcan faltar, pero no que todos falten.

<11>. LO QUE DICE DONATO: "AL NOMBRE LE AFECTAN SEIS ACCIDENTES

Al nombre le afectan seis accidentes: cualidad, comparación, género, número, estructura, caso. Muchos han criticado en este tema tales definiciones. Quien define aquellos accidentes debe decir aquellas cosas que siempre acontecen, o decir aquellas que nunca acontecen. Mira que nadie te haga una pregunta en este asunto y te diga: "¿por qué Donato dijo así: 'al nombre le afectan estos accidentes: cualidad, comparación, género, número, estructura, caso?'"; así lo define Donato: "al nombre le afectan estos accidentes: cualidad, comparación, género, número, estructura, caso".

Y Probo añadió: "pero también le afectan los acentos". Tenemos en Probo que el acento también afecta al nombre, leed la normativa de Probo, y lo encontraréis. Se plantea quién lo haya definido bien; si buscas la verdad, no sólo erré éste, pero en una sola cosa, sino también aquél en otra cosa. Este erré en lo que añadió; sin embargo, si alguno le objetara esto mismo, puede decir: "Probo por eso dijo que le afectaba el acento al nombre, porque, como la cualidad siempre acompaña al nombre, como el género siempre acompaña al nombre, como el número siempre acompaña al nombre, así siempre el acento acompaña al nombre".

No es esto, lo definió mal; en efecto, si le parecía bien decir aquellas cosas que siempre le afectan, debió decir: "afectan al nombre la cualidad, el género, el número, la estructura, el caso, el acento"; dijo "el acento", que diga, por tanto, también "la letra"; en efecto, ¿puede acaso haber nombres sin letras?; ¿acaso puede haber nombre sin sílaba?, también esto debió decirlo, y todas las cosas que siempre le afectan debió decir las; pero es completamente necio. ¿Por qué razón es completamente necio?, porque debemos decir aquellos accidentes que afectan como especiales. Al nombre pretenden que todas las cosas le afectan específicamente, no en general; pero las letras o las sílabas no vemos que le afecten específicamente al nombre, sino en general a toda expresión. En efecto, sabemos que las letras siempre le afectan al nombre, que las sílabas siempre le afectan.

[F.24r] Por tanto, no debemos tener en cuenta estas partes, las partes que son naturales; no, sino tener en cuenta aquéllas que proceden del arte gramatical; por otra parte, éstas naturales no proceden del arte gramatical. Pero Donato obró mal en otra parte, puesto que no obró con pericia; incluyó Donato la comparación en esta división y no debió, ¿por qué causa?, en efecto están bien enumerados, puesto que siempre afectan, estos cinco accidentes: la cualidad, el género, el número, la estructura, el caso; ningún nombre puede existir sin cualidad, ninguno sin género, ninguno sin número, ninguno sin estructura, ninguno sin caso. Estos cinco accidentes siempre van unidos al nombre, por el contrario se encuentran nombres que carecen de comparación: *doctus* hace *doctior*; *Hector* no toma comparación, ¿acaso hace *Hectorior*?. Es más, aunque las clases de nombres apelativos sean veintisiete, no hay en ellos sino dos

comparaciones que afectan: a la cualidad y a la cantidad. Por tanto ves que erró en ello, cuando incluyó la comparación, accidente que no siempre afecta, entre los accidentes que siempre afectan. Siempre afectan efectivamente éstos: la cualidad, el género, el número, la estructura y el caso; aquél afecta a veces.

Sabiendo esto Probo se abstuvo: entre los accidente que siempre afectan no mencionó aquél que afecta a veces; no, sino que dijo: "al nombre le afectan la cualidad, el género, el número, la estructura, el caso", y no da la comparación al nombre. Si alguien te dijera: "¿por qué uno la incluyó y el otro no?", no la incluyó por una razón fundada, sabiendo efectivamente que no siempre afecta al nombre la comparación; y lo que no afecta siempre no debe ponerse entre aquello que siempre afecta. Estas, en efecto, le afectan siempre: esas cinco partes.

<III>. LO QUE DICE DONATO: "LA CUALIDAD DE LOS NOMBRES ESTA DIVIDIDA EN DOS"

Así pues, cinco partes afectan al nombre. Veamos cada una de ellas. La cualidad de los nombres se divide principalmente en dos partes: todos los nombres, en efecto, son entre los latinos, o propios, o apelativos. Mira lo que te digo, los griegos efectivamente tienen otra cosa: todos los nombres entre los latinos, o son propios, o son apelativos; en la naturaleza de las cosas no tienes otra división entre los latinos; [F.24V] cualesquiera sean los nombres entre los latinos, si no son propios, son apelativos; si a su vez no son apelativos, son propios.

Pero hay subdivisiones entre nosotros: en el nombre propio son cuatro las clases, en el apelativo tenemos veintisiete clases. Estas los griegos las redujeron a siete clases; tenéis en Apolonio un exactísimo tratado de estas clases, pero, puesto que no podemos seguir con este asunto, no me extendo, y es bastante razonable y bueno y cierto lo que aquél trató en aquellas clases. Ahora veamos cómo lo dice Donato: "todo nombre, o es propio, o apelativo". Entre los latinos, si no fuera propio, automáticamente es apelativo; si no fuera apelativo, automáticamente es propio. Pero los nombres propios tienen cuatro clases: prenombre, nombre, cognombre, agnobre; los nombres apelativos tienen veintisiete clases. Parece ser casi desagradable y difícil aprender veintisiete clases; por tanto toma lo fácil, toma estas cuatro clases 'de nombres propios. Cuando aprendas estas cuatro, no sólo aprenderás estas cuatro, sino que también sabes que todo lo que estuviera fuera de estas cuatro, en ellas está lo apelativo. Por tanto con un sólo trabajo haces las dos cosas: aprendes la división nombre propio, y todo lo que en esas cuatro partes no esté incluido, ya sabes que está en aquellas.

<IV>. LO QUE DICE DONATO: "CUATRO SON LAS CLASES DE LOS NOMBRES PROPIOS, SEGUN LOS LATINOS"

I. Cuatro son las partes del nombre propio, éstas son las cuatro partes: prenombre, nombre, cognombre, agnobre. Se denomina «prenombre» el que se antepone al hablar; como, por ejemplo,

cuando decimos *Publio* es prenombre, si dices *Publio Virgilio*; ¿acaso pues puedes decir *Virgilio Publio*? Si dices *Lucio Salustio*, ¿acaso dices *Salustio Lucio*, por ejemplo?, no puedo decirlo así. Por eso, entonces, se denominan «prenombres», porque se anteponen a los nombres. Dice una cosa superflua: los prenombrados, por su parte, se escriben, o con una sola letra: pon, por ejemplo, *P.*, y significa *Publio*; pon *G.*, y significa *Gayo*; o con dos letras: pon *G* y *N*, y significa *Gneo*; o con tres letras: pon *SEX*, y significa *Sexto*. [F.25r] Entre tanto debes saber que prenombrados son los que se anteponen a los nombres.

II. «Nombres» son los que son comunes a las familias, no al nombre de los hombres, sino de la familia; como, por ejemplo, la familia *Cornelia*; cuantos efectivamente fueron de aquella familia de este modo se llamaban *Cornelios*; por tanto *Cornelio* se llama «nombre» porque es común a la familia, como *Lentulo Sura*. Ahora en el uso lo consideramos de otro modo; consideramos «nombre» el que es propio; pero «nombre» es el que es común a una familia.

III. El que es propio de cada uno se llama «cognombre»; pero el que es común a una familia no se llama «cognombre», sino que se llama «nombre». ¿De dónde se deduce esto?, de las palabras de Virgilio; Virgilio utiliza esta palabra: *nomen auum referens*; luego él mismo y su propio abuelo eran llamados con un mismo nombre; he aquí que ése es común a la familia. Por el contrario, cuando quiso nombrar el nombre propio, dijo: *cui Romulo cognomen erat*. Luego, cuando hablamos de uno solo, decimos «cognombre»; cuando hablamos de una familia, decimos «nombre». Y esto ha desaparecido del uso completamente, no podemos decir hoy "cuál es tu cognombre"; hacemos reír si decimos esto. No obstante, decimos esto según la norma gramatical, llamar «nombres» a los de familia, llamar «cognombres» a los nombres propios. «Nombre» es por tanto el que es común de una familia, «cognombre» es el que nombre propio de cada uno; como, por ejemplo, *Escipión Servio*.

IV. «Agnombre» es el que viene de fuera. Pero viene por alguna razón. Por ejemplo: vence un tal al Africa: se ha apodado *Africano*; las narices las tuvo un tal bastante grandes, se apodó *Nasón*; otro tuvo bastante largas las piernas, y se apodó *Publio Lentulo Sura*. Así pues, esos agnombres se toman o de las virtudes o de los vicios.

Y realmente así se ha definido: ¿qué es «prenombre», qué es «nombre», qué es «cognombre», qué es «agnombre»?; así lo definieron nuestros mayores, lo tienes en las gramáticas antiguas: "«prenombre» es el que pertenece a la dignidad"; ningún siervo efectivamente tiene prenombre, no está permitido, no puede hacerse; considera: Gaudencio de ningún modo puede tener prenombre. Luego todos los prenombrados tienen dignidad.

Todos los cognombres tienen una característica propia, proceden del modo de ser, esto es, termina de nacer el niño, inmediatamente se denomina esto.

[F.25V] Todos los agnombres vienen de los actos. En un niño recién nacido no puede darse el agnobre, ¿por qué razón?, porque, si el agnobre viene de las cosas llevadas a cabo, por la misma causa el recién nacido no tiene cosas llevadas a cabo o causa alguna de donde pueda tener agnobre; por ello éste no puede darse en un recién nacido. Así pues, todos los agnombres vienen de las cosas llevadas a cabo; los cognombres son casi naturales, casi nacen con nosotros, se nos dan inmediatamente, en efecto cuando acabamos de nacer; «nombres» son los que son comunes a la familia; «prenombres» son los que pertenecen a la dignidad, guardan en efecto dignidad, ningún siervo, efectivamente puede tenerlo.

Pero no te sorprenda ni te engañe eso; generalmente encontramos esas cosas cambiadas. Mi siervo quiero que se llame Lucio, esto quiero, esto me agrada; ya Lucio por azar será para mí un prenombre, para mí ciertamente es un prenombre, pero para un siervo no es prenombre, sino que es cognombre. Por ejemplo: a mi secretario lo quiero llamar Africano; si este nombre lo recibí cuando nació, ahora, puesto que se llama Africano, ya no será agnobre, sino que será cognombre. Aquél se llamó Africano por un hecho, porque venció al Africa; éste, por su parte, porque inmediatamente, cuando nació, se llamó así. Ves, por tanto, que no es que esas cosas sean por naturaleza, sino por aprendizaje. Digamos mejor aquello: un tal me enseña algo y oigo, por ejemplo, Publio Lucio Salustio, esto oigo; me pregunta: "dime, ¿cuál es el cognombre?", puesto que también Escipión se llama Publio, porque es prenombre, y Escipión también se llama Lucio porque es prenombre, y Salustio es nombre porque muchos fueron Salustios; di esto. Pero esas cosas no las consideramos así, como son las naturales, sino como las oímos en lo que nos dicen; por tanto, en este caso Publio, puesto que lo he antepuesto al nombre, será el prenombre; Lucio, puesto que aquél es Lucio, y aquél es Lucio, será el nombre de familia; Salustio, puesto que con este mismo vocablo suyo propio se llama, será el cognombre propio de él mismo. Dale la vuelta a eso y podrás hacer otro orden según quieras. Por tanto, ves que no siempre pensamos así; ¿por qué digo esto?; suelen algunos hombres la mayor parte de las veces ser astutos, y te pregunta alguien y te dice: "¿qué clase de nombre propio es Lucio, qué parte del nombre propio?", le dices: "el prenombre"; te dice "es falso, pues he aquí que un siervo mío así se llama, y no [F.26r] tiene prenombre". Ves, por tanto que éstos no están siguiendo lo natural, sino que, según se hayan encontrado, así se dicen, de modo que el nombre sea propio y también de la familia suya. Además debes saber esto: que no todo hombre los tiene todos éstos; en efecto, puede encontrarse alguien que tiene uno solo, como un siervo, según he dicho. Gaudencio: he aquí que sólo tiene uno.

Entre nuestros antepasados ésta había sido la costumbre, que cada uno tuviera un solo nombre: mira cómo Rómulo tiene uno solamente; entre los antiguos nada más leemos, sino éste solo; ¿qué tiene éste?, sólo el cognombre, esto es, el propio. Numa Pompilio: mira cómo son dos, éste tiene ya el nombre de familia y el suyo propio. Publio Virgilio Marón: mira cómo tiene tres:

prenombre, nombre y cognombre. *Publio Cornelio Escipión Africano*: mira cómo tiene cuatro, los tiene todos. Que no te diga alguien, por ejemplo: "mira cómo Virgilio no tiene agnobre, porque no hizo nada para ser digno de agnobre, porque no tuvo vicio para que de ahí se tomase"; Salustio por el contrario tiene agnobre, *Publio Salustio Crispo*: se llama *Crispo* porque tuvo los cabellos rizados, y tomó de una cosa el agnobre; aquél, puesto que no tuvo nada, no recibió agnobre. Por tanto, ves que los agnombres proceden de las cosas, y la mayor parte de las veces los encontramos éstos puestos con su orden cambiado; pero ese *Virgilio* no lo ponemos ya según la naturaleza, sino según lo hayamos encontrado. Además, que no te haga decir estos nombres en cada uno, y decir que pueden encontrarse esas cuatro cosas en todos, pero, puesto que no pueden ser más de cuatro, así pues, puesto que has aprendido esas cuatro partes, debes saber que todo el que esté además de estas cosas, es apelativo.

De ahí que en las respuestas debemos ser astutos; la mayor parte de las veces, respondiendo mal o preguntando mal, hacen que nosotros hagamos solecismo; como, por ejemplo, si alguien te dice *Africano*, así debo preguntar, así responder: "¿*Africano*, qué parte de la oración es?", y que el niño diga: "nombre"; por consiguiente, pregunto: "¿qué clase de nombre?", aquél debe responder; *propio*; debo preguntar: "¿qué parte del propio?", y debe aquél decir: "agnobre". Ese es el verdadero orden en las preguntas: lo primero es efectivamente que digas lo que es general, y después, que digas lo que es especial. Por lo demás, si te preguntase: "¿*Africano*" qué parte de la oración es?", y tú le dijeras: [F.26v] "agnobre", has empezado por las últimas cosas: no me has dicho que es nombre, a continuación no me has dicho si es propio o apelativo, sino que has dicho lo que era lo último. Por tanto, debes decir así: "es nombre, y es propio, y es la parte del nombre propio llamada agnobre", y así de modo semejante también lo demás.

<V>. LO QUE DICE DONATO: "LAS CLASES DE NOMBRES APELATIVOS SON MUCHAS"

I. Hemos hablado de los nombres propios, veamos ahora las clases de apelativos, que hemos dicho que son veintisiete. Hay nombres apelativos que se llaman «concretos»; lo que llamamos «concreto» se ha definido así: ««concreto» es lo que se puede ver y se toca», como la tierra, el suelo, la espada.

II. Son «abstractos» los que no pueden verse ni tocarse, como piedad, justicia, dignidad.

III. Los hay «de primera formación». Se llaman «de primera formación» los nombres que han surgido así por naturaleza; por ejemplo: *monte* es así por naturaleza; *escuela* es así por naturaleza. Estos se llaman «primitivos».

IV. De ahí se hacen «derivados» y «diminutivos». Derivados: de *mons*, *montanus*; de *fons*, *fontanus*. Diminutivos: de *mons*, *monticulus*; de *fons*, *fonticulus*. Pero la derivación del nombre

tiene desviación sin que afecte a su sentido, los diminutivos disminuyen su sentido.

Esta diferencia hay entre los derivados y los diminutivos: que la derivación hace un nombre, no mayor o menor, sino que hace un nombre: *mons* se ha dicho en *montanus*, ¿acaso *montanus* es el que es mayor o el que es menor?, no, sino que tiene un nombre.

<V.> Por el contrario, formar un diminutivo no sólo hace un nombre, sino que también disminuye su significado; como, por ejemplo, *fons*, *fonticulus*: es nombre y significado disminuido. Esta misma formación de diminutivos la mayor parte de las veces es progresiva; no siempre, pero es progresiva la mayor parte de las veces. A veces hay una diminutivación, a veces, dos, a veces tres; y ¿cómo lo puedes encontrar?, por ejemplo: *agnus* es primitivo, haz el diminutivo: *agnellus*, otro: *agnicellus*, otro diminutivo: *agnicellulus*. Puedes encontrar hasta el infinito también muchos diminutivos que principalmente son aptos para los líricos; pero debes saber, dice, que esta misma diminutivación debe hacerse con esta norma: que, cuando el significado se disminuye, aumente con frecuencia el número de sílabas; por ejemplo, [F.27r] *mons* es una sílaba, *monticellus* ha aumentado, son cuatro sílabas, *monticellulus* son cinco sílabas. Pero, puesto que sabemos que estas cosas no pueden suceder siempre, por eso él mismo se modera y dice así: "cuando el significado disminuye, aumenta a menudo el número de sílabas"; no ha dicho "siempre". Encontramos que la segunda y tercera diminutivación ciertamente disminuye el significado; no obstante, permanece en las mismas sílabas; cuantas sílabas tuvo el primitivo por naturaleza, tantas tienen también los diminutivos, aunque el significado disminuya. Por tanto, «primitivos» son los que surgen por naturaleza, «derivados» los que de ahí nacen, «diminutivos» los que también disminuyen el significado.

Hay procedimientos sistematizados de relación entre principales y diminutivos, de los derivados ninguna sistematización hay. Por eso debemos ser cautos, para no hacer solecismos al ser mal preguntados o responder mal. Sabemos, en efecto, que no se hacen derivados por intención del que habla o por mal uso. No puedo decirte: "el derivado termina de tal modo, *mons*, *montanus*", que termine en *-nus*: *fons*, *fontanus*"; no puedo decirte estas reglas. Encontramos efectivamente derivaciones variadas: *fons*, *fontius*, *fontanus*; *mons*, *montius*, *montanus*; por tanto, ves que las encontramos con variedad. Por tanto, si es esto: *fontius* y *fontanus*, y *montius* y *montanus*, sigue, por eso, en las derivaciones las recomendaciones de Plinio Segundo; dice efectivamente: "debes ciertamente acatar las reglas, pero en los derivados sigue el ejemplo".

Procura no intentar decir algo distinto de lo que has leído. La ciudad de Alba: unos dicen "es *Albanus*", otros "*Albensis*"; ¿cuál es el sistema de formación, acaso podemos saber por qué es así?, ¿por qué se encuentra?. Ciertamente César en sus libros *De Analogia* quiso establecer una diferencia, dice así César en

sus libros *De Analogia*: "dos son las Alba, una, ésa que conocemos en Aricia, y otra aquí en Italia; queriendo los romanos hacer distinción, a éstos los llamaron *Albanos*, a aquéllos *Albenses*". No hicieron esto porque fueran desconocedores de que existe una sola derivación, esto dijo César, sino para hacer distinción entre los colonos, entre aquéllos y éstos. Plinio Segundo lo niega y dice así: "estas cosas se encuentran indiferentemente". En efecto, por ejemplo, decimos bien esto sobre Alba; ¿qué hacemos sobre Antia?; por ejemplo, si dices *Antia*, se dice de un modo *Antiatís*, [F.27v] de otro modo *Antianus*. ¿Cómo podemos descubrir esas derivaciones, qué razón hay para que sean así?; encontramos *Siculus* y *Siciliensis*, ¿qué razón hay?; *Sardus* y *Sardiniensis*; aunque en Cicerón, en la *Scauriana*, encontramos esta distinción acerca de los sardos y de los sardinenses: que muestra a aquéllos como habitantes, a éstos como inmigrantes. Pero, sin embargo, mejor es que sigas la recomendación de tan importante personaje, como Plinio Segundo. En efecto, considera, por ejemplo: lo has encontrado en uno, ¿qué harás cuando en aquél otro hayas encontrado una formación distinta de derivados? Sigamos, por tanto, el modelo, no las reglas de los derivados. Los nombres derivados casi siempre terminan así, en *-us* muy frecuentemente.

VI. *Tabula, macula, fabula, vinculum, fonticulus, scolasticulus, monticulus*: con frecuencia los nombres terminan así. Por eso, entonces, también es conocido, pero, sin embargo, debes saber que hay algunos nombres que terminan del modo que terminan también los diminutivos, y sin embargo no son diminutivos. Si decimos *fonticulus*, ¿por qué lo es?, porque existe *fons*; si decimos *monticulus*, ¿por qué?, porque existe *mons*; por el contrario, cuando decimos *tabula*, ¿cómo podemos decir que es diminutivo, mientras nadie dice *tabul*, *fabul*?. Entonces, ¿qué decimos a esos nombres?, por la forma son diminutivos, por el sentido primitivos.

VII. Hay asimismo nombres totalmente griegos, totalmente latinos, completamente intermedios. «Totalmente griegos» son los que se declinan completamente a la griega; «totalmente latinos», los que se declinan completamente a la latina; «intermedios» son los que son en parte griegos, en parte latinos. «Totalmente griegos» son *Themisto*, *Calypso*; y toma nota de una regla que puedes seguir completamente: todos los nombres que terminan en *-o* entre los griegos son totalmente griegos; son efectivamente femeninos, y no hay otro modo de poderlos decir en latín, sino del modo que se han dicho también en griego: dicen *Themisto* los griegos, y los latinos dicen *Themisto*; dicen *Calypso* los griegos, y los latinos así lo dicen; éste es el nombre totalmente griego.

VIII. «Totalmente latino» es el que se declina completamente a la latina. En griego no puede decirse de otro modo *Odysseys*, en latín se dice *Vlixes*; luego *Vlixes* es totalmente latino; dicen *Polydectes* los griegos, los latinos *Pollux*; luego *Pollux* es totalmente latino.

IX. Es «híbrido» el que se modifica en la última sílaba, y en las primeras [F.28r] es igual. Considera *Achilleys* y *Achilles*: mira cómo la última sílaba se modifica, pero las primeras permanecen; como, por ejemplo, *Memnon* y *Memno*: la última sílaba está modificada, y las primeras permanecen. Así se llaman éstos que son híbridos y griegos.

Pero debemos saber que aquéllos que son griegos, aunque se declinen según una norma, puede ser griega o la latina: me está permitido decir *haec Dido*, *huius Didoys*, *huic Didoe*, *hunc Dido*, o *Dido*; también me está permitido decir a la latina *haec Dido*, *huius Didonis*, *huic Didoni*, y lo demás. Luego un nombre totalmente griego lo declinamos a la griega y a la latina.

Asimismo uno totalmente híbrido lo declinamos a la griega y a la latina: *Memnon*, *Memnonos*, *Memnoni*, *Memnona*, y puedo declinarlo a la latina: *Memno*, *Memnonis*, *Memnoni*; en efecto, se alarga: lo leemos en Plauto. Decimos *Creon* a la griega, se declina *Creontos*, *Creonti*; a la latina decimos *Creo*, *Creonis*. Por tanto tan latinos son los híbridos como griegos, los declinamos según una y otra norma.

Los nombres totalmente latinos los declinamos sólo con la norma latina, no puede suceder que haya declinación a la griega. Un nombre griego puede declinarse a la griega y a la latina; el nombre latino no puede hacerse de otro modo que el que lo declina a la latina; por su parte éstos que son intermedios se llaman «híbridos», como modificados, del mismo modo que se llama híbrido cualquiera que nace de noble y no noble.

X. Están los que se llaman «sinónimos» y «homónimos». Entre el sinónimo y el homónimo esta diferencia hay: que sinónimas hay muchas palabras y tienen una sola significación, como *terra*, *humus*, *solum*; lo mismo es *terra* que *humus*, lo mismo *humus* que *solum*; *ensis*, *mucro*, *gladius*. Estos se llaman «sinónimos».

XI. «Homónimos» son por el contrario los que tienen una sola forma y significan cosas diversas, como si dices *nepos*: se denomina *nepos* el hijo del hijo, y también el derrochador; *palma*: *palma* se denomina el árbol y también lo que se da a los vencedores, *palma* se denomina también la mano, como es: *et duplices tendens ad sidera palmas*. Por tanto son sinónimos aquéllos que son muchos y significan una sola cosa; éstos son uno solo y significan varias cosas.

XII. Están también los «patronímicos». «Patronímicos» se denominan propiamente los que se toman de los padres; pero éstos que se toman de los padres podemos decirlos también de las madres y de los abuelos y de los antepasados. [F.28v] Tenemos ejemplos de éstos, pero en los neotéricos; en los antiguos no los encontramos. Tienes del padre: *Agamemnonides*; tienes de la madre: *Phylirides Chiron*; tienes del abuelo: *Aeacides*; tienes de los antepasados: *Dardanides Aeneas*. Por tanto, éstos son los patronímicos; pero «patronímico» propiamente

es el que se toma del padre; en cambio, por catacresis, todos éstos.

Por su parte éstos, si son griegos, esos patronímicos, deben terminar de tres formas: si son masculinos, terminan de tres formas; si femeninos, terminan de tres formas. Los masculinos terminan de tres formas: en *-des*, como, por ejemplo, *Atrides*; en *-ius*, como *Atrius*; o en *-on*, como *Atrion*. Si son masculinos los patronímicos, terminan de tres formas: o en *-des*, o en *-ius*, o en *-on*; pero en *-des* y en *-ius* los tenemos nosotros en común, en *-on* no pasa al habla latina. No puedo decir *Orestes Atrion*; sino que, si lo paso al habla latina, termina en *-des* o en *-ius*; aquél en *-on* no puedes tomarlo, queda entre los griegos.

Por su parte los femeninos terminan de tres modos, y todas estas formas femeninas pasan al latín; en *-is*, como *Atreis*; en *-ias*, como *Atrias*; en *-ne*, como *Atrine*, de donde encontramos *Nerine Galatea*. Mira cómo estas tres femeninas son formas comunes para los latinos y también para los griegos. Aquellas formas masculinas, que son tres, dos pasan a nosotros y una se queda entre los griegos.

XIII. Pero incluso entre estas dos hay alguna diferencia: que aquél que termina en *-des* siempre es patronímico; aquél que termina en *-ius* es «patronímico» y también «otático», es decir también posesivo. Si digo *Atrides*, no lo puedo entender sino del hijo de él; pero si digo *Atrius*, es dudoso si lo dices del hijo o de la espada de Atreo. Luego esta diferencia hay: que aquéllos en *-des* sólo hacen nombres de persona, y digo *Atrides Orestes*; pero *Atrius* lo digo para una y otra cosa: *Atrius Orestes* y *Atrius gladius*.

XIV. Hay también nombres que se llaman «adjetivos», que se añaden a otras cosas; como si dices *valiente* y *grande*. Esto que decimos, *valiente* y *grande*, es conocido por sí mismo ciertamente, pero no estará completo sino con una persona añadida: [F.29r] *gran hombre*, *ejército valiente*. Por tanto, «adjetivos» son aquellos que se añaden a alguna cosa, y por sí mismos ciertamente tienen sentido, pero lo toman pleno con personas unidas y añadidas; como si dices *grande*: entendemos qué es *grande* por sí, pero no tiene sentido completo, a no ser que se unan personas; como si dices *gran hombre*, *gran ejército*, *gran espada*; semejantemente *valiente* y otros. Estos en latín se denominan *adjectiva*, en griego se llaman *epitheta*.

XV. Hay otros que se llaman «de cualidad». ¿Y cómo es aquél?, *bueno*, *malo*. Sabemos que la cualidad se clasifica según tres puntos de vista: por el espíritu, por el cuerpo, desde el exterior. Por el espíritu: *docto*, *neccio*; desde el cuerpo: *negro*, *blanco*; desde el exterior: *afortunado*, *rico*.

XVI. Hay nombres «de cantidad»: *pequeño*, *grande*. Si dices *gran hombre*, *pequeño hombre*, incluso esto se deduce propiamente de la medida; si dices este cuantitativo con propiedad, ésta se toma de la medida; pero si es por catacresis, incluso a la

cualidad se le aplica la medida. Leemos, en efecto, *magnanimus Aeneas*, no pudiendo estar *magnus* sino en la medida —nadie por otra parte puede conocer la medida del ánimo—, ¿cómo, entonces, dijo *magnanimus*?; pero es abusivamente, esto lo hizo poéticamente, como los griegos dicen *megathymoi Achaioi*, y procede de la autoridad. El sistema es griego, pero no nos pertenece a nosotros, es de los filósofos. Estos, por tanto, son los que son «de cantidad» y «de cantidad».

XVII. Hay «gentilicios»: griego de Grecia, e hispano de Hispania. En esos nombres de provincias encontramos in las normas no sé qué relación de los derivados; ¿por qué lo hicieron así?. En todos los que escribieron de las reglas consta que este nombre de los provincianos debe ser menor en sílabas que el nombre de la provincia; por ejemplo: Afer son dos sílabas, Africa son tres; Italus son tres sílabas, Italia son cuatro; Gallus son dos sílabas, Gallia son tres. En efecto, es contrario el que un nombre derivado sea menor en sílabas que el primitivo; pero dices esto: que la derivación es de un modelo; en efecto, esto que se dice así por tanto, digo que es derivado del propio modelo, pues no recibe el hombre el apelativo del nombre de la provincia, sino la propia provincia recibe el apelativo del nombre [F.29v] del hombre, de modo que se ve que es derivación. Por tanto, éstos son los nombres «gentilicios».

XVIII. Está también el «de patria», como si dices *tebano*, *romano*.

XIX. Está también el «de número», por ejemplo: *cinco*, *diez*, *ocho*, son nombres de números.

XX. Está también el «de orden»: *quinto*, *décimo*.

XXI. Hay otros que se denominan «de interrelación», que se refieren a una persona y por sí no tienen comprensión, como si dices *hijo*, no puede haber *hijo*, a no ser que tenga padre; no puede haber *padre*, a no ser que tenga hijo. Estos son «de interrelación».

¿Qué diferencia, por tanto, hay entre el de interrelación y el adjetivo?. El adjetivo no puede por sí tener sentido completo; si dices *ilustre*, ¿qué es *ilustre*?, sabes qué es esto mismo, qué es «*ilustre*», 'esto es 'distinguido'; pero no está sin embargo completo el sentido, a no ser que añadas *ilustre hombre*. ¿Qué diferencia, por tanto, hay entre éste que se llama «de interrelación» y aquél que se llama «adjetivo», qué diferencia hay?, que allí hay ciertamente sentido, pero aún necesita que se complete; aquí no surge el sentido sin otra persona. Una cosa es que haya algo, pero que además quede que sea completado; otra cosa es que no haya nada en absoluto ni pueda surgir, a no ser que reciba otra persona. Ahí tienes *ilustre*: hay sentido y no está completo, y sin embargo tú sabes qué es *ilustre*; por el contrario, *padre* no puede haber, a no ser que tenga hijo. Por tanto, esta diferencia hay; que allí hay algo incompleto, aquí no hay nada, a no ser que surja otra persona.

XXII. Hay también otro que se llama así: «que se mantiene como en interrelación de cualidad». Este «de interrelación de cualidad» solamente significa contraposición y nada más; por ejemplo: vivo, muerto, ¿qué hay tan contrario a lo vivo que lo muerto?; negro, blanco; día, noche. Estos se llaman «de interrelación de cualidad».

XXIII. «Genéricos» se denominan los que significan muchas cosas en sí, como *animal*; *animal* puede ser el hombre, *animal* puede ser también el caballo, *animal* puede ser también el mulo.

XXIV. Está asimismo el «específico». Se llama «específico» porque se refiere a una parte, como, por ejemplo, una parte del animal es el hombre, luego *hombre* es nombre específico; una parte del animal es el cuervo, luego *cuervo* es nombre específico, y, en efecto, lo es. Estas especies reunidas constituyen el nombre genérico. Esta diferencia, en efecto, hay entre el genérico y el específico: que el nombre genérico saca de sí las especies; [F.30r] el nombre específico procede del género, viene de otra parte.

XXV. Existe también el nombre «verbal». Se llama nombre «verbal» porque nace del verbo, y acaba siempre en *-tor*; decimos ya esa regla, ¿cómo se hace este nombre?, así: del modo supino cambias la última sílaba en *-or* y haces el nombre: *legendi*, *legendo*, *legendum*, *lectum*, *lectu*: cambia es última sílaba en *-or*, y haces *lector*; *scriptu*: cambia la última en *-or*: *scriptor*; *auditu*: *auditor*, *lectu*: *lector*; y así se hacen esos nombres.

Por eso también *sarciendi*, *sarciendo*, *sarciendum*, *sartum*, *sartu*: cambia esa última en *-or*, y ¿qué hace?, hace *sartor*. A menudo, en efecto, de aquí se hacen cuestión y dudan muy frecuentemente qué deben decir, si decimos *sarsor* o *sartinator* o *sartor*; no puede suceder sino que haga *sartor*. La última forma efectivamente del modo gerundio la hacen *sartu*, cámbiala en *-or*, y hace *sartor*. ¿Acaso se puede encontrar alguna contrariedad?

Además se resuelve aquella cuestión que está en duda: *cano* y *canto*. Se hacen una necia pregunta, siendo distintos los verbos; efectivamente, por aquello de que es *cano* y *canto*, son distintos sus modos gerundios. Haz el modo gerundio del que es *cano*: *canendi*, *canendo*, *canendum*, *cantum*, *cantu*: hace *cantor*; del que es *canto*, *cantas*, haz el modo gerundio: *cantandi*, *cantando*, *cantandum*, *cantatum*, *cantatu*: *cantator*, y no es contradictorio.

XXVI. Existe también el nombre «semejante al participio». Nombre «semejante del participio» es el que suena como participio, es sin embargo nombre, como *potens*. He aquí que *potens* no es como *legens*, y, sin embargo, se muestra a veces como participio, a veces como nombre. Nombre es si admite comparación: *potens*, *potentior*, *potentissimus*; si es participio no admite comparación: nadie dice *legens*, *legentior*, *legendissimus*.

Esto no lo quiso añadir Donato, lo que es bastante útil: hay algunos nombres, completamente nombres, participios por el sonido;

algunos son participios completamente; algunos son intermedios. [F.30v] He aquí que *potens* tan sólo es nombre, y no puede ser participio, sino que es nombre solamente; ¿por qué?, porque admite comparación: *potens*, *potentior*, *potentissimus*. Y no puede ser participio, ¿por qué?, porque no viene de un verbo; pues, si viniera de un verbo, sería participio. Por tanto, si no tiene su origen de un verbo y tiene comparación, es clarísimamente un nombre. Así ves cómo es nombre.

Por el contrario, *legens* es participio; ¿por qué?, porque de aquel verbo que es *lego*, de ahí es *legens*, y no admite comparación; nadie dice *legentior*, *legentissimus*. Por tanto, si viene de un verbo y no admite comparación, es participio.

Hay alguno intermedio, como *amans*. Cuando decimos *amans*, puede ser de un verbo: *amo*, *amas*, *amat* —he aquí que viene de un verbo—, y puede admitir comparación: *amans*, *amantior*, *amantissimus*. ¿Qué hacemos entonces, cómo discernimos cuándo es nombre, cuándo participio, cómo lo discernimos?; por los casos: si hay acusativo, será participio; si genitivo, será nombre. Ahí tienes una distinción de la propia ambigüedad; si dices: *amans illum hoc feci*, ahora es participio; si dices: *amans illius hoc feci*, es nombre.

¿De donde se deduce esto?. Pon uno semejante y lo encontrarás así; como si dices *scribens illum hoc feci*: si dices *amans illum hoc feci*, ¿acaso puedo decir *amans illius hoc feci*?. He aquí de dónde se deduce que es participio, porque también el participio rige el caso acusativo. *Legens illum*: he aquí que es participio; por el contrario, *legens illius* es nombre; ¿por qué?, porque hay caso genitivo. Así es también si dices *cultor illius feci*, *doctor illius feci*: tanto en *cultor illius* como en *doctor illius*, el caso es genitivo; por tanto, cuando se une al caso genitivo, será nombre; cuando se une al acusativo, será participio.

XXVII. Queda un nombre: el nombre que es «semejante al verbo», como es *contemplor*, *contemplaris*, *contemplatur*; en tiempo futuro: *contemplator*. Pero, sin embargo, también puede ser nombre *hic contemplator*, *huius contemplatoris*, *huic contemplatori*. A veces, es nombre sin duda, a veces, verbo. [F.31r] ¿Qué diferencia hay entonces entre cuándo sea verbo y cuándo nombre?; si es verbo, tiene tiempo; si es nombre, tiene caso. Si digo *contemplator illum*, esto es, 'mira a aquél', hay tiempo sin duda, es verbo; por tanto, si digo *contemplator quidam*, y, si digo *scriptor quidam*, será nominativo: tiene por tanto caso; será por tanto nombre.

Observa por tanto estas veintisiete especies. Hay, en efecto, nombres que se llaman concretos, los hay que abstractos; los hay primitivos, los hay derivados, los hay diminutivos, los hay diminutivos por la apariencia; los hay totalmente griegos, los hay totalmente latinos, los hay híbridos; hay sinónimos, los hay homónimos; los hay patronímicos, los hay «ctéticos», esto es, posesivos; los hay adjetivos, los hay de cualidad, los hay de cantidad; los hay gentilicios, los hay de la patria; los hay de

número, los hay de orden; los hay de interrelación, los hay de interrelación de cualidad; los hay genéricos, los hay específicos; los hay verbales, los hay semejantes a los participios, los hay semejantes a los verbos. Estas son las veintisiete especies, pero todo lo que haya acerca de estos veintisiete debes saber que es apelativo.

FIN DE LAS ESPECIES DE CUALITATIVOS.

<VI>. EL COMPARATIVO

I. La comparación de los nombres se ha definido así: "comparación es la expresión que pone por delante a uno a partir de la confrontación con otro". Así lo definieron los antiguos. En efecto, cuando digo *más docto* no puede serlo de uno solo; *el más docto*; por la comparación de muchos es aquél *el más docto*. Por tanto así se ha definido. La comparación por otra parte, o aumenta algo, o lo disminuye; y esto mismo que disminuye, en el sentido lo aumenta, pero en la apariencia lo disminuye; como, por ejemplo, *doctus, doctior, doctissimus*, observa que aquí aumenta; y lo mismo *stultus, stultior, stultissimus*, casi disminuye, pero realmente ha aumentado; y si dices *pauper, pauperior* —el que tiene bastante menos—, *pauperrimus*, disminuye ciertamente, pero sin embargo ha aumentado.

II. Por el contrario lo que aquí no tienes, esto lo debes saber, esto no lo dijo Donato, lo que es verdadero; y ya se ha leído esto mal; sin embargo debemos observarlo. ¿Qué obstáculo tenemos efectivamente cuando sepamos de qué debemos precavernos?; todas las palabras que por naturaleza [F.3iv] por sí mismas son plenas de sentido no deben admitir gradación, pues pasan a no ser plenas; efectivamente, si les pones gradación, no son plenas. ¿Quién se llama *perfectus*, sino al que nada le falta?; si recibe gradación: *perfectior, perfectissimus*, lo decimos mal; ¿por qué razón?, puesto que has dicho "éste es perfecto, éste es más perfecto", mientras pasa éste a ser *más perfecto*, aquél ya no será *perfecto*; si pasa a ser *el más perfecto*, aquél no será *más perfecto*. Tienes esto en un antiguo tratado; debes por tanto no someter a gradación tampoco a las palabras que por naturaleza son plenas de sentido por sí mismas, no sea que, mientras quieras acrecentar algo, rompas aquella relación natural.

III. Se ha investigado acerca de los propios grados, cuántos son los grados. Muchos han dicho que tres, muchos que cuatro. Quienes dicen que tres, dicen así: "*doctus* es positivo, *doctior* comparativo; *doctissimus* superlativo; quienes dicen que cuatro dicen así: *doctus* es positivo, *tam doctus* es comparativo, *doctior* es prelativo, *doctissimus* es superlativo. ¿De dónde ha surgido esta ambigüedad?, veamos qué cosa es preferible. La ambigüedad ha surgido de esto: aquéllos que dicen que los grados son cuatro, dicen esto: "no puede ser que *doctior* sea comparativo; ¿por qué razón?, porque, si fuera comparativo, ante todo compararía, no preferiría; por eso efectivamente se llama comparación, por el hecho de que se compare".

Cuando decimos *doctior*, no es comparación, sino prelación; en efecto, cuando digo "más docto éste que éste", no parezco comparar el sentido, sino preferir. ¿Cómo debemos por tanto llamar a *doctior*?, debemos decir que es prelativo, puesto que tiene sentido de prelativo, puesto que tiene sentido del que va por delante y que da algo más. Por eso, entonces, dicen que no es comparativo, de modo que es positivo *doctus*, que no es comparativo *doctior*, sino prelativo; ¿y cuál será el comparativo?, ese positivo con *tam*, de modo que es positivo *doctus*, comparativo *tam doctus*. En efecto, cuando digo *tam doctus iste quam ille*, no parezco preferir uno a otro, sino, por así decirlo, comparar a uno y otro; de modo que es comparativo *tam doctus*, y aquél que más sabe se llama *doctissimus*.

He dicho esto ciertamente, pero no es verdad. Tan buen razonamiento, tan firme, con todo no es verdadero. ¿De dónde pruebas que no es verdadero?, *doctus* es positivo, *tam doctus* es comparativo. En primer lugar este mismo *tam* qué clase de adverbio es?, [F.32r] adverbio del grado comparativo; como dices?, puesto que hace la comparación a partir de la igualdad, este mismo *tam* es comparativo, esto es, ya es del grado comparativo; de donde se deduce que es comparativo. Observa por tanto, y verás cómo no es verdadero: dime, acaso puedo decir *tam doctior*? ¿es que puedo decirlo?, no está permitido, es solecismo; ¿por qué?, porque *tam* es esto mismo, lo que es *doctior*; por ello no digo *tam doctior*, para no parecer que digo *doctior doctior*; por ello no digo *tam doctissimus*, para no parecer que digo *doctissimus doctissimus*. *Tam* tiene efectivamente valor de comparación; por tanto, si este mismo *tam* tiene valor de comparación, siempre que se une a un positivo, tal es *tam doctus*, es como si dijeras *doctior*; ¿por qué?, porque este mismo *tam* significa lo que *doctior*; de donde se ve que no es verdadero lo que dicen.

Además hay otra razón más poderosa para resolver esta cuestión: puesto que hemos dicho que la comparación es, por así decir, la expresión que pone por delante a uno a partir de la confrontación con otro, cuando decimos "tan docto es éste como aquél", ¿cómo puede decirme "éste es tan docto como aquél", no anteponiéndolo a aquél?, cómo hay comparación?. En efecto, si ambos tienen la plenitud y ninguno es antepuesto, no hay comparación; la comparación, por su parte, tiene esta característica: que pone a uno por delante de otro. De donde se ve que aquello es falso. Queda, por tanto, que son tres los grados: positivo, comparativo, superlativo.

IV. Este positivo admite completamente todos los géneros: el masculino, *doctus*, el femenino, *docta*, y el neutro, *doctum*; y también el común, *docilis*, y el de los tres géneros: *amans*. Todos los que he dicho son positivos. El comparativo admite dos géneros: el común y el neutro, *doctior*, *doctius*. El superlativo admite tres géneros: masculino, femenino, neutro, y nada más.

Asimismo hay otra cosa. En el positivo las terminaciones son muchas: a veces en *-us*, como *doctus*; a veces en *-a*, como *docta*; a

veces en *-um*, como *doctum*; a veces en *-is*, como *docilis*; a veces en *-ans*, como *amans*; a veces en *-er*, como *pulcher*. Las terminaciones son variadas, y son catorce. El comparativo sólo admite dos terminaciones: en *-or* y en *-ius*. El superlativo tiene tres: [F.32v] *-simus*, *-sima*, *-simum*. ¿Por qué he dicho estas terminaciones?, porque va a haber algunos nombres que están contra estas normas; debes saber que son anómalos y defectivos, y son irregulares. El grado comparativo es siempre de género común: *doctior*, excepto uno, como dice Probo: *senior*; en efecto decimos *senex*, no puedo decir *senior* de una mujer; no obstante lo encontramos leído en antiguos no idóneos; sin embargo, nosotros debemos seguir diciendo *senior* en el varón, en la mujer *anus*.

V. ¿Qué nombres admiten la comparación?. Dice: aquéllos que son de cualidad y de cantidad, según dijimos, se toman de cuatro puntos de vista: del ánimo, del cuerpo, del exterior, de la medida; éstos son los nombres que admiten comparación, ningún otro: los que proceden del ánimo: *doctus*, *stultus*; *doctior*, *doctissimus*; *stultior*, *stultissimus*. Del cuerpo: *pulcher*, *candidus*; *pulchrior*, *pulcherrimus*; *candidior*, *candidissimus*. Del exterior, es decir, de la fortuna: *pauper*, *diues*; *pauperior*, *pauperrimus*; *diues*, *diutior*, *diutissimus*. De la medida: *longus*, *latus*; *longior*, *longissimus*; *latus*, *latior*, *latissimus*.

Puesto que he dicho *diutior*, *diutissimus*, no pienses que está mal dicho; debes saber que éstos se declinan de otra forma cuando decimos *diues*, *diutior*, *diutissimus*; no será así el primitivo *dis*, como habéis leído en Terencio: *dis pol esses*, *Demea*: *dis*, *ditior*, *ditissimus*.

Por tanto, ves los nombres que se comparan: los que son de cualidad y cantidad. Aquéllos en cambio que no son de cualidad o de cantidad no admiten comparación. Y no te engañen aquellas palabras plautinas y afranianas: *ipsissimus*; esto lo dijo como gracia cómica; también está entre los griegos: *aytótatos*; estas palabras son cómicas y no pertenecen a la gramática. Por tanto no admiten comparación sino aquéllos que son de cualidad y de cantidad; ya hemos dicho esto bastantes veces.

VI. Aquel nombre que se pone en duda: *Latinus*, *Latinior*, *Latinissimus*, se cuestiona si se puede decir. Si quieres tomarlo del pueblo no lo dices, esto es, si del pueblo se ha dicho *Latinus*, como *Italus*, ¿acaso puedo decir *Italior*, *Italissimus*? [F.33r] lo mismo que *Afer*, ¿acaso puedo decir *Afrior*, *Aferrimus*? lo mismo que *Gallus*, ¿acaso digo *Gallior*, *Gallissimus*? así *Latinissimus*. Pero si se refiere al habla admite la comparación, piensa si dices "¿cómo habla?", y diré: "*Latine*", admite comparación", ¿por qué?, porque pasa a ser de cualidad desde el punto de vista del ánimo: ¿cómo habla?, *Latine*. Sin embargo esto mismo se debe evitar a causa de la ambigüedad, no sea que caigamos en error: no debemos decir *Latinior*; aunque lo digamos según el habla, y lo podemos decir, sin embargo debemos evitarlo por la mala interpretación, aunque nosotros nos mantenemos al margen de ella. Incluso Cicerón lo evitó en el sexto de la Verrinas: *cum dico Verrem in tota prouincia, Latine me scitote*

non accusatorie loqui; y dijo después *etiam planius*, no quiso decir *Latinus*.

VII. Por tanto, admiten comparación aquéllos que son de cualidad y de cantidad. No obstante, esta norma no es general, esto es, no todos los nombres que son de cualidad y de cantidad admiten la comparación; pero los que se comparan son de cualidad y de cantidad. No todo el que navega, verbi causa, es timonel; pero el que es timonel, navega. En efecto, he aquí que se encuentran algunos nombres de cualidad y de cantidad que no admiten comparación: *mediocris* solamente tiene un grado, nadie dice *mediocrior*, *mediocrissimus*.

Pius, *piissimus*, tiene dos grados: positivo y superlativo, aunque incluso este *piissimus* lo censura Cicerón en las Filípicas; dice: "no puede según la naturaleza de las cosas decirse *piissimus*"; atacaba a Antonio: "tú", dice, "utiliza siempre esta palabra: *piissimus*". Sin embargo Caper, aquel maestro del augusto César, trabajó con mucho ardor, y recogió de las epístolas de Cicerón estas palabras donde había dicho el propio Cicerón *piissimus* que sepas que por tristeza la retórica le había dado la oportunidad de decir est: "no puede según la naturaleza de las cosas decirse *piissimus*".

Por tanto, hay a veces positivo y superlativo, como *pius*, *piissimus*; a veces positivo y comparativo, como *senex*, *senior*; a veces comparativo y superlativo, como *ulterior*, *ultimus*; a veces superlativo solamente, como *novissimus*.

Es comúnmente aceptada tal norma: comparación correcta es la que no cambia la primera sílaba, [F.33v] como, por ejemplo, *doctus*; y observa que en todos sus grados ésa será la primera sílaba: *doctus*, *doctior*, *doctissimus*; no ha cambiado. *Felix*, *felicior*, *felicissimus*: no ha cambiado, sino que ha permanecido la *f* siempre. Por el contrario los nombres que cambian son anómalos: *malus*, *peior*, *pessimus*, ha cambiado; *bonus*, *melior*, *optimus*, ha cambiado; *magnus*, *maior*, *maximus*: he aquí que ha cambiado; y éstos son los tres solamente que se cambian: *bonus*, *malus*, *magnus*. Y admiten comparación esos nombres: los que son de cualidad y de cantidad; pero no siempre que sean de cualidad y de cantidad está también la comparación completa, pues a veces encontramos un solo grado o dos.

VIII. Se debe saber claramente que hay algunos nombres que por naturaleza alteran sus grados en relación con su significación, es decir, hay algunos nombres que por naturaleza parecen ser diminutivos, por la razón, sin embargo, comparativos: *grandiusculus*, *maiusculus*, *minusculus*. Cuando decimos *maius*, sin duda es comparativo, *maiusculus* es diminutivo. He aquí que el diminutivo es a partir de un comparativo. Por tanto, cuando digo *grandiusculus*, ¿cómo debo llamar a estas partes de la oración?; son nombres comparativos por el sentido, diminutivos por el enunciado, es decir, diminutivos por la forma, comparativos por el sentido.

IX. Comienza a tratar temas que se deben retener con todas las energías, sobre todo, porque nos hacen más doctos y proporcionan excusas a los malhablantes. Con mucha frecuencia sucede que erramos en la dicción, por tanto, proporcionan excusa. Dice así: con mucha frecuencia se encuentra una expresión de modo que el comparativo se anteponga en valor al superlativo. Siempre, como el positivo significa un poquito, el comparativo más que el positivo, el superlativo más que el comparativo; así debes hablar, de modo que el superlativo se anteponga en valor al comparativo, y el comparativo al positivo; que no se anteponga en valor el positivo al comparativo, ni se anteponga contrariamente el comparativo al superlativo, como con tal expresión: *doctus doctior quouis doctissimo, stultior quouis stultissimo*, si lo dices así.

X. Con mucha frecuencia se pone el comparativo y es positivo, con mucha frecuencia se pone un comparativo y ni es positivo. Las dos cosas ha dicho: a veces se pone el comparativo y está en lugar del positivo; a veces se pone el comparativo, [F.34r] y no sólo no es comparativo, sino ni siquiera positivo; así hay dos ejemplos, uno en Virgilio, otro en Salustio:

Virgilio dice: *iam senior, sed cruda deo*; he aquí que *senior* es aquí comparativo, pero en lugar de positivo; ¿por qué razón?, porque Caronte, aunque no sea *senior*, no obstante, es *senex*. Nunca, en efecto, podemos decir *senior* sino en comparación con un semejante; por ejemplo: *un escolar es más docto que otro escolar, un senador es más ilustre que otro senador*; no podemos decir: *un senador más distinguido que un plebeyo*, ésta no es una verdadera comparación, sino por empleo abusivo. Verdadera comparación es aquella que se hace entre iguales. Por tanto, ¿cómo dijo a Caronte *senior*, no habiendo otro Caronte *senex*?. Por tanto, aquel comparativo equivale a un positivo; en efecto, aunque Caronte no sea *senior*, sin embargo parece *senex*; es efectivamente tal que puede que sea viejo, es decir, aunque no hay dos Carontes —de modo que el uno sea, por ejemplo, viejo, el otro más viejo—, sino que uno solo es el mismo. Por tanto, si es uno solo, aunque no sea más viejo, sin embargo es viejo; aunque no sea comparativo, sin embargo es positivo.

En esa expresión salustiana, sin embargo, no sólo no dice comparativo, sino ni positivo siquiera, como *mare Ponticum dulcius quam cetera*. Diría bien "más dulce el Mar Pónico" —y el Mar Pónico sería más dulce—, si fuera dulce algún mar; pero no siendo dulce ningún mar, ¿cómo podemos decir "más dulce aquél"? Por tanto, ves que cuando digo *un mar más dulce*, no sólo no es más dulce, sino ni dulce siquiera, porque ningún mar es ni más dulce ni dulce. Así se encuentra este comparativo no sólo no valiendo por comparativo, sino ni por positivo, pues, no se puede dar por la naturaleza de las cosas.

XI. Esto ha sido tratado por Probo de un modo, por Donato de otro modo. Dice Donato: "cinco son los adverbios que no debemos unir sino solamente al positivo: *tam, magis, maxime, minus y minime*". Estos cinco han sido puestos por sí mismos por Donato;

por ejemplo, debo decir *tam doctus*, no *tam doctior*, *tam doctissimus*; *magis doctus*, no *magis doctior*, *magis doctissimus*; *maxime doctus*, que se llama adjetivo, no *maxime doctior*, *maxime doctissimus*. [F.34v] Y la razón ha sido dada no por Donato sino por otros: ¿por qué no acompañan esos adverbios al comparativo y al superlativo, sino sólo al positivo?, porque indican aumento; cuando digo *magis*, siempre *magis* indica aumento, y si dices, por ejemplo, *iste stultus*, *iste magis stultus est*, ves efectivamente que produce aumento; por ejemplo, *iste stultus est*, *iste maxime stultus est*; indican aumento.

Por tanto, si estas partículas contienen aumento, si contienen aumento, contienen una gradación de la expresión. Nunca, efectivamente se produce aumento, sino en el comparativo y el superlativo; así pues, estas partículas tienen sentido o de comparación o de prelación, como lo tienen el comparativo o el superlativo. Cuando digo *tam doctior* es tal como si dijera *doctior doctior*; *tam doctissimus*, *doctissimus doctissimus*. Este *tam* mismo efectivamente es o de comparativo, o de superlativo. Y, si tienen valor de comparativo y superlativo, es decir, el que significa más que el positivo, por ello no acompaña.

Pero si es verdadero esto, que estas partículas no acompañen al comparativo y al superlativo por eso, porque ellas mismas tienen valor de comparación o de prelación, no debe acompañar ninguna palabra que tiene valor de comparación o prelación; como, por ejemplo, si dices *satis doctus*, contiene aumento; *plus doctus* contiene aumento, *abundanter doctus* contiene aumento. No debemos decir *abundanter doctior*, *abundanter doctissimus*; no debo decir *multum doctior*, *multum doctissimus*, porque todas estas palabras indican comparación, es decir, aumento. Y esto lo sigue Probo y dice así: "todos los adverbios o todas las partículas, cualesquiera sean, que tienen sentido de aumento no se deben unir ni al comparativo ni al superlativo, sino tan sólo al positivo".

Donato, por su parte, nos ha prestado la ayuda de que observemos tan sólo cinco palabras. Todas aquellas, cualesquiera sean, acompañan al comparativo y al superlativo, según la autoridad de Donato. No obstante, tú, si quieres expresarte con pureza, tampoco debes unir al comparativo y al superlativo [F.35r] aquéllas que tienen sentido de aumento. Tan sólo nuestro que está puesto en un ejemplo: Horacio dice:

et tollens uacuum plus nimio Gloria uerticem,

Nimio es comparativo, *plus* es comparativo; he aquí que ha unido dos comparativos, pero quizás digas: "*plus* y *nimium* son lo mismo". El verso siguiente lo indica clarísimamente:

arcanique fides prodiga perlucidior uitro.

Per indica aumento, *lucidior* es el grado comparativo y, sin embargo, ha dicho *perlucidior*; es como si dijeras *ualde lucidior*, *multum lucidior*. Aparecen ejemplos de otras palabras, exceptuadas estas cinco; éstas debemos reservarlas hoy y no unir las al

comparativo o superlativo, sino tan sólo al positivo. Mejor harías, no obstante, si tampoco unieras todas aquéllas; en efecto, también Virgilio une, pero no ésas que hemos dicho, sino que une aquéllas:

*tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.*

Hemos dicho en efecto que *tam* no debe acompañar, -*tam, magis, maxime, minus* y *minime*-. Y encontramos aquí efectivamente que están unidas, pero no es esto, una cosa es: un adverbio está acompañando al comparativo, otra cosa: dos adverbios acompañan al comparativo; en efecto, *tam* es adverbio y también *magis* es adverbio, puesto que ambos son adverbios, no parece ser solecismo. Haríamos mejor, no obstante, si no los uniéramos en absoluto.

XII. El grado comparativo acompaña a tres casos. Donato dice "a dos casos", pero tú debes saber que verdaderamente acompaña a tres casos: ablativo, séptimo, y, con la partícula *quam* interpuesta, al nominativo. Acompaña al ablativo: *doctior ab illo*; al nominativo: *doctior hic quam ille*; pero debes saber que hoy tenemos como normal utilizar el séptimo, no debemos utilizar el nominativo ni el ablativo; debo decir *doctior illo*, no *doctior ab illo* ni *doctior hic quam ille*. Si quieres de nuevo tomarte alguna libertad, puedes utilizar, sobre todo, también el nominativo: *doctior hic quam ille*; con regularidad debes utilizar, en todo caso, el séptimo.

XIII. Además, el grado comparativo nos relaciona con los de nuestra especie y con los de distinta; así, por ejemplo, el caballo y el perro; puedo anteponer un caballo a un caballo, puedo también anteponer un caballo a un perro, como, por ejemplo, [F.36v] *uelocior equus equo* y *equus uelocior cane*. Así lo antepone a los de su especie y también, en el comparativo solamente, a los de distinta.

XIV. El superlativo, por otra parte, tiene todas estas características al contrario. En efecto no va con ninguno, ni con el ablativo, ni el séptimo, ni el nominativo, sino que va con el genitivo plural. Además no nos antepone a los de nuestra especie y a los de distinta, sino tan sólo a los de la nuestra, como si dices *equus uelocissimus est equorum*; no puedo decir *equus uelocissimus canum*. Por medio del superlativo tan sólo nos antepone a los de nuestra especie.

XV. Se ha preguntado sobre el número. ¿Con qué número se construye el grado comparativo?; el comparativo va con el número singular y el plural: *doctior illo, doctior illis, equus equo uelocior est uel canibus*.

XVI. El superlativo, por su parte, sólo se construye con el número plural; como, por ejemplo, *equus uelocissimus equorum*; no puedo decir *equus uelocissimus equi*. Y, realmente, en lo que es indivisible se observa esta norma; si aquello es indivisible por

naturaleza, la observas, ¿acaso puedes dividir el hombre?. Por el contrario, la plebe la dividirás; puedo, por tanto, decir *stultissimus est plebis*; la plebe, aunque sea del número singular, puede sin embargo ser dividida y puede recibir el valor de número plural. Tenemos en Virgilio: *fortissime gentis Tydidei*; *fortissimus* es superlativo, *gens* es del número singular, pero, sin embargo, es del plural por el sentido.

El grado superlativo debe ciertamente acompañar sólo al número plural, pero exceptuados aquellos nombres que son singulares por el enunciado, plurales por el sentido. Si efectivamente estos nombres son también de enunciado singular, de sentido plural, acompañan también en genitivo singular; como en el propio Virgilio encontramos en otro lugar: *ditissimus agri*. *Ager* admite división; en efecto decimos *ager Campanus*, pero claramente en Campania no hay un único campo, sino muchos; del mismo modo si dices *ager Siculus*, *Galicus*, decimos *ditissimus agri*. Del mismo modo, *Romanum genus*: este *Romanum genus* es del número singular ciertamente, pero sin embargo del plural por el sentido; por ello, en los relatos históricos encontramos: *Romani generis disertissimus*, *disertissimus huius Romani generis*. Por tanto, esos nombres que son singulares por el enunciado, plurales por el sentido, pueden ponerse también en número singular.

[F.36r] XVII. Como hemos dicho que el comparativo se pone por el positivo, así encontramos nombres, en que el propio superlativo es positivo; como en tal expresión, *Iuppiter Optimus Maximus*: *Optimus* y *Maximus* son superlativos; pero, sin embargo, estos superlativos no sólo no son superlativos, sino ni siquiera comparativos, sino tan sólo positivos; ¿por qué razón?, porque sólo lo diríamos bien, si hubiese un Júpiter y otro, asimismo si hubiese tres Joves; habiendo uno sólo, ¿con qué comparación anteponemos?; por tanto, decimos que aquellos grados están por el positivo.

XVIII. Ves, por tanto, que son malas y truncadas y a medias aquellas expresiones que ponen los escolares en sus diccionas; pero por libertad han llegado incluso al habla, si dices *Aenea fortissime*; cuando dicen *Aenea fortissime*, no tiene lógica, a no ser que añadas otros a los que puedas anteponerlo; por ejemplo, si dices *Aenea fortissime Troianorum*, ya está completa la expresión; pero, si dices *Aenea fortissime*, no estará completa la expresión.

¿De dónde probamos que esto debe decirse así?. Haz una expresión de aquel comparativo, y mira si está bien: *Aeneas fortior*, ¿acaso puede haber alguien que diga esto?, más bien diría *Aeneas fortior Troianis*. Si por tanto el comparativo exige personas con las que se compare, por lo mismo que el superlativo exige personas a las que anteponerse, por tanto ves que no podemos decir esas cosas. No obstante, se ha encontrado una opinión contraria a esto, muy buena ciertamente y muy hábil, pero menos completa; dicen esto: cuando digo *Aenea fortissime Troianorum*, nuestro que él es el más valiente de los Troyanos;

pero, si sólo digo esto, *Aenea fortissime*, paso a decir *Aenea fortissime omnium*, no ya sólo de los Troyanos.

Es ciertamente buena lógica, pero se opone a nosotros, puesto que el superlativo nos antepone a los de nuestra especie, no a los de distinta; por lo tanto, si dices *Aenea fortissime*, puedo entender *fortissime Graecorum*, pero de ningún modo se permite esto; de ahí se ve que no hay lógica.

Es sutil sin duda, no es si embargo verdadera, porque da lugar a error; en efecto, si tengo libertad para sobreentender *omnium*, por tanto, también *Graecorum*; pero, si digo *Graecorum*, también, por tanto, el superlativo me antepone, contra la gramática, a los de distinta especie.
[F.36v]

<VII>. LOS GENEROS DE LOS NOMBRES

I. Trata de los géneros. Varrón dice que géneros solamente son aquellos que engendran: aquéllos se llaman géneros propiamente; y si vamos a seguir la autoridad de aquél mismo, no habrá sino dos géneros: el masculino y el femenino, pues ningún género puede crear sino estos dos; aquéllos otros, en verdad, los denominamos géneros impropriamente, es decir, sólo son géneros de nombre, no por naturaleza. De aquí surge, es decir, de aquí se ha encontrado que podamos justificarnos, porque, siempre que faltemos sobre los géneros, hay justificación, no impericia.

Así, si digo *haec paries*, puedo justificarme y decir que me está permitido decir esto; si, en efecto, se dice que los géneros son dos y, por tanto, se han llamado géneros por eso de que engendran, *paries* por su parte no engendra ni es engendrada, me está permitido decirlo según mi propia voluntad, como quiera. Aquí está también aquello que tenemos en los autores: Virgilio dice en un lugar *hic cortex*, en otro lugar *haec cortex*, e *hic silex* y *haec silex*; ¿qué necesidad hubo de que dijera *hic* o *haec*, por qué puso ambos: *hic silex*, *haec silex*?, porque estos géneros no tienen género por naturaleza, y los que por naturaleza no tienen género lo reciben de los autores. Esta es la causa de que encontremos la diversidad: *hic silex* y también *haec silex*. Por el contrario, ¿por qué no decimos *haec equus*, por qué no decimos *hic mula*?; sabemos clarísimamente que por lógica natural no podemos dar este género. Por tanto, debemos saber que podemos mantenernos en aquellos géneros; géneros que ni se generan ni pueden generar.

Debes saber aquello: que muchos géneros lo son por naturaleza, muchos por los autores; aquéllos que lo son por naturaleza los distinguimos por el sentido común, los que lo son por los autores los conocemos por los autores. En aquellos géneros que lo son por naturaleza, ni Virgilio ni Cicerón ni autor alguno te son necesarios, sino que naturalmente seguimos la lógica; sabemos que debo decir *haec mulier*, *hic uir*. Pero, para decir *hic pampinus*, no sigo la lógica natural, sino que digo esto tomándolo de los autores, porque así sé que se ha leído en Virgilio; así lo digo a veces con masculino, a veces con femenino. Pero, si nos preguntan por todos éstos, *pampinus* o

silex u otros que no vienen por lógica natural, no debemos responder antes de que se nos hayan ocurrido también los ejemplos; así, si alguien te pregunta: "¿de qué género es *silex*?", [F.37r] si se te ocurre *stabat acuta silex*, dirás: "del género femenino"; si se te ocurre

*quanto percussam pondere signent
et laedant silicem,*

dirás: "del género masculino". Por tanto, no lo debemos decir de antemano, sino con ejemplos.

Los géneros por tanto que son los principales y propios, son dos: masculino y femenino. ¿Qué, si ni es masculino ni femenino?, entonces es neutro; ¿qué, si masculino y también femenino?, entonces es común; ¿qué, si masculino y femenino y también neutro?, se llama «global». Así, por ejemplo, *hic magister* es masculino, *haec Musa* es femenino, *hoc scamnum* es neutro; *hic* y *haec sacerdos* es común; género común es siempre que el género femenino y el masculino tienen un nominativo similar, es decir, terminan semejantemente.

«Global» es siempre que el género femenino y el masculino y también el neutro terminan semejantemente en el caso nominativo singular; como *felix*: he aquí que acaba semejantemente en el nominativo singular en todos los géneros. ¿Por qué he añadido "en el nominativo singular"? por el plural, porque hay diferencia ahí, en el plural: *hi* y *hae felices* y *haec felicia*; en el nominativo del singular todos terminan semejantemente: *hic*, *haec* y *hoc felix*. Por tanto, género «global» es entonces, cuando el nominativo singular tiene una sola forma de los tres géneros.

Hay también epiceno. Entre el epiceno y el común hay esta diferencia: en efecto, epiceno es casi lo mismo que es el común; en efecto, cuando digo *haec aquila* es del género común; asimismo, cuando digo *hic canis*, es del género común; y sin embargo *canis* es siempre del género común, *aquila* del género epiceno. ¿Y cuál podrá ser la diferencia?, que en el género común según la cualidad del sexo ponemos los dos artículos, en el epiceno ponemos ciertamente un solo artículo, pero entendemos ambos sexos. Cuando es del género común, ponemos los dos artículos: *hic canis* y *haec canis*; en el epiceno no puedo decir *hic aquila* y *haec aquila*, sino sólo ponemos un artículo: *haec aquila*; e *hic passer*; no puedo decir *haec passer*, sino que ya sea masculino, ya femenino, decimos *hic passer*.

Por tanto esta diferencia hay entre el epiceno y el común: que en el género común encontramos los dos artículos, según la cualidad del sexo; en el epiceno encontramos uno sólo, pero los dos sexos, es decir, abarcamos los dos sexos con un artículo, [F.37v] ¿Y qué artículo se debe usar en el epiceno?, el que recibamos de los autores, es decir, según leamos, así lo decimos; para decir *haec cornix* ¿de dónde lo sé, sino porque así lo he leído?; luego la parte del género epiceno que prevalece, según esa debemos hablar. ¿Y con qué género se debe llamar aquel

epiceno?, se debe llamar como hayamos leído en la autoridad; pero debes saber que este epiceno se hace común según los autores. En efecto *turdus* es epiceno en masculino, Persio lo hizo común: *hic* y *haec turdus*, como es *et tenuis turdorum nosse salius*. Este mismo que es epiceno tomó de los autores el género común; más aún, se debe saber aquello, qué es concretamente el epiceno: epiceno es del que no se aprecia el sexo a simple vista; así se ha definido, no por aprendizaje. Puede efectivamente alguien saber el sexo, pero por aprender de qué género es. Por tanto, es específicamente epiceno cuando a simple vista no apreciamos el sexo, es decir, a primera vista, a ése lo llamamos epiceno. El aprenderlo, por lo demás, es otra cosa.

II. Además, debemos saber que algunas terminaciones son casi características de los géneros. Mira, la -a es casi siempre del género femenino, como es *Musa, casa*; mira, esa terminación casi está dedicada al género femenino. Asimismo la sílaba -us casi está dedicada al género masculino: *doctus, clarus, magnus*; se da, sin embargo, que termine en -us y sea del género femenino, como es *haec laurus*; mira, una sílaba que casi estaba dedicada al masculino es del femenino; pero no dije que la sílaba -us estaba dedicada completamente al masculino, sino que con bastante frecuencia. Asimismo la sílaba -um está dedicada al género neutro: *scamnum, tectum*; y se dan, sin embargo, alguna vez nombres de otro género acabados en la misma sílaba.

Sabiendo, por tanto, que algunas terminaciones se han consagrado a los géneros, las trata desde el punto de vista contrario; dice: "no te engañe esto, pues se encuentran formas de una clase y son de otro género". No me digas: "este nombre acaba en -a, debe ser del género femenino"; pues puede suceder que parezca femenino por la forma, y sea masculino, como es *Catilina, Agrippa, Messala*. Estos nombres son por el enunciado femeninos, por el sentido son masculinos; o, por el contrario, masculinos enunciado, femeninos por el sentido, como la comedia *Eunuchus* —esta misma comedia *Eunuchus* así se llama, en efecto así lo leemos en el propio Terencio: *quam transtulit in Eunuchum suam*—, *Orestes tragoedia*; *haec myrtus, haec laurus*: éstos son masculinos por el enunciado, femeninos por el sentido.

[F.38r] Asimismo, femeninos por el enunciado, neutros por el sentido, como *poema, emblema, epigramma*: éstos tienen el enunciado de femenino, sin embargo son neutros. Asimismo, por el contrario, neutros por el enunciado, femeninos por el sentido, como la mujer *Fronesium*, o *Glycerium*, y aquéllos que leemos en las comedias.

Asimismo, masculinos por el enunciado, neutros por el sentido. Si dices *pelagus, uulgus*, es como si fuera masculino, y sin embargo por el sentido es neutro; y ha añadido *uulgus*, pero éste no es seguro, pues puede ser masculino y también neutro. Ves por tanto cuántos géneros hay que discrepan a veces de las terminaciones.

III. Con frecuencia acontece que en el número singular es de un género, y en el plural, de otro. Encontramos efectivamente en el número singular un género y otro en el plural, como es *balneum*; decimos *hoc balneum* en el número singular, y en el plural decimos *haec balneae*, *hae balneae*; *occisus est a balneis Pallaceni a cena rediens Romae Sextus Roscius*. Asimismo hay femenino en el singular y en el plural neutro, como *haec carbasus*, y decimos en plural *haec carbasae*. Asimismo en el número singular se encuentra masculino, en el plural neutro: *hic Tartarus* y *haec Tartara*. Debemos pues conocer cuándo son nombres de un género en el número singular, y de otro en el plural, como si dijéramos; pero debes saber que *haec balnea*, como es *secreta fugit loca*, *balnea uitat*. *Caelum* es del género neutro en el número singular, del masculino en el plural; decimos *hoc caelum* e *hi caeli*: *quis totidem uertat caelos* dijo Lucrecio. También *porrum*, *caepe*, *locus*; *hic iocus* y *haec loca*; pero podemos decir también *hos iocos*, como es *mox iuuenes agitare iocos*. También *forum*; pero debes saber que hay aquí alguna diferencia: cuando decimos *foros*, indicamos los tableros de las naves; decimos *haec fora*, cuando hablamos de una galería; aunque Salustio lo haya dicho en género masculino incluso de la galería: *illum raptis forum et castra nautica sartorius mutauerat*. Mira por tanto que no te induzca a error porque lo hizo masculino.

IV. Hay algunos nombres que tienen el género masculino y femenino, y no son comunes. ¿Cómo no es común?, si tienen masculino y femenino, deben llamarse comunes.

Pero debemos saber que una cosa es común por naturaleza, otra es común por decisión nuestra; una cosa es por naturaleza, otra por decisión. Mira, *canis* se dice justamente [F.38v] de género común; ¿por qué?, porque se puede distinguir por naturaleza. De lo contrario se llaman no comunes, sino «de género duplicado», esto es, 'de doble género', aquéllos, como, por ejemplo, *pinus*: cuando quiero, digo *hic pinus*, cuando quiero, digo *haec pinus*; de modo semejante que *pampinus*: cuando quiero, digo *hic pampinus*, cuando quiero, digo *haec pampinus*. Por tanto, no por eso, porque puedo decir *haec pampinus* e *hic pampinus*, no por eso se dice que es de género común, sino que es de los dos géneros —*pampinus* no quiero que lo digas en femenino—, pues, si fuera de género común, a veces sería *hic*, a veces *haec*; pero no siempre es así, sino según el momento, entonces decimos o esto o aquello, es decir, o *hic* o *haec*. Al común, sin duda, según sea el género, tal determinante le damos; pero en *pampinus* no tienes uno determinado, sino, cuando quieres, dices *haec*, cuando quieres, dices *hic*. Por tanto no son comunes, sino que se adaptan al doble género.

Por tanto los hay de género vacilante entre el masculino y el femenino, como *cortex*, *radix*, *finis*, *stirps*, *pinus*, *pampinus*; todos éstos son del género masculino y también del femenino. Asimismo *frenum*, *clipeum*, *uulgus*, *specus*, son de género incierto entre el neutro y el masculino; y podemos decir *hic uulgus* y *hoc uulgus*. Asimismo son de género vacilante entre el neutro y el femenino común, si dices *buxus*, *pirus*, *prunus*, *malus*; pero hay

esta diferencia: que en neutro decimos el fruto, en femenino los propios árboles; e intercaló "con frecuencia decimos". Sabe efectivamente que hay árboles también que son del género masculino y del neutro, como *siler* es del neutro, *oleaster* es del masculino.

V. Además hay algunos que se llaman «fijos», los hay que se llaman «movibles». Fijos son los que no pueden cambiarse para otro género, como si dices *frater*: ¿acaso hace *fratra*? Mira, este es fijo, el que no puede cambiarse para otro género. Los movibles, por su parte, hacen los dos géneros, esto es, si son propios, hacen dos; si apelativos, tres; por ejemplo: *Gaius* ha hecho *Gaia*, no hace *Gaium*: estos dos géneros solos hacen; *Martius* hace *Martia*, no hace *Martium*. Pero, si son apelativos, hacen tres, como *doctus*, *docta*, *doctum*.

VI. Hay algunos que ni son en absoluto fijos ni movibles, como son aquéllos: *draco*, *dracaena*; *leo*, *leaena*; *gallus*, *gallina*, *rex*, *regina*. [F.39r] Si fuera movable, se diría *draca*; si fuera inmóvil se diría sólo *draco*; pero se cambia módicamente y tiene lo que es *draco*, de ahí se hace *dracaena*. Si fuera movable completamente, se diría *draca*; pero no se hace así, sino que decimos *dracaena*, se cambia módicamente, esto es, no se cambia completamente, sino que mantiene un cierto medio, de modo que de lo que es *draco* haga *dracaena*; pero lo decimos a medias, y no parece ser del todo fijo ni apartarse del todo de sí.

VII. Dice Plinio Segundo, siguiendo a Varrón: "cuando dudamos del género del primitivo, miremos al diminutivo, y, a partir del diminutivo, conocemos el género del primitivo". Por ejemplo: *arbor*, ignoro de qué género es; haz el diminutivo: *arbuscula*, mira, de ahí sabes cuál es el género del primitivo. Asimismo, si dices *columna*, ¿de qué género es?, haces de ahí el diminutivo, esto es, *columella*, y de ahí sabes que el primitivo es del género femenino.

Así dice Donato: "esta regla es insegura", ¿por qué?, porque encontramos unos géneros en los primitivos y otros en el diminutivos; como es *pistrinum*, de ahí hace el diminutivo *pistrilla*: mira, el que en el primitivo era del género neutro, en el diminutivo es del femenino. Y aquel, *canis*, ¿acaso es del mismo género en el diminutivo?, de ningún modo, sino que hace *canicula*; en el primitivo es del masculino, del femenino en el diminutivo. Y otro, como si decimos, por ejemplo, *scutra*, hace en el diminutivo *scutrillus*: mira, en el primitivo es del género femenino, del masculino en el diminutivo; en efecto *scutra* es del femenino, *scutrillus* del masculino. Todos éstos citados son los que son de un modo en el primitivo, de otro en el diminutivo.

<VIII>. Trata inmediatamente del nominativo singular, del que principalmente surgen las reglas. Todo nominativo singular termina en trece letras: a, e, i, o, u, l, m, n, r, s, x, c, t; con esas letras se presenta.

I. Todos los nombres terminados en -a en el nominativo

singular admiten estos géneros: masculino: *hic Catilina*, femenino: *haec Musa*, neutro, pero griego: *toreuma*, en efecto todos los neutros acabados en -a son solamente griegos.

El común, como dice Probo, es de sólo dos géneros; según lo encontramos en los autores, de tres. Probo dice que debe decirse [F.39v] de dos géneros, como *hic* y *haec aduena*; pero otros dicen *hic* y *haec* y también *hoc aduena*; y esto es cierto: encontramos efectivamente también *mancipium aduena*. Por tanto encontramos el masculino terminado en -a, como es *hic Catilina*; el femenino, como *haec Musa*; el neutro, pero griego, como *toreuma*; o de dos o de tres, como *advena*.

II. El nominativo terminado en -e sólo admite dos géneros: uno femenino, pero griego, como *Euterpe*, *Calliope*; otro neutro, pero latino, como *feminile*, *sedile*, *monile*.

III. El nominativo terminado en -i, si lo tiene un nombre latino de tres géneros, es indeclinable, como *hic* y *haec* y también *hoc frugi*, *hic* y *haec* y *hoc nihili*; y esto es solamente, éstos encuentras solamente. Pero, si son extranjeros, son neutros, como *gumini*, *sinapi*.

IV. El nominativo terminado en -o admite todos los géneros excepto el neutro: admite el femenino, como es *Iuno*; admite el común, *pomilio*: se llama *pomilio* el enano; admite también el masculino, como *Cícero*; nunca admite el neutro.

V. El nominativo terminado en -u es obligatorio que sea sólo del género neutro, como *cornu*, *genu*, *gelu*, *spécu*.

VI. También el nominativo terminado en -l, como *mel*; y en -n, como *carmen*, y en -m, como *templum*; en -r, como *Caesar*; en -s, como *doctus*; en -x, como *pix*, en -c, como *lac*; en -t, como *caput*. "Pero tratar de esto", dice, "es bastante, pero muchos otros y otros lo han tratado". No obstante, ha escrito Probo para esta parte un libro; ése ha escrito una gramática, no la ha escrito para los perfectos, sino para los que quieren ser perfectos.

<VIII>. LOS NUMEROS DE LOS NOMBRES

I. Pasa 'al número. El número entre los latinos es de singular o de plural: de singular, como *hic doctus*; de plural, como *hi docti*. Hay también número común, como es *dies*, *hic dies* e *hi dies*: se dice *dies* en el número singular y también en el número plural. Por tanto, son del número común éstos: siempre que el nominativo singular y el nominativo plural son similares. Por tanto, cuando el nominativo singular y también el nominativo plural son similares, son del número común; y generalmente toda [F.40r] la quinta declinación y la cuarta son del número común, como *species*, *uersus*, *dictus*.

II. Se pregunta, por cierto, si entre los latinos puede encontrarse el número dual, que es frecuente entre los griegos; y

se encuentra en dos solamente, como *duo* y *ambo*, en efecto estos nombres no son ni del singular ni del plural; no puedo decirlos del número singular, porque respecto de dos no puedo decir "aquel me hizo una injusticia"; tampoco del número plural: no puedo decir "todos me hicieron una injusticia", porque son dos, y respecto de dos ¿quién dice todos?.

Por esta necesidad decimos que son del número dual: por eso, porque se han apartado del sistema del latín, son anómalos, esto es, son irregulares. Deberíamos haber dicho *his duis*, puesto que decimos *duorum*; cuando efectivamente el genitivo plural acaba en *-rum*, el dativo plural acaba en *-is*: así como *tecta*, *tectorum*, *tectis*, así también *duo*, *duorum*, *duis*; pero ¿quién diría esto?. Además, si dices *doctorum*, hace *hos doctos*. Por tanto puede decir *duorum*, *hos duos*, pero sin embargo leemos algunas veces *duo*; pero esto, según la regla, no lo podemos decir, por lo demás se lee.

Semejantemente *ambo*: también debes decir *ambos*. Pero se han rechazado estas formas, no podemos decir las según la regla; si alguien te dijera "¿por qué decimos *duo* y *duos*, y *ambo* y *ambos*?", ésta es la causa: ni aquello es verdadero ni aquello es verdadero; y, puesto que ni aquello es verdadero ni aquello, ambas están bien. Y por derecho así es: siempre que ambas reglas se debilitan, ambas se admiten. ¿Por qué hace *hos duos*, no pudiendo decir *duis*?, necesariamente tiene, en efecto, que acabar en *-is*; todos los nombres efectivamente que terminan en *-os* en el acusativo, acaban el dativo plural en *-is*; por ejemplo: *hos claros* hace *his claris*, *hos doctos* hace *his doctis*. Algunos dicen que debemos decir *duo*, esto es *hos duo*; ¿por qué?, en efecto, si decimos *hos duo*, necesariamente el dativo tiene que terminar en *-o*: *his duo*; todos los nombres efectivamente que en el acusativo plural terminan en *-o*, no se declinan en el dativo plural, como, por ejemplo, *hos octo*, *his octo*, ¿acaso hace *his octibus*?. Semejantemente también *ambo* se declina por este sistema; los dos se han admitido por analogía. Por tanto hay del número singular, como *hic doctus*; del plural, como *hic docti*; del número dual: [F.40v] *duo* y *ambo*; del número común, como *res*, *nubes*, *dies*.

Todos los nombres que son de la cuarta o de la quinta declinación tienen igual el nominativo singular y el nominativo plural; por tanto, los nombres de la cuarta y de la quinta declinación siempre se desarrollan con el mismo procedimiento.

III. Y con frecuencia, dice, se encuentran nombres del mismo género en ambos números. "Con frecuencia", dice, no "siempre"; en efecto se encuentran algunos nombres defectivos en el número singular; en efecto los encontramos defectivos en el número singular, y defectivos asimismo en el número plural. ¿Y por qué así?, *pulvis* siempre está en singular, leemos no obstante en Horacio:

novem diales dissipare pulveres.

Por tanto, *pulvis*, *sanguis*, éstos nombres, éstos, son defectivos en el número plural; los hay que son defectivos en el número

singular, como *Manes*, *Quirites*. Los hay que son defectivos en número plural del género femenino, como *pax*, *lux*.

Leemos, sin embargo, que es también propio del neutro esto: y en Salustio leemos que también que eso y aquello es también del neutro. Asimismo el nombres es defectivo en el número plural, como *pus*, *uirus*, *aurum*, *oleum*, *ferreum*. Por tanto, ves que hay nombres de número singular solamente, como *pulsis*, *sanguis*, a veces solamente del número plural, como *Manes*, *Quirites*; a veces solamente del número singular, como *pax*, *lux*.

Asimismo, siempre singular del género neutro: *aurum*, *oleum*, *ferreum*, y éstos pertenecen a la regla, y también todo el que pertenece al peso o a la medida son del género neutro.

Asimismo son defectivos a veces en el número singular y tienen número plural en el género masculino: *cancelli*, *Quirites*; nadie dice *hic cancellus*, sino *hi cancelli*; nadie dice *hic Quires*, sino *hi Quirites*, aunque hayamos leído esto. Leed en Petronio, y encontraréis hecho esto del nominativo singular, y dice Petronio *hic Quires*; éstos son usos por extensión. Por tanto, hay nombres sólo del número plural masculino, como *Manes*, *cancelli*, *Quirites*; de número sólo plural en el género femenino, como *kalendae*, *nundinae*, *feriae*, *quadrigae*, *nuptiae*: todos éstos son del número plural solamente.

[F.41r] Asimismo del género neutro, sólo del número plural: *arma*, *moenia*, *Floralia*, *Saturnalia*, *Compitalia*; éstos son de solamente número plural en el género neutro. Pero debes saber que estos mismos se emplean a veces como defectivos: hemos dicho *uirus*, *aurum*, *oleum*, y se emplean los que pertenecen al peso o a la medida se usan; se ha empleado *melis*, se ha empleado *olea*, etcétera. Asimismo, los que lo son del número plural se emplean a veces para el número singular: *mappa*, asimismo tienes empleado *biga* en el número singular, como es

rorifera gelidum tenuauerat aera biga.

Estos se dicen «por empleo».

IV. Conocemos las normas de declinar los nombres. Pero las normas de declinar los nombres —declinarás el nominativo a semejanza del nominativo—, esto es, cómo debemos declinar los nombres, son: no tomas del nominativo plural el singular, sino a partir del nominativo singular, declinarás a semejanza del nominativo singular. Y, si sucede que el nombre sea sólo del número plural, ¿caso se puede mirar el singular, que no es ninguno, para que te dé el sistema de cómo puedas tomarlo y cómo lo declines según esta ley, a semejanza del nominativo, puesto que el nominativo toma la regla del número singular?. Por ejemplo, *haec Musa*, *huius Musae*: si es también aquel nombre del número singular, lo declinas ya así, como *Musa*; por ejemplo, *kalendae*: ves que *kalendae* termina así.

Semejantemente en el masculino, como es aquel *Manes*: *hi Manes*, ¿horum cómo lo hacemos?, *Manium*, *his Manibus*; ¿ves cómo se hace?, como *hi fáciles*, *hi Manes*; lo mismo que declinas *faciles*, así también *Manes*; asimismo ha hecho *horum faciliū*, luego como *hi fáciles*, *horum faciliū*, *his facilibus*, así también *Manes*, *Manium*, *Manibus*.

En el neutro no tienes qué poder seguir. Todos los nombres efectivamente que son del número plural tienen varias terminaciones: a veces en -a, a veces en -ia; por ejemplo, *castra* hace *castrorum*; *moenia*, *moenium*; y aquél en -a, y éste en -ia; pero uno hace en -ium, otro en -rum; en efecto *castra* hace *castrorum*, *moenia* hace *moenium*. ¿Cómo tomamos la regla?, de tal modo que, si acaba en -ia, solamente termine en -ium; si une -a a las consonantes, termine en -rum; como *tecta*, *tectorum*, *tectis*. Si en cambio todos los nombres neutros, que terminan en -a, tienen terminación variada, y a veces la conservan junto a los nombres del número singular, a veces la abandonan; así, en efecto, *haec tecta*, *horum tectorum* hace el número singular *hoc tectum*; se plantea si *castrorum* debe hacerlo. Volvamos al número singular, esto es, ¿cuándo hacemos *moenia*, *moenium*? [F.41v] como debemos decir *agilium*, *agilibus*; pero, sin embargo, esta forma que termina en -ia se aparta a veces de la regla, y ha terminado en -rum; de ahí viene aquello que leemos con bastante frecuencia: *Curio ibidem moratus regione Vulcanaliorum*; mira, termina en -ia, y se aparta en ese caso tan sólo, en el genitivo plural; pero en los otros casos se declinan semejantemente según la regla; y Horacio dijo:

ancillorum et nominis et togae | oblitus:

te apartas sólo en el número plural, esto es, vuelves a la semejanza de aquel nombre que viene del singular.

V. Además hay nombres de enunciado singular, de sentido plural. Cuando decimos *gens*, es de enunciado singular, de sentido plural, como *populus*, *contio*, *multitudo*; éstos nombres son singulares por el enunciado, plurales por el sentido.

VI. Por el contrario, hay plurales por el enunciado, singulares por el sentido, como *Athensae*, *Micenesae*, *Thebae*, *Puteoli*; todos éstos son plurales por el enunciado, pero todos son ciudades.

<Más> sobre los números

El nombre tiene también el accidente del número. Pero entre los latinos dos son tan sólo los números: singular y plural; entre los griegos existe también el dual. Singular es el número que significa 'uno solo', como, por ejemplo, *hic homo* es uno tan sólo; plural es el número que significa 'muchos': *hi homines*, como, por ejemplo, si son cien, doscientos; dual es el que significa sólo 'dos', como si dices *dos*. Cuando digo este mismo *dos*, ni puede significar 'uno' ni 'muchos', y por eso se dice

dual; y hay entre los latinos dos nombres del número dual tan sólo, como *duo* y *ambo*, y no encontrarás más; *duo* y *ambo* no significan ni 'uno' ni 'muchos'.

Han intentado algunos decir que esos mismos son del número plural, con ésta definición: "¿cuál es número singular? el que significa 'uno solo'; todo lo que no significa 'uno solo' ya aparenta ser del número plural". Pero esto es falso; ¿por qué efectivamente es de necesidad que el que no sea uno sean diez, o los que son diez sean ciento?; no es cierto esto, es mala la definición. Debemos saber claramente nosotros que dos son tan sólo las palabras entre los latinos, que significan número dual: *duo* y *ambo*; y estos mismos nombres son anómalos: ya hemos dicho esto en las normas de las terminaciones. Por tanto, número singular, por ejemplo, es *hic magister*, plural es *hi magistri*.

Existe también el número común. Se dice número común, cuando el número singular es lo mismo que el plural, y tan sólo se diferencian por la cantidad, como *hic fluctus* e *hi fluctus*: tan sólo se distingue la cantidad, y la terminación de las sílabas es similar; pero *fluctus* en el número plural se alarga, [F.42r] en singular se abrevia. Esto, ciertamente, en la cuarta declinación; en la quinta declinación tan sólo el sentido produce la diferencia: *hic dies*, *hi dies*: una es larga y la otra es larga, nada aportan las cantidades, sino que la diferencia está en el sentido.

Por otra parte, debes saber tú que los nombres de número singular y de número plural están en la primera declinación o en la segunda; pero en la cuarta y en la quinta son del número común; en la tercera declinación, de forma variada. Así, por ejemplo, en la primera declinación hay del número singular y del plural: *haec Musa*, *hae Musae*; *hic Aeneas*, *hi Aeneae*; *hic Anchises*, *hi Anchisae*; y no puede encontrarse, por la naturaleza de las cosas, variedad de otra clase en el número singular y plural. Asimismo en la segunda declinación la variedad es *hic doctus*, *hi docti*; *hic puer*, *hi pueri*. En la cuarta y quinta declinación siempre hay número común, como *hic fluctus*, *hi fluctus*; *hic dies*, *hi dies*. Por otra parte, en la tercera de forma variada, a veces se diferencia el número, a veces es común; se diferencia en esta expresión: *hic pater*, *hi patres*; es común en esta expresión: *haec claves*, *hae claves*.

Y, puesto que he insistido en este tratado, no te engañe aquello que está en todas partes: hay efectivamente normativa. En todas partes, encontramos que los nombres de la tercera declinación en el ablativo singular están abreviados, como *ab hoc patre*: la -e es breve; *ab hac matre*: la -e es breve; *ab hoc amante*, y no sé que otras. Por tanto, en el ablativo singular los nombres con -e final tienen la -e breve; pero encontramos *ab hac fame*: encontramos la -e larga. *Haec fames*, *huius famis*: ¿cómo puede suceder que se encuentre que un ablativo terminado en -e esté alargado? Debes saber que ha ocurrido recientemente el que se decline así; en efecto, entre nuestro antepasados había sido de la quinta declinación: *haec fames*, *huius famei*, y se

encuentran muchísimos ejemplos, se han amontonado muchos de esos ejemplos en el mismo lugar donde este sistema se da de *fame*.

¿Lo ves por tanto?, ¿qué ha quedado entre los latinos?, ¿por qué razón encontramos alargada la -e en el ablativo *fame*? Si alguien te dice: "un nombre de la tercera declinación, que abrevia siempre la -e en el ablativo", ¿y por qué razón encontramos ésta alargada?; cuando encontramos efectivamente *fame*, siempre se alarga; el ablativo, si es de la tercera declinación, abrevia la -e; pero debemos saber que así se había declinado este nombre entre nuestros antepasados. La -e efectivamente que encontramos alargada en el ablativo no viene de la tercera, sino que viene de la quinta antigua; siempre efectivamente lo leemos así en los antiguos: *haec fames*, *huius famei*, y de ahí viene *ab hac fame*; por tanto es del número singular *haec fames*, *huius famei*, *ab hac fame* —tienes esto en Caper: *De lingua latina, non de dubiis generibus*—. [F.42v] Por tanto, es del número singular *hic doctus*, del número plural, *hi docti*; es del número común *dies*, *fluctus*. Pero debemos saber que son nombres plenos aquéllos que tienen sus números propios, como, por ejemplo, *hic doctus* es del número singular, *hi docti* es del número plural; sin embargo se encuentran nombres que son defectivos en uno y otro número. No puede efectivamente encontrarse un nombre que no tenga número en absoluto, sino que no tenga uno u otro, esto es, o número singular, o número plural. Se encuentran algunos nombres que son defectivos en el número singular, algunos que son defectivos en el número plural; y da ejemplos para cada género.

De este conjunto de ejemplos hemos recogido, según los género, verbi causa, en el género masculino los que son nombres tan sólo del número singular; asimismo los que son tan sólo del plural. Observa que cualquier ejemplo que te da, lo da según la gramática; no recurras a los autores y rompas esto mismo que expone. Hay muchos contrarios que contravienen la norma: en el número singular, género masculino, como *pulvis*: nadie dice *pulveres*, pero sin embargo dijo Horacio:

nouendiales dissipare pulveres.

Ese se refiere a un autor; sin embargo debes saber que este mismo nombre es tan sólo del número singular, y hay una causa; ¿por qué razón?, esa cosa efectivamente es indivisible y no puede tener partición, no puede tener número plural *Pulvis*: ¿acaso puede haber en este lugar medio polvo, o haber en aquel lugar medio polvo?, por naturaleza esa cosa es indivisible, por eso está en número singular; luego aquél la empleó indebidamente. Asimismo *hic sanguis*: no se ha leído *hi sanguines*; *hic cruor*: leemos *hi cruores*, también esto por uso indebido. Ahí tienes nombres del género masculino de tan sólo el número singular.

Asimismo en el género femenino de solamente el número singular: *haec pax* no hace *hae paces*, *haec lux* no hace *hae luces*; ambos, sin embargo, se han leído en Salustio: *bella atque paces*.

Asimismo en el género neutro de solamente el número singular, como *aurum*, *oleum*, *hordeum*, y todo el que se refiere al peso o a la medida.

Asimismo nombres de solamente el número plural, en el género masculino. No podemos decir *cancellum*; [F.43r] dicen, por tanto, mal *tolle cancellum*, más bien decimos *tolle cancellos*, y dieron muchos la razón: que no puede esta cosa hacerse de una sola cosa, sino de muchas; por eso quisieron que fuera del número plural. Por eso *scopae*, puesto que consta de muchas varillas, es del número plural. Por eso también *scalae*, por eso también *quadrigae*; por esta causa, porque no son de cosas singulares, por eso son del número plural. Por tanto hay nombres del género masculino, de solamente el número plural, *Manes*, *Quirites*; hemos leído también en el género masculino del número singular *Quiritem*:

quis te redonauit Quiritem?

El nominativo de éste será *Quirites*; no, como hablan vulgarmente, *Quiris*, sino *Quirites*; así se ha leído.

Asimismo, de número tan sólo plural en el género femenino: *nundinae*, *feriae*, *quadrigae*, *mappae*, *nuptiae*. Mira, este mismo *nuptiae*, ¿acaso puede esta clase de matrimonio hacerse por medio de uno solo y no por dos?; por eso también éste es del número plural.

Asimismo, en el género neutro del número plural tan sólo: *Saturnalia*, *Vulcanalia*, *Compitalia*. Por eso también debemos advertir esto que alguien ha expuesto: se planteaba de qué número era *Pascha*; es día festivo, todos los nombres de los días festivos son del número plural solamente: *Vulcanalia*, *Compitalia*; decía también aquél que lo exponía además que éste era del número plural solamente. Pero hay causas que lo rechazan: primero, que aquellos nombres acaban en *-ia*: *Vulcanalia*, *Saturnalia*, *Compitalia*, y tienen su primitivo de donde se originan, *Vulcanal*, *Vulcanalia*; *Minerual*, *Minerualia*; *Compital*, *Compitalia*; tienen su primitivo, de donde se originan; éste no tiene ni acaba así, en *-ia*, sino en *-a*. Por otra parte este tipo de nombre es latino, proviene de la latinidad; pero aquél es griego, y conocemos los nombres griegos que acaban en *-ta* entre los griegos, como, por ejemplo, *colyma*, *colymata*; *pegma*, *pegmata*; *stegma*, *stegmata*; esos que son neutros y acaban así, al pasar al número plural, necesariamente tienen que acabar en *-ta*.

¿Cómo quieres que sea esto, que sigas el procedimiento griego, o el latino?; si quieres que sigamos el procedimiento griego, [F.43v] no tienen número plural acabado en *-ta*; si el latino, no tienen *-ia*; de donde consta que no son del número plural.

Por tanto hay nombres de número plural solamente, como *Minerualia*, *Vulcanalia* y similares. Dice así también ése, temeroso porque sabe que se han leído muchos contra sus reglas, "pero debes saber que se han reunido por uso indebido"; en

efecto, mira, decimos *puluis* según la gramática, y, sin embargo, encontramos *pulueres*; debemos decir *bigae*, encontramos *biga*.

De aquellos números que son del número singular, encontramos que se ha hecho el número plural; y asimismo de estos nombres que son del número plural encontramos que se ha hecho el número singular. Del número singular se ha hecho el plural, como este mismo *puluis*, *pulueres*; asimismo del número plural se ha hecho el singular: *bigae*, *biga*; y aquello que tienes en Virgilio: *uina*, *mella*, *hordea*, y las demás que por el peso o la medida son sólo del número singular. ¿Cómo?, hemos leído *uina* no sólo en Virgilio, no digas "como leído en un poeta", esto también lo tienes leído en Cicerón: *uina uinalisque Asiatica*; *mella fluant illi*; *serite hordea campis*; *aeraque sudant*, —*hoc aes, haec aera*—: todos estos se dicen por uso indebido.

Además hay algunos nombres singulares por su enunciado, plurales por su sentido, como es *populus*, *gens*, *contio*, *multitudo*: todos éstos son singulares por su enunciado, plurales por su sentido, no constan efectivamente de elementos singulares; o, por el contrario, plurales por su enunciado, singulares por su sentido, como *Athenae*, *Mycenae*, *Cumae*, *Thebae*, *Puteoli*: éstos se dicen tal como si fueran plurales. Pero son nombres de número tan sólo singular, en cuanto se refiere a los latinos. Entre los griegos, por su parte, los encontramos de otro modo: *hae Thebae* y *haec Thebe*, como es *te quoque, peritura Thebe, uariant illi*.

<IX>. LA ESTRUCTURA DE LOS NOMBRES

I. La estructura, o es natural, o procede de creación. La que es natural se llama simple; la que procede de creación, compuesta. En efecto, cuando decimos *doctus*, aquí la creación no tiene ninguna vigencia, sino que su propia disposición está constituida como simple; pero cuando decimos *indoctus*, procede de creación. Y aquella que es simple no tiene ningún problema; pero aquella que es compuesta se presenta bajo cuatro formas: sabes, efectivamente que se compone o de una y otra parte [F.44r] en forma íntegra, o de una y otra parte en forma alterada, o de la primera parte íntegra y la posterior alterada, o de la parte posterior íntegra y la primera reducida. Esto se conoce: cuando tiene las dos partes íntegras, si dices *suburbanus*; las dos alteradas, como *efficax*; en forma íntegra en su primera parte y en su segunda en forma reducida, como *insulsus*; de parte alterada y parte íntegra, como *nugigerulus*.

De otro modo dice Probo esto dicho: que la estructura consta de partes conocidas o de partes desconocidas. Así dice Probo: "muchas partes que están en la estructura aparentan estar completas; muchas, alteradas; muchas, sin sentido". Y, si quieres seguir esto, no encontrarás ningún nombre que no esté compuesto. En efecto, cuando digo *ego*, ni *e* ni *go* tiene sentido; luego es compuesto. Cuando digo *homo*, ni *ho* ni *mo* tiene sentido; luego es compuesto. Luego será posible según la definición de aquél. Si lo seguimos, esto es, si seguimos su autoridad, no se encontrará ningún nombre simple; pero es falso esto mismo.

En efecto, se puede hacer un compuesto de dos partes alteradas; ahora bien, se dice que es de dos partes alteradas aquél que separado puede hacerse completo, esto es, siempre que esas dos partes alteradas se separan y pueden ser completas; así, por ejemplo, *opifex* parece ser de dos partes alteradas; en efecto *opera* y *faciens* son ambas completas y han hecho uno solo alterado: *opifex*. *Municeps*: también éste semejantemente: *munera capiens*. Por tanto puede entonces haber un nombre de dos partes alteradas, siempre que la propia alteración se disuelve y hace un nombre completo.

Además, debemos saber que hay algunos nombres que se pueden hacer de dos nominativos. Con mucha frecuencia sucede efectivamente que un nombre se hace de dos nominativos, y, siempre que sucede así, se declinan ambas partes, si hay nominativo en una y otra parte, como, por ejemplo, *praetor urbanus*. Pero hay nombres que en su primera parte tienen un nominativo y en la última no, y ya solamente se declina la primera parte. Hay asimismo nombres que se declinan en su última parte y en la primera no, como *iuris peritus*.

II. Mira claramente cómo dice para sí algunas cosas contradictorias. Dice así: "la estructura que está compuesta no puede entrar en composición de nuevo", como, por ejemplo, *felix* es simple, forma el compuesto *infelix*, ya no puedes formar [F.44v] compuestos más allá". E inmediatamente dice: "nos es lícito también hacer compuestos de varios, como *imperterritus*". Si dice que una forma compuesta no puede entrar en composición, no se puede efectivamente hacer compuestos de varios elementos, a no ser que un compuesto ya entre de nuevo en composición. Por tanto, cuando es simple, digo *territus*; *perterritus*, cuando ya es compuesto; ya compuesto entra de nuevo en composición, cuando digo *imperterritus*. Puesto que afirma que esto no puede hacerse, ¿entonces qué, ha hablado contra sí mismo?, no. Siempre que formamos compuestos de los que están compuestos, de bes saber que el propio compuesto anterior se tiene por simple, como cuando decimos *territus*, ¿y de dónde entendemos esto?, porque la composición o afirma algo, o lo destruye; *territus* es 'asustado', *perterritus* es también, si lo dices, 'asustado'; *territus* es lo mismo que *perterritus*; por tanto, si tiene la estructura simple el mismo sentido que tiene la compuesta, esta estructura parece no ser compuesta de nuevo. De donde da la impresión de que aquél no ha hablado contra sí mismo. Por tanto, esta forma parece no ser compuesta de nuevo, porque no se cambia al sentido contrario, sino que tiene el mismo. Pero, cuando dijimos *felix*, es simple; *infelix*: éste es ya compuesto. Esto es, siempre que el nombre esté compuesto de tal modo que la propia composición cambie al sentido contrario, ese nombre no puede entrar de nuevo en composición; pero, si por el contrario estuviera compuesto de tal modo que permanezca la misma composición, es de necesidad que se nos permita hacer entrar en composición de nuevo al nombre compuesto.

<III.> La estructura de los nombres, o es simple, o compuesta. La hay simple por naturaleza, esto es, la que consta de

una sola idea, como *docto*; compuesta, la que consta de dos ideas, que recibe un añadido, como *indocto*; simple es la que tiene una idea, doble, la que consta de dos ideas, esto es, la compuesta. Lo tienes tratado esto en la gramática de Probo, es decir, en la doctrina del mismo: dice así: que todos los nombres pueden componerse o de elementos no inteligibles —esto es descabellado—, o de completos, o de alterados —esto lo dijo bien—. "De elementos no inteligibles" es descabelladísimo, como, por ejemplo, *columna: colu* puede tener sentido: "*colu* feminea *Parcarum disrupta*", como, por ejemplo, si dices "*colu* *Parcarum*, pereunte *colu*", ahí tienes su sentido; *ma* nada significa. Si quieres seguir esto, todos los nombres [F.45r] serán compuestos, cualesquiera sean en la naturaleza de las cosas. Nunca efectivamente te está permitido referir el propio nombre a la etimología, si no está de acuerdo la propia etimología con el nombre primitivo?. *Column* es otra cosa, ¿acaso por eso se ha dicho *columna*, porque tiene su origen de *colu*?; por tanto, significando aquello una cosa, esto significando otra, ¿por qué digo "el nombre está compuesto de parte completa y parte alterada", no teniendo él mismo etimología común con el primitivo?, y, puesto que no tiene en común el primitivo con su etimología, no es compuesto. Por tanto, seguimos una pauta tal que llamamos "alteradas" a aquellas partes que separadas pueden hacerse completas.

Otras estructuras se componen de dos partes completas, como *suburbanus*; de dos alteradas, como *efficax*; de alterada y completa, como *nugigerulus*; de completa y alterada, como *insulsus*. Y en verdad pueden llamarse alteradas aquellas que son completas; también las consideramos así en la conversación normal. ¿Por qué podemos decir que *birrum* ha sido alterada, sino porque estuvo completa?; así tampoco podemos decir que en la oración son partes alteradas, sino las que separadas hacen un nombre completo. No podemos, por tanto, decir que están compuestas, a no ser que separadas las remitas a un nombre completo.

Esto que dice es bastante útil. Muchísimos nombres entre los latinos se encuentran formados de tal modo que se hacen de dos nombres, como *praetor urbanus*; éste lo he de decir de un modo tal como si fuera uno solo con continuidad: *praetorurbanus*, como uno solo. ¿Y cuál será la regla de flexión?, siempre que sucede que un nombre se compone de dos nominativos, se debe declinar en sus dos partes; así, por ejemplo, *praetor urbanus*: *praetor* es nominativo, *urbanus* es nominativo; ¿en cuál de las dos partes?, este nombre se declina en sus dos partes: *hic praetor urbanus*, *huius praetoris urbani*, *huic praetori urbano*, *hunc praetorem urbanum*, y así en todos los casos.

Pero, en el caso de que se componga de nominativo y de cualquier otro caso, es de necesidad que la parte que se debe declinar sea aquella que tiene nominativo, la otra parte está libre; como, por ejemplo, *tribunus militum*: *tribunus* es nominativo, *militum* no es nominativo; luego se ha de declinar esta parte, la que es *tribunus*. Semejantemente, *senatus*

consultum: no te induzca a error la cuarta declinación, en efecto *senatus consultum* no se declina en su primera parte, se declina en la posterior: *senatus* efectivamente aquí no es nominativo, [F.45v] sino genitivo: *hic senatus, huius senatus*. Haz referencia a alguna expresión, y lo encontrarás: mira, si dices '*hoc consultum cuius est?*', *gentis*; '*hoc consultum cuius est?*', *gentis*; así también *senatus consultum*: no será nominativo, sino genitivo; por eso también —si decimos *hic senatus, huius senatus*, "*hoc consultum cuius est?*", *senatus*—, será inmóvil esa parte primera.

Semejantemente *pater familias*: *pater* es nominativo, *familias* no es nominativo, sino que lo declinamos así: *huius patris familias, huic patri familias, hunc patrem familias*, y semejantemente lo demás. En este nombre encontramos como modelo varias flexiones: a veces se declina como exige la norma, de modo que decimos así: *hic pater familias, huius patris familias, huic patri familias, hunc patrem familias, o pater familias, ab hoc patre familias; hi patres familias, horum patrum familias, his patribus familias, hos patres familias*; y en referencia al orden será inmóvil.

A veces cambia en el número plural, y encontramos *hi patres familiae*, y ya cambia. Debes saber que nos es lícito declinar este nombre de modo invariable y de modo variable, esto es, que queda con cambio; pero se ha planteado aquello, y se ha planteado con tino: "¿qué caso es *familias*?", no se ha planteado "¿cómo se declina?". En efecto habéis visto dos variantes, en efecto, o se declina de modo que sea invariable la parte posterior, o que sea variable. Se ha planteado aquello: qué caso es, y se ha planteado esto durante mucho tiempo. En cuanto nos parece a simple vista, es acusativo plural: *has familias*; sin embargo, si lo consideras verdaderamente, no es acusativo, sino genitivo singular antiguo.

Entre nuestros antepasados efectivamente muchísimos nombres se declinaban al modo griego; tenemos en Salustio: *thesauros, custodias, regias*, así habló, ¿y cuál será el sentido?, ninguno, pero quiso decir esto: *tenuit lucullus thesauros tes custodias tes regias*, declinación griega; como si dices *haec Musa*, haz la declinación griega: *tes Musas; tabula, tes tabulas*: al nominativo le añaden una sigma y hacen el genitivo singular. Así también, cuando digamos *pater*: es nominativo; haz también ese nominativo: *haec familia*; añades -s a ese nominativo y pasas a hacer *familias*; luego pasa a ser también genitivo singular. ¿Y de dónde probamos que es genitivo singular más bien, no acusativo plural?; no digas, por casualidad: "no es [F.46r] genitivo ése, sino que debe ser acusativo plural". Yo te digo que no es acusativo, sino tan sólo genitivo, por esa declinación griega. En efecto les era lícito a nuestros mayores expresar esos nombres también con declinación griega, como tenéis en Salustio aquello que hemos dicho: *custodias regias*, en lugar de lo que es: *custodias regiae*, bien por este sistema, bien por medio de aquello: todos esos nombres que se componen, de nominativo y genitivo son: *tribunus militum*: cuando decimos *tribunus*, ¿qué es?, es nominativo; *senatus consultum*: ¿*senatus*

qué es?, es genitivo; *iuris peritus*; diremos "*¿peritus cuius?*", *iuris*, ¿acaso decimos *peritus iura?*. Todos son así: Decimos *tribunus plebis*; cuando decimos *tribunus plebis*, *tribunus* es nominativo, *plebis* es genitivo, ¿acaso decimos *tribunus plebem?* Por tanto, cuando los demás nombres que llegan a la unión no puedan tener otro sino el genitivo, ¿por qué no podemos decir que también éste es genitivo?; o dame con seguridad una expresión de acusativo plural. Por tanto debemos seguir más bien esto, puesto que existe ejemplo; en Salustio existe donde incluso en el uso general no encontraremos sino genitivo. Por tanto debemos llamar genitivo a éste. Una cosa descabellada dice:

"Claramente", dice, "se ha de saber que los nombres compuestos no pueden entrar en composición"; y más arriba nos ha dicho que nos es lícito componer los nombres de varios. ¿Cómo puede esto suceder?, si, como ha dicho, el nombre compuesto no puede entrar en composición, ¿cómo puede componerse de varios?. En efecto, cuando digo *doctus*, es una idea; cuando digo *indoctus*, son dos; ¿cómo pueden formar compuestos de varios, a no ser que hagamos entrar en composición de nuevo a un compuesto, como es aquél que leemos: *expugnabilis*, *inexpugnabilis*?. Por eso veo que se ha formado un compuesto de varios, porque he hecho entrar en composición un nombre ya compuesto.

Pero ése dijo al principio que los nombres compuestos no pueden entrar en composición, y a continuación dijo, sin embargo: "pero se debe saber que también se pueden formar compuestos de varios"; parecen cosas contradictorias. Son contradictorias ciertamente en las palabras, en la razón no son contradictorias. Debes saber efectivamente: todos los nombres que son compuestos según lo natural son compuestos una sola vez, no pueden entrar ya más en composición; pero, si los quieres hacer entrar en composición, por semejanza pueden de nuevo entrar en composición. En efecto, éstos mismos que están compuestos de varios, se fijan en la semejanza —nunca encuentras un nombre compuesto contrario—; como, por ejemplo, *felix*: ¿quién es feliz?, quien tiene próspera fortuna; [F.46v] ahí tiene una significación; haz aquel compuesto, *infelix*, mira, has cambiado el sentido: una cosa es *felix*, otra *infelix*. Si de nuevo quisieras hacerlo entrar en composición, ha de volver, deshaciendo la composición *ininfelix*, la primitiva significación, resaltada con eso: esto no se permite, esa composición no se acepta. Por otra parte hay composiciones como simples, como, por ejemplo, *pugnabilis* y *expugnabilis*; es lo mismo, puesto que 'abatible' y 'expugnable' son lo mismo; aquel lugar es 'abatible', esto es, el que pueda casi ser derribado; este lugar es 'expugnable', esto es, el que pueda casi ser derribado. *Inexpugnabilis* no parece ser composición de tercer grado, sino de segundo. Semejantemente *territus*, ¿qué es *territus*?, 'temeroso'; ¿*perterritus* qué es?, 'temeroso', semejantemente; ¿acaso es tal como *felix*?, acaso la propia composición cambia el nombre y no ha reafirmado más bien la anterior significación?. Por tanto, cuando muestra la anterior significación reafirmandose, ¿acaso podemos decir que esto es un compuesto de nuevo?; no parece en efecto mostrarse como de tercer

grado, sino que, tras la reafirmación, es de segundo grado y se nos permite así formar compuestos; de otro modo no se permite.

<X>. LOS CASOS DE LOS NOMBRES

<Introducción>

I. Se han llamado casos por aquello de que hacen al nombre caer, esto es, hacen al nombre declinarse. Por ejemplo: cuando digo *doctus*, va a caer y hace *docti*, asimismo cae y hace *docto*, asimismo cae y hace *doctum*, asimismo cae y hace *ab hoc docto*. Por eso entonces se han llamado casos, por aquello de que hacen al nombre caer; y, si es esto, el nominativo no será caso por aquella razón, porque por él mismo el nombre no cae, sino que es así como había sido. Pero, aunque por él mismo no caerá, sin embargo sabemos por él qué es «caer», pues cuando digo *doctus* no ha caído ya este nombre, sino que así como es por naturaleza, así se dice. Hemos dicho también tal cosa del grado positivo; en efecto, del mismo modo que se ha llamado el grado positivo grado de la comparación, no porque por él mismo compara, sino porque de él aprendemos qué es «comparar», y por eso se ha llamado grado de la comparación; así también el nominativo se ha llamado caso, no porque él mismo hace caer al nombre, sino porque por él sabemos qué es «caer». No podemos efectivamente saber qué es «caer», a no ser que sepamos antes qué es lo «recto».

[F.47r] Son, por su parte, seis los que se denominan casos: nominativo, porque por él nombramos, como *hic magister*; genitivo, porque por él mostramos la generación: *cuius est? illius*; dativo, porque por él damos: *da illi*; acusativo, porque por él acusamos: *accuso illum*; vocativo, porque por él invocamos: *o ille*.

El ablativo no se encuentra entre los griegos, sino que los latinos se lo apropiaron para sí; por ello a veces lo llaman «sexto», es decir, lo denominan en efecto por el número, a veces «latino» por la nación, puesto que entre los griegos no se encuentra el caso ablativo —a veces el genitivo singular desempeñaba la función del ablativo—; por ejemplo: *hic doctus, huius docti, huic docto e hi docti, horum doctorum, his doctis* y terminaban; luego no teniendo ablativo, desempeñaban la función del ablativo por medio del genitivo —a veces el genitivo, a veces el dativo—; viendo los romanos que esto era difícil, hicieron el ablativo.

II. Entre el ablativo y el séptimo hay esta diferencia: que el ablativo tiene preposición, el séptimo no la tiene. En efecto, cuando decimos *ab oratore ueni*, es ablativo; cuando decimos *oratore magistro utor*, es el séptimo. Han planteado muchos si el séptimo indicaba lo mismo que el ablativo; muchos han dicho esto: que el ablativo indicaba lo mismo que el séptimo. Y en realidad hay expresiones donde son semejantes entre sí, como *doctior illo* y *doctior ab illo*: el ablativo es lo mismo que el séptimo; Pero sin embargo debes saber que se encuentran algunas expresiones, en

las que se aprecia esa diferencia; en efecto a menudo el ablativo significa una cosa, el séptimo otra, como es *illo praesente suscepi*; en efecto, cuando digo *illo praesente suscepi*, hay una tercera persona, es decir, *suscepi ego ab isto illo praesente*; pero, cuando digo *ab illo praesente suscepi*, se indican dos personas: la que ha dado, y la que ha recibido.

III. Hay, por otra parte, estructuras casuales. Esto que dice lo ha asumido por la variedad de las declinaciones. Están adecuadas las estructuras casuales, porque encontramos variedad en los casos; a veces encontramos palabras de un solo caso, a veces de cuatro; pero estas diferencias pertenecen no a la declinación, sino a las últimas sílabas. Mira, hay [F.47v] de un solo caso, que se denomina «monoptoton», como *fas*, *nefas*: *hoc nefas*, *huius nefas*, *huic nefas*, *hoc nefas*, *o nefas*; todos los casos son similares. Hay asimismo de dos casos, que tiene dos formas, como *cornu*: tres casos son largos, tres breves. Hay asimismo de tres casos, que en griego se llama «triptoton», siempre que hay tres variedades: sucede esto en el género neutro, como *templum*. Se encuentra asimismo el «tetraptoton», como *dies*; se encuentra a veces el «pentaptoton», como *es doctus*; se encuentra el «hexaptoton», como *unus*. A veces se encuentran nombres que no se declinan en absoluto, ni por el número ni por los casos, esto es, ni por el número singular ni por el plural, como *es fas*, *nefas*, *nequam*. Asimismo los nombres de los números a partir de *quatuor* hasta *centum* no se declinan; por otra parte, de *unus* a *tres* se declinan por todos los casos; asimismo a partir *ducenti* se declinan los nombres excepto *mille*. De ese *mille* trató Plinio Segundo: en el número singular se escribe con doble *l*, y no se declina; en el número plural tiene una sola *l*, y se declina: *milia*, *milium*, *milibus*. Por tanto, excepto *mille*, todos los nombres de los números, hasta el infinito, se declinan.

"Sin embargo no debemos creer", dice, "que todo nombre tiene todos los casos; con frecuencia se encuentran defectivos de casos". Se encuentran nombres donde hay un solo caso, como *es sponte*, *natu*, *tabo*; a veces, donde hay dos casos, como *Iuppiter*; por lo demás, quien decline *hic Iuppiter*, *huius Iovis*, puede declinar también *hic Apollo*, *huius Phoebi*, e *hic Hercules*, *huius Amphitruoniadae*, y *haec Minerva*, *huius Palladis*; pero son dos solamente los casos que han quedado en uso: *hic Iuppiter* y *o Iuppiter*. Por lo demás nuestros mayores declinaban este nombre íntegramente; lo encontramos en los antiguos, en los libros sagrados, declinado en todos los casos; pero esto desapareció ya y han quedado dos casos: *hic Iuppiter* y *o Iuppiter*; en efecto encontramos declinado en los antiguos *hic Iuppiter*, *huius Iuppitris*, y lo encontramos con frecuencia, pero esto hoy se ha abolido; por tanto debemos saber que en uso hay dos casos. Se encuentra donde tres, como *nefas*: *hoc nefas*, *hoc nefas* y *o nefas*. Se encuentra donde hay cuatro, como *lateris*: *huius lateris*, *huic lateri*, *hunc laterem*, *ab hoc latere*; el nominativo y el vocativo no ha dicho "no se encuentra", sino que ha dicho "no está en uso". Se plantea si *dicio* lo decimos en nominativo; [F.48r] esta *dicio* no está en uso; está en uso, sin embargo, si entra en composición, como *condicio*.

IV. Además, debemos saber que los nombres están complementados con casos. Rigen caso genitivo: los nombres que acompañan al caso genitivo son aquellos como *ignarus belli*, *securus amorum*; sólo acompañan al genitivo. Hay algunos que no podríamos decirlos sino por medio del caso dativo, como *inimicus malis*; no podemos decir *inimicus tuus est*, sino *inimicus tibi est*. Hay algunos que acompañan al acusativo, como *exosus bella*; así en efecto decimos *exosus sum illam rem*. Semejantemente como *praescius futura*, pero se une al acusativo figuradamente, se une más correctamente al genitivo: *praescius futurarum rerum*. Hay algunos que acompañan al caso ablativo, como *secundus a Romulo*, *alter ab Sylla*; éstos son los que acompañan al ablativo; por consiguiente no podemos decir *secundus ille tibi est*, sino *ille secundus a te est*; éstos son por consiguiente los que acompañan al ablativo: *secundus a Romulo*, *alter ab Sylla*. A veces hay los que acompañan al séptimo, como *dignus munere*, *mactus uirtute*; *dignus est illa re*, aunque lo hayamos leído unido al acusativo en Terencio:

*dignus es
cum tua religione odium qui modum in scirpo quaeris.*

Macte uirtute; *macte noua uirtute*, puer; Estacio lo cambió y dijo *macte animi*; *macte illius rei*, puso genitivo por ablativo; pero sin embargo debes saber esto: que por naturaleza esto, *mactus munere*, *dignus uirtute*, se une al ablativo.

V. El ablativo singular tiene diversas reglas. Tres casos del plural no hallarás fácilmente de qué modo los puedes hacer; pero, para que sepas la declinación de ellos: del genitivo, o del dativo, o del ablativo, cuál es, examina el ablativo singular. En efecto deduces del ablativo esas reglas, cómo se declinan esos casos: el genitivo y el dativo y el ablativo plural.

El ablativo singular se termina por cinco letras, con seis terminaciones, puesto que la letra *e* se encuentra a veces alargada en el ablativo singular, a veces también se ha utilizado así abreviada. El ablativo singular terminado por la letra *-a* hace el genitivo plural en *-rum*, el dativo y ablativo en *-is*: *Musa*, *Musarum*, *Musis*; exceptuados estos nombres en los que se deben distinguir los géneros, como *dea*, *dearum*, *deabus*; *mula*, *mularum*, *mulabus*; *filia*, *filiarum*, *filiabus*; *equa*, *equarum*, *equabus*. En efecto en lugar de lo que es, si dijéramos *equis*, [F.48v] *filia*, *filiarum*, *filiis*; si lo decimos así, entendemos más bien el sexo masculino que el femenino. Pero debes saber que Probo expresó esta regla y dijo: "si quieres intentar que, cuando se han de diferenciar los géneros, acaben todos de modo distinto en ablativo o en dativo, pasaremos a decir *Romanabus*; si efectivamente decimos *Romanis*, interpretamos el sexo masculino". Y si es esto, pasaremos a decirlo también en los pronombres: *ipsabus*, *illabus*, puesto que, si decimos *illis*, *ipsis*, será más bien masculino que femenino. De donde ves; lo definen mal quienes lo dicen así: "en los que se han de diferenciar los géneros, han de acabar de modo distinto"; ¿y qué se ha de hacer entonces para que sepas que hay unos pocos que se han de diferenciar?, y dice: "a excepción de éstos, todos deben acabar en *-is*". Apenas se

encuentran cinco o seis nombres que acaben así: *mula, mularum, mulabus; equa, equarum, equabus; filia, filiarum, filiabus; dea, dearum, deabus*; y uno o dos más: ya dijo él mismo los que están recogidos para su distinción.

Asimismo, el ablativo terminado con la letra -e breve, hace el genitivo plural en -um, el dativo y ablativo en -bus, como *ab hoc pariete, horum parietum, his y ab his parietibus*; pero esta e a veces se cambia en i, y así recibe -um, a veces desaparece y así recibe -um: desaparece la e, esto es, *ab hoc parente, horum parentum*; cambia e en i, como *ab hoc clade, cladium*.

<I. Los nombres> de los casos

Los griegos tienen sólo cinco casos: nominativo, genitivo, dativo, acusativo y vocativo. Por eso al ablativo lo llaman de formas variadas: unos lo llaman «sexto», por el número; otros lo llaman «latino», por aquello de que los griegos no lo tienen, sino que es especial de la latinidad. Se ha planteado claramente si el nominativo era un caso; y, si lo planteas verdaderamente, no puede llamarse caso el nominativo, pues se llama caso por el hecho de que hace que el nombre caiga, esto es, que se decline y flexione. Cuando efectivamente digo *doctus*, está intacto; cae y hace *docti*, cae de nuevo y hace *docto*, cae asimismo y hace *doctum*. Se llaman casos las inflexiones apropiadas; por tanto, si por eso se han llamado casos, porque hacen que los nombres caigan y se flexionen, está claro que el nominativo no es caso; no se flexiona efectivamente, sino que así como se encuentra, así permanece; como, por ejemplo, si dices *doctus*, ¿qué inflexión hay?, ninguna hay. Comienza a flexionarse a partir del genitivo; igualmente en el dativo, igualmente en el acusativo y en los demás. [F.49r] Si no hay entonces inflexión en el nominativo, no es caso; pero sin embargo hay una razón por la que se puede llamar caso: aunque no inflexione él mismo, sin embargo por él mismo sabemos qué es inflexión; no puedes efectivamente entender qué es lo flexionado, a no ser que antes hayas entendido qué es lo intacto. ¿De dónde has sabido anteriormente que la inflexión *huius docti* es un caso, sino porque supiste anteriormente que *hic doctus* no lo era, que no era la flexión de un caso?, ¿de dónde sabemos que se ha hecho un cambio en el genitivo singular, a no ser que sepas que fue así aquella primera forma?. También tiene el ejemplo sobre los grados.

«Grado» se llama un cierto ascenso; si no es esto el positivo, no debe llamarse grado; en efecto el positivo no es ningún ascenso, empieza a ser ascenso a partir del comparativo y superlativo. Pero, sin embargo, aunque el propio positivo no es ascenso, sin embargo, puesto que resulta que entendemos que el positivo después asciende ciertamente al comparativo y al superlativo, por eso se llama también grado él mismo. Por eso entonces decimos que el nominativo no es caso; sin embargo, puesto que hace que el nombre esté y hace que después caiga, por eso se ha llamado caso.

El «genitivo» se ha llamado así por el hecho de que expresamos por medio de él las generaciones; por eso se ha llamado genitivo. Así, por ejemplo, ¿de quién es hijo aquél?, de un orador: mira, es genitivo y por él indicamos el linaje; como, por ejemplo, ¿de qué pueblo es un hombre?, del Africano: mira, es genitivo, y de ahí expresamos el linaje.

Debemos saber que este caso entre los latinos tiene un sentido simple, entre los griegos doble. A veces lo tiene tal como si de él creara; a veces lo tiene tal como si de él no creara, sino que separara; esto en verdad es griego. Tienes un libro de Probo escrito acerca de ese genitivo solamente; esto sólo trata en aquel libro acerca de este caso. ¿Por qué lo digo?, muchísimos son griegos en bastante grado y se dejan llevar a aquella lengua de su uso ordinario. Entre los griegos, como dijimos, no se encuentra el ablativo, sino que todos los usos los expresan por el genitivo: *tulit ab illo*, lo digo en latín, aquéllos no lo dicen así, sino que dicen *tulit ab illius*. Esta distinción, por otra parte, no está en el caso, sino que está en el sentido solamente. Pero debemos saber que esta función del separativo —puesto que es del separativo—, se ha pasado del genitivo al ablativo, del que los griegos se sirven por medio del genitivo.

El «dativo» se ha llamado así por el hecho de que por él extendamos el dar nosotros algo, como, por ejemplo *da illi*, *da mihi*; por eso se ha llamado dativo, por el hecho de que demos por él, como, por ejemplo, *da oratori*, *da grammatico*. El «acusativo», por el hecho de que acusemos por medio de él, como, por ejemplo, *accusa illum*. El «vocativo», por el hecho de que invoquemos por él, [F.49v] como *o Cícero*, *o orator*. El «ablativo» se ha llamado así por el hecho de que por medio de él separemos algo, como *aufero a Cicerone*. El «séptimo» es semejante del ablativo: el séptimo es lo mismo que el ablativo en muchísimas expresiones; en efecto, es lo mismo si dices *doctior ab oratore* que si dices *doctior oratore*; *doctior oratore* es séptimo, *doctior ab oratore* es ablativo. El ablativo será lo mismo que el séptimo, pero en muchísimas expresiones, no en todas; Se encuentran efectivamente expresiones donde el ablativo es de muy diverso modo que el séptimo.

En principio debemos saber que entre el ablativo y el séptimo no hay ninguna diferencia, sino solamente la preposición: es séptimo *doctior oratore*, ablativo *doctior ab oratore*; será séptimo, eliminada la preposición, pero ¿en qué difieren?; la mayoría dicen que en nada difieren uno y otro caso, sino que tienen un mismo sentido. En efecto, en verdad, lo mismo es el que es ablativo que el séptimo; se encuentran sin embargo expresiones donde el ablativo significa una cosa, y otra el séptimo: si te expresas así: *illo praesenti suscepi*, cuando digo *illo praesente suscepi*, es séptimo, no tiene preposición; cuando digo *ab illo praesente suscepi*, es ablativo; y una cosa es *ab illo praesente suscepi* y otra muy distinta *illo praesente suscepi*. Si efectivamente digo *illo praesente suscepi*, hay tres personas: 'en

presencia de aquél yo lo recibí de aquél otro'; si digo *ab illo praesente suscepi*, hay dos personas: 'yo lo recibí de aquél que estaba presente'. Por tanto ves que a veces se encuentran expresiones donde coinciden en el sentido aquellos casos, que a veces se encuentran donde difieren. Leemos en algunas gramáticas, no muy usadas por cierto, que hay incluso un caso octavo; muchos dicen que está el sexto, muchos añaden el séptimo, añaden muchos incluso un octavo. Así *it clamor caelo*; *subeunt muro*; muchos dicen que es el caso octavo, muchos que es un modo de expresión; pero observa, y ya está a tu criterio, o que digas esto: "es el octavo caso", o que digas que es un modo de expresión. Entre tanto observa cómo sucede que esté a tu arbitrio considerarlo o un caso o una expresión. Así sucede: si unimos al dativo sin preposición todas las cosas que podemos unir al acusativo con preposición, mira, así sucede. Por tanto esto es, si se una al dativo sin preposición la expresión que puede unirse al acusativo con preposición: *it clamor in caelum, ille it sub murum: it clamor in caelum, in* es preposición, *caelum* es acusativo; quita de ahí la preposición, cambia el caso acusativo en dativo, y has hecho aquello: *it clamor caelo. It ille sub murum, sub* es preposición, *murum* es acusativo: [F.50r] quita de ahí *sub*, cambia aquel caso, haz *muro*, y tienes aquello: *subeunt muro*. Y de ahí surge toda esa clase de expresión. No obstante, leemos a veces que es expresión, a veces que es el caso octavo.

<II>. La variedad casual

I. Debemos saber que todos los casos deben tener distintas terminaciones. La declinación óptima es aquella que varía sus terminaciones en todos los casos; como, por ejemplo, que el nominativo termine en *-us*, el genitivo en *-i*, el dativo en *-o*. Siempre que cambian todos los casos, entonces es la declinación óptima, como es *unus*; mira, *unus* ha cambiado en *unius*, ha cambiado en *uni*, ha cambiado en *unum*; todos se habrán flexionado en las últimas sílabas. Ten cuidado de no tener en cuenta las primeras sílabas; aquéllas efectivamente no se flexionan, todas las inflexiones se hacen en las últimas sílabas; considera ahí las distintas terminaciones. Así pues, *unus* ha cambiado en *unius*, ha cambiado en *uni*, ha cambiado en *unum*; todos los casos son distintos, y esta declinación se llama «hexáptota», porque tiene seis variedades de casos.

II. Se encuentran a veces pentáptotos. Pentáptotos son siempre que son cinco las variedades y seis los casos. ¿Y cómo puede ocurrir que seis casos tengan cinco variedades?, ¿y cómo puede ocurrir?; en el caso de que haya dos casos semejantes, como, por ejemplo, en el caso de que el nominativo y el vocativo terminen en *-us*, o el dativo y el ablativo en *-o*; mira cómo es pentáptoto, como *huic docto* y *ab hoc docto*; ya tiene semejante el dativo y el ablativo, *huic docto* y *ab hoc docto*; en efecto, decimos *docto* para el dativo, y también decimos *docto* para el ablativo. *Hic doctus, huius docti, huic docto, hunc doctum* y *o docte*, ahí tienes un pentáptoto.

III. Tetráptoto es siempre que son cuatro las variedades, los casos, no obstante, seis. Pero ¿cómo ocurre?, siempre que nominativo y vocativo, y dativo y genitivo son semejantes, como, por ejemplo, *hic dies* y *o dies* terminan los dos en *-es*, *huius diei* y *huic diei*: mira dos variedades; *hunc diem* y *ab hac die*: mira cuatro variedades.

IV. Tríptoto es siempre que son tres las variedades y seis los casos, como *hoc templum*, o *templum*, es decir, nominativo, acusativo, vocativo, tienen una sola terminación; asimismo dativo y ablativo: *huic templo*, *ab hoc templo*; y el genitivo distinto: *huius templi*.

V. Díptoto es siempre que los casos son tres semejantes y tres distintos. Esto, por su parte, se encuentra en los tiempos, no en las declinaciones. No está permitido; [F.50v] como es *hoc cornu*, *hoc cornu*, o *cornu*: nominativo, acusativo y vocativo se abrevian; *huius cornu*, *huic cornu*, y *ab hoc cornu*: esos tres se alargan; tres se abrevian y tres se alargan.

<III.> Los áptotos

Asimismo hay el que se llama «áptoto», cuando no hay en absoluto ninguna inflexión, como *nequam*; bien el nominativo, o el genitivo, o el dativo, o el acusativo, o el vocativo, o el ablativo, se dicen así: *hic* y *haec* y *hoc nequam*, *huius nequam*, *huic nequam*, no se flexiona.

Los nombres de los números: Incluso éstos del *unus* hasta el número *tres* podemos declinarlos, como, por ejemplo, *unus unus*, *duo duorum*; *tres trium*, los podemos declinar. Desde *quatuor* hasta *centum* no se declinan; ¿por qué?, nadie efectivamente puede decir *quatuor*, *quatuorum*; *uiginti*, *uigintorum*; nadie lo dice. Del *unus* hasta *tres* pueden declinarse, desde *quatuor* hasta *centum* no pueden declinarse.

Asimismo desde *ducenti* hasta el infinito se mantiene la declinación en todos los números: *ducenti*, *ducentorum*; *trecenti*, *trecentorum*; *quadringenti*, *quadringentorum*.

Con excepto de un solo número, *mille*, pero ni siquiera éste mismo en ambos números, sino en singular.

Se ha planteado si éste mismo decirlo *mille* o *mile*, esto es, si con *l* geminada o con una sola; pero Plinio Segundo en sus *Libri dubii sermonis* así lo expreso: "*mille* no debemos decirlo de otro modo, sino con *l* geminada". ¿Y qué hacemos del número plural?, ¿cómo hemos de decirlo?, dice: "en el número plural debemos considerar una sola *l*, y decir *milía*, como es *milía multa daret leto*. ¿Y por qué es esto?, ¿por qué uno se dice con una sola *l*, y otro con *l* geminada?; el sistema de la declinación exige esto; en efecto, si dices *hoc mile*, te obligo a declinarlo, y empiezas a decir *hoc mile*, *huius milis*, *huic míli*, *hoc mile*, o

mile, lo que no encuentras fácilmente; esa declinación no la encontrarás. ¿Pero por qué razón te obligo a declinarlo?, si dices *mile*, puesto que en el nominativo se encuentra una sola *l*, se declina ese nombre; por eso declinamos *milia*, porque éste tiene una sola *l*. Por eso, entonces, no podemos decir en el número singular *hoc mile*, no sea que demos lugar a la declinación; y por eso en el número plural se dice con una sola *l*, [F.51r] porque se encuentra la declinación. El número singular, en cambio, tiene *l* geminada, pero indeclinable: *hoc mille*. ¿De dónde probamos esto de que tiene *l* geminada y no admite declinación?; aquella cosa enseña que no admite declinación: puedo decir así: *habeo mille seruos*; ahora es acusativo, ahora *mille* es acusativo por *seruos*; *habeo mille seruos*, si quiero, lo pongo aquél en genitivo: *habeo mille seruorum*; *quantum habet seruorum?*, *mille*; he aquí que ahora es genitivo. Si, por consiguiente, según la cualidad del nombre flexionado cambiamos también los casos, y aquel nombre no se cambia en absoluto, está claro que no se declina. Por otra parte, *mille seruorum* lo tenéis en el propio Cicerón: *facile mille hominum versabatur*. Ves que es genitivo, de donde se ve más bien que es indeclinable.

<IV.> La defectividad de los casos

Además se debe saber que hay algunos nombres que no se declinan en todos los casos, sino que a veces se encuentra un nombre con un caso, a veces con dos, a veces está con tres, a veces con cuatro.

I. He aquí un nombre con un caso solamente, como *sponte*, y no encontramos otro, es el séptimo; *natu*; *maior natu*; *tabo*; *et terram tabo maculant*; sólo es septimo. Mira, hay nombres que constan de casos únicos.

II. Se encuentran otros nombres que constan solamente de dos casos, nominativo y vocativo, como *hic Iuppiter*, o *Iuppiter*; quienes declinan por lo demás así, *hic Iuppiter*, *huius Iouis*, es necio. También efectivamente tendrás que declinar así aquéllos, como *haec Minerua*, *huius Palladis*; *hic Hercules*, *huius Amphitryoniadae*. ¿Cómo podemos efectivamente decir aquello?, ¿caso, si aquel *Iuppiter* tuviera cuatro o cinco nombres, por eso debería cambiar en cada uno de los casos aquellos nombres?; esto es necio, en cambio decimos que *Iuppiter* tiene dos casos: *hic Iuppiter* y o *Iuppiter*.

III. A veces se encuentran nombres donde sólo hay tres casos; como, por ejemplo, *hoc nefas*, *hoc nefas*, ó *nefas*. A veces, donde cuatro casos sólo, como es *Iouis*: *huius Iouis*, *huic Ioui*, *hunc Iouem*, *ab hoc Ioue*. Cinco casos nunca podemos encontrar: mira, faltan cinco a la vez, faltan cuatro, faltan tres, faltan dos, uno solo nunca puede faltar; ¿por qué razón no puede faltar uno solo? porque el nominativo y el vocativo son casi lo mismo; [F.51v] como , por ejemplo, *haec Musa*, ó *Musa*; *hic pater*, ó *pater*; *hic fluctus*, ó *fluctus*; *haec dies*, ó *dies*; si se dice, entonces, el vocativo del mismo modo que el nominativo, siempre

que falte el nominativo, necesariamente tiene que faltar el vocativo. Por tanto no podemos encontrar donde hay cinco casos, como, por ejemplo, quitado el nominativo, se encuentra el vocativo, de modo que haya cinco casos; aunque es posible hacer una forma según el uso, *hic populus* —no digo el árbol sino la multitud—: *hic populus*, *huius populi*, *huic populo*, *hunc populum*, y *ab hoc populo*; ¿cómo hacemos el vocativo?, Lucano dijo así o *populus: degener ó populus*; Quintiliano en su *controversia* dijo o *popule*, lo que no puede decirse; ¿qué hay tan extraño, qué tan absurdo como decir esto?; pero mira qué dice el propio Donato, dice: "pero las cosas que digo que faltan, lo digo según el uso; por lo demás sé que yo he leído estas mismas cosas que faltan". Mira, *lateris*, si sigues la gramática, no debe tener nominativo; ¿entonces qué, el nominativo y el vocativo, no se encuentran?; se encuentran ciertamente, pero en los autores, en el uso no se encuentran. Y será el nominativo de este nombre *hic later*, muchos dicen *hic las*, pero es incorrecto; así pues hace *later*, así lo leemos en Probo y en los antiguos. Asimismo *huius dicionis*: habrá un nominativo *haec dicio*; éste no existe en uso, pero, si entra en composición, está en uso *dicio: condicio* será nominativo: *haec condicio*, *huius condicionis*.

Esto mismo es también que dijimos de *hic Iuppiter* y *huius Iouis*, en los libros antiguos encontramos completas las declinaciones: *hic Iuppiter*, *huius Iuppitris*, *huic Iuppitri*. Leemos en Caper *hic Iouis*, *huius Ioui*; también Nevio, Accio, Pacuvio, todos éstos hacen uso de este ejemplo; sin embargo eso está lejos del uso. Por eso he dicho que no creas que ése es ignorante o que tú debes decirlo todo; así efectivamente lo ha dicho: hay algunos cuyo nominativo no está en uso; no ha dicho "cuyo nominativo no existe ciertamente", sino "no está en uso". Luego ves que ha enseñado que se han leído, pero que no deben ponerse.

<V.> El régimen de casos

Además hay algunos nombres que van con determinados casos; y son innumerables. Todas esas de construcciones son las que dice; sin embargo pone como ejemplo algunos; tú debes saber que es sin medida y no hay cómputo. Hay algunos nombres que acompañan al genitivo, algunos que al dativo, algunos que al acusativo, algunos que al ablativo, algunos acompañan al séptimo.

I. Con genitivo van éstos: *ignarus belli* y *securus amorum*; sólo tienen genitivo. *Ignarus belli*: ¿acaso podemos decir *ignarus bello* [F.52r] o *ignarus illa re?*, no creas que son éstos solos, se han escrito estos dos, se han puesto como ejemplo, por lo demás son innumerables.

II. Semejantemente los que acompañan al dativo: *inimicus malis*; aunque hoy está en uso que digan *inimicus tuus est*, con todo no es latino. Quita aquello, haz aquello solo, y leemos una y otra cosa: *amicus tibi est* y también *amicus tuus est*; tenemos en Terencio:

amicus summus meus et popularis Geta,

amicus meus Geta, no *amicus mihi Geta*; por consiguiente, me es lícito decir *amicus meus* y *amicus mihi*; en cambio, *inimicus meus* est no lo decimos bien, sino *inimicus mihi est*.

III. Otros acompañan al acusativo: *exosus bella*, *praescius futura*. Estos son tipos de construcciones; en efecto, cuando digo *exosus bella*, *praescius futura*, rigen por naturaleza genitivo: *praescius est futurorum*.

IV. Hay otros que acompañan al ablativo: *secundus a Romulo*. Surgen muchos vicios, *secundus a Romulo* hoy lo dicen así: *ille primus*, *sed et ille illi secundus est*; como, por ejemplo, *ille primus doctior est*, *ille illi secundus doctior est*; es un solecismo. Debemos, efectivamente decir no *illi secundus est*, sino *secundus ab ipso est*; de otro modo no podemos semejantemente decir *alter est illi*, sino *alter est ab illo*.

V. Otros rigen el caso séptimo, como es *dignus munere*, *mactus uirtute*; éstos por naturaleza rigen el caso séptimo. Por lo demás también *dignus*; leemos eso Terencio: *dignus es cum tua legione*. Y decimos por naturaleza *macte uirtute*, esto es, *magis aucte*; como *macte noua uirtute*, *puer*; sin embargo, leemos también *macte uirtutis* en Estacio:

macte animi, dignus tantis qui crede in armis.

y la expresión natural es *dignus munere* y *mactus uirtute*.

<VI.> El caso ablativo

Todos los nombres en el ablativo singular se terminan en cinco vocales. El genitivo plural, el dativo y también el ablativo entran en vacilación, y se declinan con diversamente; pero cuando declinemos así o así, lo entendemos a partir del ablativo singular. E hicieron bien los romanos en tomar del ablativo singular las reglas; ¿por qué razón?, porque ése es propio de ellos mismos; el ablativo efectivamente no lo tienen los griegos, sino los romanos; debía, por consiguiente, el caso latino dar las reglas para los nombres latinos, y por ello de ése mismo tomaban las reglas, no de otros. El ablativo singular, por su parte, se termina en cinco letras: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*; en *-a*, como *Musa*; en *-e* —a veces abreviada, a veces alargada—, abreviada: *[F.52v] ab hoc pariete*; alargada: *ab hac die*; en *-i*: *puppi*; en *-o*: *docto*; en *-u*: *ab hoc uersu*.

I. El ablativo terminado en *-a* hace el genitivo en *-um*, dativo y ablativo en *-is*, como *ab hac Musa*, *harum Musarum*, *his* y *ab his Musis*. Se plantea cómo hemos de decir *dea*, *dearum*, si *diis* o *deabus*; así dice Donato: "debemos ciertamente seguir las reglas, pero, para que no confundamos el sexo y no sepas si decimos dioses o diosas, debemos admitir el decir *deabus*, no por la gramática, sino para distinguir el sexo". Dijo esto, y se apartó de la regla que debía haber dicho.

¿Entonces qué, en todas partes se ha de observar?; si es esto, pero, puesto que está confuso, y para la distinción del sexo cambiamos esas formas, no te permito decir *ab his Romanis*, sino *Romanabus*, porque, si dices *ab his Romanis*, no sé si es sexo masculino o femenino; no te permito decir *ab ipsis*, sino *ab ipsabus*, no *ab istis*, sino *ab istabus*. Está confuso el sexo tanto en los pronombres como en los nombres. Dice así Probo, lo que es cierto: "debemos seguir la regla en todos, pero, si alguna vez hubiera necesidad de escribir un testamento, entonces así se han de observar, de otro modo no". Así, por ejemplo: nuestros mayores quisieron resolver la necesidad del derecho con una regla clara y un sistema claro, para que no llegara a haber ninguna duda; en efecto, si dijera *uolo filiis meis dare illud fundum*, ¿cómo parecería estar claro acerca de quiénes había pensado?, uno y otro sexo efectivamente están confundidos; pero, para que hagamos distinción, por eso decimos *filiabus*, por necesidad del derecho, *diis*, *deabus* y otros que son semejantes, que pertenecen a la necesidad del derecho.

Los demás siguen las reglas, ¿y de qué modo se distinguen?, por el sentido solamente: cuando decimos *ab his Romanis*, es inseguro si hablamos de varón o de hembra, por el sentido solamente lo distinguimos. Hasta tal punto es verdad, que incluso es incierto el nominativo; como, por ejemplo, *aduena*: *aduena* puede ser varón y ser hembra, y ser esclavo *aduena*; es incierto de qué sexo es.; *Agilis* puede ser del género femenino y del masculino.

Ves, por consiguiente, que no es de necesidad que los géneros se determinen por el final distinto de las sílabas, sino que a veces distinguimos los propios géneros por el sentido; puesto que está confundido el sexo, debemos saberlos con el entendimiento; por consiguiente, debemos, cuando hay necesidad del derecho, cambiar esto; cuando no la haya, seguir las reglas. Y hasta tal punto lo creyó esto Probo, que incluso dijo que se cambiaban estas palabras: *nata*, *natabus*; *filia*, *filiabus*; *des*, *deabus*; *mala*, *malabus*; [F.63r] cinco puso tan sólo, esas son; otras ya se someten a las reglas.

II. El ablativo terminado en -e tiene la -e larga y breve. Pero cuándo tiene necesariamente que alargar o abreviar, lo deducís de la declinación del genitivo singular: si el genitivo singular se encuentra acabado con la sílaba -is, en el ablativo la -e se abrevia, como *pater*, *patris*, *ab hoc patre*; *mater*, *matris*, *ab hac matre* se abrevia; si se encuentra acabado en -ei el genitivo singular, el ablativo se alarga, como *dies*, *diei*, *ab hac die*; *fides*, *fidei*, *ab hac fide*. Incluso así también se puede deducir aquello, como habéis leído al comienzo: siempre que sea la tercera declinación, el ablativo singular tiene la -e abreviada; además, siempre que sea la quinta declinación, la -e alargada. Y, si está la -e abreviada, no sigas esta regla: "siempre que un ablativo singular esté terminado en -e abreviada, pide indudablemente genitivo plural en -um, como *ab hoc patre*, *horum patrum*".

Pero encontramos nosotros que con un ablativo singular acabado en *-e* unas veces termina en *-um*, otras en *-ium*: acaba en *-um*, como *ab hoc pariete, parietum*; acaba en *-ium*: *hoste, hostium*. ¿Cómo se define esta regla?; dice así: "si el ablativo singular está terminado en *-e*, a veces, perdida esa letra *e*, toma *-um*, a veces no pierde la *e*, sino que la cambia en *i*, y así recibe *-um*". Por ejemplo: *ab hoc hoste* no pierde la *e*, sino que esta misma *e* la cambia en *i*, y recibe *-um*, y hace *hostium*; a veces la pierde y así toma *-um*, como *ab hoc pariete, horum parietum*: mira, en este nombre ha caído la *-e*, en aquél no cae, sino que la *-e* se ha cambiado en *-i*. Por eso hay aquello que encontramos en los autores: *ciuitatium* y también *ciuitatum*; también encontramos *parentum* e incluso encontramos *parentium* con más frecuencia; ¿por qué razón?, porque ya está permitido también *scribentum* y *digentum*. ¿debe cambiar aquella letra *-e* en *-i*, o quizá, eliminada esa misma letra, deba sustituirla por *-um*?; así, por ejemplo, si quieres cambiar aquella letra *e* en *i* y añadir *-um*, hace *ciuitatium*; si quieres quitar la *-e* y añadir *-um*, hace *ciuitatum*.

Por tanto debemos saber esa regla: que muchas veces los nombres acabados en *-e* breve en el ablativo, pierden la letra *-e* y toman *-um*; muchas veces no la pierden, sino que la cambian en *-i*, y así toman *-um*, y hacen el genitivo en *-ium*, el dativo y ablativo lo hacen en *-bus*, excepto un solo nombre nada más: *uas*, *uasorum*; en efecto este nombre en el número singular es de la tercera declinación, en el número plural es de la segunda declinación, como, por ejemplo, *uas*, *uasís*, *uasí*, *uas*, *uas*, a *uas*; [F.53v] mira, toda ésta es tercera declinación, pasa al número plural, y se hace segunda declinación: *uasa*, *uasorum*; debió hacer *uasum*, en efecto, el genitivo por la tercera declinación hace en *-um*, el dativo y ablativo en *-bus*: los había debido decir *uasibus*. En efecto, por la tercera declinación tiene que hacer *uas*, *uas*; por la segunda, *uasa*, *uasorum*, *uasís*. Por tanto, digamos que este nombre tiene la tercera declinación en el número singular, la segunda en el número plural.

Por otra parte, si el ablativo se termina en *-e* alargada, hace el genitivo plural en *-rum*, el dativo y ablativo en *-bus*, como *ab hac die, dierum, diebus*. No sigas aquello que dijo Sacerdos: dice que la mayoría hacen el genitivo plural tanto en *-rum* como en *-ium*, como, por ejemplo, *dierum, diebus*; esto es falso completamente, tú sigue esto: puesto que el ablativo singular está terminado con *-e* alargada, hace el genitivo en *-rum*, el dativo y el ablativo en *-bus*, como, por ejemplo, *ab hac die*. Y estos nombres son solamente del género femenino; la regla es así: todos los nombres terminados en el ablativo singular con *e* alargada son del género femenino.

¿Entonces, qué?, *dies* debe ser, según la definición, del género femenino, pero leemos también *hic dies* —esto que se ha leído es la tal regla—; Por otra parte, el que se diga en otro género *hic dies* lo hace la exigencia del adverbio, en el adverbio consiste, ¿por qué decimos *hodie*, qué es *hodie*?, como *hoc die*; si fuera del género femenino, diríamos *hadie*. Por tanto, de aquí se

hace evidente que admitieron el género masculino *hic* consecuentemente por exigencia del adverbio. Por lo demás, si no hay exigencia del adverbio, el género es el femenino.

III. El ablativo terminado en *-i*. Esa regla es múltiple: el ablativo singular terminado en *-i* hace el genitivo en *-ium*, el dativo y ablativo en *-ibus*, como *ab hac puppi*, *puppium*, *his* y *ab his puppibus*.

Se plantea en esa misma regla cuándo decir *has puppes* o cuándo decir *has puppis*; cuándo en *-is*, cuándo en *-es*. Esta es la regla: cuantas veces el genitivo plural acaba en *-ium*, tantas el acusativo acaba en *-is*, como, por ejemplo, *agilium*, *facilium*, *docilium*, *puppium*. Mira, puesto que acaba en *-ium* el genitivo, el acusativo ya acaba en *-is*: *hos agilis*, *hos facilis*, *hos docilis*; pero, si el genitivo no acaba en *-ium*, sino en *-um*, acaba en *-es* el acusativo, como *pater*, *patrum*, *patres*; *mater*, *matrum*, *matres*; no puedo decir [F.64r] *patris*, *matris*, sino *hos patres* y *has matres*.

Por tanto, el ablativo singular terminado en *-i* unas veces hace el genitivo plural en *-ium*, otras en *-um* —hemos dicho cuándo el acusativo plural acaba también en *-is*, cuándo en *-es*—; ¿cuándo acaba en *-um*, cuándo en *-ium*?, tengo tres reglas: siempre que el nominativo singular termina con las letras *-n-* y *-s*, acaba en *-ium*, como *amans*, *amantium*; *clamans*, *clamantium*; *docens*, *docentium*; en suma, todos los participios o nombres similares a los participios del tiempo de presente que acaban en *-n-* y *-s* en el nominativo singular, hacen el genitivo plural en *-ium*. Estos son participios: *amans*, *docens*; y nombres semejantemente: *potens*, *impotens*, *potentium*, *impotentium*; Mira, si el nominativo está terminado en las letras *-n-* y *-s*, hace genitivo plural en *-ium*.

Asimismo, si el ablativo singular se termina con *-e* abreviada en el género femenino, el genitivo plural acaba en *-ium*, como *ab hac clade*, *cladium*.

Asimismo, si se termina con *-i* ese mismo ablativo en cualquier género, es decir, en el masculino, femenino, neutro, como *ab hac puppi*, *puppium*. Mira, tienes tres reglas, reglas con las que puedes entender cuándo el genitivo acaba en *-ium*.

Pero, si el nominativo singular no se termina con las letras *-n-* y *-s*, si el ablativo singular no se termina con *-e* abreviada en el género femenino, o si no se termina con *-i* el ablativo en todos los géneros, acaba en *-um* el genitivo.

Pero te advierto esto: que ese genitivo obligatoriamente lo hacen todas esas reglas; no siempre que esas tres reglas se den, se da obligatoriamente que el genitivo plural acabe en *-ium*, sino que, siempre que el propio genitivo plural acaba en *-ium*, surge de esas tres reglas.

No me digas: "mira, está terminado en *-n-* y *-s* el nominativo y debo hacer el genitivo en *-ium*"; es falso. Digo ahora: "cuando

el genitivo acaba en *-ium*, se deduce necesariamente que viene de aquella regla"; pero, cuando acaba en *-ium*, se deduce que venga de allí". Daré incluso un ejemplo por el que probar esto: cuando digo *matre*, ciertamente la *e* es breve, y el género es femenino; y hemos dicho que el ablativo singular terminado con *-e* breve en género femenino, hace el genitivo plural en *-ium*, como *ciade*, *ciadium*. Por ello debemos decir *matre*, *matrium*; [F.54v] pero no es esto, nadie lo dice. De donde se ve claro que esas tres reglas no hacen el genitivo así, sino que aquel genitivo, siempre que acabe así, viene de esas tres reglas. De ahí es aquello que se encuentra entre los autores, *amantium* y *amantum*, y *morientium* y *morientum*; *et morientumque ora parentum*; ¿por qué no *morientium*?, porque, cuando hemos dicho que con el nominativo terminado por las letras *-n-* y *-s* hace el genitivo plural en *-ium*, no hemos dicho esto, que siempre hace en *ium*; sino que, siempre que es así el genitivo, de ahí viene, es obligatorio que venga de esas tres reglas. No tenéis escrito esto, que lo debéis retener.

Esta regla también pedía acusativo singular en *-im* entre nuestros mayores, como, por ejemplo, *hanc puppim*; hoy nadie lo dice, sino que en esos tan sólo observan la regla: que el acusativo acabe en *-im* donde el ablativo termina con *-i*, y no es posible de otro modo. Por tanto, acaba así allí donde el ablativo termina con *-i* y no de otro modo.

¿Por qué digo "y no de otro modo"?; hay efectivamente otros nombres que terminan también con *-i*, como, por ejemplo, puedo decir *ab hoc igni*, podemos decir también *ab hoc igne*; luego no puede el acusativo singular acabar en *-im*, no puedo decir *hunc ignim*; ¿por qué?, porque el ablativo no solo acaba en *-i*, sino también en *-e*. Pero, en el caso de que acabe en *-i*, y no sea posible de otra forma, es obligatorio que haga el acusativo en *-im*, como, por ejemplo, *ab hac ui*; ¿acaso podemos decir *ab hac ue*?, luego el acusativo lo digo *hanc uim*. Ves, cuándo tenemos obligatoriamente que hacer el acusativo en *-im*?, cuando el ablativo acabe en *-i*: *ab hoc Tiberi*; ¿acaso puedo decir *ab hoc Tibere*?, luego digo *hunc Tiberim*, porque hace en ablativo solamente *ab hoc Tiberi*. Hemos dicho *-a*, *-e*, *-i*; pasa a la letra *-o*.

IV. El ablativo singular terminado con la letra *-o* hace el genitivo en *-um*, el dativo y ablativo en *-is*, como *ab hoc docto*, *horum doctorum*, *his* y *ab his doctis*, exceptuados sólo dos nombres: *domo* y *iugero*; ésos dos están exceptuados. Y tenemos variable la declinación en *domo*, y en *iugero* variable; en *domo* hemos tenido de antiguo esta declinación: nuestros mayores este nombre, es decir, *domus*, lo declinaban por la cuarta declinación entero el nombre: *haec domus*, *ab hac domu*, *harum domuum*, *his* y *ab his domibus*; entera estaba entre nuestros mayores la cuarta declinación. Que esto es cierto incluso con el testimonio de Juvenal se podrá comprobar; dice: *uisceera magnarum domuum*; ¿de dónde viene el genitivo *domuum*, si no es de la cuarta declinación, [F.55r] si no es de ese ablativo, *ab hoc domu*, *domuum*?. Por tanto, este nombre, como he dicho, entre nuestros mayores había

sido de la cuarta declinación. La época posterior se cogió tres casos: ablativo singular, genitivo plural y acusativo plural; estos casos los cogió para la segunda declinación; no obstante, el ablativo se terminaba con -u entre nuestros mayores, el uso actual lo ha tomado con -o; no ha dicho *ab hac domu*, sino *ab hac domo*. Pero también hacían el genitivo plural en -um, nosotros lo hacemos en -rum; y el acusativo plural lo decimos *has domos*, aquéllos decían *has domus*. Esos son los tres casos que fueron se cogieron; toda la restante declinación se mantuvo en torno al uso antiguo, nada de allí hemos cogido sino estos casos solos. ¿Por qué se hizo esto de que el genitivo plural acabara en -rum y el dativo y ablativo acabaran en -bus?; observa que incluso en la propia anomalía nuestros mayores siguieron una sistematización de la anomalía: este nombre es irregular, y, sin embargo, la propia irregularidad procede de un sistema.

Las reglas son de estas características: muchos toman las reglas del dativo singular, muchos del ablativo singular. Los que toman las reglas del dativo singular dicen esto: "el dativo singular terminado con -i hace en -bus el dativo y ablativo plurales"; y esa regla no la quebrantas, es constante: *huic agili his y ab his agilibus*, *huic docili, his y ab his docilibus*, *huic amanti his y ab his amantibus*, *huic calenti, his y ab his calentibus*; el dativo singular terminado con -i hace el dativo y ablativo plurales en -bus. Asimismo, el ablativo singular terminado con la letra -o hace el genitivo en -rum: *ab hoc docto, doctorum*; *ab hoc excelso, excelsorum*.

Se ha encontrado este nombre que tiene en el número singular esos dos casos diversos, *huic domui y ab hoc domo*; he aquí que el dativo y el ablativo son diversos, según el dativo singular terminado con -i hacemos *his y ab his domibus*, según el ablativo singular terminado con la letra -o hacen *harum domorum*. Hacían de modo que la propia anomalía venga de una sistematización; en efecto, que el dativo plural y ablativo acaben en -bus lo ocasiona el dativo singular terminado con la letra -i: *huic domui* hace *domibus*; asimismo, por el ablativo singular terminado con la letra -o hacemos el genitivo en -rum: *harum domorum*.

Asimismo de *iugerum* un solo caso tomamos, el ablativo singular *ab hoc iugero*; por lo demás nuestros mayores quisieron que este nombre fuera de la tercera declinación [F.55v] enterd: *iuger, iugeri, iugeri, iuger, iuger, a iugere; iugera, iugerum, iugeribus, iugera, iugera, iugeribus*; de la tercera declinación quisieron nuestros mayores que fuera este nombre. La época posterior, sin embargo, se cogió un caso nada más, ese ablativo singular solo: *ab hoc iugero*. De donde incluso en Plinio Segundo leemos que el nominativo singular no debe ser *iuger*, sino *hoc iugerum*; en efecto no puede terminar en el ablativo singular con la letra -o en el género neutro, sino a partir de un nominativo terminado con -um, como *hoc templum, ab hoc templo, hoc tectum, ab hoc tecto*; así, si dices *ab hoc iugero*, será *iugerum*. Pero de nuevo es falso, puesto que, si dices *iugerum*, todos los casos serán de la segunda declinación; como *hoc scamnum, huius scamni, huic scamno, hoc scamnum*, así

tienes que declinar también este: *hoc iugerum, huius iugeri; huius iugeriis*, sino *huius iugeri*, no *huius iugeriis*. Pero seguimos esto, sino que hemos cogido el caso ablativo singular todos los demás casos han permanecido en la tercera declinación

V. El ablativo terminado en -u hace el genitivo plural -uum, el dativo y ablativo en -bus, como *ab hoc uersu, hoc uersuum, his y ab his uersibus*. Se plantea si debemos decir *uersibus*, como decimos *arcubus*, como decimos *artubus*; dice as "no es obligatorio". ¿Por qué razón no es obligatorio?, porq aquel dativo plural o ablativo, cuando acaban en -ubus, acab por obligación; no según la terminación, sino, al querer hac diferencia, interponemos esa letra y lo cambiamos; como, p ejemplo, hacemos el ablativo *ab hoc arcu y ab hoc arce*; una arx otro *arcus*. La significación es distinta: si dices *arcibus* refieres a arces, si dices *arcubus*, te refieres a arcus; para q pueda hacerse distinción, tienes necesariamente que cambiar - en -u-, de modo que una cosa sea *arcus* otra *arces*; y cosa semejantes. Por lo demás, que digamos *uersibus* o *uersibus*, ¿cu es la diferencia?, acaso cuando digo *uersibus* será una cosa cuando digo *uersibus* será otra?, no; de donde se hace evident que no se debe mantener. La regla misma efectivamente se t transmitido así: el ablativo singular terminado con la letra -u hace los dativos y ablativos plurales en -bus, con la u cambiada siempre en i. También de *ab hoc uersu* cambia la u en i, añad -bus y hace *uersibus*; *ab hac manu* hace *manibus*; *ab hac porticu* cambiada la u en i, añade -bus y hace el dativo y ablativ plurales *his y ab his porticibus*. Pero, cuando permanece la -u necesariamente tiene que permanecer por causa de distinguir cuando decimos *arcubus y arcibus*, necesariamente tenemos qu observar esto, no sea, que haya alguna confusión.

Y asimismo, para que no haya confusión entre *artus y artes* para distinguir, necesariamente [F.56r] tenemos que hacer esto que la u permanezca. Ciertamente por esto está bien; ¿y por qu se toma también esa letra, la u?, por qué no decimos *arcobus* sino *arcubus*? cuando hay confusión no sobran todas esas razones porque es una letra antistístico. Se dice antistístico cuando una se pone por otra; y sólo son de esta característica éstas que pueden ponerse por ellas: la letra u y la i; esas letras las podemos cambiar entre sí.

¿Quieres saber que esto es verdadero?, mira, *optimus y optumus*; ¿acaso digo *optomus*?; ésas mismas dos letras pueden conmutarse entre sí: la i y la u. Por tanto, puesto que en este lugar es necesaria para distinguir, ésa tiene necesariamente que permanecer; pero, donde no hay necesidad para de distinguir, necesariamente tiene que admitirse aquella letra, excepto en un solo nombre, donde se ha cambiado el sistema: *tribubus*; se decidieron todos y así quedó para que la dijéramos; *ab hac tribu* convierte la u en i, añade -bus; debió hacer *tribibus*, pero nadie dice *tribibus*, sino *tribubus*. Hemos dicho, por tanto, que debemos admitir la u en esas circunstancias, cuando hay motivo de

distinción; pero ahora no hay ninguna distinción: ya digas *tribibus* o *tribubus* es lo mismo, y no significa ninguna otra cosa.

Así quieren también en *specubus: ipsi in defossis specubus*. Es incorrecto, debió decir *specibus*; en efecto *specubus* tan sólo suena, y tomamos la letra sin ningún valor distintivo. Así efectivamente se usa *specubus*, como también *tribubus*, aún cuando el sistema exija que digamos *tribibus*, no habiendo ciertamente ninguna causa de distinción.

Mira, nos ha dado una regla: cómo podemos hacer del ablativo los genitivos plurales y los dativos y ablativos.

<VII.> Los de solamente plural

¿Qué, en el caso de que sean nombres de solamente plural?, ¿qué vamos a hacer?, ¿acaso podemos decir que yo tomo las reglas del ablativo singular, para saber cómo hacer el genitivo, el dativo y el ablativo plurales, cuando el propio número singular no exista?. Y hay muchos nombres de número plural solamente, como *kalendae, nundinae, feriae*?. Entonces, ¿cómo podemos declinar esos nombres?; así los declinamos: figúrate una declinación por semejanza, como si tuviera número singular, y, según la figuración de la misma semejanza, declina también el nombre que no tiene número singular; como, por ejemplo, *haec Musa, huius Musae, huic Musae*: ¿El nominativo plural en qué acaba?, en el diptongo *ae*; ¿de dónde surge [F.66v] el diptongo en *ae*?, en el ablativo terminado en *a*. ¿Cómo hace las reglas el ablativo terminado en *a*?, hace el genitivo en *-um*, el dativo y ablativo en *-is*.

Por tanto, cuando encuentres un nombre de sólo número plural terminado con el diptongo *ae* en el nominativo plural, debes declinar este nombre del mismo modo que aquel nombre que termina con el diptongo *ae* en el nominativo plural, y tiene número singular; como, por ejemplo, *feriae*: este nombre es de sólo número plural: *hae feriae, harum feriarum, his y ab his feriis*, luego este nombre no es de sistema, ya que no es del número singular. Pero, puesto que hemos dicho que ese número plural acaba en el diptongo *ae*, *feriae* será lo mismo que *Musae: harum Musarum, his y ab his Musis*; así decimos también *feriae: harum feriarum, his y ab his feriis*.

Y semejantemente en otros. Así, por ejemplo, *Manes*: nadie dice en número singular *hic Manis* o *hic Manes*, o *hic Mania*, o no sé qué tal. ¿Cómo hemos de decir el genitivo plural, *horum Manorum*, u *horum Manium*?; ¿o cómo el dativo y ablativo plural, *his y ab his Manibus*, o *Manis*?. No encuentro regla, pero vuelvo al sistema de Donato: aplica el nombre también a un número singular que acabe en el nominativo plural en *es*; *agiles Manes*: mira, este nombre acaba en *es* y aquel nombre acaba en *es*, haz el genitivo plural: *horum agilium*, así has de hacer *horum Manium*; *his y ab his agilibus*, así has de hacer *his Manibus*.

Tienes ciertamente estas reglas que deben mantenerse, con cuyo riguroso modelo puedan declinarse; con todo debes saber que nuestros mayores usaron esos nombres de número plural con libertad; les estaba permitido y decían *horum Manorum* y *horum Manium*. ¿Por qué razón —puesto que no había podido infundirles desconocimiento de la regla la supresión del número singular—?, ¿de dónde probamos esto, que así declinaban los antiguos?. Tienes en Horacio:

*anciliorum et nominis et togae
oblitus:*

hace *anciliorum*; sin embargo no se le puede contradecir, ¿por qué?; *ancilia* efectivamente es sólo del número plural, según la norma, aunque hayamos leído en Virgilio *laeuaque ancile gerebat*.

Asimismo decimos *Vulcanalium*; sin embargo Salustio dijo: *religionem Vulcanaliorum impeditus*; pero esto lo usó abusivamente, en efecto debió decir *Vulcanallium*. [F.57r] ¿De dónde probamos esto?; vuelve a aquella semejanza, pon un nombre neutro singular que acabe en *ia* en el nominativo plural: *agilia* es tal como si dices *ancilia*, es tal como si dices *Vulcanalia*: acaba en *ia*; por tanto, como hace *agilium*, así debe hacer también *Vulcanallium* y *ancilium*. Luego por semejanza deduces cómo hacen también aquellos nombres de sólo número plural, de modo que hagan del mismo modo que aquéllos que son del número singular. Pero aquéllos han sido mal usados al decir *anciliorum* y *Vulcanaliorum*, y los malusaron nuestros mayores por libertad de uso; esta libertad de uso, por su parte, surgió porque no podían atenerse a una regla. ¿Y cuáles son los nombres que no pertenecen a esas reglas?; éstos son: los de sólo número plural no pertenecen a esas reglas del ablativo singular, y con razón; en efecto, si las reglas son del ablativo singular, aquellos nombres, por su parte, son sólo del número plural, no tienen el sistema del número singular de cómo deban acabar en el número plural.

<VIII.> Los áptotos

Así, no se entran dentro de estas reglas aquellos nombres que no se declinan, como *fas*, *nefas*, *nequam*. ¿Por qué no entran dentro de las reglas?; tendrán un razonamiento: ésas reglas se hicieron para que supiéramos cómo se declinan los nombres; en el caso de que no se declinan aquellos nombres, que se atienen a las reglas, realmente no se atienen a las reglas.

<IX.> Los griegos

Asimismo los que tomamos de los griegos no se atienen a las reglas; esto lo hicieron con pericia nuestros mayores: *emblemata*, *epigrammata*: esos nombres que son griegos no se atienen a las reglas, y esto con justicia. ¿Por qué razón?, los nombres griegos no tienen ablativo singular: hemos dicho más arriba que tienen cinco casos solamente; y estas reglas son estrictamente del

ablative singular; realmente por tanto no pueden aquellos nombres que carecen del caso ablativo singular depender de su regla.

También debes saber aquello: que estos nombres que los griegos declinaron por el neutro, los latinos los habían dicho incluso por el femenino. *Emblema*: los griegos dicen *hoc émblema*, los latinos decían *haec emblema*; los griegos dicen *hoc scéma*, los latinos lo decían *haec scema*. *Hoc pegma*, *diadema*: tienes ejemplos innumerables, como en Plauto y en los antiguos, y en alguna medida en Cicerón. En efecto dice Plauto: *processit Mercurius cum servili scema*. Si declinara a la griega, diría *cum scemate*, y de la declinación griega, del griego tendrías el género neutro. Lo tienes incluso en Cicerón: *tu de peripetasmis*: si fuera neutro, haría *ab hoc peripetasmate*, *his* y *ab his peripetasmatis*.
[F.57v]

<XI.> LA ANALOGÍA

Comienza a tratar de la analogía. Dice claramente: "siempre que quieras declinar nombres, sigue la analogía". ¿Qué es la analogía?, la comparación de cosas semejantes, en latín se dice «*proportio*»: «*analogía*» en griego, en latín «*proportio*»; pero así la define: "la analogía es una comparación". Se hace de ocho modos: los correspondientes a aquellas seis características que se dan en el nombre, seis accidentes por su parte se dan en el nombre: cualidad, comparación, género, número, estructura, caso —mira, hay seis características—; la terminación, que sea semejante, como, por ejemplo, uno acaba en *us* y el otro en *us*; la naturaleza de las penúltimas, que sea semejante, que lo sean las vocales de la sílaba o las consonantes; finalmente, que las cantidades sean semejantes: si una es breve, que también la otra sea breve. De todas esas cosas si una sola no lo es, ya no existe la analogía; de estas cosas que se han fijado en César, si hay algo de menos, ya no estará bien el sistema de la analogía. Dice efectivamente César: "a no ser que coincidan todas las cosas entre sí, no puede suceder que exista la semejanza de nombre"; como, por ejemplo, *doctus* y *aptus*: mira esto, un nombre coincide en una parte con otro nombre, por tanto también se declina semejantemente.

¿*Doctus* de qué cualidad es?, apelativa, también *aptus* es de cualidad apelativa, ahí hay semejanza. *Doctus* admite comparación: *doctior*, *doctissimus*; también *aptus* admite comparación: *aptior*, *aptissimus*; ahí coincide la comparación. El género: *doctus* es del género masculino, *aptus* es del género masculino, y ambos móviles; en efecto tenemos en cuenta esto en el género, el género y la movilidad: *doctus*, *docta*, *doctum*; *aptus*, *apta*, *aptum*. Del número singular: *hic doctus*, *hic aptus*. La estructura: *doctus* es simple; *aptus*, simple. El caso: el nominativo es *hic doctus*, *hic aptus*. La terminación: uno acaba en *us* y también el otro en *us*: *aptus*, *doctus*; la naturaleza de las consonantes penúltimas: aquél tiene dos consonantes: *doctus*, *c* y *t*, también *aptus* tiene dos consonantes: *p* y *t*; luego dos son las consonantes en un nombre y en el otro nombre dos son las consonantes. Finalmente la naturaleza de las cantidades: breve es *doctus*, y *aptus* es breve; por tanto se declina semejantemente: *hic doctus*, *hic aptus*, *huius*

docti, huius apti, huic docto, huic apto, hunc doctum, hunc aptum, por orden todos los casos son semejantes.

Di sólo algún nombre donde incluso una sola cosa discrepe, y ya no funcionará la relación de la declinación; como, por ejemplo, *lepus* y *lupus*: coinciden en todas esas cosas. [F.58r] en una sola cosa se hacen divergentes. Por lo demás, *lupus* es de cualidad apelativa, también aquél; semejantemente es concreto; comparación no la ha admitido *lupus*, ni aquél, no admite comparación; *lupus*: caso nominativo, estructura simple, número singular; la misma terminación, *lepus, lupus*; las mismas consonantes: una sola es la consonante allí, y aquí una sola es la consonante; la misma naturaleza de las cantidades: breve es aquélla y aquélla, breve es también *lepus*; declinamos: *hic lepus, huius leporis, huic lepori; hic lupus, huius lupi, huic lupo*; el género: decimos *hic lupus, hic lepus*. Pero una sola cosa discrepa: la movilidad, que hemos dicho que debe ser observada: *lupus* hace *lupa*, *lepus* no hace *lepa*; ha discrepado en el género y, por la discrepancia del género, se ha cambiado la declinación.

Por tanto es lo que dijo: los nombres se deben declinar según toda la semejanza; por lo demás, si una sola cosa fallara, debemos saber que no está bien la relación en las declinaciones.

<XII.> LOS GENEROS

¿Qué hay de los propios géneros?, ¿de dónde podemos hallar los géneros?, del diminutivo: haz el diminutivo y hallas el género; como, por ejemplo, *tabula*: no sé de qué género es *tabula*, ¿*tabella* de qué género es?, femenino; luego, si es del género femenino el diminutivo, también el primitivo debe ser del género femenino. *Virgula, uirga*, y semejantes, exceptuados unos pocos como *pistrinum, canis: pistrinilla, canicula*, etcétera; exceptuados éstos, tomamos los otros restantes géneros de los diminutivos.

<XIII.> LOS NOMINATIVOS

El nominativo singular termina por medio de trece letras: cinco vocales, seis semivocales y una muda o dos. Por medio de cinco vocales: *a, e, i, o, u*; *a*, como *Musa*; *e*, como *mouile*; *i*, como *frugi*; *o*, como *Cicero*; *u*, como *cornu*. Por medio de seis semivocales: *l*, como *mel*; *n*, como *carmen*; *m*, como *templum*; *r*, como *Caesar*; *f*, como *doctus*; *x*, como *pix*. Por medio de una muda: *t*, como *caput*; añaden *c*, como *allec* o *lac*, de lo que se duda. He dicho esto con bastante frecuencia: muchos dicen si decimos *lac* o *lact*, y verdaderamente, si lo preguntas, hace correctamente esto y no otra cosa —en efecto, si dices *lac*, el genitivo será *lactis* del mismo modo que *allec allecis*—. Se ha leído esto con bastante frecuencia, principalmente en Varrón; éste dice: *lac* no debemos decirlo, sino *lact*; pero dijo César contra eso una cosa contundente: que ningún nombre termina con dos mudas, y *c* y *t*, las dos son mudas; luego estamos excluidos de aquella regla. Queda que sigamos la norma de Plauto, que digamos *lacte*; lo tenemos en las Bacantes: *sicut lacte lactis simile*.

[F.58v] y ciertamente he dicho estos razonamientos. Pero debes saber que hoy seguimos aquello que dijo Virgilio, *íac*, y ha quedado aquella costumbre.

FIN DEL NOMBRE

<CAPITULO II.> EL PRONOMBRE

<I.> POR QUÉ SE HA CREADO EL PRONOMBRE

Se ha llamado «pronombre» porque desempeña la función del nombre. Nuestros mayores, para no producir molestia alguna con la repetición de la expresión, crearon una partícula que asumiera la función de la anterior. Por ello las llamaron pronombres; como "Virgilio escribió las Geórgicas", se puede también decir: "Virgilio escribió la Eneida"; y esta repetición del nombre propio podría producir molestia; por esto hablan así los hombres: "Virgilio escribió las Bucólicas, él mismo escribió las Geórgicas, él mismo escribió la Eneida"; cambia como quieras, la significación es la misma; la variedad, sin embargo, de la expresión añade ornato.

Por eso se dice «pronombre», porque desempeña la función del nombre; luego desempeña la función del nombre, y el pronombre significa lo mismo que el nombre. ¿Entonces qué, es la misma significación la del nombre y la del pronombre?, ¿habrá distinción solamente de nombres, no de significación?; dice Donato: Es verdadero ciertamente esto, que hay variedad en el nombre, pero incluso en la propia significación hay alguna variedad, no discrepando en todo, sino hasta cierto punto. En efecto, mira, con un nombre hace completa la expresión, con el pronombre, semiplena, cuando efectivamente digamos "Virgilio escribió las Bucólicas", se sabe quién es el que escribió y qué es lo que escribiera, y no tienes que preguntar; pero, si dijeras: "él mismo escribió las Geórgicas", qué escribió se sabe, quién es quien lo escribiera no se sabe. Por ello lo ha definido: "Pronombre es la parte de la oración que, puesta por el nombre, de forma ciertamente menos plena, significa, no obstante, lo mismo". Diciendo "puesta por el nombre", muestra que desempeña la función del nombre con el pronombre; diciendo "de forma ciertamente menos plena", muestra que hay alguna diferencia entre el nombre y el pronombre.

<II.> LA CUALIDAD DE LOS PRONOMBRES

En el pronombre se dan estos seis accidentes: cualidad, género, número, estructura, persona, caso. La cualidad de los pronombres, según el mismo Donato, se divide en dos partes; según Probo, en cuatro; según otros, en muchas.

<I.> La definición de la cualidad

[F.59r] Pero debes saber que es verdadera la definición del propio Donato, y breve y útil. Si, en efecto, te alejas de las

dos partes, más fácil es que las consideres múltiples que cuatro; consideremos las dos que ha dicho Donato, o las múltiples que han dicho otros, no las cuatro que ha dicho Probo.

Mira entonces la definición de Donato, dice así Donato: "Todos los pronombres son o determinados, o indeterminados". Mira, dice en resumen, esas son las dos definiciones, que surgen naturalmente, y no pueden decirse de otro modo; es decir: todos los pronombres son o determinados, o indeterminados.

¿De dónde pruebas esto?, puedo efectivamente no creerlo y decir que esto es falso; di una causa ineludible por la que los pronombres tienen que ser de esas dos clases, determinados e indeterminados.

«Determinados» se dicen los que admiten personas; «indeterminados», aquéllos que no admiten personas, y esto es correcto. En efecto, si son determinados aquellos que admiten personas, es forzoso que todos los que no admiten personas sean indeterminados; y ha distinguido una verdadera causa ineludible.

Probo, por su parte, los definió así: "todos los pronombres son o determinados, o indeterminados, o menos que determinados, o posesivos". Pero una parte sólo es verdadera: con la que dijo que eran determinados los pronombres; aquellas otras tres partes caen en los indeterminados. ¿Cómo?, en efecto, ni en el indeterminado se da la persona, ni en el menos que determinado se da persona.

Por tanto, ¿qué necesidad había habido de hacer la subdivisión, haciendo partes de la división, para hacer división y subdivisión?. Esto lo hizo bien Donato; ése por su parte puso una parte de la división y una de la subdivisión, en tercer lugar colocó una subdivisión, lo que no es correcto.

Por tanto, sigue esto: "todos los pronombres son o determinados, o indeterminados", «Determinados» se dicen aquéllos que admiten personas; por el contrario, todos aquéllos que no admiten personas son «indeterminados» sin duda.

Claramente Plinio Segundo criticó a los gramáticos en esta definición, no los criticó de impericia, sino de inercia para hablar.

<II.> Los accidentes y aquél en que se dan los accidentes

Es algo sutil, hemos leído en los que escribieron de los argumentos: que no son lo mismo los accidentes y en quien se dan los accidentes; son cosas muy distintas, como, por ejemplo, las fiebres pueden darse en mí, y, sin embargo, [F.59v] las fiebres no son lo mismo que yo soy; un veneno puede sobrevenirme y, sin embargo, no es lo mismo que yo soy. Se llama «accidente» lo que puede incluso desaparecer, luego una cosa es lo que acontece, y otra a quien acontece.

Mira cómo descubre la impericia de hablar: "una cosa es lo que acontece, y otra es a quien acontece".

Di los pronombres determinados: *ego, tu, ille*; di las personas: *ego, tu, ille*; mira, las personas son las mismas que los pronombres determinados. Te he dicho que no es una misma cosa lo que acontece y a quien le acontece. Si dices que los pronombres determinados son *ego, tu, ille*; que la personas son *ego, tu, ille*; ya comienza a hacerse aquello que negábamos. En efecto, hay pronombres determinados, ¿cuáles son los pronombres determinados?, *ego, tu, ille*; ¿cuáles son las personas?, *ego, tu, ille*. Si esas son las personas, son las mismas que los pronombres determinados.

Por tanto, mira, empieza a suceder que es una misma cosa lo que acontece y a quien le acontece; lo cual no puede suceder según la naturaleza de las cosas. Por eso, mejor los definen de modo que digas: "pronombres son los que también son personas", y esto es cierto: pronombres determinados son los que también son personas.

No digas: "lo que acontece y al que le acontece son pronombres determinados, que también son personas", sino que estos determinados son pronombres a los que se adjuntan las personas. En efecto, si dices la cosa que acontece y a quien le acontece, empieza en ese momento a no ser congruente; deben efectivamente distinguirse esas cosas: lo que acontece y a quien acontece; porque sucede que por naturaleza no podría decirse. Por tanto, mejor lo decimos así: "los pronombres determinados son aquellos que son también personas".

<III.> El número de pronombres

Los pronombres determinados, por su parte, son *ego, tu, ille*; los indeterminados, siete; los menos que determinados, seis; los posesivos, cinco; y éstos son los pronombres, en la naturaleza de las cosas no encontrarás más.

Todos los pronombres que se han encontrado en la lengua latina son éstos: los determinados son tres: *ego, tu, ille*; los indeterminados son siete: *quis, qualis, talis, quantus, tantus, quotus, totus*; los menos que determinados son seis: *ipse, iste, is, hic, idem, sui*; los posesivos son cinco: *meus, tuus, suus, noster, uester*.

No encontrarás otros pronombres, pero me has de decir: "me has dicho que no se encuentran otros pronombres, pero he encontrado otros"; te contesto: yo he dicho que no son los primitivos que dice Varrón, sino derivados.

Es muy importante si es uno originario o es uno derivado, [F.60r] como, por ejemplo, *Troia*: digo *Troianus*, ya *Troianus* no es nuevo, sino que viene de aquél que lo es, *Troia*; *Troilus* no es nuevo, sino que viene de aquella derivación. No intentes decirme:

"mira, los he encontrado nuevos"; en efecto te digo: "esos son los primitivos, y los demás son derivados de ahí. ¿por qué te he dicho esto, que son veintiuno solamente los pronombres?. No pienses que otros que encuentras son otros pronombres; y no son nuevos, sino que te digo que todos aquéllos, cualesquiera que encuentres, sea lo que ello sea, de aquí toman su origen. Así, por ejemplo, *ego* es pronombre; *egone*, mira otro, no es sin embargo otro, sino que es una composición. *Quis* es un pronombre, de ahí surge *quisnam*, de ahí surge *quispiam*, de ahí surge *aliquis*; ves que todos los que se surgen, tienen de aquí su origen.

Por tanto, ves que no son pronombres; en efecto, si encuentras que crea pronombres como cosa nueva la composición, tienen por lo demás de aquí su origen.

I. Los pronombres determinados

Por tanto esos son los pronombres determinados: *ego* es completamente determinado, y no hay ninguna duda; se llama determinado un pronombre cuando determina la persona; como, por ejemplo, *ego*: cuando digo *ego* no puedes entender que sea ningún otro, sino yo que hablo.

Asimismo, cuando digo *tu*, no puedes entender que sea otro sino solamente el mismo al que diriges esa persona.

Ille en cambio tiene alguna diferencia: aun cuando deba naturalmente ser determinado *ille*, sin embargo algunas veces cae dentro del pronombre menos que determinado, y la propia diferencia la expresamos de modo que, cuando hablamos a un presente, entonces así es pronombre determinado; pero, si la relación es de un ausente, es menos que determinado.

Esto también se significa en expresión de los poetas, y encontramos con todo en los oradores esto mismo, como lo encontramos en los poetas:

ille ego qui quondam gracili modulatus auena.

Ille ego: si *ille* es pronombre determinado, ¿qué necesidad había habido de que se intercalara *ego*?, pero de lo que ha dicho, *ego* determina a *ille*, esto es, a este pronombre mismo, puesto que no es determinado por el destino.

Por tanto, esos son los dos determinados principalmente: *ego* y *tu*; *ille* por su parte es determinado en el momento en que se refiere a una persona presente; menos que determinado en el momento en que se refiere a la relación de alguno.

II. Los indeterminados

Mira, tenemos los pronombres determinados; veamos ya los que son indeterminados. ¿Qué pronombres se llaman indeterminados?,

éstos: *quis*; en efecto, cuando digo *quis*, es un pronombre general; [F.60v] puedes entenderlo de éste y de aquél, y de muchos.

III. Los menos que determinados

Existe también el pronombre "menos que determinado"; éste hace mención de una persona conocida, éste es *ipse*. No puedo decir *ipse* sino de aquél que tú conoces y yo también, o de aquél que te he mencionado antes; como, por ejemplo, si me preguntas *Virgilius scripsit Bucolica?*, te digo: *ipse est*; pero puedo decir: *Virgilius scripsit Bucolica*; no quiero, en cambio, decir esto, sino que digo *ille est*. ¿Qué habrá entonces de diferencia —pues *ipse* e *ille* e *idem* son pronombres menos que determinados—, qué habrá entonces de diferencia?; pregunta si está presente o ausente aquella persona; en el caso de que esté presente la que ha escrito, digo *hic scripsit*; si está ausente Virgilio y me preguntas *Virgilius scripsit Bucolica?*, digo *ipse*.

Por consiguiente, esta diferencia hay entre esos mismos pronombres: que, cuando lo referimos a una persona presente, decimos *hic*; cuando hacemos referencia de un ausente, decimos *ipse*, y éstos se deben conservar. ¿Por qué razón digo esto?, generalmente los encontramos en los autores puestos de otro modo, o por licencia o por necesidad del metro; por eso se han hecho figuras y metaplasmos.

Por consiguiente, cuando quieres hablar de una persona presente, es *hic*; cuando quieres de una persona ausente, di *ipse*, *is*, *idem* y cualquiera que desees de aquellos pronombres de antes. ¿Quieres saber que conserva esas terminaciones Virgilio?; Eneas, no estando presente, es requerido por Dido; no estando presente es requerido por Latino:

*ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
adueniat:*

ipse Aeneas adueniat, ves que la referencia es de alguien ausente. Anquises, en los infiernos muestra personas presentes a su hijo:

hic uir hic est, tibi quem promitti saepius ...

IV. Los posesivos

Hay también posesivos. Posesivos se llaman los que indican que nosotros poseemos algo; cuando digo *meus*, indico que yo poseo algo; *tuus*, indico que tú posees algo; *suus*, indico que aquél posee algo. Esos son los posesivos.

V. Los pronombres de cualidad

Hay otros de cualidad, como, por ejemplo, *qualis*: *qualis est ille homo?*, *talis est*. Esas son las características de la cualidad.

VI. Los pronombres de cantidad

Otros de cantidad, como *quantus*, *tantus*. [F.61r]

VII. Los pronombres de número

Hay otros de número, como *quot*, *tot*. Si escribes *quod* con -d, es de género neutro; si escribes *quot* con -t, es de número; Así, por ejemplo, si dices *quod mancipium*, ya es del género neutro; si dices *quot homines uenerunt*, ya es de número. Entiende, por consiguiente esto: si escribes con -t, será de número; si con -d, será neutro. Sean, por consiguiente, de número *quot*, *tot*. Observa cambiada la palabra en la sílaba, esto es, cambiada la naturaleza de las sílabas *quot*, *tot*.

VIII. Los pronombres de orden

Hay algunos de orden, como *quotus*, *totus*. Allí había sido más breve *tot*. entra en derivación y alarga *totus*:

tōtus et ille dies et qui nascentur ab illo;

ha cambiado su naturaleza *totus*.

Quotus, por el contrario, es breve, no podemos decir *quōtus*, aun cuando sea la misma naturaleza de uno y otro en sus primitivos; efectivamente, en *quot* y *tot* hay el mismo tipo de sílabas: aquélla es breve y también ésta; entra ésta en derivación y cambia la primitiva. Efectivamente, aquél ha conservado la naturaleza, *quotus* es breve, éste ha cambiado, *tōtus*.

Debemos, en cambio, saber que *totus* significa a veces 'la totalidad', esto es, significa que algo sucede a la vez.

Algunas veces, orden, por acuerdo; ¿qué es esto que he dicho?, observa, por ejemplo, *totus homo comestus est ab urso*: mira, ¿ahora qué significa?, 'todo el hombre a la vez', de modo que nada quedara; *totus homo comestus est*, esto es, con las manos, los pies, el dorso, todos los miembros. Mira, ahora significa algo general y hecho a la vez, y de lo que casi nada ha faltado; mira, ahora significa 'la totalidad'.

Algunas veces significa orden, por acuerdo; como, por ejemplo, si me dices: *ille qui sedet illo loco quintus est?*, te digo: *totus est*; ¿qué es *totus*?, esto es: en aquel orden en que tú dijiste antes. Asimismo me preguntaste, por ejemplo, ¿*quartus est ille homo?*; no quiero decirte *quartus est*, sino que te digo *totus est*, esto es, con el orden con que tú has dicho. Mira, tiene significación de orden por acuerdo tuyo.

Si dices *decimus est?*, yo no quiero decir *decimus est*, sino que digo *totus est*, ut dicis, significa orden por acuerdo tuyo.

Hay esto puesto en Virgilio clarísimamente por completo en el libro primero: andaban tres ciervos, dice:

tres litore ceruos
prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur.

[P.61v] ¿Qué es *tota armenta*?, no cuantos pudo haber en Africa, ni sabia efectivamente que sólo había aquéllos en Africa; entonces diría *tota*, si lo supiera, si le fuera conocido. No es creíble, en cambio, que un hombre que llegaba haya podido saber cuántos ciervos había en Africa, sino que añadió esto mismo en correlación con lo dicho anteriormente. ¿Qué es *tota*?, *tria*, puesto que había dicho *tres ceruos*, diciendo *tota armenta*, esto es, tantos ciervos cuantos ha dicho anteriormente. Por consiguiente, debemos saber la diferencia de este pronombre.

IX. Los pronombres gentilicios

Hay también pronombres gentilicios. Los pronombres gentilicios son los que indican el país. Hoy casi han desaparecido ya del uso; entre nuestros mayores fueron utilizados con variedad. Encontramos algunas veces *cuius*, *cuias*, *cuiatis*; como *cuiatis est iste homo*?

No te espante el nominativo, efectivamente ése es el caso incluso en éstos: *cuius* es nominativo, y también *cuiatis* nominativo: *cuiates sunt isti homines*?, puedo decir *cuias* y *cuiatis*. ¿Qué es *cuias*?, esto es, *cuius gentis*?, como *nostras est iste homo*, esto es, *nostrae gentis*.

Si preguntaras, *verbi causa*, sobre un mauritano, o si alguien me preguntara: *iste homo cuias est*?, *nostras est iste homo*, esto es, *Maurus*; aquél ha preguntado de qué país, yo he respondido.

Encontramos en muchos autores de gramáticas que se alargan las últimas sílabas de estos pronombres, *cuiás*, *nostrás*; pero habéis leído en los acentos que la lengua latina en las últimas sílabas no tiene el acento. Por eso no debemos seguir a éstos, sino que debemos decir *cuias* y *cuiatis*, para evitar el injusto reproche. En efecto, alguien puede reprocharte, te dice aquél: "¿por qué no 'dices *cuiás*, sino *cuiás*?" y llegas ya a la discusión.

Por eso te digo que la lengua latina no tiene acentos en las últimas sílabas.

Para quitar la ambigüedad del que impugna esto, di *cuiatis*; nadie efectivamente dice *cuiatis*, por la naturaleza de las cosas no puede hacerse. Por consiguiente, una cosa debes más bien consentirla, y tener en uso aquello de lo que nadie duda. Se ha leído esto y también aquello.

X. Los que inician y los que continúan

Hay además algunos pronombres que inician frase, algunos que continúan frase. Inician frase éstos: *quis*; la continúan: *is*; como, por ejemplo, *quis est qui fecit iniuriam?*; así lo decimos, ¿acaso puedo decir *qui fecit iniuriam est quis?*; por la naturaleza de las cosas no [F.62r] puede hacerse, sino para iniciar frases. Y, por el contrario, se añade *is*, como, por ejemplo, *quis est qui fecit iniuriam?*, *Cicero?*; no puedes tú decir *quis est* para asentir, sino que has de decir *is est*. Por consiguiente, del mismo modo que aquella partícula inicia, así ésa continúa.

XI. Los presentes y más que presentes

Hay algunos pronombres que indican la cosa presente, como hemos dicho: *hic*, *haec*, *hoc*; hay algunos que indican más. Esto no sé qué es; toda cosa, o está presente, o no está presente; «más presente» no sé qué es, y sin embargo digo, digo esto, ¿qué ha querido significar?; aquello sin embargo lo ha dicho en menos de lo justo. Verbi causa, haz que un hombre esté aquí, en el foro, pero fuera, y que otro esté aquí presente: para que sea presente aquél que está fuera, ha de ser más presente aquél que está aquí. ¿Por qué razón?, atendiendo a estas expresiones dice aquél: son personas presentes *hic*, *haec*, *hoc*; son más que presentes *eccum*, *eccam*, *illum*. Por qué razón ha dicho «más que presentes», y yo he hecho tal comparación del que está fuera y del que está?, por la unión del adverbio.

Mira, ¿qué parte de la oración es?, es adverbio demostrativo; ¿cómo digo *eccum*, *eccum?*, no significa otra cosa que *ecce illum*; por consiguiente, no puedo decirlo sino de aquella persona que veo, según aquél habrá dicho esto de modo deíctico. Mira, efectivamente este adverbio no armoniza sino con la cosa que puede mostrarse; es efectivamente adverbio propio del que muestra:

en Priamus, sunt hic etiam sua praemia laudi.

Por consiguiente, siendo *eccum* 'ecce illum', *eccam* 'ecce illam', ninguna otra cosa podemos decir, sino que se usan están más bien de modo deíctico para las personas, y significant las que pueden también mostrarse.

Así tienes en el propio Donato que son personas demostrativas aquéllas que están fuera; más que presentes, sin embargo, las que están dentro. Así, por ejemplo, *Virgilius scripsit Bucolica*; incluso si está fuera digo *hic est*; no puedo en cambio decir, si está presente, *hic est*, sino que digo *eccum qui scripsit*, como *ecce eum*, de modo que pongo un adverbio demostrativo, y muestro a uno presente. Esto puede aplicarse para hacer diferencia.

Sin embargo, esto no me parece bien, sino que —pienso yo— *hic* es pronombre simple de modo deíctico, *eccum* es pronombre

demonstrativo compuesto; y que éste y aquél son demostrativos, pero el aquél será simple, éste compuesto. [F.62v]

<III. LOS GENEROS DE LOS PRONOMBRES>

Hemos hablado de la cualidad de los pronombres; ahora de los géneros. Los géneros de los pronombres son estos: todos los pronombres, o son masculinos, o femeninos, o neutros, o comunes, o de todo género.

Un pronombre masculino es *quis*; hoy hablamos de tal forma que *quis* es pronombre masculino: entre nuestros mayores encontramos indiferentemente este pronombre, *quis uir* y *quis mulier*, realmente miles de veces, no una sola: Tienes en Terencio este *quis* puesto por casualidad hasta cuatro o cinco veces seguidas; al hablar una mujer dijo *quis* por casualidad cuatro o cinco veces.

Es, en cambio, del griego el sistema y el origen de este pronombre, y por eso trajo también el género a los latinos. *Quis* es *tis*; *tis*, por su parte, entre aquéllos es tanto del género masculino como del femenino. Por consiguiente, puesto que de allí trajeron este pronombre, conservaron también el género los antiguos, como es

quis tu es mulier, quae me hoc nuncupas nomine?

Quis mulier lo tenemos en Ennio y en Pacuvio y en el mismo Terencio. Por consiguiente es masculino el pronombre *quis*, femenino *quae*, neutro *quod*.

Común, como *qualis*, *talis*: en efecto *qualis* se dice del varón, *qualis* se dice de la mujer; *talis* decimos del varón, *talis* decimos de la mujer. Semejantemente *ego*: *ego* dice el varón, *ego* dice la mujer, *ego* dice el esclavo.

<IV. LOS NUMEROS DE LOS PRONOMBRES>

En los pronombres se dan también los de número singular y plural; singular: *hic*, y plural: *hi*. Los hay también de número común; los hemos leído también en los nombres; lo mismo que decimos *nubes*, *dies*, así también en los pronombres se encuentra el número común entre el singular y el plural, como *qui*: puedo decir *qui* de uno, y también de dos y de varios, *qui uir* y *qui uiri*, *quae mulier* y *quae mulieres*.

Hay también pronombres defectivos por una y otra parte. Lo mismo que hemos dicho en los nombres, que hay algunos nombres en género masculino de número singular solamente, semejantemente nombres sólo de plural, así también en el pronombre.

Hay pronombres singulares de una y otra parte, como *meus*, esto es, aquél que posee y aquél que es poseído es uno solo.

De una y otra parte plurales, *nostri*: los que dicen que ellos poseen y por las cosas que lo dicen son plurales.

Hacia el interior, singular; hacia el exterior, plural: [F.63r] se dice «hacia el interior» lo que pertenece a la persona del que posee; «hacia el exterior», lo que pertenece a la persona de la posesión. Por consiguiente, cuando hacia el interior es plural, hacia el exterior será singular: *hic noster*: de modo que son muchos los que poseen, uno el que es poseído. A veces, singular hacia el interior, plural hacia el exterior, como si dices *mei*.

<V. LA ESTRUCTURA DE LOS PRONOMBRES>

Hay también estructuras en los pronombres. La estructura es o simple, o compuesta: simple *quis*, compuesta *quisquis*. En efecto dijimos en los nombres que aquellos nombres que están compuestos de dos nombres se declinan en aquella parte que es nominativo; y se encuentran nombres que se declina en una y otra parte: *praetor urbanus* se declina en una y otra parte, porque en una y otra parte es nominativo. Estas cosas las encontramos también en los pronombres.

Hay pronombres compuestos que se declinan en una y otra parte: Los hay que se declinan sólo en la primera parte y no se declinan en la posterior. Los hay que se declinan en la parte posterior y en la primera no se declinan.

I. En una y otra parte se declinan: el pronombre *quisquis*: *quisquis*, *cuiuscuius*, *cuicui*, *quemquem*, *quisquis*, a *quoquo*, *quiqui*, *quorumquorum*, *quibusquibus*, *quosquos*, *quiqui*, a *quibusquibus*.

No creas que esto es a causa de la declinación: ha quedado en Cicerón y en Terencio. En efecto Terencio dijo:

quia spolies, mutiles, laterem quemquem nacta sis;

quemquem, ¿de dónde habrá sido tomada esa declinación, sino del nominativo singular *quisquis*?: *quisquis*, *cuiuscuius*, *cuicui*, *quemquem*. Asimismo en las *Verrinas* lo tenéis, en aquella *Fruentaria* de Cicerón: *cuicui modi est*; *cuicui*, ¿de dónde será esa declinación, sino del nominativo *quisquis*?: *cuiuscuius*, *cuicui*. Por consiguiente, he aquí que tienes un pronombre que se declina en una y otra parte: *quisquis*.

II. Hay también un pronombre que en la primera parte se declina y en la posterior no, como es aquél *quispiam*: *quis-* se declina, *-piam* no.

III. O, viceversa, la primera parte no se declina, con la declinación puesta en la posterior, como *aliquis*: *ali-* no se declina, *-quis* se declina.

¿Idem qué clase de pronombre es?, dice, y explica: pronombre de uno y otro género, esto es, del masculino y del neutro; pero se distingue en las cantidades y en la pronunciación. Esto mismo se plantea: de qué modo puedes decirlo, *idem* o *idem*; dice: *idem* si quieres alargarlo, será del género masculino: *Idem uir*, [F.63v] *Idem paries*; si, en cambio, quieres abreviarlo, es neutro: *idem tempus*, *idem mancipium*; *per idem tempus* dice también Salustio.

Asimismo *hic* e *híc*, uno y otro se dice; pero tiene diferencia: cuando alargamos *hic*, será adverbio de lugar en donde: *hic illius arma*, *hic currus fuit*; cuando, en cambio, lo abreviamos, será pronombre: *solus híc inflexit sensus*.

<VI. LOS CASOS DE LOS PRONOMBRES>

<I. Los mismos casos que en los nombres>

Siguen también los casos en los pronombres. Semejantemente también aquí hay seis casos, del mismo modo que en los nombres; pero dijimos en aquella primera parte de la gramática, esto es, en las cosas anteriores, que hay algunos pronombres que aumentan en casos, que hay algunos que disminuyen en casos. Asimismo hay algunos pronombres que tienen casos dobles. Hay otros que no tienen nada en absoluto, no sólo no tienen dobles, sino que incluso pueden perder de los suyos legítimos. En efecto también encontrarás pronombres que tienen casos dobles: *quisquis*, *quiqui*, efectivamente puede ser también *quiqui*.

Por consiguiente, así se dice *quisquis* y *quiqui*; mira asimismo donde hay genitivo doble, *mei* o *mis*: en efecto decían en lo antiguo *mis causa fecit* y *tis causa fecit*, por lo que es *mei causa fecit*, *tui causa fecit*.

Asimismo en el ablativo, a quo o a qui: a quo uenisti o a qui uenisti. Asimismo en el dativo y ablativo, a quis o a quibus, y recorreremos de nuevo el propio sistema, a quis y a quibus.

El ablativo singular terminado en o hace el dativo plural en -is: *ab hoc docto*, *doctis*; así, si decimos a quo, hace a quis. Asimismo el ablativo terminado en i hace el dativo en -bus; así, si dices a qui, será a quibus.

Pero el nominativo de esta declinación será *ques*: de esta declinación, esto es, cuando dices en el dativo plural a quibus. En el caso de que alguien te diga: "haz de ahí el nominativo plural", necesariamente has de hacer *hi ques*: *si ques homines sunt quos delectat populi Romani gesta describere*; *si ques homines* por lo que es *si qui*, y justamente según la regla: el ablativo efectivamente terminado en -i hace el nominativo plural siempre en -es, *puppi*, *puppes*; *agili*, *agiles*; *docili*, *dociles*; así, efectivamente, si dices a qui, será *hi ques* para el nominativo plural, y no puede de otro modo. Por consiguiente, he aquí que tienes pronombres que aumentan en los casos. Ahora veamos los que disminuyen.

<II. La defectividad de los casos>

<I.> Por el contrario, se encuentran pronombres donde falta un caso solo, *ego*: *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *a me*; vocativo no tiene en absoluto, no se encuentra el vocativo, sino *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *a me*,

[F.64r] Muchos intercalan *o*: *ego*, *mei*, *mihi*, *me*, *o*, *a me*, de modo que éste mismo *o* sea el artículo del caso vocativo; sin embargo se prueba que esto es falso, enseñando Astiagio este razonamiento admirablemente. No puede suceder que *o* sea pronombre de caso vocativo por la naturaleza de las cosas; ¿por qué razón no puede suceder?, porque el vocativo singular debe ser algo diferente del vocativo plural; la naturaleza del propio caso exige esto, y digo de qué modo. Así, por ejemplo, *hic uir*, *hi uiri*; mira, *hic* es el artículo en el nominativo: *huius uiri*, *horum uirorum*, esto es, no es este *hic* como *hi*, no es este *huius* como *horum*, no es este *huic* como *his*, no es este *hunc* como *hos*, no es este *ab hoc* como *ab his*.

Ves que los artículos coinciden entre sí en ninguna terminación; mira al contrario en ese vocativo, que hace *o* *Turne*, *o* *Turni*. Mira ya de qué modo es el artículo: todo artículo en todos los casos necesariamente ha de declinarse en el número singular de un modo y en el número plural de otro, como, por ejemplo, *hic*, *huius*, *huic*, *hunc*, *o*, *ab hoc*; asimismo, en el nominativo plural: *hi*, *horum*, *his*, *hos*, *o*, *ab his*; ¿acaso coinciden sino éste que dice casi ser artículo, este *o* que casi lo denominan «pro artículo»? Pero esto no puede suceder y se les dice, esto mismo no puede suceder, que haya un artículo semejante en el vocativo singular y en el vocativo plural, puesto que los demás artículos de todos los casos tienen alguna diferencia.

Y por eso se sigue también aquello: que digas que esto es interjección —o llamarás a esto interjección—, o ciertamente es adverbio —o lo llamará interjección, leemos *miles*, *o*, interjección o adverbio ciertamente—, que se une al vocativo. Por lo demás, no puede llamarse artículo del caso vocativo; lo habrás excluido efectivamente de ese sistema. Mira, tienes por consiguiente donde no se encuentra el caso vocativo.

<II.> Asimismo tienes pronombres donde no encuentras el vocativo y el nominativo, como es *sui*, *sibi*, *se*, *a se*. Y no te confunda aquella declinación, *hic suus*, *huius sui*, de modo que sea como el pronombre posesivo, *meus*, *tuus*, *suus*. Y si sigues, he dicho, por ejemplo, si sigues una declinación, no es la otra en tanto que aquella declinación tiene un dativo, ésa otro: *suus* hace *sui*, *suo*, *suum*, *a suo*; aquí en cambio hace *sui*, *sibi*, *se*, *a se*. ¿Acaso es semejante la declinación?. Por consiguiente, este pronombre *sui*, *sibi*, *se*, *a se*, tiene cuatro casos [F.64v] tan sólo, nominativo y vocativo no tiene, y es de uno y otro número: *sui*, *sibi*, *se*, *a se*, son cuatro casos, pero de uno y otro número. En efecto incluso así puedo decir: *sui causa fecit* y *sui causa fecerunt*. Ves que puedo unirlo en el número singular y en el número plural; esto no puedo hacerlo en aquel pronombre, *suo homini dixit*; ya, si quiero darle el número plural, no digo

suo, sino *suis hominibus dixit*; de donde se ve que no depende de allí.

Hay también otra razón de donde esto puedes entenderlo más claramente: en la naturaleza de las cosas no es posible en absoluto que sea uno solo el que posee y el que es poseído; en efecto, mira *suus*: cuando digo *suus homo*, muestro al siervo y al dueño, a Birro, por ejemplo, y a su dueño; cuando, en cambio, digo *sibi facit*, ¿acaso allí es posible entender dos personas? Tienes por consiguiente donde faltan dos casos: *sui*, *sibi*, *se*, a *se*.

<III.> Se encuentran algunos pronombres que no tienen en realidad sino cada uno un caso, como es este pronombre: *cuius* y *cuius*. Esos dos pronombres no tienen sino cada uno un caso, y hay genitivo solamente: *cuius* es genitivo singular, *cuius* también es genitivo singular, y no se encuentra nominativo ni ningún otro caso en ese pronombre. ¿Y por qué razón no tienen otros casos?, porque éstos se apartaron de las normas; por eso no se encuentran aquellos casos restantes. ¿Cómo?, no se encuentra ningún genitivo terminado en *-a* o en *-um* en la naturaleza de las cosas, ni en el pronombre, ni en el nombre, ni en el participio, ni en parte alguna de la oración; el genitivo terminado en *-a* o en *-um* por tanto, cuando hace *cuius*, se ha introducido con una nueva característica ese genitivo, y no ha podido tener otros casos; por esto éste es genitivo, y no creas que es otro caso, no es posible.

Asimismo, *cuius*: *dic mihi, Damoeta, cuius pecus?*; con una nueva característica por esto se ha introducido el que resultase genitivo. En efecto, cuando digo *cuius est filia?*, es tal como si dijera *illius filia*, *ipsius filia*. Por consiguiente también *cuius* es genitivo singular: *dic mihi, Damoeta, cuius pecus?* es tal como si dijeras *cuius est pecus?*. Ves, por consiguiente, que es genitivo sólo.

<IV.> Asimismo se encuentra acusativo solamente, faltando los demás, como es *ecce*, *ecce*, *illum*; son sólo acusativos y no podemos encontrar otros; ¿acaso podemos decir *ecce*, *ecce*, *ecce*, o *ab ecce?*, tan sólo [F.65r] lo decimos en acusativo; por consiguiente dedúcelo aquello.

V. Recapitulación

Se encuentran pronombres en los que falta el vocativo, como *ego*. Encontramos donde faltan nominativo y vocativo, como *sui*, *sibi*, *se*, a *se*. Se encuentra donde sólo hay genitivo, como *cuius*, *cuius*. Se encuentra donde sólo hay acusativo, como *ecce*, *ecce*, *illum*.

<VII>. LA DIFERENCIA ENTRE LOS PRONOMBRES Y LOS ARTICULOS

Se plantea qué diferencia hay entre los pronombres y los artículos. Dice: "muchas". Los griegos tienen unos que son pronombres, tienen otros que son artículos; los latinos los han

unificado, ciertamente los consideran una sola cosa a ambos, pero desempeñan distinta función: cuando los declinan con nombres, los consideramos como artículos; cuando declinan solos los pronombres, los tienen como pronombres; así, por ejemplo, *hic*, *huius*, *huic*: si se declina éste solo, es pronombre; si dices *hic Aeneas*, *huius Aeneae*, ya es artículo.

De esto ciertamente se persuadieron ellos mismos, yo, sin embargo, no se lo creo. Una cosa muy distinta es el artículo y otra muy distinta el pronombre. Pronombre es lo que desempeña la función del nombre —en efecto así lo ha dicho—, artículo es lo que nos resume. Astiagio lo definió así: "Pronombre es lo que desempeña la función del nombre": *Virgilius est qui scripsit Bucolica, ipse etiam Georgica*. Mira, ahora *ipse* es pronombre, es tal como si dijeras *Virgilius*; mira, este pronombre ha desempeñado la función del nombre. Por el contrario, no es lo que digo: en efecto, cuando digo *ó Virgilius*, no es lo mismo que *hic Virgilius*; ¿por qué razón?, porque quien dice *ó Virgilius* no se refiere a cualquier Virgilio, sino a aquél que se conoce. Hay mucha diferencia entre los artículos y entre los pronombres. Los latinos lo confundieron, eso lo embrollaron. Si digo *uenit homo*, mira, es general; y si digo *uenit ó ánthropos*, ya no es general, un hombre cualquiera, sino que harás volver a la clase de persona conocida; lo cual en el pronombre no es posible hacerlo, sino que, si lo unes, desempeña la función de la propia persona; de donde se ha puesto de otro modo, sin embargo los latinos lo embrollaron aquello.

<VIII>. LOS NOMBRES QUE SE CONSIDERAN NOMBRES PROCEDENTES DE OTROS

Además se debe saber que entre los griegos está en cuestión esto: *neuter*, *uter*, *unus*, *alius*, *ullus*, *ambo*, *alter*, *uterque*, se cuestionan qué partes de la oración son, si son nombres o pronombres. En muchos otros encontramos que son nombres; en muchos, pronombres, [F.65v] y, si quieres saber la verdad, en su mayor parte son nombres, en menor número por su parte son pronombres. No obstante, puesto que actuamos con ambigüedad, debemos aportar una regla que excluya esa ambigüedad. Probo enumeró todos los pronombres, y hemos dicho ya que todos los pronombres son veintiuno. En esos pronombres que recoge Probo en número de veintiuno, no se encuentran éstos de los que hay duda, de donde aparece que no son pronombres, sino nombres; si efectivamente fueran pronombres, se encontrarían allí; o, si éstos mismos no se encontraran, al menos se debió encontrar su origen. Hemos dicho efectivamente que hay otros pronombres que se han creado por composición, y que, sin embargo, tienen su origen de aquí; los que son como otros nuevos pronombres, de ahí se han creado. Pero éstos ni entre los pronombres se han enumerado, ni de ahí toman su origen. De donde debemos decir que éstos son nombres.

TERMINA EL PRONOMBRE

<CAPITULO III.> EL VERBO

I. LA DEFINICION DE SU SONIDO

Esta parte de la gramática, es decir, la que trata del verbo, cuanto mayor, es por ello también más rica y más racional y útil. El verbo es una parte de la oración con tiempo y persona, sin caso: así se define el verbo. Hemos dicho «verbo», ¿por qué se ha podido decir con bastante frecuencia?, por el hecho de que el sonido sale habiendo sido sacudido el aire con el golpe de la lengua; de donde surgen también todas las partes de la oración. Pero, puesto que de esa parte usamos más frecuentemente al hablar, por ello ésta tomó para sí este nombre genérico. He aquí que es una razón que no aporta ninguna utilidad, una razón sin utilidad es una completa necedad.

II. LA DEFINICION DE SU SUSTANCIA

¿Entonces, por qué la definió así: "verbo es una parte de la oración que mantiene el tiempo y la persona a la vez, que carece de caso"? Todas esas cosas no están de más, el que ha dicho que hay a la vez tiempo y persona en el verbo, pero que no hay caso. En efecto es cierto porque, si hay persona sola, no hace verbo, sino pronombre: en el pronombre efectivamente hay persona. Si hay tiempo solo, no hace verbo, sino participio: en el participio efectivamente hay tiempo. Si hay las dos a la vez, entonces puede ser verbo, como lo es *lego*. Esas partículas, en efecto, se unieron de modo que bajo ningún concepto se separaran. En efecto, mira, cuando digo *lego*, muestro quién soy y cuándo hago qué cosa, es decir, muestro el tiempo en que hago algo, y muestro no menos la persona: [F.66r] esas dos cosas están conjuntas.

Por tanto el verbo es una parte de la oración que tiene tiempo y persona a la vez, y no puede una parte separarse de la otra, sino que están juntamente las dos cosas: el tiempo y la persona.

III. EL PLEONASMO

¿Es posible que esté bien esa expresión, *ego lego*?, es un vicio, es pleonismo. En efecto, si este mismo *lego* indica la persona, ¿qué necesidad hay de que añadas la persona, de modo que digas *ego lego*?. Esto mismo efectivamente que decimos, *lego*, tiene su propia persona del hablante. Luego se dice mal *ego lego*, *ego sedeo*, *ego facio*; todo esto está de más; las mismas personas, en efecto, indican que tú hablas, que tú dices y muestras algo.

IV. LO QUE DICE: "SIN CASO"

¿Qué es aquello que dijo: "sin caso"? En efecto así lo definió: "el verbo está con tiempo y persona, sin caso". ¿Qué necesidad hubo de que dijera "carece de caso"?; yo efectivamente

sé que en el verbo no hay caso, pero ¿qué necesidad lo impulsó a decir esto?, a causa de una expresión: hay una expresión que casi tiene aspecto de caso, está, sin embargo en el verbo; reconocemos que está en el verbo, sin embargo tiene aspecto de caso, como es aquello en Terencio:

quod iussi date bibere et quantum imperavi,

bibere, da mihi bibere. ¿Qué modo es *bibere*?, infinitivo sin duda, como *scribere, dicere*. Luego *bibere* es modo infinitivo: si es modo, es verbo sin duda; mira, tienes que es verbo. Pero, cuando digo *da mihi bibere*, es como si dijera *da mihi panem*, y *panem* es acusativo. Por tanto ves que el verbo no puede utilizarse por naturaleza, sino como caso acusativo.

Así está este asunto, que, puesto por delante el verbo, sigan los nombres, esto es, sigan los casos, pues ningún nombre hay sin caso. Por tanto, cuando digo *da mihi, offer mihi*, ¿qué digo?, *columnam, columnam* es caso acusativo; *offer mihi arborem, arborem* es caso acusativo. Por tanto, también si dices *bibere, bibere* parece ser caso acusativo, puesto que todas aquellas cosas que se unen a esos verbos son casos.

Por tanto, para que nadie creyera que aquel modo infinitivo pudiera alguna vez llegar a convertirse en caso y declinarse según el sistema del nombre, por eso introdujo esto.

Pero debes saber que aquel infinitivo ciertamente es un modo y forma una expresión griega, latina nunca; siempre que quieras hacerlo así, a la griega [F.68v] hablarás abiertamente: *da mihi bibere* será una expresión griega, latina no es. Pero esta expresión es apta para los poetas, apta para los líricos, está muy alejada de la conversación común.

Por tanto, a causa de esa expresión introdujo "sin caso", para que nadie te dijera por consiguiente: *da bibere; bibere* por tanto es caso acusativo, puesto que todas aquellas cosas se dicen por medio de acusativos. Pero no es así, aquella es una estructura griega, se dice con expresión griega.

<V.> LO QUE DICE "O REALIZAR"

Todo verbo significa o realizar algo, o soportarlo. Qué es esto lo digo después; está intercalado que se llaman «activo, pasivo, neutro, común y deponente»; por qué?, esto lo digo después; entre tanto debes saber que todo verbo que está en la naturaleza de las cosas indica que nosotros, o realizamos, o soportamos. Y en realidad la propia naturaleza de las cosas se comporta así, sea lo que sea, en todo el mundo: o soporta o hace, sin duda. Examina todas las cosas, y encontrarás que son forzadas, no sé por qué razón, o a soportar, o a hacer ciertamente ellas mismas. Que así es el verbo, haz un recorrido por aquellas modalidades, y lo descubrirás. Mira *lego: lego* tiene significación de agente, *legor* es pasivo, y, sin embargo, tiene significación de agente. ¿Nato de dónde procede?, procede

de una significación neutra, y sin embargo es de agente; *curro* es un verbo neutro, y es de agente; *uapulo* es neutro, y sin embargo es de paciente; de otro efectivamente recibo palos. Así *luctor*, *loquor*; esos semejantes se llaman deponentes todos, y sin embargo tienen significación de agente. Por tanto, cualquiera que sea el verbo, es forzoso que venga a parar a estas significaciones, de modo que todo verbo sea o de agente, o de paciente, aunque tenga otra modalidad.

<VI.> LA CUALIDAD DE LOS VERBOS

<I.> Los modos

En el verbo se dan siete accidentes: cualidad, conjugación, género, número, estructura, tiempo, persona. La cualidad de los verbos se divide en dos partes, esto es, en modos y aspectos. Los modos, por su parte, son ocho, en total son ocho; los aspectos cuatro. Los modos son estos ocho: indicativo, imperativo, promisorio, optativo, conjuntivo, infinitivo, impersonal, de gerundio. Esos son los ocho, pero cinco son los que pueden encontrarse por todas las gramáticas: indicativo, imperativo, conjuntivo e indeterminado. Aquellos tres: promisorio, impersonal y de gerundio, tienen falsa interpretación a veces así se declinan. [F.67r] sabemos cómo. Por otra parte, modos plenos ha llamado a ocho; veámoslos.

I. El indicativo se ha llamado así porque indicamos con él. Si me dices *quid facis?*, te digo: *lego*; por tanto, *lego* tiene la significación de indicar.

II. El imperativo se ha llamado así porque por medio de él ordenamos, como, por ejemplo, *lege*, *scribe*, *doce*, *sede*.

III. El promisorio es por medio del que prometemos, como si dices *legam tibi*. Muchos rechazan este modo y dicen: "¿por qué se tiene en cuenta?, no debe tenerse en cuenta ni debe admitirse ese modo". ¿Y qué hacemos, en el caso de que no lo admitamos, como nuestra expresión exija la modalidad de prometer?. En efecto, si dices *rogo te*, *da mihi*, *da illi*, necesariamente he de prometer por medio de ese modo, y he de decir *dabo*; quita de ahí ese modo y has de quitar la promesa. Pero aquellos que rechazan ese modo dicen: "ya hay promesa en el modo indicativo con el tiempo futuro". En efecto, ya la hay en el modo indicativo con el tiempo futuro, como, por ejemplo, *lego*, *legis*, *legit*, *legeram*; haz el tiempo futuro: *legam*; mira, este mismo *legam* es de promitente. Si hay en el modo indicativo, ¿qué necesidad hay de que hagas un nuevo modo, cuando lo que tuvo que hacer el nuevo modo lo tiene en sí ese modo indicativo en el tiempo futuro?. Aquí tienes por lo que lo rechazan, ¿por qué lo rechazan?, porque puede hacer el indicativo lo que puede hacer el promisorio.

Finalmente otro rechazo de aquellos, ¿por qué rechazan ese modo?: ¿Cómo dices que es modo, y tiene un solo tiempo?, ningún modo efectivamente tiene un solo tiempo, no está permitido: todos los modos tienen dos o tres tiempos. ¿Cómo, por tanto, ése se

debe llamar modo?, en efecto el promisivo tiene un solo tiempo, y por razón natural tiene uno sólo.

Los que dicen que este es un modo, dicen esto: "todo lo que prometamos lo prometemos en relación al futuro. Te prometo efectivamente eso, te prometo aquello, no lo que has tenido o tienes; en efecto, ¿cómo te prometo?, te prometo aquello que aún no tienes. Por tanto, si prometo lo que aún no tienes, es del tiempo futuro". Mira por qué causas dicen que debe ser rechazado o no rechazado.

Sin embargo, si observas verdaderamente, no debe ser rechazado, sino que del modo indicativo debe rechazarse el tiempo futuro más bien que rechazarse ese modo. ¿Por qué?, vuelve efectivamente a la definición de los propios modos, [F.67v] y encontrarás que no puede el modo indicativo tener tiempo futuro. ¿Por qué tiene el tiempo?, por el hecho de que aún no existe pero existirá; por tanto, si el tiempo futuro significa lo que aún no existe, ¿cómo puede tener tiempo futuro?. No puede ser, porque todo lo que indicamos es pretérito. Mira, ¿acaso puedo indicarte sino lo que he conocido o lo que conozco?, no te puedo indicar lo que aún no conozco, lo que es del tiempo futuro.

Por tanto, el modo indicativo tiene tiempo pretérito y tiene tiempo presente; pero el futuro no puede tenerlo, puesto que las cosas que indicamos, o ya las conocemos o ya las habíamos sabido. Y si indico no lo que hasta ahora no sé, sino cuando lo aprenda, ya no habrá tal causa para mantener el modo promisivo; por esa causa muchos no lo rechazan.

Pero aquello que hemos dicho sobre su aspecto defectivo, porque tiene un solo tiempo, y por eso se rechaza, tampoco esto es cierto; en efecto, si ya por eso es defectivo, porque tiene un solo tiempo, también el imperativo por consiguiente es defectivo sin duda; no tiene efectivamente tres tiempos, sino que es defectivo. No obstante, que sean defectivos en tiempos pueden encontrarse; conocemos efectivamente verbos que a veces lo son en dos tiempos, a veces en tres. Por tanto, si ya está admitido la defectividad de los tiempos, no busques si es defectivo en uno, si en dos, con tal de que sea defectivo. Así pues, ese es el promisivo.

IV. Sigue el optativo. Es optativo donde está el adverbio de deseo *utinam*, como, por ejemplo, *utinam diceres*.

V. Sigue el conjuntivo. Se llama «conjuntivo», no porque tiene la partícula *cum*; en efecto, si por eso se llamara conjuntivo, porque tiene la partícula *cum*, también el optativo se llamaría conjuntivo, puesto que también ése tiene *utinam*. ¿Por tanto, porque une a él una partícula, por eso se llama conjuntivo?, no —en efecto el optativo podría llamarse conjuntivo—, sino por aquella razón: porque no puede ese modo decirse sin el modo indicativo.

El modo conjuntivo nunca se dice sin el indicativo. Así, por ejemplo, *cum fecero, ibis; cum dixeró, audies*: mira, *cum fecero, cum dixeró*; di esto sólo y no añadas nada más; veamos si puede alguien entender esto: ¿qué es *cum fecero*, qué?, queda todavía pendiente; *cum dixeró, o scribo tibi, o dabo tibi*.

Luego por eso se ha llamado «conjuntivo», porque añade a él el indicativo para expresar su propio sentido. ¿Y de dónde sabemos que por esto [F.68r] añade a él otro, de donde pueda expresar su propio sentido?, porque los otros modos se entienden por sí mismos, son plenos por sí mismos: mira *lego*, ¿acaso hay necesidad de que añadas algo?, *lege*, ya sabes qué digo. En el caso de *cum legero* quedaría pendiente todavía lo que significa; *cum scripsero*, por ejemplo, *faciam, scribam, dicam*; pero *faciam, scribam, dicam* son del modo indicativo. Por consiguiente, por eso se ha llamado modo conjuntivo, porque añade a él el modo indicativo para expresar su propio sentido.

VI. El modo infinitivo se llama así por el hecho de que no determina las personas. Todos los modos determinan y distinguen las personas, como, por ejemplo, *lego, legis, legit*, son tres personas distintas. Pero para el modo infinitivo no deben ser distintas las tres, sino ser una sola las tres en conjunto, como es *legere*; cuando digo *legere*, es primera persona y es segunda y es tercera. ¿Quieres saber que es cierto?, une un verbo que tiene separadas las personas, aquel verbo que tiene separadas las personas, *uolo, uis, uult* —*uolo* es primera persona—, únelo al modo infinitivo, *legere uolo, legere uis, legere uult*: esa parte que se ha mencionado, se ha cambiado, aquélla, sin embargo, ha permanecido con su significación. De donde se ve que por eso se ha llamado infinitivo, porque no determina las personas.

VII. El modo impersonal se llama así porque no determina ciertas personas. Si tampoco ése determina ciertas personas, el infinitivo es impersonal; *legitur*: tampoco ése determina las personas, en efecto *legitur, scribitur*, son verbos impersonales. Por tanto, si el modo impersonal no determina personas, el infinitivo no determina personas, ¿es lo mismo?, no; en efecto el impersonal es una clase de verbo, se une a los pronombres y distingue las personas. Ves, por consiguiente, cuánto difiere el verbo impersonal de ese infinitivo.

El infinitivo es un modo, el impersonal no es un modo, sino una clase de verbo; el infinitivo no admite pronombres, el verbo impersonal admite pronombres; el infinitivo bajo ningún aspecto puede distinguir personas, el verbo impersonal distingue personas, se une a los pronombres *a me, a te, ab illo*: así digo *legitur a me, a te, ab illo*; mira, ha admitido pronombres y ha diferenciado las personas. En el infinitivo no puedo decir *legere a me, a te, ab illo*; no podemos unir así esos pronombres al infinitivo, como los unimos al impersonal; por eso difieren; además, porque ese modo infinitivo no se encuentra a través de los modos; aquél impersonal, por su parte, se encuentra a través de los modos: *legitur* es modo indicativo, *legatur* es modo imperativo, *utinam legeretur* es

modo optativo, *cum legatur* es modo conjuntivo. Por tanto, si se encuentra [F.68v] a través de los modos, es cosa muy diferente de aquella que no se encuentra a través de los modos.

Por eso han dudado muchos si llamar verbo a esto o modo. Muchos han dicho: "es modo, porque surge del verbo": como, cuando digo *lego*, puedo decir *lege*, puedo decir *utinam legerem*, puedo decir *cum legam*; así puedo decir *legitur a me*, *a te*, *ab illo*: mira, está derivado de la primera persona y parece así ser modo.

Pero ocurre eso, que un modo nunca se encuentra a través de otros modos, pero esto se encuentra a través de los modos: *legitur* es indicativo, *legatur* es imperativo, optativo *utinam legeretur*, conjuntivo *cum legatur*; si, por consiguiente, se encuentra a través de otros modos, no puede parecer modo. ¿Al caso, efectivamente, por eso lo llamamos así, porque se encuentra a través de otros casos?; así tampoco puede llamarse modo, si se encuentra a través de los modos. Si, por consiguiente, se encuentra a través de los modos, no es modo, sino que es verbo.

Este modo, por su parte, acaba en tres sílabas: en *-tur*, en *-it*, en *-et*; en *-tur*: *legitur*, *scribitur*; en *-it*: *contingit*; en *-et*: *pudet*. Pero las que acaban en *-tur* y en *-it* proceden del indicativo, como *lego*, *legitur*, y en *-it*: *contingo*, *contingit*; *lego* es indicativo, *contingo* es indicativo; de ahí surge *legitur* y *contingit*.

Los que terminan en *-et* son de dos clases: unas veces tienen su origen en sí mismos, otros veces reciben su origen de otros. Tienen su origen en sí mismos, si dices *pudet*, *taedet*: nadie dice *pudeo*, *taedeo*; por consiguiente ves que nacen a partir de sí mismos. Unas veces tienen su origen en sí mismos, otros veces reciben su origen de otra parte: si quieres decir *miserere*, ves que es un verbo y hace de ahí *miseret*. Debes saber que así está determinado en la gramática; tú, sin embargo, si quieres seguirlo, síguelo realmente; pero esos verbos son defectivos. Pero, puesto que eran defectivos, habían admitido formas de pronombres para expresar aquella falta; con todo, los verbos son defectivos. ¿Quieres saber que los verbos son defectivos?, figúrate una semejanza y encontrarás que todos los verbos impersonales que acaban en *et* vienen de la segunda conjugación; como, por ejemplo, *doceo*, *doces*, *docet*; *sedeo*, *sedes*, *sedet*; mira, acaban en *et*. Forma también aquel, *pudet*, *taedet*; haz de ahí la primera persona, veamos si no será segunda conjugación: *pudeo*, *pudes*, *pudet*; pero, puesto que *taedeo*, *taedes*, no se encuentra, han quedado aquellas terceras personas y serán verbos defectivos.

[F.69r] ¿Por qué te he dicho esto?, porque el mismo Donato varió en cierto lugar; una vez dijo que eran plenamente impersonales; en otro lugar los definió de otro modo, y dijo que eran defectivos. Y he dicho que por eso añadimos pronombres, para poder completar aquel defectivo.

Asimismo el que acaba en *-tur*, semejantemente: *legor*, *legeris*, *legitur*; *scribor*, *scriberis*, *scribitur*. *Legitur*: es

tercera persona de la conjugación pasiva; *legitur, scribitur; legitur a me, a te, ab illo; scribitur a me, a te, ab illo*. Por consiguiente, siempre que hay verbos defectivos, surgen por esa causa de brevedad.

VIII. Está también el modo gerundio. Lo que llaman «modo gerundio» se lo llaman a ése: *legendi, legendo, legendum, lectum, lectu*; muchos dicen que no es modo, sino participios declinados. Las declinaciones de los participios sabemos que son así: o es participio futuro del pasivo, o pretérito; futuro, como *legendus*; pretérito, como *lectus*. Declina esos participios y encontrarás el futuro *legendus*: en nominativo *hic legendus*, en genitivo *huius legendi*, en dativo *huic legendo*, el acusativo *hunc legendum*; declina el pretérito: *hic lectus, huius lecti, huic lecto, hunc lectum*. De una parte de la declinación del participio de pretérito, y de una parte de la declinación del participio futuro hicieron este modo, como, por ejemplo, *legendi, legendo, legendum, lectum*, de modo que parezca que no es modo, sino participios futuros y pretéritos declinados en conjunto.

Esto dicen, pero no es verdadero con toda claridad. en efecto, si dices que son participios declinados, deben también mantener los tiempos; dos son esos participios: uno futuro, otro pretérito. *Legendi* será participio de futuro, *legendo*, participio de futuro, *legendum* participio de futuro, *lectum* ya será participio de pretérito. Por tanto, forma una expresión; veamos si está bien la expresión, como, por ejemplo, *legendo didici*: ¿qué es *legendo didici*?, esto es, 'mientras leo, he aprendido', no 'he de leer para aprender'. *Legendum* es participio del tiempo futuro, si dices que esa declinación procede de ahí. Por tanto, cuando digo *legendo didici*, no digo esto: 'por eso he aprendido, porque he leído', sino que será esto: 'puedo aprender, si voy a leer', y la razón rechaza esto.

En efecto, cuando digo *scribendo didici, natando faciam*, lo digo así como de una cosa hecha, y como de una cosa acabada. Por tanto, ¿cómo podrá el sentido ser de perfecto, cuando el participio, aún futuro, no es concordante?. [F.69v] Mira por qué razón no se han llegado a llamar participios *legendo, legendum, lectum*.

Los participios en su totalidad nunca se van terminar en -u; *legendi, lectu*: si es participio, ¿qué declinación es ésa?, pues, si fuera participio, debería acabar en o, no en u.

Hay también una tercera muy poderosa, contra la que no se puede responder, como es aquello: "¿qué clase de participio es éste?", es pasivo; *legendi* es participio pasivo, y *lectus* es participio pasivo; pero este modo gerundio se toma no tanto de la significación pasiva como de la significación activa:

Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis;

cantando rumpitur: ¿qué es *cantando*?, 'mientras se la encanta'; mira, la significación es pasiva en aquel lugar. *Cantando tu*

illum: mira, en ese lugar la significación es activa. Elige el modo que quieres que sea el participio. Si dices que procede de la significación activa, en aquel lugar habrá solecismo, cuando digas *cantando rumpitur anguis*, puesto que allí es igual la significación; si dices que la significación es pasiva, asimismo habrá solecismo en aquel lugar, *cantando tu illum*; no debe la significación activa venir del participio pasivo. En efecto, este modo, procedente tanto de un modo pasivo como de uno activo, se declina por un solo sistema; el modo gerundio, por ejemplo, *legendi* es del activo y del pasivo.

¿De dónde somos capaces de que esto se confirme?, no me digas "está confuso y no lo entiendo"; digamos a partir de la significación neutra y de la deponente. Del neutro, del verbo, es manifiesto, puesto que no hay flexión pasiva, y en el verbo deponente está manifiesto, puesto que no es activa la flexión; por consiguiente, si no puede venir de una ni de otra parte, consta que debe venir de una y otra parte semejantemente. Mira *natandi*, mira *nato*: hay flexión, pero tan sólo activa; asimismo *loquendi*, *loquor*: hay flexión, pero tan sólo pasiva. Si decimos *natandi* y decimos *loquendi*, mira, es una misma flexión: *natando*, *loquendo*; *natandum*, *loquendum*; *natum*, *locutum*; *natatu*, *locutu*. Mira, ves la misma semejanza, y, sin embargo, *nato* es verbo neutro y tiene significación pasiva; *loquor* es verbo deponente y tiene significación activa. De donde se ve que sale de una y otra parte; de donde se ve que no es participio, sino modo.

<II.> Los aspectos de los verbos

En la cualidad de los verbos, dice, están también los aspectos. Los aspectos son cuatro: meditativo, incoativo, perfecto y frecuentativo. Estos aspectos, según el arte natural están unidos; en efecto, en realidad todo lo que llevamos a cabo requiere primero una toma de decisión; después, cuando hayamos tomado la decisión, que comencemos; cuando hayamos comenzado, [F.70r] que podamos acabar; cuando esté acabado, que, si agrada, usemos de esto con más frecuencia. Por eso, y ha mantenido un justo orden, el primero es el meditativo, el segundo el incoativo, otro el perfecto, otro el frecuentativo.

I. Meditativo es ése, *lecturio*: *lecturio* no significa otra cosa que 'quiero leer'; *scripturio*, esto es, 'quiero escribir'; *esurio*, 'quiero comer'. Y por eso se ha llamado «meditativo», porque no dice un hecho presente, sino que tiene como un cierto pensamiento hacia una cosa futura. Este aspecto, por lo demás, acaba siempre así, y no tiene otra regla: *urio*; *parturio*, *scripturio*, *lecturio*, siempre tiene -urio.

II. Incoativo, ése que indica que nosotros empezamos algo; pero no significa pensar, sino llegar a ser, ciertamente, más bien que aquél primero; como es *calesco*. Esta regla se apoya en cinco cosas; si no existen esas cinco cosas, no puede darse: que proceda de un neutro, que acabe en la sílaba *sco*, que carezca de tiempo pretérito perfecto y pluscuamperfecto, que carezca de

participio de futuro, que sea de la tercera conjugación abreviada. De esas cinco cosas si una sola falta, ya no es incoativo.

Por tanto, el verbo incoativo, esto es, los aspectos incoativos, tienen estas cinco cosas establecidas: que procedan de verbos neutros, como, por ejemplo, *ferueo, caleo, torpeo*; *ferueo, caleo, torpeo*, son verbos neutros; ¿acaso hace *ferueor?*, por tanto proceden de neutro. Además acaban todos en *sco*: *calesco, feruesco*. Mira, dos reglas. Además son de la tercera conjugación abreviada: *feruesco, feruescis; calesco, calescis*. Además carecen de tiempo pretérito perfecto y pluscuamperfecto: *calesco*, nadie dice *calescui*, nadie dice *calescueram*, y con razón; en efecto, si empezamos, ¿cómo puede haber perfecto?; efectivamente, todo lo que empieza tiene inicios, no tiempo perfecto. Por lo demás, *calueram* viene de otra parte, de lo que es *calui*, de una forma perfecta. Por tanto viene de un verbo neutro, carece de pretérito perfecto y pluscuamperfecto, acaba en *sco*, *feruesco* es de la tercera conjugación abreviada: *feruesco, feruescis, calesco, calescis*; por otro lado carece de tiempo pretérito perfecto y pluscuamperfecto: nadie dice *calescui*, nadie *calescueram*; carece también de participio de futuro: nadie dice *calesciturus*. ¿Por qué carece de participio del tiempo futuro?, ésta es la causa: todo participio del tiempo futuro toma su origen de la significación activa, por medio del pretérito pasivo; como, por ejemplo, *lectus*: quita de ahí la *-s*, añade *-rus*, hace *lecturus*; *scriptus*: quita de ahí *-s*, añade *-rus*, hace *scripturus*; *auditus*: quita de ahí *-s*, añade *-rus*, hace *auditurus*. [F.70v] Por tanto, ves que los participios del tiempo futuro vienen de los pretéritos perfectos; y, cuando decimos que no encontramos pretérito perfecto, en eso precisamente está el que no se encuentre aquello que de ahí surge. Esta causa hace que no pueda encontrarse este participio del tiempo futuro. Esa es la regla de los incoativos.

III. Perfectivo es cuando el sentido está completo, de modo que digas simplemente *lego, scribo, curro*.

IV. Frecuentativo es cuando mostramos que hacemos algo a menudo, como es *lectito*, esto es, 'saepe lego'; *scripto*, esto es 'saepe scribo'; *cursito*, esto es, 'saepe curro'. Esos son verbos frecuentativos. En estos frecuentativos ha dicho una cosa muy buena, pero no segura; sabemos que sabe y ha entendido, pero no lo ha expresado del modo que ha debido. Dice así: que todos los aspectos frecuentativos son de la primera conjugación, como es *lectito, lectitas; scriptito, scriptitas*. Es cierto que todo aspecto frecuentativo es de la primera conjugación, y añade tú aquello: "si acaba en *to*": *scriptito, scriptitas; lectito, lectitas; cursito, cursitas*. Si efectivamente es aspecto frecuentativo y no acaba en *to*, sino de otro modo, ya se sale de la regla: *laccio* no hace *laccissas* ni *laccissis*.

Por tanto, puede el frecuentativo acabar en *to* y en *so*. Y, si el frecuentativo acaba en *to*, es de necesidad que sea de la primera conjugación; si en *so*, según se ha visto, a veces se

encuentra en la primera, a veces en la tercera. Por lo demás esos frecuentativos no significan otra cosa que un acto frecuente.

Por otra parte estos verbos a veces avanzan solamente un solo grado, a veces dos; uno solo, como *lego*, *lectito*; dos, como *curro*, *curso*, *kursito*; *scribo*, *scripto*, *scriptito*.

¿Por qué razón te dije poco antes esto, que si acaba en *to* es de la primera conjugación; si en *so*, no he dicho de la tercera, sino según lo presenten sus circunstancias?, ¿por qué causa?; considero ciertamente esto: *lego*, *lectito*; *curro*, *curso*, *kursito*; he aquí que *curso* es lo mismo que *facesso*, y, sin embargo, *curso* hace *kursas*. Por consiguiente aquélla que acaba en *to*, claramente es de la primera conjugación; ésa que en *so*, a veces de la primera, a veces de la tercera.

<III. Más sobre los aspectos de los verbos>

<I.> También debemos saber aquello: que se encuentran en nosotros algunos verbos primitivos que pueden hacer diminutivos. Sabemos que esto se ha dicho en el nombre. [F.71r] Hay algunos nombres primitivos que hacen de sí diminutivos, primitivos en el entendimiento, como *mons*, *monticulus*. Esto también podemos encontrarlo en los verbos: que haya un verbo primitivo y haga un diminutivo, como es *sorbeo* y *sugo*; éstos son primitivos, de ahí se hacen los diminutivos *sorbillo*, *sugillo*.

<II.> Hay algunas veces diminutivos y no tienen primitivos. Los hemos leído en los nombres, como aquéllos; son *fabula*, *macula*, *tabula*: éstos sólo por la forma son diminutivos, pero en el sentido son primitivos. Así también éstos, *pytisso* y *uacillo*: *pytisso* y *uacillo* son verbos diminutivos, y sin embargo no tienen primitivos, pues no puedo decir *pyssso* a partir de *pytisso*, aunque hayamos leído en las etimologías que se encuentra relación entre estos verbos. Dicen efectivamente que *pytisso* es así, con el cambio de una letra, como *potisso*; y, si es *potisso*, tiene el primitivo *poto*, de modo que se ha convertido en esto por sinéresis —por lo demás *potisso* viene de *poto*—. Asimismo *uacillo*, dicen, toma su origen de *uagor*, esto es, 'titubeo'; de ahí por tanto decían *uago*; por tanto *uacillo*, casi como 'titubeo y oscilo con los miembros'. Esto que dice carece completamente de suficiente credibilidad, no tiene en modo alguno razón.

<III.> Debemos saber, dice, que hay algunos frecuentativos también en los verbos, no procedentes de verbos, sino de nombres, como es *gracisso*; he aquí que *gracisso* es frecuentativo, pero toma su origen de un nombre. Lo primero es falso; ¿cómo ha definido el frecuentativo?; "verbo frecuentativo es el que muestra que a menudo nosotros llevamos a cabo algo" como es *lectito*, esto es, 'leo frecuentemente'; *scriptito*, 'escribo frecuentemente'; *cantito*, 'canto frecuentemente'.

Pero, si dices que *patrisso* es frecuentativo, qué es "padre frecuentemente"?; si en efecto dices esto, ¿cuál será el sentido?, y qué es efectivamente *gracisso*?, que alguien sea frecuen-

temente griego?. No tienen ningún sentido de verbo frecuentativo, sino que *patrisso* quiere decir aquello, es decir, "soy semejante a un padre"; por tanto son derivativos más bien, y de los nombres del padre.

Además hay otra razón que quizás muestre que no puede éste ser frecuentativo; y no puede ser frecuentativo tomando su origen de sí mismo, a no ser que tenga primitivo. Mira, *lectito* tiene el primitivo *lego*, *scriptito* tiene el primitivo *scribo*, *kursito* tiene el primitivo *curro*; por tanto, si *patrisso* es frecuentativo, dime el primitivo; si *graecisso* es frecuentativo, dime el primitivo. Por tanto, al no tener sentido ni tener origen, [F.71v] puesto que todo frecuentativo tiene primitivo, cómo podemos llamar a éste «frecuentativo», no teniendo primitivo?.

<IV.> Debemos saber que hay algunos verbos que producen confusión y ambigüedad, y no sé si son formas perfectivas, o incoativas, como *senesco*, *quiesco*. Parece como si tuvieran una parte de perfectividad, es decir, de aspecto perfectivo, y tuviesen parte de incoativo; parte que tienen de la tercera conjugación, *senesco*, *senescis*; *senesco* acaba en *scō*; *senesco* parece tener como dos reglas. Pero, con todo, admiten el tiempo perfecto: *senesco* hace *senui*, *quiesco* hace *quieui*; por consiguiente, admitiendo el tiempo perfecto, es de necesidad que no sean de significación incoativa, sino que más bien lo sean de perfectiva. Pero, si quieres la verdad, lo son de incoativa; volvamos a la interpretación antigua y encontraremos que son incoativos; pero sólo así los utilizamos éstos, como si fueran perfectivos.

Entre nuestros mayores, en efecto, los consideraban incoativos: decían *quieo* y *seneo*, de ahí *quiesco* y *senesco*; de donde también *aneo*: leemos efectivamente *anet ille*, es decir, 'quasi anicula contremescit'; de donde también toman el nombre las ánades, posiblemente porque viven siempre en el frío y tiemblan, efectivamente viven en el agua. Por consiguiente encontramos que ésa había sido la interpretación, de modo que decían *aneo* y *quieo* y *seneo*; pero esos verbos han desaparecido del uso y han quedado algunas partes del aspecto incoativo, algunas partes del aspecto perfectivo. Las formas que decimos *quieui*, *senui*, todo esto es del perfectivo; las que decimos *senesco*, *quiesco*, son partes incoativas. Por consiguiente hay cuatro partes: del aspecto incoativo hay dos partes, del aspecto perfectivo dos.

<VII. LA CONJUGACION DE LOS VERBOS>

<I.> Del mismo modo que hay cinco declinaciones de nombres, así hay tres conjugaciones de verbos; efectivamente, del mismo modo que por aquellas cinco declinaciones declinamos todos los nombres, como hemos dicho, así declinamos todos los verbos con tres conjugaciones y no más. Por consiguiente esas conjugaciones son como ciertas reglas y ciertos límites de las flexiones en torno a los verbos. Por su parte esas conjugaciones son tres, se notan en cinco características; si una falta no está completo el sistema de la conjugación.

<II.> Si quieres descubrir las conjugaciones, examina cinco características; si una falta, no está completa la flexión, y no se conoce cuál es, a no ser que constates las cinco características. Debes buscar el modo, el tiempo, el número, la persona y final de las sílabas; ésas son las cinco características que se requieren en la conjugación. Debes, por consiguiente, buscar el modo, debes el tiempo, debes el número, a después la persona, después los finales de las sílabas. ¿Cómo los buscarás?, en el indicativo; toda conjugación no se encuentra en el imperativo, no en el optativo, no en el conjuntivo, [F.72r] sino en el indicativo. Además se encuentra en el tiempo presente, se encuentra en el número singular, se encuentra en la segunda persona —en la primera nunca la busques; han tratado de ver algunos que podría encontrarse en la primera y en la segunda persona: es falso, sólo está en la segunda, no podrá encontrarse en la primera persona—; además examina el final. El final se examina así: si la característica de la conjugación está ante letras o ante sílabas; efectivamente en los activos y en los neutros, ante letras; en los pasivos, comunes y deponentes, ante sílabas.

Las clases de verbos son cinco tan sólo. Estas cinco clases se agrupan en dos partes: en efecto el activo y el neutro los flexionamos de un mismo modo; el pasivo, el común y el deponente los conjugamos de un mismo modo. Por consiguiente, en los activos y en los neutros buscamos ante las letras finales; en los pasivos, comunes y deponentes, ante las sílabas finales. ¿Y qué buscamos?, estas tres vocales: *a*, *e*, *i*; y, si es *a*, se llama primera conjugación; si *e*, se llama segunda conjugación; si *i*, se llama tercera. Con buen orden han tomado sus nombres, puesto que así se presentan las propias vocales, en el mismo orden que las conjugaciones tomaron sus nombres. Por consiguiente, la que es la primera letra hace la primera conjugación; la que la segunda, la segunda; la que la tercera, la tercera.

Por consiguiente, ¿cómo encontramos aquellas cinco características?, *amo*, *amas*: ante letra será de la primera conjugación, efectivamente tiene *a* delante, y es posible deducir todas las características de aquí; *amas*: ¿qué modo es?, indicativo; ¿qué tiempo es?, presente; ¿qué número?, singular; ¿qué persona?, segunda; ¿qué final?, ante letras, la *a*; ¿por qué ante letras?, porque es verbo activo. Mira donde aparece la conjugación. Asimismo *natas*: está ante letra, ¿por qué?, porque es neutro también: hemos dicho efectivamente que en los activos y en los neutros buscamos la característica de las conjugaciones ante letras; pero en los pasivos, comunes y deponentes, ante sílabas. *Amor*, *amaris*: mira, aquella *a* que estaba ante letra se ha realizado ante sílaba en los pasivos: *amaris*. Mira cómo termina la primera conjugación.

¿La de la segunda conjugación cómo se encuentra?, en los mismos lugares: o aquí ante letras, o allí ante sílabas; por ejemplo, *doceo* *doces* es segunda, y la *e* es larga: *docēs*. De donde se ve que el verbo *sum* no tiene ninguna conjugación. Por eso ha dicho "larga", para que digamos *docēs*, *sedēs*; por el

contrario, *sum* no tiene ninguna conjugación: *sum, es, est*, y no podemos decir *et*; por consiguiente, puesto que no podemos decir [F.72v] *et*, no es ninguna conjugación. Mira, no tiene *a*, no tiene *e* larga, no tiene *i*; de aquí se ve que no tiene conjugación por estas letras, que nada de estas características se encuentra en aquél. Así, pues, hemos dicho cómo se descubre la primera conjugación.

La segunda conjugación tiene *e* larga ante letra o ante sílabas. Ante letra en los activos y en los neutros; luego, por eso, *doceo, doces*: mira, ante letras en los activos hay *e* larga; *doceo, doceris*: mira, de nuevo la *e* larga, que está ante sílabas.

La tercera aquélla es variada, no es simple; en efecto a veces es breve, a veces larga. Mira, por tanto de qué modo puedes considerar esto, pues hemos dicho de qué modo se conoce la primera, de qué modo la segunda; la tercera es variada: a veces es breve, a veces larga.

Ahora debemos distinguir cuándo es breve y cuándo larga. Debemos saberlo puesto que, si es breve, en el pasivo acaba en *e*, no en *i*; en los activos se tiene *i* ante letras, en los pasivos se tiene *e* ante sílabas. En la primera, allí ante letra es *a*, y también aquí, ante sílaba, larga. En la segunda, también allí se alarga la *e*; en la tercera, en el activo tiene *i* breve, en el pasivo no tiene la letra *i* larga, sino *e* por *i*; de aquí se ve que es breve. Así, por ejemplo, *lego, legis*: no entiendo cómo es esa letra, haz el pasivo: *legor, legeris*; era larga, si hubiera conservado esa letra, pero no la conservó, sino que la cambió; de donde se ve que es breve. Nunca puede cambiar, sino cuando es breve, como *lego, legis, legor, legeris*. ¿Acaso la ha alargado, como decimos *doceo, doceris*, o la ha conservado, como decimos *nutrior, nutriris*? Por tanto, si es breve, cambia en *e*; si es larga la conjugación, no cambia, sino que conserva esta conjugación, como si dices *nutrior, nutriris*; *nutrior, nutriris*: mira, tienes un signo de distinción.

Una cosa es cuando es breve: cambia en *e* el imperativo; cuando es larga, la *-i* permanece; como, por ejemplo, *lego, legis*: *lege* en imperativo, mira cómo ahora ha cambiado la *i* en *-e* y es breve; *nutrio, nutris*: mira cómo ha conservado esa letra *i* en el imperativo *nutri*, y es larga, no hace *nutre*.

[F.73r] Es asimismo otra cosa en las penúltimas sílabas del modo infinitivo, no en las últimas sílabas, sino en las penúltimas: cuando se encuentra un tiempo largo, se alarga la conjugación; cuando se encuentra un tiempo breve, es breve; como, por ejemplo, cuando digo *legere*, ¿acaso ha alargado la penúltima?, *legere* es breve. Por el contrario, en el caso de que sea larga, la conjugación se alarga: *nutrire* es larga, no decimos *nutrere*. Ahí tienes tres reglas de donde puedes deducir cuándo es larga esa conjugación, cuándo breve. ¿Y por qué nos es útil saber esa conjugación, cuándo es larga, cuándo breve?; ¿por qué?, por

los sistemas de los tiempos; de ninguna cosa efectivamente podemos deducir los tiempos, sino a partir de esas conjugaciones.

Mira, la primera y segunda conjugación hace el tiempo futuro en *-bo*: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*. Por consiguiente, la primera y segunda hacen el futuro del modo indicativo en *-bo*: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*.

La tercera conjugación, si es breve, hace el tiempo futuro en *-am*: *lego, legis, legam; curro, curris, curram*. Mira, ya hemos hablado de la tercera conjugación breve. Si es larga, ya no sigas a Donato, sino retén esta regla que te voy a dar. Así pues, hemos dicho: la primera y segunda conjugación hacen el tiempo futuro en *-bo*: *amo, amas, amabo; doceo, doces, docebo*; la tercera conjugación, si es breve, lo hace en *-am*, pero, si es larga, ya sal del sistema ese que hemos leído aquí en Donato; no lo sigas, sino retén esto que te voy a decir.

La tercera conjugación larga se encuentra algunas veces en *-am* y en *-bo*; por tanto, mira qué digo: la tercera conjugación larga se encuentra que a veces hace del mismo modo en *-am* y en *-bo*, a veces en *-bo* tan sólo. Veamos cuándo hace a la vez en *-am* y en *-bo*. Deja ya aquellas cinco características que te he dicho más arriba que examines —modo, tiempo, persona, ...—, y examina una característica tan sólo, la primera persona del mismo, *lego*: *go*, ésa es la primera persona; *canto*: *to*, ésa es la primera persona. Por tanto, si quieres indicar con el tiempo futuro en el modo indicativo de la tercera conjugación, observa la primera persona, y considera cuál es la letra ante la primera persona; si la encuentras ante esa primera persona, entonces se puede juzgar cuándo hace el tiempo futuro en *-am*, cuándo en *-bo*. Ante esa primera persona en esta conjugación larga no encuentras sino dos letras: *e*, e *i*: *audio* y *eo*; en *audio* hay *i* ante la *-o*, [*F.73v*] en *eo* hay *e* ante la *-o*. Luego dos son esas letras que pueden encontrarse ante la *-o* en la tercera conjugación larga: *i* y *e*. Si hay *i*, hace el tiempo futuro como quieras; si dices *audio*, con *i* ante *-o*, como quieras y te guste decirlo: *audiam* y *audibo*; *polio*: *poliam* y *polibo*; y *nutrio*: *nutriam* y *nutribo*, porque tiene *i* ante *-o*. Pero, si no tiene *i* ante *-o*, sino que tiene *e*, hace el tiempo futuro en *-bo*: *exeo, exibo*; no decimos *exeam*, es solecismo; en *eo* no decimos *eam*. Habrán visto qué tienen los autores, sé en efecto qué puede decirse contra esa regla; tú sin embargo, observa esto con claridad. Por tanto, mira qué dice; siempre que quieras saber de qué modo hace el futuro la tercera conjugación larga, vuelve a la primera persona del modo indicativo y observa qué letra tiene ante ella, no puede tener sino dos letras: *i* y *e*. Si tiene *i*, *audio*, hace el tiempo futuro *audiam* y *audibo*; si tiene *e* ante *-o*, hace el tiempo futuro *ebo*, *exeo* *exibo*: sólo hace en *-bo*.

Quizás digas: ¿con qué argumentos comprobamos esto?, tienes esta regla escrita en Probo, pero así, como había seguido plenamente la gramática, ¿y con qué pruebas esto mismo?; oye un ejemplo de Virgilio, y uno de Terencio. Tenemos en Virgilio:

audiam, et haec Manes ueniat mihi fama sub imos;

dice *audiam*, mira, lo ha hecho en -am. Terencio, por ejemplo, *matris seruibo commodis*: éste lo ha hecho en -bo. Mira, aquél lo ha hecho en -am, éste en -bo; y una y otra son la tercera conjugación larga, ante -o tiene *i*, como, por ejemplo, *audio audiam, seruio seruibo*. Si hiciera en -am, deberíamos haber dicho así *audiam*, deberíamos haber dicho así *seruam*; si hiciera en -bo, deberíamos haber dicho así *audibo*, como *seruibo*; pero ése puso una parte, aquél otra. De donde se ve que decimos una y otra cosa. Si tiene *i* ante -o, haz el tiempo futuro del modo que quieras: *audiam* y *audibo*; si tiene *e* ante -o, el tiempo futuro sólo hace en -bo, como *eo ibo, exeo exibo*. Así están las reglas.

Ahora veamos los propios sistemas. ¿Por qué el que tiene *i* ante -o hace el tiempo futuro en dos letras, o aquél que tiene *e* hace el tiempo futuro en una sola? Ciertamente una conjugación debe negarse, esto es, o una y otra tiene que acabar en un mismo tiempo, o cada una en uno. ¿Qué característica es distintiva?, aquélla característica lo es: toda segunda [F.74r] conjugación tiene *e* ante -o, es de rigor, no pienses encontrar un solo verbo contrario; así es aquello: *sedeo, sedes*: mira, tiene *e* ante -o, segunda conjugación; *doceo doces*: es segunda conjugación, *maneo, manes*: es segunda, *uoueo uoues*: es segunda; por tanto, *sedeo, doceo, maneo, uoueo*, todos son de la segunda conjugación. No se encuentra en absoluto verbo de la segunda conjugación, si no tienen *e* ante -o. El verbo de la segunda conjugación tiene esta regla: hace el futuro en -bo. Mira, tienes ya un sistema.

Segundo sistema: ¿la segunda conjugación en qué hace el tiempo futuro?, en -bo, como dijimos en aquel lugar, como *doceo, doces, docebo*: mira, es segunda y ha hecho el tiempo futuro en -bo. Por consiguiente, si la segunda conjugación hace en -bo el tiempo futuro —y la segunda conjugación es la que tiene *e* ante -o—, aunque sea tercera la conjugación larga, puesto que así tiene *e* ante -o, y tiene semejanza con la segunda conjugación, necesariamente ha de tomar el tiempo de la segunda conjugación, de modo que haga el tiempo futuro en -bo, por eso, porque se hace semejante a la segunda conjugación. Por consiguiente, también la tercera conjugación larga hace el futuro en -bo; ¿por qué razón?, porque esa tercera conjugación tiene cierta apariencia de segunda conjugación, y la segunda conjugación hace en -bo. Mira la causa que ha hecho que el tiempo futuro aquella tercera conjugación lo hiciera en -bo, la larga. ¿Pero la tercera conjugación breve en qué hace el tiempo futuro?, en -am; pero es forzoso que la tercera conjugación larga lo haga también en -bo. Por tanto, por eso disienten entre sí: que aquélla haga en -bo lo ocasiona aquella relación, puesto que tiene una cierta apariencia de segunda conjugación, y la segunda conjugación ha ce en -bo.

La otra tiene *i* ante -o. Observa, por consiguiente, cómo he dicho: siempre que tiene *i* delante, tiene la apariencia de la tercera breve; pero el que tiene la apariencia de la tercera breve debe hacer en -am, porque la tercera breve hace en -am.

Pero esa tercera conjugación larga hace en *-bo*. Por consiguiente, un tiempo, el que hace en *-bo*, lo tiene como propio, porque es larga; uno, el tiempo futuro que hace en *-am*, no lo tiene como suyo, sino por semejanza de la conjugación breve. Como [F.74v] aquella tuvo que hacer forzosamente el tiempo futuro en *-am*, así ésta forzosamente tuvo que hacer por semejanza con la segunda conjugación el tiempo futuro en *-bo*. Esas son por tanto las conjugaciones, y así se han mantenido los tiempos, y no de otro modo. Pasan a las clases.

<VIII.> LAS CLASES DE VERBOS

<I. Generalidades>

<I.> Las clases de verbos son éstas: activos, pasivos, neutros, comunes, deponentes. Dijimos también al principio que quisieron los gramáticos introducirlas éstas porque hubiera distinción. Por lo demás, todo verbo tiene dos significaciones: o de agente, o de paciente, y no puede encontrarse otra significación. Cualquiera que sea la significación de los verbos, o es de paciente, o es de agente: si dices *lego*, es de agente; si dices *legor*, es de paciente.

¿Qué, si es neutro?, es obligatorio que sea o de paciente, o de agente. Mira, *nato* y *uapulo* significa una y otra cosa; pero *nato ego* es de agente; no obstante, cuando digo *uapulo*, yo soporto; he aquí que es un verbo neutro, y sin embargo toma aquellas dos significaciones.

Asimismo *loquor*: ¿quién desconoce que es verbo deponente, y, cuando digo *loquor*, no dejo en absoluto de actuar?; es deponente y tiene la significación de agente. Por consiguiente, no puede ocurrir que encuentre un verbo de tal modo que signifique cosa distinta que de agente o de paciente.

Sin embargo, porque hubiera distinción, a causa de los principiantes, los gramáticos lo enseñaron así, y quisieron que fuese activo el verbo que acaba en *o*, y, añadida la letra *r*, hace a partir de sí el pasivo; como, por ejemplo, *lego*; prueba si en latín podemos decir *legor*, luego se ve que aquél es activo, porque no puede ser activo de otro modo, si no puede hacer el pasivo con la letra *-r* añadida.

Asimismo no puede ser pasivo, a no ser que pueda volver a ser activo: *legor*, quita de ahí la *-r*, hace *lego*; se ve, por consiguiente, que es pasivo. Y no puede ser pasivo antes, a no ser que pueda hacer el activo.

Mira la definición de Plinio Segundo, cómo lo definió con acierto, y lo definió: "¿qué es el activo?, lo que el pasivo"; y, si miras bien, según el sentido, es esto, lo que dijo Plinio Segundo. Dice: "es activo lo que nosotros hacemos recibiendo otro, es pasivo lo que haciéndolo otro nosotros recibimos". Así, por ejemplo, si dices *uerbero* y *uerberor*, mira, es propiamente activo y pasivo; cuando efectivamente decimos *uerbero*, yo hago,

[F.75r] otro recibe; cuando decimos *uerberor*, otro hace, yo recibo. Esos son propiamente activos y pasivos, los que se desarrollan entre los dos valores, éstos son propiamente.

Pero aquéllos donde una sola persona lleva a cabo una y otra cosa, no parece que se hayan llamado propiamente, sino abusivamente. En efecto, cuando digo *nato*, yo ciertamente llevo a cabo cuanto me corresponde; en cuanto a la otra significación, sin embargo, no soporta. Ahí tienes por eso los verbos activos, activos se llaman especialmente éstos. Aquéllos en verdad se llaman neutros, no porque significan ni uno ni otro, sino porque no significan uno y otro, esto es, que uno hace y otro soporta. ¿Por qué te he dicho esto?, no sea que te dijera alguien: ¿cómo dices que no hay sino dos significaciones, de agente y de paciente, aun cuando se encuentren otros verbos.

Pero quienes dicen que hay dos significaciones, de agente y de paciente, aténganse a aquellas características que dije, esto es, a la definición de Plinio Segundo. Y quien dice que hay otros verbos aténgase a aquellas cinco clases que te he dicho. Te he dicho en efecto que es activo aquél que uno hace, otro recibe; que es pasivo aquél que uno recibe, otro hace.

Cuando digo *nato*, muéstrame una y otra cosa: mira, no lo encuentras. Por consiguiente qué has de decir, que es activo?, pero no recibe otro; ¿que es pasivo?, pero solo él mismo realiza, no recibe otro. Por consiguiente, si no podemos decir aquello, si tampoco esto, sólo queda que sea neutro. Por eso admitieron ellos mismos llamarlos «neutros, comunes, deponentes», a causa de aquella definición. Por consiguiente, es activo el que termina en o y, tomando la letra r, hace el pasivo. También los deponentes terminan con la letra r, pero, si es como el pasivo, y quitando la r no hace el activo, es deponente; pero si es como el activo, y en el caso de que no admita la letra r, es neutro; como, por ejemplo, *nato*, no hace *nator*; luego *nato* es neutro; *scribo* no hace *scribor*, luego es neutro.

II. Por consiguiente, los deponentes son contradictorios, los cuales parecen ser como pasivos y no se convierten en activos, como *luctor*, *loquor*. Se ha planteado por qué se llaman deponentes; encontramos en las gramáticas esas vulgares que por eso se han llamado verbos deponentes, porque no deponen la letra -r. Eso que se dice es por antífrasis. ¿Cómo decimos *lucus*, por aquello de que no luce?; ¿cómo decimos *Parcae*, por aquello de que no son parcas?; ¿por eso decimos también «verbo deponente», por el hecho de que no deponga la letra -r?; es completamente falso. ¿Por qué razón?; si efectivamente se dice «verbo deponente» por eso, porque no depone la letra -r, pasa también el común [F.75v] a ser deponente; en efecto, los verbos comunes nunca deponen la -r. *Vador*, cuando digo *uador ad iudicium*, esto es, 'me comprometo a comparecer en juicio', ¿acaso lo puedo decir *uado illum ad iudicium*?; *osculor*, acaso puedo decir *osculo*?; luego es falso. ¿Por qué entonces se denomina verbo deponente?, porque depone el participio del tiempo de futuro; luego por eso se denomina verbo deponente, porque depone el participio del

tiempo de futuro que acaba en *-ndus*; como, por ejemplo, *loquor*; haz el participio presente *loquens*, el pretérito *locutus*, haz el futuro *locuturus*; *loquendus* no lo hace. Por ejemplo, si alguien dice *posteritati locuturi*, *loquendi* digo, es solecismo; y debemos decir *posteritati locuturi*. Por consiguiente, se llama verbo deponente no por eso, porque deponga la letra *-r*, sino por el hecho de que deponga un participio de los dos futuros; y depone aquél que acaba en *-dus*.

III. Verbo común, por su parte, es el que presenta de un modo similar la significación de agente y de paciente, como es aquel, *criminator*. Sin embargo, que no te lo objeten en Estacio: lo leemos efectivamente en Estacio, aun cuando sean verbos deponentes, sin embargo hace el tiempo futuro también en *-dus*; ¿entonces qué, decimos ces que él ha hecho un solecismo?, le justificaremos: en efecto se le debe justificar por esta cosa. Si quieres hacer alguna expresión, no debes utilizarlo en absoluto; pero, si lo quieres poner, tómame alguna justificación: haber hecho el primer participio sin origen del verbo, haberlo hecho por eso, porque tenemos posibilidad de usar los participios, como dijimos en Terencio: *loquendus* es participio sin origen de verbo; puesto que tenemos posibilidad de formar participios, me es posible formar el participio sin el verbo.

Además, aquello: cuando hace el participio de futuro en *-dus*, ya no puede el verbo ser deponente, sino común, como cuando digo *loquendus*, no ocurra de modo que sea *loquor te* y *loquor a te*. Cuando efectivamente cambia en verbo común, recibirá cuatro participios, y empezará a admitir dos futuros. Conocemos en efecto que es verbo común *criminator te* y *criminator a te*; por consiguiente, cuando deje de ser verbo deponente y se haga común, tiene significación de agente y paciente. Verbo común, por consiguiente, es el que presenta de un modo similar significación de agente y de paciente, como si dices *criminator*: en efecto, puedo decir *criminator illum* y *criminator ab illo*. Pero esta confusión se aclara con los casos; en efecto, si lo unes a un acusativo, es de agente: *criminator illum*; si unes un ablativo, es de paciente: *criminator ab illo*; y no de otro modo.

Hay algunos verbos neutros, hemos dicho, como los activos en *-o*, o también neutrales. [F.76r] Han querido efectivamente hacer distinción en eso mismo, cuándo es neutro, cuándo neutral: neutro quieren que se llame el nombre, neutral que se llame el verbo. Si dices, por ejemplo, "¿este nombre cómo es?", neutro; "¿este verbo cómo es?", neutral; pero aplicaron esa diferencia sin causa, no existiendo ninguna razón. Por consiguiente, verbos neutros son los que acaban en *-o*, como es *nato*, *cogito*.

<II. Algunas particularidades>

I. odi, noui, memini

Los hay que acaban en *-i*, como *odi*, *noui*, *memini*; los hay que acaban en *-um*, como *sum*, *prosum*; los hay que acaban en *-et*, como *puDET*, *taedet*. Pero debemos saber que no son neutrales

seguros y completos, sino los que acaban en *-o*, como es *nato*. Aquéllos en cambio que acaban en *-i*, como *odi*, o en *-um*, como *prosum*, o en *-et*, como *pudet*, éstos se señalan como activos. Esos tres: *odi*, *noui*, *memini*, los encontramos usados en los autores variadamente. Este mismo *memini*, ¿de qué tiempo es?; *odi*, *noui*, ¿de qué tiempo son?; en la realidad sentido entendemos que son del tiempo presente, por la razón entendemos que son del tiempo pretérito. *Odi illum* lo digo del mismo modo que digo *amo illum*; ¿*amo* de qué tiempo es?, de presente; mira, es del presente *amo illum*; por consiguiente el mismo *odi* es de presente: si *amo illum* es de presente, también *odi illum* es del tiempo presente. Mira, la expresión muestra que este mismo verbo *odi* es del tiempo presente, ¿acaso efectivamente digo así, *amaui illum*?, no, sino *illum hominem amo*. Por consiguiente digo *illum hominem odi*, del mismo modo que digo *illum hominem amo*: es tiempo presente, así también *illum hominem odi* sin duda es de presente. Por consiguiente se ve que *odi* es del tiempo presente según la expresión; según la gramática no puede serlo, ¿por qué razón?, porque no hay ningún tiempo presente que haga en *-i*: como es aquél, *nato*, siempre acaba en *-o*.

¿Qué tiempo será?, examinemos el que acaba en *-i*, y entonces podemos a semejanza de aquél hacer éste, *odi: feci, legi, scripsi*, es tiempo pretérito perfecto. Por consiguiente, esas dudas si alguien te las pregunta y dice: "*odi*, ¿de qué tiempo es?", si atendemos a la expresión, te concedo que sea del tiempo presente; si a la norma, forzosamente he de decir que del tiempo pretérito. Ninguno efectivamente puede acabar en tiempo presente en *-i* en el modo indicativo, sino en *-o*. Mira, tienes unos verbos en las normas, otros en las expresiones; tiene un efecto en la expresión, otro en las normas.

II. sum

Sum: también éste es defectivo por aquella razón, porque ninguna parte acaba así, según la misma regla; porque ningún verbo del tiempo presente [F.76v] puede encontrarse que acabe en *-um*, sino en *-o*; y éste acaba en *-um*, luego es defectivo.

III. Los impersonales en *-et*

Pudet es, semejantemente defectivo. Hemos dicho más arriba que *pudet*, *taedet*, son impersonales, y ahora digo defectivos; pero te dije también entonces que los hay de tercera persona de verbo completo, como, por ejemplo —no pongas estos ejemplos, sino pongamos otros—: así, por ejemplo, *doceo*, *doces*, *docet* es tal como aquel; *sedeo*, *sedes*, *sedet* es tal como *pudet*, es tal como *paenitet*. Por eso pues he dicho ahora que esos verbos son defectivos, porque acaban en *-et*, como todos los que acaban en *-et* de tercera persona procedentes de verbos completos; si hay una faltándoles dos, y en aquel lugar lo llamó bien impersonal, también en este lugar lo he llamado bien defectivo, puesto que se ve que este verbo se ha formado con la pérdida de dos personas.

Un verbo, la flexión que haya tomado desde el principio, la misma debe conservar hasta el fin; como, por ejemplo, el activo hasta el fin debe conservar la activa; el pasivo hasta el fin debe conservar la pasiva. Así, por ejemplo, *lego* es activo, *lege* es activo, *utinam legerem* es activo, *cum legam* es activo; en todos los modos debe ser activo. A su vez *legor*, *legere*, *utinam legerer*, *cum legar*, sin excepción es flexión pasiva.

IV. El neutro.

Por consiguiente, la misma declinación que haya comenzado un verbo debe continuar hasta el fin, exceptuados unos pocos. en efecto hay verbos que mezclan esas mismas flexiones; debemos saberlas, no nos conduzcan a error.

Gaudeo: mira, este verbo tiene mezcladas esas dos flexiones; en efecto, en el tiempo presente y pretérito imperfecto y futuro tiene flexión activa, en el pretérito perfecto y pluscuamperfecto tiene flexión pasiva. *Gaudeo* es tal como *doceo*, *gaudebam* es tal como *docebam*, *gaudeo* es tal como *doceo*; por el contrario llega al tiempo perfecto: *gausus sum*, *gausus eram*; *gausus sum* es tal como si dices *doctus sum*, *gausus eram* es tal como si dices *doctus eram*.

Por consiguiente, ¿cómo distingues esos verbos?, ¿de modo que se distribuyan por tiempos?. Estos tiempos, por su parte, se distribuyen en todos los del modo indicativo, de modo que el tiempo presente y el pretérito imperfecto y el futuro tengan [F.77r] significación activa; el pretérito perfecto y el pluscuamperfecto tengan significación pasiva: *gaudeo*, *gaudebam*, *gaudeo*, éstos son activos; *gausus sum*, *gausus eram*, son pasivos. *Audeo* semejantemente, *audebam*, *audeo*; tiempo perfecto: *ausus sum*, *ausus eram*. Y se llaman éstos irregulares, no tienen efectivamente flexión regular: en el presente efectivamente, pretérito imperfecto y futuro son activos, en el pretérito perfecto y pluscuamperfecto son pasivos. *Gaudeo* y *audeo* se llaman anómalos.

V. Los verbos irregulares

Ha reunido Donato muchos verbos y nos ha producido confusión Dice así: "éstos son confusos, esto es, son anómalos: *uescor*, *feror*, *edo*, *prandeor*, *uolo*, *nolo*; mira, en realidad son irregulares". Ha dicho una cosa cierta: que son anómalos, pero sin embargo no tienen una sola anomalía todos los verbos.

Nolo y *uolo* tienen una misma anomalía: en afecto *nolo* y *uolo* son anómalos, pero no del mismo modo que aquéllos, *gaudeo*, *audeo*; mira, efectivamente debíamos haber dicho, según la norma, *nolo*, *nolis*, *nolit*, y decimos *nolo*, *non uis*, *non uult*; asimismo *uolo*, *uolis*, *uolit*, y decimos *uolo*, *uis*, *uult*. Son anómalos por otro procedimiento, no como aquéllos.

Asimismo *edo* es anómalo, pero no lo es así, ni como los cuatro primeros, ni como éstos siguientes; Y, aunque deberíamos

haber dicho *edo*, *edis*, *edit*, ahora decimos *edo*, *es*, *est*, esto es, *comedo*; y, verbi causa, ése mismo lo hemos debido decir *comedo*, *comedis*, *comedit*, y decimos *comedo*, *comes*, *comest*.

Por consiguiente, lo que oyes en Donato: "esos verbos son anómalos", no pienses que es una misma anomalía, esto es, una misma irregularidad. En efecto, mira en éstos, esto es, en *audeo*, *gaudeo*, es una; asimismo en éstos, esto es, *nolo*, *uolo*, es otra; asimismo en aquél, esto es, *edo*, semejantemente es otra.

VI. Los verbos defectivos

Comienza a tratar esos verbos, verbos que por razón natural no pueden declinarse totalmente. ¿Qué es "totalmente"? esto es, en todas las personas, en todos los modos. Y no te haga alguien preguntas y te diga: "flexióname esos verbos"; completamente no se flexionan.

Hay algunos verbos, verbos que por razón natural son defectivos, y pierden su efectividad con toda razón: *amabo*, de modo que *amabo* sea verbo de halago:

amabo, cur puerum apposuistis hic ante hostiam?

Infit, inquam, quaesio, adeo, todos esos verbos no tienen regularidad en la flexión. ¿Qué haremos en consecuencia, qué haremos?, puesto que la gramática nos ha fallado, debemos recurrir a la autoridad. Sabemos efectivamente que el habla [F.77v] latina se rige por estas tres cosas, el uso, la gramática, la autoridad: en el uso no lo encontramos, porque es defectivo, y lo que falta no lo tiene el uso; en el uso efectivamente ha faltado. Si es defectivo, debemos recurrir a la gramática: en la misma gramática leemos "no son de flexión completa". Por consiguiente, si no tiene uso, y la norma gramatical no se encuentra, hagamos referencia a las formas, de modo que sólo digamos las que se han leído. Así, por ejemplo, *infit*: has leído de este verbo tres o cuatro personas, estas formas solamente has encontrado, usa éstas solamente, no debes flexionar por semejanza; no me digas *infio*, *infis*, *infiebam*, *infieram*, del mismo modo que, por ejemplo, *audio*, *audis*, *audiebam*, *audieram*. En esos verbos defectivos no podemos hacer una nueva flexión por semejanza, sino que usamos tan sólo las personas halladas que encontramos en los autores. Por consiguiente, *infit*, *inquam*, *quaesio*, todos éstos son defectivos y no pueden flexionarse según la norma.

VII. Lo que dice Donato que la primera persona es breve naturalmente, exceptuados los monosílabos

Toda primera persona en el verbo se abrevia: en *lego* es breve -go. Tuvo necesariamente que dar Donato esa regla a causa del sistema griego; todos los verbos griegos efectivamente en la primera persona se alargan: «ποιό»; sabed por consiguiente esto, que toda primera persona tiene Ω larga, tiene Ω griega. Los latinos en cambio tuvieron necesariamente que apartarse de esta

regla, y nadie dice en latín *legō*, sino *lego*; nadie dice *dicō*, sino *dico*; semejantemente, *scribo*; son breves naturalmente.

Por consiguiente toda primera persona es breve naturalmente, exceptuados los monosílabos; las partes monosílabas de la oración efectivamente se alargan, no podemos decir *dō*, *stō*, *nō* —de donde *nāre per aestatem liquidam*—. Toda esa primera persona se alarga en los monosílabos. ¿Quieres comprobar que el sistema de los monosílabos se alarga?; hago que no sean monosílabos, por medio de composición, y vuelven a aquella naturaleza: *dō* es larga, *reddo* es breve; *sto* es larga, *adsto*, *consto*, ya éstas se abrevian; que sepas que son largas entonces, cuando son monosílabas; pero, cuando hayan pasado a ser polisílabas, se hacen breves. Tú debes ciertamente saber esto, que por sistema natural es breve la primera persona; sin embargo los autores la alargaron, y casi sólo ha seguido Virgilio este sistema griego, de modo que pone frecuentes largas: *canto quae solitus, si quando: canto* es larga; y sin embargo se encuentran puestos los verbos en otros lugares, en el mismo Virgilio, donde es breve la -o: *nunc scio quid sit amor*, mira, es breve. Todos los neotéricos, [F.78r] en cambio, Estacio y otros, son más los partidarios de la parte que es breve, que de la que es larga, al contrario de Virgilio. Por consiguiente, toda -o en la primera persona siempre se abrevia, exceptuados los monosílabos.

VIII. Los verbos de significación insegura

Hay algunos verbos, verbos que, según nuestra potestad y voluntad, pueden tener o significación activa, o pasiva. Por ejemplo, *lego*, cuando quiero darle significación de agente, digo, por ejemplo, *lego Virgilium*: no puedo decir *legor Virgilium*.

Aquí vemos ciertos verbos donde ninguna obligación hay, sino decisión tuya, como es *tondeo* y *tondeor*; dices lo que quieres, *tondeo mihi caput* y *tondeor mihi caput*; *fabrico* y *fabricor istam domum*; *punio illum* y *punior illum*; *populo* y *populor*; *populantque ingentem farris acervum*; *populatae*, *vexatae*, *funditus eversae prouinciae*; y *adulo* y *adulor*; *obsono* y *obsonor*; *obsonat*, *potat*, *olet unguenta*; mira *obsonat*, y de otro modo de nuevo en el mismo Terencio. Por consiguiente ves que esos verbos no tienen determinada obligatoriedad, esto es, está en tu decisión si quieres decir *punio illum* y *punior illum*; este verbo ciertamente es porque así se ha elegido.

Pasco illum y *pascor illum*, *pasco illas herbas* y *pascor illas herbas*. No se pone *pascor* del mismo modo que ahora decimos *ab illo pascor* y *ego illum pascor*, sino *pascor illam rem*; *pascuntur et arbusta passim*, esto es, 'comedunt'. Por consiguiente son muchos esos verbos que se han puesto a nuestro albedrío; sin embargo, mejor harías si esta licencia la usaras distintivamente según el sistema observado. Debes saber ciertamente que se te permite decir *pasco* y *pascor*; sin embargo, mejor es que cuando otro te alimenta, digas *pascor*; que cuando tú a otro, digas *pasco illum*; no porque no se te permite decirlo, sino que aunque se dice justamente, sin embargo, es mejor si distin-

quieras así en *lauo*: *ego lauo*, *ego lauor*. ¿Por qué te he dicho: "es mejor que distingás así"?, porque hay algunos que por razón natural muestran esa distinción. mira, por ejemplo, *lauo*, por ejemplo: de mí puedo decir *lauo ego* y *lauor ego*; ¿del baño qué podemos decir?, *balineum lauat*?, esto lo decimos bien; ¿*balineum lauat* cómo lo podemos decir?; en efecto el baño nos lava, ¿acaso el baño es lavado por nosotros?, el hombre efectivamente es el que se la lava.

Por consiguiente, puesto que en algunos encontramos una distinción natural, por eso debemos decir estas cosas según el sistema observado. Sin embargo, a tu albedrío, [F.78v] del modo que quieras, puedes decir *tondeo* y *tondeor*, *lauo* y *lauor*; *fabrico*, *fabricor*; *numero illum* y *numeor illum*, *partio* y *partior*, *prouincias inter se partiuerant*; mira, es neutral, y *socios partitur in omnes*; mira, es deponente; también *adsentio* y *adsentior*. En *adulo* la sílaba medial se presenta larga; en ese verbo Plinio Segundo dio un solo sistema completo: ¿qué es *adulo* y qué *adulor*?, dice la distinción según los casos: cuando quieres introducir la significación la activa, pon el dativo: *adulo illi*; también *adulo illum* y *adulo illi*; y en realidad este sistema incluso Cicerón lo siguió; efectivamente, al final del *pisoniano*, en el último capítulo, dijo así: *omnes adulantem*, no dijo *omnibus adulantem*. Por consiguiente decimos *adulo illi*, y *adulo illi* y *adulo illum*.

<IX.> Esas cosas que siguen ya son de poca importancia: además debemos saber eso, que hay algunos verbos simples que pueden hacerse compuestos, que hay algunos simples que no pueden hacerse compuestos; que hay algunos compuestos que pueden hacerse simples, que hay algunos compuestos que no pueden hacerse simples. Cuatro son las situaciones:

Hay simples que puede estar compuestos, como, por ejemplo, *pono*, *repono*; hay simples que no pueden estar compuestos, como *aio* —nadie dice *reaio*—; *quaeso* —nadie dice *requaeso*—. Asimismo, por el contrario, hay compuestos que pueden hacerse simples, como éste mismo que he dicho, *repono*; hay compuestos que no puede hacerse simples, como *compleo*, —nadie dice *pleo*—.

<IX. LOS NUMEROS>

Se dan también los números, singular y del plural: singular *lego*, plural *legimus*. Han intentado algunos decir que se da en el verbo también el dual, aquel número griego; los griegos, en el caso de que hablen de uno, dicen así: *unus homo legit*; cuando de muchos, dicen así: *multi homines legunt*; cuando de dos, no dicen ni *legit* ni *legunt*, sino *legere*. Se plantea si este número puede admitirse en la latinidad; dice Donato: "no puede, es la clase de estructura", y es verdad, cuando pueden decir de quinientos hombres *legere*. En cuanto al sistema griego corresponde no se puede decir esto, de dos en cambio se puede decir. Pero, cuando digo *legere*, lo puedo decir de dos y de muchos. ¿Y qué es *legere*?, no es otra cosa que lo que *legerunt*, puesto que *legere* significa esto, lo que *legerunt*.

¿Por qué prefirieron nuestros mayores dar una doble norma?, por causa de la métrica. ¿Quieres comprobar que lo hicieron esto por causa de la métrica?; hago un verso: con aquella sílaba está bien, y con ésta no está; por ejemplo, *legere rudentes*; con *legere rudentes* [F.79r] está bien el verso, con *legerunt rudentes* no está bien. Por consiguiente, puesto que hay algunos lugares donde se exige sílaba breve, a veces donde larga, por eso hicieron la doble norma. Sin embargo, en cuanto se refiere al sentido, *legerunt* significa lo mismo que *legere*.

<X.> LAS ESTRUCTURAS

Se dan las estructuras simple y compuesta. La hay simple, como *lego*; compuesta, como *neglego*.

<XI.> LOS TIEMPOS

Se dan también los tiempos. Los tiempos son por naturaleza tres: presente, pretérito y futuro; pero aquel pretérito se resuelve en tres: en imperfecto, en perfecto, y pluscuamperfecto. Por consiguiente los tiempos serán cinco: se encuentra el presente, el pretérito imperfecto, pretérito perfecto y pluscuamperfecto, y el futuro. Debemos reunir esos tiempos con un sistema elegido, y así también hacer uso de esos mismos tiempos, puesto que muchos cometen así faltas graves: muchísimos hombres utilizan el pretérito perfecto por el pluscuamperfecto, o el pretérito por el futuro, o el presente por el pluscuamperfecto.

Entretanto debes saber esas definiciones. Por ejemplo: presente es lo que se realiza, lo que está completamente en la realidad, lo que hay cuando se hace: esto es presente, si dices *lego*, nadie puede decirte *lego*, sino quien aún realiza esta función.

Imperfecto, lo que se ha dejado de hacer, pero no acabado, como *legebam*: quien dice *legebam* muestra que él ha cesado y no ha acabado. Esto es imperfecto, cuando hemos dejado de hacer algo y no lo hemos acabado.

Perfecto es cuando lo hemos acabado poco antes, cuando está acabada esa acción, esto es, *legi*, como si dijeras "he cesado ahora, ya, sin embargo con la cosa enteramente realizada".

Pluscuamperfecto, una cosa ya hace tiempo acabada, como, por ejemplo, *legeram*.

Futuro es lo que aún no se ha hecho, pero se puede hacer: *legam*, *scribam*.

Por consiguiente, si alguien habla así, ¿acaso no te parece que habla pésimamente?, verbi causa: vas deprisa a no sé dónde, por la plaza te sale al encuentro un amigo y te dice: "¿a dónde vas?". Para que adviertas qué graves faltas se cometen; te dice: "¿a dónde vas tan deprisa?"; dices: "voy deprisa

a la audiencia", "¿por qué?". Sería mejor si utilizaras la forma perifrástica y dijeras: "porque voy a intervenir"; mira, has hablado bien con la forma perifrástica, has dicho efectivamente que tú aún no lo has hecho, sino que lo vas a hacer; pero, si dijeras así: "¿a dónde vas tan deprisa?", "a la audiencia", "¿por qué?", "porque hoy hablo", [F.79v] has hecho solecismo, pues *hablo* no es propio sino de aquél que realiza, que ya hace esto mismo. Por consiguiente, si alguien dice: "hoy hablo", porque ahora se dirige a hablar, ya se ve que hace solecismo.

De aquello hablo: de la significación de los propios tiempos, cómo usar los propios tiempos; retén las propias definiciones y entonces entenderás cómo debes usarlos.

Presente es lo que se realiza; imperfecto lo que se ha dejado de hacer, pero no acabado; perfecto es lo que se ha acabado, pero poco antes; pluscuamperfecto lo que se ha acabado hace tiempo; futuro, lo que está pendiente.

Por consiguiente, si alguien dijera: *voy deprisa porque hoy hablo*, no lo dice bien por esa razón, porque no parece que realiza esto, sino que lo va a realizar. Por consiguiente, dice mejor *voy a hablar*. Se ha planteado esto: si podemos decir *mañana hablo*, sutil cuestión es; muchos por consiguiente han planteado si podemos decir *mañana hablo* —*mañana* es de tiempo futuro, y *hablo* es de tiempo presente—, si podría conjuntarse esa expresión, y han dicho: "no es posible"; ¿por qué?, porque discrepan esos tiempos. Por consiguiente, ¿qué he de decir?; en efecto *mañana* es futuro, *digo* de de tiempo presente; por consiguiente está claro que no puedo decir esto. Si no puedo decir esto, qué hemos de decir ya?, esto decimos: *mañana hablaré*.

Pero, en el caso de que digas esto, surge otra cuestión: ¿de qué tiempo será *hablaré*?, de futuro; ¿*mañana* de qué tiempo será?, de futuro. Por consiguiente, quien dice *mañana hablaré* parece que dice esto: no *mañana hablaré*, sino que dice 'después de mañana hablaré': *mañana* es signo de un tiempo de futuro; cuando de nuevo viene *mañana* —*hablaré* equivale a *mañana*—, ahí tienes otro futuro, y parece hablar casi viciosamente. Sutil cosa descubrieron, y sin embargo hoy lo usamos así: *mañana hablaré*. No son efectivamente dos futuros; ¿por qué razón?, porque, cuando digo *hablaré*, es una intención, y, cuando digo *mañana*, es una intención; es decir, si este mismo futuro ya acontece, pero, después que haya acontecido, de nuevo tú dijeras otro futuro, entonces habría un doble futuro. Pero a uno y otro los llevas al tiempo futuro, y no los llevas ya a dos tiempos futuros, sino a uno solo.

Advierte esto mismo que digo, para que lo entiendas: es distinta cosa cuando digo *hoy hablo* y *mañana hablaré*; mira, realmente son dos tiempos: ha indicado efectivamente una cosa presente y una cosa futura. Pero, cuando digo *mañana hablaré*, no indico un futuro y a continuación otro futuro, sino que pronuncio dos futuros a la vez; es decir, son dos futuros y lo indican a la

vez. Por consiguiente, cuando llega el tiempo, cuando llega hablaré, no parece como que empiezo otro futuro a partir de uno que ha de seguir ya acabado, sino como que los dos se refieren a un solo futuro, y, por eso se dice según la razón.

[F.80r] Por consiguiente, si alguien te dijera esto de nuevo, "me dices hoy la lección?", en el caso de que yo diga *la digo*, es solecismo, pues no la dices, no lo haces ahora, sino que lo vas a hacer; por consiguiente no ha debido decir *la digo*, sino *la diré*.

Asimismo en los tiempos perfectos, también allí hay graves vicios; si quisieras decir, por ejemplo, *ya había leído la lección, ya la he leído, et sin embargo no me la sé*, mira, has usado bastante al contrario una cosa hecha hace tiempo ante una cosa hecha hace poco después. No lo debes por consiguiente decir así, sino que debes hablar así: *ya leído la lección, iam la había leído, y ya hacía más tiempo la había leído, y sin embargo no me la sé*; si permutas el orden, entonces está bien la expresión. Por consiguiente, para evitar eso debemos saber la diferenciación de los tiempos.

<XIII. LAS PERSONAS>

Personas en los verbos se dan tres: primera, segunda, tercera. La primera es la que dice, la del propio hombre hablante, como, por ejemplo, *leo, escribo, digo*. Esta persona toma nominativo estúpidamente, aunque diga ése que lo toma, de otro modo lo ha tomado: no lo ha tomado la persona, sino la expresión ha tomado el nominativo. Por lo demás, la propia persona a veces ha tomado el nominativo, la primera persona no necesita nominativo. Si alguien quisiera decirte: "¿qué haces?", por ejemplo, con "leo" sobra: no sólo ha dicho qué hacía, sino que se muestra a sí mismo leyendo; por lo demás, si te dijera: "espera, yo te leo", ¿acaso este mismo *leo* indica efectivamente otra cosa además, sino yo?, ¿la misma persona puede tener también en sí misma el pronombre?; tiene en sí misma el valor del pronombre. ¿Y por qué pueden decir *yo te leo*? Mira, dijiste *yo te leo*, pero no por esta razón de que te señalaras, sino de que no señales a otro. En efecto, por ejemplo, están cinco y de todos esperas —¿acaso no?— oír la lectura; cuando digo: "espera, yo te leo", no lo hago para señalarme, sino para distinguirme de los demás, para que no empieces a esperar de los otros. Mejor es, sin embargo, si la primera persona no toma nominativo: *leo, escribo*.

La segunda persona, sin embargo, necesariamente tiene vocativo: *lees, escribes, oyes*, tiene vocativo. La tercera tiene nominativo: *él lee, él escribe, corre*, por ejemplo, *él*. Por consiguiente, la primera no necesita caso, la segunda siempre tiene vocativo, la tercera siempre tiene nominativo.

¿Por qué razón ha dicho esto?, no pienses que él lo ha hecho esto superfluamente. En los antiguos autores lo tenemos, lo encontramos principalmente en los antiguos poetas, juntas varia-

damente esas personas; Creo que aún estaba sin determinar ese sistema:

itis, paretis quam primum arma, uiri,

y en otro lugar dijo:

Danai, qui parent Atridis, quam primum arma sumite;

¿qué caso es *Danai*?, vocativo, [F.80v] sin duda. ¿Ese caso vocativo qué persona debió tener?, la segunda. *Parent* es tercera persona; mira, ha juntado una tercera persona al vocativo: *Danai, qui parent Atridis*; debía haber dicho: *o Danai, qui paretis*, que está en segunda persona. Por consiguiente, a causa de las confusiones de la antigüedad ha dado la regla, para que sepas qué caso debes unir a qué persona. La tercera siempre tiene nominativo.

<XIII. OTRAS PARTICULARIDADES>

<I. Los impersonales>

También los verbos impersonales que acaban de tres formas, como hemos conocido: en *-tur*, en *-et* y en *-it*, tienen determinados casos con los que ir. Todos los que acaban en *tur* rigen ablativo: *legitur a te, quaeritur a me, scribitur ab illo*. Por consiguiente, los impersonales que acaban en *tur* llevan ablativo; los que, en cambio, acaban en *it* rigen caso dativo: *contingit mihi, tibi, illi*; los que acaban en *et* tienen dos normas: a veces llevan acusativo, a veces dativo; acusativo, por ejemplo: *pudet me*, no puedo decir *pudet mihi*, mira cómo lleva acusativo; asimismo lleva dativo, por ejemplo: *libet mihi*, no puedo decir *libet me*; por ejemplo, *libet me illud facere* no es latino en absoluto, sino *libet mihi*; *libet* en efecto lleva caso dativo.

Por consiguiente, en *-tur* lleva ablativo, como *ageretur a me*; los que en *-it*, llevan caso dativo, como *contingit mihi* —aquí no hay ninguna vacilación—; los que, en cambio, acaban en *et*, a veces se unen al dativo, a veces se unen al acusativo.

Cuándo al acusativo, no hay ninguna causa, sino la de los autores; en la gramática no tienes normas determinadas, de modo que digas, por ejemplo, entonces es cuando aquello, o entonces cuando lo otro; sino que cuando lees que aquel verbo va con dativo, entonces lo pones así; cuando con acusativo, lo pones así. Por consiguiente, se pone con acusativo: *pudet me*, se pone con dativo: *libet mihi*.

<II. El régimen de casos>

Del mismo modo que hemos dicho que hay nombres que van con unos casos, los cuales nombres hacen estructuras, así hay también algunos verbos que van con unos casos; por ejemplo, puedo decir *inimicus mali* e *inimicus malo*; *secundus a Romulo*; ¿acaso puedo decir *secundus Romuli*? Del

mismo modo que aquellos nombres están ligados a los casos, así hay algunos verbos que llevan genitivo, los hay que dativo, [F.81r] que acusativo, que ablativo, que el séptimo.

Mira, *misereor* siempre rige genitivo; no puedo decir *misereor illi*, sino *misereor illius*. Y no te confunda aquel verbo *miseror*; cuando decimos *miseror*, rige acusativo: *miseror illum*, como es *nec miseratus amantem*, y rige acusativo. Pero uno es *misereor*, otro *miseror*, en cuanto se refiere a la flexión, no en cuanto al sentido; en efecto es lo mismo *miseror* y *misereor*: *miseror illum* y *misereor illius*; pero *misereor* tiene genitivo, *miseror* acusativo. Por consiguiente tienes un verbo que rige genitivo.

Hay verbos que rige dativo: *maledico tibi*, y éste lo tenemos en uso. Nadie ha dicho *maledixit me; illum*, sino que hemos dicho *maledixit mihi* tan sólo.

Accuso rige acusativo tan sólo: *accuso illum*, no podemos decir *accuso illius*. Esto es muy latino, nadie puede decir *accuso illius*, ¿quién puede desconocer esto?, pero ha temido el valor griego; los griegos, en efecto, dicen *accuso illius*. Por consiguiente, para hacer diferencia a causa de la expresión griega, por eso dio cuenta de este hecho. Dónde efectivamente se ha dudado si esto se puede decir así?; siempre decimos *accuso illum*, pero, a causa de la expresión del verbo griego, por eso se hizo esto.

Auertor rige ablativo: *auertor ab illa re*, *abscedo ab illa re*; *furor* rige el séptimo: *furor illa re*, *potior illa re*.

Por consiguiente, tienes verbos que rigen el caso genitivo, como *misereor illius*; los hay que dativo, como *maledixit mihi*; los hay que acusativo, como *accuso illum*; los hay que ablativo, como *abscedo ab illo*; los hay que el séptimo, como *fruur illa re*.

III. Los defectivos

Toda primera persona del número singular del tiempo presente del modo indicativo tiene al final o: *lego*, *scribo*, *doceo*, *curro*, *nato*. Si no tiene -o, ya es verbo defectivo, como *odi*, *noui*, *memini*, o *sum*, *prosum*, o *pudet*; todos éstos que no acaban en o son defectivos. Así pues, dejados los defectivos —en efecto nadie da normas en los verbos defectivos, sino que tan sólo usa aquellas personas en los verbos defectivos que se han leído, empieza a tratar de los completos.

IV. Las letras que surgen ante la o en la primera persona del verbo

Estos son verbos completos. La primera persona tiene ante la última letra tres vocales: e, como *exeo*; i, como *audio*; u, como *annuo*. O ante -o nunca tiene; a [F.81v] ante -o nunca tiene; por ejemplo: no puede, del mismo modo que aquél tiene e ante la -o, como *exeo*, o i ante la -o, como *audio*, o u, como *annuo*; no puede encontrarse a ante la -o;

mira, tienes una vocal que se excluye. Asimismo no se encuentra o ante la -o en otro lugar, excepto en uno griego: *boo*, *boas*; *boo*, esto es, 'clamo', lo hizo compuesto Virgilio y creó la palabra latina *reboo*: *reboant silvae et magnus Olympus*; pero éste es griego. Fuera de éste no puede encontrarse un verbo latino, verbo que tenga o ante la última letra. Por consiguiente, hemos dicho dónde no encuentras esas dos: ni la a ni la o.

Asimismo no se encuentran tres consonantes y las dos griegas y y z. La f no se halla; por eso yerran quienes de este modo escriben *triumfo* con f, pues es necesario que aquella letra griega ϕ , cuando quieras expresarla, la escribas con p y h, y -o. *Philippus* lo escriben con ϕ ; si lo quieres escribir en latín, lo escribes con p y h. *Philos*, por ejemplo, lo escribes en latín con p y h; también por eso *triumpho* debe escribirse así. De ahí tiene su origen, de *thriambeûin*.

El «*triumphus*» no existió entre los romanos ni entre los griegos, sino por causa del Padre Líber: al haber vencido el Padre Líber a los de la India, y volver con danza y con trofeos, porque había vencido, de ahí la tradición, de modo que esta solemnidad se conservaría para los generales victoriosos. En efecto por eso, cuando vencen los generales, los ejércitos andan ante ellos mismos, preceden los soldados y dicen cosas lascivas a imitación de los sátiros, del mismo modo que las decían los sátiros ante el Padre Líber al andar; *thriambeûsai* dicen a saltar de alegría, a cantar con el «*triumphus*». Por consiguiente, no encuentras f ante la -o.

Leemos en «la letra» que la k no se pone nada más que ante la a; por consiguiente, cuando siga o, ¿cómo puede preceder la k?. Asimismo la q no se pone, a no ser que siga la u; y, como no siga la u, la q no debe ponerse. Por consiguiente, quita todas esas: a, o, f, k, q, y, y z.

Exceptuadas esas letras, que no se encuentran ante o, las restantes consonantes aquellas se encuentran ya: e, como *exeo*; i, como *audio*; u, como *annuo*; las consonantes y también todas las otras; por ejemplo: b, como *bibo*; c: *placo*, d: *reddo*, g: *ligo*, h: *traho*, l, como *impello*, m: *amo*, n: *cano*, p: *scalpo*, r: *aro*, s: *lasso*, t: *reto*, x: *elixo*. Puedes encontrar todas las letras ante -o, exceptuadas esas; más aún, incluso aquellas dos, i y u, que pasan al campo de las consonantes, pueden encontrarse semejantemente puestas en lugar de consonante: en *aio*, ante la -o [F.82r] mira, ahora la i no es vocal, sino que es cuasi-consonante; *ada*, mira, se encuentra u y o; en efecto ahora pasa al campo de la consonante y ahora u no está con valor de vocal, sino de consonante.

V. Las siete modalidades de defectividad de los verbos

Se plantea entre los autores de gramáticas en cuántas categorías tienen defectividad los verbos. Donato puso una conclusión óptima, y dice: "los verbos tienen defectividad en tantas categorías, cuantas son las que se dan en los verbos".

¿Cuántas son las que se dan?, siete: cualidad, conjugación, clase, número, estructura, tiempo, persona; del mismo modo que son siete las que se dan, en tantas categorías tienen defectividad necesariamente los verbos. Por ejemplo, por sus cualidades descubrirás el verbo defectivo: que sea frecuentativo y que no haya modo; en efecto, la cualidad está basada en los modos o en las formas.

Lacesso, facesso: no puede encontrarse el primero de éste, esto es, el primitivo; no me digas: "de *facio* hace *facto*, hace *faxo*"; no puede. Sabemos por el contrario que los frecuentativos a menudo se derivan en un grado, raramente en dos, en tres nunca; por consiguiente tienes *facio*, de ahí *facto*, de ahí *factito*. En el caso de que digas *facesso*, ya deriva contra la gramática, y ningún verbo se encuentra derivándose en cuarto grado; por tanto, *lacesso, facesso*, son defectivos en sus formas, esto es, son frecuentativos y no tienen formas primitivas. Hemos dicho las cualidades basadas en los modos; mira, las tienes por las formas: *lacesso* no hace *laco*. Por los modos, como hemos dicho, en Terencio: *cedo* —no *caedo*, de manera que haga diptongo, sino *cedo*—, esto es, *dic*; efectivamente este verbo no tiene nada más que imperativo: *cedo, quid attulisti?, cedo, quid dicis?, cedo, quid facis?*, y esta sola persona leemos y la otra; y no puedes encontrar otra: *cedo* y *cedite*, esto es, uno: *cedo*, muchos: *cedite*, es del número plural; *cedo, 'dic', cedite, 'date': cedite patri meo*; lo tienes también en Plauto, esto es, *date patri meo*. Mira, por los modos y por las formas.

También por las conjugaciones tienen defectividad los verbos, como es *sum, es, est*. Si dijera *sum, es*, incluso podemos decir que es de la segunda conjugación; efectivamente, la segunda conjugación acaba en *es*, pero alargado, como *sedeo, sedes; doceo, doces*. Este en cambio no se alarga: *sum, es*, y no podemos decir *sum, ēs*; de donde se ve que no tiene ninguna característica de conjugación, ni tiene a ni e alargada, ni i.

Por las clases: si dices *audeo*, es defectivo según la clase; en efecto, si *audeo* es neutral, ha debido ser neutral entero; pero llega al tiempo pretérito perfecto y cambia: *ausus sum, ausus eram, gausus sum, gausus eram*.

[F.82v] Por los números: decimos *faxo*, nadie dice *faximus*. Por las estructuras: *compleo*, nadie dice *pleo*. Por los tiempos: decimos *fero*, nadie dice *ferui*; así intenta Probo cambiar esto mismo de modo que digas *fero, tuli*; pero, si *fero* hace *tuli*, ¿cómo has de decir *tollo*, cómo será el pretérito perfecto?; pero *fero* es defectivo de tiempo pretérito.

Por consiguiente hay verbos defectivos en tantas categorías, cuantas son aquellas que se dan en los verbos. Debemos saber claramente que también los verbos impersonales generalmente son defectivos, como, por ejemplo, *liquet*; y sabemos que el verbo impersonal se conjuga por todos los modos: *legitur, legatur, utinam legeretur, cum legatur*; sin embargo, se encuentran también verbos impersonales a los que les faltan, como *liquet*; en efecto

liquet, esto es, 'está claro', como es aquello: *liquet mihi de genere*. Asimismo *miseret* es defectivo, aunque sea impersonal.

<CAPITULO IV. EL ADVERBIO>

<I. DEFINICION>

"Adverbio es", dice, "la parte de la oración así denominada porque acompaña". Por eso se llama «adverbio», no porque el verbo acompaña al adverbio, sino porque el adverbio acompaña al verbo; en efecto, puede haber verbo y no haber adverbio; por el contrario no puede haber adverbio sin verbo. Así, por ejemplo, cuando digo *orator fecit*, está completa la expresión: *orator* es nombre, *fecit* verbo; mira, en este lugar no hay adverbio, y sin embargo está completa la expresión. Por consiguiente puede estar completa la expresión donde haya nombre y verbo, aunque no haya adverbio; por el contrario, donde hay adverbio no puede haber oración antes de que acompañe un verbo; como, por ejemplo, *orator cras*; mira, *orator* es nombre, *cras* es adverbio, y sin embargo aún falta algo hasta que hayas añadido un verbo. Por consiguiente, por eso se ha denominado adverbio, porque no puede existir sin verbo; y no te diga por el contrario que por eso esta el verbo, porque lo acompaña el adverbio. Por consiguiente adverbio es la parte de la oración así denominada porque siempre acompaña al verbo.

<II. EL ORIGEN DEL ADVERBIO>

Todos los adverbios, o se originan en sí mismos, o vienen de otras partes. Muchos son los adverbios que han surgido en sí mismos de modo natural, muchos son los que toman su origen de otro lugar. Surgen en sí mismos de modo natural así, como *cras*: ¿acaso tiene origen de donde venir?, no lo tiene. *Hodie*, en cambio, tiene de donde venir, *hodie* ha tomado su origen como *hoc die*; de donde nace *doctus* tiene su origen *docte*. Por consiguiente los hay que toman su origen de otra parte. Aquéllos que toman de sí su origen no pueden tener sistema, por así decir, porque carece de un primer origen. [F.83r] Por eso sus sílabas, o largas por naturaleza, o breves por naturaleza, carecen de relación, porque es su primer origen; no puede entrar en relación, a no ser que se haga por derivación; pero el que es principio de origen no tiene relación. Por consiguiente, los adverbios aquéllos que nacen de sí mismos carecen de relación; pero, según se han encontrado, así debes decirlos. Aquéllos, en cambio, que toman su origen de otra parte, éstos entran en la normativa.

Hay adverbios que nacen sí mismos, como *cras*, *horno*; *horno* es *hoc anno*, como, por ejemplo, si quieres decir *hodie fiet*, cuando vas a decir *hodie fiet*, se hace referencia al día presente; si quieres decir adverbialmente no 'hoy', sino 'este año', debes decir, por ejemplo, *horno factum est*, esto es, 'hoc anno'; de ahí también se denominan *fruges hornotinae*. Habéis leído en *Frumentaria*: *quantumcumque frumenti hornotini exarau-*

runt; aunque Cicerón dice *hornotini frumenti*, Horacio no dice *hornotini*, sino *horni frumenti: et horna fruge Lares* en lugar de aquello, *hornotina fruge*. Por consiguiente *horno* es 'el presente año'.

Otros, en cambio, que toman su origen de otra parte, se sacan de estas cosas: o del nombre propio, o del nombre apelativo, o del verbo, o del nombre y el verbo, o del pronombre, o del adverbio, o del participio.

Todos los adverbios que toman su origen de otra parte, vienen de éstos: o del nombre propio, o del apelativo; del propio: *Tullius*, *Tulliane*; *Virgilius*, *Virgiliane*; *Horatius*, *Horatiane*. Del nombre propio: hay gran dificultad en esos adverbios de cómo nacen, de si decimos *Horatie dixit*, u *Horatiane dixit*; de si *Tullie dixit* o *Tulliane*. Encontramos, en efecto, algunos en derivación que siguen esta naturaleza, como, por ejemplo, se dice *lex Tullia*, no se dice *lex Tulliana*; se dice *lex Horatia*, no se dice *lex Horatiana*. Si, por consiguiente, se halla la derivación así, que se diga esto: *lex Horatia*, y es derivación, sin duda, siempre que se deriva por semejante sistema, ha debido ser así, y hemos debido decir *Horatie*, *Horatie dixisti*. Pero hay una norma; por consiguiente mantén esa norma: "todos los adverbios que nacen por derivación han de aumentar necesariamente". Mejor es en el caso de que crezcan que en el de que se hagan siguiendo el número de sus sílabas; como, por ejemplo, *Tullius* es trisílabo, aumenta en la derivación: *Tulliane*; *Virgilius* son cuatro sílabas, *Virgiliane* son cinco; *Horatius*, *Horatiane*. El adverbio que nace de otra parte debe aumentar; pero la derivación muchas veces aumenta, muchas veces no aumenta, como hemos dicho, *Horatius*, *Horatia*: [P.83v] *lex Horatia*, mira, tiene igualdad de sílabas, aunque ésta sea derivación. Por consiguiente, en la derivación, cuando, por ejemplo, un nombre se deriva de nombre, puede aumentar en una sílaba, o no aumentar. El adverbio, en cambio, cuando deriva de nombre, debe aumentar; por consiguiente debemos decir *Horatiane*, debemos decir *Virgiliane*.

Hay algunos que son contrarios por eufonía, como éste mismo *Terentiane*; *Terentianus* se llama uno que escribió metros, y *Terentius* se llama el que escribió comedias; haz la derivación de uno y otro, como, por ejemplo, si dices: *iste loquitur Terentiane*, esto es, 'como Terencio', el que escribió comedias: *Terentius*, *Terentiane*; pero, si dices *iste loquitur Terentiane*, cuando haya pasado a referirse a aquél que escribió metros, ¿cómo has de decir —Terenciano se llama éste—, si quieres hacer de ahí derivación?, ¿caso sigue ese sistema?; pero esto se ha dejado de lado por causa de la eufonía, suenan mal.

Por consiguiente los adverbios nacen o de los nombres como *Tullius*, *Tulliane*, o apelativos, como *doctus docte*, *clarus clare*; o de un vocablo, como *ostium*, *ostiatim* —es de sentido absoluto, en los apelativos no hay ninguna duda—, o ciertamente del pronombre: *meus*, *meatim*, *tuus*, *tuatim*; y no significa otra cosa *meatim*, *tuatim*, que *meo more*, *tuo more*; como, por ejemplo, *meatim*

fecisti: ¿qué es *meatim fecisti*?, esto es, 'meo more'; ¿*tuatim fecisti*?, esto es, 'tuo more'. Asimismo, de un vocablo, como *ostium*, *ostiatim*. Pero también *ostium* es nombre, ¿qué diferencia hay, por consiguiente, entre lo que llama nombre y vocablo?, ¿qué diferencia hay?; que «nombre» quiere serlo de un ser animado, «vocablo» quiere serlo de uno inanimado. Así, por ejemplo, *ostium*, *fenestra*, *paries*: todos éstos son vocablos; por el contrario, si dices *doctus*, *clarus*, éstos mismos, puesto que pueden recaer en el hombre y recaer en el ser animal, son nombres. Los vocablos por consiguiente son propiamente de los seres inanimados: *ostium ostiatim*: *ostiatim totum oppidum compilatim*.

Asimismo, del verbo, como *cursim*, *strictim*. Del nombre y verbo a la vez: *pedetemptim*, como *pes* y *teneo*, de *pes* y *teneo*; los dos se han transformado en *pedetemptim*, esto es: 'poco a poco sin interrupción'. Asimismo *indulgens*, *indulgenter*, dice, mira, nace de participio, esto es, mira un adverbio que ha nacido de participio. Todos lo niegan, él solo se atreve a decir esto, ha tomado de *Caper* la idea. Por lo demás no debe un adverbio nacer de participio, y se confunde con el nombre, [F.84r] y por eso piensa esto. Hemos leído que en principio había nombres y participios, por eso de *indulgeo* el participio *indulgens*; y no ve que este mismo *indulgens* puede ser también nombre. De donde se ve que puede ser también nombre?, ha tomado también comparación, hace efectivamente *indulgentior*, *indul-gentissimus*; si fuese participio no tomaría comparación: la comparación efectivamente se da en el nombre, nunca en el participio. Por consiguiente, cuando ha hecho *indulgentior*, no veo que saque esa derivación de adverbio del participio, sino que la saca del nombre.

Hay, sin embargo, una cosa más válida que prueba que no es participio; ¿qué cosa prueba que no es participio?, todo participio tiene tiempo, sin duda. Cuando digo *indulgenter feci*, ¿de qué tiempo es, acaso indica tiempo presente, o tiempo pretérito, o futuro?; es de cualquier tiempo, como, por ejemplo, *indulgenter: indulgenter facturum sum*, *indulgenter feci*, *indulgenter facio*; mira por qué *indulgenter* se acomoda a todos los tiempos. Pero *indulgens* es sólo de tiempo presente. Por consiguiente, ¿cómo puede suceder que un participio de tiempo presente haga un adverbio que se acomoda a todos los tiempos?, de donde se ve que no es semejante al verbo, sino que toma su origen del nombre. En efecto, si quieres saberlo, di un participio, realmente un participio, y descubrirás que no hace adverbio. El verbo *lego*, haz de ahí el participio *legens*: sin duda no hace *legenter*; *scribo*, *scribis*: nadie dice *scribenter*; *curro*, *curris*: nadie dice *currenter*. Por consiguiente todos éstos no pueden hacer adverbios, debemos por consiguiente indagar esto.

Deduces por consiguiente de dónde nacen los adverbios: Pueden nacer del nombre propio, como *Tullius*, *Tulliane*; del apelativo, como *doctus*, *docte*; del pronombre, como *meatim*, *tuatim*; del vocablo, como *ostium*, *ostiatim*; del verbo, como *stringo*, *strictim*; del nombre, y no lo han rechazado, como es *indulgenter*.

Por su parte los adverbios que vienen del nombre acaban en estas letras: o en -a, pero alargada, como *una toruus Abas*; o en -e alargada, como *doctus, docte*; o en -e abreviada, como *bene*; o en -i, como *uesperi, heri* —pero debes saber que hemos leído dos veces *here*; *heri* sin embargo, ése lo en la práctica, *heri*, no *here*—; o en -o, como *falso*; o en -u, como *noctu*.

Por consiguiente, o acaban en a alargada, como *una*; o en e alargada, como *docte*; o en e abreviada, como *bene*; o en i siempre alargada, [F.84v] como es *uesperi, heri*; o en o siempre alargada, como *falso*; o en o siempre abreviada, como *modo*; o en u siempre alargada, como *noctu*; o en m, como es *strictim*; o en r, como es *breuitur*; o en s, como es *funditus*. Esas son las reglas. Trata de dos reglas muy bien. Los adverbios que acaban en e a veces se alargan, a veces se abrevian; digamos la definición, para que sepamos cuándo se termina con e alargada el adverbio, y dice así: "todos los adverbios acabados en e se alargan, todos por completo".

Por consiguiente los adverbios que [a veces] acaban en e siempre son largos, como es *doctus, docte, clarus, clare*, exceptuadas tres reglas. Los adverbios terminados en e se abrevian los que no toman comparación, como, por ejemplo, *rite*; haz de ahí el adverbio *rite*, no hace *ritius, ritissime*; el adverbio que no toma comparación es breve sin duda. Asimismo el que toma mal la comparación, como es *bene* —nadie efectivamente dice *benius, benissime*, sino *bene, melius, optime*—, esto es, el que toma la comparación con anomalía. Asimismo el que nace de sí mismo; en efecto también éste es breve, como, por ejemplo, *impune* es breve, nadie efectivamente dice *impunus*; *saepe*: también aquí la e es breve, nadie efectivamente dice *saeps*; de donde se ve que éstos son breves. Tres son esas reglas: los adverbios que no se comparan, aquellos adverbios que toman mal la comparación, y aquellos adverbios que se originan de sí mismos, necesariamente han de ser breves. Pero los demás todos son largos. Y ésta es una regla segura del todo.

¿En cuanto a lo que decimos por consiguiente de esos adverbios, qué?, que tienen este sistema: que a veces pueden acabar en *ter*, a veces en *e*; en efecto de ahí han llegado a la vacilación. Terencio dice *duriter*, en todos los demás leemos *dure*. Cicerón dijo en aquel discurso tercero: *respondit illa ut meretrix non inhumaniter*; debemos decir *inhumane*. Por consiguiente, puesto que encontramos adverbios que a veces acaban en *ter*, a veces en *e*, de una misma derivación, por eso son necesarias las reglas; y dice así: "todos los adverbios que proceden del nombre, pregunta cómo es este mismo nombre, y entonces entiendes como van esos adverbios: cuando el dativo singular está terminado en o, hace el adverbio en e; en cambio, cuando el dativo singular se termina en i, tiene necesariamente que hacerlo en *ter*. Así, por ejemplo, si dices *huic docto*, hace *docte*; *huic claro* hace *clare*; *huic admirando*, *admirande*. Por consiguiente aquellos adverbios han sido usados dos: uno por Terencio, [F.85r] otro por Cicerón: *hic durus, huius duri, huic duro, duro*, hace *dure*; *hic inhumanus, huius inhumani, huic inhumano*, debió

hacer *inhumane*, y sin embargo dijo *inhumaniter*. Y por esto debemos seguir mejor —aquélllos efectivamente son más bien propios de los autores—: todos los adverbios efectivamente que salen de un dativo singular en -o, hacen en -e; los que en cambio acaban en *ter*, vienen de un dativo singular terminado en -i, como, por ejemplo, *huic facili*, *faciliter*; *agili*, *agiliter*.

Se ponen en duda estos dos: *facile* y *difficile*; así, por ejemplo, si dices *illud intellegitur, sed difficile*, es como si dijeras *intellegitur, sed male intellegitur*. Por consiguiente *male*, *bene*, son adverbios sin duda; por consiguiente también *difficile* será adverbio, pero vuelve al sistema, y no es adverbio; en efecto, *hic difficilis*, *huius difficilis*, *huic difficili*, debe el adverbio acabar en *ter*: *difficiliter*, y no puede ser *difficulter*, sino *difficiliter*. Por consiguiente ves que debe acabar en *ter*. Semejantemente *facili*: ¿cómo debe acabar?, *hic facilis*, *huius facilis*, *huic facili*, *faciliter*. ¿Entonces, qué?, decimos que son nombres usados por adverbios más bien que el que sean adverbios; no debemos decir que éstos son adverbios, sino nombres usados por adverbios. ¿Y qué expresión usaremos?, dice tales palabras: encontramos en Virgilio tales expresiones: *horrendum clamat*, *toruum resonat*; cuando decimos *toruum resonat*, es tal como si dijeras *torue resonat*; cuando digo *horrendum clamat*, es tal como si dijera *horrende clamat*. Por consiguiente, cuando *facile locutus est*, es tal como si dijera *faciliter locutus*, de modo que hay nombre por adverbio; *difficile* es tal como si dijera *difficiliter*. ¿Y qué debemos decir?, es mejor decir que son nombres por adverbios.

¿Y cuáles son los legítimos adverbios?, *faciliter* y *difficiliter*; ¿por qué no *difficulter* —pues lo encontramos—?, ¿por qué no *difficulter*, sino más bien *difficiliter*?; primero, por aquella causa: porque, si dices *difficulter*, te obligo a decir *faculter*; si, en cambio, dices *faciliter*, necesariamente has de decir *difficiliter*; una cosa se confirma a partir de la otra, puesto que de ahí toman su origen. Pero no digas por azar "debemos encontrar alguna regla", existe la regla: todos los adverbios que acaban en *ter*, acaban así, sin modificar el dativo, esto es, conservan el dativo íntegro, como, por ejemplo, *docili dociliter*, *agili*, añade ahí -*ter*, *agiliter*, y permanece aquel dativo íntegro y así toma la sílaba.

Por el contrario, examina si aquí se puede hacer *facili*, *faciliter*, está bien la cosa; *difficiliter*, [P.85v] puede estar allí ese sistema; ¿Acaso puede estar bien ya ese sistema, si dices *difficulter*?, será dativo *difficul*, lo cual no puede reclamar un sistema; el adverbio efectivamente acaba en *ter*, debe hacerse del dativo, de modo que esté íntegro el dativo y así tome la sílaba. ¿Y qué, no encontramos ninguna regla contraria?, dice, las encontramos: en efecto, con frecuencia encuentro el dativo terminado en o y, no obstante, el adverbio que acaba en *ter*, como *huic duro*, *duriter*.

Leemos también que algunas veces el dativo es el mismo que el adverbio, sin ningún cambio, como *falso*, *sedulo*. *Hic falsus*,

huius falsi, *huic falso*: falso es adverbio y es caso dativo; *hic sedulus*, *huius seduli*, *huic sedulo*: es adverbio y es dativo. Por consiguiente falso, sedulo, pueden ser dativos y pueden ser adverbios; pero sin embargo toman la distinción por el sentido: si dices falso loqueris, es tal como si dices male loqueris. Por consiguiente, ¿cómo es adverbio, si dices falso homini epistolam dedi?, no pretendas que sea adverbio, sino nombre; es tal, efectivamente, como si dijera indocto homini epistolam dedi. Por consiguiente, según el sentido entiendes cuándo es adverbio, cuándo nombre; por lo demás, en cuanto se refiere a la terminación, son semejantes. Asimismo algunas veces el dativo está terminado en *i*, y el adverbio no acaba en *ter*, sino que cambia la *i* en *e*: mira sanguineae lugubre rubent. Frente al dativo singular que acaba en *i* —en efecto haz el dativo: *hic lugubris*, *huius lugubris*, *huic lugubri*—, debió hacer lugubriter, pero sin embargo prefirió decir lugubre. Por consiguiente también aquí la expresión es equivalente a la de allí.

<III. LA SIGNIFICACION>

En el adverbio se dan tres cosas: la significación, la comparación, la estructura. Las significaciones de los adverbios son muchas, las habéis leído en la primera parte de la gramática. Los hay que significan tiempo, como *hodie*; hay otros que significan número, como *semel*, *bis*; otros que son de exhortación: *heia*, otros que de prohibición: *ne*, otros que de negación: *non*; y todos los que tenéis escritos en los propios tratados.

Hay adverbios siempre determinados, tanto de lugar como de tiempo, como, por ejemplo, *hic*, *modo*: quien dice *hic* indica lugar, quien dice *modo* determina el tiempo; por ejemplo, *hic* ha determinado el tiempo. Los hay indeterminados, tanto de lugar, como de tiempo, *ubi*, *quando*: en efecto quien dice *ubi* indica lugar, quien dice *quando* indica tiempo.

Asimismo las clases de adverbios de lugar son tres: éstos son los que con frecuencia, no examinados con atención, hacen fácilmente solecismos; no debemos efectivamente unir cualesquiera verbos indistintamente a esos adverbios locales, sino según la cualidad de las cosas [F.86r] debemos también unirlos los verbos. Por eso se han hallado las expresiones, por esa causa. Debemos saber que no unes algo «de lugar en dónde», sino a una cosa que es «de lugar en dónde»; no unes algo «de lugar de dónde», sino a una cosa que es «de lugar de dónde»; no unes algo «de lugar de junto a un lugar», sino a una cosa que es «de lugar de junto a dónde»; cosas que indican, por ejemplo, dos partes de la oración significan lo mismo: si el adverbio es «de lugar de junto a dónde», también aquélla que se une debe tener una significación que se une al «lugar de junto a dónde»; como, por ejemplo, o que signifique «lugar a dónde», también aquélla parte que se le une debe unir significación de «lugar a dónde». Antes de decir algo de la regla, dedúcelo por el ejemplo: ¿cómo te parecen a tí *huc* e *illuc*, «de lugar a dónde» o «de lugar en dónde»?; cuando digo *huc*, *illuc*, sin duda, «de lugar a dónde», esto es, no tiene significación de permanencia, sino de movimiento. Por

consiguiente, si son adverbios que tienen significación de movimiento, no de permanencia, esto es, 'de hacia acá' y 'de hacia allá', pon también verbos que signifiquen lo mismo, de movimiento. Así, por ejemplo, *proficiscor* no es significación de permanencia, sino de movimiento, 'algo de hacia acá'; *eo* es de permanencia, sino de movimiento hacia acá. Por consiguiente, une este verbo que tiene significación de movimiento, como, por ejemplo, *huc eo*, *illuc eo*: en efecto *illuc*, *huc* es «de lugar a dónde», esto es, de movimiento a un lugar, y *eo* es de movimiento a un lugar. Por consiguiente así los debes unir, ¿por qué? en efecto el adverbio y el verbo tienen semejantemente significación de movimiento a un lugar.

Por lo demás, si quieres unir dos significaciones diversas, pasa a haber solecismo. ¿*Ibi* qué?, es de marcha, o de permanencia?; sin duda *ibi* es de permanencia; lo es, luego *ibi* no debe unirse a otro verbo, más que al verbo que signifique «lugar en dónde», como, por ejemplo, *stat, permanet, quiescit*; como, por ejemplo, *stat ibi, permanet ibi, quiescit ibi*. Pero, si por otra parte, verbi causa, quieres unir a este adverbio aquel verbo que tiene significación de movimiento, pasa a ser solecismo: ya efectivamente *ibi* es de movimiento; *eo* es hasta ahora de marcha; ¿cómo pueden estar en armonía?

Por consiguiente debemos saber que hay algunos «de lugar por dónde», que hay algunos «de lugar en dónde», que hay algunos «de lugar a dónde»; y están divididos de cuatro maneras. Los «de lugar a dónde» son éstos: *huc, illuc, illo*; de éstos, por ejemplo, habla tú así: *huc ueni, illo uade*; «de lugar a dónde» son éstos; «de lugar en dónde» son éstos: *hic, ibi, illic*; «de lugar de dónde» son éstos: *hinc, illinc, inde*. Hay también otros adverbios, pero éstos son los que están puestos en uso. Por consiguiente, los hay que significan «lugar en donde»: *hic, illic, ibi* —hay también otro, *istic*; *patet istic ianua leto*—; «de lugar de dónde»: *hinc, illinc inde*. De «lugar por dónde» son éstos: *hac, illac, illo*. Según la cualidad de las cosas, por consiguiente, debemos también conjuntar esas cosas: decimos bien *uenio illuc*, no?, pero *uenio illac* es «de lugar por dónde»; [F.86v] decimos bien *eo illo*; pero procura no alargar la última sílaba, y no decir *illó*; porque los latinos no tienen acento en la última sílaba. Pero no digas, ni por casualidad: "¿por qué entonces decimos *istúc*?, pero eso lo decimos por apócope; nuestros mayores, efectivamente, tenían completas las expresiones: así, no sólo *istúc*, como *istúce*; así es *fac* como *face*.

Hay adverbios que plantean dudas de cómo decirlos: *intro* o *intus*, *foras* o *foris*; pero ha esta diferencia: que *intus* y *foris* tienen dos significaciones, *intro* y *foras* una sola significación. Así, por ejemplo, *intro* y *foras* son ambos «de lugar a dónde», como, por ejemplo, *intro uado*; asimismo *foras*: *foras uado*; pero necesariamente cada uno ha de tener una misma significación. Por tanto *intus* y *foris* tienen significación doble, *intus* y *foris* son de «lugar en dónde» y «lugar de dónde». Así, por ejemplo, *quo uadis*? es «de lugar a dónde»; por consiguiente decimos bien *quo*

uadis?, *foras uado*, puesto que son «lugar a dónde» uno y otro; pero *intus* y *foris* tienen significación doble: «lugar de dónde» y «lugar en dónde», como *intus sunt* y *foris sunt*; «lugar de dónde», como es *intus exeo*, *foris uenio*.

No añadas preposiciones; no puedo, efectivamente, decir *de intus*; muchos, efectivamente, por causa de una común expresión hablan así: *de intus ueni*, y dicen por eso: "se debe añadir *de* para que signifique «lugar de donde»". Pero por eso tú no lo añadas, pues es necio; ¿qué necesidad, efectivamente, hay de que añadas *de* para que indiques el «lugar de dónde»?; puesto que viene, no es «lugar en dónde», éste mismo "viene" te indica que no es «lugar en dónde», sino «lugar de dónde». Por consiguiente debes saber que esos mismos adverbios, que por su propia naturaleza no indican algo —qué significan—, por la unión de los verbos indican claramente el algo. Por consiguiente, cuando digo *intus sum*, entiendo *sum*; ¿qué es *sum*? es de permanencia: por consiguiente, también *intus* es de permanencia. *Intus uenio*: desconoces de qué significación es *intus*, ¿de qué significación es *uenio*?, «de lugar de dónde»: por consiguiente también *intus* es «de lugar de dónde».

Intro y *foras* indudablemente significan «lugar a dónde», como *intro uado*, *foras uado*; *intus*, en cambio, y *foris* no significan «lugar a dónde», sino que significan las dos cosas: «lugar en dónde» y «lugar de dónde»; pero cuándo significan «lugar en dónde», cuándo «lugar de dónde», no pretendas entenderlo por ellos mismos —son, efectivamente, ambiguos e imprecisos—, pero dedúcelo de los verbos a ellos unidos: los verbos a ellos unidos, efectivamente, tienen necesariamente que hacer transparentes los adverbios. Por consiguiente, ahora no sabes si *intus* es «de lugar en dónde», o si *foris* es «de lugar en dónde»; si les unes verbos, ya entiendes de qué clase son, si «de lugar en dónde» o «de lugar de dónde»: si dices *exeo*, *uenio*, se entienden que son «de lugar de dónde»; [F.87r] si dices *sedere*, *stare*, *esse*, *dormire*, todos éstos significan «lugar en dónde». *Foris uenio*, *foris exeo*: quien dice *uenio*, quien dice *exeo*, no indican «lugar en dónde», sino «lugar de dónde».

No debemos sin embargo añadir preposiciones. En efecto, si quieres añadir las —han intentado muchos efectivamente hablar así—, te insto a unir las con éstos, con los que no quieres. Para añadir preposiciones, me dices: "debo decir *de intus*, *de foris*"; por consiguiente, utiliza ese método y di cosas así: *ad intro*, *ad foras*; te insto, por consiguiente, a hablar también así, si quieres añadir preposiciones, para que podamos entender más claramente cuándo son éstos «de lugar en dónde», cuándo «de lugar de dónde».

Debemos añadir preposiciones, puesto que *de* significa que es «de lugar de dónde»: *de intus* y *de foris*; por consiguiente, si es esto, que por eso dicen que se debe añadir la preposición, porque significa claramente «lugar de dónde», también yo te insto a decir *ad intro*, *ad foras*, para que indiques más claramente el

«lugar a dónde»; Sabemos efectivamente que *ad* indica «lugar a dónde», por consiguiente debo decir *ad intro*, para que indiques más claramente «lugar a dónde»; pero esto no lo podemos hacer de ningún modo, y lo usamos sin preposición. Y entenderás por los verbos cuándo la significación es o «de lugar en dónde» o «de lugar de dónde».

«IV. LA COMPARACION»

Se da también la comparación en los adverbios. Las comparaciones de los adverbios son tres: o toman, efectivamente, el grado positivo, o el comparativo, o el superlativo. En primer lugar debes saber que no todos los adverbios admiten las comparaciones, sino los que tienen su origen de los nombres que admiten comparación; no todo adverbio admite comparación, pero aquel adverbio que admite comparación viene de nombres que admiten comparación, como, por ejemplo, *doctus* admite comparación: *docte*, *doctius*; admiten, por consiguiente, comparación aquellos adverbios que tienen su origen de nombres que admiten comparación. ¿Qué hacen, por consiguiente, aquellos adverbios que tienen su origen del verbo?, no admiten comparación, puesto que el verbo no admite comparación; como, por ejemplo, *cursim*, *strictim*, no admiten comparación, puesto que tienen su origen del verbo, verbo que no admite comparación.

¿Qué hacen aquellos adverbios que tienen su origen del pronombre, *meatim*, *tutim*?, no admiten comparación, puesto que tampoco el pronombre admite comparación. ¿Qué, si, por ejemplo, aquellos adverbios tienen su origen de la conjunción?, no admiten comparación. Por consiguiente admiten comparación aquellos adverbios [F.87v] que tienen su origen de nombres que admiten comparación, y esos mismos adverbios que admiten comparación, tienen una sola (?) terminación en el positivo, en el comparativo aquella terminación que hemos dicho, a continuación la probamos a partir de este mismo nombre: *bene*, *melius*, *optime*. No es breve, para que sepas la terminación del superlativo, de dónde viene; ya sea del positivo breve, ya largo, en absoluto subsiste aquella terminación. Por consiguiente, así están las reglas: dos terminaciones hay en el positivo, una en el comparativo.

Hay algunos adverbios que no admiten comparación y queremos en éstos hacer la comparación. *Mane*: no puedo decir lo que dicen muchos, *manius*. ¿Qué decimos, por consiguiente, en esos nombres?, ¿de dónde se ve que es solecismo?; sobre todo, que *mane* no admite la comparación *manius*. *Mane* se denomina el tiempo matutino, *mane* se ha tomado de aquellas cosas, *Manes* se llaman unas deidades esparcidas por todo —en efecto así las definieron exactamente quienes trataron de esas cosas;: *Manes* se llaman unas deidades esparcidas por todo—, como, por ejemplo, que pueden estar en la tierra, que pueden estar en el aire, que en el cielo. En efecto por eso decimos que «mana» todo lo que fluye por doquier, como, por ejemplo, «mana» la conversación, «mana» el río. Se usan esas palabras, por consiguiente, porque el día, cuando nace, entonces, al principio fluye por todo; se llama *mane*, como si emanase y fluyese. Si tiene de ahí su etimología, no puede

admitir comparación. Hemos dicho que admiten comparación aquellos adverbios que tienen su origen de los nombres que admiten comparación. Bien que *mane* se haya dicho de *manare*, si quieres, o bien de *Manes*; bien aquello, bien esto, no admite comparación; por consiguiente nadie dice *manius*.

¿Entonces, qué?, ¿qué haremos cuando haya necesidad de esta significación?, para aumentar la significación, *magis* y *maxime*; para disminuirla, *minus* y *minime*. Así, por ejemplo, *Cicero*, haz de ahí el adverbio *Ciceroniane*; *Tullius*, *Tulliane*. Por consiguiente hay adverbios que no admiten comparación, pero necesitan la significación de la comparación, ¿qué haremos, por consiguiente?, debemos hablar así, por ejemplo: *iste Tulliane loquitur*; hay otro que hable bastante tulianamente, digo: *magis Tulliane loquitur*; asimismo, otro que más, debe decir: *maxime Tulliane loqueris*; de modo que hagan esos adverbios unidos a ellos lo que suele hacer el comparativo y el superlativo. Así, por ejemplo, *ille mane uenit*; [F.88r] viene no sé quién más temprano, debemos decir: *magis mane*; asimismo, otro viene muy temprano, debemos decir: *maxime mane uenit*, o *certe mane uenit*. Viene no sé quién más tarde, debes decir: *minus mane uenit*; asimismo otro viene tardísimo, ¿qué debemos decir?: *minime mane uenit*. Por consiguiente, aquellos adverbios en los que no podemos encontrar comparación, para que puedan tener, si se quiere, significación de comparación, debemos tener esos adverbios, esto es, *magis* y *maxime*, para aumentar; o, para disminuir, *minus* y *minime*.

Ha enseñado que hay nombres diminutivos y también adverbios, del positivo y del comparativo; del positivo: *primum*, *longe*; *primule*, *longule*; del comparativo: *longius*, *longiuscule*:

*non scis hinc longule esse? et nosti mores mulierum:
dum moliuntur, dum conantur, annuus est.*

Por consiguiente, encuentras a partir del positivo el diminutivo: *primum*, *primule*; del comparativo: *longius*, *longiuscule*; del superlativo, no hay ejemplos o son raros.

⟨V. TODA PARTE DE LA ORACION PUEDE PASAR A ADVERBIO⟩

Esto que dice debemos mantenerlo nosotros fielmente: toda parte de la oración, cuando deje de ser lo que es, forma adverbio. Así, por ejemplo, el nombre, o es nombre, o, si no es nombre, ninguna otra cosa es más que adverbio; no puede ser pronombre o participio, sino que al punto forma adverbio. Hay un pronombre: si es pronombre, bien; si nolo es, es adverbio. Toda parte de la oración despojada de su propia significación siempre va pasa a adverbio, nunca puede suceder que pase a otra cosa. Así, verbi gracia, veamos ejemplos, falso: *hic falsus*, *huius falsi*, *huic falso* es dativo; vayamos a una expresión: *falso* o tiene que significar nombre, o, si no significa nombre, será adverbio: en efecto, *falso quaeritur de natura sua genus humanum* aquí es adverbio.

Asimismo pronombre y adverbio, como es *qui*: puedo decir así, *qui est qui tibi fecit iniuriam?*; si lo digo así, ahora será pronombre; si dices *qui scis?*, en lugar de *unde*, mira, ya no es pronombre, sino que es adverbio. Asimismo, cuando decimos *profecto* —ahora pro es breve—, ahora es participio y adverbio; si dices así, *profecto mihi ad uillam illud negotium contingit*, es tal como si dijeras *cum profectus essem, illud mihi negotium contingit*; es participio. Por consiguiente ahora, si dices esto, *profecto quanto magis magisque arbitror*, entonces es adverbio. Ante puede ser preposición [*F.88v*] y también adverbio; *ante templum*: ahora es preposición; *ante fecit*: ahora es adverbio; en efecto, siempre que siguen casos, es preposición; siempre que no, es adverbio. *Vt* puede ser conjunción y puede ser adverbio:

ut uidi, ut perii, ut me malus abstulit error!:

en los primeros lugares es conjunción, en el último es adverbio. *Heus*, interjección y adverbio: si dices

'heus, etiam mensas consumimus!', inquit Iulus,

ahora es interjección;

'heus', inquit, *'iuuenes monstrare mearum ...'*,

ahora es adverbio de invocación.

Por consiguiente ves que todas las partes de la oración tienen cierto parentesco con el adverbio; en efecto, si deja de ser lo que es, no es ninguna otra cosa más que adverbio; como en el nombre *falso*, en el pronombre *qui*, en el verbo *pone*, en el participio *profecto*, en la conjunción *ut*, en la preposición *ante*, la interjección *heus*.

Por consiguiente todas las partes de la oración tienen significación con el adverbio; pero, claramente dice, en estas cosas distinguimos algunos por el acento, por el sentido algunos; en efecto, mira, para entender cuándo *profecto* es participio, cuándo adverbio, lo distingo por el sentido; en cambio, para entender *pone*, esto no lo distingo por el sentido sólo, sino también por el acento. Por consiguiente, en muchos la significación será por 'el acento, en muchos será por el sentido.

<VI. LOS NOMBRES DE CIUDADES Y LOS DE PROVINCIAS>

Esto que va a decir nos es bastante útil para saber de qué modo hablamos. Cuando nos preguntan algunos, por ejemplo, ¿de dónde has venido?, *Mediolanum ueni*, debemos mantener esas reglas: unos son los nombres de las ciudades, otros los de las provincias y lugares y cosas e islas. Por eso, solamente en los nombres de las ciudades debemos observar esto: que nunca unamos preposiciones; todos los demás, efectivamente, siguen por el sistema de los nombres. Así, por ejemplo, dos son esas reglas: de los nombres de ciudades y de las provincias; ¿pero qué es una isla?, vas a

empezar ya a decirla del mismo modo que la provincia; ¿qué, si es un lugar?, lo decimos así como si se tratara de una provincia. No se distinguen más que las ciudades, los nombres de las ciudades no los podemos decir así. En los nombres propios de las ciudades, estos nombres se deben conservar: algunos hay que significan «lugar a dónde», algunos que significan «lugar de dónde», algunos que significan «lugar en dónde», como diremos poco después.

Por consiguiente, si alguien quiere, di *Mediolanio*, *hoc Mediolanium*, *huius Mediolanii*, [F.89r] *huic Mediolanio*, *Mediolanium*, o *Mediolanium*, *ab hoc Mediolanio*. Por consiguiente, veamos las reglas de los adverbios, cómo se desarrollan esas mismas reglas. Así, por ejemplo, cuando queremos indicar «lugar a dónde»: «lugar a dónde», por ejemplo, *Mediolanium*; pero este nombre nos plantea duda: el nominativo, efectivamente, y el acusativo y el vocativo son semejantes. Veamos un nombre donde verdaderamente podamos entender esto: mira, por ejemplo, *Carthago*, *huius Carthaginis*, *huic Carthagini*, *hanc Carthaginem*, o *Carthago*, *ab hac Carthagine*; éstos son los casos. Cuando queremos indicar «lugar a dónde», debemos decirlo con la preposición quitada; no debo decir *ad Carthaginem uado*, sino *Carthaginem uado*; según *Carthaginem* efectivamente, es acusativo. Cuando quieres indicar «lugar de dónde», lo dices con el séptimo, esto es, ablativo con la preposición quitada: *Carthagine uenio*. Esto ni plantea duda: «lugar a dónde», con el acusativo; «lugar de dónde», con el séptimo; y otros muchos, como, por ejemplo, *Romam uado*, *Roma uenio*, *Beneventum uado*, *Benevento uenio*, *Capuam uado*, *Capua uenio*, *Sermium uado*, *Sermio uenio*; así se ponen todos éstos con la misma semejanza. También en los nombres, incluso los que parecen ser nombres difíciles, necesariamente los tiene que decir de tal modo que aplique a su flexión esta semejanza, como, por ejemplo, *Puteoli*, *Baiae*. No me digas que no lo aplique a su número, no, sino que lo seguirás por semejanza: es lo mismo si es del número singular o sólo del plural.

Por consiguiente en los nombres de sólo número plural hacemos así: *Puteolos uado*, *Puteolis uenio*, también en los nombres de número sólo plural *Athenas uado*, *Athenis uenio*. Esos están clarísimos: cuando «lugar a dónde», con acusativo; cuando «lugar de dónde», con el séptimo. Cuando «lugar en donde», la duda es diversa realmente y profunda; pero sin embargo la distinguieron bien con estas reglas: examina cómo acaba el nominativo de la propia ciudad, si acaba en *us* o en *um*. ¿Cómo entonces examinamos el «lugar en dónde»? debemos hacer de modo que examinemos el nominativo de la propia ciudad: si el propio nominativo de la ciudad acaba en *us* o en *um*, hazlo por medio del genitivo; como, por ejemplo, *Mediolanium*, *Delus*: *Mediolanium* acaba en *um*, *Delus* acaba en *us* en el nominativo, el «lugar en dónde» hace en *-i*. Por consiguiente, ¿dónde estuviste?, *Deli fui*; ¿dónde estuviste?, *Mediolani fui*; el adverbio de «lugar en dónde» lo hace por medio del genitivo en *i*, cuando el nominativo está terminado o en *us*, o *um*. Así, por ejemplo, *Naxus*, *Aradus*, son islas; ¿dónde estuviste?, [F.89v] *Naxi fui*, *Aradi fui*: «lugar en donde», si el nominativo acaba en *us* o en *um*; pero, si ni en *us* ni en *um*, sino de otra forma, como, por ejemplo, *Baiae*, *Athenae*, ya has de tomarlo según

el dativo: *Tibur* no está acabado en *us* ni en *um*; por consiguiente *Tibur*, *Tiburis*, *Tiburi*, con el dativo: ¿dónde estuviste tú?, *Tiburi fui*; semejantemente *Carthago*, *Carthaginis*, *Carthagini*: ¿dónde estuviste tú?, *Carthagini fui*. Así, por ejemplo, *Roma* ni acaba en *us* ni en *um* acaba: *haec Roma*, *huius*, *huic Romae*: ¿dónde estuviste?, *Romae fui*.

Y en aquellos nombres de número plural solamente, que sepas que hay la misma regla tan sólo, *Puteoli*, *Puteolorum*, *Puteolis*: ¿dónde estuviste?, *Puteolis fui*, no puedo decir *Puteolorum*, sino *Puteolis*; *Baiæ*, *Baiarum*, *Bais*: ¿dónde estuviste?, *Bais fui*. Esas reglas son segurísimas, y no debemos hablar de otra forma; y no os arrastre el uso de los autores, tomado muchas veces por necesidad. En efecto encontramos en los autores diversamente puestas a veces cosas o de las cláusulas, o a causa de los metros; tenemos un ejemplo en Virgilio, uno dicho una sola vez en Salustio, uno dicho dos veces en Cicerón. ¿Acaso, porque lo has leído una vez en Virgilio, o una vez en Salustio, o dos veces en Cicerón, ya debes usar esto?. Mira, Virgilio usó una vez eso: *Tyria Carthagine qui nunc expectat*, dice, *expectat Mercurius Carthagine*; ¿qué debía haber dicho?, *expectat Carthagini*: debió ponerla como el dativo, y lo ha hecho como el ablativo, mencionada de otro modo; para que sepas cómo hizo esto por necesidad, di *Tyria Carthagini qui nunc expectat*: observa, ¿está bien el verso?, no puede en absoluto; luego hizo esto por causa del metro, no por impericia, sino a causa de la necesidad del metro. El otro no sé por qué lo hizo; si haces esto en prosa encuentras cinco largas, y por eso lo cambió, para poder hacer una buena cláusula; en efecto, la razón que hay en el metro, la misma hay en prosa en los que escriben bien.

Por consiguiente, si es «lugar a donde», lo indicas con el acusativo; «lugar de dónde» con el séptimo, como *Romam uado*, *Roma uenio*; si «lugar en dónde», cuando el nominativo singular está terminado en *us* o en *um*, entonces lo indicas según el genitivo, como *Adrumetum*, *Beneventum*, *Ilium* —el adverbio de «lugar en dónde» cómo lo hace?, *Beneventi fui*, *Ilii fui*, *Adrumeti fui*—; si, en cambio, el nominativo ni acaba en *us* ni en *um*, ya lo dices según el dativo.

Pero estas preposiciones que quitamos a los nombres de ciudades las añadimos a los nombres de provincias. No debo decir *Africam pergo*: digo bien *Carthaginem pergo*, porque es nombre de ciudad, y digo bien esto, *ad Africam pergo*, porque es nombre de provincia. Si dices [F.90r] *Campania uenio*, es incorrecto, *in Sicilia sum* lo digo bien; si tú quieres decir *Siciliae sum*, también esto es incorrecto. Por consiguiente a los nombres de provincias debemos añadirles preposiciones. No te confunda aquella cosa: hemos leído en Virgilio, y en la historia antigua se encuentra esto, y no encontrarás en otro lugar esa significación, *Cretae iussit considerare Apollo*; y debía haber dicho: *apud Cretam iussit Apollo considerare*, con preposición, y así como si dijera *Capuae*, esto sin embargo ha utilizado *Cretae*, así como si dijera *Capuae*, esto es, como si fuese nombre de ciudad. ¿Y qué se encuentra en la

antigua historia?, nuestros mayores daban también de los nombres de las cosas los nombres a las propias ciudades:

inmanis Gela, fluuii cognomine dicta.

Si hablo de la ciudad, te debo decir *Gelae fui*; si hablo del río, no puedo decir *Gelae fui*, sino *apud Gelam fui*. Preséntame un hombre que no lo sepa, y quizás piense que yo he hecho solecismo en una y otra expresión. Si alguien te dice *Gelae fui*, le digo: "es incorrecto", "¿por qué razón?", "porque *Gela* es un río, y debe tener preposición, y tú has excluido la preposición". No sé si aquél se refiere y dice, "pero es la ciudad"; esto es, vemos que la ciudad ha tenido tal nombre y por eso así ha hecho uso del nombre de la ciudad, que ha hablado no del nombre del río de donde la propia ciudad ha tomado la palabra. Por consiguiente, por eso, si dice que lo había dicho de este modo, así ha probado que él había hablado correctamente.

Asimismo leemos en Cicerón: *Olympus in immensum editus*, *Olympus* es un monte y una ciudad, ¿cómo tienes que decir?, si quieres decir *Olympi fui*, es tal como si dijeras *Naxi fui*, indicas necesariamente la ciudad; si, en cambio, dices *apud Olympum fui*, indicamos necesariamente el monte. Por consiguiente, puesto que hay algunas ambigüedades en el nombre, y hay uno mismo para indicar la propia provincia y la ciudad de la propia provincia, por consiguiente hemos de indicar si entre aquellas ciudades que hemos leído, ha habido una ciudad que se llama con este nombre, *Creta*; de ahí ha sucedido que se dijera *Creta Iouis Magni*, no pensando en la provincia, sino pensando en la ciudad. Pero por eso ha llegado al error este procedimiento, porque es homónimo, esto es, tiene semejanza de nombre.

<VII> LA ESTRUCTURA

Queda aquello: "no debemos", dice, "añadir compuestos a los adverbios, pero los hemos leído", dice. Veamos esos que se han leído, como, por ejemplo, *desubito*, *desursum*, *exinde*, *deinceps*, y no sé cuáles como éstos. Esos, por consiguiente, ¿cómo los llamamos?, "mira, encontramos muchos", dice, "no son incorrecciones". ¿Por qué no son incorrecciones?, porque es una sola parte de la oración compuesta, no son dos partes de la oración. Si has dicho *ex inde* [F.90V] *ille uenit*, realmente era solecismo, como si decimos *de mane ille uenit*. Por lo demás ahora *exinde* sería la misma cosa que si dijeras *inde*: ya no parecen ser dos partes de la oración, sino una compuesta. ¿Cómo?, no está hecho de dos partes, sino una parte de la oración compuesta, como, por ejemplo, digo bien *curator est meus iste*; también digo bien esto, *procurator est iste*; haz *pro curator meus est iste*, y no está bien la expresión, porque *pro* es ya una preposición separada. Debía haber dicho *pro curator meus est iste*; si, en cambio, se une la preposición, debí decir así, *procurator meus est iste*; y puesto que la puse así, para significar una sola parte, no parecen ya ser dos partes de la oración, sino una compuesta.

Las preposiciones, efectivamente, cuando llegan a enlazarse, no son como dos partes, sino como un miembro de la propia parte a la que se unen las propias preposiciones. ¿Y de dónde entendemos que es una sola parte de la oración?, porque entonces tiene un solo acento; si dijeras *de inde uenit*—nadie en cambio dice esto—, si dijeras *ex inde uenit*—nadie en cambio dice esto, sino *deinde uenit*, *exinde uenit*—, si lo dijeras de aquel modo, parecerían dos los acentos, de modo que dirías separado *de inde*. Pero no puedes decirlo así, sino que haces una sola parte; de donde se ve que hay un solo acento. Por consiguiente, por esta causa, porque se une bajo un solo acento, parece ser una sola parte de la oración. Claramente de aquella expresión, *a mane*, oigo a muchos hablar así: unen la preposición al adverbio; nadie dice *a mane*, pero, si quieres decir *a mane*, has de cambiar el caso y has de decir *mani*; hemos leído, efectivamente, en Plauto: *a mani usque ad uesperum*. ¿Y por qué razón?, para crearle el caso, —no pienses que por impericia—, el cual, por el contrario, hace esto con prudencia y habilidad.

Nuestros mayores quisieron que este mismo *mane* tuviera género: *dum mane nouum*; *nouum* es forma de género, ¿acaso puede el género aplicarse al adverbio?. Por consiguiente, si se une al nombre, ya *mane* será nombre, y así *mane* acabará en e porque es neutro, *hoc mane*, como *docile*: *hic docilis*, *huius docilis*, *huic docili*, *hunc docilem*, o *docilis*, *ab hoc docili*; *hic facilis* era *ab hoc facili*; *ab hoc mari*. Por consiguiente, del mismo modo que digo *a mari*, así puedo decir *a mani uenit*; pero hoy no podemos decirlo. Si entretanto quieres decirlo, lo dirás así, pero, sin embargo, no debes, puesto que tu expresión es distinta.

FIN DEL ADVERBIO

<CAPITULO V.> EL PARTICIPIO

<I. DEFINICION>

Dice muchas cosas que ha recordado en lo anterior de la [F.91r] gramática, añade muchas. Se ha llamado participio una parte de la oración por el hecho de que toma parte del nombre y parte del verbo, como si alguien dice *legens*, *scribens*, *currens*: éstos son participios; en efecto tienen estas cosas que ha dicho. *Legens* tiene casos y géneros, y tiempos y significaciones: puesto que tiene casos y géneros, son del nombre, en efecto los casos se dan en el nombre y el género se da en el nombre; puesto que tienen tiempos y significaciones, éstas dos cosas son del verbo, en efecto el tiempo se da en el verbo, la significación se da en el verbo. Por consiguiente, el participio tiene partes del nombre, tiene partes del verbo; por eso se llama participio, como que participa.

<II. DIFERENCIA ENTRE PARTICIPIO Y NOMBRE>

Antes que tratemos este mismo participio, debes saber la distinción entre el propio participio y el nombre. Muchos,

efectivamente, son los participios iguales que los nombres, y ocasionan una gravísima confusión. Muchas veces se nos pone y se nos dice: ¿*amans* qué parte de la oración es?, y vemos que es nombre y participio. Veamos entonces la misma distinción en todos los participios. En efecto es participio el que tiene presente y tiene pretérito y tiene futuro. Por consiguiente debemos saber esas diferencias. El participio presente tiene semejanza con el nombre, como es *amans*; en efecto *amans* puede ser participio, y puede ser nombre; pero, sin embargo se distingue cuándo es nombre y cuándo es participio: si es participio, lo acompañarás de un acusativo; si es nombre, lo acompañarás de genitivo. Así, por ejemplo, *amans illum hoc feci*, ahora es participio; *amans illius*, ahora es nombre. Por consiguiente, cuando ponemos caso acusativo, es participio; cuando ponemos caso genitivo, es nombre; para que sepas que esto es verdadero, di semejantes; así digo *amans illum hoc feci*, del mismo modo que digo *legens, docens, scribens: legens illum hoc feci, docens illum hoc feci, scribens illum hoc feci*; *legens* y *docens* y *scribens* son participios. Si digo así, *amans illius*, ya es nombre, del mismo modo que digo *doctor illius* y *amicus illius*, porque *doctor* y *amicus*, éstos son nombres. Por consiguiente, siempre que usamos acusativo, será participio; siempre que usamos genitivo, será nombre. He aquí que tienes la distinción del participio presente y del nombre.

Hay distinción del participio pretérito y del nombre, como es *uisus, cultus*. *Visus* —y *cultus*— puede ser nombre y puede ser participio; [F.91V]. *cultus* también puede ser nombre y puede ser participio. Pero hay esta clase de distinción, que cuando es participio, es de la segunda declinación; cuando es nombre, es de la cuarta declinación: si dices *uisus, uisí*, es participio; si dices *hic uisus, huius uisus*, será nombre. Mira, tienes la distinción del participio pretérito y del nombre: que cuando es participio, es de la segunda declinación; cuando es en cambio nombre, es de la cuarta declinación. Semejantemente *sumptus*: si *sumptus* es participio de pretérito de *sumor*, es participio *sumptus*; si de *sumptus, huius sumptus*, será nombre de la cuarta declinación, cuando significamos 'gastos'.

Hay asimismo participio de futuro, y nos ocasionará vacilación, como es *moribundus*. Pero, si éstos son participios o nombres, ya lo deducirás del sistema, que, si son participios, tienen participio presente; si son nombres, no tienen participio presente: ¿*legendus, scribendus* no te parece que son como *moribundus*?, pero *legendus, scribendus* tiene participio presente, *moribundus* no tiene participio presente. *Legendus*: quita *dus*, añade *s*, y hace el presente *legens*; *scribendus*: quita *dus*, añade *s*, *scribens*. Por el contrario, *moribundus*: haz el presente, no puede, porque no se da; *moribundus*, quita *dus*, *moribun*, añade *s*, y nadie dice *moribuns*; decimos efectivamente *moriens*. *Furibundus*, quita *dus*, queda *furibun*, añade *s*: *furibuns* no es latino, sino que decimos *furens*. Por consiguiente de aquí se ve que no es participio, si no tiene participio presente; si, en cambio, lo tiene, entonces es participio.

Estas son las diferencias propias de cada uno de los participios: que el participio presente tenga sus complementos en acusativo o en genitivo; que el participio pretérito lo puedes distinguir por medio de la cuarta declinación y la segunda; que el participio futuro lo puedes distinguir por el hecho de que tenga participio presente, o si no lo tiene.

Hay, sin embargo, dos distinciones generalmente en esos tres participios: la comparación y el tiempo. Si tiene comparación, es nombre: si es comparativo o superlativo, es nombre; si tienen tiempo, o presente, o pretérito, o futuro, es participio; como, por ejemplo, cuando digo *amans hoc feci*, ¿qué es *amans hoc feci*?, esto es, '*dum amarem, hoc feci*'; mira, tiene tiempo, es participio; mira, por consiguiente, *amans* [F.92r] es participio presente. Asimismo en el pretérito *uixus*: *uixus* tiene tiempo. Asimismo en el futuro *legendus*: mira, por esto parece participio, porque tiene tiempo. Por consiguiente, si se encuentra tiempo, serán todos éstos participios; si no se encuentra tiempo, serán nombres. Está *amans*: si he hecho *amans* de *amo*, esto es, '*dum amarem*', si de ahí quieres decirlo, *amans* es participio; si, en cambio, dices *amans, amantior, amantissimus*, será nombre. Semejantemente, *incensus* es participio y nombre: si hace *incensor, incensissimus*, será nombre; si en cambio no lo hace, será participio; en el nombre, efectivamente, se da la comparación, en el participio nunca. Por consiguiente tienes distinciones particulares de cada uno de los participios, y comunes de todos.

Veamos ahora qué es participio: participio es una parte de la oración así llamada porque toma parte del nombre y parte del verbo; ha cogido efectivamente del nombre los géneros y los casos, del verbo los tiempos y las significaciones, de ambos el número y la estructura.

Por consiguiente, seis categorías se dan en el participio, sin duda: dos propias del nombre, dos propias del verbo, y dos comunes los toma de ambos, tanto del nombre como del verbo.

<III>. EL GENERO

Veámoslas una a una según los nombres. En los participios se dan cuatro géneros solamente: masculino, femenino, neutro, y el común de los 'tres géneros. Y siempre esas reglas son fijas: siempre el participio masculino acaba en *us*, el femenino, en *a*, el neutro en *um*; siempre, sin exceptuar ningún participio, el común, en *ens*, esto es en *n* y *s*, no que tenga *a* o tenga *e*, sino que tenga las dos consonantes; si precede *a*, o si precede *e*, esto no lo tengas en cuenta, sino solamente aquellas dos consonantes; como, por ejemplo, *auditus, audita, auditum, audiens*. En efecto el participio presente es de tres géneros; no puede encontrarse en los latinos que no deba haber ninguno de dos géneros, pero o es masculino, como *legendus*, o femenino, como *legenda*, o neutro, como *legendum*, o común de los tres géneros, como es *legens*. Y el participio presente comporta los tres géneros conjuntos al mismo tiempo; el participio perfecto los tres separados, el participio

futuro los tres semejantemente separados. En efecto, cuando digo *legens*, hay tres géneros: *legens uir*, *legens mulier*, *legens mancipium*; por el contrario el participio pretérito distingue el género: *lectus*, *lecta*, *lectum*; también el participio futuro, ya acabe en *dus*, ya en *rus*: *legendus*, *legenda*, *legendum*; [F.92v] *lecturus*, *lectura*, *lecturum*. Esos géneros hay tan sólo.

<IV>. EL CASO

Casos se dan en los participios tantos cuantos se dan también en el nombre, esto es, seis: *legens*, *legentis*, *legenti*, *legentem*, *legens*, a *legente*. Y, ya que he dicho a *legente*, se plantea si los participios acaban en *i* o en *e*; se ha planteado mucho tiempo entre los autores de gramáticas; y debes saber que todo participio de tiempo presente se termina en *e*. Si alguna vez encuentras que se termina en *i*, o lo hace la necesidad del metro o, ciertamente, porque tiene relación con el nombre. ¿Ab hoc *legenti*, decimos, por consiguiente, que es participio?: hemos dicho que *amans* puede ser nombre y participio; pero será nombre, si acaba en *i*; será en cambio participio, si acaba en *e*; por consiguiente, cuando se te propone qué significación tiene tal parte de la oración, de nombre o de participio, debes ser cauto con el ablativo, de modo que si acaba en *i* el ablativo, lo uses entonces como nombre; pero, si hace en *-e* el ablativo, como participio. En efecto todos los participios hacen en *-e* el ablativo; pero los nombres, para que se puedan distinguir, se terminan en *i*; así, cuando encuentras en cambio, un participio terminado en *i*, lo ha hecho la necesidad del metro, no es de otra forma.

<V>. EL TIEMPO

Se dan los tiempos en los participios. Los tiempos en los participios son tres: presente, pretérito y futuro. Pero el presente es simple, el pretérito es simple, el futuro es doble. Sucede de modo que los tiempos ciertamente son tres, las formaciones, en cambio, son cuatro. En efecto el participio presente tiene una forma, como *legens*, *scribens*, *cantans*; el participio pretérito tiene una, esto es, tiene formas particulares por cada uno de los géneros, como *lectus*, *scriptus*; el participio futuro, o acaba en *rus* o en *dus*, semejantemente en tres géneros, como *lecturus*, *lectura*, *lecturum*; *legendus*, *legenda*, *legendum*.

<VI>. LA SIGNIFICACION

Se da también la significación en los participios. Las significaciones de los participios se toman de las clases de verbos; leemos cinco clases de verbos: activos, pasivos, neutros, comunes, deponentes. Por consiguiente, del verbo activo hay dos participios: el presente y el futuro: *docens*, *docturus*; [F.93r] del pasivo hay dos participios, el pretérito y el futuro, como *scriptus*, *scribendus*; y los latinos no pueden tener presente en el pasivo, ni pretérito en el activo. Los griegos lo tienen, y por eso te he prevenido de que no te arrastren de algún modo las

expresiones griegas, y quieras presentarlas de otro modo. En efecto, participio de tiempo pretérito en el activo no tienen los latinos; asimismo participio de tiempo presente del pasivo los latinos no lo tienen; sino que tienen dos del activo y dos del pasivo; esto es, del activo el presente y el futuro; del pasivo, el pretérito y futuro. Del neutro vienen dos participios, los que del activo, el presente y futuro, y con razón; en efecto, puesto que se flexiona el verbo neutral del mismo modo que se flexiona el verbo activo, tuvo necesariamente que tener los participios que tiene también el activo; según efectivamente la flexión se ordenan los participios. Por consiguiente, si decimos *lego* del mismo modo que decimos *nato* —así efectivamente se flexionan—, sin duda deben ser los los mismos los participios que hay en estos verbos de donde han tomado la semejanza; por consiguiente hay dos participios del verbo neutral.

Del deponente hay tres participios, presente, pretérito, y futuro en *-rus* solamente; en efecto, por eso quisieron que se llamara deponente el verbo, por el hecho de que deponga un participio, el que acaba en *dus*. En efecto, sin fundamento dicen: "tienes esto en Probo", es infundado, dice, lo que dicen que el verbo es deponente por el hecho de que no deponga la letra *-r*, como por antifrasis: como decimos *Parcas* por el hecho de que no son parcas, como decimos *lucum* por el hecho de que no luce; así también «deponente». Es falso; en efecto comenzarás a decir «deponente» también al verbo común: en efecto tampoco el verbo común depone la letra *-r*. Por consiguiente, se ha llamado «deponente» en realidad por el hecho de que depone un participio, el que acaba en *dus*. *Loquor* es un verbo, haz el presente *loquens*, el pretérito *locutus*, el futuro: *locuturus*; no debemos decir *loquendus*, pero, si alguna vez ocurre que lo digas, ya es un verbo común. No debes decir *luctandus*; si alguna vez ocurre que lo digas, ya debes saber que esos verbos no son deponentes, sino verbos comunes. En efecto, el verbo común puede tener participio en *-dus* y en *-rus*; así, por ejemplo, cuando digo *loquor*, ¿quieres que sea verbo común?, como, por ejemplo, *loquor ego illam rem*; no hace [F.93v] *loquendus*, sino que hace *locuturus*. Por el contrario, si quieres decir *loquor a te*, ya, puesto que es verbo común, hace en *-rus* y en *-dus*; no porque se haya tomado de un deponente este participio, sino porque ya es verbo común. Busca en Estacio, encontrarás así cien participios de esta clase; pero allí, en ese mismo autor encontrarás que los que otros ponen como deponentes aquel los ha puesto como comunes; de donde los ha usado por licencia. Por lo demás, cuantos pertenecen al verbo deponente, no deben tener el participio de tiempo futuro que acaba en *dus*.

Existe también el verbo común: tiene cuatro participios: *criminans*, *criminatus*, *criminandus*; y con razón. En efecto el verbo común tiene significación de agente y de paciente; por consiguiente debes tener participio del activo y del pasivo; y dos son del activo, dos del pasivo. Por consiguiente, con razón tiene cuatro: presente, pretérito y dos futuros; como es *criminans*, *criminatus*, *criminaturus*, *criminandus*. Pero debemos saber que esos cuatro no son cuatro de cada parte, sino que son dos de la significación activa y son dos de la significación

pasiva —ni por casualidad, cuando tú quieras usar la significación activa, uses en la significación activa los cuatro participios—, esto es, si en el verbo común usas la significación activa, tienes dos participios; si, asimismo en ambas quieres usar ese mismo verbo común, para la significación pasiva tienes dos participios; no te confundas.

Por consiguiente me es permitido en latín encontrar cuatro participios: hemos asegurado, efectivamente, en primer lugar, que no encontramos participio presente del pasivo, ni pretérito de activo. No me digas: "mira, tienes verbos donde hay presente tienen significación activa y pasiva"; pero no por esta concepción, te he concedido también aquello, que, cuando quieras usarlo para la significación activa, uses esos mismos cuatro, y lo mismos cuatro para la otra significación; sino que con aquella significación uses dos; y cuando la otra, asimismo de las otras dos. Esto es lo que leemos también en lo anterior de la gramática.

<VII. OTRAS COSAS PROPIAS Y UTILES>

Ya añade otras cosas propias y útiles, leeremos que las formas de los verbos son cuatro: meditativa, incoativa, perfectiva, frecuentativa; que la forma incoativa, dice, es la que no tiene participio alguno sino los presentes, como es *calescens*, *feruescens*, *tepes cens*. Esto, que sólo tenga presente y no tenga pretérito. [P.94r] Se ha llamado incoativo por aquello de que por él mismo comencemos. Por su parte, todo lo que comenzamos pueda tener presente y no tener pretérito; así sucede que sólo usas el participio presente, el pretérito nunca. Por consiguiente decimos *feruescens*, *calescens*, *tepes cens*.

Hay también otra razón por la que no hay tiempo pretérito: todo participio que viene del tiempo pretérito procede del perfecto, como, por ejemplo, *scriptus sum*, *eram*, *fui*; *lectus sum*, *eram*, *fui*; no lo podemos decir más que por el participio de tiempo pretérito; *legens* no se encuentra en el tiempo pretérito. Si, por consiguiente, *legens* no se encuentra en tiempo pretérito, tampoco aquél que nace de tiempos pretéritos deba tener tiempo presente, esto es, tampoco el participio debe tener tiempo presente, puesto que toma su origen de allí. Por consiguiente, uno es el presente solamente: *calescens*, *feruescens*, *torpes cens* y semejantes.

¿Los verbos impersonales cuántos participios tienen?, dice, no deben tenerlos, a no ser que por casualidad los hayas usado; si quieres usarlos, entonces pueden tener participios, como si dices *paenitens* de *paenitet me*, *te*, *illum*; *libens* de *libet me*, *te*, *illum*. Para que encontremos los participios, dice, quien los haya puesto los ha usado, ¿por qué razón?; todo participio tiene persona; si aquellos verbos son impersonales, ¿cómo pueden hacer el participio, ya que el participio siempre toma su origen de la persona? Cuando digo *amans ego*, *amans tu*, *amans ille*, pasa con seguridad por todas las personas: *ego*, *tu*, *ille*; si aquél verbo

es impersonal, ¿cómo puede tener participio que comprenda las personas?.

Hay tres grupos de verbos, los va a decir: hay verbos defectivos que no son defectivos en los participios; en el verbo no son defectivos, los cuales son defectivos en los participios. Encuentras verbos que son defectivos ellos mismos y los participios no faltan, o, por el contrario, encontrarás que faltan los propios participios, pero el verbo no es defectivo. Considera también los verbos que son defectivos ellos mismos, y faltan los participios, como, por ejemplo, *memini*: *memini* es un verbo defectivo y no tiene participio; nadie dice *meminitus*, *meminiti*, *memínito*, *memínitum*, o no sé qué otras formas.; Por consiguiente, mira, tienes un verbo defectivo él mismo y el participio.

Di un verbo defectivo, pero los participios no defectivos, como es *odi*: sabemos que *odi* es un verbo defectivo; el participio, sin embargo, no ha faltado, hace *osus* en el tiempo pretérito. Pero, para que no parezca sin embargo que es casi disonante y duro, forma un compuesto y encontrarás que se ha utilizado *exosus*, *perosus*. Decimos [F.94v] efectivamente *exosus sum illum hominem*, *perosus sum illum hominem*. Por consiguiente tienes un verbo defectivo que tiene sin embargo algunos participios. Dí un verbo no defectivo en absoluto, que sin embargo ha perdido formas en el participio, como *studeo*, *studui*; decimos, efectivamente, el verbo en el participio presente y pretérito, sin embargo en el futuro no lo decimos; *studiturus* efectivamente nadie lo dice; en los participios, sin embargo, ha sido defectivo ése.

Hay algunos participios que parecen ser participios y no son participios. Hay algunos que parecen no ser participios y son participios; tienen una ligera distinción ésos. Distingamos, por consiguiente de qué modo entendemos éstos o de qué modo aquéllos. Mira, *tunicatus*, *galeatus*, pero, cuando decimos *tunicatus*, *galeatus*, parecen ser participios; y en realidad; en efecto *tunicatus*, *galeatus*, son así como *vestitus*, *laudatus*; y *vestitus* y *laudatus* son participios. Pero ésos, sin embargo, no pueden ser participios; ¿entonces qué?, son nombres, que tienen el aspecto de los participios. ¿Por qué entendemos que son nombres, no participios?; porque no vienen de un verbo; nadie dice *tunico*, nadie dice *galeo*. Por consiguiente, lo mismo son también aquéllos: *placita*, *nupta*, *triumphata*, *regnata*; en efecto, miras, son participios también ésos; pero nadie dice *placeor*, nadie dice *nubor*, *triumphor*, *regnor*; por consiguiente no vienen de un verbo.

¿Entonces qué?, ¿decimos que los unos son nombres puestos por participios, que los otros son participios puestos por nombres?; ¿cómo, siendo una misma la significación, y no viniendo el uno de verbo, ni viniendo el otro de verbo, el uno es participio, el otro es nombre?. Hay alguna diferencia que distingue esto, de modo que reconozcas, por ejemplo, cuándo es absolutamente nombre, pero teniendo, sin embargo, apariencia de participio; cuándo, en cambio, no es absolutamente nombre, sino que la tiene como participio. Y sin embargo decimos que los unos

son participios, decimos que no son participios los otros, los que no admiten verbo bajo ningún sistema, ni verbo propio ni ajeno. *Tunico*, *tunicor*: ésas son dos flexiones, dice, pero *tunico* no lo puedo decir, ni *tunicor*, ni *galeo* ni *galeor*. Ningún verbo ha admitido; y no podemos decir aquella flexión ni aquella flexión. Por consiguiente, ahora, puesto que ni éste ni aquél puede ser, y no ha admitido ni uno ni otro, son nombres más bien que participios, puesto que ni pueden tener origen de sí ni pueden tomar origen de otra parte.

Por el contrario aquellos que siguen: *placita*, *nupta*, *triumphata*, [F.95r] aunque no tengan verbos propios de donde nacer, los tienen sin embargo próximos de donde tomar origen. En efecto no digo *nubor*, no digo *placeor*, digo *placeo*; no digo *regnor*, digo *regno*; no digo *triumphor*, digo sin embargo *triumpho*. Por eso entonces se dice que aquéllos son absolutamente nombres, porque no tienen ningún modelo; que éstos sin embargo son participios sin verbos, esto es, sin aquel modelo de donde deben tomar origen, por eso, porque sacan su origen de uno próximo.

Por consiguiente, si alguien te dice *pransus*, *cenatus*, *cenatum noluerit occidere*, ¿qué parte de la oración es?, ¿qué tienes que decir?, "es nombre"; ¿por qué razón?, porque *cenatus* no puede ser participio. No se origina efectivamente *cenatus* sino del tiempo pretérito, pero *cenatus* puede existir en un verbo neutral; ¿cómo entonces *cenatus* es participio?. Pero *cenatus* tiene el origen de su propio verbo; por el contrario *galeatus* no sólo no tiene el origen de sí mismo, sino que ni tiene origen de un verbo. Por eso entonces éstos son solamente nombres, porque éstos no sólo no tienen origen de sí mismos, sino ni origen de sus propios verbos; de sus propios verbos, esto es, el origen de donde debían haber nacido. *Pransus*, *cenatus* y los restantes, todos éstos son participios, pero sin origen de sus verbos; tienen en cambio origen de verbos.

¿Entonces qué?, nos será lícito hacer también otros según esta analogía?. Ni por casualidad me digas: "también se me da la facultad de hacer, cuando quiera, en un verbo neutro tal participio y decir que carece de origen", como si dijeras *natatus*; *natatus est mihi amnis*, como si dijeras *dormitum est mihi illud tempus*. ¿Acaso puedo decir *meridiatum sum illa re*?, ¿acaso puedo decirlo?, ¿acaso podemos usar esos participios a semejanza de aquel uso?. También debemos saber que no podemos en absoluto, y mira con cuánta razón se prueba que no se permiten éstos: todos los que decimos son abusivos; por consiguiente, si son abusivos, no tienen normativa; si no tienen normativa, debemos al menos seguir a los autores. Efectivamente todo lo que hablamos no se apoya sino en el uso, la gramática, la autoridad. Por consiguiente, no lo tienes en uso para que digas esto, no puede venir de la gramática, debes en cambio seguir la autoridad.

Por consiguiente no debes tú decir también otros, no tienes efectivamente tanta autoridad, sino que sólo puedes decir aquéllos que has leído. Por ello todos éstos que se usan contra la normativa se dicen aislados; puesto que ya no

se usan con normas, sino siguiendo la autoridad, no decimos ya nosotros sino los que sabemos que se han dicho. [F.95v] Por eso hace solecismo, a no ser que lo diga como ejemplo, como "leí en aquel autor ...". Si falta la normativa, debemos recurrir a la autoridad, no debemos tener licencia de componer esas cosas.

Hay algunos participios que son participios en tanto en cuanto son simples; componlos y se hacen nombres, como, por ejemplo, *nocens* e *innocens*; *nocens* es participio; *noceo*, haz el participio, *nocens*; hazlo compuesto y ya no es participio; ¿por qué razón?, porque ha recibido la comparación: *innocens*, *innocentior*, *innocentissimus*; además, porque no hace verbo: nadie dice *innoceo*. Asimismo hay algunos participios, exceptuadas aquellas distinciones, recuerda ya aquéllas, éstas están fuera.

Hay algunos participios que son participios en tanto en cuanto no admiten comparación; cuando la reciben, son nombres. Así *incensus*, es tiempo pretérito, *acceptus* es tiempo pretérito. Por consiguiente *acceptus* e *incensus* son nombres: *acceptior* e *incensior* ya no se han originado de los participios, sino que estos dos se han originado del nombre.

No le creas esto que dice: dice que los participios originan adverbios, como no es cierto, sino que sólo entonces nos pueden proporcionar adverbios, siempre que toman origen de participio, participios que toman origen del nombre; como si alguien dice *indulgenter*: cuando digo *indulgenter*, no veo que haya tomado el origen de este adverbio de lo que es *indulgens*, esto es, del participio, sino del nombre. En efecto ha admitido la comparación, *indulgentior*. Y, para que sepas la verdad, procura encontrar un participio, esto es, una cosa que no recibe comparación, intenta de ahí hacer un adverbio; de donde se ve que no sacamos adverbios sino originados del nombre. De donde es un error que de los participios nacen adverbios.

TERMINA EL PARTICIPIO

<CAPITULO VI>. LA CONJUNCION

<I.' DENOMINACION Y FUNCION DE LA CONJUNCION>

La conjunción es una parte de la oración llamada así porque conjunta la expresión; en efecto por eso se ha llamado conjunción. Por naturaleza efectivamente nuestro lenguaje es divergente y libre, y no puede llegar a la unión sino con aquellas partículas interpuestas; partículas que, si no están interpuestas, hacen soleismos. Si alguien dice *ego tu eamus*, no está completa esa expresión; pero, si interpones *et*, haces completa la expresión, esto es, haces 'hyphen', esto es, una expresión continua; y contraría a esto es aquel tropo asindético:

dicen que un solo tropo en asíndeto ya parece estar contra [P.96r] la conjunción; éste es asíndético:

ite,
ferte citi flammis, date tela, impellit remos!

Mira, en este pasaje no hay ninguna conjunción, y puede estar bien la expresión sin conjunción; por consiguiente puede suceder que alguna vez falte la conjunción. Una cosa es unir las palabras, otra es unir el sentido; las palabras no pueden estar en absoluto sin conjunción, sentido puede haber sin conjunción. Cuando digo: *ite, ferte citi flammis, date tela, impellit remos*, parezco no unir las palabras, pero sí unir el sentido —o no une las palabras, pero une el sentido: no se trata ahora de la unión de palabras, sino de la unión del sentido—. En efecto cada uno de los sentidos está completo: *ferte citi flammis*, está el sentido completo; *date tela*, está completo el sentido; *impellit remos*, está completo el sentido. ¿En qué circunstancias se te permite quitar las conjunciones?, en las circunstancias en que puede suceder que, apartado aquel sentido, se mantenga el sentido que queda.

Por el contrario, cuando digo: *ego et tu eamus*, quita de ahí *et*, veamos si se mantiene el sentido. Se plantea de qué lugar se han de quitar las conjunciones; no de cualquier lugar, sino que se quitan de aquél lugar donde la parte suprimida no obstaculiza a la parte restante. Pero esto no acontece sino en los sentidos; puede en efecto haber cuatro, cinco sentidos, y, quitado uno, pueden mantenerse; si, en cambio, están las palabras y no están unidas, no está bien la expresión. Así sucede que en cada una de las oraciones sea necesaria la conjunción para la unión; en el sentido, en cambio, no es siempre necesaria la conjunción, pero, si quieres, puedes ponerla; si quieres, no. Puede efectivamente la propia pronunciación desempeñar las veces de conjunción. ¿Quieres ver que el sentido hace esto?, cambia el propio sentido y mira que se mantiene: *ferte tela, date flammis citi, classem adscendite*: no lo he dicho con el mismo orden que Virgilio, sino con otro, y sin embargo está bien.

Se ha preguntado efectivamente esto: ¿en qué circunstancias se han de quitar las conjunciones?, veamos, en aquellas circunstancias, cuando los sentidos son completos, de modo que, suprimido uno, el otro no se mutile. En una expresión esto no acontece. Se ha llamado conjunción por aquello de que une nuestras expresiones.

<II. SU NATURALEZA>

En la conjunción se dan tres características: naturaleza, estructura, orden. La naturaleza de las conjunciones entre los latinos se divide en cinco clases: son efectivamente copulativas, disyuntivas, explicativas, causales, ilativas.

<I.> Copulativas se llaman porque unen el sentido y unen las palabras, *ego et tu eamus*: cuando digo *ego et tu eamus*, no sólo

las palabras [F.96v] están unidas, sino también el sentido está unido; como si dices *ite, citi ferte flammās, date tela et scandite muros*; en *scandite muros* ya está unido el sentido y también las palabras; aquí las palabras están unidas, *ego et tu eamus ad forum*; allí está unido el sentido y las palabras. Por consiguiente, copulativa es aquélla que une las palabras y también une el sentido.

<II.> La disyuntiva se llama así no por aquello de que desune las cosas unidas; en efecto, si desune, ya ni es conjunción: nada efectivamente tan contrario a la conjunción que la disjunción. En efecto, si por eso se ha llamado conjunción, por aquello de que una, y ésa en cambio desune, no es conjunción. Pero no es esto: en efecto es conjunción; y ésa es ciertamente conjunción en cuanto se refiere a las palabras; es, en cambio, disjunción en cuanto que se refiere al sentido. Puedo efectivamente decir así, *ego aut tu eamus*; cuando digo *ego aut tu eamus*, la expresión ciertamente está unida, pero el sentido dividido. En efecto, cuando digo *ego aut tu eamus*, no indico que uno y otro va a ir, sino uno u otro, o aquél o aquél. Tal hay en aquél sentido, *aut ferte citi flammās, aut date tela, aut impellite remos*: cuando dices *aut ferte citi flammās, aut date tela, aut impellite remos*, no dispones que se debe hacer una y otra cosa, sino una u otra, como *aut manibus sequantur aut flammis*. Está bien ciertamente la expresión con aquella partícula disyuntiva interpuesta, esto es, ha desunido el sentido; la expresión sin embargo la ha mantenido y la ha unido. Por consiguiente, por eso se llaman disyuntivas, no porque desunen las palabras y el sentido, sino porque unen las palabras y desunen el sentido; el hecho de que une las palabras es propio de la conjunción, de la disjunción es el que desune el sentido. Esto es lo que tiene de su parte, por la que se llaman disyuntivas.

<III.> Las expletivas se han llamado así por aquello de que, añadidas, sólo completan el sentido; añadidas efectivamente aumentan el ornato, suprimidas no perjudican nada. Esta naturaleza tienen las expletivas: cuando se suprimen, nada significan; cuando se añaden, adornan el propio sentido; esto es, cuando se suprimen, no mutilan nada, no lo suprimen; como, por ejemplo, si dices *equidem uolebam praefectum uidere*, quita de ahí *equidem*, y está bien la expresión, *uolebam praefectum uidere*.

*Saltim, si qua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam suboles;*

quita de ahí *saltim*, y está bien la expresión: *si qua mihi de te suscepta fuisset ante fugam suboles*. Por consiguiente, se llaman [F.97r] expletivas ésas, las que completan el sentido, suprimidas en cambio nada dañan; por eso se llaman expletivas.

¿Pero por qué se han llamado expletivas y no ornativas?; en efecto se llaman ornativas aquéllas que añadidas adornan, suprimidas no perjudican; ésas en cambio que se llaman expletivas, en cuanto tiene significado el propio sentido, permanecen también

las palabras, no son vacías. Por lo cual no quisieron llamarlas ornativas a éstas, sino que prefirieron llamarlas expletivas. Si efectivamente hubieran querido llamarlas ornativas, sería evidente que añadidas adornarían, quitadas no dañarían: esta naturaleza tienen, que, cuando se hayan añadido, sobreviene el adorno; en el caso de que desaparezca el adorno, entretanto, nada del cuerpo se desvanece.

Por consiguiente, ¿qué es expletiva?. Cuando digo *lege lectionem*, y cuando digo *salTIM lectionem*, una cosa es *lege lectionem*, otra cosa es *salTIM lege lectionem*. ¿Cómo?; quien te dice *lege lectionem* te exhorta a hacer una cosa, y quizás haces otras, pero no hacías esa sola; cantabas, pero no leías la lección —quien te dice *hoc fac*, aunque tú hagas aquellas cosas por propia voluntad—; quien en cambio te dice *salTIM hoc facito* indica que tú no debes hacer nada en absoluto, sino que debes hacer esto solo. Una cosa muy distinta es exhortarnos a hacer una sola cosa, aunque hagas las demás; otra cosa muy distinta es que hagas sólo una. En efecto esto tiene la naturaleza de esta expresión, como, por ejemplo, *salTIM ambula*, esto es, si no quieres dormir, si no quieres estar sentado, si non quieres estar de pie, haz una sola cosa: *ambula*; cuando, en cambio, *ambula*, ya no te hablo de total inactividad, sino que te digo que has omitido esa única cosa. Por consiguiente, se han llamado expletivas porque aquello que no se había dicho lo completa la introducción de ésta, y casi en todas encuentra que hay esto.

Equidem, esto es, *ego quidem*; *equidem uolebam uidere praefectum*, y dirías: *uolebam uidere praefectum*; es muy distinto. Quien dice *uolebam uidere praefectum* dice simplemente esto: 'quería ver al prefecto'; quien dice *equidem uolebam uidere praefectum* sobreentiende 'si no lo temiera, si no fuera perjudicial aquello'; En efecto, quien dice *equidem uolebam uidere* indica esto: 'quería verlo, pero interfiere otra cosa que lo prohíbe', 'equidem uolebam uidere, sed illud timeo'. Por eso se llaman expletivas, porque en ellas late algo, que no está expreso, sino que estaría latente; ello nos lo demuestra la propia realidad.

<IV>. Entre las causales y las ilativas hay diferencia, y hay aquí una grandísima dificultad; y, a no ser que apliques con sagacidad la intención, no distingues fácilmente cuándo debemos usar la causal, cuándo debemos usar la ilativa, si alguien dice, [F.97v] por ejemplo, ¿qué es causal, qué es ilativa?. Quisieron nuestros mayores que una fuese la causa, otra la ilación; en efecto la causa puede existir sin ilación, la ilación sin causa no puede existir. Así, por ejemplo, causa es, verbi causa, si alguien dice "mato a aquel hombre para quitarle sus cosas": ésta es la causa que nos empujará a hacerlo, esto es, la causa que nos impulsa al crimen. ¿Cuál es la causa?, el aspecto del lucro. Ilación es la que usamos al hacerlo; si dices: "debo matar a aquél, pero, si lo digo a alguien me descubro; pero vengo, pero por la noche, no sea que alguien me vea". ¿Qué diferencia hay entre la causa y la ilación!; donde hay causa no claramente hay de inmediato ilación; y efectivamente no, porque espero la

herencia, debo matar a mi padre. Por consiguiente, no donde hay causa necesariamente hay ilación.

Por el contrario, no puede encontrarse antes la ilación, a no ser que preceda la causa. ¿Qué causa?, que, si digo: "lo haré solitario en parajes solitarios", es necesario que preceda también la causa por la que lo mate. ¿Y en qué aprovecha esto, sabes en qué?. Por aquella causa que habéis leído, se nos permite usar las causales por las ilativas; no usamos las ilativas por las causales. Puede suceder que donde quieras poner una ilativa pongas allí también una causal en la misma expresión; por el contrario, donde hay una causal no pones al punto también una ilativa. ¿Por qué?, porque en la ilación hay causa, en la causa no hay necesariamente ilación. Por consiguiente, siempre que hablamos de causa, debemos usar causales; siempre que hablamos de ilación, debemos usar la ilativa; como, por ejemplo, si dices así, "si lo mato, tengo su herencia", puesto que tratas del aspecto del lucro, esta esperanza de lucro te obliga al crimen. Usas bien la causal, efectivamente, es una causa y debes usar la causal; por el contrario, en el caso de que uses la ilación, mejor usarás la ilativa: si dices *solus illum occidam, debeo in desertis locis, debeo ueneno; ergo latebo; igitur latebo, si hoc fecero*. Por consiguiente esas cosas las pones más en el aspecto ilativo; puesto que has hablado de ilación, usas bien la conjunción ilativa. Así efectivamente puede suceder que salga bien este tratado, de modo que donde hables de ilación uses la conjunción ilativa, donde hables de causa uses la causal.

Esto ciertamente, según la exigencia de la gramática. Por lo demás los autores lo confundieron. ¿Qué es tan contrario como la copulativa y la disyuntiva?, la copulativa conjunta en todo caso el sentido y lo une; la disyuntiva, en cambio, lo desune. Estas dos partes son bastante opuestas entre sí; sin embargo encontramos en Virgilio una copulativa puesta por disyuntiva: *subiectisque urere flammis*: [F.98r] debió decir -ue, y dijo *subiectisque urere flammis*: -ue es disyuntiva, -que es copulativa; puso la copulativa por la disyuntiva. Hay efectivamente quien habla así, como habló él mismo:

*aut terebrare causas utero et temptare latebras,
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubet:*

aut pelago, he aquí *aut*; *aut terebrare causas*, he aquí *aut*; *suspectaque dona, suspectaque*, así debió decir. En efecto hablamos así: *aut incendendus est equus, aut in mare praecipitandus, aut terebrandus*; aquél lo dijo de otro modo: *aut incendendus est equus, aut in mare proiciendus et terebrandus*; puso primero dos disyunciones, y colocó después la unión. ¿Acaso podrías decir esas cosas: *aut incendendus aut verberandus et arguendus*?, no puede hacerse esa expresión, sino que la decimos así: *aut incendendus aut verberandus aut arguendus*; aquella expresión no resulta bien. Por consiguiente debemos saber que ésa es una licencia de los autores; y no te cause admiración que una parte se haya puesto por otra.

También encontramos esto en las preposiciones. En efecto encontramos puesta la preposición donde es *aut ubi sub luce* por lo que es *in luce*; he aquí que una preposición está puesta por otra; así en otro sitio *cui tantum de te licuit* por *ante*; una ha sido puesta por otra; si esto sucede en las preposiciones, sucede esto también en la conjunción. Por consiguiente ésa es la que se llama significación de la característica.

<III.> LA ESTRUCTURA

Se da también la estructura, simple y compuesta: simple *at*, compuesta *atque*. Esa conjunción no debe escribirse con *-d*. Entre *at* y *ad* hay esta diferencia: que *ad*, si la escribes con *-d*, la haces preposición: *ad propinquum uado, ad amicum eo*; si con *a* y *t*, haces la conjunción *at*. ¿Por qué razón así?, porque ninguna preposición se termina en *-t*; dondequiera que encuentres preposición, es con *-d*; quien la haya escrito con *-t* hace un barbarismo, puesto que se equivoca en las letras; no hace solecismo, sino barbarismo. Dondequiera que haya por consiguiente preposición, la escribes con *-d*: *ad patrem, ad forum*; por el contrario la conjunción se escribe con *-t*: *at*. Por consiguiente, puesto que hemos dicho que la conjunción es *at*, también la composición que de ahí haya, conserva semejantemente la naturaleza, *atque*, esto es, no con *-d*, sino con *-t*. Así decimos *at* aquella conjunción, ésa es una composición.

<IV.> EL ORDEN

Se da también el orden. El orden de las conjunciones es aquél, que hay algunas prepositivas, las hay pospositivas, las hay medias. Las conjunciones prepositivas son muchas ciertamente; las tenéis en Probo recogidas. Así, por ejemplo, [F.98v] *at y ast*: las decimos así, *at postquam uenit, at postquam medio incepta uirorum, at pater omnipotens, at postquam*; no podemos decir *postquam at*; o *at pater*; no se puede decir en absoluto *pater at*. Semejantemente *ast, ast ego quae diuum incedo*; ¿acaso ha dicho *ego ast*?

Esas se anteponen siempre. Se posponen siempre éstas: *que*, si dices *primusque*; no se puede decir *que primus*; *illiusque, ipsiusque*; no podemos decir *que illius, que ipsius*. Semejantemente *hoc autem fac* en lugar de lo que es *fac hoc autem*; pero ésa se encuentra antepuesta en los cómicos, en el habla común se pospone; en los cómicos sin embargo encontramos que se antepone. Hay también intermedia, como es *igitur*, y en cualquier parte que hayas usado esta conjunción queda bien: *igitur fac hoc, fac hoc igitur*; en cualquier parte que quieras, podrás usar esta conjunción.

Ese es el orden de las conjunciones, pero sin embargo debes recordar aquello, que pueden ponerse unas conjunciones por otras conjunciones en los autores; a nosotros no nos es lícito. No me digas "puesto que ha usado Virgilio copulativa por disyuntiva, por consiguiente debo yo también hacerlo así"; de ningún modo es lícito: aquél efectivamente tuvo la autoridad del arte poética.

ACABA LA CONJUNCION

<CAPITULO VII.> LA PREPOSICION

Se ha llamado preposición por aquello de que se antepone al hablar; como si alguien dice *apud amicos*; nadie puede decir *amicos apud*: por eso se ha llamado preposición, porque al hablar se antepone, como, por ejemplo, *apud amicos, apud propinquos, apud fideles, apud doctos*. Se ha llamado preposición, por consiguiente, por aquello de que se antepone al hablar; no en general: en efecto hay algunas preposiciones que también se posponen. Una hay que, a tu arbitrio, o se antepone o se pospone, *tenus*: se puede decir *pube tenus* y *tenus pube*; he aquí que tienes una que a tu arbitrio se antepone o se pospone. Hay asimismo una que siempre se pospone a los pronombres, *cum*, a las otras partes se antepone. Si dices *cum parentibus, cum amicis, cum doctis*, he aquí que ahora se antepone a los nombres; se pospone en *mecum, tecum, secum, nobiscum, uobiscum*; nadie dice *cum me, cum te, cum se, cum nobis, cum uobis*. [F.99r] Por consiguiente, por la mayor parte de su modo de señalar se ha llamado preposición, no porque se encuentran preposiciones que no pueden jamás posponerse. En efecto, he aquí que te he dado un ejemplo de pospuesta, como es *tenus*, como es *cum*. Por consiguiente, por el hecho de que se encuentren más frecuentemente antepuestas, de ahí se han llamado con ese nombre. Por consiguiente la preposición siempre se antepone al hablar, como *ante templum*. Aquella es la única que a tu arbitrio se antepone o se pospone, *tenus pube* y *pube tenus*; Aquella es la única que en los pronombres siempre se pospone, *cum: mecum, tecum, secum*.

¿Entonces qué?, se posponen otras preposiciones?; se posponen también otras, pero, cuando estén pospuestas, mira que no sea una histerología, o que no sea una locución. Muchas veces efectivamente pospuestas hacen histerología, muchas veces forman locución. Si dices

transtra per et remos et pietas abiete puppes:

transtra per et remos, esto es, *per transtra et remos*: No sólo está pospuesta por ley de la lengua, sino por ley del metro. No te conduzca a error el que en los versos encontramos muchas veces que las preposiciones están pospuestas; sino que se han pospuesto por eso, no porque convienen así a la expresión, sino porque de otro modo los versos no pueden estar bien. Por consiguiente decimos *transtra per et remos*, y se hace histerología, es decir, la inversión de la expresión, esto es, de *per transtra et remos*.

Muchas veces se pospone y cambia su caso. *Post* qué clase de preposición es?, es de acusativo sin duda. Entonces será de acusativo, si la antepongo o la pospongo por histerología, esto es, por necesidad del metro. Si, en cambio, quiero hacer una expresión, pospuesta ha de perder su caso; como, por ejemplo, *post tempus uenit* —ahora es preposición—, y *tempus post uenit* —también ahora es preposición—. Por el contrario, si digo *in tempore post uenit*, no es histerología, sino que es una

expresión, como, por ejemplo, *longo post tempore uenit*; ya en este lugar, puesto que se ha cambiado el caso, se cambia también aquella expresión. De donde generalmente han dicho "en esas circunstancias, cuando pierde el caso, no es preposición, sino que es adverbio". Pero yerran y se equivocan; efectivamente, considéralo y lo verás. Aquéllos dicen esto: "es preposición entonces, cuando se antepone"—en esto estoy de acuerdo, es verdad—, "cuando se pospone [F.99v] por histerología es preposición, esto es, de modo que no cambie su propio caso, *transtra per et remos*, esto es, *per transtra et remos*; cuando en cambio esté pospuesta y cambie el caso, ya será adverbio.

Esto dicen, que hay esto incluso en Donato; pero no lo creas, porque no puede suceder que esa preposición se haga adverbio, a no ser que se aparte completamente del caso y reciba un verbo. Si dices, por ejemplo, *ante templum stat*, *ante* ahora es preposición, porque *templum* es una parte de la oración que tiene caso, *ante uos stat*; *ante* es preposición, puesto que *uos* es una parte de la oración que tiene caso; *ante amantem stat*; *amantem* es aquella parte de la oración que tiene caso. Por consiguiente, siempre que se antepone a aquella parte de la oración que tiene caso, entonces parece preposición.

¿Quieres?, ¿la hago adverbio a aquella?; esa parte de la oración, cuando sea adverbio, tiene necesariamente que apartarse de todo caso; como, por ejemplo, *ante fecit*, *ante dixit*, *ante scripsit*: quien dice *ante fecit*, *ante dixit*, *ante scripsit*, no lo ha realizado de modo que cambiase el caso de la preposición, sino que la apartase completamente de los casos, y por eso entonces es adverbio. Una cosa es, efectivamente, cambiar el caso, otra es carecer de casos. Cuando carece completamente de casos, entonces es adverbio realmente; en cambio, cuando cambia el caso no es adverbio, sino expresión. Por consiguiente, cuando digo *tempore post* no me atrevo a decir que *post* es adverbio; ¿por qué?, en efecto aunque ha cambiado el caso, sin embargo, aún tiene otro caso; no su caso ciertamente, tiene sin embargo otro; cuando, en cambio, digo *post fecit*, di un caso, o suyo o ajeno; *post dixit* no tiene ni el suyo ni ajeno. Por consiguiente, si alguien dice *post fecit*, *post dixit*, entonces hacen adverbios esas partículas, entonces, cuando no tienen caso en absoluto; pero, cuando en cambio se cambia este caso, de modo que no tenga tal, no es adverbio, sino que es preposición con caso cambiada. Se ha dado, efectivamente esta licencia, de que pospuesta la preposición pierda su caso y lo cambie.

Toda preposición tiene esta naturaleza, que o aumente algo o disminuya algo, que lo convierta en lo contrario o que no signifique nada. Aumenta, si dices *clarus*; aumentalo, *praeclarus*; *praeclarus* significa más, he aquí que ha añadido algo de significación. Disminuye si dices *dolus*, *subdolus*: en efecto en *subdolo* hay menos que hay en *dolo*; he aquí que disminuye. O lleva a lo contrario de como es, *doctus*, *indoctus*, [F.100r] *felix*, *infelix*, *sanus*, *insanus*; ésas van a lo contrario. O ciertamente no significa nada, esto es, se añade superflua-

te, *cum fieri possit*, por lo que es *fieri*; *facta renarrabat*: *renarrabat* por lo que es *narrabat*; esto no significa nada. Por consiguiente, generalmente las preposiciones aumentan, como *praeclarus*; disminuyen, como *subdolus*; convierten en lo contrario, como *insanus*; nada significan, como *cum fieri*.

Toda preposición, además, tiene este valor, de modo que acompaña a casos o a palabras. A casos acompañan las preposiciones que se pueden unir o separar, a palabras acompañan las que no pueden separarse. Acompañan a casos las preposiciones que pueden juntarse a una parte de la oración, y no juntarse, como, por ejemplo, *prae dolo refecit*; así es de casos, porque, si quiero, la hago una sola parte, *praetulit*: he aquí que ahora son dos partes, pero esas dos han ido a parar a una sola. Por consiguiente, *prae*, aquella preposición que puede unirse y puede separarse, es de casos. En el caso, en cambio, de que pueda solamente unirse y no pueda separarse es de palabras, como son aquellas seis: *con-*, *di-*, *dis-*, *re-*, *se-*, *am-*. Exceptuadas aquellas seis, todas las demás son de casos.

Además, esas mismas de casos, esto es, las que acompañan a casos, tienen una naturaleza tal, que algunas veces pueden estar ligadas; hay algunas que nunca pueden estar ligadas. Siempre están ligadas aquellas preposiciones, *con-*, *di-*, *dis-*, *re-*, *se-*, *am-*: nunca efectivamente se encuentran separadas. Así decimos *conduco*; ¿caso puedo decir *con duco*, de modo que sean dos partes?, ¿de dónde lo deducimos?; porque no puedo poner nada entre ellas. Las restantes preposiciones por eso muestran que pueden separarse, porque admiten interposición de una palabra; como, por ejemplo, *apud amicum*: hago interposición, si quiero, *apud illum amicum*, *apud te amicum*; he aquí que he interpuesto una parte de la oración. En aquellas preposiciones no lo puedo hacer: si dices *recipio*, no puedo decir *re illum cipio*; *conduco*, no puedo decir *con tibi duco*; *secubo*, no puedo decir *se ab illo cubo*: porque no puede interponerse nada, de aquí se ve que siempre están ligadas. Por consiguiente hay preposiciones que están ligadas siempre. Asimismo, que no están ligadas siempre, esto es, que nunca están ligadas, son aquellas, *apud* y *penes*; así efectivamente digo *apud amicum*, *penes arbitros*; no podemos hacer una sola parte de la oración, *apudamicum*, de modo que sea una sola parte de la oración, ni *penesarbitros* puede estar ligada.

Las restantes en cambio pueden estar ligadas y desunirse, como, por ejemplo, *pro*: *pro amico loquor*, [F.100v] he aquí que ahora no está ligada; *protulit*, ahora está ligada; semejantemente *prae*: *prae dolore*, *praetulit*; semejante-mente *ante*: *ante templum*, si dices *antetulit*, como es *antetulit gressum*. Todas aquellas pueden estar ligadas o desunirse. Por consiguiente las hay que siempre están ligadas, como *conduco*; las hay que siempre están separadas, como *apud*, *penes*; las hay que están ligadas y están separadas, como todas la demás. Esas son por consiguiente las preposiciones.

A la preposición le corresponde un solo accidente: el caso solamente, y no todos los casos entre los latinos, sino dos solamente: acusativo y ablativo. Leemos preposiciones junto al

caso dativo, y también junto al caso genitivo; pero, cuando encuentras entre los latinos la preposición junto al dativo o al genitivo, es una expresión, es un tipo de expresión. Por lo demás

crurum tenus a mento palearia pendent:

¿quién puede ignorar que *tenus* es preposición, quién puede ignorar que *crurum* es genitivo?, y sin embargo es un tipo de expresión. En efecto, ¿quién es necio para que la llame preposición que se junta a un genitivo?

Dos son, por consiguiente, los casos que tienen preposición, el acusativo y el ablativo, entre los Latinos: aquellas preposiciones que son de acusativo y no pueden unirse al ablativo, como, por ejemplo, *ad*, *apud*, *ante*, *adversum*, *cis*, *citra* y las demás; todas éstas son tanto para el singular como para el plural: *apud amicum*, *apud amicos*, *penes arbitrum*, *penes arbitros*, *per parietem*, *per parietes*.

Asimismo las de ablativo: *a*, *ab*, *abs*, *cum*, *coram* y las demás; éstas solamente se unen a los ablativos. Pero en éstas de ablativo y en aquéllas de acusativo hay algunas que entran en duda. Mira, en las de acusativo éstas entran en duda: *ad* y *apud* son de acusativo ciertamente, pero establecen distinción al hablar. Cuando indicamos que vamos a un lugar, se pone *ad*; cuando estamos en un lugar, se pone *apud*; como, por ejemplo, *ad amicum uado*, *apud amicum sum*: no puedo decir ni *apud amicum uado*, ni *ad amicum sum*, ciertamente por la ley de la gramática; además por la ley de los ejemplos se cambiará ese tratado. Entre tanto nosotros mantengamos hoy esto, que *ad* sea siempre de "lugar a dónde", *apud* siempre sea de "lugar en dónde".

Lo leemos ciertamente en Salustio, en las Historias tenemos *uae Conisturgim apud legiones uenit*; ha cambiado la preposición. Asper lo defiende y dice así, *Conisturgim uenit; ad quam Conisturgim uenit?*, *ubi fuerant legiones, quo uenit*. Invierte el orden: ése efectivamente dijo: *Conisturgim apud legiones uenit*, esto es, *apud Conisturgim fuerant legiones, quo iste uenit*. [F.101r] Ha cambiado el orden. Por consiguiente *apud* debe ser "lugar en dónde", como *apud amicum*. Por otra parte *ad*, aunque por exigencia de la gramática indique "lugar a dónde", esto es, *ad amicum uado*, sin embargo todos los antiguos idóneos y seguros autores la utilizaron como de "lugar en dónde":

primo quod ad Troiam pro caris gesserat Argis.

En Cicerón: *decem fiscos ad senatorem illum relictos, ad Marcum lecam te habitare dixisti*. Por consiguiente nos es lícito poner *ad* como "lugar en dónde" y ponerlo como "lugar a dónde". Esas son las que entraban en duda, he dicho qué diferencia tienen.

Tenus en verdad se cuestiona, se plantea qué parte de la oración hace *tenus*. La regla es así: "una preposición no se une a una preposición". Dicen esto, por ejemplo: *apud penes* no puede hacer una sola parte de la oración. Asimismo, como hablan mal, ahora dicen así: *de post illum ambulat*; *de* es preposición, *post*

es preposición: he aquí que dos preposiciones no están juntas, no se permite; dos preposiciones nunca están juntas ni pueden unirse.

Por consiguiente, si una preposición no se une a una preposición, ¿qué debemos decir de esta expresión: *ad usque columnas?*, *ad* es preposición indudablemente, *usque* es preposición: he aquí que tienes dos preposiciones juntas a la vez; de donde se ve que no es preposición *ésa usque*. ¿Qué quieres, por consiguiente?, si no es preposición, es de necesidad que ninguna otra cosa sea sino adverbio. Leemos efectivamente tal regla, "toda parte de la oración, cuando haya dejado de ser lo que es, ninguna otra cosa es sino adverbio". Por tanto, cuando haya dejado de ser preposición, ¿qué ha de ser sino adverbio?; haz por consiguiente que sea adverbio; si es adverbio, mucho menos, no le unes preposición; en efecto leemos que la preposición no se une al adverbio; ¿acaso puedo decir *de mane* y semejantes cosas?. Por consiguiente no podemos unir esa preposición a un adverbio; por consiguiente no debo unir una preposición a una preposición por aquella regla que ha dicho: que las preposiciones no se juntan entre sí. Cuando ya sea adverbio, mucho menos, no debo unirlos, porque al adverbio no se une la preposición. Por esta causa, puesto que ni lo uno ni lo otro es cierto, se admite una y otra cosa. Tenemos efectivamente esto en derecho: en muchas reglas, donde ni lo uno es muy seguro ni lo otro es muy seguro, ciertamente estamos de acuerdo; puesto que ni lo uno es muy seguro ni lo otro es muy seguro, sucede que se defiende una y otra parte. En efecto te muestro que la preposición [F.101v] puede unirse a la preposición, y el adverbio puede unirse a la preposición, no porque es cierto, sino porque no es segura un y otra cosa, ni aquello. que sea más segura una de las dos partes. En efecto, que una preposición pueda juntarse a otra preposición lo enseña aquella expresión: *circumcirca*.

Poco después dice aquello, donde dice: "se une al verbo, como incipio; se une al participio; asimismo se une a sí misma, como es *circumcirca*". Por consiguiente, si se une a sí ella misma, *circumcirca*, con justicia decimos esa preposición, *adusque*. Pero quizás digas: "no quiero decir que es una preposición junta a una preposición, sino que quiero decir que es una preposición junta a un adverbio"; pero con aquella ley, que esté por una sola parte, como decimos después. Esos adverbios están juntos a una preposición, pero de tal forma están juntos a la preposición, que no están por dos partes, sino por una sola parte de la oración. Por consiguiente por cualquier sistema podrías decir esta expresión. Si quieres decir preposición, tienes como ejemplo *circumcirca*: así digo que *adusque* son dos preposiciones, como *circumcirca* son dos preposiciones juntas a sí mismas. Si dices que es una preposición junta a un adverbio, únala al adverbio, para que estén juntas de tal modo que hagan una sola parte. Esto se ha cuestionado en esa preposición.

De las de ablativo *ésa* es la que entra en cuestión, la que aparta, *clam*. Siempre Donato cuenta *clam* entre las preposiciones de ablativo —de las de ablativo son esas dos las que entran en

cuestión, *clam* y *tenuis*—; en otra parte de la gramática ha hecho esto, y aquí ha hecho esto; quiere que *clam* esté apartada completamente; no es cierto, sino que es de uno y otro caso, y no es de uno y otro caso, sino de ambiguo. Una cosa es ser de uno y otro caso, otra cosa es ser de ambiguo; en efecto, si dices que es de uno y otro caso la preposición, has de unir aquella a la ley de aquellas preposiciones que ora se unen al acusativo, ora al ablativo, como, por ejemplo, *clam patrem* y *clam patre*; *clam patrem*, entonces, cuando indica "lugar a dónde"; *clam patre*, entonces, cuando indica "lugar en dónde"; como dijimos en aquellos: cuando "lugar a dónde", se une al acusativo; cuando "lugar en dónde", al ablativo. Pero *clam* es de caso ambiguo, esto es, se presta a tu arbitrio, de modo que, si quieres, digas aquella con acusativo, si quieres, digas aquella con ablativo. Puedo, cuando quiero, decir *clam amicos fecit*, no hay ninguna diferencia; he aquí que tienes *clam*, y observa esto, que la unas al uno o al otro, cuando quieras.

Tenuis, por su parte, tiene este sistema, que sucede esto, que ora se antepone, [F.102r] ora se pospone; pero que se presenta sin otra preposición. Puedo por consiguiente decir *tenuis pube* y *pube tenuis*; en cualquier parte que la pongas, en esta o en aquella, estará bien la expresión. Ya hemos dicho qué preposiciones son de acusativo, cuáles de ablativo.

Hay también algunas preposiciones que se llaman comunes por aquello de que ora acompañan al acusativo, ora al ablativo; y son esas: *in*, *sub*, *super* y *subter*; éstas entre nuestros mayores se ponían sin ningún sistema; cuando les placía, decían *eo in foro*, decían *eo in forum*, según su arbitrio; de esto existen ejemplos innumerables, porque haciendo uso de una cierta licencia, cuando querían para el "lugar a dónde", cuando querían para el "lugar en dónde", ponían las mismas preposiciones, como, por ejemplo, *rapuitque in fomite flammam*. Hoy no podemos decirlo, sino que digo *rapio illum in domum*; no puedo decir *rapio illum in domo*, y sin embargo dijo así, *rapuit in fomite*, no *rapuit in fomitem*. Además *et nota conduntur in aluo*. Si dices *condo in aluo*, pensaré que esto es cierto; aquel otro ejemplo es contrario, *conditus in nubem*; ahí es caso acusativo. Ya de otros ha hablado con bastante frecuencia:

*dextris cinctus ensis, cui super impia
cervice pendet:*

nadie dice *ensis pendet super ceruice: super ceruicem*. Asimismo *ligna super foco large reponit*, por lo que es *super focum*. En Cicerón incluso miles de veces: *si fortes fueritis in eo quem nemo sit ausus defendere*, por lo que es *fortes in eum*. Por consiguiente existen muchísimos ejemplos, ejemplos con los que podrías probar que nuestros mayores ponían estas preposiciones indiferentemente, ora con acusativo, ora con ablativo.

La edad posterior ha probado esto para que veamos advertir el sistema de los verbos, los verbos que se unen a la expresión; y cuando hayamos visto el sistema de los verbos,

así consideraremos si tienen cambio esos verbos o permanencia: si permanencia, entonces con ablativo; además, si ves que los verbos indican cambio, entonces con acusativo. Por ejemplo, como si dices *pergo, proficiscor, uado, eo*, todos éstos indican cambio: quien dice *pergo* no muestra que está en un solo lugar; quien dice *proficiscor* muestra que pasa a otro lugar; quien dice *uado* muestra que pasa a otro lugar, quien diga *eo*, semejantemente. Por consiguiente, puesto que todos esos verbos indican cambio, esto es, tienen una cierta acción, un cierto movimiento, debemos saber que, siempre que [F.102v] ponemos estos verbos en la frase, debes saber que aquellas preposiciones se unen al acusativo; como, por ejemplo, *eo in forum, eo in basilicam, pergo sub basilicam, proficiscor in uillam, proficiscor in forum, uado sub forum, abeo in domum, abeo in uillam*.

Por consiguiente, cuando quieres usar diligente y racionalmente esas preposiciones, considera primero la naturaleza de los verbos, y, cuando hayas considerado la naturaleza de los verbos y hayas visto que son de movimiento —y tienes también una cierta transición—, debes saber que acompañan al acusativo; pero, si de otro modo, al ablativo; como si dices *sto, sedeo, maneo*, todos éstos tienen significación de permanencia. Quien dice *sto* no hace transición, sino que está en un lugar; quien dice *maneo* no hace transición, sino que está en un lugar; quien dice *sedeo*, semejantemente. Por consiguiente debemos decir *sto in foro, sto in basilica, sedeo sub foro, sedeo sub basilica*. Todos éstos se comportan de tal modo, que, cuando los verbos indican transición, aquellas preposiciones se unen a acusativos; cuando permanencia, aquellas preposiciones se unen a ablativo. Esto es evidentemente lo que hoy seguimos sobre las dos éstas, *in* y *sub*; he dicho esto: hoy hay dos preposiciones que entran en ambigüedad, *in* y *sub*; y he dicho por qué regla se rigen.

Super y *subter* hoy son de acusativo. No te digo: ésta, *subter*, si la dices así, es de acusativo; aquélla por su parte, de acusativo, no te digo aquélla, *super*: *super terram ambulo* y *sto subter terras*. Así, por ejemplo, o *ambulo*, puesto que indica cambio, con acusativo, si dices ésta; o, porque permanencia, con ablativo. Si dices aquélla no está permitido, pero ya vayas, ya permanezcas, aquéllas preposiciones se unen a los acusativos. Por consiguiente, *in* y *sub*, según aquel sistema que he dicho, ora se unen al acusativo, ora al ablativo; *super* en cambio y *subter* hoy deben unirse al acusativo; entre nuestros mayores las encontramos con variedad, según las leemos, unidas al acusativo o al ablativo; y hoy, si quieres decir *super tecto* y *super tectum*, se te dará la posibilidad; pero no hablarás según el uso actual, sino según el uso antiguo. No lo usaban así nuestros mayores, ora con acusativo, ora con ablativo: así también tú has de usarlo. En efecto tienes en Virgilio un ejemplo:

fere iuuat subter densa testudine casus:

no dijo *subter testudinem*, sino *subter testudine*. Ves por consiguiente qué tiene [F.103r] la antigüedad, el uso presente

tiene esto: que esas preposiciones: *in* y *sub*, se pongan con variedad; aquéllas en cambio: *super* y *subter*, se unen al acusativo, ya tengan significación de movimiento, ya de permanencia.

Toda preposición *in*, *sub*, *super*, *subter*, cuando pasen a la significación de otra preposición, se une a aquel caso al que se une aquélla a cuya significación haya pasado; como, por ejemplo, *in* ora se une al acusativo, ora al ablativo; pero, en el caso de que pase a la significación del acusativo, se une a él; en el caso de que pase a la significación del ablativo, se une a él.

Toda preposición *in* y *sub*, dicen que son ambiguas según el uso antiguo; sin embargo, siempre que pasan al uso, verbi causa, de preposición que es de acusativo, necesariamente tiene la propia vacilación que ser de acusativo; si al uso del ablativo, necesariamente tiene ella misma que ser de ablativo. Así, por ejemplo, cuando digo *in adulterum*, ¿qué digo?, *in adulterum*, esto es, 'contra adulterum'; contra ¿qué clase de preposición es?, de acusativo. Por consiguiente así también has de unirla al acusativo, puesto que necesariamente ha de pasar a aquel caso con el que se une aquélla a cuya significación pasa. Tienes este ejemplo también de otra preposición, como *multa super Priamo roritans*; ¿qué es *super Priamo*?, esto es: 'de Priamo'; ¿qué clase de preposición es *de*?, de ablativo; por consiguiente también *super* está unida al ablativo. Por consiguiente la misma regla es la de esas cuatro preposiciones: cualquiera que sea la preposición que pase a la significación de otra preposición, tiene necesariamente que unirse a aquel caso al que se une aquélla a cuya significación ha pasado, ya *in* sea *contra*, ya *super* sea *de*.

Debemos saber que toda preposición, o ella modifica el verbo o el nombre o cualquier cosa que ella sea, esto es, cualquier parte de la oración; o ella misma se modifica; o una y otra cosa, esto es, modifica ella y también se modifica. Modifica ella en el caso de que digas *conficio*: *con* es una preposición íntegra, *ficio* está modificado, íntegro efectivamente era *facio*. O ciertamente ella misma se modifica, *affero*: no decían *adfero*, sino *affero*; la *d* ha pasado a *f*, *fero* en cambio es un verbo íntegro; he aquí que ella está modificada por el verbo. O que se dé una y otra cosa a la vez, *suscipio*: *sub*, *capio*, éstas dos son íntegras, pero una y otra se modifican cuando hacen una sola palabra. Si dices *sub*, *capio*, haz de ahí una sola, *suscipio*: la una está modificada y también la otra está modificada. [F.103v] Por consiguiente, toda preposición, o modifica ella el verbo, o ella es modificada por el verbo, o ciertamente ella modifica y también ella es modificada.

Nuestros mayores unían también preposiciones a los genitivos, pero hoy no. Cuando exista, es una expresión literaria, lo tienes en Virgilio:

et crurum tenuis a mento palearia pendent.

Crurum es genitivo plural; *tenuis*, como sabemos, es preposición. Pero debes saber que todas éstas son expresiones literarias. Por

lo demás debemos decir *cruribus tenus*, del mismo modo que *pube tenus* y *tenus pube*. Esto efectivamente tiene de significación aquella preposición, el que pueda anteponerse o posponerse: puedes decir *tenus pube*, puedes decir *pube tenus*. Unirla en cambio al genitivo no puedes, a no ser que casualmente quisieras usarlo y hacer una expresión literaria.

Además, *ante* y *post* y *propter* y *praeter*, aun cuando sean preposiciones de acusativo —decimos *ante templum*, decimos *post templum*, decimos *propter templum*, decimos *praeter templum*—, aun cuando sean preposiciones de acusativo, sin embargo entre nuestros mayores se encuentran también con ablativos. *Ante*, *post*, *propter*, *praeter*, aun cuando sean preposiciones de acusativo, y no puede haber duda de que sean de acusativo, sin embargo entre nuestros mayores se encuentran también como de ablativo. Así, por ejemplo, no duda Pacuvio en decir *ante templo*, no duda en decir *proter homine*, no duda en decir lo que dijo también Salustio: *praeter condemnatis*; ése efectivamente dijo *praeter rerum capitalium condemnatis*. Encontramos todas esas cosas. ¿Entonces qué, decimos que aquéllos se han servido de alguna licencia, o que desconocieron la normativa?, dice Donato, no; sino que debes saber que éstas que se han puesto así, o tienen otra significación u otro orden.

Encontramos por consiguiente *ante*, *post*, *propter* y *praeter*, que son en efecto sin duda preposiciones de acusativo, unidas sin embargo estas preposiciones sin duda a ablativos, y no junto a uno, sino junto a innumerables. ¿Qué haremos por consiguiente, decimos que aquéllos, o desconocieron la normativa, o lo hicieron con licencia?; dice: "no es cierto; sino que es de necesidad que la significación sea noticia en aquellas partes, o sea distinto el orden. Diferente orden y después otra significación del orden". Por consiguiente la transmisión apartó con el orden a aquéllas del signo distintivo del otro caso, de modo que no parezcan estar unidas a ablativos. Si alguien dijera así, *praeter rerum capitalium condemnatis*, he aquí acerca de eso, ¿qué es ahora *praeter*?, *sine* sin duda. *Iussit, ait, populus Romanus ignosci illis et illis et illis, praeter illis*; así ha dicho, *praeter condemnatis*. ¿Qué es ahora *praeter*?, *sine* sin duda; ¿qué hemos dicho un poco antes?, que toda preposición tiene necesariamente que unirse a aquel caso [F.104r] a cuyo campo haya pasado, esto es, a cuya significación haya pasado. ¿Qué clase de preposición es *sine*?, de ablativo, como *sine templo*, *sine homine*. Por consiguiente, puesto que ésa preposición ya no tiene su propia significación, sino que ha pasado a la significación de otra preposición, ha tenido necesariamente que unirse a aquel caso al que se une aquélla a cuya significación ha pasado; y esto en todas aquéllas. Por consiguiente ves que no se han expresado mal, sino según razón. Nosostros en cambio consideramos que está mal por esto, porque queremos atender a la propia posición primera, no a la significación primera de ella misma; y, por lo demás, si te refieres a la significación, encontrarás que se ha expresado un sistema correcto.

Ha dicho una cosa cierta, qué es, pero en parte no se le debe creer, "toda preposición", dice, "es preposición en tanto en cuanto se antepone; pospuesta en cambio pierde el nombre y la significación propia". Es falso: puede efectivamente antepuesta mantener el nombre y mantener la significación propia; sin embargo, aunque esté pospuesta, aún mantiene su propio nombre. Como lo dijo Donato, el sentido es cierto, la expresión no es exacta. Pero tú mantén este razonamiento: la preposición es verdadera preposición y se antepone en tanto en cuanto se antepone, como ante templum, post tempus: post es preposición y se antepone, y con derecho conserva su propio nombre y significación; aunque se posponga con el propio caso al que se unía antepuesta, de ningún modo deja de ser preposición, como, por ejemplo, post tempus, tempus post; puesto que en este lugar es ese mismo caso, y en aquel lugar es ese mismo caso, es preposición. Por el contrario, en el caso de que cambie el caso, ya no es preposición, como en el caso de que digas *post tempore*, como *longo post tempore* uenit: ya, puesto que ha cambiado el caso, necesariamente hay que cambiarle también el nombre, y ha de pasar a ser adverbio.

Donato por su parte ha dicho: "es preposición en tanto en cuanto se antepone, pospuesta en cambio al punto es adverbio". Es falso; en efecto, también pospuesta puede encontrarse como preposición. En el caso de que efectivamente digas *tempus post*, del mismo modo que transtra per et remos, he aquí que está pospuesta y no deja de ser preposición. Por consiguiente no parece que lo ha entendido mal, sino que lo ha dicho mal, que ha expresado bien la propia cuestión; por lo demás ha puesto íntegro el sentido.

Las preposiciones por lo general suelen, ciertamente, o estar antepuestas, o pospuestas. Hemos dicho ya anteriormente: "las preposiciones, cuando están solas, generalmente ellas se hacen agudas; cuando en cambio están ligadas, se hacen graves, aunque sean circunflejas; más es esto. Así, por ejemplo, *ad* tiene acento agudo, haz *adégit*: he aquí en efecto que pierde el acento breve, y toma acento [F.104v] alargado, y aquélla lo tendrá grave. Esto también de aquélla que tiene circunflejo: *prae*, en *praeufdit*, la propia *ui* ha tenido el acento y aquélla lo tiene grave. Por consiguiente toda preposición, en el caso de que no tenga sino acento circunflejo, solamente en el caso de que esté ligada y pase a formar una sola parte, la hace tomar otro acento: pierde el acento circunflejo y toma el grave, esto es, no suena ella misma, sino aquella parte de la oración a la que se une. Hemos dicho que en la preposición se da sólo una cosa, esto es, el caso, pero el caso acusativo o el ablativo.

Del número de preposiciones tenemos variedad en la gramática. Consta en cambio que las preposiciones son ésas —las tenéis en Probo bien enumeradas—: treinta tienes de acusativo, quince tienes de ablativo, y cuatro tienes comunes, y siete tienes inseparables. Ese Donato ha puesto menos en las de acusativo, y

ha puesto menos en las de ablativo; por consiguiente no tienes más de esas treinta.

Vosotros, que seguís el sistema de los metros, en esas inseparables debéis advertir esto: aun cuando sean largas por naturaleza las propias preposiciones, generalmente están ligadas de tal modo que pierden su propia naturaleza, como, por ejemplo, *sero*, esto es sin duda, *loquor*:

illi inter se seruario sermone serebant,

esto es, 'hablaban'. Así, por ejemplo, si dices *duco*, esto es, por ejemplo, *illum traho*; hazlo compuesto, *diduco*; he aquí que lo has hecho compuesto, le has añadido *di*. Mira también allí del que es *sero*, *sertus*, *disertus*; esto es, toma la misma preposición, la preposición que toma también esa parte de la oración. Por consiguiente debemos estar seguros hacia estas partes de la oración, esto es, las preposiciones que son de esas composiciones. Generalmente las mismas composiciones, o son largas o breves, y no debes decir por todas partes así —sino según la cualidad de los ejemplos—, como, por ejemplo, puesto que has encontrado aquella breve, así debes decir de aquélla, o estar preocupado por estas cosas. Semejantemente también *omittit* es *demittit*: *omittit* semejantemente es *dimittit*, y sin embargo tenemos en Horacio como ejemplo *omittit*; no dijo *o mittit*, encontramos por composición *omittit*: *praesens sua culpa ire deceptus omittit et ueri*. Por consiguiente debemos saber todas esas preposiciones inseparables, *con*, *di*, *dis*, *re*, *se*, *am*, o —así añadieron muchos o, por eso quisieron que fueran siete, por este verbo *omittit*—, debemos saber que esas preposiciones inseparables no conservan su naturaleza, sino que a veces se alargan, a veces se abrevian.

[F.105r]

<CAPITULO VIII>. LA INTERJECCION

Sigue la interjección. Esto es breve y nada. La interjección. Interjección es la parte de la oración que indica el estado de la mente con voz incontinida. Si quieres decir *o*, es cierta voz confusa, pero que significa dolor; *ua* es cierta voz confuso, pero que significa alegría. Por consiguiente hay algunas voces incontinidas que —aquellas voces incontinidas—, en caso de que signifiquen algo, *constituyen interjecciones*. Por consiguiente ha definido bien: "interjección es la parte de la oración que con voz incontinida indica el estado de la mente".

Claramente debes saber aquello: que generalmente no sólo una parte íntegra de la oración, sino toda la expresión está por interjección. En el caso de que digas *pro*, *hoc contigisse*; *nefas*, *hoc contigisse*; he aquí que *pro* y *nefas* son interjecciones. Une una y otra, y hace una interjección, *pro nefas*, *hoc contigisse*: ya *pro* y *nefas* es tal como si dijeras *o*, *hoc contigisse*. Une asimismo algunos más: *pro Iuppiter Optime*, *hoc*, *nefas*, *contigisse*: todas, esa expresión, está por una sola interjección. En efecto interjección es algo que expresa el movimiento del alma:

todo lo que puede expresar el movimiento del alma, ya esté en una sola cosa, ya en muchas, se debe llamar conjunción. Y esto lo tienes en Donato; ha referido algo moderado, pero no ha querido añadir también las causas.

FIN DE LAS OCHO PARTES DE LA ORACION

<PARTE III. LOS VICIOS Y EL ORNATO>

<CAPITULO I. LOS VICIOS>

<I.> EL BARBARISMO

Existe el barbarismo; y define qué es el barbarismo. Generalmente queremos reprender algo, y esa misma reprensión nos muestra bastante desconocedores. Comete no sé quién un vicio, y le digo: "has hecho un solecismo", y quizás no hizo un solecismo, sino un barbarismo; o hizo un barbarismo, y le digo que hizo una impropiedad. Mientras queremos nosotros reprenderlo, confesamos que nosotros estamos viciados.

Por consiguiente debemos censurar con sus nombres propios cada una de las incorrecciones que tienen nombres propios, no sea que caigamos nosotros en las incorrecciones. Así, por ejemplo, ¿qué es barbarismo?, así lo define: "barbarismo es una incorrección hecha en una parte de la oración", —solecismo es una incorrección hecha en la unión de partes de la oración—, como, por ejemplo, cuando digo *columa*, por lo que es *columna*, puesto que es una parte de la oración, y en esa misma parte de la oración ya hay incorrección. [F.105V] Se llama barbarismo cuando digo *mamor* por lo que es *marmor*, puesto que es una parte de la oración y está incorrecta; y, por ejemplo, si dices *relliquias* por lo que es *reliquias*. Por consiguiente la incorrección hecha en una parte de la oración es barbarismo. ¿Qué, en el caso de que se haga en la concordancia?, no se llama barbarismo, sino solecismo, como aquello, *multi mihi homines iniuriam fecit*: he aquí que la propia concordancia tiene incorrección. Y mira de qué modo lo ha expresado con bastante claridad, qué bien y completamente lo dice: ¿qué es barbarismo?, lo que no se dice según la naturaleza; ¿qué es solecismo?, lo que se dice mal según la gramática. En efecto, en realidad el barbarismo por naturaleza no puede decirse; quien efectivamente diría *mamor* o *columam*?, por naturaleza no puede decirse. Cuando en cambio digo *multi mihi homines iniuriam fecit*, no puede decirse, no por naturaleza, sino que no puede decirse por la gramática. Para que sin embargo preste atención aquí, siempre que decimos un barbarismo, encontramos que está incorrecta esa parte sola de la oración; siempre que decimos un solecismo, que cada una de las partes, ciertamente están íntegras, pero que la concordancia no es correcta. En efecto, en realidad cada una de las partes está íntegra: *multi* es latino y *mihi* es latino, *homines* es latino e *iniuriam* es latino, y *fecit* es latino; pero, puesto que no se corresponden las propias partes, por eso decimos que es solecismo. Por consiguiente, siempre que cada una de las

partes están íntegras, pero la concordancia no es correcta, es solecismo; siempre que surge una parte incorrecta, hace barbarismo. He aquí que tienes una razón por la que conocer cuándo es aquella incorrección, cuándo aquella.

Además se llama barbarismo en el caso de que ocurra en prosa; si en cambio ocurre en metro, se llama metaplasmo. Así, por ejemplo, en el caso de que yo quiera decir en prosa *relliquias*, *Catilinna*, hago un barbarismo; en el caso en cambio de que hiciera esto por causa del metro, hago un metaplasmo, en el caso de que diga *relliquias* en verso. Pero generalmente ha sucedido que incluso en los versos podemos observar barbarismos. Y te digo a tí: "en el verso hay barbarismo"; tú me dices: "¿cómo me has dicho que en prosa es barbarismo, que en verso es metaplasmo, y me dices que en el verso hay con frecuencia barbarismo, cómo?". Si aquél y el mismo barbarismo que se ha hecho en prosa, cuando haya empezado a trasferirse, se pone por necesidad, se ve que es metaplasmo; si en cambio se ha puesto incluso sin esa necesidad, se ve que es también barbarismo; como, por ejemplo,

relliquias Danaum atque inmitis Achilli.

¿Podría estar bien este verso?; no lo está efectivamente; por naturaleza es breve; por lo que entonces ha añadido Virgilio una letra, y ha dicho *relliquias*, por eso la ha añadido; no porque fuera un inexperto [F.106r] quiso ponerlo, sino porque quiso obviar la necesidad del metro. Por consiguiente, puesto que relegó la gramática por necesidad del metro, es metaplasmo; si en cambio lo hiciera no existiendo ninguna necesidad, se llamaría barbarismo. Así, por ejemplo, si alguien dice *dico quomodo Catilinna*, hace un barbarismo en este verso; ¿por qué razón?, porque *li* es por naturaleza larga. Por consiguiente, si es larga por naturaleza, ¿qué necesidad hay de que añada a aquel *li* aquella letra?, ¿cómo puedo decirlo así también en el metro, cuando incluso sin ella habría podido estar bien?; no. Por consiguiente tuvo rechazo la que incluso en verso podría estar, aunque no se interpusiera aquella otra letra.

Además se plantea de qué modo se hace en las palabras extranjerías. Si efectivamente es expresión latina, se llama barbarismo; si es expresión extranjería, se llama *barbara lexis*; como, por ejemplo, si dice *mastruca*, *magalia* y *cateia*. *Mastruca* se dice el sayo en la lengua de los Sordos, *magalia* se dicen las chozas en la lengua de los Africanos, *cateia* decimos el dardo en la lengua de los Persas, *acinaces* decimos en la lengua de los Medos la espada. En esas palabras, si alguien yerra, no se dice que ha hecho un barbarismo, no se dice que ha hecho un metaplasmo, sino que se dice que ha hecho una *barbara lexis*; si alguien quiere decir *mastruca* o *cateia* o *magalia*, si yerra en esas mismas palabras, no se llama barbarismo o metaplasmo, sino *barbara lexis*.

Todo barbarismo se hace de dos modos: o en la pronunciación, o en la escritura: en la pronunciación, si añades una letra

o la quitas; la añadirías, si dijeras *relliquias*; la quitarías, si dijeras *Porsena* por lo que es *Porsenna*, como

hanc spectare manum Porsena non potuit;

No está bien de otro modo el verso, así efectivamente aquél puso *hanc spectare manum Porsena non potuit*. Por consiguiente se hace el barbarismo en lo escrito; se hace en lo escrito, porque puede desaparecer una letra, o añadirse o quitarse. Hay otro que se hace en lo pronunciado; generalmente pronunciamos mal y hacemos incorrección: o que una sílaba breve suene con largo desarrollo, o una larga a su vez con sonido más breve; si alguien quisiera decir *Roma*, o si quisiera decir *équos* por lo que es *equos*, en lo pronunciado ocurre esto. Por consiguiente toda barbarismo se hace o en lo pronunciado o en lo escrito.

Se hace por su parte con lo escrito de cuatro modos: por adición, detracción, cambio, transposición; por adición, si añades, como, por ejemplo, *relliquias*; por detracción, si disminuyes, como *Porsena*; por cambio, si pones una letra por otra; por transposición, si pones, no una letra por otra, sino que inviertes el orden de las mismas letras, si dices *Thymbre* por lo [F.106v] que es *Thymber*; si dices *Euandre* por *Euanader*. No se toma una letra por otra, sino que se invierte el propio orden de la letras. He aquí que tienes cuatro modos cómo se puede hacer el barbarismo.

Se hace por otra parte cinco modos: por la letra, por la sílaba, por los tonos, por las cantidades, por las aspiraciones; estas cinco cosas, o las añadimos, o las quitamos, o las cambiamos, o las transponemos. Añadimos una letra, añadimos una sílaba, añadimos un acento, añadimos un tono, añadimos una aspiración; ¿cómo añades una sílaba?, *induperator* por lo que es *imperator*; ¿cómo añades un tiempo?, *Italiam fato profugus*: *Italiam* por naturaleza es breve, pero en todas partes sin embargo por necesidad del metro tiene añadido un tiempo; ¿cómo añades un acento?, ¿acaso, si quieres decir *arma*, puedo decirlo rápidamente, puesto que por naturaleza aquélla es alargada?: tiene algo más que el agudo; ¿o, por cierto, cómo añades aspiración?, si quieres decir *homnia* por lo que *omnia*.

He aquí que, del mismo modo que hemos añadido, así también quitamos. Quitamos una letra, como dije, *Porsena*; quitamos una sílaba, como *uixet* por lo que es *uixisset*; quitamos un tiempo, *steteruntque comae*, por lo que es *stetérunt*; quitamos un acento, si quieres decir *Róma*, cuando deberías decirlo prolongadamente con uno más largo, en efecto, has hecho pasar aquel acento a breve; quitamos aspiración, *omo*.

Semejantemente también puedes cambiar esas cosas, y las puedes transponer; cambiar una letra, sílaba, cantidad, acento, aspiración, o transponerlas.

A veces se plantea aquello, ¿siempre que hacemos barbarismo por la *h*, a qué aspecto se le atribuye este barbarismo, a la

escritura o a la pronunciación?; así como leemos que aquella *h* es letra o aspiración: si es letra, se atribuirá a la escritura; si es aspiración, a la pronunciación. ¿Por qué razón?, porque acerca del barbarismo ha dicho: "ha añadido una letra".

Hay algunas incorrecciones que debemos evitar, esas cinco cosas debes cambiar: yotacismos, lautacismos, metacismos, colisiones, hiatos. Yotacismos son los que se hacen por medio de la letra *i*, si alguien dice así: *Ti-tius* por lo que es *Ti-ti-us*, *A-uen-tius*, *a-man-tius* por lo que es *a-man-ti-us*. ¿Cómo entonces se hace esta incorrección?, definámosla y veamos después cómo debemos abstenernos: se hace esta incorrección [F.107r] siempre que tras la sílaba *ti* o *di* sigue una vocal, en el caso de que no haya silbido. Siempre efectivamente que tras la sílaba *ti* o *di* sigue vocal, aquella *ti* o *di* se ha de convertir en silbido; no debemos decirlo así como se escribe: *Ti-ti-us*, sino *Ti-tius*: aquella sílaba medial se cambia en silbido. Por consiguiente, si quieres decir *ti* o *di*, no lo pronuncies así como se escribe, sino pronúncialo con un silbido —pero debemos expresarlas así, se debe evitar que esa sílaba se convierta en silbido—; pero debes saber aquello, que debes hacer esto entonces, en el caso de que sea medial. Pero si es la primera en el principio de una parte de la oración, aunque la siga vocal, no la convierte en silbido. He aquí que en *dies* tiene tras sí una vocal: debemos decir *dies*, pero no lo decimos; añádele una parte anterior, de modo que a ésa la hagas medial: no podemos decir *meridi-es*, de modo que sepas que ahora sucede esto en esta sílaba, siempre que es medial, no siempre que es la primera.

Y esto lo debemos observar incluso cuando preceden dos consonantes, *castius*: nada se ha planteado en el caso de digamos *cas-ti-us*; y esto he aquí que es sílaba medial, y de ningún modo se convierte en silbido, porque hemos dicho que las mediales debemos convertirlas en silbido, pero *cas-ti-us* nadie lo dice, ni es posible; ya se ha repetido el sistema por el que no sería posible aquélla, dice; ¿cómo es el sistema?: donde hay *s*, allí no puedo hacer silbido en esa letra *i*, puesto que ya la propia sílaba recibe el silbido de las letras. Por consiguiente, puesto que ya la propia sílaba recibe el silbido de las letras, no debe recibirlo también de la pronunciación, esto es, el silbido por esta causa no puede acoplarse al silbido, en el caso de que preceda la letra *s*, porque ya la propia *s* tiene silbido.

Lautacismo es aquél que se hace o con una sola *l* o con dos; pero con una, en el caso de que suene tenue, con dos en el de que suene lleno. Así, por ejemplo *llargus* —debemos decir *llargus*, para que suene lleno—; si dices *llex*, no *lex*: son incorrectas por lautacismo. Asimismo en la *l* doble —cuando son dos *ll*, si quieres que suenen llena—, si decimos *Metellus*, *Catullus*. En éstas también reconocemos las incorrecciones de los pueblos: los Africanos abundan en yotacismos, es raro que alguno diga *l*: lautacismo con *l* geminada, así hablan los Romanos, todos los Latinos así hablan, *Catullus*, *Metellus*.

Hay metacismo siempre que se pronuncia una *m* puesta entre dos vocales, como si dices *hominem amicum, oratorem optimum*; no pareces decir efectivamente *hominem amicum*, sino *homine-mamicum*, lo que es incongruente e inconsistente; semejantemente *oratorem optimum*, pareces decir *oratore-moptimum*; un buen razonamiento dio Meliso, [F.107v] cómo se debe evitar esta incorrección, para que no incurramos en otra incorrección. Generalmente se pronuncia o con interrupción o con exclusión; con interrupción se pronuncia en el caso de que digas *hominem amicum*: si intercales algo, como, por ejemplo, *oratorem optimum*, o ciertamente, si quieres excluirlo: *homine amicum, oratore optimum*.

¿Nosotros qué debemos seguir?, ¿qué?; por interrupción tan sólo. ¿Por qué razón?, porque habrás dicho por interrupción *hominem amicum*, y evitarás esta incorrección del metacismo, y no caes en otra incorrección, esto es, en el del hiato. En efecto, si quieres decir *homine amicum*, evitas ciertamente el metacismo, no evitas sin embargo el hiato; en efecto hiato hay cuando a una vocal sigue otra vocal, esto es, siempre que tras una vocal sigue otra vocal. Entonces sin embargo se hace esta incorrección más grave, en el caso de que siga la misma vocal, como, por ejemplo, *Musa amabit* es peor que lo de *Musa habuit, Musa edocuit*. Por consiguiente hay hiato siempre que a una vocal sigue otra vocal; porque, si debemos evitar aquello, es mejor que se evite que caiga en la misma vocal.

Hay colisión siempre que una parte o empieza o acaba frente a otra semejanza de letras, esto es, si una parte de la oración comienza por aquella parte en la que acaba aquélla, o ciertamente, si comienzan muchas partes por las mismas sílabas, como

o Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti,

Lucius Senius senator in senatu litteras recitauit. No ha comenzado la misma parte de la oración por la misma en la que termina la anterior, pero sin embargo casi todas, en cada una de las sílabas tienen una cierta semejanza. Por consiguiente dos veces se hace esta incorrección, bien que empiece por la misma en la que termina, bien que tenga semejanza el principio de las palabras. Dice Donato: "nosotros ciertamente hemos enseñado esas incorrecciones". Cómo decimos esas mismas incorrecciones han de ser buscadas por los demás, y se ha abstenido. Pero no es nada difícil; es posible efectivamente deducirlo esto mismo de aquella definición anterior.

¿Qué hemos dicho que es barbarismo?, "una incorrección hecha en una parte de la oración"; ¿qué hemos dicho que es solecismo?, "una incorrección hecha en la unión de las partes de la oración". Por consiguiente el yotacismo estará en el barbarismo: en efecto en *Ti-tius* la incorrección se ha hecho en una parte de la oración. Por consiguiente el lautacismo estará en el barbarismo: en efecto *Catullus* y *Metellus*, está en una parte de la oración. Cuando en cambio digo *hominem amicum*, no es una parte de la oración, sino dos; por consiguiente es solecismo. Cuando digo *Musa amabit*, no es una parte de la oración; por consiguiente es solecismo.

Mater tertrta, éste es una incorrección como aquella colisión, pero son solecismos. Por consiguiente esas incorrecciones que hacemos en cada una de las partes las imputaremos a barbarismos, [F.108r] los demás a solecismos. Esos son los barbarismos de los gramáticos, hay algunos de los que dicen que son de los oradores; éstos yo ni los leo ni sé que sean barbarismos —es decir, por las largas y por las breves—; sino que se llaman de otro modo: no se llaman barbarismos, sino malas estructuras.

FIN DEL BARBARISMO

<II.> EL SOLECISMO

Hemos dicho que solecismo es la incorrección hecha en la unión de las partes de la oración. en efecto, si en una palabra hace incorrección, hace barbarismo; si pone muchas palabras, integra ciertamente cada una, pero que yerran en la concordancia, hace solecismo; como si alguien dice *plurimi homines venit*: en *homines venit* cada una de éstas tienen su propio sistema, en efecto son latinas todas, pero la propia concordancia no se corresponde. Por consiguiente la incorrección esta así la llamamos solecismo. Se ha llamado solecismo por esta causa: *Soloe* son ciertos pueblos de cerca de Cilicia, éstos fueron a Atenas; al hablar pésimamente, de ahí se sacó el que esas mismas incorrecciones de los que hablaban mal se llamasen solecismos, como las cosas que suenan así, del mismo modo que las decían mal aquéllos, esto es, estas incorrecciones serían tal como las de aquéllos. Esto dijeron

Y sin embargo otra es verdaderamente la razón: de la realidad se ha hecho este nombre, griega es su etimología. En efecto incluso esta misma palabra es griega, *soloecismus*, casi como *soloegoecismus*, esto es, 'corrupción de una palabra correcta', así se define propiamente: ¿qué es solecismo?, *soloegoecismus* es esto, "la corrupción de una expresión correcta"; ¿propiamente, por consiguiente, dónde se llama solecismo?; en la prosa, como se llama barbarismo en la prosa. ¿Qué, si se hace en poesía?, ya no se llama solecismo, sino que se llama figura.

Pero cómo puede hacer solecismo, cómo figura, debemos reconocerlo por el sentimiento del que escribe: si le obliga la necesidad del metro a que lo haga así, es una figura; si en cambio, incluso con necesidad del metro, puede decirse aquello, se ve que es solecismo, incluso en el verso.

¿De cuántos modos, dice, se hacen los solecismos?, Donato se acogido a la suma brevedad, y ha dicho: "de dos solamente. Lucilio, en cambio, dijo: "de cien", y los enumera todos; existe el libro de ése, dice aquello, aquello lo dice así: "añade al solecismo los géneros, y cien vocablos"; y hace correr esos vocablos por los versos escritos ciertamente, y ha enumerado allí todos aquéllos; por su parte ése los recoge brevemente.

Todo solecismo se hace de dos modos, o por las partes de la oración, o por los accidentes de las partes de la

oración, esto es solamente. Entre tanto, antes que tratemos de esas partes, mira qué trata en el principio. Por consiguiente solecismo es la incorrección hecha en la unión de las partes de la oración. ¿Entonces, qué, no se hace solecismo [F.108v] también en una parte de la oración?, dice, no, pero diré expresiones, expresiones que consisten incluso en palabras individuales, y no dejan de hacer solecismos; ¿cómo entonces dices que en palabras individuales no hay solecismos, aun cuando encontremos algo tal como, por ejemplo, ve no sé quien a un hombre varón, y dice: *hanc*, también *hanc* es una parte de la oración, y no deja de ser solecismo. ¿Qué dices entonces, quieres que la incorrección sea solecismo, o barbarismo?. Te pregunta no sé quién: *quo uadis?*, y tú dices *intus* por lo que es *intro*; he aquí una parte sola de la oración, incorrecta; como, por ejemplo, *quo uadis?*, *Roma*, por lo que es *Romam*; he aquí una parte sola de la oración, incorrecta; como, por ejemplo, te ha saludado uno solo y le dices *ualete*; he aquí que es una parte sola de la oración, incorrecta.

¿Qué decimos, por consiguiente, de esas incorrecciones?, ¿acaso, puesto que están en partes de la oración individuales, no se mantienen como los solecismos?. Ese ha dicho una cosa muy apropiada: son solecismos en el caso de que unas las palabras del que pregunta y del que responde; de la conjunción de la pregunta y la respuesta ya pasa a no ser una sola palabra, sino como una expresión encadenada. Cuando a la vez se dice *quo uadis?*, y digas *Roma*, únelo todo esto, y ya no es una sola parte de la oración, sino que son varias partes, y en éstas se ha hecho también una incorrección de varias; por consiguiente es solecismo. Ha dicho efectivamente: "solecismo es la incorrección hecha en la unión de las partes de la oración"; añade también tú algo más valioso: *intus* es latino, también *Roma* es latino, también *ualete* es latino, también esas palabras, una a una, son latinas; ¿por qué entonces son incorrectas?, porque no corresponden a la expresión del que pregunta aquí. Si entonces son incorrectas por eso, porque no corresponden con la expresión del que pregunta, ya se debe unir eso y aquello, de modo que muestre la incorrección. Si se une aquella parte y esa parte, sin duda está en la unión la incorrección, no en cada una.

¿Qué, cuando decimos *quadrige*, *scopa*, *scala*?; dice evidentemente no se dice en absoluto sino *quadrigae*; *scala* no se dice en absoluto, sino *scalae*; *scopa* nose dice en absoluto, sino *scopae*. Por consiguiente, hemos dicho anteriormente que lo que no se dice según la naturaleza es barbarismo; lo que en cambio se dice según la naturaleza, pero no está bien en la expresión, es solecismo. Por consiguiente, como según la naturaleza nadie dice *scala*, nadie dice *quadrige*, sin duda son barbarismos.

Por consiguiente, ¿cómo se producen los solecismos?; o en las partes de la oración, o en los accidentes de las partes de la oración. ¿De cuántos modos son los solecismos?, de dos. Casi general es esa división; la primera división de los solecismos está así: se producen los solecismos en las partes de la oración, o en los accidentes

[F.109r] de las partes de la oración. En las partes de la oración se producen de dos modos: en el caso de que se ponga otra, o si ella misma se comprueba, por si misma, en orden incorrecto —que se ponga una por otra, o que ella misma se comprueba, por si misma, en orden incorrecto—. Una por otra se pone del modo que dirías: *toruumque repente clamat*, *toruum* por lo que es *torus*; y ya *toruum* es nombre, *torus* es adverbio. Si tú pones un nombre por adverbio, has puesto una por otra. Esto es una incorrección, y ahora esta incorrección da lugar a giros: *honestum loquitur*, *doctum dicit*, *nobile effatur*, sin duda es solecismo. Esto se les concede a los poetas por el pulido de los versos; por lo demás, así decimos que la expresión debe constar de partes propias, *pulchre dicit*, no *pulchrum*; *docte loquitur*, no *doctum loquitur*; *honeste fabulatur*, no *honestum fabulatur*; por consiguiente, si pones una parte de la oración por otra, haces solecismo en una parte de la oración.

Asimismo, si quieres ponerla por ella misma, pero no en orden correcto, como, por ejemplo, *quo uadis?*, *intus*, por *intro*; *ubi est?*, *intro*, por *intus*: una y otra parte son adverbios; si dices *intus* por *intro*, también es la misma parte de la oración, pero no puesta en su lugar, no dicha según sistema.

Por consiguiente, ya tienes cómo se producen de dos modos: o en las partes de la oración; si pones una parte de la oración por otra; o asimismo en los accidentes de las partes de la oración, si ella, por si misma, se pone no en su lugar ni como conviene.

¿Qué, en los accidentes de las partes de la oración, de qué modo se hacen los solecimientos?, dice: de tantos modos cuantos son los propios accidentes. ¿Cuántos son los accidentes del nombre?, seis; ¿cuántos son los accidentes del pronombre?, ¿cuántos accidentes se dan en el verbo?, ¿cuántos accidentes se dan en el adverbio?. Por consiguiente, cuantos son, tantas también las incorrecciones en los accidentes que se dan en las partes de la oración.

En la cualidad del nombre. La cualidad del nombre se divide en dos partes: o es efectivamente propio o apelativo. Pero, si quieres poner o el propio por el apelativo, o el apelativo por el propio, es solecismo; como, por ejemplo, si dices

*hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus,*

por lo que es *Dardanius*. Mira que ya ha usado el propio por el apelativo, y ya tienes una incorrección por la cualidad.

En los géneros. Si dices *ualidi silices*, aun cuando hayamos leído en Virgilio *ualidas*, nada ciertamente dice ya, puesto que lo leemos en todos con género masculino, sino lo que está en el uso de la mayoría, esto quiere decir. En efecto tenemos *silices* en uso con género femenino, *cortices* en uso con género masculino;

[F.109v] sin embargo leemos en Virgilio *cortices* con género femenino. Por consiguiente, en la cualidad, como

*hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus;*

en los géneros, como *ualidi silices* o *amarae cortices*; en la comparación,

respondit Iuno Saturnia sancta dearum:

sabemos que al genitivo plural no se une sino el superlativo; si tú lo unes el positivo, has hecho una incorrección: *Saturnia sancta*, por lo que es *sanctissima*. En los números, *pars infrusta secant*, por lo que es *pars infrusta secat*. En los casos, *urbem quam statuo uestra est; urbem uestra est*, por lo que es *urbs uestra est*.

Semejantemente, las clases de verbos, en las cualidades de los verbos, en los números, en los modos. Así, por ejemplo, en las clases de los verbos: si usas tú la flexión pasiva por la activa, como

spoliantur eos et corpora nudare linquunt,

por lo que es *spoliant*; en los modos: si quieres decir

itis, paratis arma quam primum, uiri,

por lo que es *ite, parate*; en las personas:

Danai, qui parent Atridis, quam primum arma sumite;

Danai qui parent sumite, por lo que es *Danai qui parentis sumite*.

Semejantemente en los adverbios, si pones un adverbio por otro; si quieres decir *intus eo* por lo que es *intro eo*, si quieres decir *intro sum*.

O si unes preposiciones a los nombres de ciudades, o si las quitas a las provincias; si quieres decir *ad Romam uado, Siciliae sum*. En efecto ni a *Roma* se le añade preposición, puesto que es nombre propio de ciudad, y el nombre propio de ciudad no admite preposición según la gramática; ni a *Siciliae sum* se le quita a su vez la preposición, porque es nombre de provincia —siempre se añade preposición—; como *Romam uado, in Sicilia sum*.

Asimismo en la preposición, si la pones por otra, o si la quitas a ella misma; todo esto según la gramática. Puedes poner una por otra, como *sub lucem densa inter nubilia sese: sub lucem* por lo que es *ante lucem*; o si quitas la propia preposición, como

siluis te, Tyrrhene, feras agitare putasti,

por lo que es *in siluis*, has quitado la preposición.

Hay también otras clases innumerables; pero es mejor, dice, usar brevedad, no sea que parezcamos no preocuparnos de cómo se hacen los solecismos.

Por consiguiente es mejor decir brevemente: se llama apropiadamente «solecismo» en la prosa; en la poesía se denomina más apropiadamente «figura». así dice, "cuándo es [F.110r] figura solamente la inteligencia lo distingue". No apliquéis a otra cosa lo que hemos dicho de los metaplasmos; en efecto también en el solecismo se planteará esto, si ha hecho esto sabiéndolo o no sabiéndolo: si lo ha hecho sabiéndolo, será figura; si lo ha hecho sin saberlo, solecismo. ¿Por qué razón?; por ejemplo, *pars infrusta secant*.

Hemos dicho que en los metaplasmos y barbarismos ésta puede ser la distinción, que, en el caso de que estuviera bien el verso, incluso sin ninguna necesidad, que sería barbarismo; si no estuviera bien, en cambio, a no ser que hagais la incorrección, es metaplasmo. ¿En este lugar qué diremos?, *pars in frusta secant* y *pars in frusta secant*: de una y otra forma está bien el verso; de donde se ve que pretendió una novedad. No es lícito en cambio creer de ése hombre tan importante que haya hecho esto por impericia, que no haya pretendido con conocimiento la novedad. Por consiguiente el conocimiento sólo será la distinción entre la incorrección y la corrección. En efecto así la figura reclama las correcciones: el conocimiento solo por consiguiente será la distinción. Por lo demás, si es ignorante el que lo hace, sin duda se llamará solecismo; si lo hace sabiendo, se llamará figura. Esto ha dicho ciertamente; sin embargo cualquiera puede hacer un solecismo y decir "he hecho una figura". Si no quiere dar una razón. esto no es nada, la licencia es pequeña, no ha bastado saber que deben ser evitados, sino que incluso añade con ornato.

<III.> LOS DOCE VICIOS

Mira con cuánto orden lo ha tratado, y de qué modo lo ha dispuesto: primero nos ha enseñado cuáles eran las partes de la oración, y de qué modo se trataban; después que ha explicado ese tratado, llega a aquel lugar donde, como ante un hombre experto, nos ha enseñado lo que debería del ornato de la lengua. Primero es justo que carezcamos de incorrecciones, después recibamos el ornato. Por consiguiente ha enseñado que se debe evitar el barbarismo, que se debe evitar el solecismo. Dice que se deben evitar además unas diez incorrecciones, breves ciertamente, pero también ésos deben ser evitados. Si carece alguien de estas doce incorrecciones, será elocuente, esto es, hábil; no ciertamente expresivo, sino hábil. Por consiguiente, no incurras en incorrección, recuerda éstas. ¿Cuáles son éstas?, éstas son dos y otras diez: acirología, cacénfato, pleonasmo, redundancia, prolijidad, tautología, elipsis, tapinosis, cacosínteto, anfibología; hemos dicho barbarismo, hemos dicho solecismo; lleguemos a aquellas doce incorrecciones.

<I.> La acirología

Acirología es una expresión impropia; si algunos quieren hablar impropriamente, como si dices *dentes meos pugno fudit*, no es propio, sino *dentes meos pugno*

fregit: en efecto, los huesos pueden romperse, no verterse; ésa es una acirología. Y, por ejemplo, si dices [F.110v] *fuste crura eius pertudit*, tampoco esto es propio, sino *fuste crura eius fregit*; ésa es una impropiedad de expresiones; la tienes en Virgilio:

hunc ego si potui tantum sperare dolorem.

Esperamos los bienes, tememos los males; por consiguiente esas expresiones no las empleó propiamente, diciendo *dolorem sperare*, habiendo debido decir *dolorem timere*: *hunc ego si potui tantum sperare* por lo que es *timere*.

<II.> El Cacénfato

Cacénfato se llama un enunciado obsceno. Y se hace en una parte de la oración, o en la unión las partes de la oración, o en el sentido, lo que debe realmente evitarse. Y se hace en una parte de la oración, como es aquello de Terencio, *arripe aures*, Pamphyle: puede sonar a cosa obscena; o en la unión de las partes de la oración, como *numerus cum nauibus aequat*: junta esas partes, y suena algo obscenoco; o ésas cosas en el sentido, se deben evitar realmente. Aquéllos efectivamente incluso los niños pueden saberlos: el que se hace con una parte de la oración, o en la unión de las partes de la oración. El cacénfato que se hace en el sentido es el que se debe realmente evitar, como es aquél de Salustio que han conocido todos: *profectus quidam Ligus ad requisita naturae*, ha querido decir una cosa obscena. ¿Qué necesidad había habido de que un historiógrafo descendiera a tan baja y vil descripción?: he aquí que es un cacénfato; lo es ahora, pero en el sentido; en efecto, en cuanto se refiere a las palabras, es decente la expresión. Por consiguiente se deben evitar ésas cosas que parecen ser indecorosas en el sentido. Tenéis también en Horacio: *et tuos rubros obstetrix pannos lauit*. Ha dicho una cosa muy indecente: las palabras son íntegras y correctas, el propio sentido, pésimo y obsceno. Por consiguiente esas cosas deben evitarse rigurosamente, no se les consienten ésas en absoluto sino por los satíricos.

<III.> El Pleonasma

Pleonasma, redundancia, prolijidad y tautología: casi una misma idea hay en todos. Pleonasma, redundancia, prolijidad y tautología, estos tropos dependen de sí mismos: el pleonasma está en la palabra, la redundancia en el sentido, la prolijidad en ambos. Pleonasma es cuando dices *oculis uidi*: es superfluo, sobraba efectivamente con *uidi*, de otro modo efectivamente no se había podido ver; *uocemque his auribus hausit*, de otro modo efectivamente no se pudo. Esta incorrección se llama pleonasma.

<IV.> La Redundancia

Redundancia se dice en el sentido, como, por ejemplo,

ibant qua potuerant, qua non potuerant non ibant:

esto está claro, en efecto, si, por aquella parte por la que no podían, no iban, ciertamente la segunda parte sobra. *Occidit illum quem potuit*, [F.111r] *non occidit illum quem non potuit*: esto tiene su propia razón por una parte, por otra parte es absurdo. La tienes también en Cicerón: *res erat praetoribus solis nota*; es superflua aquella parte, *ignorabatur a ceteris*.

<V>. La Prolijidad

Prolijidad es siempre que sobran palabras y sentido, como: *legati, non imperata pace, retro, unde uenerant, domum regressi sunt*. Sobraba con decir esto: *legati, non imperata pace, regressi sunt*; ¿Qué necesidad había habido de decir *regressi unde uenerant*? ¿A dónde regresaron?, a casa, de donde habían venido; ya sobraba con decir *regressi sunt*: en lo que había dicho, *regressi sunt*, ya estaba todo aquello. Esa se llama prolijidad.

<VI>. La tautología

Tautología es la repetición de la misma palabra. Con muchísima frecuencia lo hacen esto los escolares a causa de las cláusulas, como, por ejemplo, *ego perfecti mala* es una cláusula; ellos añaden y dicen: *egomet ipse perfecti*. ¿Qué necesidad había habido de que añadieras aquello, para hacer también metro?. Esas cosas se dicen a causa de la cláusula; por lo demás, en cuanto se refieren al sistema, nada significan; por consiguiente es un añadido, pero puesto superfluamente.

<VII>. La Elipsis

Elipsis es una cierta falta, como, por ejemplo, si dices *haec secum*: sobreentendemos en efecto algo: *loquebatur, cogitabat, tractabat*.

<VIII>. La Tapinosis

Tapinosis es una modesta exposición de una cosa importante; si dices *iactabantur classes maxime per gurgites*. Esto no es verdadero, llamamos *gurges* a algún lugar profundo en un río: es tapinosis, por ejemplo,

*penitusque cauernas
ingentes uterumque armato milite complent:*

esto es, 'multa legione', *armato milite complent*, esto es, 'multa legione', 'armato milite impleuerunt cauernas'. Esa cosa es importante ciertamente, pero expresada modestamente. Abundantes, como hemos dicho, en Virgilio, así se deben poner esas cosas, de modo que reciban epítetos mayores, para que así se eleven: *cauernas* ciertamente, pero *grandes*; *in gurgite* ciertamente, pero *uasto*; así se disminuye esta incorrección.

<IX>. El Cacosínteto

Cacosínteto es ..., y éste lo hacemos a causa de las cláusulas. Con mucha frecuencia las palabras no caben en las

cláusulas; si las inviertes, pueden estar bien, como *uersaque iuencum terga fatigamus hasta*. La expresión natural no podía entrar en el verso: *uersa hasta iuencum terga fatigamus*, esto es, [F.111v] *iuencorum terga fatigamus*; para que pueda estar bien aquel verso, invierte la expresión natural. De donde también muchos lo han advertido en Cicerón: *ad omnes enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris opponitur*. La expresión natural, efectivamente, era *boni imperatoris nomen opponitur*; pretendió sin embargo la superabundancia y la expresión libre, e invirtió la frase natural. Estas cosas son cacosínteto, las que se escriben no según la naturaleza, sino que se escriben al revés según cierto sentimiento.

<X>. La Anfibología

Anfibología es la vacilación puesta en el sentido; y se hace o por el carácter distintivo, o por un verbo común, o por el acusativo. Por el carácter distintivo, como, por ejemplo, si dices: *uidi statuam auream hastam tenentem*; según hayas matizado el sentido, o has de decir 'estatua de oro', y cualquier clase de lanza; de plata, de hierro, de plomo; o 'lanza de oro', y cualquier clase de estatua, como, por ejemplo, de bronce, de hierro. Si dices así: *uidi statuam auream, hastam tenentem*, muestra que es de oro la estatua, y muestra de cualquier clase la lanza; o *uidi statuam auream hastam tenentem*, muestra una estatua de cualquier clase que tiene una lanza de oro.

Asimismo por el caso acusativo: en *uidi secutorem retiarium occidisset*, es dudoso quién ha matado a quién: qué, el reciario ha matado a su perseguidor?, o al reciario su perseguidor?; es dudoso.

Asimismo por un verbo común: si dices *uadatur Cicero*, es inseguro si él mismo lleva a juicio, o él mismo es llevado a juicio; en *criminatur Cato*, si él mismo acusa, o es llevado por otro a una acusación.

Además hay también muchos; solamente se han de evitar el barbarismo, solecismo, acirológica, cacénfato, pleonismo, redundancia, prolijidad, tautología, elipsis, tapinosis, cacosínteto, anfibología. Esos son los doce.

<CAPITULO II. EL ORNATO:> EL METAPLASMO, TROPO Y FIGURA

Y, después que ha enseñado las incorrecciones que deben evitarse, comienza ya a pasar al ornato; y el mismo ornato lo divide en tres: en metaplasmos, en tropos y en figuras. En todas las gramáticas ciertamente tenéis esas tres divisiones; esas no las tenéis: qué diferencia hay entre el metaplasmo, qué diferencia hay entre los tropos y entre las figuras; esto ningún autor de gramática ha podido decirlo. Lo tenéis sin embargo en los griegos: ¿qué es el metaplasmo, qué es el tropo, qué es la figura?, o ¿de qué modo se pueden distinguir esas cosas?.

[F.112r] Entre el tropo y el metaplasmo y la figura hay esta diferencia: se llaman metaplasmos los que se hacen por necesidad; las figuras se hacen para ornato; los tropos se hacen por de una y otra cosa, esto es, por necesidad y para ornato, como, por ejemplo:

tetulit senilis Poeas ad caelum manus,

tetulit por lo que es *tulit*. ¿Estaba bien aquel verso o no?; en el caso de que pueda estar bien el verso así, por ejemplo, *tulit senilis Poeas ad caelum manus*, y aquél prefiriera decir *tetulit* por lo que es *tulit*, ha hecho una figura, esto es, ha hecho un tipo de dicción. Si por el contrario no ha podido estar bien de otro modo, no ha hecho una figura, sino un metaplasmo; en efecto en la figura hay ornato, en el metaplasmo no; en efecto en la figura hay ornato, en el metaplasmo hay necesidad, esto es, por eso se convertirá de una dicción habitual en nueva expresión, para salvar la necesidad. Si hay necesidad, hace metaplasmo; si no hay causa de necesidad, sino de ornato, hace figura.

El tropo por su parte pertenece a uno y a otro, esto es, al ornato y a la necesidad; ha podido estar bien así y de otro modo. Asimismo ha querido añadir ése una figura, como es aquello de Virgilio: *pars in frusta secant*; incluso si dices simplemente *pars in frusta secat*, está bien el verso; por consiguiente, puesto que ha preferido aquél decir *secant*, aun cuando puede también *secat* estar bien en el verso, se ve que ha hecho una figura: en este lugar efectivamente no hay ninguna necesidad. Por el contrario en otro lugar, donde lo pone de otro modo, y si hablara según el uso común, no estaría bien, allí hay metaplasmo. Por consiguiente así lo define: "hay metaplasmo, si se cambia la dicción de las consonantes que concurren, por necesidad, no por una conmutación cualquiera.

<I.> LOS METAPLASMOS

Esos metaplasmos por su parte son catorce: prótesis, epéntesis, paragoge, aféresis, síncope, apócope, éctasis, síncope, diéresis, sínéresis, elisión, sinalefa, antítesis y metátesis. Pero estos catorce son siete: en efecto todo metaplasmo tiene su contrario, como, por ejemplo, uno se hace por alargamiento, otro se hace por abreviación; ése se hace por adición, aquél por contracción. Siete son los de un modo y siete los del contrario. Y ya tres metaplasmos son éstos: prótesis, epéntesis, paragoge.

<I>. Las tres primeras clases de Metaplasmo

Prótesis es siempre que se añade algo al principio de la palabra; hay epéntesis siempre que se añade algo en el medio de la palabra; se llama paragoge siempre que se añade algo al final. Así, por ejemplo, es prótesis, si dices *tetulit* por lo que es *tulit*; y ya lo tienes al principio; [F.112v] epéntesis es, si añades en el medio, como *induperator* por lo que es *imperator*; paragoge, si añades al final: *magna*

fieri rationem ut potestur por lo que es *potest*. Por consiguiente se llama prótesis aquel metaplasmo que añade al principio; el que añade en el medio, epéntesis; el que añade al final, paragoge.

<II. La aféresis, la síncopa y la apócope>

Va has de buscar por lo contrario, esto es, el que quita del principio, el que quita del medio, el que quita del final; de modo que sean contrarios esos metaplasmos. Cuando quitas del principio, se llama aféresis; cuando quitas del medio, síncopa; del final, apócope; como, por ejemplo, si quitas del principio, será tal metaplasmo como *mittit* por lo que es *omittit*, *temnere* por *contemnere*; ésa es la aféresis. Síncopa, cuando quitas del medio, como, por ejemplo, *uixet* por *uixisset*, *extinxsti* por lo que es *extinxisti*. Quitas del final, si dices Achilli por lo que es *Achilliis*, *Ulixi* por lo que es *Ulixis*. Del modo que aquéllos tres han añadido, así esos tres han quitado; y ya tienes seis.

<III. La éctasis y la sístole>

Hay otros dos contrarios entre sí: éctasis y sístole. Éctasis se llama siempre que una sílaba es breve por naturaleza, y nosotros la hacemos larga; por el contrario es sístole siempre que una sílaba es larga por naturaleza y nosotros la hacemos breve. Hay éctasis en aquella sílaba, como *Italiam fato profugus*: la *I* es breve por naturaleza, pero en todas partes se alarga y se produce éctasis, esto es, alargamiento; es sístole, por ejemplo, *feruere Leucatem* por lo que es *feruere*. Pero, para que no caiga en duda, entonces sufre sístole *feruere*, si no quieres que sea de la tercera conjugación. Muchos efectivamente lo flexionan así: *feruo*, *feruis*, *feruit*; pero, si se flexiona así, *feruo*, *feruis* hace *ferbère*, del mismo modo que decimos *lego*, *legis*, *legère*. Si en cambio quieres que sea de la segunda flexión, será *feruere*, del mismo modo que *doceo*, *doces*, *docere*. Por consiguiente entonces habrá esta figura. Pero deja este verbo que queda ambiguo, digamos aquél: *sternueruntque comae et uox faucibus haesit*. Por consiguiente aquélla es la éctasis, ésta la sístole; he aquí que tienes ocho.

<IV. La diéresis y la sinéresis>

Asimismo dos metaplasmos contrarios entre sí: diéresis y sinéresis. Diéresis es siempre que una sílaba se divide en dos; Sinéresis es, por el contrario, siempre que dos sílabas se contraen en una. En efecto es diéresis *Albai Longai*, por lo que es *Albae Longae*, como es aquello de Virgilio:

diues equum, diues pictai uestis et auri,
[F.113r]
aulai medio libabant pocula Bacchi;

una sílaba está dividida en dos. Leed a Verrio Flaco y a Catón, y allí lo encontraréis; así efectivamente escribían nuestros mayores *aulai*, *la e i*. Ai efectivamente es un diptongo griego, así decían algunos ai. Por consiguiente escribe a la griega y

mira cómo puedes encontrar aquella diéresis, *aulai*, separa *a* e *i*, y haces diéresis, y encuentras *aulai*; según esa misma costumbre separaron así también *Musai*. Por consiguiente ésa es la diéresis, siempre que una sílaba se divide en dos. Sinéresis es siempre que dos sílabas se contraen en una, como es aquello: *fixerit aeripedem ceruam*, por lo que es *aëripedem*; dos sílabas se han contraído en una, como es *Phaeton*, *Neri*, por lo que es *Phaëton*, *Nerei*.

<V.> La elisión y la sinalefa

Hay asimismo otros dos metaplasmos contrarios entre sí: la elisión y la sinalefa. Ha hablado magníficamente, no de modo restringido, no como un gramático, sino con lenguaje libre y abundante, ha querido expresar una cosa bastante difícil. Elisión es siempre que una vocal excluye a una vocal. Así, por ejemplo, si una vocal excluye a una vocal, como

ille ego qui quondam gracili modulatus auena;

en *ille ego* son dos las vocales esas, *e* y *e*, sin embargo una ha excluido a la otra, y no ha hecho *ille ego*, sino que ha hecho *ille go*. Se llama sinalefa el encuentro apacible y suave de dos vocales concurrentes, siempre que hay dos vocales y se rechazan suavemente y apaciblemente; ésta es la sinalefa.

Aquella por su parte no se produce de vocales, sino de consonantes; no puede efectivamente ser rechazada una consonante, a no ser que a la par haya una vocal que rechace la letra *m*; como, por ejemplo, *hominis amicum*: cuando quitas el metacismo se excluye la vocal. En efecto, ¿quieres saberlo?, siempre que se da el procedimiento de metacismo, que se quite el metacismo, también se quita la vocal. Se ha quitado la consonante, para que no haya metacismo; cuando se haya quitado el metacismo, empieza la vocal a desaparecer, para que no haya hiato. Es necesario por consiguiente que suceda de tal modo que quites la *-m* a causa de la incorrección, que quites la vocal por aquella letra; si efectivamente no fuera quitada, empieza a haber hiato. Por consiguiente tal será aquello: *multille et terris*, así has de escandir. Y ya ¿qué causa hay para que no sólo quites la *m*, sino la *u*, la *u* que está con la letra *m*?; y se llama elisión, esto es, el encuentro, duro y difícil de consonantes que concurren rudamente con vocales.

<VI>. la antítesis y la metátesis

Hay otros dos contrarios: la antítesis y la metátesis. Antítesis es [F.113v] la colocación de una letra por otra. Esto entre los latinos, la antítesis, en el metaplasmo no la encuentras en latín, pero la encuentras en el ornato. Esto es efectivamente entre los latinos *olli*, lo que es *illi*. ¿De qué me sirve?, de nada; en efecto ya sea que diga *olli*, ha de estar bien por su posición, ya sea que diga *illi*, ha de estar bien por su posición; por tanto de nada me sirven, sino como novedad de expresión. La antítesis en los latinos no sirve de nada; por el

contrario entre los griegos sirve de ornato: hay una *ó* larga, hay una *o* breve; donde hay necesidad del metro tomamos aquella *ó* por la *o*; y ya realmente la antítesis, cuando una letra está puesta por otra, ha sido útil al metro; aquí, en cambio, de nada sirve al metro. Pero he aquí que tienes entre los latinos la antítesis, pero en palabra griega, no es latina, sino que es griega la palabra: *aquosus Orion*, decimos *O*, pero ya habrá antítesis en las cantidades tan sólo, no en las sílabas, y no escribes de un modo *Orion* y escribes de otro modo *ōrion*. Por eso de nada sirve al latín: son efectivamente las mismas vocales, pero se apartaron de sus cantidades.

La metátesis. Realmente ésas desaparecieron entre los latinos; aquí ha habido una transposición, no una mutación; de modo que no pones una por otra, sino que inviertes las mismas, como es *Thimbre*, como
nam tibi, Thymber, caput Euandrius abstulit ensis;

dilo naturalmente, como es el orden de las letras, y no está bien el verso: *nam tibi, Thymber, caput Euandrius abstulit ensis*. Por consiguiente se llama metátesis siempre que se invierte el orden de las letras por necesidad, para que pueda el metro estar bien.

<II>. LA FIGURA <I. Su naturaleza>

Estos son los catorce metaplasmos. Las figuras, en cambio, son de dicción, o de pensamiento; de dicción se llaman las que pertenecen a los gramáticos, de pensamiento las que pertenecen a los oradores.

Figura de dicción se llama siempre que se hace en una palabra; figura de pensamiento se llama siempre que, estando íntegras las palabras, se hace en el sentido la figura. Así, por ejemplo, si dices *hic illius arma, hic currus fuit*; nadie dice *hic arma fuit*, sino *currus fuit*. Ya con una palabra has obviado dos expresiones desigualmente puestas, es decir, construídas con número desigual; es decir, la figura se hace en una sola palabra: quita aquella palabra, y nada está bien: *hic currus fuerunt, hic arma fuerunt*. Por consiguiente se hace en una sola palabra.

La figura de pensamiento, en cambio, no se produce en una sola palabra, sino en la relación de las partes de la oración; como, por ejemplo, cuando fingimos que no decimos nada y lo decimos: *nam illa nimis ergo antiqua praetereo, quaeque, Seruilius Ahala Spurium Melium nouis rebus studentem manu sua occiderit*: [F.114r] ha dicho "paso por alto aquello" y de ningún modo lo deja de decir. Esas son «de pensamiento». Por consiguiente aquellas figuras que se hacen en el sentido pertenecen al orador, las que se hacen en las palabras pertenecen a los gramáticos.

Figura se llama una imagen, y esta figura se produce o el sentido, o en las palabras. Las figuras que se producen en el sentido pertenecen a los oradores, las que se producen en las palabras pertenecen a los gramáticos; y la figura que se hace en

el sentido o en las palabras se distingue por este sistema. Tienes en Virgilio una y otra: la figura hecha en el sentido, y en las palabras; en el sentido la tienes en aquel lugar:

*quid memorem infandas caedes?, quid facta tyranni
effera? Dii capiti ipsius generique reseruent!
Mortua quin etiam iungebant corpora uiuis
componens manibusque manus atque cribus ora.*

Esta figura se constituye en el sentido. ¿Qué es efectivamente la figura de sentido?, esto es, cuando decimos que no queremos decir algo y sin embargo lo decimos: "a qué recordar las matanzas infandas, a qué las fieras hazañas del tirano?", como por qué recuerdo las matanzas de aquél, por qué las fieras hazañas?. Y en efecto, "ataba sus cuerpos a los vivos": había afirmado que él no lo decía y lo ha dicho, sin embargo; ya esto es una figura en el sentido: *nam illa nimis antiqua praetereo, quaeque Seruilius Ahala Spurium Melium nouis rebus studentem manu sua cecidit*: "paso por alto aquellos asuntos pasados", y de ningún modo ha dejado de decirlo; esta figura es en el sentido, ésta pertenece a los oradores. ¿Cuáles, en cambio, pertenecen a los gramáticos?, esto es:

*Troiugena, interpres diuum, qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clarii lauros, qui sidera sentis.*

Ya en una sola palabra, *sentis*, apoya todas aquéllas anteriores: *qui numina Phoebi sentis*, *qui tripodas*, *Clarii qui lauros*; he aquí que en una sola palabra responde a todos en conjunto. Ya en este lugar no es el sentido, sino la significación de la palabra, palabra que se refiere a la cláusula, a los miembros anteriores. Por consiguiente toda figura o se produce en el sentido, o en las palabras; pero las que se producen en el sentido pertenecen a los oradores, las que se producen en las palabras pertenecen a los gramáticos; aquéllas que se producen en el sentido se llaman de pensamiento, las que se producen en las palabras se llaman de dicción. Estas figuras pueden ser muchas, y realmente puede haber tres libros enormes de este asunto; pero, como ejemplo, éstas, las más frecuentes son las que diremos.

<II. Las diecisiete figuras>

Y éstas son diecisiete: prolepsis, zeugma, hipozeuxis, silepsis, reduplicación, anáfora, epanalepsis, epizeuxis, [F.114v] paronomasia, «scesis onómaton», paromeo, homeoteleuto, homeóptoto, poliptoto, hirmo, polisíndeto, asíndeto.

<I>. La prolepsis

Prolepsis es *praeoccupatio*. Así se puede decir en latín; prolepsis es la anticipación de una cosa futura. Muchas cosas que se hacen después, las decimos nosotros como si estuvieran hechas de antes, y surge este tropo: *Laviniae uenit litora*. Por aquel tiempo en el que vino Eneas a Italia, aún existía la ciudadela de Lavinio ni las costas lavinias; por consiguiente en ese lugar habrá prolepsis, *praeoccupatio*. Como asimismo en otro lugar:

tunc se ad Caietae recto fert litore portum.

El puerto de Gaeta no existía por aquel tiempo, sino que se llamó así después de muerta Gaeta. Por tanto se llama prolepsis la anticipación de una cosa futura.

<II>. El zeugma y la hipozeuxis

La mayor parte de las figuras tienen también sus contrarias, como también los metaplasmos. Zeugma e hipozeuxis, ya esas dos son contrarias. En efecto se llama zeugma siempre que con una sola palabra concluimos muchas; es hipozeuxis siempre que concluimos cada cosa con una palabra. Zeugma es cuando todas aquellas cosas que se han puesto delante se concluyen con una palabra, como es aquello que dije hace poco:

qui numina Phoebi,
qui tripodas, Clari laurus, qui sidera sentis.

Entre tanto, puesto que viene a la mente ese verso, lo leen todos sin que esté correcto: *qui numina Phoebi, qui tripodas, Clari*; no está bien el verso. Ya, si lo dices así, no está bien el verso, pero decimos *qui tripodas Clarii*, puesto que *Cla* es breve: si dices *qui tripodas Clari*, de modo que sea espondeo, no está bien, sino que será dáctilo; breve es efectivamente *Cla*, y todos, sin embargo, leen así sin lugar a dudas. Por consiguiente, siempre que con una sola palabra componemos diversas cláusulas hay zeugma.

Hipozeuxis es siempre que concluimos cada cosa con una palabra, como:

regem addit et regi memorat nomenque genusque.

Regem addit tiene sentido, *et regi memorat* tiene sentido, *quidue petat* tiene sentido, *quidue memorat* tiene sentido, *arma quae sibi componit* tiene sentido, *humanis quae sit rebus* tiene sentido. Cada cosa se completa con una palabra.

<III>. la silepsis

Silepsis es una misma conclusión de cosas distintas, como, por ejemplo, si pones dos números diferentes, y haces referencia a uno solo, dejas el otro; [F.115r] si pones dos géneros diferentes, y haces referencia a un solo género, dejas el otro. Así, por ejemplo: *hic illius arma, hic currus fuit*; *hic illius currus fuit* lo decimos bien, *arma fuit* no se dice bien. Por consiguiente hay silepsis siempre que con una sola palabra hacemos referencia a dos palabras distintas de forma que una parte pertenezca a la expresión recta, la otra a la figurada. En efecto, cuando decimos *hic currus fuit*, es una expresión recta; cuando decimos *arma fuit*, no es una expresión recta, sino figurada. Por consiguiente silepsis se llama a una sola conclusión de cada una de las cláusulas; pero esta silepsis no se hace sólo en las palabras, sino también en el sentido. Cada vez que surgen cosas distintas que producen un solo final, es silepsis. Por eso tienes en Terencio hecha miles de veces esa

figura en los casos y también en los números. Quiero mostrar que esto lo dice ése: "la silepsis se hace generalmente en las partes de la oración y en los accidentes de las partes de la oración". No ha querido dar ejemplos; sin embargo encontramos nosotros ejemplos en Terencio, puestos en aquel lugar:

*poeta cum primum animum ad scribendum appulit,
id sibi negotii credidit solum dari,
populo ut placerent quas fecisset fabulas:*

nadie dice *ut populo placerent fabulas*, sino *ut populo placerent fabulae*. Asimismo en otro lugar un poco después:

*quas faciet de integro comoedias
spectandae an exigendae sint vobis prius:*

de nuevo *comoedias spectandae* es silepsis por cambio de casos. Ya la tienes en los casos; en los números, en el Eunuco:

*si quisquam est qui placere se studeat bonis
quam plurimis,
in his poeta hic nomen profitetur suum.*

Si *quisquam est in his* lo podemos decir así: *si qui sunt qui uolunt populo placere*, in *his se uult Terentius numerari*; pero ése dijo: *si quis est qui uult populo placere*, *inter ipsos est Terentius*, *qui uult se numerari*. Asimismo en otro lugar en esa misma obra:

habeo alia multa quae nunc condonabitur:

debió decir *habeo alia multa quae nunc condonabuntur*. Por consiguiente ves que con frecuencia se hace esa figura de diferentes modos, esto es, en los géneros, en los casos, en los números.

<IV>. Cuatro especies similares

Anadiplosis, anáfora, epanalepsis y epizeuxis. Estas figuras se agrupan en un solo género, en la especie difieren tan sólo.

[F.115v] Anadiplosis es siempre que comenzamos el verso siguiente con aquella palabra con la que hemos concluido el anterior, como, por ejemplo, *sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens*; con la palabra con la que se ha concluido el verso anterior, con esa palabra se ha comenzado el siguiente.

Anáfora es siempre que en muchos versos usas en cambio una misma palabra en el principio, como:

*nate, meae uires, mea magna potentia, solus,
nate patris summi qui tela Typhoea tennis;*

si de nuevo quieres tú mantener cuatro o cinco versos, empezándolos no obstante por la misma palabra, hay anáfora.

Epanalepsis es siempre que en un verso hay una misma palabra al principio y al final; como, por ejemplo, con la palabra con la que empiezas, con ésa misma palabra también concluyes el mismo verso:

ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante;

ante y *ante*, con la misma palabra lo ha comenzado, con la misma palabra lo ha concluido también.

Epizeuxis es la repetición de una misma palabra, pero sin dilación. Entre la epanalepsis y la epizeuxis hay esta diferencia: que la epanalepsis tiene muchas palabras en medio, como

ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante;

la epizeuxis no tiene en medio ninguna palabra, como *me, me, adsum qui fecit*: ha repetido ciertamente la misma palabra, pero sin intervalo.

<V>. La paronomasia

Paronomasia se llama siempre que de un nombre se hace otro nombre, semejante de sonido, distinto de sentido, como es el comienzo de *amentium* o *amantium*, esto es, así suena *amens* y *amans*; por sonido es similar, por el sentido, sin embargo, distinto.

<VI>. El *schesis-onomaton*

«*Schesis-onomaton*» es —tenían esta costumbre los antiguos, ahora nadie hace esto—, «*schesis-onomaton*» es la acumulación de nombres. Es difícil que o sean nombres todos, o sean pronombres todos, o participios todos; esto lo hacían por un enorme rebuscamiento nuestros mayores. Hacían un verso, verso en el que no encontrarás sino todos nombres, como:

magna manus, Peligna cohors, Festina uirum uis.

magna es nombre, *manus* es nombre; *Peligna*, *cohors*, *Festina*, *uirum*, *uis*, todos éstos son nombres; ninguna otra parte de la oración tienes en éstos; esto es *schesis-onomaton*: *Peligna*, esto es, de Peligno, de donde era Ovidio, con cierto ánimo de unir copulativamente, esto es efectivamente todo; ¿cuál es la *magna manus*?, la *Peligna*; ¿cuál había sido aquélla *Peligna cohors*, la *Festina*. [F.116r] Ha hecho iteración de sentido por la multitud de nombres.

<VII>. El *paromeo*

Paromeo es siempre que se ponen distintas palabras que comienzan con las mismas letras, como lo tienes en Virgilio:

sola mihi tales casus Cassandra caneat;

ha empezado por la misma letra varias partes de la oración, como es aquello: *longo sale salsa sonebant*. Los antiguos hacían así versos enteros, como —el verso es enniano—:

O Tite, tute, Tati, tibi tanta, tyranne, tulisti.

<VIII>. El homoteleuto y el homoteleuto

Hay asimismo dos figuras, el homeóptoto y el homoteleuto. Entre el homeóptoto y el homoteleuto hay esta diferencia: que el homeóptoto se hace con los casos, el homoteleuto se hace con las palabras. Homeóptoto es si dices así:

merentes, flentes, lacrimantes, commiserantes;

hos merentes, hos flentes, hos lacrimantes, hos commiserantes; ahí todos los casos son acusativos, de ahí se ha llamado homeóptoto: llaman ptoxis a los casos.

Homoteleuto es siempre que en las palabras el final es del mismo sonido, como, por ejemplo, lo tenemos en Cicerón puesto clarísimamente: *itaque in illum non animadvertisti, sed hospitem reliquisti*; casi el mismo es el final de todas las cosas. Todo esto es antiguo, hoy nadie lo hace, si alguien lo hace es objeto de burla.

<IX>. El políptoto

Políptoto es ... —y hoy se hace éste—, políptoto es una pluralidad de casos, pero puestos de diverso modo, como es aquello: *litora litoribus contraria, fluctibus undas*. Mira y encontrarás todos los casos, hay un nominativo, un ablativo, *litora litoribus, undas*: hay pluralidad de casos en un solo lugar, pero dispuestos de diverso modo.

<X>. El hirmo

Hirmo es una cierta continuación —cuidado con pensar que el hirmo lo mismo que el zeugma; bastante similar a él es efectivamente el zeugma—, esto es, la continuación del sentido en muchos versos. Hirmo es, por ejemplo,

principio caelum ac terras camposque liquentes,

hasta aquel lugar, *nunc age*; en todo ese texto de cuarenta versos es uno mismo el sentido: que las almas inmortales también pueden regresar a los cuerpos.

<XI>. El polisíndeto y el asíndeto

Hay de nuevo dos figuras: polisíndeto y asíndeto. Se llama polisíndeto cuando hay muchos nexos. Asíndeto se llama cuando no hay ningún nexos. Polisíndeto, como es

[F.116v]

*Acamasque Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon;*

que, que, que, que, cuatro veces lo ha dicho. Hay algunos trozos, esto es, hay otros lugares donde no hay ninguna enlace, como es aquello:

ite,
ferte citi flammis, date tela, impellite remos;

podía decirlo de otro modo, *citi ite, ferte flammis, date tela et impellite remos*, pero prefirió poner inconexa la oración.

<IV>. LOS TROPOS

Trata también de los tropos. Hemos dicho que los metaplasmos son tan sólo por necesidad; las figuras, tan sólo por ornato; los tropos, partícipes de una y otra cosa. En efecto, por eso se hacen por necesidad como lo exige el sentido, y por utilidad cuando es ornato. Variados son esos tratados, pero de esos muchos hay trece. Pero elijo unos pocos que voy a decir.

<I>. La metáfora

Metáfora es la traslación. Los latinos esas cosas las oyen casi como extrañas. Leed a Cicerón y ved cómo lo trata; dos libros enteros escribió de esas cosas; nada habla en esos libros sino esto solo, de esas cosas, y da ejemplos, muchos traducidos de Demóstenes, muchos suyos propios. Quienes tienen el libro de Sexto, no habla al final de otra cosa sino de las figuras.

La metáfora se hace de cuatro modos: trasladamos de un ser que tiene alma a un ser que tiene alma, o de un ser que no tiene alma a un ser que no tiene alma; o mezcla esto mismo, esto es, o de un ser que tiene alma a un ser que no tiene alma, o de un ser que no tiene alma a un ser que tiene alma. Así, por ejemplo, entre dos seres animados, esto es, de un ser animado a un ser animado, como es aquello:

Typhyn aurigam celeris fecere carinae.

Typhis había sido piloto de la nave de Argos. Esese es piloto; lo ha llamado auriga, puesto que, del modo que aquel auriga rige los caballos, así ese piloto rige la nave; ya ha trasladado de un ser animado a un ser animado; el auriga y el piloto tienen alma.

De un ser inanimado a un ser inanimado, como es aquello: *ut pelago miserae rates*; *rates* propiamente llamamos a las conexiones de maderas por medio de las que descendemos al río; ése no obstante ha trasladado lo mismo a la nave; he aquí que ha trasladado semejantemente de un ser inanimado a un ser inanimado.

O ciertamente de un ser animado a un ser inanimado, como es aquello en el cuarto:

*Atlantis, cinctum, assidue cui nubibus atris
piniferum caput <et> uento quassatur et imbri.*

[F.117r] *Mentum, caput, umeros, brachia* y todas las demás cosas son propias del hombre, y ésas, éstas que habían sido propias del hombre, las ha trasladado al monte.

O de un ser inanimado a un ser animado, como: si *tantum pectore robur concipis*; *robur* propiamente llamamos al leño, pero ahora ha denominado *robur* a la fortaleza; de un ser inanimado ha trasladado a uno animado. Así se encuentran esos cuatro tipos; ha añadido algo y no ha querido tratarlo plenamente, no ha querido mostrarlo claramente.

Debéis saber, sin embargo, que estas traslaciones las hay recíprocas; recíprocas son siempre que se desarrollan entre sí. Así, por ejemplo, si haces una comparación de un volador con una nave, o de una nave con un volador, ésas son recíprocas. Tienes en Virgilio una y otra traslación del mismo tema: volar propiamente es de las aves, y lo ha trasladado a las velas: ya ha hecho la comparación de las velas con referencia a las aves. En otro lugar asimismo ha trasladado de las naves a las aves: *nare per aestatem liquidam*, hablando de las abejas que vuelan; *nare* es *natare*, lo que es ciertamente propio de la nave. Esas son recíprocas siempre que se corresponden. Son de una sola parte siempre que trasladamos de una parte, de la otra, en cambio, no podemos; tenemos en el Miloniano, *quidem ceteras tempestates et procellas in illis duntaxat, fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas: tempestates, procellas, fluctus*, todo esto es propio del mar, y lo traslada a la violencia y las sediciones del pueblo; y, por el contrario, no puedo ponerlas del pueblo al piélago; ¿caso efectivamente podemos decir: *talis tempestas populi fuit qualis seditio maris*? Sin embargo Estacio, inconsciente, mencionó la sedición.

<II>. La catacresis.

Catacresis se llama el uso de un nombre ajeno; así se ha definido. Así, por ejemplo, no sé quien ha matado a un hijo suyo, se llama *paricida*; no sé quien ha matado a su madre, se llama *paricida*; si a su hermana, se llama *parricida*; hay uso de un nombre ajeno. Aunque haya querido Cicerón hacer distinción; tenéis en aquel discurso *de domo sua: matricida, fratricida, sororicida*. Aunque también los antepasados quisieron que fuera una cosa el *parricidium* —*parricida* es el que mata a su padre, *fratricida* es el que mata a su hermano—. Efectivamente por eso se ha dicho así, añadida una letra, *parricida*, por el hecho de que mate a su padre. Entre nuestros mayores efectivamente *homicidas*; raramente lo habéis leído, por el contrario siempre *parricidas*; [F.117v] por eso también llamamos *parricidas patriae* a quienes matan a ciudadanos. Llamamos *piscinam* a donde no hay peces. Hay uso de nombre ajeno; estas cosas efectivamente tienen nombre ajeno, no tienen su propio nombre.

<III>. La metalepsis

Metalepsis es ... —ese tropo era frecuente entre los poetas—, metalepsis se llama un cierto aumento que llega

gradualmente hasta el final, pero en larga sucesión, como si dices

post aliquot mea regna uidens mirabor aristas:

por medio de «aristas» indica 'las cosechas', por «las cosechas» 'los estíos', por «los estíos» 'los años'; por consiguiente *post aliquot aristas* es eso: 'después de algunos años'. Metalepsis se llama la que gradualmente llega a algo; como asimismo tienes en otro lugar: *speluncis abdidit atris*; por medio de *speluncis atris* quiere decir 'tenebrosas', de ahí 'sombrias'.

<IV. La metonimia>

Metonimia es cierta designación; como, por ejemplo, muchas veces por medio de las cosas que contienen indicamos lo que es contenido, o por medio del inventor indicamos lo que se ha inventado. Así, por ejemplo, *et uina coronant* por lo que es *pateras coronant*: las cosas que contienen las muestra lo que es contenido. Por el contrario en otro lugar ha puesto *nunc pateras libate deis*: libamos de ellas el vino, no las páteras; pero por medio de lo que contiene designa lo que es contenido. O por medio del inventor lo que se ha inventado: *sine Cerere et Libero friget Venus*, esto es, 'sin pan y sin vino'; o por los contrarios, esto es,

uinum prececur, nam hic deus praesens:

roguemos al vino, esto es, a Liber.

<V. La antonomasia y el epíteto>

Antonomasia y epíteto son tropos cercanos entre sí. En efecto la antonomasia se ocasiona por medio de tres cosas, y el epíteto se ocasiona por medio de tres cosas, esto es, «por el espíritu», «por el cuerpo», «desde el exterior». Así, por ejemplo, *felix Aeneas* es antonomasia por la fortuna; si dices *magnanimis Aeneas*, es antonomasia «por el espíritu»; si dices *fortis Aeneas*, es antonomasia «por el cuerpo». Por consiguiente la antonomasia se ocasiona por tres cosas: por el espíritu, por el cuerpo, por el exterior. El epíteto, semejantemente.

¿Qué diferencia habrá por consiguiente entre la antonomasia y el epíteto?, dice, que la antonomasia se pone en lugar del nombre, el epíteto se pone con el nombre; como, por ejemplo, si alguien dice, *verbi causa, iam pius uenis iuuenis*, y quiere indicar a Eneas diciendo *ecce pius uenit iuuenis*, ahora es antonomasia; si dice *ecce pius uenit Aeneas*, ya no es antonomasia, sino epíteto. Ninguna otra cosa efectivamente es el epíteto sino la antonomasia unida al nombre.

Esta diferencia hay entre la antonomasia y el epíteto, que la antonomasia en lugar del nombre [F.118r] puede estar puesta sola, como *ipse arduus altaque pulsat sidera*. Así *dira Celaeno*: mira, si dijera *dira* tan sólo, haría antonomasia; diciendo *Celaeno* ha hecho un epíteto. *Diua Camilla*: si dijera esto solo, *diua*, sería antonomasia. A partir de estos dos tropos, o alabamos

o vituperamos; nada más cierto: con las tres cosas alabamos a alguien, «por el espíritu», «por el cuerpo», «desde el exterior». Cuando alabamos a Aquiles, necesariamente has de alabar su espíritu, alabar su cuerpo, alabar su fortuna. Por consiguiente con estos tres tropos, o alabamos a alguien, o lo vituperamos; o indicamos, o adornamos, pero con aquellos soportes.

<VI. La sinécdoque>

Sinécdoque se llama una cierta significación que o dice menos y significa más, o dice más y significa menos; esto tiene la sinécdoque. Así, por ejemplo, *puppisque tuae pubesque tuorum*: ya ha dicho menos y ha significado más; en efecto, con *puppis* entendemos *naves*; con *pubes*, *juvenes*; he aquí que ha dicho menos y significa más.

Lo contrario, cuando dice más y significa menos, como es aquello: *ingens a uertice pontus in puppim ferit*: 'vino enorme el ponto y golpeó la nave'; ¿acaso el mar había podido golpear la nave y no el oleaje? *Fontemque, ignemque ferebant*: pedían para el sacrificio «una fuente», esto es, 'agua'; ha dicho más y ha significado menos. Por consiguiente, la significación de este tropo es tal que o diga más y signifique menos, como *fontemque, ignemque ferebant*, o diga menos y signifique más, como *puppisque tuae, pubesque tuorum*.

<VII. La onomatopeya>

Onomatopeya se llama el nombre hecho a partir del sonido. Lo tenemos en Virgilio mil veces, y en otros poetas: *tinnitu galeae*: ¿no expresa esta propia palabra incluso el sonido del propio metal?; *tinnitu* suena de tal modo como suena la propia cosa. Si dices *clangor tubarum*, *clange* suena así, Onomatopeya es esa, siempre que la palabra expresa su propio sentido.

<VIII. La perífrasis>

Perífrasis se llama el circunloquio. Y ésta surge o para ennoblecer alguna cosa, o para evitar una muy indecente; así, por ejemplo, una cosa es noble: si quieres hacerla más noble, haces una perífrasis; una cosa es indecente, haces una perífrasis si la quieres hacer noble. He aquí aquella cosa que se ennoblece por perífrasis, por medio del tropo ese: podía Virgilio decir [F.118v] *mane fuit*, pero quiso decir más noble esto mismo con un circunloquio, y dijo:

*Tithoni croceum linquens Aurora cubile;
extulerat;*

he aquí que una noble la ha dicho más noble con ese tropo.

Desde el otro punto de vista, una cosa muy indecente la evitamos con eso: quiso exponer el coito, y por un circunloquio lo evitó así:

*nimio ne luxu obtunsior usus
sit genitali aruo, et sulcos obliment inertes;*

ha dicho todas las cosas obscenas, pero, sin embargo, con palabras bastante nobles.

Por consiguiente, la perífrasis o ennoblece las cosas sencillas, o evita las cosas indecentes: *nimio ne luxu obtunsior usus sit genitali aruo*. Donde evitaría lo indecente, generalmente encontramos que los gramáticos lo dicen así, y los oradores; y muchos que no saben ese sistema.

<IX. El hipérbato>

En cuanto han encontrado perturbado el orden en las palabras, al punto dicen "es hipérbato"; como, por ejemplo, si corresponde esta palabra y el lugar, y de nuevo corresponde otra expresión al cuarto lugar, y la frase está confusa, dicen "es hipérbato"; no es esto. En efecto hipérbato es una figura; no dice en cambio como es, sino en general. Existe el tal hipérbato, si dices un tropo general, como, por ejemplo, si ves un hombre y dices *animal*, ¿acaso el que has dicho que era un animal no puede por eso ser animal y caballo, ser animal y asno?; no has dicho una cosa especial, sino una cosa general. Quien dice así, es hipérbato; en efecto el hipérbato tiene muchas especies, y estas especies las debemos saber tan bien como la significación general.

<X. La histerología o histero-prótero>

Dí cómo. Es una especie que se llama así, histerología, o histeroprótero. ¿Cuántas veces lo hay?; siempre que se cambian las palabras y el sentido, entonces se debe entender esto. Así, por ejemplo, han entregado, dice, trigo; en primer lugar, dice, empezaron a tostar:

et torrere parant flammis et frangere saxo;

he aquí que ha dicho antes que cuecen el pan, y después que muelen el trigo. Esto dice, es histerología cuando están cambiadas las palabras y se cambia el sentido, como, por ejemplo, traen pan en canastas, *tonsisque ferunt mantilia uillis*: antes está el que lleven los manteles, después el pan; he aquí que en este lugar está cambiado el sentido y el orden de las palabras. Por consiguiente se llama histerología: ésta es una especie.

<XI. La anástrofe>

Anástrofe, en cambio, se llama siempre que sólo las palabras se cambian, el sentido en cambio permanece intacto. Si dices *transtra per remos*, o dices *per transtra et remos*, el sentido es el mismo, tan sólo las palabras están cambiadas; como *Italiam contra, contra Italiam*.

<XII. El paréntesis>

Paréntesis es una intercalación en una sentencia partida; [F.119] como, por ejemplo, *Aeneas*, e intercala *neque enim patrius consistere mentem passus amor*; el orden es: *Aeneas rapidum ad*

naues praemittit Achaten, y ha intercalado la frase *neque enim patrius consistere mentem passus amor. Tunc socios*, e intercala *namque omnis eum stipata tegebat turba ducum*. Se llama paréntesis ese tropo —es ridículo—.

<XIII. La tmesis>

Tmesis se llama el corte de una palabra. Se produce corte, cuando intercalamos una palabra, o una sílaba, o muchas veces intercalamos sentido, sentido que se forma con varias palabras; así, por ejemplo, una palabra, para decir *fuit imperator quidam Eliogabalus*; si lo pusiera así no podía estar bien el verso; pero hizo un corte e intercaló *nam: Elio nam gabalus*. Intercaló *nam*, se llama tmesis. Tienes en Virgilio *septem subiecta Trioni*, esto es, *Septemtrioni*, hizo intercalación. po consiguiendo la tmesis se hace o por una sílaba, *nam*, o ciertamente por una palabra, como *septem subiecta Trioni*. Muchas veces por varias palabras intercaladas, si dices esto:

Massili portabant iuuenes ad litora tanas,

esto es, *Massilitanas lagonas portabant iuuenes ad litora*. Otro también, *saxo cere comminuit brum*, esto es, *cerebrum*, es decir, *saxo cerebrum ei comminuit*; pero no pudo estar bien en ese orden, hizo una composición.

<XIV. La sínquisis>

Sínquisis es, en cambio, siempre que hay hipérbato confuso por todas partes. ¿Qué es "confuso por todas partes"?; esto es: por las palabras y por el sentido, por el orden y el corte, y por todas partes. Tienes algo parecido en el primero:

tris Notus abreptas in saxa latentia torquet,
saxa uocant Itali mediis quae in fluctibus Aras.

has mezclado todas aquellas cosas anteriores en este tropo: el orden es *tris Notus abreptas in saxa torquet, quae saxa mediis fluctibus latentia Itali Aras uocant*; desde todos los aspectos es confuso.

<XV. La hipérbole>

Hipérbole es una expresión que excede la exactitud, propia o del que aumenta, o del que disminuye. A veces hay hipérbole y aumentamos; a veces hay hipérbole y disminuimos. Aumentamos si dices *niue candidior, Euro uelocior*. A veces la hipérbole se ha dado para aumentar; a veces para disminuir, si dices *tardior testudine*; ¿quién puede ser más lento que una tortuga?

<XVI. La alegoría>

Asimismo, he aquí que como hemos dicho del hipérbato, así de la alegoría. cualquiera que dice así, dice "es alegoría"; y sin embargo no según sistema, pero ni en

latín con ese sistema, puesto que la alegoría es general y tiene muchas especies. ¿Qué es por su parte la alegoría?, [F.119v] siempre que decimos una cosa y significamos otra; nuestras palabras suenan de una forma, y la cosa es de otra:

etiam tempus equum fumantia soluere colla;

¿acaso realmente quiere esto decir que el caballo realmente debe liberarse del yugo?, no, sino que se debe acabar la carne.

<XVII. La ironía>

Ironía es siempre que realmente decimos una cosa y significamos otra en las palabras; no así como hemos dicho de la alegoría, cuando decimos una cosa y significamos otra, no; sino que con las mismas palabras puedes negar y confirmar; y con la sola pronunciación se distingue. *Egregiam uero laudem*: a no ser que lo acompañe a este tropo la seriedad de la pronunciación, parece afirmar lo que niegas. En efecto pronuncia así:

egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus:

si pronuncias así, parecerás afirmar; pero pronuncia de otro modo:

egregiam uero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus.

Por consiguiente, hay ironía sin duda siempre que la pronunciación sola hace la distinción de afirmar o negar.

<XVIII. La antífrasis>

Antífrasis es la ironía de una sola palabra: si llamas *bellum* a lo que no sea 'bello', *lucum* a lo que no 'luzca', *Parcae* a las que no son 'parcas', *Aquilo iuuentus* se ha dicho por esta razón, porque no produce agua, produce al contrario, efectivamente, serenidad.

<XIX. El enigma>

Enigma es con el que juegan incluso los vagabundos entre sí, cuando se proponen problemas que ninguno entiende: "dime qué es esto, 'es una hija de su madre, y es madre e hija de su propia hija'"; ¿quién puede entender esto?:

mater me genuit, eadem mox gignitur ex me.

Es un enigma; y esto significa que el agua solidificada puede hacer hielo, y de nuevo puede producirse del hielo licuada la misma agua; por consiguiente del agua surge el hielo, y del mismo hielo surge el agua. Esto es un enigma.

<XX. El carientismo>

Carientismo se llama el tropo que se desarrolla también entre los escolares frecuentísimamente. Dice: *da uinum*, y le dice su propio esclavo: *abundat*, esto es, 'no hay nada'; o, por ejemplo, dice *da acetum*, y si se trata de amargo, no dice sino 'dame un dulce'.

Carientismo hay siempre que hablamos al contrario; lo tenemos también en los autores esto; mira, lo tenemos en Afranio, pregunta a un esclavo un adolescente: *numquid me quaesit?*, y aquel esclavo: *bona fortuna*, esto es, 'ninguno'; una cosa difícil de decir la ha dicho más suavemente; como dicen los romanos *ignoscente calcaui me*.

Carientismo hay también en otras cosas, del mismo modo que hablan a las claras, ya que encontramos de ese asunto delicado en los autores algo puesto así y puesto con distinta expresión [F.120r] de la que hablamos; como por ejemplo, del modo que dicen esos bastante educados *ignoscente*. Muy al contrario, lo que dicen vulgarmente no es efectivamente latino: pero ¿cómo dicen, *uenia aurium* o *ueniam aurium*; con ablativo o con acusativo?. Encontramos efectivamente en uso que así lo dicen todos los hombres bastante educados que conocen la literatura; viene no sé qué hombre de baja condición, por ejemplo: *ueniam aurium tuarum*, era un lenón. Entre hombres demasiado descuidados, por todas partes leemos con acusativo; viene no sé quién de baja condición: *ueniam aurium tuarum*, para que sobrentendamos algo en acusativo; pero aquélla es una elocución simple.

<XXI. La Paremia>

Paremia se dice «*prouerbum*» en latín; como, por ejemplo, no sé de qué hablabas y de pronto llega él, dices tú: *lupus in fabula*; no sé quién quiso ser perjudicial, y fue matado, dices tú: *aduersus stimulum calces*; y todas las cosas que leemos: no sé qué ladrón, por ejemplo, ha robado no sé qué, y huye ante la casa de aquél al que había robado; tú dices aquello que hemos leído en Terencio: *ita fugies ne praeter casam*. Por consiguiente, siempre que usamos proverbios acomodados a las cosas y los tiempos, hacemos este tropo.

<XXII. El sarcasmo>

Sarcasmo se llama la ironía con burla hostil: completamente esto tiene el sarcasmo. Lo tienes en Virgilio:

*en agros et quam bello, Troiane, petisti,
Hesperiam metiri iacens;*

le ultraja, pero con mucho desprecio.

<XXIII. El astismo>

Astismo se llama una cierta elegancia en el sentido. Lo tienes en Cicerón con mucha frecuencia, cuando bromea: *ius tam nequam esse Verrinum*. Lo tienes en Virgilio:

qui Baniū non odit amet tua carmina, Maecius;

nada más suave, nada más elegante. Hubo dos pésimos poetas; dice: "al que le agrada ése, que le acontezca como castigo que le agrada aquél" —ajeno efectivamente le es a aquél el castigo, no existirá tal—, y lo otro que sigue:

atque idem iungat uulpes et mulgeat hircos.

Y todo lo que está lleno de elegancia y carece de grosería es astismo.

<XXIV. La homeosis>

Se llama homeosis, y ese tropo es general; tiene tres especies. La homeosis es una cierta semejanza, pero esta semejanza se hace o por cosas desconocidas, o por cosas no concordantes, o por cosas iguales.

<A San Columbano>

- Noche y día gimo, porque siento triste a mi señor;
y, porque lo temo, noche y día gimo.
- San Columbano, te lo ruego, mira ahora a tu siervo afligido;
vuelve tus ojos compasivo, san Columbano, te lo ruego.
- S.Co- — Qué puedo hacer tantas veces por ti, ya que te veo sumiso?; 5
lumbano tú pecas habitualmente; ¿qué puedo hacer tantas veces?
- Todo el género humano, puesto que está revestido de frágil carne,
se desliza a la mala acción: todo el género humano;
y no es capaz de levantarse, si no lo alza la diestra de mi señor;
y postrado por la culpa no es capaz de levantarse. 10
- S.C. — Cesa ya, desdichado, de proferir tales palabras;
deja de hablar tanto, cesa ya, desdichado.
Si temes tanto, ¿por qué das lugar a culpas tan grandes?;
deja de pecar, si temes tanto.
- Ya lo voy a hacer arrepintiéndome, cumpliendo tus palabras en todo; 15
santo padre Columbano, ya lo voy a hacer arrepintiéndome.
Ahora apiádate, te lo suplico, apacigua también a mi señor;
como solías, ahora apiádate, te lo suplico.
- S.C. — Haré lo que me pides, y visitaré yo mismo a mi querido Pedro;
hará lo que le voy a decir, hará lo que me pides. 20
Si lo hace por mí, hará lo que él mismo pide;
podrás efectivamente percibirlo, si lo hace por mí.
- Le pediré sin duda eso en tu honor, y con toda humildad,
de modo que lo conceda, le pediré sin duda eso. 25
Podré muy bien presentarme más honrado a él mismo algún día;
puesto que lo hará por mí, podré muy bien presentarme.
- S.C. — Quiero que no vuelvas vacío, ya que buscaste mis claustros;
inmediatamente procuraré que no vuelvas vacío. 30
Continúa en el empeño, y no lo dejes bajo ningún temor;
junto al padre cercano continúa en el empeño.
- Heme aquí, como defensor tuyo hablaré, él será propicio;
asiste dispuesto a esos lugares, heme aquí como defensor.
- S.A.P.— Pedro, predilecto mío estás considerado, elegido desde hace años;
haz ahora lo que quiero, Pedro, predilecto mío. 35
— ¿Qué otra cosa haría yo, sino lo que tú hayas examinado, abad?;
y haré lo que quieras, ¿qué otra cosa haría yo?
- <A.P.>— Muchas veces de lágrimas te habías llenado junto al altar,
prodigando religiosamente plegarias, muchas veces con lágrimas.
¿Cómo logro constantemente empujarlo con tales palabras?;
besando el suelo, ¿cómo lo logro constantemente? 40
San Columbano, te suplico que me concedas un ahijado piadoso,
el que anhela mi preocupación, San Columbano, te lo ruego.
Que acreciente el que tu grey habitual te dé alabanzas;
servirá éste a su señor, y que acreciente tu grey.
- <S.C.>— Gozos efectivamente a mí, a ti también te servirá además; 45
me aportará con asiduidad gozos efectivamente a mí.
- <A.P.>— Deplorando estas palabras, postrado ante la presencia del padre,
he pretendido un chico, deplorando estas palabras.
A quien envidiosa ha querido la fortuna con dolor
llevarse de las tierras, a quien envidiosa ha querido. 50

- Si la piedad de su señor no hubiere asistido también a las preces de éste, estaría muerto en efecto, sin la piedad de su señor.
- <S.C.>— A éste entonces tantas veces arrebatado de las fauces de Láquesis lo entristeces, a este chico entonces tantas veces.
- En efecto, enflaquecido, consumido por la mucha disciplina vuestra, 55
según he visto, según he sabido, en efecto está demasiado flaco.
- De donde suplico vivamente, para que ahora te considere limpio;
mira por las cosas que ha hecho, de donde suplico vivamente.
- <A.P.>— No lo he querido de tal modo, me admira más que pida eso,
que lo castigue con el azote: no lo he querido de tal modo. 60
- <S.C.>— Eso, sin embargo, te lo daré a ti, si va a cumplir muchas cosas,
no te escatimaré más esas cosas a tí.
- <A.P.>— Te damos por tanto gracias ahora a ti con limpia vestidura,
y a la vez te damos recompensas a tí.
- <S.C.>— Que el chico te sirva como custodia mandaré, 65
he querido que este chico crezca como custodia.

Este libro costó en Pavía 44 cuatrines, a 6 de marzo de 1521, y el ducado de oro vale 440 cuatrines.

INDICES COMMENTI

1. I N D E X

POMPEI COMMENTI ARTIS DONATI

<PRAEFATIO>	1r
<COMMENTVM ARTIS MINORIS>	1r- 2r
I. SEQVITVR DE NOMINE	1r
II. SEQVITVR DE PRONOMINE	1v
III. SEQVITVR DE VERBO	
IV. SEQVITVR DE ADVERBIO	
V. SEQVITVR DE PARTICIPIO	2r
VI. SEQVITVR DE CONIUNCTIONE	
VII. SEQVITVR DE PRAEPOSITIONE	
VIII. SEQVITVR DE INTERIECTIONE	
<COMMENTVM ARTIS MAIORIS>	2r-120r
I. SEQVITVR DE LITTERA	2r
II. SEQVITVR DE VOCE	2v
III. SEQVITVR DE LITTERA	3r- 8v
I. CVR VOCALIS DICTAE SVNT	3r
II. CVR CONSONANTES	3v
III. DE VOCALIBVS	
IV. DE O ET E	4r
I. SEQVITVR DE VOCALIBVS I ET V	4r- 6r
Vt sint uocales quem ad modum intellegimus uel	
i uel u litteras?	4v
II. Modo uideamus quando sunt consonantes	
III. Medias dicuntur	5r
IV. Iam uideamus quando accidit u litterae ut om-	
nino nihil sit	
V. Est etiam digamma ista u littera	5v
VI. Superest illud unum: i littera geminari potest	6r
I. DE DICHRONIS VOCALIBVS	6r- 6v
Illud sequitur omnes uocales: et produci et co-	
rripi possunt	6r

II.	Exceptis paucis	6v
III.	Praeterea scire debemus quod aspirare non debemus	7r
-	SEQVITVR DE CONSONANTIBVS	7r- 8v
I.	... Quas consonantes diuisit in duas partes: in seminuocales et in mutas. ...	7r
-	Haec autem x littera	
III.	DE S	
IV.	DE LIQVIDIS	7v
-	Sequitur etiam f	8r
-	SEQVNTVR MVTAE.	8r- 8v
I.	Mutae sunt nouem	8r
II.	DE C ET K	
III.	C, Q	
IV.	DE H	8v
V.	DE Y ET Z	
-	DE TRIBVS ACCIDENTIBVS LITTERIS	
I.	Vni cuique litterae III accidunt: nomen, figura, potestas. Nomen	
II.	Habet figuram.	
III.	Potestas	
-	SEQVITVR DE SYLLABA	8v- 13v
-	Syllaba dicta est de graeco	8v
-	DE BREVIBVS SYLLABIS	9r
-	DE TEMPORIBVS SYLLABARVM	
-	DE BREVIBVS ITERVM SYLLABIS	10r
III.	DE LONGIS SYLLABIS	10v
V.	DE COMMVNIBVS SYLLABIS	11r- 13v
I.	Primus modus est quem diximus qui fit de liquidis	11v
II.	Tale est et de h.	
III.	Hoc patitur etiam s	12r
IIII.	Hoc noli credere Donato: "Item syllaba quae partem terminat orationis in unam de- sinens consonantem qualis uis talis est"	
V.	Item si diphthongon uocalis sequatur	12v
VI.	Item si uocalis uocalem sequatur	
VII.	Item c littera aliquando pro duabus con- sonnantibus	13r
VIII.	Item z pro duabus est consonantibus	
VIIII.	Tenete et istum modum quem non habetis latinum: x quotiens transit in nomina graeca, etiam pro simplici habetur	

-	DE PEDIBVS INCIPIT	13v- 16r
I.	Pedes omnes CXXIIII, ... In omni pede nihil aliud debes quaerere nisi haec res	13v- 14v
I.	Cui rei proficiat ars et thesis, paulo post uidebimus	13v
II.	Numerus syllabarum	14r
III.	Tempus	14v
IIII.	Resolutio	14v
V.	Accidit figura	14v
VI.	Metrum uni cuique pedi accidit	14v
I.	Ergo accidunt etiam metra. Quin etiam pedes non nulli habent rationem nominum quare ita dicantur:	15r- 16v
II.	Pedes autem omnes sunt CXXIIII. Ex his no- mina habent XXVIII pedes	15r- 16v
III.	Tempora in pedibus tripartita habent diui- sionem	15r- 16v
I.	Ergo haec sunt diuisiones quae aequae dicuntur	15v
II.	Dupla dicitur diuisio	15v
III.	Sescupla	15v
IIII.	His exceptis, remanent aliqui pedes qui non seruiunt alicui diuisioni	16r
V.	Item epitriti	16r
-	DE ACCENTIBVS INCIPIT	16v- 20v
I.	Graeci «prosodias» dicunt accentus ... Accentus qui necessarii nobis sunt duo sunt... "Accentus est quasi anima uocis"	16v
II.	Iam modo uideamus quo modo computantur accentus	17r
III.	DE REGVLIS MONOSYLLABIS	18r
IIII.	... Videamus modo de dissyllabis.	18r
V.	... Modo uideamus de trissyllabis	18r
VI.	Diximus regulas accentuum, et breuiter accipe iterum ipsas regulas	18v
I.	... Etiam si fuerint duae partes orati- onis, unus accentum habebunt, si in unam redigantur	19r
-	Modo uideamus quae sunt res quae corrup- punt regulas	19r- 19v
-	"distinctio corrumpit regulas"	19r
II.	Item discretio	19v
III.	Pronuntiatio frequenter corrumpit	19v
I.	DE DECIM ACCENTIBVS	20r
I.	DE POSITVRIS	20v- 21r

INCIPIT IAM TRACTARE DE PARTIBVS ORATIONIS 21r-106r

I.	SED PRIMVM DE EO QVOD DICIT DONATVS: "PARTES ORATIO- NIS SVNT OCTO"	21r
II.	DE EO QVOD DICIT: "EX HIS DVAE SVNT"	
III.	DE EO QVOD DICIT: "LATINI ARTICVLI"	21v
IIII.	DE EO QVOD DICIT: "MVLTII PLVRES"	22r
V.	DE EO QVOD DICIT: "VTRVM EX HIS OMNIBVS"	
VI.	DE NOMINIBVS PRO ADVERBIIS ET ADVERBIIS PRO NOMINIBVS ..	22r
VII.	DE EO QVOD DICIT: "NOMEN EST PARS ORATIONIS"	22v
VIII.	DE EO QVOD DICIT: "NOMINI ACCIDVNT SEX"	23v
VIIII.	DE EO QVOD DICIT: "QVALITAS NOMINVM BIPERTITA EST"	24r

- DE EO QVOD DICIT: "PROPRIORVM NOMINVM SECVNDVM
LATINOS QVATTVOR SVNT SPECIES" 24v- 26v

I.	... <Praenomen> dicitur quod in loquendo praeponitur	24v
II.	<Nomina> dicuntur quae sunt communia fa- miliis	25r
III.	Quod proprium est unus cuiusque, <cogno- men> appellatur	
IIII.	<Agnumen> est quod extrinsecus uenit	

- DE EO QVOD DICIT: "APPELLATIVORVM NOMINVM SPE-
CIES MVLTAE SVNT" 26v- 31r

I.	... Sunt nomina appellatiua quae appe- llantur <corporalia>	26v
II.	Sunt <incorporalia> quae nec uideri nec tangi possunt	
III.	Sunt <primae positionis>	
IV.	Exinde fiunt <deriuatiua>	
-	E contrario deminutio non solum nomen facit	
VI.	... Aliqua nomina quae sic exeunt, quem ad modum exeunt etiam deminutiua, nec tamen deminutiua sunt	27v
VII.	Sunt item nomina tota graeca	
VIII.	<Totum latinum>	
VIIII.	<Nothum>	
X.	Sunt quae appellantur <synonyma>	28r
XI.	<Homonyma>	
XII.	Sunt etiam <patronymica>	
XIII.	... patronymicon est et cteticon	28v
XIIII.	Sunt etiam nomina quae appellantur <ad- lectiua>	
XV.	Sunt alia quae appellantur <qualitatis> ...	29r
XVI.	Sunt <quantitatis> nomina	
XVII.	Sunt <gentis>	
XVIII.	Accidit etiam <patriae>	29v
XIIII.	Accidit etiam <numeri>	
XX.	Accidit etiam <ordinis>	
XXI.	Sunt alia quae dicuntur <ad aliquid>	

XXII. Est etiam aliud quod appellatur ita: <ut ad aliquid qualiter se habet>	
XXIII. <Generalia>	
XXIII. Est item <speciale>	
XXV. Est etiam <uerbiale> nomen	30r
XXVI. Est etiam nomen <participii simile>	
XXVII. Superest nomen, nomen quod <uerbo simile> est	30v

DE QUALITATIS SPECIEBUS EXPLICIT. DE COMPARATIVO INCIPIT 31r- 36r

I. Comparatio nominum	31r
II. ... omnia uerba quae naturaliter per se plena sunt, non debent accipere comparisonem	
III. Quaesitum est de ipsis gradibus quot essent gradus	31v
IIII. Plene iste posituius omnia recipit genera... Comparatiuus duo recipit genera... Superlatiuius tria recipit genera	32r
V. Quae nomina comparisonem recipiunt?	32v
VI. Illud nomen quod in dubitationem uenit	
VII. Ergo ea recipiunt comparisonem quae sunt qualitatis et quantitatis	33r
VIII. Plane sciendum est esse aliqua nomina quae naturaliter gradus suos corrumpunt	33v
IIIII. Incipit tractare res tenendas	
X. Plerumque comparatiuus ponitur et est posituius	
XI. ... quinque sunt aduerbia quae non debemus iungere nisi posituiuo tantum	34r
XII. Comparatiuus gradus iungitur tribus casibus	35r
XIII. Praeterea comparatiuus gradus praefert nos et nostro generi et extraneo	35r
XIIII. Superlatiuius uero haec omnia contraria habet	35v
XV. ... comparatiuus iungitur numero singulari et plurali	
XVI. Superlatiuius uero plurali numero tantum seruit	
XVII. ... inuenimus nomina, ut ipse superlatiuius posituius sit	36r
XVIII. ... malae sunt illae elocutiones et curtae et semiplenae quas ponunt scolastici	

DE GENERIBUS NOMINVM 36v- 39v

I. Tractat de generibus	36v
II. Praeterea scire debemus quasdam regulas quasi sollemnes esse generum	37v
IIII. Saepe contingit ut in singulari numero alterius generis sit, et in plurali alterius	38r

III.	Sunt aliqua nomina quae habent et masculinum et femininum genus, et non sunt communia	
V.	Praeterea sunt aliqua «fixa» quae dicuntur, sunt quae dicuntur «mobilia»	38v
VI.	Sunt aliqua quae neque penitus fixa sunt neque mobilia	
VII.	... quando dubitamus principale genus, redeamus ad deminutionem	39r
-	Tractat cursim de nominatio singulari	
I.	Omnia nomina nominatio singulari a terminata	
II.	E terminatus nominatiuus	39v
III.	I terminatus nominatiuus	
IIII.	O terminatus nominatiuus	
V.	V terminatus nominatiuus	
VI.	Et I terminatus nominatiuus, ...	
-	DE NVMERIS NOMINVM	39v - 43v
I.	Transit in numerum	39v
II.	Quaeritur uero apud Latinos si possit inveniri numerus dualis	40r
III.	Et saepe, ait, nomina inveniuntur in utroque numero (-) eiusdem generis	40v
IIII.	Regulas declinandorum nominum	41r
V.	Praeterea sunt nomina enuntiatione singulari, intellectu plurali	41v
VI.	E contrario enuntiatione pluralia, intellectu singularia	
-	DE FIGVRIS NOMINVM	43v- 46v
I.	Figura aut naturalis est aut ex arte descendit	43v
II.	... aliqua contraria	44r
-	Figura nominibus aut simplex est aut composita	44v
-	DE CASIBVS NOMINVM INCIPIT	46v- 57r
I.	Casus dicti sunt ab eo quod faciant nomen cadere	46v
II.	Inter ablatiuum et septimum hoc interest	47r
III.	Sunt autem formae casuales	
IIII.	Praeterea scire debemus esse nomina adiecta casibus	48r
V.	Ablatiuus singularis diuersas habet regulas	
-	INCIPIT TRACTARE DE CASIBVS	48v

-	<u>DE VARIETATE CASUALI</u>	50r- 50v
	I. Scire debemus quod omnes casus uarios debent habere exitus	50r
	II. Inueniuntur aliquotiens pentaptota	
	III. Tetraptotum	
	IIII. Triptotum	
	V. Diptotum	
-	<u>DE APTOTIS</u>	50v
-	<u>DE DIFFECTIONE CASVVM</u>	51r- 51v
	I. Ecce nomen cum uno tantum casu	51r
	II. Inueniuntur alia nomina tantum modo contenta duobus casibus	
	III. Aliquotiens inueniuntur nomina ubi tres tantum sunt casus	
-	<u>DE CONIUNCTIONE NOMINVM CASIBVS</u>	51v- 52r
	I. Genitiuum ista sequuntur	51v
	II. Similiter quae datiuo casui seruiunt	52r
	III. Alia accusatiuum sequuntur	
	IIII. Alia sunt quae sequuntur ablatiuum	
	V. Alia septimum casum tenent	
-	<u>DE ABLATIVO CASV</u>	52r- 56r
	I. A terminatus ablatiuus	52v
	II. E terminatus ablatiuus	53r
	III. I terminatus ablatiuus	53v
	IIII. Ablatiuus singularis o littera terminatus	54v
	V. V terminatus ablatiuus	55v
-	<u>DE PLVRALIBVS TANTVM</u>	56r
-	<u>DE APTOTIS</u>	57r
-	<u>DE GRAECIS</u>	
-	DE ANALOGIA	57v
-	DE GENERIBVS	58r
-	DE NOMINATIVIS	
-	DE NOMINE EXPLICIT. INCIPIT DE PRONOMINE	58v- 65v
-	ID EST, CVR INVENTVM EST PRONOMEN	58v
-	DE QUALITATE PRONOMINVM	58v- 62r
-	<u>DE DIFFINITIONE QUALITATIS</u>	59r
-	<u>DE ILLO QVOD ACCIDIT ET ILLO CVI ACCIDIT</u>	
-	<u>DE NVMERO PRONOMINVM</u>	59v- 62v
	I. DE FINITIS PRONOMINIBVS	60r
	II. DE INFINITIS	
	III. DE MINVS QVAM FINITIS	60v

III. DE POSSESSIVIS	
V. DE QVALITATIS PRONOMINIBVS	
VI. DE QVANTITATIS <PRONOMINIBVS>	
VII. DE NVMERI <PRONOMINIBVS>	61r
VIII. DE ORDINIS <PRONOMINIBVS>	
VIII. DE GENTIS PRONOMINIBVS	61v
X. DE INCHOANTIBVS ET SVBNECTENTIBVS	
XI. DE PRAESSENTIBVS ET MAGIS PRAESSENTIBVS	62r
- <DE GENERIBVS PRONOMINUM>	62v
- <DE NVMERIS PRONOMINVM>	
- <DE FIGVRIS PRONOMINVM>	63r
I. Vtraque parte declinantur	
II. Est etiam pronomen quod priore parte declinatur, et posteriore non	
III. Aut uersa uice prior pars non declinatur declinatione in posteriore posita	
- <DE CASIBVS PRONOMINVM>	63v- 65r
- ... Similiter etiam hic casus sex sunt, quem ad modum etiam in nominibus	63v
- ... Ergo ecce habes pronomina crescentia per casus. Nunc uideamus decreascentia	63v- 65r
- E contrario inuenitur pronomen ubi unus deest casus	63v
- Item habes pronomen ubi non inuenis uocatiuum et nominatiuum	64r
- Inueniuntur aliqua pronomina quae omnino non habent nisi singulos casus	
- Item inuenitur accusatiuus tantum	
V. RECAPITVLATIO	65r
VI. DE DIFFERENTIA INTER PRONOMINA ET ARTICVLOS	
VII. DE NOMINIBVS QVAE AB ALIIS NOMINA PVTANTVR	
- FINIT DE PRONOMINE. INCIPIT DE VERBO	65v- 82v
I. SED PRIMVM DE DIFFINITIONE SONI EIVS	65v
II. DE DIFFINITIONE SVBSTANTIAE	
III. DE PLEONASMO	66r
IIII. DE EO QVOD DICIT "SINE CASV"	
- DE EO QVOD DICIT "AVT AGERE"	66v
- DE QVALITATE VERBORVM	66v- 71v
- <u>SED. PRIMVM. DE MODIS</u>	66v- 69v
I. Indicatiuus	67r
II. Imperatiuus	
III. Promissiui	
IIII. Sequitur optatiuus	67v
V. Sequitur coniunctiui	
VI. Infinitus	68r

VII. Impersonalia	
VIII. Est etiam gerundi modi	69r
- DE FORMIS VERBORVM	69v- 70v
I. Meditativa	70r
II. Inchoativa	
III. Perfecta	70v
IIII. Frequentativa	
- <DE FORMA VERBORVM>	70v- 71v
- Illud etiam scire debemus: inueniri apud nos uerba aliqua principalia, quae possunt facere deminutiva	70v
- Sunt aliquotiens deminutiva et non habent primitiva	71r
- Scire debemus, aut, esse aliqua etiam in uerbis frequentativa, non a uerbo uenientia, sed a nominibus	
- Scire debemus esse aliqua uerba quae caliginem faciunt et ambiguitatem, et nescio utrum perfectae formae sint an inchoativae	
- <DE CONIUGATIONE VERBORVM>	71v- 74v
- ...tres sunt uerborum coniugationes	71v
- Quando uis inuenire coniugationes, quinque res require	
- DE GENERIBVS VERBORVM	74v- 79r
- Genera uerborum ista sunt	74v
II. Ergo deponentia sunt contraria	75r
III. Commune autem uerbum	75v
I. DE, ODI, NOVI, MEMINI	76r
II. DE SVM	
III. DE IMPERSONALIBVS IN ET	76v
IIII. DE NEVTRO PASSIUIS	
V. DE INAEQUALIBVS VERBIS	77r
VI. DE DIFFECTIUIS VERBIS	
VII. DE EO QVOD PRIMA PERSONA VERBI NATVRALITER CORRPTA SIT, EXCEPTIS MONOSYLLABIS	77v
VIII. DE VERBIS INCERTAE SIGNIFICATIONIS	78r
- Ista iam quae sequuntur leuia sunt	78v
- <DE NVMERIS>	79r
- DE FIGVRIS	
- DE TEMPORIBVS	
- <DE PERSONIS>	80r
- <DE IMPERSONALIBVS>	80v
- <DE CONIUNCTIONE VERBORVM CASIBVS>	
III. DE DIFFECTIUIS	81r

IIII. DE LITTERIS QVAE ANTE O IN PRIMA PERSONA VERBI FIVNT	
V. DE SEPTEM MODIS DIFFECTIONIS VERBORVM	82r
- INCIPIT DE ADVERBIO	82v- 90v
- Aduerbiu est ...	82v
- Aduerbia omnia, aut a se oriuntur, aut ab aliis par- tibus ueniunt	
- <DE SIGNIFICATIONE ADVERBIORVM>	85v
- <DE COMPARATIONE ADVERBIORVM>	87r
- <OMNIS PARS ORATIONIS ADVERBIUM FACIT>	88r
- <ALIA SVNT NOMINAV CIVITATVM, ALIA PROVINCIARVM>	88v
- DE FIGVRA INCIPIT	90r
- FINIT DE ADVERBIO. INCIPIT DE PARTICIPIO	90v- 95v
- ... Participium dictum est pars orationis	90v
- Antequam tractemus hoc ipsum participium, debes sci- re discretionem participii ipsius a nomine	91r
- DE GENERE	92r
- DE CASV	92v
- DE TEMPORE	
- DE SIGNIFICATIONE	
- Iam addit alia propria et utilia	93v
- EXPLICIT DE PARTICIPIO. INCIPIT DE CONIUNCTIONE	95v- 98v
- Coniunctio est pars orationis dicta quod coniungat elocutionem	95v-98r
- <DE POTESTATE>	
- Copulatiuae	96r
- Disiunctiuae	96v
- Expletiuae	
- Inter causales et rationales est differentia	97r
- DE FIGVRA	98r
- DE ORDINE	
- FINIT DE CONIUNCTIONE. INCIPIT DE PRAEPOSITIONE	98v
- INCIPIT DE INTERIECTIONE	105r
FINIT DE OCTO PARTIBVS ORATIONIS	105r-120r
- INCIPIT DE BARBARISMO	105r
- FINIT DE BARBARISMO. INCIPIT DE SOLOECISMO	108r
- DE DVODECIM VITIIS INCIPIT	110r-111v
- DE ACYROLOGIA	110r
- DE «CACEMPHATON»	110v

-	DE «PLEONASMOS»	
-	DE PERISSOLOGIA	
-	DE MACROLOGIA	111r
-	DE TAVTOLOGIA	
-	DE «ELLIPSIS»	
-	DE «TAPINOSIS»	
-	DE «CACOSYNTHETON»	
-	DE AMPHIBOLIA	111v
-	DE METAPLASMO ET TROPO ET SCEMATE	111v-120r
-	DE METAPLASMIS	112r-113v
-	DE TRIBVS PRIMIS SPECIEBVS METAPLASMI	112r
-	<DE APHAERESI, SYNCOPE ET APOCOPE>	112v
-	<DE ECTASI ET SYSTOLE>	
-	<DE DIAERESI ET SYNAERESI>	
-	DE ECTHLIPSI ET SYNALIPHE	113r
-	DE ANTIITHESE ET METATHESE	
-	DE SCEMA	
-	<u>... Scemata vero aut lexes sunt aut dianoses</u>	113v
-	<u>Sunt autem haec idem decem et septem</u>	114r-116v
-	DE PROLEMPSE	114v
-	DE «ZEVGMA» ET «HYPOZEVXIS»	
-	DE «SYLLEMPSE»	
-	DE QVATTVOR SIMILIBVS SPECIEBVS	115r
-	DE PARONOMASIA	115v
-	DE «SCHESES ONOMATON»	
-	DE «PAROMOEON»	116r
-	DE «HOMOEOPOTON» ET «HOMOEOTELEVTON»	
-	DE «POLYPTOTON»	
-	DE «CHIRMOS»	
-	DE «POLYSYNDETON» ET «ASYNDETON»	116v
-	INCIPIT DE TROPIS	116v-120r
-	DE METAPHORA	116v
-	DE «CATACHRESIS»	117r
-	<DE «METALEMPSE»>	117v
-	<DE «METONYMIA»>	
-	<DE «ANTONOMASIA» ET «EPITHETON»>	
-	<DE «SYNECDICHE»>	118r
-	<DE «ONOMATOPOEIA»>	
-	<DE «PERIPHRASES»>	
-	<DE «HYPERBATON»>	118v
-	<DE «HYSTEROLOGIA»>	
-	<DE «ANASTROPHE»>	
-	<DE «PARENTHESIS»>	119r
-	<DE «TMESIS»>	
-	<DE «SYNCHYSIS»>	
-	<DE «HYPERBOLE»>	

-	<DE «ALLEGORIA»	
-	<DE «IRONIA»	119v
-	<DE «ANTIHRASIS»	
-	<DE «ENIGMA»	
-	<DE «CHARIENTISMOS»	
-	<DE «PAROEMIA»	120r
-	<DE «SARCASMOS»	
-	<DE «ASTISMOS»	
-	<DE «HOMOEOSIS»	
<SANCTO COLVMBAE>		120v

2. I N D I C E

DEL COMENTARIO DE POMPEYO A LA GRAMATICA DE DONATO

<PREFACIO>	1r
<LOS NOMBRES DE LAS PARTES DE LA ORACION, Y SU ORDEN>	1r- 2r
I. EL NOMBRE	1r
II. EL PRONOMBRE	1v
III. EL VERBO	
IV. EL ADVERBIO	
V. EL PARTICIPIO	2r
VI. LA CONJUNCION	
VII. LA PREPOSICION	
VIII. LA INTERJECCION	
<COMENTARIO A LA EDICION AMPLIADA>	2r-120r
<PARTE I. LA FONETICA, FONOLOGIA, METRICA Y ORTOGRAFIA>	2r- 21r
<INTRODUCCION>	2r
<CAPITULO I>. EL SONIDO	2v
<CAPITULO II>. LA LETRA	3r- 8v
I. POR QUÉ SE LLAMAN VOCALES	3r
II. POR QUÉ SE LLAMAN CONSONANTES	3v
III. LAS VOCALES	
<I>. La o y la e	4r
<II>. Las vocales i y u	4r- 6r
<I.> ¿Cómo entendemos que sean vocales la le- tra i o la letra u?	4v
II. Veamos ahora cuándo son consonantes	
III. Las ambiguas	5r
IV. Veamos ya cuándo le sucede a la letra u que no sea nada en absoluto	
V. También es digamma esa letra u	5v

VI.	Queda aquello solo: la letra <i>i</i> puede geminarse	6r
<III>.	<u>Las vocales dícronas</u>	6r- 6v
I.	A todas las vocales conviene aquello: que pueden presentarse largas y breves	6r
II.	Hay unas pocas excepciones	6v
<IV>.	<u><Las vocales aspiradas></u>	7r
<IV>.	LAS CONSONANTES	
<I>.	<u><Las semivocales</u>	7r- 8r
I.	... la letra <i>x</i>	7r
<II>.	La <i>s</i>	
<III>.	Las líquidas	7v
<IV>.	Se trata también la <i>z</i>	8r
<II>.	<u>Las mudas</u>	8r- 8v
I.	Las mudas son nueve	8r
II.	La <i>c</i> y la <i>k</i>	
III.	La <i>c</i> y la <i>g</i>	
IV.	La <i>h</i>	8v
<III>.	<u>La <i>y</i> y la <i>z</i></u>	
<V>.	LAS TRES PROPIEDADES DE LAS LETRAS	
I.	... El nombre	
II.	Tiene figura	
III.	Cualidad	
<CAPITULO III>.	LA SILABA	8v- 13v
<I>.	LA DENOMINACION DE LA SILABA	8v
<II>.	LAS SILABAS BREVES	9r
<III>.	LOS TIEMPOS DE LAS SILABAS	9r- 13v
<I>.	<u>Las sílabas breves</u>	10r
<II>.	<u>Las sílabas largas</u>	10v
<III>.	<u>Las sílabas comunes</u>	11r- 13v
I.	El primer modo es el que dijimos que se forma con líquidas	11v
II.	Tal es también con la <i>h</i>	
III.	Esto lo admite también la <i>s</i>	12r
IV.	... La sílaba que termina una parte de la oración, que acaba en una sola consonante	
V.	Asimismo, en el caso de que a un diptongo lo siga una vocal	12v

- VI. Asinismo, en el caso de que siga vocal a una vocal
 VII. Asinismo la letra *c* a veces está por dos consonantes 13r
 VIII. Asinismo la *z* está por dos consonantes
 IX. ... siempre que pasa la *x* a nombres griegos, también se toma por simple

<CAPITULO IV>. LOS PIES 13v- 16r

I. <NUMERO, DENOMINACION Y NATURALEZA> 13v- 14v

- I. Arsís y tesis 13v
 II. El número de sílabas
 III. El tiempo 14r
 IV. Hay resolución
 V. Existe la figura 14v
 VI. A cada pie le corresponde un metro

<II. LOS METROS Y PIES. SUS NOMBRES Y RELACION ENTRE SUS PARTES> 14v- 16r

- I. ... Algunos pies tienen la significación de sus nombres como causa de llamarse así 14v
 II. ... Todos los pies son 124, de ellos tienen nombres 28 pies
 III. Los tiempos tienen en los pies una triple distribución 15r
 I. ... Se llaman de relación equivalente lentes 15v
 II. Se llama doble
 III. Séscuple
 IV. ...Quedan algunos pies que no se acomodan a distribución alguna 16r
 V. Asinismo los epítritos

<CAPITULO V>. LOS ACENTOS 16v- 20v

- I. <DENOMINACION, NUMERO Y NATURALEZA> 16v
 II. <LAS REGLAS DE LOS ACENTOS> 17r

- <I>. Las reglas para los monosílabos 18r
 <II>. <Las reglas para los bisílabos>
 <III>. <Las reglas para los trisílabos>
 <IV>. <Resumen de las reglas> 18v

<III. PARTICULARIDADES Y CONTRAVENCION DE LAS REGLAS> ... 18v- 20r

- I. <Dos partes de la oración con un acento> 19r
 <II. Lo que contraviene a las reglas> 19r- 19v
 <I>. ... La separación 19r
 II. Asinismo la oposición distintiva

III. La pronunciación	19v
<IV>. LOS DIEZ ACENTOS	20r
<CAPITULO VI>. LA PUNTUACION	20v- 21r
<PARTE II>. LAS PARTES DE LA ORACION	21r-105r
<INTRODUCCION>	21r- 22v
I. LO QUE DICE DONATO: "LAS PARTES DE LA ORACION SON OCHO"	21r
II. LO QUE DICE: "DE ESTAS SOBRESALEN DOS"	
III. LO QUE DICE DONATO: "ARTICULOS LATINOS"	21v
IV. LO QUE DICE DONATO: "MUCHOS MAS"	22r
V. LO QUE DICE: "CUAL DE TODOS ESTOS"	
<CAPITULO I. EL NOMBRE>	22r-58v
<I>. NOMBRES POR ADVERBIOS Y ADVERBIOS POR NOMBRES	22r
<II>. LO QUE DICE DONATO: "EL NOMBRE ES UNA PARTE DE LA ORACION"	22v
<III>. LO QUE DICE DONATO: "AL NOMBRE LE AFECTAN SEIS ACCIDENTES"	23v
<IV>. LO QUE DICE DONATO: "LA CUALIDAD DE LOS NOMBRES ESTA DIVIDIDA EN DOS"	24r
<I.> <u>Lo que dice donato: "cuatro son las clases de los nombres propios segun los latinos"</u>	24v- 26v
I. ... Se denomina prenombre el que se antepone	24v
II. Nombres son los que son comunes a las familias	25r
III. El que es propio de cada uno se llama cognombre	
IV. Agnobre es el que viene de fuera	
<II.> <u>Lo que dice donato: "las clases de nombres apelativos son muchas"</u>	26v- 31r
I. ... Hay nombres apelativos que se llaman concretos	26v
II. Son abstractos los que no pueden verse ni tocarse	
III. Los hay <de primera formación>	
IV. De ahí se hacen derivados	
<V.> Por el contrario, el formar diminutivo	
VI. ... Hay algunos nombres que terminan del modo que terminan también los diminutivos	27v
VII. Hay asimismo nombres totalmente griegos	
VIII. Totalmente latino	

IX.	Es híbrido	
X.	Están los que se llaman sinónimos	28r
XI.	Homónimos	
XII.	Están también los patronímicos	
XIII.	... Patronímico y también etético	28v
XIV.	Hay también nombres que se llaman adjetivos	
XV.	Hay otros que se llaman «de cualidad»	29r
XVI.	Hay nombres «de cantidad»	
XVII.	Hay gentilicios	
XVIII.	Está también el «de patria»	29v
XIX.	Está también el «de número»	
XX.	Está también el «de orden»	
XXI.	Hay otros que se denominan «de interrelación»	
XXII.	Hay otro que se llama así: «que se mantiene como en interrelación de cualidad»	
XXIII.	Genéricos	
XXIV.	Está asimismo el específico	
XXV.	Existe también el nombre verbal	30r
XXVI.	Existe también el nombre «semejante al participio»	
XXVII.	Queda un nombre: el nombre que es «semejante a un verbo»	30v
<V.> EL COMPARATIVO		31r- 36r
I.	La comparación de los nombres	31r
II.	... Todas las palabras que por naturaleza por sí mismas son plenas de sentido no deben admitir gradación	
III.	Se ha investigado ... cuántos son los grados	31v
IV.	<Los géneros que admiten los comparativos>	32r
V.	¿Qué nombres admiten la comparación?	32v
VI.	Aquel nombre que se pone en duda	
VII.	Por tanto admiten comparación aquéllos que son de cualidad y de cantidad	33r
VIII.	Se debe saber claramente que hay algunos nombres que por naturaleza alteran sus grados	33v
IX.	Comienza a tratar temas que se deben retener	
X.	Con mucha frecuencia se pone el comparativo y es positivo	
XI.	... Cinco son los adverbios que no deben unir sino sólo al positivo	34r
XII.	El grado comparativo acompaña a tres casos	35r
XIII.	Además, el grado comparativo nos relaciona con los de nuestra especie y los de distinta	35r
XIV.	El superlativo	35v
XV.	... el comparativo va con el número singular y el plural	

XVI.	El superlativo, por otra parte, sólo se construye con el número plural	
XVII.	... Encontramos nombres de modo, en que el propio superlativo es positivo	36r
XVIII.	... Son malas y truncadas aquellas expresiones que ponen los escolares	
<VI.>	LOS GENEROS DE LOS NOMBRES	36v- 39v
I.	Trata de los géneros	36v
II.	... algunas terminaciones son casi características de los géneros	37v
III.	Con frecuencia acontene que el número singular es de un género, y el plural de otro	38r
IV.	Hay algunos nombres que tienen el género masculino y femenino, y no son comunes	
V.	Además hay algunos que se llaman fijos, los hay que se llaman movibles	38v
VI.	Hay algunos que no son en absoluto fijos ni movibles	
VII.	... Cuando dudamos del género primitivo, miremos al diminutivo	39r
<VIII.>	Trata inmediatamente del nominativo singular	
I.	Todos los nombres terminados en a	
II.	El nominativo terminado en e	39v
III.	El nominativo terminado en i	
IV.	El nominativo terminado en o	
V.	El nominativo terminado en u	
VI.	También el nominativo terminado en i, ...	
<VII.>	LOS NUMEROS DE LOS NOMBRES	39v- 43v
I.	Pasa al número	39v
II.	Se pregunta, por cierto, si entre los latinos puede encontrarse el número dual	40r
III.	Y con frecuencia, dice, se encuentran nombres del mismo género en ambos números	40v
IV.	Las normas de declinar los nombres	41r
V.	Además hay nombres de enunciado singular, de sentido plural	41v
VI.	Por el contrario, hay plurales por el enunciado, singulares por el sentido	
<u><Más> sobre los números</u>		
<VIII.>	LA ESTRUCTURA DE LOS NOMBRES	43v- 46v
I.	La estructura, o es natural, o procede de creación	43v
II.	... Algunas cosas contradictorias	44r

<III.> La estructura de los nombres, o es simple, o es compuesta	44v
<IX.> LOS CASOS DE LOS NOMBRES	46v- 57r
<Introducción>	46v- 48v
I. Se han llamado casos por aquello de que hacen al nombre caer	46v
II. Entre el ablativo y el séptimo hay esta diferencia	47r
III. Hay, por otra parte, formas casuales	
IV. Además debemos saber que los nombres están complementados con casos	48r
V. El ablativo singular tiene diversas reglas	
<I. Los nombres de los casos>	48v
<II.> La variedad casual	50r- 50v
I. Debemos saber que todos los casos deben tener distintas terminaciones	50r
II. Se encuentran a veces pentáptotos	
III. Tetráptoto	
IV. Tríptoto	
V. Díptoto	
<III.> Los áptotos	50v
<IV.> La defectividad de los casos	51r- 51v
I. He aquí un nombre con un caso solamente ..	51r
II. Se encuentran otros nombres que constan solamente de dos casos	
III. A veces se encuentran nombres donde sólo hay tres casos	
<V.> El régimen de casos	51v- 52r
I. Con genitivo van éstos	51v
II. Semejantemente los que acompañan al caso dativo	52r
III. Otros acompañan al acusativo	
IV. Hay otros que acompañan al ablativo	
V. Otros rigen el caso séptimo	
<VI.> El caso ablativo	52r- 56r
I. El ablativo terminado en a	52v
II. El ablativo terminado en e	53r
III. El ablativo terminado en i	53v
IV. El ablativo singular terminado con la letra o	54v
V. El ablativo terminado en u	55v
<VII.> Los solamente plurales	56r

<u><VIII.> Los áptotos</u>	57r
<u><IX.> Los griegos</u>	
<X.> LA ANALOGIA	57v
<XI.> LOS GENEROS	58r
<XII.> LOS NOMINATIVOS	
<u><CAPITULO II.> EL PRONOMBRE</u>	58v- 65v
<I.> POR QUÉ SE HA CREADO EL PRONOMBRE	58v
<II.> LA CUALIDAD DE LOS PRONOMBRES	58v- 62r
<u><I.> La definición de la cualidad</u>	59r
<u><II.> Los accidentes y el que tiene los accidentes</u>	
<u><III.> El número de pronombres</u>	59v- 62v
I. Los pronombres determinados	60r
II. Los indeterminados	
III. Los menos que determinados	60v
IV. Los posesivos	
V. Los pronombres de cualidad	
VI. Los pronombres de cantidad	
VII. Los pronombres de número	61r
VIII. Los pronombre de orden	
IX. Los pronombres gentilicios	61v
X. Los que inician y los que continúan	
XI. Los presentes y más que presentes	62r
<III. LOS GENEROS DE LOS PRONOMBRES>	62v
<IV. LOS NUMEROS DE LOS PRONOMBRES>	
<V. LA ESTRUCTURA DE LOS PRONOMBRES>	63r
I. En una y otra parte se declinan	
II. Hay también un pronombre que en la primera parte se declina, y en la posterior no	
III. O, viceversa, la primera parte no se declina, con la declinación puesta en la posterior	
<VI. LOS CASOS DE LOS PRONOMBRES>	63v- 65r
<u><I. Los mismos casos que en los nombres></u>	63v
<u><II. La defectividad de los casos></u>	63v- 65r
<I.> ... Se encuentra un pronombre donde falta un caso solo	63v
<II.> Asimismo tienen pronombres donde no encuentras el vocativo y el nominativo	64r
<III.> Se encuentran algunos pronombres que no tienen en realidad sino cada uno un caso	64v
<IV.> Asimismo se encuentra acusativo	
V. Recapitulación	65r
<VII.> LA DIFERENCIA ENTRE LOS PRONOMBRES Y LOS ARTICULOS	
<VIII.> LOS NOMBRES QUE SE CONSIDERAN NOMBRES PROCEDENTES DE OTROS	

<CAPITULO III.> EL VERBO	65v- 82v
I. LA DEFINICION DE SU SONIDO	65v
II. LA DEFINICION DE SU SUSTANCIA	
III. EL PLEONASMO	66r
IV. LO QUE DICE: "SIN CASO"	
<V.> LO QUE DICE: "O REALIZAR"	66v
<VI.> LA CUALIDAD DE LOS VERBOS	66v- 71v
<u><I.> Los modos</u>	66v- 69v
I. El indicativo	67r
II. El imperativo	
III. El promisivo	
IV. Sigue el optativo	67v
V. Sigue el conjuntivo	
VI. El modo infinitivo	68r
VII. El modo impersonal	
VIII. Está también el modo gerundio	69r
<u><II.> Los aspectos de los verbos</u>	69v- 70v
I. Meditativo	70r
II. Incoativo	
III. Perfectivo	70v
IV. Frecuentativo	
<u><III. Más sobre los aspectos de los verbos></u>	70v- 71v
<I.> Algunos verbos primitivos pueden hacer diminutivos	70v
<II.> Hay algunas veces diminutivos y no tienen primitivos	71r
<III.> ... Hay algunos frecuentativos también, no procedentes de verbos	
<IV.> ¿Formas perfectivas, o incoativas?	
<VII. LA CONJUGACION DE LOS VERBOS>	71v- 74v
<I.> ... hay tres conjugaciones de verbos	71v
<II.> ... examina cinco características	
<VIII.> LAS CLASES DE VERBOS	74v- 79r
<u><I. Generalidades></u>	74v- 76r
<I.> Las clases de verbos son éstas	74v
II. Por consiguiente, los deponentes son contradictorios	75r
III. Verbo común	75v
<u><II. Algunas particularidades></u>	76r- 79r
I. Odi, noui, memini	76r
II. Sum	

III.	Los impersonales en -et	76v
IV.	El neutro	
V.	Los verbos irregulares	77r
VI.	Los verbos defectivos	
VII.	Lo que dice Donato que la primera persona sea por naturaleza una letra abreviada, exceptuados los monosílabos	77v
VIII.	Los verbos de significación insegura	78r
<IX.>	Otras particularidades de poca importancia	78v
<IX.	LOS NUMEROS>	
<X.>	LAS ESTRUCTURAS	79r
<XI.>	LOS TIEMPOS	
<XII.	LAS PERSONAS>	80r
<XIII.	OTRAS PARTICULARIDADES>	80v- 82v
<I.	Los impersonales>	80v
<II.	El régimen de casos>	
III.	Los defectivos	81r
IV.	Las letras que surgen ante la o en la primera persona del verbo	
V.	Las siete modalidades de defectividad de los verbos	82r
<CAPITULO IV.>	EL ADVERBIO	82v- 90v
<I.	DEFINICION>	82v
<II.	EL ORIGEN DEL ADVERBIO>	
<III.	LA SIGNIFICACION>	85v
<IV.	LA COMPARACION>	87r
<V.	TODA PARTE DE LA ORACION PUEDE PASAR A ADVERBIO>	88r
<VI.	LOS NOMBRES DE CIUDADES Y LOS DE PROVINCIAS>	88v
<VII.>	LA ESTRUCTURA	90r
<CAPITULO V.>	EL PARTICIPIO	90v- 95v
<I.	DEFINICION>	90v
<II.	DIFERENCIA ENTRE PARTICIPIO Y NOMBRE>	91r
<III.>	EL GENERO	92r
<IV.>	EL CASO	92v
<V.>	EL TIEMPO	
<VI.>	LA SIGNIFICACION	
<VII.	OTRAS COSAS PROPIAS Y UTILES>	93v
<CAPITULO VI.>	LA CONJUNCION	95v- 98v
<I.	DENOMINACION Y FUNCION DE LA CONJUNCION>	95v- 98r
<II.	SU NATURALEZA>	
<I.>	Copulativas	96r
<II.>	La disyuntiva	96v
<III.>	Las expletivas	
<IV.>	Entre las causales y las ilativas hay diferencia	97r

<III.> LA ESTRUCTURA	98r
<IV.> EL ORDEN	
<CAPITULO VII.> LA PREPOSICION	98v
<CAPITULO VIII.> LA INTERJECCION	105r
<PARTE III. LOS VICIOS Y EL ORNATO>	105r-120r
<CAPITULO I. LOS VICIOS>	105r-111v
<I.> EL BARBARISMO	105r
<II.> EL SOLECISMO	108r
<III.> LOS DOCE VICIOS	110r-111v
<I.> La acirológica	110r
<II.> El cacénfato	110v
<III.> El pleonasmo	
<IV.> La redundancia	
<V.> La prolijidad	111r
<VI.> La tautología	
<VII.> La elipsis	
<VIII.> La tapinosis	
<IX.> El cacosinteto	
<X.> La anfibología	111v
<CAPITULO II. EL ORNATO:> EL METAPLASMO, TROPO Y FIGURA	111v-120r
<I.> LOS METAPLASMOS	112r-113v
<I.> Las tres primeras clases de metaplasmos ..	112r
<II.> La aféresis, la síncope y la apócope>	112v
<III.> La éctasis y la sístole>	
<IV.> La diéresis y la sinéresis>	
<V.> La elipsis y la sinalefa	113r
<VI.> La antítesis y la metátesis	
<II.> LA FIGURA	113v-116v
<I.> Su naturaleza>	113v
<II.> Las diecisiete figuras>	114r-116v
<I.> La prolepsis	114v
<II.> El zeugma y la hipozeuxis	
<III.> La silepsis	
<IV.> Cuatro especies similares	115r
<V.> La paronomasia	115v
<VI.> El schesis-onómato	
<VII.> El paromeo	116r
<VIII.> El homeóptoto y el homoteleuto	
<IX.> El políptoto	
<X.> El hirmo	
<XI.> El polisíndeto y el asíndeto	116v

<IV.> LOS TROPOS	116v-120r
<I.> La metáfora	116v
<II.> La catacrexis	117r
<III.> La metalepsis>	117v
<IV.> La metonimia>	
<V.> La antonomasia y el epíteto>	
<VI.> La sinécdoque>	118r
<VII.> La onomatopeya>	
<VIII.> La perífrasis>	
<IX.> El hipérbato>	118v
<X.> La histerología o histero-prótero>	
<XI.> La anástrofe>	
<XII.> El paréntesis>	119r
<XIII.> La tmesis>	
<XIV.> La sínquisis>	
<XV.> La hipérbole>	
<XVI.> La alegoría>	
<XVII.> La ironía>	119v
<XVIII.> La antífrasis>	
<XIX.> El enigma>	
<XX.> El carientismo>	
<XXI.> La paremia>	120r
<XXII.> El sarcasmo>	
<XXIII.> El astismo>	
<XXIV.> La homeosis>	
<A SAN COLUMBANO>	120v

3. INDEX VERBORVM OMNIUM

Numeri ad codicis folia mittunt

«*passim*» post uerbum scriptum est, quando illud uerbum plus quam sexaginta foliis apparet

A <i>passim</i>	Absurdum 51
Ab <i>passim</i>	Abundabat 110,111
Abas 84	Abundanter 34
Abdidit 117	Abundat 80,119
Abeo 102	Abusiue 9,29,34,36,75
Abest 6	Abutere 20
Abiete 13,99	Ac 5,7,17,31,34,35,57,64,65,66,
73,76,79,85,88,90 105,116
Ablatae 97	Acamasque 116
Ablatiua 103,104	Accederit 19
Ablatiuae 100,102,103	Accedit 97
Ablatiuas 101,104	Accedunt 13
Ablatiui 47,48,49,57,103	Accentibus 16,17,18,19,20,61
Ablatiuis 100,101,102,103,104	Accentu 13,17,18,88,90
Ablatiuo	Accentum 13,16,17,18,19,20,23,
61,86,90,104,108
35,42,48,50,51,52,53,54,55,56,
57,63,89,92,100,101,102, 103	Accentus 15,16,17,18,19,20,23,90
Ablatiuos 55,56	Accentuum 18,19
Ablatium 47,48,49,50,52,53,54,
55,56,57,75,80,81,89,92,104,
120	Acceperant 68
Ablatiuus 42,47,48,49,50,52,53,
54,55,56,63,92,100,116	Acceperit 29,31
Aboleuit 47	Acceperunt 72
Abreptas 119	Accepistis 45
Aba 100	Acceptit 14,25,26,68,90,104,107
Abscedo 81	Accepta 74,75
Absens 60	Acceptior 95
Absente 80	Acceptus 95
Absolutam 111	Accessus 19,117
Absolute 53	Accesus 97
Absolutum 83	Accidat 29
Absonum 94	Accidens 59
Abque 12,39,48	Accidente 28
Abstinuit 24,52,107	Accidentem 24
Abstulit 88,113	Accidentes 24
	Accidentia 23,24,108,109,115
	Accidentibus 8,29

- Accidere 23,24,59,78,104
 Accidit 5,14,22,24,29,41,59,60,
 65,66,84,87,91,92,98,100
 Accidunt 8,9,14,23,24,29,57,58,
 59,66,69,78,79,80,82,85,91,92,
 96,109
 Accipe 18,27
 Accipere 22,31,80,104,107
 Acciperemus 37
 Accipi 13
 Accipiamus 110
 Accipiant 111
 Accipiat 21,80,85,99
 Accipiebant 8
 Accipiet 76
 Accipimus 113
 Accipit 5,44,48,53,68,80,85,104,
 107,109
 Accipitur 18,101
 Accipiunt 36,53,85
 Accipiuntur 13,14
 Accius 51
 Accommodatum 120
 Accusa 49
 Accusatiua 99,103
 Accusatiuae 100,102,103
 Accusatiuas 104
 Accusatiui 64,102,103,116
 Accusatiuis 100,102,104
 Accusatiuo 30,40,46,48,49,51,66,
 80,89,91,101,102,103
 Accusatiuum 30,45,46,48,49,52,
 54,55,66,75,80,81,89,91,104,
 111,120
 Accusatiuus 30,45,46,47,49,50,
 51,53,54,64,65,66,69,89,100,
 102
 Accusatorie 33
 Accusemus 47,49
 Accuso 47,81
 Acer 6
 Aceruum 78
 Acetum 119
 Achaioi 29
 Achaten 119
 Achillen 118
 Achilles 28
 Achilleys 28
 Achilli 105,112
 Achillis 112
 Acinaces 106
 Actibus 23
 Actiua 69,70,74,75,76,77,92,93,
 109
 Actiuae 93
 Actiuam 69,76,78,93
 Actiuus 72
 Actiuo 69,72,92,93
 Actiuum 66,72,74,75,76,93
 Actum 70,102
 Acturus 79
 Acusatiuo 40
 Acuta 37
 Acutas 17
 Acuti 17
 Acuto 17,18,20,106
 Acutum 16,17,18,20,104
 Acutus 16,17,18,19
 Acuuntur 104
 Acyrologia 110,111
 Acyrologiam 105
 Ad *passim*
 Adcommodatae 47
 Addas 1,19,66,106,112
 Addat 106
 Adde 5,9,19,55,56,70,85,91,107
 108
 Addendam 87
 Addere 12,16,53,67,87,90,105
 106,112
 Adderes 111
 Addi 6,106
 Addicta 51,80
 Addictas 37
 Addideris 82
 Addiderunt 104,112
 Addidisti 104
 Addidit 106
 Addimus 20,69,89,106
 Addis 7,45,106
 Addit 90,93,110,112,114
 Addita 5,117
 Additae 2,19,96,97
 Additas 2
 Additione 106
 Additionem 112
 Additum 106
 Additur 100,109,112
 Addunt 3,5,45,49,111
 Adduntur 20,96
 Adegit 104
 Adeo 77
 Adest 117
 Adfectasse 110
 Adfectauit 111
 Adfectionem 111
 Adferant 118
 Adfero 103
 Adhibe 75
 Adhibeas 97

- Adhiberi 46,62
 Adhibetur 106
 Adhibuerunt 76
 Adhuc 9,29,67,68,69,79,80,82,86,
 99,104,110,114
 Adiacens 20
 Adicere 30
 Adicit 19
 Adiciunt 58
 Adiciuntur 28
 Adieceris 29
 Adieci 37
 Adiecius 106
 Adiecit 23,38,99,105,106,117
 Adiecta 48
 Adiectio 111
 Adiectiva 28,29,31
 Adiectivum 29,34
 Adiungas 36
 Adiungi 90
 Adiungitur 21
 Adiunxit 61
 Adiuvet 119
 Adiuvio 82
 Admirande 84
 Admirando 84
 Admiserunt 53,75
 Admissus 67
 Admittendus 67
 Admittamus 67
 Admittere 52,56,75
 Admitti 56,78
 Admittitur 16
 Admodum 8
 Admoneo 54
 Adnumerant 21
 Adquiescere 27
 Adquiri 58
 Adrumeti 89
 Adrumetus 89
 Adscendite 96
 Adsensio 78
 Adsensior 78
 Adsidue 116
 Adsto 77
 Adsum 115
 Adsumpserunt 47
 Adsumpsit 1,47,55,56,59
 Adsunt 20
 Aduena 39,52
 Aduenas 27
 Aduenerit 79
 Adueniat 60
 Aduerbia 21,22,34,35,82,83,84,
 85,86,87,88,95,99,101,109
 Aduerbialiter 83
 Aduerbii 53,62,84,95
 Aduerbiis 21,22,83,84,85,87,90
 Aduerbio 1,21,22,53,82,83,85,86,
 88,90,101,109
 Aduerbiorum 22,85,87,89
 Aduerbiu 1,6,21,22,32,35,62,63,
 64,67,82,83,84,85,86,87,88,89,
 95,99,101,104,109
 Aduersum 100
 Aduersus 120
 Aduertas 51
 Aduerte 5,61
 Aduertere 6,14
 Aduerua 83
 Adulante 78
 Adulescens 119
 Adulo 78
 Adulor 78
 Adulterum 103
 Adusque 101
 Aeacides 28
 Aenea 36
 Aeneae 21,22,42,65
 Aenean 117
 Aeneas 10,21,22,28,29,36,42,60,
 65,114,117,119
 Aeneida 58
 Aeolica 5
 Aeolicae 5
 Aeolicos 5
 Aequa 15,40,69
 Aequae 15
 Aequalem 40,77
 Aequales 13,83
 Aequalitate 32
 Aequam 15
 Aequat 110
 Aequum 11,62,110
 Aera 18,41,43
 Aeraque 43
 Aere 65,87
 Aeream 111
 Aeripedem 113
 Aeris 118
 Aes 18,43
 Aestatem 77,117
 Aestates 117
 Aestimatione 51
 Aetas 56,102
 Afer 29,33
 Aferrimus 33
 Affectatione 115
 Affectauit 110
 Affectu 2,108

- Affectum 106
 Affectus 2
 Affero 103
 Afferre 65
 Affluenti 113
 Affluentiam 111
 Afraniana 32
 Afranio 119
 Afri 107
 Africa 29,61
 Africam 25,89
 Africanæ 49
 Africanum 25
 Africanus 25,26
 Afrior 33
 Afrorum 106
 Agamemnonides 28
 Age 116
 Agente 74
 Agentis 66,74,75,78,93
 Ager 35
 Agere 66,71,79
 Ageretur 80
 Agiles 56,63
 Agili 56,63,85
 Agilia 57
 Agilibus 41,55,56
 Agilis 52,53
 Agiliter 85
 Agilium 41,53,56,57
 Agimus 69
 Agit 75,79
 Agitare 38,109
 Agitur 79,96
 Agnellus 26
 Agnicellulus 26
 Agnicellus 26
 Agnomen 24,25,26
 Agnomina 25,26
 Agnomine 26
 Agnoscas 94
 Agnoscere 108
 Agnoscimus 37,107
 Agnoscitur 37
 Agnoscunt 14
 Agnus 26
 Ago 75,80
 Agri 35
 Agrippa 37
 Agros 120
 Ahala 113,114
 Aio 6,10,11,78,81
 Ait 5,10,12,21,25,26,27,32,33,
 34,35,36,39,40,43,44,46,47,51,
 52,54,55,57,58,59,61,62,63,69,
 70,71,73,77,78,82,83,84,88,89,
 90,93,103,104,107,108,109,115,
 118
 Alba 27
 Albae 27,112
 Albai 112
 Albanos 27
 Albanus 27
 Albenses 27
 Albensis 27
 Alexi 12
 Alia 3,5,6,7,8,12,15,16,21,23,
 24,27,29,32,36,39,42,44,46,51,
 52,53,54,55,58,59,60,61,63,64,
 65,66,67,70,71,74,75,76,77,79,
 83,85,86,88,90,93,94,95,97,98,
 101,102,103,106,107,108,110,
 115,116,119
 Aliae 2,3,4,6,7,8,45,81,99,109
 Aliam 5,6,8,10,15,24,29,70,76,
 93,97,103,111,115
 Alias 1,2,4,6,9,97
 Alibi 81,90
 Alicui 9,16,97
 Alicuius 3,60,118
 Aliena 120
 Alieni 117
 Alienum 94,99,117
 Alii 1,3,20,21,27,39,48,59,68,
 78,93,112,113
 Aliis 1,3,4,7,23,28,34,35,41,52,
 56,65,68,77,80,82,84,93,98,102,
 107,119
 Alio 12,13,27,35,36,45,53,66,69,
 74,80,96,98,102,109,112,114,
 115,117
 Aliorum 1
 Alios 22,36,58,64,65,68,118
 Aliqua 6,8,14,23,25,27,28,30,32,
 33,38,40,42,43,44,48,51,55,56,
 57,58,61,62,63,64,69,70,71,72,
 75,77,78,79,80,81,83,86,87,88,
 90,94,95,98,102,103,105,106,
 110
 Aliquæ 3,71,98,100,102,105,116
 Aliquam 15,25,29,30,45,58,60,64,
 75,85
 Aliquando 8,11,13,32,33,36,38,
 40,41,42,47,48,49,52,53,54,61,
 63,66,67,68,70,72,73,79,80,84,
 96,99,100,104,119
 Aliquas 9,25,37,47
 Aliquatenus 58
 Aliquem 17,60,111,118
 Aliqui 16,23,25,36,88,108

- Aliquibus 23
 Aliquid 1, 5, 10, 11, 17, 19, 20, 23,
 29, 30, 31, 35, 44, 49, 52, 56, 59, 60,
 61, 63, 64, 65, 66, 68, 70, 71, 75, 79,
 82, 86, 96, 97, 99, 100, 105, 106,
 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114,
 117, 119, 120
 Aliquis 6, 25, 26, 36, 37, 43, 60, 61,
 63, 64, 67, 71, 77, 98, 107
 Aliquod 34, 57, 58
 Aliquot 117
 Aliquotiens 2, 5, 22, 26, 30, 40, 41,
 45, 47, 49, 50, 51, 60, 61, 66, 71, 73,
 85, 89
 Aliter 3, 4, 5, 7, 11, 18, 25, 27, 28,
 32, 34, 37, 42, 43, 46, 48, 49, 50, 52,
 54, 59, 60, 63, 64, 65, 69, 70, 74, 75,
 78, 80, 89, 92, 93, 98, 99, 102, 106,
 108, 110, 112, 113, 116, 119
 Aliud 6, 7, 8, 10, 12, 13, 17, 22, 24,
 26, 27, 29, 32, 35, 37, 38, 39, 45, 46,
 47, 49, 51, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 65,
 66, 67, 68, 70, 72, 73, 74, 78, 79, 81,
 83, 86, 88, 94, 96, 97, 99, 101, 102,
 107, 109, 110, 115, 117, 119, 120
 Alium 5, 15, 25, 46, 60, 64, 68, 75, 80,
 103, 104
 Aliunde 30, 68, 70, 82, 83, 94
 Alius 64, 65, 103
 Allec 58
 Allecis 58
 Allegoria 119
 Alma 13
 Altaque 118
 Alter 34, 36, 48, 52, 65, 75, 78, 87,
 88, 89, 96, 103, 106, 118
 Altera 15, 23, 56, 70, 74, 85, 98, 101,
 106, 107, 109, 110, 113, 115
 Alteram 3, 15, 77, 82, 106, 107, 109,
 113
 Altercationem 61
 Alteri 5, 31, 32
 Alterius 31, 32, 37, 38, 103, 104, 112
 Altero 12, 111
 Alterum 8, 31, 32, 62, 76, 78, 99, 102,
 114, 115
 Alterutra 90
 Alterutram 62
 Alterutrum 42, 96
 Alto 12, 109
 Altum 111
 Aluo 102
 Am 100, 104
 Amabit 107
 Amabo 73, 77
 Amans 6, 22, 30, 32, 54, 91, 92, 94, 115
 Amante 42
 Amantem 81, 99
 Amanter 6
 Amanti 55
 Amantibus 55
 Amantior 30, 92
 Amantis 22
 Amantissimus 30, 92
 Amantium 54, 115
 Amantius 106
 Amantum 54
 Amarae 109
 Amare 6
 Amarem 91, 92
 Amaris 72
 Amaritudine 33
 Amarum 119
 Amas 30, 72, 73
 Amat 11, 30, 120
 Amaui 76
 Ambae 14, 15, 18, 19
 Ambages 18
 Ambas 14
 Ambi 71
 Ambigua 86, 90
 Ambiguae 103
 Ambigui 101
 Ambiguitas 31
 Ambiguitate 65
 Ambiguitatem 2, 33, 61, 65, 102, 112
 Ambiguitatis 30
 Ambiguo 2
 Ambiguum 28
 Ambo 32, 40, 41, 65, 93
 Ambos 40
 Ambula 97
 Ambulabant 61
 Ambulant 13, 81
 Ambulantes 81
 Ambulat 101
 Ambulo 102
 Amens 115
 Amentium 115
 Amet 120
 Amicis 98
 Amico 100
 Amicos 98, 100, 101
 Amicum 1, 2, 98, 100, 101, 107, 113
 Amicus 7, 52, 79, 91
 Amittit 104
 Amittunt 53
 Amnis 95
 Amo 6, 30, 72, 73, 76, 81, 92
 Amor 6, 9, 12, 72, 77, 119

- Amorum 48,51
 Amphibolia 110,111
 Amphibracho 16
 Amphibrachus 14
 Amphibrachys 16
 Amphimacrum 11,12
 Amphimacrus 7,11,12,14,16
 Amphitruoniadae 47
 Amphitryoniadae 51
 Ampla 119
 Amplius 26,32,41,46,71
 Amputare 53
 Amputata 53
 An 4,6,8,9,26,50,52,53,56,59,60,
 63,65,71,72,83,86,89,90,91,92,
 102,110,111,112,115,120
 Anadiplosis 114,115
 Analogia 57
 Analogiae 27,57
 Analogiam 40,57
 Analogiarum 7
 Analogicis 27
 Anapaeston 14
 Anapaestum 14,15,16
 Anapaestus 14
 Anaphora 114,116
 Anastrophe 118
 Anates 71
 Anchisae 42
 Anchises 42,60
 Ancile 56
 Ancilla 56,57
 Ancillorum 41,56,57
 Ancilium 57
 Aneo 71
 Anet 71
 Anguis 69
 Angusta 4
 Anicula 71
 Anima 16,17
 Animaduertas 67,79
 Animaduerte 32,49,79
 Animaduertere 9,43,102,104
 Animaduertis 71
 Animaduertisti 116
 Animal 23,29,118
 Animalem 83,116,117
 Animal 116
 Animalia 116
 Animalis 29,83
 Animam 116
 Animas 116
 Animi 2,29,48,52,105
 Animis 1
 Animo 29,32,33,117,118
 Animos 105
 Animum 1,114,115,118
 Anno 83
 Annos 117
 Annumeravit 24
 Annuo 81
 Annuus 88
 Anomala 32,33,40,41,77
 Anomalia 55
 Anomaliae 55
 Anomaliam 77,84
 Anomalum 77
 Ante 9,11,17,20,36,37,46,49,60,
 61,70,72,73,74,77,79,80,81,82,
 86,88,96,97,98,99,100,103,104,
 108,109,113,114,115,120
 Antecedant 7
 Antecedat 7,92
 Antecedentem 7
 Antepaenultima 17
 Antepaenultimum 17
 Antepaenultimus 17
 Anteposita 7
 Antequam 91
 Anteriori 9
 Antetulit 20,100
 Anthropos 65
 Antia 27
 Antianus 27
 Antiatis 27
 Antibacchius 14,16
 Antiphrasin 93
 Antiphrasis 119
 Antiqua 8,42,90,113,114
 Antiquam 6,10,54,71
 Antiqui 8,31,62,101,115,116
 Antiquis 13,25,28,47,51,80
 Antiquitas 103
 Antiquitatis 80
 Antiquo 31,63
 Antiquos 32,42,51,56,57
 Antiquum 55,102,103,116
 Antiquus 45
 Antispasto 15
 Antispastum 15
 Antispastus 14
 Antistichon 56
 Antithesi 113
 Antithesin 113
 Antithesis 112,113
 Antonio 33
 Antonomasia 117,118
 Antonomasian 117,118
 Antro 11
 Anus 32

- Aonides 12
 Aperta 52,86
 Aperte 66,87,117
 Apertissime 12,30,36,36,61,69,
 108,116
 Apertius 87
 Apertum 52
 Aphaeresi 112
 Aphaeresis 112
 Apibus 117
 Apicem 20
 Apo 1
 Apocope 112
 Apocopen 86
 Apollo 47,90
 Apollonio 24
 Apostrophon 20
 Apostrophos 20
 Apparent 44,100
 Apparet 7,25,30,32,44,51,53,54,
 56,64,66,68,69,72,73,74,82,84,
 87,90,91,95,100,101,105,108,
 110,112
 Apparuerunt 2
 Appellabantur 25
 Appellandum 37
 Appellant 47,48,64
 Appellantur 2,14,20,26,28,29,31,
 38
 Appellat 110
 Appellata 8,99
 Appellatae 9
 Appellatiua 24,26,38
 Appellatiuae 57,58
 Appellatiuis 83
 Appellatiuo 24,83,84,109
 Appellatiuorum 24,26
 Appellatiuum 22,23,24,26,31,109
 Appellatur 5,14,20,21,25,29,34,
 37,47,49,50,82,87,90
 106,112,113
 Appellatus 25,49,114
 Appellauit 117
 Appelletur 31
 Applicandae 15
 Applicantur 38
 Apposuitis 77
 Appulit 115
 Apta 57,66
 Aptae 26,48
 Apti 57
 Aptior 57
 Aptissimus 57
 Apto 57
 Aptotis 50,57
 Aptoton 50
 Aptum 5,57
 Aptus 57
 Apud *passim*
 Aqua 71,119
 Aquam 118,119
 Aquila 37
 Aquilo 119
 Aquosus 113
 Aradi 89
 Aradus 89
 Aras 119
 Arbitrio 11,49,78,98,99,102
 Arbitrium 78
 Arbitror 88
 Arbitros 100
 Arbitrum 100
 Arbor 28,39
 Arborem 38,51,66
 Arborea 38
 Arbuscula 39
 Arbusta 78
 Arcanique 35
 Arce 55
 Arces 56
 Arcibus 56
 Arcobus 56
 Arcu 55
 Arcubus 55,56
 Arcus 16,55
 Arduus 118
 Aretes 1
 Argenteum 111
 Argi 116
 Argis 101
 Arguendus 98
 Argumentatus 10
 Argumentis 59
 Argumento 115
 Arguo 97
 Aricia 27
 Aridum 51
 Arietat 13
 Aristas 117
 Aristotelici 21
 Arma 6,12,14,16,18,19,20,41,63,
 80,106,109,113,114,115
 Armato 111
 Armenta 61
 Armis 52
 Aro 81
 Arrige 110
 Ars 1,6,11,43,77,96
 Arsi 13,15
 Arsin 13,15

- Arsis 13,15
 Arte 1
 Arte 1,10,17,24,26,43,44,52,68,
 77,80,90,93,95,102,104
 Artem 1,2,5,8,11,13,21,23,25,32,
 36,39,42,43,51,69
 73,76,77,82,83,95,103,105,106,
 109
 Artes 55,66
 Artibus 23,25,49,76,85,95,111
 Articulata 2
 Articulatae 3
 Articulatam 2,3
 Articuli 21,64
 Articulis 2
 Articulo 3,37,64
 Articulus 2,21,37,64,65
 Articulum 21,37,38,64
 Articululus 21,64,65
 Artigraphos 61,82,92
 Artigraphus 111
 Artis 1,2,63,65,85,97,98,100,101
 Artubus 55
 Artus 2,55
 Aruo 118
 Arx 18,55
 Ascendat 17
 Ascendens 82
 Ascendere 17,49
 Ascendit 17,82
 Ascendunt 82
 Ascensus 49
 Ascronem 116
 Asiatica 43
 Asinus 118
 Asper 10 (*adject.*)
 Asper 100
 Aspere 113
 Asperitatis 10
 Asperius 10
 Asperimos 9,10
 Asperimus 10
 Asperum 47
 Aspirare 7
 Aspiratio 7,8,106
 Aspirazione 8
 Aspirationem 7,106
 Aspirationes 7,106
 Aspirationis 8,11
 Aspiremus 7
 Assumere 22,35,89
 Assumit 22
 Assumpsit 65
 Assumptionem 69
 Ast 98
 Astismos 120
 Astur 115
 Astyagio 64
 Astyagius 65
 Asyndete 95
 Asyndeton 116
 Asyndetos 95,96
 At 25,98,108
 Athenae 41,43,89
 Athenas 89,108
 Athenis 89
 Atlantis 116
 Atque 42,65,95,98,105,108,114,
 118,120
 Atres 117
 Atrei 28
 Atreis 28
 Atrias 28
 Atrides 28
 Atridis 80,109
 Atrine 28
 Atrion 28
 Atris 116,117
 Atrius 28
 Attende 31
 Attendentes 2
 Attium 2,7
 Attulisti 82
 Aucte 52
 Auctore 29,36,93,95
 Auctores 36,54,73,76,77,89,97,
 98,101,119
 Auctoribus 37,53,60,80
 Auctoritas 89
 Auctoritate 29,36,39,51,77,95
 Auctoritatem 27,34,36,37,42,44,
 77,95,98
 Auctoritatis 80,85
 Auctorum 98
 Audacia 20
 Aude 95
 Audebam 77
 Audebo 77
 Audeo 77,82,99
 Audet 83
 Audi 73
 Audiam 73
 Audibo 73
 Audiebam 77
 Audiens 92
 Audieram 77
 Audies 67
 Audio 73,77,81,90
 Audis 77,80
 Audita 92

Auditor 30
 Auditorium 79
 Auditum 30
 Auditum 92
 Auditurus 70
 Auditus 70, 92
 Audiunt 116
 Auena 60, 113
 Auentius 106
 Auerbium 31
 Auertor 81
 Aues 117
 Auferamus 49
 Auferat 49
 Auferentis 49
 Aufero 49
 Auge 99
 Augeat 99
 Augemus 119
 Augendam 87
 Augendum 88
 Augent 96, 100
 Augentis 34, 35, 119
 Augere 31
 Auget 31, 99
 Augmentum 34, 35, 119
 Augusti 33
 Auibis 117
 Auis 28
 Auium 117
 Aulai 113
 Auo 28
 Auream 111
 Aures 6, 9, 14, 17, 110
 Auri 112
 Auribus 10, 110
 Auriga 116
 Aurigam 116
 Aurium 120
 Auro 12
 Aurora 118
 Aurum 10, 40, 41, 42
 Ausus 77, 82, 102
 Aut *passim*
 Autem *passim*
 Auum 25
 Auus 25
 Auxilio 3
 Auxilium 34
 Auxit 31
 Aytótatos 32

 Bacchi 113
 Bacchidibus 58
 Bacchius 14, 16

Baiae 89
 Baiarum 89
 Bais 89
 Balineo 78
 Balineum 78
 Balnea 38
 Balneae 38
 Balneas 38
 Balneis 38
 Balneum 38
 Barbara 106, 116
 Barbaram 106
 Barbarismi 108
 Barbarismis 107, 110
 Barbarismo 105, 106, 107, 108
 Barbarismos 105, 108
 Barbarismum 98, 105, 106, 107, 108, 110
 Barbarismus 105, 106, 108, 110, 111
 Basilica 102
 Basilicam 102
 Bauium 120
 Bella 42, 48, 52
 Belli 48, 51
 Bello 51, 120
 Bellum 119
 Bene 1, 2, 3, 4, 10, 12, 14, 16, 23, 24, 27, 34, 36, 44, 52, 56, 59, 76, 78, 79, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 97, 104, 105, 115
 Beneuenti 89
 Beneuento 89
 Beneuentum 89
 Benissime 84
 Benius 84
 Bibere 66
 Bibo 81
 Biga 41, 43
 Bigae 43
 Bipertita 24, 47
 Birrum 46, 64
 Bis 14, 84, 85, 89, 107
 Blandientis 77
 Boas 81
 Bona 31, 36, 110, 119
 Bonam 17, 89, 107
 Boni 111
 Bonis 115
 Bono 72
 Bonus 29, 33
 Boo 81
 Boum 2
 Brachia 117
 Breue 6, 84, 87, 105
 Breuem 4, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 20,

- 42,104,106,112
 Breues 4,6,9,10,11,13,14,15,18,
 19,77,83,104,108
 Breui 9,11,12,18
 Breuia 84,110
 Breuibus 9,10,13,14
 Breuior 61
 Breuiore 106
 Breuis 4,6,9,10,11,12,13,14,15,
 17,18,19,42,57,58,59,61,73,77,
 78,79,88,105,106,112,113,114
 Breuitate 10,17,18,109
 Breuitatem 17,108
 Breuitatis 69
 Breuiter 18,84,108,109
 Breuius 2
 Bucolica 1,58,60,62,65
 Burdo 29
 Bus 48,53,55,56,63
 Buxus 38

 Caballus 29,118
 Cacemphaton 110
 Cacenphaton 111
 Cacosyntheton 110,111
 Cadamus 33
 Cadas 93
 Cadat 66,88,107
 Cadere 46,48,49,83
 Caderet 66,112
 Cadet 46
 Cadis 107
 Cadit 14,46,48,88
 Cadunt 99
 Caedes 114
 Caedo 82
 Caeli 38
 Caelo 49,87
 Caelos 38
 Caelum 38,49,112,116
 Caepe 38
 Caesar 7,27,39,57,58
 Caesarem 57
 Caesaris 33
 Caesus 120
 Caieta 114
 Caietae 114
 Calamos 2
 Calcaui 119
 Calces 120
 Calenti 55
 Calentibus 55
 Caleo 70
 Calescens 93,94
 Calescis 70
 Calesciturus 70
 Calesco 70
 Calescueram 70
 Calescui 70
 Caliginem 71
 Callida 36
 Callide 1,6
 Callidi 25,26
 Calliope 39
 Calueram 70
 Calui 70
 Calumniae 36,61
 Calumniam 3,33,66
 Calumniare 61
 Calypso 27
 Camelus 13
 Camilla 118
 Campania 35,90
 Campanus 35
 Campis 43
 Camposque 116
 Cancelli 40
 Cancellus 43
 Cancellum 42,43
 Cancellus 40
 Candidior 32,119
 Candidissimus 32
 Candidus 29,32
 Cane 35
 Canebat 116
 Canendi 30
 Canendo 30
 Canendum 30
 Cani 35
 Canibus 35
 Canicula 39,58
 Canis 35,37,38,39,58
 Canistris 118
 Cano 12,14,20,30,71,81
 Cantabas 97
 Cantandi 30
 Cantando 30,69
 Cantandum 30
 Cantans 92
 Cantare 81
 Cantas 30
 Cantator 30
 Cantatu 30
 Cantatum 30
 Cantito 71
 Canto 30,73,77
 Cantor 30
 Cantu 30
 Cantum 16,30
 Canum 35

- Caper 33
 Capiat 2, 91, 94
 Capiendos 17
 Capiens 44
 Capillos 26
 Capio 103
 Capit 92
 Capitalis 8
 Capitalium 103
 Capite 78
 Capit 114
 Capitis 20
 Capitonis 8
 Capro 42, 51, 83
 Captis 17
 Capua 89
 Capuae 90
 Capuam 89
 Caput 8, 12, 20, 39, 58, 78, 113, 116, 117
 Carbasa 38
 Carbasus 38
 Careamus 10
 Careant 23
 Careat 22, 70
 Carens 65
 Carent 23, 24, 57, 70, 83
 Carere 95, 99
 Caret 66, 70, 71, 82, 99, 120
 Carinae 116
 Caris 101
 Carmen 39, 58
 Carmentem 2
 Carmina 120
 Carnem 119
 Cartaginis 89
 Carthagine 89
 Carthaginem 89
 Carthagini 89
 Carthaginis 89
 Carthago 89
 Caruerit 110
 Casa 37
 Casae 106
 Casam 120
 Casibus 22, 23, 30, 35, 41, 46, 47, 48, 51, 63, 75, 80, 99, 100, 102, 103, 115, 116
 Cassandra 116
 Castius 107
 Castra 11, 38, 41
 Castrorum 41
 Casu 22, 23, 24, 37, 41, 45, 49, 50, 51, 52, 57, 65, 66, 80, 92, 99, 104
 Casuales 47, 100
 Casuali 50
 Casualis 100
 Casui 30, 51, 52, 100, 103, 104
 Casum 22, 23, 30, 31, 48, 49, 50, 52, 55, 64, 65, 80, 81, 90, 91, 99, 103, 104, 111
 Casus 1, 22, 23, 24, 30, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 61, 63, 64, 66, 68, 70, 78, 80, 85, 88, 89, 91, 92, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 109, 115, 116
 Casuum 50, 51, 64, 115, 116
 Catachresis 117
 Catachresticos 28, 29
 Cateia 106
 Catilina 20, 37, 39
 Catilina 105
 Catillinus 106
 Cato 111
 Catonem 113
 Catullus 107
 Cauas 98
 Cauere 31, 106, 109
 Cauernas 111
 Causa 6, 8, 10, 14, 15, 19, 24, 25, 26, 27, 33, 36, 40, 42, 48, 51, 52, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 89, 92, 97, 103, 105, 108, 112, 113, 114, 116, 117
 Causae 43
 Causalem 97
 Causales 96, 97
 Causali 97
 Causalibus 97
 Causalis 97
 Causam 2, 5, 9, 17, 24, 43, 67, 80, 85, 86, 90, 97, 101, 107
 Causas 25, 67, 105
 Cauti 27
 Cautus 92
 Cecidit 46
 Cedite 82
 Cedo 82
 Celaeno 118
 Celeris 116
 Cena 38
 Cenatum 95
 Cenatus 95
 Centum 15, 41, 47, 50, 90, 93, 108
 Cerebrum 119
 Cerere 117
 Certas 68
 Certe 3, 13, 46, 54, 64, 66, 73, 83, 88, 92, 100, 103, 106, 107, 108, 116, 119

- Certi 104
 Certis 6,44
 Certum 38
 Ceruam 113
 Cerui 61
 Ceruical 20
 Ceruice 102
 Ceruicem 102
 Ceruos 61
 Cetera 6,9,34,41,43,45,46,52,58,
 60,97
 Ceterae 3,15,21
 Ceteras 10,117
 Ceteris 17,23,64,80,111
 Ceterum 6,8,14,20,26,28,31,37,
 38,40,41,42,43,46,47,51,52,53,
 55,58,60,64,68,70,71,74,80,81,
 83,85,86,90,93,97,100,103,104,
 109,110,111
 Cethegus 18
 Chaerentes 101
 Chaos 18
 Charientismos 119
 Charon 34
 Charontem 34
 Charontes 34
 Chiron 28
 Choriambo 15
 Choriambum 15
 Choriambus 14
 Cicero 21,33,36,39,49,68,82,78,
 83,84,87,111,117
 Cicerone 8,27,43,49,51,57,85,
 101,102,111
 Ciceronem 57,63,89,90,111,116,
 120
 Ciceroniane 87
 Ciceronis 33,63
 Cilicium 108
 Cinctum 116
 Cinctus 102
 Cipio 100
 Circa 14,36,55,71,108
 Circumcirca 101
 Circumflexae 104
 Circumflexam 20
 Circumflexi 17
 Circumflexo 17,18
 Circumflexum 16,17,18,20,104
 Circumflexus 16,17,18
 Circumlocutio 118
 Circumlocutione 118
 Circumlocutionem 118
 Circundas 20
 Cis 100
 Citi 96,116
 Citra 100
 Ciues 117
 Ciuitas 27,90
 Ciuitate 90
 Ciuitatem 90
 Ciuitates 41,88,90
 Ciuitatis 89,90,109
 Ciuitatium 53,88,109
 Ciuitatum 53,88,89
 Clade 48,54
 Cladium 48,54
 Clam 101
 Clama 17
 Clamans 54
 Clamantis 17
 Clamantium 54
 Clamare 17
 Clamat 22,85,109
 Clamo 81
 Clamor 49
 Clamorem 17
 Clange 118
 Clangor 118
 Clare 83,84
 Clari 114
 Clarii 114
 Clarior 34
 Claris 40
 Claro 84
 Claros 40
 Clarus 29,37,83,84,99
 Classen 96
 Classes 111
 Claudinus 114
 Claudis 115
 Clauduntur 114
 Claues 42
 Clausimus 115
 Clausit 115
 Clausula 111
 Clausulam 89,111,114
 Clausularum 89,115
 Clausulas 111,114
 Clausulis 111
 Clausus 115
 Clipeum 38
 Coaceruata 42
 Coaceruatio 115
 Coaceruauit 77
 Coactam 119
 Coalescat 104
 Coartat 65
 Codex 20
 Codicem 20

- Coegit 74
 Coeperint 13,43,77
 Coeperis 17
 Coeperit 83,105,107
 Coeperunt 118
 Coepisti 26
 Cogamur 6
 Cogamus 50
 Cogantur 14
 Cogat 26
 Cogatur 19
 Cogi 14
 Cogit 97,108
 Cogitabat 111
 Cogites 92
 Cogito 76
 Cognationem 88,91,92
 Cognomen 24,25,26
 Cognomina 25
 Cognomine 90
 Cognoscere 37
 Cognoscimus 39
 Cognoscitur 71,72
 Cognoueris 1
 Cogo 50,85,87
 Coguntur 66
 Cohaeereant 101
 Cohaeereat 41,104
 Cohaeerent 24,100,101,104
 Cohaeerentem 100
 Cohaeerentes 100
 Cohaeerere 100,101,103
 Cohaeeret 103
 Cohaesit 100
 Cohonestandae 118
 Cohonestatur 118
 Cohors 115
 Coierunt 100
 Coire 14
 Coitum 118
 Cola 20
 Colla 119
 Collaborat 23
 Collatione 31,32
 Collatiuo 46
 Collectae 9,29
 Collegimus 10,42
 Collegis 48
 Collegit 33
 Collide 110
 Colligas 73
 Colligat 22
 Collige 10,15,31,66,84,86,116
 Colligentur 19
 Colligere 6,41,53,72,73,79,107
 Colliges 13,91
 Colligimus 19
 Colligis 10,17,41,57
 Colligit 59,66
 Colligitis 53
 Colliguntur 18,72
 Collisio 107,113
 Colon 20,21
 Colonos 27
 Columam 105
 Columella 39
 Columna 1,39,44,45,105
 Columnam 1,66
 Columnas 101
 Colyma 43
 Colymata 43
 Coma 12
 Comae 106,112
 Comedia 77
 Comedit 77
 Comedo 77
 Comedunt 78
 Comes 77
 Comest 77
 Comestus 61
 Comica 32
 Comico 32
 Comicos 98
 Comma 20
 Commaculare 6
 Commata 20,114
 Commemorationem 60,68
 Commemoratur 7
 Commemorauit 60
 Commemoro 114
 Commentum 1,2
 Comminuit 119
 Commiserantes 116
 Commune 75
 Communi 38
 Commodis 73
 Commune 23,25,28,32,37,38,39,45,
 62,66,72,75,92,93,111
 Communem 23,112
 Communes 4,6,9,10,11,28,92,102,
 104
 Communi 36,37,45,66,93,98
 Communia 1,5,25,38,62,74,75,92,
 93
 Communibus 4,11,13,72,93
 Communis 23,25,32,37,38,39,40,
 41,42,62,86
 Communiterue 22
 Commutare 53,104,106
 Commutari 56

- Commutata 56
 Commutatione 112
 Commutationem 102
 Commutato 26
 Commutetur 112
 Comoedia 37
 Comoedias 83,115
 Comoediis 38
 Comparandi 32
 Comparantis 34
 Comparantur 32,33,84
 Comparare 31,46
 Compararet 31
 Comparat 46
 Comparatio 23,31,32,33,34,57,84,
 85,87,91,92
 Comparatione 24,31,36,87
 Comparationem 24,30,31,32,33,34,
 57,58,62,84,87,88,91
 95,109,117
 Comparationes 24,87
 Comparationi 31
 Comparationis 46,87,88
 Comparatiua 33,35
 Comparatiui 32,34,36
 Comparatiuo 31,33,34,35,36,49,
 87,88
 Comparatium 31,32,34,36,49,87
 Comparatiuus 31,32,33,34,35,36,
 87,91
 Comparatur 84
 Comparet 31
 Comparetur 36
 Compendia 6
 Compendium 6,65,82
 Compilati 83
 Compital 43
 Compitalia 41,43
 Compleatur 29
 Complectimur 37
 Complent 111
 Compleo 78,82
 Complexesse 79
 Completa 79
 Completae 114
 Completo 79
 Completum 79
 Compleuimus 79
 Compluribus 44,46
 Componamus 46
 Componatur 44,45
 Compone 44,46,94,95,104
 Componendi 95
 Componens 114
 Componere 44,46,77
 Componi 44,46
 Componimus 44,114
 Componit 114
 Componitur 44
 Componuntur 46
 Composita 43,44,45,46,63,65,69,
 78,79,90,98
 Compositae 45
 Compositas 45
 Compositio 44,46,60,98
 Compositione 65
 Compositionem 46,77,104
 Compositiones 46,104
 Compositionibus 104
 Compositum 8,44,45,46,48,51,62,
 78
 Composui 46
 Composuisse 48
 Composuisti 104
 Composuit 81,119
 Comprehendi 2,3
 Comprobamus 73
 Comprobare 54
 Compulit 66
 Computamus 9,21
 Computandus 67
 Computant 21
 Computantur 7,13,17
 Computare 9,17,21,24
 Computari 7
 Computat 8,101
 Computatum 24
 Computatur 7,17,67
 Computatus 51
 Computauit 24
 Computo 9,14
 Contemnere 112
 Con 100,103,104
 Conantur 88
 Conceditur 46,109
 Concedo 76
 Conceptu 9
 Conceptus 9
 Concessa 110
 Concessi 93
 Concessionem 93
 Concipis 117
 Concipit 41
 Concludat 1
 Conclusio 114,115
 Conclussit 114
 Concurrentium 113
 Condemnaretur 8
 Condemnatio 8
 Condemnatis 103

Condicio 48,51
 Condicionia 51
 Conditus 102
 Condo 102
 Condonabitur 115
 Condonabuntur 115
 Conduco 100
 Conduuntur 102
 Conduxit 13
 Conectere 19
 Conexa 43,45
 Conexae 65
 Conexionem 46,96
 Conexum 45
 Conferas 104
 Conficio 103
 Confirmantem 46
 Confirmantis 119
 Confirmare 119
 Confirmari 69
 Confirmat 44
 Confirmationem 46
 Confirmatur 85
 Confitemur 66,105
 Confuderunt 18,65,97
 Confugere 6
 Confundamus 52
 Confusa 2,77,105,118
 Confusam 2,3
 Confusas 76
 Confusio 55,56,75
 Confusionem 77,91
 Confusiones 80
 Confusum 52,69,119
 Confusus 52
 Congregale 9
 Congruens 84
 Congruit 57,62,69,84
 Congruum 59
 Conisturgim 100
 Coniunctio 71
 Coniugatio 66,68,71,72,73,74,82
 Coniugatione 68,71,73,74
 Coniugationem 72,73,82
 Coniugationes 71,72,74,82
 Coniugationibus 71,73
 Coniugationis 70,71,72,73,74,82,
 112
 Coniuncta 66,86,87,96
 Coniunctae 4,101
 Coniunctam 101
 Coniunctio 1,2,10,18,19,21,22,
 88,95,96,98
 Coniunctione 2,51,80,87,88,95,
 96,97,98,108

Coniunctionem 1,19,21,62,86,96,
 98
 Coniunctiones 21,96,98
 Coniunctioni 96
 Coniunctionibus 20,98
 Coniunctionis 96
 Coniunctionum 96,98
 Coniunctis 29,86
 Coniunctius 66,67,68
 Coniunctus 96
 Coniungant 96
 Coniungantur 29
 Coniungat 95,96
 Coniungere 68,86,96
 Coniungi 101
 Coniungimus 20,68
 Coniungit 2,20,67,68,96,97
 Coniungitur 62,90,101
 Coniungunt 21
 Coniunguntur 10,90,102
 Coniunxeris 86
 Conlide 13
 Conlisae 13
 Conlisio 12,107,113
 Conlisionem 13
 Conlisiones 108
 Connexa 2,92,96
 Connexio 9,105,108,116
 Connexione 96,105,108
 Connexionem 90,96,98,105
 Connexiones 2,116
 Connexuisti 119
 Connexus 96
 Comparatio 57
 Computare 24
 Conscondunt 70
 Consensionem 61
 Consentiant 4,49,57
 Consentias 62
 Consentimus 101
 Consentio 99
 Consentire 61,64,86,107
 Consentiri 79
 Consentit 45,57
 Consentunt 57,64
 Consequente 12
 Considera 10,50,73,99,102
 Considerabimus 102
 Consideranda 10
 Considerare 9
 Consideraueris 102
 Considerare 90
 Consideres 45,50,72
 Consilii 69
 Consilium 69,83

- Consistere 119
 Consistunt 15
 Consonans 4,5,8,9,12,58,82,113
 Consonant 3
 Consonante 11,12
 Consonantem 12
 Consonantes 2,3,4,7,9,10,11,12,
 57,58,81,92,107
 Consonanti 4
 Consonantibus 3,4,6,7,8,9,13,41,
 113
 Consonantis 5,13,82
 Consonantium 9,57,81,112,113
 Conspicit 20
 Conspicitur 19,20
 Constant 43,108,111
 Constare 5,7,45,109
 Constat 2,9,14,16,29,43,44,48,
 51,69,95,104
 Constitit 17
 Constitit 48
 Constituitur 114
 Constituta 6,10,43,82,111,116
 Constitutae 4
 Constitutam 4,11
 Constitutas 4,82
 Constitutis 113
 Consto 77
 Constrauit 13
 Constrictionem 13
 Consueto 112
 Consuetudinem 113,115
 Consuetudinis 49
 Consuetudo 26,58
 Consule 48
 Consultum 45,46
 Consumimus 88
 Contemplaris 30
 Contemplator 30,31
 Contemplatori 30
 Contemplatoris 30
 Contemplatur 30
 Contemplor 30
 Contempsit 106
 Contemptum 83
 Contenta 51
 Contextu 107,108,110,113
 Contextus 108
 Contigerint 10
 Contigerit 19,44,79,93
 Contigisse 105
 Contigit 79,105,107
 Continent 117
 Continentibus 117
 Continere 115
 Containeri 57,77
 Continet 117
 Continetur 10,117
 Contingat 120
 Contingentibus 10
 Contingere 27,59
 Contingit 6,10,22,33,38,41,44,
 46,47,68,80,88,96,98,101
 Contingo 68
 Contingunt 23,44
 Continua 20
 Continuum 95
 Continuatio 116
 Continuorum 20
 Contio 41,43
 Contionum 117
 Contra 6,17,32,36,43,44,58,69,
 73,78,82,95,103,118
 Contractae 113
 Contractionem 112
 Contradicere 56
 Contradicitur 36
 Contrahuntur 112,113
 Contraria 6,35,42,44,46,75,83,
 114,116
 Contrariae 97,114
 Contrarias 85
 Contrarietatem 29,30,112
 Contrarii 112,113
 Contrario 7,10,11,12,14,22,24,
 25,26,27,28,29,30,31,33,35,36,
 37,38,41,43,44,59,61,62,63,64,
 65,72,73,75,76,78,82,83,85,91,
 92,93,94,95,96,97,98,99,104,
 112,113,117,118,119
 Contrarios 112
 Contrarium 29,30,44,46,74,96,97,
 99,100,102
 Contrarius 95
 Contremescit 71
 Controversia 51
 Contulero 6
 Conuenias 18
 Conuenit 109
 Conuersas 113
 Conuersio 99
 Conuersione 45
 Conuertas 100,106,111
 Conuerte 30,56
 Conuertere 53
 Conuertetur 100,109,112
 Conuertimus 55
 Conuertit 46,85,111
 Conuertitur 106,113
 Copulandi 115

Copulant 96
 Copulare 96
 Copulat 97
 Copulatiua 96,97,98
 Copulatiuae 96
 Copulatiuam 97,98
 Coquere 118
 Coram 100
 Cornelia 25
 Cornelli 25
 Cornelius 25,26
 Cornix 37
 Cornu 39,47,50,58
 Cornus 50
 Coronant 117
 Corpora 109,114,116
 Corporale 22,23,26,58
 Corporalia 23,26,31
 Corpore 2,17,29,32,117,118
 Corporis 97
 Corpus 16,22,23,118
 Correpta 6,10,42,44,48,53,72,73,
 74,77,84
 Correptae 6,70,74
 Correptam 10,11,12,18,72,84
 Correptas 6
 Correpti 47
 Corceptionem 112
 Correpto 52,53,54,87
 Correptum 44,53,54,72,73,104
 Corripere 53,63
 Corripi 6,12,104
 Corripiantur 6
 Corripimus 63
 Corripit 6,42
 Corripitur 10,12,42,53,72,77,78,
 84
 Corripiuntur 6,50,77,84
 Corrupas 31
 Corrumpere 19
 Corrumperet 12
 Corrumperetur 19
 Corruptet 19
 Corruptit 19,103
 Corruptitur 19,27,28,103
 Corruptum 19,33
 Corrupta 28,44,45,48,103
 Corruptam 19
 Corruptas 44,46
 Corruptela 108
 Corruptio 44
 Corruptis 44,46
 Corrupto 44,46
 Corruptum 44,45,103
 Cortex 36,38

Cortices 109
 Coruus 29
 Corydon 12
 Cras 1,21,22,79,82,83
 Crassi 11
 Creare 58
 Crearet 1
 Creari 36
 Crebro 27,47
 Credamus 59
 Credas 59
 Credendum 104
 Credere 10,12,16,47,59,95,99,110
 Crederes 52
 Credibile 61
 Credidit 115
 Credimus 21
 Credo 65,80
 Creet 49
 Creo 28
 Creon 28
 Creonis 28
 Creonti 28
 Creontos 28
 Crescant 83
 Crescat 26
 Crescentia 9,63
 Crescere 16,83
 Crescit 10,26,27,83
 Crescunt 16,63
 Creta 18,90
 Cretae 90
 Cretam 90
 Creuisse 7
 Creuit 27
 Crimen 111
 Criminandus 93
 Criminans 93
 Criminatur 111
 Criminaturus 93
 Criminatus 93
 Crimine 20,103
 Criminetur 111
 Criminor 75
 Crispus 26
 Croceum 118
 Cruda 34
 Crudelis 109
 Crudescunt 35
 Cruor 42
 Cruores 42
 Crura 110
 Cruribus 103
 Crurum 100,103
 Ctetica 31

- Cteticon 28
 Cubile 118
 Cubo 100
 Cucurrit 48
 Cui 13,25,31,35,59,80,90,98,102,
 103,104,106,116,120
 Cuia 64,65
 Cuias 61
 Cuiates 61
 Cuiatis 61
 Cuicui 63
 Cuique 8,14
 Cuium 64,65
 Cuius 36,37,39,43,45,46,47,49,
 52,57,58,61,64,76, 79, 84, 86,
 103,104
 Cuiuscuius 63
 Cuiuscumque 5
 Cuiusque 1,16,25
 Cuiusuis 84
 Culpa 104
 Cultor 30
 Cultus 91,97
 Cum *passim*
 Cumae 43
 Cumfleri 100
 Cuncta 1,114
 Cupido 60
 Cur 2,3,40,58,77
 Curator 90
 Curio 41
 Curram 73
 Currant 84
 Curre 66
 Currens 91
 Currenter 84
 Currentes 10
 Currentis 2
 Currere 82,96,111
 Curris 73,84
 Currit 13,14,28,39,68,80,94,108
 Curro 66,70,71,73,81,84
 Currunt 1,72,89
 Currus 63,113,115
 Cursas 70
 Cursim 16,39,83,87,106
 Cursitas 70
 Cursito 70,71
 Curso 70
 Curtae 36
 Custodiae 46
 Custodias 45,46
 Cyclopas 11
 Cyclopis 11
 Da 22,30,46,47,49,56,57,59,66,
 67,71,84,86,90,91,94,99,119
 Dabant 90
 Dabimus 75
 Dabitur 102,106
 Dabo 54,67,108
 Dactyli 20
 Dactylica 15
 Dactylicum 14
 Dactylo 7,14
 Dactylum 11,12,14,15,16
 Dactylus 7,11,12,13,14,114
 Damnatam 46
 Damoeta 64
 Damus 37,38
 Danai 80,109
 Danaum 98,105
 Danda 75
 Dantis 31
 Dantur 25
 Dardanides 28
 Dardanius 109
 Dardanus 109
 Dare 36,49,52,64,77,78,115
 Daret 50
 Dari 115
 Das 31
 Dasia 20
 Dasian 20
 Dat 24,25,36,42,81,116
 Data 99,119
 Date 66,82,96,118
 Datiui 48,85
 Datuio 40,48,49,50,51,52,55,63,
 69,80,85,89,100
 Datuiuos 55,56
 Datium 40,48,49,50,52,53,54,55,
 56,63,64,78,80,81 85,89
 Datuius 40,47,48,49,50,52,55,84,
 85,88
 Datur 28,29,95,101
 De *passim*
 Dea 48,52
 Deabus 48,52
 Deambulatorio 38
 Dearum 48,52,109
 Deas 52
 Debeamus 31,41,55
 Debeant 30,57
 Debas 19,79,80,106
 Debeat 13,18,41,53,60,92
 Debebant 11
 Debebat 11
 Debemus *passim*
 Debent 1,7,10,16,22,28,31,34,38,

- 50,59,68,69,93,94,95,102
 ebeo 6,26,33,34,35,36,51,54,87,
 89,90,97,98,101
 ebere 7,10,39,51,97,107,109
 eberet 69,110
 ebes *passim*
 ebet 1,4,6,9,10,13,16,19,22,23,
 24,26,29,35,36,37,46,49,51,53,
 55,57,58,64,69,74,76,81,83,85,
 86,87,90,93,94,98,101,107
 ebetis 13,22,54,104,117
 ebili 119
 ebueram 90
 ebueramus 40,73,77
 ebuerant 95
 ebuerat 8,52,53,80,89,90
 ebui 90
 ebuimus 77,83
 ebuisset 110
 ebuit 4,23,24,53,56,65,70,80,
 82,83,85,89,98,115
 ecedat 97
 ecem 8,19,21,22,29,41,101,110,
 114
 eceptus 104
 ecimus 29,61
 eciplant 32
 eciplat 25,37,64,99
 eciplitur 83
 ecipluntur 99
 eclianare 56
 eclina 28,56,69,77
 eclinabant 47,54
 eclinabantur 45
 eclinabis 41
 eclinamus 28,45,50,56,58,71,72
 eclinanda 45,58
 eclinandorum 41
 eclinandum 45
 eclinant 51,65,112
 eclinantur 27,40,41,44,47,48,
 50,51,52,57,63,66,77,93
 eclinare 22,28,41,45,47,50,51,
 55,56,57,77
 eclinaret 57
 eclinaretur 66
 eclinari 22,28,32,46,48,50,56,
 64,77
 eclinas 41
 eclinasse 56
 eclinat 22
 eclinata 69
 eclinatio 22,40,45,50,51,53,54,
 55,58,63,64,69,71,76
 Declinatione 42,46,53,54,55,57,
 63,109
 Declinationem 22,27,45,46,47,48,
 50,51,53,54,55,64,69,76,77,81,
 91,93,94
 Declinationes 14,27,45,51,69,71,
 76,94
 Declinationibus 50,58
 Declinationis 40,42,50,53,55,56,
 57,63,69,77,91,112
 Declinationum 47,71
 Declinatum 42,47
 Declinatur 1,27,40,44,45,47,50,
 51,57,63,69,93
 Declinauerit 47
 Declinauerunt 57
 Declinemus 52
 Declinentur 28,57
 Declines 8,28,41
 Declinet 112
 Declinetur 22,28,42,65
 Deconcurrentium 112
 Decrescentia 63
 Decrescunt 63
 Decurrunt 1,89
 Dedi 85,99
 Dedicata 37
 Dedit 47,56,78,80
 Deducitur 29
 Deducta 60
 Deductionem 26
 Deductiua 59
 Deese 23
 Deest 31,82
 Defecerit 51
 Defecerunt 113
 Defecit 94,95
 Defectiua 82,94
 Defectiuum 82,94
 Defectus 111
 Defendatur 101
 Defendere 36,102
 Defendit 100
 Defensio 36
 Deferenter 70
 Deferre 49
 Defers 79
 Deficere 51,82
 Deficiat 67,94
 Deficientia 40
 Deficit 82
 Deficiunt 20,42,51,82,94
 Definiamus 106
 Definienda 2
 Definit 57,85,105,112
 Definita 117

- Definitio 41
 Definitione 41
 Definitionem 9,44,84
 Definitone 107
 Definitur 53,108
 Definuit 58,85,105
 Definiunt 48
 Defossis 56
 Defuerit 58,61,70,71
 Degener 51
 Degestas 98
 Dehinc 12
 Deiecta 88
 Deincept 90
 Deinde 9,10,26,32,40,43,53,57,
 67,69,70,72,75,90,95,101, 102,
 111
 Deis 117
 Delectat 63
 Deli 89
 Deligenti 79
 Delus 89
 Demea 32
 Demens 117
 Deminue 58
 Deminuit 26
 Diminutio 26,33,58
 Diminutione 39,58
 Diminutionem 26,27,39
 Diminutiones 26,27
 Diminutionibus 58
 Diminutiva 26,27,31,33,70,71,88
 Diminutivis 27
 Diminutiuo 39
 Diminutivum 26,39,71,88
 Diminutivus 33
 Diminutus 26
 Dimissis 81
 Demitte 73
 Demittit 104
 Demonstramus 117
 Demonstrant 66
 Demonstranter 62
 Demonstrantis 62
 Demonstrare 117
 Demonstrari 62
 Demonstrat 97,102
 Demonstratiuae 62
 Demonstratiue 62
 Demonstrativum 62
 Demosthene 116
 Demus 16,47,49
 Denominatio 117
 Densa 102,109
 Dentes 110
 Deo 34
 Deorsum 19
 Deos 52
 Dependit 64
 Depersat 10
 Deponat 75,93
 Deponens 66,69,72,74,75,78,93
 Deponenti 69,93
 Deponentia 66,74,75,92,93
 Deponentibus 72,93
 Deponit 75,93
 Deponunt 75
 Deprehendamus 105
 Deprehendas 105
 Deprehendit 59
 Derivatione 84
 Derivationem 27
 Deriuatur 83
 Des 28
 Descendere 69
 Descenderet 110
 Descendit 29,30,43,55
 Descendunt 24
 Describere 63
 Descriptionem 110
 Desertiores 120
 Desertis 97
 Desierit 101
 Designare 20
 Desinant 11
 Desinat 10,12
 Desinens 12
 Desinere 7
 Desinet 75
 Desinit 11,12,13,107
 Desint 23,64
 Desinunt 3
 Desit 20,63,96
 Desiuerit 88
 Destruit 44
 Desubito 90
 Desursum 90
 Det 41
 Determinari 52
 Detracta 3,5,49
 Detractae 96,97
 Detractione 106
 Detrahas 3,106,109
 Detrahendae 96
 Detrahere 96
 Detrahi 6,106
 Detrahimus 89,106
 Detrahitur 109
 Detrahunt 96
 Detrahuntur 96

- Detraxerunt 112
 Detraxisti 109
 Deus 117
 Dexteram 20
 Dextris 102
 Di 18, 100, 104, 107
 Diadema 57
 Diaeresi 112
 Diaeresin 113
 Diaeresis 112, 113
 Dialyton 114
 Dianoeae 114
 Dianoeas 113
 Diastole 20
 Dic 14, 25, 32, 60, 61, 64, 67, 82, 87,
 89, 113, 118, 119
 Dicam 1, 9, 13, 28, 31, 33, 34, 36, 37,
 49, 64, 65, 66, 68, 79, 80, 85, 86, 88,
 95, 97, 105, 116
 Dicamus 8, 16, 18, 25, 27, 30, 32, 33,
 38, 39, 45, 47, 52, 53, 55, 58, 68, 69,
 72, 77, 83, 84, 86, 90, 107, 112
 Dicant 79
 Dicant 23, 52, 87
 Dicantur 1, 14, 27, 69
 Dicat passim
 Dicat 1, 4, 10, 20, 22, 23, 24, 26, 27,
 36, 40, 42, 63, 75, 77, 79, 80, 82, 90,
 91, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103,
 105, 106, 107, 108, 117, 118
 Dicatur 49, 53, 68, 83
 Dice 88
 Dicebant 5, 55, 56, 57, 63, 71, 81,
 102, 103, 113
 Dicebat 43
 Dicebatur 2
 Dicemus 5, 8, 19, 46, 88, 110, 114
 Dicenda 105
 Dicendo 3, 58, 61, 110, 117, 118
 Dicendum 79
 Dicendus 67
 Dicentum 53
 Dicere passim
 Dicerem 85
 Diceremus 5, 36, 50, 53, 56
 Dicerent 11, 16, 57, 71, 75
 Dicerentur 108
 Diceret 65, 67, 79, 88, 90
 Diceret 4, 20, 23, 33, 34, 36, 52, 57,
 61, 66, 75, 82, 90, 118
 Diceretur 1, 39, 66, 67, 106
 Dices 37, 64, 83, 90
 Dicet 21, 64
 Dicetur 110
 Dichronae 6
 Dichronas 6
 Dichronis 6
 Dici 1, 9, 19, 27, 33, 36, 38, 39, 45,
 48, 49, 51, 59, 64, 67, 68, 73, 76, 81,
 93, 105, 108, 114
 Dicimus passim
 Dicinus 77
 Dicio 47, 48, 51
 Diclone 23
 Dicloneis 51
 Diclone 1, 4, 5, 9, 19, 24, 25, 29, 32, 38,
 61, 63, 67, 69, 75, 78, 79, 82, 85, 87,
 89, 96, 105, 108, 110, 114, 120
 Dicit passim
 Dicitur passim
 Dico passim
 Dicta 1, 2, 8, 9, 27, 36, 45, 70, 75, 82,
 89, 90, 92, 95, 96, 98, 109
 Dictae 2, 3, 16, 21, 96, 97, 99
 Dictael 115
 Dictam 1
 Dictas 3
 Dicti 13, 46, 47, 48, 61
 Dictio 9, 110, 119
 Dictione 33
 Dictionibus 36
 Dictionis 112
 Dictionum 110
 Dictu 119
 Dictum 1, 2, 32, 44, 58, 65, 68, 70, 82,
 87, 89, 91, 93, 94, 97, 116, 117
 Dicturus 79, 88, 94
 Dictus 14, 16, 25, 26, 32, 40, 46, 48,
 49, 67, 68, 108, 119
 Dicunt 1, 3, 5, 7, 16, 21, 22, 27, 29,
 31, 32, 36, 39, 40, 43, 47, 48, 49, 51,
 52, 55, 57, 58, 62, 67, 69, 71, 75, 78,
 81, 86, 87, 93, 95, 99, 101, 103, 108,
 111, 116, 118, 119, 120
 Dicuntur 3, 5, 7, 9, 11, 16, 23, 24, 25,
 26, 28, 29, 36, 38, 41, 43, 48, 50, 59,
 60, 66, 71, 75, 77, 83, 87, 96, 98, 97,
 106, 108, 111, 112, 113, 114
 Didicero 67
 Didici 69
 Didicisti 68
 Dido 28
 Didoe 28
 Didone 60
 Didoni 28
 Didonis 28
 Didoys 28
 Diduco 104
 Die 50, 52, 53, 82
 Diebus 53

- Diei 50,53
 Diem 50,83
 Dierum 43,53
 Dies 29,39,40,42,43,47,50,51,53,
 61,62,87,107
 Diffecerunt 68
 Diffecit 67,77
 Diffectio 51
 Diffectionem 80
 Diffectionis 82
 Diffectiua 41,68,69,76,77,81
 Diffectiuus 77,81
 Diffectiuo 67
 Diffectiuum 67,69,76,77,81,82
 Diffectum 68
 Diffectus 67
 Diffendimus 33
 Differant 49
 Differenda 48
 Differentia 8,28,37,38,42,47,55,
 66,97,101
 Differentiae 47,60,62,64,74,91
 Differentiam 42,55,58,60,61,63,
 64,76,81,101
 Differentias 91
 Differre 59
 Differt 42
 Differunt 7,21,49,68,115
 Difficiant 65,82
 Difficiat 65,67
 Difficientes 47
 Difficientia 40,62
 Difficientibus 64,76
 Difficile 24,85,107,115
 Difficili 85
 Difficilia 89
 Difficiliorem 113
 Difficilis 85
 Difficillisque 113
 Difficiliter 85
 Difficit 40,77
 Difficiunt 32,40,82
 Difficul 85
 Difficultas 83,97
 Difficultatem 6
 Difficulter 85
 Diffinas 23
 Diffiniat 68
 Diffinierit 23
 Diffinierunt 25,31
 Diffinire 23
 Diffinit 22,23,60,68
 Diffinita 31,59
 Diffinitas 80
 Diffinitio 23,59
 Diffinitione 23,58,59,65
 Diffinitionem 1,3,23,53,59,67,
 74,75
 Diffinitiones 1,23,59,79
 Diffinitionum 23
 Diffinitos 80
 Diffinitum 4,25,26,31,37,68
 Diffinitur 65
 Diffinitus 16
 Diffiniuerunt 87
 Diffiniuit 23,59,65,66,69,71,74
 Diffiniunt 59,68
 Digammi 5
 Digammo 4
 Digammon 4,5
 Digammos 5
 Digitis 2
 Digitorum 2
 Dignitas 26
 Dignitatem 25
 Dignum 20
 Dignus 26,48,52
 Dii 87,114
 Diambo 15
 Diambum 15
 Diambus 14
 Diis 52
 Dilatatione 115
 Diligenter 9,85,102
 Diligentissime 24
 Dimidietas 15
 Dimidietate 15
 Dimidium 9,16,42
 Dimidius 3
 Dimitte 112
 Dimittit 104
 Diphthongis 11
 Diphthongo 56
 Diphthongon 12,56,82
 Diphthongos 10,56
 Diphthongus 10,11,12,18,113
 Diptotum 50
 Dira 118
 Dirigis 60
 Dirimere 52
 Diriuatio 26,29,83
 Diruatione 60,83
 Diruationem 26,61,83,84
 Diruationes 27
 Diruationibus 27
 Diruatiua 26,27,31,71
 Diruatiuis 27
 Diruatiuorum 27,29
 Diruatiuum 6,27,29
 Diruatum 59,68

- Diriuatur 83
 Dirui 46
 Dis 32,
 Dis (præv.) 100,104
 Discam 69
 Discedere 77
 Discidunt 41
 Discendimus 116
 Discendit 94
 Discendito 20
 Discere 1,24,69
 Discernamus 52,94
 Discernantur 111
 Discernas 91
 Discernenda 48
 Discernendi 52
 Discernere 20
 Discerni 38,92
 Discernimus 30,36,52,88
 Discernis 97
 Discernit 2,92,110
 Discernitur 63,75,91,114,119
 Discerno 88
 Discernuntur 52,88,100
 Disces 24
 Discimus 46
 Discis 24
 Discrepant 38,79
 Discrepantiam 58
 Discrepat 58
 Discrepauit 58
 Discrepet 57
 Discretio 19,49,56,91,94,110
 Discretionem 56
 Discretionem 19,27,30,37,56,76,
 78,85,91,94,100,117,119
 Discretionibus 91,92
 Discretionibus 95
 Discretionis 19,48,52,55,56
 Discreuerunt 89
 Discreuit 68
 Discrimen 72,73
 Discriminare 72
 Discriminas 76
 Discriminaueris 78
 Discrimines 78
 Discurrunt 40
 Disertus 104,110
 Disiunctio 96
 Disiunctiones 98
 Disiunctionis 96
 Disiunctiua 96,97,98
 Disiunctiuae 96
 Disiunctiua 98
 Disiungant 96
 Disiungi 100
 Disiungimus 20
 Disiungit 20,96,97
 Disiunctiua 96
 Disiunxit 96
 Dispondeo 15
 Dispondeum 15
 Dispondeus 14
 Disposuit 110
 Disrupta 44
 Dissensit 68
 Dissentiens 58
 Dissentientes 58
 Dissentiunt 74
 Dissertissimus 35
 Dissidens 95
 Dissimile 115
 Dissimiles 50,68,115
 Dissimili 113
 Dissimilia 16
 Dissimilibus 115
 Dissimilia 50
 Dissimiliter 113
 Dissimilium 114
 Dissipare 40,42
 Dississe 79
 Dissui 79
 Distat 41
 Distinctio 19
 Distinctionem 111
 Distinguas 19
 Distinguat 20
 Distingue 20
 Distinguere 20
 Distinxerit 111
 Disyllaba 18
 Disyllabis 15,18
 Disyllabum 18,19
 Disyllabum 18
 Ditior 32
 Ditissimus 32,35
 Ditrochaeo 15
 Ditrochaenum 15
 Ditrochaeus 14
 Diu 20,45,92
 Diua 118
 Diuersa 30,86,115,116
 Diuersam 27
 Diuersas 4,18,48,114
 Diuersi 30,55
 Diuersis 115
 Diuersitatem 36
 Diuerso 52,65,116
 Diuersos 55,114
 Diuersum 59

- Diues 29,32,112
 Diuidantur 76
 Diuidere 35
 Diuides 35
 Diuidimus 52
 Diuidit 3,111
 Diuiditur 24,43,58,66,96,109,
 112,113
 Diuidua 35
 Diuiduntur 2,3,22,76
 Diuisa 14,86,92,113
 Diuisae 118
 Diuisio 3,15,16,108
 Diuisione 24
 Diuisionem 3,15,16,24,35,59
 Diuisiones 15,111
 Diuisioni 16
 Diuisionibus 16
 Diuisionis 59
 Diuisit 7
 Diuisus 96
 Diuitior 32
 Diuitissimus 32
 Diuum 98,114
 Dixerat 33,61,111
 Dixerim 74
 Dixerimus 1,19,25,40,48,54,63,70
 Dixeris 2,4,15,19,30,31,36,40,
 50,62,55,58,59,63,73,83,85,86,
 87,90,92,107
 Dixerit 20,38,52,62,76
 Dixero 36,67,73,97,113
 Dixerunt 1,23,27,31,47,58,59,68,
 79,99,108
 Dixi 2,3,4,7,9,10,12,15,16,17,
 18,26,31,32,37,51,55,58,59,60,
 61,64,69,70,73,75,76,78,92,96,
 101,102,106,114
 Diximus 2,4,6,7,8,9,10,11,12,14,
 15,16,17,18,19,20,26,32,35,36,
 41,44,46,49,51,54,56,57,58,62,
 63,65,67,71,72,73,74,75,76,80,
 81,82,83,87,92,98,101,102,103,
 104,107,108,110,111,116,119
 Dixisse 57,90,104
 Dixisti 2,26,59,61,79,80,83,101,
 105,118
 Dixit *passim*
 Doce 67
 Doceat 2,27
 Docebam 76
 Docebo 73,74,76
 Docens 10,54,91,92
 Docente 64
 Docentium 54
 Doceo 36,68,72,73,74,76,81,82,
 112
 Doceor 72
 Docere 112
 Doceris 72
 Doces 68,72,73,74,76,82,112
 Docet 7,20,51,68,76,79,101
 Docile 90
 Docilem 90
 Dociles 63
 Docili 55,63,85,90
 Docilibus 55
 Docilis 32,53,90
 Dociliter 85
 Docilium 53
 Docta 32,38,57
 Docte 50,82,83,84,87,90,109
 Docti 39,40,42,46,47,48,49,50,57
 Doctior 24,31,32,33,34,35,47,49,
 52,57
 Doctiores 33
 Doctis 40,47,54,63,98
 Doctissimo 33
 Doctissimus 31,32,33,34,57
 Doctius 32,87
 Docto 46,47,48,50,52,54,55,57,
 63,84
 Doctor 30,91
 Doctorum 40,47,54,55
 Doctos 40,98
 Doctum 32,38,46,48,50,57,109
 Docturus 92
 Doctus 19,24,29,31,32,33,34,37,
 38,39,40,42,43,44,46,47,48,49,
 50,57,58,76,82,83,84,87,99
 Doctusque 19
 Docuerunt 74
 Docuimus 11,107
 Docuit 2,6,12,51,88,110,111
 Dolentis 2
 Dolo 99,100
 Dolore 100
 Dolorem 105,110
 Dolus 99
 Domibus 54,55
 Dominum 64
 Domo 54,55,102,117
 Domorum 55
 Domos 55
 Domu 54,55
 Domui 55
 Domum 78,102,111,120
 Domus 54,55
 Domuum 54,55
 Dona 12,98

- Donati 3,34,56,59
 Donato 12,34,62,73,99,105
 Donatum 5,58,73,77
 Donatus 1,2,12,21,23,24,30,31,
 34,35,39,51,52,58,59,69,77,78,
 82,101,103,104,107,108
 Dormire 87,97
 Dormitum 95
 Dorso 61
 Dos 10,11,18
 Draca 39
 Dracaena 38,39
 Draco 38,39
 Dua 35
 Duabus 6,7,8,13,14,15,19,20,24,
 28,44,58,59,74,76,84, 90, 101,
 102,108
 Duae 2,4,7,8,9,10,11,12,13,14,
 15,18,19,21,24,26,27,28,29,46,
 47,49,56,57,58,59,66,71,73,81,
 87,88,90,91,94,97,100,101,102,
 107,112,113,116
 Dualem 41,78
 Dualis 40,41
 Duarum 9,14,113
 Duas 2,3,6,7,8,10,11,12,14,15,
 19,20,21,22,24,32,33,44,45,47,
 50,57,58,59,64,66,68,70,71,72,
 73,74,75,76,80,81, 86, 92, 98,
 101,107,109,112,113
 Dubia 76,86
 Dubietatem 60,91
 Dubii 50
 Dubiis 42
 Dubio 6,22,30,31,33,59,86,67,76,
 80,83,84,86,92,99,103,104,108,
 109,110
 Dubitamus 39
 Dubitant 16,30
 Dubitat 61,103
 Dubitatio 65,80,83,89,103,111
 Dubitatione 30
 Dubitationem 32,52,84,89,100,101
 Dubitatum 68,81
 Dubitatur 58
 Dubium 103
 Ducenti 41,50
 Ducentis 47,50
 Ducentorum 50
 Ducere 94,95
 Ducimus 95
 Ducis 8,13
 Ducit 70,84,94,99
 Ducito 20
 Ducitur 28
 Duco 100,104
 Ductam 82
 Ducum 119
 Ducunt 60,68,82,87,86
 Duis 40
 Dulce 34,119
 Dulcius 34
 Dum 22,27,31,69,88,90,91,92,105,
 108
 Dummodo 67
 Dumtaxat 117
 Duo 3,5,8,9,10,13,14,15,16,17,
 20,23,26,32,34,35,36,37,38,39,
 40,41,44,47,48,50,51,52,54,59,
 60,64,66,67,69,76,79,84,85,86,
 90,91,92,93,95, 100, 103, 107,
 110,112,113,114,115,116,120
 Duobus 9,35,39,40,44,45,51,54,
 62,63,67,75,78,93,106,108,109,
 113,115,118
 Duodecim 110,111
 Duorum 40,50
 Duos 14,16,17,20,33,37,40,41,43,
 51,55,70,82,112,114 116
 Dupla 15
 Duplam 15
 Duplex 3,4,8,10,44,63,92
 Dupli 15
 Duplicem 8,10,11,49,78,79
 Duplices 4,16,28,63
 Duplici 2,3,7,8,38,47
 Duplicibus 4,14
 Duplicis 38
 Duplo 15
 Dura 113
 Duram 119
 Dure 84,85
 Duri 85
 Duriter 84,85
 Duro 85
 Durum 24,94
 Durus 16,85
 Dus 75,91,92,93
 Duum 38
 Duxisse 95
 E *passim*
 Ea 1,2,3,10,11,23,32,33,35,36,
 44,46,57,59,62,63,76,77,79,84,
 87,88,93,96,102,104,107,119
 Eadem 4,16,17,21,35,37,58,59,89,
 91,107,119
 Eaedem 58,113
 Eam 5,7,73,89,99,103,104,112,118
 Eamus 2,95,96

- Eandem 89,104,107
 Eas 102,104
 Easdem 102
 Eccam 62,64,65
 Ecce *passim*
 Ecce 64
 Ecco 64
 Eccum 62,64,65
 Eccus 64
 Eclipsis 110,111
 Ectasi 112
 Ectasis 112
 Ecthlipsi 113
 Ecthlipsis 112,113
 Edere 70
 Edico 66
 Edis 77
 Edit 77
 Editus 90
 Edo 77
 Edocuit 107
 Ef 3
 Effatur 109
 Effectum 32,76
 Effera 35,114
 Efferre 46
 Efferuntur 37
 Efficax 44,45
 Efficat 1,3,60
 Efficatur 113,115
 Effluit 87
 Effusi 87
 Effuso 35
 Effluat 87
 Effluit 87
 Egent 3,87
 Eget 29,80
 Egit 99
 Ego 2,11,12,13,19,44,46,47,49,
 59,60,61,62,63,64,65,66,74,75,
 78,80,87,93,94,95, 96, 97, 98,
 105,108,110,111 113
 Egomet 111
 Egone 60
 Egregiam 119
 Ei 3,10,23,24,33,53,56,61,69,75,
 86,99,103,104,116,120
 Eis 56
 Eisdem 27,72
 Eius 28,41,44,56,62,65,79,86,97,
 110,119,120
 Eiusdem 4,40,111
 El 3
 Elaboravit 33
 Electum 78
 Elena 5
 Elenus 5
 Elephantio 12
 Eleuatio 13
 Eleuentur 111
 Elige 69
 Eligo 116
 Eliogabalus 119
 Elixo 81
 Ellum 62,64,65
 Elocutio 1,2,21,22,31,33,36,49,
 50,66,67,69,76,80,82,85,90,95,
 96,98,99,100,101,102,103, 105,
 110,115,118,120
 Elocutione 1,33,34,36,42,60,66,
 76,85,90,96,97,98,101
 102,108,119
 Elocutionem 2,21,32,33,34,36,45,
 46,49,58,61,66,69,76,81,88,95,
 96,99,101,108,109,111,112,115
 Elocutiones 2,36,47,49,62,85,86,
 93,96,108
 Elocutioni 23,102
 Elocutionibus 47,49,62,76
 Elocutionis 34,49,86,97,100,108,
 113
 Elocutum 90
 Eloquendo 2
 Eloquens 110
 Eloqueretur 62
 Eloqui 33,75
 Eludet 20
 Emanet 87
 Emblema 38,57
 Emergit 1
 Emergunt 65
 En 62,75,114,120
 Enigma 119
 Enim *passim*
 Ennianus 116
 Ennio 62
 Ensis 26,28,102,113
 Enumerat 108
 Enumeratae 24
 Enumeratas 104
 Enumerauit 65,108
 Enuntiatio 110
 Enuntiatione 33,35,37,38,41,43
 Enuntiationem 38
 Eo 2,10,21,22,23,24,26,30,31,36,
 39,46,48,49,60,61,63,65,66,67,
 68,70,71,73,75,77,82,83,86,88,
 91,92,93,94,95,96,98,100, 102,
 104,105,106,108,109, 110, 111,
 112,113,115,117

- Eodem 72
 Eorum 1,20,48,65
 Eos 1,39,48,59,109
 Epanalempsin 115
 Epanalempsis 114,115
 Epenthesis 112
 Epicoeni 37
 Epicoeno 37
 Epicoenon 37
 Epicoenum 37
 Epigramma 38,57
 Epistolam 85
 Epistolis 33
 Epitheta 29,111
 Epitheton 117,118
 Epitriti 14,16
 Epitrito 16
 Epitritus 16
 Epizeuxin 115
 Epizeuxis 114,115
 Equa 48
 Equabus 48
 Equarum 48
 Equi 35
 Equidem 58,96,97
 Equis 48
 Equo 4,35,115
 Equorum 35
 Equos 106,116
 Equum 35,112,119
 Equus 4,6,35,36,98
 Er 3,2
 Eram 76,77,82,94
 Erant 17
 Erat 11,13,25,26,37,39,54,72,80,
 90,97,103,111,120
 Ergo *passim*
 Erit 2,5,6,7,11,12,16,17,18,19,
 21,25,28,30,31,32,33,43,45,46,
 48,49,51,55,56,58,60,61,62,63,
 66,67,68,69,71,76,79,82,85,88,
 90,91,92,99,107,110, 112, 113,
 114,117,120
 Errant 81,99
 Errantes 61
 Errare 19
 Erremus 18,33
 Erret 20
 Error 88,95
 Errorem 76,90
 Erunt 13,15,16,17,36,46,50,55,
 68,79,92
 Es 3,8,17,48,50,52,53,54,56,62,
 63,72,77,79,80,82
 Esse *passim*
 Essem 88
 Essent 1,26,31,36,61,65,108,110
 Esses 32
 Esset 5,11,15,20,23,30,31,34,36,
 38,39,43,48,53,56,57,69,73,84,
 90,97,118
 Est *passim*
 Esurio 70
 Et *passim*
 Etenim 5,99
 Etiam *passim*
 Etiamsi 74,82,107
 Etsi 12,99,104
 Etueri 104
 Etymo 45
 Etymologia 1,46,108
 Etymologiam 45,87
 Etymologias 6
 Etymologiis 71
 Etymum 45
 Eu 10
 Euander 2,106
 Euandre 106
 Euandri 2
 Euandrius 113
 Euanuerunt 61
 Euersae 78
 Euitat 4,6
 Eum 36,44,47,62,66,67,75,80,102,
 119
 Eundem 44
 Euntis 86,103
 Eunucho 115
 Eunuchum 37
 Eunuchus 37
 Euphoniae 83
 Euphonia 83
 Euro 119
 Eurys 10
 Euterpe 39
 Ex 1,2,7,8,10,13,14,16,21,22,24,
 25,27,29,31,32,36,37,39,43,44,
 45,52,53,54,55,57,58,60,62,63,
 65,69,71,74,76,80,81,83,85,88,
 90,91,92,95,99, 100, 104, 107,
 108,111,118,119
 Exarauerunt 83
 Excedens 119
 Excelso 55
 Excelsorum 55
 Excepta 7,17,48,54
 Exceptis 4,6,16,35,48,54,58,76,
 77,78,81,84,95,100
 Excepto 32,47,50,53,56,81,92
 Excipitur 11,13

Excludas 113	Exit 27,28,30,37,40,41,43,50,
Excludat 65,113	53,54,56,57,68,69,70,71,72,74,
Excludatur 7,113	75,76,82,85,89,92,93
Excludere 7,107	Exitu 52
Excluderis 64	Exitum 50,71,72,85,115
Excludi 113	Exitus 41,50,57,58,71,72,116
Excludimus 12	Exiuit 89
Excludit 113	Exosus 48,52,94
Excluditur 7,11,81,113	Expecta 80
Excludunt 113	Expectare 80
Excluduntur 7	Expectat 89
Exclusa 113	Expleant 96
Exclusi 58	Expleant 97
Exclusionem 107	Explet 97
Exclusisti 90	Expletiva 97
Exclussit 1,113	Expletivae 96,97
Exclusus 113	Expletivas 97
Excusare 36	Expletus 20
Excusatio 36,75	Explicans 3,86
Excusationem 33,75	Explicanter 86
Excusationes 75	Explicat 8
Exeam 73	Explicit 31,58,95
Exeant 43,60,84,92	Explicuit 110
Exeat 27,37,50,53,54,56,57,70,	Exponam 80
89,92	Exponis 80
Exempla 5,6,11,14,28,34,35,36,	Expono 80
42,57,76,88,102,115,116	Expositio 111
Exempli 51,52,114	Expresionem 81
Exemplis 6,37,102	Expressa 111
Exemplo 5,6,11,12,13,35,42,45,	Expressae 4
51,86	Expressam 4
Exemplorum 100,104	Expresserunt 16
Exemplum 5,6,12,42,46,49,54,73,	Expressio 104
89,95,99,101,102,103,104	Expressisse 104
Exeo 73,81,86,87	Expressit 9,48,50,70,105
Exercitus 29,81	Expressum 2,23,97
Exeunt 27,28,37,40,41,43,55,68,	Exprimamus 49
70,76,80,81,84,85	Exprimat 23,68
Exeuntem 43,85	Exprimendae 4
Exeuntia 54,84	Exprimendos 2
Exibo 73	Exprimendum 67,68
Exiens 76,85,90	Exprimere 4,62,81,105,107,113
Exierit 54,70,89,92	Exprimerent 68
Exigat 67	Exprimi 3
Exigatur 79	Exprimimus 49,60
Exigendae 115	Exprimis 4
Exigeret 56	Exprimit 2,3,105,118
Exigit 17,36,45,50,64,116	Exprimitur 107
Exiit 41	Exprimunt 3
Exiliat 65	Exprimuntur 3
Exinde 6,26,79,81,90,108	Expugnabilis 46
Exire 13,28,40,54,55,56,57,69,	Exstante 76
70,73,76,85	Exstat 46
Exirent 55	Extant 35,102
Exiret 55	Extante 106

Extat 108
 Extendamus 49
 Extinxisti 112
 Extinxisti 112
 Extra 95
 Extraneo 36, 36
 Extremis 4
 Extrinsecus 25, 29, 32, 62, 63, 117,
 118
 Extulerat 118
 Exultare 81
 Exuuias 8, 13

Fabrico 78
 Fabricor 78
 Fabul 27
 Fabula 27, 71, 120
 Fabulae 116
 Fabulas 116
 Fabulatur 109
 Fac 12, 20, 24, 26, 30, 36, 39, 45, 50,
 52, 56, 62, 63, 67, 68, 69, 72, 73, 75,
 78, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 91, 93,
 95, 97, 98, 101, 103, 104

Face 86
 Facere 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 19,
 20, 25, 26, 27, 34, 41, 45, 49, 53, 54,
 55, 56, 57, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 75,
 76, 79, 80, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 94,
 95, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 107,
 110, 117, 118, 119

Facerent 27, 58
 Faceret 13, 57, 80, 81, 90, 106, 111,
 118

Facesso 70, 82
 Faciam 1, 22, 56, 65, 68, 69, 95, 97,
 105

Faciamus 27, 56
 Faciant 13, 16, 48, 48, 57, 76, 87, 101
 Facias 6, 11, 48, 67, 89, 97, 107, 117

Faciat 5, 9, 10, 16, 23, 30, 39, 48, 71,
 74, 77, 82, 84, 92, 101, 108

Faciebant 7, 55, 115, 116

Faciebas 15, 97

Faciemus 77, 87, 103

Facienda 26

Faciendam 97

Faciendo 97

Faciendum 48, 96, 97

Faciens 44

Facies 27

Faciet 21, 91, 115

Facile 15, 20, 24, 48, 50, 51, 85, 97

Faciles 41

Facili 85, 90

Facilibus 41

Facilis 53, 85, 90

Faciliter 86

Facilium 41, 53

Facilius 59

Facinus 5, 14, 27, 30, 41, 50, 51, 55,
 60, 67, 74, 89, 106, 107, 111, 112, 120

Facinus 97

Facio 22, 51, 66, 74, 77, 78, 82, 84,
 99, 100, 103, 105

Facis 24, 30, 38, 67, 80, 82, 90, 95,
 97, 98, 109, 113, 118

Facit passim

Facito 97

Faciunt 2, 3, 4, 9, 10, 11, 13, 14, 16,
 18, 19, 21, 26, 29, 30, 33, 38, 45, 53,

55, 71, 79, 80, 85, 91, 95, 99, 103,
 105, 108, 111, 115

Facta 9, 26, 49, 60, 65, 69, 72, 114

Factae 1, 7

Factam 80, 115

Factas 2, 7, 9

Factito 82

Facto 25, 82

Factos 13

Factum 6, 17, 40, 42, 43, 55, 61, 69,
 71, 76, 79, 83, 90, 105, 107, 108,
 114, 118

Facturi 56

Facturum 79

Facturus 80, 84

Factus 43, 106

Faculas 96

Facultas 102

Faculter 85

Facundus 110

Fallat 25, 38, 42, 45, 81, 90

Fallere 22

Falsi 85, 88

Falsissimum 75

Falso 84, 85, 88, 93

Falsum 8, 25, 32, 41, 44, 51, 53, 54,
 55, 56, 59, 64, 71, 72, 75, 93, 101,
 103, 104

Falsus 85, 88

Fama 73

Fame 42

Famei 42

Fames 42

Familia 25, 45

Familiae 25, 26, 45

Familias 45

Familiis 26

Famis 42

Farris 78

- Fas 11,23,47,57
 Fastidium 1,58
 Fata 100
 Fatigamus 8,11,12,111
 Fatis 60
 Fato 106,112
 Faucibus 112
 Faximus 82
 Faxo 82
 Febres 59
 Fecere 116
 Fecerimus 35
 Feceris 35,78,110
 Fecerit 75,110,116
 Fecero 67,97
 Fecerunt 9,10,11,12,18,20,27,29,
 40,47,52,57,64,69,78,79
 Feci 30,62,76,84,91,92,110
 Fecisse 75,79,80,90,103,106,110
 Fecisset 115
 Fecisti 14,20,49,79,83,105,109
 Fecit 1,2,7,10,11,12,16,22,24,
 26,29,34,37,38,40,41,44,59,61,
 62,63,64,77,81,82,84,88,89,92,
 99,101,105,112, 113, 115, 116,
 117,118,119
 Felices 37
 Felicia 37
 Felicius 33
 Felicissimus 33
 Feliciter 8
 Felix 33,37,44,46,100,117
 Femina 32,37,52
 Feminea 44
 Femini 39
 Feminile 39
 Feminina 27,28,37,38,62
 Femininae 28
 Feminini 37,38,39,40,52,53,58,62
 Feminino 36,37,38,40,42,43,54,
 57,109
 Femininum 32,36,37,38,39,48,54,
 62,92
 Femininus 52
 Fenestra 83
 Feras 109
 Fere 14,27
 Ferebant 118
 Ferendos 9
 Feriae 40,43,56
 Feriarum 56
 Feriis 56
 Fero 82,103
 Feror 77
 Ferre 1,102
 Ferream 111
 Ferrum 40
 Fert 114
 Ferte 96,116
 Ferueo 70
 Ferueor 70
 Feruere 112
 Feruescens 93,94
 Feruescis 70
 Feruesco 70
 Ferui 82
 Feruis 112
 Feruit 112
 Ferunt 118
 Feruo 112
 Festina 115
 Festinanter 79
 Festinas 79
 Festino 79
 Festorum 43
 Festus 43
 Fiant 44,45,83,109
 Fiat 14,44,99,105,106,108,113
 Ficio 103
 Fictionem 56
 Fide 53,71
 Fidei 53
 Fideles 98
 Fideliter 88
 Fidem 119
 Fidens 115
 Fides 35,53
 Fierent 11
 Fieri 2,11,12,13,14,15,19,22,23,
 25,27,28,30,31,37,42,43,44,45,
 46,50,57,59,61,62,64,66,67,70,
 74,78,79,84,85,88,96,97,98,99,
 100,104,112,115
 Fiet 75,83
 Figura 8,14,23,24,43,44,57,58,
 63,66,82,85,90,96,98,110, 112,
 114,118
 Figurae 45,63,78,79,112,114,115,
 116
 Figuram 8,13,92,103,110,112,115
 Figurarum 51,52
 Figuras 80,82,109
 Figurata 103,115
 Figurata 115
 Figure 48
 Figuris 43,63,79,116
 Filia 48,52,64,119
 Filiabus 48,52
 Filiae 119
 Filiarum 48

- Filii 28
 Filiis 48,52
 Filio 28,60
 Filium 29,117
 Filius 28,29,49
 Fimminum 37
 Finali 17
 Finalis 17
 Findi 14
 Fine 16,17,18,19,78,81,112,116,
 116
 Finem 16,20,76,112,117
 Fines 71
 Finge 17,56,68
 Fingere 51
 Fingimus 17,113
 Finiebant 47
 Finiendum 119
 Finierit 107
 Finis 38
 Finit 21,66,90,98,106,108
 Finita 59,60,85
 Finitis 60
 Finito 42,59
 Finitum 60
 Finitus 42
 Finiunt 21
 Firma 31,76,84
 Firmam 70
 Firmavit 46
 Firmi 101
 Firmior 101
 Firmissima 101
 Firmissimae 89
 Firmissimum 18,101
 Firmum 101
 Piscos 101
 Fit 1,5,8,9,10,11,12,13,20,30,
 34,37,39,49,50,57,59,60,78,79,
 83,92,94,96,98,99,101,103,105,
 106,107,108,110,111,112,113,
 114,115,116,118,119,120
 Fiunt 1,9,10,11,16,26,27,30,45,
 50,52,58,59,60,71,77,79,81,95,
 104,106,108,109,112,114,116
 Fixa 38
 Fixeae 92
 Fixerit 113
 Fixum 38,39
 Flaccum 113
 Flammam 102
 Flammis 96,116
 Flammis 35,96,97,98,118
 Flammis 116
 Flavius 8
 Flectam 89
 Flectat 89
 Flecti 38,48
 Flectitur 39,50
 Flentes 116
 Flexum 49
 Floralia 41
 Fluant 43
 Fluctibus 116,117,119
 Fluctu 6
 Fluctus 41,42,51,117,118
 Fluminis 90
 Fluui 14
 Fluuii 2,90
 Fluuiio 90,111
 Fluuiorum 14
 Fluuium 116
 Fluuius 87,90
 Foco 102
 Focum 102
 Fomite 102
 Fomitum 102
 Fons 26,27
 Fontanus 26,27
 Fonte 26
 Fontem 118
 Fontemque 118
 Fonticulus 26,27
 Fontius 27
 Fora 38
 Foras 86,87
 Foris 62,86,87
 Forma 70,71
 Formae 47,66,69,70,71
 Formam 37,93
 Formandorum 75
 Formare 75
 Formas 66,70,82,93
 Formis 69,82
 Foro 62,102
 Foros 38
 Forte 5,19,20,25,35,46,62,73,85,
 86,89,93,94,95,97,101,103,105
 Fortes 102
 Fortior 36
 Fortis 28,29,117
 Fortissime 35,36
 Fortissimum 36
 Fortissimus 35
 Fortiter 25,74
 Fortitudinem 117
 Fortius 24,25
 Fortuna 32,117,119
 Fortunam 46,118
 Fortunatus 29

- Forum 1,2,38,96,98,102
 Frangere 118
 Frangi 110
 Frater 8,38
 Fratra 38
 Fratrem 117
 Fratricida 117
 Fratrīs 11
 Fregit 110
 Fremens 35
 Frenum 38
 Frequens 1,40
 Frequentabatur 117
 Frequentatis 49
 Frequentatiua 69,70,71,82
 Frequentatiuam 93
 Frequentatiuas 70
 Frequentatiui 71
 Frequentatiuis 70
 Frequentatiuum 70,71,82
 Frequentem 70
 Frequenter 8,11,19,27,35,71
 Frequentes 77
 Frequentissima 114
 Frequentissime 8,30,119,120
 Frequentius 1,37,65,70,99
 Friget 117
 Frigidus 69
 Frigora 9
 Frigore 71
 Fronesium 38
 Fructum 38
 Fruge 83
 Fruges 83
 Frugi 39,58
 Frumentaria 63,83
 Frumenti 83
 Fruor 81
 Frusta 109,110,112
 Frustra 7
 Fudit 110
 Fuerant 7,8,61,100,117
 Fuerat 11,26,42,46,49,55,59,60,
 61,105,110,111,114,115,116
 Fuerimus 25,36,44
 Fuerint 4,7,8,10,13,14,18,19,24,
 26,28,35,38,39,44,54,70,95,96,
 97,99,104,107
 Fueris 98
 Fuerit 5,6,7,10,12,13,15,16,17,
 18,19,20,24,26,30,31,33,37,38,
 41,44,46,52,53,54,57,65,70,72,
 73,74,84,87,88,89, 91, 92, 99,
 103,104,105,106,107,113,118
 Fueritis 102
 Fuerunt 2,7,25,83,113,120
 Fugam 96
 Fugies 120
 Fugit 38,120
 Fui 89,90,94
 Fuisse 2,7,8,71,90
 Fuisset 61,96
 Fuisti 89
 Fuit 7,36,45,49,63,66,81,113,
 115,117,118,119
 Fumantia 119
 Functum 65
 Fundi 110
 Funditur 14
 Funditus 78,84
 Fundum 52
 Fungatur 1,21
 Fungebantur 47
 Fungebatur 47
 Fungi 58,96
 Fungimur 22
 Fungitur 1,5,7,9,21,58,65,118
 Funguntur 11,21,22
 Fur 120
 Furens 91
 Furibundus 91
 Furor 20,81
 Fuste 110
 Futura 48,52,69,75,79,93
 Futurae 114
 Futuram 70,79
 Futurarum 48
 Futuri 30,67,69,70,75,79,91,93
 Futuris 75
 Futuro 30,67,73,76,77,79,92,94
 Futurorum 52
 Futurum 67,69,73,74,75,76,79,84,
 91,92,93
 Gaia 38
 Gaius 24,38
 Galeata 28
 Galeae 118
 Galeatus 94,95
 Galeo 94
 Galeor 94
 Gallia 29
 Gallicus 35
 Gallina 38
 Gallior 33
 Gallissimus 33
 Gallus 29,33,38
 Gamma 5
 Gaudebam 76,77
 Gaudebo 76,77

- Gaudentius 25,28
 Gaudeo 76,77
 Gauisus 76,77,82
 Gaza 6
 Gela 90
 Gelae 90
 Gelam 90
 Gelidum 41
 Gelu 39
 Geminam 86
 Geminari 6
 Geminata 16
 Gemini 38
 Gemino 107
 Geminum 50,51,79,107
 Genera 32,36,37,38,39,42,48,49,
 51,52,58,62,66,72,74,82,91,92,
 108,109,115
 Generale 28,29,60,61,65
 Generalem 118
 Generalia 29,31
 Generalis 108,119,120
 Generaliter 23,39,91,98,115,118
 Generant 36
 Generantur 36
 Generare 36
 Generat 36
 Generatur 36
 Genere 8,24,30,37,38,40,41,42,
 43,47,53,54,55,57,58,62,82,92,
 109
 Generi 36,37,38,115
 Generibus 36,37,39,42,58,62,74,
 92
 Generique 114
 Generis 12,32,35,36,37,38,39,40,
 41,42,43,52,53,57,58,61,62,63
 Genero 43
 Genere 32,37,38,39,92
 Genitali 118
 Genitui 48,53
 Genituius 103
 Genituius 7,30,35,41,46,48,49,51,
 69,91,100,103,109
 Genituius 56
 Genitium 7,45,46,47,48,49,51,
 52,53,54,55,56,64,80,81,89,91,
 100
 Genitius 30,40,45,46,47,48,49,
 50,51,52,53,54,55,58,63,64,65,
 103
 Gens 35,41,43
 Gente 32,47
 Gentem 61
 Gentis 29,31,35,45,49,61
 Gentium 107
 Genu 39
 Genua 13,14
 Genuit 119
 Genus 12,22,23,24,35,36,37,38,
 39,43,47,49,53,54,57,58,62,66,
 68,78,82,88,90,91,92,100,115
 Genusque 114
 Georgica 1,58,65
 Gerebat 56
 Gerundi 30,66,69
 Gerundum 69
 Gesserat 101
 Gesta 63
 Gestas 25
 Gestis 25
 Geta 52
 Gignitur 119
 Glacie 119
 Glaciem 119
 Glacies 119
 Gladio 28
 Gladium 106
 Gladius 28,29
 Gloria 35
 Glycerium 38
 Glyconium 14
 Gnaeus 24
 Gracili 60,113
 Gradatim 117
 Gradibus 31,49
 Gradiuntur 13
 Gradu 46
 Gradum 33,70,82,87
 Gradus 31,32,33,35,36,46,49
 Graeca 5,8,13,20,27,28,29,31,39,
 43,46,57,66,77,108,113
 Graecae 6,27,81,93
 Graecam 20,43,45,46,66,77,78,81
 Graecas 8
 Graece 14,27,28,29,47,57,66,113
 Graeci 5,6,14,16,18,21,24,29,48,
 49,52,57,65,78,81,93
 Graecia 29
 Graecis 8,28,57,111
 Graeciaso 71
 Graeco 8,21,57,62,81,113
 Graecorum 36
 Graecos 5,7,8,12,17,20,21,27,28,
 32,40,41,43,47,49,65,81,113
 Graecum 27,28,39,43,45,49,78,81,
 108,113
 Graecus 20,27,29,71
 Grammaticam 8
 Grammatici 1,14,22,74

- Grammatico 49
 Grammaticorum 108
 Grammaticos 23, 59, 113, 114, 118
 Grammaticus 1, 113
 Grandes 111
 Grandiusculus 33
 Grauare 9
 Grauem 16, 20, 104
 Graues 104
 Graui 20
 Grauia 12, 79, 80
 Grauis 16, 17, 89
 Grauiissimam 91
 Grauitas 119
 Grauter 110
 Grauius 10, 107
 Gressum 20, 100
 Gubernator 33, 116
 Guitatem 71
 Gummi 39
 Gurgite 111
 Gurgitem 111

 Habe 18
 Habeant 3, 4, 9, 11, 19, 21, 44, 48, 50,
 73, 95, 102, 103
 Habeat 3, 4, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 18,
 19, 21, 29, 42, 45, 51, 56, 66, 67, 71,
 73, 77, 80, 81, 91, 92, 94, 99, 104
 Habebant 71, 86, 115
 Habebis 51
 Habebit 13, 15, 18, 19, 104
 Habebunt 19
 Habemus 2, 6, 7, 15, 20, 21, 23, 24, 28,
 35, 36, 45, 50, 52, 54, 55, 56, 58, 60,
 62, 65, 73, 75, 79, 80, 81, 89, 90,
 100, 101, 104, 109, 116, 117, 118,
 119
 Habens 55, 94
 Habent *passim*
 Habentem 10, 111
 Habentia 29, 31, 63, 94
 Habetur 3, 4, 8
 Habeo 6, 7, 45, 51, 54, 67, 76, 79, 97,
 115
 Habere 1, 9, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18,
 19, 21, 22, 25, 26, 29, 42, 44, 46, 49,
 50, 51, 61, 64, 65, 67, 70, 71, 72, 73,
 78, 82, 84, 86, 88, 90, 93, 94, 95, 99
 Haberent 26, 47
 Haberet 93
 Haberetur 12
 Haberi 12
 Habes *passim*
 Habet *passim*
 Habetis 10, 13, 24, 46, 51, 54, 63, 85,
 98, 104, 110, 111, 117
 Habetur 6, 7, 8, 12, 13, 44, 72
 Habitare 101
 Habitu 115
 Habuerint 10, 91
 Habuerit 3, 7, 10, 11, 13, 17, 18, 39,
 41, 73, 81, 91
 Habuerunt 77
 Habuimus 54
 Habuisse 90
 Habuisti 67
 Habuit 17, 25, 26, 27, 67, 68, 74, 77,
 93, 98, 104, 106, 107
 Hac 1, 2, 6, 8, 13, 16, 17, 23, 24, 26,
 31, 40, 41, 42, 44, 48, 50, 52, 53, 54,
 55, 56, 59, 77, 86, 87, 89, 101, 104,
 108, 114, 119
 Hadie 53
 Hae 2, 3, 4, 13, 15, 19, 23, 24, 37, 42,
 43, 47, 56, 57, 69, 115, 117
 Haec *passim*
 Haerent 100
 Haesit 112
 Hanc 1, 2, 7, 8, 9, 10, 17, 18, 23, 32,
 36, 40, 43, 46, 54, 73, 74, 77, 78, 80,
 83, 84, 89, 90, 93, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 104, 106, 107, 108, 115
 Harum 52, 54, 55, 56
 Has 3, 10, 11, 13, 21, 24, 26, 38, 45,
 53, 54, 55, 56, 57, 58, 66, 70, 72, 84,
 89, 102, 103, 104, 106, 117, 118
 Hasta 8, 11, 12, 111
 Hastam 111
 Hauriat 109
 Hausi 110
 Haut 84
 Hector 22, 24
 Hectorior 24
 Hela 85
 Herbas 78
 Hercules 7, 47, 51
 Here 84
 Hereditatem 97
 Heri 84
 Heridanus 14
 Heroico 14, 16
 Hesperiam 120
 Heu 2
 Heus 21, 88
 Hexaptota 50
 Hexaptoton 47
 Hexasyllabarum 15
 Hexasyllabos 14
 Hi 14, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 47.

- 62, 63, 64, 108, 112, 113
 Hiatum 107
 Hiatus 106, 107, 113
 Nic *passim*
 Hinc 16, 21, 30, 36, 39, 53, 60, 65, 72,
 86, 88, 91, 92, 100
 Hircus 120
 Hircus 7
 Hirmon 116
 Hirmos 114, 116
 His 4, 8, 12, 14, 16, 17, 20, 21, 22, 40,
 41, 43, 45, 47, 48, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 64, 70, 77, 87, 88, 89, 93, 107,
 110, 115, 118
 Hispania 29
 Hispanus 29
 Historia 90
 Historiis 35, 100
 Historiographus 110
 Hoc *passim*
 Hodie 4, 14, 25, 35, 47, 52, 53, 54, 58,
 61, 62, 79, 80, 82, 83, 85, 90, 100,
 102, 103, 116
 Hodieque 116
 Homicidas 117
 Homine 103, 104, 107
 Hominem 26, 35, 61, 62, 76, 83, 90, 94,
 97, 107, 108, 110, 118
 Homines 2, 25, 41, 58, 61, 63, 78, 79,
 106, 108, 120
 Homini 64, 85
 Hominibus 64, 78, 114
 Hominis 29, 80, 113, 117
 Hominum 25, 51
 Homo 6, 7, 20, 23, 29, 41, 44, 49, 60,
 61, 64, 65, 78, 120
 Homoeoptoton 114, 116
 Homoeosis 120
 Homoeoteleuton 114, 116
 Homonyma 28, 31
 Homonymon 28
 Homonymum 90
 Honesta 110, 118
 Honestam 118
 Honestat 118
 Honestate 109
 Honestiores 120
 Honestioribus 118
 Honestius 48, 118
 Honestum 109
 Honos 8, 12
 Horatia 83
 Horatiana 83
 Horatiane 83
 Horatie 83
 Horatio 56
 Horatium 40, 104, 110
 Horatius 35, 41, 42, 83
 Hordea 43
 Hordeum 42
 Horna 83
 Horni 83
 Horno 83
 Hornotina 83
 Hornotinae 83
 Hornotini 83
 Horrende 22, 85
 Horrendum 22, 85
 Hortantis 85
 Hortari 97
 Hortatur 97
 Horum 28, 41, 45, 47, 48, 53, 54, 55,
 56, 61, 64, 71, 72
 Hos 15, 17, 38, 40, 45, 53, 54, 56, 61,
 64, 108, 116
 Hospitem 116
 Hospitio 4
 Hoste 53
 Hostiam 77
 Hostili 120
 Hostium 53
 Huc 15, 86, 105
 Huic 7, 21, 22, 28, 30, 45, 47, 50, 51,
 55, 58, 57, 58, 64, 65, 69, 75, 84, 86,
 86, 88, 89, 90, 95, 107
 Huic 6, 7, 21, 22, 28, 30, 35, 41, 42,
 43, 45, 47, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58,
 61, 62, 63, 64, 65, 69, 81, 85, 88, 89,
 90, 91, 95, 97, 102, 118
 Huiusmodi 93
 Humanis 114
 Humanum 88
 Humanus 6
 Humerus 117
 Humilem 110
 Humilis 111
 Humiliter 111
 Humus 26, 28
 Hunc 39, 42, 45, 46, 47, 50, 51, 54, 57,
 64, 67, 69, 90, 109, 110, 119, 120
 Hyla 12
 Hyperbaton 118, 119
 Hyperbole 119
 Hyphen 19, 20, 95
 Hypozeugis 114
 Hysterologia 99, 118
 Hysterologiam 99
 Hysteroproteron 118
 Iacens 14, 120

- Iactabantur 111
 Iactabit 20
 Iam *passim*
 Iambica 15
 Iambus 15
 Iambus 14, 15
 Ianua 86
 Ianus 4
 Ibant 110
 Ibi 5, 6, 7, 12, 17, 21, 24, 37, 50, 54,
 64, 80, 85, 86, 93, 97, 107, 108, 112,
 113
 Ibidem 41
 Ibis 67
 Ibo 73
 Ictu 65
 Id *passim*
 Idcirco *passim*
 Idem 1, 2, 5, 28, 34, 37, 41, 46, 49, 51,
 56, 58, 59, 60, 63, 68, 81, 85, 86, 89,
 116, 118, 120
 Ideo *passim*
 Idiomata 5
 Idonei 101
 Idoneos 32
 Igitur 97, 98
 Ignarus 48, 51, 52
 Igne 54
 Ignem 109
 Ignemque 118
 Igni 54
 Ignim 54
 Ignobili 28
 Ignorabatur 111
 Ignoro 39
 Ignoscente 119, 120
 Ignosci 103
 Ignotis 120
 Ilii 89
 Illo 12
 Ilium 89
 Illa *passim*
 Illabus 48
 Illac 86
 Illae 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 14, 15, 16, 24,
 28, 36, 50, 57, 59, 62, 68, 77, 81, 97,
 98, 100, 102, 103, 105, 114
 Illam 1, 2, 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 23,
 31, 41, 48, 49, 52, 53, 57, 61, 62, 67,
 75, 77, 78, 81, 85, 87, 88, 94, 97, 98,
 99, 100, 101, 102, 103, 104, 106,
 107, 112, 113
 Illarum 11, 101
 Illas 17, 23, 24, 34, 35, 73, 75, 76,
 78, 85, 90, 92, 97, 98, 103, 104
 Ille 8, 14, 16, 17, 22, 23, 24, 25, 26,
 29, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 42, 43, 44,
 46, 47, 48, 49, 51, 52, 54, 55, 58, 59,
 60, 61, 62, 66, 71, 73, 80, 83, 85, 87,
 90, 94, 95, 98, 100, 105, 106, 107,
 111, 112, 113, 116, 119
 Illi 5, 10, 16, 19, 20, 21, 25, 31, 43,
 47, 49, 52, 55, 64, 66, 67, 78, 80, 81,
 90, 95, 99, 101, 103, 104, 105, 106,
 107, 108, 111, 112, 113, 119, 120
 Illic 7, 18, 29, 58, 61, 65, 69, 72, 86,
 96, 102, 104
 Illinc 86
 Illis 3, 4, 5, 8, 11, 14, 17, 20, 24, 35,
 36, 48, 56, 60, 64, 65, 74, 81, 87, 89,
 95, 97, 100, 101, 103, 117, 118
 Illius 5, 6, 8, 17, 26, 30, 44, 47, 48,
 49, 63, 64, 76, 81, 91
 Illiusque 98
 Illo 11, 12, 13, 14, 17, 27, 35, 36, 42,
 47, 49, 52, 53, 57, 59, 60, 61, 64, 68,
 69, 72, 74, 75, 76, 78, 80, 81, 83, 86,
 90, 95, 96, 99, 100, 114, 115
 Illorum 67, 108
 Illos 15, 16, 27, 36, 62, 67, 103
 Illuc 85, 86
 Illud *passim*
 Illum 2, 3, 5, 8, 16, 22, 30, 31, 32, 38,
 47, 48, 49, 50, 51, 52, 60, 62, 65, 66,
 69, 75, 76, 78, 81, 91, 93, 94, 96, 97,
 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 110, 111, 114, 116, 120
 Ima 2, 10
 Imagine 68
 Imaginem 66, 74
 Imagines 68
 Imam 20
 Imbri 116
 Imis 26
 Imitationem 81
 Imminet 79
 Immitis 105
 Immo 90, 120
 Immobile 39, 45
 Immobilis 45
 Immobiliter 45
 Imos 73
 Impar 13
 Impellit 97
 Impellite 96, 116
 Impello 81
 Imperamus 67
 Imperas 96
 Imperatiui 19

- Imperatiuo 71,72
 Imperatium 72,82
 Imperatiuus 66,67,68
 Imperator 106,112,119
 Imperatores 81
 Imperatoribus 81
 Imperatoris 111
 Imperaui 66
 Imperfecto 77
 Imperfectum 76,79
 Imperitia 36
 Imperitiae 59
 Imperitiam 56,59,89,90,110
 Imperitiores 105
 Imperitum 51
 Imperitus 105
 Impersonale 68,76,82,94
 Impersonali 68
 Impersonalia 68,69,76,80,82,94
 Impersonalibus 76,80
 Impersonalis 66,68
 Imperterritus 44
 Impetrata 111
 Impetus 111
 Impia 102
 Impinget 97
 Impleant 3
 Implemus 2
 Implent 3
 Implere 69
 Implet 86
 Impletus 98
 Impleuerunt 111
 Imploro 120
 Improbantur 84
 Impune 84
 Impunus 84
 Imputabimus 107
 Imum 26
 In *passim*
 Inaequale 55
 Inaequalia 32,77
 Inaequalibus 77
 Inaequalitas 55
 Inaequalitatem 77
 Inanimalem 116
 Inanimali 116,117
 Inanimalis 83
 Inanimalium 83
 Incantatur 69
 Incedere 16
 Incedimus 13
 Incedo 98
 Incendendus 98
 Incensior 92,95
 Incensissimus 92
 Incensus 92,95
 Incepta 98
 Inceptio 115
 Incerta 86
 Incertae 78
 Incerti 38
 Incertis 44
 Incertum 52,111
 Incertus 52
 Inchoamus 70,94,115
 Inchoandis 62
 Inchoandum 1
 Inchoant 1,3,61
 Inchoantes 74,115
 Inchoantibus 61
 Inchoare 1,7,10,70,79
 Inchoas 116
 Inchoat 1,2,7,10,62,70
 Inchoatiua 69,70,71
 Inchoatiuae 70,71
 Inchoatiuam 93
 Inchoatiuorum 70
 Inchoatium 70,94
 Inchoatus 115
 Inchoauerimus 69
 Inchoauerit 76
 Inchoauit 1,107,115,116
 Inchoemus 69,94
 Inchoent 107
 Inchoet 107
 Incidere 32
 Inciderit 10
 Incidi 42
 Incipias 80
 Incipiat 10
 Incipiemus 17,48
 Incipies 45,88,93
 Incipiet 76
 Incipimus 12,19
 Incipio 9,12,36,101
 Incipis 7,17,50,61
 Incipit 7,9,13,16,19,21,31,33,
 45,46,48,49,57,58,59,65,75,77,
 81,82,86,90,95,98,105,108,110,
 111,113,114,116
 Incipiunt 9,22,31
 Incisum 21
 Inciamantis 88
 Incolas 27
 Incondita 106
 Inconditae 106
 Incongruis 120
 Incongruum 107
 Inconnexum 116

- Inconsonans 107
 Incorporale 22,23
 Incorporalia 23,26,31
 Incunctanter 85
 Incurramus 107
 Incurras 110
 Inde 1,3,5,6,7,14,17,18,19,26,
 27,30,36,39,41,42,49,50,53,54,
 55,60,62,63,64,65,67,68,69,70,
 71,74,81,82,83,84,85,86,87,90,
 92,94,95,96,98,99,103,116,117
 Indeclinabile 39,51
 Indeclinabilia 40
 Indicamus 67
 Indicantis 67
 Indicare 67,73
 Indicativi 68,73,76,81
 Indicativus 67,68,71,72,73,76
 Indicativum 67,68
 Indicativus 66,67,68,72
 Indico 67
 Indifferent 27
 Indifferens 20
 Indifferent 62,102
 Indiffinita 80
 Indiuidua 35,42
 Indoctissimus 17
 Indocto 85
 Indoctus 43,44,46,99
 Indos 81
 Indubitabiliter 86,101
 Inducitur 17
 Indulgens 83,84,95
 Indulgenter 83,84,95
 Indulgentior 84,95
 Indulgentissimus 84
 Indulgeo 84
 Induperator 106,112
 Indus 4
 Inertes 118
 Inertiae 59
 Inexpugnabilis 46
 Infandas 114
 Infans 25
 Infantibus 2,7
 Infantulo 25
 Infelix 3,11,12,44,46,100
 Inferos 60
 Infiebam 77
 Infieram 77
 Infinita 59,60,85
 Infiniti 73
 Infinitis 59,60
 Infinito 59,68
 Infinitum 26,47,50,66,68
 Infinitus 66,68
 Infio 77
 Infirma 39
 Infirmatur 40
 Infis 77
 Infit 77
 Inflectat 49
 Inflecti 48
 Inflectio 49
 Inflectitur 48
 Inflectuntur 50
 Inflexi 50,51
 Inflexio 48,49,50
 Inflexiones 48,50
 Inflexit 13,63
 Inflexum 49
 Inflexus 49
 Ingens 118
 Ingentem 78
 Ingentes 111
 Ingenti 115
 Ingentissimi 114
 Ingenuitatem 25
 Ingulgender 84
 Inhumane 84,85
 Inhumani 85
 Inhumaniter 84,85
 Inhumano 85
 Inhumanus 85
 Inimicus 48,52,80
 Ininfelix 46
 Initia 70
 Initio 2,6,9,17,76,107,112,115
 Initium 16
 Iniuriam 40,61,62,88,105
 Inmanisque 90
 Inmensum 90
 Inmortales 116
 Inmutamus 106
 Inmutatione 106
 Innocens 95
 Innocentior 95
 Innocentissimus 95
 Innoceo 95
 Innumerabiles 103,109
 Innumerabilia 51,52,57,102
 Inpeditus 56
 Inpensiones 91
 Inperfecto 76
 Inpotens 54
 Inpotentium 54
 Inpropria 110
 Inproprie 110
 Inproprietas 110
 Inquam 77

Inquirere 6
 Inquit 12, 88
 Inrisione 120
 Insanis 14
 Insanissimi 14
 Insanus 100
 Insidias 98
 Inspecta 85
 Inspice 73
 Instantis 81
 Instituerunt 13
 Institutis 44
 Institutoriam 39
 Instratis 13
 Insula 88
 Insulae 11, 12, 89
 Insularum 88
 Insulas 12
 Insulsus 44, 45
 Insultabat 33
 Insultat 120
 Integer 20, 85, 118
 Integra 20, 33, 44, 45, 54, 71, 103, 105, 108, 110
 Integrae 105
 Integram 104, 105
 Integras 44, 105
 Integre 47, 90, 105
 Integris 20, 44, 45, 113
 Integro 44, 45, 115
 Integros 116
 Integrum 20, 44, 45, 48, 49, 59, 85, 103, 104
 Intellectu 27, 33, 35, 37, 38, 41, 43, 52, 71
 Intellectum 1, 29, 44, 45
 Intellectus 45
 Intellegamus 49, 94
 Intellegas 54, 79
 Intellege 61, 86
 Intellegendis 44
 Intellegendum 118
 Intellegentia 110
 Intellegere 49, 86, 87, 89, 119
 Intellegimus 4, 8, 29, 44, 48, 49, 52, 76, 94, 100, 118
 Intellegis 84, 85, 86, 87
 Intellegit 119
 Intellegitur 85
 Intellego 72
 Intelleguntur 86
 Intellexeris 49
 Intellexisse 104
 Intellexit 70
 Intelligam 36, 88

Intelligas 64
 Intelligere 8, 23, 28, 38, 60, 64, 67
 Intelliges 79
 Intelligimus 37, 76, 90
 Intelligis 39
 Intelligo 69
 Intelliguntur 68
 Intendere 104
 Intentionem 97
 Intentu 27
 Inter 2, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 20, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 34, 37, 38, 47, 49, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 65, 75, 78, 90, 97, 98, 101, 104, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 119
 Interapedine 115
 Intercedit 97
 Interdum 48
 Interea 19
 Interest 7, 8, 16, 20, 21, 26, 28, 29, 31, 37, 38, 47, 49, 59, 60, 66, 83, 86, 97, 98, 111, 112, 115, 116, 117
 Interiectio 2, 21, 22, 64, 88, 105
 Interiectione 2, 88, 105
 Interiectionem 1, 21, 84, 105
 Interiectiones 21, 105
 Interiectionis 21
 Interim 7, 8, 13, 14, 21, 25, 49, 52, 66, 67, 79, 90, 97, 100, 106, 108, 114
 Interimat 117
 Interimunt 117
 Intermissione 83
 Interponas 2, 95, 107
 Interponat 119
 Interponere 100
 Interponeretur 60, 108
 Interponi 100
 Interponimus 55, 119
 Interponit 119
 Interponitur 2
 Interpono 100
 Interponunt 64
 Interposita 2, 35, 96, 119
 Interpositae 95
 Interpositio 118
 Interpositionem 100
 Interpositis 95
 Interpositum 68
 Interposui 100
 Interposuit 38, 66, 119
 Interpres 114
 Interrogant 88
 Interrogantes 26
 Interrogantis 108
 Interrogare 26

- Interrogasti 61
 Interrogat 6,25,108,119
 Interrogati 27,36
 Interrogationem 26
 Interrogationis 108
 Interrogauerit 76
 Interrogauit 61
 Interroges 60,61
 Interroget 26,36,61
 Interrogo 26
 Interuenit 12
 Intra 4,15
 Intrinsecus 62,63
 Intro 4,86,87,108,109
 Introdúcere 74,78
 Introductus 64
 Intueri 6
 Intus 62,86,87,108,109
 Inuadit 11
 Inuermus 42
 Inuenerimus 26
 Inuenerint 118
 Inueneris 7,10,14,27,66,60,73,92,100
 Inuenerunt 17,58,79
 Inueni 6,15,59,60
 Inueniamus 36,46,88,89,94,108
 Inueniantur 75,99
 Inueniat 74
 Inueniatur 42
 Inueniemus 71
 Inuenies 1,5,6,30,41,44,45,48,50,59,63,66,67,68,69,82,84,90,93,94,104,115,116
 Inuenietis 23,40,113
 Inuenietur 44
 Inuenimus 1,14,17,19,21,22,23,25,26,27,28,29,32,33,35,36,37,38,39,40,42,43,45,47,51,53,60,61,62,63,65,71,72,75,76,77,78,80,83,84,85,89,90,97,98,99,102,103,104,105,115,118,119,120
 Inuenio 16,25,56,85
 Inuenire 10,15,22,26,27,30,51,58,64,65,70,71,74,81,82,85,88,93,97,113
 Inuenirentur 65
 Inueniretur 70
 Inueniri 15,18,19,23,25,26,34,40,42,47,49,59,66,67,70,72,73,74,76,81,82,92,104
 Inuenis 4,6,8,39,46,50,58,60,64,73,75,81,88,89,94,97,98,113
 Inueniasse 2
 Inuenisti 27,77,104
 Inuenitur 5,6,8,9,17,18,19,20,22,23,27,33,34,37,38,40,47,48,49,50,51,54,62,63,64,65,68,70,71,72,73,74,77,79,81,82,90,94,98
 Inueniuntur 6,7,9,23,24,27,33,37,40,42,45,47,48,49,50,51,64,65,69,71,77,81,82,99,100,103
 Inuenta 1,26,36,59,83
 Inuenta 7,57,86
 Inuentore 117
 Inuentum 36,55,58,70,92,117
 Ioca 38
 Iocatur 120
 Ioco 32
 Iocos 38
 Iocus 38
 Iolla 12
 Ionichus 14
 Ionicum 15
 Ionicus 14
 Ionio 11,12
 Iotacismi 106
 Iotacismis 107
 Iotacismos 106
 Iotacismus 107
 Ioue 23,51
 Iouem 23,51
 Ioues 36
 Ioui 23,51
 Iouis 23,47,51,90
 Ipsa *passim*
 Ipsabus 48,52
 Ipsae 2,3,4,5,13,15,21,34,56,59,66,71,72,89,90,100,104,105
 Ipsam 3,5,9,10,20,21,22,23,37,45,53,60,63,65,69,72,73,76,78,89,90,91,104,105,109,113,119
 Ipsarum 106
 Ipsas 3,18,20,38,39,73,76,79,91,106,110,113
 Ipse 1,4,12,14,16,17,25,26,27,33,36,43,46,48,49,51,54,56,58,59,60,61,65,67,68,69,75,89,97,98,104,105,106,110,111,116,118
 Ipsi 6,9,13,14,21,56,65,66,75,112
 Ipsis 1,6,13,21,31,48,52,58,60,71,79,85,86,87,90,93,106,107,108,116
 Ipsissimus 32
 Ipsius 1,16,20,25,30,36,39,44,56,64,65,72,73,80,82,89,90,91,97,98,104,108,114,115,117,118

- Ipausque 98
 Ipaos 2,12,22,25,29,37,42,46,51,
 52,62,67,76,78,87,93, 96, 104,
 115,118
 Ipaorum 52,67,79
 Ipaos 81,115
 Ippsum 1,2,7,8,9,10,17,20,22,23,
 25,29,31,32,33,34,35,37,41,42,
 43,44,45,46,47,49,50,51,53,58,
 60,61,63,64,86,67,73,76,77,78,
 79,80,82,83,84,86,90,91,94,96,
 107,108,111,115,116,118
 Ire 1,100,104
 Ironia 119,120
 Is 6,10,28,32,40,48,52,53,54,56,
 59,60,61,62,63,120
 Isdem 2,4,93,118,119
 Ista passim
 Istabus 52
 Istae 2,3,4,6,7,8,9,10,11,13,15,
 16,19,21,22,24,28,29,31,34,54,
 56,57,59,60,65,70,71,73,74,84,
 88,89,92,94,96,97,98, 99, 100,
 101,102,103,111,113,117
 Istam 1,4,5,6,7,16,18,20,22,24,
 27,30,32,46,48,50,53,55,56,64,
 65,66,67,69,71,72,73,76,77,78,
 82,83,84,86,90,95,97,101, 102,
 104,107,115,118
 Istarum 5,19
 Istas 2,10,15,19,20,21,22,23,24,
 25,26,27,28,31,32,33,35,48,54,
 56,57,60,62,76,80,81,88,95,97,
 104,106,111
 Iste 16,20,21,23,26,31,32,34,39,
 42,46,49,52,59,61,64,67,68,73,
 80,83,87,90,97,98,100,103,104,
 105,108,112,114,115, 116, 117,
 119,120
 Isti 11,13,14,15,16,20,36,48,50,
 51,55,61,64,66,89,108,110,112,
 116,120
 Istic 88
 Istis 4,6,10,11,13,16,17,19,21,
 22,23,24,28,29,31,35,48,52,54,
 57,58,61,65,66,70,73,75,77,81,
 83,84,85,86,87, 100, 102, 103,
 104,108,108,115,116
 Istius 59
 Isto 31,41,47,49,53,55,64,68,70,
 78,99,110
 Istos 1,4,5,27,55
 Istuc 86
 Istuce 86
 Istud 50,94
 Istum 5,13,16,17,26,45,51,54,55,
 56,58,67,69,110,118,120
 It 49,68,80
 Ita passim
 Itali 119
 Italia 27,29
 Italiam 2,3,106,112,114,118
 Italior 32
 Italissimus 32
 Italus 29,32
 Itaque 116
 Ita 96,109,116
 Itellegitur 85
 Itelligo 69
 Item passim
 Iter 2
 Iteratio 1,58,111,115
 Iteratione 58
 Iterationem 118
 Iteravit 115
 Iterentur 2
 Iteriectione 105
 Iterum 4,10,18,22,35,40,44,46,
 48,55,65,72,76,78,79, 80, 106,
 109,116,118,119
 Itidem 101
 Itis 80,109
 Itur 4,5,6,10
 Ituras 10
 Iturum 96
 Iuba 3,10
 Iubet 98
 Iudicamus 25
 Iudicant 6
 Iudicantur 78
 Iudicare 73
 Iudices 20
 Iudicibus 8
 Iudicium 75
 Iuger 55
 Iugera 55
 Iugere 55
 Iugeri 55
 Iugeribus 55
 Iugeriis 55
 Iugero 54,55
 Iugerum 55
 Iugo 119
 Iulus 4,88
 Iuncta 4,5,35,101,117
 Iunctae 3,4,5,21,103
 Iunctam 3,5,100,101
 Iunctas 80,100,102,103
 Iunctione 108
 Iunctis 3

- Iunctum 35,48
 Iungamus 35,49,88
 Iungant 3
 Iungantur 4,5,80,102
 Iungas 36,68,75,86,87,101,103,
 108,109
 Iungat 120
 Iungatur 5,49
 Iunge 5,68,86,105,108
 Iungebant 103
 Iungebat 114
 Iungebatur 104
 Iungenda 34,108
 Iungendum 35
 Iungere 34,35,49,64,80,85,86,87,
 90,101,103
 Iungi 34,35,49,66,80,86,100,101,
 102,104
 Iungis 13,80,86,101
 Iungit 35,68
 Iungitur 20,30,32,34,35,48,64,
 68,80,86,90,101,103,104,108,109
 Iungunt 90
 Iunguntur 34,35,66,80,100,101,
 102,103
 Iuno 39,109
 Iunxeris 65,109
 Iunxerunt 101
 Iunxit 35,80,96
 Iuppiter 23,36,47,51,105
 Iuppitri 51
 Iuppitris 47,51
 Iura 46,104
 Iure 40,78,101,104
 Iuris 44,46,52
 Ius 28,32,120
 Iussi 66
 Iussit 90,103
 Iusta 24,79
 Iuste 38,57,63,70,93,101
 Iustitia 26
 Iustum 70
 Iuare 12
 Iuat 12,102
 Iuuenalis 54
 Iuuenum 111
 Iuuenes 7,38,88,118,119
 Iuuenis 117
 Iuuenecorum 111
 Iuxta 79
 Kalamus 8
 Kalendae 8,40,41,56
 Kanna 8
 Kaput 8
 Karthago 8
 Karus 8
 Kata 93
 Labant 13,14
 Labris 4
 Lac 39,58
 Lacessas 70
 Lacessis 70
 Laccessio 70,82
 Lacis 58
 Laco 82
 Lacrimantes 116
 Lact 58
 Lacte 58
 Lactis 58
 Laedant 9,37
 Laetantis 2
 Laetitiam 105
 Laeuaque 56
 Lagonas 119
 Lanae 13
 Lares 83
 Large 102
 Largus 107
 Las 51
 Lasciua 81
 Lasso 81
 Latebo 97
 Latebras 98
 Latentia 119
 Later 23,51
 Latere 23,47
 Laterem 23,47,63
 Lateret 97
 Lateri 23,47
 Lateris 23,47,51
 Latet 10,97
 Latina 5,27,28,31,42,59,61,66,
 108
 Latinae 5
 Latinam 20,43,66
 Latinas 2
 Latine 27,28,29,33,49,57,74,77,
 81,114,119,120
 Latini 16,17,18,20,21,47,57,65,
 77,86,93,107,116
 Latinior 32,33
 Latinis 28,52,113
 Latinissimus 32,33
 Latinitate 43
 Latinitatem 28,78
 Latinitatis 40,48
 Latinus 33
 Latino 21,60,93,113

- Latinos 5,6,7,8,10,12,16,17,20,
 21,24,39,40,41,42,43,45,49,57,
 62,92,96,100,113
 Latinum 13,27,28,39,43,47,48,52,
 77,80,81,91,105,108,113,120
 Latinus 12,27,32,52,106
 Latior 32
 Latissimus 32
 Latus 32
 Lauat 78
 Lauatur 78
 Laudamus 118
 Laudare 118
 Laudatus 94
 Laudem 119
 Laudi 62
 Lauina 114
 Lauinaque 114
 Lauinum 114
 Lauit 110
 Lauro 78
 Lauor 78
 Lauros 114
 Laurus 37,114
 Lautacismis 107
 Lautacismos 106
 Lautacismum 107
 Lautacismus 107
 Le 12,16
 Leaena 38
 Lecam 101
 Lecta 39,43,51,77,81,90,92
 Lecti 69
 Lectione 25
 Lectionem 25,71,80,97
 Lectiones 2
 Lectilitas 70
 Lectito 70,71
 Lecto 69
 Lector 30
 Lectu 30,69
 Lectum 30,31,32,36,40,42,43,53,
 58,61,69,92
 Lectura 92
 Lecturio 70
 Lecturum 92
 Lecturus 70,92
 Lectus 69,70,92,94
 Legam 67,68,69,73,76,79
 Legar 76
 Legas 18
 Legati 111
 Legatur 68,82
 Lege 41,67,68,72,76,97,99,100,
 101
 Legebam 79
 Legebas 97
 Legem 20,101
 Legemus 93
 Legenda 92
 Legendi 30,69
 Legendo 2,30,69
 Legendum 30,69,92
 Legendus 69,91,92
 Legens 30,84,91,92,94
 Legente 92
 Legentem 80,92
 Legenter 84
 Legenti 92
 Legentibus 2
 Legentior 30
 Legentis 92
 Legentissimus 30
 Legeram 67,79,80
 Legere 68,70,73,76,78,79,97,112
 Legerem 68,76
 Legeremus 37
 Legerer 76
 Legeretur 68,82
 Legerimus 37,40,48,56,71,109
 Legeris 69,72,80
 Legero 68
 Legerunt 78,79
 Leges 18,19
 Legi 37,69,76,79,80,95
 Legibus 17
 Legimus 6,7,8,13,22,26,28,29,37,
 38,40,41,42,43,46,49,50,51,52,
 53,55,59,62,64,71,73,75,77,78,
 81,82,84,85,90,92,93,100,101,
 102,106,109,120
 Legione 111
 Legiones 100
 Legis 22,67,68,72,73,80,112
 Legissee 51
 Legisti 27,77,89,95
 Legistis 8,23,32,53,61,83,85,97,
 117
 Legit 22,67,68,78,80
 Legite 8,23,40,113,116
 Legiterae 2
 Legitima 85
 Legitimas 70
 Legitimis 63
 Legitimos 16,21
 Legitimus 16
 Legitur 68,69,80,82
 Lego 22,30,65,66,67,68,69,70,71,
 72,73,74,76,77,78,79,80,81,84,
 93,108,112

- Legor 66,69,72,74,76,78
 Legunt 78,114
 Lenisque 113
 Leniter 13,113
 Leno 120
 Lentulus 25
 Leo 38
 Lepa 58
 Lepori 58
 Leporis 58
 Lepus 57,58
 Leto 50,86
 Leuatae 2
 Leucaten 112
 Leue 7
 Leuia 78
 Leuigationem 109
 Leuis 7
 Leuius 10
 Lex 9,10,18,20,83,107
 Lexeos 113,114
 Lexim 106
 Lexis 106
 Libabant 113
 Libamus 117
 Libate 117
 Libellus 8
 Libens 94
 Liber 8,15,81,108
 Liber (deus) 81
 Liberandum 119
 Liberi 81
 Libero 117
 Liberum 81,117
 Libet 73,80,94
 Libri 114
 Libris 2,7,27,47,50,116
 Libro 7,49
 Libros 51,116
 Librum 39,49,116
 Liceat 44
 Licebat 46,56
 Licebit 22,95
 Licentia 36,56,57,60,75,98,99,
 102,103,110
 Licentiae 57,101
 Licentiam 35,36,75,78,93,95
 Licere 46
 Licet 6,7,12,13,14,16,17,18,20,
 22,25,27,28,32,34,35,36,38,40,
 44,45,46,49,50,52,53,66,67,75,
 77,78,80,82,83,93,95,96,97,98,
 101,102
 Licuit 98
 Ligna 102
 Lignum 117
 Ligo 81
 Ligus 110
 Lineam 20
 Lingua 5,42,59,61,106
 Linguae 1,5,65
 Linguam 49
 Linguas 5
 Linquens 118
 Liquefacta 11
 Liquefactam 11
 Liquefieret 11
 Liquefit 11
 Liquefiunt 11
 Liquescentes 116
 Liquescent 11
 Liquescat 11
 Liquescere 7,11
 Liquescit 7,8,11
 Liquescent 7,8,11
 Liquecet 82
 Liquida 12
 Liquidae 7,11
 Liquidam 7,77,117
 Liquidas 7
 Liquide 73
 Liquidis 7,8,11
 Litora 13,114,116,119
 Litore 19,20,61,114
 Litoribus 116
 Littera 1,2,3,4,5,6,7,8,9,11,13,
 20,23,48,53,54,55,56,71,72,73,
 74,75,81,106,107,113,116,117
 Litterae 1,2,3,4,5,6,8,9,11,16,
 56,73,113
 Litteram 3,4,5,7,8,20,53,54,55,
 56,72,73,75,81,93,105,106,113
 Litterarum 2,3,9,106,107,113
 Litteras 1,2,3,5,7,8,9,20,23,39,
 56,72,73,81,84,98,107,120
 Litteris 1,2,4,8,9,11,23,24,39,
 48,52,54,58,72,81,107,116
 Litus 12
 Liuii 2
 Loca 38,79,116
 Localibus 85
 Loci 17,19,85,89
 Locis 6,72,88,97
 Loco 2,6,7,9,13,16,17,33,35,36,
 42,56,59,61,63,69,74,76,80,81,
 82,86,87,88,89,96,98,99,100,
 101,102,109,110,112,114,115,
 116,117,118
 Locorum 85,88
 Locos 17

Locum 13, 17, 36, 39, 85, 86, 87, 88,
 89, 100, 101, 102, 110, 111, 116, 118
 Locus 46, 88, 116
 Locuti 104
 Locutio 90
 Locutione 33
 Locutu 69
 Locutum 44, 69, 104
 Locuturi 75
 Locuturus 75, 93
 Locutus 1, 21, 23, 44, 45, 51, 75, 79,
 85, 93, 97, 98, 103, 110, 113
 Longa 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
 17, 18, 19, 42, 77, 78, 79, 106, 112,
 113
 Longae 3, 4, 6, 9, 10, 11, 15, 18, 19,
 104, 112
 Longai 112
 Longam 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
 16, 20, 42, 112
 Longarum 14
 Longas 4, 6, 10, 11, 15, 18, 77, 89, 108
 Longe 8, 17, 24, 49, 59, 65, 66, 68, 83,
 88, 97
 Longior 32
 Longiore 106
 Longis 10, 13, 14
 Longissimus 32
 Longius 88
 Longiuscule 88
 Longo 99, 104, 106, 116, 117
 Longule 88
 Longum 10
 Longus 12, 32
 Loquantur 78
 Loquaris 49
 Loquatur 79, 87
 Loquebantur 104, 108
 Loquebaris 120
 Loquebatur 111
 Loquelares 104
 Loquelaribus 104
 Loquelaris 100'
 Loquellis 100
 Loquendi 59, 69, 75
 Loquendo 1, 24, 65, 69, 98, 99, 100
 Loquendum 59, 69
 Loquendus 75, 93
 Loquens 75, 93
 Loquentis 27, 66, 80
 Loquentium 108
 Loquere 1, 86
 Loquerentur 108
 Loqueretur 112, 117
 Loqueris 66, 85, 87, 97, 102

Loqui
 33, 60, 66, 79, 80, 87, 89, 90, 110
 Loquimur 2, 25, 60, 88, 95, 97, 98,
 119, 120
 Loquitur 4, 20, 33, 79, 83, 87, 98,
 109, 116
 Loquor 60, 66, 69, 74, 75, 90, 93, 100,
 104
 Loquuntur 43, 58, 86, 101, 107, 119
 Lubrica 12, 113
 Lubrice 13, 113
 Lubricos 10
 Lucanus 51
 Luce 98
 Luceat 75, 93, 119
 Lucem 109
 Lucerna 6
 Lucernam 6
 Lucernas 6
 Lucet 42
 Lucidior 35
 Lucilius 108
 Lucis 6
 Lucius 24, 25, 107
 Lucretius 38
 Lucri 97
 Luctandus 93
 Luctor 66, 75
 Lucullus 45
 Lucum 93, 119
 Lucus 75
 Ludi 1
 Ludunt 119
 Lugubre 85
 Lugubri 85
 Lugubris 85
 Lugubriter 85
 Lumen 6, 10
 Lumina 7
 Lupa 58
 Lupi 58
 Lupo 68
 Lupus 57, 58, 120
 Lux 6, 40, 42
 Luxu 118
 Lyricis 26, 66
 Machaon 18, 116
 Macrologia 110, 111
 Macte 48, 52
 Mactus 48, 52
 Macula 27, 71
 Maculant 51
 Maelium 113, 114
 Maeui 120

- Magalia 106
 Magis 34,35,45,46,48,52,62,84,
 87,88,94,118
 Magisque 88
 Magister 1,33,37,41,47
 Magistri 41
 Magistro 47
 Magna 83,111,112,115
 Magnae 111
 Magnanime 29
 Magnanimis 117
 Magnanimus 29
 Magnarum 54
 Magni 90
 Magnifice 113
 Magnitudo 14
 Magno 12
 Magnus 28,29,33,37,81
 Maia 6
 Malae 6
 Maior 14,26,33,51,65
 Maiora 2,111
 Maiore 65,99
 Maiorem 15,17
 Maiores 2,7,8,25,26,42,45,47,
 52,54,55,56,57,58,61,62,71,78,
 86,90,97,102,103,113,115,117
 Maioribus 28,46
 Maioris 2
 Maius 15,26,33,97
 Maiusculus 33
 Mala 6,41,48,52,110,111
 Malabus 52
 Malae 36,108
 Male 16,19,20,23,24,26,27,31,32,
 43,66,83,84,85, 101, 104, 105,
 106,108
 Maledico 81
 Maledixit 81
 Maleloquentibus 33
 Malesanus 19
 Mali 80
 Malis 48,52
 Mallet 112
 Malo 80,109
 Maluerunt 78,97
 Maluit 85,112,116
 Malus 29,33,38,88
 Manando 87
 Manare 87
 Manat 87
 Mancipium 39,52,61,62,63,92
 Mane 22,87,88,90,101,118
 Manent 28
 Manente 14,104
 Maneo 74,102
 Manes 40,41,43,56,73,74,87
 Mani 22,90
 Mania 56
 Manibus 41,55,56,61,87
 Manibusque 114
 Manifestum 69,79,82,97,110
 Manis 22,56
 Manium 41,56
 Manius 87
 Manorum 56
 Mantilia 118
 Manu 55,113,114
 Manum 106
 Manus 6,28,112,114,115
 Happa 41
 Happae 43
 Marcum 101
 Mare 34,98,118
 Mari 90
 Maris 117
 Marmor 22,105
 Maro 26
 Martia 38
 Martium 38
 Martius 38
 Masculina 28,37,38,62
 Masculinae 28
 Masculini 37,38,39,40,42,43,52,
 57,62,63
 Masculino 36,37,38,40,41,42,43,
 54,62,109
 Masculinum 32,36,37,38,39,48,53,
 62,92
 Masculinus 52
 Masculo 32,52
 Masculum 108
 Masculus 37,52
 Massili 119
 Massilitanas 119
 Mastruca 106
 Mater 53,107,119
 Matre 28,42,53,54
 Matrem 2,6,117
 Matres 53,54
 Matribus 28
 Matricida 117
 Matrimonii 43
 Matris 53,54,73,119
 Matrium 54
 Matrui 53
 Maturissime 88
 Maturius 88
 Matutinum 87
 Mauro 61

- Maurus 61
 Maxima 97
 Maxime 20, 34, 35, 87, 88, 111
 Maximus 18, 33, 36
 Me 6, 11, 13, 18, 20, 25, 33, 36, 51, 56,
 60, 61, 62, 63, 64, 68, 69, 75, 78, 80,
 81, 88, 90, 94, 97, 98, 115, 119
 Mea 36, 115, 117
 Meae 115
 Mearum 88
 Meatim 83, 84, 87
 Mecum 98, 99
 Media 4, 13, 15, 27, 28, 30, 78, 98, 107
 Mediae 4, 5, 98
 Mediam 3, 20, 107
 Medias 107
 Medietate 39
 Mediis 4, 119
 Medio 5, 6, 98, 112, 113, 115
 Mediocrior 33
 Mediocris 33
 Mediocrissimus 33
 Mediolani 89
 Mediolanii 88
 Mediolanio 88, 89
 Mediolanium 88, 89
 Meditari 70
 Meditationem 70
 Meditativa 69, 70
 Meditativam 93
 Medium 5, 20, 30, 39, 112
 Medius 20
 Medorum 106
 Megathymoi 29
 Mei 63, 64
 Meis 52
 Mel 39, 58
 Melior 8, 33
 Melissa 107
 Melius 27, 35, 59, 78, 79, 80, 83, 84,
 87, 97, 107, 109
 Mella 41, 43
 Membra 2, 20
 Membris 61, 71
 Membrorum 20
 Membrum 90
 Memento 95
 Memini 76, 81, 94
 Meminisse 98
 Meminiti 94
 Meminito 94
 Meminitum 94
 Meminitus 94
 Memno 28
 Memnon 28
 Memnona 28
 Memnoni 28
 Memnonis 28
 Memnonos 28
 Memorat 114
 Memoravit 90
 Memorem 114
 Mensas 88
 Mensura 29, 32, 43
 Mensuram 41
 Mensuramue 40, 42
 Mentem 119
 Mentis 105
 Mento 100, 103
 Mentum 117
 Meo 4, 82, 83
 Meos 110, 111
 Mercurius 57, 89
 Merentes 116
 Meretrix 84
 Meridiatus 95
 Meridie 22
 Meridies 107
 Messala 37
 Meta 16, 18
 Metacisum 107
 Metalempsis 117
 Metaphora 116
 Metaplasmi 60, 112, 113, 114, 118
 Metaplasma 110, 112
 Metaplasmo 111, 112, 113
 Metaplasmon 112
 Metaplasmos 111, 112
 Metaplasum 105, 106, 111, 112
 Metaplasmus 105, 106, 110, 111, 112
 Metathesi 113
 Metathesis 112, 113
 Metellus 18, 107
 Metiri 120
 Metonymia 117
 Metra 13, 14, 16, 78, 83, 89
 Metri 11, 60, 89, 92, 99, 105, 106,
 108, 113
 Metricis 16
 Metris 16
 Metro 7, 11, 14, 20, 89, 105, 106, 113
 Metrorum 78, 104
 Metrum 13, 14, 16, 111, 113
 Meum 1, 25, 97
 Meus 25, 62, 59, 60, 62, 64, 83, 90
 Mezenti 8, 13
 Mihi 1, 6, 8, 9, 12, 14, 19, 22, 23, 25,
 26, 28, 32, 36, 37, 38, 40, 46, 49, 52,
 54, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 89,
 71, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 87, 88,

- 89,93,95,96,98,105,113,116,119
 Mile 50
 Miles 64
 Mili 50
 Milia 47,50
 Milibus 47
 Milies 12,62,102,115,118
 Milis 50
 Milite 111
 Milites 81
 Militum 45,46
 Milium 47
 Mille 18,47,50,51
 Miloni 117
 Miloniana 117
 Minerua 47,51
 Minerual 43
 Minerualia 43
 Minima 3
 Minime 34,35,87,88
 Minor 14,26
 Minora 2
 Minore 65
 Minorem 15
 Minoris 1
 Minuas 106
 Minuat 99
 Minuatur 27
 Minuendam 87
 Minuendum 88,119
 Minuentis 119
 Minui 27
 Minuimus 119
 Minuit 31,99
 Minuitur 26,27
 Minus 4,6,9,15,16,26,29,31,34,
 35,36,57,58,59,60,62,65,85,87,
 88,97,99,101,104,107,108, 114,
 118
 Minusculus 33
 Minuunt 27,100
 Mirabilis 2
 Mirabor 117
 Mirantur 20
 Mirifice 64
 Mirum 98
 Mis 63
 Misce 116
 Miscent 76
 Miseratus 81
 Misere 116
 Misereor 68,81
 Miseret 68,82
 Miseria 6
 Miseror 81
 Misit 73,74
 Misserit 54
 Mitius 119
 Mittat 40,41,54,73,74,76,92
 Mittebant 55
 Mittebat 54
 Mittere 18,53,54,73,74,84
 Mitteret 73,74
 Mittimus 55
 Mittit 48,52,53,54,55,56,63,73
 74,75,84,104,112
 Mittunt 28,40,53,54,85,92
 Mixtae 5
 Mobile 39,57
 Mobilia 38,102
 Mobilis 45
 Mobilitas 58
 Mobilitatem 57
 Mobiliter 45
 Moderatus 27
 Modi 1,4,11,19,30,55,56,63,66
 67,68,69,73,81,91,112
 Modice 39
 Modicum 20,105
 Modis 11,57,66,82,106,108,109,
 115,116
 Modo *passim*
 Modorum 67
 Modos 11,66,67,68,76,77,82,109
 Modulatus 60,113
 Modum *passim*
 Modus 11,66,67,68,69,72,82
 Moenia 41
 Moenium 41
 Moetacismi 107,113
 Moetacismos 106
 Moetacismum 113
 Moetacismus 107,113
 Molendere 118
 Molestus 120
 Moliuntur 88
 Molossum 15
 Molossus 14,15
 Monile 39,58
 Monoptota 47
 Monoptoton 47
 Monosyllaba 18
 Monosyllabae 77
 Monosyllabarum 77
 Monosyllabis 12,17,18,77,78
 Mons 26,27,71,90
 Monstrate 88
 Montanus 26,27
 Monte 26
 Montem 90,117

- Monticellulus 27
 Monticellus 27
 Monticulus 26, 27, 71
 Montius 27
 Moratus 41
 More 64, 83
 Mores 88
 Moribun 91
 Moribundus 91
 Moribuns 91
 Moriens 91
 Morientium 54
 Morientum 54
 Morientumque 54
 Mortale 23
 Mortua 114
 Mortuum 2, 29
 Mortuus 2, 29
 Motantur 118
 Motata 118
 Motatur 118
 Motatus 118
 Motu 1
 Motum 102, 105
 Mox 38, 119
 Mucro 28
 Mugitus 2
 Mula 36, 48
 Mulabus 48
 Mularum 48
 Mulgeat 120
 Mulier 36, 38, 62, 92
 Mulieres 62
 Mulierum 88
 Multa 1, 5, 28, 29, 36, 42, 43, 50, 52, 56, 77, 78, 103, 108, 111, 114, 115
 Multae 26, 32, 85, 98, 107, 108, 116
 Multas 9, 26, 59, 114
 Multi 1, 7, 21, 22, 23, 25, 31, 35, 39, 47, 49, 58, 63, 67, 68, 78, 79, 82, 86, 87, 105
 Multille 113
 Multiplex 53
 Multiplices 59
 Multis 9, 43, 78, 105, 116
 Multitudine 116
 Multitudinem 51
 Multitudo 41, 43, 116
 Multo 101
 Multorum 1, 23, 31
 Multos 21, 41, 115
 Multum 20, 34, 35, 59, 65, 108
 Mundo 86
 Munera 44
 Munere 48, 52
 Munero 78
 Muneror 78
 Municeps 44
 Muro 49, 50
 Muros 96
 Murum 49
 Murus 111
 Mus 11, 17, 19
 Musa 11, 16, 19, 37, 39, 41, 42, 45, 48, 51, 52, 56, 58, 107
 Musace 19
 Musae 12, 41, 42, 56
 Musai 113
 Musane 19
 Musaque 19
 Musarum 48, 52, 56
 Musas 45
 Musae 19
 Musicis 14
 Musis 48, 52, 56
 Muta 8, 11, 12, 49, 50, 55, 58
 Mutae 2, 3, 7, 8, 58
 Mutam 7, 11
 Mutamus 51, 52
 Mutant 7, 33, 53
 Mutantur 33, 50
 Mutare 51, 52, 53, 55, 56, 72, 82, 90, 99, 106
 Mutaret 99
 Mutari 52
 Mutas 2, 3, 7
 Mutat 33, 45, 48, 53, 61, 72, 82, 99
 Mutata 25, 55, 58, 68, 85, 99
 Mutatam 61
 Mutatio 49, 113
 Mutationem 102, 115
 Mutatur 45, 47, 51, 99, 107
 Mutatus 99
 Mutauerat 38
 Mutauerit 99
 Mutauisti 46
 Mutauit 33, 48, 50, 53, 61, 72, 89, 99, 100, 101, 104
 Mutet 44, 99, 104
 Mutilant 96
 Mutiles 63
 Mutiletur 96
 Mutis 3, 11, 58
 Mutum 3
 Mycenae 41, 43
 Myrtus 37
 Nacta 63
 Naevius 51
 Nam *passim*

- Namque 9,10,29,53,114,119
 Nanus 39
 Nare 77,117
 Nares 25
 Narrabat 100
 Nascantur 84,95
 Nascentur 61
 Nasci 29,68,83,85,95
 Nascitur 6,28,29,30,36,39,41,
 54,68,69,70,82,83,84,87,94
 Nascuntur 6,25,27,82,83,95,115
 Naso 25
 Nata 31,52,57,82
 Natabus 52
 Natae 1
 Natandi 69
 Natando 69
 Natandum 69
 Natare 117
 Natas 72
 Natatu 69
 Natatum 69
 Natatus 95
 Nate 115
 Nati 25
 Nato 66,69,74,75,76,81,93
 Nator 75
 Natorum 6
 Natu 23,47,51
 Natum 6,83
 Natura 10,11,22,24,25,26,27,36,
 38,44,45,59,61,64,66,86,88,97
 Naturae 110
 Naturale 46,59
 Naturalem 3,6,7,31,36,69,78,111
 Naturales 24
 Naturali 36,67,70,77,78
 Naturalia 16,25
 Naturalibus 16
 Naturalis 5,16,17,43,52,111
 Naturaliter 1,3,6,9,10,11,12,14,
 15,17,18,19,22,31,33,35,36,42,
 46,48,52,59,60,66,77,79,82,83,
 95,104,105,106,112,113
 Naturam 6,7,18,25,26,32,33,34,
 42,59,61,64,77,83,96,97,98,99,
 100,102,104,105,108,111
 Natus 25
 Nauem 116,117,118
 Naues 117,118,119
 Naui 117
 Nauibus 96,110,117
 Nauigat 33
 Nauis 116,117
 Nauium 38
 Nautica 38
 Naxi 89,90
 Naxus 89
 Ne 1,6,9,12,18,19,20,22,23,26,
 27,28,31,32,33,34,37,38,42,43,
 45,50,51,52,54,55,58,59,60,66,
 69,74,75,76,77,80,82,85,86,89,
 90,93,94,95,97,98,99,103, 105,
 107,109,110,112,113, 116, 118,
 120
 Nec *passim*
 Necdum 67,79
 Necessaria 56,96
 Necessariae 84
 Necessarii 14,16
 Necessario 80
 Necessarium 38,53
 Necesse 6,7,8,11,16,17,18,19,36,
 39,40,41,43,44,45,51,52,54,55,
 56,59,63,64,66,67,70,71,74,76,
 77,81,82,83,84,85,86,89,93,97,
 99,101,103,104,113,118
 Necessitas 52,53,56,66,78,92,
 108,110,112,113
 Necessitate 11,54,55,60,89,101,
 105,106,108,110
 Necessitatem 40,52,53,59,78,89,
 99,112
 Necessitati 106,112
 Necessitatis 112,113,116
 Nefas 23,47,51,57,105,110
 Negabamus 59
 Neganda 73
 Negant 7,83
 Negantis 85,119
 Negare 119
 Negas 119
 Negat 27,44
 Negauerat 114
 Negauimus 93
 Neglegentiae 97
 Neglego 79
 Negotii 115
 Negotium 88
 Nemini 35
 Nemo 1,27,29,30,33,40,42,50,54,
 56,61,68,70,77,78,79,81,82,84,
 87,90,91,94,95,98,102,107,108,
 113,115,116
 Nemorosa 8,13
 Neoptolemus 116
 Neotericus 77
 Neotericis 28
 Nepos 28
 Nequam 47,50,57,120

vequaquam 3,22,36,87,98
 veque 3,23,38,40,41,47,59,61,74,
 77,82,89,93,94,97,101,109,113,
 119
 Nequeo 22
 Nerei 113
 Neri 113
 Nerine 28
 Nescias 52
 Nesciat 12,74,81,100
 Nesciens 110
 Nescientem 90
 Nescientes 27
 Nesciisse 103
 Nescio 6,25,29,42,52,56,58,62,
 66,67,71,79,88,89,90
 94,105,108,117,120
 Nescis 86
 Nesciunt 118
 Neto 4
 Neuter 32,65
 Neutra 38,39,41,62,74,75,76,92,
 93
 Neutrale 66,69,72,74,75,76,78,
 82,90,92,93
 Neutrali 66,69,70,72,93,95
 Neutralia 39,43,70,75,76
 Neutralibus 70,72
 Neutraliter 57
 Neutri 12,38,39,40,41,61,63
 Neutro 8,37,38,39,41,42,43,47,
 54,55,76,93,95
 Neutrum 12,32,37,38,39,57,61,62,
 63,66,74,75,78,92,94
 Nicis 7
 Nicostrata 2
 Niger 29
 Nigis 7
 Nihil 1,2,3,4,5,8,9,10,11,13,15,
 16,18,20,21,26,29,31,42,43,44,
 49,55,61,62,70,72,78,83,88,96,
 97,99,100,101,105,107,109,110,
 111,113,116,117,118,119,120
 Nihili 39
 Nihilne 20
 Nihilo 4,6,12,65,85,87,104,107,
 108,114
 Nihilominus 74
 Nimio 35,118
 Nimis 113,114
 Nimium 35
 Nimpham 2
 Nisi *passim*
 Nitamur 13
 Niue 119

Niuus 7
 Nix 7
 No 1,3,7,12,20,77
 Nobile 109
 Nobili 28
 Nobis 1,2,9,10,13,14,16,17,18,
 20,25,28,31,34,36,44,45,46,56,
 73,76,77,78,88,89,91,95,97,98,
 101
 Nobiscum 25,98
 Nocens 95
 Nocent 96,97
 Noceo 95
 Nocerent 97
 Noctem 97
 Noctu 84
 Nocturnum 20
 Nodum 48
 Noli 12,18,21,52,53,60,63,67,73,
 76,77,80,85,86,90,95,99,107
 Nolis 77
 Nolit 77
 Nolite 110
 Nolle 114
 Nolo 38,60,61,77,101
 Nolveris 112
 Nolverit 95,110
 Nolverunt 97
 Noluit 30,33,105,115,117
 Nomen 1,2,6,8,13,14,17,21,22,23,
 24,25,26,27,28,29,30,31,32,37,
 39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,
 49,50,51,53,54,55,56,57,58,63,
 65,66,76,82,83,84,85,88,89,90,
 91,92,94,95,103,104, 108, 109,
 111,115,117,118
 Nomenque 114
 Nomina 1,2,7,13,14,16,21,22,23,
 24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,
 35,36,37,38,39,40,41,42,43,44,
 45,46,47,48,50,51,52,53,54,56,
 57,58,62,63,65,66,71,72,80,83,
 84,85,88,89,90,91, 92, 94, 95,
 105,115
 Nominamus 36
 Nominatiui 41
 Nominatiuis 44,45,58
 Nominatiuo 23,35,37,39,40,41,45,
 46,47,49,50,51,54,55,56,57,63,
 64,69,80,89
 Nominatium 37,40,41,44,45,48,
 51,63,64,80,89
 Nominatiuus 22,23,31,39,41,43,
 44,45,46,47,48,49,50
 51,52,54,55,56,57,58,61,63,64,

- 65,83,11C
 Nominatur 109
 Nominē 1,2,8,21,22,24,25,29,36,
 45,53,56,57,58,62,64,70,71,83,
 84,87,88,90,91,92,95, 99, 115,
 117,118
 Nominemus 47
 Nominēs 1
 Nominī 21,22,23,24,25,41,57,84,
 90,91,92,117
 Nominibus 2,8,20,22,24,25,26,29,
 35,43,44,45,48,52,54,62,63,65,
 71,83,87,88,89,90,94, 98, 105,
 109
 Nominis 1,2,21,23,24,25,26,41,
 51,56,57,58,65,66,90
 91,92,109,117,118
 Nominum 14,24,26,31,36,39,41,43,
 46,51,58,71,88,115,116
 Non *passim*
 Nonnulli 72
 Nos 5,6,7,8,13,20,21,22,23,24,
 26,28,29,32,33,35,36,41,49,53,
 55,60,65,68,70,71,74,77,78,88,
 95,97,100,104,105,107,110,112,
 113,114,115
 Nosse 37
 Noster 59,63
 Nosti 21,29,43,60,88
 Nostra 2,8,17,38,67,95,119
 Nostrae 61
 Nostram 78
 Nostras 9,61,96
 Nostri 1,8,25,47,52,54,55,57,58,
 60,62,78,86,90,97,102,103,113,
 115
 Nostris 1,46
 Nostro 35,36,78
 Nostros 2,7,8,26,42,45,54,55,56,
 61,62,71,102,103,117
 Nostrum 16
 Nota 11,102,111
 Notae 60,65
 Notam 8
 Notantur 24
 Notare 38
 Notarium 25
 Notas 1
 Notauerunt 110,111
 Notauit 59
 Notemus 6
 Notha 28,31
 Nothi 16
 Nothos 16
 Nothum 27,28
 Nothus 16,28
 Notitia 1
 Notum 27,28,44,58,61
 Notus (*nosco*) 65,
 Notus 119
 Noua 48,52,60,65
 Nouae 2
 Nouam 77,112
 Nouem 3,8,21,22
 Nouendiales 40,42
 Noui 66,76,81
 Nouimus 27,29,41,43,67,70,75,77,
 80,82,87,94,109
 Nouis 113,114
 Nouissima 2
 Nouissimus 33
 Nouit 31,70
 Nouitatem 60,110,113
 Nouo 44,64
 Nouum 22,60,67,90
 Nouus 67
 Nox 29
 Nubem 102
 Nubes 40,62
 Nubibus 116
 Nubila 109
 Nubor 94,95
 Nuda 109
 Nugas 23
 Nugigerulus 44,45
 Nulla 3,6,8,10,12,13,16,21,37,
 32,36,48,50,56,64,65,76,78,80,
 83,85,88,94,96,98,101,106,112,
 116,120
 Nullae 34
 Nullam 19,43,65,71,72,82,115
 Nullas 85
 Nulli 14,16,40,41,78
 Nullis 16,73
 Nullius 3
 Nullo 16,92
 Nullum 22,23,24,34,44,58,60,74,
 82,92,115
 Nullus 12,16,25,34,41,45,49,64,
 67,111,119
 Num 5,80
 Numa 26
 Numerari 115
 Numerata 65
 Numeri 15,29,31,35,39,40,41,42,
 43,56,57,61,62,64,78,81,82,89
 Numeris 39,41,43,62,78,115
 Numero 12,24,35,38,39,40,41,42,
 43,45,47,48,50,53,55,56,57,59,
 64,72,104,113

- amerosum 29, 47, 50
 ameros 42, 50, 82, 109, 114, 115
 amerum 13, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 47,
 53, 56, 64, 71, 78, 83, 85, 89, 92, 110
 amerus 13, 23, 24, 26, 27, 39, 40, 41,
 42, 43, 51, 56, 57, 58, 62, 66, 72, 78,
 82
 umina 114
 umquam 3, 6, 7, 8, 10, 11, 14, 16, 17,
 19, 24, 34, 37, 39, 45, 46, 51, 66, 67,
 68, 69, 72, 75, 80, 81, 82, 84, 88, 92,
 94, 100, 101
 umquid passim
 unc 10, 26, 54, 56, 63, 77, 89, 101,
 102, 103, 107, 115, 116, 117
 uncupae 62
 undinae 40, 43, 56
 unquam 23, 34
 iupta 94
 iuptiae 40, 43
 iusquam 13
 iuto 71
 iutre 72
 iutere 73
 iutri 72
 iutrium 73
 iutrio 73
 iutrio 72, 73
 iutrior 72
 iutrire 73
 iutris 72
 iutris 72
 0 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 23, 27, 28,
 39, 40, 45, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
 58, 63, 64, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
 80, 81, 82, 84, 85, 89, 90, 104, 105,
 107, 113, 116
 Ob 2, 4, 9, 43, 90, 101, 107
 Obsesset 97
 Obest 31, 96
 Obicere 56
 Obiciat 23, 75
 Obiciebat 43
 Obicientis 61
 Obiecerat 33
 Obiecit 43
 Obiit 4, 6
 Oblimet 118
 Oblitus 41, 56
 Obrueret 9
 Obscena 110, 118
 Obscenam 110
 Obscenum 110
 Obscenus 110
 Observandum 52
 Observare 55, 88
 Observemus 34
 Obsonat 4, 78
 Obsone 78
 Obsonor 78
 Obstetrix 110
 Obsunt 97
 Obtortos 26
 Obtulerit 70
 Obtunsior 118
 Occidam 97
 Occidere 95, 97
 Occiderit 111, 113
 Occidisset 111
 Occidit 110, 111, 114, 117
 Occido 97
 Occisus 38
 Occurrere 106
 Occurrerint 36
 Occurrerit 37
 Occurristi 113
 Occurrit 68, 79
 Octauum 49
 Octauus 49, 50
 Octibus 40
 Octo 1, 11, 13, 14, 15, 17, 21, 22, 29,
 40, 57, 66, 67, 105, 112
 Oculis 109, 110
 Odén 16
 Odi 76, 81, 94
 Odit 120
 Odium 48
 Odysseys 27
 Offer 66
 Officio 1, 5, 9, 11, 21, 47, 58, 65
 Officium 21, 49, 58, 79
 Olea 41
 Oleaster 38
 Olebant 4
 Olet 78
 Oleum 40, 41, 42
 Olim 2, 79, 80
 Olli 113
 Olympi 80
 Olympum 90
 Olympus 81, 90
 Omen 20
 Omiseris 97
 Omisimus 79
 Omisum 79
 Omittit 104, 112
 Omne 1, 10, 12, 22, 23, 24, 37, 40, 47,
 66, 67, 69, 70, 71, 74, 84, 87, 92, 94,
 95, 114

- Omnem 2,12,26,58
 Omnes *passim*
 Omni 1,2,13,50,77,99,119
 Omnia *passim*
 Omnibus 1,2,3,6,20,22,23,26,33,
 37,49,57,61,76,78, 80, 84, 97,
 110,111
 Omnino 2,5,10,22,25,51,54,62,
 63,64,71,84,89,96,97, 98, 101,
 108,119,120
 Omnipotens 98
 Omnis 2,5,9,10,16,33,39,50,53,
 55,62,64,70,71,73,77,78,81,88,
 99,100,101,103, 104, 105, 106,
 108,112,116,119
 Omnium 1,36,64,92,116
 Onomaton 114,115
 Onomatopoeia 118
 Opera 44
 Opere 24
 Opifex 44
 Oportet 9
 Oppidis 90
 Oppidum 83,114
 Opponitur 111
 Optantis 67
 Optatiuo 71
 Optatiuus 66,67,68
 Optima 8,36,50
 Optimam 70,108
 Optime 84,87,105
 Optimum 82,107
 Optimus 17,18,19,33,36,56
 Optomus 56
 Optumus 56
 Opus 4,7,17,20,36,59,60,66,67,
 68,86,87,106,111
 Ora 54,114
 Orastionis 91
 Oratio 1,20,95
 Oratione 20,45,84,105,108,113,
 117
 Oratorem 2,116
 Orationis 1,6,11,12,16,17,18,19,
 20,21,22,23,26,33,58,62,64,65,
 66,77,82,86,88,90,91,92,95,99,
 100,101,103,104,105, 107, 108,
 109,110,113,115,116
 Orator 1,2,4,6,7,11,17,49,82
 Oratore 47,49,107
 Oratorem 107,114
 Oratores 20,21,60,113,114,118
 Oratori 49
 Oratoribus 14
 Oratoris 49
 Oratorum 108
 Ordinantur 93
 Ordinari 29
 Ordinati 11
 Ordine 2,26,45,57,61,72,96,
 103,109,110,117,119
 Ordinem 2,25,61,70,77,80,1
 101,103,106,118
 Ordinis 2,29,31,61,103
 Ordo 26,96,98,103,106,113,1
 119
 Orestes 28,37
 Oriantur 43,70
 Oriatur 70
 Oribus 114
 Origine 75,82,95
 Originem 6,10,30,45,60,65,68,
 71,81,82,83,84,85,87,94,95
 Originis 83
 Origo 62,65,83
 Orion 113
 Oris 1
 Oritur 56,95
 Oriuntur 68,70,82,84
 Ornamus 118
 Ornant 96,97
 Ornarent 97
 Ornatuiae 97
 Ornatuias 97
 Ornatu 110,113
 Ornatum 44,58,96,110,111,112,
 Ornatur 116
 Ornatus 112,116
 Orta 95
 Os 40
 Osculo 75
 Osculor 75
 Ossa 110
 Ostendam 62,80
 Ostendamus 47
 Ostendas 80
 Ostendat 71,108
 Ostende 75
 Ostendere 20,25,66,115,118
 Ostenderes 80
 Ostendi 62
 Ostendimus 70,118
 Ostendit 3,22,58,60,66,70,71,1
 97,102,105,111,117
 Ostendo 12,35,60,64,65,96,101
 Ostendunt 60,78
 Ostiatim 83,84
 Ostium 83,84
 Osus 94
 Ouidius 115

- Pace 111
 Paces 42
 Pacuuio 62
 Pacuuus 51, 103
 Paene 5, 16, 37, 110
 Paenitens 94
 Paenitet 76, 94
 Paenultima 17, 19
 Paenultimae 6
 Paenultimas 18
 Paenultimis 6, 17
 Paenultimum 17
 Paenultimus 17
 Paeones 14, 16
 Paeonica 15
 Palaemon 19
 Palatii 20
 Palatum 4
 Palearia 100, 103
 Palimbacchius 12, 13
 Pallaceni 38
 Palladis 47, 51
 Palma 28
 Palmas 28
 Pamphyle 110
 Pampino 38
 Pampinus 36, 38
 Pane 117
 Panem 66, 118
 Pannos 110
 Paragoge 112
 Parant 118
 Parate 109
 Paratis 109
 Parcae 75, 119
 Parcant 75, 93, 119
 Parcarum 44
 Parcas 93
 Parens 13, 18, 19
 Parent 80, 109
 Parente 48
 Parentem 117
 Parenthesis 118, 119
 Parentibus 98
 Parentium 53
 Parentum 48, 53, 54
 Pares 34
 Paretis 80, 109
 Paribus 120
 Paricida 117
 Paries 36, 63, 83
 Pariete 48, 52, 53
 Parietem 100
 Parietes 100
 Parietibus 48
 Parietum 48, 53
 Pariter 113
 Paroemia 120
 Paromoeon 114, 116
 Paronomasia 114, 115
 Parricida 117
 Parricidas 117
 Parricidium 117
 Pars 1, 2, 3, 5, 11, 15, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 26, 29, 37, 44, 45, 58, 59, 62, 63, 66, 68, 76, 82, 86, 88, 90, 91, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115
 Parte 1, 6, 12, 14, 16, 19, 20, 24, 27, 43, 44, 45, 57, 62, 63, 64, 65, 69, 78, 85, 93, 98, 99, 101, 102, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 117, 119
 Partem 1, 3, 11, 12, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 29, 59, 62, 71, 73, 90, 91, 92, 100, 101, 103, 104, 105, 107, 109, 111, 115
 Partemque 91, 92
 Partes 1, 2, 3, 7, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 33, 43, 44, 45, 57, 58, 59, 65, 66, 71, 72, 77, 86, 88, 90, 91, 97, 100, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 115, 116, 117
 Partesque 21
 Parti 96, 99
 Partibus 1, 17, 20, 21, 24, 35, 45, 59, 82, 90, 98, 101, 103, 105, 107, 108, 109, 115
 Participium 91
 Participium 22
 Particio 84
 Participia 30, 54, 69, 70, 75, 84, 91, 92, 93, 94, 95, 115
 Participialiter 79
 Participii 30, 69, 91, 92, 94
 Participiis 10, 31, 54, 92, 93, 94, 95
 Participio 2, 64, 65, 69, 70, 83, 84, 88, 90, 92, 94, 95, 101
 Participiorum 69, 75, 91, 92, 94
 Participium 1, 2, 6, 10, 21, 22, 23, 30, 65, 69, 70, 75, 79, 84, 88, 91, 92, 93, 94, 95
 Participium 30
 Particula 1, 2, 35, 62, 96
 Particulae 19, 34, 65, 96, 99
 Particulam 2, 58, 67
 Particulis 95
 Partio 78
 Partior 78
 Partis 1, 90, 98, 116, 117

- Partitur 78
 Partiuera 78
 Partium 2, 19, 105, 107, 108, 109,
 110, 113
 Parturio 70
 Parua 110
 Paruis 7
 Paruus 29
 Pascha 43
 Pascit 78
 Pasco 78
 Pascor 78
 Pascuntur 78
 Passa 20
 Passer 37
 Passim 85, 104
 Passiua 69, 74, 75, 76, 77, 92, 109
 Passiuae 69, 93
 Passiuam 69, 76, 77, 78, 93
 Passiui 119
 Passiuis 72, 76
 Passiuo 69, 70, 72, 93
 Passiuum 66, 69, 72, 74, 75, 76
 Passsim 78
 Passus 119
 Pater 29, 42, 45, 51, 53, 71, 81, 98
 Pateras 117
 Patet 86
 Pati 66, 75
 Paticipium 91
 Patiente 74
 Patientis 66, 74, 75, 93
 Patimur 74
 Patior 74, 75
 Patitur 5, 12, 66, 75, 112
 Patiuntur 3
 Patre 28, 42, 45, 53, 101
 Patrem 29, 45, 81, 97, 98, 101, 117
 Patres 42, 45, 53, 54
 Patri 45, 82
 Patriae 29, 31, 117
 Patribus 28, 45
 Patrique 10
 Patris 11, 12, 45, 53, 54, 71, 81, 115
 Patrisso 71
 Patrius 119
 Patronymica 28, 31
 Patronymicon 28
 Patrum 45, 53
 Pauca 7, 48, 116
 Paucis 6, 58, 76
 Paulo 13, 70, 79, 80, 88, 101, 103, 115
 Paululum 20, 33
 Pauper 31, 32
 Pauperior 31, 32
 Pauperrimus 31, 32
 Pax 40, 42
 Peccantia 108
 Peccat 98
 Peccauerimus 36
 Peccauerit 106
 Peccauit 23, 24
 Pectore 117
 Pecus 64
 Pede 13
 Pedem 14, 16
 Pedes 13, 14, 15, 16, 20, 21
 Pedetemptim 83
 Pedi 14
 Pedibus 13, 15, 16, 61
 Pegma 43, 57
 Pegmata 43
 Peior 33
 Peius 107
 Pelago 98, 116
 Pelagus 38, 117
 Pelidesque 116
 Peligna 115
 Peligno 115
 Pendent 100, 103
 Pendere 57
 Pendet 67, 68, 102
 Pendunt 110
 Pene 46, 51, 61, 66, 77, 97, 116, 118
 Penes 100, 101
 Penesarbitros 100
 Penitus 3, 7, 17, 20, 22, 25, 27, 29,
 30, 32, 35, 37, 38, 39, 42, 47, 50, 53,
 60, 61, 63, 71, 74, 75, 77, 79, 80, 84,
 87, 94, 95, 99, 110, 114
 Penitusque 111
 Pentaptota 50
 Pentaptoton 47
 Pentaptotum 50
 Pentasyllabarum 15
 Pentasyllabos 14
 Penultimam 73
 Penultimarum 57
 Penultimis 73
 Per *passim*
 Peracta 79
 Percussit 118
 Percussum 37
 Percutere 118
 Perdant 63, 104
 Perdat 99
 Perdere 99
 Perdet 19
 Perdidit 5
 Perdit 53, 99, 104

- Perdita 53
 Perditis 76
 Perducere 76
 Perdunt 77
 Peregrina 39
 Peregrinis 106
 Peregrinus 106
 Pereunte 44
 Perfeci 111
 Perfecta 69,70,71
 Perfectae 71,77
 Perfectam 93
 Perfecti 96
 Perfectio 79
 Perfectionis 71
 Perfectior 31
 Perfectis 39,70,76,80
 Perfectissimus 31
 Perfecto 70,76,77,79,94
 Perfectos 39
 Perfectum 10,70,71,76,77,79,82
 Perfectus 31,69
 Perficere 70
 Pergo 89,102
 Perii 88
 Perit 10,47,53
 Periodi 20
 Periodos 20
 Peripetasmate 57
 Peripetasmatis 57
 Peripetasmis 57
 Periphrasin 118
 Periphrasis 118
 Perire 12
 Perissologia 110,111
 Perit 12,48,53
 Perite 1,24,57
 Peritia 5
 Peritura 43
 Peritus 44,46
 Perlucidior 35
 Permaneas 102
 Permaneat 44
 Permanent 97
 Permanentis 86,102,103
 Permanere 56
 Permanet 12,27,72,85,86,118
 Permansionem 102
 Permansit 33,68
 Permittere 7
 Permittitur 36
 Permitto 52
 Permutata 71
 Permutas 80
 Perosus 94
 Perpetua 55
 Persarum 106
 Persius 22,37
 Persona 29,47,58,59,60,62,65,66,
 68,69,72,73,75,77,78,80,81,82,
 94
 Personae 29,47,49,59,60,62,65,
 66,68,76,80
 Personam 12,29,60,63,65,66,68,
 71,73,80,82,94
 Personas 36,59,60,62,64,68,77,
 80,94,109
 Personis 29,76,77,80,81
 Perstrinxit 106
 Persuaserunt 58,65
 Perterritus 44,46
 Pertineat 115
 Pertinent 2,25,32,40,41,47,52,
 57,113,114
 Pertinentibus 8
 Pertinet 16,17,18,25,29,40,43,
 63,68,75,78,79,81, 85, 93, 96,
 110,111,112,114
 Pertudit 110
 Pertulerit 20
 Perturbatum 118
 Perturbauerunt 65
 Perueniens 117
 Peruenire 1
 Peruenit 110,117
 Perueniunt 15
 Peruerte 96
 Pes 7,13,14,16,18,21,83
 Pessima 23
 Pessime 79,108
 Pessimi 120
 Pessimus 33,110
 Petat 114
 Petisti 120
 Petronio 40
 Petronius 40
 Phaethon 113
 Philippicis 33
 Philippus 81
 Philosophi 23
 Philosophorum 1,29
 Philosophos 21,23
 Phoebi 47,114
 Phylirides 28
 Piam 63
 Pictai 112
 Pictas 99
 Pietas 26
 Pigre 16
 Piissimus 33

- Pingue 5
 Pinguem 5
 Pinguior 5
 Pinguis 5,107
 Pinguus 5,107
 Piniferum 116
 Pinus 38
 Pirus 38
 Pisces 117
 Piscinam 117
 Pisonianae 78
 Pistrilla 39
 Pistrinum 39
 Pius 33,117
 Pix 7,10,11,18,39,58
 Placebat 23,102
 Placeo 96
 Placeor 94,96
 Placere 116
 Placerent 115
 Placet 25,70
 Placita 94
 Placo 81
 Placuit 7
 Plane 10,13,20,23,31,33,41,44,
 46,48,57,59,82,88,90, 97, 105,
 119
 Planissima 89
 Planius 33,64
 Plateam 79
 Plauti 58
 Plautina 32
 Plauto 28
 Plautum 22,57,82,90
 Plautus 57
 Plebeio 34
 Plebem 35,46
 Plebis 35,45,46
 Plebs 35
 Plena 3,6,20,21,31,36,42,65,76,
 81,82,95,104,111
 Plenam 3,21,58,78,95
 Plenas 51,86
 Plene 32,58,69,73,109
 Pleni 68,96
 Plenis 81
 Plenissime 23
 Plenius 105,109
 Plenos 67
 Plenum 3,20,28,29,120
 Plenus 20,29,70,117
 Pleo 78,82
 Pleonasmō 66
 Pleonasmos 66,110,111
 Pleraeque 9,114
 Pleraque 44,45,90,114,116
 Plerique 17,43,48,49,51,55,64,
 67,69,79,87,104,111,112
 Plerisque 49,68,88,101
 Plerosque 61,65,90
 Plerumque 11,22,25,26,33,44,53,
 60,82,83,85,89,91,99,100, 104,
 106,106,107,109,111, 117, 118,
 119
 Plinii 27,74,75
 Plinio 55
 Plinius 27,39,47,50,59,74,78
 Plumarii 1
 Plumbeam 111
 Plura 9,13,15,105
 Plurale 62,63
 Pluralem 35,37,40,42,43,45,47,
 48,53,54,55,56,62,63,64
 Plurales 48,53,56,62,100
 Plurali 12,35,37,38,39,40,41,42,
 43,45,46,47,50,53,56,57,63,64,
 109
 Pluralia 35,41,43,56,62,89
 Pluralibus 56
 Pluralis 35,39,40,41,42,43,45,
 46,48,52,53,54,55,56,57,62,78,
 82,89,103
 Plures 22
 Pluribus 17,44,46,60,62
 Plurima 28,42,82,90,91,102,119
 Plurimae 111
 Plurimas 9,28,58,116,118,119
 Plurimi 108,118
 Plurimis 46,47,115,119
 Plurimos 116
 Plus 9,10,13,15,16,17,31,33,34,
 35,59,70,87,99,104,106,118
 Plusquamperfecto 70,76,77,79
 Plusquamperfectum 77,79
 Pocula 113
 Poas 112
 Poema 38
 Poemate 108,109
 Poena 10,120
 Poeta 43,115
 Poetae 120
 Poetarum 60
 Poetas 20,60,117,118
 Poeticae 98
 Poetice 29
 Poetis 66,80,109
 Poio 77
 Poliam 73
 Polibo 73
 Polio 73

- Pollux 27
 Polydeuces 27
 Polyptoton 114, 116
 Polysyllabae 77
 Polysyndeton 114, 116
 Poma 6
 Pomilio 39
 Pompilius 26
 Ponam 62
 Ponamus 76
 Ponantur 5, 13, 14, 103
 Ponas 97, 106, 109, 113, 114, 115
 Ponat 77, 93, 108
 Ponatur 109
 Pondere 37, 43
 Pondus 40, 41, 42
 Pone 3, 15, 19, 20, 21, 88
 Ponebant 102
 Ponebantur 102
 Ponenda 111
 Ponere 13, 14, 16, 21, 22, 59, 75, 76,
 96, 97, 101, 109, 116, 117
 Poneret 59, 119
 Ponetur 17
 Poni 1, 8, 12, 16, 22, 24, 36, 51, 56, 98
 Ponimus 1, 20, 21, 26, 91, 102
 Ponis 22, 97
 Ponit 51, 112
 Ponite 7, 12
 Ponitur 5, 6, 8, 11, 21, 22, 33, 56, 62,
 91, 100, 106, 109, 117, 118
 Pono 78
 Pontibus 13
 Ponticum 34
 Pontus 118
 Ponunt 36, 93
 Populante 78
 Popularis 52
 Populatae 78
 Popule 51
 Populi 51, 63, 108, 117
 Populo 51, 78, 115, 117
 Populus 41, 43, 51, 103
 Porrum 38
 Porsena 106
 Porsenna 106
 Portabant 119
 Portas 13
 Porticibus 55
 Porticu 55
 Portum 114
 Portus 114
 Posita 2, 3, 6, 13, 22, 26, 34, 52, 58,
 60, 61, 63, 76, 77, 78, 85, 86, 89, 94,
 98, 103, 109, 111, 113, 116, 118
 Positae 2, 3, 4, 57, 81
 Positam 14, 97, 98
 Positio 13, 17, 19, 27, 43, 113
 Positione 9, 10, 12, 13, 14, 17, 18,
 19, 113
 Positionem 9, 13, 18, 104
 Positionis 26, 31
 Positis 113
 Positiui 32, 33, 36
 Positui 32, 33, 34, 35, 36, 46, 87, 88
 Posituum 33, 34, 49, 87, 109
 Posituius 31, 32, 33, 34, 36, 46, 49
 Posito 58
 Positum 1, 2, 17, 22, 35, 61, 62, 65,
 107, 116, 119, 120
 Posituris 20
 Positus 105
 Posse 3, 13, 18, 19, 26, 27, 29, 36, 44,
 46, 66, 98, 101, 116, 119
 Posses 1
 Possessionis 63
 Possessiva 31, 59, 60
 Possessivus 60
 Possessivum 28, 64
 Posset 6, 7, 12, 29, 67, 72, 89, 105,
 106
 Possident 63
 Possidentis 63
 Possidere 60, 62
 Possidet 62, 64
 Possidetur 62, 63, 64
 Possim 9
 Possimus 36, 40, 69, 70, 87, 89
 Possint 5, 6, 12, 13, 19, 22, 46, 56,
 88, 92, 100
 Possis 5, 36, 41, 98, 101, 102
 Possit 6, 14, 15, 22, 23, 25, 40, 46,
 54, 55, 58, 59, 70, 73, 78, 79, 81, 85,
 100, 103, 107, 111, 112, 113
 Possum 75
 Possum 2, 7, 16, 24, 27, 28, 30, 32, 33,
 36, 36, 37, 40, 51, 53, 54, 59, 60, 61,
 62, 64, 67, 68, 69, 71, 75, 78, 79, 80,
 81, 86, 87, 88, 89, 90, 95, 96, 100,
 101, 102, 106, 107, 117
 Possumus 1, 5, 6, 8, 10, 14, 15, 16, 24,
 25, 27, 28, 33, 34, 36, 38, 40, 42, 45,
 46, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 62,
 64, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77,
 78, 79, 81, 82, 87, 88, 90, 94, 95, 98,
 100, 101, 102, 107, 115, 117
 Possunt 3, 6, 13, 14, 16, 23, 26, 35,
 36, 38, 44, 45, 46, 56, 57, 59, 62, 66,

- 70, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85,
 86, 87, 93, 94, 95, 96, 99, 100, 101,
 110
 Post 1, 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14,
 20, 21, 46, 79, 80, 88, 99, 101, 103,
 104, 107, 115, 117
 Postea 1, 2, 4, 7, 19, 26, 33, 49, 66,
 106, 110, 114, 118
 Posterior 14, 15, 16, 18, 45, 55, 102
 Posteriore 14, 44, 45, 63, 88
 Posteriores 2, 14
 Posterioris 20
 Posteritatis 75
 Postponatur 102, 104
 Postponenda 3
 Postponi 99, 103
 Postponitur 3, 98, 99
 Postpono 99
 Postponuntur 8, 98, 99
 Postposita 99, 104
 Postpositae 7, 8, 11, 99, 104
 Postpositas 99
 Postpositivae 98
 Postquam 79, 98, 110, 111
 Postrema 19
 Posueris 102
 Posuerit 94
 Posui 90
 Posuisse 93
 Posuisti 109
 Posuit 22, 36, 42, 48, 53, 59, 73, 98,
 104, 117
 Potat 78
 Potens 30, 54
 Potentia 115
 Potentior 30
 Potentissimus 30
 Potentium 54
 Poterant 57
 Poterat 111, 116, 118, 119
 Poteris 98, 113
 Poterit 10, 44, 54, 69, 72
 Poterunt 111
 Potes 2, 3, 10, 15, 24, 25, 26, 28, 35,
 44, 49, 60, 62, 78, 81, 82, 90, 96,
 103, 106, 119
 Potest *passim*
 Potestas 8, 95, 96
 Potestate 3, 38, 49, 82, 96
 Potestatem
 5, 7, 8, 11, 13, 17, 78, 81, 82
 Potestates 4
 Potestatis 98
 Potestur 112
 Potior 31, 81
 Potisso 71
 Potius 11, 31, 48, 51, 61, 71, 85, 118
 Poto 71
 Potuerant 110
 Potuerat 56, 110, 118
 Potueris 26
 Potuerit 37
 Potuerunt 61
 Potui 110
 Potuisset 106
 Potuit 61, 64, 106, 110, 111, 112, 119
 Prae 9, 100, 104
 Praebeant 2
 Praecedant 4
 Praecedat 3, 4, 97, 107
 Praecedens 11
 Praecedente 11
 Praecedentem 5, 9
 Praecedentes 9
 Praecedentibus 9, 11
 Praecedentis 5, 20
 Praecedit 5, 11
 Praecedunt 81, 107
 Praecepta 27
 Praeceptis 1
 Praeceptum 27
 Praecesserint 4
 Praecessit 4
 Praecipitandus 98
 Praecipitare 98
 Praecipue 26, 39, 58, 60, 80
 Praeclarus 99, 100
 Praedictae 2
 Praedixit 2
 Praeuntibus 11
 Praefactus 16
 Praefectum 96, 97
 Praeferat 32
 Praeferentis 31, 34
 Praeferimur 35
 Praeferimus 36
 Praeferre 31, 35, 36
 Praeferret 31
 Praefert 31, 32, 35, 36
 Praeferuntur 24
 Praelatio 31
 Praelatiui 31
 Praelatiuum 31
 Praelatiuus 31
 Praelatus 32
 Praemia 62
 Praemisit 98
 Praemisso 66
 Praemittit 119
 Praemonui 93

- Praenomen 24, 25, 26
 Praenomina 24, 25
 Praeoccupatio 114
 Praeoccupatio 114
 Praeponatur 33, 36, 101
 Praeponenda 3
 Praeponi 81, 103
 Praeponitur 2, 3, 8, 24, 81, 98, 99, 104
 Praepono 7, 99
 Praeponuntur 7, 21, 25, 98
 Praeposita 4, 98, 104
 Praepositae 4, 99, 104
 Praepositio 1, 2, 19, 21, 22, 49, 88, 90, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 109
 Praepositione 2, 49, 87, 88, 89, 90, 98, 101, 102, 103, 109
 Praepositionem 1, 21, 47, 49, 87, 90, 98, 100, 101, 104, 109
 Praepositiones 21, 86, 87, 88, 89, 90, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 109
 Praepositioni 100, 101, 104
 Praepositionibus 98, 100, 102, 103
 Praepositionis 99, 103, 104
 Praepositionum 101, 104
 Praepositiuae 98
 Praepostere 111
 Praeposterius 80
 Praepostio 101
 Praeposui 25
 Praescius 48, 52
 Praesens 49, 55, 60, 62, 67, 72, 75, 76, 79, 84, 91, 92, 93, 94, 103, 104, 117
 Praesente 47, 49, 60, 83
 Praesentem 60, 62, 70, 79, 83, 102
 Praesentes 60, 62
 Praesenti 72, 76, 77, 79, 94
 Praesentia 93
 Praesentibus 62
 Praesentis 54, 76, 79, 84, 91, 92, 93
 Praesertim 33
 Praesidium 20
 Praestant 3, 10, 20, 33, 42, 113
 Praestare 95
 Praestat 5, 6, 65, 113
 Praestitit 34, 113
 Praesumpsimus 55
 Praeter 24, 26, 85, 103, 120
 Praeterea 4, 7, 16, 17, 22, 23, 26, 35, 37, 38, 41, 43, 44, 48, 51, 61, 65, 68, 71, 78, 100, 103, 105, 106
 Praetereo 113, 114
 Praeterita 69
 Praeteriti 69, 76, 91, 93, 94
 Praeteritis 70, 94
 Praeterito 70, 76, 77, 79, 82, 92, 94, 95
 Praeteritum 67, 69, 70, 75, 76, 77, 79, 82, 84, 91, 92, 93, 94, 95
 Praetor 44, 45, 63
 Praetorem 45
 Praetori 45
 Praetoribus 111
 Praetoris 45
 Praetorurbanus 45
 Praetuleris 32
 Praetulit 35, 100
 Praeuidit 104
 Pragma 8
 Prandeor 77
 Pransus 95
 Pratis 69
 Precemur 117
 Pressa 4
 Priamo 103
 Priamus 62
 Prima 1, 3, 6, 7, 9, 10, 11, 13, 15, 27, 42, 44, 45, 46, 68, 70, 72, 73, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 85, 107, 108
 Primae 1, 2, 7, 15, 26, 31, 70, 72
 Primam 1, 3, 12, 20, 33, 68, 72, 73, 104
 Primas 6, 7
 Prime 11
 Primis 4, 6, 112
 Primitiua 71
 Primo 1, 4, 7, 13, 22, 31, 43, 61, 69, 87, 93, 101, 110, 118, 119
 Primogenia 1, 6, 59, 60
 Primordiis 53
 Primule 88
 Primulum 88
 Primum 1, 2, 10, 17, 21, 23, 65, 66, 71, 75, 80, 82, 85, 87, 88, 102, 109, 115
 Primus 11, 12, 19, 52, 98
 Primusce 19
 Primusne 19
 Primusque 18, 19, 98, 116
 Primusue 19
 Princeps 19
 Principale 26, 32, 39, 43, 45, 49, 58, 71, 82
 Principales 21, 82
 Principali 29, 45
 Principalia 26, 27, 37, 70, 71
 Principalibus 21, 27, 61
 Principalitate 39
 Principalitatem 61
 Principaliter 2, 24

- Principio 9,46,49,74,84,108,116
 Principium 83,112
 Prior 5,7,13,14,15,17,18,19,33,
 44,45,63,107,115
 Priora 77
 Priore 14,44,63,70
 Priorem 2,9,14,16,46,107,115
 Priores 28,50
 Priori 9
 Prioribus 27,88
 Prioris 58
 Pristrinilla 58
 Pristrinum 58
 Prius 1,2,10,26,115,118
 Pro 3,4,6,7,8,11,12,13,14,19,22,
 34,36,37,44,46,48,49,51,56,58,
 63,64,72,78,79,82,83,85,86,88,
 89,90,93,94,97,98,99,100,101,
 102,104,105,106,108,109,110,
 112,113,115,117,120
 Probamus 36,45,51,56,57,87
 Probare 102
 Probas 10,16,31,59,73
 Probat 84
 Probatur 64,95,109
 Probauerunt 7
 Probavit 90,102
 Probem 54
 Probi 23,44,49
 Probo 23,34,51,73,93,104
 Probum 23,58,98
 Probus 23,24,32,34,39,44,48,52,
 59,65,82
 Procedat 66,97
 Procedit 98
 Procedunt 16
 Proceleumatico 15
 Proceleumaticum 14,15
 Proceleumaticus 14,16
 Procellas 117
 Processit 57
 Procreari 119
 Procurator 90
 Prodest 73,97
 Prodigia 35
 Prodigus 28
 Prodo 97
 Producantur 6
 Producas 86
 Producere 53,63
 Produci 6,61,104
 Producimur 63
 Producit 61
 Producitur 28,41,42,53,72,73,77,
 78,82,106,112
 Producta 6,48,72,73,74,77,84
 Productae 6,77
 Productam 10,11,18,72,77,84
 Producti 47
 Productio 112
 Productionem 112
 Producto 52,53,87
 Productum 42,53,72,73,82,104
 Productus 42
 Producentur 6,50,77,84
 Produxerunt 77
 Produxit 72,73
 Profecto 88
 Profectus 88,110
 Profer 107
 Proferantur 48
 Proferas 102
 Proferenda 48
 Proferimus 16
 Proferre 6,7,88,104,107
 Proferri 4,67
 Profert 75
 Profertur 10,13,16,50,51,66,67
 Proferunt 49,118
 Proferuntur 3,5,66
 Proficiat 13
 Proficiscitur 86
 Proficiscor 86,102
 Profitetur 115
 Profugus 106,112
 Prohibitis 85
 Prohibet 97
 Proici 7
 Proiciatur 7
 Proiciendus 98
 Proiciuntur 16
 Prolempsi 114
 Prolempsis 114
 Prolepsis 114
 Promissa 114
 Promissio 67,79
 Promissionem 67
 Promissius 66,67
 Promittamus 67
 Promittendi 67
 Promittentis 67
 Promittere 67
 Promitti 60
 Promittimus 67
 Promitto 67,75
 Pronomen 1,21,22,23,58,60,62,63,
 64,65,80,87,88
 Pronomina 58,59,60,61,62,63,64,
 65,68,69,115
 Pronomine 1,21,58,62,64,65,83,

- 84,87,88
 Pronomini 58,65
 Pronominibus 13,21,48,52,60,61,
 62,63,65,68,98,99
 Pronominis 21,58,61,62,80,109
 Pronominum 58,59,61,62,63,68
 Pronuntia 119
 Pronuntiamus 106
 Pronuntiatio 19,96,119
 Pronuntiatione 63,106,107,119
 Pronuntiationis 119
 Pronuntiatio 106
 Pronuntiatur 106
 Pronuntiat 107
 Pronunties 119
 Pronuntiet 20
 Pronuntio 79
 Propiis 88
 Propinquos 98
 Propinquum 98
 Proponatur 102
 Proponere 93
 Proponit 42
 Proponitur 92
 Proponunt 119
 Proportio 57
 Propria 1,23,24,25,37,38,92,93,
 95,105
 Propriae 91
 Propriam 16,23,24,25,104
 Proprie 9,22,23,28,29,36,52,74,
 75,83,108,110,116,117
 Proprietates 1
 Proprii 24,25,26,58
 Propriis 26,105,109
 Proprio 24,25,83,84,109
 Propriorum 24
 Proprium 1,5,22,23,24,25,26,74,
 109,110
 Propter 3,5,7,15,17,19,24,33,37,
 40,46,47,51,52,53,55,56,58,62,
 66,67,70,72,73,74,75,77,78,80,
 81,85,86,89,93,97,101,103,104,
 108,109,111,113
 Pros 16
 Prosa 19,89,105
 Prosodias 16
 Prosperam 46
 Prospicit 61
 Prosum 76,81
 Prosunt 9
 Protentum 21
 Prothesis 112
 Protuleris 2
 Protulerunt 118
 Protulisse 56
 Protulit 6,100
 Prouerbiis 120
 Prouerbium 120
 Prouincia 29,33,88
 Prouinciae 29,78,89,90,109
 Prouincialium 29
 Prouinciam 88,90
 Prouinciarum 29,88,89,90
 Prouincias 78
 Prouinciis 109
 Prout 19,26,37,38,70,83,111
 Prudenter 45,90,97
 Prunus 38
 Psile 20
 Psilen 20
 Ptosia 116
 Pube 98,99,102,103
 Pubesque 118
 Pubibus 118
 Publius 24,25,26
 Pudeo 68
 Pudes 68
 Pudet 68,76,80,81
 Puer 19,20,23,25,26,42,48,52
 Pueri 42,110
 Puero 25
 Puergue 119
 Puerum 77
 Pugnabilis 46
 Pugnae 35
 Pugno 110
 Pulcher 32
 Pulcherrimus 32,115
 Pulchrrior 32
 Pulchrum 109
 Pulcre 109
 Pulsat 118
 Pulueres 40,42,43
 Puluis 40,42,43
 Punctum 20
 Punio 78
 Punior 78
 Puppes 53,63,99
 Puppisque 118
 Puppi 52,53,54,63
 Puppibus 53,118
 Puppim 54,118
 Puppis 53
 Puppium 53,54
 Puram 34
 Puta passim
 Putabo 102
 Putamus 25,104
 Putantur 66

- Putare 50, 52, 63, 77, 80, 90
 Putaret 86
 Putasti 109
 Putat 84
 Putauerunt 7
 Putaui 117
 Putauit 52
 Putentur 8
 Puteoli 41, 43, 89
 Puteolis 89
 Puteolorum 89
 Puteolos 89
 Putes 12, 32, 51, 60, 64, 74, 116
 Putet 90
 Puto 23, 62, 70
 Pyrrhichium 15
 Pyrrhichius 14, 15
 Pysso 71
 Pytisso 71

 Qua 1, 5, 8, 10, 11, 16, 17, 22, 23, 25,
 29, 31, 34, 36, 39, 42, 49, 50, 51, 52,
 53, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 64, 65, 66,
 69, 70, 74, 75, 76, 79, 80, 85, 90, 94,
 95, 96, 98, 102, 105, 106, 107, 110,
 120
 Quacumque 101
 Quadam 68, 102, 112
 Quadraginta 116
 Quadrifarie 86
 Quadriga 108
 Quadrigae 40, 43, 108
 Quadringenti 50
 Quadringentorum 50
 Quadrissyllabo 13
 Quae *passim*
 Quaecumque 6, 24, 34, 45, 60, 85, 103
 Quaedam 1, 5, 14, 20, 71, 78, 105, 116,
 117, 118, 119, 120
 Quaeque 9, 113, 114
 Quaeramus 76, 89
 Quaerantur 9
 Quaeras 10, 17, 23, 48, 58, 65, 71, 74
 Quaere 9, 10, 17, 60, 66, 73, 84, 85,
 89, 93, 95
 Quaerebant 118
 Quaerebatur 43
 Quaerenda 107
 Quaerendum 10, 18
 Quaerere 6, 9, 13, 18, 41, 67, 71
 Quaeretur 110
 Quaerimus 72, 89
 Quaeris 48
 Quaerit 1, 69
 Quaeritur 1, 9, 14, 23, 32, 40, 41, 47,
 52, 53, 55, 60, 63, 65, 78, 80, 82, 88,
 92, 96, 101, 106
 Quaeruntur 65
 Quaesiit 119
 Quaesitum 10, 31, 35, 45, 47, 48, 50,
 75, 79, 92, 96, 101, 107
 Quaesiuerunt 79
 Quaeso 77, 78
 Quaestio 30, 79
 Quaestione 65
 Quaestionem 8, 23, 30, 32, 43, 77, 85,
 100, 101, 112
 Quaestiunculas 119
 Quale 25, 26, 31, 32, 39, 63, 69, 76,
 84, 91, 114, 116
 Qualemcumque 111
 Quales 6, 7
 Qualia 6, 86, 108
 Qualis 5, 6, 9, 10, 12, 18, 29, 59, 60,
 62, 72, 99, 103, 104, 117
 Qualitas 23, 24, 57, 58, 66, 82, 109
 Qualitate 6, 24, 37, 51, 58, 62, 66,
 86, 104
 Qualitatem 29, 109
 Qualitates 82, 109
 Qualitati 24, 29, 69
 Qualitatis 29, 31, 32, 33, 57, 58, 60
 Qualiter 29, 31
 Quam *passim*
 Quamcumque 8, 103
 Quamdum 78
 Quamquam 27, 33, 38, 48, 51, 52, 56,
 71, 82, 83, 117
 Quamuis 18, 23, 28, 33, 46
 Quandam 70, 88, 107, 111
 Quandiu 95, 104
 Quando *passim*
 Quanta 10, 17, 18, 38, 95
 Quantitati 24
 Quantitatis 29, 31, 32, 33, 60
 Quanto 36, 37, 88, 110
 Quantum 9, 16, 17, 19, 43, 45, 51, 66,
 68, 75, 78, 79, 81, 85, 93, 96, 97,
 110, 111
 Quantumcumque 83
 Quantus 59, 60
 Quaqua 19, 98, 102
 Quaque 9
 Quare 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12,
 13, 14, 16, 18, 19, 23, 24, 25, 27, 29,
 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 40, 45, 46,
 49, 50, 54, 55, 56, 57, 60, 61, 65, 66,
 67, 69, 72, 73, 75, 78, 79, 84, 85, 86,
 90, 97, 99, 107, 108
 Quarta 17, 40, 42, 45, 54

- Quartae 40, 55, 91
 Quartam 17, 91
 Quarto 82, 116
 Quartum 82, 118
 Quartus 61
 Quarum 56
 Quas 1, 3, 7, 8, 26, 35, 36, 59, 67, 73,
 75, 77, 89, 90, 115, 116, 119
 Quasdam 37
 Quasi 1, 2, 4, 5, 6, 8, 13, 14, 16, 17,
 18, 22, 24, 25, 28, 30, 31, 37, 38, 43,
 45, 46, 49, 53, 56, 61, 62, 64, 65, 69,
 70, 71, 74, 75, 78, 79, 82, 83, 86, 87,
 88, 90, 91, 92, 93, 94, 101, 107, 108,
 110, 111, 113, 114, 116, 119
 Quassatur 116
 Quater 116
 Quaterque 3
 Quattuor 24, 83, 115
 Quattuordecim 113
 Quatuor 1, 7, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16,
 17, 19, 22, 24, 26, 27, 29, 31, 32, 43,
 47, 50, 51, 58, 59, 64, 66, 69, 71, 75,
 77, 78, 92, 93, 96, 103, 104, 106,
 116, 117
 Quatuordecim 8, 112
 Quatuordecim 50
 Que 5, 10, 18, 19, 94, 98, 116
 Quem *passim*
 Quemcumque 65
 Quemdam 3, 5
 Quemquem 63
 Quendam 102
 Ques 63
 Queui 71
 Qui *passim*
 Quia *passim*
 Quibus 2, 10, 36, 47, 48, 52, 54, 59,
 62, 63, 65, 80, 87, 88, 102
 Quibusdam 5, 49, 78
 Quibusquibus 63
 Quicquid 2, 6, 15, 18, 24, 26, 31, 41,
 42, 60, 66, 67, 74, 87, 105, 120
 Quicumque 65
 Quid *passim*
 Quidam 3, 5, 14, 31, 49, 71, 83, 108,
 110, 111, 117, 119
 Quiddam 29, 39
 Quidem 2, 3, 7, 9, 10, 11, 20, 21, 25,
 27, 28, 29, 31, 34, 35, 36, 37, 42, 46,
 49, 51, 52, 56, 58, 65, 66, 70, 75, 77,
 78, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 104, 105,
 107, 108, 109, 110, 111, 114, 115,
 117
 Quidquid 103
 Quidue 114
 Quico 71
 Quiescit 86
 Quiesco 71
 Quieui 71
 Quin 14, 24, 28, 37, 81, 114, 120
 Quindecim 104
 Quingentis 78
 Quinque 1, 3, 4, 14, 15, 17, 21, 22, 24,
 27, 29, 34, 35, 48, 50, 51, 52, 53, 57,
 58, 59, 66, 70, 71, 72, 73, 75, 79, 80,
 83, 89, 92, 96, 106, 115
 Quinta 17, 40, 42, 53
 Quintae 40, 42
 Quintam 17
 Quintilianus 61
 Quinto 62
 Quintus 29, 61
 Quippe 56
 Quiqui 63
 Quires 40, 43
 Quiritem 43
 Quirites 40, 43
 Quis 4, 12, 20, 21, 38, 43, 58, 59, 60,
 61, 62, 63, 66, 74, 75, 80, 81, 83, 97,
 105, 111, 115, 117
 Quisnam 60
 Quispiam 60, 63
 Quisquam 60, 115
 Quisque 7, 12, 13, 14, 16
 Quisquis 8, 9, 12, 28, 63
 Quivis 110, 119
 Quo *passim*
 Quocumque 18, 45, 54
 Quod *passim*
 Quodam 69, 115
 Quodcum 10
 Quodcumque 9, 13, 42, 60, 66
 Quodque 119
 Quodsi 65
 Quoduis 22
 Quondam 60, 113
 Quoniam *passim*
 Quoque 17, 26, 43
 Quoquo 63
 Quorum 51
 Quorumquorum 63
 Quos 7, 14, 32, 63, 108
 Quosquos 63
 Quot 8, 13, 14, 15, 27, 31, 61, 82, 92,
 94, 108, 109
 Quotiens 5, 6, 8, 11, 12, 13, 15, 16,
 20, 21, 37, 39, 44, 50, 51, 53, 54, 66,
 74, 83, 88, 95, 103, 105, 107, 111,
 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119

- Quotienscumque 4,6,8,10,19,32,
 36,40,44,45,47,50,53,54,57,69,
 73,91,97,99,102,105, 106, 107,
 115,118,119,120
 Quotquot 25,61
 Quotus 59,61
 Quouis 33,54
 Quousque 20

 Radix 38
 Rapidum 119
 Rapio 102
 Raptis 38
 Rapuerat 120
 Rapuit 102,120
 Rapuitque 102
 Rara 88
 Raro 1,8,82,107,117
 Rates 116
 Ratio 1,3,4,7,8,9,13,16,17,18,
 19,27,29,31,32,34,36,42,49,50,
 56,57,58,61,62,64,65,69,71,74,
 77,79,80,83,85,89, 90, 94, 97,
 107,108,110,113
 Rationabile 23
 Rationabilior 65
 Rationabiliter 102,109,119
 Rationabilis 24
 Rationalem 97
 Rationales 96,97
 Rationali 97
 Rationalibus 97
 Rationalis 97
 Ratione *passim*
 Rationem 2,8,9,10,14,15,17,18,
 19,22,31,36,41,43,46,55,56,57,
 63,64,71,74,77,78,79,81,82,83,
 84,85,97,101,102,104,105, 107,
 108,110,111,112,118
 Rationem 67
 Rationes 10,56,58,73
 Rationis 56
 Re 1,8,14,21,23,26,31,35,43,44,
 45,46,47,48,49,52,58,66,69,76,
 77,78,79,81,83,84,89,90,93,94,
 95,97,99,100,103,104,105, 108,
 110,113,114,116,117,118,119
 Reboant 81
 Reboo 81
 Rebus 1,4,10,11,20,22,23,25,26,
 28,29,32,43,44,57,70,71,73,77,
 83,87,88,113,114,116,117,118,
 119,120
 Recapitulatio 65
 Recedat 99
 Recede 73
 Recedere 59,99
 Recedis 41
 Recedit 41,70,97
 Recepterint 95
 Receptit 39,58,80,84,92,94,95
 Recepta 33
 Receptum 40
 Recesseris 59
 Recesserunt 14,40,64
 Recessisse 39
 Recessit 25
 Recipere 30,35,80,85,87
 Reciperet 84
 Recipiant 71
 Recipiat 75
 Recipientem 95
 Recipientibus 87
 Recipio 100
 Recipit 15,18,24,30,32,33,35,39,
 51,57,58,87
 Recipitur 40
 Recipiunt 22,32,33,39,59,71,87,
 94,95,100
 Reciprocae 117
 Reciprocas 117
 Recitavit 107
 Recta 16,33
 Recte 40
 Recto 109,114
 Rectum 46,77
 Recurras 42
 Recurrere 77
 Recurrit 7,33
 Recurrunt 117
 Reddat 23
 Reddere 110
 Reddiderunt 43
 Reddimus 63
 Reddit 81
 Reddita 34,107
 Redditur 42
 Reddo 77,81
 Redeamus 39,41,71
 Redeat 74
 Redeunt 75,77,91
 Redi 56,57,67,73,85
 Rediens 38
 Redierit 91
 Redigantur 19
 Rediges 65
 Redigetur 15
 Redigi 13
 Redigis 41
 Rediguntur 115

- Redit 108
 Rediret 81
 Redis 18
 Redit 4,5,42,91
 Reditum 91
 Redonauit 43
 Refecit 100
 Refer 45
 Referamus 77
 Referat 90,105
 Referens 25
 Referimus 60
 Referre 45,110
 Refert 15,83
 Refertis 119
 Refertur 42,60,114
 Referuntur 29
 Refutat 69
 Refutauerunt 1
 Regantur 102
 Regem 114
 Regi 114
 Regiae 46
 Regias 45,46
 Regina 38
 Regione 41
 Regionibus 97
 Regis 115
 Regit 81,116
 Regna 117
 Regnata 94
 Regno 95
 Regnor 94,95
 Regredi 46
 Regressi 111
 Regula 8,17,28,33,35,37,39,40,
 41,45,52,53,54,55,57,58,70,77,
 83,84,85,86,87,101,103
 Regulae 8,17,28,32,41,54,55,56,
 57,71,73,84,87,88,89,92
 Regulam 4,19,27,30,40,41,48,52,
 53,54,55,56,58,63,65,70,73,74,
 76,77,78,79,80,83,85,87,89,92,
 101
 Regularis 56
 Regulas 18,19,27,28,32,37,41,43,
 48,52,54,55,56,57,70,71,80,81,
 85,88,89,91,92
 Regulis 17,27,29,38,41,48,52,53,
 54,64,76,84,89,101
 Regunt 8,80
 Rei 1,6,8,13,45,48,62,75,81,83,
 86,95,102,106,111 112,114,118
 Relatio 60
 Relationem 60
 Releuatur 111
 Relictae 96
 Relictos 101
 Religione 48,62
 Religionem 56
 Relinquas 114,115
 Relinquit 13
 Relinquitur 17,96
 Relinquent 10,100,109
 Reliqua 26,28,48,55,58,84,88,95,
 108,117
 Reliquae 3,22,81,100
 Reliqui 55,64
 Reliquias 105
 Reliquis 16,17,48,107
 Reliquisti 116
 Reliquias 105,106
 Rem 6,8,10,22,23,24,25,28,29,34,
 36,44,45,46,48,52,58,62,65,70,
 73,75,77,78,79,80,83,93,95,97,
 104,108,110,113,116, 117, 118,
 119
 Remaneat 56
 Remanent 8,16,19,21
 Remanere 18,55
 Remaneret 61
 Remanet 18,28,55,87,91
 Remanserint 18
 Remanserit 20
 Remanserunt 18,47,55,68,71
 Remansit 5,28,32,42,56,58,63
 Remeare 116
 Remeauerit 91
 Remos 96,99,104,116,118
 Remota 40,51,66
 Remotam 101
 Remoto 17,96
 Remoue 17,81
 Remoueret 99
 Remouit 101
 Renarrabat 100
 Repellendum 67
 Repellendus 67
 Repellitur 67
 Repellunt 67
 Repente 109
 Reperiri 18
 Reperitur 81
 Repertis 77
 Reponit 102
 Repono 78
 Reprehendere 105
 Reprehensio 105
 Reprehensionem 106
 Repugnant 43

- Repulsio 67
 Requaeso 78
 Requiras 58,72,73
 Require 71,72,73
 Requirere 84,112
 Requires 71
 Requirimus 72
 Requiritur 72
 Requiruntur 71
 Requisita 110
 Rerum 1,22,24,33,34,42,45,48,59,
 61,64,66,83,85,86,88, 90, 103,
 114,116
 Res 1,2,3,5,6,10,13,19,21,22,23,
 24,25,26,27,28,29,31,33,34,35,
 37,40,42,43,44,45,46,51,57,58,
 59,62,66,70,71,73,74,75,78,79,
 84,85,86,90,95,97,104,105,106,
 108,111,114,115,117,118,119
 Resedit 55
 Reseruent 114
 Resoluere 3
 Resoluitur 44
 Resoluta 45
 Resolutae 45
 Resolutas 45
 Resolutio 14
 Resolutionem 13
 Resolutiones 14
 Resolutum 44
 Resoluuntur 44
 Resonat 22,85,118
 Respiciens 90
 Respicit 33,108
 Respiciunt 108,117
 Respondeas 114,115
 Respondemus 115
 Respondent 105
 Respondentes 26,27
 Respondentis 108
 Respondere 6,26,36,69
 Respondi 61
 Respondit 84,109,114,118
 Responsionibus 26
 Responsionis 108
 Retenti 47
 Rethorica 33
 Retiarium 111
 Retiarius 111
 Retinendum 53
 Retinens 65
 Retinere 69
 Retineri 67
 Retinet 23,29
 Reto 81
 Retro 111
 Retulerunt 24
 Reuertuntur 46
 Reuoces 45
 Rex 7,14,38
 Ridemur 25
 Ridetur 116
 Ridiculum 23
 Ridiculus 119
 Rigorem 56,97
 Ripedem 113
 Ris 1
 Rite 57,58,77,84
 Ritissime 84
 Ritus 84
 Ritum 45
 Robur 117
 Robusta 2
 Rogo 67
 Roma 13,18,89,106,108
 Romae 38,89,108,109
 Romam 89,108,109
 Romani 27
 Romana 5
 Romanabus 48,52
 Romani 35,47,52,63,107,119
 Romanis 48,52
 Romanos 7,81
 Romanum 35
 Romanus 29,103
 Romuli 80
 Romulo 25,48,52,80
 Romulus 13,18,19,26
 Rorifera 41
 Roritans 103
 Rosae 4
 Roscius 38
 Rota 14
 Rubent 85
 Rubros 110
 Rudentes 78,79
 Rudes 2
 Ruinae 2
 Rumpas 42
 Rumpitur 69
 Rupe 11
 Rus 70,92,93
 Rusticitate 120
 Sacerdos 37,53
 Sacra 14
 Sacrificantium 14
 Sacrificium 118
 Sacris 47
 Saepe 7,26,27,30,38,40,47,70,71,

- 82,84,115
 Saepius 22,32,41,53,58,60,65,102
 Saeps 84
 Saeuus 6
 Sagum 106
 Sale 116
 Saliuas 37
 Sallustiana 34
 Sallustii 25
 Sallustio 42,46
 Sallustium 34,40,46,89,100,110
 Sallustius 24,25,26,38,56,63,103
 Saltatione 81
 Saltim 95,96,97
 Saluete 108
 Saluo 85
 Salutauit 108
 Sana 110
 Sanae 108
 Sancta 109
 Sanctissima 109
 Sane 79
 Sanguine 6,35
 Sanguineae 85
 Sanguines 42
 Sanguis 40,42
 Sani 108
 Sanus 16,19,100
 Sapphicus 16
 Sarcasmos 120
 Sarciendi 30
 Sarciendo 30
 Sardinienſibus 27
 Sardinienſis 27
 Sardis 27
 Sardorum 106
 Sardus 27
 Sarsor 30
 Sartinator 30
 Sartor 30
 Sartu 30
 Sartum 30
 Satiricis 110
 Satis 30,31,34,39,45,49,71,81,
 97,116
 Saturnalia 41,43
 Saturnia 109
 Satyri 81
 Satyrorum 81
 Saxa 116,119
 Saxo 118,119
 Scala 108
 Scalae 43,108
 Scalpo 81
 Scamni 55
 Scamno 55
 Scamnum 37,55
 Scandere 113
 Scandite 96
 Scatent 107
 Scauriana 27
 Scema 57,108,109,110,111,112,
 113,114
 Scemata 60,111,113,114
 Scemate 57,111
 Sceptrum 115
 Scesis 114
 Schemata 111,116
 Schesis 115
 Scholastici 111
 Scholasticos 119
 Sciam 56
 Sciamus 31,84,88
 Scias 1,5,8,13,14,33,48,77,80,
 87,89,91,95,107
 Sciebat 61
 Sciendum 33,37,46,51,65
 Sciens 24,37,110
 Scientem 110
 Scientia 1,37,110
 Scientiam 110
 Scieramus 67
 Scierimus 46
 Scieris 49
 Scies 24
 Sciisti 49
 Sciistis 49
 Scilicet 96,102,108
 Scimus 2,6,23,27,36,46,49,67,69,
 70,95,103
 Scinde 20
 Scio 36,37,51,67,73,77,108
 Scipio 25,26
 Scire *passim*
 Sciremus 1,57
 Sciret 81
 Scirpo 48
 Scis 24,29,68,88,97
 Scissa 20
 Scit 38,43
 Scitote 33,77
 Sciui 67
 Sciunt 120
 Scola 26
 Scolastici 36
 Scolastico 34
 Scolasticulus 27
 Scolasticus 34
 Scopa 108
 Scopae 43,108

- Scribam 68,79
 Scribas 8,61,81,98
 Scribatur 10
 Scribe 13,67,113
 Scribebant 7,8,113
 Scribebatur 7
 Scribendi 52
 Scribendo 69
 Scribendum 115
 Scribendus 91,93
 Scribens 10,30,91,92
 Scribensque 10
 Scribenter 84
 Scribentes 89
 Scribentis 11,108
 Scribentum 53
 Scribere 2,8,16,66,70,81
 Scriberent 7,8
 Scriberis 69
 Scribi 2,7,8,10,81,98
 Scribimus 8
 Scribis 80,81,84,98,113
 Scribit 1,80
 Scribitur 5,8,47,68,69,80,98,107
 Scribo 67,70,71,75,77,80,81,84
 Scribor 69,75
 Scribunt 81
 Scribuntur 8,111
 Scripserit 58,98
 Scripsero 68
 Scripserunt 11,29,59
 Scripsi 76
 Scripsit 1,7,21,39,58,60,62,65,
 83,99,116
 Scripta 52,85
 Scriptam 73
 Scriptis 108
 Scriptitas 70
 Scriptito 70,71
 Scripto 70,106
 Scriptor 30,31
 Scriptu 30,106
 Scriptum 6,49,54
 Scripturio 70
 Scripturus 70
 Scriptus 70,92,93,94
 Scutra 39
 Scuttrillus 39
 Se 3,4,5,7,9,10,11,14,22,24,28,
 29,31,34,35,39,44,52,56,57,62,
 64,65,66,67,68,70,71,73,74,75,
 78,79,80,82,83,84,87,90,97,98,
 100,101,102,104,107, 108, 109,
 110,112,113,114,115,117,119
 Secant 109,110,112
 Secat 109,110,112
 Secernere 68
 Secerni 2,55
 Secernit 68,94
 Secreta 38
 Sectio 119
 Sectione 119
 Sectionem 42,119
 Sectoque 12
 Secubo 100
 Secum 98,99,111
 Secunda 1,13,17,18,42,46,53,68,
 72,73,74,80,82
 Secundae 53,55,74,82,91,112
 Secundam 1,27,53,55,72,80,91
 Secundi 27,74,75
 Secundo 16,55,79
 Secundum 1,18,23,24,25,26,34,40,
 41,42,43,44,51,53,55,56,58,63,
 69,74,76,77,78,83,89,92,93,97,
 102,103,104,109,112,113
 Secundus 27,39,47,48,50,52,59,
 74,78,80
 Securus 48,51
 Secuta 11
 Secuti 44,65
 Secutor 111
 Secutorem 111
 Secutos 55
 Secutum 2
 Secutus 21,39,73,77,78
 Sed *passim*
 Sede 67
 Sedebam 4
 Sedecim 7,14,15
 Sedeo 66,68,74,76,82,102
 Sedere 87,97
 Sedes 68,72,74,76,82
 Sedet 52,61,68,76
 Sedile 39
 Seditio 117
 Seditioem 117
 Seditiones 117
 Seduli 85
 Sedulo 85
 Sedulus 85
 Segetes 117
 Segregant 68
 Segregantur 41
 Segregari 1,66,100
 Segregatae 100
 Segregatas 68
 Segregem 80
 Seiungat 23
 Semel 17,20,46,62,85,89

- Semiplenae 36
 Semiplenam 58
 Semis 3,9
 Semiucalem 7
 Semiucuales 2,3,4,7,8
 Semiucali 11
 Semiucalibus 3,4,8,58
 Semiucalis 4,8,11
 Semper 3,4,6,7,8,9,13,19,23,24,
 25,26,27,28,30,32,33,37,38,40,
 42,54,55,63,70,71,76,78,80,81,
 82,84,85,88,92,94, 96, 98, 99,
 100,101,109,117
 Sena 15
 Senator 34,107
 Senatore 34
 Senatorem 101
 Senatu 107
 Senatum 1
 Senatus 45,46
 Seneo 71
 Senescis 71
 Senesco 71
 Senex 7,32,33,34
 Senexis 7
 Senilis 112
 Senior 32,33,34
 Seniore 34
 Senis 7
 Senius 107
 Sensibus 96,114,115,119
 Sensim 83
 Sensisset 52
 Sensu 20,26,36,42,44,49,52,85,
 88,96,110,111,113,114,115,120
 Sensus 20,26,27,29,31,34,35,44,
 46,49,67,68,79,81,96, 97, 104,
 118,119
 Sensus 13,20,21,26,27,29,42,63,
 69,70,71,96,97, 104, 110, 111,
 114,116,118,119
 Sententiae 118
 Sententiam 8,119
 Sentis 114
 Senul 71
 Separantes 21
 Separata 90
 Separatum 90
 Separavit 59
 Separantur 65
 Septem 3,6,8,17,24,26,59,66,82,
 104,112,114,119
 Septentrioni 119
 Septena 16
 Septimo 35,51,89
 Septimum 47,48,49,52,81,89
 Septimus 47,49,51
 Sequamur 27,43,44,58
 Sequantur 4,57,66,83,96
 Sequaris 27,41,43
 Sequatur 7,8,10,11,12,66,81,82,
 107
 Sequebatur 8
 Sequemur 36
 Sequens 35,115
 Sequentes 12,81
 Sequentem 10,20,115
 Sequentes 9,10,11
 Sequenti 9,12
 Sequentia 10,77
 Sequentibus 9
 Sequentis 5
 Sequere 3,24,27,53,57,59,68,91
 Sequeretur 2
 Sequeris 64,89
 Sequetur 57
 Sequi 6,22,24,44,46,48,52,53,61,
 68,73,85,95,107
 Sequimini 104
 Sequimur 36,45,55,57,58,102
 Sequitur 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,
 11,12,13,18,23,34,64,67,70,82,
 83,91,105,107,115,120
 Sequor 36
 Sequuntur 6,7,8,10,11,23,48,51,
 52,61,63,78,81,87,88,94,116
 Serebant 104
 Serenitatem 119
 Serite 43
 Sermio 89
 Sermium 89
 Sermo 16,17,87,106,108,111,112,
 118
 Sermone 45,66,104,112,115
 Sermonem 28,77,81,111,115,119
 Sermones 1,5,41
 Sermonibus 5,96,113,114
 Sermonis 16,50,58,99,110
 Sero 104
 Sertorius 38
 Sertus 104
 Serua 18,73,101
 Seruanda 52,60,68
 Seruandam 58
 Seruant 6,20,25,41,54,85,108
 Seruare 10,16,31,32,35,76,104,
 107
 Seruaretur 81
 Seruas 35
 Seruasset 72

- Servat 6,20,60,72,98,104
 Servata 74,78
 Servatur 12,35
 Servauerunt 62
 Servauit 61,72
 Serviam 73
 Serviant 102
 Serviat 100
 Serviabo 73
 Servilli 57
 Servilius 113,114
 Servio 73
 Servire 52
 Servit 16,22,35,74
 Serviunt 16,22,51,52,53,100,102
 Servius 25
 Servo 25
 Servorum 51
 Servos 51
 Servus 5
 Servum 64,119
 Servus 5,25,26,119
 Sescum 16
 Sescupla 15
 Sescuplam 16
 Sese 20,104,109
 Sex 1,4,14,15,16,17,23,24,47,48,
 50,57,58,59,63,92,100,109,112
 Sexaginta 15
 Sexti 116
 Sexto 33
 Sextum 47,48,49
 Sextus 24,38
 Sexum 37,48,52
 Sexus 37,52
 Si *passim*
 Sibi 1,3,5,7,12,16,30,44,47,55,
 56,64,65,67,68,74,101,105,112,
 114,115,117,119
 Sibilo 107
 Sibilum 3,5,107
 Sibilus 3,107
 Sic *passim*
 Sicilia 90,109
 Siciliae 90,109
 Siciliensis 27
 Sicubi 93
 Siculus 27,35
 Sicut 25,29,40,41,58,101
 Sidera 28,114,118
 Signat 9
 Signent 37
 Significamus 119
 Significare 83
 Significarem 90
 Significamus 38,91,100,119
 Significans 22,23,34,105
 Significant 23,28,29,34,41,61,
 62,70,75,79,85,86, 87, 88, 96,
 100,102,111
 Significantur 47
 Significare 41,47,79,88,89,90,
 102,117
 Significaret 47
 Significari 8
 Significas 55,89
 Significat 1,9,24,29,32,33,34,
 35,41,44,46,47,56,58,61,62,65,
 66,67,70,74,78,79,80,83,84,85,
 86,87,88,97,99, 100, 101, 102,
 105,117,118,119
 Significatio 46,55,58,66,67,69,
 74,85,86,87,88,91, 92, 94, 98,
 103,114,118
 Significatione 9,58,68,69,70,74,
 79,85,87,88,92,93,97
 Significationem 28,33,34,46,61,
 66,68,69,74,75,77,78,86,87,88,
 90,92,93,102,103,104,118
 Significationes 4,47,66,68,75,
 86,86,91,92
 Significationibus 74
 Significationis 4,6,58,78,86,93,
 99,103
 Significatur 60
 Significavit 79,118
 Significant 62,86,105
 Significes 86,87
 Significet 45,49,74,86,99,101,
 118
 Significo 79
 Signum 79
 Siler 38
 Sillex 36,37
 Silicem 37
 Silices 109
 Siluae 81
 Siluam 6,10
 Siluis 109
 Sim 65
 Simile 30,58,84,115,116
 Similem 37,50
 Similes 39,47,50,57,89
 Simili 83
 Similia 6,31,43,52,54,55,57,58,
 66,85,91,94,101
 Similibus 115
 Similis 34,41,49,57,64,71
 Similiter 1,3,4,5,6,11,16,21,23,
 26,29,35,37,38,40,41,44,45,46,

- 48, 52, 54, 56, 57, 58, 62, 63, 69, 73,
 75, 76, 77, 81, 85, 86, 89, 91, 92, 98,
 100, 102, 104, 106, 107, 109, 116,
 117
 Similitudine 57
 Similitudinem 41, 46, 56, 57, 58, 68,
 69, 74, 76, 77, 89, 90, 93, 94, 96, 107
 Similitudinis 56
 Similitudo 57, 107, 120
 Similium 57
 Simma 8, 45
 Simmata 8
 Simmatis 8
 Simpla 15
 Simplex 8, 13, 43, 44, 57, 58, 62, 63,
 72, 78, 79, 92, 98, 115, 120
 Simplicem 16, 45, 49, 115
 Simplices 16, 46, 118
 Simplici 8, 13, 44
 Simplicia 78, 95
 Simplicis 16
 Simpliciter 4, 70, 97, 112
 Simul 3, 51, 59, 61, 65, 66, 69, 73, 79,
 83, 92, 101, 103, 108, 118
 Sinapi 39
 Sine 3, 6, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 26,
 29, 30, 31, 33, 44, 49, 51, 56, 59, 65,
 66, 67, 75, 76, 80, 82, 83, 84, 86, 87,
 92, 95, 96, 97, 99, 102, 103, 104,
 105, 106, 108, 109, 110, 115, 117
 Singula 6, 26, 28, 92, 105, 108
 Singulae 105, 114
 Singulare 40, 50, 57, 62, 63
 Singularem 35, 40, 41, 42, 43, 45, 47,
 48, 54, 55, 56, 57, 62, 85
 Singulares 100
 Singulari 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
 43, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 63, 64, 72, 85
 Singularia 35, 41, 43, 62
 Singularis 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43,
 45, 47, 48, 51, 52, 63, 54, 55, 56, 57,
 58, 62, 63, 64, 72, 78, 81, 84, 89
 Singularum 14, 115
 Singulas 24, 92, 105, 114
 Singuli 26, 96
 Singulis 3, 9, 17, 24, 43, 51, 96, 107,
 108, 114
 Singulorum 1, 91, 92
 Singulos 11, 51, 64
 Sinistra 20
 Sinni 8
 Sint 2, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 19, 21,
 24, 27, 30, 32, 41, 43, 50, 51, 56, 57,
 59, 61, 62, 63, 65, 71, 75, 77, 91, 92,
 100, 103, 104, 112, 114, 115
 Sis 63
 Sit *passim*
 Sita 115
 Siue 2, 4, 6, 10, 11, 16, 18, 20, 28, 36,
 37, 49, 50, 56, 87, 91, 92, 102, 103,
 104, 105, 107, 113, 118
 Siungularis 57
 Soboles 96
 Societas 5
 Socios 78, 119
 Sola 3, 4, 5, 8, 38, 49, 52, 59, 65, 77,
 95, 110, 116, 118, 119
 Solae 3, 4, 5, 56, 104
 Solam 97
 Solas 3
 Solent 25, 104
 Solet 87
 Solida 14
 Solis 77, 97, 111
 Solitus 77
 Sollemnes 37
 Sollemnis 37
 Sollemnitas 81
 Sollicitus 104
 Solo 88
 Soloe 108
 Soloecismi 107, 108, 109
 Soloecismis 108
 Soloecismisunt 108
 Soloecismo 108, 110
 Soloecismorum 108
 Soloecismos 27, 85, 95, 108
 Soloecismum 26, 75, 79, 90, 95, 98,
 105, 107, 108, 109, 110
 Soloecismus 32, 35, 52, 69, 73, 75,
 80, 86, 87, 90, 105, 107, 108, 109,
 110, 111
 Soloegoecismus 108
 Solos 55
 Soluas 14, 16
 Soluat 32
 Solue 14, 52, 113
 Soluere 2, 3, 12, 119
 Soluerunt 113
 Solui 2, 106
 Soluis 55
 Soluisti 2
 Soluit 12
 Soluitur 12, 14, 20, 30, 79
 Solum 2, 3, 17, 21, 23, 24, 26, 28, 34,
 36, 41, 43, 49, 55, 60, 64, 65, 67, 80,
 82, 95, 96, 105, 115, 116, 118
 Solus 3, 13, 23, 63, 65, 75, 83, 97, 115
 Soluta 16, 20, 95, 105, 108, 109, 113

- Solutam 119
 Solutus 16
 Soluuntur 14
 Sonabant 116
 Sonant 3,4,5,16,83,108,119
 Sonantia 37
 Sonare 4,17,107,110
 Sonarent 5
 Sonaret 12
 Sonat 3,4,5,10,14,16,17,30,56,
 104,110,115,118
 Sonent 16
 Sonet 5,16,37,106,107
 Soni 3,65,116
 Sonitus 2
 Sono 27,30,31,33,71,106,115,118
 Sonos 3
 Sonuerit 2
 Sonum 3,5,7,31,118
 Sonus 1,2,3,4,5,14,65
 Sorbeo 71
 Sorbillo 71
 Sororem 117
 Sororicida 117
 Speciale 6,26,29,30
 Specialem 16,23,118
 Speciales 4
 Specialia 23,31
 Specialis 48
 Specialiter 23,37,75
 Specibus 56
 Specie 95,115
 Speciebus 24,31,112,115
 Speciem 65,74,94,95
 Species 15,24,26,29,31,40,60,96,
 109,118,119,120
 Spectandae 115
 Spectare 106
 Specu 39
 Specubus 56
 Specus 38
 Speluncas 117
 Speluncis 117
 Speramus 110
 Sperare 110
 Speras 80
 Spero 97
 Spes 7,12,18,97
 Spissa 12
 Splendidus 29
 Spolia 119
 Spoliant 109
 Spoliantur 109
 Spolies 63
 Spondei 14
 Spondeo 14
 Spondeos 13
 Spondeum 14,15
 Spondeus 12,14,15,16,18,114
 Spodé 14
 Spodiaceum 14
 Sponte 23,47,51,97
 Spurium 113,114
 Stribo 80
 Stabat 37,112
 Stabit 2,13,36,57,80,102
 Stant 80,89
 Stantem 114
 Stare 10,17,21,49,70,87,96,97,
 99,102,105,106,111,112,113,119
 Staret 112
 Stat 2,4,10,16,36,57,58,69,78,
 79,85,86,89,90,96,99,106, 108,
 110,112,113,114
 Statim 5,8,24,25,88,97,104,118
 Statio 52
 Statium 75,93
 Statius 48,78,117
 Statuam 111
 Statuit 98
 Statuo 109
 Stigma 43
 Stegmata 43
 Stet 96
 Steterunt 106
 Steteruntque 106,112
 Stilum 7
 Stimulum 120
 Stipata 119
 Stipulas 22
 Stirps 38
 Sto 77,102
 Stoici 22
 Strepitus 2
 Strictae 1
 Stricte 113
 Strictim 83,84,87
 Stridor 3
 Stringe 13
 Stringitur 13
 Stringo 84
 Strinxit 108
 Structurae 108
 Studeat 115
 Studentem 113,114
 Studeo 94
 Studiturus 94
 Studui 94
 Stultam 30,46
 Stulte 80

- Stultior 31,32,33
 Stultissimam 8
 Stultissimo 33
 Stultissimum 23,44
 Stultissimus 31,32,35
 Stultitia 65
 Stultum 7,16,44,51,86,111
 Stultus 29,31,32,34,100
 Sua 21,51,56,62,88,104,113,114,
 116,117
 Suae 49,96,119
 Suam 3,6,7,19,37,61,66,104,108,
 111,117
 Suas 43
 Suavius 120
 Sub 12,49,50,68,73,90,98,102,
 103,109
 Subaudiamus 120
 Subaudimus 111
 Subdiuisionem 59
 Subdiuisiones 24
 Subdiuisionis 59
 Subdolo 99
 Subdolosus 99,100
 Subeundas 117
 Subeunt 49,60
 Subicere 31
 Subiecit 33,98
 Subiecta 20,119
 Subiectisque 97,98
 Subito 7,120
 Sublata 18,19,46,71,75,89,96
 Sublatio 56
 Sublato 51,96
 Subnectentibus 61
 Subnectit 62
 Subnectunt 61
 Subnotatio 8
 Substantiae 65
 Substantiis 118
 Subter 102,103
 Subterfacere 19
 Subtile 59
 Subtilem 79
 Subtilis 38,79
 Subtilitate 5
 Suburbanus 44,45
 Succedunt 69
 Succurrat 112
 Sudant 43
 Suffecit 110
 Suggestit 1
 Suggillo 71
 Sugo 71
 Sui 59,64,65,86,88,94,95
 Suis 63,64
 Sulcos 118
 Sum 2,48,69,71,72,76,77,79,81,
 82,84,86,90,92,94,95,100,109
 Sumant 96
 Sumebant 52
 Sumens 71
 Sumere 52,56
 Sumimus 41,58
 Sumit 71
 Sumite 80,109
 Summa 10,20,120
 Summam 20,108
 Summi 115
 Summus 52
 Sumo 22
 Sumor 91
 Sumpserimus 69
 Sumpsimus 67
 Sumpsit 1,83
 Sumpta 89
 Sumptus 91
 Sumunt 29,55,65,68,82,83,85
 Sumuntur 92
 Sumus 66,68,100
 Sunt passim
 Suo 35,64,102
 Suorum 14,95
 Suos 33,42
 Super 12,102,103
 Superesse 20,29
 Superest 6,17,18,20,21,30,68,75,
 90
 Superflua 9,111
 Superfluae 8
 Superfluum 24
 Superfluas 8
 Superfluo 1,2,10,20,80,100,111
 Superfluum 110
 Superfluunt 111
 Superfluus 16
 Superiora 114,119
 Superiore 90,93,107
 Superiorem 6,7,11,13,14
 Superiores 17
 Superioribus 60,63
 Superioris 61
 Superius 7,12,15,46,57,61,73,76,
 104,108
 Superlatiui 34,36,87
 Superlatiuo 33,34,35,49,88
 Superlatiuum 33,35,49,87
 Superlatius 31,32,33,34,35,36,
 87,91,109
 Superposita 5

- Supersit 20
 Supersunt 20
 Superumque 10
 Sura 25
 Suras 25
 Sursum 20
 Sus 19,20
 Suscepi 47,49
 Suscepit 47,68
 Suscepta 96
 Suscipio 103
 Suscipitur 50
 Suspectaque 98
 Suspectaue 98
 Suspendendum 20
 Suspendendus 20
 Suspensione 107
 Suspensionem 107
 Susplicamur 7
 Sustineret 58
 Sustinet 92
 Sustuleris 18
 Suum 3,5,16,26,43,64,67,68,74,
 94,99,104,115,117,118
 Suus 59,60,64,119
 Sylla 48
 Syllaba 4,8,9,10,11,12,13,14,15,
 16,17,19,20,21,23,27,28,33,37,
 53,78,79,83,86,106,107,112,113
 Syllabae 4,6,9,10,11,13,15,16,
 17,18,19,27,29,57,83,107, 112,
 113
 Syllabam 3,4,9,10,11,12,14,16,
 17,30,33,61,70,72, 78, 85, 86,
 106,107,119
 Syllabarum 8,9,13,14,26,27,41,
 52,57,61,71,83
 Syllabas 3,4,6,8,9,11,13,14,15,
 16,17,23,27,47,50 61,68,72,83
 Syllabis 3,4,6,8,9,10,11,13,14,
 15,16,17,18,27,29,50,61,72,73,
 107,113
 Syllepsis 114,115
 Syllepsis 115
 Synaeresi 112
 Synaeresin 71
 Synaeresis 112,113
 Synaliphe 112,113
 Synchrony 119
 Syncope 112
 Synecdoche 118
 Synonyma 28,31
 Synonymon 28
 Synzygia 15
 Synzygiae 14,15
 Synzygias 14
 Synzygiis 15
 Systole 112
 Systolen 112
 Tabella 58
 Tabo 23,47,51
 Tabul 27
 Tabula 27,45,58,71
 Tabulaeque 6
 Tabulas 45
 Tabulata 38
 Taedeo 68
 Taedes 68
 Taedet 68,76
 Tale 5,6,10,11,13,23,32,33,34,
 35,46,49,56,57,64,65,66,76,83,
 85,88,90,95,96,99,105,108,113,
 118,119
 Talem 9,10,11,12,38,46,62,101
 Tales 6,13,23,85,116
 Tali 36,85
 Talia 13,46,85,90,91,94,108
 Talis 5,7,12,17,18,33,53,59,60,
 62,67,85,90,92,101,112,117,120
 Tam 4,28,29,31,32,34,35,51,52,
 53,62,69,85,92,96,97,100, 107,
 110,120
 Tandiu 104
 Tamen passim
 Tanas 119
 Tandem 20
 Tandiu 95,104
 Tangi 23,26
 Tangitur 22,26
 Tanguntur 23
 Tanta 60,107,116
 Tantam 95
 Tanti 27
 Tantis 52
 Tanto 110
 Tanton 20
 Tantone 20
 Tantum passim
 Tantis 59,60
 Tapinosis 110,111
 Tardior 119
 Tardissime 88
 Tardius 88
 Tartara 38
 Tartarus 38
 Tati 107,116
 Tautologia 110,111
 Te 9,12,18,20,25,26,32,36,37,38,
 42,43,45,48,50,51,52,54,60,61,

- 84, 86, 87, 68, 69, 75, 76, 78, 79, 80,
 81, 85, 87, 90, 93, 94, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 104, 108, 109
 Tecta 40, 41
 Tectis 40, 41
 Tecto 55, 102
 Tectorum 40, 41
 Tectum 37, 41, 55, 102
 Tecum 98, 99
 Tegebat 119
 Tela 96, 115, 116
 Tellus 18
 Telum 106
 Temnere 112
 Temnis 115
 Tempestas 117
 Tempestates 117
 Templi 50
 Templo 50, 55, 103, 104
 Tempium 39, 47, 50, 55, 58, 88, 99,
 100, 103, 104
 Tempora 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 42,
 57, 67, 69, 73, 74, 76, 79, 91, 92, 106
 Tempore 11, 30, 65, 66, 67, 70, 72, 73,
 76, 82, 92, 94, 95, 96, 99, 104, 114
 Temporibus 9, 22, 41, 50, 63, 67, 79,
 80, 84, 94, 113, 120
 Temporis 54, 67, 69, 70, 75, 76, 79,
 81, 84, 85, 91, 92, 93, 94
 Temporum 57, 58, 67, 73, 79, 80
 Tempta 74
 Temptare 98
 Temptat 82
 Temptauerunt 41, 72, 78, 87
 Tempus 9, 10, 13, 14, 15, 21, 30, 31,
 38, 41, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 73,
 74, 75, 76, 77, 79, 82, 84, 85, 87, 91,
 92, 94, 95, 99, 104, 106, 119
 Temuit 96
 Tendens 28
 Tendimus 14
 Tene 73, 79, 83, 104
 Teneamus 6, 100.
 Teneant 75
 Teneat 1, 75
 Tenebatur 111
 Tenebricosas 117
 Tenemus 2
 Tenendas 33, 56
 Tenendum 88
 Tenent 25, 51, 52, 80, 100
 Tenentem 111
 Tenec 80, 83
 Tenere 13, 54, 67, 80, 86, 88, 104
 Teneres 57
 Tenet 22, 39, 80, 81, 104
 Tenete 13
 Teneto 110
 Tenetur 70
 Tenorem 16
 Tenpora 82
 Tenuauerat 41
 Tenuem 3, 5, 94
 Tenuia 13
 Tenuis 5, 37, 107
 Tenuit 23, 45, 70, 82
 Tenuiter 5
 Tenus 98, 99, 100, 101, 102, 103
 Tepescens 93, 94
 Terebrandus 98
 Terebrare 98
 Terentiane 83
 Terentiano 4
 Terentianus 4, 9, 10, 12, 14, 83
 Terentio 32, 37, 48, 52, 62, 73, 75,
 78, 82, 84, 120
 Terentium 62, 63, 66, 110, 115
 Terentius 22, 63, 73, 83, 84, 115
 Terga 8, 11, 12, 111
 Terminabatur 55
 Terminantur 27, 52, 54, 75, 92
 Terminari 55, 58, 92
 Terminat 11, 12
 Terminata 39, 53, 84
 Terminationes 60
 Terminato 53, 54, 55, 56, 85
 Terminatum 37, 39, 55, 56, 64, 85, 92
 Terminatur 39, 48, 52, 53, 54, 56, 58,
 75, 84, 92, 98
 Terminatus 39, 48, 52, 53, 64, 55, 56,
 63, 64, 84, 85, 89
 Ternas 16
 Terque 3
 Terra 26, 28, 87, 107
 Terram 51, 102
 Terras 102, 116
 Terreat 61
 Terris 113
 Territus 44, 46
 Tertia 17, 18, 19, 42, 46, 47, 53, 55,
 68, 69, 70, 72, 73, 74, 80, 84
 Tertiae 18, 42, 53, 55, 68, 70, 71, 73,
 74, 76, 112
 Tertiam 18, 27, 53, 72, 80
 Tertio 16, 59
 Tertium 17
 Tes 1, 45
 Testamenti 52
 Testimonio 54
 Testudine 102, 119

- Testudinem 102
 Tetraptoton 47
 Tetraptotum 50
 Tetrasyllabis 15
 Tetulit 112
 Texto 13
 Textu 110
 Thebae 41,43
 Thebanus 29
 Thebe 43
 Thematis 117
 Themisto 27
 Thesauros 45
 Thesi 13,15
 Thesin 13,15
 Thesis 13,15
 Thoasque 116
 Thriambeusai 81
 Thriambeusai 81
 Thymber 106,113
 Thymbre 12,106,113
 Tibere 54
 Tiberi 54
 Tiberim 54
 Tibi 2,6,10,12,17,18,21,22,23,
 24,26,26,27,36,37,40,41,42,45,
 46,48,52,59,60,61,63,66,67,69,
 70,73,75,76,77,78,79,80,81,82,
 86,88,90,91,92,93,95,96,97,98,
 99,100,101,102,105,107,113,116
 Tibur 89
 Tiburi 89
 Tiburis 89
 Timemus 110
 Timens 43,44
 Timeo 97
 Timere 110
 Timerem 97
 Timidus 46
 Timuit 81
 Tinnitu 118
 Tiphyn 116
 Tiphys 116
 Tite 107,116
 Tithoni 118
 Titius 5,106,107
 Tityre 20
 Tmesis 119
 Togae 41,56
 Tollam 97
 Tollas 61
 Tolle 3,5,8,18,21,43,49,50,67,
 70,74,91,96,113
 Tollens 35
 Tollere 28,67
 Tollis 112
 Tollit 112
 Tollitur 7
 Tollo 82
 Tollunt 21
 Tondeo 78
 Tondeor 78
 Tonos 106
 Tonsisque 118
 Tonsoris 1
 Tonum 16,106
 Toreuma 39
 Torpeo 70
 Torpescens 94
 Torquet 119
 Torrere 118
 Torue 22,85,109
 Torui 22
 Toruo 22
 Toruum 22,85,109
 Toruumque 109
 Toruus 84
 Tot 2,8,15,27,61,82,92,109
 Tota 27,28,31,33,61,77
 Totae 23
 Totidem 38
 Totiens 8,53
 Totius 97
 Toto 17,66
 Totum 4,8,18,22,23,27,28,54,55,
 61,66,71,82,83,87,108,109,111,
 115,116,117
 Totus 59,61
 Trabium 116
 Tracta 18,63
 Tractabat 111
 Tractandae 9
 Tractant 14
 Tractare 1,17,21,33,39,48,57,77,
 81,117
 Tractarentur 110
 Tractari 6
 Tractas 97
 Tractat 4,20,36,37,39,49,84,108,
 116
 Tractatis 20
 Tractatu 9,31
 Tractatum 1,2,13,18,24,34,42,44,
 110
 Tractaturus 2
 Tractatus 18,97,100,116
 Tractauerunt 39,87
 Tractauimus 22
 Tractauit 24,47,110
 Tractemus 17,91,108

- Tractim 14,16,106
 Tractionem 81
 Tractratus 9
 Tractu 106
 Tractum 87,108
 Tractus 14
 Tradita 55
 Traditio 103
 Traditum 17
 Tragoedia 37
 Trahamus 105
 Trahant 93
 Trahat 89,111
 Trahatur 111
 Trahere 10,35,74,84
 Traheretur 26
 Trahit 22,71,74,92
 Trahitur 29,69,117
 Traho 81,104
 Trahunt 48,95
 Trahuntur 25,28,32,49,83
 Transacta 69
 Transeat 103
 Transeunt 74,81,103
 Transferam 28
 Transferimus 116,117
 Transfero 22
 Transferri 105
 Transierint 103
 Transierit 103,104
 Transiit 103,104
 Transire 43,102,103,111
 Transit 5,10,13,22,28,39,53,54,
 82,103,104
 Transitionem 102
 Transitum 102
 Translata 116
 Translatio 116
 Translationem 117
 Translationes 117
 Translatum 49
 Transmutamus 106
 Transmutare 106
 Transmutatione 106
 Transmutationem 106
 Transtra 99,104,118
 Transtulit 2,37,116,117
 Transuersum 113
 Trastra 118
 Traxerunt 62
 Traxisti 106
 Traxit 37,62,93
 Tredecim 116
 Tremant 71
 Tres 2,4,6,13,14,15,16,17,19,20,
 22,23,26,28,29,31,32,36,47,48,
 49,50,51,54,55,59,61,66,68,71,
 72,73,77,80,81,82,84, 87, 111,
 112,114,120
 Tria 1,9,15,16,26,32,33,38,59,
 61,67,78,79,85,91,92,93,94,96
 Tribrachus 14,15
 Tribrachyn 15,16
 Tribu 56
 Tribubus 56
 Tribunus 45,46
 Tribus 8,9,14,15,17,22,23,24,29,
 35,39,51,54,67,71
 84,92,112,117,118
 Tricenti 50
 Tricentorum 50
 Triginta 15,104
 Trioni 119
 Tripertita 47
 Tripertitam 15
 Tripliciter 111
 Tripodas 114
 Triptoton 47
 Triptotum 50
 Tris 11,119
 Tristibus 35
 Trisyllabis 15,18,19
 Trisyllabum 16,83
 Triticum 118
 Trium 32,37,39,50,92
 Triumfo 81
 Triumphata 94
 Triumpho 81,95
 Triumphor 94,95
 Triumphus 81
 Trochaeo 14,16
 Trochaeum 15,16
 Trochaeus 12,14,15,18
 Trochaicum 14
 Trochós 14
 Troia 6,60
 Troiam 101
 Troiane 120
 Troianis 36
 Troianorum 36
 Troianus 60
 Troilus 60
 Troiugena 114
 Tropheis 81
 Tropi 110,112,116,117,118
 Tropis 116,118
 Tropo 111,119
 Tropos 111
 Tropum 95,112,118,119,120
 Tropus 95,111,112,114,117,119,

- 120
 Tu 2,9,20,26,29,33,34,35,42,51,
 53,57,59,60,61,62,68,69,73,77,
 78,79,86,89,90,93,94,95,96,97,
 102,103,104,105,108, 109, 115,
 120
 Tua 48,49,52,90,120
 Tuas 101,118
 Tuam 61
 Tuarum 120
 Tuatim 83,84,87
 Tubarum 118
 Tui 63
 Tuleris 113
 Tuli 82
 Tulist1 107,116
 Tullit 20,49,103,112
 Tullia 83
 Tulliana 83
 Tulliane 83,84,87
 Tullie 83
 Tullius 83,84,87
 Tum 12,60,80,101
 Tumuli 8,12
 Tunc 2,4,5,6,7,17,18,19,34,37,
 38,44,50,52,56,60,61,65,73,76,
 77,79,80,84,87,89,91,94,95,99,
 101,102,107,112,114,118,119
 Tunicatus 94
 Tunico 94
 Tunicor 94
 Tuo 49,78,83,98,99
 Tuorum 118
 Tuos 110
 Tuque 119
 Turba 119
 Turbantur 16
 Turdarum 37
 Turdus 37
 Turne 64
 Turni 64
 Turpe 118
 Turpes 118
 Turpia 110
 Turpis 118,120
 Turpissimae 118
 Turpissimam 110,118
 Tute 107,116
 Tuum 78
 Tuus 20,48,52,59,60,64,83,119
 Tydide 35
 Typho 115
 Tyranne 107,116
 Tyranni 114
 Tyria 89
 Tyrrhene 109
 Vacant 56,65,97
 Vacat 66,110
 Vacauit 45
 Vacillo 71
 Vacuum 35
 Vadatur 111
 Vade 86
 Vadimonium 75,111
 Vadis 79,86,108,109
 Vadit 79
 Vado 75,86,89,98,100,101,102,109
 Vador 75
 Vago 71
 Vagor 71
 Valde 35,87,88
 Vale 12
 Valeant 19
 Valeat 9
 Valent 8
 Valentissima 7,69
 Valentissimam 58
 Valere 18
 Valet 43
 Valete 108
 Validas 109
 Validi 109
 Validior 32,37,84
 Validius 108
 Validus 5
 Vanum 16
 Vanus 4,5
 Vapulo 66,74
 Varia 58,72,89
 Varias 32
 Variam 2,41,54
 Variant 43
 Varias 2,4,5,27,41,45
 Variat 50
 Variauit 69
 Varie 8,27,42,48,52,61,76,80,89,
 102,103,104
 Varietas 21,42,58
 Varietate 50
 Varietatem 47
 Varietates 15,47,50
 Varietatis 15
 Varii 50,116
 Vario 104,116
 Varios 50
 Varro 7,36,59
 Varronem 2,39,58
 Vas 53
 Vasa 53

Vase 53
 Vasi 53
 Vasibus 53
 Vasis 53
 Vasorum 53
 Vasto 11, 111
 Vastosque 11
 Vasum 53
 Vberior 2, 65
 Vbi *passim*
 Vbicumque 7, 33, 98
 Vbique 6, 7, 17, 33, 42, 52, 76, 96,
 106, 112, 120
 Vbus 55
 Ve 19, 98
 Vehementissime 33
 Vel *passim*
 Vela 96, 117
 Velim 105
 Velis 4, 8, 10, 27, 53, 68, 78, 80, 83,
 86, 90, 93, 101, 105, 106, 107, 109,
 115
 Velit 80, 106, 117
 Velocior 35, 119
 Velocissimus 35
 Velociter 14
 Velut 74
 Veneno 97
 Venentia 71
 Venerant 111
 Veneratione 2
 Venerit 79
 Venerunt 36, 61, 84, 108, 111
 Venetus 5
 Veni 86, 88
 Venia 120
 Veniam 1, 120
 Veniamus 110
 Veniat 54, 55, 73, 82, 94
 Veniebant 101
 Veniens 61, 94
 Venientia 46
 Veniet 82
 Venio 47, 86, 87, 89, 90, 97
 Venire 61, 69, 70, 95
 Veniret 30, 52
 Venisti 63
 Venit 1, 2, 3, 5, 8, 22, 25, 30, 32, 41,
 42, 54, 60, 61, 65, 70, 71, 76, 86, 87,
 88, 90, 98, 99, 100, 101, 104, 108,
 112, 114, 117, 118, 120
 Veniunt 25, 26, 28, 32, 36, 52, 68, 82,
 83, 84, 85, 90, 93, 94, 100, 101, 102
 Ventis 3
 Vento 116

Ventus 119
 Venus 117
 Vera 21, 31, 34, 35, 36, 45, 47, 49, 58,
 59, 66, 69, 77, 78, 79, 83, 84, 90, 93,
 94, 99, 104, 105, 110, 113, 114, 119
 Veram 6, 69, 77, 104
 Verba 1, 2, 6, 8, 10, 13, 20, 21, 28, 30,
 31, 32, 33, 46, 52, 68, 69, 70, 71, 75,
 76, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 86, 93, 94,
 95, 96, 97, 102, 108, 110, 111, 115,
 116, 118, 119
 Verberandus 98
 Verberatione 1
 Verberato 1, 65
 Verbero 74
 Verberor 74, 75
 Verbi 2, 6, 10, 12, 14, 15, 17, 20, 21,
 24, 26, 27, 33, 61, 62, 68, 71, 75, 77,
 79, 81, 84, 86, 91, 92, 95, 97, 100,
 103, 108, 111, 114, 115, 117, 119
 Verbale 30
 Verbialia 31
 Verbis 1, 6, 25, 31, 66, 70, 71, 76, 77,
 78, 80, 81, 82, 86, 87, 93, 95, 106,
 108, 113, 114, 115, 116, 118, 119
 Verbo 1, 2, 6, 10, 12, 14, 16, 17, 21,
 25, 30, 33, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 75,
 76, 77, 78, 82, 83, 84, 87, 88, 91, 92,
 93, 94, 95, 101, 103, 108, 109, 110,
 113, 114, 115
 Verborum 16, 66, 69, 70, 71, 72, 74,
 80, 82, 86, 92, 93, 95, 96, 102, 107,
 109, 118
 Verbum 1, 2, 5, 6, 13, 16, 17, 19, 20,
 21, 22, 30, 31, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
 84, 86, 87, 93, 94, 95, 99, 103, 104,
 108, 111, 112, 113, 114, 115, 118,
 119
 Vere 5, 35, 49, 68, 74, 89
 Verius 1, 7, 24, 118
 Vero 4, 6, 7, 8, 12, 14, 17, 18, 22, 28,
 35, 36, 38, 40, 42, 43, 45, 60, 70, 72,
 73, 76, 78, 82, 83, 84, 86, 92, 97,
 100, 101, 102, 103, 108, 112, 113,
 117, 118, 119
 Verrem 33
 Verrinarum 33
 Verrinis 63
 Verrinum 120
 Verrium 113
 Versa 63, 111
 Versabantur 51
 Versantur 75
 Versaque 111

- Versatur 119
 Versibus 55,99,105,108
 Versu 18,19,52,55,106,106,108,
 112,115
 Versubus 55
 Versum 9,10,11,12,74,78,111,115
 Versus 9,10,12,13,14,16,35,40,
 79,89,99,105,106,110,111, 112,
 113,114,115,116,119
 Versuum 55,109,116
 Vertas 7
 Vertat 38,99
 Vertatur 107
 Verte 25,30
 Vertice 107,118
 Verticem 35
 Vertis 30
 Vertit 44,107
 Vertitur 48
 Vertundum 107
 Vertunt 100
 Verum 1,2,5,8,14,15,21,23,31,32,
 34,39,40,41,45,48,52,54,56,58,
 59,65,67,68,69,70,71,91,95,99,
 101,102,111
 Verus 26,104
 Vescor 77
 Vesper 84
 Vesperum 90
 Vester 59
 Vestis 112
 Vestitus 94
 Vestra 109
 Vestrum 20
 Vetat 14
 Veteres 26
 Vexatae 78
 Vice 118,22,63,96,117
 Vicerat 81
 Vicina 4,95
 Vicini 117
 Vicino 95
 Vicisset 81
 Vicit 25
 Victoribus 28,81
 Vide 1,3,4,5,10,11,12,17,23,24,
 27,33,36,38,42,44,50,51,55,59,
 61,72,73,74,86,89, 95, 96, 99,
 105,108,110,116
 Videam 1
 Videamur 102,109
 Videamus 3,4,5,9,10,11,14,15,17,
 18,19,22,24,26,31,60,63,67,68,
 69,73,88,89,90,91,92,96,106
 Videantur 23,103
 Videar 32
 Videas 118
 Videat 97
 Videatur 20,26,29,69,94
 Videberis 119
 Videbimus 13
 Videbis 32,99
 Videmus 23,90,91
 Videns 117
 Videntur 8,23,33,46,71,75,86,89,
 90,91,94,110
 Video 46,62,84,95
 Videor 31,79,96
 Videre 1,96,97,110
 Viderentur 90
 Videretur 52
 Videri 23,26,68
 Viderimus 102
 Viderint 73
 Videris 17,102,107,119
 Vides 1,2,3,5,6,7,10,11,12,17,
 18,19,21,22,24,25,26,27,30,32,
 34,36,38,40,41,42,48,49,51,52,
 54,60,64,66,68,69,70,78,85,88,
 102,104,113,115
 Videt 108
 Videte 116
 Videtur 8,22,24,34,35,36,39,41,
 44,45,46,62,66,68,71,75,76,79,
 90,92,95,99,104
 Vidi 88,110,111
 Vidimus 6
 Vidissent 47
 Vidit 84
 Vigilesque 6
 Viginti 2,14,26,50,60
 Vigintorum 50
 Vilem 110
 Vilis 5
 Vilissimum 4
 Villam 88,102
 Villis 118
 Vim 32,34,54,80,81,100,117
 Vina 43,117
 Vinalisque 43
 Vincit 15
 Vinculum 9,27
 Vincunt 81
 Vindicat 16
 Vino 117
 Vinum 117,119
 Vir 2,5,29,36,60,62,63,64,92
 Vires 11,77,115
 Virga 58
 Virgiliane 83

- Virgilianum 112
 Virgilii 10,25
 Virgilio 11,12,35,43,56,73,109,
 110,111,114,117,120
 Virgilium 26,34,35,36,43,61,65,
 77,78,85,89,90,97,102,103,109,
 112,116,118,119,120
 Virgilius 1,2,22,24,25,26,34,35,
 36,58,60,62,65,77,81,83,89,96,
 98,105,118
 Virgis 43
 Virgo 3
 Virgula 20,58
 Virgulam 20
 Viri 27,62,64,80,109
 Viribus 33
 Viridique 19,20
 Viris 52
 Viro 110
 Virorum 64,98
 Virtute 1,48,52
 Virtutem 110
 Virtutes 8,75,110
 Virtutibus 25
 Virtutis 52
 Virum 6,115
 Virumque 12,14,20
 Virus 40,41,59
 Vis 4,12,15,20,22,31,35,38,43,
 56,57,58,60,68,69,71,73,75,77,
 78,84,87,89,93,96,97, 99, 101,
 102,108,113,115,118
 Viscera 54
 Visi 91
 Visu 37
 Visus 16,91,92
 Vitabis 107
 Vitamus 118
 Vitanda 110,111
 Vitandae 61,118
 Vitandum 33,107,110
 Vitare 33,106,107
 Vitaret 118
 Vitas 107
 Vitat 38,118
 Vitaut 33,118
 Vitemus 80
 Vitetur 107
 Vitia 52,79,80,90,105,106,107,
 108,109,110,111
 Vitiis 25,108,110
 Vitiosa 105,107,108
 Vitiosam 104,105
 Vitiose 79,104
 Vitiosos 105
 Vitiosum 90
 Vitium 26,66,105,106,107,108,
 109,110,111,113
 Vitro 35
 Vituperamus 118
 Vituperare 5,105
 Vituperat 33
 Vituperauerunt 23
 Viuant 71
 Viuis 114
 Viuo 29
 Viuunt 71
 Viuus 29
 Vix 1,48
 Vixet 106,112
 Vixisset 106,112
 Vigus 5
 Vlixes 27
 Vlixi 112
 Vlixis 112
 Vlla 93,110
 Vllam 95
 Vllum 17
 Vllus 17,65
 Vlnus 5
 Vlterior 33
 Vltorius 3,8,18,44
 Vltima 17,18,19,20,27,28,86
 Vltimae 6,13
 Vltimam 19,30,81,86
 Vltimas 47,61,72
 Vltimis 6,50,61,73
 Vltimo 78
 Vltimum 17
 Vltimum 30
 Vltimus 17,33
 Vitra 3,9,17,26
 Vmbrosas 117
 Vna 1,4,5,6,7,9,10,11,12,13,14,
 15,17,19,22,23,26,27,28,43,44,
 46,57,58,59,61,66,68,69,70,71,
 73,75,76,84,87,90, 94, 98, 99,
 100,101,105,107,108, 110, 112,
 113,114,115,117,118
 Vnam 6,8,9,10,11,12,14,16,17,19,
 20,21,27,28,37,44,59,66,70,73,
 74,77,78,81,82,86,87,90,92,97,
 100,101,104,105,111, 112, 113,
 119
 Vnda 4
 Vndas 6,116
 Vnde 1,6,7,8,10,12,18,22,25,28,
 30,31,32,36,37,43,44,45,48,49,
 51,54,55,56,57,58,59,63,64,65,
 66,67,68,69,71,72,73,77,82,84,

- 87,88,90,93,94,95,99,100, 101,
 110,111,115
 Vndecim 7,21,22
 Vnguenta 78
 Vni 8,14,50,114
 Vnita 47
 Vnius 1,4,16,22,23,25,31,50,79,
 116,117,119
 Vno 2,6,17,18,19,24,25,26,27,32,
 37,47,50,51,53,56,62,67,72,78,
 81,90,96,102,108,113,114, 115,
 116
 Vnum 1,6,9,10,13,14,15,16,17,19,
 22,26,28,33,34,37,39,41,43,44,
 45,47,48,49,50,52,55,57,58,59,
 60,64,65,67,69,70,72,73,74,75,
 79,82,84,85,89,90,93,94,95,97,
 99,100,103,104,107,113,115,119
 Vnus 4,5,6,13,14,16,23,34,35,36,
 41,47,50,51,62,63,65,78,82,90,
 108,116
 Vobis 98,115
 Vobiscum 98
 Vocabantur 25
 Vocabula 83,108
 Vocabulo 1,25,83,84
 Vocabulum 1,83,90
 Vocalem 3,4,5,10,11,12,18,81,
 107,113
 Vocales 2,3,4,6,7,9,10,11,57,72,
 81,107,113
 Vocali 3,5,8,9,10,12,82
 Vocalibus 3,4,6,7,9,10,52,58,113
 Vocalis 3,4,5,7,8,9,10,11,12,13,
 18,82,107,113
 Vocalis 3
 Vocalium 3,113
 Vocamus 117
 Vocant 8,48,119
 Vocantur 102
 Vocare 25
 Vocata 2
 Vocatiui 64
 Vocatiuo 51,64,80
 Vocatiuum 48,51,64,80
 Vocatiuus 47,49,50,51,63,64,65,
 80,89
 Vocatur 8,43
 Vocatus 6
 Voce 1,2,3,105
 Vocem 2,3,17
 Vocemque 110
 Vocemus 47,49
 Vocentur 2
 Voces 105
 Vocetur 25
 Vocis 2,3,16
 Voco 6
 Volantibus 117
 Volare 117
 Volatu 117
 Volatum 117
 Volebam 96,97
 Volebant 8,102
 Volentes 27,55
 Volis 77
 Volit 77
 Volo 1,25,38,51,52,64,68,70,77,
 78,100,101,115
 Voluerim 96
 Voluerint 110
 Volueris 11,16,25,32,34,44,46,
 48,60,63,68,68,78,81,86,87,90,
 92,93,94,97,98, 101, 103, 107,
 109,112
 Voluerit 44,106,117
 Voluero 6,36,99
 Voluerunt 13,43,52,55,74,76,90,
 93,97,104,117
 Voluissent 97
 Voluit 12,25,27,45,62,106,110,
 112,113,118,120
 Voluitur 3
 Volumus 4,87,89,104,105
 Volunt 10,21,23,39,56,76,115
 Voluntate 12,36
 Voluntatem 78
 Vos 89,99,104;
 Voueo 74
 Voues 74
 Vox 1,2,52,105,112
 Vrbani 45
 Vrbalitas 120
 Vrbanitate 120
 Vrbanius 120
 Vrbano 45
 Vrbantum 46
 Vrbanius 44,45,63
 Vrbem 109
 Vrbs 109
 Vrere 97,98
 Vrio 70
 Vrsio 81
 Vrsus 20
 Vrsitatae 10
 Vrsitatum 94
 Vrsos 103
 Vsque 8,13,14,15,16,17,47,50,78,
 90,101,116
 Vsquequaque 58

- Vsu 5,14,23,25,35,47,48,51,52,
 61,71,77,81,84,86,95,109,120
 Vsum 35,36,51,55,67,77,90,102,
 103,112
 Vsurpa 87
 Vsurpamus 55,56
 Vsurpandorum 75
 Vsurpantur 41,87
 Vsurpare 94,95,103
 Vsurpata 57,84,95
 Vsurpati 55
 Vsurpatio 117
 Vsurpationem 22,27,41,43
 Vsurpationis 95
 Vsurpativa 40,95
 Vsurpativae 42
 Vsurpatum 41,93
 Vsurpatur 56
 Vsurpaueris 94
 Vsurpauerunt 57
 Vsurpauimus 55
 Vsurpauit 55,56,93,94
 Vsus 4,55,80,89,90,98,103,109,
 118
 Vt *passim*.
 Vtamur 22,65,70,79
 Vtantur 18
 Vtaris 79,92,93,94,97,109
 Vtebantur 102
 Vtemur 85
 Vtendum 37
 Vtentes 102
 Vter 65
 Vtere 33,77
 Vteris 93,97,115
 Vtero 98
 Vterque 52,65
 Vterque 52,65
 Vterumque 111
 Vti 6,36,58,75,79,89,93,97,98,
 102,109
 Vtile 9,30,88
 Vtilia 93
 Vtilior 65
 Vtilis 2,45,59
 Vtilitate 65
 Vtilitatem 16,65
 Vtilitatis 116
 Vtimur 1,22,65,71,77,79,87,91,
 97,120
 Vtinam 67,68,76,82
 Vtique 2,3,33,34,35,39,85,93,94,
 97,101,103,110
 Vtitur 1,25,81
 Vtor 47
 Vtra 45
 Vtramque 5,19,74,117
 Vtraque 6,14,28,40,43,44,45,62,
 63,69,73,93,101,109
 Vtriusque 4,61,63,64,101,112,116
 Vtroque 40,42,50,83,92,110
 Vtrum 5,6,8,9,14,17,22,26,28,30,
 32,47,48,50,52,53,55,58,59,60,
 65,66,67,68,71,72,74,78,79,81,
 83,86,89,91,92,95,102,110,111,
 120
 Vtrumque 17,24,28,31,35,36,37,
 40,42,44,49,50,52,57,63,65,73,
 75,79,83,86,96, 101, 103, 105,
 112,114
 Vtuntur 49,51,79,95
 Vulcanal 43
 Vulcanalia 43,57
 Vulcanaliorum 41,56,57
 Vulcanalium 66,57
 Vulgaribus 75
 Vulgo 43,120
 Vulgus 5,38
 Vulnus 5
 Vulpes 120
 Vult
 9,22,68,71,77,83,88,101,109,
 115,119
 Xanthus 13
 Xerxes 13
 Zacynthos 8,13
 Zeugma 114,116

4. INDEX NOMINVM

Numeri ad codicis folia mittunt

Abas 84	Albenses 27
Acamasque 116	Albensis 27
Accius 51	Alexi 12
Achaioi 29	Anchisae 42
Achaten 119	Anchises 42,60
Achillen 118	Antia 27
Achilles 28	Antianus 27
Achilleys 28	Antiatris 27
Achilli 105,112	Aonides 12
Achillis 112	Apollo 47,90
Aeacides 28	Apollonio 24
Aenea 36	Aradi 89
Aeneae 21,22,42,65	Aradus 89
Aenean 117	Argi 116
Aeneas 10,21,22,28,29,36,42,60, 65,114,117,119	Argis 101
Aeneida 58	Aricia 27
Aeolica 5	Aristotelici 21
Aeolicae 5	Asiatica 43
Aeolicos 5	Asper 100
Afer 29,33	Astur 115
Afraniana 32	Astyagio 64
Afranio 119	Astyagius 65
Afri 107	Athenae 41,43,89
Africa 29,61	Athenas 89,108
Africam 25,89	Athenis 89
Africanas 49	Atlantis 116
Africanum 25	Atras 117
Africanus 25,26	Atrei 28
Afrorum 106	Atreis 28
Agamemnonides 28	Atrias 28
Agrippa 37	Atrides 28
Ahala 113,114	Atridis 80,109
Alba 27	Atrine 28
Albae 27,112	Atrion 28
Albai 112	Atris 116,117
Albanos 27	Atrius 28
Albanus 27	Attium 2,7
	Augusti 33

- Aurora 118
 Bacchi 113
 Bacchidibus 58
 Bacchius 14, 16
 Baiae 89
 Baiarum 89
 Bais 89
 Bauium 120
 Beneuenti 89
 Beneuento 89
 Beneuentum 89
 Bucolica 1, 58, 60, 62, 65
 Caesar 7, 27, 39, 57, 58
 Caesarem 57
 Caesaris 33
 Caieta 114
 Caietae 114
 Calypso 27
 Camilla 118
 Campania 35, 90
 Campanus 35
 Caper 33
 Capitonis 8
 Capro 42, 51, 83
 Capua 89
 Capuae 90
 Capuan 89
 Carmentem 2
 Cartaginis 89
 Carthagine 89
 Carthaginem 89
 Carthagini 89
 Carthaginis 89
 Carthago 89
 Cassandra 116
 Catilina 20, 37, 39
 Catilinna 105
 Catillinna 106
 Cato 111
 Catonem 113
 Catullus 107
 Celaeno 118
 Cerere 117
 Cethegus 18
 Chaos 18
 Charon 34
 Charontem 34
 Charontes 34
 Chiron 28
 Cicero 21, 33, 36, 39, 49, 58, 62, 78,
 83, 84, 87, 111, 117
 Cicerone 8, 27, 43, 49, 51, 57, 85,
 101, 102, 111
 Ciceronem 57, 63, 89, 90, 111, 116,
 120
 Ciceroniane 87
 Ciceronis 33, 63
 Ciliciam 108
 Conisturgim 100
 Cornelia 25
 Cornelii 25
 Cornelius 25, 26
 Corydon 12
 Creco 28
 Creon 28
 Creonis 28
 Creonti 28
 Creontos 28
 Creta 18, 90
 Cretae 90
 Cretam 90
 Crispus 26
 Cumae 43
 Cupido 60
 Damoeta 64
 Danaï 80, 109
 Danaum 98, 105
 Dardanides 28
 Dardanius 109
 Dardanus 109
 Deli 89
 Delus 89
 Demea 32
 Demosthene 116
 Dictaei 115
 Dido 28
 Didoe 28
 Didone 60
 Didoni 28
 Didonis 28
 Didoys 28
 Donati 3, 34, 56, 59
 Donato 12, 34, 62, 73, 99, 105
 Donatum 5, 58, 73, 77
 Donatus 1, 2, 12, 21, 23, 24, 30, 31,
 34, 35, 39, 51, 52, 58, 59, 69, 77, 78,
 82, 101, 103, 104, 107, 108
 Ennianus 116
 Ennio 62
 Euander 2, 106
 Euandre 106
 Euandri 2
 Euandrius 113
 Eunucho 115
 Eunuchum 37
 Eunuchus 37

- Euro 119
 Eurys 10
 Euterpe 39

 Gaia 38
 Gaius 24, 38
 Galatea 28
 Gaudentius 25, 26
 Gaza 6
 Gela 90
 Gelae 90
 Gelam 90
 Georgica 1, 58, 66
 Gnaeus 24
 Graeca 5, 8, 13, 20, 27, 28, 29, 31, 39,
 43, 46, 57, 66, 77, 108, 113
 Graecae 6, 27, 81, 93
 Graecam 20, 43, 45, 46, 66, 77, 78, 81
 Graecas 8
 Graeci 5, 6, 14, 16, 18, 21, 24, 29, 48,
 49, 52, 57, 65, 78, 81, 93
 Graecia 29
 Graecis 8, 28, 57, 111
 Graeco 8, 21, 57, 62, 81, 113
 Graecorum 36
 Graecos 5, 7, 8, 12, 17, 20, 21, 27, 28,
 32, 40, 41, 43, 47, 49, 65, 81, 113
 Graecum 27, 28, 39, 43, 45, 49, 78, 81,
 108, 113
 Graecus 20, 27, 29, 71

 Hector 22, 24
 Hercules 7, 47, 51
 Hirmon 116
 Hirmos 114, 116
 Hispania 29
 Hispanus 29
 Hyla 12

 Ianus 4
 Ilii 89
 Ilio 12
 Ilium 89
 Indos 81
 Indus 4
 Iolla 12
 Ionio 11, 12
 Ioue 23, 51
 Iouem 23, 51
 Ioues 36
 Ioui 23, 51
 Iouis 23, 47, 51, 90
 Itali 119
 Italia 27, 29
 Italiam 2, 3, 106, 112, 114, 118

 Italus 29, 32
 Iuba 8, 10
 Iulus 4, 88
 Iuno 39, 109
 Iuppiter 23, 36, 47, 51, 105
 Iuppitri 51
 Iuppitris 47, 51
 Iuuenalis 54

 Karthago 8

 Lares 83
 Latina 5, 27, 28, 31, 42, 59, 61, 66,
 108
 Latinae 5
 Latinam 20, 43, 66
 Latinas 2
 Latini 16, 17, 18, 20, 21, 47, 57, 65,
 77, 86, 93, 107, 116
 Latinior 32, 33
 Latinis 28, 52, 113
 Latino 21, 60, 93, 113
 Latipos 5, 6, 7, 8, 10, 12, 16, 17, 20,
 21, 24, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 49, 57,
 62, 92, 96, 100, 113
 Latinum 13, 27, 28, 39, 43, 47, 48, 52,
 77, 80, 81, 91, 105, 108, 113, 120
 Latinus 12, 27, 32, 52, 106
 Lauina 114
 Lauinaque 114
 Lauinum 114
 Leto 50, 86
 Leucaten 112
 Libanus 117
 Liber 81
 Liberi 81
 Libero 117
 Liberum 81, 117
 Ligus 110
 Liuii 2
 Lucanus 51

 Machaon 18, 116
 Maelium 113, 114
 Maeui 120
 Maia 6
 Maiae 6
 Manes 40, 41, 43, 56, 73, 74, 87
 Mani 22, 90
 Mania 56
 Manibus 41, 55, 56, 61, 87
 Manibusque 114
 Manis 22, 56
 Manium 41, 56
 Marcum 101

- Mauro 61
 Maurus 61
 Mediolani 89
 Mediolanii 88
 Mediolanio 88,89
 Mediolanium 88,89
 Medorum 106
 Melissus 107
 Memno 28
 Memnon 28
 Memnona 28
 Memnoni 28
 Memnonis 28
 Memnonos 28
 Mercurius 57,89
 Messala 37
 Metellus 18,107
 Mezenti 8,13
 Miloni 117
 Miloniana 117
 Minerua 47,51
 Minerual 43
 Minerualia 43
 Musa 11,16,19,37,39,41,42,45,48,
 51,52,56,58,107
 Musace 19
 Musae 12,41,42,56
 Musai 113
 Musane 19
 Musaque 19
 Musarum 48,52,56
 Musas 45
 Musae 19
 Musis 48,52,56
 Mycenae 41,43

 Naeuius 51
 Naso 25
 Naxi 89,90
 Naxus 89
 Nerei 113
 Neri 113
 Nerine 28
 Notus 119
 Numa 26

 Odysseys 27
 Olympi 90
 Olympum 90
 Olympus 81,90
 Orestes 28,37
 Orion 113
 Ovidius 115

 Pacuio 62

 Pacuuius 51,103
 Palaemon 19
 Parcae 75,119
 Parcarum 44
 Parcas 93
 Pelidesque 116
 Peligna 115
 Peligno 115
 Persarum 106
 Persius 22,37
 Petronio 40
 Petronius 40
 Phaethon 113
 Philippicis 33
 Philippus 81
 Phoebi 47,114
 Phyllirides 28
 Pisonianae 78
 Plauti 58
 Plautina 32
 Plauto 28
 Plautum 22,57,82,90
 Plautus 57
 Plinii 27,74,75
 Plinio 55
 Plinius 27,39,47,50,59,74,
 Pollux 27
 Polydeuces 27
 Ponticum 34
 Pontus 118
 Probi 23,44,49
 Probo 23,34,51,73,93,104
 Probum 23,58,98
 Probus 23,24,32,34,39,44,
 59,65,82

 Roma 13,18,89,106,108
 Romae 38,89,108,109
 Romam 89,108,109
 Romani 27
 Romana 5
 Romanabus 48,52
 Romani 35,47,52,63,107,115
 Romanis 48,52
 Romanos 7,81
 Romanum 35
 Romanus 29,103
 Romuli 80
 Romulo 25,48,52,80
 Romulus 13,18,19,26

 Sallustiana 34
 Sallustii 25
 Sallustio 42,46
 Sallustium 34,40,45,89,100

Sallustius 24,25,26,38,56,63,103

Sardiniensibus 27

Sardiniensis 27

Sardis 27

Sardorum 106

Sardus 27

Scauriana 27

Scipio 25,26

Scopa 108

Scopae 43,108

Septemtrioni 119

Sermio 89

Sermium 89

Sertorius 38

Seruius 25

Sicilia 90,109

Siciliae 90,109

Siciliensis 27

Siculus 27,35

Sinni 8

Soloe 108

Spurium 113,114

Statio 52

Statium 75,93

Statius 48,78,117

Stoici 22

Sura 25

Suras 25

Sylla 48

Tartara 38

Tartarus 38

Tati 107,116

Terentiane 83

Terentiano 4

Terentianus 4,9,10,12,14,83

Terentio 32,37,48,52,62,73,75,

78,82,84,120

Terentium 62,63,66,110,115

Terentius 22,63,73,83,84,115

Thebae 41,43

Thebanus 29

Thebe 43

Themisto 27

Thoasque 116

Thymber 106,113

Thymbre 12,106,113

Tibere 54

Tiberi 54

Tiberim 54

Tibur 89

Tiburi 89

Tiburis 89

Tiphyn 118

Tiphys 116

Tite 107,116

Tithoni 118

Titius 5,106,107

Tityre 20

Troia 6,60

Troiam 101

Troiane 120

Troiana 36

Troianorum 36

Troianus 60

Troilus 60

Tullia 83

Tulliana 83

Tulliane 83,84,87

Tullie 83

Tullius 83,84,87

Turne 64

Turni 64

Tydide 36

Typho 116

Tyria 89

Tyrrhene 109

Venetus 5

Verrem 33

Verrinarum 33

Verrinis 63

Verrinum 120

Verrium 113

Virgiliane 83

Virgilianum 112

Virgili 10,25

Virgilio 11,12,36,43,56,73,109,

110,111,114,117,120

Virgilium 26,34,36,36,43,61,65,

77,78,85,89,90,97,102,103,109,

112,116,118,119,120

Virgilius 1,2,22,24,26,26,34,35,

36,58,60,62,65,77,81,83,89,96,

98,106,118

Vlixes 27

Vlix 112

Vlixia 112

Xanthus 13

Xerxes 13

Zacynthos 8,13

5. INDEX AVCTORVM

Haec loca omnia in notis foliorum ad quae mittitur leguntur

CICERO

In L. Catilinam:

I 1 20v; I 1,3 113v.
De domo sua: 10,26 117r.

In Q. Caeciliam:

1,1 20v; 3,7 78r.

In Verrem:

act. I 8,22 101r.
act. sec. I 01,3 102r; I
36,91 43v; I 46,121 120r; I
52,138 84v; III 18,45 83r;
IIII 01,2 33r; IIII 12,28
57r; IIII 24,63 83v; V 01,2
111v; V 41,107 63r.

In M. Antonium or. Philippica:

XIII 19 33r.

Pro rege Delotaro: 7,20 95r.

Pro T. Annio Milone:

02,5 117r; 20,63 51r.

Pro Sex. Roscio Amerino:

7,18 38r.

ENNIUS

Annales:

I 034 112v; I 066 109v; I
107 116r; I 113 107v; I 113
116r; 600 107v.

HORATIUS

De arte poetica:

298 38r.

Carmina:

I 09,05 102r; I 18,16 35r;
II 07,03 43r; III 01,17 102r;
III 05,10 41v; III 05,10 56v;
III 08,14 6v; III 23,03 83r.

Epodon:

17,48 40v; 17,48 42v; 17,50
110v.

Sat. I 10,72 7v.

IVVENALIS

Saturae:

3,271 37r; 3,72 54v.

LIVIVS

Ab urbe condita:

I 7,8 1r.

LVCANVS

Pharsalia:

II 116 51v.

LVCRETIVS

De natura rerum:

I 186 7v; II 1097 38r; III
1010 112v.

PERSIVS

Saturae:

5,68 22r; 6,05 38r; 6,24 37v.

PLAVTVS

Amphitruo:

prol. 117 57r; 194 / I 1,42
28r.

Mostellaria:

767/III 2,77 22v; 90v;

SALLVSTIVS

Catilina:

36 103v.

Iugurtha:

01,01 88r; 31,20 42v.

Thebais:

I 338 41r; II 495 48r; 52r;
X 594 43v;

TERENTIVS

Adelphoe:

117 / I 2,37 78r; 770 / V 1,8
32v; 848 / V 3,61 22r.

Andria:

prol. 1 115r; prol. 26
115r; 218 /I 3,13 115v; 484
/III 2,4 66r; 933 /V 4,30
110v; 940 /V 4,37 48r; 940 /V
4,37 52r.

Eunuchus:

prol. 1 115r; prol. 17
115r; prol. 32 37v; 732 /III
5,06 117v.

Heautontimorumenos:

239 /II 2,10 88r.

Hecyra:

65 /I 1,08 63r; 495 /III
5,45 73v.

Phormio:

5 /I 1,01 52r; 768 /V 2,03
120r.

VERGILIUS

Aeneis:

I 1 12r; 14r; I 1a 60r;
113r; 2 106v; 112v; 114v; 13
118v; 16 113v; 16 115r; 63v;
24 101r; 30 105v; 46 98v; 60
117v; 94 3r; 96 36v; 108
119r; 114 118r; 118 111r; 119
6r; 176 102r; 179 118v; 193
110v; 212 109v; 112r; 331
88v; 343 35v; 399 118r; 461
62r; 573 109v; 584 6r; 643
119r; 664 115v; 702 118v; 724
117v; 750 103r.

II 16 13r; 19 111r; 36 98r;
37 97v; 262 116v; 263 18r;
313 118r; 348 12r; 401 102r;
661 86r; 664 13r; 774 106v.

III 29 51r; 48 112v; 104
90r; 162 90r; 183 116r; 197
111r; 211 11r; 12v; 118r; 270
8v; 13r; 354 113r; 359 114r;
114v; 464 12v; 619 118r; 702
90r; 717 100r.

III 22 13r; 63v; 52 113v;
93 119v; 116 100r; 224 89v;

248 116v; 327 96v; 359 110v;
370 81r; 381 3v; 387 73v; 419
110v; 585 118v; 593 96r;
116v; 628 116r; 661 109r.

V 17 29r; 87 50v; 261 12v;
451 49v; 663 104r; 118v; 866
116r.

VI 160 104v; 179 6r; 304
34r; 502 98r; 677 100v; 20r;
680 10v; 724 116r; 756 116r;
791 60v; 803 113r; 900 114v.

VII 116 88v; 133 117v; 161
49v; 188 56v; 263 60v; 399
22r; 109r; 742 36v; 787 35r.

VIII 083 19r; 233 37r; 883
114r; 677 112v.

VIII 26 112v; 427 115v;
460 118v; 514 102v; 609 111r;
610 11v; 610 8v; 641 48r; 641
52r; 743 36v; 809 118r.

X 149 114v; 170 84r; 180
115v; 273 85v; 394 113v; 394
12v; 493 12r; 493 8v; 668
20r.

XI 7 8v; 13r; 12 119r; 182
118v; 192 118r; 262 101r; 309
12r; 309 7v; 368 117r; 657
118r; 686 109v; 890 13r.

XII 119 118r; 348 25r; 359
120r; 906 13r; 14r.

Bucolica:

1,29 104r; 1,69 117v; 2,23
77v; 2,65 12v; 3,25 69v; 3,79
12v; 3,89 43v; 3,90 120r;
6,44 12v; 6,62 109v; 6,62
36v; 7,37 28v; 8,41 88v; 8,43
77v; 8,71 69v; 10,48 9v.

Georgica:

I 185 78r; 210 43v; 397
13r; 434 61v; 442 102r; 445
98r; 109v; 447 118v; 480 43v;
482 14r.

II 74 36v; 536 115v; 542
119v.

III 53 100v; 53 103v; 135
118v; 223 81v; 325 22r; 325
90v; 376 56r; 381 119r; 550
28v.

III 059 117r; 59 77v; 181
78r.